

Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

NAMIK KEMAL'İN ROMANLARINDA CÜMLE

(1. CİLT)

97446

Muna Yüceol ÖZEZEN

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ÖZMEN

DOKTORA TEZİ

Adana / 2000

TC YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMAN TAYIN MERKEZİ

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

“Namık Kemal’in Romanlarında Cümle” başlıklı bu çalışma, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Doç.Dr. Mehmet ÖZMEN

Üye Prof.Dr. Ş. Hafûk AKALIN

Üye Doç.Dr. Zafer ÖNLER

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduğunu onaylıyorum.

05/05/2009
T.C.
Prof.Dr. Mahir HİSUNOĞLU
Enstitü Müdürü

ÖZET

"Namık Kemal'in Romanlarında Cümle"

Muna Yüceol ÖZEZEN

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ÖZMEN

Yıl: 2000, XXII + 702

Çalışmamız Tanzimat dönemi yazarlarından Namık Kemal'in romanlarının; Cezmi ve İntibah'ın cümle bilgisi incelemesinden oluşmaktadır. Çalışmamızın romanların Türkiye Türkçesine uyarlama olmayan nüshaları üzerinde yürüttük. Çünkü sağlıklı bilgilere ancak bu yolla ulaşmanın mümkün olacağını düşündük.

Çalışmamız bir "Giriş"le başlamaktadır. Giriş'i, benzeri çalışmalardan farklı bir tutum izleyerek düzenledik. Burada, dar anlamıyla cümle bilgisi, geniş anlamıyla söz dizimi alanındaki başlıca sorunlar, terim farklılıkları ve kaynaklardaki farklı yaklaşımlar üzerinde durduk. Böylece bu konular, "İnceleme" bölümüne taşınmayı veya en az düzeyde taşınmayı amaçladık.

Tezimizin en önemli bölümü "İnceleme" bölümüdür. Burada Cezmi ve İntibah ile ilgili olarak saptamalarımız, "Bulgular ve Yorum" ana başlığında "Cümle Tipleri" ve "Cümle ile İlgili Diğer Bazı Konular Açısından Cezmi ve İntibah" alt başlıklarıyla sıraladık. İncelememizi betimleyici bir yöntemle yaptık. Böylece Cezmi ve İntibah'ın üzerinde söz söylenmemiş hiçbir cümlesini bırakmadık. "Cümle Tipleri" bölümünde "yüklemlerine göre", "anlamlarına göre" ve yapılarına göre" cümleler üzerinde durduk.

"Yüklemlerine göre" cümleleri, "yüklemlerinin türüne göre: isim cümleleri ve fiil cümleleri", "yüklemlerinin yerine göre: düz cümleler ve devrik cümleler" alt

başlıklar ıyla inceledik. Burada fiil cümlelerinin isim cümlelerinden, düz cümlelerin ise devrik cümlelerden daha fazla sayıda olduğu sonucuna vardık. “Anlamlar ına göre” cümlelerde olumsuz cümlelerle soru cümlelerini inceledik. “Yap ılarına göre” cümleler, “basit”, “birleşik: sıralı birleşik, bağlı birleşik, ki’li birleşik, şartlı birleşik, iç içe birleşik, ara cümleli birleşik, ve karmaşık birleşik” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cezmi ve İntibah’ta en fazla bulunan cümle tipi “karmaşık birleşik”, en az bulunan cümle tipi de “ara cümleli birleşik” cümledir.

“Cümle ile İlgili Diğer Bazı Konular Açısından Cezmi ve İntibah” başlığ ında “tamlayıcı”, “metin dış ı iletişimsel öğeler”, “cümle aç ıcılar”, “metin aç ısından cümleler”, “eksilteli cümleler”, “bozuk cümleler” ve “cümle öğeleri arasında uyumsuzluklar” konular ı üzerinde durduk.

İnceleme bölümünün ikinci ana başlığ ını “Sonuç” oluşturmaktadır. Burada da, çalışmam ız sıras ındaki tüm bulgu ve saptamalar ımız ı kısa bir biçimde sıraladık.

Çalışmam ız ın son bölümü “Dizin Metni”nden oluşmaktadır. “Dizin Metni”, Cezmi ve İntibah romanlarının cümlelerinin yapı bakım ından ayrıış ı metinleridir. Burada basit, birleşik veya karmaşık her cümleye veya cümle değeri taşımayan her bildirişim ögesine bir numara verilmiştir.

Çalışmam ız, yararlandığımız kaynaklar ı sıraladığımız “kaynaklar” bölümüyle son bulmaktadır.

Anahtar sözcükler: Namık Kemal, sözdizimi, Cezmi, İntibah, cümle.

ABSTRACT

"Sentence in Namık Kemal's Novels"

Muna Yüceol ÖZEZEN

Doctoral Dissertation, Turkish Language and Literature Department

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Mehmet ÖZMEN

Year: 2000, XXII + 702

Our study consists of syntax analyse of "Cezmi" and "Intibah", the novels by Namık Kemal, who is one of the writers of Tanzimat age. We conducted our study on the scripts that haven't been translated into Turkish, because we thought it was the only way of reaching reliable information.

Our study starts with an 'Introduction' part. We formed the 'Introduction' part in a different way from similar studies. Here, we mainly worked on main problems of syntax both in narrow and wide meaning, term differentiation and on different aspects in sources. While doing this, we aimed not to study it in the 'Analysis' part or; at least to study it in a minimal level.

The most important part of our study is the 'Analysis' part. Here we sequenced our headings about our statements on 'Cezmi' and 'Intibah' under the main heading 'Statements and Interpretation' as pro- headings 'Types of Sentences', 'Cezmi and Intibah in the View of Other Subjects About Sentence'. We did our analyses a descriptive way. By doing this we didn't leave a sentence in the text without elaboration. In 'Types of Sentences' part, we worked on sentences according to their 'main verbs', 'meanings' and 'structures'.

We analyzed sentences 'according to their main verbs' as 'according to their types of verbs: verbal sentence, nominal sentence' in pro- headings. We found that verbal sentences were more than nominal sentences, and statement sentences were more than anacoluthon sentences in number. We analyzed sentences 'according to their meanings' as 'negative and interrogative sentences'. Sentences according to their structures were categorized into two types as 'simple sentence', 'compound sentence: coordinate, depended compound, compound sentence with ki conjunction, sequenced sentence, conditional, compound sentence with pharentesis and complex sentence'. The mostly used type of sentence in 'Cezmi' and 'Intibah' is 'comlex' and the least used type of sentence is 'compound sentence with pharentesis'.

In 'Cezmi and Intibah in the View of Other Subjects About Sentence' we worked on 'componance', 'communicative elements out of the text', 'pro-sentences', 'sentences in the view of the text', 'elliptical sentences', 'irregular sentences', ' anomy among sentence elements'.

The second heading of 'Analysis' part is 'conclusion'. Also here, we sequenced our findings and statements in a short way.

The final part of our study is 'Index Text'. 'Index Text' is texts about structurally parted sentences of 'Cezmi' and 'Intibah' novels. One number is given to every simple, compound and complex sentence and to every communicative element which is not a sentence.

Our study ends with an index containing our sources we used in our study.

Key words: Namık Kemal, syntax, Cezmi, Intibah, sentence.

ÖN SÖZ

Bu çalışmanın amacı Tanzimat dönemi yazarlarından Namık Kemal'in romanlarındaki cümle bilgisi özelliklerini betimleyici bir yöntemle ortaya koymaktır. Gerek araştırma malzemesindeki genişlik, gerekse araştırma konusu olan cümle bilgisinin kendi içindeki birtakım sorunlar nedeniyle, çalışma süresince birçok öneri, uyarı ve yardıma gereksinimim oldu. Bu bağlamda danışman hocam Doç. Dr. Mehmet ÖZMEN'e, Ç. Ü. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'deki değerli hocalarıma, sevgili çalışma arkadaşlarıma ve her türlü desteği ve sabrı için eşim Halil ÖZEZEN'e teşekkür ederim.

Ç. Ü. Araştırma Fonu, çalışmamı (SOSBE 96.1) proje numarasıyla desteklemiştir. Sağladıkları bu parasal destek için Ç. Ü. Araştırma Fonu'na ayrıca teşekkür ederim.

Muna Yüceol ÖZEZEN

İÇİNDEKİLER

JÜRİ ÜYELERİNİN ONAY SAYFASI.....	II
TÜRKÇE ÖZET	III
İNGİLİZCE ÖZET.....	V
ÖN SÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	XVI
0 GİRİŞ	1
0.1 Çalışmanın Tanıtımı	1
0.1.1 Konu	1
0.1.2 Amaç	1
0.1.3 Malzeme	2
0.1.4 Yöntem	4
0.1.5 Çalışmanın Bölümleri	5
0.2 Türk Cümlesi Konusundaki Başlıca Yaklaşımlar	8
0.2.1 Türk Cümlesi Üzerine Yapılmış Başlıca Çalışmalar	8
0.2.2 Türk Cümlesinde "Yöntem" Konusu	18
0.2.3 Cümle ve Cümlenin Temel Kavramları	22
0.2.3.1 Söz Dizimi ve Kapsamı	22
0.2.3.2 Sözcük Öbekleri	23
0.2.3.3 Cümle	24
0.2.3.3.1 Cümlenin Temel Öğeleri.....	26
0.2.3.3.1.1 Yüklem	26
0.2.3.3.1.2 Özne	27
0.2.3.3.2 Cümlenin yardımcı öğeleri	28
0.2.3.3.2.1 Nesne	28
0.2.3.3.2.2 Dolaylı Tümeleş	29
0.2.3.3.2.3 Zarf Tümeleşci	29
0.2.3.3.2.4 Bağımsız Tümeleş	30
0.2.3.3.2.5 "Edat Tümeleşci" Üzerine	30

0.2.3.4 Cümle Sınıflamaları	31
0.2.3.4.1 Yüklem Bakımından Sınıflamalar.....	31
0.2.3.4.1.1 Yüklemelerinin Türü Bakımından Cümleler	32
0.2.3.4.1.2 Yüklemelerinin Yeri Bakımından Cümleler.....	33
0.2.3.4.2 Anlam Bakımından Sınıflamalar.....	35
0.2.3.4.2.1 "Ünlem Cümlesi" Üzerine	36
0.2.3.4.3 Yapı Bakımından Sınıflamalar.....	39
0.2.3.4.3.1 Sıralı / Bağlı / Ki'li Birleşik Cümle	39
0.2.3.4.3.2 Şartlı Birleşik Cümle	41
0.2.3.4.3.3 Ara Cümleli Birleşik Cümle	43
0.2.3.4.3.4 İç İçe Birleşik Cümle	43
0.2.3.4.3.5 Karmaşık Birleşik Cümle	48
0.2.3.4.3.6 "Girişik Cümle" Üzerine	48
0.2.3.4.3.7 Eksilteli Cümle	54
0.2.3.5 Noktalama İşaretlerinin Bir Metnin Cümle Bilgisi İncelemelerindeki Önemi	55
0.2.3.6 Üslûp ve Cümle İlişkisi	57
0.2.3.7 Metin Açısından Cümleler ve Cümle Ötesi	60
0.2.3.8 Deyimler Atasözleri Diğer Kalıplaşmalar ve Cümle	64
0.2.3.8.1 Deyimler	64
0.2.3.8.2 Atasözleri.....	66
0.2.3.8.3 Diğer Kalıplaşmalar.....	66
0.2.3.9 " da / de" Bağlacının Cümlelerin Yapı ve Anlamıyla İlişkisi	67
1. İNCELEME.....	69
1.1 Bulgular ve Yorum	69
1.1.1 Cümle Tipleri	69
1.1.1.1 Yüklemeleri Bakımından Cümle Tipleri	69
1.1.1.1.1 Yüklemelerinin Türü Bakımından Cümle Tipleri	69
1.1.1.1.1.1 İsim Cümleleri	69
1.1.1.1.1.1.1 Basit İsim Cümleleri	69
1.1.1.1.1.1.2 Birleşik İsim Cümleleri	70
1.1.1.1.1.1.2.1 İsim ~ İsim Birleşliğinden Oluşanlar	70
1.1.1.1.1.1.2.2 İsim ~ Fiil Birleşliğinden Oluşanlar	71

1.1.1.1.1.3 İsim Y'si Olabilen Dil Birimleri Bakımından C ve İ	73
1.1.1.1.1.3.1 Y'si İsim Fiil Olanlar	74
1.1.1.1.1.3.2 Y'si Sıfat Fiil Olanlar	74
1.1.1.1.1.4 Aldıkları Cümle Ögeleri Bakımından İsim Cümleleri	74
1.1.1.1.1.4.1 Ö ve Y'den Oluşanlar	75
1.1.1.1.1.4.2 Ö, ZT ve Y'den Oluşanlar	77
1.1.1.1.1.4.3 Ö, DT ve Y'den Oluşanlar	78
1.1.1.1.1.4.4 "var / yok" Y'li İsim Cümleleri	78
1.1.1.1.1.4.4.1 "var" Y'li İsim Cümleleri	79
1.1.1.1.1.4.4.2 "yok" Y'li İsim Cümleleri	79
1.1.1.1.1.5 İsim Cümlelerinde Ek Fiil Kullanımı.....	80
1.1.1.1.1.5.1 Ek Fiili Düşmemiş Olanlar	80
1.1.1.1.1.5.2 Ek Fiili Düşmüş Olanlar	82
1.1.1.1.1.5.2.1 Genel Dil Tasarrufu Bakımından Düşmüş Olanlar.....	82
1.1.1.1.1.5.2.2 Üslûp Özelliği Olarak Düşmüş Olanlar	83
1.1.1.1.1.2 Fiil Cümleleri	83
1.1.1.1.1.2.1 Basit Fiil Cümleleri	85
1.1.1.1.1.2.2 Birleşik Fiil Cümleleri	88
1.1.1.1.1.2.2.1 Fiil ~ Fiil Birleşiginden Oluşanlar	88
1.1.1.1.1.2.2.2 Fiil ~ İsim Birleşiginden Oluşanlar	91
1.1.1.1.2 Yüklemelerinin Yeri Bakımından Cümle Tipleri	91
1.1.1.2 Anlam Bakımından Cümle Tipleri	94
1.1.1.2.1 Olumsuz Cümleler	94
1.1.1.2.1.1 Basit Cümlelerde	94
1.1.1.2.1.1.1 Cümle Y'sine Olumsuzluk Ekinin Eklenmesiyle Oluşan Olumsuzluklar	94
1.1.1.2.1.1.2 "Değil" Olumsuzluk Edatıyla Oluşan Olumsuzluklar.....	95
1.1.1.2.1.1.3 "Yok" Y'li isim cümleleri	96
1.1.1.2.1.1.4 "Ne ... ne (de)" Bağlacıyla Oluşan Olumsuzluklar.....	96
1.1.1.2.1.2 Birleşik cümlelerde	96
1.1.1.2.1.2.1 Cümlelerinden En Az Birinin Y'sine Olumsuzluk Ekinin Eklenmesiyle Oluşan Olumsuzluklar	96
1.1.1.2.1.2.2 "Değil" Olumsuzluk Edatıyla Oluşan Olumsuzluklar	98

1.1.1.2.1.2.3 "Yok" Y'li İsim Cümleleri	99
1.1.1.2.1.2.4 "Ne .. ne (de)" Bağlacıyla Oluşan Olumsuzluk.....	99
1.1.1.2.1.3 Olumsuz Anlamla İlgili Diğer Bazı Özellikler	100
1.1.1.2.2 Soru Cümleleri	103
1.1.1.2.2.1 Basit Cümlelerde.....	103
1.1.1.2.2.1.1 Cümlenin Herhangi Bir Ögesine Soru Ekinin Eklenmesiyle Oluşan Soruluk Anlamlar	103
1.1.1.2.2.1.2 Cümlede Bir veya Birkaç Soru Sözcüğü Bulunmasıyla Oluşan Soruluk Anlamlar	104
1.1.1.2.2.1.3 Vurguyla Oluşan Soruluk Anlamlar	104
1.1.1.2.2.1.4 "Ya" Ünlemiyle Oluşan Soruluk Anlamlar.....	102
1.1.1.2.2.1.5 "Değil mi / Öyle mi" Kalıplarıyla Oluşan Soruluk Anlamlar	104
1.1.1.2.2.2 Birleşik Cümlelerde	104
1.2.2.2.1 Cümlelerinden En Az Birinin Herhangi Bir Ögesine Soru Ekinin Eklenmesiyle Oluşan Soruluk Anlamlar	105
1.1.1.2.2.2.2 Cümlelerinden En Az Birinde Bir veya Birkaç Soru Sözcüğü Bulunmasıyla Oluşan Soruluk Anlamlar	106
1.1.1.2.2.2.3 Vurguyla Oluşan Soruluk Anlamlar	107
1.1.1.2.2.2.4 "Ya / A" Ünlemiyle Oluşan Soruluk Anlamlar	108
1.1.1.2.2.2.5 "Değil mi / Öyle mi" Kalıplarıyla Oluşan Soruluk Anlamlar.....	108
1.1.1.2.2.3 Soruluk Anlamlarla İlgili Diğer Bazı Özellikler	109
1.1.1.3 Yapı Bakımından Cümle Tipleri	110
1.1.1.3.1 Basit Cümleler	110
1.1.1.3.1.1 İçerisinde Bir veya Birkaç Fiilimsi Olanlar.....	111
1.1.1.3.1.2 İçerisinde Fiilimsi Olmayanlar.....	115
1.1.1.3.2 Birleşik Cümleler.....	116
1.1.1.3.2.1 Sıralı Birleşik Cümleler.....	116
1.1.1.3.2.1.1 Basit Sıralı Birleşik Cümleler	117
1.1.1.3.2.1.1.1 (1) + (2) Yapısındakiler	117
1.1.1.3.2.1.1.2 (1) + (2) + (3) Yapısındakiler	118
1.1.1.3.2.1.1.3 (1) + (2) + (3) + (4) + ... Yapısındakiler	119

1.1.1.3.2.1.2 Karmaşık Birleşikler İçinde Yer Alan Sıralı Birleşik Cümleler	119
1.1.1.3.2.1.2.1 Ana Yapısı Sıralı Birleşik Cümle Olan Karmaşık Birleşik Cümleler	120
1.1.1.3.2.1.2.1.1 İçerisinde Ayrıca Sıralı Birleşik Cümle Bulunduranlar	120
1.1.1.3.2.1.2.1.2 İçerisinde Ayrıca Sıralı Birleşik Cümle Bulunduranlar	121
1.1.1.3.2.1.2.1.2.1 İçerisinde Ayrıca Birincil Yapıda Sıralı Birleşik Cümle Bulunduranlar	121
1.1.1.3.2.1.2.1.2.2 İçerisinde Ayrıca İkincil Yapıda Sıralı Birleşik Cümle Bulunduranlar	122
1.1.1.3.2.1.2.1.2.3 İçerisinde Ayrıca Hem Birincil Hem İkincil Yapıda Sıralı Birleşik Cümle Bulunduranlar	122
1.1.1.3.2.1.2.2 İçerisinde Ana Yapıyı Oluşturmayan Sıralı Birleşik Cümle Bulunan Karmaşık Birleşik Cümleler	123
1.1.1.3.2.1.2.2.1 Sıralılık Özellikleri Birincil Yapıda Olanlar	123
1.1.1.3.2.1.2.2.2 Sıralılık Özellikleri İkincil Yapıda Olanlar	124
1.1.1.3.2.1.2.2.3 Hem Birincil Hem İkincil Özellikte Sıralı Cümle Bulunduranlar	125
1.1.1.3.2.1.2.3 Sıralı Birleşik Cümlelerle İlgili Diğer Bazı Özellikler	126
1.1.1.3.2.2 Bağlı Birleşik Cümleler	128
1.1.1.3.2.2.1 Tek Bağlaçlı Bağlı Birleşik Cümleler	128
1.1.1.3.2.2.1.1 "Ve" İle Bağlananlar	129
1.1.1.3.2.2.1.1.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	129
1.1.1.3.2.2.1.1.2 Karmaşık Birleşiklerde	130
1.1.1.3.2.2.1.1.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	130
1.1.1.3.2.2.1.1.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde.....	130
1.1.1.3.2.2.1.2 "Fakat" İle Bağlananlar	130
1.1.1.3.2.2.1.2.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	131

1.1.1.3.2.2.1.2.2 Karmaşık Birleşiklerde	131
1.1.1.3.2.2.1.2.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	131
1.1.1.3.2.2.1.2.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	131
1.1.1.3.2.2.1.3 "Hatta" İle Bağlananlar	132
1.1.1.3.2.2.1.3.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	132
1.1.1.3.2.2.1.3.2 Karmaşık Birleşiklerde	133
1.1.1.3.2.2.1.3.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	133
1.1.1.3.2.2.1.3.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	133
1.1.1.3.2.2.1.4 "Da / De" İle Bağlananlar	133
1.1.1.3.2.2.1.4.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	133
1.1.1.3.2.2.1.4.2 Karmaşık Birleşiklerde	130
1.1.1.3.2.2.1.4.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	134
1.1.1.3.2.2.1.4.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	134
1.1.1.3.2.2.1.5 "Gâh.... gâh / Kâh.... kâh" İle Bağlananlar	135
1.1.1.3.2.2.1.5.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	136
1.1.1.3.2.2.1.5.2 Karmaşık Birleşiklerde	136
1.1.1.3.2.2.1.5.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	136
1.1.1.3.2.2.1.5.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	136
1.1.1.3.2.2.1.6 "Hem.... hem (de)" İle Bağlananlar	136
1.1.1.3.2.2.1.6.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	137
1.1.1.3.2.2.1.6.2 Karmaşık Birleşiklerde	137
1.1.1.3.2.2.1.6.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	137
1.1.1.3.2.2.1.6.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	137

1.1.1.3.2.2.1.7 "Ne ne(de)" İle Bağlananlar	138
1.1.1.3.2.2.1.7.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	138
1.1.1.3.2.2.1.7.2 Karmaşık Birleşiklerde	139
1.1.1.3.2.2.1.7.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	139
1.1.1.3.2.2.1.7.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	139
1.1.1.3.2.2.1.8 "Zira" İle Bağlananlar	139
1.1.1.3.2.2.1.8.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	139
1.1.1.3.2.2.1.8.2 Karmaşık Birleşiklerde	139
1.1.1.3.2.2.1.8.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	139
1.1.1.3.2.2.1.8.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	139
1.1.1.3.2.1.1.9 "Çünkü" İle Bağlananlar	140
1.1.1.3.2.2.1.9.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	140
1.1.1.3.2.2.1.9.2 Karmaşık Birleşiklerde	140
1.1.1.3.2.2.1.9.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	140
1.1.1.3.2.2.1.9.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	140
1.1.1.3.2.2.1.10 "Ama" İle Bağlananlar	141
1.1.1.3.2.2.1.10.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	141
1.1.1.3.2.2.1.10.2 Karmaşık Birleşiklerde	141
1.1.1.3.2.2.1.10.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	141
1.1.1.3.2.2.1.10.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	141
1.1.1.3.2.2.1.11 "Yoksa" İle Bağlananlar	142
1.1.1.3.2.2.1.11.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	142
1.1.1.3.2.2.1.11.2 Karmaşık Birleşiklerde	142
1.1.1.3.2.2.1.11.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	142

1.1.1.3.2.2.1.11.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	142
1.1.1.3.2.2.1.12 "Yahut / Veyahut" İle Bağlananlar	142
1.1.1.3.2.2.1.12.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	143
1.1.1.3.2.2.1.12.2 Karmaşık Birleşiklerde	143
1.1.1.3.2.2.1.12.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	143
1.1.1.3.2.2.1.12.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	143
1.1.1.3.2.2.1.13 "Ya ya / yahut" İle Bağlananlar	143
1.1.1.3.2.2.1.13.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	143
1.1.1.3.2.2.1.13.2 Karmaşık Birleşiklerde	143
1.1.1.3.2.2.1.13.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	144
1.1.1.3.2.2.1.13.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	144
1.1.1.3.2.2.1.14 "Yani" İle Bağlananlar	144
1.1.1.3.2.2.1.14.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	144
1.1.1.3.2.2.1.14.2 Karmaşık Birleşiklerde	144
1.1.1.3.2.2.1.14.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	144
1.1.1.3.2.2.1.14.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	144
1.1.1.3.2.2.1.15 "Güyaki" İle Bağlananlar	145
1.1.1.3.2.2.1.15.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	145
1.1.1.3.2.2.1.15.2 Karmaşık Birleşiklerde	145
1.1.1.3.2.2.1.15.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	145
1.1.1.3.2.2.1.15.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	145
1.1.1.3.2.2.1.16 "Belki" İle Bağlananlar	145
1.1.1.3.2.2.1.16.1 Basit Bağlı Birleşiklerde	145

1.1.1.3.2.2.1.16.2 Karmaşık Birleşiklerde	146
1.1.1.3.2.2.1.16.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde.....	146
1.1.1.3.2.2.1.16.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde	146
1.1.1.3.2.2.1.17 Tek Bağlaçlı Bağlı Cümlelerle İlgili Diğer Bazı Özellikler	146
1.1.1.3.2.2.2 İki Bağlaçlı Bağlı Birleşik Cümleler	148
1.1.1.3.2.2.3 C ve İ'de Bağlaçların Cümle Açıcı İşleviyle Kullanılması	149
1.1.1.3.2.3 Ki'li Birleşik Cümleler	150
1.1.1.3.2.3.1 Basit Ki'li Birleşik Cümleler	150
1.1.1.3.2.3.1.1 Ki'li Yan Cümlesi Ö İşlevli Olanlar	150
1.1.1.3.2.3.1.1.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya Ö Olarak Katılanlar	150
1.1.1.3.2.3.1.1.2 Ana Cümle Ö'süne Katılanlar	151
1.1.1.3.2.3.1.2 Ki'li Yan Cümlesi N İşlevli Olanlar	151
1.1.1.3.2.3.1.2.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya N Olarak Katılanlar	151
1.1.1.3.2.3.1.2.2 Ana Cümle N'sine Katılanlar.....	151
1.1.1.3.2.3.1.3 Ki'li Yan Cümlesi ZT İşlevli Olanlar	152
1.1.1.3.2.3.1.3.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya ZT Olarak Katılanlar.....	152
1.1.1.3.2.3.1.3.2 Ana Cümle ZT'sine Katılanlar	152
1.1.1.3.2.3.1.4 Ki'li Yan Cümlesi DT İşlevli Olanlar	152
1.1.1.3.2.3.1.4.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya DT Olarak Katılanlar	152
1.1.1.3.2.3.1.4.2 Ana Cümle DT'sine Katılanlar	153
1.1.1.3.2.3.1.5 Ki'li Yan Cümlesi Ana Cümle Y'sine Katılanlar	153
1.1.1.3.2.3.2 Karmaşık Birleşik Cümleler İçinde Yer Alan Ki'li Birleşik Cümleler	153
1.1.1.3.2.3.2.1 Ana Yapısı Ki'li Birleşik Cümle Olan Karmaşık Birleşik Cümleler.....	143
1.1.1.3.2.3.2.1.1 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri Ö İşlevli Olanlar	153

1.1.1.3.2.3.2.1.1.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya Ö Olarak Katılanlar	154
1.1.1.3.2.3.2.1.1.2 Ana Cümle Ö'süne Katılanlar	154
1.1.1.3.2.3.2.1.2 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri N İşlevli Olanlar	154
1.1.1.3.2.3.2.1.2.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya N Olarak Katılanlar	154
1.1.1.3.2.3.2.1.2.2 Ana Cümle N'sine Katılanlar	154
1.1.1.3.2.3.2.1.3 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri ZT İşlevli Olanlar	155
1.1.1.3.2.3.2.1.3.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya ZT Olarak Katılanlar	155
1.1.1.3.2.3.2.1.3.2 Ana Cümle ZT'sine Katılanlar	155
1.1.1.3.2.3.2.1.4 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri DT illevli Olanlar	155
1.1.1.3.2.3.2.1.4.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya DT Olarak Katılanlar	156
1.1.1.3.2.3.2.1.4.2 Ana Cümle DT'sine Katılanlar	156
1.1.1.3.2.3.2.1.5 Ana Cümle Y'sine Katılanlar	156
1.1.1.3.2.3.2.2 İçerisinde Ana Yapıyı Oluşturmayan Ki'li Birleşik Cümle Bulunan Karmaşık Birleşik Cümleler	156
1.1.1.3.2.3.2.2.1 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri Ö İşlevli Olanlar	156
1.1.1.3.2.3.2.2.1.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya Ö Olarak Katılanlar	157
1.1.1.3.2.3.2.2.1.2 Ana Cümle Ö'süne Katılanlar.....	157
1.1.1.3.2.3.2.2.2 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri N İşlevli Olanlar	157
1.1.1.3.2.3.2.2.2.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya N Olarak Katılanlar	158
1.1.1.3.2.3.2.2.2.2 Ana Cümle N'sine Katılanlar	158
1.1.1.3.2.3.2.2.3 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri ZT İşlevli Olanlar	158
1.1.1.3.2.3.2.2.3.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya ZT Olarak Katılanlar	159
1.1.1.3.2.3.2.2.3.2 Ana Cümle ZT'sine Katılanlar	159
1.1.1.3.2.3.2.2.4 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri DT İşlevli Olanlar	159
1.1.1.3.2.3.2.2.4.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya DT Olarak Katılanlar.....	159

1.1.1.3.2.3.2.2.4.2 Ana Cümle DT'sine Katılanlar	159
1.1.1.3.2.3.2.2.5 Ana Cümle Y'sine Katılanlar	159
1.1.1.3.2.3.3 Ki'li Birleşik Cümlelerle İlgili Diğer Bazı Kullanım Özellikleri	160
1.1.1.3.2.4 Şartlı Birleşik Cümleler	164
1.1.1.3.2.4.1 Basit Şartlı Birleşik Cümleler	164
1.1.1.3.2.4.1.1 Gerçek Şart Cümleleri	164
1.1.1.3.2.4.1.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri	165
1.1.1.3.2.4.2 Karmaşık Birleşik Cümleler İçinde Yer Alan Şartlı Birleşik Cümleler	165
1.1.1.3.2.4.2.1 Ana Yapısı Şartlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşik Cümleler	165
1.1.1.3.2.4.2.1.1 Gerçek Şart Cümleleri	165
1.1.1.3.2.4.2.1.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri	166
1.1.1.3.2.4.2.2 İçerisinde Ana Yapıyı Oluşturmayan Şartlı Birleşik Cümle Bulunan Karmaşık Birleşik Cümleler	166
1.1.1.3.2.4.2.2.1 Gerçek Şart Cümleleri	167
1.1.1.3.2.4.2.2.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri	167
1.1.1.3.2.4.3 Şartlı yan Cümlelerin Fiilimsi Öbeklerine veya İsimlere Bağlanması	168
1.1.1.3.2.4.3.1 Fiilimsi Öbeğine Katılan Şartlı Yan Cümleler	169
1.1.1.3.2.4.3.1.1 Basit Şart Cümlelerinde	169
1.1.1.3.2.4.3.1.1.1 Gerçek Şart Cümleleri	169
1.1.1.3.2.4.3.1.1.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri	169
1.1.1.3.2.4.3.1.2 Karmaşık Birleşikler İçerisinde Yer Alan Şartlı Birleşik Cümlelerde	169
1.1.1.3.2.4.3.1.2.1 Gerçek Şart Cümleleri	169
1.1.1.3.2.4.3.1.2.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri	169
1.1.1.3.2.4.3.2 İsme Katılan Şartlı Yan Cümleler	169
1.1.1.3.2.4.3.2.1 Basit Şartlı Birleşik Cümlelerde	170
1.1.1.3.2.4.3.2.2 Karmaşık Birleşikler İçinde Yer Alan Şartlı Birleşiklerde.....	170
1.1.1.3.2.4.4 C ve İ'de şartlı Yan Cümlelerin Ana Cümleye Katılımları	171

1.1.1.3.2.4.4.1 Basit Şartlı Birleşik Cümlelerde	171
1.1.1.3.2.4.4.2 Karmaşık Birleşiklerde Yer Alan Şartlı Birleşik Cümlelerde	171
1.1.1.3.2.4.5 Şartlı Birleşik Cümlelerle İlgili Diğer Bazı Özellikler.....	173
1.1.1.3.2.5 İç İçe Birleşik Cümleler	176
1.1.1.3.2.5.1 Basit İç İçe Birleşik Cümleler	176
1.1.1.3.2.5.2 Karmaşık Birleşik Cümleler İçerisinde Yer Alan İç İçe Birleşik Cümleler	177
1.1.1.3.2.5.2.1 Ana Yapısı İç İçe Birleşik Olan Karmaşık Birleşikler ...	177
1.1.1.3.2.5.2.2 İçerisinde Ana Yapıyı Oluşturmayan İç İçe Birleşik Cümle Bulunan Karmaşık Birleşikler.....	179
1.1.1.3.2.5.3 Ki'li veya Ki'si Düşmüş Ki'li Birleşik Cümlelerle İç İçe Birleşik Cümlelerin Bağlantısı	180
1.1.1.3.2.5.4 Diyalog Tekniğine Benzer Olarak Yapılanan İç İçe Birleşik Cümleler ve Bu Yapıdaki Diğer Kullanımlar.....	181
1.1.1.3.2.5.4.1 Basit İç İçe Birleşik Cümlelerde	182
1.1.1.3.2.5.4.2 Karmaşık Birleşik Cümleler İçerisinde Yer Alan İç İçe Birleşik Cümlelerde.....	182
1.1.1.3.2.5.4.2.1 Ana Yapısı İç İçe Birleşik Olan Karmaşık Birleşik Cümleler.....	182
1.1.1.3.2.5.4.2.2 İkincil Yapılardan Birinin veya Birkaçının İç İçe Birleşik Olduğu Karmaşık Birleşik Cümleler.....	183
1.1.1.3.2.5.5 İç İçe Birleşik Cümlelerle İlgili Diğer Kullanım Özellikleri	187
1.1.1.3.2.6 Ara Cümleli Birleşik Cümleler	190
1.1.1.3.2.7 Karmaşık Birleşik Cümleler	192
1.1.1.3.2.7.1 Ana Yapısı Sıralı Birleşiklik Olanlar	195
1.1.1.3.2.7.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşiklik Olanlar	196
1.1.1.3.2.7.3 Ana Yapısı Ki'li Birleşiklik Olanlar	196
1.1.1.3.2.7.4 Ana Yapısı Şartlı Birleşiklik Olanlar	197
1.1.1.3.2.7.5 Ana Yapısı İç İçe Birleşiklik Olanlar	197
1.1.2 Cümle İle İlgili Diğer Bazı Konular Açısından C ve İ	198
1.1.2.1 Tamlayıcı Konusu ve Bu Açından C ve İ.....	198
1.1.2.1.1 Tamlayıcı ~ Fiil ilişkisi	201

	xx
1.1.2.1.1.1 +A başla-	203
1.1.2.1.1.2 +A çalış-	206
1.1.2.1.1.3 +A kalkış-	207
1.1.2.1.2 Tamlayıcı ~ İsim İlişkisi	209
1.1.2.1.3 Tamlayıcı ~ Fiilimsi İlişkisi	212
1.1.2.2 Cümle Açıcılar.....	218
1.1.2.2.1 Sözcük Türü Olarak Bağlaç Olan Açıcılar	219
1.1.2.2.2 Sözcük Türü Olarak Zarf Olan veya ZT Biçimindeki Açıcılar.....	221
1.1.2.2.3 Cümle Biçimindeki Açıcılar	223
1.1.2.3 Metin Dışı İletişimsel Ögeler.....	224
1.1.2.4.1 Başlıklar	227
1.1.2.4.2 Bölümlemeler	228
1.1.2.4.3 Dipnotlar	229
1.1.2.4.4 İmzalar	230
1.1.2.4.5 Kısaltmalar	230
1.1.2.4 Metin Açısından Cümleler.....	231
1.1.2.4.1 Metin Bağlamı Açısından Cümleler.....	231
1.1.2.4.1.1 Bağlam İçerisinde Düşünülmesi Gerekenler	231
1.1.2.4.1.2 Bağlam Dışında Kullanıldığında Da Anlaşmada Herhangi Bir Eksiklik Yaratmayanlar	231
1.1.2.4.2 Metin Türü Açısından Cümleler.....	232
1.1.2.4.2.1 Anlatıcının Konuştuğu Cümleler (Ana Metin Cümleleri)	232
1.1.2.4.2.2 Kahramanlardan Birinin Konuştuğu Cümleler	232
1.1.2.4.2.2.1 Kahramanın Konuşmasının İç İç Birleşiklik Özelliğiyle Ana Metne Bağlandığı Cümleler.....	232
1.1.2.4.2.2.1.1 Karakteristik İç İç Birleşiklik Özelliğiyle Oluşturulanlar	233
1.1.2.4.2.2.1.2 Tiyatro Tekniğiyle Oluşturulanlar	234
1.1.2.4.2.2.2 Kahramanın Konuşmasının Doğrudan Doğruya Verildiği Metin Parçaları	235
1.1.2.4.2.2.2.1 Mektup Cümleleri	235
1.1.2.4.2.2.2.2 Şiir Şümleleri	235
1.1.2.5 Eksilteli Cümleler.....	236

1.1.2.5.1 Ek Düzeyindeki Eksilteler	236
1.1.2.5.2 Sözcük Düzeyindeki Eksilteler	238
1.1.2.5.3 Cümle Ögesi Düzeyindeki Eksilteler	239
1.1.2.5.3.1 Y'nin Eksiltildiği Cümleler.....	239
1.1.2.5.3.2 ZT'nin Bir Bölümü ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler.....	239
1.1.2.5.3.3 ZT'nin ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler.....	240
1.1.2.5.3.4 N'nin Bir Bölümünün Eksiltildiği Cümleler	240
1.1.2.5.3.5 N'nin ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler.....	240
1.1.2.5.3.6 DT'nin Bir Bölümünün, N'nin ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler.....	240
1.1.2.5.3.7 DT'nin Bir Bölümünün ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler	240
1.1.2.5.3.8 Ö'nün ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler.....	241
1.1.2.5.4 Cümle Düzeyindeki Eksilteler	241
1.1.2.6 Cümle Ögeleri Arasındaki Uyum Bakımından C ve İ	241
1.1.2.6.1 Ö ~ Y uyumsuzluğu	242
1.1.2.6.2 ZT ~ Y uyumsuzluğu	243
1.1.2.7 C ve İ'deki Bozuk Cümleler.....	244
1.2 SONUÇ	247
2. DİZİN METNİ	256
2.1 Cezmi.....	256
2.2 İntibah	542
KAYNAKLAR	683
ÖZ GEÇMİŞ.....	703

KISALTMALAR

age. : adı geçen eser

Bkz. : bakınız

BT : bağımsız tümleş

C : İstanbul Mıhran Matbaası, 1299 baskı tarihli Cezmi romanı.

Çev. : çeviren

DT : dolaylı tümleş

Haz. : hazırlayan

H. : hicri

İ : Mustafa Nihat Özön'ün yayımladığı, İstanbul Remzi Kitabevi yayınları arasından çıkan 1973 baskılı İntibah romanı.

İng. : İngilizce

Krş. : karşılaştırınız

M : milâdi

N : nesne

Ö : özne

s. : sayfa

ss. : sayfadan sayfaya

Y : yüklem

Yay. : yayımlayan

ZT : zarf tümleci

0. GİRİŞ

0.1 ÇALIŞMANIN TANITIMI

0.1.1 KONU

Çalışmamızın konusu günümüz Türkiye Türkçesinin en önemli oluşum aşamalarından biri olarak kabul edilebilecek Tanzimat dönemi Türkçesinden küçük bir kesitin cümle bilgisi bakımından incelenmesidir.

0.1.2 AMAÇ

Çalışmamızın amacı, Tanzimat dönemi Türk edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri sayılan Namık Kemal'in romanlarındaki cümle yapısının ortaya konmasıdır. Bu temel amacımız yanında, yine bu amacı biçimlendiren ve pekiştiren başlıca iki yan amacımız oldu. Bunlardan ilki Tanzimat döneminin cümle yapısı hakkında, dönemin en önemli temsilcisinin eserlerinden yola çıkarak bulgular elde etmektir. Böylelikle klasik Osmanlıcadan modern Türkçeye geçişteki en önemli kesiti bu açıdan ortaya koymak ve bu kesitin geçmişten günümüze Türk cümlesinin bütünü içerisindeki yerini değerlendirmek mümkün olabilecektir. İkinci yan amacımız genelde Tanzimat dönemini özelde Namık Kemal'in eserlerini inceleyerek Türkiye Türkçesi cümlesinin oluşum temelleri konusunda bir fikir sahibi olmak ve bulgularımızın yeni çalışmalara kaynaklık edebilmesini sağlamaktır. Çünkü gerçekte elimizdeki metinler Osmanlı Türkçesi olarak adlandırdığımız dönemin dil bilimsel özelliklerinin oturmaya, buna karşılık Türkiye Türkçesinin dil bilimsel özelliklerinin ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. Çalışmamız bu bakımdan Türkiye Türkçesinin cümle yapısının açıklığa kavuşmasını sağlayacak yolda ilk adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Ancak çalışmamız sırasında Namık Kemal'in cümlelerini, yalnızca Namık Kemal'in cümleleri olmaları bakımından bütüncül olarak inceledik. Başka bir anlatımla bu çalışmamızla Tanzimat dönemi eserlerinin tümü için geçerli olabilecek genellemelere gitmeyi amaçlamadık. Ayrıca Namık Kemal'in eserlerinin cümle yapısını, sistemli olarak Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi vb. tarihsel veya Türkiye Türkçesi gibi çağdaş dönemlerle karşılaştırmak ve

böylece karşılaştırmalı bir sonuç elde etmek gibi bir amaç da gütmedik. Çünkü bu tür çalışmalar ancak daha geniş bir malzemeyle (veriyle), bu çalışma için planlanan zamandan çok daha uzun bir zamanda ve bir ekiple gerçekleştirilebilir. Ancak bu dar malzemenin (verinin) ve bilimsel disiplinin elverdiği ölçüde, elimizdeki cümlelerden yola çıkarak Türkiye Türkçesinin cümle yapısına yer yer atıflarda bulunmaktan ve Türkiye Türkçesiyle küçük bağlantılar kurmaktan geri kalmadık.

0.1.3 MALZEME

Çalışmamızda kullandığımız malzeme (veri, bundan sonra yalnızca "malzeme") Tanzimat dönemi Türk edebiyatının I. grubunda yer alan önemli kişilerden biri olarak kabul edilen¹ ve birçok eseri bulunan Namık Kemal'in romanlarıdır.

Bilindiği gibi Namık Kemal'in iki romanı vardır: Cüzlerinin bir araya getirilmesiyle ilk kez hicri 1291'te (miladi 1874- 1875) basılan İntibah ve hicri 1299'da (miladi 1881-1882) basılan Cezmi. Gerçekte kaynaklarda İntibah ve Cezmi'nin basım tarihleriyle ilgili olarak birbiriyle çelişen bilgiler vardır. İntibah için Hikmet Dizdaroğlu 1876 (1978, 196), Kenan Akyüz 1874 (1986, 59) tarihlerini; Cezmi için Hikmet Dizdaroğlu 1886- 1887 (1978, 203), Kenan Akyüz 1882 (1986, 59), Uçman (1993, 514) 1887 tarihlerini vermektedirler. Ancak edindiğimiz Cezmi ve İntibah nüshalarının tarihleri, gerçeğe en yakın bilgileri Kenan Akyüz'ün verdiğini göstermektedir.

Malzeme olarak Namık Kemal'in onca eserinin arasından romanlarını seçmemizin belli birtakım nedenleri var. Namık Kemal çok çeşitli alanlarda eser vermiş bir edebiyatçıdır. Ve onun bu eserlerinde kullandığı üslupların birbirinden az çok farklı yönleri olduğu da bilinmektedir. Yani tiyatro yazarı Namık Kemal ile gazeteci Namık Kemal, tarihçi Namık Kemal ile şair veya romancı Namık Kemal bu eserlerin her birinde asıl üslup karakterini korumakla birlikte farklı bir dil ve anlatım kullanmıştır. Bu durum söz konusu eserlerin farklı türlerde olmalarından da kaynaklanmaktadır. Böylece Namık

¹ Namık Kemal'in edipliği ve sanat düzeyi konusunda birtakım tartışmalar olmuştur. Ancak onun fikir adamı, bir dava adamı ve devrimci yanıyla Türk devrim tarihi bakımından çok önemli bir kişilik olduğu genel bir kabul görmektedir. Bu konuda en son yayımlanan çalışmalardan biri olarak Bkz. Nâzım H. Polat, "Şehabeddin Süleyman'ın gözüyle Namık Kemâl", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.6, Sivas 1998, ss.7-22..

Kemal'in gazete dili, Namık Kemal'in roman dili, tarihçi dili, şiir dili ve tiyatro dili gibi ayrımlara gitmek dahi mümkün olabilmektedir. Bunların hepsi bir doktora tezi sınırları içinde incelenemeyeceğine göre, biz bunlardan doğal dile en yakın olan (yani terimlerden, özel çağrışımlardan ve yapay simgelerden diğerlerine göre daha arınık olan) roman dilini inceleme konusu olarak seçmeyi uygun bulduk. Ayrıca çalışmaya başladıktan çok sonra, isabetli bir seçim yaptığımızı gördük. Çünkü bu iki romanda ama özellikle elimizdeki malzemenin yaklaşık yüzde yetmişlik bir bölümünü oluşturan Cezmi'de, Namık Kemal yukarıda sözünü ettiğimiz birbirinden farklı anlatımların hemen hepsine yer vermiş. Nitekim Namık Kemal Cezmi'ye bir tarihçi yaklaşımıyla başlamakta ve romanın ilk bölümlerinde tarih kitaplarından bile alıntılar yaparak, olayların geçtiği 16. yüzyılın genel tarihçesini anlatmaktadır. İlerleyen bölümlerde ise manzum parçalar, tiyatro tekniğine göre düzenlenmiş diyaloglar ve hatta mektuplar var. Buna göre bu iki romanın cümle yapısını ortaya koymaya çalışarak, Namık Kemal'in şiir dili, tarihçi dili, tiyatro dili ve mektup dili ile ilgili olarak da sınırlı birtakım bilgileri verme olanağına kavuştuk.

1995 yılında çalışmaya başlarken, İntibah ve Cezmi'nin Arap harfli ilk baskılarından Latin harflerine sadeleştirilmeden çevrilmiş baskılarının olduğunu sanıyorduk. Ancak küçük bir araştırma sonucunda İntibah'la ilgili olarak bu tür bir çalışmayı, Mustafa Nihat Özön'ün yaptığını (İntibah, çeviren: Mustafa Nihat Özön, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973), fakat Cezmi'nin bütün baskılarının, günümüz Türkçesine uyarlama olduğunu gördük¹. Sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için çalışmayı sadeleştirilmemiş baskılar üzerinde sürdürmemiz gerekiyordu. Bu bakımdan, ilk olarak hicri 1299 (miladi 1881-1882) tarihli 454 sayfalık Arap harfli Cezmi'yi Latin harflerine çevirdik. Fişleme sırasında İntibah için Mustafa Nihat Özön'ün söz konusu olan çevirisini, Cezmi için de elimizdeki bu büyük olasılıkla ilk baskılardan biri olan 1299 tarihli baskıyı esas aldık. Yazılı bir metin üzerine yapılan cümle bilgisi çalışmaları için son derece önemli

¹Biz bu çalışmaya başladıktan iki yıl sonra Cezmi romanının uyarlama olmayan Latin harfli bir baskısı yapılmıştır: Namık Kemal Cezmi Tarihe Müstenit Bir Hikâye, (Yayına haz.:Yakup Çelik), Akçağ Yayınları:214 Türk Klasikleri / Romanlar:5, 1. Baskı, Ankara 1997. Çalışmamız geri dönülemeyecek kadar ilerlediği için bu baskıyı esas almadık. Aradaki farkları saptayabilmek bakımından esas aldığımız nüshayla karşılaştırmamız sonucunda da bu çalışmanın birçok eksikleri ve yanlışları bulunduğunu gördük.

olan noktalama işaretleri sorunu ile ilgili yaklaşımlarımızı, "0.2.3.5 Noktalama İşaretlerinin Bir Metnin Cümle Bilgisi İncelemelerindeki Önemi" başlığıyla ele alacağız (Bkz. s. 55).

0.1.4 YÖNTEM

Çalışmaya başlarken ilk iş olarak, romanların cümlelerini geleneksel dil bilgisi (= İng. grammar) yöntemiyle fişledik ve cümlelerin ögelerini bulduk. Ancak cümleleri fişlerken bu cümlelerin, ya gerçekte bütünüyle Namık Kemal'e ait izlenimi vermelerine veya Namık Kemal'in üslûbuyla kendi cümleleri içine iç cümle niteliğiyle yerleşmiş alıntılar olmalarına özen gösterdik. Buna göre özellikle İntibah'ta rastladığımız ve bölüm başlarında yer alan alıntı beyitleri, Namık Kemal'in cümleleriyle yapısal olarak hiçbir bağı bulunmadığı için değerlendirmeye almadık.

Fişlemeden sonra cümlelerin ögelerini bulduk. Ögeleri bulurken karşılaştığımız en önemli sorun, cümleleri anlam açısından mı, yoksa biçim açısından mı değerlendirmek gerektiği idi. Makale düzeyindeki küçük saptamalar ve doğrularıyla yanlışlarıyla dil bilgisinden farklı bir yol izleyen dil bilimsel (= İng. linguistic) çalışmalar bir yana bırakılırsa, bugüne kadar yapılmış ve cümle konusunu bir bütün olarak ele alan çalışmalarda; tezlerde ve dil bilgisi kitaplarında, Türk cümlesine daha çok biçim açısından bakıldığı söylenebilir. Bu, aslında anlamsal bir bütünlük olan ve dolayısıyla anlama ve anlatma yani anlaşma amacına yönelik olan cümlenin incelenmesinde, tam ve bilimsel sonuçlar elde edilmesine engel olan bir tutumdur. Ancak bu, yalnızca anlamı esas tutan çalışmaların sağlıklı sonuçlara ulaşabileceği biçiminde ileri sürülebilecek görüşleri de haklı kılmamaktadır. Çünkü cümle, biçim üzerine oturmuş bir anlam birliğidir ve bu da araştırmacıyı "yapı" denilen bütünlüğe götürür. Biz çalışmamızı, bundan yola çıkarak yani biçim ve anlamı aynı oranda göz önünde bulundurarak "biçim+anlam=yapı" formülü üzerine oturttuk. Uygulamalarımız hep biçimden yola çıkarak anlamı, görevden yola çıkarak işlevi esas tutma biçiminde oldu.

Çalışmamızın bütün aşamalarında karşılaştığımız, son zamanlara kadar üzerinde durduğumuz ve çözümüne çalıştığımız önemli sorunlardan bir diğeri de, yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra büyük bir ilerleme sağlayan dil bilimsel çalışmaların sonuçlarının bizim çalışmamıza ne ölçüde yansıtacağı idi. Dil bilimsel çalışmalarda izlenen

yöntemlerin, en fazla olarak söz dizimi alanında dil bilgisinden ayrıldığı bilinmektedir. Ancak cümleyi incelemek konusunda henüz dil bilimciler de ortak bir tutum geliştirememişlerdir. Ayrıca dil bilimsel çalışmalarda kullanılan malzemeler de büyük oranda konuşma dilinden elde edilen malzemelerdir. Çünkü dil bilimsel çalışmalarda, dilin dinamik yapısını yalnızca konuşma dilinin açıklayabileceği, yazılı dilin kuralcı ve gelenekçi yanıyla, dilin değişebilirliği ve gelişebilirliği ile uyum göstermediği görüşü egemendir. Bu yüzden dil bilimcilerin yaygın olarak kullandıkları çalışma yöntemi, eş zamanlı (= İng. synchronic) yöntemdir.

Bizim bu çalışmayla üzerinde durduğumuz dönem, bugünkü Türkçe için tarihsel bir dönemdir. Dolayısıyla malzememiz de yazılı dile aittir ve artzamanlı (= İng. diachronic) bir çalışma yöntemini olanaklı kılmaktadır. Ancak bizim, çalışmamızın temel amacı, Namık Kemal'in romanlarının cümle yapısını ortaya koymaktır. Yani, bu romanlardaki Türk cümlesini geçirdiği evrimler bakımından incelemek gibi bir amacımız yoktur. Çalışmamız sırasında cümle, cümlenin oluşumu ve çözümüyle ilgili temel yöntemimizi dil bilgisi yöntemi olarak seçtik. Ancak bütün çalışmamız boyunca, konumuzu eş zamanlı bir yaklaşımla ele almaya ve yeni bulgular elde etmek adına, dil bilgisi kaynaklarından olduğu kadar dil bilimsel çalışmaların sonuçlarından da yararlanmaya çalıştık.

0.1.5 ÇALIŞMANIN BÖLÜMLERİ

Çalışmamız bir "Giriş"le başlamaktadır.

Bu tür çalışmalardaki genel yaklaşımlardan farklı olarak genişçe tuttuğumuz "Giriş", "Çalışmanın Tanıtımı" ve "Türk Cümlesi Konusundaki Başlıca Yaklaşımlar" biçiminde iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci ana başlıkta çalışmamızın amacı, konusu, kullandığımız malzeme, yöntemimiz ve çalışmamızın bölümleri hakkında kısa bilgiler vermeye çalıştık. İkinci ana başlıkta ise, Türk cümlesi konusunda yapılmış başlıca çalışmalar, Türk cümlesinde yöntem sorunu, cümle, cümlenin oluşumu ve kavramlarıyla ilgili temel görüşler, görüş farklılıkları, terim sorunları, cümlenin sınıflanmasıyla ilgili sorunlar, ünlem cümlesi, girişik cümle, eksilteli cümle konuları, cümlenin en küçük (sesler) ve en büyük (metin) dilsel birimlerle ilişkileri, yazılı dilde noktalama işaretlerinin cümleye etkisi ve bundan doğan sorunlar ve üslup-cümle ilişkisi gibi konular geniş bir

biçimde ele alınmış ve tüm bu konularla ilgili kendi seçimlerimiz sıralanmıştır. Kendi seçimlerimiz, cümle konusundaki genel tutumumuzla ve Cezmi ve İntibah'ta yer alan cümleleri sınıflamamızla örtüştüğü oranda, zaman zaman çalışmamızın İnceleme bölümünde de ele alınmıştır. Böylece İnceleme bölümümüz, cümle konusundaki tartışmaların olabildiğince az yer aldığı ve yalnızca kendi görüşlerimizin ve bulgularımızın sıralandığı bir "ayrıntı" bölümü olarak planlanmıştır.

İnceleme bölümü, iki alt başlıktan oluşmaktadır: 1. Bulgular ve Yorum, 2. Sonuç "Bulgular ve Yorum" başlığında kendi görüşlerimize ve bulgularımıza yer verdik. Bulgularımız ve görüşlerimiz elimizdeki malzemedan yola çıkarak oluşturulmuştur. Bölüm, genel olarak "cümle tipleri" ve "cümle ile ilgili diğer bazı konular açısından C ve İ" biçiminde iki ana başlık olarak düzenlenmiştir. Çalışma konumuzun tüm ayrıntıları ise bu iki ana başlık dahilinde ele alınmıştır. Asıl çalışma konumuzu oluşturan bu bölümde söz konusu bulguları sıraladıktan sonra, her bulgumuzu ve saptamamızı örnekleyip, Cezmi ve İntibah'ın bu bulguların ve saptamaların sınırları içinde ele alınması gereken bütün cümlelerini, dizin yöntemine dayandırarak verdik. Bu durumda genel cümle bilgisi çalışmalarından farklı bir yol izlemiş olduk. Bu çalışmalarda cümleler, çeşitli açılardan sınıflandırıldıktan sonra, her sınıflama için cümleler çoğunlukla alfabetik olarak sıralanmaktadır. Ancak bu durumda, küçük bir saptamaya örnek olmak üzere, bütüncül bir yaklaşımla birbirine benzer yüzlerce hatta binlerce cümlenin sıralandığı olmaktadır. Yine bu durumda, Türk cümlesi üzerine yapılmış çalışmalarda saptamalara örnek olmak üzere sıralanmış bu cümleler, zaman zaman çalışmaların beşte üçlük bir hacmini bile kaplayabilmektedir. Biz bu konuda, çeşitli olası eleştirileri de göze alarak, saptamalarımızı örneklemeyi ve ilgili cümleleri dizin yöntemine uygun olarak sıralamayı uygun bulduk. Bunun için Cezmi ve İntibah'ta yer alan her bir cümleye bir numara verdik ve "Bulgular ve Yorum" bölümümüzde örnekleme dışındaki bütün sözlerimizi hep bu numaralar üzerinden söyledik. Fakat okuyucuların cümleleri en azından nasıl numaralandırdığımızı ve nasıl ayrıştırdığımızı görmek isteyeceğini de düşünerek, Cezmi ve İntibah roman metinlerini, daha doğrusu Cezmi ve İntibah'ta yer alan cümleleri bu numaralandırılmış biçimleriyle çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan "Dizin Metni" başlığında verdik. Bu uygulamayla, cümlelerin özellikle yapı bakımından ayrıştırılışı eleştiriye açık olmakta ve böylece cümlelere bakış açısı konusunda farklı görüş beyan edilmesi olanaklı hale gelmektedir.

"Dizin Metni" başlığında, malzememizin yüzde yetmişlik bir bölümünü oluşturması bakımından öncelikle Cezmi romanının ayrıştırılmış metnini, ardından da İntibah'ı verdik. Bu bölümde, Cezmi ve İntibah romanlarını oluşturan bütün cümleleri, cümle sayılabilecek veya sayılamayacak bütün anlamsal birlikleri bir değerle ele alma ve tanımlama olanağı bulduk. Yukarıda da söz konusu edildiği gibi bu değer sistemi, cümlelerin her birine bir sayı, bir numara vermek biçiminde olmuştur. Metinler içerisindeki koyu rakamlar, basit, birleşik ya da karmaşık temel cümleleri, parantez içerisinde verilen numaralar ise alt cümleleri göstermektedir. Anlamsal olarak birbirinin içinde bulunmayan ya da yan (yardımcı)-temel ilişkisiyle bir araya gelmeyen alt cümlelerden oluşan birleşik ya da karmaşık cümlelerde (bağlı, sıralı, özel durumlarına rağmen ki'li) her bir alt cümleyi (1)+(2)+(3) gibi ardışık sayılarla değerlendirdik. Ancak yan (yardımcı)-temel ilişkisiyle bir arada bulunan şartlı ve iç içe birleşik veya karmaşık cümlelerde, bu alt cümle ilişkilerini, birbirlerinin yan ve temel öğeleri olmaları bakımından ele aldık: ((1), (1.1), (1.1.1)+(1.1.2))+ (2)+(3) gibi. İçerisinde saplama, açıklama cümlesi veya ara cümle olarak adlandırılabilen bir veya birkaç cümle bulunan sapsamalı birkaç cümlede ise, sapsama cümlesini (^{ara}) biçiminde ifade ettik: (1)+ (2) (2^{ara})+(3) gibi. Özellikle şartlı cümlelerde, devrik olarak sayılamayacak ancak yardımcı cümlelerin az çok hareketli oldukları kimi durumlarda, bu hareketliliği göstermek bakımından cümlelerin ilgili bölümlerini (//...//) içine alarak numaralandırdık.

Bu bölümde sayfanın sol kenarında ayrıca verilen rakamlar ise esas aldığımız Cezmi ve İntibah nüshalarının orijinal sayfa numaralarıdır. Bu sayfa numaralarıyla bizim uygulamalarımızı izlemek, farklı görüş beyan etmek ve eleştiride bulunmak olanağını vermek istedik. Metinler içerisindeki (/) işareti ise söz konusu sayfa numaralarının başlangıç yerini göstermektedir. Yine bu bölümdeki ([]) işareti, cümle içerisinde yer alan ek, sözcük veya sözcük öbeği ve öge durumundaki eksilteleri göstermek için kullanılmıştır. Bu eksilteleri, dilin bir anlaşma aracı olduğu gerçeğinden yola çıkarak, okuyucu- yazar, dinleyici- anlatıcı arasındaki yazılmamış veya söylenmemiş ancak var olan birimler olarak değerlendirdik. Bu eksilteler yazılmamış veya söylenmemiş anlamsal birimler oldukları için, varlıklarını ([]) işaretiyle belirttiğimiz halde, cümleleri tamamlama yoluna gitmedik. Bu eksilti cümlelerini, hem söz konusu eksiltelerini göz önünde bulundurarak cümle sınıflamalarında ilgili sınıflamada, hem de ayrıca "Eksilteli Cümleler" başlığında ele aldık. İnceleme bölümünde sık sık başvurduğumuz ([.....]) işareti

ise, saptamalarımıza örnek olarak seçtiğimiz uzun cümlelerde, saptamamıza hizmet etmediği için yazılmayan bölümleri göstermektedir.

Aslında İnceleme bölümünün temel noktaları, daha fişleme aşamasındayken ortaya çıkmaya başlamıştı. İnceleme bölümünde bu saptamaları belli bir plan ve sistem içinde formüle edip değerlendirmeye çalıştık. Çalışmamız süresince, önceden konulup da bizim uyguladığımız veya bizim belirlemeye çalıştığımız formüllerin dışına çıkan bütün tasarruflarımızı, bütün istisnaları asıl bölümde veya dipnota çekerek mutlaka değerlendirdik.

İnceleme bölümümüzün ikinci başlığını "Sonuç" oluşturmaktadır. Burada çalışmanın en başından beri Namık Kemal'in Cezmi ve İntibah romanlarının, dolayısıyla bir bölümüyle Tanzimat döneminin cümle yapısıyla ilgili edindiğimiz izlenimlerimizi ve saptamalarımızı en özet ve en anlaşılır biçimiyle sıralamaya çalıştık.

0.2 TÜRK CÜMLESİ KONUSUNDAKİ BAŞLICA YAKLAŞIMLAR

0.2.1 TÜRK CÜMLESİ ÜZERİNE YAPILMIŞ BAŞLICA ÇALIŞMALAR

Genelde cümle, özelde Namık Kemal'in romanlarının cümle yapısı konularında söz söylemeden önce, bugüne kadar cümle konusunun genel dil bilgisi kitaplarında nasıl ele alındığını belirtmekte ve bu konuda kısa bir değerlendirme yapmakta yarar vardır.

Bilindiği gibi Avrupa ve Amerika'da yüzyılın başında, ülkemizde ise 1970'li yıllardan sonra ilerleme gösteren dil biliminde, henüz Türk cümlesini bir bütün olarak ele alan, Türk cümlesinin sorunlarını tam ve herkesçe kabul görür bir biçimde değerlendiren, kaynak kitap olarak adlandırılabilir çalışmaları yoktur veya en azından geniş kitlelere ulaşmamıştır. Bu konuda, Türkiye'de dil biliminden daha eski ve daha köklü bir geçmişe sahip bulunan geleneksel dil bilgisinin, eksikleri ve yanlışlarıyla birlikte, Türk eğitim sisteminin temel taşı durumunda olan kaynak eserler verdiğini söylemek yanlış olmaz. Bu bakımdan Türk cümlesini bir bütün olarak ele alan genel kaynak eserler nelerdir, sorusuna yanıt arayan bir kimseye gösterebileceğimiz kaynak eserler, genellikle geleneksel dil bilgisi yöntemine göre düzenlenmiş ve genel olarak aşılmamış dil bilgisi kitaplarıdır. Bu temel dil bilgisi kitaplarının başlıcalarında cümle konusunun nasıl ele

alındığıyla ilgili olarak şu bilgileri verebiliriz¹. Bu bilgileri verirken kitapların basım tarihlerini göz önünde bulunduruyor ve değerlendirmelerimizi, sağlıklı olması bakımından, ilk basılanlardan son basılanlara doğru yapıyoruz. Çünkü son basılanların ve günümüzde yapılan çalışmaların, ilk basılan çalışmaları esas aldığı ve büyük ölçüde onlardan yararlandığı bilinen bir gerçektir. Böylelikle her eseri, kendi dönemi ve kendi olanakları içerisinde ele almış olacağız:

Türk dili üzerine yapılmış ilk çalışmalardan en önemlisi bilindiği gibi Kâşgârlı Mahmut'un *Kitabu Cevahirü'n-Nahv fi Lügati't-Türkî (Türk Dilinin Söz Dizimi Cevherlerinin Kitabı)*'dir. Ancak yazık ki bu eser henüz ele geçmemiştir (Ana Britannica:1989, 59). Bu yüzden Türk dili üzerine yapılmış ilk çalışma olarak akıllara ilk gelen eser, yine Kâşgârlı Mahmut'un 11. yüzyılda yazdığı *Divanü Lügati't-Türkî*'tür. Birçok bakımlardan önemli bilgiler barındıran bu Türkçe-Arapça sözlükte, yazık ki Türk cümle yapısı üzerine bilgiler verilmemiştir. Ancak sözlükteki madde başı sözcüklere tanık olması bakımından verilen cümleler; ata sözleri ve şiir parçaları, 11. yüzyıl Türk cümle yapısı üzerine çalışma yapacak kişiler için önemli bir malzeme olarak değerlendirilebilir.

Türkçeye ilgili ilk ciddi dil bilgisi çalışmaları Osmanlı Devleti'nin İtalya ile yoğun ilişkiler içinde olduğu 15. ve 16. yüzyıllara rastlar. Bu dönemde kurulan elçilikler, çeşitli ticari ilişkiler, İtalyanları Türk dilini öğrenmeğe yöneltmiştir. Bu dönem İtalyan misyoner hareketlerinin de yoğun olduğu dönemlerdir. İşte bütün bu toplumsal hareketlilik sonucunda İtalya'da Türk diliyle ilgili geniş ya da dar kapsamlı dil bilgisi çalışmaları yapılmış, kitaplar basılmıştır. Ancak bu çalışmalar Türkçeye çevrilmediği için onlardan yararlanmak bugün için güçtür. Yine 16. yüzyılda Osmanlılarda ilk önemli Türkçe dil bilgisi kitabı hazırlanmıştır. Bergamalı Kadri'nin *Müeyyessiretü'l- Ulûm* adıyla hazırladığı bu kitap, kaynağını Türkçenin kendisinden almamış, Arapça dil bilgisi yöntemini bir

¹Türkçe üzerine *Türkçe, Latince, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Yeni Yunanca, Almanca ve Macarca olarak hazırlanmış belli başlı dil bilgisi kitapları için Bkz. Agop Dilâçar, "Türkiye Türkçesi gramerlerinden seçme eserler", Türk Dili, S.21, Ankara 1953, ss.603-610.*

bir şablon olarak Türkçeye uygulamıştır.¹ Bergamalı Kadri'nin söz konusu eserinde, cümle konusunda verdiği bilgiler, "cümle"nin "kelâm"la karşılaştırılması ve cümlenin öğeleriyle ilgili açıklamalardan ibarettir. *Müeyyiretü'l-Ulûm* daha sonra Osmanlılarda başlayan Türk dili (ancak bu çalışmalarda Türk dili için daha çok Lügat-ı Osmanî terimi kullanılmıştır) çalışmalarının da başlangıcı sayılır.

Klasik Osmanlıca'nın dil bilgisi üzerine Arapça etkisiyle hazırlanmış çalışmaların en önemlilerinden biri Hüseyin Cahid (Yalçın)'ın *Türkçe Sarf ve Nahv* adlı eseridir (İkdam Matbaası, H. 1327, M. 1909, İstanbul). Hüseyin Cahid, kitabında "aheng-i telâffuz" "imlâ işaretleri", "elsine" ve "kelimenin envaı" gibi bölümler üzerinde durduktan sonra, "tahlil-i nahvî" hakkında bilgiler vermektedir. Ona göre tahlil-i nahvî, "... ibareyi ihtiva ettiği hükümler itibarıyla aksama tefrik eder, bu aksama derece-i ehemmiyetlerine ve birbiriyle olan münasebetlerine göre tasnif eyer. Mamafih bu hükümlerin nefsi'l-emirde doğru yahut yanlış olmasına karışmaz." (1909, 16). Hüseyin Cahid cümlenin "üç cüz"den oluştuğunu belirtmektedir. Bunlar, "mesnediileyh, mesned ve rabita"dır (age., 18). Örneğin "Ahmet gelecek." cümlesinde, "Ahmet" mesnediileyh, "gelici" mesned, ve "olacak" rabitadır (age., 18). Hüseyin Cahid, üç türlü cümleden söz eder: cümle-i tamme, cümle-i asliyye ve cümle-i mütemmime (age., 22). "Kendi başına manası tamam olan cümleye cümle-i tamme tabir olunur." (age., 22). "Tam bir manayı haiz olmayıp başka bir cümle veya cümleler tarafından manası itmam edilen cümleye cümle-i asliyye denir." (age., 23). Cahid, bu tanımla "girişik cümle"den söz etmektedir. Cümle-i mütemmime ise "Bir cümle-i asliyyenin manasını itmam eden cümlelere cümle-i mütemmime tabir olunur." (age., 23) biçiminde tanımlanmaktadır.

Tanzimat döneminde batılı devletlerle ilişkilerini yoğunlaştıran Osmanlılar'ın dili üzerine batılılarca da çalışmalar yapılmıştır. Bu geleneğin son ve fakat Türk dil bilgisi çalışmalarının ilk önemli halkalarından birini Jean Deny'nin 1921'de basılan *Grammaire de la Langue Turque (Dialecte Osmanli)* adlı eseri oluşturmaktadır. Bu eseri Türkçeye uzun yıllar süren bir çalışmadan sonra Ali Ulvi Elöve çevirmiş ve bu çevirisini 1941 yılında yayımlamıştır: Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (Çev.: Ali Ulvi Elöve), Maarif Vekâleti, Maarif Matbaası, İstanbul 1941. Bu yıllar, henüz Türkiye'de

¹*Müeyyiretü'l-Ulûm*, 1996 yılında yapılan bir çalışmayla günümüz dil bilgisi anlayışına göre yeniden düzenlenmiştir: Bkz. Uğur Avcı, *Müeyyiretü'l-Ulûm Bergamalı Kadri (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 1996.

dil bilgisi geleneğinin oluşmadığı ve buna bağlı olarak dil bilgisi terimlerinin büyük bir bölümünün de öneriden ibaret olduğu yıllardır. Bu bakımdan Ali Ulvi Elöve'nin çeviride kullandığı terimler, Jean Deny'nin olduğu kadar Ali Ulvi'nin terimleri olarak da sayılabilir. Ayrıca çevirideki çevirmen notları da kitapta verilen bilgiler kadar önemli ve dikkat çekicidir.

Bu dil bilgisi kitabında cümle konusu 773-1032 sayfaları arasında şu başlıklarla ele alınmıştır: cümle (kaziye) öbekleri (1.bölüm cümle(kaziye): cümlenin hadleri, cümlede hadlerin sırası, uyruk cümleler; 2.bölüm cümlemsiler: bir hades ismiyle nihayetlenen cümlemsiler, mastarla nihayetlenen cümlemsiler, ulakla veya ulaklık tabirle nihayetlenen cümlemsiler). Görüldüğü gibi, bu cümle incelemesi, bugün Türkiye'de kullanılmakta olan geleneksel yöntemin temelini oluşturmaktadır. Deny bu incelemesinde cümleleri isim ve fiil cümleleri ve uyruk cümleler (a-şart cümleleri, b-bir edatla kelâm içine alınan uyruk cümleler (ki'li cümleler)) olmaları bakımından sınıflandırmıştır. Ayrıca eserde Fransızcanın dil yönünden ele alınışına uygun olarak, "cümlemsiler" başlığıyla fiilimsi öbeklerinin üzerinde genişçe durulmuştur.

1941'de yayımlanan bu eserin ardından, Türk Dil Kurumu "gramer kolbaşı" Ahmet Cevat Emre, yine batı tarzında hazırlanmış Türkçenin en eski dil bilgisi kitaplarından birini yayımlanmıştır: *Türk Dilbilgisi*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1945. Ancak her ne kadar hazırladığı dil bilgisi "batı tarzında" biçiminde algılansa da, o, eserinde, dil bilgisi çalışmalarında izlenen yöntemlerin, artık Grek, Arap ve Fransız yöntemlerini aşması gerektiğini vurgulamıştır (Emre:1945, 3). Eser incelendiğinde yöntemde yaratılmaya çalışılan bu farklılık hemen göze çarpmaktadır.

Cümle konusu, kitabın 267-564 sayfaları arasında, "sözdizimi bakımından kelimeler" ana başlığı altında şu alt başlıklarla verilmiştir: ünlemeden anlatıma, sözdizimi, fiil bükünü, anlatımda tümleyici ögeler, sontakılar, ulaçlar, ulaç-fiiller, eylem görünüşleri, temsil, belirtme, cins morfepleri, sanlama, karşılaştırma, kipler- zamanlar, buyruklar-istemler, sorular, cevaplar, kiplerin gelişmesi, anlatım dizileri, şart dizileri, duyuşsal anlatış yöntemleri, ünlemlerin kullanılması. Başlıklardan da anlaşıldığı gibi, cümle konusuna birçok açıdan ve ayrıntılarıyla yer verilmiş olmasına rağmen, bu dağınık anlatımı yüzünden eser bugün geniş kitlelerce kullanılmamaktadır.

Jean Deny'nin eserinin çevirisinin yayımlandığı yıllarda, Tahsin Banguoğlu, *Ana Hatlarile Türk Grameri*, İstanbul 1940 adlı kitabının yayımlanmıştır. Bu kitap onun daha sonra yayımlayacağı ve bugün halâ Türkçenin en önemli, en çok başvurulan dil bilgisi

kitabının da hazırlık aşaması niteliğindedir: *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1.baskı 1959, 2. baskı 1986, 3. baskı 1990, 4. baskı 1995. Terimlerinin kendine özgülüğü her ne kadar kullanımda birtakım güçlükler doğursa da, bu kitap Türk dilini, ses bilgisi, yapı bilgisi ve söz dizimi yönünden bütüncül olarak ele alan en olgun çalışmalardan birisi olmuştur.

Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*"nde (Türk Dil Kurumu Yayınları 4. baskı Ankara 1995) söz dizimi konusunu 495-586 sayfaları arasında ve belirtme öbekleri, yargı öbekleri adlı iki ana başlıkla ele almaktadır. "belirtme öbekleri" başlığıyla sözcük öbekleri, "yargı öbekleri" başlığıyla ise cümle konusu işlenmiştir. "yargı öbekleri" ana başlığı iki alt başlıkla değerlendirilmektedir: 1. basit cümle, 2. birleşik cümle. "basit cümle" alt başlığında, cümlelerin üyeleri, basit cümlelerin çeşitleri (fiil cümlesi, sıra değişimleri, isim cümlesi, saplama cümle), basit cümlede uyuşma konularına yer verilmiştir. "birleşik cümle" alt başlığında iki birleşik cümle çeşidinden söz edilmektedir: 1. tümeleme birleşik cümle (şart cümlesi, ilinti zamiri cümlesi, bağlam cümlesi), 2. karmaşık birleşik cümle (adfiil cümlesi, sıfatfiil cümlesi, zarffiil cümlesi). Görüldüğü gibi Tahsin Banguoğlu'nun cümle tasnifi Türkçenin cümle tiplerini bütünüyle kapsayacak nitelikte değildir.

Türk dil bilgisi alanında sözü edilmeden geçilemeyecek bir diğer eser de A. Kononov'undur: *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıkı*, Akademiya Nauk SSR, Leningrad 1956. Bu önemli eserin Türkçeye çevirisi için Sabit Paylı girişimde bulunmuş, ancak yazık ki bu girişimler tam bir sonuç vermemiş ve çeviri yayımlanmamıştır. Bugün Sabit Paylı'nın, eseri büyük oranda çevirdiği el yazısı notları Türk Dil Kurumu Kitaplığı'nda yer almaktadır. Adı, *Çağdaş Türk Edebi Dilinin Dil Bilgisi* olarak çevrilebilecek olan 569 sayfalık eserin en büyük bölümü olan söz dizimi konusu iki ana başlıkla ele alınmıştır: terkip ve cümle¹. Terkip ana başlığı, şu alt başlıklardan oluşmaktadır: a) sintaktik ilgilerin ifade yolları (bitişme, idare, uyumlulaşma) b) cümle üyeleri (cümlelerin temel üyeleri, cümlelerin ikinci derecedeki üyeleri, cümlelerin aynı cinsten üyeleri, cümlelerin genişletici üyeleri, cümlelerin katma üyeleri ve katma cümleler,

¹Bu eserin içeriğiyle ilgili verdiğimiz bilgileri, genel olarak Talât Tekin'in *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1959*, Türk Dil Kurumu Yayınları:180, 2.baskı Ankara 1988, ss.331-378'deki tanıtım ve eleştiri yazısından edindik. Ayrıntılı bilgi için aynı yazıya bakılabilir.

hitap). Kononov, cümle ana başlığında, cümleleri anlam ve kuruluş bakımından sınıflandırıyor. Buna göre Türkiye Türkçesi yazı dilinde şu çeşit cümleler vardır: 1. anlam bakımından cümleler (bildirme cümleleri: olumlu cümleler, olumsuz cümleler, imkân veya güç yeterliği bildiren cümleler, imkânsızlık veya güç yetmezliği bildiren cümleler; soru cümleleri: olumlu-soru cümleleri, olumsuz-soru cümleleri; ünlem ve soru-ünlem cümleleri; modal cümleler: emir cümleleri, dilek cümleleri, gereklilik veya mecburluk cümleleri, şart cümleleri), 2. kuruluş bakımından cümleler (basit cümleler: yalın cümleler, dolgun cümleler; birleşik cümleler: bağımsız cümleler, bağımlı cümleler). Yazar, cümleleri ayrıca özne ve yüklem bağılıklarına göre de, tek birleşenli ve çift birleşenli olarak ikiye ayırmakta, öznenin yüklemdeki kişi ögesinden çıkarıldığı cümlelere tek birleşenli, ayrıca belirtildiği cümlelere de çift birleşenli cümle demektedir.

1960'lara doğru gelindiğinde ise Türkiye'de dil bilgisi çalışmalarında ve dil bilgisi kitaplarının yayımında bir yoğunluk yaşanmıştır. Ancak bu çalışmalarda ağırlığı daha çok ses ve yapı bilgisinin aldığı, söz dizimine ve anlam bilgisine verilen önemin 1980'lerden sonra yayımlanan dil bilgisi kitaplarında arttığını belirtmek gerekmektedir. Bu çalışmaların en önemlileri şöylece sıralanabilir:

Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1962. Bu eser, ilk olarak bir ders notu biçiminde 1958'de yayımlanmış, daha sonra 1962'de genişletilmiştir. Bu tarihten sonra eserin yaklaşık yirmi baskısı yapılmıştır. Ancak bu baskılar, 1962 baskısı üzerinden yapılmış, herhangi bir genişletmeye veya kısaltmaya gidilmemiştir. *Türk Dil Bilgisi*, bugün yüksek öğretim kurumlarının, Türk dili üzerine çalışma yapanların en temel başvuru kitabı durumundadır. Ancak, bu niteliğine rağmen 384 sayfalık kitabın yalnızca 32 sayfası söz dizimine ayrılmış, diğer bölümlerde ses ve yapı bilgisi üzerine incelemelere yer verilmiştir. Muharrem Ergin'in eserinde söz dizimi konusu 1. kelime grupları, 2. cümleler başlıklarıyla değerlendirilmiştir. "cümleler" ana başlığında ele alınan diğer konular (cümle unsurları: fiil, fail, nesne, yer tamlayıcısı, zarf, cümle dışı unsurlar; fiil cümlesi-isim cümlesi; fiil-fâil uygunluğu; cümle unsurlarını bulma; eski gereklikle yapılan cümleler; birleşik cümle: şartlı birleşik cümle, ki'li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle) başlıklarından ibarettir. Görüldüğü gibi, Muharrem Ergin'in, ses bilgisi ve yapı bilgisi bakımından henüz aşlamayan bu eseri, söz dizimi bakımından oldukça sınırlı bilgiler içermektedir..

Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi- Biçimbilgisi- Cümlebilgisi)*, 5. Baskı Remzi Kitabevi, İstanbul 1996. Kitabın ilk baskısı 1963 yılında yapılmıştır. Söz dizimi

konusu, 407 sayfalık kitabın 323- 390 sayfaları arasında ve "Sözdizimi: Cümlebilgisi" başlığıyla ele alınmıştır. Alt başlıklar ise "cümle, cümlenin temel öğeleri, cümlenin yardımcı öğeleri, cümlede öğelerin dizilişi, anlamlarına göre cümleler (olumlu- olumsuz cümleler, soru cümleleri, ünlem cümleleri), yapılarına göre cümleler (basit cümleler, bileşik cümleler, yan cümleciklerin görevleri, şart bileşik cümleleri), biçimlerine göre cümleler (sıra cümleler, bağlı cümleler), arasözler, eksilteli cümleler" biçimindedir.

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 334, İstanbul 1971. İlk baskısı 1966 yılında yapılan bu çalışmanın 68-124 sayfaları arası "Sözdizimi" başlığında cümle konusuna ayrılmış, söz diziminin sözcük öbekleri konusu ise "sözcük çeşitleri" başlığı içinde değerlendirilmiştir. Söz dizimi şu başlıklarda ele alınmıştır: "tümcenin öğeleri (tümcenin öğeleri, ad tümcesi, eylem tümcesi, anlamlarına göre tümceler, tümcelerde öğelerin sayıları, tümcede sözcüklerin düzeni, devrik tümce, koşuklarda tümce vb.), yapılarına göre tümceler (yalın tümce, bağımsız önerme, sıra önermeler, bağlı önermeler, bileşik tümceler; temel önerme, yan önerme, girişik tümce, araönerme, yan önermelerin görevleri vb.), tümceden sözcük düşmesi".

Vecihe Hatiboğlu, *Türkçe'nin Sözdizimi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları I.baskı Ankara 1972, 2.baskı Ankara 1982. 205 sayfalık kitapta iki ana bölüm vardır. Bunlardan ilki sözcük öbeklerinin ele alındığı "yargısız anlatımlar", ikincisi ise cümle konusunun işlendiği "yargılı anlatımlar"dır. "Yargılı anlatımlar" üçe ayrılmıştır. I. tümce, II. atasözleri, III. deyimler. Hatiboğlu "tümce" alt başlığında cümlenin öğeleri hakkında bilgi verdikten sonra cümle türleri üzerinde durmaktadır: "yapı bakımından tümce türleri (yalın tümce, birleşik tümce, temel tümce, yantümce, aratümce, tümcenin ad oluşu ve içtümce, girişik tümce, sıralı tümce, devrik tümce, kesik tümce), yargı bakımından tümce türleri (olumlu tümce, olumsuz tümce, sorulu tümce), yüklem bakımından tümce türleri (ad tümcesi, eylem tümcesi, bildirme tümceleri, isteme tümceleri, tümcemsi, yüklem bakımından tümce türleri ve ulaçlı birleşmiş eylemler)".

Hikmet Dizdaroğlu, *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları:426, Ankara 1976. 522 sayfalık kitapta cümle konusu beş bölümle ele alınmıştır: 1.tümce, 2. tümcenin öğeleri, 3. tümcenin yardımcı öğeleri-tümleçler, 4. tümce türleri, 5.tümcenin çözümlenmesi. Birinci bölümde, "tümce kavramı ve tümcenin nitelikleri, tümcenin tanımı, öğelerin tümcede yer alış sırası ve tümcede sözcük sayısı" konularına yer verilmiştir. İkinci bölüm cümlenin temel öğeleri olan özne ve yükleme ayrılmıştır. Üçüncü bölümde,

"nesne, dolaylı tümleç, belirteç tümleci ve ilgeç tümleci" biçiminde verilen cümlelerin yardımcı öğeleri işlenmiştir. Dördüncü bölümde cümleler türlerine göre sınıflandırılmıştır. Buna göre cümle türleri "1. yüklem cinsine göre (ad tümcesi, eylem tümcesi), 2. yapılarına göre (yalın tümce; bileşik tümce: girişik tümce, kaynaşık tümce, koşul tümcesi, ilgi tümcesi, katmerli bileşik tümce), 3. bağlantılarına göre (sıralı tümce: bağımsız sıralı, bağımlı sıralı, açıklamalı sıralı, karma sıralı), 4. kuruluşlarına göre (düz tümce, devrik tümce, araç tümcesi, kesik tümce) ve 5. anlamlarına göre (olumlu tümce, olumsuz tümce, soru tümce, buyruk tümcesi, ünlem tümcesi, dilek tümcesi) biçimlerinde ele alınmıştır. Cümle için en önemli, daha doğrusu çözümü en güç sorunlardan biri olan "sınıflama" konusu bu çalışmada ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ancak görüldüğü gibi, Dizdaroğlu'nun "yapılarına, bağlantılarına ve kuruluşlarına göre" yaptığı ayrım cümlelerin gerçekte yalnızca yapısı söz konusudur. Yani cümlelerin sözü edilen bu özelliklerinin, yalnızca yapı başlığıyla ele alınması gerekmektedir.

Neşe Atabay- Sevgi Özel- Ayfer Çam, *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981. Çalışma üç ana bölüme ayrılmaktadır. "I. Tamlama", ağırlıklı bölüm olan "II. Tümce" ve "III. Tümcede Vurgu, Titremleme, Durak". "Tamlama" başlığında sözcük öbekleri ile ilgili kısa bir bilgi verilmiştir. "Tümce" konusu üç alt başlıkla verilmiştir: A. Yüklemine göre tümceler (eylem tümcesi, ad tümcesi), B. Yapılarına göre tümce türleri (yargı sayısına göre tümceler: yalın tümce, bileşik tümce, aratümce, sıralı tümceler, girişik tümce; öğelerinin dizilişine göre tümceler: kurallı tümce, devrik tümce, kesik tümce). Çalışmada "ünlem tümcesi" konusu, hiçbir başlıkla ilişkilendirilmeden, ayrıca verilmiştir.

Rasim Şimşek, *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, 1. Baskı Trabzon 1987. Bu çalışma, gerek yöntemi, gerek terimlerinin yaygınlığı ve gerekse cümleyi ele alış ve sınıflayış biçimiyle, Türk cümlesi üzerine yapılmış en olgun, en birleştirici ve en hacimli (460 sayfa) çalışma olarak değerlendirilebilir. Çalışmada söz dizimi konusu, tümdengelim yöntemiyle, cümleden sözcük öbeklerine doğru gelişen aşamalarla ve şu ana başlıklarla ele alınmıştır: 1. giriş, 2. tümceler, 3. belirtme öbekleri, 4. çözümlenme, 5. sonuç. Birinci bölümde "dilbilgisi öğretimi, dilbilgisi türleri, dilbilgisinin bölümleri ve Türkçe sözdizimi", ikinci bölümde "tümce, tümcenin öğeleri, tümce türleri" konularına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde "belirtme öbekleri" olarak adlandırılan sözcük öbekleri ele alınmıştır. Dördüncü bölüm, varılan sonuçlara dayanan cümle çözümlenmesi örneklerine ayrılmış, son bölümde ise varılan sonuçlar sıralanmıştır.

Rasim Şimşek, ikinci bölümde cümleleri üç bakımdan sınıflamıştır: 1.yüklem bakımından tümceler (yüklemin soyuna göre tümceler, yüklemin yerine göre tümceler), 2. anlamca tümce türleri (bildirme tümceleri: olumlu tümce, olumsuz tümce, soru tümcesi; dilek tümceleri: dilek tümcesi, buyrum tümcesi, ünlem tümcesi), 3. yapıca tümce türleri (yalın tümce; birleşik tümce: girişik tümce, kaynaşık tümce, koşullu tümce; sıralı tümce: bağımlı sıralı tümce, bağımsız sıralı tümce, karma sıralı tümce; ilgi tümcesi; kesik tümce; aratumce). Görüldüğü gibi yapı bakımından cümlelerin ele alınışında bir karışıklık söz konusudur. Çünkü bu sınıflamada ki'li cümleler ve sıralı cümleler birleşik cümle olarak sayılmamış ve bunun nedenleri de açıklığa kavuşturulmamıştır. Şimşek sınıflamasında karmaşık birleşik cümleye ise hiç yer vermemiştir. Sınıflamadaki bu eksikliklerine rağmen, *Türkçe Sözdizimi*'nin çalışmamız sırasında en çok yararlandığımız kaynaklardan biri olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi -Cümle Tahlilleri-*, Akçağ Yayınları: 58 Kaynak Eserler: 2, 3.baskı Ankara 1995. Çalışmanın ilk baskısı 1991 yılında yapılmıştır. 167 sayfalık bu küçük çalışmada, söz dizimi konusu "kelime grupları ve cümle " ve "cümle tahlilleri" ana başlıklarıyla oldukça yalın ve öz bir anlatımla ele alınmıştır. İlk bölüm "kelime grupları" ve "cümle" ana alt başlıklarından oluşmaktadır."cümle" ana alt başlığında şu alt başlıklar yer almaktadır: "cümle unsurları, cümle çeşitleri: yapısına göre cümleler (basit cümle; birleşik cümle: şartlı birleşik, iç içe birleşik; bağlı cümle: ki'li bağlı cümle, diğer bağlama edatlarıyla kurulan bağlı cümle; sıralı cümle); yüklemin türüne göre cümleler (fiil cümlesi, isim cümlesi); yüklemin yerine göre cümleler (kurallı cümle, devrik cümle); anlamına göre cümleler (olumlu cümle, olumsuz cümle, soru cümlesi). Ders notu niteliğindeki bu çalışma, Türk söz dizimini bütün sorunlarıyla ele almaktan uzak olmasına rağmen, Türk dil bilgisi öğretimi açısından pratik bir amaca hizmet etmektedir.

Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, 2.baskı İstanbul 1996. Kitabın ilk baskısı 1990 yılında yapılmıştır. 599 sayfalık kitap üç ana bölüme ayrılmıştır: 1.tümcenin kurucuları, 2.tümce, 3.Türkçenin ses yapısı. Görüldüğü gibi kitapta genel olarak kullanılan inceleme yöntemi dil bilim yöntemidir. Birinci bölümde "tümcenin temel kurucuları" ve "en küçük kurucu birim" konularında bilgi verildikten sonra "ekler (çekim ekleri, yapım ekleri), sözcük türleri, sözcük öbekleri (eylem öbeği, ad öbeği, ilgeç öbeği, belirteç öbeği, ayrıca kurucu öbeklerin görevi: yüklem-özne-tümleç ve kalıplaşmış sözcük öbekleri:bileşik sözcük-ikileme-deyim) gibi konular üzerinde durulmuştur.

İkinci bölüm olan "tümce" dört alt başlığa ayrılmıştır: 1.tümce türleri (bildirme tümcesi, isteme tümcesi, soru tümcesi, ünlem tümcesi), 2. yüklemelerine göre tümceler (ad tümcesi, eylem tümcesi), 3.biçimelerine göre tümceler (yalın tümce, bileşik tümce, sıralı tümce, aratümce, girişik tümce, devrik tümce, kesik tümce, içtümce) ve 4. kalıplaşmış tümce (atasözü, deyim). Görüldüğü gibi, nurettin Koç'un cümle çeşitleri üzerine yaptığı sınıflama Türk cümlesini bütün yönleriyle tanımlayacak kadar kapsamlı değildir.

Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, Kültür Dizisi, 1. baskı, İstanbul 1995. Bu çalışma, geleneksel dil bilgisi veya çağdaş dil bilim yöntemlerinden az çok farklı bir yolla "deneme" niteliğinde ve dil zevki vermeye yönelik yazıların bir araya getirildiği bir kitaptır. "Deneme" olarak değerlendirilebilecek bu yazıların başlıkları şunlardır: oluşum, söyleyiş, görünüm, devinim, satranç taşları, örgü, ilgi, birlik, dil varlığı, anlam, durum, süreç, konum, boyut, düzen, yargı, duygu, birimler, yumak, anlatım, yazım, noktalama. Türkçenin söz dizimiyle ilgili olarak verilen bilgiler de bu farklı anlatım yöntemiyle ve farklı başlıklarda dağınık olarak verilmiştir.

Mehmet Hengirmen, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara 1995. Çağdaş dil bilimin ve geleneksel dil bilgisinin yöntemlerinin birleştirildiği bu 620 sayfalık kitabta, söz dizimi bölümü 323-380 sayfaları arasında ve dört ana başlıkta ele alınmıştır: 1.anlatım çeşitleri, 2.cümle ve cümlenin ögeleri, 3. cümlede ögelerin dizilişi, 4.söz diziminde yeni yaklaşımlar ve üretimsel dönüşümlü dilbilgisi. Birinci bölümde duygusal ve mantıksal anlatım, ikinci bölümde cümlenin ögeleri konularında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölüm üç alt başlıkta işlenmiştir: 1.sözcük öbeklerinin dizilişi, 2.cümlede eşit ögeler, 3. cümle çeşitleri. Hengirmen üçüncü alt başlıkla ele aldığı cümleleri çeşitlerine göre ikiye ayırmaktadır: anlamlarına göre cümleler (bildirme, istek, emir, soru ve ünlem cümleleri) ve yapılarına göre cümleler (yüklemelerine göre cümleler, biçimelerine göre cümleler). Yüklemelerine göre cümleler, "ad cümleleri" ve "eylem cümleleri" biçiminde iki; biçimelerine göre cümleler ise "yalın, bileşik ve sıralı" olmak üzere üç çeşittir. Hengirmen, "kesik, girişik ve devrik" cümleleri yine "biçimelerine göre cümleler" başlığında ancak "yalın, bileşik" tanımlamalarının dışında tutarak veriyor. Yazar'ın "bileşik" terimi, birçok kaynaktaki "girişik" teriminin, "girişik" terimi ise "iç içe birleşik" teriminin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Mehmet Hengirmen genel dil bilgisi kaynaklarındaki tutumlardan farklı olarak söz dizimindeki dil bilimsel yaklaşımlar konusunda da son bölümde bilgi veriyor. Ancak

onun kitabındaki konuları işleyişinde genel olarak geleneksel yöntemleri kullandığını söylemeliyiz.

Ayrıca, çeşitli zamanlarda yayımlanmış olan dil bilgisi ve dil bilim terimleri sözlükleri de söz dizimi konularında fikir veren kaynaklar olarak değerlendirilebilirler (Bkz. "Kaynaklar", s. 683).

0.2.2 TÜRK CÜMLESİNDE "YÖNTEM" KONUSU

Türkçenin ister tarihsel, isterse çağdaş bir kesitinin cümle yapısını ortaya koymayı amaçlayan araştırmacıların, üzerinde en fazla durdukları ya da en fazla durmaları gereken konu, cümlenin incelenme yöntemleridir.

Bugün bu konuda Türkiye'de birbirinden neredeyse bütünüyle farklı, birbirine bütünüyle sırt çevirmiş iki ayrı inceleme yöntemiyle karşılaşmaktayız¹. Bu durum, genel olarak çağdaş anlamdaki Türk dil çalışmalarının doğuya ve batıya oranla çok yeni olmasından, ancak bundan daha önemlisi, en eskiden başlayarak bu tür çalışmaların çıkış noktalarının Türkçenin kendisi olmamasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Türkçenin dil bilgisi konusunda ilk önemli bilgileri veren Divanü Lügati't-Türk'ten başlayarak, Osmanlı döneminde yazılmış dil bilgisi kitaplarında Arapça dil bilgisi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Cumhuriyet sonrasında yazılan ve daha sonra yazılanlara da örnek olan dil bilgisi çalışmalarında da batı dil bilgisi anlayışlarının etkisi vardır. Oysa Türklerin yüzyıllarca etkilendikleri ve örnek aldıkları bu doğulu ya da batılı eserler kaynaklarını yine kendi dillerinden almışlardır. Bunun da ötesinde bu yöntemleri geliştirme olanağını bulmuşlardır. Oysa Türkçe dil bilgisi kitaplarında hiçbir zaman Türkçe tam anlamıyla kaynak alınmadığı için, Türkçe kendi dil bilgisi yöntemini oluşturamadığı gibi, yeni yöntemler üretme ve geliştirme şansına da erişememiştir. Eskiden yazılan dil bilgisi kitaplarında olduğu gibi, bugün Türkçeyi çağdaş yöntemlerle

¹Dil bilimin doğuşu, ilk dil bilim çalışmaları, dil bilimin farklı kolları gibi konular için Bkz. Zeynel Kıran, *Dilbilim Akımları*, Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1986; Fatma Erkmam-Akerson-Şeyda Ozil, *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, Simurg Yayınları Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:22, İstanbul 1998; Ahmet Kocaman, "Dilbilim ve ötesi", *Kuram*, kitap 17, İstanbul 1998, ss.61-62 vb..

ele almaya çalışan dil bilimi (=İng. *linguistic*)¹ de gerçekte Türkçenin kendi özel yapısından kaynaklanmadığı için uyarlama niteliğinden öteye geçememektedir. Dil bilimsel çalışmaların bu "uyarlama" yöntem olma özelliğinin yanında, dil bilgisinin de kendini yenileyememesi bugün özellikle söz dizimi alanındaki derin yöntem farklılıklarını doğurmuştur.

Ülkemizde dil biliminin ve dil bilgisinin birbirinden farklı yönleri iki başlıkta toplanabilir: a) yöntemde farklılık, b) malzemede farklılık.

1.Yöntemde Farklılık: Yöntemdeki farklılığa geçmeden önce, dil biliminin daha çok eş zamanlı çalışmalara, son yıllara kadarki dil bilgisinin ise art zamanlı çalışmalara ağırlık verdiğini belirtmek gerekmektedir. Dil bilimi, genellikle bir dilin tarihsel süreçleri üzerinde durmadığı gibi (Erkman-Akerson - Ozil: 1998, 28) bütün dünya dillerinin de ortak birtakım yöntemlerle ele alınabileceğini, daha doğru bir anlatımla, bir dil için elde edilen bulguların bütün dünya dilleri için de geçerli olabilecek nitelikler barındırdığını ileri sürer. Özellikle Noam Chomsky'nin 1957'de yayımladığı *Syntactic Structures* adlı çalışmasıyla dilbilimde yeni bir kuram olarak ortaya çıkan üretimsel dil biliminde, tüm dillerdeki çekirdek cümleler belirlenerek, dünyadaki bütün diller için genel bir yöntem elde edilmeye çalışılır (Hengirmen: 1995, 369). Genel olarak dil biliminde, diller farklı farklı olsa da insan beyнинin işleyişi aynı olduğu ve aynı gelişim süreçlerini izlediği (Kıran: 1986, 31) görüşü yaygındır. "Bütün diller derin yapıda ortak özellikler gösterirken, bu dillerin yüzey yapıları farklı olarak şekillenir." (İnce: 1991, 43). Dil bilimine göre daha eski bir alan olan dil bilgisi de başlangıçta benzer görüşlerle ortaya çıkmış, ancak zamanla, özellikle tarihsel dil bilgisi çalışmalarıyla aynı dil ailesinde yer alan dillerin bile farklı yapıları bulunduğu görüşü yaygınlaşmıştır (Kıran: 1986, 36). Zaten dil bilimi de 20. yüzyılda, tarihsel ayrıntılar yüzünden sonuca ulaşmada güçlük çekilen bu dil ortamına bir tepki olarak doğmuştur (age., 39). Ancak gerçekte de, dünya dillerinin birbirleri ile ilişkileri bir yana, özellikle uzun bir geçmişe sahip köklü dillerde tarihsel dönemlerin ken-

¹Aslında "dil bilgisi" ve "dil bilimi" terimleri, farklı inceleme yöntemlerini dile getirmesi bakımından kullanılan terimlerdir. Yoksa sonuç olarak her iki yöntemin de yapmaya çalıştığı şey, dilin ya da dillerin en bilimsel yöntemlerle yapısını ortaya koymaktır. Her iki çalışma yöntemi de aynı amaca hizmet ettiğine göre terimlerde de bir farklılık olmaması gerekir. Biz, bu iki terime, yöntem farklılığını dile getirmesi yönünde ve yıllardan beri yerleşmiş olan kullanıma bağlı kalarak yer veriyoruz.

di farklı tarihsel alanlarında ya da çağdaş dönemlerin kendi çağdaş alanlarında ele alınması gerekir. Çünkü her dönem ve alan farklı olanaklarda; farklı dillerle alışveriş, farklı toplumsal hareketlilik, çeviri etkinlikleri vb. gelişir. Bu bakımdan bir dilin her dönemi, diğer dönemlerle bağlantıları da göz ardı edilmeden incelenmelidir.

Bunun ötesinde iki alan arasındaki en önemli fark, geleneksel dil bilgisi çalışanlarının tüme varım, Chomsky kuramının gelişmesinden sonraki dil bilimi çalışanlarının ise tümden gelim yöntemlerini tercih etmeleridir (Külebi: 1997, 79). Çağdaş dil bilim (özellikle üretici-dönüşümsel yöntemlerde), dilin cümlelerden oluştuğunu, bir dili konuşan bir kimsenin daha önce hiç kullanmamış olsa da bir dilin olası bütün cümlelerini kullanabilme yetisine sahip olduğunu ileri sürer (Kıran: 1986, 127). Buna bağlı olarak bir dili incelemeye cümlelerden başlamalıdır. Cümleler de, sözcük öbeklerine, sözcüklere ve seslere -bunların her biri birer göstergedir ve böylelikle dil bir göstergeler bileşkesidir- ayrılır. Dil bilimi her geçen gün yeni bir gelişim sergilemekte, farklı kollara ayrılmaktadır (Vardar: 1988, 78). Bu farklı kolların; metin dil bilimi, ruh dil bilimi, toplum dil bilimi vb. odak noktaları büyük oranda cümledir. Ülkemizdeki dil bilimi çalışmaları da bugün için genellikle cümle üzerine yapılmaktadır.

Oysa dil bilgisi çalışmaları incelendiğinde, bütünden parçaya değil, parçadan bütüne gitme esasına dayanan tüme varım yöntemlerinin kullanıldığı görülür. Buna bağlı olarak, dil bilgisinde, gerek Türkiye Türkçesi ve gerekse Türkçenin çağdaş ya da tarihsel dönemleri daha çok ses bilgisi ve yapı bilgisi yönünde ele alınmıştır. Ayrıca Türkçenin tarih boyunca farklı alfabelerle yazılmış olması gerçeğinden hareketle, bu farklı alfabelerle yazılmış eserlerin incelenmek amacıyla Latin harflerine çevrilerek günümüze kazandırılmaya çalışılması da dil bilgisinin önemli çalışma alanlarından birini oluşturmuştur. Bu yüzden anlam bilgisi yanında söz dizimi çalışmaları da uzun yıllar ihmal edilmiştir. Ancak son yirmi yıldan bu yana, geleneksel yöntemlerle de olsa, söz dizimine ağırlık verilmeye başlandığını belirtmek gerekir.

b) Malzemedeki Farklılık: Dil bilimi ve dil bilgisi kullandıkları malzeme yönünden de birbirlerinden ayrılırlar. Dil bilimsel çalışmalarda, daha çok konuşma dili / sözlü dil malzeme olarak alınır (Kıran: 1986, 46). Dil biliminde, dinamizmin yüzyıllardan beri sözlü dilde var olduğunu, yazılı dilin kuralcı ve gelenekçi yanıyla bu dinamizmi yansıtamayacağı savunulmaktadır. Saussure, bu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

Dil ve yazı birbirinden ayrı iki göstergeler dizgesidir. Yazının biricik varlık nedeni dili göstermektir. Dilbilimin konusunu, yazıdaki sözcükle konuşmadaki sözcüğün birleşimi oluşturmaz:

Onun konusu yalnız konuşmadaki sözcüktür. Ne var ki yazılı sözcük, görüntüsü olduğu sesli sözcükle öylesine kaynaşır ki sonunda baş köşeye kuruluverir; sesli göstergenin görüntüsüne kendisinden daha çok önem verilir. Sanki birini tanımak için onun yüzüne bakmaktansa resmine bakmak daha geçerli bir yolmuş gibi! (1998, 57)

Dil bilgisi çalışmalarında ise, bir dilin gelişimi incelenirken, eski tarihsel dönemlerin metinlerinin saptanması ve yorumlanması işine öncelik verilmiştir. Saussure, yapılan bu çalışmaları "dil bilgisi" olarak değil "betikbilim" olarak adlandırmıştır ve bu çalışma alanı için "Betikbilimin tek konusu dil değildir. (...) Dil sorunlarını, özellikle değişik çağların betiklerini karşılaştırmak, her yazarın kişisel dilini belirlemek güç anlaşılır ya da eski bir dildeki yazıtları çözmek ve açıklamak için ele alır." açıklamasını yapmıştır (age., 27-28). Gerçekten de, ülkemizde bu tür çalışmalarla başlayan dil bilgisinde, eski tarihsel süreçlerin büyük önemi vardır ve bu süreçleri yalnızca yazılı kaynaklardan izleme olanağı vardır. Böylelikle dil bilgisinde gerek tarihsel ve gerek çağdaş dönemleri, yazılı kaynakları malzeme olarak alıp inceleme geleneği yerleşmiştir. Dil bilgisine göre, sözlü dil, bireysel kullanımların yoğunlukta olduğu kaypak bir zemindir ve bu yanı sıra genel dil konusunda tam bir fikir vermez. O halde, var olan kurallara uygun olarak konuşma dilinden örneklemeye gitmek yerine, bir yazılı eseri, kurallarını yine kendi içinden çıkararak bir tarihsel zemine oturtmak en doğrusudur. Ancak en azından ülkemizdeki dil bilgisi çalışmalarının yazılı dil malzemelerini tercih etmeleriyle, dil biliminde, dil bilgisinin salt kuralcı olduğu (Vardar: 1988, 76; Saussure: 1998, 27; Kıran: 1986, 44) yönünde yaygınlaşan görüş yanlıştır. Temeldeki bu farklılıklara rağmen dil bilimin yöntemlerinin yazılı dil malzemelerine uyarlanabileceği, dil bilgisinin de son zamanlarda konuşma dilinin malzeme olduğu incelemeler yapma eğiliminde olduğu bir gerçektir.

Biz bu çalışmayla Tanzimat dönemi dilini incelemeyi hedefledik. Ancak o dönemin, yazılı dili yanında, konuşma dilini de yansıtan ya da yansıtmaya çalışan eserler; romanlar, öyküler ve tiyatro eserleri, yine yazılı dilde verilmiştir. Dönemin cümle yapısının saptanmasında en sağlıklı ve de tek çıkar yol bütün bu eserlerin incelenmesidir. Fakat bunu gerçekleştirmek bir doktora çalışmasının sınırlarını aştığı için, biz dönemin en önemli temsilcisi olan Namık Kemal'in romanlarından yola çıkarak bir çalışma yapmak istedik. Malzememiz yalnızca bu romanlar olduğu için de, geleneksel dil çalışmalarında hep yapıldığı gibi, çalışmamızı, içeriğindeki sınırları belirtmek amacıyla "Tanzimat Döneminde Cümle" değil, "Namık Kemal'in Romanlarında Cümle" biçiminde adlandırdık.

0.2.3 CÜMLE VE CÜMLENİN TEMEL KAVRAMLARI

0.2.3.1 SÖZ DİZİMİ VE KAPSAMI

Dil bilgisi ve dil bilimi çalışmalarının en önemli bölümlerinden biri söz dizimi (=tümce bilim, İng. syntax, bundan böyle yalnızca "söz dizimi")'dir. Hatta genel olarak bütünden parçaya gitme yöntemini kullanan dil biliminde şimdilik neredeyse tek çalışma alanıdır. Dil bilimindeki diğer çalışma alanları; metin dil bilimi, ruhdil bilimi, toplum dil bilimi, edim bilimi vb. de hep bu "bütün"ü incelemeler sırasında ortaya çıkmıştır. Yöntemini genelde parçadan bütüne ulaşma üzerine temellendiren dil bilgisi ise öncelikle ses bilgisi (=İng. phonetic) ve yapı bilgisi (=İng. morphology) çalışmalarına ağırlık vermiştir.

Gerek dil bilgisinde ve gerek dil biliminde söz dizimi çalışmaları ile amaçlanan bir dilin veya -dil biliminde daha çok- dillerin sözcük öbeklenişlerini, bundan yola çıkarak cümle kuruluşlarını saptamak ve dilin, ona asıl "anlaşma aracı olma" özelliğini kazandıran yönü olması bakımından işleyişini ortaya koymaya çalışmaktır. Gerçekte de gelişmiş veya gelişmemiş olsun herhangi bir dili konuşan insanlar, uzun ya da kısa, eksilteli ya da eksiltisiz, basit ya da birleşik çeşitli cümlelerle anlaşabilirler. Şu durumda dilsel çalışmaların en önemli bölümü cümle olmalıdır. Bu bakımdan, ses bilgisel, yapı bilgisel veya anlam bilgisel tüm çalışmalar, en üst noktada aslında söz dizimine hizmet etmektedir. Yani giderek söz dizimini diğer tüm dilsel çalışmaların amacı gibi düşünmekte bir sakınca yoktur.

Bundan anlaşıldığı üzere de söz diziminin kapsamı oldukça geniştir, öyle ki bir dildeki her tür dizimsel yapı, aynı zamanda söz dizimsel bir yapıdır. Rasim Şimşek, dizimsel yapıyı "iki ya da daha çok sözcüğün belli kurallara göre dizilip öbeklenmesiyle oluşan dilsel yapı" olarak tanımlamaktadır (1987, s.13). Ancak dizimsel yapının gerçekte iki ya da daha çok sözcüğe gereksinimi yoktur. Çünkü cümleler ses bilgisel ve yapı bilgisel dil öğeleri üzerine kurulurlar. Cümlenin en temel yapı taşı ses'tir. İnsan denilen organizma için hücre ne ise cümle için de ses odur. Hatta kimi zaman tek bir ses bile, sıfır (\emptyset) görünümündeki yapı bilgisel ve anlam bilgisel boyutlarla örtüştüğü oranda anlaşma için yeterli olabilmektedir. Şu durumda cümle çalışmalarını ses bilgisel çalışmalardan bütünüyle ayrı düşünmek olanaksızdır. Aynı biçimde yapı bilgisel bulgular da söz dizimi için önemlidir. Çünkü sözcükler öbeklenirken ve bu sözcük öbekleri bir yargıya dönüşüp

iletişim aracı durumuna geçerken yapı bilgisel dil öğelerine gereksinim duyarlar. Nitekim bir cümledeki isim veya fiil işletme eklerindeki farklı kullanımlar farklı anlamlar doğurur. Hatta örneğin kip / zaman veya kişi eklerindeki bir yanlış kullanım, yanlış anlamaların doğmasına ve anlaşmanın aksamasına neden olabilir.

Söz diziminin kapsamındaki bu genişlik yüzünden, çeşitli kaynaklarda farklı tutumların sergilendiği görülmektedir. Genel olarak dil bilgisi kaynaklarında, söz dizimiyle anlatılmak istenen sözcük öbeklerinin ve cümlelerin incelenmesidir. Ancak söz dizimini belirtilen haklı gerekçelerle daha geniş boyutlarla ele alan kaynaklar da vardır¹. Biz, çalışmamız öncesinde söz diziminin çalışma konusunu sözcüklerin öbeklenişleri ve cümle incelemeleri olarak belirledik. Ancak çalışmamız söz diziminin yalnızca cümle boyutunu yani "cümle bilgisi"ni konu almaktadır. İ ve C'nin cümle yapılarının saptanması sırasında sözcük öbeklenişleri yanında söz diziminin diğer dilsel çalışma alanlarıyla ilintisini de gözden uzak tutmamaya ve bu ilintilerle ilgili bulgularımızı da vermeye özen gösterdik.

0.2.3.2 SÖZCÜK ÖBEKLERİ

Söz diziminde yüzeysel görünümdeki ilk büyük birim sözcük öbekleridir (= kelime grubu, İng. wordgroup). Bu terimin anlamı zaman zaman dil bilimsel çalışmalarda kullanılan "sözce (=İng. utterance)" teriminin anlamıyla örtüşmektedir. Nitekim, bu Berke Vardar'ın "sözce" terimi için yaptığı açıklamadan da anlaşılmaktadır:

Bir konuşucunun ürettiği, iki susku arasında yer alan söz zinciri parçası; sözceleme edimiyle ortaya çıkan söylem. Tümce, sözün çözümlenmesiyle elde edilen bir birimdir, sözceyse bu tür bir işlemten önce belirlenen bir bütündür. Üretici dilbilgisi sözceyi, bir edim olgusu biçiminde yorumlayarak

¹Bunlardan bazıları: Nurettin Koç, *Yeni Dilbilgisi, İnkılâp Kitabevi, 2. baskı İstanbul 1996. adlı eserinde sözcük öbekleri gibi sözcük türlerini ve yapım/çekim eklerini de "tümce kurucuları" olarak değerlendiriyor; Jakob Shinkewitz, Rabgûzî Sentaksı (Çev.: Sabit S. Paylı)Türk Dili- Belleten sayı:8-9'dan ve sonraki sayılardan ayrışım, İstanbul 1947 adlı çalışmasında genel söz dizimi anlayışlarından çok farklı olarak hemen yalnızca yapı bilgisel bulgulara yer vermiştir; Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Sözdizimi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1. baskı Ankara 1982 adlı eserinde "yargılı anlatımlar" ana başlığını "tümceler, atasözleri, deyimler" biçiminde üç alt başlıkta incelemiştir; Ahmet Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi, İstanbul 1945'te yapı bilgisel kimi bilgileri de "sözdizimi" başlığında vermiştir.***

edinç olgusu saydığı tümceye karşıt bir kavram olarak ele alır; kimi dilbilimcilerse sözcüğü tümce ya da birbirini izleyen tümceler bütünü olarak görür. (1988, 189).

Sözcük öbekleri insanın ayakları gibi düşünülebilir. İnsanın bütün dengesini ayaklarından aldığı, bütün ağırlığını ayaklarına verdiği gibi, cümle de sözcük öbeklerine dayanmakta, insan için denge nasıl sağlanıyorsa, cümle içinde anlam böylece sağlanmaktadır. Fuat Bozkurt, "Sözdiziminin amacı yargılı anlatımlar, tümcelerdir. Ancak tümcelere düşünceleri, duyguları olduğu gibi yansıtılmak için, yargısız anlatımlardan yararlanma zorunluluğu doğar." (1995, 140) demektedir. Bozkurt burada "yargısız anlatımlar"la tüm sözcük öbeklerini kastetmektedir.

Bu yargısız anlatımlar yani sözcük öbekleri, cümle için bu denli önemliken ve cümle denilen birlik ancak onlar aracılığıyla oluşuyorken, geleneksel veya çağdaş çalışmalarda yeterince işlenmiş değildir. Bugün belli başlı kaynaklarda Türkçe için çeşitli adlandırmalarla yaklaşık olarak 18-20 sözcük öbeği saptanmıştır. Ancak bu sayı, büyük olasılıkla Türkçenin yazılı veya sözlü metinlerinin ayrıntılı olarak incelenmesiyle elde edilmemiştir. Oysa konusu doğrudan doğruya sözcük öbeklerinin saptanması olan çalışmalarla başka sonuçlar elde edileceği kesindir. Çünkü biz gerçekte sözcük öbeklerinin saptanması işini amaçlamamıza rağmen, cümleleri öğelerine ayırma işlemi sırasında Türkçede, kaynaklarda belirlenenden çok fazla sayıda ve farklı öbeklenme kuralları olan sözcük öbeklerine rastladık. Örneğin "yalnız başıma, hep o, saat dokuz" vb. yapılar Y'ye yalnızca bir öbek olarak yanıt verebilmektedirler. Ancak biz, bu ve buna benzer sözcük öbekleri, belli başlı kaynaklarda tanımlanmadığı için bu birlikteliklerin adını koyamadık. Çünkü onların diğer öbeklerle benzerliklerini ve farklılıklarını değerlendirmek ve böylece terimler üretmek ayrıca bir çalışma konusu olmaktadır. Biz çalışmamız süresince, söz konusu öbekleri oluşturan birimlerin söz dizimsel ilişkilerini şimdilik belirleyemediğimiz ve bu öbeklerin çözümlemesini yapamadığımız halde, en azından sıkı bir anlam bilgisel bağın varlığını kabul ettik ve bu yapıları Y'yle ilişkileri sırasında bir bütün olarak değerlendirdik.

0.2.3.3 CÜMLE

Söz diziminin temel çalışma konusu olan cümle, Osmanlıca kaynaklarında "Bir hükmün ifadesine cümle denir." (Hüseyin Cahid: 1909, 16) ve "Cümle iki kısımdır: Biri cümle-i ismiyye diğeri cümle-i fiiliyyedir. Cümle gerek tam ve gerek nakıs bir hükmü havi

olan söz demek olup (...)" (Ali Nazima: 1884, 110- 111) gibi biçimlerde tanımlanmaktadır. İkinci tanımdaki "nakıs hüküm"le söylenmek istenen "terkipler"dir. Cümle günümüz genel dil bilgisi kitaplarında da, benzer tanımlamalarla -ancak sözcük öbekleri büyük oranda ayrı tutularak-, en büyük dilsel birim olarak verilir. Dil bilim alanındaki son çalışmalarla buna "metin" kavramı da eklenmiştir. Anlaşma veya iletişim tek bir cümleyle sağlanabileceği gibi, birkaç veya birçok cümlenin bir araya gelmesiyle oluşan metinlerle de gerçekleşebilir. Bu bakımdan en büyük dilsel birimi cümle veya metin olarak gösteren her iki görüşün de haklı birtakım yanları vardır. Durum onu gösteriyor ki metin dil bilimsel çalışmaların bulguları yeterince tanınıp yaygınlaşana kadar, cümle geleneksel anlamda en büyük dilsel birim olarak kabul görmeyi sürdürecektir.

Cümle (= İng.sentence) için yaygın olarak kullanılan terim, bizim de günlük ve genel kullanımımıza ters düşmemek için tercih ettiğimiz "cümle"dir. Ancak özleşme akımı içinde türetilen "tümce" sözcüğü de, bugün bazı çalışmalarda özellikle dil bilim alanında kullanılan bir terim olmuştur. Cümle terimi çeşitli inceleme yöntemlerinde ve anlayışlarda birbirinden az çok farklı biçimlerde tanımlanır. Berke Vardar,cümleyle ilgili olarak şu tanımları vermektedir:

1. Geleneksel dilbilgisinde, anlam açısından eksiksiz sayılan, bir kesinti yada durakla sınırlanan söz.
2. Dağılımsal dilbilimde, özyeterliği ve sözdizimsel bağımsızlığı olan, kesintili öğelerden oluşan, daha geniş bir parçanın kurucusu olmayan parça.
3. İşlevsel sözdizimde bütün öğeleri bir yüklem ya da eşbağımlı birçok yükleme bağlı söz zinciri parçası.
4. Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde üretim kuralları (yeniden yazım ve dönüşüm kuralları) uyarınca abacede yer alan simgelerin sıralanmasıyla elde edilen, edincin betimlenmesine ilişkin öğeler bütünü (1988, 206).

Gerçekte de geleneksel dil bilgisinde cümle, anlam açısından eksiksiz sayılır. Bu kaynaklardaki bazı cümle tanımları şu biçimde sıralanabilir:

"Düşünce oldukça karmaşık bir süreç sonucunda genellikle yargı biçiminde oluşur. Yargı ise, ancak tümcede gerçekleşir; tümcesiz bildirilemez. Öyleyse düşünmek, bir yargıda bulunmak, bu da tümce oluşturmak demektir." (Şimşek, 1987, 13); "Cümle bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime grubudur." (Ergin: 1988, 376); "... biraraya gelen kelimeler bir yargı taşırlar ve tam bir düşünce, dilek veya duygu anlatırlar. ...Bunlara da yargı öbekleri (groupe propositionnel) adını veririz. Bir yargı öbeği bir anlatmadır." (Banguoğlu: 1995, 496- 497); "Yargı bildiren her bağımsız bölüm tümce sayılır. 'Bir birimde bütünlenmiş düşünce bölümü' anlamındadır." (Bozkurt, 1995, 5); "... aralarında birtakım ilişkiler

bulunan, yani bazı kurallara göre biraraya gelen sözcük dizimine tümce denir." (Koç, 1996, 417).

Cümleler, bir veya birkaç sözcük öbeğinin çeşitli yapı bilgisel ekler yardımıyla birbirlerine bağlanmasıyla oluşurlar. Bu yapı bilgisel ekli birimler, bu ekler aracılığıyla birbirlerine bağlandıklarında bir sözcük öbeği olarak, bağlanmadıklarında da yalnız olarak Y denilen temel birime bağlanırlar ve ancak Y'le ve Y'e göre işlev kazanırlar. Y'le aralarındaki bağ bütünüyle anlam bilgiseldir. Bu birimlere cümlenin "öğeleri (= unsurları, üyeleri)" denir. Gerek geleneksel ve gerekse çağdaş çalışmalarda cümleyi oluşturan bu birimlerin saptanması, cümleyi incelemedeki ilk basamak olarak değerlendirilir. Ancak geleneksel dil bilgisinde bu ilk basamak aynı zamanda en önemli basamaktır. Bu yüzden Türkçe söz dizimi üzerine yapılmış birçok geleneksel çalışmada, bu öğelerin bulunması ve cümlelerin öğelerden yola çıkarak sınıflanmasıyla yetinildiği göze çarpmaktadır. Fakat çağdaş yöntemlere göre temellenmiş çalışmalarda çeşitli alt incelemelere de gidilmektedir.

Türkçede, cümlelerdeki en küçük bir hareketlenme, anlamsal ve söz dizimsel ilişki içinde bulunan bu öğelerin birbirleriyle veya Y'yle ilişkileriyle ilgili olarak ortaya çıkabilecek en küçük bir yer değişikliği anlam farklılıklarına neden olmaktadır. Hatta bir veya birkaç sözcük öbeğinden oluşan öğelerde, bu sözcük öbeklerini oluşturan birimler arasındaki bir sıra değişikliği bile anlam değişikliği ile doğru orantılı olabilmektedir. Çünkü "Türkçe sözdizimi oynaktır. (...) Aynı sözcükleri değişik dizilerde taşıyan Türkçe tümceler, değişik anlamlar üstlenebilmektedir. Bu da dizilerdeki ayrılıkların, anlam yapılarının ayrılığından kaynaklandığını göstermektedir." (Sezer, 1979, 63). N. Engin Uzun'a göre de "Herhangi bir tümcede öğelerin yerlerinin değiştirme işi, şu üç sonucu verir: a) kabul edilemez tümcelerin ortaya çıkabilmesi, b) tümcenin bağlamsal anlamının değişmesi, c) öğelerin tümcedeki görevlerinin değişebilmesi." (1998, 68).

Cümle zihindeki düşüncelerin dile getirilmiş biçimidir. İçerdiği yargı ölçü alındığında tam ve eksizdir. Anlamca eksiklikleri bulunabilir. Bu da içinde yer aldığı yazılı ya da sözlü metin içinde ve iletişim ortamında tamamlanır. Ancak cümle dil denen mucizenin yine en mucizevi ve birçok bakımlardan gizlerini koruyan bir bölümüdür.

0.2.3.3.1 Cümlenin Temel Öğeleri

0.2.3.3.1.1 Yüklem

Bugüne kadar yapılmış söz dizimi çalışmalarında, bu kavram için hemen hemen yalnızca "yüklem" terimi kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında "mesned" sözcüğüyle karşılanan bu kavram için Muharrem Ergin de "fiil" terimini kullanır. (1988, 376). Dil bilimi çalışmaların yüklem yanında kullanılan terim "yorum"dur (N. E. Uzun: 1998, 71) Yüklem, "Cümlenin en esaslı unsuru, ana unsuru, temel unsuru, cümlenin direğidir. Cümlenin bütün yapısı onun üzerine kurulur." (Ergin: 1988, 376). Cümledeki, diğer bütün ögeler, Y'yi destekleyen, onu tamamlayan ögelerdir. Türkçede "isim" ve "fiil" olmak üzere iki çeşit Y vardır. Ancak ister fiil, ister isim Y'si olsun her cümlede fiil bölümü mutlaka vardır. Bu bölüm, isim cümlelerinde, ek fiil (i- fiili)'dir (Kırş. "0.2.3.4.1.1 Yüklem Bakımından Sınıflamalar," s. 32).

0.2.3.3.1.2 Özne

Kaynaklarda bu kavram karşılığı kullanılan terim genel olarak "özne"dir. Osmanlıca kaynaklardaki "mesnedileyh" ile özne kastedilmektedir. Ayrıca terimlerin henüz oturmadığı ve yaygınlık kazanmadığı Türkiye Türkçesi ile yazılmış ilk dönem eserlerinde de özne için, "yüklet" (Elöve: 1941, 781); "fâil" (Ergin: 1988, 377); "kimse" (Banguoğlu: 1995, 525) gibi terimler kullanılmıştır. Dil bilimi çalışmalarında özne terimi yanında "konu" (N. E. Uzun: 1998, 71) terimi de kullanılır. Biz bu kavram için yaygın kullanıma uyarak "özne" terimini kullanıyoruz.

Özne ile ilgili olarak çalışmalarda yapılan tanımlar da birbirine benzemektedir. Bu tanımların iki yönü vardır: a) özne kılanı gösterir, b) özne olanı gösterir. Özneye ilgili verilen bu bilgilere rağmen, dil bilgisi çalışmalarında "olan özne" için "sözde özne" veya "gramerce özne" terimleri kullanılarak bu ikinci özne diğerinden ayrılır. Ancak ister kılanı ister, olanı göstere özne için ikinci bir terim arayışına gerek olmadığını düşünüyoruz. Çünkü, dil bilgisi açısından "üzerine söz söylenen kimse" ile "üzerine söz söylenen şey" arasında bir fark yoktur.

Özne ile ilgili olarak üzerinde durulacak bir diğer nokta da "gizli özne" sorunudur. Gerçekte ister açıkça yazılsın veya söylensin, ister Y'deki eklerle bildirilsin, okuyucu veya dinleyici açısından özne "açık"tır. Yani metin bağlamı açısından özne hiç bir biçimde "gizli" değildir. Metnin bir yerinde mutlaka verilmiş, daha sonra eksiltilmiş, daha doğrusu kısaltılmıştır.

Cümlenin en temel ögeleri Ö ve Y'dir. Her cümlenin en az bir Ö ve bir Y'den oluştuğu bilinir. Ancak Türkçede, sayıları az olmakla birlikte Ö'süz cümleler de vardır. Dolayısıyla Türkçe için Y, cümlenin oluşumu için gerek ve yeter koşul olmakta, Ö önem derecesi bakımından daha alt sırada bulunmaktadır¹.

0.2.3.3.2 Cümlenin Yardımcı Ögeleri

Bunlar, Y'ye bağlanan, Y'yi anlam bakımından tamamlayan, tümleyen durum ekli tamlayıcılar (N, DT ve kimi zaman ZT) (Bkz. "1.2.2.1 Tamlayıcı Konusu ve Bu Açından C ve İ", s. 190), durum eksiz (ZT) tamlayıcılar ve BT'lerdir. Yardımcı ögeler, Y ve Ö'ye göre daha ikincil bir öneme sahiptir:

0.2.3.3.2.1 Nesne

N, cümlede Ö'nün, dolayısıyla Y'nin etkilediği kişiyi veya şeyi gösteren sözcük veya sözcük öbeğidir (Banguoğlu: 1995, 527). Türkçede, Y'si geçişli bir fiil olan bütün fiil cümleleri (+I tamlayıcısını alabilen fiiller) N alabilirler. Ancak içerdiği fiil bölümü, anlamı olmayan ve cümlede yalnızca görevsel bir katılımı yer alan i- fiili olan isim cümlelerinde N bulunmaz. Çünkü bu tür cümlelerde, herhangi bir anlamla herhangi bir kimseyi veya şeyi etkileyecek bir fiil yoktur.

Kaynaklarda büyük bir yaygınlıkla "nesne" terimi kullanılmaktadır. N'ler, dolaysız olarak fiilin etkilediği kimseyi veya şeyi gösterirler. Bu bakımdan, Jean Deny dil bilgisi kitabında bu ögeye "dolaysız -direct- tümlec" demektedir (Elöve: 1941, 783). Tahir Nejat Gencan, "nesne" yanında "düz tümleç" terimini de kullanmaktadır (1971, 82). Neşe Atabay ve diğerlerinden öğrendiğimize göre Kononov da "direkt tümleç (düz tümleç)" terimini tercih etmektedir (Neşe Atabay ve diğerleri: 1981, 51). Vecihe Hatiboğlu, önce "yalın tümleç ve belirtmeli tümleç" terimlerini, ardından da aynı anlamda olmak üzere "belirtisiz nesne ve düz tümleç" terimlerini kullanmış. Hatiboğlu bu ikinci aşamada, "dikiş

¹Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Hamza Zülfişkar, "Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993) Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 600, Ankara 1995, ss.43-51.

dikmek, içki içmek" vb kullanımları örnek göstererek "kökteş tümleş" biçiminde bir N türünden daha söz etmiştir (1982, 129- 130). Nurettin Koç da "tümleşleri" "yalın tümleş (belirtisiz nesne)" ve "ad durum eki almış tümleş", "ilgeç tümleşci", "belirteç tümleşci" ve "seslenmeli tümleş" olarak beşe ayırmaktadır. "Ad durum eki almış tümleş" konusunda ise ilk olarak "belirtme durumu eki almış tümleş (belirtili nesne)" üzerinde durmaktadır (1996, 390 ve sonrası).

Y'si geçişli bir fiil olan cümlelerde, yalın durumda bulunan N'ye "belirtisiz nesne", belirtme durum ekini almış (+I) N'ye de "belirtili nesne" denir. Ancak, gerek yalın, gerekse belirtme durumunda olsun fiilin bir varlığı etkilemesi söz konusudur. Bu bakımdan çalışmamızda böyle bir ayırımı göz önünde bulundurmadık.

0.2.3.3.2.2 Dolaylı Tümleş

DT, yukarıda geçen "0.2.3.3.2.1 Nesne" konusundan da anlaşıldığı gibi, cümlede Y göreviyle yer alan fiilden dolaylı olarak etkilenen kimseyi veya şeyi gösteren sözcük veya sözcük öbeğidir. Yani Y'deki fiilin gereksinim duyduğu +A, +DA veya +Dan tamlayıcılarından en az birisini almasıyla cümlede DT kullanılmış olur. DT, fiille ilgili bir durum olduğu için doğal olarak isim cümlelerinde pek bulunmaz. Yalnızca, Y'si genellikle "var" veya "yok" Y'lerinden biri olan isim cümlelerinde yer göstermesi bakımından +DA ekli DT bulunabilir (Bkz. "1.2.2.1 Tamlayıcı Konusu ve Bu Açıdan C ve İ", s. 190) (Kırş. "1.1.1.1.1.1 İsim Cümleleri", s. 68).

DT karşılığı kullanılan farklı terimler şunlardır: Jean Deny "dolaylı -indirect-tümleş" (Elöve: 1941, 783), Rasim Şimşek (1987, 111); Muharrem Ergin "yer tamlayıcısı" (1988, 378), Tahsin Banguoğlu "isimleme" (1995, 529), Leylâ Karahan "yer tamlayıcısı" (1995, 55), Nurettin Koç "yönelme durumu eki almış tümleş, kalma durumu eki almış tümleş, çıkma durumu eki almış tümleş" terimlerini (1996, 392- 393) kullanmaktadırlar. Biz çalışmamızda, yaygın kullanıma göre "dolaylı tümleş" terimini tercih ettik ve N'de olduğu gibi, DT'leri de aldıkları eklere göre değerlendiren biçimsel bir ayırma gitmedik.

0.2.3.3.2.3 Zarf Tümleşci

ZT'ler cümlede Y'ye bağlanan durum eksiz tamlayıcılardır. Yani, cümlede fiilin" oluş" veya "kılınış" koşullarını; zamanını, nedenini, tarzını vb. gösteren sözcük veya sözcük öbekleridir. Tahsin Banguoğlu ZT için "zarflama" terimini kullanmaktadır (1995, 530). Kaynakların bir bölümünde ZT'lerin, son çekim edatlı bir sözcük öbeğinden yani edat öbeğinden oluşmaları, ayrı bir bölüm olarak değerlendirilmiş ve bunlar "edat tümleci / ilgeç tümleci" biçiminde tanımlanmıştır. Ancak bu bizce çok biçimsel bir ayırım olduğu için, cümlelerde ayrıca "edat tümleci" arayışına gitmedik (Bkz. "0.2.3.3.25 'Edat Tümleci' Üzerine", s.31).

0.2.3.3.2.4 Bağımsız Tümleş

Kaynakların büyük bir bölümünün üzerinde durmadığı, bazı kaynakların ise "cümle dışı unsur" olarak değerlendirdiği (Ergin: 1988, 379; Karahan: 1995, 59) bir diğer yardımcı öge "bağımsız tümleş"tir. Bunlar iki veya daha çok cümleyi bağlayan" ve, fakat, oysa, da / de, ki" gibi bağlaçlar ve cümlenin anlamına dolaylı olarak katılan hitaplardır. Bazı kaynaklarda, cümlelerdeki bu hitaplar "seslenmeli tümleş" olarak değerlendirilmiş, ancak BT olan diğer kullanımlar hakkında bilgi verilmemiştir (Hatiboğlu: 1982, 135; Koç:1996, 395). Karahan, "cümle dışı unsur" için "Cümlenin kuruluşuna katılmayan ve dolaylı olarak cümlenin anlamına yardımcı olan unsurlardır." açıklamasını yapmaktadır (1995, 59). Ancak gerçekte bu ögeler, asıl olarak cümlenin kuruluşuna katılmaktadır. Yani cümleye katılımı görevseldir. Ancak katılımları ister görevsel ister anlamsal olsun bağımsız tümleşler, cümlede önemli bir yere sahiptir. Yani bağımsız tümlecin cümleden çıkarılması, yapının, dolayısıyla anlamın bozulması demektir. Şu durumda bunların "cümlenin dışında" sayılmaları yanlıştır. Mehmet Özmen, bu noktadan hareketle, cümleden ayrı tutulamayacak ancak diğer ögelerden daha bağımsız olan bu öge için "bağımsız tümleş" terimini önermiştir (1995, 224). Biz de çalışmamız süresince bu terimi kullanmayı en uygun yol olarak gördük.

0.2.3.3.2.5 "Edat Tümleci" Üzerine

Türk söz dizimi çalışmalarında cümlenin ögeleri konusundaki farklı tutumlardan biri "edat tümleci"dir. Kaynakların büyük bölümünde (Gencan: 1971, 87 "ilgeç tümleci";

Dizdaroğlu: 1976, 405 "ilgeç tümleci"; Neşe Atabay ve diğerleri: 1981, 60 "ilgeçli tümleç"; Hatiboğlu: 1982, 139, "ilgeçli tümleç"; Ediskun: 1996, 362 "edat tümleci"; Koç: 1996, 356 "ilgeç öbeği") "edat tümleci / ilgeç tümleci" biçiminde tanımlanan bir yardımcı ögeden daha söz edilmektedir. Ancak gerçekte böyle bir ayrıma gerek yoktur. Çünkü ZT, bir cümlede Y'sini zaman, tarz, durum vb. bakımlardan niteleyen, açıklayan ve o Y'nin oluş ya da kılış şartlarını belirginleştiren bir ögedir. Sözcük türü olarak zarfların ve cümle içinde ZT'lerin, cümlede Y'si ile olan bu ilişkileri sıfat- isim ilişkisine benzemektedir. Cümle içinde hangi dil bilimsel yapıların ZT olabileceği ise geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. Çünkü sözcük türü olarak bütün zarflar, genel olarak bütün sıfatlar, bütün edatlı ve bazı ad durum ekli yapılar cümle içinde Y'nin tarzını belirterek ZT görevinde kullanılabilir. Şu durumda ZT olabilen bu dil bilimsel yapılar içinden, yalnızca edatlı ögeleri ayırıp onları özel bir terimle tanımlamak yanlış olur. Çünkü bundan yola çıkarak "sıfattan tümleç", "ad durum ekli yapılardan tümleç" veya "zarftan tümleç" gibi ayrımlara da gitmek gerekecektir.

Ayrıca ZT, cümlede Y'nin tarzını belirterek onu aynı zamanda sınırlayan bütün dil bilimsel yapıların ortak adıdır. Yani ZT, Y'yle buna bağlı dil bilimsel yapıların işlevsel ilişkilerinin göz önünde tutulduğu söz dizimsel bir terimdir. Oysa "edat tümleci" terimiyle bu işlevsel ilişkiden çok yapı bilimsel bir ayrıma gidilmiş olmaktadır. Buna bağlı olarak "edat tümleci" ayrımı yanlış ama ondan daha önemlisi gereksiz bir ayrımdır, denilebilir. Biz çalışmamız süresince edatlı dil bilimsel yapıları ZT olabilen diğer yapılardan ayrı tutmadık ve böylelikle "edat tümleci" biçiminde bir terim kullanmadık.

0.2.3.4 CÜMLE SINIFLAMALARI

0.2.3.4.1 Yüklem Bakımından Sınıflamalar (Kırs. "0.2. 1 Türk Cümlesi Üzerine Yapılmış Başlıca Çalışmalar", s. 8 ve sonrası)

Dil bilgisi çalışmalarının cümleyle ilgili bölümlerinde, cümlelerin yüklemelerinin yerine göre yapılan sınıflamalar, yüklemelerinin türüne göre yapılan sınıflamalardan bütünüyle bağımsız olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu sınıflamaların ortak noktası, incelemelerin odağının Y olmasıdır. Biz geleneksel incelemelerden biraz farklı bir tutumla ve bu konuda Rasim Şimşek'in uyguladığı yöntemi esas alarak (1987, 165 ve sonrası),

Y'in odak olarak alındığı bu iki tür incelemeyi "Yüklemine Göre Cümleler" başlığında topluyor, böylece cümlelerin yapısal yönden sınıflanmalarıyla ilgili incelemeyi üç başlığa indirgemiş oluyoruz.

0.2.3.4.1.1 Yüklemelerinin Türü Bakımından Cümleler

Gerek dil bilimsel gerekse dil bilimsel çalışmalarda Y'in türüne göre yapılan cümle sınıflamalarında benzer bir ayırım yer almaktadır: İsim cümlesi, fiil cümlesi. Bu ayırımın kaynağında doğadaki birbirine karşıt iki öge yatmaktadır: Nesne (=obje), hareket (=devinim). İsim cümleleri nesnenin, fiil cümleleri ise hareketin anlatımıdır. Yani isim cümlelerinde Ö bir nesne olarak adlandırılmakta veya Ö'ye bir nesnelik / özellik dayandırılmakta veya bu nesnelik / özellik, tasarı biçiminde sunulmaktadır. Fiil cümlelerinde ise durum farklıdır. Bu tür cümlelerde Ö bir hareket olarak veya bir hareketi yapan olarak bildirilir veya tasarlanır. Ancak doğadaki nesnenin anlatımı da bir fiili gerektirir. Çünkü gerçekte anlatımın kendisi de bir harekettir. Nesnenin anlatımı için gerekli olan bu fiil, isim cümlelerinde görevsel bir katkıyla anlamın ve yargının ortaya çıkmasına yardım eden i- fiilidir. Buna göre isim cümlelerinin Y'lerinde ister sıfır (∅) ekli olsun ister açıkça kullanılsın bir fiil bölümü mutlaka vardır. Biz de Türk cümlesi ile ilgili olarak yapılan çalışmalardaki genel tutuma uygun olarak Y'lerinin türüne göre cümleleri, isim ve fiil cümleleri biçiminde iki bölüme ayırıyoruz.

Kaynaklarda genel olarak Y'si bir isim veya bir isim veya isim işlemi gören bir sözcük veya sözcük öbeğinden oluşmuş cümleye "isim cümlesi" adı verilmektedir. Bu tanımla verilen isim cümleleriyle ilgili en genel doğrudur. Ancak bu genel doğru, cümlelerin ortaya çıkışıyla ilgili genel doğruyu değiştirmez. Belirtildiği gibi cümlelerin ortaya çıkabilmesi için mutlaka bir fiile gereksinim vardır. Çünkü düşünceler, iletiler insan zihninde hareketsiz durumda bulunurlar¹ ve bunları "dile getirmek" yani hareketlendir-

¹ Burada dil mi düşünceyi yoksa düşünce mi dili doğurur biçiminde bir tartışmaya girmeyeceğiz. Ancak düşüncenin dilden daha eski olduğu da ortadadır. Bu konuda Saim Ali Dilemre, *Genel Dil Bilgisi* (İkinci Kitap, Alâeddin Kırval Basımevi, Ankara 1941, s. 132) adlı eserinde "Tefekkür ve cümle kurmak aynı şeydir. ... Konuşmak cümleler ile olur, düşünmekte cümleler ile dir." demektedir. Ayrıca şunu da

mek, devingen kılmak için fiil olgusu gerekmektedir. Bu fiil Türk cümlesinde isimleri devingenleştiren, anlamı olmayan yani görevsel bir fiil olan i- fiilidir (=koşaç, İng. copula). Bazı araştırmacıların bu fiile "durum fiili" demelerinin (Banguoğlu, 1995, 537) nedeni budur.

İsim işlemleri gören dil birimlerinin Y işlevi üstlenmesini ve böylece isim cümlesinin doğmasını i- fiili sağlar (Bozkurt, 1995, 194). Muharrem Ergin i- fiilinin isim Y'siyle bu önemli ilişkisini düşünerek şöyle demektedir: Bir fiil unsuru ihtiva etmesi itibariyle, şüphesiz, isim cümlesi de bir fiil cümlesinden başka bir şey değildir. Onun için bu cümleyi fiil cümlesinden büsbütün ayrı bir şey sanmamak, bu cümlelerin fiil cümlesinin hususî bir şekli olduğunu unutmamak lâzımdır" (1988, 381) Ancak isim cümlesini fiil cümlesinin bir alt türü olarak değerlendirmek, uygulamada birtakım karışıklıklara neden olacağı gibi, sözü edilen nesne -hareket farkını da görmezden gelmek anlamına gelecektir. Nitekim uygulamada Muharrem Ergin de isim cümlesi ile fiil cümlesini ayrı tutmuştur (age., 379).

Nesne- hareket ayırımına dayanarak, Türkçede sözcükler tür olarak 2'ye ayrılır: isim, fiil. Bu iki tür ana türlerdir. Bunların dışında kalan sözcük türleri isim soylu sayılırlar ve isim işlevi görebilirler. İsim kavramının bu genişliğine rağmen C ve İ' de basit veya birleşik fiil cümleleri, yine basit veya birleşik isim cümlelerinden daha yoğun olarak kullanılmıştır. Böylece Türkçenin fiil kökenli ve fiil ağırlıklı olduğu görüşü Namık Kemal'in romanları üzerinde bir kez daha görülmektedir.

0.2.3.4.1.2 Yüklemelerinin Yeri Bakımından Cümleler

Yüklemelerin yeri bakımından yapılan cümle incelemelerinde, dil bilgisi kaynaklarında daha çok "öğelerinin dizilişine göre cümleler" vb. anlatımlar kullanılır.

belirtmelidir ki eğer düşünce yani zihin işlemleri dil'den farklı bir şeyse, geleneksel yöntemi benimseyen dil bilgisi araştırmacılarının söz dizimsel çalışmalarında dil'i daha çok biçimsel olarak incelemelerini anlamak gerekir. Yani onlar zihin işlemlerini değil, bu işlemler sonucunda ortaya çıkan sonucu incelemiş ve dile yalnızca araç olması bakımından yaklaşmış olmaktadır.

Bu devinim, monolog olarak zihinde doğup yine zihinde kalsa da dil düzlemine yani dil bilimcilerin "yüzey yapı" olarak adlandırdıkları düzleme çıkmış demektir.

Ancak gerçekte bu tür incelemelerde esas alınan Y'nin cümledeki yeridir. Yani Türk cümlesini diziliş veya sıralanış bakımından ele alan incelemeler, Y merkezlidir. Gerçekte diğer öğelerin yeriyle ilgili fazla bir açıklamaya gidilmez. Yalnızca cümlede asıl vurgulanmak istenen, başka bir anlatımla bildirişim açısından birinci derecede önemli olan bildirinin Y'ye en yakın öge olduğu bilgisi verilir. Çünkü gerçekte de Türkçede Y ve Y'ye en yakın öge dışındaki öğelerin dizilişleriyle ilgili saptamalar yapmak oldukça güç görünmektedir. Çünkü Y ve ona en yakın öge dışındaki öğelerin; N, DT, ZT ve BT'lerin dizilişleriyle ilgili belki de sayısız cümle tipi elde etmek olanağı vardır. Bazı kaynaklarda Türkçenin cümle öğelerinin sıralanışıyla ilgili olarak "Ö+ (DT+ ZT)+ N+ Y" biçiminde genel bilgiler vardır (Kükey: 1975, 319; Hengirmen: 1995, 364; Koç: 1996, 452; Şimşek: 1987, 35 vb.). Hatta bazı kaynaklarda, devrik kullanım "hata" olarak değerlendirilmektedir: Osman Esin, Abdülhak Şinasi Hisar'ın cümleleri üzerinde yaptığı bir çalışmada şöyle demektedir:

Abdülhak Şinasi Hisar'ın bu eserinde, Türkçe'nin temel cümle yapısı esas alınarak, temel unsurun sonda yardımcı unsurların ise önem sırasına göre dizilmesi prensibine bağlı kalındığı ve bazen yarım sayfayı bulan uzun cümlelerinde bile gerek unsurların dizilişinde gerekse kelime ve kelime gruplarının oluşturulmasında hata yapılmadığı ve yazarın Türkçe'ye büyük bir başarıyla hakim olduğunu gördük. (1997, 10).

Ancak saptamalar yazılı veya sözlü bir metne dayandırıldığında bu formüllerin ve "prensiplerin", genele uymayan kuramsal bir yapısı olduğu ortaya çıkar. Çünkü dil bir bildirişim aracı olduğuna göre, bildirişim açısından birinci dereceden önemli olan öge belirlense bile, ikinci, üçüncü ve hatta dördüncü dereceden önemli olan öğelerin hangileri olduğu ve bunların nasıl sıralandıklarıyla ilgili bir yargıya varmak bugün için olanaklı görünmüyor. Bu farklı dizimlerin bildirişim değeri bakımından nedenleri nelerdir, sorusuna, ancak dili salt bu açıdan ele alan çalışmalarla yanıt bulunabilir. Şu durumda dizimle ilgili olarak yapılan incelemeler Y'nin yerini saptamakla sınırlı kalmaktadır. Genel olarak "Ögelerinin diziliş bakımından cümleler" biçiminde adlandırılan bu inceleme yöntemini "Yüklemlerinin Yeri Bakımından Cümleler" biçiminde bir başlıkla değerlendirmemizin nedeni budur.

Yüklemlerin yerini esas alan dizim incelemelerinde hemen bütün kaynaklarda şu iki sonuca varılır: 1. devrik cümle, 2. düz cümle. Düz cümle, Y'si cümle sonunda, devrik cümle ise başında veya ortasında yer alan cümledir. Banguoğlu, sıra değişmelerinin vurguyla ilgili olduğunu belirterek Y'nin sonda yer almadığı cümlelere "ters sıra" adını

veriyor (1995, 534). Devrik veya düz cümleden herhangi birini Türkçe için bir kural olarak göstermek ve diğerini "ters" olarak değerlendirmek birtakım sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Çünkü bu konuda, yazılı veya sözlü dil metinleri üzerinde yapılan incelemeler farklı sonuçlara ulaşmaktadır. Ancak sözlü dilin yazılı dilden çok daha eski olduğu düşünülürse, en azından günümüz Türkçesi için ibrenin devrik cümleden yana olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur.

0.2.3.4.2 Anlam Bakımından Sınıflamalar (Kırş. "0.2.1 Türk Cümlesi Üzerine Yapılmış Başlıca Çalışmalar", s. 8 ve sonrası)

Anlam denilen dilsel olgu, zaten dilin temel amacıdır. Yani dil aracılığı ile insanlar, en az bir anlamı başka insan veya insanlara iletirler ve böylece anlaşma sağlanır. Bu çerçevede "anlamsızlık" bile anlaşma bakımından bir anlam sayılır. Cümle için anlam, biçimden çok farklı birşey gibi görünse de cümledeki anlam ancak bir beya birkaç çeşit biçimle ortaya çıkar. Başka bir deyişle bir cümle bir anlamı ancak içinde bulunduğu o biçimle anlatır. Biçimdeki en küçük bir değişiklik, anlamın da farklılaşması sonucunu doğurur. Yani biçim ile anlam arasında doğrudan ve çok önemli bir bağıntı vardır.

Türkçenin dil bilgisi çalışmalarında cümlenin anlamları genelde cümlenin merkez ögesi durumundaki Y anlamıyla belirlenmiş ve bununla sınırlandırılmış gibidir. Oysa cümlenin anlamı, büyük oranda Y anlamıyla ortaya çıksa da, cümledeki diğer biçimsel ögeler de anlamın oluşmasında önemli etken durumundadırlar. Hatta tonlamalar ve vurgular da anlam için belirleyici bir özellik gösterirler.

Cümledeki yargının anlamsal iki boyutu vardır. Bunlardan ilki, yargının tasarlanarak verilmesi veya bildirme (=haber) değeri taşıyıp taşıyamaması temeline dayanan ve bir yanılla kipsel bir boyuttur. İkincisi ise, cümledeki anlamın olumlayarak veya olumsuzlayarak iletilmesi veya bunların her birine ek olarak soruluk bir değer taşıyıp taşıyamamasıdır.

Cümledeki anlamın tasarlanarak verildiği (buna bağlı olarak cümle Y'sinin şart, istek veya emir eklerinden birini aldığı) cümlelere "tasarlama cümlesi", birdirme temeline dayanan (buna bağlı olarak cümle Y'sinin geniş, şimdiki, gelecek, belirli geçmiş, belirsiz geçmiş veya gereklilik eklerinden birini aldığı) cümlelere de "bildirme cümlesi" denir. C ve İ'nin, anlatı değeri taşıyan metin niteliğinde olması ve kahramanlarının konuşurduğu

diyaloglardan çok anlatıcının olayları anlattığı bölümlerin yoğunlukta olması nedeniyle, büyük çoğunluğu bildirme cümleleri oluşturmaktadır. Gerçekte tasarlama niteliği taşıyan bir cümle bile anlatı metni içinde "hikâye" birleşik çekimi ile bildirme değeri kazanabilmektedir. Biz bu bakımdan C ve İ'deki cümleleri bu açıdan ele alma gereği duymadık.

Metinlerin anlatı metni özelliği gösteren yazılı eserler olmasının cümle anlamının diğer boyutuna da etkisi vardır. Çünkü bu tür eserlerde, cümlelerdeki anlam büyük oranda olumlu olmaktadır. Olumlu cümleler de, dilin en sıradan cümle kuruluşlarıdır. Diğerlerine göre farklı bir nitelik gösteren ve bu yüzden de asıl üzerinde durulması gereken cümleler, olumsuz cümlelerle soru cümleleridir. Biz çalışmamız sırasında yalnızca bu nitelikteki cümleleri değerlendirdik. Ayrıca, cümle içindeki diğer olumsuzluklar veya soruluk anlamlar (örneğin fiilimsi öbeklerindeki olumsuzluklar veya soruluklar) ana yargı anlamını etkilemiyorsa inceleme dışında tuttuk.

0.2.3.4.2.1 "Ünlem Cümlesi" Üzerine

Ünlem (=nida, İng. interjection) konusu Türkiye Türkçesi için başlıca sorunlardan biridir. Ünlem cümlesi konusu bir yana, ünlemin başlı başına bir sözcük türü olarak mı yoksa edatların içinde mi değerlendirileceği ve edat-ünlem-yansıma sözcük ilişkileri konusu bile birtakım tartışmalara neden olmaktadır¹.

Ünlem konusu cümle boyutunda iki noktada sorun olmaktadır: a) Türkçede "ünlem cümlesi" var mıdır, b) içerisinde bir ünlem veya ünlem öbeği bulunan cümlelerde, bu ünlemler veya ünlem öbekleri cümlenin hangi ögesi olarak değerlendirilmelidir?

a) Türkçede ünlem cümlesi olup olmadığı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Kaynakların bir bölümü "ünlem cümlesi" biçiminde bir ayrıma giderken

¹Ünlem konusu 17 Nisan 1998'de Türk Dil Kurumu'nda yapılan Türk Gramerinin Sorunları toplantısında bütün boyutlarıyla değerlendirilmiştir. Bu toplantıda "Türkiye Türkçesinde Ünlem" başlıklı bildiriyle ünlem konusuna bütün sorunlarıyla değinen ve bununla ilgili genel kaynakçayı değerlendiren Prof. Dr. Ş.Halûk Akalın, Türk cümlesinde "ünlem cümlesi" biçiminde bir ayrımın yapılamayacağını belirtmiştir. Bu bildiri, toplantı sırasındaki tüm tartışmalarla birlikte Türk Dil Kurumunca yayımlanmıştır: *Türk Gramerinin Sorunları II*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 718, Ankara 1999

(Kükey: 1975, 326 "anlamlarına göre tümceler" başlığında; Dizdaroğlu: 1976, 334 "anlamlarına göre tümce türleri" başlığında; Hatiboğlu: 1982, 178 "yüklem bakımından tümce türleri" başlığında; Bilgegil: 1984, 69 "anlamlarına göre cümle çeşitleri" başlığında; Ediskun: 1985, 376 "anlamlarına göre cümleler" başlığında; Şimşek: 1987, 230 "anlamca tümce türleri" ana başlığının "dilek tümceleri" yan başlığında; Hengirmen: 1995, 352 "anlamlarına göre cümleler" başlığında; Bozkurt: 1995, .314 "duygu" ana başlığında; Koç: 1996, 425 "tümce türleri" ana başlığında; Çatıkkaş: 1996, 276 "mânâlarına göre cümleler" başlığında), bir bölümü böyle bir cümle türünden söz etmemişlerdir. Bu cümle türünden söz eden kaynaklarda, bir cümlenin ünlem cümlesi sayılmasının ilk koşulu, söz konusu cümlenin bir ünlem veya ünlem öbeği barındırmasıdır. Bunun dışında cümlede bir ünlem (!) işaretinin bulunması da o cümlenin ünlem cümlesi sayılması için yeter koşul olarak algılanmıştır. Çünkü birinci koşulda cümlede yüksek tonda dile gelen seslenmeler, ikinci koşulda şiddet, öfke, sevinç vb. coşkun anlatımlar belirgindir.

İletişimsel olarak vurgunun büyük önem kazandığı sözlü dili bir kenara bırakırsak, yazılı dilde bu seslenmeler ve coşkun anlatımlar noktalama işaretleriyle gösterilmektedir. Çünkü yazılı dilde okuyucu bu işaretler yardımıyla vurguları belirginleştirir. Nitekim sözünü ettiğimiz kaynaklarda "ünlem cümlesi" olarak tanımlanan cümleler, büyük oranda içerisinde bu seslenme veya coşkun anlatımların belirginleşmesini sağlayan ünlem (!) işareti bulunduran cümlelerdir. Gerçekte Türkçede noktalama işaretlerinin tarihi 19. yüzyıldan geriye gitmediği için, noktalama işaretlerinin kullanılmadığı bu yüzyıl öncesi metinlerde de mantık noktalaması uygulanmakta ve ünlem cümleleri bu işaretlemelerden sonra belirlenebilmektedir. Ancak şu var ki gerek bu metinlerde gerekse günümüz metinlerinde, bu işaretlemelerde bağımsız tutumlar sergilendiği, her işaretleyenin veya yazarın az çok kendi noktalama sistemini geliştirdiği gözlenmektedir. Buna bağlı olarak içerisinde ünlem (!) işareti olan her cümleyi "ünlem cümlesi" saymak konusunda tereddütler olmaktadır. Başka bir anlatımla bir yazarın veya bir işaretleyenin ünlem (!) işaretini kullandığı bir cümlede, başka bir yazar veya başka bir işaretleyen başka bir işareti tercih edebilmektedir. O halde "ünlem cümlesi"ni ünlem (!) işaretine göre saptamak yanlış değilse de eksiktir.

Ancak hangi ölçüte göre belirlenirse belirlensin, Türk cümlesinde "ünlem cümlesi" biçiminde bir ayrıma gerek olmadığını düşünmekteyiz. Çünkü Türkçede her sözcük, her sözcük öbeği hatta her cümle yukarıda sözü edilen seslenme veya coşkun anlatım vurgusuyla söylenebilir veya yazılabilir. Böylelikle her sözcük, sözcük öbeği veya cümle

Türkçede ünlem işleyişinde olabilir. O halde bu işleyişteki bir yapıyı, cümlelerin anlam boyutuyla değerlendirip "ünlem cümlesi" başlığıyla ele almak yerine vurgu konusuyla ilişkilendirmek daha doğrudur.

Ayrıca bir sözcüğün, sözcük öbeğinin veya özellikle cümlelerin seslenme vurgusuyla söylenmesi yada okunması veya şiddet, öfke, büyük sevinç gibi coşkun anlatımları karşılaması, bir cümlelerin diğer vurgulamalarından veya başka ruh durumlarını anlatımından daha fazla önemli değildir. Yani seslenme gibi seslenmeme de, şiddet gibi sükûnet de veya öfke, nefret gibi onay, sevgi gibi çokçası coşkun olmayan anlatımlar ve duygular da cümlelerin anlam boyutu için benzer değeri taşır. Bütün bu ayrımlara gidilmediğine göre, ruh durumlarından yalnızca birtakımını ele alarak "ünlem cümlesi" biçiminde değerlendirmeye de gerek yoktur.

b) Türk cümlesinde ünlem konusunun sorun yarattığı ikinci nokta, içerisinde ünlem olan bir sözcük veya ünlem öbeği bulunduran cümlelerde, bu ünlemin veya ünlem öbeğinin cümlelerin hangi ögesi olarak değerlendirileceğidir. Ayrıca bu cümlelerde noktalama işaretlemesi nasıl yapılmalıdır?

Yazılı metinlerde nokta (.) cümleyi biçimsel olarak bitirir. Yani sonunda nokta bulunan her cümle az çok bağımsız bir yargıdır. Bir ünlem, ünlem öbeği veya ünlem işleyişindeki herhangi bir sözcük öbeğinden sonra, aynı zamanda nokta değeri de taşıyan ünlem (!) işareti konulup cümle büyük harfle sürdürülürse, bu ünlem, ünlem öbeği veya aynı işleyişteki sözcük öbeğini cümlelerin hangi ögesi olarak değerlendirmelidir? BT olarak değerlendirilmesi nokta değerindeki bir işaretin hükmünü ortadan kaldırmaz mı? Üstelik bu ünlem veya ünlem öbekleri de yer aldıkları metin parçasında sonraki pekçok cümlelerin ortak ünlemi de olabilirler. O halde bu ünlemleri sonraki pekçok cümlelerin eksiltisi gibi mi düşünmek gerekir?

Aynı sorun söz konusu ünlem (!) işaretinin cümlelerin sonunda yer aldığı veya hiç yer almadığı durumlarda da geçerlidir. Kaynaklarda ünlemlerin iletişimsel olarak "bir cümle yerine geçen" kullanımlar olduğu genel bilgisi yer almaktadır. Bu, araştırmacıya ünlemleri ve bu işleyişteki sözcük öbeklerini eksiltili cümle olarak değerlendirme olanağını verir mi? Eğer verirse bu tür bir eksilti cümlesinin diğer eksilti cümlelerinden farkı olması gerekir. O halde bu fark nasıl belirtilmelidir? Ayrıca ünlemlerin ve ünlem işleyişindeki sözcük öbeklerinin cümleye nasıl bir katkısı vardır? Bu katkı görevsel olmadığına göre, onları ZT olarak mı tanımlamalıdır? Ya da örneğin "Buna çok

üzüldüm." cümlesini başlı başına basit bir cümle olarak incelerken, bu anlamını da kapsayan "Ah" ünlemine nasıl almalıdır?

Hemen belirtmek gerekir ki ünlemler veya ünlem öbekleri cümlenin hangi ögesi olarak değerlendirilirse değerlendirilsin, çözümde birtakım eksiklikleri de beraberinde getirmektedir. Bu yapıların eksiltili cümle sayılmaları iletişim açısından doğru olsa da biçimsel olarak yanlıştır. Çünkü ortada eksiltisiz veya eksiltimesiz bir Y veya Y belirtisi yoktur. ZT olarak değerlendirilmeleri, ZT tanımının kapsamını genişletmeyi gerekli kılar. Çünkü ünlemlerin ve ünlem öbeklerinin önüne veya ardına geldikleri cümleye diğer ZT'leri kadar bir katkıları yoktur. Daha doğrusu, diğer ZT'leri ancak bağımlı buldukları Y'ye göre ZT'dirler. Cümleden ayrı düşünüldüklerinde boşlukta kalırlar. Oysa ünlemler ve ünlem öbekleri önünde ve ardında buldukları cümleden koparıldıklarında da anlamlıdırlar. Yani anlamlı bulunmak için bir cümleye gereksinim duymazlar, bağımsızdırlar. BT olarak değerlendirilmeleri de tam bir çözüm sayılmaz. Çünkü BT'ler cümleye genel olarak görevsel olarak katılırlar. Oysa ünlemler anlamlı sözcüklerdir.

Tüm bu eksikliklere rağmen ünlem ve ünlem öbeklerinin bir biçimde tanımlanması, cümleye katkılarının belirtilmesi gerekmektedir. Biz çalışmamız sırasında İ ve C'deki ünlemleri, ünlem öbeklerini veya ünlem öbeği işleyişindeki herhangi bir sözcük öbeğini önüne veya sonuna geldiği cümlenin BT'si gibi değerlendirmeyi en uygun yol olarak gördük. Böylelikle bu yapıların hem eksiltili cümle sayılması gibi varsayımsal bir tutumdan kaçındık, hem ZT'leri gibi bağımlı ögeler olmadıklarını belirtmek istedik. Ancak yine bu tutumumuzla BT'lerin yalnızca görevli sözcüklerden oluşmadığını kabullenmiş ve bu sözcükleri ve ünlemleri "bağımsız" olmaları yönünde birbirlerine benzetmiş olduk.

0.2.3.4.3 Yapı Bakımından Sınıflamalar (Kırş. "0.2. 1 Türk Cümlesi Üzerine Yapılmış Başlıca Çalışmalar", s. 8 ve sonrası)

0.2.3.4.3.1 Sıralı / Bağlı / Ki'li Birleşik Cümleler

Yapısına göre cümle sınıflamalarında belki de tartışmaya en açık cümle tipi sıralı birleşik cümledir. Çünkü sıralı cümleleri oluşturan basit cümle birimlerinin, gerçekte çoğu zaman birbirinden bağımsız yani ana- yardımcı ilişkisi içinde bulunmamaları, bu birleşik

cümle tipini, bileşenleri yapı bakımından birbirine en zayıf bağlarla bağlı olan cümle tipi durumuna getirmektedir. Bu zayıf bağları kimi zaman özellikle yazı diline çok yapay ve çok dıştan bir müdahale olarak değerlendirilebilecek noktalama işaretleri oluşturmaktadır. Noktalama işaretlerinin dile etkisi ise çok görecelidir ve dahası sözlü dilde biçimsel bir etkisi yoktur. Çünkü sözlü dilde, noktalama işaretleri yerini başka psikolojik veya fiziksel etkenlere (vurgu, ses tonu, mimikler, göz iletişimi) bırakmaktadır.

Yazılı bir malzeme üzerinde yapılan bir cümle çalışmasında, sıralı cümlelerin en genel belirtisi virgül (,) veya noktalı virgül (;) işaretlerinden birisidir. Ancak yazılı dilde her yazan işaretlemesini aynı biçimde mi yapmaktadır? Sözlü dilden alınma bir malzeme üzerinde yapılacak çalışmada işaretleme hangi yazanın dil mantığına göre olacaktır? Daha da önemlisi noktalama işaretlerinin tarihi çok yeni olduğuna göre, günümüzdeki bir araştırmacı eski metinlerin işaretlemesini nasıl yapmalıdır? Bir araştırmacının virgülle (,) bir araya getirerek sıralı birleşik cümle olarak düşündüğü bir cümleyi, başka bir araştırmacı noktayla (.) ayırarak iki ayrı basit cümle olarak düşünmez mi? Ayrıca virgülün (,) işlevsel olarak özellikle "ve" bağlacından ne farkı vardır? Böylelikle "ve" bağlacıyla bağlanan iki cümleyi "bağlı birleşik", virgülle (,) bir araya gelenleri "sıralı birleşik" olarak değerlendirmek ne ölçüde doğru sayılabilir? Bütün bunlar sıralı cümleyi yapı olarak tartışmaya en açık cümle durumuna getirmektedir.

Ancak sıralı cümlede araştırmacıyı zorlayan durumlar bununla da bitmemektedir. Dil, basit, birleşik veya karmaşık cümlelerin sıralanmasından başka nedir? İster yazılı ister sözlü metinlerde olsun, örneğin belirlenen her karmaşık cümle, öncesindeki ve sonrasındaki herhangi bir basit, birleşik veya karmaşık cümleyle sıralanmış değil midir? Şu durumda sıralı birleşik cümle, kendi içinde çözünmeye en eğilimli cümle tipi olduğu gibi, öncesindeki ve sonrasındaki cümlelerle ilişkileri de en belirsiz olan cümledir. Ve cümleyle ilgili uygulamalar da birtakım istisnalar dışında tercihten öteye gidemez.

Kaynaklarda sıralı cümleyle ilgili olarak verilen bilgiler hep benzer endişelerin izlerini taşımaktadır. Kaya Türkay, Türkiye Türkçesindeki sıralı cümleler üzerine kaynaklarda yer alan bilgileri toplayan bir çalışma yayımlamıştır. Ayrıntılı bilgi elde edebilmek için önemli bir kaynak özelliği gösteren bu çalışmada belirtildiğine göre, sıralı birleşik cümleler, bazı kaynaklarda bağlı birleşik cümlelerden bütünüyle farklı görülmele beraber, bazı kaynaklarda bağlı birleşik cümlelerle (ve, fakat, ama gibi bağlaçlı cümlelerle), bazı kaynaklarda, bunların yanında ki'li birleşik cümlelerle bir tutulmakta ve "bağlı / bağımlı", "bağımsız / bağımsız" terimleriyle tanımlanmaktadır. Bazı kaynaklar "bağlı

/ bağımlı" terimiyle "bağlaçlarla bağlı / bağımlı" özelliğini kastederken, bazı kaynaklar bu terimi "ortak ögeli" olan sıralı cümleler için kullanmaktadırlar. (Türkay: 1995, 78-79). Biz çalışmamızda ortak ögeli olsun veya olmasın, aralarında anlam ilişkisi bulunan yani bir sözce içinde yer alan bağlaçsız birleşik cümleleri "sıralı birleşik cümle" olarak değerlendirdik.

Bağlaçsız birleşik cümleleri bu biçimde tanıladıktan sonra, Türk söz dizimine başka dillerin etkisiyle girmiş olan¹ "bağlaçlı birleşik" cümleleri de, yapı özelliklerini göz önünde bulundurarak "ve, ama, fakat, ne .. ne(de) vb" bağlaçlarla bağlı cümleleri "bağlı birleşik cümleler", "ki" ile bir araya gelen cümleleri de "ki'li birleşik cümleler" olarak adlandırdık. Karahan bu iki tip cümleyi "bağlı cümleler" başlığıyla bir arada incelemektedir (Karahan: 1995, 64). Gerçekte ki'li birleşik cümleler yapılanmaları yönünden bağlı birleşik cümlelerden oldukça farklıdır. "ve, veya, ama, fakat, ne...ne (de)" gibi bağlaçlarla bağlı cümlelerde, bileşenlerin çeşitli anlam özellikleriyle (denklik, zıtlık, açıklama vb) bağlanması söz konusudur. Ki'li birleşik cümlelerde ise birleşenler arasında yan (yardımcı) / ana (temel)) ilişkisi vardır. Genel olarak kaynaklarda da ki'li birleşik cümleler ayrı bir sınıfta yer alırken, bazı kaynaklarda ise bu birleşik cümle türü üzerinde dolaylı olarak durulmuştur: Bu kaynaklarda, "yan tümce" ile ilgili açıklama yapılırken ki bağlacının yan cümle kurduğundan söz edilmiş, ancak bu yan cümle ile temel cümlenin ilişkileri sonucunda ortaya çıkan birleşik cümle adlandırılmamıştır (Neşe Atabay ve diğerleri: 1981, 98; Hatiboğlu: 1982, 147; Koç: 1996, 436). Oysa "ki'li yan cümleyle ana cümlenin ilişkisi sonucunda ortaya çıkan birleşik cümle türünü -başka uygun bir terim önerilmedikçe- "ki'li birleşik cümle" olarak adlandırabiliriz.

1.2.3.4.3.2 Şartlı Birleşik Cümle

Kaynaklarda bu cümle tipi için bu terim yanında genellikle kullanılan terim "koşullu tümce"dir (Şimşek: 1987, 282). Y'i şart ekini almış bir cümlenin anlam ve biçim olarak başka bir cümleye bağlandığı cümlelere "şartlı birleşik" cümle denir. Tahsin

¹Jean Deny, ki'li yan cümlelerden söz ederken "Ki ile başlayan uyruk cümlelerin pek sık kullanılması çoğu zaman onu söyleyenin yabancı bir milletten olduğunu meydana çıkarır." demektedir (Elöve: 1941, 820). Ancak örneğin C ve I'de bu cümle türünün yaygınlıkla kullanılması, yalnızca dile iyice yerleştiğini gösterir.

Banguoğlu şartlı yan cümlelere "bir başka başcümleye bağımlı yargı niteliğinde olduğu için "yarım yargı" adını veriyor (1995, 521). Ona göre bu, "şart" kavramının doğasından gelir. Çünkü her şart bir cezayı, dolayısıyla her şartlayan yargı bir şartlanmış yargıyı gerektirir (522). Şart cümlesinde ana cümle sonda, şartlı yan cümle baştır. Buna göre "asıl Türkçe olarak yegâne uyruk cümle olanlar, yani Fars (veya Fransız) sintaksından müteessir olmıyanlar bunlardır." (Elöve: 1941, 795). Yani şartlı birleşik cümle Türkçenin asıl birleşik cümle tipini oluşturur ve başlangıçtan beri vardır (Ergin: 1988, 382).

Şartlı birleşik cümlelerde şartlı yan cümlenin (Elöve:1941, 795'te "başlam" ve "şart"; Dizdaroğlu: 1976, 209'da "başlama"; Şimşek:1987, 282'de "başlam"; Banguoğlu:1995, 549'da "şart"; Ediskun:1996, 384'te "başlama" veya "şart") ana cümleye (Elöve: 1941, 795'te "sonlam" ve "ceza"; Dizdaroğlu: 1976, 209'da "sonuç" ve "ceza"; Şimşek:1987, 283'te "sonlam"; Banguoğlu:1995, 549'da "ceza"; Ediskun:1996, 384'te "ceza" veya "sonuç") biçimsel veya anlamsal katılımına bağlı olarak farklı işlevler ortaya çıkar.

Biçimsel katılımda şartlı yan cümle ana cümlenin herhangi bir ögesidir: ZT, Ö, N gibi. Bu özellikleriyle şartlı cümleler, en fazla iç içe birleşik cümlelere benzerler. Türkçede şartlı yan cümle ana cümlenin en fazla olarak ZT'si olur. Şart ekinin zarf-fiil eki olup olmadığına dair yapılan tartışmalar hep bu eğilimin sonucudur¹.

Anlamsal katılımda ise şart ve ceza cümlelerinin birbirleriyle olan anlamsal ilişkileri söz konusudur. Şartlı yan cümlenin ana cümlenin gerçek anlamda şartı olduğu cümleye "gerçek şart" (Elöve:1941, 796'da "gerçek şart"; Banguoğlu:1995, 549'da "olağan şart"; Ediskun:1996, 384'te "objektif" şart; Tekin:1992, 110 "gerçek ve mümkün şart") cümlesi denilir. Bu tip cümlelerde, ana cümle yargısının gerçekleşmesi, yan cümlede belirtilen şartın yerine gelmesiyle mümkün olabilmektedir.

Şartlı yan cümlenin şart anlamı "ihtimal dahilinde, kararlaştırmamış, şüpheli veya temenni halinde" ise (Elöve:1941, 798) ortaya çıkan cümle tipine "gerçek olmayan şart" (Elöve:1941, 798'de "gerçek olmayan şart"; Banguoğlu:1995, 549'da "olmayası şart"; Ediskun:1996, 384'te "sübjektif" şart; Tekin:1992, "gerçeksiz şart") cümlesi denilir.

¹ Bununla ilgili olarak Bkz. Gürer Gülsevin. "Türkçede -sa şart gerundiumu üzerine", *Türk Dili*, S. 467, Ankara 1990, ss. 276- 279; Leylâ Karahan, "-sa / -se eki hakkında", *Türk Dili*, S. 516 Ankara 1994, ss. 471- 474; Hayati Develi, "-sa Eki Nedir? Kip mi, Zarf-fiil mi?", *İlmî Araştırmalar S. 1, İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1995, ss.91-94.*

Birçok kaynakta, hiç değinilmeyen bu konuya başka açılardan bakanlar da vardır. Örneğin Şimşek, daha yalın bir biçimde yaptığı ayrımında, şartlı yan cümlenin ana cümle ile yalnızca şart veya neden ilgisi kurduğu cümlelere "gerçek koşullu tümce", "koşul ya da neden kavramı taşımayan, daha çok benzetme, karşıtlık vb." ilgiler kuran şartlı cümlelere de "sözde koşullu tümce" demektedir (1987, 288). Banguoğlu ise bunun tam aksine neden-sonuç ilişkisi kuran şartlı cümleleri "olmayası şart" cümleleri olarak değerlendirmektedir (1995, 551). Biz C ve İ'de yer alan şartlı cümleleri daha çok Tahsin Banguoğlu'nun bakış açısıyla değerlendirmeye çalıştık. Ancak, bazı cümlelerde bu anlam farklarının yeteri kadar belirgin olmadığını, bu bakımdan değerlendirmeyi kolaylıkla yapamadığımızı belirtmemiz gerekmektedir.

0.2.3.4.3.3 Ara Cümleli Birleşik Cümle

Kaynaklarda ara cümleli birleşik cümle (= İng. pharenthesis sentence) genellikle "iç cümle, basit cümle, yan cümle" gibi "ara cümle"nin kendisi açısından değerlendirilmiştir. Yanii açıklamalar birleşik cümle üzerinden yapılmamıştır (Gencan: 1971, 114 "araönerme, arasöz"; Dizdaroğlu: 1976, 261 "ayraç tümcesi"; Neşe Atabay ve diğerleri: 1981, 103 "aratümce"; Hatiboğlu: 1982, 152 "aratümce"; Bilgegil: 1984, 97 "ara cümleciği"; Şimşek: 1987, 318 "aratümce"; Hengirmen: 1995, 361 "ara cümle"; Ediskun: 1996, 389 "arasözler (mûtarıza ya da parantez cümleleri)"; Koç: 1996, 443 "aratümce"). Bu, ara cümleli birleşik cümle türünde, birleşikliği oluşturan etkenin oldukça zayıf olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü gerçekten de bu cümle türünde, ne şartlı, iç içe, ki'li birleşik cümlelerde olduğu gibi bir ana ~ yan ilişkisi, ne de sıralı, bağlı cümlelerde olduğu gibi açık bir anlamsal bağ vardır. Ara cümleler, kendi başlarına da kullanılabilen bağımsız cümlelerdir. Ancak, metin göz önünde bulundurulduğunda, ara cümlenin, arasında bulunduğu cümleyle ilintili bulunduğu ve iletişim açısından bu ilintinin de yeter derecede önemi olduğu görülür. Bu yüzden, çalışmamızda bu tip cümlelerin bulunduğu cümleleri "ara cümleli birleşik cümle" olarak değerlendirdik.

0.2.3.4.3.4 İç İçe Birleşik Cümle

Bu cümle tipi, kaynaklarda genel olarak "bir cümlelerin başka bir cümlelerin içine girmesi ile meydana gelen birleşik cümle" biçiminde tanımlanmaktadır (Ergin: 1988, 384; Karahan: 1995, 63). Ancak bütün birleşik cümle tiplerinde de cümlelerin birbirinin içine girmesi veya birbirinin içinde yer alması söz konusudur. Bu konuda yalnızca sıralı cümleler ve bağlı birleşik cümleler ayrı bir bölüm oluşturmaktadır. Sıralı ve bağlı birleşik cümlelerin dışında, örneğin şartlı birleşik cümlelerde şartlı yan cümle, ki'li birleşik cümlelerde ki'li yan cümle de ana cümleye bir öge olarak yani bir "görev"le (Karahan: 1995, 63) katılmaktadırlar. Şartlı yan cümleler, genel olarak ana cümlede verilen ve gerçekleşen / gerçekleşecek olan yargıyı şarta bağlarlar. Bu yüzden de ana cümlelerin çoğunlukla ZT'si olurlar. Bu cümle türü iç içe birleşik cümleden bu yönüyle ayrılmaktadır. Ki'li birleşik cümleyi iç içe birleşik cümleden ayıran nokta ise, yan cümlelerin başına "ki" edatını alarak ana cümleye bağlanmasıdır. Oysa iç içe birleşik cümlelerde yan cümle ana cümleye şartlı yan cümleden farklı olarak büyük oranda N olarak katılmaktadır. Ayrıca iç içe birleşik cümleye veya ögelerinden en az birine, bir cümle ögesi olarak katılan cümleler, başlı başına da birer cümle olabilmektedir. Yani iç içe birleşik cümlede yer alan bir iç cümle, bulunduğu yerden koparıldığında, başka bir ana yargıya gereksinim duymayan bütüncül bir cümle elde edilir. Oysa şartlı yan cümle her zaman bir ana yargıya gereksinim duyar. Yine bu iç cümleler, ana cümleye "ki" vb bir edat olmadan doğrudan doğruya bağlanırlar.

C ve İ'de bu özellikteki bütün birleşik cümleler, iç içe birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir. C ve İ'de, iç cümleleri Namık Kemal'in kendisine değil, bir başkasına ait olan iç içe birleşik cümleler de vardır. Bu tür cümlelerin iç içe birleşik cümle olarak değerlendirilmesinde iç cümlelerin Türkçe olup olmamaları tek ölçüt olarak alınmıştır. Bunlardan iç cümlesi Türkçe olanlar iç içe birleşik cümle olarak alındığı halde, iç cümlesi Arapça veya Farsça olanlar başka bir birleşiklik özelliği yoksa basit cümle olarak değerlendirilmiştir:

(1) Paşa daha yirmi yaşında iken ümera-yı askeriye silk-i iftiharında bulunarak zaman-ı neşv ü nemasının kâffe-i lezayizini [.....] bir timsal-i müşahhas addolunan Cahız'ın bile,

Maar vechen hasena

Munzu dahaltü'l- Yemena

Fiha şifaü beldetin

Ahsenu men kâna ena, kıtasıyla tarif ettiği Yemen çöllerinde soldurmuş olduğundan (1.1) tabiatında ne kadar hararet-i sevda, ne kadar naire-i muhabbet mevcut ise kırk beş, kırk sekiz yaşlarına varıncaya kadar cümlesi kalbinde kapanmış kalmıştı. C, 748,

(1) (1.1) Biçare Perihan! Ruh-ı sanîsinin de canı gibi mehlekede bulunduğunu görünce cisminde ne kadar asar-ı hayat kalmış ise (1.2) bir yere topladı, (2)

"beneşinem o ser bepiş-i payet

Ben hizem o can konem fedayet" beytini okuyarak yerinden davrandı, (3) [.....]. C, 2600 ve

(1) Korucu- (1.1) "(1.1.1) Kerem beklerse (1.1.2) aybolmaz gedalardan padişahlardan." [] C, 2365 gibi.

C ve İ'de iç içe birleşik cümlelerle ilgili olarak üzerinde en çok düşünülmesi gereken nokta, artık büyük ölçüde isimleşmiş gibi görünen bazı iç cümlelerin, başka bir deyişle iç cümle kalıntılarının içinde buldukları cümleyi birleşik cümle yapıp yapmadıklarıdır. Bilindiği gibi, Türkçede yapı bilgisel ve söz dizimsel her dil birimi isim değeri taşıyabilir ve böylelikle bu birim, bir ismin bütün çekim özelliklerini (durum ekleri, iyelik ekleri, çokluk eki) üzerine alabilir. Böyle olunca, bir iç içe birleşik cümledeki iç cümlelerin, gerek doğrudan doğruya ana cümleye, gerekse ana cümle öğelerinden herhangi birine "isim" olarak katıldığını söylemek yanlış olmaz. Ancak dış yapı bakımından isim gibi olan bu iç cümleler, cümle tiplerinin sınıflanmasında sorunlar yaratmaktadır. Çünkü Türkçedeki bu isimleşme eğilimi ("Çalışamadımdan anlamam, çalışsaydın!", "Gelmeyeceğim sözülle ne demek istiyorsun." gibi), bizi hangi isimleşme eğilimindeki yapının cümle olarak değerlendirileceği, hangisinin ise salt isim sayılacağı konularını yeniden düşünmeye yöneltmiştir. Öyleki, en önemli dil bilgisi kaynaklarında bile, bununla ilgili olarak, öne sürülen düşünceler ve yapılan sınıflamalar, örneklerin çokluğu ve çeşitliliği karşısında kapsayıcılıklarını yitirmekte ve konu üzerinde yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Örnekleri aşağıda sıralanacak olan bu yapıların her biri, ilk aşamada "iç içe birleşiklik" özelliğiyle oluşturulmuş ancak, zamanla ve yeni söz dizimsel gelişmelerle bu özelliklerinden uzaklaşmış veya uzaklaşmaya başlamış olmalıdırlar. Yani isimleşme eğiliminin dereceleri, söz konusu yapıların kimi zaman cümle olarak, kimi zaman da salt isim gibi değerlendirilmeleri sonucunu doğurmaktadır. Artık tamamen isimleşmiş olup olmadıkları konusunda farklı görüş ileri sürülebilecek bu iç cümleler, C ve İ'de genel olarak "gibi, yollu / yolunda, diye" gibi isimlere, edat veya zarflara ya da "de- / denil-,

zannet- / zannolun- / zannında bulun-, say- / sayıl-, san-, addet- / addolun-, madut ol- ve kıyas et-" gibi fiillere çeşitli söz dizimsel işlevlerle katılmaktadır:

Mirza Ömer, [.....] bayağı gaşyolacak derecelere gelir, ara sıra bunların sohbetlerine "İnşallah büyüsun de size vereyim!" gibi lâtifecikler de karıştırırdı. C, 611,

Perihan, Adil Giray'ın hicabından meydana çıkmağa tereddüt edemiş gibi ağzından birer birerdökülen sözlerine nazaren Şehriyar'ın evvelki lakırdıları tamamıyla hakikate muvafik olmadığına hükmeyleti. C, 887,

Hamza "Siz o ciheti merak etmeyiniz! [.....] Halam ile müzakere için kendisini ben ikna ederim." yollu cevap verince Şehriyar [.....] hiçbir şeye teşebbüs etmemesini Hamza Mirza'ya ediden tenbih eyledi. C, 827,

[.....] nazik beylerden bazıları Ali Beyin öyle تنها bir günü teklif ve bu teklifinde ısrar edişini ziyafetten kaçtığına hamlader yollu birtakım kinayeli sözler söyledikleri için çocuk arzusundan değil hicabından daveti cumaya talik eyledi. İ, 106,

[.....] Bu gün adam arıyorlar, kulunuzu "Çocuktur." diye beğenmediler! [.....] C, 391,

Abbas oralarda öyle cadı felân olmadığına hükmeyleti, yine maksudunu arayabileceği dairenin haricine çıkmayacak kadar yüksekçe bir ses ile "Cezmi! Cezmi!" diye söylenmeğe başladı. C, 2669,

Cezmi [.....] hiç renk vermeyerek " [.....] İnşallah Ferhat Ağa himmet eder de kaside huzur-i padişahîye takdim olunur, caizemizi oradan alırız." dedi. C, 378,

Cezmi, bu kadar iddia ve inat üzerine [.....] vasi bir meydan bulmuş ve binaenaleyh naziresini gerçekten nazire diyecek bir hâle getirmişti. C, 380,

Havada ateşböceği görürdü, kamerin bir parçası yere düşmüş de kamer gibi uçuyor zannında bulunurdu. C, 72,

Hatta kendini insan zanneden [.....] birtakım beylerimiz de ötede beride rast geldikleri hanımlarla yeşillenmeye çalışır. İ, 10,

Endamına bakılsa, mayası elmas madenlerinden alınmış zannolunurdu. C, 105,

Perihan'ın zatı eşhas-ı mütehayyileden, evsafi mübalağat-i şairaneden zannolunmasın! C, 148,

Başı ucunda yıldırım patlasa gökyüzünde birisi gülüyor kıyas ederdi, gözünün önünden bir cenaze geçse tabutunu bebek sandığı zanneylerdi. C, 270,

Perihan- (tebessüm ederek) [.....] Yirmi bir yaşına vardık, tedbir-i hükûmette oldukça iktidarımızı ise daha on sekiz yaşında iken göstermiş idik. Biz de mükâlemelere girişebiliriz, işin devletimize faide verecek yerlerini görürüz zannederim. C, 802,

Durup dururken araya bir Gazi Giray'ı beraber götürmek ve [.....] biraderini kurtarmak emelinde bulunduğunu da ihtimalât-ı galibeden addeylemiş idi. C, 888.

Yukarıda sıralanan cümlelerde, iç cümleyi veya iç cümle benzeri isim ögesini üzerine alan sözcükler, genel olarak dil bilgisi kaynaklarında iç içe birleşik cümle kuran sözcükler olarak verilmiştir (Kükey: 1975, 291; Dizdaroğlu: 1976, 205 "kaynaşık tümce" terimiyle; Şimşek: 1987, 277 "kaynaşık tümce" terimiyle; Ergin: 1988, 384; Karahan: 1995, 62; Koç: 1996, 545 "içtümce" terimiyle). Ancak bu yapıların her biri için belirlenen tutum, diğer bütün yapıları da bağlamaktadır. Örneğin de-, addet- zannet- gibi sözcüklerin üzerine aldığı bütün dil birimleri; isimler, sıfat-fiiller, çekimli fiiller veya ek-fiilli isimler cümle sayılabilir mi? Ayrıca sıfat- fiilli yapılarla, çekimli fiilleri birbirinden ayıran ölçü çoğu zaman, kişi ekleri olmaktadır. Türkçede 3. tekil kişi zaman çekimlerinin sıfır ekli olduğu bilinmektedir. Bu sıfır ekli çekimlerle sıfat- fiiller arasındaki ayrım nasıl yapılmalıdır? Sıfat-fiillerin isim gibi işlev gördüğü kabul edilirse bu yapılarla onlarla biçim bakımından aynı olan 3. tekil kişi zaman çekimli fiiller nasıl ayrılmalıdır? Bir ismin ek-fiilli bildirme çekimlerini cümle, ek-fiilsiz bildirme çekimlerini içinde buldukları dilsel ögeye göre başka birşey olarak mı değerlendirmelidir?

Bizim bu çalışmamızda, söz konusu yapılarla ilgili kesin ve kapsamlı çözümlere ulaşamadığımızı, her bir yapıyı kendi özellikleri içinde ayrı ayrı ele aldığımızı söylememiz gerekmektedir. İç içe birleşik cümle kurup kurmadığı konusunda kesin bir yargıya varmanın olanaksızlaştığı bu yapıların yer aldığı cümlelerin, basit ya da birleşik cümle oluşturduğuyla ilgili olarak tek ölçütümüz, "cümleye yakın olmak / cümleye benzemek" veya "cümleye yakın olmamak / cümleye benzememek"tir. Dolayısıyla bu yapılara yaklaşımımızın çok göreceli olduğunu ve şu aşamadaki çözümlerimizin kapsayıcı olmadığını belirtmemiz gerekmektedir.

Bunun dışında, iç içe birleşik cümlelerin yer aldığı bazı karmaşık birleşik cümlelerin ana yapısının saptanması da bir dizi sorunu beraberinde getirmektedir. İç cümleler, bazan ana cümlenin bir ögesine veya ögesindeki bir birime veya birkaç ögesine veya bu ögelerdeki bazı birimlere bağlı olabilmektedir. Örneğin C, 1590 cümlesinde iç cümleler, birbirinden bağımsız birkaç ögenin içinde yer almaktadır: (1) Perihan'ın bulunduğu mevki yan düşmek cihetiyle Cezmi kendisini görmediğinden meclisi bütün

bütün تنها kıyas ederek ve şuh-meşrepliğini ele alarak (1.1) "(1.1.1) Maşallah Şehzadem! Davet ettiğiniz bendegânınızı ne kadar hüsn-i kabul buyuruyorsunuz. (1.1.2) Bu kılıç da mihman-nüvazlık lâzımlerinden midir" deyip de Adil Giray'dan (1.2) "(1.2.1) Cezmi Allah müstahakını versin, (1.2.2) odaya pencereden mi girilir." cevabını alınca (1.3) "Kapıda mani bulununca pencereden değil, damdan bile girmek caizdir." yollu mukabele eyledi.

Bu cümlede tırnak içindeki cümlelerin kendi içlerindeki ilişkiler bir yana bırakılırsa, biri "de-" fiiline diğerleri isme bağlı üç iç cümle vardır. Gerçekte bu karmaşık cümlelerin ana yapısı yoktur. Çünkü birleşiklik özellikleri arasında paralellikler vardır. Ancak bu özelliklerin, sıralı cümlelerde olduğu gibi birbirine eş değerde olmadığı da ortadadır. Bu nedenle bu vb cümleleri "karmaşık birleşik", ana yapılarını da "iç içe birleşiklik" olarak değerlendirmeyi en çıkar yol olarak düşündük.

C, 1391 gibi cümleler ise genel olarak cümle değerinde sayılmamıştır: Baki: Ber levh-i mezarem benevisend pes ez merg

Ey vay zi-mahrumî-yi didarı hiç

0.2.3.4.3.5 Karmaşık Birleşik Cümle

Kaynaklarda üzerinde en az durulan (Dizdaroğlu: 1976, 221 "katmerli bileşik tümce"; Bilgegil: 1984, 97 "karmaşık cümle"; Vardar: 1988, 48 "katmerli birleşik tümce"), fakat gerçekte yazılı dilde çokça kullanılan cümle türüdür. Bunlar iki veya daha çok birleşik cümlelerin karmaşık bir ilişkiyle bir araya geldiği cümlelerdir. C ve İ'nin cümle sınıflamasında, basit ve birleşik cümleden sonra üçüncü büyük sınıfı bu tip cümleler oluşturmuştur.

0.2.3.4.3.6 "Girişik Cümle" Üzerine

Çalışmamıza başladığımızdan beri üzerinde en çok düşündüğümüz konulardan biri, kaynaklarda "girişik cümle" veya "girişik birleşik cümle" (= İng. complex sentence) olarak adlandırılan (Elöve: 1941, 820 "cümlemsi"; Gencan: 1971, 112 "yan(=bağın) önerme"; Dizdaroğlu: 1976, 193 "girişik tümce"; Neşe Atabay ve diğerleri: 1981, 108 "girişik tümce"; Hatiboğlu: 1982, 153 "girişik tümce"; Bilgegil: 1984, 74 "girişik bileşik

cümle"; Şimşek: 1987, 253 "girişik tümce"; Banguoğlu: 1995, 562 "karmaşık birleşik cümle"; Hengirmen: 1995, 356 "bileşik cümle"; Ediskun: 1996, 382 "girişik cümle"; Koç: 1996, 444 "girişik tümce";) cümle türü olmuştur. "girişik cümle" nedir, Türkçede gerçekten böyle bir cümle türünün varlığından söz edilebilir mi?

Ülkemizde Türkçenin cümle yapısı üzerinde yapılan çalışmalarda, bugün genel olarak bu cümle türünün varlığını kabul etme ve etmeme biçiminde özetlenebilecek iki karşıt görüş gelişmiş durumdadır. Özellikle çağdaş dil bilim çalışmalarında, biraz da yabancı diller üzerine yapılmış veya yapılmakta olan dil bilgisi çalışmalarının etkisiyle girişik birleşik cümleden söz edilmektedir.

Öncelikle belirtmeliyiz ki, çalışmaya ilk başladığımız zamanlarda bu görüşün haklı ve kabul edilebilir birtakım yanları olduğunu düşünmüştük. Çünkü dil bilimcilerin dediği gibi cümle zihinsel bazı etkinliklerin ürünüydü ve Türkçe bilen bir insanın zihni, bir cümleyi, önceden hazır bulduğu birtakım düşünce parçacıklarını -"yargı" demeyeceğiz- Türkçenin sonek sistemine göre herhangi bir biçime sokarak kuruyordu. Bu anlamda Türkçe için de "derin ve yüzey yapı" diye bir şeyden söz etmek elbette olanaklıdır. Örneğin "Rakı ise midesine ateş gibi inerek infialât-i şedideyi bir kat daha alevlendirdi." İ, 696 cümlesinin yüzey yapısı, "Rakı ise midesine ateş gibi inerek infialât-i şedideyi bir kat daha alevlendirdi." biçimindedir. Derin yapı incelendiğinde ise, dil bilimcilere ve derin-yüzey yapı kavramlarının farkında olmayarak "girişik cümle"yi kabul edenlere göre, zihnin iki etkinliğinden söz edilebilir: 1. rakı midesine ateş gibi indi, 2. rakı midesine ateş gibi inerek infialât-i şedideyi bir kat daha alevlendirdi.

Cümle, doğal olarak birtakım zihinsel etkinlikler sonucu oluşur, çünkü dil de herşeyden öte zihinsel bir varlıktır. Ancak bu zihinsel etkinlik sistemlerini yalnızca bazı fiilisel dil bilgisi öğelerine dayandırmak, derin-yüzey yapı araştırmalarında yalnızca fiilimsilerle yapılabildiği savunulan "yarım yargıları" esas almak, araştırmacıları çoğu zaman eksik ve yanlış sonuçlara götürür. Gerçekte "girişik cümle" için, Türkçede fiilimsilerle elde edildiği düşünülen yarım yargılardan öte birtakım açılımları yakalamak gerekmektedir. Fakat bu açılımlar, Türkçede bu tür cümlelerin varlığı konusunda kişiyi şüpheye düşürmekte ve hatta giderek bu tür bir cümleden söz edilemeyeceği düşüncesine ulaştırmaktadır. Bu konuda çoklarınca göz ardı edilen iki önemli nokta üzerinde durulması gerekmektedir:

a) Genel olarak dil bilimcilere (Vardar: 1988, 48; Erkman-Akerson - Ozil: 1998,

59)¹ ve bazı dil bilgisi çalışmasına göre (Bkz. "0.2.1 Türk Cümlesi Üzerine Yapılmış Başlıca Çalışmalar", s. 8 ve sonrası) içerisinde zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiil bulunan cümleler girişik cümlelerdir. Çünkü bu zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiilli ögelerin her biri zihin için bir yarım yargı'dır, cümlecik'tir veya cümlemsi'dir. Ve bu görünüşleriyle ana yargı'ya, ana cümle'ye "yardımcı" durumundadırlar. Ana cümle, ancak bu yarım yargıların çeşitli söz dizimsel olanaklarla bir araya gelip biçimlenmesiyle oluşur. Bu bakış açısıyla ele alındığında, ileri sürülen görüş bir yanıla doğru ve fakat diğer yanıla eksiktir. Eksik olan bölüm doldurulduğunda ise öne sürülen görüş bütünüyle çürümektedir.

Türkçe için, zihindeki düşüncelerin veya düşünce parçacıklarının yalnızca zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiilli ögelerle biçimlenerek ortaya konabildiğini öne sürmek, Türkçenin olanaklarının bir bölümünü ortaya koymamak anlamına gelmektedir. Çünkü zihin için bir cümledeki her söz dizimi, yapı bilgisi veya ses bilgisi birimi anlamlıdır ve dile gelmeden önce zihinde önceden belirlenmiştir. Derin-yüzey yapı ilişkisi ve girişik cümle konusu göz önünde bulundurularak, örneğin "Ahır karanlık, hayvan yemliğine menus olduğundan orada bir kaza vuku buldu." C, 335 cümlesi şöyle incelenmelidir:

genel dil bilimi yöntemine göre:

yüzey yapı: Ahır karanlık, hayvan yemliğine menus olduğundan, orada bir kaza vuku buldu.

derin yapı: 1. ahır karanlık idi, 2. hayvan yemliğine menus idi, 3. bu yüzden orada bir kaza vuku buldu.

genel dil bilgisi yöntemine göre:

Ahır karanlık[], hayvan yemliğine menus olduğundan, orada bir

ZT(yan cüm.)

ZT(yan cüm.)

DT

kaza vuku buldu.

Ö Y

¹ Özellikle Chomskyci kuramda,, derin-yüzey yapı ilişkileri bağlamında bu kavram kabul edilmektedir ve girişik cümle dil bilimsel inceleme yöntemlerinin doğal bir sonucu olmaktadır. Bununla ilgili pek çok kaynak bulunmaktadır.Örneğin Bkz.Jaklin Kornfilt, "On the syntax and morphology of relative clauses in Turkish", Dilbilim Araştırmaları 1997, Kebikeç Yayınları, Ankara 1997, ss. 24- 51.

(Birinci ZT'nde herhangi bir eksilti görülmediği ve tek bir ZT'den söz edildiği durumlar da söz konusudur.)

Burada göz ardı edilen şu ki Türkçede yalnız fiil ve fiil cümlesi yoktur. Türkçede fiil bölümü çoğu zaman düşürülen isim ve isim cümlesi de vardır¹. Şu durumda, bir cümlede kullanılan her söz dizimi birimi, yani iletişimi / anlaşmayı sağlayan her birim, zihin için önceden düşünülmüş, sınırı çizilmiş bir kavramdır. Ve cümle, bu kavramların üst yapıda yapı bilgisel ve söz dizimsel, alt yapıda ses bilgisel ilişkileri sonucunda ortaya çıkar. Buna göre yukarıdaki cümlede, derin-yüzey yapı, girişiklik vb. ilişkiler düşünülmüş şu çözümlemelere de gitmek gerekir:

1. ahır karanlık idi (a) o bir ahırdır: o kimdir?, bir ne demektir?, ahır neresidir?; b) karanlık idi: karanlık ne demektir?)

2. hayvan yemliğine menus idi (a) o bir hayvandır: o kimdir?, bir ne demektir?, hayvan nedir?; b) o bir yemliktir: o kimdir?, bir ne demektir?, yemlik ne demektir?; c) menus idi: menus ne demektir?)

3. orasıdır (orası neresidir?)

4. bir kazadır (a) bir nedir?, b) kaza nedir?)

5. vuku buldu (vuku bul- ne demektir?)

Zihin bu soruların yanıtını kendine verir ve elde edilen her yanıt bir kavram demektir. Ayrıca zihnin vereceği her yanıt, yani önceden edinilmiş her kavram algılanırken, zihin başka sorulara gereksinim duyar, bu soruların da yanıtını önceden edinilmiş bilgilere, bellekte yer alan kavramlara dayanarak çözer. Bu bilgilerden yani kavramlardan birisi eksikse iletişim / anlaşma sağlanamaz veya iletişimde / anlaşmada kopukluklar olur. Yukarıdaki "ahır nedir?" sorusu için bile zihin "hayvan nedir?, barınak nedir?" gibi sorulara ulaşır. Böylece sorular soruları doğurur. Bu aynı zamanda, kavramlar da algılanmaları sırasında başka kavramlara gereksinim duyarlar, demektir. Böylelikle bir dili konuşan birisinin zihninde dilsel ve bilişsel gelişmişliği oranında

¹Muhsine Börekçi, bu konuyu henzer bir noktadan ele alarak küçük bir açıklamayla "Öğrenciler güzel bahçede oynar." cümlesinin "tek yargılı, basit" olarak değerlendirilemeyeceğini söylemektedir. Hatta ona göre "On kırkbeşte gelirim." ile "Onbire çeyrek kala gelirim." cümleleri aynı sınıfta ele alınmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Türk Dilinin En Büyük Sorunlarından Biri: Dilbiliminin Dil Öğretimine Yansımamış Olması", *Dil Dergisi*, S. 56 Haziran 1997, Ankara 1997, s.18.

kavram var demektir. Kavramların birbiriyle ilişkileri bir zincirin halkaları biçimindedir. Halkalardan birindeki kopukluk okuyan veya dinleyenin iletiyi doğru algılamaması sonucunu doğuracaktır. Cümle, bir dilin olanaklarıyla sonlu bu kavramların, düşüncelerin veya düşünce parçacıklarının bütünsel ilişkileridir. Yani bir cümlede, gerçekte yüzeye çıktığı dilin olanakları sayısında -belki de sonsuz sayıda-, fakat iletişim açısından iletiyi alan kişinin dilsel gelişmişliği kadar derin yapı vardır. 2 yaşındaki bir çocuğa "Bilgisayarın monitörüne dokunma." iletisi verildiği zaman, henüz zihninde "bilgisayar" ve "monitör" kavramları oluşmamış olan çocuk bu iletiyi alamaz. Ancak iletideki her kavramı bilen çocuğun zihni, "bilgisayar bilgi yüklü makinedir, monitör bu bilgilerin görüntülediği bölümüdür." bilgilerini algıladığı kadarıyla gözden geçirir ve olasılıkla iletiyi alır. Bu kavramlar, düşünceler veya düşünce parçacıkları, yapı bilgisel açıdan isim, fiil vb. sözcüklerle veya isim veya fiil öbekleriyle dile gelebilirler. Bunların içerisinden yalnızca fiilleri veya fiisel öbeklerin yer aldığı cümleleri "girişik cümle" olarak değerlendirmek, cümlenin sözü edilen karmaşık ilişkiler bütünü olduğu gerçeğine ters düşmek anlamına gelmektedir. Zihnin işleyişi konusunda en sağlam bilgilere pekçok bilim dalının çalışmalarının ışığında ulaşılabilir. Ancak ulaştığımız şu kadarcık bilgi bile bizi Türkçede "girişik" cümle olamayacağı düşüncesine götürmüştür.

b) Bizi Türkçede "girişik" cümle olamayacağı düşüncesine götüren ikinci nokta ilkinden daha az karmaşıktır. Daha önce üzerinde durulduğu gibi, cümle değerlendirmelerini derin-yüzey yapı ilişkisiyle belirleyen ve / veya girişik cümleden söz eden araştırmacılar, temelde özellikle Hint-Avrupa dil ailesinde yer alan dillerin dil bilgisi kitaplarından etkilenmişlerdir. Fakat Türk dilinin, bu konuda çözüme kavuşmamış karanlık noktalara rağmen, Ural-Altay dil ailesinden olduğu yaygın bir bilgidir. Türkçe, sözcük dağarcığı, ses bilgisel, yapı bilgisel ve söz dizimsel açıdan, Hint-Avrupa dil ailesinde yer alan dillerden farklı bir yapıya sahiptir ve buna bağlı olarak bu dillerden farklı bir tarihsel gelişim göstermiştir (Dillere eşzamanlı yaklaşımlar konusunda bir kez daha düşünmek gereği burada da ortaya çıkmaktadır.). Türkçede girişik cümle sorunu işte bu farklı tarihsel gelişimlerden ve farklı dillerin dil bilgisi yaklaşımlarından etkilenmelerden dolayı yaşanmaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi Türkçenin en eski ve yetkin dil bilgisi çalışmaları genellikle Avrupalı dilcilerce yapılmıştır ve bunlar daha sonraki çalışmalara kaynaklık etmiştir. Örneğin Türkçeye Fransızca gözlüğünden bakan Jean Deny, açıkça, "..... türkçede bir tek cümle görünüşünü alan kelâm, fransızca muadilinde çoğu zaman bir çok

cümleleri havi olarak görülür. Hakikaten de cümlemsiler kullanmak suretiyle kelâma bir tek cümle yapılış örgüsü ne ise aynile onu vermek mümkün oluyor." dediği halde (Elöve: 1941, s.826-827), zarf-fiil, sıfat-fiil ve isim-fiilli ögelere "cümlemsi" demekten geri durmamıştır. Oysa bu "cümlemsi" teriminden, bu yapının "başka bir büyük ana cümlelerin ögesi olan bir yan cümle" olduğu izlenimi doğmuş ve bu izlenim, Türk dil bilgisinde birtakım araştırmacılarca savunulan "girişik cümle" görüşü olarak yerini almıştır. Gerçekte farklı dil ailelerine sahip örneğin Fransızca-İngilizce ile Türkçede bu fiilimsi öbeklerinin anlatımı birbirinden farklıdır. Bu farklılığı bir cümleyle örnekleyebiliriz:

Türkçe: Vakiâ güle âşık olmadığını bilirim İ, 15.

Fransızca: En effet, je sais bien qu'il n'est amoureux de la rose.

İngilizce: Though, I know that he is not in loved with the rose.

Görüldüğü gibi aynı söz dizimsel ileti, Hint-Avrupa dil ailesinden iki dilde,

"ana cümle: fiil(zaman/kişi)+yan cümle: bağlaç+fiil(zaman/kişi)",

Y

N

Türkçede,

"fiilimsi+ fiil(kip/zaman/kişi)"

N

Y

biçiminde verilmektedir. ZT görevindeki söz dizimsel öge, Fransızca ve İngilizcede farklı biçim birimlerle sağlanmıştır. Ve bu yüzden yalnızca bu iki dil için ana cümle+yan cümle ilişkisinden söz edilebilir. Çünkü bu öbek içerisinde yalnızca Fransızca ve İngilizcede "bilirim" Y'sinin N'si kip/zaman/kişi kategorilerine sahip bir fiille oluşturulmuştur. Türkçe için, bu örnek cümlede herhangi bir yan cümleden, "cümlecik", "cümlemsi" ya da "yanım yargı"dan söz etmek mümkün değildir. Türkçenin kendine özgü bir anlatım olanağı vardır. Bu kendine özgülük cümlelerin yapılandırılmasında da kendini göstermektedir. Şu da var ki, çeşitli kavramların çeşitli ilişkiler ağıyla dil düzlemine çıkararak cümleleri oluşturması konusu da üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken önemli bir konudur. Ancak böyle bir çalışmanın "içerisinde yalnız fiilimsiler bulunan" cümlelerle sınırlanmaması gerekmektedir.

Girişik cümleyle ilgili son olarak söylenmesi gereken şey, bu terimle her araştırmacının aynı cümle türünü kastetmediğidir (Örneğin Tahir Nejat Gencan "yan(=bağlı önerme" terimi ile girişik cümleyi, "girişik tümce" ile de iç içe birleşik cümleyi tanımlamaktadır (1971, 112- 113).). Ancak genelde kastedilen cümle türü

"içerisinde herhangi bir fiilimsi bulunan cümle"dir (Krş. "0.2.1 Türk Cümlesi Konusunda Yapılmış Başlıca Çalışmalar" s.8 ve sonrası).

0.2.3.4.3.7 Eksiltili Cümle

Eksilti (İng= ellipsis), "az çaba ilkesi gereğince anlatımda kısalığı sağlayan, dilde tutumluluğu gerçekleştiren dil olaylarından biri" (Uç:1978, 259), "dilde, en az çaba kuralına bağlı olarak, bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin, herhangi bir ögesinin, herhangi bir anlam karışıklığına yol açmayacak bir şekilde, düşürülmesi, eksiltilmesi olayı" (Özmen:1996, 71) biçimlerinde tanımlanmaktadır.

Bu dil olayı için Türkçede "düşüm, eksilti, eksiltili anlatım, kısaltma" gibi terimler kullanılmaktadır (Uç:1978, 259). Biz de genel kullanıma uygun olarak "eksilti" terimini kullandık. Eksiltiden az çok farklı birkaç kullanıma da bu başlıkta yer verdik.

Türkçede eksilteler, ek, sözcük, sözcük öbeği ve cümle ögesi eksiltmeleri biçimindedir. Ek biçimindeki eksilteler genellikle ek fiilin bildirme çekimlerinde veya sıralı cümlelerde, sıralanan ilk cümlelerdeki kişi ve zaman eklerinde ((1) Eline bir yaprak alır, (2) havaya atardı. C, 70 ve (1) Kızı dediğimiz "Perihan", (2) gelini ise ekber evlâdı olan "Muhammed Hüdabende"nin zevcesi "Şehriyar" Hanım, (3) hafidi de "Hüdabende" ile "Şehriyar"ın mahsul-i ömrü olan "Hamza Mirza"dır. C, 102 gibi.) olmaktadır. Bu tip eksilteler, Türkçe için çok genel ve yaygın eksiltelerdir. Bu bakımdan biz çalışmamızda ek düzeyindeki diğer eksilteler (isimlerin bildirme dışındaki çekimleri), sözcük, sözcük öbeği ve cümle ögesi biçimindeki eksilteler üzerinde durduk.

Eksilti, bir yapı sorunu mudur, yoksa anlam konusuyla mı ilişkilendirilmelidir? Şu aşamada bu soruna çözüm olabilecek yaklaşımlar geliştiremediğimizi kabul etmemiz gerekmektedir. Ancak biz, ister yapı, isterse anlamla ilişkilendirilsin, bunun bir söz dizimi olayı olduğunu düşünerek, İnceleme bölümünde bağımsız bir başlıkla ele aldık.

C ve İ'de eksilteleri "[]" işaretiyle gösterdik. Her ne kadar eksiltili anlatımların büyük çoğunluğunda, eksiltelerin neler olduğu metin bağlamından çıkarılabiliyorsa da, biz, yazarın üslûbuna müdahale etmiş olmamak için, bu eksilteleri, dizin metni içinde tamamlama yoluna gitmedik, işaretlemeyle yetindik.

0.2.3.5 Noktalama İşaretlerinin Bir Metnin Cümle Bilgisi İncelemelerindeki Önemi

Malzemesini yazılı dilden seçen bir cümle çalışmasında, araştırmacı için çözümü en güç sorunlardan biri, bu malzemede kullanılan noktalama işaretlerinin nasıl değerlendirileceğidir. Söz konusu yazılı malzeme tarihsel bir döneme aitse, bu malzemede noktalama işaretlerinin kullanılmaması kadar, kullanılması da birtakım güçlükleri beraberinde getirir. Çünkü en genel bakış açısıyla nokta "." cümleyi bitirir, virgül "," ise ister sözcük öbeği ister cümle olsun iki ayrı bilgi öbeği arasında kullanılarak bunların sıralanmasını sağlar. Ancak gerçekten her nokta kullanılan yerde cümle bitmekte midir ve her virgül "," gerçekten sıralı birimler arasında mı yer alır? Bunlar cümle bilgisi çalışması için üzerinde özellikle durulması gereken önemli konulardan biridir.

Söz konusu edildiği gibi, bizim çalışmamızda kullandığımız malzeme, bugünkü Türkçe için tarihsel bir dönem olan Tanzimat döneminin iki romanıdır. Arap harflerinin kullanıldığı bu dönemde, noktalama işaretlerinin kullanımı da henüz yeni ve oldukça amatörce'dir. Oysa noktalama işaretleri günümüzdeki cümle çalışmaları için önemli bir belirleyicidir. Ancak bu işaretlerin hiç kullanılmadığı Tanzimat'a kadarki dönem veya ilk kez kullanıldığı, bu yüzden de güven telkin etmeyen Tanzimat dönemi ve sonrası için nasıl bir uygulama geliştirmek gereklidir? İşaretlerin kullanılmadığı dönemlere ait metinleri noktalamak, hangi esaslara göre yapılmalıdır? Günümüz araştırmacılarının uyguladıkları noktalamalar, bu araştırmacıların kendi kullandıkları dilin ait olduğu dönemin noktalaması sayılmaz mı? Bir örnek verirsek, Eski Anadolu Türkçesi gibi tarihsel bir döneme ait metni noktlayan günümüz araştırmacısının uygulamaları, Türkiye Türkçesinden ne kadar arınık olabilir? Bu araştırmacı Türkiye Türkçesiyle düşündüğü için, bu eski metin üzerindeki uygulamaları, Türkiye Türkçesi mantığı olarak değerlendirilmez mi?

Hemen söyleyelim ki cümle konusunun ağırlık kazanmaya başladığı ve bu yüzden de bu tür sorunların yoğunluk kazandığı son dönem dil çalışmalarında "mantık noktalaması" biçiminde adlandırılabilir bir çözüm yaygınlaşmıştır. Buna göre bir dil, temelde onu diğer dillerden ayıran bir mantığa sahiptir ve bu mantık aradan ne kadar uzun bir zaman geçmiş olursa olsun, temel yapısını korur. Bu, Türkçe için Türkçe mantığıdır. Ancak bu mantığın bireysel tercihlerle ilgili dinamik bir yanı da vardır. Örneğin birbirine denk birtakım cümlelerin arka arkaya sıralandığı metinlerde, bu

cümlelerin her birinin basit veya tümü arasındaki ilişkiler göz önünde bulundurularak sıralı birleşik olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği, bireysel tercihlerle ilgilidir.

Çalışmamızda kullandığımız malzemedeki durum bizi bu konu üzerinde özellikle durmaya yöneltmiştir. Çalışmanın konusu cümle olunca, noktalama işaretleriyle ilgili olarak nasıl bir tutum geliştirmek gerektiği, başlı başına bir sorun olmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi malzeme olarak seçtiğimiz İntibah ve Cezmi'nin birçok baskısı vardır. O dönemde basımların yasal zeminlere oturtulması çok güç olduğu ve uzun zaman aldığı için, romanların birçok kaçak baskısı yapılmıştır (Dizdaroğlu: 1976, 195). Bu yüzden gerek Mustafa Nihat Özön'ün çevirisini yaptığı İntibah nüshasının, gerekse bizim çevirisini yaptığımız 1299 tarihli Cezmi nüshasının ilk basımlar olup olmadıklarını bilmiyoruz. Zaten Mustafa Nihat Özön de çalışmasında, İntibah'ın hangi tarihli nüshasını çevirdiği konusunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Biz aradaki noktalama ve nüsha farklarını görmek bakımından İntibah'ı (*İntibah*, İstanbul 1291) nüshasıyla, Cezmi'yi (*Cezmi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1335) nüshasıyla, ayrıca Yakup Çelik'in çalışmasıyla (1997) karşılaştırdık. Bu karşılaştırmalar sonucunda noktalamalarda yoğun, nüshalarda ise küçük farklılıklar saptadık. Bu noktalamaların ne kadarının basımevine ve ne kadarının Namık Kemal'in kendisine ait olduğunun saptanması, ayrıca yoğun bir çalışmayı gerektirmektedir. Ancak bu küçük çaplı araştırma sonucunda da noktalamaların çok amatörce kullanıldığı, bütün nüshalarda geçerli olmak koşuluyla yer yer metnin hiç noktalanmadığı, yer yer de kabul edilemez noktalamaların yapıldığı (ikilemeler arasına virgül ",", noktalı virgül ";" veya Cezmi'nin 1299 tarihli baskısında dikkati çeken ve neye hizmet ettiği tam saptanamayan "-." gibi.) görülmektedir. Böyle olunca biz, ya metinleri yeniden noktalayacak veya elimizdeki nüshalardan birinin noktalamasını esas alarak yalnızca düzeltmelere gidecektik. Metinlerin bütünüyle günümüz bakış açısıyla noktalanması konusu tarihsel bir metnin cümle bilgisi incelemesi için daha ikincil bir çözüm olarak kalmaktadır. Şu durumda Cezmi'deki ve İntibah'taki noktalamalar, ne kadar amatörce ve kime ait olursa olsun, dönemin cümlesi hakkında yine de önemli bir ipucu verir. Buna göre biz Türkçenin mantığını göz önünde bulundurup yeniden gözden geçirmek koşuluyla, İntibah'ta döneme bizden daha yakın olan Mustafa Nihat Özön'ün, Cezmi'de işaretlemelerin diğerine oranla daha başarılı kullanıldığı 1335 tarihli nüshanın noktalamalarını esas aldık. Cezmi ile ilgili bu yaklaşımımızın yerinde bir yaklaşım olduğunu düşünüyoruz. Çünkü bu yıllarda yazılmış örneğin Hüseyin Cahid'in dil bilgisi kitabında artık noktalama işaretleri "tenkit" adıyla başlı başına bir bölüm olarak

değerlendirilecek kadar tutarlı bir kullanım düzlemine kavuşmuştur. Hüseyin Cahid'in "tenkit" ile ilgili olarak verdiği bilgiler günümüz noktalama bilgilerinden pek farklı değildir: "Tenkit işaretleri: virgül (,), noktalı virgül (;), iki nokta (:), nokta (.), nokta-i istifham (?), nokta-i nida (!), tırnak (" "), hat (-) ve muterize (())den ibarettir." (1909, 9). Cezmi'de buna rağmen kabul edilemeyecek noktalamalar varsa bunları düzelttik. Ancak İntibah'ın cümlelerini değerlendirmemiz ve böylelikle numaralandırmamız sırasında, Mustafa Nihat Özön'ün işaretlemelerini değiştirmedik: "659 Acayip bir huy peyda etmişsiniz: 660 evvelleri böyle olmayacak işlere hatır filan karıştırmazdınız!" gibi.

0.2.3.6 Üslûp ve Cümle İlişkisi

Türkiye Türkçesinin ve son dönem Osmanlı Türkçesinin cümle yapısı konusunda araştırma yapan kişiler, araştırmaları sırasında gerçekten dikkate değer bir sorunla karşılaşır. Bu sorun belâgat yani bir yönüyle retorik kitaplarının dil ve dolayısıyla cümle konusunda ne ölçüde bilgi verdikleri ve bu konuyla ne kadar ilgilendikleridir.

Bu konunun, Türk dil bilgisinde ve Türk edebiyat tarihinde, gerek dil ve gerekse edebiyat kuramları açısından çözümlenmemiş ve birçok tartışmaları beraberinde getiren bir konu olduğunu söylemek gerekir. Çünkü tartışılabilirliğine rağmen belki retorik sözcüğüyle karşılayabileceğimiz "güzel söz bilimi (eski anlatımıyla ilm-i belâgat)", eski ve yeni kaynaklardan edindiğimiz izlenime göre, dil, üslûp (=biçem, style, bundan sonra yalnızca üslûp), estetik, kompozisyon bilgileri ve hatta edebiyat kuramları konularını içleyen bir bilimdir. Bu konudaki en son ve en yetkin çalışmalardan birini hazırlayan Kâzım Yetiş, "Umumî ve yaygın kabul ve telâkkiye göre; "ulûm-ı edebiyeye" sarf, nahiv, lûgat, iştikak, aruz, kafiye, meani, beyan, bedî, tarih, inşa, hatt, karz-ı şiir ilimlerinin içine almaktadır. Bunlardan meanî, beyan ve bedî ise "ilm-i belâgat"ı meydana getirmektedir." demektedir (Yetiş:1996, 4). Görüldüğü gibi, Osmanlıcadaki güzel söz bilimi, kaynağını Türkçeden almamıştır. Güzel söz bilimini oluşturduğu söylenen bu bölümler, büyük ölçüde Arapça ve daha sonra da Fransızcanın etkisiyle oluşturulmuş bölümlerdir. Nitekim, Tanzimat dönemine yani 19. yüzyılın ikinci yarısına kadarki dönemden önce Osmanlı medreselerinde okutulan belâgat kitaplarında, Arapçanın ve Arapça belâgat kitaplarının, Tanzimat döneminde hazırlananlarda ise Arapça yanında Fransızcanın ve Fransızca belâgat kitaplarının etkisi vardır (Pala: 1990, 79). Türkçenin en önemli belâgat kitapları, eleştirileri, bunlarla ilgili terim sorunları gibi konular ayrı bir çalışma alanını

oluşturmaktadır. Bizim burada asıl üzerinde durmak istediğimiz konu, güzel söz biliminin üslûp boyutudur. Çünkü üslûp dili kullanan bir kişinin (konuşan ya da yazan) sıradanlığı gibi onu diğerlerinden farklı kılan tarzı (=eda) demektir. Tarzdaki bu sıradanlık ve farklılık, her ne kadar Divan edebiyatı araştırmacılarınca uzun süre Arapça ve Farsça sözcüklerin ve sözcük öbeklerinin azlığı-çokluğu ve edebi sanatları kullanım bilgisi olarak sınırlanmışsa da, dil kullanıcısının (konuşan ya da yazan), kullandığı dille ilgili ses, yapı ve anlam düzeyindeki tüm seçimleri (eylemlerin, isimlerin, sıfatların sıklığı, oluş ya da kılış bildiren eylemlerin azlığı-çokluğu, yinelemeler, anlamlama gibi pekçok konu) yanında söz dizimi düzeyinde, sözcük öbekleri ve cümleyi kullanımındaki sıradanlıkların ve kendine özgülüklerin tümüyle de ortaya çıkmaktadır. İşte üslûp konusunu bu bağlantılarından birinin cümle olması, cümle araştırmacısını üslûp konusuna da eğilmeye yöneltmektedir.

Söz konusu edildiği gibi Türkçenin ilk önemli telif belâgat kitaplarının yayımı 19. yüzyılın ikinci yarısıdır. Bu dönem, aşağı yukarı Namık Kemal'in romanlarının da yayımlandığı dönemdir. Üslûbun cümleyle bağlantılı olduğu ve bu dönemdeki belâgat kitaplarının, üslûp konusunu içermiş olması bakımından, dönemin cümle yapısı konusunda az çok bilgi verebileceği düşüncesinden hareketle, en önemli birkaç belâgat kitabına bu açıdan baktık. Süleyman Paşa'nın 1872'de yayımlanan *Mebâni'l-İnşa'sında* ve Recaizade Mahmut Ekrem'in, Türkçenin belâgat ve geniş anlamli kullanımıyla retorik kitaplarının en önemlilerinden sayılan 1882 yayım tarihli *Talim-i Edebiyatı'nda* doğrudan doğruya dönemin cümle yapısıyla ilgili bilgiler değil, çeşitli edebiyat kuramları çerçevesinde "doğru ve güzel cümle nasıl olmalıdır" sorusuyla özetlenebilecek bilgiler yer almaktadır. Süleyman Paşa'nın ve Recaizade Mahmut Ekrem'in sözü edilen bu eserlerinde verdikleri bilgiler tümüyle kuramsal düzeydedir. Gerçekte, zaten belâgat kitaplarının genel dil bilimsel bilgiler vermesi beklenemez. Ancak belâgat kitaplarının neyi barındırdığı, neyi içerip içermemesi gerektiği konusu o dönemde olduğu gibi günümüzde de tam bir belirginlik kazanmadığı için, en eski belâgat kitaplarının bile yazıldıkları dönemin dil bilimsel özellikleri konusunda bilgi vermiş olması yadırganamaz. Nitekim, Ahmet Cevdet Paşa'nın, 1882'de yayımlanan *Belâgat-ı Osmaniyye* adlı kitabında güzel söz söylemeyle ilgili kuramsal bilgilerden çok, dönemin cümle yapısıyla ilgili dil bilimsel bilgiler yer almaktadır. Bu bakımdan bu eseri bir dil bilgisi kitabı saymak, birtakım eleştirilere uğrasa da pek yanlış sayılmaz.

Günümüzde ülkemizdeki çalışmalarda da, üslûp konusunun herkes tarafından kabul görür kesin bir inceleme yöntemi oluşturulamamış ve üslûp incelemelerinde ele

alınması gereken konular tam olarak belirginleşmemiştir. Hatta günümüzdeki çalışmalarda da eski belâgat kitaplarında olduğu gibi üslûp konusu edebiyat kuramlarıyla iç içedir. Bu bakımdan üslûp-cümle ilişkisi, günümüz üslûp incelemelerinde de bütün yönleriyle ortaya konmamıştır. Ancak Avrupa ve Amerika'daki üslûp incelemelerinin giderek dil bilimsel bir boyut kazanması ve üslûp bilgisinin (=biçem bilim, stylistic) dil biliminin bir dalı gibi görülmeye başlaması, üslûp konusunun belki herşeyden çok dilin kullanımıyla, bu yanıyla da cümlelerin yapılandırılmasıyla ilgili bir konu olduğu düşüncesini doğrulamakta ve giderek güçlendirmektedir. Çünkü her edebî eser dilden yapılmış bir seçmedir (Wellek-Varren: 1993, 148). Böylelikle her edebî eserdeki dilin, standart dilden sapmaları kadar, standarda uyumu da, o edebî eserin üslûbu demektir. Bu sapmalar ve uyumlar, ses, sözcük ve söz dizimi düzeyinde, yapılandırmadan anlamlandırmaya kadar bir süreç izlemektedir. Giderek üslûp, söz'ün (=kelâm, parole) nasıl ortaya çıkarıldığı, nasıl oluşturulduğu demek olmaktadır. O halde bir edebî eserin cümle yapısıyla ilgili bir çalışma, bu yapıyı hangi açıdan ele alırsa alsın, bir yanıyla üslûp çalışması olarak da değerlendirilebilir. Çünkü söz, en üst yapıda cümlelerle ve bu cümlelerin oluşturdukları ilişkiler yumağıyla oluşmaktadır. Biz burada, Türkçenin retorik ve belâgat kitapları gibi, günümüz üslûp çalışmaları, bu konudaki çeşitli kuramlar ve terim karmaşası konusunda da bilgi verme amacıyla değiliz. Ancak, bu çalışmayla elde ettiğimiz bulguların, aynı zamanda Namık Kemal'in roman üslûbunun belirlenmesine de hizmet ettiğini, Namık Kemal'in roman üslûbu üzerine yapılacak bir çalışmanın, onun söz konusu eserlerindeki cümle yapısı bilgisinden arınık olamayacağını da söylemeden geçemeyeceğiz. Nitekim "belâgat" ile ilgili olarak yapılmış son çalışmalardan biri olan M. A. Yekta Saraç'ın "Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat"ında da bu görüşümüzü destekleyen bölümler vardır. Bu eserde, "Söz Diziminin (Kelâmın) Fesahati" (2000, 31) ve "Müsned ve Müsnedün İleyhin (Yüklem ve Öznenin) Cümle İçindeki Durumu" (age., 54) ve "Cümle Tamlayıcıları (Mütemmimat-ı Cümle)" (age., 61) başlıkları ile üzerinde durulan konular, cümle bilgisi çalışmalarının da konularıdır. Dolayısıyla, Namık Kemal'in cümle yapısının incelenmesi, onun üslûp incelemesine yönelik olarak yapılacak çalışmalar için de gereklidir.

0.2.3.7 Metin Açısından Cümleler ve Cümle Ötesi

İster konuşmada ister yazıda her cümle ancak bir metin içerisinde tam olarak anlamlıdır. Dinleyen ya da okuyan, yani söz dizimsel bir iletiyi alan kimse ile ileten arasında iletişimin tam olarak sağlanması, iletinin doğru alınması için o iletiyi bir metin içerisinde düşünmek gereklidir. Çünkü her genel kavram bir arada olduğu diğer kavramlarla özelleşir, belirginleşir. Örneğin bir sözcüğün sözlük anlamları pek çok olabilir. Yani bir sözcük her dilde tek başına kavramsal ve soyuttur. Ancak bu sözcük, bir tümce içinde dil bilimsel eklerle kullanıma sokulursa bu kavramsallık kaybolur. Başka açıdan düşünülürse, bir ileti içerisinde bu soyutluk ortadan kalkar, soyut durumdaki anlamlardan biri somutlaşır. Hangi soyut anlamın somutlaştığı yani sözlük anlamlardan hangisinin verilmeye çalışıldığı ise iletideki diğer öğelere bağlıdır. Bu durum, yani kavramsallıktan belirliliğe doğru yapılan bu yolculuk, söz dizimsel boyut için de geçerlidir. Her cümle gerçek anlam değerine bir arada olduğu diğer cümlelerle yani metin içerisinde ulaşır. Bu, iletişim açısından cümlelerin cümle ötesi boyutudur.

Metin konusu çağdaş dil bilim çalışmalarında büyük önem kazanmıştır. Artık yeni ve kendine özgü yöntemleri olan farklı bir dil bilim kolu olan metin dil bilimi (= İng. textlinguistics) gelişmiştir. Son yıllarda söylem (= İng. discourse, speech) ile metnin birbirinden farklı şeyler olup olmadığı konusunda dil bilimde farklı görüşler ileri sürülmekte ve yapılan metin dil bilimsel çalışmalar "söylem çözümlemesi (= İng. discourse analysis)" adıyla da anılmaktadır. Deniz Zeyrek, söylem çözümlemesinin "anlatıyı oluşturan dil dışı öğelerin (örneğin, anlatan ve dinleyenin bilişsel etkinlikleri, sahip oldukları bütüncül düzen yani zihinde önceden var olan bilgiler, anlatan ve dinleyenin etkileşimi vb.'nin) dil öğeleriyle nasıl bağlandığını, bunların metne nasıl yansıdığını" araştırdığını bildirmektedir (1991, 110). Adı her ne olursa olsun bu tür çalışmalar söz diziminden farklı olarak cümleleri bölümlenmekten çok onların bağlantılarıyla ilgilenmekte ve cümleleri bağlı buldukları metinler ve metin türleri açısından incelemektedir. Gerçekten de cümleler bağlı buldukları metinden ayrı düşünülemezler. Cümleler içerisinde yer aldıkları metinden koparıldıklarında farklı anlamlar kazanabilmektedirler. Bunun gibi bir metindeki herhangi bir cümlenin yeri değiştirildiğinde veya cümlelerin yerleri değiştirilip yeniden sıraya dizildiğinde de farklı anlamlar ortaya çıkabilmekte veya metin, bütünüyle anlamsızlaşabilmektedir. Sözel veya yazınsal metinler, genel sınırlarıyla yazı dilinde okuyan, konuşma dilinde dinleyen kişiye,

belirli bir iletiyi alacak ruhsal, toplumsal ortamı hazırlar. Metin bu özelliğiyle söz diziminin en büyük birimi olarak değerlendirilmektedir. İletişim tek tek cümlelerle verilmeye çalışılan iletilerin bir araya geldiği bu cümle ötesi ortamla sağlanmaktadır. Bu yüzden cümleleri ayrıca metin açısından da ele almak gerekir.

Türkçede cümlelerin olduğu gibi metnin de sınırları vardır. Kerime Üstünova, çağdaş dil bilim yöntemleriyle hazırladığı bir çalışmada cümleden büyük birliklerin sınırlarının dil bilimsel bağlantılardan çok anlam bağlantılarıyla çizildiğini söylemektedir (1998, 17-18). Gerçekten de anlam bağlantısının sona erdiği yerlerde cümle ötesi bir birliğe ulaşılmış demektir. Yazılı bir eserde cümle bağlantıları araştırmacıyı metne, metinden de eserin bütününe yani makro metne ulaştırır (age., 2). Hatta her metin kendi içinde mikro ve mini mikro metinlere ayrılabilir (age., 10). Yazılı bir eserde her paragraf kendi içinde bütünlüğü olan bir mikro metin, bölümler makro metindir. Bu makro metinler yazılı bir eserin bütünü oluşturur.

Leylâ Subaşı Uzun, Türkoloji araştırmaları için "gözde" olan (1995, 9) Orhon Yazıtları üzerinde yaptığı metin dil bilimsel bir çalışmada, metin dil bilimi araştırmacılarının yedi metinsellik ölçütü belirlediklerini (tutarlılık, bağdaşıklık, amaçlılık, kabuledilebilirlik, bilgisellik, durumsallık ve metinlerarası ilişki), bu yedi ölçütten herhangi birinin olmaması halinde, metnin iletişimsel olamayacağını belirttiklerini haber vermektedir (age., 33-34). Bizim amacımız, malzememiz üzerinde doğrudan doğruya bir metin dil bilimi çalışması yapmak değildir. Zaten bunun için gerekli donanıma sahip olmadığımızı da kabul etmek zorundayız. Ancak bir metne ve bir metnin cümlelerine geleneksel bir bakış açısıyla yaklaşılmasının bile araştırmacıyı cümleden büyük birliklere götürdüğü bir gerçektir. Bu çerçevede, biz de, metinlerimizi, içerdikleri cümlelerin birbirlerine güçlü biçimsel ve anlamsal bağla bağlı oldukları biçiminde edindiğimiz izlenimden doğan bir gereksinimin sonucunda cümle ötesi bir bakış açısıyla değerlendirmek istedik. Ancak bu incelemenin, metin dil bilimsel boyutta olmadığını da özellikle belirtmeliyiz.

C ve İ'den edindiğimiz izlenime göre, metin, içerisinde bulunan cümleler için iki açıdan önemlidir:

a) metin bağlamı

b) metin türü

α) metin bağlamı: Bağlam metin içerisinde yer alan cümlelerin birbirleriyle ve metnin bütünüyle ilişkileri anlamına gelmektedir. Fuat Bozkurt bağlam terimini " Bağlam bir düşüncenin kendinden önceki ve sonraki düşünceye uygunluğu, o düşüncelere bağlı

olarak anlamın belirmesidir. Bir dil biriminin, bir bütün içindeki konumudur. Bir sözün kendinden önceki ve sonraki tümcelerle ilişkisidir. ... Böylece bağlam bir dil biriminin çevresidir." (1995, 187) biçiminde tanımlamaktadır. Cümlelerin birbirleriyle ilişkileri, daha çok içerdikleri yargıların ve anlamların bağımsız veya bağımlı olmalarıyla ilgilidir. Bütünle ilişkiler ise kavram düzeyindedir. Bağlam içinde yargıları açısından cümleler, "bağımsız yargılı" ve "bağımlı yargılı" olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bağımsız yargılı cümlelerde, cümle içindeki yargının iletisinin sağlanmasında metindeki diğer cümlelere fazlaca gereksinim yoktur. Başka bir anlatımla, bağımsız yargılı bir cümle, metinden koparıldığında veya hedeflenen kişi dışında o dili kullanan herhangi bir kimseye iletildiğinde yargının algılanmasında hiçbir değişiklik olmamaktadır. Yani bu cümleler, metin içerisinde özel bir yargı değeri kazanmayan, herkesin her şartta aynı biçimde algılayacağı genel yargılı cümlelerdir. Bağımlı yargılı cümleler ise gerçek yargı değerine ancak metin içerisinde ulaşmaktadır.

Cümleler, içerdikleri zamirler, fiilimsiler ve çeşitli eksiltelerle ilgili olarak bağlam içinde düşünülmelidirler. Bir cümlede yer alan bir zamirle, örneğin "o/onlar" zamiriyle gerçekte kimin/kimlerin kastedildiğini, bu zamirin hangi ismin yerine kullanıldığını, ancak metnin söz konusu cümleye kadarki bölümü hakkında bir ön hazırlığı olan, yani başka bir anlatımla iletişim ortamının bir parçası olan kimse bilebilir. Değilse, Türkçede "ben/biz" ve "sen/siz" dışında doğada yer alan canlı-cansız her nesne, her şey "o/onlar" zamiriyle belirsizleştirilebilir. Ancak metin ortamının bir üyesi olan kimse için her hangi bir zamirin yerinin aldığı isim belirlidir. O halde içerisinde her hangi bir zamir olan bir cümlenin metinden ayırık olarak düşünülmesi o cümlenin yalnızca kendi iç yapısını açıklamak anlamına gelmektedir. Diğer taraftan cümleyi kendi dışındaki ortamla ilişkilendirmek onu metnin içinde ele almak demektir.

Zamirler gibi bir cümlede yer alan fiilimsiler ve fiilimsi öbekleri de cümlenin özellikle kendisinden önceki cümlelerle sıkı bağlantılarının olduğunu gösterir. Çünkü fiilimsiler ve fiilimsi öbekleri zihinsel etkinlik açısından açıkça ve hemen yüzeysel olarak algılanan hazır gereçlerdir (daha derinde yer alan kavram düzeyindeki hazır gereçleri bunların dışında tutuyoruz). İleten kimse, bu hazır gereçleri bir cümle içinde veriyorsa, fiilimsilerle vermek istediği düşüncelerin önceden dinleyen ya da okuyan kimsece bilindiğini kabullenmiş demektir. Bu aynı zamanda, iletenin, metin içinde önceden sıraladığı cümlelerle dinleyen ya da okuyana bu ortamı hazırladığını gösterir.

Bunların dışında bir cümle içinde yer alan eksilteler de cümleyi içinde yer aldığı küçük veya daha büyük metne bağlar. Çünkü yazar ya da söyleyen, bir cümledeki ek, sözcük, sözcük öbeği hatta metinde cümle parçası durumundaki eksilteleri, ancak okuyan ya da dinleyen önceden hazırlamışsa kullanabilir. Yani iletişim ortamında bazı ekler, sözcükler, sözcük öbekleri veya cümle parçaları vb., yapı bilgisel ve dil bilgisel olarak var olmayabilir, ancak iletişim tamdır.

Bağlam konusunun ikinci yönü metnin bütünüdür. Metnin bütünü de okuyan ya da dinleyeni kavram düzeyinde birtakım sınırlamalara götürür. Cümlelerde yer alan her bir sözcüğün belirttiği kavram çok geniştir. Buna dil biliminde kavram alanı (= İng. conceptual field) denmektedir. Ancak bir cümlede bu sözcüklerle kavram alanı içindeki hangi anlamın ön planda tutulduğunu anlamak için metnin bütünü göz önüne almak gerekir. Örneğin "O güzel bir insandır." cümlesini metinden kopardığımızda, büyük olasılıkla "O genel görünümü, bedensel özellikleri göze hoş görünen bir insandır." anlamına gelecektir. Fakat metnin bütünü düşünüldüğünde, bu cümledeki "güzel" sözcüğü "iyi ahlaklı, iyi huylu" anlamıyla kullanılmış olabilir. O halde cümlelerin anlamları, genel olarak içerisinde yer aldıkları metindeki diğer cümlelerle olduğu kadar metnin bütünü ile de sınırlanmış ve belirlenmiştir.

b) metin türü: Cümleler içerisinde yer aldıkları metnin türüne göre de ele alınmalıdır. Çünkü çalışmamız sırasında da gördük ki özellikle yazılı dilde bu metinlerin şiir, mektup, tiyatro vb. metinler olmaları açısından cümle çalışmalarında farklı sonuçlar elde edilmektedir. Hatta roman ve öykü metinlerinde anlatıcının anlatma sürecinde olduğu bölümlerle kahramanların konuşulduğu parçalarda bile araştırmacı farklı şeyler saptayabilmektedir. Bu farklılık özellikle söz varlığı, kullanılan cümle türleri ve vurgu gibi konularda kendisini göstermektedir.

Biz İ ve C'yi incelerken cümleleri metin bağlamı ve türü açısından da değerlendirmeye çalıştık. Yöntemimiz ve bulgularımız metin dil bilimsel çalışmalara oranla elbette çok yüzeysel ve hatta amatördür. Ancak yine de elimizdeki cümlelere gerçekten önemli olduğunu düşündüğümüz bu bakış açısıyla bakmaktan kendimizi alamadık. Bu bakış açısıyla ilgili olarak elde ettiğimiz bulgularımızı İnceleme bölümümüzün "1.1.2.4 Metin Açısından Cümleler" başlığında (Bkz. s. 231) sıralamaya çalıştık.

0.2.3.8 Deyimler Ata Sözleri Diğer Kalıplaşmalar ve Cümle

Türkçenin deyimleri, ata sözleri veya başka kalıplaşmaları üzerine yapılmış çalışmalarda, bu türlerin birbirinden herkesçe kabul görebilecek ölçüde kesin çizgilerle ayırlamadığı gözlenmektedir. Bu durum, en eski kaynaklarda olduğu gibi günümüz çalışmaları için de böyledir. Hangi kalıp anlatımların deyim, hangilerinin ata sözü sayılacağı veya farklı bir kalıplaşma türünden mi söz edileceği konusunda kaynaklarda farklı tutumlar sergilenmektedir. Biz bu karışıklığı başka bir çalışmanın konusu olmak üzere bir kenara bırakıyoruz. Burada asıl sözünü etmek istediğimiz şey adı her ne olursa olsun bu kalıp anlatımların cümle içinde nasıl değerlendirileceğidir. Bu nokta, malzemesini ister tarihsel veya çağdaş her hangi bir dönemden ister yazılı veya sözlü dilden alsın söz dizimi üzerine çalışanların en çok uğraşmak zorunda kaldıkları noktalardan biridir. Çünkü Türkçe kalıp anlatımlar açısından oldukça zengin bir dildir. En eskiden beri yazılı veya sözlü dilde özellikle ata sözleri ve deyimlerin yoğunlukla kullanıldığı gözlenmektedir. Ayrıca Türkçenin kalıplaşmaya açık bir yapısının olduğunu söylemek de pek yanlış sayılmaz. Bu kalıplaşmalar böylelikle söz dizimi üzerine çalışma yapanların en çok uğraştıkları sorunlardan biri olmaktadır.

Deyimler ve ata sözleri söz dizimsel çalışmalarda "kalıplaşmış söz" olmaları ve bu yüzden de bir çeşit "sözcük öbeği" sayılmaları bakımından sorun yaratmaktadırlar. Gerçi deyimler ve ata sözleri henüz dil bilgisi kitaplarında tam bir kesinlikle "sözcük öbeği" olarak tanımlanmamış ve bu kitapların ilgili bölümlerindeki yerlerini almamıştır. Ancak cümle incelemelerinde uygulamada bu anlatım kalıpları çoğu zaman "ayrılmaz bir birim" gibi işlem görmektedir. Kimi durumlarda ise bu anlatım kalıpları söz içinde başlı başına bir cümleymişçesine çekime girebilmektedirler. Daha doğrusu çoğu zaman "yargının içinde ayrılmaz bir birim olarak bir öge" olan bu anlatımlar, bazan da çekime girerek "doğrudan doğruya yargının kendisi" olabilmektedirler. Bu durumda onların sözcük öbeği oldukları düşüncesinden yola çıkarak ayırtırmamak mı, yoksa çekime girerek yargının kendisi oldukları düşüncesinden yola çıkarak ayırtırmak mı gerekmektedir? Bu sorunu, çeşitli kalıp anlatımları kendi içlerinde bir bütün olarak değerlendirdikten sonra, her anlatım kalıbında ayrı ayrı ele almalıdır. Buna göre:

0.2.3.8.1 Deyimler

Türkçenin sayıca en fazla ve en yaygın anlatım kalıplarından olan deyimlerin bu kalıplaşmışlıkları, cümle çözümlenmeleri için başlı başına bir sorun yaratmaktadır. En az birisi mecazlı olmak koşuluyla birden fazla sözcükten oluşan deyimler, yalın durumda veya sözü edilen "yargının içinde ayrılmaz bir birim olarak bir öge" oldukları zaman ayrıştırılmamaktadırlar: "Sen merak etme, ben kılıfına uydurdum." gibi. Ancak kimi zaman bu deyim "yargının kendisi" olarak çekime girebilmekte ve bu durumda cümlenin Y'den sonraki en temel ögesi yok gibi görünmektedir: "Sen merak etme, kılıfına uydu." gibi. Bu ikinci örnekte cümlenin en temel ögesi olan Ö'yi belirlemek açısından deyim ayrıştırmak gerekmektedir. Ancak böyle bir uygulamayla deyimlerin "kalıplaşmış öbek" olma özellikleri göz ardı edilmiş olmaktadır. Fatma Erkman-Akerson ve Şeyda Ozil, "Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler" başlıklı çalışmalarında bu "kalıplaşmışlık"ın "Tayfayı deniz tuttu." örneğinden yola çıkarak, bağımsal dil bilgisine (=İng. dependency grammar) göre şöyle açıklanabileceğini bildiriyorlar:

Bağımsal dil bilgisi yöntemlerine göre, yukarıdaki örnek tümce içinde yalnızca bir temel öge bulunduğunu söylememiz gerekiyor. Bu temel öge de -i tümleci. 'Deniz' sözcüğü 'tutmak' fiiliyle birlikte 'deniz tutmak' şeklinde bir bütün oluşturmaktadır. Bu bütün içinde 'tutmak' fiili kendi olağan sözlük anlamını yitirerek, birlikte bulunduğu ad türü sözcükle yeni bir anlam kazanmaktadır. Bir dizi içinde yer almayan, yani değiştirim işlemi uygulanmayan 'deniz' sözcüğü, yukardaki tümcede temel öge değil, fiilin parçasıdır. Fiille birlikte kalıplaşmış bir anlam oluşturmaktadır (1998, 73).

Ancak Erkman-Akerson ve Ozil, bu örnekte bağımsal dil bilgisinin biraz dışına çıkarak "deniz" sözcüğünü "zayıflamış özne" olarak değerlendirmektedirler (age., 73). Aslında genel dil bilgisi kaynaklarında da deyimlerin söz içinde çekime girebileceklerine ve bunları ata sözleriyle karıştırmamak gerektiğine değinilmiş. Fakat bu değinmeler, sözünü ettiğimiz söz dizimsel sorunu çözmekten uzaktır. Bu konuda Osman Bolulu'nun ayrımı dikkat çekicidir. Bolulu, deyim "Anlatım gücünü artırmak, anlatımı renkli, canlı kılmak için birden çok sözcükle kurulmuş, kiminde de mantık dışı, mecazlı ve kalıplaşmış anlatım birimleri" şeklinde tanımlamış (1998, 17). Burada kastedilen deyimlerin yalın durumdaki kullanımlarıdır: etekleri zil çal-, gözüne gir- vb. Bu yapıları, bu durumlarıyla cümle incelemelerinde, deyim öbeği -bu terim de dil bilgisi incelemelerinde henüz bütünüyle yer edinememiş bir terimdir- olarak değerlendirmek kolaydır. Ancak "etekleri zil çal-" ile "Etekleri zil çalıyor." ayrımına çözüm getirmek bir hayli güçtür. İşte Osman Bolulu, bu kullanımdan ilkine "deyim", ikincisine ise "deyimci" adını veriyor ve "deyimci"yi, "Anlatım öbeğinin deyim niteliğine eriştirilmesi, sözün deyim kıvraklığına

kuşanması" olarak düşünüyor (age., 17). Bu ayrım, gerçekten de, söz dizimi alanında çalışma yapanlara uygulamada bir çözüm getirmektedir. Çünkü böylelikle içerisinde deyim olan cümleler ayrıştırılmamakta ve bir sözcük öbeği olarak işlem görmekte, içerisinde "deyimli" olan cümlelerde "anlatımın deyim kıvraklığına eriştiği" düşüncesiyle cümle ögeleri, yargının oluşum koşullarını belirlemek açısından gösterilebilmektedir. Biz de çalışmamız süresince, uygulamalarımızda bu iki ayrımı dikkate alarak, içerisinde deyim bulunan cümlelerde bu deyimlerin kalıplaşmışlıklarını bozmadık, ancak içerisinde deyimli bulunan cümlelerde zayıflamış da olsa, birtakım temel cümle ögelerinin varlığını kabul ettik.

0.2.3.8. 2 Ata Sözlere

Ata sözlerindeki kalıplaşmışlık deyimlerdeki kadar güçlü değildir. Çünkü deyimler, bir cümle içinde, söz dizimsel olarak bir sözcük, sözcük öbeği veya cümle ögesiyle verilmek istenen anlamın kavramsal karşılığıdır. Oysa ata sözlerinde böyle herhangi bir kavramın karşılığı olarak kullanılma durumu yoktur. Ata sözleri başlı başına bir yargı, bir cümledir. Onları, dilin diğer yargılarından ve cümlelerinden ayıran şey, ata sözlerinin denenmiş ve böylece beğenilmiş estetik cümleler olmaları ve bir düşünceyi, bir durumu en öz biçimiyle anlatabilme özelliğine sahip bulunmalarıdır. Bu bakımdan, ata sözlerini bir sözcük öbeği gibi değerlendirip, bünyelerinde cümle ögesi aramamanın bir açıklaması olamaz. Ancak ata sözlerinin birçok deyim kaynaklık ettiği de bilinen bir gerçektir (Özön: 1945, XXVIII). Böyle bir durumda diğer deyimlerin cümlede kullanımları sırasında doğan sorunlar ve bu sorunlarla ilgili olarak varılan çözümler ata sözü kaynaklı deyimler için de geçerli olmaktadır.

0.2.3.8.3 Diğer Kalıplaşmalar

Bu kalıplaşmalarda mecaz ögesi söz konusu değildir. Burada söz konusu olan, isim veya fiil olarak çekime girsin veya girmesin, aynı veya benzer işlevle sıklıkla kullanıldığı için işlevi daralan kimi sözcük, sözcük öbeği veya cümleciklerdir. Kalıplaşma anlamda bulunan mecazdan değil işlevdeki bu daralmadan ve dolayısıyla donmadan kaynaklanmaktadır. Bu kalıplaşmış yapıdaki sözcükler ve sözcük öbekleri giderek bir Y'nin ZT'si ve bazan da BT'si olarak cümleye katılmaktadırlar. Söz konusu kalıplaşma

cümlecik biçiminde ise, cümlecikteki yargısal anlam da yok olmaktadır veya en azından yok olma yolundadır: nasılsa, kim bilir, Allah bilir, bir zamandır, olursa olsun (...), gider gitmez (...), neme lâzım, pek âlâ, Allah'a emanet vb. Biz çalışmamız sırasında bazı araştırmacıların "kısaltma birliği" olarak değerlendirdiği (Bozkurt, 1995, 157) bu tür kalıplaşmaları, etkin ve güçlü öğelere sahip başlı başına cümleler veya cümlecikler olarak değerlendirmeyip, bir başka Y'ye bütünüyle bağımlı hatta yalnızca bu Y'lerle var olan ZT'leri veya BT'ler gibi düşündük. Bu yüzden bu mecazsız kalıplaşmış anlatımlarla, bu anlatımların yer aldığı cümlelerin temel kurucusu olan Y'nin ilişkilerini "birleşiklik" ilişkisi olarak değerlendirmedik. Ancak bu cümlelerde başka ve daha belirgin yan cümleler bulunduğu durumlarda doğaldır ki cümleyi "birleşik" cümle biçiminde tanımladık.

Bunların yanında, C ve İ'de, yargısalıkları diğerlerine göre daha belirgin ancak kalıplaşma yolunda başka yapılar da vardı: Şu surette ki (giderek "Şu surette / -dığı surette"), Şöyle ki (giderek "şöyle / -diği cihetle / -diği vechile") , Ne çare ki (giderek "Ne çare / çaresiz), Ne faide ki (giderek "Ne faide" / faidesiz) ve özellikle üzerinde durulabilecek "-mAktAn ise"li cümleler. Biz, tartışılabilirliğine rağmen bu tür yapıları şu aşamada "cümle gibi" kullanımlar olarak değerlendirmeyi en uygun yol olarak gördük.

Çalışmamız sırasında bu konuyla ilgili tüm uygulamalarımızı, biçim bilgisi yanında işlevsel söz dizimi esasına dayandırmaya özen gösterdik.

0.2.3.9 "da / de" Bağlacının Cümlenin Yapı ve Anlamıyla İlişkisi

"da / de" sözcükleri dil bilgisi kaynaklarında işlevlerine göre zaman zaman "kuvvetlendirme edatı", zaman zaman da "bağlaç" olarak değerlendirilir. Genellikle bir sözcük veya sözcük öbeğinden sonra gelirse "kuvvetlendirme edatı", iki cümleyi birbirine bağlarsa "bağlaç" olduğu düşünülmektedir. "kuvvetlendirme" işlevi aslında onun son çekim edatları sınıfında ele alınması gereğini doğurur. Son çekim edatları da önlerine geldikleri yalın veya durum ekli isimlerle edat öbeği kurmaktadır. Öbekler ise biçimsel cümle incelemelerinde ayrılmaz birliklerdir. Oysa "da / de" sözcüğü gerek edat gerekse bağlaç olduğu durumlarda Y'ye göre BT olarak alınmaktadır.

Gerçekte ister bağlaç isterse edat göreviyle kullanılsın, "da / de" önüne geldiği sözcük, sözcük öbeği veya cümlenin anlamını kuvvetlendirmektedir. Ama bu kuvvetlendirme de kaynağını bağlama işlevinden almaktadır. Çünkü iki cümleyi açıkça birbirine bağlayan "da / de", önüne geldiği sözcük ve sözcük öbeğini de anlam olarak

metin içerisinde önceden söylenmiş veya yazılmış ve iletiyi alanın bildiği başka bir yargıya bağlamakta, en azından bu yargıyla bağlantı kurmaktadır. Bu bağlama, ancak metin bağlamını irdeleyen bir incelemenin konusu olmaktadır. Örneğin "Ben de çalışıyorum." cümlesi, öncesinde ben / biz dışındaki diğer dört kişi kategorisinden birinin/ birilerinin de çalışmakta olduğu bilgisini barındırmaktadır. Bu yüzden "da / de" sözcüğünün önüne geldiği sözcük ve sözcük öbeğinden ayrılmaması ve BT olarak değerlendirilmemesi daha doğru olur, düşüncesindeyiz. Böyle bir değerlendirme, bu bağlacın metin bağlamı göz ardı edilerek sözü edilen edatlık işlevini de açıklamaktadır.

"da / de" sözcüğü, iki cümle arasında ise salt bağlama işlevlidir. Ancak şartlı bir yan cümleyle ana cümle arasındaki bağlama işlevi diğerlerine göre daha zayıf görünmektedir. Bu yüzden bu tip cümleleri şartlı birleşik cümle olarak değerlendirdik.

"-sa da / -se de" yapısına benzer bir yapı da "-sa / -se bile" li cümlelerdir. Fakat "bile" edatı yalnızca şartlı yan cümleyle ana cümle arasına girerken, "da / de", şart dışındaki diğer tüm çekimli ögeler arasına girebilmektedir. Bunun dışında "bile" ile, "da / de" ve hatta "dahi" arasında kullanım açısından başka büyük bir fark yokken, 1998 baskılı Türkçe Sözlük'te "da / de" ve "dahi" bağlaç, "bile" ise zarf ve edat olarak düşünülmüştür. Biz çalışmamız süresince bu üç sözcüğü işlevlerinden dolayı "bağlaç" olarak aldık ve bunlarla ilgili tüm uygulamalarımızda bir birlik sağlamaya çalıştık

1. İNCELEME

1. 1 BULGULAR VE YORUM

1.1.1 CÜMLE TİPLERİ

1.1.1.1 YÜKLEMLERİ BAKIMINDAN CÜMLE TİPLERİ (Kırs. "0.2.3.4.1 Yüklem Bakımından Sınıflamalar", s. 31)

1.1.1.1.1 Yüklemlerinin Türü Bakımından Cümle Tipleri

1.1.1.1.1.1 İsim Cümleleri

1.1.1.1.1.1.1 Basit İsim Cümleleri

Bu cümleler, Y'si isim veya isim cinsinden bir sözcük veya sözcük öbeği olan basit cümlelerdir:

Bahr-ı Hazez yoluyla Asya dahillerine icra-yı hüküm edebilmek için Don ve Volga nehirlerini bir cetvel ile birleştirip de Selim-i Evvel'in aksa-yı mekasidi olan ittihad-ı İslâm'a o taraftan bir tarik-i vüsul bulmakla uğraşan o Sokollu'dur. C, 52,

Bahse dair olan lakırdılarının hülâsası ise anlaşılmaz birkaç kelime ile Perihan tarafından evvelki tekliflerin, Adil Giray tarafından evvelki mazeretlerin tekrarından ibaret idi. C, 1000,

Adil Giray'dan Şehriyar'a gönderilen son tezkere elbette hatırdadır. C, 2137,

Baharın her mahsülünü, her safasını, her halini bir teşbih ile tasvir etmek, benim değil gökyüzünü ham eriğe, küre-i zemini kızıl yumurtaya benzeten ashab-ı hayalin dahi kolaylıkla muktedir olabileceği şeylerden değildir. İ, 20 ve

Kadınlara göre en cangüda muamele bir rakibin rüçhanı kuvvetiyle mağlup olmaktadır. İ, 832 gibi.

C ve İ'deki başlıca isim cümleleri şunlardır:

C: 7, 13, 26, 44, 48, 52, 54, 60, 62, 74, 75, 76, 83, 86, 90, 91, 98, 104, 107, 108, 110, 111, 115, 117, 122, 123, 138, 172, 183, 193, 204, 205, 211, 236, 238, 241, 245, 249, 253, 255, 263, 264, 277, 284, 287, 293, 294, 299, 311, 319, 328, 336, 348, 350,

354, 382, 388, 389, 401, 426, 434, 440, 444, 446, 473, 504, 509, 515, 545, 552, 558, 574, 609, 641, 648, 649, 672, 717, 747, 750, 751, 767, 768, 791, 814, 816, 823, 890, 898, 899, 909, 912, 924, 927, 954, 958, 960, 965, 992, 994, 1000, 1061, 1065, 1067, 1069, 1087, 1095, 1104, 1132, 1163, 1198, 1202, 1205, 1210, 1223, 1224, 1227, 1232, 1287, 1299, 1300, 1312, 1316, 1329, 1340, 1349, 1362, 1369, 1380, 1383, 1391, 1397, 1406, 1422, 1454, 1455, 1473, 1476, 1503, 1513, 1538, 1543, 1569, 1643, 1650, 1666, 1679, 1682, 1684, 1685, 1688, 1691, 1693, 1694, 1816, 1916, 1917, 1924, 1937, 1984, 1986, 1997, 2028, 2043, 2044, 2047, 2051, 2064, 2076, 2126, 2137, 2150, 2275, 2276, 2281, 2284, 2315, 2344, 2427, 2458, 2464, 2470, 2488, 2532, 2537, 2554, 2558, 2590, 2636, 2671, 2678, 2684, 2685, 2686, 2688, 2697, 2699.

İ: 1, 7, 20, 32, 41, 46, 48, 58, 60, 67, 71, 116, 117, 137, 153, 175, 181, 191, 195, 217, 218, 228, 240, 244, 246, 255, 256, 296, 390, 392, 395, 400, 413, 419, 420, 427, 430, 453, 482, 566, 568, 571, 576, 590, 626, 627, 628, 630, 631, 642, 643, 647, 649, 669, 671, 678, 686, 736, 745, 778, 797, 832, 839, 851, 868, 872, 876, 898, 925, 948, 962, 964, 973, 981, 1001, 1014, 1062, 1071, 1093, 1099, 1117, 1152, 1156, 1165, 1200, 1215.

1. 1.1.1.1.1.2 Birleşik İsim Cümleleri

Bu tür cümleler, içerisinde en az bir isim cümlesi bulunan birleşik veya karmaşık yapıli cümlelerdir. Birleşikliğe veya karmaşıklığa neden olan cümlelerin tamamı isim cümlelerinden oluşabileceği gibi, en az biri isim cümlesi olan fiil cümlelerinden de oluşabilir. Buna göre:

1.1.1.1.1.2.1 İsim~ İsim Birleşiginden Oluşanlar

(1) İşte şiir o türlü feryatlar, (2) şair ise o mizaçta, o fitratta yaratılan biçarelerdir, on beş heceyi efail ve tefaille tevfiik etmeğe, yirmi sekiz kelimeyi birbirine kafiye yapmağa muktedir olanlar değil. C, 81,

(1) Bir nur-ı letafetsin, (2) derununda o kadar hararet nedir? C, 1174,

(1) Cezmi'de gerek Adil Giray'a ve gerek Perihan'a mektuplar var idi, fakat (2) Sadık'la İbrahim yolda telef oldukları için onlara takarrüp etmeğe elinde bir vasita yok idi. C, 1552,

(1) İstanbul'u görenlere malûmdur ki (2) Çamlıca köşkü safabahşlıkta, ruhperverlikte nevbahardan aşağı kalır bedayi-i rüzgârdan değildir. İ, 45 ve

(1) Bulunduğu mevkide yanına bilmediği birkaç zat tesadüf ederek kendinden üç dört iskemle ötede de takriben kırk yaşında görünür ve simasında zekâvet ve sebat anlaşılır esmerce bir adam yar idi ki (2) hikâyeler, lâtifeler, mazmunlar, nüktelerle meclis-i ülfeti bütün bütün idare eden o idi. İ, 358 gibi.

Bu özellikteki diğer cümleler şunlardır:

C: 45, 64, 81, 101, 102, 113, 121, 168, 192, 196, 200, 208, 212, 215, 242, 327, 483, 448, 492, 517, 542, 544, 581, 601, 607, 624, 631, 766, 906, 945, 1075, 1129, 1174, 1306, 1308, 1467, 1552, 1560, 1578, 1585, 1654, 1686, 1779, 2034, 2151, 2279, 2350, 2527.

İ: 45, 77, 86, 236, 253, 352, 359, 402, 615, 765, 1098, 1217, 1158.

1.1.1.1.1.2.2 İsim~ Fiil Birleşiginden Oluşanlar

(1) (1.1) Yemen'in, Tunus'un birinci fatihleri olan hadım Süleyman Paşa yer altında münzevi ise de (1.2) o mülkün de fatih-i sanîsi olan Sinan Paşa kubbe-i humayunda vezir-i rabi makamında otururdu. C, 43,

(1) Osman Paşa, Derviş Paşa'ya benzemezdi, (2) (2.1) Derviş Paşa insan kıyafetinde gazanfer ise Osman Paşa gazanfer savletinde bir insan olarak tertibat-ı harbiyece zamanındaki ashab-ı seyfin umumuna faik idi. C, 488,

Hallâk-ı kerimin kullarına nüzhetgâh-ı merhameti olan âlem-i ahirette visal-i âşkaneden büyük ne mükâfatı vardır ki (2) (2.1) muhabbet gibi Allah'ın eazz-ı eltafi dünyaya münhasır olsun da (2.2) ömr-i ebedî hicran içinde güzar eylesin. C, 1310,

(1) Güya her damarı bir telgraf teli idi ki (2) beynine dokunan cihetinden yıldırımlar saçılırdı. İ, 198 ve

(1) (1.1) Bey de ortada müheyya olan işret takımına bakarak: (1.1.1) "-(1.1.1.1) Pekâlâ! geç kalma! (1.1.1.2) sen gelinceye kadar ben kendi kendime eğlenirim. (1.1.1.3) hazır rakı da var." dedi ve (1.2) içmeye başladı, (2) karı da defoldu gitti. İ, 1140 gibi.

Bu özellikteki diğer cümleler şunlardır:

C: 6, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 39, 43, 49, 51, 53, 58, 64, 65, 71, 85, 95, 100, 106, 116, 127, 132, 144, 152, 153, 155, 160, 169, 173, 177, 185, 186, 190, 194, 210, 222, 238, 247, 251, 252, 257, 260, 261, 273, 278, 282,

283, 286, 290, 291, 300, 305, 306, 313, 317, 337, 345, 347, 351, 356, 361, 371, 372, 375, 378, 384, 386, 391, 398, 399, 400, 402, 404, 405, 408, 415, 417, 419, 427, 451, 459, 463, 467, 470, 475, 477, 482, 485, 486, 488, 503, 506, 507, 523, 525, 528, 534, 536, 551, 567, 570, 575, 576, 579, 580, 583, 585, 587, 588, 590, 591, 593, 595, 606, 610, 617, 620, 633, 642, 652, 662, 667, 699, 703, 706, 711, 712, 718, 722, 734, 735, 738, 744, 748, 750, 755, 757, 758, 769, 781, 783, 790, 794, 795, 797, 798, 800, 801, 802, 803, 815, 817, 819, 822, 825, 827, 831, 839, 841, 842, 845, 851, 852, 853, 855, 856, 860, 862, 863, 864, 866, 869, 870, 871, 873, 874, 880, 883, 896, 904, 913, 926, 928, 943, 951, 955, 956, 957, 959, 967, 974, 981, 985, 990, 998, 1011, 1013, 1039, 1043, 1046, 1047, 1049, 1051, 1053, 1058, 1060, 1066, 1068, 1074, 1076, 1077, 1078, 1079, 1083, 1084, 1085, 1091, 1108, 1118, 1119, 1121, 1126, 1127, 1128, 1130, 1135, 1136, 1138, 1139, 1153, 1156, 1158, 1165, 1167, 1168, 1176, 1177, 1181, 1183, 1185, 1189, 1197, 1211, 1238, 1243, 1246, 1247, 1248, 1249, 1250, 1251, 1252, 1258, 1260, 1261, 1263, 1265, 1267, 1268, 1270, 1271, 1280, 1281, 1298, 1310, 1311, 1318, 1324, 1327, 1338, 1345, 1347, 1357, 1372, 1385, 1404, 1405, 1407, 1409, 1411, 1415, 1421, 1460, 1471, 1482, 1484, 1485, 1486, 1487, 1489, 1490, 1491, 1493, 1495, 1496, 1504, 1509, 1514, 1518, 1520, 1523, 1545, 1546, 1547, 1554, 1571, 1572, 1577, 1581, 1587, 1588, 1589, 1590, 1596, 1597, 1598, 1600, 1603, 1608, 1610, 1612, 1613, 1618, 1620, 1621, 1630, 1632, 1633, 1634, 1635, 1637, 1655, 1662, 1669, 1675, 1700, 1701, 1713, 1718, 1719, 1723, 1725, 1726, 1727, 1738, 1744, 1748, 1749, 1750, 1753, 1755, 1757, 1758, 1759, 1762, 1763, 1768, 1773, 1775, 1776, 1790, 1792, 1796, 1797, 1798, 1800, 1815, 1824, 1829, 1833, 1835, 1837, 1838, 1839, 1846, 1848, 1850, 1851, 1855, 1859, 1861, 1865, 1866, 1870, 1872, 1878, 1888, 1891, 1896, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1908, 1911, 1914, 1919, 1923, 1926, 1931, 1932, 1933, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1948, 1949, 1953, 1955, 1961, 1963, 1965, 1968, 1972, 1991, 1998, 1999, 2017, 2018, 2019, 2020, 2023, 2041, 2046, 2053, 2054, 2056, 2059, 2060, 2061, 2062, 2066, 2079, 2088, 2090, 2094, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2105, 2107, 2109, 2115, 2118, 2121, 2122, 2124, 2127, 2141, 2145, 2147, 2152, 2154, 2157, 2160, 2164, 2165, 2166, 2168, 2169, 2171, 2173, 2175, 2179, 2181, 2182, 2184, 2186, 2187, 2188, 2190, 2199, 2200, 2203, 2204, 2205, 2206, 2209, 2210, 2213, 2214, 2215, 2217, 2220, 2221, 2222, 2225, 2234, 2236, 2237, 2238, 2239, 2242, 2243, 2244, 2246, 2247, 2248, 2250, 2251, 2252, 2258, 2261, 2266, 2273, 2274, 2286, 2289, 2290, 2291, 2294, 2295, 2301, 2303, 2304, 2306, 2309, 2328, 2337, 2339, 2345, 2354, 2358, 2360,

2361, 2367, 2370, 2375, 2378, 2381, 2383, 2384, 2386, 2387, 2388, 2394, 2402, 2404, 2405, 2406, 2407, 2413, 2420, 2425, 2430, 2441, 2442, 2443, 2444, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2463, 2469, 2472, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2496, 2498, 2524, 2530, 2532, 2542, 2543, 2547, 2552, 2562, 2563, 2564, 2566, 2571, 2580, 2586, 2594, 2602, 2612, 2618, 2627, 2632, 2633, 2643, 2644, 2645, 2648, 2649, 2650, 2651, 2665, 2672, 2694, 2698.

İ: 4, 5, 6, 14, 17, 27, 28, 34, 47, 49, 51, 52, 55, 65, 66, 80, 89, 90, 98, 99, 102, 115, 126, 132, 147, 157, 161, 163, 167, 169, 185, 187, 189, 192, 198, 207, 210, 214, 216, 223, 233, 261, 262, 263, 267, 283, 289, 291, 297, 300, 305, 306, 312, 315, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 326, 336, 364, 365, 371, 375, 377, 379, 380, 382, 404, 416, 443, 455, 456, 460, 467, 469, 470, 475, 476, 477, 481, 500, 510, 520, 521, 525, 530, 549, 551, 557, 561, 564, 565, 578, 583, 585, 586, 588, 629, 639, 640, 641, 653, 662, 663, 665, 666, 681, 701, 709, 721, 726, 727, 729, 734, 746, 747, 749, 755, 762, 780, 784, 786, 787, 791, 795, 798, 811, 818, 831, 835, 856, 859, 889, 895, 919, 920, 926, 931, 963, 965, 967, 971, 972, 974, 980, 989, 990, 994, 1011, 1025, 1032, 1036, 1038, 1067, 1069, 1072, 1074, 1076, 1079, 1084, 1087, 1101, 1104, 1105, 1124, 1126, 1129, 1140, 1145, 1147, 1148, 1150, 1151, 1154, 1155, 1163, 1164, 1173, 1174, 1175, 1178, 1179, 1182, 1187, 1188, 1194, 1198, 1199, 1205, 1207, 1209, 1216, 1219, 1221, 1226, 1239, 1241, 1248, 1249.

1.1.1.1.1.3 İsim Y'si Olabilen Dil Birimleri Bakımından C ve İ

C ve İ'de isim Y'si olabilen isimler ve isim işlevindeki dil birimleri, isim olabilen dil birimlerine denk bir yelpaze içinde ele alınabilir¹. Elimizdeki malzemedeki, yalnız ve işletme ekli bütün isimler, sıfatlar, edatlar, zamirler, zarflardan özellikle durum bildirenlerle azlık-çokluk zarfları ve bu işlevlerdeki bütün yapılar isim cümlesi olabilmektedirler. Ancak fiilimsiler içinden, en fazla olarak isime yakın olan isim fiillerin

¹Türkiye Türkçesinde isim olabilen dil birimleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Rasim Şimşek, *Türkçe Söz dizimi*,, s.59 ve sonrası

ve az sayıda olmak üzere sıfata yakın olan sıfat fiillerin isim cümlesi kurabildikleri, zarf fiillerin ise isim cümlesi kurmadıklarını saptadık. C ve İ'de Y'si yalın veya isim işletme ekli bir fiilimsi olan isim cümleleri şunlardır:

1.1.1.1.1.3.1 Y'si İsim Fiil Olanlar

C: 260, 261, 273, 284, 641, 672, 823, 852, 862, 912, 1047, 1223, 1261, 1406, 1518, 1523, 1546, 1578, 1621, 1637, 1650, 1679, 1691, 1744, 1846, 1865, 2088, 2145, 2164, 2181, 2243, 2258, 2273, 2274, 2444, 2088, 2564, 2665.

İ: 41, 147, 195, 253, 256, 289, 291, 377, 453, 455, 469, 551, 566, 583, 678, 736, 832, 839, 1071, 1117, 1126, 1152, 1158, 1219.

1.1.1.1.1.3.2 Y'si Sıfat Fiil Olanlar

C: 898, 1383.

İ: 169.

İsim cümleleri arasında yalnızca C, 2454 cümlesinin Y'si, çekimli bir fiilin isim gibi işlem görmesiyle oluşmuştur: (1) Şehriyar- (1.1) Cariyeniz zaten efendimizin rahatı, devletinizin selâmeti için vücudunu feda etmişlerdendir. [] .

1.1.1.1.1.4 Aldıkları Cümle Öğeleri Bakımından İsim Cümleleri

C ve İ'de yer alan isim cümlelerinin büyük çoğunluğu Ö + Y birlikteliğinden oluşmuştur. Söz konusu cümlelerdeki Ö'ler de, dil bilgisinde genel olarak "gizli özne" olarak tanımlanan yani, Ö'nin ayrıca pekiştirilmeden Y içinde verildiği cümlelerdir. Buna göre C ve İ'deki isim cümlelerinde geleneksel anlamda yalnızca bir Y'nin varlığından söz edilebilir. İsim cümlelerinde Y'yi tümleyen diğer öğelere ise (ZT, DT) oldukça az rastlanmaktadır. Bu durum, isim cümlelerinde Y'nin, Ö dışındaki diğer öğeleri -bu tür cümlelerde N zaten bulunmaz- kendi üzerine çekme ve onlarla bir öbek oluşturma eğiliminden kaynaklanmaktadır (Bkz. "1.1.2.1 Tamlayıcı Konusu ve Bu Açından C ve İ",

s. 198). C ve İ'de yer alan isim cümlelerini aldıkları ögeler bakımından incelediğimizde şöyle bir tabloyla karşılaşmaktayız:

1.1.1.1.1.4.1 Ö ve Y'den Oluşanlar

Bu cümlelerde Ö ya tam olarak belirgindir veya yalnızca Y'deki kişi eklerinden (veya metin bağlamından) anlaşılır. Ö'sü Y'den anlaşılın Ö+Y yapılı isim cümleleri şunlardır:

C: 2, 6, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 65, 74, 76, 85, 100, 127, 144, 185, 222, 251, 273, 278, 283, 300, 313, 345, 347, 371, 372, 384, 391, 405, 419, 427, 463, 477, 482, 486, 507, 523, 528, 551, 579, 587, 606, 652, 738, 757, 598, 801, 802, 819, 822, 842, 845, 864, 866, 880, 926, 943, 955, 974, 990, 998, 1011, 1013, 1039, 1047, 1049, 1053, 1058, 1060, 1076, 1077, 1126, 1127, 1128, 1135, 1138, 1139, 1167, 1174, 1177, 1197, 1211, 1246, 1248, 1249, 1258, 1261, 1263, 1265, 1267, 1299, 1324, 1338, 1385, 1391, 1405, 1407, 1415, 1422, 1471, 1482, 1485, 1490, 1496, 1554, 1588, 1608, 1612, 1630, 1632, 1654, 1669, 1684, 1700, 1718, 1719, 1727, 1738, 1748, 1773, 1776, 1792, 1824, 1829, 1833, 1837, 1839, 1851, 1855, 1861, 1870, 1898, 1900, 1902, 1932, 1933, 1945, 1949, 1961, 1968, 1972, 1991, 2017, 2023, 2059, 2061, 2096, 2097, 2098, 2099, 2101, 2102, 2107, 2118, 2150, 2152, 2168, 2171, 2179, 2188, 2199, 2205, 2214, 2222, 2225, 2234, 2246, 2256, 2258, 2261, 2295, 2301, 2303, 2304, 2337, 2345, 2370, 2375, 2381, 2384, 2387, 2406, 2441, 2442, 2447, 2448, 2472, 2481, 2496, 2530, 2552, 2563, 2571, 2602, 2694.

İ: 4, 5, 6, 14, 17, 27, 28, 34, 45, 55, 77, 89, 90, 126, 157, 161, 163, 192, 210, 253, 267, 306, 315, 321, 322, 323, 336, 375, 382, 395, 400, 402, 416, 467, 469, 470, 500, 510, 551, 557, 565, 583, 626, 642, 643, 665, 681, 701, 746, 791, 798, 859, 919, 926, 963, 974, 990, 994, 1032, 1073, 1084, 1087, 1101, 1105, 1124, 1173, 1174, 1178, 1179, 1205, 1216, 1221, 1249.

Şu cümlelerde ise Ö, Y'den bağımsız bir biçim birimi olarak da vardır:

C: 13, 26, 27, 43, 44, 45, 49, 51, 52, 53, 62, 64, 71, 75, 81, 86, 90, 95, 101, 102, 104, 107, 108, 113, 115, 116, 121, 138, 152, 153, 160, 168, 169, 172, 173, 183, 192, 194, 196, 204, 205, 208, 210, 212, 215, 236, 238, 242, 245, 247, 249, 252, 253, 255,

257, 264, 273, 278, 282, 286, 287, 290, 291, 294, 306, 313, 317, 327, 328, 337, 345, 348, 351, 356, 361, 372, 382, 378, 386, 389, 391, 398, 399, 400, 401, 402, 404, 408, 415, 417, 419, 426, 444, 446, 448, 451, 467, 483, 485, 492, 503, 506, 515, 517, 525, 534, 536, 542, 544, 552, 558, 567, 570, 580, 583, 587, 590, 591, 593, 595, 601, 617, 620, 631, 633, 641, 648, 649, 706, 711, 712, 717, 718, 722, 735, 744, 747, 755, 758, 766, 768, 769, 781, 783, 790, 794, 800, 803, 814, 822, 823, 825, 827, 831, 839, 841, 842, 845, 851, 852, 853, 856, 860, 862, 863, 864, 869, 870, 871, 873, 874, 880, 883, 898, 904, 909, 912, 927, 928, 945, 954, 956, 957, 959, 967, 985, 994, 1000, 1011, 1043, 1046, 1047, 1058, 1061, 1065, 1066, 1068, 1069, 1075, 1079, 1083, 1091, 1108, 1118, 1119, 1121, 1127, 1129, 1130, 1136, 1139, 1153, 1174, 1181, 1183, 1185, 1189, 1202, 1205, 1210, 1223, 1227, 1238, 1243, 1246, 1248, 1250, 1252, 1258, 1260, 1261, 1265, 1267, 1268, 1270, 1271, 1281, 1287, 1298, 1300, 1306, 1308, 1310, 1311, 1312, 1316, 1324, 1329, 1345, 1347, 1349, 1362, 1369, 1372, 1380, 1383, 1397, 1404, 1409, 1454, 1455, 1460, 1467, 1476, 1482, 1484, 1485, 1486, 1487, 1489, 1495, 1496, 1503, 1504, 1513, 1514, 1518, 1520, 1523, 1543, 1547, 1560, 1571, 1572, 1577, 1578, 1585, 1587, 1590, 1596, 1597, 1598, 1600, 1610, 1613, 1618, 1620, 1621, 1633, 1634, 1635, 1637, 1643, 1650, 1654, 1655, 1662, 1666, 1675, 1679, 1682, 1686, 1688, 1691, 1693, 1694, 1700, 1701, 1713, 1718, 1719, 1723, 1725, 1726, 1727, 1738, 1748, 1749, 1750, 1753, 1757, 1759, 1762, 1768, 1775, 1797, 1798, 1800, 1815, 1816, 1829, 1835, 1838, 1846, 1848, 1850, 1859, 1861, 1865, 1866, 1870, 1872, 1891, 1896, 1898, 1899, 1901, 1908, 1911, 1917, 1919, 1923, 1931, 1937, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1948, 1949, 1955, 1961, 1963, 1965, 1968, 1984, 1998, 2019, 2020, 2034, 2041, 2043, 2046, 2047, 2051, 2053, 2054, 2056, 2062, 2066, 2076, 2079, 2088, 2094, 2101, 2109, 2115, 2121, 2122, 2124, 2127, 2145, 2147, 2152, 2154, 2164, 2166, 2169, 2171, 2173, 2181, 2182, 2184, 2186, 2187, 2199, 2206, 2209, 2210, 2213, 2215, 2217, 2220, 2221, 2225, 2235, 2237, 2238, 2239, 2242, 2247, 2248, 2250, 2251, 2252, 2253, 2256, 2266, 2273, 2274, 2279, 2284, 2286, 2289, 2290, 2294, 2304, 2309, 2339, 2344, 2345, 2350, 2354, 2358, 2360, 2361, 2370, 2383, 2386, 2394, 2402, 2404, 2405, 2406, 2407, 2413, 2420, 2425, 2427, 2430, 2443, 2444, 2446, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2454, 2458, 2469, 2470, 2477, 2478, 2479, 2482, 2488, 2496, 2527, 2535, 2547, 2554, 2558, 2563, 2566, 2571, 2586, 2590, 2594, 2612, 2618, 2627, 2632, 2633, 2636, 2644, 2645, 2648, 2649, 2650, 2651, 2671, 2672, 2678, 2684, 2685, 2686, 2688, 2697, 2698, 2699.

İ: 1, 4, 7, 20, 32, 34, 41, 45, 47, 48, 52, 58, 60, 65, 67, 86, 98, 102, 117, 137, 153, 167, 169, 175, 181, 187, 189, 195, 207, 216, 217, 218, 223, 228, 233, 240, 244, 253, 261, 262, 283, 289, 291, 296, 297, 305, 312, 315, 316, 319, 320, 321, 322, 326, 352, 359, 364, 365, 377, 379, 380, 390, 404, 413, 416, 419, 420, 430, 455, 460, 469, 475, 476, 477, 481, 520, 530, 561, 564, 566, 576, 583, 586, 588, 627, 628, 629, 630, 631, 639, 640, 641, 647, 649, 653, 662, 663, 665, 669, 678, 726, 729, 734, 736, 745, 747, 749, 765, 778, 780, 787, 811, 831, 835, 839, 851, 856, 859, 868, 889, 898, 919, 920, 925, 926, 948, 963, 965, 967, 971, 972, 973, 980, 981, 989, 990, 1001, 1011, 1025, 1036, 1067, 1069, 1071, 1074, 1084, 1093, 1104, 1117, 1124, 1126, 1129, 1145, 1147, 1148, 1150, 1151, 1152, 1154, 1155, 1158, 1163, 1164, 1175, 1182, 1187, 1188, 1194, 1199, 1205, 1207, 1209, 1215, 1216, 1219, 1221, 1239, 1241, 1248.

C ve İ'de çok seyrek olarak Ö'süz cümlelerle karşılaşmaktadır: Mektubuma cevap istemez! C, 1195 ve (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Anladık (1.1.1.2) gevezelik istemez[....] C, 2407 gibi. Ayrıca bazı birleşik veya karmaşık cümlelerde de Ö'süz isim yan cümleleri vardır. Bu cümleler kalıplaşma eğilimindeki "-mAktAn ise / -mAsIndAn ise"li cümlelerdir: C, 1523; C. 1546; C,1621; C, 1744; C, 2243; C, 2564; İ, 147; İ, 1219.

1.1.1.1.1.1.4.2 Ö, ZT veY'den Oluşanlar

Bu isim cümlelerindeki, ZT'ler, çoğu "elbette, işte, filhakika, bununla beraber, hususiyle vb" bağlaç işlevi gelişen zarflardan oluşmaktadır:

C: 7, 39, 48, 54, 58, 60, 81, 83, 98, 117, 121, 122, 123, 168, 177, 190, 192, 193, 200, 211, 212, 215, 239, 260, 261, 277, 284, 293, 319, 336, 345, 350, 354, 384, 388, 400, 417, 419, 434, 440, 459, 470, 473, 488, 504, 509, 545, 574, 575, 576, 581, 585, 587, 591, 595, 607, 609, 610, 624, 642, 662, 667, 672, 703, 712, 712, 734, 750, 751, 766, 791, 795, 797, 803, 815, 815, 816, 817, 855, 856, 880, 886, 890, 906, 913, 924, 951, 958, 960, 992, 1051, 1067, 1074, 1078, 1084, 1085, 1087, 1104, 1158, 1168, 1198, 1224, 1246, 1247, 1251, 1261, 1280, 1281, 1406, 1411, 1421, 1473, 1538, 1569, 1571, 1581, 1603, 1612, 1755, 1758, 1779, 1790, 1796, 1861, 1888, 1900, 1914, 1924, 1926, 1942, 1953, 1986, 1997, 1999, 2028, 2040, 2044, 2056, 2064, 2090, 2100, 2105,

2126, 2137, 2141, 2151, 2157, 2160, 2165, 2175, 2190, 2204, 2244, 2246, 2256, 2275, 2276, 2281, 2306, 2315, 2367, 2378, 2388, 2463, 2464, 2480, 2496, 2498, 2524, 2532, 2537, 2580, 2665.

İ: 46, 66, 71, 116, 132, 191, 198, 214, 236, 246, 255, 256, 263, 283, 319, 377, 402, 427, 453, 456, 469, 470, 482, 568, 571, 578, 585, 590, 615, 671, 686, 727, 762, 784, 786, 795, 797, 818, 832, 876, 962, 964, 971, 1014, 1038, 1062, 1079, 1099, 1126, 1140, 1156, 1165, 1200, 1217, 1221, 1226, 1241.

1.1.1.1.1.4.3 Ö, DT ve Y'den Oluşanlar

DT alan isim cümlelerinde, bu DT'ler genel olarak kalma ekli DT'lerdir. Yalnızca C, 91 cümlesinde kalma ekli DT yanında yönelme ekli DT vardır. Ancak burada da yönelme ekli birimin Y'e mi yoksa Ö'ye mi bağlı olduğu konusu tartışmaya açıktır: Başlarında kavuk yerine bir güzel siyah kalpak var idi.

C: 91, 106, 110, 111, 132, 155, 200, 208, 241, 247, 263, 299, 305, 311, 375, 384, 475, 588, 699, 748, 797, 981, 1095, 1132, 1156, 1163, 1165, 1176, 1246, 1260, 1267, 1318, 1327, 1340, 1357, 1509, 1545, 1552, 1571, 1589, 1618, 1630, 1635, 1685, 1763, 1773, 1779, 1797, 1861, 1878, 1916, 1938, 1941, 2060, 2096, 2190, 2200, 2203, 2215, 2222, 2291, 2238, 2388, 2425, 2453, 2478, 2542, 2543, 2562, 2643, 2665.

İ: 49, 51, 80, 115, 185, 216, 291, 300, 312, 315, 318, 319, 359, 371, 392, 443, 469, 525, 549, 583, 666, 709, 721, 755, 795, 856, 872, 895, 931, 1076, 1076, 1098, 1105, 1174, 1198, 1205.

C'de yer alan 404, 542, 767, 825, 899, 965, 1491, 1552, 2182, 2199 cümlelerinde ise Ö, ZT ve Y yanında yine kalma ekli DT'ler de vardır.

1.1.1.1.1.4.4 "var / yok" Y'li İsim Cümleleri

C ve İ'deki isim cümlelerinin büyük bir bölümü, bir nesnenin bir yerde veya bir şeyde varlığının veya yokluğunun bildirildiği / tasarlandığı "var" veya "yok" Y'li cümlelerdir. İsim cümlelerinin çoğunlukla Y ve Ö'den oluştuğu, bunlara az sayıda ZT veya DT almış isim cümlelerinin eklenebileceği belirtilmişti. Bu DT'li isim cümlelerinin

büyük bir bölümü ise Y'si "var" veya "yok" olan cümlelerdir ve Türkçede isim cümlelerinde daha çok kalma durum ekli DT'lerinin bulunduğuna dair genel yargı, bu "var / yok"lu cümlelerden kaynaklanmış olmalıdır. C ve İ'deki basit veya birleşik cümle içinde yer alan "var" veya "yok" Y'li isim cümleleri şunlardır:

1.1.1.1.1.4.4.1 "var" Y'li İsim Cümleleri

C: 91, 122, 132, 193, 200 (mevcut), 211, 241, 247, 263, 299, 311(mevcut), 404, 451, 475, 534, 542, 587, 588, 595, 631, 699, 734, 744, 748 (mevcut), 751 (mevcut), 767, 769, 797 (mevcut), 841, 845, 863, 880, 883, 899 (mevcut), 959, 974, 981, 1043, 1051, 1068, 1078, 1118, 1132, 1136, 1139, 1163, 1165, 1176, 1181, 1246, 1248, 1251, 1252, 1258, 1260, 1261 (mevcut), 1261, 1271, 1280, 1310, 1312, 1318, 1327, 1357, 1486, 1489, 1490, 1504, 1509, 1545, 1552, 1569, 1571, 1577, 1578, 1618, 1630, 1637, 1685, 1700, 1763, 1773, 1779, 1797, 1798, 1800, 1829, 1851, 1861, 1872, 1878, 1891, 1896, 1916, 1938, 1941, 1942, 1945, 1948, 1961, 1968, 1998, 2018, 2046, 2053, 2096, 2101, 2147, 2160 (mevcut), 2165 (mevcut), 2171 (mevcut), 2173, 2190, 2200, 2203, 2204 (eksiltilmiş), 2215, 2222, 2242, 2244, 2247, 2252, 2253, 2279, 2291, 2294, 2295, 2304, 2309, 2328, 2350, 2360, 2361 (eksiltilmiş), 2450, 2451, 2453, 2469, 2477 (eksiltilmiş), 2478, 2496, 2498, 2543, 2547, 2580, 2586, 2643, 2644, 2649, 2651, 2665, 2672, 2698.

İ: 17, 51, 65, 66 (mevcut), 77, 80, 115, 189, 214, 216, 223, 283, 289, 291, 297, 300, 312, 315, 359, 371, 416, 443, 469, 475, 525, 561, 583, 629, 666, 721, 747, 755, 811, 856, 872, 889, 895, 919 (eksiltilmiş), 931, 971, 980, 1076, 1098, 1140, 1174, 1205.

1.1.1.1.1.4.4.2 "yok" Y'li İsim Cümleleri

C: 39, 200, 205, 305, 317, 354, 375, 391, 419, 503, 504, 825, 839, 853, 864, 870, 965, 1129, 1168, 1183, 1246, 1247, 1250, 1260, 1261, 1267, 1270, 1298, 1327, 1340, 1404, 1411, 1454, 1491, 1552, 1571, 1613, 1618, 1633, 1635, 1637, 1850, 1859, 1861, 1948, 1949, 1955, 1961, 2062, 2090, 2127, 2152, 2164, 2165, 2171, 2175, 2182, 2190, 2199, 2206, 2237, 2252, 2289, 2354, 2404, 2420, 2425, 2446, 2479, 2496, 2537, 2542, 2562, 2590, 2612, 2645, 2648, 2650, 2665.

İ: 34, 49, 102, 392, 416, 469, 477, 482, 647, 709, 727, 795, 818, 963, 1099, 1126, 1187, 1198, 1205.

1.1.1.1.1.5 İsim Cümlelerinde Ek Fiil Kullanımı

İsimlerin ya da bu görevdeki birimlerin isim Y'si olabilmesini sağlayan i- fiilinin, Türkçede 3. kişi çekimlerinde sıklıkla düşürüldüğüne dair yaygın bir görüşün tersine olarak, C ve İ'de yer alan isim cümlelerinin büyük bölümünde kendisini koruduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, çalışma metnimizin yazı dili ile konuşma dilinin büyük olasılıkla birbirinden çok ayrı bir yapılanma içinde olduğu Osmanlı Türkçesi döneminin yazı dilinden alınmış olmasından kaynaklanabileceği gibi, Namık Kemal'in üslup özelliği olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca bu roman metinlerine i- fiilinin hangi bölümlerde yaygın olarak düşürüldüğü veya düşürülmediği açılarından da baktık. Ancak gördük ki, Namık Kemal, gerek anlatıcı olduğu bölümlerde, gerekse aslında konuşma dili parçaları sayılabilecek diyaloglarda i- fiilini yine yoğun olarak düşürmemiştir. Burada belirtilmesi gereken bir nokta da, çalışma metnimizin büyük bölümünü oluşturan C'de roman kahramanlarının şah, han, şehzade ve vezir gibi saray çevresi insanları olduğudur. Buna bağlı olarak bu kahramanların birbirleriyle veya saray dışından bir insanla konuşmalarında resmi bir hitabet ağzı kullanılmıştır. Saray dışındaki diğer insanların da saray çevresine yönelik olarak yaptıkları konuşmalarda da nezaket üslubu söz konusudur. Bu, i- fiilinin sıklıkla düşürülmemiş olmasının bir diğer nedeni olarak değerlendirilebilir. Bu durum yalnız isim cümleleri için değil, -D°r ekinin kuvvetlendirme veya olasılık anlamıyla geldiği fiil cümleleri için de geçerlidir. C ve İ'de isim cümlelerinde i- fiilinin düşürülmüş veya düşürülmemiş olmasıyla ilgili şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

1.1.1.1.1.5.1 Ek Fiili Düşmemiş Olanlar

C: 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 39, 43, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 58, 60, 62, 64, 65, 71, 74, 75, 81, 83, 86, 90, 91, 95, 98, 100, 101, 102, 104, 106, 107, 108, 110, 111, 113, 115, 116, 117, 121, 122, 123, 127, 132, 138, 144, 152, 155, 160, 169, 172, 173, 177, 183, 185, 186, 190, 192, 193, 194, 196, 200, 204, 205, 208, 210, 211, 212, 215, 238, 242, 245, 247, 249, 251, 252,

253, 255, 257, 260, 261, 263, 264, 273, 277, 278, 282, 284, 286, 287, 290, 291, 293, 294, 299, 300, 306, 311, 313, 319, 327, 328, 336, 337, 345, 347, 348, 350, 354, 356, 361, 371, 372, 375, 382, 384, 386, 388, 389, 391, 398, 399, 400, 401, 404, 408, 415, 417, 419, 426, 434, 440, 444, 446, 448, 451, 459, 467, 470, 473, 475, 477, 483, 485, 488, 492, 503, 504, 506, 509, 515, 517, 523, 525, 536, 542, 544, 545, 551, 552, 558, 567, 570, 574, 575, 576, 579, 580, 581, 583, 585, 587, 588, 590, 591, 593, 595, 601, 607, 609, 610, 617, 620, 624, 631, 633, 641, 642, 648, 649, 652, 662, 667, 672, 703, 706, 711, 712, 717, 718, 722, 734, 735, 738, 744, 747, 748, 750, 751, 755, 757, 758, 766, 767, 768, 769, 781, 783, 790, 791, 794, 795, 797, 798, 802, 814, 815, 816, 817, 819, 822, 823, 825, 827, 839, 841, 842, 845, 851, 852, 853, 855, 856, 862, 864, 871, 873, 874, 880, 883, 886, 890, 898, 899, 904, 906, 909, 912, 913, 924, 926, 927, 928, 943, 945, 951, 954, 955, 956, 957, 958, 960, 965, 967, 968, 974, 981, 985, 992, 994, 998, 1000, 1011, 1013, 1039, 1043, 1046, 1047, 1049, 1051, 1058, 1060, 1061, 1065, 1066, 1067, 1068, 1069, 1074, 1075, 1076, 1077, 178, 1079, 183, 1084, 1085, 1091, 1095, 1104, 1108, 1118, 1119, 1121, 1127, 1128, 1129, 1130, 1132, 1135, 1136, 1138, 1139, 1153, 1156, 1158, 1163, 1165, 1167, 1168, 1174, 1176, 1177, 1181, 1183, 1185, 1189, 1197, 1198, 1202, 1205, 1210, 1223, 1224, 1227, 1232, 1238, 1243, 1246, 1248, 1250, 1251, 1252, 1258, 1260, 1261, 1263, 1265, 1267, 1268, 1270, 1271, 1280, 1281, 1287, 1299, 1300, 1310, 1311, 1312, 1316, 1324, 1329, 1338, 1345, 1347, 1349, 1357, 1362, 1369, 1372, 1380, 1385, 1397, 1404, 1406, 1409, 1411, 1415, 1421, 1460, 1471, 1473, 1476, 1484, 1485, 1486, 1487, 1489, 1490, 1491, 1493, 1495, 1496, 1504, 1509, 1513, 1514, 1518, 1520, 1523, 1538, 1543, 1545, 1546, 1547, 1552, 1554, 1560, 1569, 1571, 1572, 1577, 1578, 1581, 1585, 1587, 1588, 1589, 1590, 1596, 1597, 1598, 1600, 1603, 1608, 1612, 1613, 1618, 1620, 1621, 1630, 1632, 1633, 1634, 1635, 1637, 1643, 1650, 1654, 1655, 1662, 1666, 1669, 1675, 1679, 1682, 1684, 1685, 1686, 1688, 1691, 1693, 1694, 1700, 1701, 1713, 1718, 1719, 1723, 1725, 1727, 1738, 1744, 1748, 1749, 1750, 1755, 1758, 1759, 1762, 1768, 1773, 1775, 1779, 1790, 1792, 1796, 1797, 1815, 1816, 1824, 1833, 1835, 1838, 1839, 1846, 1861, 1865, 1866, 1870, 1872, 1878, 1891, 1896, 1898, 1899, 1900, 1902, 1908, 1911, 1914, 1916, 1917, 1919, 1923, 1924, 1926, 1932, 1931, 1932, 1933, 1937, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1948, 1961, 1963, 1965, 1968, 1972, 1984, 1986, 1991, 1997, 1999, 2017, 2020, 2023, 2028, 2034, 2040, 2041, 2043, 2044, 2047, 2051, 2053, 2054, 2056, 2059, 2060, 2061, 2062, 2064, 2066, 2076, 2079, 2088, 2094, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2105, 2107, 2109, 2120,

2122, 2124, 2126, 2127, 2137, 2141, 2145, 2147, 2150, 2151, 2152, 2154, 2157, 2160, 2164, 2165, 2166, 2168, 2171, 2173, 2181, 2182, 2184, 2186, 2187, 2188, 2190, 2200, 2205, 2209, 2210, 2213, 2215, 2217, 2220, 2221, 2222, 2225, 2234, 2237, 2238, 2239, 2242, 2243, 2244, 2246, 2248, 2250, 2251, 2252, 2256, 2258, 2261, 2266, 2273, 2274, 2275, 2276, 2279, 2281, 2284, 2286, 2289, 2291, 2301, 2303, 2304, 2306, 2309, 2315, 2328, 2339, 2344, 2345, 2350, 2358, 2370, 2375, 2378, 2381, 2384, 2385, 2388, 2402, 2405, 2406, 2407, 2413, 2420, 2425, 2427, 2430, 2441, 2443, 2444, 2446, 2447, 2448, 2450, 2451, 2452, 2454, 2458, 2463, 2464, 2469, 2470, 2472, 2477, 2479, 2480, 2481, 2488, 2496, 2524, 2527, 2530, 2532, 2535, 2537, 2542, 2543, 2547, 2552, 2554, 2558, 2562, 2563, 2564, 2566, 2571, 2580, 2590, 2594, 2612, 2618, 2627, 2632, 2633, 2636, 2649, 2665, 2671, 2678, 2684, 2685, 2686, 2688, 2697, 2698, 2699.

İ: 1, 4, 7, 14, 17, 20, 27, 28, 32, 34, 41, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 55, 58, 60, 65, 66, 67, 71, 77, 80, 86, 89, 98, 99, 115, 116, 126, 132, 137, 147, 153, 167, 169, 175, 181, 187, 191, 192, 195, 198, 207, 210, 214, 216, 223, 228, 233, 236, 240, 244, 246, 253, 255, 256, 261, 262, 263, 283, 289, 296, 297, 300, 305, 306, 315, 316, 318, 319, 321, 322, 326, 336, 352, 359, 360, 365, 371, 377, 379, 380, 382, 400, 402, 413, 416, 419, 420, 427, 430, 443, 453, 455, 456, 460, 469, 470, 475, 481, 482, 500, 510, 520, 521, 525, 530, 549, 551, 557, 561, 565, 566, 568, 571, 576, 578, 583, 585, 586, 588, 590, 615, 641, 662, 663, 665, 666, 669, 671, 678, 686, 701, 709, 721, 726, 727, 729, 734, 736, 745, 746, 747, 749, 755, 762, 765, 778, 780, 784, 786, 787, 795, 797, 798, 818, 831, 832, 835, 839, 851, 856, 859, 876, 889, 898, 920, 925, 926, 931, 948, 962, 963, 964, 965, 967, 971, 973, 977, 980, 981, 990, 1001, 1011, 1014, 1025, 1032, 1036, 1038, 1062, 1067, 1069, 1071, 1073, 1074, 1079, 1084, 1087, 1093, 1098, 1099, 1104, 1117, 1124, 1126, 1145, 1147, 1148, 1150, 1151, 1152, 1156, 1158, 1165, 1173, 1175, 1178, 1179, 1182, 1187, 1188, 1196, 1200, 1205, 1207, 1209, 1215, 1216, 1217, 1219, 1221, 1226, 1239, 1241, 1249.

1.1.1.1.1.5.2 Ek Fiili Düşmüş Olanlar

1.1.1.1.1.5.2.1 Genel Dil Tasarrufu Bakımından Düşmüş Olanlar

C: 81, 102, 168, 215, 217, 278, 327, 483, 492, 517, 580, 590, 591, 601, 624, 815, 913, 945, 951, 967, 1211, 1487, 1546, 1686, 2088, 2169.

İ: 236, 291, 404, 588, 615, 765, 965, 1158, 1226.

1.1.1.1.1.5.2.2 Üslûp Özelliği Olarak Düşmüş Olanlar

C: 64, 76, 85, 153, 222, 236, 239, 241, 242, 282, 305, 317, 351, 372, 378, 384, 391, 400, 402, 404, 405, 419, 427, 463, 482, 486, 507, 517, 528, 534, 544, 587 (alıntı cümlede), 606, 631, 699, 800, 801, 803, 825, 827, 831, 851, 860, 863, 866, 869, 870, 880, 959, 990, 1011, 1047, 1053, 1087, 1121, 1126, 1128, 1135, 1183, 1246, 1247, 1249, 1258, 1261, 1267, 1298, 1306, 1308, 1318, 1327, 1338, 1340, 1383, 1391, 1404, 1405, 1407, 1422, 1454, 1455, 1467, 1482, 1496, 1503, 1571, 1610, 1612, 1613, 1618, 1630, 1654, 1700, 1718, 1726, 1750, 1753, 1757, 1763, 1773, 1776, 1798, 1800, 1829, 1837, 1848, 1850, 1851, 1855, 1859, 1861, 1872, 1888, 1896, 1898, 1901, 1938, 1939, 1941, 1945, 1948, 1949, 1953, 1955, 1961, 1965, 1968, 1998, 2018, 1019, 2046, 2062, 2090, 2101, 2102, 2115, 2118, 2175, 2179, 2199, 2203, 2204, 2206, 2214, 2222, 2236, 2247, 2253, 2279, 2289, 2290, 2294, 2295, 2309, 2337, 2345, 2354, 2360, 2361, 2367, 2370, 2383, 2386, 2394, 2404, 2442, 2446, 2448, 2449, 2450, 2451, 2453, 2478, 2479, 2482, 2496, 2498, 2586, 2602, 2643, 2644, 2645, 2648, 2649, 2650, 2651, 2665, 2672, 2694.

İ: 4, 5, 6, 34, 90, 102, 117, 157, 161, 163, 185, 189, 217, 218, 267, 289, 291, 312, 320, 323, 375, 377, 390, 392, 395, 416, 467, 469, 476, 477, 564, 583, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 639, 640, 642, 643, 647, 649, 653, 665, 681, 791, 795, 811, 856, 859, 868, 872, 895, 919 (eksiltilmiş), 926, 971, 972, 989, 990, 994, 1076, 1084, 1101, 1105, 1126, 1129, 1140, 1151, 1154, 1155, 1163, 1164, 1174, 1198, 1199, 1205, 1217, 1221, 1248.

1.1.1.1.1.2 Fiil Cümleleri

Y'si çekimli bir fiil olan, yani kişi ve zaman ekli fiil Y'lerinden oluşan cümlelere fiil cümlesi denir. Fiil cümlelerinin çoğu Y'si çekimli basit bir fiilden oluşur:

Adil Giray'ın bu yolda olan libası ise çehresine gecenin hale-i mehtaba yakıştığı kadar yakıştırdı. C, 92

Kendi sahilde büyümüş ve ailesinin sevkettiği tarik-i terbiye iktizasınca zorbazane talimlerin hiçbirinde ihmal etmemiş olmak cihetiyle pek güzel yüzmek bilir idi.C, 527,

Doğruca büyük Çamlıca'ya gelerek âdeti üzere çeşme başındaki çınarın altında bir iskemleye oturdu. İ, 357,

Beri taraftan Ali bey validesinden ayrılınca bir iki saat kadar ötede beride dolaşarak oldukça hiddet-i nabecasını teskin ettikten sonra iade-i neşat ümidiyle -yolunda evlâtlıkitaati gibi bir vazifeyi mukaddeseyi bile fedadan çekinmediği- Mehpeyker'in aguş-i iltifatına atıldı. İ, 683 gibi.

Ancak fiil cümlelerinde fiil Y'si, tasvir fiilinden veya birleşik fiil, deyim gibi bir sözcük öbeğinden de oluşabilir:

(1) (1.1) Baharın küre-i nesime verdiği letafetten midir, (1.2) nedir, (2) o fasılda gökyüzünün letaif-i elvanı olsa olsa güneş çehrelî, ziya saçlı bir dilberin maî gözlerinde görülebilir. İ, 27,

(1) O hâl üzerine Cezmi'nin gönlünde yine merhamet galeyana başladı, (2) çektiği bu kadar meşakk ü mehalikin sırf beyhude gitmesine de bir türlü kail olamadı, (3) afet-zedenin tekrar imdadına şitap eyledi, (4) baygın bir hâlde bulunan mağrukun belindeki kuşağa el attı. C, 539

Cengiz ayininin tecdidini İslâm'ın ittihadına, kendi istibdadını hilâfet-i İslâmiyenin bekasına tercih ederdi. C, 61,

(1) (1.1) Vakta ki 986 senesinin evvel baharı erişti, İran seferi, devletçe mukarrer olmağla beraber Sokollu'nun rey ve ısrarı üzerine tecavüzün düşman tarafından zuhuruna muallâk tutulduğundan isyan hâlinde bulunan bazı Gürcü ümerasının tedibi şayiasıyla ordu-yı humayun Üsküdar'a mürur eyledi. C, 422 gibi.

Bazı fiil cümlelerinde ise ikilemeli ve kalıplaşmış kullanımlar vardır:

Bir kuvve-i galibe kendisini esfel-i safiline doğru çeker götürürmüş gibi bir hayli müddetler aşağı iner dururdu. C, 554,

O sırada ise beriki afet-zedeye bir uyuşukluk arız olmağla sağ kolu bütün bütün Cezmi'nin vücudundan çözümlenerek yalnız sol eli tutunduğu yerde kilitlenmiş kalmış idi. C, 556,

(1) Zihnine emvac-ı derya adedince vahimeler hücum eder, (2) yine cümlesi emvac-ı derya gibi hiçbir şekilde durmaksızın mahvolur giderdi. C, 1031,

(1) (1.1) Bey de ortada müheyya olan işret takımına bakarak : (1.1.1) "- (1.1.1.1) Pekâlâ! geç kalma! (1.1.1.2) sen gelinceye kadar ben kendi kendime eğlenirim. (1.1.1.3) Hazır rakı da var." dedi, ve (1.2) içmeye başladı, (2) karı da defoldu gitti. İ, 1140 gibi.

Bu kullanımlarla bağlayıcılık görevli "-°p" zarf fiil ekinin (Abik: 1998, 27) bir kullanım özelliği arasında büyük benzerlik vardır:

Fakat Şehriyar, sözü bayağı hanzadeye talimat verir bir yolda söyleyip durur ve kendi ise facirenin her hâlini etrafiyle bilir iken mesele sırf onun muhtereatından birşey olduğunu idrak edemedi. C, 889 örneğinde olduğu gibi.

İçerisinde buldukları cümlelerin yapısına göre fiil cümleleri şu biçimde sınıflandırılabilir:

1.1.1.1.2.1 Basit Fiil Cümleleri

Mahiyetinde istidat olan eçsama tenevvür için güneşe bir kere mukabil olmak kifayet eder. C, 995,

Sultan Süleyman zamanında üzerimize Rumeli'den bile sevk-i ceş olunmuştu. C, 1657,

Perihan ile Adil Giray'ı ikna için elden gelen tedbire başladılar. C, 2133,

İki günün meşhudatı ise tabiatıyla o kadar kuvvetli bir zihne hatt-ı hareket tâyin edemediğinden beyin hâli hayret-i sırfa müncer olmuş idi. İ, 202,

Mehpeyker ise bu teklifin kabulünde iki üç dakika bile tereddüt göstermedi. İ, 735 gibi.

C: 4, 9, 11, 28, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 46, 50, 59, 61, 66, 77, 78, 79, 80, 82, 87, 88, 89, 92, 96, 97, 99, 103, 109, 112, 114, 119, 120, 126, 128, 130, 133, 134, 135, 137, 141, 142, 143, 145, 146, 148, 150, 151, 154, 156, 157, 158, 159, 161, 163, 165, 167, 170, 171, 174, 175, 178, 179, 180, 184, 187, 188, 189, 195, 199, 201, 202, 206, 209, 214, 217, 219, 221, 224, 225, 228, 229, 230, 235, 240, 243, 244, 246, 250, 256, 258, 259, 268, 269, 271, 272, 274, 275, 276, 279, 280, 281, 285, 288, 289, 292, 295, 296, 302, 303, 304, 307, 308, 309, 316, 318, 322, 324, 326, 331, 333, 335, 339, 340, 341, 342, 343, 346, 349, 353, 358, 363, 374, 381, 383, 385, 420, 422, 423, 424, 430, 431, 435, 436, 438, 439, 442, 443, 445, 447, 449, 450, 452, 454, 455, 456, 460, 464, 469, 472, 474, 478, 480, 489, 491, 495, 497, 498, 499, 500, 508, 511, 516, 518, 520, 524, 527, 533, 538, 541, 543, 546, 547, 553, 554, 555, 556, 560, 563, 564, 565, 568, 569, 572, 573, 577, 578, 582, 584, 586, 589, 592, 597, 598, 599, 602, 613, 614, 615, 616, 619, 621, 622, 626, 629, 632, 638, 639, 644, 645, 646, 654, 655, 656, 659, 664, 666, 670, 671, 675, 676, 677, 678, 679, 681, 687, 689, 690, 691, 695,

696, 697, 698, 700, 701, 702, 704, 707, 709, 715, 716, 720, 723, 724, 725, 726, 729, 730, 731, 732, 733, 737, 739, 741, 742, 752, 754, 756, 759, 760, 765, 771, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 780, 782, 785, 786, 787, 788, 789, 792, 793, 806, 807, 810, 812, 813, 818, 820, 821, 828, 830, 861, 875, 877, 878, 879, 881, 882, 885, 887, 888, 889, 892, 894, 895, 897, 901, 907, 910, 916, 918, 919, 923, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 942, 944, 947, 948, 950, 952, 962, 964, 972, 973, 975, 976, 977, 978, 979, 982, 983, 986, 987, 988, 989, 993, 995, 997, 999, 1001, 1002, 1005, 1007, 1009, 1010, 1012, 1014, 1015, 1016, 1018, 1020, 1021, 1025, 1026, 1027, 1033, 1034, 1035, 1037, 1040, 1041, 1042, 1052, 1054, 1055, 1056, 1057, 1059, 1062, 1064, 1070, 1071, 1073, 1086, 1094, 1101, 1102, 1105, 1106, 1107, 1110, 1112, 1116, 1117, 1125, 1131, 1137, 1141, 1143, 1146, 1147, 1149, 1150, 1152, 1154, 1157, 1161, 1162, 1164, 1166, 1170, 1171, 1173, 1186, 1190, 1191, 1195, 1199, 1200, 1201, 1203, 1213, 1214, 1215, 1216, 1217, 1218, 1220, 1221, 1222, 1225, 1226, 1229, 1231, 1233, 1234, 1236, 1238, 1240, 1242, 1244, 1245, 1256, 1257, 1259, 1262, 1272, 1273, 1274, 1275, 1276, 1277, 1278, 1279, 1282, 1284, 1285, 1286, 1291, 1293, 1294, 1296, 1299, 1301, 1302, 1307, 1309, 1317, 1319, 1320, 1326, 1331, 1334, 1335, 1337, 1351, 1356, 1364, 1366, 1370, 1371, 1374, 1375, 1377, 1379, 1386, 1387, 1394, 1395, 1396, 1398, 1399, 1402, 1408, 1410, 1417, 1418, 1423, 1424, 1429, 1430, 1431, 1432, 1433, 1436, 1450, 1451, 1459, 1462, 1464, 1465, 1469, 1470, 1475, 1497, 1500, 1505, 1507, 1508, 1510, 1511, 1515, 1517, 1521, 1522, 1526, 1527, 1529, 1531, 1533, 1536, 1539, 1540, 1544, 1550, 1556, 1561, 1563, 1564, 1565, 1566, 1567, 1568, 1570, 1575, 1580, 1583, 1586, 1592, 1594, 1595, 1638, 1640, 1641, 1644, 1645, 1649, 1651, 1652, 1657, 1661, 1665, 1680, 1681, 1683, 1689, 1690, 1695, 1696, 1697, 1702, 1703, 1705, 1706, 1707, 1709, 1710, 1711, 1714, 1715, 1716, 1728, 1729, 1732, 1733, 1735, 1739, 1740, 1741, 1742, 1743, 1745, 1774, 1781, 1785, 1786, 1787, 1788, 1789, 1793, 1795, 1799, 1801, 1802, 1803, 1804, 1805, 1806, 1810, 1811, 1813, 1817, 1818, 1819, 1821, 1825, 1827, 1840, 1867, 1868, 1903, 1906, 1909, 1910, 1912, 1921, 1927, 1929, 1930, 1935, 1946, 1947, 1973, 1976, 1977, 1981, 1982, 1983, 1985, 1987, 1989, 1992, 1995, 1996, 2000, 2001, 2002, 2003, 2006, 2007, 2008, 2009, 2021, 2031, 2035, 2037, 2042, 2045, 2049, 2050, 2065, 2069, 2071, 2075, 2077, 2081, 2083, 2084, 2086, 2133, 2135, 2138, 2139, 2140, 2142, 2144, 2146, 2153, 2156, 2158, 2185, 2201, 2202, 2211, 2212, 2249, 2264, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2278, 2282, 2305, 2307, 2308, 2313, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2327, 2329, 2330, 2331, 2332, 2334, 2335, 2336, 2337, 2342, 2343, 2346, 2347,

2348, 2349, 2351, 2372, 2397, 2433, 2434, 2435, 2436, 2439, 2445, 2460, 2465, 2466, 2468, 2471, 2474, 2475, 2476, 2485, 2487, 2489, 2490, 2491, 2492, 2499, 2502, 2503, 2509, 2510, 2511, 2513, 2514, 2520, 2522, 2523, 2528, 2534, 2538, 2539, 2544, 2545, 2548, 2549, 2550, 2551, 2557, 2559, 2565, 2567, 2572, 2573, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2581, 2583, 2587, 2588, 2591, 2592, 2593, 2601, 2606, 2607, 2608, 2610, 2611, 2614, 2616, 2617, 2619, 2622, 2623, 2625, 2626, 2629, 2641, 2642, 2658, 2662, 2663, 2668, 2673, 2674, 2677, 2679, 2680, 2689, 2700, 2701, 2703.

İ: 2, 3, 8, 9, 15, 21 22, 23, 25, 33, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 53, 54, 59, 63, 68, 75, 76, 79, 81, 84, 85, 88, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 99, 101, 103, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 127, 129, 133, 134, 136, 138, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 162, 165, 171, 174, 176, 177, 180, 182, 186, 193, 194, 196, 197, 201, 202, 208, 209, 211, 212, 213, 219, 220, 221, 222, 227, 230, 232, 237, 238, 239, 242, 243, 245, 247, 249, 250, 251, 254, 257, 258, 260, 266, 268, 269, 270, 271, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 288, 290, 292, 293, 294, 295, 298, 299, 302, 303, 308, 309, 310, 311, 313, 314, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 334, 335, 338, 339, 342, 343, 345, 346, 347, 349, 354, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 366, 368, 370, 372, 374, 376, 385, 387, 389, 391, 396, 398, 399, 401, 403, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 415, 417, 424, 425, 426, 432, 433, 434, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 448, 449, 454, 457, 458, 461, 462, 463, 465, 473, 474, 479, 483, 485, 489, 490, 491, 492, 495, 498, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 516, 517, 518, 522, 523, 524, 531, 532, 535, 536, 537, 539, 540, 542, 543, 545, 546, 548, 550, 553, 554, 555, 556, 558, 559, 560, 563, 567, 569, 572, 575, 577, 580, 581, 584, 587, 595, 596, 598, 599, 600, 602, 603, 604, 605, 608, 609, 611, 612, 613, 614, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 645, 646, 648, 650, 651, 654, 655, 656, 657, 659, 660, 664, 667, 670, 672, 674, 675, 676, 679, 680, 682, 683, 684, 687, 689, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 699, 700, 702, 703, 706, 710, 713, 714, 716, 717, 718, 719, 720, 722, 724, 725, 728, 730, 731, 732, 735, 737, 738, 742, 743, 751, 752, 756, 757, 759, 760, 761, 763, 764, 766, 769, 770, 771, 772, 775, 776, 777, 782, 783, 788, 789, 793, 800, 801, 802, 803, 807, 808, 809, 810, 812, 813, 815, 816, 822, 823, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 833, 834, 836, 837, 838, 840, 841, 842, 843, 845, 846, 847, 848, 849, 853, 858, 860, 861, 862, 863, 864, 870, 871, 873, 874, 882, 884, 886, 888, 891, 893, 894, 896, 897, 900, 901, 902, 905, 907, 908, 909, 912, 913, 915, 918, 921, 922,

927, 928, 929, 932, 933, 934, 935, 936, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 949, 950, 953, 954, 956, 957, 958, 961, 968, 969, 974, 975, 978, 979, 982, 984, 985, 986, 992, 993, 995, 996, 997, 998, 1002, 1003, 1004, 1005, 1007, 1008, 1009, 1010, 1012, 1013, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1020, 1022, 1024, 1026, 1027, 1028, 1030, 1031, 1033, 1034, 1035, 1037, 1039, 1040, 1041, 1042, 1043, 1044, 1045, 1046, 1049, 1051, 1052, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1060, 1061, 1063, 1064, 1065, 1066, 1068, 1072, 1075, 1077, 1078, 1080, 1082, 1083, 1085, 1088, 1090, 1091, 1092, 1095, 1096, 1097, 1100, 1103, 1107, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1118, 1120, 1121, 1123, 1125, 1127, 1128, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1138, 1139, 1142, 1143, 1144, 1146, 1153, 1156, 1159, 1160, 1161, 1162, 1166, 1169, 1170, 1171, 1172, 1177, 1180, 1181, 1186, 1190, 1191, 1192, 1193, 1195, 1196, 1197, 1203, 1204, 1206, 1210, 1211, 1218, 1224, 1225, 1227, 1228, 12333, 1234, 1236, 1237, 1240 ,1242, 1223, 1244, 1245, 1246.

1.1.1.1.2.2 Birleşik Fiil Cümleleri

1.1.1.1.2.2.1 Fiil~ Fiil Birleşiminden Oluşanlar

(1) Hatta aşağıda görülür ki (2) Özdemirzade gibi zamanının en büyük ve en tecrübeli askeriyle uğraşmağa muktedir oldu. C, 118,

(1) (1.1) Van valisi Hüsrev Paşa, İranlıların tecavüzünü ve ümera-yı Osmaniye'den iki zatın bir kalede mahsur kaldığını haber aldıysa da (1.2) asbab-ı mukabeleyi icabına göre tertip etmek için Mahmudî Hasan Bey'i altı yüz atlı ile düşmanın miktar-ı kuvvetini keşfe sevkeyledi. C, 428,

(1) Yalnız hıfzede bildiği sözlerini hatırdan geçirerek Şehriyar ile beraber bulunduğu zamanlar edilen sohbetlerden daha ruhsuz bulur ve (2) bu hâlî ise fikren kendini beğenmediğine hamletmek istedikçe kalben meclisin tenhalığı cihetiyle zarurî olan terbiyeye riayet gibi bin türlü tevillerle o ihtimali defe çalışırdı. C, 1004,

(1) Havalar berrak, sular saf, serv-i sîmîn ise güya ki nurdan dökülmüş bir peri kızı gibi anadan doğma çıplak suya girer, (2) şinaverliğe başlar. İ, 37,

(1) Nihayet bu azim üzerine birbirinden ayrıldılar, (2) habgâhlarına gittiler. İ, 1106 gibi.

C: 3, 5, 31, 47, 55, 56, 57, 63, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 84, 93, 94, 105, 118, 124, 125, 129, 131, 136, 139, 140, 147, 149, 162, 164, 166, 176, 181, 182, 191, 197, 198, 207, 213, 216, 218, 223, 226, 227, 231, 232, 233, 234, 237, 248, 254, 262, 265, 266, 267, 270, 297, 298, 301, 310, 312, 314, 315, 320, 321, 323, 325, 329, 330, 332, 334, 338, 344, 352, 357, 359, 360, 362, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 373, 376, 379, 380, 387, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 403, 406, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 416, 418, 425, 428, 429, 432, 433, 437, 441, 451, 453, 457, 458, 461, 462, 465, 466, 468, 471, 475, 476, 479, 481, 484, 487, 490, 493, 494, 496, 501, 502, 505, 510, 512, 513, 514, 519, 521, 522, 526, 528, 530, 531, 532, 535, 537, 539, 540, 548, 549, 550, 557, 559, 561, 562, 566, 571, 594, 596, 600, 603, 604, 605, 608, 611, 612, 618, 623, 625, 627, 628, 630, 634, 635, 636, 637, 640, 643, 647, 650, 651, 653, 657, 660, 661, 663, 665, 668, 673, 674, 680, 682, 683, 684, 685, 686, 688, 692, 693, 694, 705, 708, 710, 713, 714, 719, 721, 727, 736, 740, 743, 745, 746, 749, 753, 761, 762, 763, 764, 770, 772, 779, 784, 796, 799, 804, 805, 808, 809, 811, 821, 824, 826, 829, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 840, 843, 844, 846, 847, 848, 849, 850, 9854, 857, 858, 865, 867, 868, 872, 876, 884, 891, 893, 896, 900, 902, 903, 905, 908, 911, 914, 915, 917, 920, 921, 922, 925, 929, 930, 931, 932, 941, 946, 949, 953, 961, 963, 966, 968, 969, 970, 971, 980, 984, 991, 996, 1003, 1004, 1006, 1008, 1017, 1022, 1023, 1024, 1028, 1029, 1030, 1031, 1032, 1036, 1038, 1044, 1045, 1048, 1050, 1063, 1078, 1080, 1081, 1082, 1088, 1089, 1090, 1092, 1093, 1096, 1097, 1098, 1099, 1100, 1103, 1111, 1113, 114, 1115, 1120, 1122, 1123, 1124, 1133, 1134, 1140, 1142, 1144, 1148, 1151, 1155, 1159, 1160, 1169, 1172, 1175, 1178, 1179, 1180, 1182, 1184, 1187, 1188, 1192, 1193, 1194, 1196, 1204, 1206, 1207, 1208, 1209, 1219, 1228, 1230, 1235, 1237, 1241, 1253, 1254, 1255, 1264, 1266, 1269, 1283, 1288, 1289, 1292, 1295, 1297, 1303, 1304, 1305, 1313, 1314, 1315, 1321, 1322, 1323, 1325, 1328, 1330, 1332, 1336, 1341, 1344, 1346, 1348, 1350, 1352, 1353, 1354, 1355, 1359, 1360, 1361, 1363, 1365, 1367, 1368, 1373, 1376, 1378, 1381, 1382, 1384, 1388, 1389, 1390, 1393, 1400, 1401, 1403, 1412, 1414, 1416, 1419, 1420, 1425, 1426, 1427, 1428, 1434, 1438, 1439, 1442, 1443, 1444, 1445, 1446, 1447, 1448, 1449, 1452, 1453, 1456, 1457, 1458, 1461, 1463, 1466, 1468, 1472, 1474, 1477, 1478, 1480, 1481, 1483, 1488, 1492, 1494, 1498, 1501, 1502, 1506, 1512, 1516, 1554, 1555, 1557, 1558, 1558, 1559, 1562, 1573, 1574, 1576, 1579, 1582, 1591, 1599, 1601, 1602, 1604, 1605, 1606, 1607, 1609, 1611, 1614, 1615, 1616, 1617, 1619, 1622, 1623, 1624, 1625, 1626, 1627, 1628, 1629, 1631, 1636, 1648, 1653, 1656,

1658, 1659, 1660, 1667, 1668, 1687, 1692, 1698, 1699, 1704, 1712, 1717, 1720, 1721, 1722, 1724, 1730, 1731, 1734, 1736, 1737, 1746, 1747, 1751, 1752, 1754, 1756, 1760, 1761, 1764, 1765, 1766, 1767, 1769, 1770, 1771, 1772, 1777, 1778, 1782, 1783, 1807, 1808, 1812, 1814, 1820, 1822, 1826, 1828, 1830, 1831, 1832, 1834, 1836, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845, 1847, 1849, 1852, 1853, 1854, 1856, 1857, 1858, 1860, 1862, 1863, 1864, 1869, 1871, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1879, 1880, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1889, 1890, 1892, 1893, 1894, 1895, 1897, 1904, 1905, 1907, 1913, 1915, 1918, 1920, 1922, 1925, 1928, 1934, 1936, 1950, 1951, 1952, 1954, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1962, 1964, 1966, 1967, 1969, 1970, 1971, 1974, 1975, 1978, 1979, 1980, 1988, 1990, 1993, 1994, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2022, 2024, 2025, 2026, 2029, 2032, 2033, 2036, 2038, 2039, 2048, 2052, 2055, 2057, 2058, 2063, 2067, 2068, 2070, 2072, 2073, 2074, 2078, 2080, 2082, 2085, 2087, 2089, 2091, 2092, 2093, 2095, 2103, 2104, 2106, 2108, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2116, 2117, 2119, 2120, 2123, 2125, 2128, 2130, 2131, 2132, 2134, 2143, 2148, 2149, 2155, 2159, 2161, 2162, 2163, 2167, 2170, 2172, 2174, 2176, 2177, 2178, 2180, 2183, 2189, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2207, 2208, 2216, 2218, 2219, 2224, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2235, 2240, 2241, 2245, 2254, 2255, 2257, 2259, 2260, 2262, 2265, 2277, 2280, 2283, 2285, 2287, 2288, 2292, 2293, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2302, 2310, 2312, 2314, 2316, 2317, 2318, 2326, 2333, 2340, 2341, 2352, 2353, 2355, 2356, 2359, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2368, 2369, 2371, 2373, 2374, 2376, 2377, 2379, 2382, 2385, 2389, 2390, 2392, 2393, 2395, 2396, 2398, 2399, 2400, 2401, 2403, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2421, 2423, 2424, 2426, 2428, 2429, 2431, 2432, 2437, 2438, 2440, 2455, 2456, 2457, 2459, 2462, 2467, 2473, 2483, 2484, 2486, 2493, 2494, 2495, 2497, 2500, 2501, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2512, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2521, 2525, 2526, 2529, 2531, 2533, 2536, 2540, 2541, 2546, 2553, 2555, 2556, 2560, 2561, 2568, 2569, 2570, 2574, 2582, 2584, 2585, 2589, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2603, 2604, 2605, 2609, 2613, 2615, 2620, 2621, 2624, 2628, 2630, 2631, 2634, 2635, 2637, 2638, 2639, 2640, 2646, 2647, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2659, 2660, 2661, 2666, 2667, 2669, 2670, 2676, 2681, 2682, 2683, 2687, 2690, 2691, 2692, 2693, 2695, 2696, 2702.

İ: 10, 11, 12, 13, 16, 18, 19, 24, 26, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 50, 56, 57, 61, 62, 64, 69, 70, 72, 73, 74, 78, 82, 83, 97, 100, 104, 105, 107, 123, 125, 128, 130, 131, 135, 139, 150, 164, 166, 168, 170, 172, 173, 179, 184, 188, 190, 199, 200, 203, 204, 205,

206, 215, 224, 225, 231, 234, 235, 241, 259, 264, 265, 272, 273, 301, 304, 307, 317, 324, 332, 333, 337, 340, 341, 344, 348, 350, 351, 353, 367, 369, 373, 378, 381, 384, 386, 388, 392, 394, 397, 410, 412, 414, 418, 421, 422, 423, 428, 429, 431, 435, 441, 444, 445, 446, 447, 450, 451, 452, 459, 464, 466, 468, 471, 472, 478, 480, 484, 486, 487, 488, 493, 494, 496, 497, 499, 501, 511, 512, 513, 514, 515, 519, 521, 526, 527, 528, 529, 533, 534, 538, 541, 544, 547, 552, 562, 570, 573, 574, 579, 582, 589, 591, 592, 593, 594, 597, 601, 606, 607, 610, 644, 652, 658, 661, 668, 673, 677, 688, 690, 691, 698, 704, 705, 707, 708, 711, 712, 715, 723, 733, 739, 740, 741, 744, 748, 750, 753, 754, 758, 767, 768, 773, 774, 779, 785, 790, 792, 794, 796, 799, 804, 805, 806, 814, 817, 819, 820, 821, 824, 844, 850, 852, 854, 855, 857, 865, 866, 867, 869, 875, 877, 878, 879, 880, 881, 883, 885, 887, 890, 892, 899, 903, 904, 906, 910, 911, 914, 916, 917, 923, 924, 930, 937, 938, 939, 940, 951, 952, 955, 959, 960, 966, 970, 976, 983, 987, 988, 991, 999, 1000, 1006, 1021, 1023, 1029, 1047, 1048, 1050, 1053, 1070, 1081, 1086, 1089, 1094, 1102, 1106, 1119, 1122, 1135, 1136, 1137, 1141, 1149, 1167, 1168, 1176, 1183, 1184, 1185, 1189, 1201, 1202, 1208, 1212, 1213, 1220, 1222, 1223, 1229, 1230, 1231, 1232, 1235, 1238, 1247.

1.1.1.1.1.2.2.2 Fii~ İsim Birleşğinden Oluşanlar (Bkz. 1.1.1.1.1.2.2 "İsim~ Fii Birleşğinden Oluşan İsim Cümleleri", s. 71)

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) İstihzanın da bu kadar açığını işitmedim. (1.1.2)

(1.1.2.1) Zevcem içeride oturuyor, (1.1.2.2) nikâh üzerine nikâha cevaz var mıdır? []. C, 1489,

(1) Adil Giray hemen ye'sin müntehasına geldiği sıralarda idi ki (2) korucu kapıdan girerek Şehriyar'ın mektubunu ita eyledi. C, 1824 ve

(1) Hanımefendinin ise uğradığı beht-i elim içinde arkasından hayran hayran etrafa bakılmaktan başka ne bir harekete mecali oldu, ne de: (2) (2.1) "-Kaderimde bugünleri görmek de mi vardı?" feryad-i meyusanesinden başka bir söz söylemeye lisanı vardı. İ, 666 gibi.

1.1.1.1.2 Yüklemlerinin Yeri Bakımından Cümle Tipleri

Yazılı dil metinleri olan C ve İ'deki cümlelere "düzlük" veya "devriklik" açılarından bakıldığında düz cümlelerin sayısal olarak çoğunlukta olduğu, buna karşılık oldukça az sayıda devrik cümlelerin bulunduğu görülür. Düz cümleler çoğunlukta olduğu için buraya yalnızca devrik cümleleri alıyoruz. Bu cümleleri sıralamadan önce şunu belirtmeliyiz: Bugün Türkiye Türkçesinde sıkça rastlanan bir özelliği C ve İ'de de görüyoruz. Bu özellik "ya", "a" veya "ki" gibi BT görevli kimi sözcüklerin, çoğu zaman bir cümlenin sonunda fakat her zaman Y'den sonra gelerek göreceli bir devriklik oluşturmasıdır. Biz "Korucu- Hepsini işitemedim ki. [] C, 2390; "[....] Herkes için mütecessislik tabii değil midir ya!" C, 2479 veya "[....] benim mevkiime düşmüş bir kadına bir delikanlı muhabbet edemezse eğlenmek için meyil gösterir a!" İ, 469 vb. cümleleri devrik olarak değerlendirmedik. Çünkü bu tür cümlelerde bu "ya", "ki" veya "a" gibi sözcükler, cümlede asıl verilmek istenen anlamı ancak Y sonunda yer alarak verebilmektedirler. Bu sözcüklerin yeri değiştirildiğinde cümlelerde başka anlamlar ortaya çıkmaktadır. Şu durumda salt biçimsel bir yaklaşımla bunları devrik saymak yanlıştır.

C ve İ'de basit devrik cümleler veya birleşenlerinden en az biri devrik olan birleşik cümleler şunlardır:

(1) İmdadıma yetiş melek, (2) gönlüm şeytan pençesinde eziliyor! C, 1414,

(1) Perihan- (1.1) Cenab-ı Hak seni de kahretsin, senin mizacında bulunan kadınları da. [] C, 1950,

(1) Perihan, hayat-ı saadetince ecel-i kaza hükmünde bildiği mel'uneyi reh-güzar-ı azminde gördüğü gibi (1.1) "(1.1.1) Ah! Şehriyar! Bak şu mel'uneye!.. [....]" diye bağırarak bir tarz-ı hail ile üzerine yürüdü. C, 2516 ,

(1) (1.1) Öyle ise, (1.2) bu çocuk delidir zahir!" İ, 402 ve

(1) Bey ise mahcup mahcup önüne bakarak: (1.1) "-(1.1.1) Siz beğendikten sonra benim niçin tabiatıma muvafık gelmesin? (1.1.2) (1.1.2.1) Sizden ne saklayım, (1.1.2.2) bilâkis simasını da beğendim, tabiatını da... [....]" dedirtti. İ, 792 gibi.

C: 81, 282, 290, 297, 351, 375, 410, 475, 587, 1050, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1078, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1119, 1120, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1239, 1252, 1340, 1414, 1718, 1759, 1837, 1838, 1852, 1865, 1898, 1950, 1956, 1962, 2120, 2121, 2164, 2166, 2168, 2169, 2190, 2213, 2258, 2365, 2370, 2375, 2387, 2388, 2400, 2421, 2446, 2450,

2452, 2477, 2516, 2571, 2595, 2665 (2 iç cümle), 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694.

İ: 46, 178, 190, 291, 380, 395, 402, 404, 469, 627, 657, 726, 746, 784, 786, 792, 854, 863, 919, 938, 990, 994 (2 iç cümle), 1086, 1087, 1163, 1199, 1221.

Bu devrik cümlelerin, özellikle C'deki devrik yapıların büyük çoğunluğu, manzum parçalarda yer almaktadır:

(1) Harp açtı aduya Al-i Osman

(2) (2.1) Merdim diyene göründü meydan. C, 1109 gibi. C'de yer alan bu özellikteki diğer devrik cümleler şunlardır: 282, 290, 297, 351, 375, 475, 587, 1073, 1074, 1075, 1076, 1077, 1078, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1089, 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1097, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1109, 1110, 1111, 1112, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1119, 1120, 1122, 1123, 1124, 1125, 1126, 1128, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1134, 1135, 1136, 1239, 1340, 2365, 2684, 2685, 2686, 2687, 2688, 2689, 2690, 2691, 2692, 2693, 2694.

Bunun dışında mensur parçalardaki devrikliklerin önemli bir bölümü de, yalnızca bir seslenme sözcüğünün Y'den sonra gelmesi veya getirilmesiyle oluşmuştur:

(1) İmdadıma yetiş melek, (2) gönlüm şeytan pençesinde eziliyor! C, 1414 ve

(1) [...] harharalar kadar korkunç bir sada ile: (1.1) "-(1.1.1) Benlerini kime gösterdin, fahişe?.. (1.1.2) Davetnameyi kime yazdın, mel'un!" diyerek [...]. İ, 938 gibi.

C: 1414, 1759, 1837, 1838, 1852, 1898, 1956, 1962, 2120, 2121, 2164, 2166, 2168, 2213, 2258, 2375, 2387, 2388, 2446, 2450, 2452, 2477, 2571, 2595, 2665; İ: 178, 190, 380, 395, 469, 627, 657, 784, 786, 854, 938, 990, 994, 1221.

Ayrıca devriklikler içinde şöyle bir kullanım özelliği vardır:

[...] Nasıl kan ile []? [...] C, 410

[...] Nasıl lüzum []? C, 1252

[...] Nasıl vakadan []? C, 1718

[...] Nasıl ne kaybetmiş oluruz? C, 2169

[...] Nasıl gitmeyeceğim? C, 2400

[...] Nasıl meyil []? İ, 291

[...] Nasıl niçin []? İ, 404

[...] Nasıl kimseyi sevmemiş? İ, 863

[...] Nasıl ne olmuş? İ, 919

Burada "nasıl" sözcüğü, "ne demek[tir]" anlamlı bir Y olarak önceden söylenmiş bir yargının önüne geçmekte ve devrik bir isim cümlesi kurmaktadır.

C ve İ'deki cümlelerde devrik olarak değerlendirilemeyecek ve diğer öğelerin yeri ile ilgili hareketlilikler de vardır:

[...] (1.2.2) (1.2.2.1) Bir düşmanını kurtarmak için atıldığın belâ girdabından bizim iş daha mı tehlikelidir ki (1.2.2.2) o kadar muhteriz davranıyorsun. [...] C, 1637,

(2) Ara sıra beldelerin o ufunetli havasından, yeknesak manzarasından kaçarak nesimin mesamat-i ezhardan henüz kurtulmuş parçalarıyla teneffüs etmeyi // (1) nasıl gönül olur da // istemez? İ, 64 veya

(2) Sahranın birbirine benzemez nice yüzbin elvan ve eşkâline dalmayı // (1) hangi nazar vardır ki // arzu etmez? İ, 65 gibi.

Ayrıca İ, 1124 cümlesi ki'si düşmüş bir ki'li birleşik cümleye benzemektedir. Ancak "ki" bağlacının düşmesiyle ortaya çıkan cümle Y'inin yeri bakımından devrik izlenimi vermektedir: (1) Hışımla bir kere elinden tutarak ve gözlerini bir tarz-i hûnhârane ile belirterek dedi: (1.1)" (1.1.1) (1.1.1.1) Bilir misin ki (1.1.1.2) nerdesin? (1.1.2) Burası ahretin kapı aralığıdır. [...]".

1.1.1.2 ANLAM BAKIMINDAN CÜMLE TİPLERİ

C ve İ'deki olumsuz cümleler ve soru cümleleri şunlardır:

1.1.1.2.1 Olumsuz Cümleler

1.1.1.2.1.1 Basit Cümlelerde

1.1.1.2.1.1.1 Cümle Y'sine Olumsuzluk Ekinin Eklenmesiyle Oluşan Olumsuzluklar

Cezmi'nin kudretsizliğine bir de şaşkınlık munzam olduğundan pek güzel yüzmek bildiği hâlde bir harekette, bir teşebbüste bulunmağı bile tahattur edemedi. C, 553,

Perihan ise iki dakikacık olsun gözlerini kapamağa muktedir olamadı. C, 976 ve Onun tesiriyle uğradığı perişani-i efkâr arasında biraz evvel gördüğü muamelâti düşünerek farzının sahih olmasına bir türlü ihhtimal vermezdi. İ, 328 gibi.

C: 82, 89, 112, 120, 148, 151, 175, 179, 184, 189, 209, 214, 217, 280, 324, 342, 344, 355, 445, 452, 472, 553, 560, 589, 592, 602, 613, 616, 621, 675, 687, 695, 754, 765, 777, 786, 813, 818, 820, 878, 889, 892, 897, 919, 923, 934, 935, 937, 940, 976, 997, 1007, 1015, 1020, 1027, 1034, 1064, 1070, 1131, 1141, 1152, 1154, 1190, 1195, 1200, 1214, 1221, 1223, 1274, 1291, 1296, 1307, 1331, 1370, 1377, 1387, 1402, 1410, 1418, 1464, 1469, 1470, 1497, 1566, 1580, 1644, 1690, 1705, 1706, 1732, 1733, 1741, 1781, 1803, 1817, 1818, 1906, 1909, 1929, 1946, 1976, 2000, 2003, 2135, 2144, 2153, 2211, 2264, 2271, 2278, 2313, 2325, 2445, 2468, 2489, 2523, 2534, 2588, 2608, 2619, 2680, 2700.

İ: 21, 23, 25, 33, 42, 59, 63, 76, 88, 120, 122, 129, 138, 146, 174, 180, 193, 196, 213, 256, 303, 328, 331, 345, 358, 372, 438, 440, 448, 449, 453, 483, 517, 540, 546, 560, 563, 575, 577, 605, 612, 613, 645, 651, 656, 657, 660, 679, 702, 706, 722, 724, 735, 738, 752, 808, 810, 823, 828, 833, 838, 862, 870, 886, 933, 950, 958, 982, 1005, 1009, 1015, 1035, 1040, 1043, 1046, 1049, 1052, 1060, 1110, 1118, 1120, 1157, 1162, 1171, 1211, 1224, 1225, 1242.

1.1.1.2.1.1.2 "Değil" Olumsuzluk Edatıyla Oluşan Olumsuzluklar

Gerek basit ve gerekse birleşik cümlelerde "değil" edatı, büyük oranda isim cümlelerinin olumsuzluğunda kullanılmıştır:

İsmail'in ne suretle telef olduğu malûm değildir. C, 172,

Filhakika Şehriyar'ın çocuk eğlendirmeğe masal (mesel) tertip eder gibi böyle hiç yoktan bir mesele icat edeceği kimsenin hayaline hutur eder şeylerden değildi. C, 890,

Hanım ise bu hakikatten dahi gafil değildi. İ, 296 gibi.

C: 62, 172, 239(eksiltili), 253, 264, 277, 328, 446, 515, 574, 890, 898, 994, 1205, 1299, 1369, 1383, 1455, 1476, 1816, 2040, 2126, 2281.

İ: 20, 32, 58, 60, 296, 395, 571, 627, 642, 671, 686, 851, 876, 1014.

"Değil" sözcüğü olumsuz bir yapı üzerine geldiği zaman cümle olumlu anlam kazanmaktadır. Yani olumsuzun olumsuzu, olumlu olmaktadır.

(1) Göremiyoruz değil, (2) kendi ihtiyarımızla göremiyoruz. C, 1328 ve

O cihetle MİRZA SÜLEYMAN, ALİ KULİ HAN'ı ortadan kaldırmak ve maiyetinde bulunan korucuları hemen hudut üzerine sevkedivermekle tertibat-ı fitneyi vesait-i icradan mahrum bırakmağı düşünmez değildi. C, 2045 gibi.

1.1.1.2.1.1.3 "Yok" Y'li İsim Cümleleri

Hınzırı bir lâtma ile esfel-i safiline göndermek kadar kolay birşey yok. C, 1454,

Hele Perihan'dan katen şüpheleri yok idi. C, 2547,

Çünkü tatil münasebetiyle kalemde geciktiğinden bahsetmeye imkân yok idi. İ, 482 gibi.

C: 205, 354, 504, 965, 1340, 1454, 2537, 2590.

İ: 393, 482, 647, 1099.

1.1.1.2.1.1.4 "Ne.....ne (de)" Bağlacıyla Oluşan Olumsuzluklar

Bu özellikte yalnızca tek cümle vardır: Ne ahbabı, ne kalemi, ne validesi hatırına gelirdi. İ, 1017.

1.1.1.2.1.2 Birleşik Cümlelerde

Bunlar, ana cümlenin veya yardımcı cümlelerden birinin veya birkaçının olumsuz olduğu cümlelerdir:

1.1.1.2.1.2.1 Cümlelerinden En Az Birinin Y'sine Olumsuzluk Ekinin Eklenmesiyle Oluşan Olumsuzluklar

(1) (1.1) Keşakeş üç dört saatler imtidat eylediği hâlde vakıa bizim tarafta bir inhizam emaresi görünmedi ise de (1.2) düşmanın kesretine nazaran bir galebe husulü de memul olunmazdı. C, 643,

(1) Bir mezbeleğe güneşin ziyası düşer, fakat (2) insanın nazarı gönül bulandırmak korkusuyla taallük etmek istemez. C, 1204,

(1) Dilâşup'a gelince Ali Bey için alındığını ilk günden bilir ve (2) kendisini evlât makamında büyütmüş olan eski hanımının ağzından: (2.1) "(2.1.1) Beyefendinin ne kadar güzel, ne kadar terbiyeli, ne kadar insaniyetli olduğunu bilmemiş olsaydım (2.1.2) Dilâşup'u vermeye kıyamaz idim." sözlerini işittiği için tisine oldukça emniyet ederdi. İ, 754 gibi.

C: 51, 53, 69, 100, 162, 164, 186, 191, 194, 210, 227, 233, 234, 248, 252, 265, 297, 298, 321, 359, 362, 367, 371, 385, 390, 391, 394, 395, 402, 409, 414, 416, 419, 429, 453, 459, 467, 468, 476, 487, 488, 506, 519, 522, 528, 532, 539, 566, 571, 580, 583, 587, 588, 593, 596, 610, 617, 627, 643, 652, 653, 674, 682, 703, 705, 710, 711, 712, 714, 727, 743, 744, 758, 764, 795, 799, 801, 802, 803, 804, 811, 824, 825, 826, 827, 832, 833, 836, 842, 843, 845, 848, 849, 851, 853, 855, 857, 858, 865, 874, 876, 880, 886, 891, 900, 914, 930, 957, 959, 961, 966, 1003, 1011, 1022, 1029, 1030, 1043, 1049, 1051, 1058, 1060, 1066, 1068, 1078, 1090, 1093, 1096, 1097, 1098, 1103, 1114, 1119, 1120, 1127, 1136, 1156, 1160, 1172, 1178, 1179, 1185, 1192, 1204, 1209, 1211, 1216, 1239, 1243, 1246, 1248, 1249, 1253, 1258, 1260, 1261, 1263, 1264, 1267, 1269, 1271, 1292, 1305, 1313, 1314, 1324, 1325, 1327, 1328, 1330, 1331, 1336, 1355, 1357, 1358, 1359, 1367, 1368, 1372, 1376, 1390, 1401, 1403, 1409, 1415, 1416, 1420, 1426, 1429, 1434, 1439, 1442, 1446, 1447, 1448, 1449, 1452, 1453, 1460, 1461, 1463, 1468, 1471, 1472, 1474, 1480, 1481, 1483, 1484, 1485, 1489, 1491, 1501, 1504, 1506, 1512, 1523, 1524, 1528, 1530, 1534, 1546, 1547, 1553, 1555, 1558, 1562, 1566, 1572, 1582, 1589, 1596, 1597, 1605, 1607, 1615, 1617, 1618, 1619, 1620, 1622, 1625, 1629, 1633, 1648, 1656, 1658, 1667, 1678, 1692, 1700, 1719, 1723, 1725, 1727, 1730, 1731, 1738, 1746, 1748, 1749, 1754, 1757, 1761, 1765, 1768, 1769, 1775, 1776, 1778, 1782, 1790, 1797, 1812, 1814, 1826, 1829, 1834, 1835, 1836, 1845, 1846, 1847, 1854, 1858, 1859, 1861, 1864, 1876, 1878, 1886, 1893, 1894, 1896, 1907, 1931, 1933, 1936, 1938, 1939, 1941, 1945, 1949, 1953, 1957, 1958, 1959, 1961, 1963, 1965, 1966, 1967, 1968, 1971, 1998, 2019, 2022, 2023, 2032, 2036, 2041, 2055, 2070, 2074, 2088, 2090, 2096, 2098, 2101, 2103, 2108, 2110, 2117, 2119, 2122, 2123, 2127, 2132, 2134, 2143, 2147, 2149, 2162, 2164, 2166, 2172, 2175, 2176, 2177, 2179, 2187, 2188, 2189, 2190, 2194, 2197, 2200, 2205, 2208, 2215, 2218, 2219, 2220, 2231, 2234, 2237, 2244, 2245, 2251, 2252, 2254, 2256, 2257, 2277, 2283, 2291, 2296, 2302, 2304, 2306, 2309, 2318, 2345, 2347, 2357, 2362, 2364, 2365, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2388, 2390, 2392, 2393, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2405, 2406, 2407, 2411, 2418, 2419, 2421, 2431, 2432, 2441,

2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2461, 2478, 2480, 2481, 2494, 2496, 2497, 2498, 2516, 2529, 2531, 2536, 2541, 2543, 2546, 2556, 2563, 2564, 2580, 2582, 2595, 2613, 2632, 2634, 2645, 2649, 2654, 2665, 2681, 2690, 2692, 2694, 2698.

İ: 6, 14, 17, 24, 28, 35, 49, 51, 62, 64, 65, 73, 90, 97, 135, 166, 173, 178, 184, 185, 187, 188, 189, 199, 200, 204, 205, 206, 210, 216, 225, 226, 262, 265, 279, 289, 291, 297, 300, 315, 317, 321, 322, 333, 336, 365, 375, 377, 378, 379, 384, 386, 416, 428, 431, 443, 444, 468, 469, 470, 472, 486, 519, 530, 549, 552, 557, 561, 578, 579, 583, 591, 639, 640, 644, 652, 668, 704, 705, 709, 712, 726, 734, 739, 744, 746, 754, 762, 768, 780, 781, 784, 786, 791, 792, 811, 814, 821, 841, 854, 859, 866, 867, 877, 878, 889, 890, 903, 919, 920, 926, 952, 959, 960, 963, 976, 988, 989, 994, 1000, 1032, 1048, 1050, 1067, 1076, 1084, 1089, 1101, 1105, 1108, 1124, 1129, 1135, 1140, 1145, 1147, 1164, 1175, 1178, 1183, 1185, 1187, 1189, 1194, 1205, 1207, 1216, 1219, 1220, 1221, 1226, 1230, 1248, 1249.

1.1.1.2.1.2.2 "Değil" Olumsuzluk Edatıyla Oluşan Olumsuzluklar

(1) Cezmi ise (1.1) "(1.1.1) O esir değildir, (1.1.2) benim adamımdır." diyerek herifi bayağı bir dereceye kadar zor ile memurların elinden almış idi. C, 570,

(1) Şehriyar, bu kadarcık mevani ile azminden geri kalır takımdan değil idi, (2) yine şu yolda muhavereye başladı: C, 2250,

(1) İstanbul'u görenlere malûmdur ki (2) Çamlıca köşkü safabahşlıkta, ruhperverlikte nevbahardan aşağı kalır bedayi-i rüzgârdan değildir. İ, 45 gibi.

C: 155, 196, 251, 300, 378, 404, 413, 419, 570, 583, 595, 631, 712, 797, 802, 825, 851, 852, 856, 860, 869, 874, 880, 928, 967, 1047, 1049, 1066, 1075, 1077, 1079, 1138, 1197, 1248, 1249, 1261, 1265, 1267, 1324, 1467, 1485, 1554, 1560, 1593, 1610, 1612, 1613, 1618, 1621, 1632, 1637, 1654, 1700, 1719, 1723, 1726, 1727, 1748, 1750, 1757, 1775, 1776, 1791, 1838, 1839, 1870, 1872, 1888, 1907, 1940, 1941, 1966, 1999, 2098, 2102, 2107, 2115, 2121, 2127, 2141, 2151, 2160, 2166, 2171, 2210, 2215, 2220, 2236, 2242, 2247, 2250, 2256, 2258, 2281, 2291, 2303, 2304, 2345, 2358, 2367, 2370, 2407, 2409, 2413, 2448, 2449, 2451, 2479, 2571, 2618, 2665.

İ: 45, 86, 132, 289, 297, 315, 318, 377, 390, 416, 470, 510, 583, 963, 990, 1084, 1129, 1145, 1154, 1226.

1.1.1.2.1.2.3 "Yok" Y'li İsim Cümleleri

(1) Cezmi'de gerek Adil Giray'a ve gerek Perihan'a mektuplar var idi., fakat (2) Sadık'la İbrahim yolda telef oldukları için onlara takarrüp etmeğe elinde bir vasıta yok idi. C, 1552,

(1) Süleyman- (1.1) Bendeniz (1.1.1) küfvü olduklarında şüphe yok demiş idim. []. C, 2206,

(1) İçlerinde hiç biri yok idi ki (2) sahteliği nazarında bedihi görünmesin! C, 709 gibi.

C: 39, 200, 305, 317, 375, 391, 419, 502, 839, 853, 864, 870, 1129, 1168, 1183, 1246, 1247, 1250, 1260, 1261, 1267, 1298, 1327, 1404, 1411, 1491, 1552, 1571, 1613, 1618, 1633, 1635, 1637, 1850, 1859, 1861, 1948, 1949, 1955, 1961, 1965, 2062, 2090, 2152, 2164, 2165, 2171, 2175, 2190, 2199, 2206, 2237, 2252, 2289, 2354, 2404, 2420, 2425, 2446, 2479, 2496, 2542, 2562, 2612, 2645, 2648, 2650, 2665.

İ: 34, 49, 102, 416, 469, 477, 709, 727, 795, 818, 963, 1126, 1187, 1198, 1205.

1.1.1.2.1.2.4 "Ne.....ne (de)" Bağlacıyla Oluşan Olumsuzluklar

(1) Ne kâra yarar sinan ü hançer

Ne (2) canlı gezer muin ü hemdem. C, 1124,

(1) Adil- (1.1) (1.1.1) Nasıl mükâleme yolu açacağız? (1.1.2) Benim öyle bir mükâlemeye girişmek için ne padişahın ruhsatım var, ne de (2) biraderimden. []. C, 863,

(1) Belâ bunda ki (2) (2.1) beyler daima birbiriyle görüşmekte, daima yekdiğerine gidip gelmekte iken hanım, Atıf Bey'in ailesiyle hiç ülfet etmemiş olduğu gibi ne oturdukları haneyi bilir, ne de (2.2) çocuğa aksedebilmek korkusuyla uşaklardan tahkike cesaret ederdi. İ, 564 gibi.

C: 457, 863, 1051, 1124.

İ: 299, 305, 471, 562, 564, 666, 1213.

"Ne ne (de)" bağlaçlı birleşik cümlelerde birleşenlerin Y'leri genellikle aynı cinsten olmaktadır. Ancak C, 1051 cümlesinde "ne..... ne (de)" bağlacı bir isim bir de fiil cümlesini bağlayarak olumsuzluk yaratmaktadır: (1) Perihan, cevaptan Adil Giray'ın

maksadına intikal edince [.....] (1.1) "(1.1.1) [.....], yoksa billahi'l-kahhar idamında ne reyim var idi, ne de (1.1.3.3.2) kendine kastolunacağını zerre kadar teferrüs edebilmiş idim. [.....]" dedi, (2) kapıya doğruldu.

1.1.1.2.3 Olumsuz Anlamla İlgili Diğer Bazı Özellikler

Olumsuz anlamların, “-mA-“eki dışında birtakım eklerle sağlandığı da düşünülebilir. C ve İ’de bu konuya örnek olabilecek üç cümle vardır. C, 351 cümlesinde isim Y'sine Farsça "bi+" önekinin; C, 523 ve C, 2188 cümlelerinde ise Türkçe "+s°z" ekinin eklenmesiyle cümlelerin olumsuz anlam kazandıkları izlenimi doğmaktadır:

(1) Eğlence olarak bir ağızdan [.....] (1.2) "(1.2.1) (1.2.1.1) Gönül hercayî (1.2.1.2) dilber bihakikat (1.2.1.3) n'eylesin Nevî? [.....]. C, 351

(1) Hatta [.....] at kopardı, (2) (2.1) "(2.1.1) Zaten hayatıyla uğraşan adamlardan ne istersiniz? (2.1.2) Ecelden de mi merhametsizsiniz! [.....]" diye birtakım itaplara, tekdirlere kıyam eyledi. C, 523,

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Süphanallah! Bu derece iktidarsız iseniz (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) bari işten çekiliniz de (1.1.1.2.2) yerinize bir vezir bulalım. [.....][]. C, 2188.

Bazı ki'li birleşik cümlelerde de olumsuzluk anlamı, Y'yi veya Ö'yü oluşturan sıfat tamlamasındaki "ne" soru sıfatından kaynaklanmaktadır. Bu cümlelerde "ne" soru sıfatı cümleye "+s°z" veya "yok" anlamı vermektedir:

(1) Ne faide ki [Faidesiz ki] (2) (2.1) Osmanlılar [.....] ihata ettiler ve (2.2) bir hayli adam da telef eylediler. C, 463,

(1) Ne faidesi var ki [Faidesiz ki / Faidesi yok ki] (2) korktuğu mehleke [.....] yavaş yavaş yese mübeddel olmağa başlamışidi. C, 1800 veya

(1) Ne çare ki [Çaresiz ki / Çaresi yok ki] (2) Abdullah Efendiyi orada bulamadığından [.....] ister istemez akşam ezanına kadar herife intizar eyledi. İ, 681 gibi.

Cümleyi oluşturan sözcüklerin anlamsal niteliği de cümlenin anlamının ortaya çıkmasında belirleyicidir. Bu tür cümlelerde biçimsel düzleme geçmeyen olumsuzluklar dikkati çekmektedir. Biz çalışmamızda, sözcüklerin barındırdıkları olumsuz anlam ve bu anlamın cümlenin anlamı üzerindeki etkisi üzerinde durmadık. Ancak bu konu, incelemeye değer önemli bir konudur. Biz birkaç örnek vermekle yetiniyoruz:

(1) Güyaki Şeyh Galip Hüsn ü Aşk'ına ziynet veren ninnisinin, "[...] (1.1.3) Zannım bu ki pek harap olursun." bendini Adil Giray'ın dayesi lisanından söylemiştir. C, 64 ve

(1) Güyaki "Ta doğduğum günden beri gıryanım." mısra-ı bercestesi sahibinin hayaline Adil Giray piş-i nazarından geçtiği zaman sadır olmuştur.. C, 65 veya

Benzer bir biçimde, "değil" sözcüğünün iki isim ögesini bağlayarak bir bağlama öbeği oluşturduğu cümlelerde ikinci derceden bir olumsuzluktan söz edilebilir. Çünkü bu yapılarda "değil" sözcüğü bağladığı ögelerden ilkinin olumsuzlamakta, ikincisini ise olumlamaktadır¹:

(1) Heyhat o ateş ısıtmak için değil [ısıtmak için iştiial etmemiş] yakmak için iştiial etmiş (2) [...] C, 237 ve

(1) Gördü ki (2) arzuhalin varakası öyle sadaka istidasına benzer birşey değil [öyle sadaka istidasına benzer birşey değildir], Hint abadisi denilen ve o zamanlarca ekâbir beyninde muhaberede kullanılan kâğıt cinsindedir. C, 1675 gibi.

Cümledeki diğer bazı olumsuz anlamlı sözcükler de cümleyi anlamca olumsuzlaştırıyor. Anlamca oluşan bu olumsuzluk, ancak "-mA-" veya "değil" gibi biçimsel olumsuzluk belirtileri ile dil bilgisi düzlemine çıkıyor. Bu durumun Türkçeyi Hint- Avrupa dil ailesinde yer alan dillerden ayıran önemli bir fark olduğu bilinmektedir:

(1) (1.1) Birinci derecede donanmanın inhizamı filhakika siyasetçe hiçbir tesir hasıl etmemiş ise de (1.2) [...] ümitler çoğalmak tabîi idi. C, 194 ve

Bakiye-i şüheda içinde mecruh olmadık kimse kalmadı. C, 472 veya

(1) (1.1) Paşa'nın ihtiyar ettiği tavır o kadar müthiş[], (1.2) iltizam eylediği sükût o derece gazab-alût idi ki (2) meclisinde hazır bu (1) (1.1) Birinci derecede donanmanın inhizamı filhakika siyasetçe hiçbir tesir hasıl etmemiş ise de (1.2) [...]ümitler çoğalmak tabîi idi. C, 194 ve

¹"değil" sözcüğünün bütün anlamları,işlevleri ve kullanımlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Mehmet Özmen; "Türkçede 'değil' kelimesi ve anlamları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1995*, Türk Dil Kurumu Yayınları:634, Ankara 1997, s.315-368.

Bakiye-i şüheda içinde mecruh olmadık kimse kalmadı. C, 472 veya

(1) (1.1) Paşa'nın ihtiyar ettiği tavır o kadar müthiş [], (1.2) iltizam eylediği sükût o derece gazab-alût idi ki (2) meclisinde hazır bulunan mir-i miranlar, göz ucuyle yüzüne bakmağa bile cesaret edemediler. C, 580 gibi.

C ve İ'de özellikle ol- fiiliyle kurulan birleşik yapılarda, birleşenin son sözcüğü değil diğer sözcüğü olumsuz olabilmektedir. Bu durumda da cümleler olumsuz sayılabilir mi? Bu iki yapı arasındaki anlam farkı araştırmaya değerdir. Bu cümleler şunlardır: C, 1156 (olmasa gerektir), C, 1209 (etmemiş olsam), C, 1723 (vermemiş olsam), C, 1733 (düşündürmez oldu), C, 1768 (çekilmez oldunuz), C, 1769 (çekilmez olduk), C, 1931 (edemez oldu), C, 2143 (düşünmez oldu); İ, 6 (edilmemiş olur), İ, 76 (bulamaz olmuş idi), İ, 189 (oturamaz oldu), İ, 754 (bilmemiş olsaydım), İ, 950 (düşünmez oldu).

C ve İ'de "Evet", "Hayır", "Yok" gibi zarf olarak adlandırılabilir sözcükler, olumlu veya olumsuz cümlelerin başına gelerek, cümlelerde belirtilen yargılara, filimsilerle verilen yargı parçalarına veya cümle içindeki herhangi bir ögeye / öge içindeki bir birleşene olumlu veya olumsuz onay vermektedir. Başka bir deyişle bu sözcükler zarf işleviyle cümlelerin olumlu veya olumsuz olduklarını olumlamakta veya olumsuzlamaktadır:

(1) Paşa bu söze (1.1) "(1.1.1) Evet! Şemhal'in biraderi Tocalâvik'in bir kerimesi olduğunu haber verdiler, (1.1.2) ben de [.....]" [.....] C, 745 ve

(1) Mehpeyker esirciye meydan vermeksizin nihayet derecede müntekimane ve tahammül olunmaz mertebelerde müstehziyane bir tavır ile (1.1) "(1.1.1) Hayır efendim! Adeta satılmaya geldiniz. (1.1.2) Hani Ali Beyin konağına [.....]" [.....] İ, 990 veya

Yok! Aşkın bu cihan-ı fânide de geçilemeyecek, duyulamayacak lezzetleri vardır. C, 1312 gibi.

C, 2665'te geçen "Değil" sözcüğü de buradaki kullanımıyla "Hayır" ve "Yok" sözcüklerine benzemektedir: (1) (1.1) "(1.1.1)Acaba sen de benim gibi insan mı idin! (1.1.2) [.....] (1.1.17) Değil! Değil! Başka âlem var. (1.1.18) İnsaniyetin zevki o âlemedir. [.....]" yollu kendi ahlâkını musavver olmakla beraber bulunduğu hâlin ilcaatını gösterir birkaç söz söylendi, (2) sıyrıla sıyrıla yine mezardan başını çıkardı.

Biçimsel ayrımları bile güçlkle yapılabilen bazı cümlelerin olumlu olma olasılığı zayıftır. C ve İ' de bu özellikte iki cümleyle karşılaştık:

Mektubuma cevap istemez. C, 1195 ve

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Anladık (1.1.1.2) gevezelik istemez. [.....]. [] C, 2407. (Bu yapılar, bugün Türkiye Türkçesinde hem olumlu hem de olumsuz olarak kullanılan "Yemeğe tuz ister. ~ Yemeğe tuz istemez."vb yapılarıyla aynı özelliktedir.)

Bazan bir cümledeki "olumsuz fiilimsi + olumlu ana yargı" ve "olumlu fiilimsi + olumsuz ana yargı" anlam olarak birbirlerine benzemektedir. Ancak bu yapılardan birinin diğerine tercih edilerek kullanmasının, iletişim açısından ne gibi farkları olduğu veya üslup özelliği olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği, üzerinde ayrıca durulabilecek bir konudur:

Hiç ehemmiyet vermemek istedi. [= Hiç ehemmiyet vermek istemedi.] C, 1697.

1.1.1.2.2 Soru Cümleleri

1.1.1.2.2.1 Basit Cümlelerde

1.1.1.2.2.1.1 Cümlenin Herhangi Bir Ögesine Soru Ekinin Eklenmesiyle Oluşan Soruluk Anlamlar

ZT'ye: Acaba benim her anını bir ömre müreccah bildiğim o ruhanî ezvak-ı muhabbeti uykuda mı geçiriyoruz? C, 1186,

DT'ye: Acaba ahvali kendi gibi fanî, evkatı devri gibi mahdut olan dünya-yı deninin yalnız hicranında mı ebediyet hasıl olacak!.. C, 1309,

Y'ye: Sensiz mevdi hayata tercih ettiğimi hâlâ öğrenemedin mi? C, 1817,

Ö'ye: Dünyada bir valide için hem ciğerküşesini diri diri kaybetmekten ve hem de zıyaiyçin teessüfe bile muktedir olamamaktan büyük bir azab-ı ruhanî mi olur? İ, 751,

N'ye: Muhabbetin insanda idrak mı bırakır? gibi.

C: 263, 264, 1147, 1163, 1171, 1186, 1191, 1205, 1299, 1307, 1309, 1329, 1351, 1362, 1816, 1817.

İ: 8, 22, 23, 175, 389, 393, 399, 405, 406, 407, 625, 633, 651, 751, 870, 876, 882, 884, 998.

1.1.1.2.2.1.2 Cümlede Bir veya Birkaç Soru Sözcüğü Bulunmasıyla Oluşan Soruluk Anlamlar

İnsafsız! O istiğnaların nedir? C, 1349,

Of! Niçin mel'uneyi hatırıma getirdin? C, 1364,

Zalim! Seni gerçekten sevdiğime nasıl kafî söz istersin! C, 1810,

Acaba öyle bir halde hatırdan ne hulyalar geçmez! İ, 213,

Kalbine sarılan yılan öyle hiddetle, nefretle defî kabil belâlardan olmadığını nereden idrak eylesin? İ, 457,

Ben cariyeyi ne yapacağım. İ, 635 gibi.

C: 114, 435, 1164, 1170, 1294, 1316, 1317, 1320, 1349, 1364, 1810, 2528.

İ: 134, 154, 176, 182, 183, 213, 257, 280, 281, 282, 329, 387, 393, 403, 404, 408, 457, 635, 643, 648, 649, 692, 863, 864, 1024.

1.1.1.2.2.1.3 Vurguyla Oluşan Soruluk Anlamlar

C ve İ'de soru anlamının vurguyla ortaya çıktığı basit cümlelere rastlamadık.

1.1.1.2.2.1.4 "Ya" Ünlemiyle Oluşan Soruluk Anlamlar

Bu özellikte tek cümle vardır: Birkaç sene sonra olmakla dünyanın sonu erişmez ya? İ, 656.

1.1.1.2.2.1.5 "Değil mi / Öyle mi" Kalıplarıyla Oluşan Soruluk Anlamlar

Bu özellikte tek cümle vardır: Çaresiz âkıbet-i hale intizar etmeye karar verir, değil mi? İ, 227.

1.1.1.2.2.2 Birleşik Cümlelerde

Bunlar, ana cümlelerin veya yardımcı cümlelerden birinin veya birkaçının soru anlamlı olduğu cümlelerdir:

1.1.1.2.2.1 Cümlelerinden En Az Birinin Herhangi Bir Ögesine Soru Ekinin Eklenmesiyle Oluşan Soruluk Anlamlar

Y'ye: (1) (1.1) (1.1.1) Nihayet avn-ı ilâhî imdada yetişir, (1.1.2) o sahib-i mürüvvet necat bulmakta huzzarın ekserinden ziyade müsaade-i takdire mazhar olur da (1.1.3) sonra, hayırdan tevellüt etmiş bir şer ile lezayiz-i hayatını kaybederse (1.2) yalnız denize düşen adamın hâline, sayine hasr-ı makal etmek böyle bir hengâmeyi tarif için kâfi midir? C, 238,

Y'yi oluşturan birleşik fiilin isim bölümüne: (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1) Nezubillah! Nezubillah! Hem halife-i İslâm'a hem kardeşime hıyanet edeyim de (1.1.1.2) dünyada bulunan erazilin en alçağı ben mi olayım? [...] []. C, 865,

ZT'ye: (1) Ertesi akşam Şehriyar, Perihan'ın yanına gelerek تنها mülâkatındaki mübahese ve hissiyatının neticesini sual ile (1.1) "[...] (1.1.3.2) biraz daha mı sıkıştırmalı, [...]" cevabını alınca [...] mülâkata gidilmesini rey eylemişidi. C, 1011,

Y'ye ve DT'ye: (1) [...] (1.1) "(1.1.1) Maşallah Şehzadem! Davet ettiğiniz bendegânınızı ne kadar hüsn-i kabul buyuruyorsunuz. (1.1.2) Bu kılıç da mihman-nüvazlık lâzımelerinden midir?" deyip de Adil Giray'dan (1.2) "(1.2.1) Cezmi Allah müstahakını versin, (1.2.2) odaya pencereden mi girilir." cevabını alınca [...] C, 1590,

N'ye: (1) (1.2) Seviyormuş diye //(1.1) yüzüne kim bakarsa// gözünü mü çıkaracak? İ, 394,

Ö'ye: (1) Hanımefendinin ise uğradığı beht-i elîm içinde arkasından hayran hayran etrafa bakılmaktan başka ne bir harekete mecali oldu, ne de: (2) (2.1) "-Kaderimde bugünleri görmek de mi vardı?" feryad-i meyasanesinden başka bir söz söylemeye lisansı vardı. İ, 666 gibi.

C: 100, 238, 306, 361, 384, 395, 396, 402, 405, 418, 419, 523, 523, 652, 744, 755, 800, 822, 825, 826, 833, 835, 845, 849, 856, 859, 864, 865, 868, 869, 871, 874, 957, 966, 1011, 1045, 1051, 1115, 1138, 1139, 1158, 1165, 1175, 1176, 1177, 1193, 1247, 1258, 1260, 1265, 1269, 1271, 1314, 1322, 1324, 1344, 1350, 1352, 1355, 1358, 1360, 1363, 1377, 1381, 1382, 1403, 1415, 1429, 1439, 1440, 1444, 1485, 1487, 1489, 1590, 1598, 1618, 1621, 1628, 1632, 1633, 1637, 1700, 1718, 1719, 1726, 1738, 1746,

1757, 1760, 1761, 1764, 1769, 1775, 1796, 1797, 1798, 1815, 1829, 1831, 1833, 1843, 1844, 1846, 1850, 1853, 1854, 1858, 1864, 1870, 1871, 1872, 1879, 1880, 1882, 1884, 1889, 1894, 1896, 1901, 1933, 1938, 1939, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1948, 1952, 1958, 1966, 1968, 1971, 2054, 2091, 2100, 2108, 2110, 2111, 2113, 2120, 2127, 2171, 2172, 2173, 2175, 2179, 2207, 2209, 2215, 2218, 2220, 2232, 2234, 2236, 2238, 2239, 2242, 2246, 2251, 2286, 2291, 2293, 2296, 2303, 2309, 2345, 2355, 2356, 2357, 2362, 2368, 2369, 2375, 2385, 2387, 2392, 2394, 2402, 2403, 2406, 2416, 2420, 2425, 2448, 2449, 2451, 2478, 2479, 2483, 2496, 2498, 2542, 2556, 2562, 2564, 2571, 2580, 2594, 2612, 2613, 2633, 2643, 2665, 2681.

İ: 11, 14, 24, 27, 28, 34, 51, 187, 204, 214, 215, 289, 291, 297, 319, 377, 379, 382, 383, 384, 394, 416, 470, 475, 478, 486, 527, 528, 530, 578, 582, 652, 666, 746, 762, 768, 780, 784, 792, 854, 857, 859, 881, 883, 889, 919, 920, 926, 971, 989, 994, 1032, 1074, 1087, 1104, 1124, 1126, 1129, 1145, 1174, 1194, 1219, 1226.

1.1.1.2.2.2 Cümlelerinden En Az Birinde Bir veya Birkaç Soru Sözcüğü Bulunmasıyla Oluşan Soruluk Anlamlar

(1) Osman Paşa, vakayı dinledikçe gönlündeki meyl-i muallâ, gazap ve şiddetine bütün bütün galebe etmiş idi, (2) (2.1) fakat za'f göstermemek ve haysiyet-i emiranesine halel vermemek için hiç tavrını değiştirmede (2.2) (2.2.1) "(2.2.1.1) Bir Acem'i kurtarmak için canını muhataraya atmakta ne mana var idi? (2.2.1.2) Onların bize ettiklerini bilmiyor musun!" sualiyle itaba kıyam eyledi. C, 588,

(1) (1.2) Kadınlara lâyük olmayacak yolda arzylediğim iştiyaklardan // (1.1) ihtimal ki.. ah ihtimal ki.. istikrah ederseniz// ne yapacağım! C, 1206,

(1) Şehriyar, yalnız kalınca korucunun Adil Giray'dan işittiğini söylediği (1.1) Allahım! Şu kadının elinde nasıl kurtulacağım." sözünü aynıyle Perihan'a matuf kıyas ederek Adil Giray'ın onu sevmediğine itimat hasıl etmeğe başlamış ve (2) hanzadenin (2.1) "Beni gerçekten sevdiğinize... bir katfî söz veriniz." ibaresini düşünerek onun tesiri ise bu itimadı itminan derecesine vardırması idi. C, 1904,

(1) Acaba öyle bir uykusuzluk âleminde her düşündüğünü fiile çıkarmaya -(1)^{ara} fiile çıkarmak nerede kalır- mezara girdiği zaman münkireyne bil-ihtiyar söylemek ister kimse var mıdır? İ, 214,

(1) Mehpeyker naşekibane kaşlarını çatarak:

(1.1) "-(1.1.1) Sus sen del.. (1.1.2) (1.1.2.1) Matuh musun (1.1.2.2) nesin? (1.1.3) Hastalığı nereden çıkardın?" hitabından sonra macerayı her lakırdı söyledikçe ağzından ciğerinin bir parçası dökülür gibi nihayet derecede mütessirane bir tarz ile bertafsil hikâye eyledi. İ, 1087 gibi.

C: 306, 345, 351, 362, 365, 367, 371, 384, 392, 395, 397, 403, 407, 408, 410, 419, 523, 588, 652, 757, 795, 798, 799, 803, 832, 836, 839, 840, 844, 850, 851, 856, 858, 859, 863, 864, 868, 871, 872, 880, 886, 956, 974, 1008, 1011, 1043, 1044, 1049, 1078, 1128, 1130, 1135, 1138, 1165, 1167, 1174, 1179, 1182, 1185, 1206, 1211, 1247, 1248, 1250, 1252, 1254, 1260, 1261, 1266, 1267, 1268, 1269, 1271, 1295, 1303, 1310, 1321, 1330, 1338, 1345, 1352, 1353, 1355, 1356, 1357, 1372, 1384, 1403, 1434, 1478, 1482, 1485, 1487, 1546, 1590, 1598, 1606, 1616, 1619, 1621, 1623, 1626, 1627, 1630, 1654, 1612, 1656, 1700, 1718, 1723, 1758, 1760, 1763, 1775, 1797, 1814, 1829, 1831, 1833, 1835, 1837, 1842, 1844, 1848, 1850, 1857, 1858, 1860, 1862, 1864, 1869, 1873, 1878, 1887, 1893, 1894, 1899, 1901, 1904, 1932, 1933, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1956, 1968, 1970, 2009, 2015, 2054, 2090, 2092, 2093, 2095, 2097, 2101, 2103, 2104, 2111, 2118, 2122, 2125, 2159, 2163, 2167, 2168, 2169, 2171, 2174, 2180, 2188, 2189, 2190, 2191, 2193, 2194, 2195, 2196, 2198, 2213, 2215, 2216, 2220, 2224, 2228, 2232, 2236, 2240, 2241, 2242, 2244, 2245, 2248, 2251, 2253, 2255, 2259, 2287, 2288, 2294, 2297, 2300, 2304, 2309, 2357, 2360, 2375, 2383, 2385, 2389, 2400, 2408, 2412, 2422, 2448, 2449, 2452, 2453, 2477, 2479, 2481, 2483, 2496, 2498, 2553, 2556, 2571, 2580, 2596, 2603, 2632, 2639, 2646, 2650, 2665.

İ: 14, 16, 27, 28, 61, 64, 65, 139, 184, 187, 214, 216, 259, 283, 289, 291, 297, 312, 316, 319, 321, 323, 332, 377, 379, 382, 383, 384, 392, 410, 412, 416, 469, 478, 525, 530, 547, 561, 601, 653, 662, 663, 664, 734, 746, 773, 784, 792, 854, 856, 859, 869, 885, 902, 917, 919, 920, 926, 938, 939, 965, 989, 990, 1029, 1032, 1074, 1087, 1105, 1124, 1137, 1145, 1163, 1167, 1174, 1199, 1219, 1221, 1241.

1.1.1.2.2.3 Vurguyla Oluşan Soruluk Anlamlar

C ve İ'de bu özellikte yardımcı cümlelere sahip üç birleşik cümle bulunmaktadır:

(1) Şehriyar- (1.1) Demek ki sevmiyorsun [öyle mi]? []. C, 1765,

(1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Var. (1.1.2) Üçüncü ben olsam [ne yapacaksın]? []. C, 2295,

(1) Mesut Efendi, (2.1) ki Mehpeyker'e taarruz eden esmer zattır, mukabeleye ve Ali Bey ise cevaba tasaddi ile birbiriyle:

[....]

(1.3) "-Demek ki kız sizin akrabalarınızdan [öyle mi]?"

(1.4) "-(1.4.1) Öyle olursa (1.4.2) ne lâzım gelir?" [....] yollu bayağı mücadeleye yakın bir muhavere cereyan etmeye başladı. İ, 377.

1.1.1.2.2.2.4 "Ya / A" Ünlemiyle Oluşan Soruluk Anlamlar

Bu özellikteki cümleler yalnız C'de yer almaktadır:

(1) Huzzardan biri- (1.1) Elbette şiir söylediğiniz zaman deminki okunan beyitler gibi söylersiniz ya? []. C, 364 ("söylersiniz öyle mi? / ...gibi mi söylersiniz?" anlamlarında) gibi.

C: 364, 370, 399, 401, 825, 1261, 1268, 1878, 1892, 1965, 2410, 2414, 2418.

1.1.1.2.2.2.5 "Değil mi / Öyle mi" Kalıplarıyla Oluşan Soruluk Anlamlar

"değil mi" ile:

(1) Süleyman- (1.1) Cezmi'nin nerede olduğunu da söylemeyeceksin değil mi? []. C, 2119 ("söylemeyecek misin?" anlamında) gibi.

C: 390, 1258, 1318, 1625, 1630, 1751, 1941, 1954, 1964, 2119, 2170, 2233, 2243.

İ: 416, 469, 519, 746, 784, 990, 1219, 1221.

"öyle mi" ile:

(1) Lakırdısını kelimedede bir katederek ve her katıda bir kerre çocuğun yüzüne bakarak:

(1.1) "-(1.1.1) (1.1.1.1) Aliciğim! Bir şey söyleyeceğim amma (1.1.1.2) sıkılma!
(1.1.2) (1.1.2.1) Sana güçendim zannettin öyle mi? [....]" diyecek oldu. İ, 784 ("güçendim mi zannettin?" anlamında) gibi.

C: 880, 1051, 1629, 1724, 1769, 1773, 1967, 1969, 2209, 2364, 2543.

İ: 661, 746, 784, 990, 1126.

1.1.1.2.2.3 Soruluk Anlamlar İle İlgili Diğer Bazı Özellikler

Bu cümlelerin büyük çoğunluğu karşılığında yanıt beklemeyen soru cümleleridir. Ancak karşılığında yanıt beklenmeyen ve bu yüzden giderek bir kalıp anlatım özelliği kazanmaya başlayan soru cümleleri de bir hayli fazladır:

(1) Ne yapalım (2) hayatım fırak içinde geçiyor! C, 1303,

(1) Ne yalan söyleyeyim, (2) ben bu hâle takat getiremeyeceğim. C, 1330,

(1) Ne hacet, (2) İran erbab-ı vukufu için dahi benim bildiğim şeyler meçhul olan ahvalden değildir. C, 1654 ve

Lâkin biçare ne yapsın! İ, 182 gibi.

Bu kalıplaşma eğilimi dışında yanıt beklemeyen cümleler vardır. Bunlar özellikle Y'i şart ekli cümlelerdir. C ve İ'den edindiğimiz izlenime göre, şart cümleleri, zaten genel olarak "mı" soru ekiyle sağlanan soruluk bir anlam kazanmamaktadırlar. Ancak soru zamiri veya soru sıfatı bulunduran şart cümleleri de yanıt beklememektedir:

(1) (1.1) Ne derdin var ise (1.2) bana söyle!.. C, 1347,

(1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) [...] (1.1.4) (1.1.4.1) (1.1.4.1.1) Şimdi Cezmi nerede ise (1.1.4.1.2) buldurunuz da (1.1.4.2) bana getiriniz. [] C, 2056 ve

(1) (1.1) İnsan cihan-ı medeniyetin lezaizi ile ne kadar ülfet etse (1.2) arada sırada hal-i evvel olan sahranişinlik meylini bütün bütün hatırdan çıkaramıyor. İ, 62 gibi.

Bazan olumlu cümlelerle soru cümleleri arasındaki tek fark biçimde olmaktadır. Verilmek istenen anlam gerçekte aynıdır. Bu durum özellikle yanıt istemeyen soru cümlelerinde ortaya çıkmaktadır:

(1) (1.1) Şirler sayda çıktığı zaman güneşe bakarsa (1.2) gözleri yaşarmamak mümkün müdür? [= gözleri yaşarmamak mümkün değildir.] C, 755

(1) Korucu- (1.1) (1.1.1) [...] (1.1.2) (1.1.2.1) Çağrılmadan huzura duhul mümkün oluyor mu ki (1.1.2.2) haber getireyim. [] [= Çağrılmadan huzura duhul mümkün olmuyor ki haber getireyim] [] C, 2355 veya

(1) Fakat Mesut Efendi [.....] (1.5) "Sizin ne vazifeniz!" [= Sizin vazifeniz değil!] dedi ve (2) (2.1) lakırdısına devam ile [.....] İ, 416 gibi.

Bazı cümlelerde "mı" soru ekinin soruluk işlevi yoktur. Bu cümlelerin bazılarında "mı" soru eki eklendiği ögeyi N, bazılarında ise ZT yapmaktadır:

(1) Adil Giray- (1.1) (1.1.1) Biliyorum, fakat (1.1.2) (1.1.2.1) Şemhal'den başka akraban yok mudur, orasını anlamıyorum. C, 1270 ve

(1) (1.1) Bir kerre yeryüzüne o karanlık çöker; (1.2) (1.2.1) bir kerre odanın kapısı penceresi kapanır da (1.2.2) tenhaliğin vahşeti fikre, kalbe istilâ eder mi, (2) dünya ile ademin hiç farkı kalmaz. İ, 205 gibi.

1.1.1.3 YAPI BAKIMINDAN CÜMLE TİPLERİ

Daha önce belirtildiği gibi (Bkz. "0 Giriş", s. 1) yapı bakımından incelemeler genel olarak yapılmış olan çalışmalarda biçim incelemelerinden öteye gitmemektedir. Çünkü yapı herşeyden önce biçim üzerine temellenir. Örneğin, bir binanın yapısı herşeyden önce ve bazan yalnızca biçiminin belirlenmesiyle sınırlı gibi görünebilir. Ancak bir binanın mimari yapısının saptanmasında fiziksel yapı yani biçim (koridorların büyüklüğü, bölmeler, odalar vb.) ne kadar önemliyse o binayı biçimlendirirken kullanılan malzeme ve bu malzemenin işlenişi de o kadar önemlidir. Bu durum cümle için de geçerlidir. Yani gerçekte bir cümlenin devrik ya da düz olması da, basit cümle olup olmaması ve hatta isim veya fiil cümlesi olması da onun yapısını ortaya çıkarır. Şu durumda cümle tiplerinin belirlenmesine yönelik olarak her türlü çalışma aynı zamanda "yapı" konusuna da hizmet eder. Bizim bu başlıkta değerlendireceğimiz cümle tipleri sınırlı anlamda "biçim" ancak geniş anlamda "yapı" incelemesidir.

1.1.1.3.1 BASİT CÜMLELER

Yalnızca bir isim veya bir fiil Y'ine sahip cümlelere basit cümle denir. Bu cümleler, tek Y'den (ve Y'le ortaya çıkan bir Ö'den) oluşabileceği gibi, Y + ayrı bir biçim birim olarak Ö'den veya Y + Y'i tamamlayıcı diğer öğelerden (N, ZT; DT öğelerinin birinden veya birkaçından) de oluşabilir. Cümleden büyük bir birim olan metin konusu bir kenara bırakılırsa her basit cümle, kaç öğeden oluşursa oluşsun, iletmek istediği ileti açısından tam ve eksiksizdir.

Aslında bütün birleşik ve doğal olarak da karmaşık cümleler basit cümlelerin bir bileşkesidir. Bu yüzden elimizdeki yaklaşık 1720 basit cümlenin dışındaki bileşik ve

karmaşık cümlelere tek tek bakıldığında da basit cümleler elde edilir. Böyle bir bakış açısı, bize (C ve İ'de, 2703 + 1249 = 3942; bunlardan cümle değeri taşımayan yaklaşık 25 bildirişim ögesi çıkarılırsa, 3917 cümle vardır) 3917- 1720 = 2197 birleşik cümle içinde yer alan bunun kat kat fazlası sayıda basit cümle kazandırır. Çünkü yargılar ve anlamlar, bileşik ve karmaşık cümlelerde de ancak bu basit cümlelerin oluşturduğu bütünle tam olarak oluşmaktadır. Zaten cümlelerin yapısal tipleri de söz konusu yargıların nasıl sağlandıklarına veya oluştuklarına bakılarak belirlenebilir.

Üzerinde durulduğu gibi (Bkz. "0.2.3.4.3.6 'Girişik Cümle' Üzerine", s. 48) Türkçede bir cümlede herhangi bir fiilimsi bulunup bulunmaması, cümle tipinin ortaya konmasında önemli bir belirleyicidir. Cümlelerde derin yapıda bulunan yargı parçaları konusu, yalnız "fiil cümlesi" bulunduğu bakış açısını ve dolayısıyla fiilimsilerin cümle tipine etkisinin incelenmesini aşarak ve Arapça Farsça fiilimsiler de göz önünde bulundurularak yeniden ele alınmalıdır. Ancak, fiilimsili bir basit cümle ile içerisinde fiilimsi bulunmayan bir basit cümlelerin birbirlerinden farklı yapısal değerlere sahip bulunduğunu, hatta bu konuda yeni terim arayışlarına gitmek zorunda olduğumuzu da kabul etmek gerekmektedir. İşte biz bu sorumlulukla, C ve İ'de yer alan basit cümleleri, içlerinde fiilimsi bulunup bulunmaması açısından ayırmayı, böylece bu bakış açısıyla çalışma yapacak olanların dikkatine sunmayı uygun buluyoruz:

1.1.1.3.1.1 İçerisinde Bir veya Birkaç Fiilimsi Olanlar

Saltanat-ı seniyece Cezmi'nin zaman-ı zuhurunda bu kadar adam zayi olmağla beraber defter-i ekâbir kapanmamış idi. C, 41 ("bu kadar adam zayi olmağ" fiilimsisi),

Herif ise Cezmi'ye can pahasına oturmuş olduktan başka ecelin pençesinden kurtardığı bir adamı cellât eline teslim etmek meşreb-i merdanesine hiç tevaffuk eder şeylerden olmadığı için hemen cellâtlara yanaşarak biçareden ne istediklerini sual eyledi. C, 568 ("1- Cezmi'ye can pahasına oturmuş olduktan başka ecelin pençesinden kurtardığı bir adamı cellât eline teslim etmek meşreb-i merdanesine hiç tevaffuk eder şeylerden olmadığı, 2- Cezmi'ye can pahasına oturmuş olduk, 3- Cezmi'ye can pahasına oturmuş, 4- ecelin pençesinden kurtardığı bir adamı cellât eline teslim etmek, 5- ecelin pençesinden kurtardık, 6-meşreb-i merdanesine tevaffuk eder" fiilimsileri),

Mahiyetinde istidat olan açsama tenevvür için güneşe bir kere mukabil olmak kifayet eder. C, 995 ("1- mahiyetinde istidat olan", 2- güneşe bir kere mukabil olmak" fiilimsileri),

Akıbet kumru göğsü gibi her renginden nice reng-i diğer tevellüt etmek şanıdan olan gurup alâmatı görünmeye başladı. İ, 165 ("1- kumru göğsü gibi her renginden nice reng-i diğer tevellüt etmek şanıdan olan, 2- kumru göğsü gibi her renginden nice reng-i diğer tevellüt etmek" fiilimsileri),

Ertesi günü Mehpeyker sabah ezanı okunurken uyandı. İ, 742 ("sabah ezanı okunurken" fiilimsisi) gibi.

C: 4, 7, 9, 11, 26, 32, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 59, 60, 62, 66, 70, 76, 78, 79, 80, 83, 87, 89, 90, 92, 94, 98, 99, 103, 107, 109, 110, 111, 112, 114, 120, 122, 123, 126, 130, 133, 134, 135, 137, 141, 142, 143, 145, 146, 150, 151, 154, 156, 159, 161, 165, 167, 169, 170, 171, 172, 175, 178, 179, 180, 183, 187, 188, 189, 193, 195, 199, 201, 202, 217, 219, 221, 224, 225, 228, 229, 235, 236, 240, 246, 250, 255, 259, 263, 264, 268, 269, 272, 275, 276, 277, 279, 280, 284, 285, 287, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 304, 307, 309, 311, 316, 318, 319, 324, 326, 328, 331, 333, 335, 336, 343, 348, 349, 350, 354, 358, 374, 377, 381, 383, 420, 423, 424, 430, 431, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 452, 454, 455, 456, 464, 469, 472, 473, 474, 478, 480, 489, 491, 495, 497, 498, 499, 500, 504, 508, 509, 511, 515, 520, 524, 527, 533, 545, 546, 547, 552, 553, 554, 556, 558, 560, 563, 564, 568, 569, 572, 573, 574, 577, 582, 584, 586, 589, 597, 598, 599, 602, 605, 607, 609, 613, 614, 616, 619, 621, 626, 629, 632, 638, 641, 642, 645, 646, 648, 649, 654, 656, 659, 664, 666, 670, 671, 672, 675, 676, 677, 678, 679, 681, 689, 690, 691, 695, 696, 697, 698, 700, 701, 702, 704, 707, 709, 715, 716, 720, 723, 724, 726, 729, 730, 731, 732, 733, 737, 742, 746, 750, 751, 752, 756, 759, 760, 765, 768, 771, 773, 776, 775, 776, 777, 778, 780, 782, 783, 785, 787, 788, 789, 792, 793, 806, 807, 810, 812, 813, 814, 816, 818, 820, 823, 828, 830, 861, 875, 877, 878, 879, 881, 882, 885, 887, 888, 889, 890, 892, 894, 897, 899, 907, 909, 910, 912, 918, 919, 923, 924, 927, 933, 935, 936, 937, 938, 940, 942, 944, 947, 948, 950, 952, 954, 958, 960, 964, 972, 973, 975, 976, 977, 978, 982, 983, 988, 992, 993, 994, 995, 997, 1000, 1001, 1002, 1005, 1009, 1012, 1014, 1015, 1018, 1020, 1021, 1025, 1026, 1035, 1037, 1040, 1042, 1052, 1054, 1055, 1056, 1057, 1059, 1061, 1065, 1067, 1069, 1070, 1071, 1073, 1102, 1106, 1112, 1116, 1125, 1132, 1137, 1141, 1143, 1150, 1152, 1154, 1161, 1162, 1163, 1173, 1186,

1199, 1200, 1202, 1203, 1210, 1213, 1214, 1218, 1220, 1221, 1225, 1227, 1229, 1231, 1232, 1233, 1234, 1236, 1238, 1240, 1242, 1244, 1245, 1256, 1257, 1259, 1272, 1273, 1276, 1277, 1278, 1279, 1282, 1286, 1287, 1291, 1293, 1296, 1300, 1307, 1309, 1312, 1317, 1319, 1329, 1331, 1340, 1351, 1362, 1369, 1371, 1374, 1377, 1379, 1380, 1387, 1394, 1395, 1399, 1402, 1406, 1408, 1417, 1424, 1429, 1430, 1454, 1455, 1457, 1459, 1465, 1475, 1476, 1493, 1497, 1500, 1505, 1507, 1508, 1510, 1511, 1513, 1515, 1517, 1521, 1522, 1526, 1527, 1529, 1531, 1533, 1536, 1538, 1539, 1540, 1544, 1550, 1556, 1561, 1564, 1565, 1566, 1575, 1580, 1592, 1638, 1640, 1643, 1645, 1651, 1652, 1661, 1665, 1666, 1672, 1674, 1679, 1680, 1681, 1684, 1691, 1693, 1694, 1697, 1702, 1703, 1706, 1707, 1709, 1710, 1712, 1714, 1715, 1716, 1728, 1729, 1733, 1739, 1740, 1741, 1743, 1745, 1774, 1780, 1781, 1788, 1789, 1793, 1795, 1799, 1802, 1803, 1810, 1813, 1817, 1821, 1825, 1826, 1827, 1840, 1867, 1868, 1903, 1906, 1909, 1910, 1912, 1917, 1924, 1927, 1935, 1946, 1973, 1977, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1989, 1992, 1995, 1996, 1997, 2000, 2001, 2002, 2003, 2006, 2008, 2009, 2031, 2035, 2037, 2040, 2043, 2044, 2045, 2047, 2049, 2050, 2051, 2065, 2069, 2071, 2075, 2076, 2077, 2081, 2083, 2084, 2086, 2126, 2135, 2137, 2138, 2139, 2140, 2142, 2144, 2146, 2150, 2156, 2158, 2185, 2211, 2249, 2267, 2268, 2269, 2271, 2275, 2278, 2281, 2282, 2284, 2307, 2313, 2319, 2320, 2322, 2323, 2324, 2325, 2327, 2329, 2331, 2332, 2334, 2338, 2342, 2343, 2344, 2346, 2347, 2348, 2349, 2351, 2397, 2427, 2433, 2434, 2435, 2436, 2439, 2445, 2458, 2460, 2464, 2465, 2466, 2468, 2470, 2471, 2474, 2475, 2476, 2487, 2488, 2489, 2490, 2499, 2502, 2503, 2509, 2511, 2514, 2522, 2523, 2528, 2535, 2538, 2539, 2544, 2545, 2548, 2549, 2550, 2551, 2554, 2557, 2558, 2559, 2565, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2581, 2583, 2587, 2588, 2590, 2593, 2601, 2607, 2608, 2610, 2611, 2614, 2616, 2619, 2623, 2629, 2636, 2641, 2658, 2662, 2663, 2668, 2673, 2674, 2677, 2678, 2679, 2680, 2699, 2700, 2703.

İ: 2, 3, 7, 8, 15, 20, 22, 23, 32, 38, 42, 43, 46, 53, 54, 59, 60, 63, 66, 68, 71, 75, 76, 79, 81, 84, 88, 91, 92, 93, 94, 96, 99, 101, 103, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 116, 118, 119, 120, 121, 124, 127, 133, 134, 136, 137, 138, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 153, 156, 158, 162, 165, 171, 175, 177, 180, 181, 183, 186, 193, 194, 196, 197, 202, 212, 217, 218, 219, 221, 222, 227, 232, 237, 239, 242, 243, 245, 247, 249, 250, 252, 255, 256, 257, 258, 260, 266, 268, 269, 274, 276, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 290, 292, 298, 303, 308, 309, 310, 311, 313, 325, 328, 329, 330, 331, 334, 335, 338, 339, 342, 343, 345, 346, 354, 355, 356, 357, 360, 361, 362, 363, 366, 368, 370, 372, 374,

376, 385, 391, 393, 398, 400, 408, 409, 411, 413, 417, 420, 424, 426, 427, 432, 433, 436, 437, 438, 439, 440, 442, 448, 453, 454, 457, 458, 461, 462, 463, 465, 473, 474, 479, 482, 483, 485, 489, 490, 491, 492, 495, 498, 502, 503, 504, 505, 509, 516, 517, 518, 522, 523, 524, 531, 532, 535, 536, 539, 540, 542, 543, 545, 546, 548, 550, 553, 555, 556, 558, 560, 563, 566, 567, 569, 571, 572, 575, 576, 577, 587, 590, 595, 596, 598, 599, 600, 602, 605, 608, 611, 612, 613, 616, 617, 620, 621, 623, 624, 625, 632, 633, 636, 638, 648, 651, 654, 655, 656, 660, 667, 669, 670, 671, 672, 674, 675, 676, 678, 679, 680, 682, 683, 684, 686, 687, 689, 692, 694, 697, 700, 702, 703, 714, 716, 717, 718, 719, 724, 725, 728, 736, 737, 742, 743, 745, 751, 752, 756, 757, 759, 760, 761, 763, 764, 765, 770, 771, 772, 776, 777, 778, 782, 788, 789, 793, 797, 798, 800, 801, 802, 803, 807, 809, 810, 812, 813, 815, 816, 822, 823, 825, 826, 827, 829, 833, 836, 837, 838, 839, 840, 843, 845, 846, 847, 848, 849, 851, 853, 858, 860, 864, 870, 882, 888, 891, 893, 894, 896, 897, 898, 901, 905, 907, 908, 909, 913, 915, 918, 925, 927, 928, 929, 934, 935, 936, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 954, 956, 957, 958, 961, 968, 969, 973, 974, 975, 978, 979, 984, 985, 986, 992, 995, 996, 997, 998, 1001, 1002, 1003, 1005, 1007, 1009, 1011, 1012, 1013, 1014, 1015, 1016, 1018, 1019, 1020, 1022, 1024, 1026, 1027, 1028, 1030, 1031, 1033, 1034, 1035, 1036, 1037, 1039, 1041, 1042, 1043, 1044, 1045, 1046, 1049, 1051, 1052, 1054, 1057, 1058, 1061, 1063, 1064, 1066, 1068, 1071, 1072, 1075, 1078, 1079, 1082, 1083, 1085, 1088, 1090, 1092, 1093, 1099, 1100, 1103, 1107, 1109, 1110, 1111, 1113, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1120, 1121, 1123, 1125, 1127, 1128, 1130, 1131, 1138, 1139, 1142, 1143, 1144, 1152, 1153, 1156, 1159, 1161, 1162, 1166, 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1177, 1180, 1181, 1186, 1190, 1192, 1195, 1196, 1200, 1204, 1206, 1210, 1211, 1215, 1218, 1224, 1225, 1227, 1228, 1231, 1234, 1236, 1240, 1242, 1243, 1244, 1245, 1246.

Basit cümle, bazan bir fiilimsinin isim işleviyle Y olarak kullanıldığı bir isim cümlesi olabilmektedir. Bu durumda, böyle bir cümlede yer alan diğer fiilimsi kullanımlarıyla isim Y'i kuran fiilimsinin kullanımındaki farklarını belirlemek güçtür:

Çaresizliği desisede görenlerin kârı defîne imkân bulamadıkları fenalığın zaman-zuhurunu temdide çalışmaktır. İ, 736 ("1- çaresizliği desisede gören, 2- defîne imkân bulamadık" fiilimsileri) gibi.

1.1.1.3.1.2 İçerisinde Fiilimsi Olmayanlar

C ve İ'de içerisinde fiilimsi bulunmayan cümlelerin sayısı, fiilimsi bulunduran basit cümlelere oranla oldukça azdır.

Bu şekl-i garip Perihan idi. C, 138,

Hakikat-i hâlde Perihan'ın gönlünde öyle bir meyil, fikrinde öyle bir şüphe yok idi. C, 965,

Hamza, belki bana kasteder. C, 1462,

Mahcubiyet korkusuyla riyakârlığa tenezzül insan için ne kadar nakısadır. İ, 419,

Mehpeyker ise bu teklifin kabulünde iki üç dakika bile tereddüt göstermedi. İ, 735 gibi.

C: 13, 28, 29, 36, 37, 38, 54, 61, 74, 75, 77, 82, 86, 89, 91, 97, 104, 108, 115, 117, 119, 128, 138, 148, 157, 158, 163, 174, 184, 204, 205, 206, 209, 211, 214, 215, 230, 239, 241, 243, 244, 245, 249, 256, 258, 271, 281, 288, 289, 302, 303, 308, 322, 339, 340, 341, 342, 346, 353, 355, 363, 382, 388, 389, 426, 460, 516, 518, 538, 541, 543, 555, 578, 592, 607, 615, 620, 622, 639, 655, 687, 717, 725, 739, 747, 754, 767, 786, 791, 894, 895, 898, 901, 916, 934, 939, 965, 979, 986, 987, 1007, 1016, 1027, 1033, 1034, 1041, 1062, 1064, 1087, 1094, 1095, 1101, 1104, 1105, 1107, 1110, 1117, 1131, 1146, 1147, 1149, 1157, 1164, 1166, 1170, 1171, 1190, 1191, 1195, 1198, 1201, 1205, 1217, 1223, 1224, 1226, 1262, 1274, 1275, 1284, 1285, 1294, 1299, 1301, 1303, 1316, 1320, 1326, 1334, 1335, 1349, 1356, 1364, 1366, 1370, 1375, 1383, 1386, 1389, 1396, 1397, 1410, 1418, 1422, 1431, 1432, 1433, 1436, 1450, 1451, 1462, 1464, 1469, 1470, 1503, 1543, 1563, 1567, 1568, 1569, 1570, 1583, 1586, 1594, 1595, 1644, 1649, 1650, 1657, 1682, 1683, 1685, 1688, 1689, 1690, 1695, 1696, 1705, 1732, 1735, 1742, 1785, 1786, 1787, 1801, 1804, 1805, 1806, 1811, 1816, 1818, 1819, 1916, 1929, 1930, 1937, 1947, 1976, 2007, 2028, 2042, 2064, 2153, 2201, 2202, 2212, 2270, 2272, 2276, 2305, 2308, 2321, 2330, 2335, 2336, 2372, 2485, 2491, 2492, 2510, 2513, 2520, 2534, 2537, 2567, 2572, 2573, 2591, 2592, 2606, 2617, 2622, 2625, 2626, 2642, 2671, 2676, 2684, 2685, 2686, 2688, 2689, 2697, 2701, 2704.

İ: 1, 9, 21, 25, 33, 39, 40, 41, 44, 58, 67, 85, 95, 113, 114, 117, 122, 129, 140, 141, 142, 143, 149, 152, 154, 155, 159, 174, 176, 182, 191, 195, 201, 211, 213, 220, 228, 230, 238, 240, 244, 246, 251, 254, 270, 271, 275, 277, 278, 280, 288, 293, 294, 295, 296, 302, 314, 327, 347, 358, 387, 389, 390, 395, 396, 399, 401, 403, 404, 405,

406, 407, 419, 425, 430, 434, 449, 506, 507, 508, 537, 554, 559, 568, 580, 581, 584, 603, 609, 614, 618, 619, 622, 626, 627, 628, 630, 631, 634, 635, 637, 642, 643, 645, 646, 647, 649, 650, 657, 659, 693, 695, 696, 699, 706, 710, 713, 720, 722, 730, 731, 732, 735, 769, 775, 783, 808, 828, 830, 832, 834, 842, 861, 862, 863, 868, 871, 872, 873, 874, 884, 886, 900, 912, 921, 922, 932, 933, 953, 962, 964, 981, 982, 993, 1004, 1008, 1010, 1017, 1040, 1055, 1056, 1059, 1060, 1062, 1065, 1080, 1091, 1095, 1096, 1112, 1132, 1133, 1134, 1146, 1157, 1160, 1165, 1191, 1193, 1197, 1203, 1233, 1237.

Ancak bazı basit isim cümlelerinin Y'i, üzerine isim işletme eklerini almış veya almamış bir fiilimsiden de oluşabilmektedir.

Bu gönül soğukluğu öyle Şehriyar'ın zannı gibi kuva-yı maneviyesine bütün bütün arzu-yı nüfuz ve hırs-ı ikbal istilâ ettiğinden değil idi. C, 898,

En büyük azmi validesine işin doğrusunu söylemek idi. İ, 195 gibi.

1.1.1.3.2 BİRLEŞİK CÜMLELER

Bunlar genel olarak iki isim veya fiil cümlesinin herhangi bir birleşiklik özelliğiyle ve ana ~ yardımcı cümle veya ardışıklık ilişkisiyle bir araya geldiği cümlelerdir. Temelde, bir birleşik cümle iki cümleden kurulur. Ancak ardışıklık ilişkisiyle oluşan birleşik cümlelerde (sıralı birleşiklerde ve kimi zaman bağlı birleşiklerde) ikiden çok cümlelerin bir araya gelmesi de söz konusu olabilir.

1.1.1.3.2.1 Sıralı Birleşik Cümleler

Daha önce de belirtildiği gibi (Bkz. "0.2.3.4.3.1 Sıralı / Bağlı / Ki'li Birleşik Cümle", s. 39) sıralı birleşik cümlelerle ilgili olarak yapılabilecek bir sınıflamada her zaman bir tercih söz konusudur ve bu sınıflama birçok yönüyle tartışmaya açıktır. Biz C ve İ'de yer alan sıralı birleşik cümle "sayılabilecek" cümlelerde her şeyden önce diğer bazı birleşik cümlelerdeki kadar güçlü olmasa da anlamsal bir bağ aradık. Çünkü zaten, sıralı birleşik cümleyi oluşturan cümleler arasında, araştırmacıların bu cümle tipini "bağımlı sıralı" olarak değerlendirmelerine neden olan öge ortaklığı gibi biçimsel bağlar her zaman söz konusu değildir. Bu cümleler arasındaki en yaygın biçimsel bağ, genel dil tasarrufu veya genel eksilteler olarak değerlendirilebilecek Y'lerdeki ortak kip / kişi eklerinin

düşürölmesidir. Bunun ötesindeki bağlar hep anlamsaldır ve birleşikler arasında anlamsal ardışıklık söz konusudur.

C ve İ'deki sıralı cümleleri "basit sıralı birleşik cümleler" ve "karmaşık birleşik cümleler içinde yer alan sıralı birleşik cümleler" biçiminde iki ana başlıkta ele aldık. Noktalama işaretlerinin, yazılı bir metnin cümle incelemelerinde çok önemli bir etkisi olduğu ve bunların özellikle sıralı cümle tercihlerinin kimi zaman bütünüyle değiştirdiğini belirtmiştik (Bkz. "0.2.3.5 Noktalama İşaretlerinin Bir Metnin Cümle Bilgisi İncelemelerindeki Önemi", s. 55). Bu bakımdan değerlendirmelerimizi dil bilinci ve mantığı Türkiye Türkçesine göre oluşmuş araştırmacılar olduğumuz gerçeğini de göz ardı etmeden yaptık. Bu sınıflamalar sırasında, metnimizin noktalamasını hazırki noktalama bilgimizi aynen uygulayarak değil, metni merkez alarak ve metinden yola çıkarak yapmaya özen gösterdik. Buna göre C ve İ'de yer alan sıralı birleşik cümlelerle ilgili şöyle bir tablo elde ettik:

1.1.1.3.2.1.1 Basit Sıralı Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.1.1.1 (1) + (2) Yapısındakiler

Dil bilgisi kaynaklarında genel olarak tanımlanan ve asıl sıralı birleşik cümle diyebileceğimiz cümleler bunlardır. Bu tip sıralı birleşik cümlelerde, birbirine en eşit koşullarda ve en yalın sıralılık özelliğiyle bir araya gelen basit cümleler söz konusudur:

(1) Uykusuzluktan gözlerine bir humar çökmüş, (2) bakışı sevda kadar tatlı bir hüzn içinde kalmışıdı. C, 931,

(1) Fakat gerek o güne kadar sükûtu ve gerek birkaç gece evvelki muamelesi için Adil Giray'ı üzüp de âşıkane bir intikam almak hevesinden de geçemediği için şu garip mukaddimeli mektubu yazdı, (2) taraftarı olan nöbetçilerin biriyle Adil Giray'a irsal eyledi. C, 1144 ve

(1) Nihayet bu azim üzerine birbirinden ayrıldılar, (2) hâbgâhlarına gittiler. İ, 1106 gibi.

C: 31, 63, 69, 70, 81, 116, 136, 164, 176, 200, 210, 215, 242, 291, 301, 310, 312, 320, 323, 327, 337, 357, 359, 379, 385, 437, 483, 484, 490, 513, 519, 521, 526, 535, 540, 544, 550, 557, 562, 603, 604, 618, 624, 625, 634, 635, 636, 640, 650, 651, 665, 682, 684, 708, 740, 779, 819, 821, 929, 931, 991, 1010, 1024, 1028, 1029, 1031,

1038, 1074, 1076, 1080, 1081, 1082, 1089, 1090, 1092, 1093, 1097, 1099, 1100, 1103, 1111, 1113, 1115, 1122, 1123, 1129, 1133, 1134, 1144, 1148, 1151, 1155, 1160, 1165, 1169, 1172, 1174, 1184, 1187, 1188, 1189, 1215, 1216, 1219, 1228, 1235, 1237, 1241, 1298, 1303, 1306, 1308, 1315, 1328, 1330, 1332, 1338, 1341, 1345, 1346, 1352, 1360, 1373, 1388, 1390, 1414, 1421, 1438, 1440, 1442, 1443, 1444, 1445, 1449, 1452, 1453, 1460, 1467, 1471, 1474, 1480, 1494, 1512, 1528, 1548, 1574, 1582, 1591, 1648, 1653, 1654, 1662, 1667, 1670, 1673, 1678, 1686, 1687, 1699, 1712, 1736, 1737, 1808, 1820, 1830, 1913, 1914, 1920, 1925, 1993, 1994, 2012, 2014, 2025, 2026, 2130, 2131, 2149, 2186, 2250, 2277, 2283, 2312, 2314, 2317, 2333, 2352, 2371, 2379, 2398, 2423, 2337, 2338, 2347, 2440, 2467, 2473, 2486, 2495, 2501, 2507, 2517, 2518, 2519, 2524, 2533, 2546, 2568, 2574, 2584, 2585, 2597, 2598, 2604, 2605, 2609, 2615, 2631, 2635, 2637, 2640, 2655, 2656, 2659, 2660, 2666, 2669, 2676, 2683.

İ: 13, 26, 37, 57, 61, 69, 74, 82, 83, 131, 179, 199, 200, 224, 226, 234, 235, 236, 273, 341, 352, 367, 369, 480, 484, 487, 501, 512, 515, 533, 538, 541, 570, 606, 607, 615, 715, 733, 741, 748, 765, 806, 841, 852, 878, 881, 887, 903, 904, 906, 910, 911, 914, 916, 924, 951, 966, 983, 987, 999, 1000, 1077, 1081, 1106, 1119, 1168, 1173, 1202, 1208, 1217, 1222, 1247.

1.1.1.3.2.1.1.2 (1) + (2) + (3) Yapısındakiler

Bu tip sıralı birleşik cümlelerde 3 basit cümle eşit koşullarla sıralanır:

(1) Aldı, (2) koynuna koydu, (3) bir zamanlar mutlak olan sohbetleri tekrardan sonra odasına çekildi. C, 1142

(1) Kollarına, saçlarına sarıldılar, (2) yere vurdular, (3) kuduz köpek, zehirli yılan gebertir gibi vücudunu paralamağa başladılar. C, 2525 ve

(1) Oldukça okumak yazmak biliyor, (2) güzel sesi var, (3) güzel piyano çalıyor. İ, 629 gibi.

C: 102, 162, 223, 314, 332, 334, 487, 531, 559, 930, 949, 1098, 1142, 1314, 1321, 1419, 1439, 1498, 1502, 1676, 1698, 1734, 1931, 1934, 1979, 2017, 2424, 2500, 2506, 2508, 2512, 2521, 2525, 2555, 2599, 2600, 2654, 2661, 2667, 2670, 2682.

İ: 125, 521, 629, 758.

1.1.1.3.2.1.1.3 (1) + (2) + (3) + (4) + Yapısındakiler

Bunlar, 4, 5, 6, 7 veya en fazla 8 basit cümlenin genel olarak birbirine denk bildirişim değerlerine sahip olarak bir araya gelip sıralanmalarıyla oluşmuştur:

(1) Sevabıki, hatta hayal-i sevabıki varlığından bütün bütün ayrılmış kıyas eder, (2) yalnız huzuzat-ı hayata müteallik olan tecaribini bu ömr-i cedidinden lâıykıyla istifade için düstur-ı hareket ittihaz ederek kendi kendine eğlenceler düşünür, (3) zevkler ihtira eder, (4) emeller bulur, (5) muvaffakiyetler icat eylerdi. C, 1828 ve

(1) Dilâşup'un saçları sırma gibi parlak sarı [], (2) alını safvet-i vicdanın âyine-i in'itafi denilecek surette duru beyaz [], (3) kaşları zülfüne nispet biraz kumrala mail ve biraz kalın olmakla beraber biraz da mukavves [], (4) gözleri mutedil maî ve fevkalgaye tahrik-i sevda edecek yolda mahmur [], (5) çehresi âşıkane bir soluk beyaz üzerine gül-i ziyba pembeliğine mail bir renk ile müzeyyen [], (6) burnunun rengindeki safvet ile tenasübündeki letafet açılmasına bir gün kalmış bir zambak goncesine benzer, (7) dudaklarının gerek rikkati ve gerek pembeliğinin parlaklığı birbirine sarılmış iki gül yaprağını andırarak aralarından inci dişleri jale damlası gibi görünür, (8) çenesi daha yaprakları perişan olmamış bir beyaz katmer gül zannolunurdu. İ, 588 gibi.

Bu yapıdaki cümleler şunlardır (Bu birleşik yapıların kaç basit cümleden oluştuğu, parantez bilgisi olarak verilmiştir):

C: 226 (4 basit), 232 (7 basit), 233 (6 basit), 376 (4 basit), 539 (4 basit), 1180 (4 basit), 1472 (4 basit), 1549 (6 basit), 1557 (4 basit), 1576 (4 basit), 1828 (5 basit), 2019 (4 basit), 2536 (4 basit), 2621 (4 basit), 2630 (4 basit), 2638 (4 basit), 2702 (4 basit).

İ: 588 (8 basit).

Ayrıca bu biçimde en az 4 cümlenin sıralanarak sıralı birleşik cümle oluşturduğu yapılar, sayıları az olmakla birlikte, içerisinde ana yapıyı oluşturan ya da oluşturmeyen sıralı cümle bulunan karmaşık yapıları birleşik cümlelerde de görülmektedir: C,475; C, 1311 veya İ, 31 veya gibi.

1.1.1.3.2.1.2 Karmaşık Birleşikler İçinde Yer Alan Sıralı Birleşik Cümleler

Karmaşık birleşik cümleler içinde yer alan cümleleri sıralamadan önce bir konuya açıklık getirmekte yarar var. C ve İ'de ve gözlemlediğimiz kadarıyla Türkçenin bütün

yazılı veya sözlü metinlerindeki karmaşık yapılı cümlelerde, gerçekte biçimsel bir bağa gereksinim duymadan yalnızca anlamsal bir bağla bir araya gelen ve bilinen sıralı cümle tanımlamalarına uyan sıralı cümleler yanında, bu tanıma uymayan ancak başka gerekçelerle sıralanan sıralı cümleler de vardır. Bu gerekçeler ilk bakışta noktalamalarla - sözlü metinlerde de birtakım noktalamalar olduğunu varsayıyoruz- ilgili görünmektedir. Ancak bu gerekçelerin noktalamalardan öte bir yanı olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin,

(1) (1.1) "(1.1.1) Danyal Bey'in bana muhabbeti Şemhal'den de ziyadedir. (1.1.2) (1.1.2.1) O gelirse (1.1.2.2) bizim için pek büyük hayırlar ümit olunur. (1.1.3) (1.1.3.1) Siz müzakerelerinize bakınız, (1.1.3.2) ben etrafi dolaşayım." diye söylenerek odadan çekildi. C, 1600 cümlesinde (1.1.3) iç cümlesinin bilinen sıralı cümle tanımlarına uyan bir yapısı vardır. (1.1.3)'teki iki cümle arasında biçimsel bir bağ yoktur. İki cümleyi birarada tutan anlamsal ardışıklıktır. Ancak yine iç cümle durumundaki (1.1.2) şartlı birleşik cümlesinin ne (1.1.1)'le ne de (1.1.3)'le böyle bir ardışıklığı söz konusu değildir. (1.1.2) iç cümlesiyle diğer iç cümleleri bir arada tutan daha doğrusu görelî bir sıralılık oluşturan özellik, bu cümlelerin aynı çatı altında bulunmalarından başka birşey değildir. Ayrıca (1.1.1), (1.1.2) ve (1.1.3) cümlelerinin her biri ayrı ayrı "..... diye" zarf fiil öbeğine N olarak yanıt vermektedir. Şu durumda iletişim açısından bu üç iç cümlelerin birbirleriyle ilişkileri ikincil bir önem taşımaktadır. Türkçede, şiir metinlerindeki sıralı birleşik cümlelerin büyük çoğunluğu, -biz genel yaygın düşünceden ayrılmayarak onları tipik sıralı birleşik yapılar olarak değerlendirdiğimiz halde- bu türdendir (C: 1088, 1100, 1121, veya 1134 gibi.). Bu yüzden dil bilgisi çalışmalarında sıralı cümleler için kullanılan "bağımlı", "bağımsız" terimleri, belki herşeyden çok bu iki farklı sıralanma koşulunun anlatımında kullanılmalıdır. Biz de şimdilik, bu terimleri, başka kavramların karşılığı olarak yaygınlaştıkları için kullanmıyor, asıl sıralı cümleleri "birincil sıralılıklar", sözünü ettiğimiz farklı türden sıralanmaları da "ikincil sıralılıklar" olarak değerlendiriyoruz. Buna göre C ve İ'deki karmaşık yapılı cümlelerde yer alan sıralı birleşik cümleleri şöylece sıralayabiliriz:

1.1.1.3.2.1.2.1 Ana Yapısı Sıralı Birleşik Cümle Olan Karmaşık Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.1.2.1.1 İçerisinde Ayrıca Sıralı Birleşik Cümle Bulundurmeyenler

(1) (1.1) Başı ucunda yıldırım patlasa (1.2) gök yüzünde birisi gülüyor kıyas ederdi, (2) (2.1) gözünün önünden bir cenaze geçse (2.2) tabutunu bebek sandığı zanneylerdi. C, 270 ve

(1) Biçare kadın ciğerparesinin hevesat-ı vicdanını hanedanı dahiline münhasır tutmak için ele geçirdiği bu cazibe-i zihayatın tecrübe-i tesiratına bin can ile mütehalik ola dursun, (2) (2.1) Ali Bey tabiatında olan şiddet-i inhimak iktizasınca Mehpeyker'in ülfetlerine vazetmeye çalıştığı her türlü hududu paymâl ederek gündüzlerini de bir arada geçirmeye başlamış ve (2.2) nihayet bir hafta kadar işrete, eğlenceye hasr-i vücut ederek o mastaba-i sefahatten çıkmamış idi. İ, 592 gibi.

C: 131, 208, 218, 231, 237, 266, 267, 270, 300, 481, 488, 502, 506, 529, 530, 566, 583, 591, 628, 727, 891, 914, 915, 996, 1008, 1109, 1119, 1088, 1121, 1127, 1128, 1130, 1135, 1136, 1140, 1176, 1182, 1183, 1192, 1207, 1263, 1280, 1283, 1292, 1327, 1354, 1355, 1357, 1368, 1372, 1384, 1426, 1446, 1447, 1545, 1577, 1778, 1783, 1792, 1814, 1826, 1922, 1928, 1971, 1974, 2011, 2023, 2029, 2339, 2370, 2415, 2416, 2459, 2515, 2561, 2566, 2582, 2596, 2628, 2657, 2664.

İ: 19, 73, 78, 89, 265, 496, 513, 573, 592, 665, 723, 939, 955, 980, 1201.

1.1.1.3.2.1.2.1.2 İçerisinde Ayrıca Sıralı Birleşik Cümle Bulunduranlar

1.1.1.3.2.1.2.1.2.1 İçerisinde Ayrıca Birincil Yapıda Sıralı Birleşik Cümle Bulunduranlar

(1) Şehriyar'ın efkâr ve amalinde saik-i vicdanı kahr-ı rakip, ahz-ı intikam hevesleri idi, (2) (2.1) onun için istediği gibi müdafaa mevkiinde, ihtiyat hâlinde sebat etmeğe muktedir olamadı, (2.2) zirdeki muhaverede yazılan sözleriyle açılmağa, tecavüz etmeğe başladı. C, 2187 ve

(1) Güneş ya tulû veya gurup edip de saba temevvüce başladığı gibi bulutlar paralanır; (2) (2.1) kimi yeşillenir, (2.2) yaprak şeklini bağlar; (3) (3.1) kimi ağarır, (3.2) zambak gibi açık saçık salınmaya başlar; (4) (4.1) kimi morarır, (4.2) sümbül gibi, kandil gibi öteye beriye dağılır. İ, 31 gibi

C: 71, 100, 247, 330, 561, 633, 699, 1175, 1177, 1179, 1448, 1731, 1798, 2187, 2547.

İ: 14, 27, 28, 31, 205, 464, 547, 639, 640, 641, 1126, 1223.

1.1.1.3.2.1.2.1.2.1.2 İçerisinde Ayrıca İkincil Yapıda Sıralı Birleşik Cümle Bulunduranlar

(1) Banaenaleyh yine Ali Kuli Han'a itimadında bir nakısa göstermemek niyetiyle ve (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Zaten arada birşey yok ki (1.1.1.2) neye malûmat alınacak. (1.1.2) İşitilen rivayetlerin hep eracif kabilinden olduğu tebeyyün ediyor. (1.1.3) Ama çaresiz vazifede kusur etmeğe gelmez. (1.1.4) Bir kere de Abbas'tan sual edelim. (1.1.5) Bir adamı istintak etmek vak-ı hükûmete o kadar hâlel vermez." mukaddimesiyle Abbas'ı huzuruna davet eyledi. (2) şu yolda istintaka başladı. C, 2090 ve

(1) Yaşmağını başına, feracesini arkasına aldı: (2) (2.1) "(2.1.1) Keyfin bilir. (2.1.2) Bundan sonra senin için Mehpeyker yoktur. (2.1.3) (2.1.3.1) Bir daha selâmımı alabilirsen (2.1.3.2) senden alçak olayım." dedi. İ, 727 gibi.

C: 523, 743, 1547, 1797, 2090, 2556, 2594, 2612, 2613.

İ: 530, 727.

1.1.1.3.2.1.2.1.2.3 İçerisinde Ayrıca Hem Birincil Hem İkincil Yapıda Sıralı Birleşik Cümle Bulunduranlar

(1) (1.1) Gönünde ne kadar yara varsa (1.2) ayrı ayrı tazelendi, (2) kâffe-i havas ve kabiliyatı / gayız ve kine münkalip oldu (3) (3.1) "(3.1.1) Ah! Hanzade hazretlerinin bizden pervası yok imiş! (3.1.2) (3.1.2.1) Adil Giray efendimiz isterse (3.1.2.2) (3.1.2.2.1) mektubumuzu neşreder, (3.1.2.2.2) bizi rüsva-yı âlem eyler imiş! (3.1.3) (3.1.3.1) Kılıcını çekerse (3.1.3.2) vücudumuzu iki parçaya ayırmış! (3.1.4) (3.1.4.1) Güvensinler, (3.1.4.2) onlar kollarındaki kuvvete güvensinler!!! (3.1.5) (3.1.5.1) Bakalım (3.1.5.2) kendine mağrur olup da salına salına meydanda gezen arslanların ağaçlar arasında, kamışlıklar içinde saklanan ejderlere galebesi mümkün olabilir mi imiş?" yollu bir hayli söylendikten sonra avının yuvası önüne yatmış azgın kaplanlar gibi enine, boyuna serildi, (4) ümidiyle, rahatıyla uykusunu uyumağa başladı. C, 2425 ve

(1) Bahis bir saat kadar imtidat ettikten sonra herif: (1.1) “-(1.1.1) Size altı ay mühlet[]! (1.1.2) Beyinizle istediğiniz gibi eğleniniz! (1.1.3) (1.1.3.1) İsterseniz (1.1.3.2) sokağımdan bile geçmeyiniz! (1.1.4) (1.1.4.1) İdarece bir şeyinize noksan gelmez hatta (1.1.4.2) refahınız (refahiyyetiniz) ziyadeleşir. (1.1.5) Lâkin mühlet bitince

ben de hissemi isterim. (1.1.6) (1.1.6.1) Muvafakat etmezseniz (1.1.6.2) intikama kalkışırım. (1.1.7) Son teklifim budur. (1.1.8) (1.1.8.1) Sahih söylüyorum ki (1.1.8.2) benim için bunun ilerisine gitmek mümkün olamaz. (1.1.9) (1.1.9.1) Makbul olmadıysa (1.1.9.2) (1.1.9.2.1) gidin! (1.1.9.2.2) oturun! (1.1.9.2.3) (1.1.9.2.3.1) ne yaparsanız (1.1.9.2.3.2) yapınız! (1.1.10) İrade elinizdedir” dedi, (2) kat-i kelâm eyledi. İ, 734 gibi.

C: 417, 475, 587, 711, 860, 880, 1051, 1060, 1258, 1260, 1403, 1411, 1571, 1637, 1738, 1829, 2262, 2425, 2543, 2564, 2639, 2681.

İ: 380, 734, 926, 1140, 1145, 1194, 1221.

1.1.1.3.2.1.2.2 İçerisinde Ana Yapıyı Oluşturmayan Sıralı Birleşik Cümle Bulunduran Karmaşık Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.1.2.2.1 Sıralılık Özellikleri Birincil Yapıda Olanlar

(1) Gör ki (2) (2.1) aşkın ne garip birkeramete, ne büyük bir icaza malik imiş, (2.2) (2.2.1) avalim-i ruhaniyenin ne kadar ezvakı, ne kadar bedayii var ise (2.2.2) nasıl bir noktaya cem etmiş, (2.3) nasıl bir levhaya nakşeylemiş! C, 1181 ve

(1) Muhavere bu raddelere gelinceye kadar hanımın keyifsizlik münasebetiyle a'sabında olan hiddet sözlerinin tesirsizliğinden dolayı gönlüne gelen ıstırap ile bir kat daha ziyadeleşerek ağlar gibi hazin bir ses ile: (1.1) "(1.1.1) Ya! Bir fahişe için validenin istediği şeyler münasebetsiz oluyor, (1.1.2) hatırı ayaklar altında kalıyor, öyle mi?" diyecek oldu. İ, 661 gibi.

C: 106, 169, 222, 238, 262, 278, 286, 297, 313, 317, 352, 361, 368, 375, 406, 413, 429, 459, 462, 476, 494, 517, 525, 534, 570, 580, 601, 653, 686, 713, 745, 764, 804, 809, 831, 832, 834, 836, 843, 1036, 1039, 1046, 1049, 1079, 1108, 1114, 1118, 1138, 1139, 1181, 1239, 1311, 1336, 1415, 1425, 1456, 1461, 1466, 1468, 1486, 1490, 1492, 1520, 1530, 1534, 1573, 1625, 1626, 1627, 1629, 1704, 1717, 1722, 1754, 1767, 1798, 1815, 1822, 1838, 1843, 1883, 1884, 1885, 1890, 1899, 1902, 1905, 1907, 1926, 1932, 1953, 1956, 1967, 2022, 2054, 2059, 2062, 2063, 2093, 2094, 2099, 2102, 2105, 2111, 2115, 2176, 2177, 2179, 2184, 2197, 2203, 2219, 2229, 2230, 2238, 2239, 2246, 2248, 2258, 2260, 2297, 2298, 2302, 2358, 2360, 2362, 2363, 2374, 2376, 2382, 2391, 2400, 2409, 2417, 2418, 2456, 2493, 2540, 2552, 2569, 2672.

İ: 11, 12, 29, 34, 102, 170, 206, 233, 264, 317, 318, 336, 472, 488, 494, 500, 510, 644, 658, 661, 740, 785, 791, 814, 866, 879, 930, 965, 991, 1023, 1032, 1073, 1148, 1151, 1207, 1235, 1238, 1239.

1.1.1.3.2.1.2.2.2 Sıralılık Özellikleri İkincil Yapıda Olanlar

(1) Bu sözlerin her biri Şehriyar'ın kalbinde bir dağ-ı diğer açardı, fakat (2) kendisi safvet-i derununun derecesini pekâlâ bildiği oğluna bile farz-ı mahal olarak renk verebilmek vahimesiyle olanca kuvve-i zekâsını hazm-ı nefse hasrederek sitemi de bütün bütün elden bırakmayarak (2.1) "(2.1.1) Maşaallah güzel rey etmişsin! (2.1.2) Adil Giray'ı ben temin edip de bahse imale edinceye kadar neler çekmiş idi. (2.1.3) (2.1.3.1) Şimdi Perihan'a birden bire açılır mı zannediyorsun?" diyecek oldu. C, 826 ve

(1) Fakat vefasından bir ufacık şüphe hâsıl edivermekle yalnız nefsinin değil, kıymetli validesinin bile her türlü asayişini feda etmekten çekinmeyecek kadar sevdiği bir vücudun kendi yolunda feday-i can ettiğini görmek o şiddette bir nedameti bile düşünmeye vakit bırakmayacak derecelerde müessir bir hıraş-i can olduğundan havas-i fikriyyesi kızın telef olduğuna dair zannını tevile inhisar ederek ciğerler paralayacak kadar hazin bir tarz ile giryan giryan: (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Yarabbil ya Rabbi! Cürmüm ne kadar büyük olsa (1.1.1.2) merhametin gene ondan yüz bin kat ziyade büyüktür. (1.1.2) Ahrette her cezaya razıyım. (1.1.3) (1.1.3.1) Şu dakikada canımı al da (1.1.3.2) bana korktuğum belâyı gösterme!" dualarına ağaz eyledi. İ, 1216 gibi.

C: 53, 64, 155, 273, 282, 306, 344, 362, 395, 396, 398, 402, 405, 418, 595, 757, 758, 794, 795, 797, 798, 799, 801, 822, 826, 845, 849, 855, 862, 863, 865, 866, 868, 869, 871, 956, 957, 959, 1045, 1247, 1253, 1265, 1491, 1596, 1598, 1610, 1613, 1619, 1620, 1628, 1631, 1718, 1719, 1749, 1755, 1758, 1759, 1760, 1762, 1768, 1769, 1771, 1782, 1831, 1833, 1837, 1844, 1846, 1847, 1854, 1856, 1857, 1858, 1859, 1871, 1872, 1877, 1882, 1886, 1888, 1895, 1898, 1900, 1901, 1938, 1939, 1940, 1942, 1943, 1944, 1951, 1955, 1958, 2056, 2060, 2061, 2096, 2109, 2112, 2114, 2118, 2120, 2121, 2123, 2161, 2162, 2173, 2180, 2188, 2191, 2198, 2208, 2213, 2214, 2232, 2253, 2257, 2259, 2289, 2290, 2291, 2293, 2295, 2300, 2341, 2345, 2357, 2364, 2366, 2373, 2383, 2392, 2395, 2399, 2411, 2419, 2421, 2422, 2441, 2453, 2455, 2480, 2481, 2483, 2542, 2562, 2571, 2595, 2603, 2644, 2645, 2650.

İ: 178, 187, 188, 190, 283, 289, 291, 315, 316, 320, 321, 322, 375, 386, 475, 477, 486, 528, 601, 726, 762, 784, 786, 795, 857, 917, 938, 989, 990, 1029, 1074, 1084, 1086, 1137, 1174, 1175, 1216.

1.1.13.2.1.2.2.3 Hem Birincil Hem İkincil Özellikte Sıralı Cümle Bulunduranlar

(1) Adil Giray, o bapta bir tedbir bulabileceğinden aczini beyan edince Perihan (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Hakkınız var, (1.1.1.2) hayfa ki esirsiniz, (1.1.1.3) elinizde kudret yok! (1.1.2) (1.1.2.1) Garipsiniz (1.1.2.2) buranın hâline vukufunuz / nakıs! (1.1.3) (1.1.3.1) Kadın ağzına yakışmazsa da (1.1.3.2) birbirimizden ketmedecek bir sırrımız kalmadı. (1.1.4) Ben düşündüğüm tedbiri söyleyeyim: (1.1.5) (1.1.5.1) Yarın akşam size Şehriyar'ı Hamza ile beraber gönderirim, (1.1.5.2) Hamza'ya da ima ile bazı şeyler anlatırım. (1.1.6) (1.1.6.1) Mükâlemeyi uzatmayınız, (1.1.6.2) devlete emniyet gelmek için beni nikâh ile isteyiniz. (1.1.7) (1.1.7.1) İktidarına itimatları pek ziyadedir hem (1.1.7.2) (1.1.7.2.1) muvafakat ederler, hem de (1.1.7.2.2) biraderinizi alıkoymak, yahut yanınızda orduya göndermek gibi tekliflerin hepsinden el çekerler." deyince Adil Giray, hayran hayran Perihan'ın yüzüne bakarak şu muhavereye başladı: C, 1246 ve

(1) Mehpeyker ise: (1.1) "-(1.1.1) (1.1.1.1) Çok tecrübe ettim, (1.1.1.2) insanın cibilliyetini meydana çıkarıyor. (1.1.2) (1.1.2.1) Ayıklığında zihni tam, mizacı güzel olanlar işret halinde de yalnız gülüyor, (1.1.2.2) eğleniyor." sözleriyle mukabele eyledi. İ, 529 gibi.

C: 345, 351, 367, 370, 371, 372, 378, 384, 390, 391, 400, 404, 409, 419, 501, 503, 585, 588, 590, 596, 652, 712, 802, 803, 825, 827, 842, 848, 851, 852, 856, 864, 870, 874, 886, 966, 967, 969, 1011, 1043, 1047, 1048, 1058, 1246, 1248, 1249, 1250, 1261, 1267, 1268, 1269, 1271, 1404, 1482, 1485, 1487, 1489, 1516, 1546, 1572, 1590, 1597, 1600, 1612, 1618, 1621, 1630, 1633, 1700, 1723, 1725, 1726, 1727, 1746, 1748, 1750, 1753, 1757, 1761, 1763, 1773, 1775, 1776, 1796, 1835, 1842, 1848, 1850, 1861, 1864, 1865, 1866, 1870, 1878, 1881, 1891, 1893, 1894, 1896, 1897, 1933, 1941, 1945, 1948, 1949, 1957, 1959, 1961, 1963, 1965, 1966, 1968, 1970, 1972, 2053, 2098, 2101, 2108, 2122, 2124, 2127, 2164, 2166, 2168, 2169, 2171, 2175, 2190, 2192, 2194, 2199, 2209, 2215, 2217, 2220, 2222, 2225, 2234, 2235, 2236, 2237, 2242, 2243, 2244, 2245, 2247, 2251, 2252, 2254, 2256, 2261, 2287, 2304, 2309, 2354, 2355, 2367, 2375, 2377,

2378, 2385, 2387, 2388, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2413, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2478, 2479, 2496, 2498, 2516, 2553, 2563, 2580, 2627, 2633, 2648, 2649, 2651, 2652, 2665, 2694.

İ: 185, 216, 297, 300, 312, 319, 323, 377, 379, 382, 384, 416, 469, 470, 478, 519, 529, 565, 582, 583, 746, 768, 792, 854, 856, 859, 889, 919, 920, 963, 971, 972, 994, 1076, 1087, 1089, 1094, 1105, 1124, 1129, 1163, 1164, 1167, 1199, 1205, 1219, 1226, 1241.

1.1.1.3.2.1.3 Sıralı Birleşik Cümlelerle İlgili Diğer Bazı Özellikler

Yukarıda verilen cümlelerin bir bölümünde (C: 1074, 1076, 1080, 1081, 1082, 1089, 1090, 1092, 1093, 1097, 1099, 1100, 1103, 1111, 1113, 1115, 1122, 1123, 1129, 1133, 1134) her bir sıralı birleşik cümle, dizelerinden her biri birer basit cümle olan beyitlerdir. Aslında bu cümleleri (1) + (2) yapısındaki sıralı birleşik olarak değerlendirmemizdeki tek ölçütümüz, anlamın beyit içinde ve bu iki basit cümleyle tamamlanmasıdır. Başka bakış açıları kuşkusuz başka sonuçlara ulaşılmasını sağlar:

(1) Hanzade idim velâdetimde

(2) Doğdum yine pek kalenderane. C, 1074 gibi.

Üç cümlelerin sıralanmasından oluşan C,1098 cümlesi için de aynı durum söz konusudur

(1) Yüksel (2) hünerinle kani olma,

(3) İhsan-ı Hüda'ya mani olma.

Sıralı cümleler, birçok bakımlardan bağlı birleşik cümle tipine benzerler. Özellikle noktalama işaretlerinden virgül (,)ün "ve" bağlacı ile işlevsel benzerliği tartışılmaz. Ancak bazı sıralı birleşik cümlelerde bu ve benzer işlevdeki noktalama işaretlerini "ve" dışındaki bazı bağlaçlarla da ilişkilendirmek mümkün olabilmektedir. Elimizdeki 3 sıralı birleşik cümle, buna örnek olabilecek niteliktedir. Bu cümleler bağlı birleşik cümlelerin bağlaç bölümünün düşürüldüğü izlenimini vermektedir:

(1) Ferhat Ağa bu hâli görünce [.....] fevkalgaye canı sıkıldı, (2) (2.1) "(2.1.1) Oğlum hayvanın başını sola çevir, [yoksa] (2.1.2) duvara çarpacaksın!" feryadıyle nasihate başladı. C, 330,

(1) Uyumak ister, [ama] (2) muktedir olamazdı. İ, 199 ve

(1) Düşünmek ister, [ama] (2) birşey bulamazdı. İ, 200.

3, 4, 5, 6, 7 ve hatta daha fazla cümlenin basit anlamda sıralandığı cümleler karmaşık birleşik cümle oluşturmazlar. Ancak bu sıralanışlarda bir denklik söz konusu olmadığı zaman ((1)+ (2) (2.1)+ (2.2) gibi.) cümleler, ana yapısı sıralı birleşik olan karmaşık birleşik cümleler olarak değerlendirilmelidirler:

(1) Şiirinin hayalâtını ateşle mi terkip ettin, (2) (2.1) her harfi gönlüme yapışmış, (2.2) can yakmakta muhabbetinle yarışıyor. C, 1175 veya

(1) El vermedi, (2) (2.1) biçare biraderini zindanlara attırdı, (2.2) ondan sonra cellat gibi üzerine musallat oldu, (2.3) az kaldı bütün bütün ifna edecekti. C,1448 gibi.

C, 859. cümle ana yapı olarak 5 cümlenin sıralanmasıyla oluşmuş. Ancak bu cümlede (1) + (2) ve (3) + (4) + (5) biçiminde bir yapılanma var. Gerçekte buradaki "ve", "ve" bağlacının ", " yerine veya ", "ün "ve" yerine kullanılabilirdiğinin bir kanıtı gibi görünmektedir: (1) Bahis buraya gelince Şehriyar'ın sevdasına gelen galeyan ve hususiyle Adil Giray'ın muhavereye soğuk bir metanetle (1.1) "İşin arkasını kesmek lâzımdır." sözünün ifadelerinin hemen her cümlesine nakarat gibi ilâve eylemesinden dolayı gönlünde hasıl olan ıstırap bütün bütün sabır ve temkinini mahvetmekle çehresine humma ateşi gibi bir kızılık, nazarına mecnun bakışı gibi bir dehşet müstevli olarak arkasına doğru bihtiyar ağır ağır bir iki adım attı, (2) birden bire minderin üzerine yığıldı ve (3) yes ve meftuniyetten mürekkep bie nazarla yukarıdan aşağı Adil Giray'ı süzdükten sonra (3.1) " (3.1.1) Niçin mi []?... (3.1.2) Gönlümü yerinden koparıp da önüne mi atayım? (3.1.3) (3.1.3.1) Seviyorum da (3.1.3.2) onun için []!... dedi, (5) ellerini yüzüne kapadı, (5) kemal-i şiddetle ağlamağa başladı.

Elimizdeki sıralı cümlelerde, çok nadir olarak, bir birleşenin, biçimsel veya sıkı anlam bilgisel olarak olmasa bile diğer birleşenin bir ögesi olabildiği veya en azından o biçimde düşünülebilecek örnekler var: (1) (1.1) Sebeb-i hayalât-i şarkıyye ile kesret-i itilâf mıdır, (1.2) nedir, (2) ben gülden bahsettikçe bülbülü bir türlü unutamam. İ, 14 veya

(1) Yolda yürürken iki saattan ziyade intizar çekeceğini düşünmekte ve zihninde vakt-i hasreti geçirebilmek için türlü türlü eğlenceler tasavvur etmekte iken mev'id-i mülâkata varınca ne görsün; (2) (2.1) Mehpeyker kendinden evvel gelmiş, (2.2) kudumuna intizar ediyor. İ, 547 gibi.

1.1.1.3.2.2 Bağlı Birleşik Cümleler

En az iki cümlenin ana / temel ilişkisi dışında yani, biri birinin herhangi bir ögesi olmak gibi biçimsel bir bağa gereksinim duymadan, çeşitli anlam ilişkileriyle biraraya geldikleri cümlelere bağlı birleşik cümle denir. Bu anlam ilişkileri zıtlık, seçim, karşılaştırma, eşleme vb. ilişkilerdir.

Bağlı birleşik cümlelerde iki cümle bir bağlaç yardımıyla bir araya gelir. Bu tip cümlelerde bağlaç olan sözcüğün bağlama temel işleviyle genellikle iki cümlenin arasına girdiği görülmektedir. Ancak bağlı birleşik cümlelerde, bağlaçların yapılarından kaynaklanan başka kullanım ve yapılanma özellikleri de vardır. Bu özelliklere göre bağlı birleşik cümleleri şöylece sınıflayabiliriz:

1.1.1.3.2.2.1 Tek Bağlaçlı Bağlı Birleşik Cümleler

Bu tür bağlı birleşik cümlelerde, tek sözcükten oluşan bağlaç, ögeleri arasında ortaklıklar olan veya olmayan iki cümle arasına girer:

(1) Kendisi vezir ile orduya çıktığı günün gecesini Adil Giray ile Perihan'ın nezdine getirilmesini Cezmi ile Abbas'a havale eyledi ve (2) bunların muavaneetine emin adamlarından elli kadar da korucu bıraktı. C, 2310 ve

(1) Çamlıca'da buldukça zâhirde herkese eğlenmekte itba eder, fakat (2) zihninde mahut işareti anlamak için Mısır'ın hutut-i kadimesini elde elifbası yok iken okumaya çalışan hükema gibi her şekilden nice mana, her vazı'dan birçok kazaya istihracıyla uğraşırdı. İ, 130 gibi.

Aralarında, Y'deki belirtisi bir yana bırakılırsa açıkça biçim düzlemine geçmeyen Ö (=gizli Ö) dışında öge ortaklığı olmayan iki cümle, bir sözcüğün tekrarı ile oluşan bir bağlaçla bağlandığında, bu iki sözcüklük bağlacın sözcüklerinden her biri bir cümlenin başında yer almaktadır:

(1) Şehriyar, [.....] söze başlayarak (1.1) "[.....] (1.1.5) (1.1.5.1) Of! Bu gece canım kan istiyor, (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) ya benim kanım dökülecek, ya (1.1.5.2.2) başkalarının kanını seyredeceğim... [.....]" tarzında cevaplar ile şiddetli bir mücadele tutturdular. C, 2496 ve

(1) Kâh yaprak gölgesi arasında birbiriyle oynar bir çift kumru gibi bin türlü şiveler, lâtifelerle ağaç aralarında dolaşırlar idi; kâh (2) bir nihalin sayesinde sığınarak evrakının arasından darma dağınık üzerlerine saçılan nur parçalarıyla başlarından aşağı

elmaslara garkolarak kol kola hircman-i Şevk olan Me'mun ile Buran'ı andırırlardı. İ, 534 gibi.

Aralarında öge ortaklığı olan iki cümle iki sözcüklük bir bağlaçla bağlandığında ise, bağlacın birinci sözcüğü ortak ögeden sonra, ikinci sözcüğü ise birinci Y'den sonra gelmektedir:

(1) Adil Giray'ın bu hareketi [.....], Hamza Mirza bu kargaşalıktan istifade ederek askerinin sağ cenahını tahrik ile Tatar'ın hem hatt-ı recatini kat eyledi, hem (2) sol cenahını çevirdi. C, 692 ve

(1) Bu ıstırap[.....] her dakikada bir kerre sekteye yakın bir durgunluktan humma deliliğinden Şedit bir tehevvue intikal ve bir iki dakika sonra yine aksine avdetle gâh Şüphe gibi hazin hazin güler, gâh (2) yetim gibi garip garip ağlardı. İ, 937 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.1 "Ve" İle Bağlananlar

İki veya daha çok cümlenin denklik ilgisiyle bağlandığı cümlelerdir. Bu bakımdan sıralı birleşik cümlelerle büyük benzerlik gösterirler:

(1) Akşamları tabl-i asayiş çalınır ve (2) iki asker birbirinden ayrılırdı. C, 622,

(1) (1.1) Perihan'ın cevabı Şehriyar'ın emelini bir dereceye kadar tahdit etmiş ise de (1.2) تنها görüşmek kararına bütün bütün mani olmadığı için Şehriyar -(1.2.1) zahirde pek makul görünmeyen- reyinde ısrar edip de Perihan'ı Şüpheye düşürmekten ise işin o derecesiyle kanaati bin kat hayırlı görerek ara sıra ayrı görüşmek daha münasip olacağını itiraf etmiş ve (2) bu itiraf üzerine Perihan da tecrübeye uğramış olmak Şüphesinden kurtulmuş idi. C, 968 ve

(1) Arabadan edilen muamele nazarında ismet perdesinden biihtiyarane aksetmek istemiş bir eser-i muhabbet gibi görünerek zihnine, kalbine bütün bütün istilâ etmiş ve (2) birkaç dakika içinde dünyada emeli yalnız aldığı işretin manasını bilmeye ve sahibini öğrenmeye inhisar eylemişti. İ, 128 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.1.1 Basit Bağlı birleşiklerde

C: 5, 47, 55, 57, 93, 124, 139, 168, 182, 338, 432, 465, 466, 471, 479, 492, 493, 512, 514, 548, 565, 608, 623, 630, 637, 660, 661, 680, 688, 693, 710, 736, 741, 753,

761, 763, 772, 808, 905, 911, 922, 945, 953, 970, 971, 1003, 1004, 1006, 1023, 1289, 1393, 1400, 1412, 1481, 1506, 1532, 1537, 1541, 1542, 1551, 1558, 1659, 2033, 2070, 2183, 2310, 2428, 2560, 2624, 2696.

İ: 30, 128, 135, 231, 337, 340, 344, 350, 351, 353, 381, 418, 435, 444, 446, 447, 452, 511, 591, 597, 673, 688, 739, 779, 794, 796, 844, 940, 960, 976, 1047, 1053, 1135, 1136, 1141, 1158, 1176, 1229, 1232.

1.1.1.3.2.2.1.1.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.1.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C: 155, 384, 461, 462, 494, 611, 653, 657, 694, 758, 764, 769, 921, 946, 968, 1011, 1404, 1519, 1530, 1535, 1559, 1597, 1704, 1904, 1905, 2085, 2088.

İ: 87, 192, 261, 321, 386, 416, 421, 472, 565, 705, 750, 754, 919, 972, 1164.

1.1.1.3.2.2.1.1.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 121, 160, 166, 290, 297, 429, 463, 467, 476, 486, 528, 532, 657, 703, 727, 743, 815, 974, 1153, 1230, 1504, 1516, 1545, 1861, 1915, 1991, 2074, 2152, 2431, 2497, 2657.

İ: 132, 493, 494, 496, 592, 677, 744, 746, 753, 1140, 1207.

1.1.1.3.2.2.1.2 "Fakat" İle Bağlananlar

İki veya daha çok cümlenin karşıtlık ilgisiyle bağlandığı cümlelerdir:

(1) (1.1) Cezmi, Fuzulî'nin öyle en güzel asarından birine tesadüf olduğunu görünce kalben pek muztarip ve hatta iddiasına bin kere pişman olduysa da (1.2) ekser insan için eşedd-i mücazat olan maskara olmak korkusuyla hiç renk vermeyerek (1.2.1) "(1.2.1.1) (1.2.1.1.1) Bir ziyafet için bir kaside ile uğraşmak çekilir hâllerden değil, fakat (1.2.1.1.2) (1.2.1.1.2.1) ne yapalım bahse girişmiş bulunduk. (1.2.1.2) (1.2.1.2.1) İnşallah Ferhat Ağa himmet eder de (1.2.1.2.2) (1.2.1.2.2.1) kaside huzur-ı padişahîye takdim olunur, (1.2.1.2.2.2) caizemizi oradan alınız." dedi.C, 378,

(1) Cezmi'nin müjde-i nageh-zuhuru Perihan'ı sürur ve inşirahın hadd-i intihasına vasıl etmek lâzım gelirdi, fakat (2) Perihan, daha Adil Giray'dan gördüğü güşayış-i fevkalâdeyle o hadd-i intihanın haricine çıkacak kadar müstağrak-ı neşat olmuşidi. C, 2340 ve

(1) Çamlıca'da bulundukça zâhirde herkese eğlenmekte itba eder, fakat (2) zihninde mahut işareti anlamak için Mısır'ın hutut-i kadimesini elde elifbası yok iken okumaya çalışan hükema gibi -her şekilden nice mana, her vazı'dan birçok kazaya istihracıyla uğraşırđı. İ, 130 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.2 .1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 192, 260, 261, 313, 321, 433, 581, 617, 663, 685, 705, 766, 824, 884, 999, 1168, 1178, 1204, 1305, 1325, 1401, 1552, 1560, 1635, 1730, 1936, 1988, 2089, 2210, 2273, 2318, 2340, 2350, 2527, 2531.

İ: 130, 241, 364.

1.1.1.3.2.2.1.2 .2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.2 2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C: 278, 588, 627, 703, 826, 956, 1415, 1492, 1700, 1841, 1907, 2067, 2184, 2200, 2274, 2429, 2497.

İ: 264.

1.1.1.3.2.2.1.2.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 371, 378, 419, 628, 744, 839, 842, 1261, 1270, 1404, 1484, 1546, 1620, 1725, 1727, 1750, 1949, 2192, 2223, 2393, 2394, 2446, 2649.

İ: 163, 323, 428, 784, 1129.

Elimizdeki malzemede "fakat" ile aynı anlam ve işlevde olmak üzere bir cümlede "veli" bağlacı kullanılmıştır. Ancak bu kullanım da Namık Kemal'e ait değildir. Ana yapısı

bağlı birleşik olmayan bir karmaşık cümlede yer alan bu "veli" bağlaçlı cümle, Namık Kemal'in alıntı yaptığı 17. yüzyıl Osmanlı şairi Nevizade Atayî'nin şiirinde bulunmaktadır:

(1) (1.1) Bu suretle Paşa'ya biraz sükûnet gelerek "[.....]" demiş ise de [.....] Nevizade'nin,
 (1.2.2.1)" (1.2.2.1.1) (1.2.2.1.1.1) (1.2.2.1.1.1.1) Teenniden etme sakın ictinap
 (1.2.2.1.1.1.2) Umur-ı siyasette kılma şitap,
 Ki (1.2.2.1.1.2) bir demde berhuda vardır mecal,
 Veli (1.2.2.1.2) mürdeyi zinde etmek muhal." beyitlerini mukaddime ederek [.....] C, 587.

1.1.1.3.2.2.1.3 "Hatta" İle Bağlananlar

İki veya daha çok cümlenin pekiştirme / üsteleme ilişkisiyle bağlandığı cümlelerdir:

(1) Derviş Paşa Sokollu hanedanının kerimü'n-nefis, şedidü's-savle bir genç kahraman olarak cündilikte ise ümeranın ve belki Osmanlı sipahisinin umumuna müreccah addolunurdu, hatta (2) o zamanda ve belki her vakitte dünyanın en birinci süvarisi olan Arap atları bile kendinin şagird-i mahareti olmağla iftihar ederlerdi. C, 441 ve

(1) Bahis bir saat kadar imtidat ettikten sonra herif: (1.1) “-(1.1.1) Size altı ay mühlet[]! (1.1.2) Beyinizle istediğiniz gibi eğleniniz! (1.1.3) (1.1.3.1) İsterseniz (1.1.3.2) sokağımdan bile geçmeyiniz! (1.1.4) (1.1.4.1) İdarece bir şeyinize noksan gelmez hatta (1.1.4.2) refahınız (refahiyyetiniz) ziyadeleşir. (1.1.5) Lâkin mühlet bitince ben de hissemi isterim. (1.1.6) (1.1.6.1) Muvafakat etmezseniz (1.1.6.2) intikama kalkışırım. (1.1.7) Son teklifim budur. (1.1.8) (1.1.8.1) Sahih söylüyorum ki (1.1.8.2) benim için bunun ilerisine gitmek mümkün olamaz. (1.1.9) (1.1.9.1) Makbul olmadıysa (1.1.9.2) (1.1.9.2.1) gidin! (1.1.9.2.2) oturun! (1.1.9.2.3) (1.1.9.2.3.1) ne yaparsanız (1.1.9.2.3.2) yapınız! (1.1.10) İrade elinizdedir” dedi, (2) kat-i kelâm eyledi. İ, 734 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.3.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 441.

İ: 1048.

1.1.1.3.2.2.1.3 .2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.3 2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C: 1509, 1520.

İ: -

1.1.1.3.2.2.1.3 2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 419, 1468, 2681.

İ: 470, 734.

1.1.1.3.2.2.1.4 "Da / De" İle Bağlananlar

Bu bağlaç, iki veya daha çok cümleyi "ve böylelikle" anlamını katarak bağlar:

(1) (1.1) Dünyanın ne kadar bedayii, ömrün ne kadar lezayizi, kalbin ne kadar amali var ise cümlesi bir yere toplanır da (2) arz-ı iştiyak eylercesine göz önünde devretmeğe başlar. C, 451,

(1) İnsan ahass-i amali eline geçer de (2) iğtinam için teklife mi muhtaç olur!.. C, 1382 ve

(1) (1.1) Güyaki ne kadar âmali var iseecessüm etmiş de (2) (2.1) araba şekline girmiş, (2.2) karşısına gelmişidi. İ, 233 gibi.

Çalışmamızın ilk zamanlarından başlayarak ve çalışmamız süresince "da / de" bağlaçlı bağlı birleşik cümlelerde, bu bağlacın özellikle bazı fiil çekimlerine daha sıkça geldiği gibi bir izlenimimiz vardı. Ancak malzemeye eğilince, bu izlenimimizin yanlış olduğunu, "da / de" bağlacının hemen her fiil çekimi üzerine aşağı yukarı aynı oranda geldiğini gördük. Vardığımız bu sonuca kanıt olması bakımından "da / de" bağlacının üzerine geldiği fiil çekimlerini parantez bilgisi olarak veriyoruz:

1.1.1.3.2.2.1.4 .1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 3(-miş da), 147(-dı da), 1185(-yor da), 1194(-yor da), 1348(emir + da), 1363(emir + de), 1382(-er de), 1812(-yor da), 2010(emir + de), 2016(-r da), 2690(-er de).

İ: 64(-r da), 184(emir + de), 225(-ar da), 820(emir + da), 883(emir + da).

1.1.1.3.2.2.1.4 .2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.4.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C: 451(-r da), 1336(emir + de), 1425(-di de), 1466(-yor da), 1822(emir + da), 2326(-dı da).

İ: 233(-miş de), 312(-r da), 658(emir + da).

1.1.1.3.2.2.1.4 2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 51(-er de), 67(-miş da), 238(-r da), 262(emir + de), 273(-r de), 378(-er de), 390(-ecek de), 611(emir + de), 757(-r da), 795(-ti de), 809(emir + de), 827(-meli de), 856(emir + de), 859(-yor da), 865(emir + de), 866(-yor da), 880(-r da), 880(-muş da), 928(emir + de), 1051(-du da), 1176(-yor da), 1250(-yor da), 1255(-muş da), 1260(emir + de), 1292(-miş da), 1310(emir + da), 1327(ek-fiilin 3.tekil kişi bildirme çekimi + da), 1365(-sen de), 1486(-di de), 1546(emir + da), 1554(emir + da), 1597(emir + de), 1618(-di de), 1618(-sek de), 1619(-yor da), 1625(-yor da), 1637(-acak da), 1637(-di de), 1700(-yor da), 1700(-di de, 3 kez), 1700(emir + da), 1738(-miş de), 1758(ek-fiilin 2. çoğul kişi bildirme çekimi + da), 1775(-dı da, 2 kez), 1776(emir + de), 1782(ecek de, 2 kez), 1796(emir + da), 1846(-r de), 1854(emir + da), 1856(-r da), 1866(-miş de), 1872(ek- fiilin 3. tekil kişi bildirme çekimi + da), 1881(emir + da), 1892(-du da), 1893(emir + de), 1895(-ti de), 1939(-yor da), 1949(emir + da), 1958(-yor da), 1958(-er de), 1963(-r da), 1966(-ar da), 1968(emir + de), 1972(emir + da), 2056(emir+ da), 2103(-du da), 2123(emir + da), 2179(-mez de), 2188(emir + de), 2188(-yor da), 2189(-yor da), 2192(-r da), 2215(-er de), 2215(-ecek de), 2215(-di de), 2220(emir + de), 2229(-ti de), 2242(-r da), 2309(-r da), 2356(-di de), 2364(-er de), 2367(-di de), 2370(emir + da), 2383(-acak da), 2418(-mez de), 2431(-ar da), 2459(-ar da), 2516(-yor

da), 2556(-ecek de), 2596(-yor da), 2613(emir + da), 2632(-ti de), 2652(-r da), 2665(-yor da).

İ: 18(-muş da), 34(-r de), 73(-er de), 98(-ar da), 132(-di de), 178(emir + da), 188(-r da), 190(emir + da), 205(-r da), 289(-tı da), 291(-r da), 291(emir + da), 322(emir + da), 377(-a-y-dı da), 383(-ti de), 416(emir + de), 469(-r de, 2 kez), 470(-yor da), 486(-r da), 519(-r de), 530(emir + de, 2 kez), 665(-ar da), 746(emir + de, 2 kez), 747(emir + de), 762(-a-y-dı da), 762(-dı da), 786(-a-y-dı da), 926(-yor da), 990(emir + da), 1074(emir + de), 1105(emir + da), 1126(-er de), 1167(emir + de), 1216(emir + da), 1219(-a-y-dı da), 1219(-dı da), 1221(-di de), 1226(-ti de).

C ve İ'de "da / de" bağlacının yaygın olarak şart çekimli Y'ler üzerine geldiği ve böylece birleşik cümle oluşturduğu görülmektedir. Hatta "bile" edatının da benzer bir yapıyla ve bağlama işleviyle iki cümle arasında girmesi söz konusudur. Ancak bu tip cümlelerde iki cümleyi bir arada tutan ve "birleşiklik" özelliğini veren şartlı yan cümle midir yoksa bu durum "da / de" veya "bile" nin bağlama işleviyle mi ilgilidir? Kanımızca bu cümlelere birleşiklik özelliğini veren birinci ve daha önemli etken "şartlılık"tır. Bu bakımdan bu cümleleri şartlı birleşik cümleler olarak değerlendirdik (Bkz. "1.1.1.3.2.4 Şartlı Birleşik Cümleler" s. 164). Ancak C'de yer alan üç cümlede "da / de" bağlacı şart çekimli bir Y'den sonra gelmesine rağmen, cümleleri bağlama işlevi ön plandadır:

(1) (1.1) (1.1.1) Yanıma gelsen de (1.1.2) vücudumun hararetini, hareketinin hâlini görersen (1.2) odama insan kıyafetinde bir yıldırım düşmüş kıyas edersen. C, 1365,

(1) Adil- (1.1) (1.1.1) Söyleyeyim. [...] (1.1.9) (1.1.9.1) (1.1.9.1.1) Şimdi Safevî hanedanının azasını şuradan toplayıversek de (1.1.9.1.2) İstanbul'a göndersek (1.1.9.2) makbul olmaz mı zannedersin. [] C, 1618 ve

(1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Ya biz hayra itimat edersek de (1.1.1.2) sonra şer zuhur ederse (1.1.2) bir koca devlet mahvolacak değil mi? []

1.1.1.3.2.2.1.5 "Gâh.... gâh / Kâh.... kâh" İle Bağlananlar

İki veya daha çok cümlelerin bölünme (Şimşek:1987, 297) ve eşitlik ilişkisiyle bağlandığı cümlelerdir:

(1) Her taraftan, altında yanar dağ galeyan etmiş bir mezaristandaki mevta kemikleri gibi, havaya beyaz beyaz ve fakat müthiş müthiş köpükler fişkirir, gâh (2) (2.1)

telâatumun her dakikada bir şiddete uğrayarak küre-i nesiminfevkine çıkmak isteyen kasırga gibi, doğrulur, gâh (2.2) döne döne yerin dibine geçen seyl-i münhadır gibi aşağıya süzülür, (3) hava üzerinden tazyik eder, (4) cismini küre-i zemine bar olmuş hanlar gibi esfel-i safiline kadar sevk etmek ister, (5) yine derya o tazyike mukabele eder! C, 231

(1) Tab-ı cismanîsiyle eşvak-ı vicdanîsi birbirine galebe ile uğraştıkça o güzel çehresi gâh sabaha kalmış mehtaplar gibi nur içinde bir donukluk gösterir, gâh (2) güneşin ziyasını henüz belğetmeye başlamış gül-goncalar gibi pembeliğe mümteziç bir nur-ı lâtife müstağrak olurdu. C, 932 ve

(1) (1.1) Beynine, sinirlerine, kalbine, kanına ârız olan ıstıraptan dolayı vücudu gâh buz gibi kesilir, (1.2) tiril tiril titrer; (2) (2.1) gâh ateşler içinde kalır, (2.2) baştan ayağa terler dökerdi. İ, 445 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.5.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 932.

İ: 431, 534, 937.

1.1.1.3.2.2.1.5.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.52.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C: 1922.

İ: 445, 488.

1.1.1.3.2.2.1.5.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 222, 231, 375.

İ: 19.

1.1.1.3.2.2.1.6 "Hem.... hem (de)" İle Bağlananlar

"gâh... gâh / kâh... kâh" bağlacı bağlı birleşik cümlelerle aynı kullanım özelliğine sahiptir:

(1) Hem birbirimize doymadan fena bulacağız, hem de (2) yüzüne bir kere bakmakla ateşe atılmış cüz-i madenî gibi baştan aşağı eritebileceğimiz bir alçağın pençesinde zebun olarak telef olacağız. C, 1378,

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) İhtimalki hem fesat mevcuttur, hem (1.1.2) Ali Kuli'nin malûmatı yoktur. []. C, 2165 ve

(1) Kemal-i meserretle: (1.1) "(1.1.1) Yarabbi! İnanetin ne büyüktür ki (1.1.2) (1.1.2.1) bir biçare kuluna bir saatın içinde hem ciğerkûşesini bağışlarsın, hem de (1.1.2.2) terbiyesi, insanlığıyla beraber bağışlarsın." feryad-i müteşekkiranesi ile secdeye kapandı. İ, 787 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.6.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 692, 1032, 1378, 1584, 2048.

İ: 1006.

1.1.1.3.2.2.1.6.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.6.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu özelliğe sahip cümle yoktur.

1.1.1.3.2.2.1.6.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 1246, 1261, 2165, 2209, 2571, 2627.

İ: 170, 768, 787.

Bu tip bağlı birleşik cümlelerde "hem... hem (de)" bağlacı iki cümleyi aralarında eşitlik ilişkisi kurarak bağlamaktadır. Bu bağlac bu işlevi "hem" bağlacının "hem (de)" biçiminde tekrarlanmasıyla kazanmaktadır. Ancak "hem (de)" bağlacı, yalnız başına iki cümle arasına girdiği zaman, cümleler arasında açıklama yoluyla ilişki kurmaktadır. C ve İ'de bu yapıda dört cümle bulunmaktadır:

(1) Nevî- (1.1) (1.1.1) Yine kıyas-ı mae'l-farik. (1.1.2) (1.1.2.1) Onlar ümeradan idiler, hem de (1.1.2.2) en büyük sıfatları hamaset olan Arap kavmi arasında zuhur ettiler. [] C, 400,

(1) Şehriyar- [.....] (1.1.2) (1.1.2.1) Mamafih bir devleti fitneden, musibetten kurtarmak için lâzım olan ihtiyatı, şiddeti ihtiyar etmeğe zarurî ben de kail olurum, (1.1.2.2) hem size bir iki saate kadar vakanın gerçekten mevcut olup olmadığını öğrenirim. [.....] [] C, 2171,

(1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Çaresiz Ali Kuli Han'ın yanına gideceğiz, hem de (1.1.2) korucu kıyafetinde gideceğiz. [] C, 2647 ve

(1) Mehpeyker öyle mütecahilâne sualler veyahut yalancı nümayişlerle beyin remad-i sükûnet altında mestur olan ateş-i tehevürünü alevlendirmeye kalkışacak sadedillerden olmadığı için gayet lâübali, nihayet derecede sadakatnüma bir tarz ile söze başlayarak dedi ki: "[.....](1.1.16) (1.1.16.1) (1.1.16.1.1) Bildiklerimden Atike adında yaşlıca bir kadın var idi, (1.1.16.1.2) daima: (1.1.16.1.2.1) "(1.1.16.1.2.1.1) Kız biz de severiz, (1.1.16.1.2.1.2) hem bizim muhabbetimiz ehl-i irz hanımların sevdasından bin kat beter olur." der idi de (1.1.16.2) ben gülerdim. [.....]" İ, 469.

1.1.1.3.2.2.1.7 "Ne.... ne (de)" İle Bağlananlar

Bu bağlaç, iki veya daha çok cümleyi, içerdikleri yargıları olumsuzlayarak bağlar:

(1) Ne kâra yarar sinan vü hançer

Ne (2) canlı gezer muin ü hemdem. C, 1124 ve

(1) (1.1) Bey biraz kendini toplayınca şükrandan, meserretlikten, bahtiyarlıktan, saadetten açtığı bahisler o kadar âşıkane, o kadar şairane idi ve (1.2) hususuyla simasının şekli ve âzasının evrayıle o kadar kuvvet bulmuştu ki (2) (2.1) kâffe-i tesiratiyle beraber kâğıt üzerine nakletmek ne ashab-i kalem için mümkündür; ne de (2.2) ressamalara müyesser olur. İ, 305 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.7.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 457, 1124.

İ: 299, 1213.

1.1.1.3.2.2.1.7.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.7.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte cümle yoktur.

1.1.1.3.2.2.1.7.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 1051.

İ: 305, 469, 562, 564.

1.1.1.3.2.2.1.8 "Zira" İle Bağlananlar

İki veya daha çok cümlenin nedenlik dolayısıyla açıklama ilişkisiyle bağlandığı cümlelerdir:

(1) Okudukları şeyler, ashab-ı meclisin nazar-ı ibret önünde hâllerini tasvir ederdi; zira (2) (2.1) kimi Bakî'nin işrete mestane sitayişler, inkisarlar edecek kadar kendinden geçmiş, (2.2) kimi Nevî'nin şiiriyle beraber aşktan gördüğü sitemler de birer birer tahattur eylemiş idi. C, 352 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.8.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte cümle yoktur.

1.1.1.3.2.2.1.8.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.8.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte tek cümle bulunmaktadır: C, 352.

1.1.1.3.2.2.1.8.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 64, 2215,

İ: -

1.1.1.3.2.2.1.9 "Çünkü" İle Bağlananlar

Zira bağlaçlı bağlı birleşik cümlelerle büyük benzerlik gösterir. Ancak "çünkü"lü cümlelerde neden ~ sonuç ilişkisi daha belirgin, buna karşılık açıklama ilişkisi daha zayıftır:

(1) Hizmet değil işlerin üçü de kendi nazarında birer nimet idi, çünkü (2) her biri fikrine, meşrebine, arzusuna tamamıyla muvafik olduğundan severek icra ederdi. C, 667,

(1) (1.1) Fiile çıkarsanız bile (1.2) ehemmiyet vermem, çünkü (2) indimde ölmek esir yaşamaktan bin kat ehvendir. C, 1790 ve

(1) Hiç bir sadakat ve insaniyetin tahammül edemeyeceği derecelerde su-i muamele gördü; çünkü (2) Dilâşup'un alınması Mesut Efendinin re'yi âsarından olduğunu defatla validesinin lisan-i şükranından işittiği cihetle uğradığı belâyay-i müteselsileye Mesut Efendinin vücudunu sebab-i ehvel gibi görür idi. İ, 1021 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.9.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 203, 216, 347, 522, 667, 734, 2145, 2147, 2151, 2157, 2265.

İ: 1021.

1.1.1.3.2.2.1.9.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.9.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C: 212, 610, 1461, 1496, 1501, 1504, 1790, 2041, 2074, 2132, 2461.

İ: -

1.1.1.3.2.2.1.9.2.2 Ana Yapısı Bağlı Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 409, 419, 712, 853, 914, 1265, 1597, 1876, 1961, 2205, 2256.

İ: -

1.1.1.3.2.2.1.10 "Ama" İle Bağlananlar

"Fakat"lı bağlı birleşik cümlelerle aynı kullanım özelliklerine sahiptir.

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Geliyorum ama (1.1.2) nasıl geldiğimi bilir misiniz? []. C, 835 ve

(1) (1.1) Ali Bey [...] sual etti ise de (1.2) herif ehemmiyetsiz bir tarzda: (1.2.1) "-(1.2.1.1) Bilmem. (1.2.1.2) Bunların içine karışmış. (1.2.1.3) (1.2.1.3.1) Fena değildi ama (1.2.1.3.2) çehresi soluk. "filân gibi hiç renk vermeyecek sözlerle [...] İ, 1084 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.10.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 1083.

İ: -

1.1.1.3.2.2.1.10.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.10.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C: 1701.

İ: -

1.1.1.3.2.2.1.10.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 835, 1265, 1546, 1610, 1847, 1886.

İ: 291, 784, 1084.

C, 1083 cümlesi, bir şiir metninde yer almaktadır ve bu cümlede "ama" bağlacı vezin gereği "amma" biçimindedir:

(1) Yanımdaki dayeler ederdi
Her hâlîme ayrı ayrı dikkat
Amma (2) yine kendi âlemimde
Mahsus idi kendime hükûmet

Ancak, İ'de "ama" bağlacının genel olarak "amma" biçimiyle kullanılması, büyük olasılıkla Mustafa Nihat Özön'ün kendi tasarrufu gibi görünmektedir. Çünkü biz karşılaştırdığımız Arap harfli İntibah nüshasında, bunun böyle olacağına dair herhangi bir işaretlemeye rastlamadık. Durum böyle olmakla birlikte asıl biçimin hangisi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülebileceğini de belirtmeliyiz.

1.1.1.3.2.2.1.11 "Yoksa" İle Bağlananlar

Bu tip bağlı birleşik cümlelerde "yoksa"dan sonra gelen yargı, bir çeşit ceza yargısı niteliğindedir. Yani birinci yargının gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesi sonucunda ters bir durumun ortaya çıktığı, çıkacağı, çıkabileceği vb anlatılır:

Bu muamelesine sebep terbiyesi iktizasınca kızı taciz etmemek mütalâsı idi, (2) yoksa Mehpeyker'in iffetsizliğiyle beraber işretle melûf olacak derecelerde aşifte-meşrep olması hayliden hayli canını sıkılmış idi. İ, 520 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.11.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C ve İ'de bu yapıda tek cümle vardır: İ, 520.

1.1.1.3.2.2.1.11.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.11.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte cümle bulunmamaktadır.

1.1.1.3.2.2.1.11.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 712, 1051, 1769, 2246, 2375.

İ: 780.

1.1.1.3.2.2.1.12 "Yahut / Veyahut" İle Bağlananlar

Bu tür cümlelerde, iki veya daha çok cümledeki yargılar, onaylanarak bağlanırlar. Ancak onaylanan bu yargılardan ilki, iletişimde öncelikle tercih edilen ve belirtilmek istenendir:

(1) Güya aradaki mesafe tayyolunmuş veyahut (2) yürüdüğü yolları uykuda geçmiş idi. İ, 150 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.12.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte tek cümle vardır: İ, 150.

1.1.1.3.2.2.1.12.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.12.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte cümle yoktur.

1.1.1.3.2.2.1.12.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 1546, 2258.

İ: 382, 889.

1.1.1.3.2.2.1.13 "Ya ya / yahut" İle Bağlananlar

"Yahut / veyahut"lu bağlı birleşik cümlelerle aynı kullanım özelliklerine sahiptir:

(1) Perihan- (1.1) [...] (1.1.7) İşte rağmına birbirimizden ayrılmayacağız! (1.1.8) (1.1.8.1) İşte ya beraber yaşayacağız, ya (1.1.8.2) beraber öleceğiz. [...]. []. C, 1968 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.13.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte cümle yoktur.

1.1.1.3.2.2.1.13.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.13.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte cümle yoktur.

1.1.1.3.2.2.1.13.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 1957, 1968, 2160, 2215, 2496.

İ: 262.

C, 1776 cümlesinde "ya ya" yapısı yerine tek başına "ya" kullanılmıştır: (1) Şehriyar, yine birkaç dakika düşündükten sonra [.....] "[.....] (1.1.1.1) Mümkün değil bu hâle tahammül edemeyeceğim. (1.12) (1.1.2.1) Sana ben malik olacağım, ya (1.1.2.2) mezar []... [.....]" diye söylenerek odadan çekildi.

1.1.1.3.2.2.1.14 "Yani" İle Bağlananlar

İki veya daha çok cümlenin açıklama ilgisiyle bağlandığı cümlelerdir:

(1) Adil Giray, bu belâ-yı nageh-zuhurun ehemmiyetini tamamıyla teferrüs etmiş yani (2) Şehriyar'ın arzu-yı nefsanıyesi için sahıhen cana kastetmekten çekinmeyeceğine hükmeylemiş idi. C, 1777 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.14.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 458, 1777, 2036, 2609.

İ: -

1.1.1.3.2.2.1.14.2. Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.14.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte cümle bulunmamaktadır.

1.1.1.3.2.2.1.14.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte tek cümle bulunmaktadır: İ, 1149.

1.1.1.3.2.2.1.15 "Güyaki" İle Bağlananlar

İki veya daha çok cümlenin "gibi / sanki" anlamıyla bağlandığı cümlelerdir:

(1) Karıyı Şah'ın yanından ayırdılar, (2) güyaki koruculardan her biri seyyiatından birinin azabını icraya müekkil zebani idi. C, 2524 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.15.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C: 706, 2524,

İ: 203, 804.

1.1.1.3.2.2.1.15.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.15.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C: 459, 1019.

İ: -

1.1.1.3.2.2.1.15.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte cümle yoktur.

1.1.1.3.2.2.1.16 "Belki" İle Bağlananlar

İki veya daha çok cümlenin olasılık anlamıyla bağlandığı cümlelerdir:

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Nasıl (1.1.2) ne kaybetmiş oluruz? (1.1.2) (1.1.2.1) Beyhude yere birtakım tedbirlere kalkışılacak, (1.1.2.2) belki arada kan dökülecek! []. C, 2169 gibi.

1.1.1.3.2.2.1.16.1 Basit Bağlı Birleşiklerde

C ve İ'de bu özellikte cümle yoktur.

1.1.1.3.2.2.1.16.2 Karmaşık Birleşiklerde

1.1.1.3.2.2.1.16.2.1 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşiklerde

C ve İ'de bu yapıda cümle yoktur.

1.1.1.3.2.2.1.16.2.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Olmayan Karmaşık Birleşiklerde

C: 1267, 2169, 2237, 2254, 2580.

İ: -

1.1.1.3.2.2.1.17 Tek Bağlaçlı Bağlı Cümlelerle İlgili Diğer Bazı Özellikler

C ve İ'de, bağlı birleşik cümleler genel olarak yukarıdaki bağlaçlarla bağlanmıştır. Ancak bunların yanında, yalnızca bir veya birkaç cümlede kullanılan şu bağlaçlar da vardır:

ancak: C, 721(basit bağlı birleşik), C, 476(ana yapısı bağlı birleşik olmayan karmaşık).

yalnız: C, 1953(ana yapısı bağlı birleşik olmayan karmaşık).

lâkin: C, 996(ana yapısı bağlı birleşik olan karmaşık), İ, 791(ana yapısı bağlı birleşik olmayan karmaşık).

halbuki: C, 1030(ana yapısı bağlı birleşik olan karmaşık).

bir de: İ, 172(basit bağlı birleşik), İ, 1241(ana yapısı bağlı birleşik olmayan karmaşık).

bir taraftan bir taraftan (da): C, 683 (basit bağlı birleşik), C, 913(basit bağlı birleşik).

Bağlı birleşik cümlelerin genel yapılanmalarıyla ilgili olarak, istisna bir durum "mademki" bağlaçlı cümleler için söz konusudur. C ve İ'de seyrek olarak rastladığımız "mademki" bağlacının iki cümlenin arasına girmeden ilk cümlenin başında yer alarak ilk cümleyi sonraki cümleye bağladığı görülmektedir. Bu yapılanma yalnızca biçimsel boyutuyla ele alındığında sıralı birleşik cümle yapılanmasına da yakın gibi görülmektedir. Ancak gerçekte iki cümlenin birbirine sıkı anlamsal bağla bağlandıkları, hatta birleşenden

biri olmadan anlamın tam olarak sağlanamadığı ortadadır. Oysa sıralı birleşik cümlelerde birleşenden birinin olmaması durumunda anlamda yalnızca bir daralma olmaktadır. Başka bir deyişle sıralı birleşik cümlelerde birleşenlerden birinin olmayışı iletişimde "eksiklik" doğururken, bu tip cümlelerde iletişim "kesinti" ye uğramaktadır:

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Mademki Ali Kuli Han'da bu kadar emniyetiniz münseliptir, (1.1.1.2) şimdi boğduruveririz. (1.1.2) Kim ne diyecek? (1.1.3) Dünyada bahanenin vesilenin vücudu mu kalmadı? [] C, 2251 ve

(1) (1.1) Mademki şu kızcağızı beğendin, (1.2) kıymetli validenin hatırı için olsun al da (2) biraz rahat edeyim. İ, 658 gibi.

C, 1491 cümlesindeki "mademki" sözcüğü, bir cümlenin başında yer alırken bu cümleyi ikinci bir cümleye bağlamıyor gibi görünmektedir. Ancak metnin derin yapısında [...o hâlde olur.] birleşeni vardır: (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Evet öyle bir şey hatırıma geliyor. (1.1.2) Mademki Osmanlı toprağında bir mani yok imiş!... (1.1.3) (1.1.3.1) Ah şu gönderdiğimiz adamlar da gelmez ki (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) ne yapılacak ise (1.1.3.2.2) şimdiden teşebbüs olunsa... []

C ve İ'deki "mademki" bağlaçlı bağlı birleşik cümleler, yalnızca ana yapıları karmaşık olan şu cümlelerde geçmektedir:

C: 417, 852, 1700, 1835, 2215, 2242, 2251.

İ: 469, 530, 658, 963, 974.

Kuşkusuz, Türkçede cümleleri birbirine bağlayan bağlaç işlevli sözcükler bunlardan ibaret değildir. Dil her konuda olduğu gibi bununla ilgili olarak da bir devinim ve bir değişim halindedir. Gerçekte önüne geldiği cümlenin Y'siyle hem biçimsel hem de anlamsal olarak bağlı olan kimi zarflar da, zamanla aynı yerde aynı işlevle kullanılma oranı arttıkça anlamlı sözcük olmaktan çıkıp görevli sözcük olabilmektedir. C ve İ'de, bize, benzer değişimi geçirmekte olduğu izlenimini veren bazı zarflar vardır. Aşağıda örneği verilen bu zarfların, bazı kullanımlarında, kendi özel anlamlarından çıkıp, bağlaç veya cümle açıcı işlevi kazanmaya başladıkları söylenebilir:

(1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Af buyurunuz, (1.1.1.2) bendenizi söz söylemeğe mecbur edersiniz. (1.1.2) Sonra belki terbiyemin haricine çıkarım. [] C, 1048 ("sonra" zarfi, cümle açıcı bir edat gibi kullanılmış.)

(1) Badi-i nazarda Perihan'ın o kadar ziynetsiz bir tarzda gelmesinden memnun olmak istedi, (2) sonra o hâl için de bir kat daha asabı ziyadeleşmeğe başladı. C, 1038 ("sonra" zarfi bağlaç gibi kullanılmış.)

1.1.1.3.2.2.2 İki Bağlaçlı Bağlı Birleşik Cümleler

C ve İ'de basit bağlaçlarla bağlanan cümlelerin yanı sıra, ikincisi cümle açıcı işlevindeymiş izlenimi veren iki bağlacın yan yana gelerek iki cümleyi bağladığı da görülmektedir. Bu iki bağlaçlı bağlı birleşik cümlelerde bağlaçlardan biri hemen her zaman "ve" olmaktadır ve bu "ve" her zaman ilk sırada yer almaktadır:

(1) Şahın idrak ve ahlâkça olan zaafına bir de malûliyet munzam olmak cihetiyle ve vücudiyle ademi müsavi olduğu gibi Hamza Mirza da askerlikten başka levazım-ı hükûmetin hiçbir cihetinde vukufu olmadığından devlet-i İraniye'nin fûruat-ı umurunu bütün bütün Mirza Süleyman idare eder ve (2) fakat külliyata Perihan ile Şehriyar'ın galebe-i irfan ve nüfuzundan istiklâl-i idareyi kurtarmağa muktedir olamazdı. C, 2032 ve

(1) Nihayet Mehpeyker yine mutadı üzerine hayırhahlık yolunda niyazlara başlayarak ve saatlarca ağlayıncaya kadar ibram ederek beyi hanesine gitmeye razı etti ve (2) hatta üç gün kaleminde ve üç gece validesinin yanında kalmadıkça avdet etmeyeceğine dair söz aldı. İ, 593 gibi.

Yalnızca tek bir örnekte biri "ve" olmayan iki bağlacın üst üste geldiği görülmektedir. Ancak bu durum "mademki" bağlaçlı bağlı birleşik cümlelerin özel yapılanmalarından kaynaklanmaktadır:

(1) Korucu- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Saysam (1.1.1.2) daha hayırlı olur ama (1.1.2) (1.1.2.1) mademki öyle ferman buyuruyorsunuz (1.1.2.2) dışarıda sayarım. []. C, 1890.

C ve İ'deki diğer iki bağlaçlı bağlı birleşik cümleler şunlardır:

C: Basit bağlı birleşik cümlelerde: 125 (ve -hatta-), 140 (ve -binaenaleyh-), 198 (ve -binaenaleyh-), 329 (ve -belki-), 380 (ve -binaenaleyh-), 510 (ve -binaenaleyh-), 612 (ve -hatta-), 714 (ve -fakat-), 893 (ve -hatta-), 2032 (ve -fakat-), 2529 (ve -hatta-).

Karmaşıklarda: 73 (ve -belki-), 129 (ve -fakat-, ve -belki-), 132 (ve -hatta-), 252 (ve -binaenaleyh-), 290 (ve -mamafih-), 298 (ve -hatta-), 468 (ve -hatta-), 590 (ve -fakat-), 593 (ve -binaenaleyh-), 610 (ve -fakat-), 951 (ve -binaenaleyh-), 1011 (ve -filhakika), 1534 (ve -binaenaleyh-, ve -hatta-), 1890 (ama -mademki-), 2078 (ve -binaenaleyh-).

İ: Basit bağlı birleşik cümlelerde: 100 (ve -binaenaleyh-), 263 (ve -hatta-), 373 (ve -hele-), 378 (ve -fakat), 593 (ve -hatta-), 690 (ve -fakat-), 781 (ve -fakat-), 952 (ve -fakat-), 1183 (ve -yalnız-), 1189 (ve -fakat-).

Karmaşıklarda: 139 (ve -belki-), 305 (ve -hususiyile), 322 (ve-binaenaleyh-), 668 (ve -hatta-), 677 (ve -fakat-).

1.1.1.3.2.2.3 C ve İ'de Bağlaçların Cümle Açıcı İşleviyle Kullanılması

Bağlı birleşik cümlelerde iki cümlenin bir bağlaç yardımıyla bağlandığı üzerinde daha önce durulmuştu. Ancak bazı cümlelerde -ki çalışmamız süresince noktalamalarla ilgili olarak bizi seçimde en güç durumda bırakan noktalardan biri budur- bu bağlaç sözcüğünün giderek iki cümleyi bağlama işlevinden öte, bir cümlenin başında yer alarak cümle açıcı işleviyle kullanıldığı görülmektedir. Bizim, örneğin bir "fakat" bağlacının iki cümleyi bağlamaktan öte, cümle açıcı işleviyle kullanıldığıyla ilgili olarak tek ölçütümüz, cümleleri tekrar tekrar sesledikten sonra elde ettiğimiz durak ve vurgular olmuştur. Bu bakımdan tasarruflarımız birçok yönüyle tartışmaya açıktır. Gerçi Mustafa Nihat Özön de esas aldığımız İntibah çevirisinde bu tür cümlelerdeki bağlaçları cümle açıcı gibi düşünmüştür. Ayrıca Cezmi'de de, bizim açıcı ile düşündüğümüz cümlelerin büyük bölümünün yeni paragraflarla verilmiş olması, bu bağlaçları yeni bir cümlenin açıcısı gibi düşünmenin zayıf da olsa bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Burada, genel olarak iki cümleyi bağladığı halde, bize cümle açıcı işlevi ile kullanıldığı izlenimini veren bağlaçlarla ilgili olarak birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Bunun dışında genel olarak "cümle açıcılar" konusu başka bir başlıkla değerlendirilmeye çalışılmıştır (Bkz. 1.1.2.2 "Cümle Açıcılar" s. 218):

C: 716 Hamza Mirza, kahramanlığın ekser hasayisini cami olmağla beraber [.....] Mirza Süleyman'ın Şirvan'da durmamak hakkında olan reyine iltizam ederdi. 717 Fakat avdetin en büyük mürevvici Şehriyar Hanım idi.

C: 1914 (1) Güyaki maşukuyle bir sahrada idiler, (2) buldukları yerin pişgâhından bir ufak su akardı. 1915 (1) (1.1) Ama bir suretle hafif akar ve (1.2) o kadar muavveç şekiller peyda ederdi ki (2) geçtiği sahranın letafetinden ayrılamıyor [.....] gibi görünürdü.

İ: 709 (1) İçlerinde hiç biri yok idi ki (2) sahteliği nazarında bedihi görünmesin!
710 Hatta en halisane hareketlerinde bile dûradûr tevillerle birer bahane-i şeytanet bulurdu.

1.1.1.3.2.3 Ki'li Birleşik Cümleler

Bunlar, bir yardımcı cümlenin, ki bağlacı yardımıyla ana cümleye katıldığı cümlelerdir. Bu katılım biçimce ve anlamca olabileceği gibi yalnızca anlamca da olabilir. Ki'li birleşik cümlelerde, genellikle, aralarında ilgi kurulan cümlelerden ana cümle başta, yardımcı cümle ise sonda yer alır. Bu yapılanma Türkçenin söz dizimsel yapılanmasına aykırıdır. Ancak Türkçede eskiden beri ve yoğunlukla kullanılması, bir gereksinimi karşıladığını göstermektedir (Şimşek: 1987, 303). Bunun yanında ki'li yardımcı cümlenin ana cümlenin içinde yer aldığı durumlar da vardır. C ve İ'de yer alan ki'li birleşik cümleler şunlardır (Ki'li yardımcı cümlenin ana cümleye hangi işlevle katıldığını saptamada güçlük çektiğimiz cümleler "(?)" işaretiyle belirginleştirilmiştir.):

1.1.1.3.2.3.1 Basit Ki'li Birleşik Cümleler

Basit ki'li birleşik cümlelerde, başına "ki" bağlacını almış tek yan cümlenin herhangi bir işlevle yine tek bir ana cümleye katılması söz konusudur. Yani ki'li yan cümle, ana cümlenin bir ögesi durumundadır:

1.1.1.3.2.3.1.1 Ki'li yan cümlesi Ö işlevli olanlar

1.1.1.3.2.3.1.1.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya Ö Olarak Katılanlar

(1) O sırada idi ki (2) sarayın ufak kapılarından biri kemal-i şiddetle açıldı. C, 127 gibi.

C: 6, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 58, 95, 118, 127, 144, 190, 477, 551, 567(?), 576, 738, 926, 955, 1126, 1405, 1581, 1585, 1669, 1824, 2181, 2472.

İ: 45, 126, 169, 253, 681, 1036, 1178, 1179, 1248.

1.1.1.3.2.3.1.1.2 Ana Cümle Ö'süne Katılanlar

(1) Bulunduğu mevkide yanına bilmediği birkaç zat tesadüf ederek kendinden üç dört iskemle ötede de takriben kırk yaşında görünür ve simasında zekâvet ve sebat anlaşılır esmerce bir adam var idi ki (2) hikâyeler, lâtifeler, mazmunlar, nüktelerle meclis-i ülfeti bütün bütün idare eden o idi. İ, 359 gibi.

C: 2, 49, 152, 506, 631, 669, 1068, 1156, 1281, 1578, 1800, 1918, 1998, 2182, 2430, 2469, 2504, 2586.

İ: 49, 50, 51, 65, 189, 306, 359, 455, 481, 586, 709, 749, 774, 811, 869, 1182, 1187.

1.1.1.3.2.3.1.2 Ki'li Yan Cümlesi N İşlevli Olanlar

1.1.1.3.2.3.1.2.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya N Olarak Katılanlar

(1) Bilir misin ki (2) seni bir dakikacık düşünmek vücuduma saatlerce uykudan bin kat ziyade rahat, bin kat ziyade sükûnet bahşediyor. C, 1193 gibi.

C: 647, 1158, 1159, 1193, 1367, 1420, 1477, 1588, 1671, 1675, 2018.

İ: 104, 662, 663, 821, 855, 895, 923 (?), 1154, 1173, 1198, 1249.

1.1.1.3.2.3.1.2.2 Ana Cümle N'sine Katılanlar

(1) Cezmi ise vakada fetanet ve şecaati sayesinde Adil Giray'ın teveccüh ve mahremiyetini kazanmış idi ki (2) bu mazhariyet gına-yı kalp ve meşreb-i irfan hükmünce nazarında nail olduğu avatıfın cümlesine müreccah idi. C, 662 gibi.

C: 315, 496, 662, 904(?), 1243, 1553, 1636.

İ: 123, 712.

Elimizdeki ki'li yan cümlelerin ana cümle N'si olduğu birkaç cümlede, ana cümle Y'i ile yan cümlelerin konumunda tamlayıcı yönünden uyumsuzluk vardır. Bu cümlelerde "bak-" fiili, "gör-" fiilinin aldığı tamlayıcıyla kullanılmıştır:

(1) Korucu- (1.1) [...] (1.1.10) (1.1.10.1) Baktım ki (1.1.10.2) (1.1.10.2.1) kapı kapalı ve (1.1.10.2.2) nöbetçi yok. [...]. []. C, 1861,

(1) Hemen yıldırım gibi herifin üzerine düşmek üzere iken yanı başında ciğerler paralayacak kadar müessir bir kahkaha-i istihza işitmekle başını alelfevr o tarafa çevirince baktı ki Mehpeyker zakkum çiçeği gibi bir reng-i şetarete müstağrak olarak fevt olmuş fırsat, kıymeti bilinmemiş ikbal gibi beyin uğradığı belâyaya uzaktan handeler ediyor. İ, 923 ve

(1) Baktılar ki bey odada yok. İ, 1198.

1.1.1.3.2.3.1.3 Ki'li yan cümlesi ZT işlevli olanlar

1.1.1.3.2.3.1.3.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya ZT Olarak Katılanlar

(1) Merhametsiz, beni kendinden daha rahat bir hâlde mi sanıyorsun ki (2) hicrandan o kadar acı acı şikâyetler ediyorsun! C, 1344 gibi.

C: 39, 186(?), 674, 790, 961, 1066(?), 1197, 1322(?), 1344, 1587, 1908, 1999, 2034(?), 2141(?).

İ: 36, 304, 332, 441, 653(?), 818, 1185.

1.1.1.3.2.3.1.3.2 Ana Cümle ZT'sine Katılanlar

(1) Saat on bir buçuk raddelerine geldiği sırada, (2) ki ağır ağır Mehpeyker'in avdetinden yarı ümmidi kesilmiş idi, hizmetçiler önüne bermutat bir mükellef sofrayı getirdiler. İ, 691 gibi.

C: 749, 984, 2695.

İ: 168, 279, 557, 691, 767, 938.

1.1.1.3.2.3.1.4 Ki'li Yan Cümlesi DT İşlevli Olanlar

1.1.1.3.2.3.1.4.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya DT Olarak Katılanlar

C ve İ'de bu özellikte cümle yoktur.

1.1.1.3.2.3.1.4.2 Ana Cümle DT'sine Katılanlar

(1) Adil Giray'ın meftuniyeti bir dereceye varmış idi ki (2) hemen Perihan'ın her teklifine muvafakatı göze almak ister idi. C, 1063 gibi.

C: 642, 719, 1063, 2570.

İ: 422, 551, 1212, 1220.

1.1.1.3.2.3.1.5 Ki'li Yan Cümlesi Ana Cümle Y'sine Katılanlar

(1) Nikabı o kadar hafif idi ki (2) teneffüs ettikçe nesim-i sehere uğramış berg-i semen gibi dağılıverecek zannolunurdu. C, 985 ve

(1) İntizarı o derece şiddette idi ki (2) zaman uzadıkça bayağı orada bu belâya tahammül etmekten geçirdiği leyal-i hevl içinde bulunmayı ehven görürdü. İ, 460 gibi.

C: 85, 283, 427, 448, 606, 735, 781, 980, 985, 990, 1022, 1053, 1407, 1919, 2143, 2337, 2602.

İ: 47, 70, 173, 198, 248, 460, 467, 477, 544, 698, 1011, 1101, 1147.

1.1.1.3.2.3.2 Karmaşık Birleşik İçinde Yer Alan Ki'li Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.3.2.1 Ana Yapısı Ki'li Birleşiklik Olan Karmaşık Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.3.2.1.1 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri Ö İşlevli Olanlar

(1) Bu hâl-i can-hıraş içinde sabaha çıktığı ve düşünme düşünme birşey düşünmeğe bile iktidardan kesildiği bir zamanda idi ki (2) (2.1) mahremi olan cariyelerden biri yanına girdi ve (2.2) yine mahremlerden bir korucunun getirdiğini söyleyerek yatağına bir mektup bıraktı. C, 1991 ve

(1) Bu cihan-i mihnette kim vardır ki (2) (2.1) bir gece تنها kalsın; (2.2) bir endişeden dolayı uykusunu kaybetsin; (2.3) (2.3.1) o halde cihanı, nefsinin, ef'alini, sevabını düşünsün de (2.3.2) milletimizin en büyük hakîmi olan bir zatı muhatap ederek: “(2.3.2.1) Heyhat!.. Sözü'n ayn-i savap imiş: (2.3.2.2) Âleme geldiğime ben de pişman oldum.” demesin. İ, 216 gibi.

1.1.1.3.2.3.2.1.1.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya Ö Olarak Katılanlar

C: 18, 463, 486, 525, 974, 1546, 1991, 2552.

İ: 12, 18, 336.

1.1.1.3.2.3.2.1.1.1 Ana Cümle Ö'süne Katılanlar

C: 106, 257, 297, 517, 534, 1281, 1310(!), 1915, 2046, 2279, 2672, 2698.

İ: 216, 525, 549, 561, 1023, 1029.

1.1.1.3.2.3.2.1.2 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri N İşlevli Olanlar

(1) Gör ki (2) (2.1) aşkın ne garip bir keramete, ne büyük bir icaza malik imiş, (2.2) (2.2.1) avalim-i ruhaniyenin ne kadar ezvaki, ne kadar bedayii var ise (2.2.2) nasıl bir noktaya cem etmiş, (2.3) nasıl bir levhaya nakşeylemiş! C, 1181 ve

(1) Demek isterim ki (2) (2.1) sizin yerinzde olsam (2.2) (2.2.1) ben kederden helâk olacağıma gider (2.2.2) kendinden güzel bir bey bulurum, (2.2.3) onu hiddetinden çatlatırdım. İ, 879 gibi.

1.1.1.3.2.3.2.1.2.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya N Olarak Katılanlar

C: 1153, 1181, 2072.

İ: 139 (Anlamlandırmaya göre DT de olabiliyor.), 291, 312, 384, 456, 469, 494, 668, 965 (Anlamlandırmaya göre DT de olabiliyor.), 1148, 1238.

1.1.1.3.2.3.2.1.2.2 Ana Cümle N'sine Katılanlar

C: -

İ: 35, 879, 1207.

1.1.1.3.2.3.2.1.3 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri ZT İşlevli Olanlar

(1) Yüksel ki (2) (2.1) yerin bu yer değildir

(2.2) Dünyaya geliş hüner değildir. C, 1079 ve

(1) Ali Bey ise o yaşa gelinceye kadar hiçbir akşam bir yerde kalmaya validesini alıştırmamış, sebepsiz bir gün kaleme gitmemek nefsinden sâdir olmamış; hasılı kendi âdetini tabiat-i âlem, kendi fikrini sırf hakikat bilmiş bir çocuk olmak cihetiyle böyle yirmi yıllık bir ömür içinde hiç başına gelmedik bir badireye uğrayınca o kadar telâş eyledi ki (2) (2.1) haline bakılsa (2.2) ölüm derecesine gelmiş bir hastadan fark olunmazdı. İ, 166 gibi.

1.1.1.3.2.3.2.1.3.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya ZT Olarak Katılanlar

C: 593, 928, 1079, 1108, 1118, 1119, 1311, 1554, 1926.

İ: 98, 170, 1151.

1.1.1.3.2.3.2.1.3.2 Ana Cümle ZT'sine Katılanlar

C: 67, 273, 532, 536, 1323, 1409, 1915, 1980, 2443, 2493.

İ: 29, 166, 493, 746, 814.

1.1.1.3.2.3.2.1.4 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri DT İşlevli Olanlar

(1) Zaman-ı saltanatına kadar hilm ve atıfletle fevkalâde şöhret kazanmış olan İsmail-i Sanî, garazkârlığını o dereceye getirmiş idi ki (2) (2.1) yukarıda hâlınden bahsettiğimiz Hüseyin Bey Yüzbaşı'yı -kendi aleyhinde bulunduğu ve belki lehinde bulunmadığı cihetle- darü's-selâm yahut darü's-selâmet bilerek sığındığı Bağdat'tan bin türlü desayis ve tedabir ile pay-ı tahta getirdi ve (2.2) gelir gelmez idam eyledi. C, 166 gibi.

C ve İ'de bu yapıdaki cümlelerin sayısı oldukça azdır. Bu yapıda olduğunu düşündüğümüz cümlelerde ise, ki'li yardımcı cümlelerin ana cümleye ZT olarak katıldıklarını düşünmek de olanaklıdır:

1.1.1.3.2.3.2.1.4.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya DT Olarak Katılanlar

C: -

İ: 132(?), 139 (Anlamlandırmaya göre N de olabiliyor.), 965 (Anlamlandırmaya göre N de olabiliyor.).

1.1.1.3.2.3.2.1.4.2 Ana Cümle DT'sine Katılanlar

C: 166, 686, 943 (Anlam temel alındığında ZT oluyor.).

İ: 1235.

1.1.1.3.2.3.2.1.5 Ana Cümle Y'sine Katılanlar

(1) Yalnız kendisine hıraş-ı can olan cihet şu idi ki (2) (2.1) Perihan'ın iştirake memur olduğu mükâlemeler kendi yalanlarından tevellüt eylemiş birtakım mevhumattan ibaret olarak Perihan -ve hatta Perihan gibi fetanet-i fevkalâde ashabından bir dahiye değil (2.1.1) onun yerinde her kim olsa Adil Giray ile bir kere görüşür görüşmez- öyle bir badire zuhurunu hatıra bile getirmeksizin kemal-i cesaretle tertip ettiği yalanlar meydana çıkmak mukarrer [] ve (2.2) o hâlde ise garaz-ı muzmerini Perihan'ın nazar-ı dikkatinden kurtarmak muhal idi. C, 815 ve

(1) Meclis-i işret o derece mükemmel idi ki (2) (2.1) bey en servetli zamanlarında bile mislini pek nadir görmüş ise de denate gönlünde her türlü hissiyat-i ulviyeyi mahvetmek cihetiyle mihmanperverlikte refikinden kat kat dûn kaldığı için mahçup olmadı. İ, 1067 gibi.

C: 121, 222, 290, 481, 580, 815, 1013, 1311, 1923, 2694.

İ: 4, 5, 6, 34, 52, 90, 157, 161, 163, 167, 262, 267, 305, 470(!), 500, 526, 564, 589, 752, 755, 991, 1067, 1241.

1.1.1.3.2.3.2.2 İçerisinde Ana Yapıyı Oluşturmayan Ki'li Birleşik Cümle Bulunan Karmaşık Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.3.2.2.1 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri Ö İşlevli Olanlar

(1) (1.1) Fakat ne çare ki (1.2) zaruret, zavallı kızı o azabı da sabır ve sükûnetle geçiştirmeğe mecbur eylemişidi, çünkü (2) Adil Giray'a oyalamak reyini veren kendisi idi. ("Zaruretin zavallı kızı o azabı da sabır ve sükûnetle geçiştirmeğe mecbur eylemesi çaresiz idi, çünkü" biçiminde.) C, 1496 ve

(1) Gözlerini mahzun mahzun Ali Bey'e dikerek : (1.1) "(1.1.1) Biz daha bugünden için ta nihayetini düşünmeye başladık. (1.1.2) Sakın o ümit ile kendinizi yormayınız. (1.1.3) (1.1.3.1) Benim önümde bir felâket uçurumu vardır ki (1.1.3.2) onu geçip de hiç bir erkekle birleşmekliğim mümkün değildir. (1.1.4) (1.1.4.1) Bir daha ağzınızdan öyle bir söz işitirsem (1.1.4.2) beni kıyamete kadar göremezsiniz" diyerek kat-i kelâm eyledi. İ, 315 gibi.

1.1.1.3.2.3.2.2.1.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya Ö Olarak Katılanlar

C: 273, 1496, 1504, 1965, 2188, 2189, 2441, 2448.

İ: -

1.1.1.3.2.3.2.2.1.2 Ana Cümle Ö'süne Katılanlar

C: 298(?), 384, 843, 845, 880, 1260, 1280, 1404, 1516, 1545, 1971, 2274, 2304, 2665.

İ: 187, 261, 315, 416, 1137.

1.1.1.3.2.3.2.2.2 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri N İşlevli Olanlar

(1) Hamza Mirza ise yalnız validesi ile halası beyninde bir bürudet hasıl olmamasını iltizam eylediği hâlde güya meselenin kâffe-i hafayasına etrafiyle vakıf imiş gibi (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Farz ediniz ki (1.1.1.2) benim tedbirim olsun! (1.1.2) Şimdiye kadar devletin her maslahatını birlikte tesviye etmiyor mu idiniz? (1.1.3) (1.1.3.1) Serair-i devlet buyuruyorsunuz, (1.1.3.2) sohbet validem ile halamın arasından çıkıp da Osmanlı serdarlarına aksedecek değil ya? (1.1.4) Seksen rey diyorsunuz! (1.1.5) Hâlbuki arada sizin ile ondan başka kimse yok. (1.1.6) Halam devletimize bigâne midir?" yollu mukabele eyledi. C, 825 ve

(1) Celfi sitemle setr-i tecemmüle çalışır bir tarzda: (1.1) “-(1.1.1) Vefasız! daha cevrin, nazın elvermedi mi? (1.1.2) (1.1.2.1) Mehpeyker’in sana ne yaptı ki (1.1.2.2) bütün bütün feda etmeye kıyabildin? (1.1.3) Mecburî bir hakaretime katlanmak, hatta (1.1.3.1) gerçekten bir kabahatim olsa onu bile affetmek şanımdan idi. (1.1.4) İşte! sensiz bu hale girdim. (1.1.5) (1.1.5.1) Çehreme bak da (1.1.5.2) merhamet et!” yollu niyazlara döküldü. İ, 1074 gibi.

1.1.1.3.2.3.2.2.2.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya N Olarak Katılanlar

C: 344, 699, 825, 855, 880, 1043, 1357, 1626, 1633, 1861, 1894, 1928, 1941, 1961, 2023, 2236, 2245.

İ: 469, 920, 1124.

1.1.1.3.2.3.2.2.2.2 Ana Cümle N'sine Katılanlar

C: 1250.

İ: 321, 1074.

1.1.1.3.2.3.2.2.3 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri ZT İşlevli Olanlar

(1) Zahirde ise Paşa'ya tarize cesaret edememekle beraber hâl anlamamazlıktan gelmeği de irfanca bir zül addeylediğinden meşreb-i şairanesini ele alarak ve kuvve-i natıkasına bir güşayış-i diğer vererek (1.1) “(1.1.1) (1.1.1.1) Efendimiz! Ne bahtiyar imişsiniz ki (1.1.1.2) devletimizin müessisi olan namdaşınız Sultan Osman Gazi mazhariyetinde yaratılmışsınız! (1.1.2) Onlar da harem-i mükerremelerini mihman buldukları bir dergâh-ı aliden intihap buyurmuşlar idi. (1.1.3) [...]” yollu iknaat ile arzusuna mürevviç görünmeğe başladı. C, 757 ve

(1) (1.1) Nihayet bir çarşamba günü -(1.2) ki mayıs evailine müsadif idi- felek zümrütten dökülmüş bir âyineye benzedi; (2) üzerine muslî telden bir örtü çekilmiş gibi gayet beyaz bir bulut setreylemiş idi. İ, 89 gibi.

1.1.1.3.2.3.2.2.3.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya ZT Olarak Katılanlar

C: 345, 375, 585, 711, 712 (Anlamlandırmaya göre DT de olabiliyor.), 757, 839, 880, 959, 1088, 1127, 1490, 1491, 1615, 1637, 1746, 1755, 1942, 1948, 1952, 1965, 2107(?), 2127, 2286, 2355, 2388, 2612.

İ: 17, 187, 291, 416, 665, 701, 746, 787, 1137.

1.1.1.3.2.3.2.2.3.2 Ana Cümle ZT'sine Katılanlar

C: 627, 1701.

İ: 89, 955.

1.1.1.3.2.3.2.2.4 Ki'li Yan Cümlesi / Cümleleri DT İşlevli Olanlar

(1) Adil- (1.1) (1.1) [...], (1.1.1.4) fakat mutlaka işin arkasını kesmeli. (1.1.2) (1.1.2.1) Korkarım ki (1.1.2.2) neticesinde bir fenalık zuhur etmesin. []. C, 842 ve

(1) İnfialât-ı nefsanîyesinin şiddet-i galeyanı cihetiyle lisanına da bir güşayiş gelerek dedi ki: (1.1) "(1.1.1) [...] (1.1.14) (1.1.14.1) (1.1.14.1.1) Şimdiye kadar böyle bir belâya düşmedim ki (1.1.14.1.2) tecrübem olsun da (1.1.14.2) makama münasip davranayım. [...]" yollu söylendi. İ, 291 gibi.

1.1.1.3.2.3.2.2.4.1 Ana Cümleye Doğrudan Doğruya DT Olarak Katılanlar

C: 842, 1861.

İ: 291, 1226.

1.1.1.3.2.3.2.2.4.2 Ana Cümle DT'sine Katılanlar

C: 503, 921, 1519.

İ: -

1.1.1.3.2.3.2.2.5 Ana Cümle Y'sine Katılanlar

(1) Perihan o zamana kadar bazı kere bulutlarda görünen elektrik kıızıltısı kadar hail bir hâlde dururken birden bire yıldırım kadar parlak, yıldırım kadar müthiş bir

kahkaha ile (1.1) "(1.1.1) Dayı! İçlerinde Çerkes yalnız benim. (1.1.2) (1.1.2.1) Fakat sen melik-i muzaffer meziyetinde bir adam değilsin ki (1.1.2.2) şeceretü'd-dür gibi beni padişah etmek elinden gelsin!" dedi ve (2) dayısını arkasına katarak saraydaki dairesine çekildi. C, 155 ve

(1) Habise (2.1) " [...] (2.2.6) (2.2.6.1) Tahkik ediniz -(2.2.6.1^{ara}) (2.2.6.1^{ara}.1) ismim bilinmez bir kadın değilim ki (2.2.3.6.1^{ara}.2) öğrenmekte güçlük olsun- (2.2.6.2) (2.2.6.2.1) (2.2.6.2.1.1) eğer işaretinizi aldıktan sonra yüzümü bir erkeğe gösterdimse, (2.2.6.2.1.2) hatta tatil günleri buraya geldiğim zamanlardan başka- bir kerre sokağa çıktım (2.2.6.2.2) beni öldürün. [...]" sözüyle mukabele eyledi. İ, 470 gibi.

C: 64(?), 155, 208, 529, 880, 1248, 1267, 1596, 1738, 1949, 2122, 2166, 2694.

İ: 289, 321, 416, 470, 1221.

1.1.1.3.2.3.3 Ki'li Birleşik Cümlelerle İlgili Diğer Bazı Kullanım Özellikleri

C ve İ'de yalnızca üç cümlede "ki" yerine "kim" bağlacı kullanılmıştır. Bunlardan yalnızca ikisi Namık Kemal'in kendisine ait olan şiir cümleleridir: C, 1127; C, 2693. C, 1135'te ise ki'nin işlevi yoktur. Bu cümle de şiir cümlesidir ve ki bağlacı burada doldurma (işlevi olmayan ve ölçü kaygısıyla kullanılan) sözcük olarak kullanılmıştır.

Ki'li birleşik cümlelerde, genel olarak ki'li yan cümleler, ana cümlede başlı başına bir öge olarak bulunan veya bir öge içerisinde yer alan zamirlerin veya "bir" gibi belirsizlik işlevli zamirli sözcüklerin yerine kullanılırlar. Bu tip cümlelerde ki'li yan cümlelerin en temel işlevi söz konusu belirsizlikleri gidermek, zamirlerle veya zamirli kullanımlarla anlamda ortaya çıkan kapalılığa açıklık getirmektir. Bir diğer deyişle ana cümlede "adın yerine geçen" zamirler veya benzer işlevli sözcükler kullanılırken, ki'li yan cümlelerle ana cümleye Ö, N, DT, ZT veya Y işlevleriyle katılmak koşuluyla adın ta kendisi verilmektedir: (1) Oyunda cirit atmak, kovaladığını istediği yerden vurmak, eğer boşaltarak gelen değnekleri savuşturmak, bir eliyle atın yelesine sarılarak bir eliyle yerden değnek kapmak, belinden yukarıyla arkaya dönerek üzerine atılan ciritleri tutmak hususlarında o kadar maharet gösterdi ki (2) seyredenlerin cümlesini hayran eyledi. (".... atılan ciritleri tutmak hususlarında seyredenlerin cümlesini hayran eyleyecek kadar maharet gösterdi.") C, 315 gibi.

Ana cümlede zamir veya "bir" gibi zamirleri bir kullanım yoksa ki'li yan cümlelerin ana cümleye göre işlevini belirlemek daha güç olmaktadır. Bu yapıdaki birleşik cümlelerde, cümleler ana ~ yardımcı ilişkisinden çok sıralı birleşik cümlelerde olduğu gibi ardışıklık ilişkisi ile bir araya gelmiş gibidir : (1) Cezmi'nin o herif yüzünden uğradığı meşakkat bununla da hitam bulmadı, (2) (2.1) herifin afiyetinden ancak iki gün geçmiş idi ki (2.2) Kınık muharebesinde alınan ve miktarları pek cüzî olan Acem esirleri bir gece firara kıyam eylediklerinden ve ellerine geçirebildikleri silâhlarla orduda birkaç adam da telef ettiklerinden Osman Paşa zamanının adet-ı seyyiesine ittibaen mevcut olan üseranın idam olunmasını emretmiş idi. C,566 gibi. Özellikle ki'li yan cümle Y'si emir çekiminde olan bazı cümlelerde (C, 2309 ve C, 2345) ise, bu yan cümlelerin ana cümleye katkısını belirlemek olanaksızlaşmaktadır.

Ki'li yan cümleler, anlam olarak, geriye dönük bir ilişkiyle ve çoğu zaman da rahatlıkla ana cümleye katılabilmektedirler. Ancak bu katılım, biçimsel olarak aynı rahatlıkta olmamaktadır. Hemen bütün ki'li birleşik cümlelerde ki'li yan cümle ile ana cümlede çeşitli biçimsel tasarruflara, eklemelere veya çıkarmalara gereksinim duyulmaktadır. Bu eklemeler veya çıkarmalar sırasında genel olarak yan cümle ana cümlelerin neresindeki belirsizliği ortadan kaldırmaya yönelikse biçimsel olarak da oraya katılmaktadır:

(1) Gidilecek meydan-ı harp ise bir mevki-i imtihandır ki (2) ahirete en uzak mesafesi bir gülle menzilden ibarettir. ("Gidilecek meydan-ı harp ise ahirete en uzak mesafesi bir gülle menzilden ibaret olan bir mevki-i imtihandır.") C, 448 ve

(1) Mehtabın baharda deryaya aksini seyretmelidir ki (2) serv-i sîmînin letafetinde olan kemali anlamak mümkün olabilsin. ("Serv-i sîmînin letafetinde olan kemali anlamak mümkün olabilsin diye/ anlamanın mümkün olabilmesi için mehtabın baharda deryaya aksini seyretmelidir.) İ, 36 gibi.

Hatta bazan ana cümle Y'inin yargısal anlamında bile değişiklikler yapmak gerekebilmektedir:

(1) Abbas- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Efendimize yanlış haber vermişler, (1.1.1.2) beyhude yere vebalimi alırsınız. (1.1.2) (1.1.2.1) Ben kimim ki (1.1.2.2) fitne kaldırmağa kalkışacağım? (1.1.3) Benim gibi acize dünyada kim tabi olur? (1.1.4) Ömrümde bir köpek besleyip de arkamdan gezdirmeğe muktedir olmadım. []. (Ana cümledeki soru

anlamı kalkıyor, cümle olumsuz oluyor: "Ben fitne kaldırmaya kalkışacak bir adam değilim.") C, 2122 gibi.

Ancak bazı ki'li birleşik cümlelerde, ki'li yan cümle gerçekte ana cümlelerin bir ögesindeki belirsizliği ortadan kaldırırken, biçimsel olarak ana cümleye başka bir öge olarak da katılabilmektedir: C 757'de ve C, 880' de yan cümle Y'deki belirsizliği ortadan kaldırırken ana cümleye ZT olarak katılmaktadırlar:

Basit ki'li birleşik cümlelerde, başına "ki" bağlacını almış bir yan cümlelerin herhangi bir işlevle ana cümleye katılması söz konusudur. Yani ki'li yan cümle ana cümlelerin bir ögesi durumundadır. Ancak elimizdeki sınırlı birkaç cümlede, zaman zaman, yargılardan hangisinin ana, hangisinin yan yargı olduğu belirgin değildir. Bu tür cümleler salt biçimsel bir ayrımla ki'li birleşik cümle olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu tip yapılanmalar, o dönemde genel kurala aykırılıkların hatta keyfi kullanımların olduğunu göstermektedir: (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Bendeniz hâlâ teşebbüse ısınmadım ki (1.1.2) gönlüme soğukluk gelmesini tasavvur buyuruyorsunuz. []. C,1615 gibi.

Ki'li birleşik cümlelerde, Türkçenin söz dizimsel yapılanmasının tersine olarak ana yargı başta ki bağlaçlı yan yargı sonda yer alır. Ancak yukarıda sözü edilen "aykırılıklar"la veya "keyfilikler"le ilgili olarak bazı cümlelerde (C, 1322; C, 1700; C, 2090) ana ve yan yargıların sıralanmasının Türkçenin genel yapısına uygun olduğu izlenimini edindik. Bu tür cümlelerde ki'li cümle ile ana cümle arasında alt alta değil, yan yana bir ilişki vardır. Yani cümleler birbirine tâbi değildir (Tulum: 1978, 1): (1) Bana muhabbet etmesini ben mi teklif ettim ki (2) cezasını çekeyim? ("Bana muhabbet etmesini ben teklif etmediğime göre niçin cezasını çekeyim?") C, 1322 gibi.

C ve İ'de yalnızca bir karmaşık cümlede, karmaşıklık iki ayrı ki'li birleşik cümlelerin bir araya gelmesinden dolayıdır: (1) (1.1) Müzakerelerinin netayicinden bir karar daha husul bulmuş idi ki (1.2) kendilerince işin en müşkül, en can-hıraşı idi ki (2) o da adamları gidip gelinceye kadar Şehriyar'ın şerrinden tamamıyla tahaffuza medar olmak için mümkün olduğu kadar az birleşmek ve fakat mükâlemat-ı ruhaniyelerine inkıta gelmemek üzere her gün birer mektup ile ahval ve vicdaniyelerini birbirine tasvir etmekten ibaret idi. C, 1281.

Ki bağlacı tek bir cümlede yan cümle kurmamıştır:

(1) Her ilme ki sarf-ı dikkat ettim

(2) Bir müşküle olmadım müsadif. C, 1090.

Cümle sonlarında bulunan "ki" BT'si, aslında derin yapıda bulunan ancak biçimsel düzleme taşınmayan bir yan cümlenin varlığını duyurmaktadır:

[(1) Şehriyar- (1.1) Ne söyleştiler? []. C, 2389]

(1) Korucu- (1.1) Hepsini işitmedim ki. [söyleyeyim] []. C, 2390 gibi.

Ki'li yan cümle ana cümledeki hangi öge veya sözcükle ilgili ise, diğer bir deyişle ana cümlenin hangi sözcük veya ögesine açıklık getiriyorsa o sözcük veya ögeden sonra bulunabiliyor. C ve İ'de bu özellikte yalnızca birkaç cümle vardır. Onun dışında ki'li birleşik cümleler, ana cümlenin hangi sözcük veya ögesiyle ilgili olursa olsun "(1) + ki + (2)" yapılanmasına sahiptir. Bu yapılanmanın dışındaki ki'li birleşik cümleler ise ara cümleli birleşik cümle izlenimi vermektedir: C, 925 ve İ, 469 gibi (Bkz. "1.1.1.3.2.6 Ara Cümleli Birleşik Cümleler", s. 190).

"Da" bağlacı bir cümlede ki bağlacının işlevinde kullanılmıştır. Bunun böyle olduğu ardından gelen cümledeki paralel kullanımdan anlaşılmaktadır:

(2) Ara sıra beldelerin o ufunetli havasından, yeknesak manzarasından kaçarak nesimin mesamat-i ezhardan henüz kurtulmuş parçalarıyla teneffüs etmeyi // (1) hangi gönül olur da // istemez. İ, 64 [(2) Sahranın birbirine benzemez nice yüz bin elvan ve eşkâline dalmayı // (1) hangi nazar vardır ki // arzu etmez. İ, 65].

İ, 796'da ise "ve" bağlacının işlevi ki'ye yakındır: "(1) Mamafih Dilâşup'ta yine bir durgunluk görünür ve (2) hanım o hâli de mahcubiyete hamlederdi.". Bunun tersine olarak da İ, 1086 cümlesinde ki bağlacı "ve" işleviyle kullanılmıştır: (1) Abdullah Efendi Mehpeyker'in beyle tecdid-i ülfet ettikten sonra şetaretine gelecek revnakı ve o suretle kendi muravedat-i sefihanesinin hâsıl edeceği lezaizi tasavvurla birtakım hayalât-i şevk ü safaya müstağrak iken karı yanına mezardan kıyam etmiş gib bir hâil sima ile geldi ki (2) Arap tasavvuratının def'aten in'ikâsı üzerine bütün bütün kendini şaşırarak (2.1) "(2.1.1) Bu gene hastalandı! (2.1.2) bak başıma gelenlere!"yollu kocakarı yaygaralarına başladı.

İ'de geçen ve ana cümle Y'si "der / dedi" olan altı iç içe birleşik cümlede (291, 312, 384, 456, 469, 469 (iç cümlede)) iç cümleler ana cümleye ki bağlacı aracılığıyla bağlanmış görünmektedir. Bu yapıyı Mertol Tulum "Bir kısım birleşik cümlelerde 'ki

bilhassa 'dedi (eski metinlerde: tir)' fiili ile, denilmiş olan sözü (eski deyimle kavli ile makûl-i kavli) birbirine bağlar. Bu durumda 'ki' mânâca bir nitelik göstermez." (1978, 14) biçiminde açıklamaktadır:

(1) Atif Bey ise refikini halisane sevdiği gibi biçarenin iddet-i iptilâsını dahi bildiğinden bu muamele-i hatırşikenaneyi mürüvvetmendane mazur tutarak mahzun mahzun : (1.1) “-(1.1.1) Mesut öyle münasebetsizlik etmezdi. (1.1.2) (1.1.2.1) Hele sizi ve bahusus onunla ülfetinizi bilse (1.1.2.2) o tarafa gözünün ucuyle bakmazdı. “ deyince Ali Bey bir kat daha tehevürünü tezyit ederek dedi ki: (1.2) “-(1.2.1) (1.2.1.1) Nasıl münasebetsizlik etmez, (1.2.1.2) (1.2.1.2.1) “Kızı namussuz mu bilirsiniz?” diye sordum. (1.2.2) Ona bile cevap vermek istemedi.” İ, 384 gibi.

Ki bağlacı önüne geldiği pek çok ögeyle kalıplaşmıştır: demekki, hâlbuki, oysaki, güyaki, hayfaki vb. Türkiye Türkçesinde de sıklıkla kullanılan bu kalıplaşmış yapılar, cümlede genellikle BT bazan da ZT olarak işlev görür.

Ki'li birleşik cümleler İ'de C'ye göre daha yoğun olarak kullanılmıştır. Bunun nedeni, C'de kişilerin konuşulduğu, İ'de ise anlatıcının konuştuğu bölümlerin daha yoğun olması olabilir. Böylelikle, ki'li cümlelerin, yazılı dilde konuşma diline oranla daha yoğun olarak kullanıldığı izlenimi doğmaktadır.

1.1.1.3.2.4 Şartlı Birleşik Cümleler

Y'si şart ekini almış bir cümlenin anlam ve biçim olarak başka bir cümleye bağlandığı cümlelere "şartlı birleşik" cümle denir. Şart cümlesinde ana cümle sonda, şartlı yan cümle baştır. Bu özelliğiyle eskiden beri Türkçenin asıl birleşik cümle tipini oluşturur. Türkçenin bu en eski birleşik cümlesinin, C ve İ'deki kullanımına bakıldığında şöyle bir tablo elde edilmektedir:

1.1.1.3.2.4.1 Basit Şartlı Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.4.1.1 Gerçek Şart Cümleleri

(1) (1.1) Osmanlı tarihlerinin hangisine müracaat etseniz (1.2) namını ve fiiliyatının encamını görürsünüz. C, 149 ve

(1) (1.1) Her türlü hevesat-i nefsanîyenin şiddet-i galeyanı zamanında o terbiyede bir delikanlı mahbub-i kalbi ruh-i hayali olan öyle bir nadire-i rüzgârın birinci meclis-i mülâkatına tesadüf ederse (1.2) hayretten, giryeden başka neye muktedir olabilir? İ, 259 gibi.

C: 105, 149, 185, 254, 755, 998, 1085, 1067, 1196, 1208, 1350, 1434, 1441, 1463.

İ: 16, 24, 43, 215, 259, 392, 402, 451, 574, 819.

1.1.1.3.2.4.1.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri

(1) (1.1) Van valisi Hüsrev Paşa, İranlıların tecavüzünü ve ümera-yı Osmaniye'den iki zatın bir kalede mahsur kaldığını haber aldıysa da (1.2) asbab-ı mukabeleyi icabına göre tertip etmek için Mahmudî Hasan Bey'i altı yüz atlı ile düşmanın miktar-ı kuvvetini keşfe sevkeyledi. C, 428 ve

(1) (1.1) Hasılı bey zihnini ne tarafa ihale eyledi ise (1.2) hayretten, istihaleden, tereddütten başka bir şey görmedi. İ, 333 gibi.

C: 27, 43, 45, 68, 101, 113, 173, 181, 194, 356, 386, 428, 453, 485, 542, 549, 575, 594, 643, 673, 718, 762, 811, 829, 896, 900, 902, 903, 906, 908, 941, 1017, 1075, 1077, 1084, 1091, 1096, 1206, 1209, 1295, 1304, 1313, 1347, 1361, 1381, 1385, 1416, 1518, 1524, 1555, 1562, 1655, 1660, 1744, 1779, 1911, 2024, 2154, 2155, 2316, 2328, 2426, 2432, 2494, 2526, 2530, 2532, 2618, 2620, 2634, 2687, 2691, 2692.

İ: 55, 56, 62, 72, 77, 86, 97, 99, 229, 307, 324, 333, 348, 371, 388, 394, 397, 410, 450, 497, 552, 585, 664, 704, 708, 711, 721, 790, 798, 817, 819, 850, 865, 867, 875, 877, 880, 885, 977, 1038, 1050, 1102, 1108, 1150, 1155.

1.1.1.3.2.4.2 Karmaşık Birleşik Cümleler İçinde Yer Alan Şartlı Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.4.2.1 Ana Yapısı Şartlı Birleşik Olan Karmaşık Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.4.2.1.1 Gerçek Şart Cümleleri

(1) (1.1) (1.1.1) Yanıma gelsen de (1.1.2) vücudumun hararetini, hareketinin hâlini görsen (1.2) odama insan kıyafetinde bir yıldırım düşmüş kıyas edersin. C, 1365 ve

(1) (1.1) Ne tarafa bakılsa (1.2) (1.2.1) her şeye nazar taallûk etmez, (1.2.2) ses işitilmez, (1.2.3) yâr ü ağyar görünmez. İ, 206 gibi.

C: 251, 1365.

İ: 105, 206, 207, 210, 747.

1.1.1.3.2.4.2.1.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri

(1) (1.1) Pertev soluk sarı benizli, çini maî gözlü, az çiçek bozuğu, burnunun ucu aşağı, ağzının iki tarafı yukarı doğru meyl ile ok ve yay şekli bağlamış, boyunun kısalığı, kemiklerinin kalınlığı da vücudunda tenasüpten eser bırakmamış bir çirkin şey ise de (1.2) (1.2.1) pederi olan Mirza Ömer elâ gözlü, al yanaklı, kır sakallı, mütenasibü'l-aza, kalbinin safveti çehresine aksetmiş gibi görünür bir mübarek ihtiyar[], (1.2.2) hemşiresi Ayşe ise destgâh-ı kudrette nümune-i cemel olmak için yapılmış, tahrirli maî gözlü, üzerine yaldız serpilmiş gibi parlak sarı saçlı, sarılığıyla beraber gayet gür kaşlı, ağzı burnu ufak, vücudunun her tarafı birbirine yakışmış melek gibi bir çocuk idi. C, 601 ve

(1) (1.1) (1.1.1) O ise işin beye aksedebilmesi havfinden Abdullah Efendi ile bütün bütün kat-i münasebeti göze almış ve (1.1.2) birkaç defa davetlerine gâh bahane ve gâh reddile mukabele etmiş ise de (1.2) (1.2.1) herifin ne mertebelerde şerir olduğunu bildiğinden temayülünü gayza tahvil edecek bir muamele görünce her şenaati, her fedakârlığı göze alarak beeyy-i hal asayişine ve hattâ canına kasededeceğini ve sebebi tereddüdünü anladığı surette Ali Beyin de hayatından emin kalamayacağını lâyıkiyle bildiği için ayrılmaya mecbur olursa (1.2.2) bari dostane infikâk etmeye lüzum-i kat'i görmüş; ve (2) fakat herifin kalb-i senginini maksadına imale için kendi nigâh-i mütehakkimane ve şive-i takat-berendazesinden başka bir kuvvet tasavvur edemediğinden bir iki saat olsun görüşmeye karar vermiş idi. İ, 677 gibi.

C: 238, 360, 429, 461, 467, 505, 528, 532, 587, 601, 713, 1011, 1039, 1114, 1456, 1468, 1478, 1573, 2073, 2078, 2431, 2540.

İ: 17, 105, 499, 562, 579, 583, 677, 744, 747, 866, 1073, 1084, 1199.

1.1.1.3.2.4.2.2 İçerisinde Ana Yapıyı Oluşturmayan Şartlı Birleşik Cümle Bulunan Karmaşık Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.4.2.2.1 Gerçek Şart Cümleleri

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Haydi şimdi buradan def ol! (1.1.2) (1.1.2.1) Bundan sonra seni işimde kullanacağım, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) adam gibi hizmet edersen (1.1.2.2.2) ihya ederim. []. , 1897 ve

(1) Çırpınarak: (1.1) “(1.1.1) Allah ikbalini artırsın ! (1.1.2) Kal iki gözüm! (1.1.3) (1.1.3.1) Lâzım olursa (1.1.3.2) gece de kal! (1.1.4) Ben merak etmem. (1.1.5) İnşallah seni pek büyük görürüm. (1.1.6) (1.1.6.1) Tek o büyüklüğe yolun açılsın da (1.1.6.2) ben gecelerce hasretine de tahammül ederim” demeye başladı. İ, 190 gibi.

C: 51, 132, 257, 266, 267, 270, 273, 344, 345, 367, 370, 371, 411, 482, 587, 595, 722, 743, 758, 803, 809, 842, 849, 853, 855, 864, 868, 872, 957, 966, 967, 1043, 1049, 1058, 1138, 1258, 1260, 1267, 1358(?), 1365, 1368, 1547, 1597, 1600, 1605, 1614, 1618, 1625, 1633, 1634, 1738, 1772, 1775, 1778, 1792, 1836(?), 1881, 1889, 1890, 1891, 1894, 1897, 1942, 1945, 1970, 1980, 2061, 2108, 2162, 2166, 2177, 2188, 2209, 2213, 2217, 2220, 2225, 2227, 2231, 2253, 2302, 2304, 2357, 2365, 2370, 2374, 2376, 2381, 2400, 2415, 2419, 2448, 2451, 2452, 2456, 2484, 2496, 2498, 2515, 2563, 2632.

İ: 4, 5, 6, 35, 52, 157, 161, 166, 190, 297, 312, 315, 320, 377, 380, 384, 416, 421, 469, 470, 530, 589, 601, 640, 652, 723, 727, 734, 762, 791, 857, 858, 889, 963, 971, 1124, 1164, 1205, 1226.

1.1.1.3.2.4.2.2.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri

(1) Şehriyar'a vasil olur olmaz hazırlayadurduğu dahme-i fesat birden bire feveran etti, (2) (2.1) kime dokundu ise (2.2) mahv ve berbat eyledi. C, 2029 ve

(1) Beyin meyli ise birkaç dakika zarfında o derece şiddet bulmuştu ki (2) (2.1) eğer zihninde bir mahzur tasavvuru olmasa (2.2) hemen Mehpeyker'in elinden kadehi kapmak isterdi. İ, 526 gibi.

C: 212, 237, 251, 252, 286, 345, 419, 475, 503, 536, 571, 583, 591, 686, 802, 815, 831, 842, 857, 860, 870, 874, 880, 891, 944, 951, 957, 959, 967, 1088, 1011, 1039, 1114, 1130, 1136, 1139, 1179, 1181, 1192, 1207, 1246, 1248, 1260, 1267, 1268, 1271, 1324, 1354, 1384, 1403, 1409, 1411, 1426, 1428, 1472, 1485, 1509, 1523, 1546,

1547, 1596, 1618, 1621, 1634, 1700, 1723, 1738, 1746, 1748, 1759, 1775, 1776, 1790, 1797, 1814, 1822, 1829, 1858, 1873, 1893, 1895, 1898, 1923, 1939, 1940, 1941, 1949, 1951, 1961, 1966, 2011, 2029, 2041, 2046, 2056, 2059, 2067, 2072, 2078, 2094, 2101, 2116, 2123, 2124, 2127, 2161, 2164, 2168, 2170, 2171, 2174, 2196, 2197, 2216, 2222, 2232, 2236, 2243, 2244, 2252, 2256, 2292, 2293, 2296, 2297, 2304, 2309, 2345, 2375, 2377, 2378, 2393, 2394, 2402, 2403, 2406, 2413, 2425, 2429, 2446, 2447, 2461, 2498, 2563, 2564, 2566, 2571, 2580, 2600, 2645, 2648, 2649, 2664, 2665, 2698.

İ: 17, 34, 73, 78, 87, 192, 262, 264, 265, 283, 291, 297, 300, 312, 317, 321, 377, 380, 416, 429, 469, 470, 472, 475, 499, 500, 510, 521, 526, 549, 565, 578, 583, 639, 641, 644, 726, 734, 740, 744, 754, 785, 795, 858, 866, 879, 889, 926, 939, 963, 990, 994, 1076, 1105(?); 1124, 1129, 1137, 1163, 1216, 1221, 1223, 1226.

Görüldüğü gibi C ve İ'de gerçek olmayan bir şartın bildirildiği / tasarlandığı cümlelerin sayısı, gerçek şartlara oranla daha fazladır. Bu durumun Türkiye Türkçesi için de az- çok bir geçerlilik taşıdığı söylenebilir.

1.1.1.3.2.4.3 Şartlı Yan Cümlelerin Fiilimsi Öbeklerine veya İsimlere Bağlanması

C ve İ'de şartlı yan cümleler genel olarak yukarıda da görüldüğü gibi bir ana cümleye "yardımcı cümle" işleviyle bağlanmaktadır. Ancak bunun yanında, şartlı yan cümlelerin yoğun bir biçimde, çekimli bir isim veya fiil Y'li ana cümleye değil bir fiilimsi öbeğine, birkaç örnekte de isme katıldığı görülmektedir:

(1) Yukarıda beyan olunduğu üzere Sokollu saray-ı humayunca evvelki devirlerde olan itibarının bir çoğunu kaybeylediğinden mukarriban-ı devlet nezdinde (1.1) sadrizam her ne isterse onun aksine gitmek vüsul-i maksat için en büyük, en doğru tarik addolunmağa başlamış idi. C, 207 veya

(1) Her biri belki bin tanesine iptilâsından, ondan başka kimseyi sevmek ihtimali olmadığından, (1.1) hasılı dünyada ne kadar soğuk yalan var ise cümlesinden bahisler açmaya başladı. İ, 115 gibi.

Bu tip şartlı birleşik cümlelerde, şartlı yan cümle ana cümlelerin değil, ana cümlelerin herhangi bir ögesinin ögesi durumundadır. C ve İ'de bu yapıdaki diğer cümleler şunlardır:

1.1.1.3.2.4.3.1 FİİLİMSİ ÖBEĞİNE KATILAN ŞARTLI YAN CÜMLELER

1.1.1.3.2.4.3.1.1 Basit Şart Cümlelerinde

1.1.1.3.2.4.3.1.1.1 Gerçek Şart Cümleleri

C: 56, 207, 227, 579, 784, 1398, 1990, 1462.

İ: -

1.1.1.3.2.4.3.1.1.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri

C: 197, 325, 470, 668, 770, 817, 920, 1473, 1493, 1514, 1593, 1692, 1747, 1807, 2013, 2039, 2066, 2068, 2079, 2080, 2087, 2148, 2353, 2443, 2462.

İ: 10, 147, 365, 443, 707, 729, 805, 824, 835, 892, 899, 967, 970, 980, 1025, 1069, 1070, 1149, 1231.

1.1.1.3.2.4.3.1.2 Karmaşık Birleşikler İçerisinde Yer Alan Şartlı Birleşik Cümlelerde

1.1.1.3.2.4.3.1.2.1 Gerçek Şart Cümleleri

C: 218, 237, 419, 837, 1535, 2073, 2109, 2628.

İ: -

1.1.1.3.2.4.3.1.2.2 Gerçek Olmayan Şart Cümleleri

C: 131, 160, 218, 300, 360, 375, 378, 769, 883, 913, 915, 946, 968, 1030, 1288, 1535, 1547, 1559, 1589, 1597, 1700, 1704, 1826, 1894, 1905, 1941, 2082, 2085, 2132, 2152, 2190, 2200, 2326, 2392, 2505, 2543, 2547, 2561, 2564.

İ: 456, 519, 573, 583, 685, 750, 755, 773, 1148, 1188, 1219, 1230, 1239.

1.1.1.3.2.4.3.2 İsme Katılan Şartlı Yan Cümleler

Bu tip şartlı birleşik cümlelerin hepsinde, ana yargı olmadığı için, doğal olarak onun herhangi bir şarta bağlanması da söz konusu değildir. Yani bu tip cümlelerde şart,

hep gerçek olmayan şart özelliği gösterir. Ayrıca şartın katıldığı isim ögesi kaldırıldığında, şart, ana cümle Y'ine de bağlanabilmektedir: (1) Şefkat-i maderane malûmdur; (2) (2.1) (2.1.1) insanda ne kadar rakik hisler var ise cümlesi o sayede perveriş bulur, (2.2) o sayede daha küçükten eserini göstermeğe başlar. C, 247 gibi. Zaten bu tip şartlı cümlelerde, genel olarak "var ise" şart Y'inin "cümlesi, kâffesi, hepsi" gibi isimlere bağlanması söz konusudur:

1.1.1.3.2.4.3.2.1 Basit Şartlı Birleşik Cümlelerde

C: 658, 748, 1708, 2038, 2088, 2134, 2266, 2653.

İ: 80, 115, 326, 931, 1098.

1.1.1.3.2.4.3.2.2 Karmaşık Birleşikler İçinde Yer Alan Şartlı Birleşiklerde

C: 247, 262, 873, 974, 981, 1013, 1261, 1571, 1577, 1589, 1948, 2252, 2279, 2657, 2698.

İ: 525, 685, 750, 814, 889.

Ayrıca şartın bağlandığı isim ögesinin Arapça mastar olduğu örnekler de vardır. Bu yapılar Türkçe fiilimsiye bağlı şart cümleleriyle aynı özellikleri göstermektedir:

(1) Bu temellüklerden muratı ise mümkün olduğu kadar Ali Kuli Han'ı hüsn-i itimat ve hülûs-ı niyetine ikna etmek ve (2) (2.1) bu suret mümkün olmaz ise bari Ali Kuli Han'ın etvarından hemen hemen başlayacak gibi görünen ilân-ı husumet -i dahiyesini bir müddet *tehir* ile kendi [...] C,2088 ve

(1) Hatta (1.1) ikna mümkün olmaz ise kendi fikirleriyle *harekete* de karar verdiler. C, 2134 gibi.

Bazı şartlı birleşik cümlelerde, şart ana cümlesi bir isme, isme bağlı bu şartlı cümle de yine bir fiilimsiye katılmaktadır:

(1) (1.1) Dünyada kendi haline muvafik gelebilecek ne kadar vahşî tasavvurlar, ne kadar kara hulyalar var ise *hepsine imale-i efkâr etmekten* kendini alamadı. İ, 443 ve

(1) Beyin halini katiyen sihre hamlayacağından (1.1) havasçı guruhundan ne kadar kallaş var ise cümlesine başvurarak [...] İ,1025 gibi.

1.1.1.3.2.4.4 C ve İ'de Şartlı Yan Cümlelerin Ana Cümleye Katılımları

Gerçek şart cümlelerinin çoğu, ana cümle Y'sine veya fiilimsiye "-dığı taktirde, -dığı halde, +ı şartıyla" anlamlı ZT olarak katılmaktadır. Gerek gerçek, gerekse gerçek olmayan şart cümlelerinin Ö, N veya DT olduğu cümleler diğerlerine göre daha azdır. Bu yüzden buraya yalnızca ana yargıya Ö, N veya DT olarak katılan şartlı yan cümleleri alıyoruz:

1.1.1.3.2.4.4.1 Basit Şartlı Birleşik Cümlelerde

C: 185(Ö), 658(Ö), 748(Ö), 998(Ö), 1347(N), 1514(Ö), 1708(Ö), 1779(Ö), 2328(Ö).

İ: 55(Ö), 77(Ö), 80(N), 115(DT), 229(Ö), 326(Ö), 371(Ö), 443(DT), 664(N), 708(N), 711(N), 721(N), 885(N), 931(N), 967(Ö), 980(Ö), 1025(DT), 1069(N), 1070(N), 1098(Ö).

1.1.1.3.2.4.4.2 Karmaşık Birleşiklerde Yer Alan Şartlı Birleşik Cümlelerde

C: 247(Ö), 262(Ö), 475(Ö), 769(Ö), 815(Ö), 842(Ö), 860(N), 870(N), 873(Ö), 944(Ö), 951(Ö), 974(N), 981(N), 1013(N), 1039(Ö), 1058(Ö), 1136(N), 1181(N), 1261(N), 1472(N), 1501(DT), 1509(N), 1605(DT), 1618(Ö), 1700(N), 1776(N), 1836(Ö), 1858(Ö), 1890(Ö), 1891(N), 1941(Ö), 1951(N), 2029(N), 2085(Ö), 2094(N), 2116(DT), 2124(N), 2232(N), 2365(Ö), 2370(N), 2406(DT), 2413(N), 2415(DT~ soruluk kavramı kaldırılırsa ZT), 2447(Ö), 2448(DT), 2540(N), 2540(DT), 2543(N), 2600(N), 2698(Ö).

İ: 17(Ö), 34(Ö), 87(Ö), 297(N), 300(N), 321(DT), 380(N), 416(N), 416(DT), 469(Ö), 472(DT), 475(Ö), 500(Ö), 644(N), 685(N), 726(DT), 734(N), 740(N), 750(N), 755(Ö), 858(N), 889(Ö), 994(Ö), 1137(Ö), 1163(N), 1223(Ö), 1239(Ö), 1239(DT).

C, 1660'ta şart yan cümlesinin ana cümleye DT olarak katıldığı söylenebilirse de, gerçekte ana cümle DT'sini oluşturan isim tamlamasının tamlayanı gibi görünmektedir : (1) (1.1) Kendi gayet anut, hod-pesent bir zat olarak her ne işe azmederse (1.2) itmanına kâffe-i iktidarını bezleder.

(1) (1.1) Böyle endişe gecelerinin birinde ki Şehriyar, [...] (2.2.1) odanın ne kadar penceresi var ise cümlesinin dört kanadını birden açarak ve [...]. C, 1577,

(1) Ne faidesi var ki (2) hanedan-ı Safevî'nin (2.1) ne kadar evlâd-ı zükûru var ise cümlesinin validesi Şehriyar idi. C, 2279.

C, 1354'te de şart yan cümlesi, ana cümlelerin ZT'i olduğu kadar N'si gibi de değerlendirilebilir: (1) Haydi bu istîğnana da katlanayım, (2) (2.1) maksadın sitem olsa bile (2.2) onu da bir büyük iltifat addedeyim!

Bazı şartlı birleşik cümlelerde, yan cümle ana cümleye değil ana cümlelerin cümle durumundaki N'sine, bir cümlede ise ZT'sine bağlıdır. Bu cümlelerde ana cümlelerin kendisi derin bir eksiltiye uğramış gibidir:

(1) (1.1) Bizim tarihlerden bazılarının rivayetine bakılırsa (1.2) İsmail-i Sanî İran'da Sünnîlik kuvvetiyle kendi saltanatını tesis etmeğe çalıştığı hâlde hilâfet-i İslâmiye'ye de Şîlik kuvvetiyle mukabele etmek fikrinde idi. ((1) (1.1) Bizim tarihlerden bazılarının rivayetine bakılırsa (1.2) İsmail-i Sanî İran'da Sünnîlik kuvvetiyle kendi saltanatını tesis etmeğe çalıştığı hâlde hilâfet-i İslâmiye'ye de Şîlik kuvvetiyle mukabele etmek fikrinde olduğu görülür.) C, 177,

(1) Paşa ise Cezmi'nin imalarını bir hafif tebessümle geçirerek (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Benim zannıma kalırsa (1.1.1.2) Şemhal takımı muhalefet etmez. [...]. ((1) Paşa ise Cezmi'nin imalarını bir hafif tebessümle geçirerek (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Benim zannıma kalırsa (1.1.1.2) Şemhal takımı muhalefet etmediğini söyleyebilirim. [...]) C, 758 ve

(1) (1.1) Eğer işitirsem (1.2) bizim hanedanda kılıca köpek kanı bulaştırmak meşum sayılır. ((1) (1.1) Eğer işitirsem (1.2) bizim hanedanda kılıca köpek kanı bulaştırmak meşum sayıldığı için / dığına göre seni öldürürüm.) C, 2024 gibi.

İ, 289 cümlesinde ise ana cümlesi düşmüş şartlı birleşik cümle, "Bilmem" ana cümle Y'sinin N'si durumundadır. Yani bir iç içe birleşik cümle söz konusudur. Ancak burada hem şartlı birleşik cümlelerin, ana cümlesi eksiltildiği için dilek bildirmesi durumu ortaya çıkmıştır hem de şart yan cümlesinin iç içe birleşik cümlelerin ana Y'yle ana~ yan ilişkisi içine girdiği izlenimi doğmuştur: (1) Sözleri kalbinden parça parça kopar da ağzından öyle dökülürmüş gibi kesik kesik:

(1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Bilmem (1.1.1.2) nasıl teşekkür etsem [daha uygun olur]!

asıl ana c. yan c. _____ ana c.
asıl yan c.

[...]" yollu mukabele eyledi.

Bazı şartlı birleşik cümlelerde, şartlı yan cümlelerin ana cümleye değil ana cümlelerin cümle durumundaki herhangi bir ögesine bağlı olduğu söylenmişti. Bazı cümlelerde ise bu ilişki daha da zayıftır:

(1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Beş yüz altın kadar var! (1.1.2) (1.1.2.1) Bizim Pertev'le Rıza Kuli'yi bulabilsek (1.1.2.2) onlarda da bir hayli para olacak. []. ((1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Beş yüz altın kadar var! (1.1.2) (1.1.2.1) Bizim Pertev'le Rıza Kuli'yi bulabilsek iyi olurdu çünkü (1.1.2.2) onlarda da bir hayli para olacak. []) C, 2644 ve

(1) (1.1) "(1.1.1) Acaba sen de benim gibi bir insan mı idin! [...]" (1.1.14) (1.1.14.1) Bir kere ruhu görebilsek (1.1.14.2) kimbilir ne kadar güzeldir. [...]" ((1) (1.1) "(1.1.1) Acaba sen de benim gibi bir insan mı idin! [...]" (1.1.14) (1.1.14.1) Bir kere ruhu görebilsek ne güzel olurdu çünkü (1.1.14.2) kimbilir ne kadar güzeldir. [...]") C, 2665 gibi.

1.1.1.3.2.4.5 Şartlı Birleşik Cümlelerle İlgili Diğer Bazı Özellikler

C, 306 karmaşık cümlesinde bulunan bir sıralı birleşik cümle şartlı cümle izlenimi vermektedir: (1) Bu söz konuştuğu zata pek garip görünmekle (1.1) " [...]" (1.2.3) (1.2.3.1) Altıma bir hergele versinler (1.2..3.2) hepsiyle uğraşırım!" cevabını verdi.

C ve İ'de gerçek olmayan şart cümlelerinin çoğu karşılaştırma işleviyle kullanılmıştır. Bu karşılaştırmaların büyük çoğunluğunda, ana cümle ile yan cümledeki herhangi bir kavram arasında zıtlık, bazılarında ise benzerlik ilişkileri kurulmaktadır. Birkaç cümlede ise neden- sonuç ilişkisinin varlığından söz etmek mümkündür.

C ve İ'de karşılaştırma ilişkisi genellikle "şart + da /de" ve "şart + bile" yapısıyla sağlanmaktadır. C ve İ'de bu yapıdaki şartlı birleşik cümleler şunlardır:

"şart + da / de" yapıları:

C: 27, 43, 101, 173, 181, 194, 265, 345, 360, 378, 386, 419, 428, 429, 461, 467, 505, 528, 532, 542, 583, 587, 591, 601, 643, 713, 718, 829, 968, 1008, 1011, 1139,

1246, 1261, 1428, 1524, 1562, 1573, 1618, 1637, 1775, 1797, 1949, 1961, 2041, 2073, 2078, 2222, 2244, 2256, 2378, 2566, 2580, 2618, 2620, 2634.

İ: 72, 86, 105, 192, 324, 348, 416, 429, 499, 510, 552, 578, 579, 583, 601, 677, 704, 744, 747, 790, 939, 959, 1038, 1084, 1199.

"şart + bile" yapıları:

C: 252, 419, 503, 1354, 1790, 2304, 2309, 2691.

İ: 583, 1155.

Bunlara benzer C, 1747; C, 2505, İ, 519 ve İ, 1230 cümlelerinde "şart + da / de" yapısı bir ana cümleye değil, bir filimsi öbeğine bağlı olarak yan cümle oluşturmaktadır:

(1) Adil Giray [.....] (1.1) yak'a bir dereceye kadar kendisine aksetmiş ise de öyle Cezmi tutulduğunun ve işin künhüne varıldığına aslı olmadığına ve Şehriyar'ın alabildiği bir nakıs haberle kendi tedbir ve ihtiyatlarına galebe edemeyeceğine hükmederek bir kat daha itminan ve sekinet ile muhavereyi şu suretle nakleydi: C, 1747 ve

(1) (1.1) Mevcut olan kadehlerden birini doldurunca bir nigâh-i tecessüs ile beyin simasındaki meylini öğrenmek istemişse de ret ve kabule dair bir şey anlamaya muktedir olmadığından: "[.....]" sözüyle mukabele etti. İ, 519 gibi.

C, 1547 cümlesinde ise her ne kadar ikincil olarak "-sa bile" anlamı çıkıyorsa da, bile'nin birincil işlevi "şartlı" Y'den önceki Ö'yü kuvvetlendirmektir: (1) İhtiyar, Cezmi'nin bu ifade-i makulesine karşı (1.1) " [.....] (1.1.4) (1.1.4.1) Siz onu istemezseniz (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) nişan değil hatta arada nikâh bile olsa pederinin evine göndermek yine elinizdedir." yollu arz-i meram edince Cezmi, [.....]

Bunların dışında şart cümlelerinin sık sık kalıplaştığı da söylenebilir:

Cezmi ise o hulûsların, o tergiplerin cümlesine mukabil (1.1) " [.....] (1.1.6) (1.1.6.1) Şimdi meselâ benim ibraz ettiğim meziyet, biraz ata binmek, biraz cirit atmaktan ibaret oluyor, (1.1.6.2) bu meziyetle olsam olsam marifetlice bir seyis yahut maharetlice bir cirit muallimi olabilirim. [.....]" cevabını ita eyledi. C, 345,

Erzurum'a vasil olup da doğrudan doğruya devlet askerliğinde bulunmayan bir aşiret müfrezesinin hem harbi küşat etmek ve hem de [.....] göstermekten başka bir hizmeti bulunmadığından dolayı nihayet derecelerde müteessir olarak ilk zuhur edecek fırsatta her nasıl olursa olsun meydana atılacağı tamamıyla zihninde kararlaştırdı. C, 438 gibi.

Ancak bu kalıplaşmış şartlı cümleler, artık tamamen bir yargısız anlama karşılık geldiği için cümle olarak değerlendirilmemelidir:

Her ne meslekte olursa olsun [= Bütün mesleklerde/ Mesleklerin hepsinde] birinci teşebbüs, birinci hareket vicdanda ne türlü tesirler, fikirde ne yolda tasvirler hasıl eylediği herkesin nefsinde tecrübe ile bildiği hâllerdendir. C, 444 ve

Fıtratta ne kadar lâubalilik, meşrepte ne kadar kayıtsızlık, gönülde ne kadar fedakârlık olursa olsun [Fıtrattaki lâubaliliğin, meşrepteki kayıtsızlığın, gönüldeki fedakarlığın hepsinde] tabiatın hassa-i galibesi olan hıfz-ı nefis-i inhimakı arada zail olmak mümkün değildir. C, 446 gibi.

Şart eki özellikle ol- fiilinin olumsuz geniş zaman çekiminde (olmazsa) "değil" bağlacına benzer bir anlam ve işlevde kullanılmaktadır:

(1) Binaenaleyh Cezmi'nin teklifini bilâtereddüt kabul ederek (1.1) "(1.1.1) Hanzade elbette sizi bilir. (1.1.2) (1.1.2.1) Kapıdan olmazsa pencereden [Kapıdan değil pencereden] yanına girmekte bir mani yoktur. [...] C, 1571 gibi.

-sA eki C ve İ'de yalnızca C, 1156, 1265 ve 1684 cümlelerinde "gerek" sözcüğüyle kalıplaşarak gereklilik anlamı vermiştir: Perihan- [...] (1.1.2) (1.1.2.1) Bayezit'i İstanbul'un talebi üzerine ifna ettiler itikadındayız. (1.1.3) (1.1.3.1) Doğrusu da bu olsa gerektir, çünkü [...].

İ, 375 cümlesinde ise -mak eki şart eki gibi "gerek"le birleşerek gereklilik anlamında kullanılmıştır: (1) Beriki zat ise Mehpeyker'in evzaından hiç fütür getirmeksizin arkadaşlarının yanına avdetle: (1.1) "(1.1.1) Nazenin bir mirasyediye çatmış olmak gerek. [...].

Şart eki gerçekte bir yan cümle kurmakta ve üzerine geldiği yan cümleyi, hem anlam hem de biçim olarak bir ana cümleye bağlamaktadır. Ancak Türkçede bazı şartlı birleşik cümlelerde, ana cümlenin eksiltildiği ve böylece şartlı yan cümlenin yalnız başına kalarak bir iletişim ögesi olduğu görülmektedir. Şartlı yan cümlelerin, tek başlarına basit cümle işlevli kullanımlarında iki anlam ortaya çıkmaktadır: Dilek ve olasılık. C ve İ'de, C: 375, 874, 1458, 1491, 1631, 1633, 1796, 1852, 2222, 2381, 2387, 2391, 2496, 2603; İ: 289, 711, 762, 784, 786, 1089, 1194, 1221 cümleleri dilek; C: 370, 418, 1633, 1878, 1892, 2295, 2410, 2414, 2418, 2496; İ: 289 cümleleri ise olasılık anlamlıdır.

Bu anlamların ortaya çıkmasında, cümlelerde "ah, ya, acaba, şayet" gibi sözcüklerin bulunup bulunmaması da etkilidir. Ancak C ve İ'deki bazı basit şart cümlelerinin dilek veya olasılık anlamlarından hangisini bildirdiğini belirlemek oldukça güç görünmektedir. Hatta "bari" sözcüğü ile başlayan bu cümlelerde başka anlamlardan söz etmek bile mümkündür. C: 1752, 1754, 1756, 1907 biçiminde sıralanabilecek olan bu cümlelere şu örnek verilebilir:

(1) Adil- (kendi kendine) (1.1) Süphanallah! Bari aşk ile şehvet ile ne kadar ülfetim olduğunu nefsinde tecrübe etmemiş olsa.... [] C, 1752 ve

1.1.1.3.2.5 İç İçe Birleşik Cümleler

Bir ana cümleye veya ana cümle ögelerinden birine veya birkaçına, doğrudan doğruya, yani bir başka dil birimine (örneğin "ki" edatına) gereksinim duymadan, bir söz dizimsel işlevle katılan, ancak ana cümleden bağımsız olarak da kullanılabilen bir veya birkaç iç cümlenin yer aldığı cümlelere "iç içe birleşik cümle" denir (Krş. "0.2.3.4.3.4 İç İçe Birleşik Cümle", s. 43). Bu cümleler en genel olarak "(1) (1.1)" yapılanmasına sahiptir. C ve İ'de iç içe birleşik cümle olarak değerlendirdiğimiz cümleler şunlardır:

1.1.1.3.2.5.1 Basit İç İçe Birleşik Cümleler

(1) Güyaki, (1.1) "Ta doğduğum gündün beri giryanım." mısra-i bercestesi sahibinin hayaline Adil Giray piş-i nazarından geçtiği zaman sadır olmuştur. C, 65,

(1) (1.1) Vaktaki sabah oldu, güneşin pertevi cihanı istiap eden karanlığı mahvettiği gibi seherin feyziyle fikrinde tabîî hasıl olan incilâda hayalindeki muzlim muzlim vahimeleri izale eyledi. C, 917,

(1) (1.1) "İnşallah Cenab-ı haydar muinimizdir." diyerek içeriden açılacak silâha iyice dikkat olunması meselesinden başka bir tavsiyeye ihtiyaç görmedi. C, 2306,

(1) Bilmem (1.1) gecenin haline hiç dikkat buyurulmuş mudur? İ, 204 gibi.

C: 65, 213, 305, 365, 366, 369, 373, 387, 392, 393, 394, 397, 399, 401, 403, 407, 408, 410, 412, 414, 415, 416, 422, 425, 600, 796, 800, 805, 833, 837, 838, 840, 841, 844, 846, 847, 850, 854, 858, 867, 917, 963, 1044, 1078, 1251, 1252, 1254, 1264, 1266, 1297, 1359, 1458, 1483, 1488, 1495, 1525, 1599, 1602, 1603, 1606, 1607, 1608, 1609, 1611, 1616, 1617, 1622, 1623, 1624, 1634, 1656, 1658, 1720, 1721, 1724, 1751,

1752, 1756, 1764, 1765, 1766, 1770, 1832, 1834, 1839, 1845, 1849, 1851, 1852, 1853, 1855, 1860, 1862, 1863, 1869, 1874, 1875, 1879, 1880, 1887, 1950, 1954, 1960, 1962, 1964, 1969, 1975, 1978, 2052, 2055, 2057, 2058, 2091, 2092, 2095, 2097, 2100, 2104, 2106, 2110, 2113, 2117, 2119, 2125, 2128, 2159, 2163, 2167, 2172, 2178, 2193, 2195, 2204, 2207, 2218, 2221, 2224, 2226, 2228, 2233, 2240, 2241, 2255, 2285, 2288, 2294, 2301, 2303, 2306, 2359, 2361, 2368, 2369, 2380, 2384, 2386, 2389, 2390, 2396, 2401, 2408, 2410, 2412, 2414, 2420, 2444, 2454, 2457, 2463, 2477, 2482, 2541, 2589, 2643, 2646.

İ: 164, 204, 272, 301, 412, 414, 459, 468, 476, 527, 594, 610, 902, 988, 1104, 1184, 1209.

1.1.1.3.2.5.2 Karmaşık Birleşik Cümleler İçerisinde Yer Alan İç İçe Birleşik Cümleler

1.1.1.3.2.5.2.1 Ana Yapısı İç İçe Birleşik Olan Karmaşık Birleşikler

(1) Sultan Süleyman'ın vefatından sonra Almanya İmparatorluğu tarafından gördüğü bazı alayim-i husumet üzerine (1.1) "(1.1.1) Rahat durmazsanız (1.1.2) (1.1.2.1) iki hududun ortasında bir geçilmez çöl peyda eder de (1.1.2.2) şerrinizden emin olurum." tehdidiyle Avrupa'yı lerzan-ı dehşet eden o Sokollu'dur. C, 51,

(1) Fakat hadiseden dolayı Perihan'a tuttuğu kini, Hamza Mirza'ya hasıl ettiği gazabı da bütün bütün ketmedemeyerek (1.1) "(1.1.1) Serair-i devlet de çoluk çocuk eğlencesi oldu. (1.1.2) öyle seksen rey ile iş mi görülür! (1.1.3) Ama neme lâzım devlet şahındır. (1.1.4) Bize lâzım olan emirlerine itaattir. " yollu münfeilâne bir mukaddimeden sonra kaşlarını çatarak ve Hamza Mirza'nın hiddetle yüzüne bakarak (1.2) "Bu tedbirleri sen mi bulup çıkarıyorsun?" sualini irat eyledi. C, 822,

(1) (1.1) "(1.1.1) Danyal Bey'in bana muhabbeti Şemhal'den de ziyadedir. (1.1.2) (1.1.2.1) O gelirse (1.1.2.2) bizim için pek büyük hayırlar ümit olunur. (1.1.3) (1.1.3.1) Siz müzakerenize bakınız, (1.1.3.2) ben etrafi dolaşayım." diye söylenerek odadan çekildi. C, 1600,

(1) Çırpınarak: (1.1) "(1.1.1) Allah ikbalini artırsın! (1.1.2) Kal iki gözüm! (1.1.3) (1.1.3.1) Lâzım olursa (1.1.3.2) gece de kal! (1.1.4) ben merak etmem. (1.1.5) İnşallah

seni pek büyük görürüm. (1.1.6) (1.1.6.1) Tek o büyüklüğe yolun açılsın da (1.1.6.2) ben gecelerce hasretine de tahammül ederim." demeye başladı. İ, 190 gibi.

C: 51, 64, 169, 282, 286, 306, 317, 344, 345, 351, 361, 362, 364, 367, 368, 370, 371, 372, 375, 378, 390, 391, 395, 396, 398, 400, 402, 404, 405, 406, 409, 411, 413, 418, 419, 501, 503, 570, 585, 590, 595, 596, 652, 712, 744, 745, 757, 794, 795, 797, 798, 799, 801, 802, 803, 804, 809, 822, 825, 827, 831, 832, 834, 835, 836, 839, 842, 843, 845, 848, 849, 851, 852, 853, 855, 856, 857, 862, 863, 864, 865, 866, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 873, 874, 886, 957, 959, 966, 967, 969, 981, 1036, 1043, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1058, 1138, 1139, 1230, 1246, 1247, 1248, 1249, 1250, 1253, 1255, 1265, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1324, 1482, 1484, 1485, 1486, 1487, 1489, 1490, 1491, 1523, 1572, 1590, 1600, 1604, 1605, 1610, 1612, 1613, 1614, 1615, 1618, 1619, 1620, 1621, 1625, 1626, 1627, 1628, 1629, 1630, 1631, 1632, 1633, 1717, 1718, 1719, 1722, 1723, 1725, 1726, 1727, 1746, 1748, 1749, 1750, 1753, 1754, 1755, 1757, 1758, 1759, 1760, 1761, 1762, 1763, 1767, 1768, 1769, 1771, 1772, 1773, 1775, 1776, 1782, 1796, 1815, 1831, 1833, 1835, 1836, 1837, 1838, 1842, 1843, 1844, 1846, 1847, 1848, 1850, 1854, 1856, 1857, 1858, 1859, 1861, 1864, 1865, 1866, 1870, 1871, 1872, 1873, 1876, 1877, 1878, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1888, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1932, 1933, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1948, 1949, 1951, 1952, 1953, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1961, 1963, 1965, 1966, 1967, 1968, 1970, 1972, 2053, 2054, 2056, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2093, 2094, 2096, 2098, 2099, 2101, 2102, 2103, 2105, 2107, 2108, 2109, 2111, 2112, 2114, 2115, 2116, 2118, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2127, 2160, 2161, 2162, 2164, 2165, 2168, 2169, 2170, 2171, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2179, 2180, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2194, 2196, 2197, 2198, 2199, 2203, 2205, 2206, 2208, 2209, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2219, 2220, 2222, 2223, 2225, 2227, 2229, 2230, 2231, 2232, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2251, 2252, 2253, 2254, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2286, 2287, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2302, 2304, 2309, 2341, 2345, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2360, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2381, 2382, 2383, 2385, 2387, 2388, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2399, 2400, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2409, 2411, 2413, 2417, 2418, 2419, 2421, 2422, 2441, 2442, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2455, 2456, 2478, 2479, 2480, 2481, 2483, 2484, 2496, 2498,

2516, 2542, 2553, 2562, 2563, 2569, 2571, 2580, 2595, 2603, 2627, 2632, 2633, 2644, 2645, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652.

İ: 11, 102, 178, 185, 187, 188, 190, 283, 289, 300, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 323, 375, 377, 379, 382, 383, 428, 470, 475, 478, 486, 510, 519, 528, 529, 578, 582, 601, 661, 701, 726, 762, 768, 773, 784, 785, 786, 787, 791, 792, 795, 854, 856, 857, 859, 889, 917, 920, 963, 971, 989, 990, 994, 1074, 1076, 1087, 1089, 1094, 1105, 1129, 1137, 1145, 1163, 1167, 1174, 1175, 1216, 1219, 1226.

1.1.1.3.2.5.2.2 İçerisinde Ana Yapıyı Oluşturmayan İç İçe Birleşik Cümle Bulunan Karmaşık Birleşikler

(1) Adil Giray, kâğıdı iki kat bükerek (1.1) "(1.1.1) Şu nüshasını efendimiz için yazmış idim, (1.1.2) bir hâli zamanınızda okursunuz." dedi, (2) takdim eyledi. C, 1140,

(1) Kadın, ümitvar olduğu saadetin hayalini bile ayn-ı hakikat zannederek tasavvuratından müddet-i ömründe görmediği lezzetlere müstağrak olur ve kâffe-i amali bir yere toplanmış da hemen o dakikada piş-gâh-ı arzusuna saçılmış gibi bin türlü eşvak-ı muhabbetle eğlenir dururken hadım ağası içeri girerek kâğıdı getiren korucunun geldiğini ve kendisine arz edecek bazı sözleri olduğunu beyan edince elbette Adil Giray tarafından birtakım iltifatlar getirdiğine zahip oldu, (2) (2.1) "(2.1.1) Ne kadar da ihtiyatsızlık! (2.1.2) Hiç korucuya da lakırdı mı açılır? [.....]" yollu kendi kendine biraz söylendikten sonra hadım ağasına korucuyu içeri göndermesini emreyledi. C, 1829,

(1) Bir hâlde ki (2) (2.1) yazıyı bitirmek için bir taraftan kurumak üzere olan kanı sabahın, âlem-i hayatı birkaç saat görmekten veya daha doğrusu kendini âlem-i hayata birkaç saat göstermekten mahrum olduğu için ettiği girye-i elem denilmeğe şayan olan şebnem ile ıslatmağa çalışır, (2.2) bir taraftan da vakit geçmemek üzere şiirini,

(2.2.1) "(2.2.1.1) Başladıkça ben söze başlar hücumu vâridat

(2.2.1.2) (2.2.1.2.1) Şöyle kim (2.2.1.2.2) takat getirmez onu takdire zeban" vasfına lâıyk olacak kadar seri söylediği hâlde kalemni kan tutmuş katillerin hareket-i mezbuhanesine teşbih olunacak derecede batî bir yolda görürdü. C, 2694,

(1) Esircinin ise böyle kat-i fiat kendi irade veya menfaatine bırakılan pazarlık canına minnet olduğundan: (1.1) "(1.1.1) Ferman sizin! (1.1.2) Allah ömrünüze bereket versin! [.....]" gibi birtakım sözlerle cariyeyi almak için çıkmak isteyince hanımefendi hemen arkasından fırlayarak sofada Dilâşup'a renk verilmemesi için esirciye iktiza eden

sözleri telkin ettikten sonra biçarenin yanına gitti ve (2) teessüratını [.....] söyledi.İ, 972 gibi.

C: 53, 71, 72, 153, 155, 270, 273, 290, 297, 330, 384, 417, 429, 475, 502, 522, 587, 588, 611, 633, 653, 711, 727, 743, 758, 826, 876, 880, 956, 957, 974, 1008, 1109, 1011, 1030, 1051, 1069, 1119, 1128, 1135, 1140, 1182, 1183, 1211, 1258, 1260, 1261, 1265, 1270, 1403, 1404, 1411, 1415, 1492, 1516, 1520, 1546, 1547, 1571, 1596, 1597, 1598, 1612, 1614, 1637, 1700, 1738, 1783, 1797, 1798, 1829, 1841, 1892, 1894, 1904, 1907, 1941, 1944, 1945, 1961, 1966, 1971, 1974, 1980, 2090, 2108, 2115, 2190, 2203, 2206, 2215, 2220, 2256, 2262, 2296, 2298, 2304, 2326, 2339, 2370, 2375, 2383, 2402, 2415, 2416, 2421, 2425, 2448, 2478, 2496, 2543, 2556, 2564, 2582, 2594, 2596, 2612, 2613, 2639, 2664, 2665, 2681, 2694.

İ: 34, 105, 132, 207, 216, 289, 291, 297, 321, 322, 380, 386, 416, 469, 477, 486, 530, 565, 583, 665, 666, 727, 734, 746, 747, 754, 866, 919, 926, 938, 939, 972, 1029, 1084, 1086 1126, 1140, 1164, 1188, 1194, 1199, 1201, 1205, 1207, 1221, 1241.

1.1.1.3.2.5.3 Ki'li veya Ki'si Düşmüş Ki'li Birleşik Cümlelerle İç İçe Birleşik Cümlelerin Bağlantısı

Malzememizde bazı ki'li veya ki'si düşmüş ki'li birleşik cümlelerde de gerçekte iç içe birleşik cümle kurgusu vardır. Bu tür cümleler yalnızca İ'de yer almaktadır:

(1) Atıf Bey ise refikini halisane sevdiği gibi biçarenin iddet-i iptilâsını dahi bildiğinden bu muamele-i hatırşikâneyi mürüvvetmendane mazur tutarak mahzun mahzun:

(1.1) "-(1.1.1) Mesut öyle münasebetsizlik etmezdi. (1.1.2) (1.1.2.1) Hele sizi ve bahusus onunla ülfetinizi bilse (1.1.2.2) o tarafa gözünün ucuyale bakmazdı." deyince Ali Bey bir kat daha tehevürünü tezyit ederek dedi ki:

(1.2) "-(1.2.1) (1.2.1.1) Nasıl münasebetsizlik etmez, (1.2.1.2) (1.2.1.2.1) "Kızı namuzsuz mu bilirsiniz?" diye sordum. (1.2.2) Ona bile cevap vermek istemedi." İ, 384 veya

(1) Hışımınla bir kere elinden tutarak ve gözlerini bir tarz-i hûnhârane ile belirterek dedi:

(1.1) "-(1.1.1) (1.1.1.1) Bilir misin ki (1.1.1.2) nerdesin? (1.1.2) Burası ahretin kapı aralığıdır. [.....] (1.1.6) (1.1.6.1) (1.1.6.1.1) Vücudunu paralasalar (1.1.6.1.2) ruhun

duymayacak; (1.1.6.2) (1.1.6.2.1) ruhuna kasdetseler (1.1.6.2.2) vücudun yardım etmeyecek." İ, 1124 gibi.

İ'deki bu yapıdaki diğer cümleler ise şunlardır: 291, 312, 456 ve 469.

1.1.1.3.2.5.4 Diyalog Tekniğine Benzer Olarak Yapılanan İç İçe Birleşik Cümleler ve Bu Yapıdaki Diğer Kullanımlar

Giriş"te de belirtildiği gibi (Bkz. "0.1.3 Malzeme", s.2) malzememizde tiyatro metinlerinde gördüğümüz diyalog tekniğine göre düzenlenmiş pek çok metin parçası vardır. Özellikle C'nin iç içe birleşik cümle olarak değerlendirilen cümlelerinin büyük bir bölümünü, bu diyaloglar oluşturmaktadır. Bu cümlelerde Ö, iç cümle / cümleler durumundaki N ve kimi cümlelerde ise ZT'leri açıkça bulunmakta, ancak [dedi] veya [diyor] vb. Y'leri eksiltilmiş durumdadır. Gerçekte, Y yanında, Ö (burada açıkça görülen pekiştirmeli Ö'den söz ediyoruz) ve ZT'si bulunmayan, yalnızca N durumundaki iç cümlelerin sıralandığı birleşik cümlelerde bu iç cümlelerin Y, Ö ve diğer öğelerle organik bağları zayıflamış veya bütünüyle kaybolmuştur. Yani bu tür cümlelerde iç cümleler çözülmüştür. Ancak Ö ve bazı cümlelerde de ZT'nin açıkça bulunduğu cümlelerde N durumundaki cümle veya cümlelerin eksiltili bir Y'yle bağları çok güçlüdür:

(1) Hırvat:

Ö

(1.1) "- (1.1.1) Efendim! Beklemeye ne hacet! (1.1.2) Yanına çıkışımla işinin

bittiği bir olur. [.....] [___] İ, 1174,

N

Y

(1) Adil- (böyle dünyada hiçbir sebebe isnadı kabil olmayacak bir hitaba uğrayınca

Ö

birden bire kadının cünun getirmiş olmasına zahip olarak birkaç dakika şaşkın şaşkın

yüzüne baktıktan sonra) (1.1) (1.1.1) Ne demek istiyorsunuz (1.1.2) anlayamadım! [___]

ZT

N

Y

C, 832,

(1) Adil- (kendi kendine) (1.1) Süphanallah! Bari aşk ile, şehvet ile ne kadar

Ö

ZT

ülfetim olduğunu nefsinde tecrübe etmemiş olsa.... [] C, 1752 gibi.

N

Y

C ve İ'de diyalog biçimindeki iç içe birleşik cümleler şunlardır:

1.1.1.3.2.5.4.1 Basit İç İçe Birleşik Cümleler

C: 365, 366, 369, 373, 392, 393, 394, 397, 399, 401, 403, 407, 408, 410, 412, 414, 415, 416, 796, 800, 805, 833, 837, 838, 840, 841, 844, 846, 847, 850, 854, 858, 867, 1044, 1251, 1252, 1254, 1264, 1266, 1483, 1488, 1603, 1606, 1607, 1608, 1609, 1611, 1616, 1617, 1622, 1623, 1624, 1720, 1721, 1724, 1751, 1752, 1756, 1764, 1765, 1766, 1770, 1832, 1834, 1845, 1849, 1851, 1852, 1853, 1855, 1860, 1862, 1863, 1869, 1874, 1875, 1879, 1880, 1887, 1950, 1954, 1960, 1962, 1964, 1969, 2052, 2055, 2057, 2058, 2091, 2092, 2095, 2097, 2100, 2104, 2106, 2110, 2113, 2117, 2119, 2159, 2163, 2167, 2172, 2178, 2193, 2195, 2204, 2207, 2218, 2221, 2224, 2226, 2228, 2233, 2240, 2241, 2255, 2285, 2288, 2294, 2301, 2303, 2359, 2361, 2368, 2369, 2380, 2384, 2386, 2389, 2390, 2396, 2401, 2408, 2410, 2412, 2414, 2420, 2454, 2457, 2477, 2482, 2643, 2646.

İ: -

1.1.1.3.2.5.4.2 Karmaşık Birleşik Cümleler İçerisinde Yer Alan İç İçe Birleşik Cümlelerde

1.1.1.3.2.5.4.2.1 Ana Yapısı İç İçe Birleşik Olan Karmaşık Birleşik Cümleler

C: 364, 367, 368, 370, 371, 372, 390, 391, 395, 396, 398, 400, 402, 404, 405, 406, 409, 411, 413, 794, 795, 797, 798, 799, 801, 802, 803, 804, 831, 832, 834, 835, 836, 839, 842, 843, 845, 848, 849, 851, 852, 853, 855, 856, 857, 862, 863, 864, 865, 866, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 873, 874, 1043, 1045, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1247, 1248, 1249, 1250, 1253, 1255, 1265, 1267, 1268, 1269, 1270, 1271, 1482, 1484, 1485, 1486, 1487, 1489, 1490, 1491, 1604, 1605, 1610, 1612, 1613, 1614, 1615, 1618, 1619, 1620, 1621, 1625, 1626, 1627, 1628, 1629, 1630, 1631, 1632, 1633, 1717,

1718, 1719, 1722, 1723, 1725, 1726, 1727, 1746, 1748, 1749, 1750, 1753, 1754, 1755, 1757, 1758, 1759, 1760, 1761, 1762, 1763, 1767, 1768, 1769, 1771, 1772, 1773, 1831, 1833, 1835, 1836, 1837, 1838, 1842, 1843, 1844, 1846, 1847, 1848, 1850, 1854, 1856, 1857, 1858, 1859, 1861, 1864, 1865, 1870, 1871, 1872, 1873, 1876, 1877, 1878, 1881, 1882, 1883, 1884, 1885, 1886, 1888, 1890, 1891, 1892, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1948, 1949, 1951, 1952, 1953, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1961, 1963, 1965, 1966, 1967, 1968, 1970, 2053, 2054, 2056, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2093, 2094, 2096, 2098, 2099, 2101, 2102, 2103, 2105, 2107, 2108, 2109, 2111, 2112, 2114, 2115, 2116, 2118, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2160, 2161, 2162, 2164, 2165, 2168, 2169, 2170, 2171, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2179, 2180, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2194, 2196, 2197, 2198, 2199, 2203, 2205, 2206, 2208, 2209, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2219, 2220, 2222, 2223, 2225, 2227, 2229, 2230, 2231, 2232, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2251, 2252, 2253, 2254, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2286, 2287, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2302, 2304, 2309, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2360, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2381, 2382, 2383, 2385, 2387, 2388, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2399, 2400, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2409, 2411, 2413, 2417, 2418, 2419, 2421, 2441, 2442, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2455, 2456, 2478, 2479, 2480, 2481, 2483, 2484, 2644, 2645, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652.

İ: 1174, 1175.

1.1.1.3.2.5.4.2.2 İkincil Yapılardan Birinin veya Birkaçının İç İçe Birleşik Olduğu Karmaşık Birleşik Cümleler

C: 1265, 1270, 1604, 1612, 1614, 1892, 1894, 1941, 1945, 1961, 1966, 2108, 2115, 2190, 2203, 2206, 2215, 2220, 2256, 2296, 2298, 2304, 2375, 2383, 2402, 2421, 2448, 2478.

İ: -

Ancak malzememizde, genel görünümü bakımından iç içe birleşik cümle yapısında olduğu halde, karakteristik özelliğini yitirerek diyalog yapılanmasına geçiş aşamasında

bulunan cümleler de vardır. Bu cümleler, önceki cümlelerle ardışıklıkları da göz önünde bulundurularak şöyle örneklendirilebilir:

[Şehriyar- Sen Cezmi'yi bilir misin? [___]]

[Korucu- İnsan insanı bilmekle günah mı işlemiş olur? [___]]

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Malûmatın da, günahın da seninle beraber yerin dibine geçsin. (1.1.2) Bana Cezmi'yi bildiğin bilmediğin lâzım değil. (1.1.3) (1.1.3.1) Al şunu da (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) berikilerden ne bilersen (1.1.3.2.2) onu söyle. (1.1.4) Tam yüz altındır, der, (2) önüne bir kese atar. C, 2370 veya

[Korucu- Bu ihtiyatımın bir ihsana değeri yok mudur? [___]]

[Şehriyar- Cehennem ol şuradan. Yanımda para kalmadı. Ertesi gün beş yüz altın vereceğiz dedik ya! [___]]

(1) Korucu- (1.1) "(1.1.1) Ferman efendimizin! (1.1.2) Aldığım emirleri harfi harfine icra ederim. (1.1.3) Bu altın keseleri de niçin bu kadar küçüldü!" diye mırıldanarak odadan çekildi. C, 2422 gibi.

Tersine bir ilişkiyle, bu vb. cümleler, en az iki aşamayla iç içe birleşik cümle yapılanmasından diyalog yapısına ulaşmaktadır, denilebilir. Bu yapılanma, şu biçimde gösterilebilir: Ö, (ZT) "N" dedi/ diyor/ der/ diye/ gibi /yollu vb veya Ö, "N" (ZT) "N" dedi/ diyor/ der/ diye/ gibi/ yollu vb yapısı ikinci aşamada Ö- "N" [Y] olmaktadır.

(1) Odanın bir başından bir başına dolaşır, (2) kendi kendine gâh hafî, gâh cehrî olarak: (2.1) " [.....]" (hafif bir tebessümden sonra) "[.....]" yollu bir hayli zaman söylendi, (3) düşündü, (4) her cihete ihale-i fikir eyledi, (5) Şehriyar'ı belâdan kurtarmak için kendini belâyâ atmaktan başka bir çare bulamadı. C, 880 veya

(1) Perihan, cevaptan Adil Giray'ın maksadına intikal edince [.....] bir ah ederek (1.1) " [.....]" (şiddetle yüzünü açarak) " [.....]" dedi, (2) kapıya doğruldu. C, 1051 gibi.

C, 419 cümlesi ise, uzun bir tiyatro metninin, "karmaşık birleşik" özelliğe sahip tek bir cümle olarak kurulduğu bir cümledir:

(1) Aralarında:

(1.1) Nevî- Mustafa Paşa'nın size husumeti malûmdur. Namdaş olan Budin valisi akrabasından idi, onun uğradığı kazaya da sizi vasıta ettiler.

(1.2) Ferhat- Mustafa Paşa ağrazdan salim bir zat değilse de ağrazını menfaat ve ciddiyata sarf eden dihat-ı zamanedendir: Malâyani avarıza ehemmiyet vermez. Budin valisi vakasında benim dahlim olmadığını pek alâ bilir, memur idim. O cihetle emrin

icrasında mazur idim. Hâl böyle olmasa bile ben yine Mustafa Paş'ı Sinan Paşa'ya tercih ederim, çünkü öteki mübarek tefahürden başka bir şeye yaramaz. Lüzumsuz tecavüzler, faidesiz garazlarla uğraşmak onun gibi etvar-ı avam-firibane ile melûf olanların hasayisindedir. Hususiyle her nasıl olsa Mustafa Paşa'ya müracaat mecburiyetindeyiz, Sinan Paşa zaten harbe gitmeyecek.

(1.3) Nevî- O niçin?

(1.4) Ferhat- Haberiniz yok mu? Sinan Paşa Bağdat koluna memur olunca askerinin, mühimmatın işe yarayacakları tamamıyla Mustafa Paşa'ya verildiğinden, kendi maiyetindeki ordu derme çatma bir şey olduğundan Mustafa Paşa'nın her talebi maziyyetin tervihi olduğu hâlde kendinin hiç bir istidasına ehemmiyet verilmediğinden tutturarak dağdağasını samie-i padişahîye kadar isal eyledi. Paşanın bu hâliyle harp üzerinde iki serdar bulunmak asker-i İslâm'ı bir takım arazın keşakeşine düşüreceği için şevket-meap efendimiz ikisinden hangisi münasip ise intihabıyla umum ordu serdarlığının ona havalesini sahib-i devlete emir buyurmuşlardı. Vekil-i mutlak hazretleri evvelâ Sinan Paşa'yı çağırıldılar, İran'a giderse ne yolda hareket edeceğini sual buyurdular. Mübarek hebezm-ı nefis bilmez, lâf-zenlikten çekinmez, hemen Rüstem-i Zal kesildi, ordu kendine tevdi buyuruluyorsa Tebriz'i, Şirvan'ı belki Şiraz'ı, İsfahan'ı bir hamlede berbat edeceğine, şahı boynuna ip takarak atbe-i mülûkâneye getireceğine dair bir takım hud-füruşane iddialara kıyam eyledi. Ondan sonra Mustafa Paşa'yı davet ettiler, onun mekâneti, terbiyesi malûm ya! Sahib-i devletin sualine hudut üzerine gidildiği hâlde ashab-ı vukuf ile müşavere edilerek ilcaat-ı maslahata göre hareket olunacağını ve nusret ise irade-i ilâhiyeye tabi hâllerden bulunduğunu beyan etti. Sadrazam hazretleri de Mustafa Paşa'yı tercih ile arz eylediler.

(1.5) Nevî- Şu mübarek sadrazamın da bu hâlleri sevilir. Mustafa Paşa akrabasındandır, fakat şehzade Bayezit vakasından beri ne derece kendinden nefret ettiğini bilirim. Sinan Paşa'nın Yemen'de, Tunus'ta olan cüzî, küllî hizmetleri ise Paşa nezdinde hayliden hayli makbul olmuş idi, hatta Özdemiroğlu gibi bir kahramanı onun hatırına riayeten tekdir etti. Sinan Paşa tabasbusta kusur etmiyor, fakat yine devlet işi gelince Paşa, hakkı iltizam etmek mesleğinden bir vakit inhiraf eylemiyor.

(1.6) Ferhat Ağa- Ya efendi hazretleri! sahib-i devlette saltanat-ı seniyyenin muzamat-ı umurunda araza tabi olursa bu kuvvet ve şevket nasıl muhafaza olunur?

yollu bir muhavere cereyan eylediğinden sonra ikisi de Mustafa Paşa'ya Cezmi'nin cündiliğinden, irfanından bahisle birer tavsiye-name ita eylediler.

Malzememizde, yapılanmaları diyaloglara benzeyen başka metin parçaları da vardır. Bunlar yalnızca C'de yer alan mektup ve dilekçe (arzuhal) cümleleridir. Aslında bu parçalar da ana karakter olarak iç içe birleşik cümlelerdir. Çünkü bu parçalar da, anlatıcının değil kahramanlardan birinin konuştuğu, Ö'sü ve Y'si düşürülmüş büyük iç cümle görünümündedirler. Ancak söz konusu cümlelerde, Ö ve Y belirtisi bütünüyle ortadan kalkmış ve iç cümleler çözülmüştür:

"1413 Adil Giray'dan Perihan'a []

1414 (1) İmdadıma yetiş melek, (2) gönlüm şeytan pençesinde eziliyor! 1415 (1) (1.1) (1.1.1) Aşk için cünun getirir derler, (1.2) (1.2.1) gerçek midir bilemiyorum, fakat (2) bazı hâllerde insanı cünundan kurtardığını bu akşam nefsimde tecrübe eyledim. 1416 (1) (1.1) Hayalin bir melekü'l-sıyane gibi karşımda durup da vücudumu afetlerden hıfzetmese (1.2) beni şimdiye kadar çıldırmış, zincirlere bağlanmış görürdün. 1417 Meğer felek beni ne siyah belâlara müptelâ olmak için yaratmış. 1418 Of! Hâlimi söyleyemeyeceğim. 1419 (1) Düşündükçe zihnimdeki kara kara hulyalar tecessüm ediyor, (2) mevt gibi üzerime çöküyor, (3) kalbimin nebzanı, vücudumun teneffüsü kesiliyor. 1420 (1) Bilmem ki (2) hâlimi nasıl tarif edeyim. 1421 (1) Bir saat evvel karı, yanımda idi, (2) bütün bütün perde-i arı çehresinden kaldırdı. 1422 Bayağı bir çapkın..... 1423 Tövbeler olsun bana bir iffet-i mücessime huzurunda su-i edep ettirecek 1424 Cebir ve kahır ile kendini sevdirmek istiyor. 1425 (1) Üç gece sonra yanıma geleceğini ve mutlak kendisine bir çare bulmazsam ölünceye kadar odamdan ayrılmayacağını suret-i katiyede söyledi de (2) (2.1) öyle cehennem oldu (2.2) gitti. 1426 (1) (1.1) Uyusam (1.2) kâbus gibi rüyamdan [], (2) (2.1) gebersem (2.2) seyyiet-i amel gibi mezarımdan ayrılmayacak! 1427 (1) Ya beni bu mel'unenin elinden kurtarmağa bir çare bul, ya (2) (2.1) ruhsat ver (2.2) ben ondan kendi kendimi kurtarayım. 1428 (1) (1.1) (1.1.1) Ah yanıma gelsen de (1.1.2) bir iki dakikacık yüzünü görebilsem, (1.2) gönlümün bu helecanı belki biraz sükûnet bulurdu. 1429 Merhamet edip de yarım saatçik olsun gelmez misin? 1430 Hüda bilir çektiğim eza-yı ruhanî azab-ı cehenneme rahmet okutuyor. 1431 İmdat []! 1432 Merhamet []!

1433 Hangi bir derdimi hicran ile tadat edeyim

**1434 (1) (1.1) Sen de dad etmez isen (1.2) ben kime feryat edeyim
1435 Adil []"**

Sıralanacak olan şu cümle numaraları, C'deki bu özellikteki metin parçalarını göstermektedir: 1145- 1212, 1290- 1342, 1343- 1391, 1413- 1435, 1437- 1479, 1642- 1646, 1647- 1663, 1664- 1668, 1677- 1694, 1784- 1794, 1809- 1823, 2004- 2027.

Ancak İ'de mektup veya dilekçe cümleleri olmadığı halde, iç cümlesi veya iç cümleleri ayrılmış ve çözülmüş ve bu yüzden de iç içe birleşik cümle özelliğini yitirmiş metin parçaları da vardır:

" 387 Dayıcığım!.. Niçin Ali Beye öyle bir muamele ettin? 388 (1) (1.1) O size sert birşey söylediye (1.2) affetmeliydiniz. 389 Halini görmediniz mi? 390 Akli başında değil. 391 Yanına gittiğiniz arabadaki kızı seviyor."

Verilecek olan cümle numaraları bu özellikteki metin parçaları içinde yer almaktadır: 175- 176, 269- 282, 387- 391, 392- 394, 395-398, 399- 400, 401, 402, 403, 404- 408, 409- 410, 411, 625, 626, 627- 631, 632, 633- 634, 635, 636- 641, 642, 643- 644, 645- 648, 649- 652, 653- 656, 657- 658, 659- 660, 862, 863- 864, 865- 867, 868- 869, 870, 871- 879, 880- 881, 882- 885, 886- 887.

1.1.1.3.2.5.5 İç İçe Birleşik Cümlelerle İlgili Diğer Kullanım Özellikleri

İç içe birleşik cümleler, ana cümle ~ yan cümle ilişkisi bakımından k'li birleşik cümlelere çok benzemektedir:

(1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Sanırım ki (1.1.1.2) ben de şimdiye kadar size riayette kusur etmedim. [.....] [] C, 1043 ~ (1) Perihan, kadının bu istighnasına (1.1) "(1.1.1) Zaten müzakere sizin himmetinizle vücuda gelmemiş mi idi? [.....] (1.1.3) [.....] (1.1.3.1.2) ara sıra kendisini تنها görseniz (1.1.3.2) daha güzel olur sanırım. [.....]" sözleriyle mukabele eyledi. C, 957,

(1) Bilmem ki (2) hâlimi nasıl tarif edeyim. C, 1420 ~ (1) Abbas- (biraz teemmülden sonra) (1.1) (1.1.1) [.....] (1.1.3) Ah! Bilmem, (1.1.3.1) niçin bu Pertev'le Rıza Kuli habislerine itimat etmişsiniz! [.....] C, 2949 gibi.

Yaygın olarak bir iç cümleyi N işleviyle üzerine alan ve böylece genellikle iç içe birleşik cümle kuran fiiller, N durumundaki yan cümlelerle, başka cümle yapılanmaları

içinde de bir araya gelebilmektedir. Çalışmamızda bununla ilgili olarak en fazla dikkati çeken fiil, "bil-" fiili olmuştur:

İç içe birleşik cümle yapılanmasıyla, "bil-" fiili ana Y olarak başta: (1) Bilmem (1.1) (1.1.1) senin muhabbetine lâyük olacak kadar kıymettar bir şey değilsem (1.1.2) onun hevesatına şayan olacak kadar da alçak mıyım! C, 1324.

İç içe birleşik cümle yapılanmasıyla, "bil-" fiili ana Y olarak sonda (Bu kurgu, sıralı birleşik cümle yapılanmasına çok benzemektedir.): (1) Mehpeyker ise [.....] samimi bir yolda: (1.1) "(1.1.1) Sihir yapanlar sen dururken niçin şeytandan medet umarlar bilemem." dedi. İ, 890.

Ki'li birleşik cümle yapılanmasıyla: (1) Muhavere bu dairede buldukça Ali Bey [.....] aldığı cevaba karşı: (1.1) "(1.1.) (1.1.1.1) Bilmem ki (1.1.1.2) çatmak mümkün olacak mı? [.....]" deyince [.....]. İ, 920.

Basit cümle olarak: Bu kadar muhataraları ihtiyar ettiğinizi tasavvur ettikçe hayretimden ne söyleyeceğimi bilmiyorum. C, 1154.

Bil- fiili görüldüğü gibi, ya bir iç cümleyi veya bu iç cümlenin sıfat fiil ekiyle isimleşmiş biçimini N olarak almaktadır. Ancak şu örnek, bir iç cümleyle birlikte onun isim biçimini de yer aldığı bir cümle olarak dikkati çekmektedir:

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Nasıl itimat ettim! (1.1.2) (1.1.2.1) Ah! Nasıl itimat ettim (1.1.2.2) orasını ben de bilmem. [.....]. C, 2194.

C ve İ'de bazı iç içe birleşik cümlelerde iç cümleler, Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla görülen ZT işlevli zaman yardımcı cümleleridir. Bu cümlelerde iç cümle başına bir cümle başı edatı almaktadır (Bkz. Akalın: 1995). C ve İ'de bu tip cümleler yalnızca "vaktaki" edatını almışlardır:

(1) (1.1) Vaktaki yukarıda beyan olunduğu üzere İran seferi açıldı, Cezmi kendisinin de sevk olunması için doğru saray-ı humayunda Ferhat Ağa'nın odasına azimet eyledi. C, 387 ve

(1) (1.1) Vaktaki bey bir haftalık işret ve sefahatin ve ona inzimam eden yorgunluğun tesiriyle a'sabı gayet müteheyyiç bir halde yalıya avdet eyledi, harem kapısından girer girmez bahçe kapısında Dilaşup'a tesadüf etti. İ, 594 gibi. C ve İ'ta "vaktaki"li iç cümleler, yalnızca şu birkaç iç içe birleşik veya içerisinde iç içe birleşik cümlebulunancümlede yer almaktadır:

2589; İ: 459, 594, 1184, 1209 (basit iç içe birleşik cümleler); C: 502, 981, 1230 (karmaşık birleşik cümleler).

C ve İ'de, yapı olarak "vaktaki"li cümlelere benzeyen ancak ana cümleye neden ilgisiyle katılan "velev/ velevki"li cümleler de vardır. "Velev / velevki"li iç cümle, başta bulunabileceği gibi cümlenin herhangi bir ögesine bağlı olarak herhangi bir yerinde de bulunabilmektedir. "Velev / velevki" iç cümle anlam olarak şartlı yan cümleye yakındır. Bu bakımdan çalışmamızda, "velev / velevki + emir ekli Y", " velev / velevki + şart ekli Y", " velev / velevki + şart ekli Y + dahi", "velev / velevki + şart ekli ve emir ekli bir Y" vb kullanımları vardır.

(1) Bizde bir kadın, (1.1) velev Şinasi istidadında olsun, bu terbiye ile ne kadar güzel yazabilecek? İ, 902.

(1) Yalnız Perihan kabil-i icra gördüğüne bakardı da (2) sade kalb-i sevda-zede ve fikr-i hamiyet-perveranesince devletine bir ikinci kişver kazandırmak, kendine bir rûh-ı sanî izafe etmek ümitleri (2.1) velev hayalde olsa öyle bir ümit içinde yaşamağı dünyada mümkün olan her türlü ezvakın fevkinde bulurdu. C, 2326.

(1) Bir derece ki (2) sairleri ile ülfet etmek istedikçe bir kanun-i zaruret bildiği taharri-i mal ve tahkik-i meşrep mukaddematını icraya bile kalkışmaksızın ve (2.1) hatta velev Ali Bey fakir ve bethuy olsa dahi gene dirig-i visal etmemek kararından içtinap etmeksizin mülâkata gelmişti. İ, 267.

(1) Çünkü Tokmak Han başında bulunan askerle [.....] (1.1) velev ne nam ile olursa olsun Osmanlı mülkünden kendi hudutlarına ferd-i müteneffis geçirmemeğe kıyam eylemişlerdi. C, 1525.

Bu son kullanım, Türkçenin örneğin "gelirse gelsin" yapısına en yakın olanıdır ve burada artık bir yan cümleden değil bir kalıp anlatımdan söz edilmelidir. Ancak " velev / velevki" edatı henüz bütünüyle düşmediği için bu tip cümleler de iç içe birleşik cümle olarak değerlendirilebilir. İ'de iç cümle kurduğu veya kurabileceği düşünülen " velev / velevki"li iç içe birleşik cümleler şunlardır: C: 1297, 1359, 1495, 1525; İ: 902 (basit iç içe birleşikler); C: 1030, 1183, 1841, 1944. 2326, 2681; İ: 105, 1174, 1188 (karmaşık birleşik cümleler).

Bazı sıralı birleşik cümlelerde sıralanan cümleler arasında, iç içe birleşik cümledeki ana cümle ile yan cümle arasındaki anlam ilişkisi söz konusudur:

(1) Bak! (2) Ne kadar deli deli söylenip duruyorum. C, 1669,

(1) (1.1) Şimdi sana bir kibar kıızı bulsam (1.2) (1.2.1) almadan göremeyeceksin, (1.2.2) (1.2.2.1) aldıktan sonra şayet hoşlanmazsan (1.2.2.2) ömrün oldukça azap içinde kalırsın, (2) bu bir. İ, 639,

(1) (1.1) [] (1.2) (1.2.1) Evde iki hanım peyda olur, (1.2.2) (1.2.2.1) biz birbirimizle geçinemezsek (1.2.2.2) yine sen rahatsız olursun, (2) bu iki. İ, 640 gibi.

1.1.1.3.2.6 Ara Cümleli Birleşik Cümleler

C ve İ'de bu yapıdaki cümlelerin sayısı oldukça azdır. Bu tür cümlelerde, bir cümlelerin biçimce bağımsız olarak bir başka cümlelerin arasında bulunması söz konusudur. Ana cümle ile ara cümle arasındaki tek bağ, zayıf bir anlam bağıdır. Bu yüzden birleşik cümleler içinde, ana cümle ile ilişkisi en zayıf cümle tipi ara cümleli birleşik cümlelerdir:

(1) Bizde ise Sultan Süleyman zamanından sonra - her eser-i terakkiyi başka milletlerde zuhur edip de kendimize zarar vermeyinceye kadar kabul etmeğe tenezzül olunmadığı gibi- basma sanatı o zamanlar taharri etmek değil, hatta (1.1) ilim Çin'de bile olsa talep etmeğe aramağa memur olduğumuz hâlde ilmin naşir-i hakikîsi olmak cihetiyle eşref-i sanayi-i beşer bulunan tabaat ayağımıza gelse yine iğtinam etmek istemediğimizden,

"(1.2) (1.2.1)Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahririn, ((1.2.1^{ara} Kâşki Fuzuli mürettepleri de düşünce idi)

(1.2.2) Ki sevad-ı rakamı surumuzu şur eyler;

Gâh (1.2.3) bir harf sukutuyle kılır nasırı nar,

Gâh (1.2.4) bir nokta sukutuyle gözü kör eyler!" kıtasıyla hattatların cahilliğinden feryat eden Fuzulî'nin Divanı da el yazısıyla ve pek nadir bulunmak cihetiyle sahib-i ziyafetin hanesinde yok idi. C, 375,

(1) (1.1) Felek müsait olmadıkça birbirimizden mahrum kalıyorsak (1.2) (1.2^{ara}) ne yapalım, ittihad-ı ruhaniyetimizle teselli buluruz. C, 1478 ve

(1) Validesi ise oğlunun -(1.1^{ara}) öyle bir günlük eğlenceden âtisine terettüp edecek felâketleri nereden keşfeylesin- insan içine karışarak vakit geçirmeye meylini görünce ciğerpâresi yeniden dünyaya gelmiş kadar memnun olmuş idi. İ, 107 gibi.

C: 375, 384, 481, 925, 1239, 1261, 1358, 1478, 1546, 1632, 1637, 1791, 2020, 2451, 2681.

İ: 107, 210, 214, 319, 423, 470, 499, 510, 561, 850, 1032.

Bu cümleler genellikle ara cümleli birleşikliğinin ikincil yapıda yer aldığı karmaşık birleşik cümlelerdir. Bunlar arasında yalnızca C, 1791; İ, 107 ve İ, 423 cümleleri basit ara cümleli birleşik cümle özelliği göstermektedir.

Gerçekte, ara cümleler ki'si düşmüş ki'li birleşik cümleden bozma biçimler izlenimi vermektedir. Ancak buradaki ki'si düşmüş ki'li yan cümlelerin ana cümleye doğrudan katkıları yoktur. Bu açıdan C ve İ'de biçimsel olarak ki edatının var olduğu bazı cümlelerde de ki'li birleşiklik özelliğinden çok ara cümleli birleşiklik özelliğinden söz edilebilir:

(1) Muterizleri (1.1) " (1.1.1) Niçin bildiğiniz mesailde bahse kıyam edersiniz!
(1.1.2) (1.1.2.1) Çocuk nazireyi pek güzel söylemiş, (1.1.2.2) birtakım yerlerinde Fuzulî'yi de tekaddüm etmiş. (1.1.3) Fuzulî'nin,

(1.1.3.1) "(1.1.3.1.1) Deşt ü sahrasında sad Leylî vü Mecnun cilve-saz

(1.1.3.1.2) Kûh-sarı üzere bin Ferhad ü Şirin bade-har!" beyti ((1.1.3.1.2^{ana}) ki kasidesinin en güzel parçasıdır) naziredeki

(1.1.3.2) "(1.1.3.2.1) Ruşena bir sahasında ravza-i peygamberi

(1.1.3.2.2) Runema bir ravzasında Kâbe-i perverdigâr" beytiyle kıyası mı kabul eder?" sözleriyle tayip ederek ve Cezmi'yi hemen o günden yanına getirterek, bin türlü taltiflere müstağrak etmiş ve (2) bezle-gûluğuna, hazır-cevaplığına, cevdet-i tabiatına, keşayiş-i ahlâkına baktıkça hemen oğlu "Atayî"ye tercih edercesine sevmeye başlamıştı. C, 384 gibi.

Özellikle İ'de yer alan bazı ara cümleli birleşik cümleler ise yapı bakımından daha görecelidir. Bu tür cümlelerde anlama katkısı zayıflamış "-sA (dA)" lı şartlı yan cümleler söz konusudur: Potinlerini yine kendi çekerek ayaklarının altına: (1.1) "- (1.1.1) Elimin emeğidir, (1.1^{ana}) lâıyk değilse de, (1.1.2) müsaade buyurunuz, (1.1.3) hâkpâyinize yüz sürsün" yollu nükteperdazlıklarla her birinin üzerine yün ipeğinden gayet resimli bir kabartma tufî kuşu işlenmiş bir çiftterlik vaz' eyledi. İ, 510 gibi.

1.1.1.3.2.☞ Karmaşık Birleşik Cümleler

İki veya daha fazla birleşiklik özelliğiyle bir araya gelen cümlelere karmaşık birleşik cümle denir. C ve İ'nin büyük çoğunluğu, ana yapısı herhangi bir birleşiklik özelliğine sahip olan karmaşık birleşik cümlelerden oluşmaktadır. Bu cümleler zaman zaman oldukça uzundur. Bu uzunluk okuyucunun metni algılayışını güçleştirmekte ve zaman zaman kopukluk yaratmaktadır:

(1) Şehriyar öyle hiç ümit etmediği bir zamanda, hiç ummadığı bir adamın hiç hayal ve hatırına getirmedeği bir mesele için yanına geldiğini görünce tabii mütegayyir olmuş idi, fakat (2) (2.1) arzuhâli okur okumaz hâli tagayyürden teessüre, teessürden gayza, gayzıdan adeta cünuna intikal ederek hemen Mirza Süleyman'ın boğazına sarılırcasına üzerine atıldı, (2.2) (2.2.1) "(2.2.1.1) Evet! Mirza evet! Bu arzuhâl tamamıyla doğrudur. (2.2.1.2) Seni öldürtmek için ben adamlar tertibiyle uğraşıyordum. (2.2.1.3) Vasıtalarım da Abbas ile Musa Kâzım'dır. (2.2.1.4) (2.2.1.4.1) Git (2.2.1.4.2) onları arat, (2.2.1.4.3) buldur, (2.2.1.4.4) belki bulduramazsın. (2.2.1.5) (2.2.1.5.1) (2.2.1.5.1.1) Ne yaparsan (2.2.1.5.1.2) yap, (2.2.1.5.2) Sünnîlerin etrafını ihata et. (2.2.1.6) (2.2.1.6.1) Benim maksadım başka idi, (2.2.1.6.2) işler başka netice verdi. (2.2.1.7) Meğer maksada daha kuvvetli çalışanlar da bulunmuş. (2.2.1.8) Mirza! Ne yüzüme öyle hayran hayran bakıyorsun? (2.2.9) Adil Giray'ı []....." dediği sırada Mirza Süleyman, sözü keserek (2.2.2) "(2.2.2.1) Efendimiz o nasıl lakırdılar! (2.2.2.2) Siz bugün Şah hazretlerinin hayat-ı saniyesi, veli-ahd-i saltanatın neşe-i evvelîsi bulunuyorsunuz. (2.2.2.3) Bu abd-i acizin hizmetinden memnun olmadığınız hâlde azil ve belki idam ettirmek yed-i iktidarınızda iken aleyhime birtakım erazili taslit etmek şan-ı devletinize yakışır mı? (2.2.2.4) (2.2.2.4.1) Beni korucular parçalar ise hamil olduğum vekâlet izafetiyle kadr-i saltanata ne derece hâlel terettüp edeceği tarife muhtaç olan hâllerden midir? (2.2.2.5) (2.2.2.5.1) Sipahi bu derece yüze çıkarılır ise (2.2.2.5.2) (2.2.2.5.2.1) zaptları nasıl kabil olur, (2.2.2.5.2.2) hanedanınız nasıl rahat eder. (2.2.2.6) Ayak takımının vezire ettikleri tecrübeyi şah hakkında da tekrara kalkışmayacaklarına emniyet caiz midir? (2.2.2.7) (2.2.2.7.1) Mülûk mülhemdir, (2.2.2.7.2) (2.2.2.7.2.1) ya vak'a Şah'a akseder ise (2.2.2.7.2.2) hışmından kurtulmak kabil olur mu? (2.2.2.8) (2.2.2.8.1) Dirayetiniz müselle-i âlem iken arzuhâlin mealini itiraf buyurduğunuzu düşünüyorum da (2.2.2.8.2) samiyama itimat edemeyeceğim geliyor." yollu alenî tahtie ve zımnî tehditten mürekkep bir makalecik irat etmekle Şehriyar, tehevür-i hıred-güzarının

verebileceği neticeleri pek kolay teferrüs ederek şiddetle çağlayıp dururken suyu çoğaldıkça akıntısını göstermeyecek surette bir şekl-i sükûnet peyda eden dereler gibi gönlünden galeyan eden infialâtın ahirdeki asarını yine o infialâtın kesret ve şiddeti altında setrederek birden bire tahvil-i lisan ile (2.2.3) "(2.2.3.1) (2.2.3.1.1) Mademki benim itirafım akıl kabul edecek şeylerden değildir, (2.2.3.1.2) (2.2.3.1.2.1) ya meçhul bir adamın hakkında kâğıt üzerine koyduğu iftiraya nasıl ihtimal verdin de (2.2.3.1.2.2) nefsinde idrakinden haya etmeden beni istintaka geldin! (2.2.3.2) (2.2.3.2.1) Ben burada şahın haremiyim, (2.2.3.2.2) taht-ı saltanat üzerinde oturuyorum. (2.2.3.3) (2.2.3.3.1) Bundan sonra arşa mı çıkacağım ki (2.2.3.3.2) (2.2.3.3.2.1) bir emelim olsun da (2.2.3.3.2.2) kendi devletimin aleyhinde fitne ihdasına kalkışayım! (2.2.3.4) (2.2.3.4.1) Gözlerini bir tarafa bıraktın da (2.2.3.4.2) arzuhâli kulaklarınla mı okudun? (2.2.3.5) (2.2.3.5.1) Zihnini hırs-ı ikbal arkasından gönderdin de (2.2.3.5.2) okuduğun şeyin mealini vahimenle mi anlamağa çalıştın? (2.2.3.6) Kağıt içinde Şemhal'in yine bir vak'a ihdasıyla uğraştığını görmedin mi? (2.2.3.7) Şemhal ile benim ne münasebetim var! (2.2.3.8) Perihan, Şemhal'in hemşirezadesi olduğunu bilmez misin? (2.2.3.9) Burada bir Cengiz devleti teşkil etmek istenildiğini okumadın mı? (2.2.3.10) Adil Giray'ın da, Şemhal'in de, Perihan'ın da Sünnî oldukları hatırında değil midir? (2.2.3.11) (2.2.3.11.1) İşte ittifak etmişler, (2.2.3.11.2) devlet-i Safevî'yi mahvetmekle uğraşıyorlar. (2.2.3.12) Hem uğraştıkları da muhakkaktır. (2.2.3.13) Güya Kırım'ı bizim tarafa raptetmek bahanesiyle Şemhal'e Şah'ın izniyle adam gönderildiğini ben de biliyorum! (2.2.3.14) Meğer Perihan'ın maksadı başka imiş. (2.2.3.15) Şu padişah kerimesine bak! (2.2.3.16) Murdar şehveti için bütün hanedanın da benim de hayatımıza kastediyor. (2.2.3.17) (2.2.3.17.1) Ah! Ben ona öğretirim, (2.2.3.17.2) vallah öğretirim! (2.2.3.18) (2.2.3.18.1) Şehriyar'la uğraşmak Şah İsmail'i boğdurmağa benzer mi imiş, (2.2.3.18.2) kendisine anlatırım! (2.2.3.19) (2.2.3.19.1) Melek kıyafetinde iblis, (2.2.3.19.2) gül renginde zakkum. (2.2.3.20) (2.2.3.20.1) Herif! Ne karşımda perisini görmüş divane gibi alık alık bakıyorsun, (2.2.3.20.2) vezaretin şartı hayret midir? (2.2.3.21) Şimdi git! (2.2.3.22) (2.2.3.22.1) (2.2.3.22.1.1) Derviş nerede ise (2.2.3.22.1.2) buldur, (2.2.3.22.2) (2.2.3.22.2.1) Cezmi Bey kim ise (2.2.3.22.2.2) ele geçir! (2.2.3.23) (2.2.3.23.1) İşin kühünü tahkik et! (2.2.3.23.2) önünü al! (2.2.3.24) (2.2.3.24.1) Yoksa billah seni Şah'a söylerim, (2.2.3.24.2) cehennemde şeytana yakışacak kadar azaplar içinde geberirsin." deyince Mirza Süleyman dirayet ve talâkatı kuvvetiyle (2.2.4) her ne türlü mevani ve muhatarat içinde olsa Şah'ının hizmetinden fütur getirmeyeceğine dair bir mukaddimeden

sonra gösterdiği hayret böyle bir bedihiyü'l-butlan bir iftira için Şehriyar'dan istizah-ı bidepliğine cesaret etmiş iken bu hatası bir su-i niyete mebni olmadığı bilinip de yine işin tesviyesi kendine havale buyurulacak kadar inayet ve merhamete nail olduğundan hasıl olduğunu ifade ve buna bin türlü mübalagat-ı Acemane ve evza-ı perestişkâraneden mürekkep bir çok itazarlar ilâve ile beraber meseleyi pek az zaman içinde zahire çıkaracağına taahhütler ederek Şehriyar'ın yanından ayrıldı. C, 1700 veya

(1) (1.1) İki taraf kısacık birer mukaddeme-i i'dadiye serdettikten sonra Mesut Efendi hemen maksada atf-i kelâm ederek :

(1.1.1) “-Bize her şeyden evvel lâzım olan vereceğimiz kararların değil, hatta görüşüldüğünün bile Ali Beyefendiye aksetmemesidir” dedikten ve hanımefendi tarafından:

(1.1.2) “-Bendeniz de beyefendi oğlumuzdan onu rica edecektim” cevabını aldıktan sonra:

(1.1.3) “-(1.1.3.1) Beyefendinin başında bir şiddetli sevda var. (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) Müptelâ olduğu mel'une ismi huzurunuzda zikrolunabilecek mahlûkattan değildir ki size (1.1.3.2.2) halinden bahsedebilsin. (1.1.3.3) (1.1.3.3.1) Kolaylıkla cazibe-i desayisine mukavemet kabil olur belâlara benzemez ki (1.1.3.3.2) onun pençesinde iken sizi düşünmeye muktedir olsun. (1.1.3.4) Mamafih telâş buyurmayınız! (1.1.3.5) İnşallah bu halî çok sürmez. (1.1.3.6) (1.1.3.6.1) Re'y-i âcizaneme kalırsa (1.1.3.6.2) zat-i seniyyeniz için şimdi iki tedbirde kusur edilmemek lâzım gelir: (1.1.3.7) Bunun birincisi beyefendinin halini bütün bütün bilmemezlenmektir. (1.1.3.8) (1.1.3.8.1) Çünkü oğlunuzun tabiatında bazı haller tecrübe ettim, (1.1.3.8.1.2) (1.1.3.8.1.2.1) bir münasebetsizliğe başlayınca hareketi hafî kaldığı müddet biraz ihtiyatlı davranıyor; (1.1.3.8.1.2.2) meydana çıktığı gibi “oldu olacak” yoluna gidiyor.

(1.1.3.9) Hele bir şey için üzerine varmak bütün bütün ısrarını mucip oluyor. (1.1.3.10) İkincisi (1.1.3.10.1) münasip ise devlethanenizde beyin tab'ına münasip düşecek bir güzel cariye bulunduracaktır. (1.1.3.11) Şeytana galebe için melekten istimdat iktiza ettiği gibi mufsit bir güzelliğin tesiratını olsa olsa reng-i ismetle ziyetlenmiş bir cemal mahveder. (1.1.3.12) Bey oğlunuzun daha birinci iptilâsı olduğundan sevdiğinden güzel birine istediği gibi temellük edeceğini görünce ihtimal ki meyli o tarafa döner. (1.1.3.13) (1.1.3.13.1) (1.1.3.13.1.1) Şimdi dönmese bile (1.1.3.13.1.2) az zaman içinde

meclûp olduğu havayî lezzetlerden tabiî usanacaktır, (1.1.3.13.2) hiç olmazsa zevkini başka yerlerde aramaya muhtaç olmaz.” demekle hanım böyle bir belâ-yi negehzuhûr üzerine veleh getirecek derecelere geldiyse de (1.2) Mesut Efendinin suret-i ifadesinde gördüğü tarz-i itminan ile beraber cariyeye hususu (1.2.1) muhabbet-i maderane ihtiraatından addolunabilecek derecelerde sade, güzel bir tedbir olmakla kendi hissiyatına muvafık düşerek nazarında bayağı mümteniüttahallûf görünmüş idi. İ, 583 gibi.

C ve İ'deki çoğu karmaşık cümledeki bu uzunlukların nedenleri, bağımsız görünen cümlelerin zaman zaman ZT ~ Y uyumsuzluğu yaratacak biçimde filimsilerle birbirine bağlanması, kimi birkaç sayfayı bulan diyalogların veya monologların iç içe birleşiklik özelliğiyle verilmesi olarak sıralanabilir. Cümlelerin karmaşıklaşmasında ve uzamasında başlıca etken olan bu özelliklerin, incelendiğinde Türkiye Türkçesi için de geçerli birtakım yönleri olduğu sonucuna varılabilir. Ancak Türkiye Türkçesi cümlelerinin, Tanzimat dönemi cümlelerinden daha kısa olduğu da açıktır.

C ve İ'de yer alan karmaşık cümlelerde her zaman bir "ana yapı ~ ana birleşiklik" özelliği vardır. Diğer birleşiklik özellikleri, bu ana yapı çerçevesinde ikincil yapı özelliği gösterirler. C ve İ'de yalnızca ara cümleleli birleşiklik özelliği, karmaşık cümlelerin ana yapısını oluşturmamıştır. Onun dışındaki bütün birleşik cümle tiplerinin, temel yapı özelliğini oluşturduğu karmaşık cümleler vardır:

1.1.1.3.3.1 Ana Yapısı Sıralı Birleşik Cümle Olanlar (Bkz. "1.1.1.3.2.1.2.1 Ana Yapısı Sıralı Birleşik Cümle Olan Karmaşık Birleşik Cümleler", s. 120)

(1) Askerimiz dağ parçalarına tesadüf etmiş emvaca benzerdi; (2) (2.1) düşmanla çarpıştıkça geri çekilir, fakat (2.2) geri çekildikçe bir daha toplanarak yine eski mevkiine gelirdi. C, 628 ve

(1) Hizmetkârına karşı söz söyler gibi bir tarz-i serkeşane ile: (1.1) “- (1.1.1) Kabahat bende ki (1.1.2) (1.1.2.1) tâciz olacağımı bildiğim halde kalkar da (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) evimdir diye buraya gelirim” yollu söylenerek hiddetle yerinden fırladı, (2) gitti. İ, 665 gibi.

1.1.1.3.3.2 Ana Yapısı Bağlı Birleşik Cümle Olanlar (Bkz. "1.1.1.3.2.2.1 Tek Bağlaçlı Bağlı Birleşik Cümleler", s. 128 ve "1.1.1.3.2.2.2 İki Bağlaçlı Bağlı Birleşik Cümleler", s. 148)

(1) Cezmi'nin Ayşe'ye iltifatı hane halkının cümlesinden ziyade olarak bu hâl ise Mirza Ömer nazarında Cezmi'nin Pertev'i tahlis etmesinden daha büyük bir nimet hükmünde idi, çünkü (2) (2.1) tabiatlerinde olan mugayiret cihetiyle ihtiyar, Pertev'i pek sevmez ve (2.2) fakat Ayşe'ye mizacının mülkiyet derecelerde olmasına binaen çıldırırçasına muhabbet ederdi. C, 610 ve

(1) Fakat beyin o yollarda hiç tecrübesi olmadığı gibi kendilerini iğfal-i kulûbe müekkil bilmiş nice yüz bin insan kıyafetinde şeytanın hulâsa-i tasniatı olan nikât-i sefahat fetanetle idrak olunur şeylerden olmadığından çocuk Mehpeyker'in son lakırdılarını yalnız hatırşinaslıktan tevellüt etme bir taltif-i nazikâneye hamleyledi ve (2) binaenaleyh cevabında: (2.1) "(2.1.1) Sizden niyazım seyir günleri olsun burayı teşrifinizdir. (2.1.2) (2.1.2.1) Bendenizi mülâkatınızdan mahrum bırakmayınız da (2.1.2.2) o kadar ihsana da kailim" diyerek saffet-i kalp ve masumiyet-i ahlâkını Mehpeyker'in nazarında bütün bütün bedahete çıkardı. İ, 322 gibi.

1.1.1.3.3.3 Ana Yapısı Ki'li Birleşik Cümle Olanlar (Bkz. "1.1.1.3.2.3.2.1 Ana Yapısı Ki'li Birleşiklik Olan Karmaşık Birleşik Cümleler", s. 153)

(1) Ne faide ki (2) (2.1) Osmanlılar, muavinin fikdanı cihetiyle hayat gibi azalır çoğalmaz, düşman askeri ise imdadın teakibi cihetiyle sinin-i hayat gibi çoğalır azalmaz bir hâlde olduğundan İranlılar muhacemat-ı mütevaliye ile bizim askeri ihata ettiler ve (2.2) bir hayli adam da telef eylediler. C, 463 ve

(1) Lâlelere bakıldıkça kıyas edilir ki (2) (2.1) geceden çemenzarda bir meclis-i işret tertip olunmuş da (2.2) sermestane uykuya varan ashab-ı meclisin her biri şarap ile dolukadehini bir köşeye bırakmış. İ, 18 gibi.

1.1.1.3.3.4 Ana Yapısı Şartlı Birleşik Cümle Olanlar (Bkz. "1.1.1.3.2.4.2.1 Ana Yapısı Şartlı Birleşiklik Olan Karmaşık Birleşik Cümleler", s. 165)

(1) (1.1) (1.1.1) Aradan bir iki dakika geçince mahut eller kırk, elli adım uzaktan yine görünmeğe başlamış ve (1.1.2) Cezmi hemen yüzerek tutmağa şitap eylemiş ise de (1.2) mağrukun görüldüğü mahal akıntı üzerinde olduğundan imdada yetişmek bir türlü kabil olamadı. C, 528 ve

(1) (1.1) Ne tarafa bakılsa (1.2) (1.2.1) her şeye nazar taallûk etmez, (1.2.2) ses işitilmez, (1.2.3) yâr ü ağyar görünmez. İ, 206 gibi.

1.1.1.3.3.5 Ana Yapısı İç İç Birleşik Cümle Olanlar (Bkz. "1.1.1.3.2.5.2.1 Ana Yapısı İç İç Birleşiklik Olan Karmaşık Birleşik Cümleler", s. 177)

(1) Osman Paşa bu söze karşı (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Ben de bu gün kula atlı bir sipahi gördüm, (1.1.1.2) paşalarımızdan ziyade işe yaramış idi. (1.1.2) İnşallah ikisine birden mükâfat ederiz." deyince Derviş Paşa asker içinde kula atlı bir adam olarak kendisini kurtaran da yine o sipahi olduğunu beyan ettiğinden Osman Paşa çocuğun iki suretle mükâfata lâayık olduğunu beyan ile Derviş Paşa tevabiine Cezmi'nin buldurularak kendi yanına gönderilmesini tenbih ettikten sonra çadırına avdet eyledi. C, 501 ve

(1) Ciğerparesini kucaklayarak ve yüzünü başını muttasıl öperek, koklayarak: (1.1) “-(1.1.1) Ali’ciğim! Allah aşkına sus! (1.1.2) (1.1.2.1) Hem kendini hasta edeceksin, (1.1.2.2) hem de ben helâk olacağım. (1.1.3) Hiç validen bir lakırdı için sana kırılır mı? (1.1.4) (1.1.4.1) Sus... (1.1.4.2) benim başım için sus... (1.1.5) (1.1.5.1) Vallahi dayanamayacağım, (1.1.5.2) şimdi bayılacağım.” Diyerek ve gözlerinin yaşını Ali Beyin girye-i haziniyle mezcederek yalvarmaya başladı. İ, 768 gibi.

C, 1589'da görüldüğü gibi karmaşık yapılar kimi zaman "karışık" hale gelmekte ve cümleler bozulmaktadır. Biçarenin zihnine istilâ eden dehşet düşman-ı can kıryas eylediği bir mahlûkun kendince bir tevfik-i müşahhas olduğunu görmesi üzerine o kadar şiddet, o kadar süratle meserret ve itminana münkalip olmuş idi ki kalbinde zuhur eden helecanların şiddetinden bir söz söylemeğe ve hatta vücudunun bir uzvunu tahrik etmeğe muktedir olamaksızın elinde yalın kılıçla timsal-i hevlolmak için yapılmış bir tasvir-i mücessem gibi bulunduğu yerde dikilmiş kalmış ve Perihan ise Cezmi'yi bilmediği cihetle uğradığı hevil ve ıstırabı defte bittabi muktedir olamadı ise de Cezmi'ye görünmeden

odadan çıkmağa vakit bulamadığına ve görüldükten sonra çıkmak lâzım gelse mülâkat-ı mahremelerinin tevhit edebileceği şüpheler, ayn-ı hakikat rengine gireceğine nazaren dünyada kaç türlü tedbir tasavvuru mümkün ise seyyale-i berkiye kuvvetiyle hemen hepsi birden hayalinden geçerek nihayet eğer vaka şayi olursa bu mülâkatı da mutat olan müzakere meclisleri kabilinden göstermeğe karar verdi, akıbet-i hâle intizaren makamında sebat eyledi.

Tek cümlede, Namık Kemal'in kendi karmaşık cümlesinin başı ve sonu arasındaki uyumu yitirdiği gözlenmektedir. Bu, sıralı birleşik cümlede, Y'leri deyimden oluşan birleşenlerin her ikisinin de fiil bölümünün aynı olmasından anlaşılmaktadır: (1) Fakat Adil Giray ona ihtiyaç bırakmadı (2) (2.1) "(2.1.1) (2.1.1.1) Kardeşim de benim gibi bir şehzade iken buraya gelinceye dek bana ne kadar mülâyemet gösterdiniz ise (2.1.1.2) ona o kadar şiddetle muamele ettiniz. (2.1.2) (2.1.2.1) Buraya geldik (2.1.2.2) (2.1.2.2.1) beni sarayda oturtunuz, (2.1.2.2.2) onu zindana gönderdiniz. (2.1.3) Kendisine olunacak teklif benim tasavvurum iken büyük biraderi olduğum hâlde iki satır bir mektup yazmaklığıma müsaade etmediniz. (2.1.4) Teklife hiç bilmediği bir takım hanları vasıta eylediniz. (2.1.5) Yirmi bir yaşında ulüvv-cenap ile muttasıf bir şehzade gördüğü hakaretler üzerine böyle bir teklifi hileye, istihzaya hamletmeyip de ne yapar? (2.1.6) Büyük kardeşi burada mevkuf dururken zindan içinde ayağına gelen hürriyet ve mesnet tekliflerine nasıl ciddî nazarıyla bakabilir? (2.1.7) (2.1.7.1) Zahir çocuk canından bizar olmuş, (2.1.7.2) çektiği bu kadar alâm üzerine bir de ya maskara edilmek veya bir dâma düşürülmek istenildiğine hükmedince gayretine dokunmuş, (2.1.7.3) hayatını muhataraya atmış, (2.1.7.4) öyle bir mukabeleye cesaret eylemiş. (2.1.8) Bizim burada başka türlü kararlarımız olduğunu kerametle mi bilecek? (2.1.9) (2.1.9.1) Nefsinizi onun yerine koyunuz (2.1.9.2) (2.1.9.2.1) siz aldığınız teklife ne mana verirdiniz, (2.1.9.2.2) nasıl mukabele ederdingiz?" deyince suret-i istidlâlin kuvveti Şehriyar'a ağzını açıp da bir söz söylemeğe iktidar bırakmadı. C, 1403.

1.1.2 CÜMLE İLE İLGİLİ DİĞER BAZI KONULAR AÇISINDAN C VE İ

1.1.2.1 TAMLAYICI KONUSU VE BU AÇIDAN C VE İ

Cümle incelemeleri için oldukça önemli bir konu olan tamlayıcı konusu, Türkçe dil bilgisi çalışmalarında henüz tam olarak işlenmemiştir. Aslında dil bilgisi kitaplarında bu

konuya farklı yerlerde (isim durum ekleri, sözcük öbekleri, cümlenin ögeleri vb.) küçük değinmeler olmuştur. Ancak bu değinmelerde konunun bütün yönleriyle ele alındığını söylemek pek doğru olmaz.

İsim durum eklerinin bilindiği gibi iki görevi vardır: 1. isimleri fiillere, 2. isimleri isimlere, isim işleyişindeki dil birimlerine (isimsilere ve isimliklere)¹ ve edatlara bağlamak. Birinci görev, tamlayan durum eki (= genitif) dışındaki isim durum eklerinin ilk ve temel görevidir. Tamlayıcı konusu, dil bilgisi çalışmalarında, isim durum eklerinin bu ilk görevleri içinde kaybolmaktadır. Çünkü tamlayıcı konusu, anlam bilimsel ve söz dizimsel bir sorundur. Cümle içinde, örneğin +Dan, +DA veya +A eklerinden birini almış olan bir isim veya isim işleyişindeki birim anlam olarak fiile bağlanır, cümle içinde de Y'e göre genellikle DT olur. Yani durum eklerini almış olan bir öge, cümlede N, DT, ve bazan da ZT olmakta ve bu, isim durum eklerinin ilk bakışta fiille anlamsal bağlantısının incelenmesi gereksinimini duyurmamaktadır. Zaten Türkçede tamlayıcı konusu, ilk olarak bu gereksinimin bir sonucu olarak doğmuş ve böylece tamlayıcının yalnızca isim~fiil ilişkisiyle ilgili olduğu kanısı yaygınlaşmıştır. Oysa bilindiği gibi, Türkçede fiiller, çeşitli fiilden isim yapma, sıfat fiil ve isim fiil ekleri olarak isim de olabilmektedirler. Öyleyse tamlayıcı konusu, isim durum eklerinin ikinci görevlerinin bir sonucu olarak isim~isim ilişkisiyle de ilgilidir. Tamlayıcılarla fiil veya isim ilişkilerine değinmeden önce, tamlayıcı üzerine yapılmış bazı çalışmalarda konunun nasıl ele alındığına değinmek gerekmektedir.

Belirtildiği gibi, bu zamana kadar yapılmış çalışmaların pek çoğunda, tamlayıcı konusu tam olarak ve "tamlayıcı" terimi belirginleştirilerek işlenmemiştir. Muharrem Ergin, isim durum eklerini açıklarken "Bu ekler ismi isimlere, edatlara ve bilhassa fiillere bağlayarak bir çok münasebetler kurarlar ve bu münasebetlerden bir çok isim, edat ve fiil grupları ile cümleler doğar." demektedir (1988, 215). İşte tamlayıcı, burada sözü edilen "münasebet" in ve bağlantının kendisidir. Bu ilişkiler yapısal ve aynı zamanda anlamsal olduğu zaman, söz diziminde sözcük öbekleri başlıklarında bir yer edinmektedir.

¹ Doç. Dr. Mehmet Özmen, Doğu Akdeniz Üniversitesi Türkoloji Araştırma ve Uygulama Merkezi ve Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nün 20- 21 Mayıs 1999 tarihinde düzenlediği Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu'nda sunduğu "Eksik Olan Dil Bilgisi Terimlerimiz Üzerine" adlı bildirisinde "isim işleyişindeki dil birimleri" kavramının karşılığı olarak, önemli bir boşluğu dolduran şu iki terimi önermiştir: "isimsi (isim dışında kalan, ancak söz dizimi içinde isim gibi kullanılan, isim muamelesi gören fiil dışındaki diğer kelimeler)" ve "isimlik (isim muamelesi gören kelimedenden büyük söz birlikleri)".

Yani örneğin "baş" ve "belâ"nın birbiriyle ilişkisi "baş+a belâ" biçiminde; "iş" ve "usta"nın ilişkileri "iş+in+de usta" biçiminde; "kar" ve "adam" sözcüklerinin ilişkileri de "kar+dan adam" biçiminde ve çeşitli sözcük öbeği adlandırmalarıyla tanımlanıp sınırlandırılmaktadır. Yani isim durum ekli bir dil biriminin Y görevindeki bir fiille ilişkisi, bildirişim¹ açısından açık ve yeterli cümleyi (fiil cümlesi) doğurmakta, ancak bu ilişkiler yalnızca anlamsal olduğu zaman öbekler içinde değerlendirilmemektedir. Fakat şu durumda bu anlamsal birlikteliğe ne ad vermek gerekir? İşte "tamlayıcı", son yıllarda Türkçede bu boşluğu dolduran bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Leylâ Karahan, tamlayıcı konusunu yalnızca fiille ilgili görerek, dil bilgisi çalışmalarında fiil~ tamlayıcı ilişkisini esas alan tek sınıflamanın geçişli fiil- geçişsiz fiil olduğunu, yani bir fiilin ismin belirtme durum ekini (= akkuzatif) alıp almadığına göre onun geçişli veya geçişsiz olduğunun saptandığını söylemekte ve bu yaklaşımın eksikliğinden söz etmektedir (1997, 209). Şu ana kadar tamlayıcı konusundaki en kapsamlı çalışmayı yapan Tahir Kahraman da " Hangi fiilin hangi tür tamlayıcıya ihtiyaç duyduğu ve hangi durumdaki adları öge olarak alabildiği de araştırılmamış bir konudur." (1996, IV) diyerek, tamlayıcı konusunu yalnızca fiillerle ilişkilendirmiştir. Gerçekte de, son zamanlara kadar, fiillerin hangi durum ekli tamlayıcıyı aldığı veya ne kadar aldığı konusu Türkçe üzerine çalışanların pek ilgisini çekmemiştir. Buna bağlı olarak Türkçede, dil bilgisi veya dil bilim üzerine hazırlanmış terim sözlüklerinde de "tamlayıcı" terimine bu anlamıyla pek yer verilmemiştir. Bu durum, söz dizimi çalışmalarında bir dizi sorunu da beraberinde getirmektedir. Çünkü aslında bir söz, giderek sözcük hatta ses birliği esasına dayalı olan cümlede, bu birlikteliklerin yeterince tanınmamış ve tanıtılmamış olması, cümlenin anlamsal boyutları bir yana, biçimsel ve yapısal boyutlarının çözümünü bile güçleştirmektedir. Buradaki "birliktelik", aslında yapısal anlamda da birbirinden ayrılmaz olan "öbek" sözcüğünden farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Çünkü ismin durum eklerinden birini alan dilsel birim demek olan tamlayıcı, birçok isim, isim işleyişindeki bir birim, fiil veya fiilimsiyle anlamsal bir birliktelik oluştururken, aynı

¹Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 1, Türk Dil Kurumu Yayınları: 439/1, 2. baskı Ankara 1990, s.44'te bildirmeyi, "bir bilgi'nin, bir niyetin ilkel ya da ergin bir işaret dizgesinden yararlanılarak bir zihinden başka bir zihne ya da bir merkezden başka bir merkeze ulaştırılması" biçiminde tanımlamaktadır.*

zamanda yapısal bir öbek de kurabilmektedir. Türk dili çalışmalarında bu ilişkilere, genel olarak "genetif, datif, ablatif, akkuzatif grupları, edat grupları, iyelik grupları, kısaltma grupları, çekim öbekleri vb." isimler verilmektedir. Tamlayıcıların fiillerle oluşturdukları birliktelik ise bir öbek olarak ele alınmamaktadır. Burada sözü edilen fiiller cümle içinde Y olmakta ve bu tamlayıcıların Y'e göre durumları, Y'le ilişkileri DT, N, bazan ZT - Ö'ler genel olarak yalın durumda oldukları için inceleme dışında tutulmuştur- olarak tanımlanmaktadır.

Tamlayıcıların fiilimsilerle ilişkileri ise, hem fiillerle hem de isimlerle ilgili bir konudur. Sıfat fiil ve isim fiil ekleri eklendikleri fiilin sıfat / isim; zarf fiil ekleri de zarf gibi kullanılmasını sağlar. Bu bakımdan bu ilişkiyi, tamlayıcı~isim veya tamlayıcı~fiil ilişkisinden farklı bir kategoride değerlendirmek gerekmektedir.

Bütün bu ilişkiler ve isim durum eklerinin görevleri düşünülerek tamlayıcı konusu üç başlıkta değerlendirilebilir:

1.1.2.1.1 Tamlayıcı ~ Fiil İlişkisi

Bu konuda son yıllarda yapılan birkaç çalışma, bu sorunun cümle boyutunu ele almaktan uzaktır. Hangi fiiller hangi tamlayıcıları alırlar? Herhangi bir durum ekini almış veya yalın durumdaki bir isim veya isimsel birim cümle içinde hangi öge olur? Hangi tamlayıcılar önüne geldikleri fiille ayrılmaz bir birlik oluştururlar? Bu konuda eldeki malzemedan yola çıkarak bir teori oluşturmak olanağı var mıdır?

Türkiye Türkçesinde hangi fiilin hangi tamlayıcıyı aldığı bilgisi için sözlükler ve özellikle Tahir Kahraman'ın çalışması (Bkz. Kahraman: 1996) önemli başvuru kitapları olarak değerlendirilebilirler. Cümlede hangi tamlayıcı, hangi öge olur, sorusuna da C ve İ'deki cümle ögeleri tek tek değerlendirilerek bir yanıt bulunabilir. Burada, eldeki malzeme çerçevesinde asıl söz edilmesi gereken, fiillerin tamlayıcılarla anlamsal birlikteliklerinin aynı zamanda biçimsel bir öbek oluşturup oluşturmadığıdır? Elimizdeki cümlelerde tamlayıcı~fiil (cümle içinde Y) ilişkisiyle ilgili olarak verilebilecek binlerce örnek bulunmaktadır. Biz bu cümleler içinden herhangi birini vermekle yetiniyoruz:

Atıf Bey o sırada hemen yanlarına gelmiş ve fakat bunlar hiddet ve hararetle

Ö ZT ZT DT Y BT BT Ö ZT

vürudünü görememiş idiler. İ, 378.

N Y

Bu cümlelerde durum eklerini¹ alan ve fiille (cümle içinde Y'yle) bağlantılı olan yapılar şunlardır:

o sırada [gel-]

yanlarına [gel-]

vürüdünü [görme-]

hiddet ve hararetle [görme-]

Görüldüğü gibi, bu yapılarla Y arasında anlamsal bir birliktelik bulunmakta, ancak fiille (cümle içinde Y'yle) tamlayıcılar bir öbek oluşturmamaktadır. İşte bu ilişki, gel-fiilinin +DA ve +A ekli tamlayıcıları, gör- (burada görme-) fiilinin de +IA ve +I ekli tamlayıcıları alabilmeleriyle ilgilidir. Bu güne kadar yapılmış çalışmalarda, fiillerin +I ekli tamlayıcıları alıp almadıklarıyla ilgilenilmiştir.

Oysa tamlayıcılar fiillerin var olma şartlarıdır. Yani bir fiil ancak belli bir tamlayıcıyla var olabilir. Bu bakımdan gör- fiili için +I ekli tamlayıcı ne ise (bir nesne belirtisi yoksa gör- fiili gerçekleşemez), gel- veya git- fiili için de +A ekli tamlayıcı odur. Yani gör- fiili için birinci derecede önemli olan tamlayıcı +I ekli tamlayıcı, gel- veya git-içinse +A ekli tamlayıcıdır. Diğer tamlayıcılar temel tamlayıcılara göre daha seçimlidirler. Şüphesiz başka fiiller için de, birinci, ikinci hatta üçüncü derecede önemli olan başka tamlayıcılardan söz edilebilir. Bu durum ekli tamlayıcılar Y'yle N, DT, bazan da ZT ilişkisi kurmakta ve Türkçede cümle denilen iletişim birimi, büyük ölçüde bu biçimde oluşmaktadır. 1959'lardan sonra ortaya çıkan dil inceleme yöntemlerinden biri olan bağımsal dil bilgisi (= İng.dependency grammar) yönteminde de tamlayıcı~ fiil ilişkisi "boş alan" terimi kullanılarak açıklanmaktadır. Buna göre her fiilin çevresinde kimyadaki elemanlar gibi boş alanlar vardır. Cümlenin kurulabilmesi için boş alanların doldurulması gerekir (Akerson- Ozil, 1998, 49). Türkçede bu boş alanlar en genel olarak durum ekli tamlayıcılarla dolmaktadır.

Türkçede bazı fiiller bazı tamlayıcıları çok sık olarak almaktadır. Bu durum onların bu tamlayıcılarla yapısal bir birlik, bir öbek oluşturduğu izlenimini vermektedir.

¹Türkçede ismin kaç durumu olduğu konusunda, çeşitli görüşler vardır. Bizce "ile" edatının ekleşmiş biçimini de ismin araç durumu (= instrumental) olarak değerlendirmelidir. Bu konudaki çeşitli görüşlere ilişkin Bkz. Tahir Kahraman, Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları, Türk Dil Kurumu yayınları: 654, Ankara 1996, ss.1-8.

Ancak bu, büyük ölçüde, bazı fiilerin bazı tamlayıcılarla sıkça kullanılmasıyla ve bazı fiilerin de yalnızca bir veya birkaç tamlayıcıyı almalarıyla ilgilidir. Ayrıca bununla ilgili olarak, bir ögenin bir yerde bulunma olasılığının arttıkça taşıdığı bilgi yükünün azaldığını (Gemalmaz: 1995, 1) ve yanına geldiği ögeyle giderek kalıplaşma eğilimi içine girdiğini de unutmamak gerekir. C ve İ'de bu konuyla ilgili olarak saptadığımız kullanımlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

1.1.2.1.1.1 +A başla-

Dil bilgisi kitaplarımızın pekçoğunda yönelme durum ekli (= datif) tamlayıcı ile başla- fiilinin oluşturduğu yapı cümle bazında öbek olarak düşünülüp Y olarak alınmakta (Şimşek, 1987; Banguoğlu, 1995; Karahan, 1995 vb.), bir bölümünde ise +A'lı yapı, DT olarak değerlendirilmektedir (Emre, 1945; Koç, 1996; Atabay- Özel- Çam, 1981 vb). Bizce de başla- fiilinin +A durum ekli tamlayıcıyla oluşturduğu anlamsal birlikteliği bir sözcük öbeği olarak düşünmemek gerekir. Belirtildiği gibi, Türkçede fiiller her zaman her tür tamlayıcıyı almazlar. Birtakım fiillerin yalnızca bir tamlayıcıyı alması veya bir tamlayıcıyla sıklıkla kullanılması, zamanla bu yapıların bir kalıplaşma olduğu izlenimini uyandırabilir. Fakat bu, genel olarak yanlıştır. C ve İ'de saptayabildiğimiz kadarıyla 367 başla- fiili, diğer tamlayıcılar yanında, 354 kez +A durum ekli tamlayıcıyı almıştır. Bu 367 başla- fiiline, aynı anlama gelen ve 3 kez kullanılan ağaz (eyle- / et-)ı ("çarpınmaya ağaz eyle-" İ, 956; "dolaştırmaya ağaz et-" İ, 1069; dualarına ağaz eyle-" İ, 1216), 1 kez kullanılan Arapça bed' (et-)i ("kelâma bed'" İ, 283) ve yine 1 kez kullanılan Arapça şuru' (et-)i ("maksada şuru' et-" İ, 44) de ekleyebiliriz.

C ve İ'deki +A başla- yapıların bulunduğu cümleler şunlardır:

C: 12, 19, 23, 25, 31, 33, 47, 53, 59, 66, 69, 80, 91, 126, 134, 162, 191, 203, 207, 233, 247, 252, 304, 307, 318, 330, 340, 344, 349, 357, 363, 380, 384, 405, 451, 457, 458, 461, 469, 475, 478, 481, 484, 493, 515, 522, 528, 529, 530, 535, 537, 539, 542, 543, 546, 551, 587, 611, 619, 633, 640, 645, 653, 686, 697, 700, 701, 720, 729, 734, 740, 757, 807, 828, 851, 859, 861, 874, 879, 907, 913, 918, 921, 926, 930, 932, 943, 947, 978, 1001, 1006, 1009, 1014, 1038, 1042, 1052, 1058, 1062, 1203, 1215, 1241, 1244, 1246, 1257, 1258, 1263, 1395, 1405, 1511, 1556, 1573, 1575, 1577, 1581, 1591, 1596, 1601, 1624, 1634, 1641, 1678, 1704, 1707, 1715, 1743, 1783, 1800, 1826, 1830, 1839, 1861, 1867, 1894, 1904, 1934, 1959, 1985, 1996, 2078, 2088, 2090, 2125,

2133, 2139, 2142, 2157, 2161, 2187, 2220, 2250, 2267, 2312, 2323, 2324, 2332, 2353, 2354, 2371, 2397, 2407, 2419, 2425, 2473, 2476, 2496, 2498, 2499, 2502, 2506, 2508, 2511, 2521, 2525, 2542, 2544, 2552, 2553, 2557, 2559, 2563, 2570, 2574, 2579, 2584, 2589, 2599, 2603, 2628, 2641, 2654, 2669, 2677, 2694, 2696.

İ: 3, 11, 13, 24, 31, 32, 37, 79, 96, 102, 111, 112, 115, 133, 144, 158, 162, 165, 177, 190, 194, 197, 212, 224, 232, 239, 241, 252, 268, 274, 287, 292, 297, 308, 312, 315, 317, 337, 338, 351, 360, 363, 366, 374, 375, 377, 383, 385, 435, 447, 463, 465, 469, 477, 491, 494, 514, 515, 522, 524, 530, 531, 534, 550, 551, 555, 556, 565, 579, 583, 592, 593, 599, 601, 610, 617, 624, 696, 700, 703, 705, 707, 717, 732, 753, 756, 757, 759, 766, 768, 772, 773, 774, 777, 781, 791, 794, 802, 803, 806, 809, 816, 825, 826, 829, 836, 841, 842, 849, 856, 858, 860, 889, 892, 894, 898, 908, 909, 911, 915, 935, 939, 943, 954, 955, 978, 980, 984, 994, 994, 1012, 1016, 1027, 1035, 1045, 1053, 1068, 1069, 1078, 1083, 1084, 1086, 1100, 1102, 1130, 1131, 1136, 1137, 1140, 1149, 1164, 1184, 1186, 1189, 1190, 1204, 1208, 1218, 1234, 1240.

Başla- fiilinin daha sık olarak +A durum ekli tamlayıcıyı alması, onun bu tamlayıcıyla bir öbek oluşturduğu anlamına gelmemelidir. Ayrıca bu birliktelik, şu ana kadar Türkçenin söz dizimine yönelik çalışmalarda saptanmış olan sözcük öbeği formlarının hiçbirine de uymamaktadır. Yani bu birlikteliğe "birleşik fiil" adını vermek konusunda da biraz düşünmek gerekmektedir¹. Çünkü birleşik fiiller, Türkçede genel olarak yalın durumdaki (= nominatif) bir isim üzerine bazan da bir ünlü zarf fiil veya -p zarf fiil eki üzerine gelen bir yardımcı fiilden oluşur. Burada söz konusu isim ögesi +A durum ekini almaktadır. Ayrıca başla- fiilini, ol-, et- gibi yardımcı fiiller kategorisinde değerlendirmenin güçlüğü de ortadadır.

+A başla- yapısının bu kadar sık kullanılması, Namık Kemal'in üslup özelliği olarak da düşünülebilir. Ancak araştırmacıların bazılarının +A başla- yapısını birlikte düşünmeleri, bu fiilin günümüz Türkiye Türkçesinde de daha çok +A durum ekli

¹ A. Deniz Abik, ICANAS'ta sunduğu bildirisinde Çağataycada "ağaz kıl" ile "başla-" yapılarının eşdeğerli olarak kullanıldığını söylüyor ve buna bağlı olarak "nevha ağaz kıl-" ve "muhafazat başla-" yapılarını birleşik fiil olarak değerlendiriyor. Janos Eckmann da Çağatayca El Kitabı'nda (Çev.: Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 342, İstanbul 1988, s.109) başla- fiilinin Çağatayca -A ve -y belirsiz zarf fiili ile birleşik fiil kurduğunu, zarf fiili yerine bazan -mAk isim fiilinin kullanıldığını belirtiyor.

tamlayıcıyla kullanıldığını göstermektedir. Gerçekte +A başla- yapısının söz dizimsel açıdan, örneğin +A git-'ten veya +A var-'tan bir farkı yoktur.

Bu konuda iki önemli noktanın daha açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bunlardan birincisi -mAk isim fiiliyle ilgilidir. C ve İ'de 354 +A başla-'lı cümlelerin büyük bir bölümünde +A durum eki -mAk isim fiilinin üzerine gelerek başla- fiiliyle bir tamlayıcı ilişkisi kurmuştur. Böyle olunca başla- fiilinin fiilimsi öbekleri içinde değil de, Y olarak kullanıldığı cümlelerde, cümlelerin öğelerini belirlemede birtakım sorunlar doğmaktadır. Çalışmanın hacmini arttırmamak bakımından bu cümlelerin hepsini sıralamak yerine birkaç örnek vermekle yetiniyoruz:

Gürcülerin elleri titremeğe, ellerindeki silahları yere dökülmeğe başladı C, 134,

Saray-ı şahîde Gazi Giray dağdağası unutulmuş, Şehriyar'ın Adil Giray'a tasallutu nihayet bulmuş ise de Sadık'la İbrahim'in avdetinde görülen tehirlenmeler ashab-ı meşveretçe pek büyük endişeleri mucip olmağa başladı. C, 1573,

Kendi hizmetinde ikbal ve istikbal gailelerinden vâreste iken, rütbelen, maaşlar, itibarlar, haysiyetler ayağına gelmeye başladı. İ, 338

Kaşları çatılmaya ve bihtiyar oynamaya başladı. İ, 829.

Türkçede bazı öğeler hem Y'ye hem de cümle içindeki fiilimsilere ya da fiilimsi öbeklerine yanıt vermekte yani bir öge ortaklığı söz konusu olmaktadır. Ö de Y gibi cümlelerin temel ögesi olduğu ve Türkçede genel olarak Ö'süz cümle bulunmadığı için, Ö ortaklıklarında, Ö'yü fiilimsinin veya fiilimsi öbeğinin değil, Y'nin Ö'sü saymak tercih nedeni olmaktadır. Verilen örneklerde de aynı durum söz konusudur. Örneğin birinci cümlede "Gürcülerin elleri" hem "titremek" isim fiilinin hem de "başladı" Y'sinin Ö'südür. Ve Ö'süz cümle olamayacağına göre bu Ö'yü birinci derecede ve en azından ilk biçimsel incelemelerde, "başladı" Y'siyle ilişkilendirmek gerekmektedir. Şu durumda da başla-'lı Y'nin Ö'leri birinci cümlede "Gürcülerin elleri", ikinci cümlede "Sadık'la İbrahim'in avdetinde görülen tehirlenmeler", üçüncü cümlede "rütbelen, maaşlar, itibarlar, haysiyetler", dördüncü cümlede "kaşları"dır. Bu Ö'ler genel olarak cansız ve hatta soyut varlıklardan oluşmaktadır. Cansız ve soyut varlıkların da cümlede "fiili yapan" olması mantığa aykırı gelmektedir. Ancak buradaki Ö'ler "olan" niteliğindedir ve bu bakımdan "yapan" niteliğindeki Ö'lerden farksızdır.

+A başla-'la ilgili olarak düşünülmesi gereken ikinci nokta, Türkçe başla- ile Farsça ağaz'ın ilişkisidir. +A başla- yapısının Farsça "başlama" anlamındaki ağaz'la bir ilgisi var mıdır? Acaba Türkçe başla- fiilinin +A durum ekli tamlayıcıyı sıkça alması,

Farsça ağaz'ın daha çok +A durum ekli tamlayıcıyla kullanılması sonucu mudur, yoksa Türkçe başla- fiili daha çok +A durum ekli tamlayıcıyı aldığı için mi ağaz, C ve İ'deki 3 örnekte de +A tamlayıcısıyla kullanılmıştır? Bu konuda ancak başka birtakım araştırmaların ışığında kesin birşey söylenebilir. Ayrıca bu konu, biraz da, Türkçe sıfat fiil, isim fiil ve zarf fiil yapılarının, onlara tam karşılık gelen Arapça ve Farsça ism-i fail, ism-i meful vb. yapılarla ilişkilerinin belirlenmesiyle ilgilidir (Bkz. "1.1.2.1.3 Tamlayıcı~ Fiilimsi İlişkisi", s. 212). Bir etkilenme olsun olmasın, C ve İ'de başla- fiilinin, çok yaygın olarak +A durum ekli tamlayıcıyla kullanıldığı bir gerçektir. Bu durumun Türkiye Türkçesi ve hatta başka bazı alanlarda da geçerli olduğu düşüncesindeyiz. Ancak bu düşüncenin doğruluk derecesi, bu konuda yapılacak çalışmaların sonuçlarına göre ortaya konabilir.

1.1.2.1.1.2 +A çalış-

C ve İ'de 85 kez kullanılan çalış- fiili, 81 kez +A durum ekli tamlayıcıyı almıştır. Bu cümleler şunlardır:

C: 56, 79, 139, 162, 177, 232, 237, 533, 536, 626, 703, 742, 764, 882, 912, 949, 971, 1004, 1022, 1242, 1261, 1404, 1408, 1453, 1477, 1506, 1629, 1634, 1649, 1700, 1704, 1741, 1749, 1750, 1775, 1815, 1861, 1942, 2078, 2123, 2159, 2244, 2316, 2328, 2479, 2495, 2496, 2522, 2543, 2563, 2633, 2663, 2667, 2694.

İ: 10, 120, 130, 132, 265, 286, 289, 308, 312, 337, 341, 452, 475, 500, 558, 592, 598, 601, 736, 839, 844, 940, 972, 1074, 1110, 1152, 1229.

+A çalış- birlikteliği de, +A başla- gibi sağlam bir birlikteliktir. Ancak +A çalış- yapısı, +A başla- yapısı kadar yaygın olmadığından, dil bilgisi incelemelerinde +A başla- kadar iltifat görmemiştir. Oysa başla- fiili nasıl en fazla olarak +A ekli tamlayıcıya gereksinim duyuyorsa, çalış- fiili de en fazla olarak yine aynı tür tamlayıcıyı gereksinmektedir. +A başla- 'ı cümle incelemelerinde birlikte almak, aynı biçimde, +A çalış-, +A kalkış-, +I başar- veya +I bil- gibi yapıları da herhangi bir sözcük öbeği adı altında birlikte almayı gerekli kılar. Ancak bu, Türkçenin sözcük öbeği ve cümle anlayışına uygun bir tutum olmaz. Eğer cümlede çalışma yöntemi kesin olarak dil bilimsel

bulgulara yaslanırsa¹ elde edilcek sonuçlar farklı olacaktır. Çünkü yöntemini geleneksel dil bilgisinden alan bir söz dizimsel çalışmada, Y ile diğer öğeleri ayırmamak, cümleyi dolayısıyla bu cümleyle verilmek istenen anlamı yok saymak demektir.

C ve İ'de 81 +A çalış-'lı cümlelerin büyük bölümünde +A eki, -mAk üzerine gelmiştir. Saptadığımız kadarıyla, (-mAğA çalış-) dışında kalan kullanımların büyük bölümünde ise, yine Türkçe -mAk, -mA ve -°ş isim fiil eklerinin karşılığı olan Arapça mastar sözcükler, üzerlerine +A durum ekini alarak çalış- fiiliyle tamlayıcı ilişkisi kurmuşlardır: tahlise çalış- C, 536; defe çalış- C, 1004; ıslaha çalış- İ, 475; temdide çalış- İ, 736 gibi.

C ve İ'de -mAk+A çalış- yapısı sayısal olarak çoğunluktadır. Buna rağmen isim fiille kurulan bu yapılar, cümle çözümlenmeleri için -mAk+A başla- yapısı kadar sorun olmamaktadır. Çünkü elimizdeki -mAk+A çalış-'lı cümlelerin hepsinde Ö "fiili yapan"ı karşılamaktadır ve çalış- fiili başla- fiilinin tersine daha çok somut varlıkları Ö olarak almaktadır. Bu bakımdan -mAk+A çalış-'lı cümlelerde Ö'leri genel olarak isim fiil öbeklerinin değil, Y'nin Ö'leri saymak bir rahatsızlık uyandırmamaktadır.

Yukarıda sözü edilen 81 +A çalış-'lı cümleye, 2 kez kullanılan +e himmet buyur- C, 1404; C, 2496, 1 kez kullanılan +e himmet eyle- C, 1546; 1 kez kullanılan +e bezl-i himmet et C, 731 ve yine 1 kez kullanılan +e sa'yeyle- İ, 337 yapılarını da ekleyebiliriz. Arapça "himmət" ve "sa'y" sözcükleri Türkçe "çabalama", "çalışma" mastarlarına karşılık gelmektedir. Şu durumda bunları isim fiili öbekleri gibi düşünmek mümkün müdür? Bu soruya "Tamlayıcı ~ Fiilimsi" başlığında (Bkz. s. 212) yanıt aranacaktır.

1.1.2.1.1.3 +A kalkış-

Tamlayıcısıyla ilişkisi konusu ile ilgili olarak sözü edilebilecek bir diğer fiil, kalkış-fiilidir. Bu fiil de daha sık olarak +A durum ekli tamlayıcıyı almaktadır. Ancak +A kalkış-yapısı, +A başla- ve +A çalış- yapısından sayısal olarak daha azdır. Daha önce de belirtildiği gibi C ve İ'deki bu kullanımlar, o dönem Türkçesinin kendi içindeki

¹Dil bilimsel çalışmalarda yaygın olan uygulama cümleleri Ö ve Y öbekleri olarak temelde ikiye ayırmaktır. Böyle bir ayırmda cümlelerin diğer bütün öğeleri Y öbeği içinde yer almaktadır. Dolayısıyla fiille anlamsal bir bağ oluşturan bütün durum ekli tamlayıcılar, Y'yle bir öbek oluşturmaktadır.

oluşumlarını ve yapılanmalarını gösterdiği gibi, Namık Kemal'in üslup özelliği olarak da değerlendirilebilir. Bu yapılarla ilgili olarak farklı yazarların eserlerinde ve farklı dönem Türkçelerinde başka sayılara ve oranlara ulaşmak olanağı vardır.

C ve İ'de kalkış- fiili, başka tamlayıcılar yanında 38 kez +A durum ekli tamlayıcısını almıştır. Bunlardan 11'i -mAk+A kalkış- yapısı içinde kullanılmış, 27'si Arapça bir mastar üzerine +A durum ekinin getirilip anlam olarak kalkış- fiiline bağlanması sonucu oluşmuştur. Bu yapılara 33 kez Türkçe kalkış- ile aynı anlamda kullanılan Arapça "kıyam"la +A kıyam et- / eyle- / olun- ve 1 kez kullanılan Farsça "ağaz"la kurulan ağaz eyle- İ, 300¹ yapılarını da ekleyebiliriz:

+A kalkış-

C: 232, 461, 566, 686, 1152, 1236, 1242, 1265, 1368, 1700, 1701, 1948, 2037, 2121, 2122, 2169, 2309.

İ: 30, 184, 267, 316(2 kez), 377, 408, 461, 469(2 kez), 519, 550, 734, 835, 847, 856, 904, 1048, 1116, 1199, 1226.

+A kıyam et- / eyle- / olun-

C: 384, 419, 439, 468, 507, 523, 536, 566, 571, 585, 588, 637, 659, 674, 710, 819, 1030, 1070, 1248, 1481, 1525, 1797, 2080, 2252, 2304.

İ: 537, 807, 947, 975, 1041, 1103, 1131, 1167.

Görüldüğü gibi C ve İ'de +A kalkış- ile +A kıyam et- / eyle- / olun- yapıları aşağı yukarı aynı yoğunlukta kullanılmıştır. Bu yapılar arasındaki ilişkinin, yalnızca bir Türkçe sözcüğün Arapça karşılığına çevrilerek kullanımından farklı bir şey olup olmadığı konusunda kesin bir yargıya varmak, başka araştırma sonuçlarına bağlıdır. Bunun için tamlayıcı sorunları yanında, Arapça ve Farsça sözcüklerin Osmanlıcaya giriş yolları, yaygınlıkları ve kullanımları konusundaki sorunların da çözümü gerekmektedir.

Kuşkusuz C ve İ'de yer alan bütün fiilleri bu açıdan incelemek ilginç sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır. Ancak biz bu çalışmada, konunun yalnızca cümle boyutuyla ilgilendiğimiz için, sorunu ortaya koyacak kadar örnek vermekle yetiniyoruz.

¹Mustafa Nihat Özön, çevirisinde 1,70'te (muamele-i takatsûza) ağaz eyle- yapısına "kalkış-" anlamı vermiş. Biz de bu anlamlandırmaya sadık kalıyoruz.

1.1.2.1.2 Tamlayıcı ~ İsim İlişkisi

Tamlayıcı ~ isim ilişkisi, isim durum eklerinin, isimleri isimlere, isimlere ve isimliklere bağlamak biçimindeki ikinci görevleriyle ilgilidir. Tamlayıcı, fiil için bir var olma ve ortaya çıkma şartı iken, isim için bir başka isimle daralma ve sınırlanma sonucunu doğurmaktadır. Kaynaklarda tamlayıcı konusunun yalnızca fiillerle ilgili olduğu üzerinde durulmuştur. Bu tutum büyük ölçüde doğrudur. Ancak fiillerin, çeşitli fiilden isim, sıfat fiil ve isim fiil ekleriyle isimleştirildiklerini, bazı durumlarda bazı fiil biçimlerinin düşürüldüğünü veya kısaltıldığını ve geriye yalnızca isim ~ isim yapılanmasının kaldığını unutmamak gerekir. Bu durumda söz diziminin özellikle cümle boyutunda sorunlar ortaya çıkmaktadır. Dil bilgisi kaynaklarının büyük bölümünde isim ~ isim ilişkisi, çeşitli sözcük öbeği terimleri ile ([olan] vb. bölümlerin kısaltılmasıyla oluşan kısaltma öbekleri, çekim öbekleri vb.) tanımlanmaktadır. Ancak isim cümlelerinde durum ekini almış bir ögenin, cümlede Y'nin mi bir ögesi olduğu yoksa, yalnızca isimlerle kurulmuş herhangi bir sözcük öbeğinin herhangi bir parçası mı olduğu konusu sorun olmaktadır. Örneğin "Bu iş, çantada keklik [olan] bir iştir.", "En sevdiğim yemek sahanda [pişirilen / yapılan] yumurtadır." veya "O benim için candan [olan] arkadaştır." vb cümlelerde altı çizili olarak yazılan yapılar, isim cümlesinin Y'si midir, yoksa bu yapıları DT + Y olarak mı değerlendirmelidir? Belirtmek gerekir ki, kaynaklarda bu konudaki uygulamalarda tam bir tutarlılık yoktur. Gerçekte isim cümlelerinin (N almadıkları gibi), DT alıp almayacakları konusu bile belirginleşmemiştir. Bu konudaki belli başlı görüşleri şöyle sıralayabiliriz:

"Nesne unsuru, tabii, isim cümlesinde de bulunmaz. Yer tamlayıcılarından da yalnız lokatiflisi bulunur. Demek ki isim cümlesinin unsurları predikat, fail, zarf ve lokatifli yer tamlayıcısıdır." (Ergin: 1988, 381); "Yaklaşma ve uzaklaşma ekli yer tamlayıcıları isim cümlelerinde çok az kullanılır. Bulunma ekli yer tamlayıcısı ise her cümlede bulunabilir." (Karahan: 1995, 56); " (...) tam yapıtlı basit bir isim cümlesinde dört üye vardır ve bunların doğrudan sırası şöyledir: Kimse + Zarflama + İsimleme + Yüklem. Cevher fiili bir durum fiili olduğu için burada isimlemenin hemen daima kimde halinde bulunması dikkat çekicidir." (Banguoğlu: 1995, 535); "Kalmalı dolaylı tümleş, doğrudan yer bildirmesi nedeniyle her tür tümcede bulunabilir. Yönelmeli ve çıkmalı tümleşler ise, genellikle, ad tümcelerinde bulunmaz." (Şimşek: 1988, 121).

DT konusundaki bu ikircikli durum, ZT için de bir ölçüde geçerlilik taşır. Çünkü,

İki elini başına atarak ve şiddet-i tahassürle o güzel saçlarının birazını yolarak:

"Ah! Bey... bey! yoluna ölmek benim için düğün bayram idi. Bir kerre adımı anmadın... [...]" dedi, ağlaya ağlaya odanın bir tarafına yıkıldı. İ, 1194,

İşte Adil Giray'ın bu tereddütleri de hep o za'f-ı kalp iktizasından idi. C,1224,

Adil Giray'dan Şehriyar'a gönderilen son tezkere elbette hatırdadır. C, 2137 ve

O cihetle bâlâda arzettiğim levhayı temaşa eden yalnızca Abbas idi. C, 2699 cümlelerinden de anlaşıldığı gibi, gerçekte isim cümlelerinde tümleçler Y'yle bir öbek kurma eğilimi gösterirler (Elöve: 1941, 784). Fakat bu ZT'lerin genellikle isim Y'sinin hemen yanında yer aldığını, Y'den uzaklaştıkça bu eğilimin azaldığını belirtmek gerekir:

İnsan için bir hâlde ve hususiyle amal-i muhabbette maksadın mukaddimesiyle değil neticesiyle bile kanaat etmek muhalâtandır. C, 924,

Bununla beraber Cezmi, devleti tarafından kendine ihale olunmuş ve hatta kendine münhasır gibi gösterilmiş bir hizmetten suubet ve hatta istihaleyi bahane ederek geri durmağı kadr-i hamiyetine yakıştıramayan merdan-ı himmetten idi.C, 1538,

Vakia itikadınca Adil Giray'a olan muhabbeti ve hususiyle Adil Giray'ın kendine gösterdiği meyli itiraf etmesi bir büyük hata idi. C, 1997 ve

Boyu bir kadına yakışacak derecede uzun ve her erkeği meftun eyleyecek mertebede narin olarak, beli on iki yaşında bir çocuğun koluyla tamamen derağuş olunacak kadar ince idi. İ, 590 gibi.

Zarfların isimlerle öbek oluşturma eğilimleri, yalnız isim Y'leri için değil cümlenin diğer ögeleri için de geçerlidir: Yalnız bana kıyacak olsalar yarım saat zevkin için mahşere kadar hicranına kailim. C, 1385.

C ve İ'deki isim cümleleri, aldıkları ögeler bakımından incelendiğinde büyük bölümünün, yalnızca cümlenin iki temel ögesinden (Ö+Y) oluştuğu görülür. Geriye kalan küçük bir bölümde ise çoğu kalma ekli DT'lerin, "ise, da / de, çünkü, ancak" gibi BT'lerin veya BT de sayılabilecek ZT'lerinin kullanıldığı dikkat çeker. Ö+Y yapılanmasından oluşan isim cümleleri ise genellikle Y'si var / yok olan isim cümleleridir. (Krş. "1.1.1.1.1 İsim Cümleleri", s. 69). Y'si bir fiilimsiden oluşmuş isim cümlelerinde, DT, N ve ZT nasıl bu fiilimsiye bağanıyor ve orada bir fiilimsi öbeğinden söz ediliyorsa, Y'si "güzel, iyi, sıcak, kitap, ben, evim" gibi bir isim veya isimside oluşmuş isim cümlelerinde de , bu ögeler Y'ye bağlanma eğilimi gösterirler. Bu eğilim, isimlerin tamlayıcılarla hem anlamsal hem de yapısal bir birliktelik oluşturmasıyla ilgilidir.

İsim durum eklerinin isimleri, "bir nesnenin adı olan" isimlere bağlaması yanında, "bozuk, çizili, asılı, dönük, büyük, solgun, dolgun" gibi fiilden türemiş ve bir yanlarıyla fiilimsilere benzeyen veya "evli, bağlı, borçlu" gibi doğrudan doğruya "evlen-, bağlan-, borç yap-" fiillerini, dolayısıyla da "[+yle] evlenmiş, [+e] bağlanmış, [+ i] borç yapmış" fiilimsilerini hatırlatan isimlere bağladığı da görülür. Kaynaklarda tamlayıcıların bu tür bir isimle oluşturdukları anlamsal ve biçimsel birliktelik, "çantada keklik, dünyada tek, kardan adam, dile kolay" gibi, [olan] vb fiil bölümleri düşürülmüş / kısaltılmış kısaltma öbekleriyle aynı sınıfta değerlendirilmiştir. Ancak isimlerin, fiilden türemiş diğer isimlerle veya ilişkili oldukları fiilleri hatırlatan isimlerle oluşturdukları tamlayıcı ~ isim ilişkisi, üzerine isim yapma eki alan fiil kök veya gövdelerinin veya sözünü ettiğimiz varsayımsal fiillerin alabildikleri tamlayıcılarla ilgili olarak ortaya çıkar. Zaten Türkçede çekim eklerinin bağlantısı da geriye doğrudur (Adalı: 1979, 42). Dolayısıyla çekim ekli bir biçim birimin işlevi, çekim ekinin geldiği fiil kök veya gövdesiyle yakından ilgilidir. Bu tür kullanımlar söz dizimsel çalışmalarda, özellikle cümle boyutunda birtakım güçlükler yaratır. Öyle ki "Onu ellerinden bağlamışlar." cümlesinde DT olarak değerlendirilen "ellerinden", "O ellerinden bağlıdır." isim cümlesinde bir fiilimsi öbeğinin DT'si gibi işlem görebilmektedir. Aslında bu, bağla- fiilinin alabildiği tamlayıcılarla ilgili bir durumdur. C ve İ'de bu yapılanmaların yer aldığı yalnızca birkaç cümle vardır:

Perihan, [...] sürurunu ketim ile "Misafirsiniz, riayete borçluyuz. [...] dedi. C, 1060. Bazı kaynaklarda "borçlu" Y'li isim cümlelerinin bir istisna olarak N aldıkları belirtilmiştir (Karahan: 1995, 69). Ancak N alan "borçlu" ismi değil, "borçlan-" fiilidir.

Muhatabından kanaat görmeyince "[...] Bir düşmanını kurtarmak için atıldığın belâ girdabından bizim iş daha mı tehlikelidir ki [...]" dedi, penceresinden aşağı çekildi. C, 1637,

Her türlü istikbali açık, her türlü ikbali hazır, yaşı daha yirmi beşe henüz varmamış, [...], C, 2019,

[...] Yalan söylemeğe alışık değilim ki [...] C, 2107,

Çünkü pederi kendine daima "[...] Sen herkesten alçak mısın ki yaptığın bir işi ötekinin berikinin bilmesinden hicap lâzım gelsin de yalnız senin bilmekliğinden hicap lâzım gelmesin." der idi. İ, 187,

[...] Yarabbi! Yarabbi! Cürmüm ne kadar büyük olsa merhametin gene ondan yüz bin kat ziyade büyüktür. [...] İ, 1216.

1.1.2.1.3 Tamlayıcı ~ Fiilimsi İlişkisi

Bilindiği gibi, isim fiil ekleri, üzerine geldikleri fiil kök ve gövdelerinin isim; sıfat fiil ekleri sıfat / isim; zarf fiil ekleri de zarf gibi kullanılmasını sağlar. Bu bakımlardan, tamlayıcı ~ fiilimsi ilişkisi, bir yönüyle tamlayıcı ~ isim, fakat daha çok tamlayıcı ~ fiil ilişkisiyle ilgili bir konudur.

Türkçede zarf fiil eklerinden birini alan bir sözcüğün Y olarak kullanılma olasılığı yoktur. Nitekim C ve İ'de üzerine zarf fiil ekini almış bir sözcük veya sözcük öbeğinin, Y olarak kullanıldığı örnekler bulunmamaktadır. Ancak isim fiil ve sıfat fiiller Y olmaya elverişlidirler. (Bkz. "1.1.1.1.1 İsim Cümleleri", s. 69) Bu fiilimsiler, üzerlerine yardımcı fiil almadıkları zaman isim Y'si, aldıkları zaman ise fiil Y'si kurarlar. Türkçede bütün isimler ve isimlikler, yardımcı fiil olarak fiil Y'si oluşturabilirler. Bu bakımdan burada üzerinde asıl durulması gereken, isim Y'si olan fiilimsilerdir.

Y'si bir fiilimsi olan isim cümlelerinin, tamlayıcı konusuyla akla gelen ilk bağlantısı cümle ögeleri yüzündendir. Fiilimsiler de, fiillik yönleriyle birtakım tamlayıcıları alırlar ve bu tamlayıcılar fiil cümlelerinde, fiil Y'sine göre DT, N, ZT olarak adlandırılır. Y'si bir fiilimsi olan isim cümlelerinde ise bu tamlayıcıları fiille ilgi kurarak öbek içinde mi değerlendirmelidir, yoksa cümlede Y'yle bildirilen yargının tümleçleri mi saymalıdır? Türkçenin sözcük öbeği kuruluşlarını ve fiillerin tamlayıcılarıyla ilişkilerini göz önüne alarak, bunları fiilimsi öbeklerine bağlamak en doğru yol gibi görünmektedir. Çünkü:

a) Fiilimsiler, fiillik özellikleriyle birtakım tamlayıcıları alabilirler. Sözcük öbeği boyutunda, bu tamlayıcılar veya isim durum ekleri dışında da bir yapılanmaya sahip bulunan zarflar bağlandıkları fiille bir fiilimsi öbeği oluştururlar. Sözcük öbekleri ise yargı içinde parçalanamaz birliklerdir. Bir cümle içerisinde, örneğin bir isim tamlamasının tamlayan ve tamlanan bölümleri üst yapıda nasıl birbirinden ayrılamazsa, bir fiilimsi öbeğinde, fiilimsi eki almış olan fiille bu fiile bağlanan tamlayıcılar da birbirinden ayrılamaz.

b) Cümlenin temel ögeleri Ö ve Y'dir. Bir cümle yalnızca Ö ve Y'den oluşuyorsa -isim cümlelerinde genel durum da zaten budur- ve yapı ancak buna izin veriyorsa, cümlede başka ögeler aramanın gereği yoktur.

c) Cümleyi dil bilimsel yaklaşımlarla inceleme yöntemlerinin pekçoğunda, cümle Ö ve Y'den (konu ve yorum'dan) oluşur. DT, N ve ZT, "Y öbeği" içerisinde Y'in tamlayıcıları olarak görülür (N. E. Uzun: 1998, 68-71).

İsim Y'lerinin tamlayıcı konusuyla ikinci önemli bağlantısı, Türkçe fiilimsilere karşılık gelen Arapça ve Farsça sözcüklerdir. Bu tür sözcükler, taradığımız bütün dil bilgisi kaynaklarında "isim" olarak işlem görmüştür. Buna bağlı olarak, birlikte oldukları durum ekli tamlayıcılarla bir öbek oluşturdukları düşünülmüş ve isim ~ isim yapısından kurulu olan kısaltma öbekleriyle eşdeğer tutulmuşlardır. Oysa bu sözcüklerin önceleriyle oluşturdukları birliktelik, Türkçe fiilimsi öbeklerinden farksızdır: El vermedi, seni fıkrine muhalif, beni hâlîme yakışmaz birtakım teşebbüslere mecbur etti. C, 1449 gibi. Burada düşürülmüş / kısaltılmış bir fiil değil, doğrudan doğruya Arapça veya Farsça bir fiilimsi söz konusudur. Bu sözcüklerin barındırdıkları fiillerin, Türkçe mantığına göre mi, yoksa Arapça / Farsça dil mantığına göre mi tamlayıcı aldıkları konusu, ancak başka bir çalışmayla ortaya konabilir. Bununla beraber, C ve İ'de, Türkçe bir fiilimsiye karşılık gelen Arapça / Farsça sözcüklerin yapı özellikleriyle ilgili olarak şu bilgiler verilebilir:

a) Arapça ism-i fail olan sözcükler, Türkçe -An sıfat fiilinin karşılığı gibi kullanılmıştır:

Onuncu asrın meziyeti böyle ikmalâta münhasır değildir. C, 13,

Gör ki aşkın ne garip bir keramete, ne büyük bir icaza malik imiş. C, 1181,

El altından bir hareketinizi işitmeyeyim, bilirsiniz ki tahkike muktedirim. C, 2023,

Şehriyar ise her emri vermeğe her teşebbüsü ihtiyar etmeğe hazır idi. 2184 gibi.

b) Arapça ism-i meful olan sözcükler, Türkçe -mİş sıfat fiilinin karşılığı gibi kullanılmıştır:

Fakat Mesut Efendi cemiyet-i medeniyenin her köşesine sokularak bin türlü vukuat içinde vakit geçirdiği cihetle ağraz-i insaniye ve emraz-i nefsaneyece pek çok tecaribe malik olduğu gibi, tab'an eşrara bir şiddet-i adavetle beraber mazlum ve hususiyle muğfel olanları velev kendi marziyelerine mugayir olsun düştükleri belâdan kurtarmak merakına müptelâ idi. İ, 413,

Adil Giray'ın teşebbüsü Osman Paşa için teyidat-ı gaybiyeden madut idi. C, 1503,

İşte bu cihetlerle, Ali Kuli Han'a, teşebbüs ne derece meydana çıkmış olsa kendisinin iştiraki meydana çıkmayacağından bütün bütün emin olduğu gibi Perihan ve hususiyle şehriyar'ın himaye-i mutlakasıyla beraber Mirza Süleyman'ın öyle delilsiz şüphelerle hakkında fenalık yapmağa cesaret edemeyeceğinden de mutmain idi. C, 2079 gibi.

c) Farsça ism-i fail olan sözcükler, Türkçe -An sıfat fiilinin karşılığı gibi kullanılmıştır:

Hemen söylediğine pişman oldu. İ, 186 (Farsça "pişman / peşiman" sözcüğü, Arapça "nâdim" karşılığında kullanılan bir sıfattır. İsm-i fail işleyişindeki bu sözcüğün kök fiili kaynaklarda gösterilmemiştir (Devellioğlu: 1997, 863).),

Mehpeyker ise [...] "Niçin öyle mahzun durdunuz? Ben neyim ki irade benim olacak? Bir kadın, hususiyle aşka mağlûp olan bir kadın, bir erkeği nasıl kendine ram edebilir? [...]" dedi ve [...] İ, 321,

Saat sekiz sularında herif Ali Beyi bıraktığı yere avdetle beraberce mev'id-i safalarına şitaban oldular. İ, 1066,

Tercüme-i hâli [...] zaten bir garabeti cami olmağla beraber devletin bir büyücek muharebesine de taallûk eylediği için nazar-ı mütalâya şayestedir itikadında bulduk. C, 27 gibi.

d) Farsça ism-i fail olan bir sözcük Türkçe -miş sıfat fiilinin karşılığı gibi kullanılmıştır:

Bununla ilgili tek örnek saptadık: Dilâşup ise mesele beyinin sıhhatine intikal edince birkaç günlük misafirlîğe değil ahrete bile gitmeye bin can ile teşne idi. İ, 973.

e) Arapça mastar olan sözcükler, Türkçe -mA isim fiilinin karşılığı gibi kullanılmıştır:

Kızın başka birisine meftun olabilmesini tasavvur eylerdi. İ, 330,

Kız, beyin âdâb-i ülfet netayicinden olan bu hareketini kendine olan meylinin terakusuna hamleder yollu nazikâne biraz sitekler ederek ve itikadının hakikat-i hâle muhalif olduğuna dair bin türlü teminat alarak beyin gitmesine muvafakat gösterdi. İ, 354,

Binaenaleyh, facire her şeyden ziyade biçareyi ondan mahrum ederek kendi mertebesine tenzil etmeye ikdam eyledi. İ, 1002

Simanızın bu hâliyle beraber size zarurî gösterdiğim yalancı muhabbet emarelerine cidden inandığınıza kail olmak, İran'da hiç ayna görmemeğe tavakkuf eder. C, 2006 gibi.

f) Farsça mastar olan sözcükler, Türkçe -mA isim fiilinin karşılığı gibi kullanılmıştır:

Mastar sözcüğün, isim durum ekli tamlayıcıya bağlandığı iki örnek saptadık:

Bu suretle Paşa'ya biraz sükûnet gelerek "Bu defalık size bağışladım, esirlerin idamına da onu memur ettim, gitsin, vazifesini icra eylesin!" demiş ise de [...] C, 586 ve

Perihan- Kadın! Ben muhtare bir kızım. Adil Giray'ı sevmişim, ona varmak istemişim ayıp mıdır? Cengiz evlâdından kızını, hemsiresini hangi padişah diriğ eder! Ya senin insafın, hiçbir şeye imanın yok mudur ki [...] C, 1948.

Elimizdeki malzemede büyük sıklıkla kullanılan yapılar, Arapça ism-i failer ve Arapça mastarlardır. Diğer yapılar, birkaç örnekle sınırlıdır. İster Arapça ister Farsça olsun, Türkçe fiilimsilere karşılık gelen bu sözcüklerin, onlara anlam olarak bağlı olan durum ekli tamlayıcılarla bir öbek oluşturup oluşturmadıkları, söz dizimi çalışmaları için sorun oluşturmaktadır. Gerçi, dil bilgisi kaynaklarında, bu sözcüklerin, öncelerinde yer alan kimi ögelerle isim ~ isim ilişkisi içinde olduklarının düşünüldüğünü gösteren bazı örneklemler vardır. Ancak bu sözcükler gerçekten salt isim midir, yoksa fiillik yanları var mıdır? Aldıkları tamlayıcılar göz önünde bulundurulduğunda, bunların fiilimsi gibi kullanıldıkları ortaya çıkmaktadır. C ve İ'de, sözcük öbekleri içinde yer alan kullanımlar bir kenara bırakıldığında, bu sözcüklerden kurulmuş Y'lerde üç farklı uygulamaya dayanan bir sistem geliştirilebilmektedir:

a) C ve İ'de, bazı örneklerde, sözcüklerin barındırdıkları fiiller donmuş ve sözcükler isim gibi işlem görmüştür. Bu durumda, Türkçe birleşik fiil mantığından yola çıkarak, et-, eyle-, ol- gibi yardımcı fiiller veya gel-, buyur-, göster- gibi yarı yardımcı fiiller yardımıyla kullanım düzlemine çıkmıştır. Bu kullanımlarda, cümle yargısı bu yardımcı fiillerin üzerine temellenmektedir. Genel uygulamada, Türkçe çekimli fiillerden veya birleşik fiillerden oluşmuş Y'lerde, nasıl bu fiillerle tamlayıcıları bir öbek olarak ele alınmıyorsa, "Arapça / Farsça fiilimsi + yardımcı fiil" yapılanmasından oluşmuş Y'lerin tamlayıcılarını da Y'lere bağlamamak ve anlama göre N, DT, kimi zaman da ZT olarak değerlendirmek en çıkar yol gibi görünmektedir. Yani bu tür yapılanmalarda, Arapça / Farsça fiilimsiler, kalıcı isim olmuşlar, fiillik yanlarını ise yardımcı fiillere devretmişlerdir:

Sırası düştükçe at, silah kullanmakta öyle harikalar gösterdi ki Osman Paşa gibi

kâffe-i havası meşagil-i harbe vakf-ı şanıdan olan ciddiyat-perver bir askeri bile vakit

N

vakit bayağı tertibatını unutturacak kadar etvar-ı cündiyanesini temaşaya mecbur

DT

ederdi. C, 496 ve

Y

Beyden sonra kızın hayatına ihtimal veremediği için ihhtiyar edeceği hareket

cinayet-i hafiyyesinin Őuyunu mucip olabileceğinden dahi ihtiraz eylemedi. İ, 1118

DT

Y

gibi.

b) Ancak Arapça / Farsça fiilimsilerin bazıları ise, kullanım düzlemine ek fiille veya +IA- ekiyle çıkmaktadır. Bu kullanımlarda, +IA-'li yapılar da tamamen isim işleyişindedir. Yani +IA-'li bir Arapça / Farsça sözcüğün öncesindeki tamlayıcıyla ilişkisi, Türkçe herhangi bir fiille veya fiilden türemiş isimle eşdeğerdedir. Ancak ek fiilli kullanımlarda, bu sözcüklerin fiillik yanları ön plândadır. Bu bakımdan, bunlar, Türkçe fiilimsilerin öge kabul etmesi gibi, öge kabul etmektedirler. Bu yüzden ek fiille Y'leşen bu sözcükler, öncelerindeki durum ekli veya eksiz tamlayıcılarla bir bütün oluşturmaktadırlar:

Bu suretle Paşa'ya biraz sükûnet gelerek "Bu defalık size bağışladım, esirlerin

DT Y

idamına da onu meur ettim, gitsin, vazifesini icra eylesin!" demiş ise de [...] C, 586,

Ali Bey refikinin-güzergâh-i âmeline tesadüf etmiş bir belây-i siyah hükmünde

gördüğü- mahut adamlarla beraber geldiğini görünce kalbinde olan cerihalar defaten

tazelenerek arzu ettiği gibi bir mücadele ile teskin-i hararete hazırlanmakta idi. İ, 415,

ZT

DT

Y

Hususiyle -Mesut Efendiden ayrılmış ise de- Atıf Bey akşama kadar yanında

bulduğundan [...] mecburiyet görür ve bu suretle fikir ve lisanı evvelki sözünün teşrihi

yolunda melekesini arttırdıkça Beyin Mehpeyker'den geçiverdiğine itimadı da

Ö

ziyadeleşirdi. İ, 423,

Y

Tarihlerden bertafsil anlaşılır ki o zamanlar Kırım'da kalgaylık, veliahtlık,

sadrazamlık ve serdarekremlik gibi birtakım haysiyat ve hizmet-ı celileyi cami idi. C,

Y

95,

Şehriyar- kendimde öyle büyük kudretler tasavvur etmiyorum, yalnız tedbirimin

tesirsiz kalmayacağından eminim. [] C, 1953,

Y

Zihni ne kadar tasavvurat ve hayalâta muktedir ise birer birer piş-i nazarından

Y

geçirdi. İ, 229 gibi.

c) Bazı Arapça / (?Farsça) fiilimsi olan sözcükler, ister yardımcı fiille ister ek fiille Y'leştirilsinler, +I ekli tamlayıcıyı alabilmektedir. Bu, ol- yardımcı fiilini alarak fiil Y'i veya i- fiilini alarak isim Y'i kuran cümlelerde, N gibi bir ögeden söz etmek anlamına gelmektedir. Oysa Türkçede isim cümleleri de ol- fiili de N almazlar. Bu durumda yapılanmaları ne olursa olsun, bu durum ekli tamlayıcıyı anlam olarak bağlandığı Arapça / (?Farsça) sözcükle biçim olarak da bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir. C ve İ'de bununla ilgili olarak tek fiilimsi saptadık: +I mucip (ol-). Örneklerini ise şöyle sıralayabiliriz:

Fakat aldığı çelenkler -eğer sayesi kimin başına konarsa bir tac-ı devlete nail

etmekle meşhur olan- hüma gerçekten mevcut olsa da onun kanadından yapılmak lazım

gelse idi ancak bu kadar meserretini mucip olabilirdi. C, 505,

Y

Biri mevcut oldukça diğerinin fikdanı her türlü mazarratı calip olabilirdi, hiçbir

faideyi mucip olmazdı. C, 2277,

Y

Bu hal ise evvel emirde arabasına tasallût etmiş olmak vahimesiyle bir derece

hicabını mucip oldu ki kanında hâsıl olan hararet vücudunu eritecek zanneyledi. İ, 123

Y

gibi.

1.1.2.2. CÜMLE AÇICILAR

İbrahim Öküzçü, Türkçenin bünyesinde birkaç örnek dışında bulunmadığını ve büyük oranda yabancı dillerden etkilenmeyle dilimizde yaygınlık kazandığını düşündüğü cümle açıcılar konusunda -cümle bağlayıcıları terimini kullanarak- şu açıklamayı yapmaktadır: "Bir cümle bağlayıcısı, başında bulunduğu cümleyi, ya kendisinden önceki cümleye ya da başında bulunduğu cümleden sonraki cümleye bağlamaktadır." (1996, 252). Gerçekte de, C ve İ'ye bu açıdan bakıldığında, cümle açıcıların, metin içerisinde önceden söylenmiş olan bir cümleyle anlam ilgisi kurarak, kendisinden sonra gelen cümleye "giriş" işleviyle kullanılan zarf, bağlaç gibi sözcükler veya genel olarak birincil anlamından az çok sıyrılmış sözcük öbekleri veya cümleler olduğu görülmektedir. Cümle açıcıların, önüne geldikleri cümlelerin Y'siyle daha çok biçimsel bir bağlantıları vardır. Başında yer aldıkları cümleye tam anlamıyla bir öge olarak katılmazlar. Ancak açıcılar, zarf veya ZT kökenli ise zaman zaman bu ilk işlev de belirgin olarak hissedilir. Yine bağlaç kökenli cümle açıcıların da, önceki cümleyle anlam ilgisi kurmak ve sonraki cümleye "giriş" olmak işlevlerinin bazan aynı oranda geçerli olabileceği durumlar vardır (Kırş. "1.1.1.3.2.2 Bağlı Birleşik Cümleler", s. 128).

Bağlaç kökenli olmayan cümle açıcılara dikkat edildiğinde, büyük çoğunluğunun bünyelerinde zamirleri barındırdıkları görülür. Ancak cümle açıcılar, zamirlerin önceki cümleyle yarattıkları doğal bağlantıdan ayrı olarak da bağlantı kurabilirler. Bu bağlantı zamirlerle sağlanan bağlantıdan daha zayıftır. Bunların cümle açıcı sayılmalarının nedeni de zaten bu bağlantıdır.

C ve İ'de cümle açıcıların büyük bir bölümü bağlaç ve zarf kökenli sözcüklerdir. Cümle açıcı durumundaki ve bu nedenle giderek kalıplaşma eğilimindeki sözcük öbekleri ve cümleler ise bunlara oranla daha azdır. Biz burada bir fikir vermesi bakımından yalnızca ana cümle açıcılarını veriyoruz:

1.1.2.2.1 Sözcük Türü Olarak Bağlaç Olan Açıcılar

fakat

C: 62, 110, 115, 119, 123, 163, 170, 205, 254, 276, 332, 347, 348, 455, 473, 505, 522, 592, 602, 613, 621, 642, 694, 717, 727, 730, 735, 787, 822, 889, 916, 930, 934, 952, 959, 980, 1003, 1014, 1017, 1034, 1064, 1068, 1144, 1155, 1194, 1221, 1225, 1234, 1263, 1386, 1403, 1455, 1464, 1496, 1504, 1596, 1705, 1781, 1908, 1990, 2018, 2035, 2085, 2462, 2517, 2523, 2534, 2563, 2575, 2593, 2609, 2616.

İ: 16, 42, 61, 71, 79, 100, 117, 131, 139, 145, 179, 299, 322, 355, 373, 376, 413, 416, 448, 481, 527, 540, 555, 558, 569, 572, 575, 596, 647, 670, 685, 700, 843, 851, 855, 926, 932, 958, 963, 965, 994, 1011, 1015, 1032, 1040, 1043, 1047, 1049, 1100, 1108, 1147, 1154, 1172, 1216, 1234, 1243.

çünkü

C: 60, 581, 788, 792, 893, 909, 940, 1008, 1015, 1506, 1525, 1595, 2068, 2273, 2325.

İ: 72, 180, 187, 192, 454, 482, 716, 740, 750, 1038, 1052.

güya / güyaki

C: 64, 65, 1019, 1228, 1240, 1909, 1914, 1920, 1924, 2028, 2139.

İ: 30, 150, 198, 203, 233, 236, 437, 497, 804, 936, 1165, 1217, 1236.

hatta

C: 118, 206, 344, 753, 892, 925, 1010, 1512, 1526, 1712, 1780, 2034, 2565, 2581.

İ: 10, 74, 138, 168, 361, 599, 710, 713, 837, 844, 1030, 1046, 1072, 1155, 1231.

binaenaleyh

C: 154, 174, 252, 454, 494, 595, 669, 760, 820, 830, 1561, 1571, 1575, 2001, 2090, 2280, 2328, 2351.

İ: 120, 297, 414, 475, 577, 584, 612, 680, 726, 971, 1002, 1099.

yalnız

C: 40, 152, 176, 776, 786, 815, 1004, 1243, 1385, 1396, 1978, 2211, 2272, 2326, 2469, 2551.

İ: 458, 668, 686, 1121, 1166, 1211, 1224, 1247.

hele

C: 189, 355, 447, 746, 1057, 1539, 2066, 2537.

İ: 11, 60, 70, 500, 543, 589, 631, 798, 866, 974, 1070, 1073.

mamafih

C: 214, 492, 506, 583, 778, 1198, 2080, 2341, 2461.

İ: 21, 345, 553, 562, 591, 606, 671, 688, 721, 796, 1110.

halbuki

C: 235, 1209, 2281.

İ: 797, 970.

lâkin

C: 1201, 1301, 2151.

İ: 122, 182, 598, 689, 808.

ancak

C: 923.

İ: 153, 196, 605.

ama / amma / amma ki

C: 1107, 1915, 2014, 2025.

İ: 641.

yoksa

C: 894, 1191.

İ: 193.

belki

C: 2067.

İ: 185, 255.

bir de

C: 1474, 2146, 2547.

İ: 54, 221, 342.

ve

C: 175, 418, 773.

İ: -

Bunların yanında yalnızca bir veya iki örnekte açıcı olarak değerlendirilen bağlaçlar da vardır:

zira: C, 2154.

ya: C, 1352; İ, 420.

hayfaki: C, 2135.

yani: C, 31

Bir sözcüğün (veya iki sözcüklük bir yapının) tekrarıyla oluşan iki sözcüklük bağlaçlar cümle açıcı olamamaktadır. Çünkü bu tip cümlelerde, bu iki sözcüklük bağlaç, yalnızca cümledeki sözcük ve sözcük öbeklerini birbirine bağlama görevi görmektedir:

(1) Bir taraftan mağruk, şikârına sarılmış ejder gibi Cezmi'yi tazyiki ile ezip dururken bir taraftan dahi gâh bir ağacın dalları, gâh bir lâşenin ayakları ikisini birden ihata ederek [.....] bir zaviyeye çarpar ve (2) bu sademat ile vücudunda hasıl olan evca ise bütün bütün tab ü tüvanını keser idi. C: 548 ve

(1) Gâh iffetsizliği ile beraber kendiyle ülfet hâsıl etmeğe cesaret eylediği [.....] Mehpeyker'i, gâh hayalinde tekvin ettiği yeni bahtiyarlığı iğtisap eylediklerinden dolayı kızla hembezm olanları, gâh Mehpeykersiz hayatta bir lezzet tasavvur edememek cihetiyle nefisini idam etmeyi kurar ve (2) tasavvurlarının kimini imkânsız, kimini faydasız gördüğünden zihninde hiç bir şeye karar veremezdi. İ, 444 gibi.

1.1.2.2.2 Sözcük Türü Olarak Zarf Olan veya ZT Biçimindeki Açıcılar

filhakika

C: 4, 7, 9, 11, 54, 56, 182, 504, 890, 897, 1305.

İ: -

yine / gene

C: 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 1062, 1374.

İ: 141, 143, 731, 1208.

nihayet

C: 158, 171, 238, 308, 322, 343, 587, 555, 1042, 1215, 1502, 1559, 1783, 1804, 1932, 2681.

İ: 89, 146, 563, 587, 593, 695, 730, 782, 1061, 1106, 1221.

işte

C: 58, 81, 97, 190, 240, 284, 293, 436, 452, 576, 1184, 1224, 1406, 1581, 1926, 2079, 2185.

İ: 44, 66, 144, 256, 260, 422, 436, 632, 650, 876.

bununla / o hâl ile beraber

C: 153, 211, 518, 706, 1538, 1906.

İ: 129, 263.

vakîâ / vakaâ

C: 295, 433, 1907, 1997.

İ: 15, 76, 329, 372, 421, 480, 483, 557, 568, 669, 810.

bundan başka

C: 453, 508, 658, 767, 2036, 2069, 2148, 2282.

İ: -

âkıbet

C: 474, 707, 743, 2579.

İ: 132, 165, 196, 224, 334, 489, 1041, 1050.

beri tarafta / beri taraftan (ise), bir taraftan

C: 512, 721, 1006, 2307, 2347, 2498, 2509, 2663.

İ: 380, 683, 698.

o / bu cihetle(rle), bu suretle

C: 259, 280, 489, 587, 604, 618, 695, 789, 908, 938, 1540, 1742, 1779, 2042, 2045, 2049, 2086, 2127, 2275, 2283, 2699.

İ: 287, 473, 622, 1189.

hususiyile

C: 215, 575, 751, 819.

İ: 423, 542, 833.

hayfaki

C: 677, 1007, 2003, 2135,

İ: 757.

bilâkis

C: 899, 941, 2265.

İ: 1068, 1076.

o sıra / sıra(lar)da

C: 32.

İ: 453, 465, 900, 905, 1203.

zaten

C: 720, 994, 2015, 2126, 2141, 2554

İ: -

yok, hayır

C: 1346, 1369,

İ: 645,
 haydi: C,1354.
 meğer: C, 1417; İ, 246.
 bunun üzerine: C, 2262.
 şimdi: İ, 63, 220, 652, 881.
 nitekim: İ, 142.
 bir kerre: İ, 205, 838.
 hasılı: İ, 333, 533, 741.
 o / bu kabilden olarak: İ, 620, 675, 899.
 o / bu hal ile: İ, 953, 957, 1142, 1150.
 onun için: C; 28.
 ondan sonra: İ, 682.
 demek ki: İ, 867.
 vallahi: İ, 871.
 +a gelince: C, 112; İ,1094.

1.1.2.2.3 Cümle Biçimindeki Açıcılar

C: Tualım ki 1357, Allah göstermesin 1358, Tövbeler olsun 1423, Hüda bilir 1430, Her ne hâl ise 1493, 1535, Şöyle ki 2602,

İ: Her ne hal ise 99, 521, Ne hal ise 977, Gelelim beri tarafa 1008,

Bazı cümlelerde iki açıcı üst üste bulunabilmektedir. Bu tip cümleler, ilk açıcıya göre sınıflandırılmıştır:

Ancak âkıbet hevay-i muhabbet malûm olan galebe-i mutlakasını icra ederek geç gelmeye ve gece kalmaya ruhsatından dolayı o defa bey kendini tekzip edemedi. İ, 196 ve

(1) (1.1) Hele ne hal ise kız bu mücahede-i merdane ile nefsine galebe ederek bu hiss-i elfimini sezdirmemeye muvaffak olabildi. İ, 798 gibi.

Bazan da cümle açıcılar, cümledeki vurgu değerleri yüzünden bu işlevlerini yitirmektedirler:

Ali Bey bilâkis ömr-i güzıştesine teessüfle nigeran olmuş bir kakîm gibi hüzn ve hayretle Mehpeyker'in gittiği tarafa gözlerini dikti. İ, 325 ve

(1) İndimde zaten vücudunuzla ademinizin hiç farkı yoktur ki (2) öldüğünüzü, kaldığınızı düşüneyim. İ, 818 gibi.

1.1.2.3 METİN DIŞI İLETİŞİMSEL ÖGELER

C ve İ, her biri en büyük dil birimi olan ve bu bakımdan her biri en büyük iletişim ögesi sayılan iki büyük metin (=makrometin)'dir. Ancak bu metinler içerisinde ileten ve iletiyi alan yani okuyucu arasındaki farklı türden iletişimlerini sağlayan başka iletişim ögeleri de vardır. Bu iletişim ögeleri metin içerisinde yer almakla birlikte, gerçekte bunların metinle organik bağları yoktur ve bu yüzden metin dışında tutulmaları gerekir.

Metin dışı iletişimsele ögeler, metni basan basımevi ile okuyucu veya yazar ile okuyucu arasındaki iletişimi sağlayanlar olmak üzere iki türdür. Basımevi ile okuyucu arasındaki en belirgin iletişim ögesi sayfa numaralarıdır. Örneğin C'nin 440 sayfalık bir metin olduğu bilgisinin edinilmesi basımevi ile okuyucu arasındaki bir iletişimdir. Her bir metnin başka küçük metinlere (=mikrometin) yani bölümlere ayrılması da basımevinin tasarrufu olabilir. Ancak C ve İ'yi başka baskılı nüshalarla karşılaştığımızda bölümlemelerin hep aynı biçimde olduğunu gördük. Bu da bölümlemelerin basımevine değil yazarın kendisine ait olduğunu göstermektedir.

Yazarın okuyucuyla, yine metin aracılığıyla ama metinden ayrı olarak kurduğu iletişimin ögeleri öncelikle metinlerin başlıklarıdır yani adlarıdır. Kaynaklarda, C romanının bu addan başka bir adla basılmış olabileceğine dair bir bilgiye rastlamadık. Ancak Namık Kemal'in İ romanını gerçekte "Son Pişmanlık" adıyla yazdığı, bu adın dönemin Milli Eğitim Bakanlığınca sansüre uğratarak "İntibah- Sergüzeşt-i Ali Bey"e çevrildiği bilinmektedir (Dizdaroğlu: 1976, 195). Bu sansür olayı, metin başlıklarının okuyucuyla yazar arasında bir iletişim sağladığının bir kanıtıdır. Çünkü dönemin Milli Eğitim Bakanlığı İ'nin bu ilk adı aracılığıyla yazar ve okuyucu arasında kurulan iletişimden rahatsız olmuştur.

Metin başlarında yazara ait ön sözler (=mukaddime) de bir çeşit iletişim ögesidir. Namık Kemal C romanına bir ön sözle başlamamıştır. Ancak İ romanı uzun bir ön sözle başlamaktadır. Bu ön söz, metne ve metin cümleleriyle verilmek istenen anlama okuyucuyu hazırlayan bir basamak olarak düşünölmelidir.

Yukarıda da söz edildiği gibi C ve İ'deki metin bölümlemeleri de yazara ait iletişim ögeleridir. Her yeni bölüm okuyucuya "Şimdi aynı büyük ana konu çerçevesinde olmak üzere yeni bir alt konuya girilecektir." iletisini verir. C'de her bir ana bölüm (=bâb)

başlıklarla (Birinci Fasil, İkinci Fasil gibi.), her alt bölüm (=fasıl)¹ ise rakamlarla (1, 2, 3 gibi.) verilmiştir. İ ise, yalnızca ana bölümlere ayrılmış ve bu ana bölümler başka şairlerin şiirlerinden alınma bir beyitle belirginleştirilmiştir. Ayrıca İ'nin sonunda bazı paragrafların arasına yerleştirilen yıldız (*) işaretlerinin bölümlenmelerle ilgisi yok gibi görünmektedir.

Gerek büyük metin başlıkları, gerek bölüm başlıkları veya metin içerisindeki başka başlıkların, diğer metindışı iletişim öğelerinden farklı bir yanı vardır. Gerçekte her bir başlık, o dili kullanan herkesçe bilinen yaygın eksilteleri barındıran eksilteli cümlelerdir. Örneğin C romanının başında yer alan "Cezmi" başlığı, "Şimdi okuyacağınız / elinizde tuttuğunuz vb. metnin adı Cezmi'dir." biçiminde bir eksilteli cümledir. Ancak bu eksilti o kadar yaygın bir eksiltidir ki o dili kullananlarca artık hiç düşünülmez. Bu tür eksilteli yapıları, yalnızca o metni okuyan / dinleyen kişiler tarafından algılanan eksiltelere sahip bulunan eksilteli cümlelerden ayrı tutmak gerekir. C ve İ'yle ilgili dizin metnimizde, bir yanlarıyla derin eksilteli cümleler olduklarını hatırlatmak üzere, başlıkların yanlarına da eksilteli cümlelerde kullandığımız "[]" işaretini kullandık (Krş. "1.1.2.5 Eksilteli Cümleler" s. 236.).

Yazara ait metin dışı iletişim öğelerinden bir diğeri, basımevinin kimi zaman yıldız (*) işaretiyle kimi zaman da rakamlarla görünür kıldığı dipnotlardır (= hamış, haşıye, derkenar). Metin içerisindeki her bir dipnot işareti okuyucuya "Aşağıda metindeki ilgili sözcük, yargı veya düşünceyle ilgili ek bir bilgi verilmiş, açıklama yapılmıştır." iletisini verir. Bu ileti metnin içinde ve fakat daha çok dışındadır. C'nin ilk bölümlerinde çoğu yıldız işaretleriyle verilmiş çok sayıda dipnot vardır. Ancak İ'de dipnot yoktur.

C'de geçen ve mektupların, arzuhallerin vb. sonunda yani "imza" yerinde, "imza" açıklamasıyla veya bu açıklamaya gerek görülmeden verilen adlar da roman kişileri arasında olduğu kadar yazar ile okuyucu arasındaki iletişimin parçalarıdır. Bu tür yazınsal türlerin sonundaki her bir isim, "Bu yazının imzası ben Şehriyar'a aittir. / Bu yazılanların ben Şehriyar'a ait olduğunu bu imzayla kabul ediyorum." vb. iletisini verir.

Metin içerisinde geçen kimi kısaltmaların da iletişimsel değerleri vardır. Ancak C'de rastladığımız bu tasarrufların yazara mı yoksa basımevine mi ait olabileceği konusunda kesin bir yargıya varamadık. Yine yazara aitlikleri tartışılır bir iletişim ögesi de her iki romanın sonunda yer alan ve "Bu metinler burada sona eriyor." iletisini barındıran

¹Namık Kemal bunları "fıkra" olarak adlandırmıştır. Bunu C'nin 56. sayfasındaki bir dipnottan anlıyoruz

C'de "birinci cildin nihayeti", İ'de ise "son" sözcükleridir. İşlev bakımından başlıklara benzeyen ancak başlangıcı değil bitişi haber veren bu sözcükleri olsa olsa "sonluk" olarak değerlendirebiliriz.

C ve İ'de metin dışındaymış izlenimi veren bir diğer iletişim ögesi, birkaç kez verilen parantez içi bilgileridir. Bunlar Namık Kemal'in kendi dönemindeki biçimleriyle kullandığı bazı sözcüklerin, anlaşmada bir sorun çıkarmaması amacıyla eski biçimleriyle de verilmesinden başka birşey değildir:

(1) İntihap ettiği yer ise harem ve selâmlık daireleri arasında ve bahçe üzerinde Tahmasp'ın kendine işretgâh olmak için yaptırdığı köşkün tarzında bir daire idi ki (2) nihayet derecelerde güzel birtakım lâciverdî nukuş-ı Çin arasında [.....] gayet nefis beyitler, İran'ın en güzide halılarından mürettep olan döşemesi (kaliçe) tarz-ı bedi-i mimarîsine bir revnak-i diğer ilâve ederek kasrın heyet-i mecmuasının şarktaki zinet ve ihtişamın kemaline nümune olmak için yapılmış gibi gösterirdi. C, 781,

(1) Mirza Süleyman, üç mektup ile müeyyet olan bu haber-i hâlden nihayet derecelerde ürkerek def-i belâya zihnince tedbirler düşünmekle meşgul olduğu bir zamanda idi ki (2) "nöker" (uşak)lerinden biri eline bir arzuhâl ita eyledi. C, 1669,

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Özürler de bulur hınzır! (1.1.2) [.....] (1.1.4) (1.1.4.1) Çabuk (çabük) ol, yoksa (1.1.4.2) bir dakikada cehenneme gidersin. [] C, 2375,

(1) (1.1) Ekser sahralarda görüldüğü gibi çimenler öbek öbek her renkte, her şekilde çiçeklerle müzeyyen olurlar da güneşin pertevî üzerlerinde temevvüce başlarsa (1.2) ruy-i arza tavus tüyünden bir halılar (kaliçeler) döşenmiş zannolunmaz mı? İ, 24,

(1) Eğer hilâl ise ekseriyet üzere etrafına bedir büyüklüğünde, bedir şeklinde, bedir letafetinde bir hâle bağlar ki (2) hani (2.1) "(2.1.1) Kamer bir mahlûktur, (2.1.2) (2.1.2.1) bazı sehhareler yere indirirler de (2.1.2.2) sütünü sağarlar." itikadında bulunanlar yok mu, onlardan biri bu hilâl ve hâleyi görünce o sütü sağılan mahlûkun hamile (hamil) olduğuna zahip olsa (2.2) revadır. İ, 34,

(1) Ali Bey ise mebadi-i iptilâsından ve bahusus Atıf Bey ile ülfetini ziyadeleştirdikten sonra gezmeyi kendine eğlence edindiğinden tahsilini gecelere, vazifesiyle uğraşmayı kalem zamanlarına hasr ile sabahleyin kalkıp da evine müteallik olan işlerini tesviye edince hemen sokağa çıkarak Beyoğlu gibi, Çarşı (çarşu) içi gibi câ-yi içtima olan mahalleri dolaşır ve (2) (2.1) (2.1.1) her nereye giderse (2.1.2) gözlerini bir dakika etraftan ayırmaksızın Mehpeyker'i taharri eder; (2.2) bulamazdı. İ, 472,

Akıbat saat-i intizar Boğaziçi'nin rakit suları kadar ağır ağır güzer etmekle bey önüne tesadüf eyleyen bir piyadeye (kayığa) binerek mevid-i milâkata doğru azimet eyledi. İ, 489,

(1) Yalnız şurasını söylememiştik ki (2) (2.1) kız bey ile görüştüğü günden beri bir habbe almamış ve (2.2) hatta bir akşam getirdiği birkaç okka (vekiye) turfanda¹ meyve için müstağniyane bir münazaa bile çıkarmış idi. İ, 668,

(1) Bahis bir saat kadar imtidat ettikten sonra herif: (1.1) " [.....]! (1.1.4) (1.1.4.1) İdarece bir şeyinize noksan gelmez hatta (1.1.4.2) refahınız (refahiyyetiniz) ziyadeleşir. [.....]" dedi, (2) kat'-i kelâm eyledi. İ, 734,

(1) [.....] kapıyı üzerine kapadı, (2) kendi bahçe kulübesinde (külbesinde) bulunan Hırvat'ın yanına azimet eyledi. İ, 1126.

C ve İ'deki metin dışı iletişim ögelerini şöylece verebiliriz. Burada italik olarak verilen numaralar, metinlerin kendi orijinal sayfa numaralarıdır:

1.1.2.4.1 Başlıklar

C: Cezmi 3, Birinci Fasil 3, İkinci Fasil 44, Üçüncü Fasil 79, Dördüncü Fasil 142, suret-i manzume 209, suret-i mektup 214, Adil Giray'dan Perihan'a 233, şiir 238, Perihan'dan Adil Giray'a 238, baki 241, Adil Giray'dan Perihan'a 245, Perihan'dan Adil Giray'a 247, Fasl-ı Hamis 253, Altıncı Fasil 282, mektup -1- 282, mektup -2- 283, 238, Perihan'dan Adil Giray'a 238, baki 241, Adil Giray'dan Perihan'a 245, Perihan'dan Adil Giray'a 247, Fasl-ı Hamis 253, Altıncı Fasil 282, mektup -1- 282, mektup -2- 283, mektup -3- 284, suret-i arzuhâl 285, Adil Giray'dan Şehriyar'a 304, Şehriyar'dan Adil Giray'a 307, suret-i tezkere 339, Adil Giray'dan Şehriyar'a 339, Yedinci Fasil 341, Sekizinci Fasil 360, Dokuzuncu Fasil 361, Onuncu Fasil 382, On Birinci Fasil 389.

İ: İntibah- Sergüzeşt-i Ali Bey 1.

¹Musatafa Nihat Özön, İ'nin tez konusu olan çevirisinde 139. sayfada Namık Kemal'in "turfanda" sözcüğündeki "tur" bölümünü söylendiği gibi yazdığını, onun da aslını "te" ile parantez arasında gösterdiğini belirtmiş. Bu da metin dışı bir iletişim ögesidir.

1.1.2.4.2 Bölümler

C: 1 3, 2 11, 3 13, 4 18, 5 23, 6 38, 7 44, 8 48, 9 57, 10 63, 11 72, 12 79, 13 82, 14 85, 15 99, 16 102, 17 119, 18 128, 19 142, 20 143, 21 150, 22 155, 23 175, 24 195, 25 208, 26 221, 27 241, 28 253, 29 257, 30 263, 31 282, 32 309, 33 321, 34 341, 35 360, 36 361, 37 382, 38 389, 39 404, 40 410, 41 422, 42 437, 43 442 .

İ: Gel ey fasl-i baharan mâye-i arâm ü hâbımsın
 Enis-i hatırım kâm-i dil-i pür ıstırabımsın 30,
 Ey âlem-i misalin seyyah-i hûşyârı
 Hiç kasr suretinde gördün mü nevbaharı 36,
 Geldi sabah-i ruz-i civaniye infilâk
 Eyyam-i fitne erdi belâlar mübarek 40,
 Der vakt-i cevanî zi muhabbet çi hicabest
 Bes tavr-i acep lâzim-i eyyam-i şababest 43,
 Hicrile çifte nehr-i revan gözlerim
 O nihali hayli zaman oldu gözlerim 52,
 Ve beyne ihtilâf-il-leyli ves-subhi ma'rekûn
 Yekürrü aleyna ceşühu bil'acaib 57,
 Yaktın ey ateşzen-i arâm yanmış gönlümü
 Nev-heves kıldın şu kendinden usanmış gönlümü 63,
 Yâre küstahane dil arzetti dâg-i sineyi
 Ateşin pirehen oldu germ-i haclet bana 66,
 Nasıl çıldırmadım hayretteyim hâlâ sevincimden
 Lisanından seni sevdim sözün gûş ettiğim demler 69,
 Yetmez mi temaşa-yi cernal el de sunarsın
 Ey âşık-i mihnetzade buldukça bunarsın 71,
 Şane ger kâkülünün bir teline verse zarar
 Çûb-i şimşat biten yerleri sûzan ederim 79,
 Yer yer açıldı hane-i tende چراغ-i ye's
 Etti kaza derun-i dili dağ dağ-i ye's 94,
 Tahammül eylemez zor-i hevaya perde-i ismet
 Giribançaki-i gül dest-i bîdad-i sabadandır 100,
 Ko feryat eylesin gülşende bülbül çâk çâk olsun

O gülruhsar ile sagar-bedest-i işretim şimdi 107,
 Dostum âlem seninçün olsa ger düşmen bana
 Gam değil zira yetersin dost ancak sen bana 121,
 Çeşminde yine aksin eder hüsnünü seyran
 Gayriyete ramı mı olur gayret-i didar 138,
 Yusuf-i gümkeşte bâz ayed be-Ken'an gam mehor
 Külbe-i ahzan şevved ruzî gülistan gam mehor 150,
 Alemin bir zevkı kim ahiri dert olmasın
 Mahitab-i iyde derpeydir hilâli matemini 161,
 En edna lûtfuna can vermeye müştak iken sat hayf
 Beni cevrinle öldürdün beyim ağyara aldandın 178,
 Kâş fermudi beşemşir-i siyaset küštenem
 Ya nedidi der çünin ruzem behârî düşmenem 188,
 Fiskın envainda yüz bin kerre ettim cüstcû
 İllet-i alâm-i ye'se bulmadım bir çare ben 192,
 Cismimi yaktınsa pâmâl etme gönlümden sakın
 Külhanım eksik değil hakisterimde ahkerim 196,
 İyd-i ekberdir şehid-i aşkına ederse o mah
 Bir nigâh-i rahm edip: Biçare kurbanım mıdır 208.

1.1.2.4.3 Dipnotlar

C: Kolomp güvercin demektir 6,
 Cezayir mülkü 7,
 Birinci Napolyon 7,
 Moskova'yı yakan Roskoyçin 7,

Berke Han, Batu Han evlâdından ve deşt hükümdarlarından olarak evlâd-ı Cengiz'den en evvel İslâm ile müşerref olan zattır. Kıpçak ve Moğolistan'da hükmü cari idi. Tuna ve Bulgaristan'dan geçerek İstanbul'un muhasarasına gelmiş ve Rum İmparatorluğu'nu harac-güzar eylemiştir. Abak Han ve hususiyle Hilâfet-i Abbasiye'nin inkırazından sonra Hulâgu ile galibane hayli muharebeleri vardır. Cengiz hanedanının eazimindedir. Asıl ismi (Berkay) olarak İslâm'ını izhar ettikten sonra zamanının uleması (Berke) tesmiye ettiler. 8,

Kopernik 9,

Rivayet Hammer'den alınmadır. 15,

Donanmanın inhzamı 989 tarih-i hicrîsinde vuku bulmuştur. 15,

Birinci fıkırdada da hâlınden bir nebze bahsolunan Ferhat Paşa'dır. 56,

Sahib-i devlet o zamanlar sadrazamların ünvanı idi. 77,

İki taraf askerinin miktarının tahkik için Peçevî'nin ikinci cildinde otuz dokuzuncu sayfaya müracaat buyrulsun. 81,

Peçevî Tarihi- cild-i sâni- sahife 40 88,

Peçevî- cild-i sâni- sahife 40 89,

Şahbeğendi bir cins attır ki İran'da çıkan fürs-i envainin cümlesinden makbuldür.

93,

Sahayifü'l- Ahbar- cilt 3- sahife 525 96,

O zamanlarca ashab-ı seyfe nişan iftihar idi. 97,

Peçevî- sahife 143 144,

Peçevî- cild-i sâni- sahife 50 147,

Peçevî- cild-i sâni- sahife 57 255,

İ: -

1.1.2.4.4 İmzalar

C: Perihan 220, 241, 250.

Adil Giray / Adil 238, 246, 341.

Şehriyar 308.

imza: Ali Kuli Han 282.

imza: Tokmak Han 284.

imza: Emir Han 284.

imza: Adil 304.

İ: -

1.1.2.4.5 Kısaltmalar

C: "Korucu" sözcüğünün kısaltması olarak "K" 292, 293 (4 kez), 311.

"Şehriyar" sözcüğünün kısaltması olarak "Ş" 293 (4 kez).

İ: -

1.1.2.4 METİN AÇISINDAN CÜMLELER

1.1.2.4.1 Metin Bağlamı Açısından Cümleler

1.1.2.4.1.1 Bağlam İçerisinde Düşünülmesi Gerekenler

C ve İ'deki cümlelerin hemen tamamı, bağlam içerisinde değerlendirilmesi gereken cümlelerden oluşmaktadır. Bu bağlam, kaynaklarda "gizli Ö" olarak değerlendirilen ve açıkça yazılan / söylenen Ö'lerin eksiltilmesi, zamirlerin ve fiilimsi öbeklerinin kullanılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu tür cümlelerde iletişim, tam anlamıyla yalnız anlatıcı ile C ve İ romanlarını okuyan (/ dinleyen) arasında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, cümleler bağlamdan koparıldığında, Ö'nün açıkça "kim" veya "ne" olduğu, zamirin veya zamirlerin yerini tuttuğu isimler veya fiilimsi öbekleriyle bildirilen yargının tam biçimi bağlam dışındaki bir alıcıya eksik gelmektedir:

İşte sergüzeştini yazmak istediğimiz "Cezmi" de "mevsim-i idrâk-i garaip" vasfına lâyık olan o asrın ricalindendir. C, 26 (Bir sergüzeşt yazmak istenildiği ne zaman bildirildi? Cezmi'nin mevsim-i idrâk-i garaip vasfına lâyık olduğu bilgisi ne zaman verildi? "O asır"dan kasıt, hangi asırdır?),

Mahmur gözleri, perişan saçları sevda gibi, hayal-i âşıkane gibi hazin idi. C, 104 (Kimin mahmur gözleri ve perişan saçları sevda gibi, hayal-i âşıkane gibi hazin idi?) gibi.

1.1.2.4.1.2 Bağlam Dışında Kullanıldığında Da Anlaşmada Herhangi Bir Eksiklik Yaratmayanlar

C: 247, 1204; İ: 1, 419. Bu cümleler, hangi iletişim ortamında kullanılırsa kullanılınsınlar aynı sonuç doğmaktadır. C ve İ'de bu yapıda ancak sınırlı sayıda cümle vardır:

(1) Şefkat-i maderane malûmdur; (2) [...] C, 247 (Ana yapısı sıralı birleşik olan bu karmaşık birleşik cümlede, sıralanan ilk cümle, anlam olarak bağımsız bir cümledir. Ancak birleşğin ikinci bölümü her bakımdan birinciye bağımlıdır.),

Bahar eyyamı bu köhne cihanın suph-i safa-yi nevcivanisidir. İ, 1 (Aslında, bu cümledeki "bu" zamiri de, alıcıyı "Hangi köhne cihan?" sorusuna götürmektedir. Ancak, "köhne cihan" la amaçlananın "dünya" olduğu ve "dünya"nın da tekliği düşünülürse, alıcı için bu sorun da ortadan kalkmaktadır.) gibi.

1.1.2.4.2 Metin Türü Açısından Cümleler

1.1.2.4.2.1 Anlatıcının Konuştuğu Cümleler (Ana Metin Cümleleri)

"1.1.2.4.2.2 Kahramanlardan Birinin Konuştuğu Cümleler" maddesiyle verilen cümlelerin dışındaki tüm cümleler, anlatıcının konuştuğu cümlelerdir. Bir anlatıcının varlığı, C ve İ'yi en büyük metin (= makro metin) durumuna getirmektedir. Çünkü, C ve İ'de anlatıcının varlığı, ilk cümlelerden romanlardaki son cümlelere kadar kendini duyurmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan metin bütünlüğü, geleneksel anlamdaki asıl "roman" metnini oluşturmaktadır. Bu tür cümlelerde, konuşan anlatıcıdır ve olaylar çoğunlukla 3 tekil kişi anlatımıyla verilmektedir. Romanlar, olayların anlatımı temeline dayandığı için anlatıcının konuştuğu bölümlerin hemen hemen tamamında çeşitli zaman eklerinin hikâye çekimi yer almaktadır. Bu bölümlerde, genellikle uzun, karmaşık cümleleriyle ve kuralcı yapısıyla yazı dili (edebi dil) kullanılmıştır:

(Aşağıdaki tafsilâttan anlaşılacağı üzere) yeniçerilerin hıfz-ı nizamı yolunda mesnedini ve hatta nefsinı muhataraya koyan Revan ve Gence fatihi Ferhat Paşa mirahurluk ile hizmet-i padişahîde isbat-ı istihkak edenlerin biri idi. C, 48,

Abbas arkadaşları arasında, Cezmi de bir iki gün sonra vatana avdet için yine derviş kıyafetinde yola giderek âlem-i ihtifada kayboldular. C, 2703,

Mamafih bedayi-i baharın yalnız çimeniyle, gülüyle, lâlesiyle iktifa edemeyeceğim. İ, 21,

Meşhurdur ki "Son pişmanlık fayda vermez." İ, 1249 gibi.

1.1.2.4.2.2 Kahramanlardan Birinin Konuştuğu Cümleler (Krş. "1.1.1.3.2.5 İç İçe Birleşik Cümleler", s. 176)

Bu parçalarda konuşan, kahramanlardan biridir ve bu yüzden bu parçalarda yargılar, 1. tekil kişinin ağzından verilir. Ayrıca bu parçalarda, Y'lerdeki zaman ekleri anlatıcının konuştuğu parçalara göre daha çeşitlidir. Cümleler, konuşma dili cümleleridir ve bu yüzden kısalık, devriklik gibi doğal dile en yakın kullanım özelliklerine sahiptir. Bu tür cümleler genel özellikleri yönünden iki öbeğe ayrılmaktadır:

1.1.2.4.2.1 Kahramanın Konuşmasının İç İçe Birleşiklik Özelliğiyle Ana Metne Bağlandığı Cümleler

1.1.2.4.2.1.1 Karakteristik İç İçe Birleşiklik Özelliğiyle Oluşturulanlar

(1) Cezmi bir müddet temaşadan sonra (1.1) "Bunların içinde atlı yok!" diyecek oldu. C, 305,

(1) Adil Giray ile تنها görüşmek Şehriyar'ın canına minnet idi, fakat (2) renk vermemek için (2.1) "(2.1.1) Siz beraber bulunmadıkça ne faide hasıl olur? (2.1.2) Müzakereyi başka bir geceye bırakalım!" yollu istişnalara döküldü. C, 956,

(1) Ali Beyin cevabı ise: (1.1) "(1.1.1) Telâş etme nineciğim! (1.1.2) (1.2.2.1) Şimdi yukarı çıkalım da (1.1.2.2) hikmetini söylerim." demekten ibaret idi. İ, 178 gibi.

C ve İ'de bu özellikteki diğer cümleler şunlardır:

C: 51, 53, 64 (iç cümle şiir), 65 (iç cümle şiir), 153, 155, 213 (iç cümle şiir), 273, 290 (iç cümle şiir), 297 (iç cümle şiir), 305, 306, 317, 330, 344, 345, 351, (iç cümle şiir), 361, 362, 375 (iç cümle şiir), 378, 384 (iç cümlelerden biri şiir), 417, 418, 429, 475 (iç cümle şiir), 501, 502, 503, 523, 570, 585, 587(iç cümlelerden biri şiir), 588, 590, 595, 596, 611, 633, 652, 711, 712, 743, 744, 745, 757, 758, 809, 822, 825, 826, 827, 859, 860, 874, 876, 880, 886, 956, 957, 959, 966, 967, 969, 974, 1008, 1011, 1051, 1058, 1060, 1138, 1139, 1140, 1239 (iç cümle şiir), 1246, 1258, 1260, 1261, 1403, 1404, 1411, 1492, 1516, 1520, 1523, 1546, 1547, 1571, 1572, 1590, 1596, 1597, 1598, 1599, 1600, 1602, 1634, 1637, 1700, 1738, 1775, 1776, 1782, 1783, 1796, 1797, 1798, 1829, 1839, 1866, 1893, 1904, 1907, 1932, 1933, 1971, 1972, 1974, 1975, 1978, 2090, 2125, 2127, 2128, 2262, 2306, 2309, 2339, 2341, 2345, 2415, 2422, 2425, 2463, 2496, 2498, 2516, 2541, 2542, 2543, 2553, 2556, 2562, 2563, 2564, 2569, 2571, 2580, 2582, 2594, 2595, 2596, 2603, 2612, 2613, 2627, 2632, 2633, 2639, 2664, 2665, 2669, 2681, 2694 (iç cümle şiir).

İ: 102, 178, 185, 187, 188, 190, 207 (iç cümle şiir), 216, 269- 282 (Bu cümlelerle, ana metin arasında 268. cümlelerin sonundaki "[...] şu yolda muhavereye başladı." biçimindeki ilgiden başka organik bir bağ bulunmamaktadır.), 283, 289, 291, 297, 300, 301, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 375, 377, 379, 380, 382, 383, 384, 386, 387- 391 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 392- 394 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 395- 398 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte),

399- 400 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 401 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 402 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 403 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 404- 408 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 409- 410 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 411 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 412, 414, 416, 428, 456, 468, 469, 470, 475, 476, 477, 478, 486, 510, 519, 527, 528, 529, 530, 565, 578, 582, 583, 601, 610, 625 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 626 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 627- 631 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 632 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 633- 634 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 635 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 636- 641 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 642 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 643- 644 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 645- 648 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 649- 652 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 653- 656 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 657- 658 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 659- 660 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 661, 665, 666, 701, 726, 727, 734, 746, 747, 762, 768, 773, 784, 785, 786, 787, 791, 792, 795, 831, 854, 856, 857, 859, 862 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 863- 864 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 865- 867 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 868- 869 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 870 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 871- 879 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 880- 881 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 882- 885 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 886- 887 (269- 282 cümleleriyle benzer özellikte), 889, 890, 917, 919, 920, 926, 938, 939, 963, 971, 972, 988, 989, 990, 994, 1029, 1074, 1076, 1084, 1086, 1087, 1089, 1094, 1104, 1105, 1124, 1126, 1129, 1137, 1140, 1145, 1163, 1164, 1167, 1174, 1175, 1194, 1199, 1201, 1205, 1207, 1216, 1219, 1221, 1226, 1241.

1.1.2.4.2.2.1.2 Tiyatro Tekniğiyle Oluşturulanlar

(1) Perihan- (1.1) Demek ki siz Gazi Giray'ın şecaatini daha ziyade beğendiniz.

[] C, 796,

(1) Adil- (1.1) Şehzade Bayezit vakasını tahattur etmiyorsunuz. [] C, 1264,

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Deminden beri öyle söyleyen (1.1.1.2) olmaz mıydı? (1.1.2) Adil Giray'ın Perihan'ı sevmediğini neden biliyorsun? [] C, 1858 gibi.

C ve İ'deki bu özellikteki diğer cümleler için (Bkz. "1.1.1.3.2.5.4 Diyalog Tekniğine Benzer Olarak Yapılanan İç İçe Birleşik Cümleler ve Bu Yapıdaki Diğer Kullanımlar", s. 181).

C, 419 cümlesi ise, konuşmaların hem organik bağla ana metne bağlandığı, hem de kişilerin tiyatro tekniğine uygun olarak konuşturulduğu ilginç yapıları cümlelerden biridir: Aralarında:

Nevî- [...]

Ferhat- [...]

Nevî- [...]

Ferhat- [...]

Nevî- [...]

Ferhat Ağa- [...] yollu bir muhavere cereyan eyledi.

1.1.2.4.2.2.2 Kahramanın Konuşmasının Doğrudan Doğruya Verildiği Metin Parçaları

Bunlar, C ve İ'de kullanılan, mektup, arzuhâl ve şiir cümleleridir.

C ve İ romanlarında, bu türlerin adlandırılmasında bir karışıklık vardır. Namık Kemal, aynı özelliklere sahip bu metin parçalarını kimi yerde "mektup", kimi yerde ise "arzuhâl" veya "tezkere" olarak adlandırmıştır. Biz bunların hepsinin "mektup" olduğunu kabul edip içerdikleri cümleleri de "mektup cümleleri" olarak değerlendiriyoruz. Buna göre:

1.1.2.4.2.2.2.1 Mektup Cümleleri

C: 1146- 1211, 1291- 1341, 1344- 1390, 1414- 1434, 1438- 1478, 1643- 1645, 1648- 1662, 1665- 1667, 1678- 1694, 1785- 1793, 1810- 1822, 2006-2026.

İ: 816- 824.

1.1.2.4.2.2.2.2 Şiir Cümleleri

"2.1.2.4.2.2 Kahramanlardan Birinin Konuştuğu Cümleler" bölümünde verdiğimiz cümlelerin bir bölümünde de bu türden şiir parçaları bulunmaktadır. Ancak, bu

şiiir parçaları, ya doğrudan doğruya iç cümledir veya iç cümlelerden herhangi birine bağılı durumdadır. Yani, işlevsel olarak herhangi bir iç cümleden farksızdır. Bizim burada değerlendirdiğimiz ve yalnız C'de yer alan şiiir parçaları ise "mektup" cümlelerinin manzum olarak sıralandığı izlenimini vermektedir: 1073- 1136, 2684- 2693.

Ayrıca, mektuplarda da şiiir dizeleri yer almaktadır: C: 1340- 1341, 1433- 1434.

1.1.2.5 EKSİLTİLİ CÜMLELER

C ve İ'de eksiltili anlatımlar ve bu anlatımların bulunduğu cümlelerin sayısı oldukça azdır. Eksiltili anlatımlar konuşma dilinde daha çok kullanılır. Çünkü konuşma dili yazı diline göre daha kıvrak, daha canlıdır. Ayrıca sözlü iletişim sırasında, dilin cümleleri kadar, vurgular, göz'iletişimi vb. söyleyiş kuralları ve psikolojik durumlar da büyük önem taşır. Yazı dili ise daha kuralcı yani yapı bilgisel açıdan daha bütüncüdür. Günümüz Türkiye Türkçesinde konuşma diline yaklaşan kimi yazınsal ürünler vardır. Ancak bu eserlerde bile, yazı dili bu kuralcı yönünü büyük ölçüde korumaktadır. C ve İ'den yola çıkarak Osmanlı Türkçesinin de bu açıdan oldukça tutucu olduğu söylenebilir.

C ve İ'deki eksiltili anlatımların iki ana kullanım özelliği vardır. Asıl eksiltili anlatım olarak değerlendirilen eksiltiiler, okuyucu ile anlatıcı arasındaki iletişimi sağlar. Ancak C ve İ'de yalnızca okuyucu ile anlatıcı arasındaki değil, o dili anlayan herkesle yazar arasındaki iletişimi sağlayan derin eksiltiiler de vardır. Yani bu tip eksiltiilerden (başlıklardan, dipnotlardan vb.) o dilin bütün kullanıcıları aynı şeyi anlamaktadır. Bu yüzden, bu ikinci tip eksiltiiler, eksilti konusuyla değil, bildirişim konusuyla ilişkilendirilmelidir (Bkz. "1.1.2.3 Metin Dışı İletişimsel Ögeler", s. 224).

C ve İ'deki eksiltili anlatımları şu biçimde sınıflamak mümkündür (Sınıflama, yalnızca eksiltiilerin türü göz önünde bulundurularak yapılmış, bu eksiltiilerin yer aldığı cümlelerin yapı bakımından türlerine yönelik bir ayrıma gidilmemiştir.):

1.1.2.5.1 Ek Düzeyindeki Eksiltiiler

Bunlar isim Y'lerinde bildirme çekimi dışındaki çekim eklerinin düşürüldüğu cümlelerdir:

(1) Çünkü kudret-i akliyece İsmail'e faik olduğundan emin [idi] ve (2) İsmail'in şiddeti ise -tabii bulunduğu mevki-i temayüze nazaren- kendi damen-i ikbaline yetişemeyeceğinden mutmain idi. C, 168,

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ah! Ben başka[yım]... [.....] C, 1753 ve

(1) Güyaki kendi talip [idi], (2) araba ise emel idi. İ, 236 gibi.

C ve İ'de ek düzeyinde eksiltelerin bulunduğu diğer cümleler C: 278, 327, 459, 483, 492, 517, 544, 580, 591, 601, 624, 815, 913, 945, 951; İ: 588, 765, 868, 994, 1158 ve 1226 cümleleridir.

"idi" eksiltisinin yer aldığı cümlelerin bir bölümü, "ve" ile oluşmuş bağlama öbeklerini hatırlatmaktadır. Ancak, bu cümlelerde iki ayrı Ö'li iki ayrı yargı vardır: (1) Mamafih harbin o faslında da yine düşmanın hücumuna karşı mukavemet, mukavemetine karşı hücumda osmanlı askerinin mümtazı derviş paşa fırkasının bakiyesi [idi] ve (2) o bakiyenin mümtazı da Cezmi idi. C, 492 gibi.

İ, 588 cümlesinde eksiltelen "idi" ler ise diğerlerinden biraz daha farklıdır. C ve İ'deki bütün "idi" eksilteleri sıralı veya bağlı birleşiklik özelliğine sahip isim cümlelerinde yer almaktadır ve sıralanan veya bağlanan son yargı Y'sinde "idi" vardır. İ, 588'de ise "idi" metinde hiç kullanılmamıştır, ancak varlığı ortadadır: (1) Dilâşup'un saçları sırma gibi parlak sarı [idi], (2) alnı safvet-i vicdanın ayine-i initafi denilecek surette duru beyaz [idi], (3) kaşları zülfüne nispet biraz kumrala mail ve biraz kalın olmakla beraber biraz da mukavves [idi], (4) gözleri mutedil mai ve fevkalgaye tahrik-i sevda edecek yolda mahmur [idi], (5) çehresi âşıkane bir soluk beyaz üzerine gül-i ziba pembeliğine mail bir renk ile müzeyyen [idi], (6) burnunun rengindeki safvet ile tenasübündeki letafet açılmasına bir gün kalmış bir zambak goncesine benzer, (7) dudaklarının gerek rikkati ve gerek pembeliğinin parlaklığı birbirine sarılmış iki gül yaprağını andırarak aralarından inci dişleri jale damlası gibi görünür, (8) çenesi daha yaprakları perişan olmamış bir beyaz katmer gül zannolunurdu.

C, 1546 cümlesinde ise "-maktan ise" yapısının "+tan ise" bölümü eksiltelmiştir: (1) Şamahi'den çıkacakları günün sabahı idi ki (2) [...] " [...](2.1.10) (2.1.10.1) (2.1.10.1.1) Sinnime hürmet buyurunuz da (2.1.10.1.2) tecrübeme itimat ediniz, (2.1.10.2) (2.1.10.2.1) (2.1.10.2.1.1) (2.1.10.2.1.1.1) akraba tarifile görmediğiniz bir kadını tezviç etmek[+ten ise] veyahut (2.1.10.2.1.1.2) soyu, mezhebi namalûm esirciler hanesinde büyümüş, bin erkek karşısında dolaşmış bir cariye almaktan ise (2.1.10.2.1.2) bildiğiniz, okuttuğunuz şu çocuğu alsanız, terbiyesini kendi istediğiniz gibi ikmal etseniz

(2.1.10.2.2) hanenizde kadınlardan çok şefkatli, cariyelerden çok itaatli bir refika bulundurmuş olurdunuz." demekle Cezmi " [...] sözleriyle mukabele eyledi.

1.1.2.5.2 Sözcük Düzeyindeki Eksilteler

C ve İ'de, sözcük düzeyinde eksiltelerin bulunduğu cümlelerin sayısı azdır. Bunlar gerçekte, bir cümle ögesinin içinde yer alan bir sözcüğün eksiltilmesidir. C ve İ'de de daha çok Y'i oluşturan birleşik fiil veya deyimlerdeki sözcüklerden birinin eksiltilmesi söz konusudur. Bu cümleler şöyle sıralanabilir:

(1) Cezmi- (1.1) Ay efendim! Sılaya değil, hacca hiç [değil], sefere... hudut boyuna []... [] C, 393.

(1) (1.1) Bu muharebede Acemlerden bir on bin kadar adam telef [edilmiş] ve (1.2) bir o kadar da esir edilmiş ve (2) hanların ekseri de ya maktul veya giriftar edilmişti. C, 657,

(1) İdrakime sa'yım oldu yaver

(2) Tahkikime hafızam müradif [oldu] C, 1092

(1) Bir arsa-i girudara düştüm

[ki] (2) Hiç mislini görmemiştir âdem. C, 1120,

İmdat [edin]! (?) C, 1431,

Merhamet [edin]! (?) C, 1432,

(1) Allahım! İntikam [alabilsem], (2) intikam [alabilsem]! C, 1443,

(1) Adil- (1.1) Ne gibi münasebetsizlik [edeceksin]? [] C, 1606,

(1) Cezmi- (1.1) kadınlarla müzakere [edilmez]... [] C, 1609,

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Adil! Cezmi'yi getirttiğin, İran tahtının istediğin, doğru olmuş, (1.1.1.2) [doğru] olmamış, (1.1.1.3) orası vazifem değil! [...] C, 1757,

(1) Biraz da düşünerek (1.1) "(1.1.1) Acaba itimat eder mi? (1.1.2) Elbette [itimat] eder! [...] C, 1796,

(1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Bu da suale muhtaç mıdır? (1.1.2) (1.1.2.1) Tamam mıdır, (1.1.2.2) [tamam] değil midir, (1.1.2.3) onu anlayacağım. []C, 1870,

(1) (1.1) [müsait] olsa da (1.2) istiane etmezdi, [...] C, 2041,

[...] (1.1.7) Ya bugün hakikat bildiğimiz âlem yarın hayal olmayacak mı? (1.1.8) [hayal] olacak! [...] (1.1.11) Hem de ne korkunç hayal [olacak]!.. [...]C, 2665.

1.1.2.5.3 Cümle Ögesi Düzeyindeki Eksilteler

1.1.2.5.3.1 Y'nin eksiltildiği cümleler

C ve İ'deki Y eksilteleri, daha çok tiyatro metnine benzer bir kurgulamayla oluşturulan diyaloglarda kullanılmıştır. Bu tip cümlelerde iç içe birleşiklik ana karakterini taşıyan cümlelerde dedi / der vb. Y'ler eksiltilmiş durumdadır:

(1) Adil- (gayet mutmain ve ciddî bir tarz ile) (1.1) (1.1.1) Kader ne ise (1.1.2) o zuhur eder. [dedi] C, 873,

[ki] (2) hiç mislini görmemiştir âdem. C, 1120,

(1) Şehriyar- (caîf bir hicap ile) (1.1) Bilemiyorum ismet-füruşluk erkeklere düşecek bir zamanda dünyaya gelmişiz. [dedi] C, 1484 ve

(1) Perihan- (1.1) Cenab-ı Hak seni de kahretsin, senin mizacında bulunan kadınları da. [dedi] C, 1950 gibi.

C ve İ'deki bu tip eksiltelerin yer aldığı cümleler şunlardır: (Bkz. "1.1.1.3.2.5.4 Diyalog tekniğine benzer olarak yapılanan iç içe birleşik cümleler ve bu yapıdaki diğer kullanımlar", s. 173).

Diğer Y eksilteleri ise şunlardır: C: 121, 410, 411, 844, 858, 859, 1252, 1255, 1318, 1426, 1482, 1610, 1616, 1623, 1625, 1633, 1718, 1753, 1776, 1849, 1863, 1864, 2092, 2093, 2204, 2293, 2361, 2383, 2477; İ: 291,312, 352, 477, 519, 643, 785, 1151, 1175.

(1) [...] (2) (2.1) Gürcülerin riyaseti Mirza Ali Han Gürcü ve Hüseyin Kuli halifeye [ait idi] ve (2.2) Çerkes ümerasının riyaseti de Dağıstan hakimi olan Şemhal'e ait idi. C, 121 ve

Niçin [lâzım değil]? İ, 643 gibi.

İ, 416'da ise Y'in bir bölümü eksiltilmiştir: (1) [...] (1.3) "Ne gibi [kusur edeceksin]?" sualine mazhar olduktan sonra : [...].

1.1.2.5.3.2 ZT'nin Bir Bölümü ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler

(1) Ferhat Ağa- (1.1) Nereye [gitmek için inayetimi niyaza geldin]? [] C, 392,

(1) Cezmi- (1.1) Ay efendim! Sılaya değil, hacca hiç [], sefere... hudut boyuna [gitmek için inayetinizi niyaza geldim]... [] C, 393.

1.1.2.5.3.3 ZT'nin ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler

Niçin [öyle söylüyorsunuz]? İ, 403,

Nasıl niçin [öyle söylüyorum] İ, 404.

1.1.2.5.3.4 N'nin Bir Bölümünün Eksiltildiği Cümleler

(1) Korucu- (okur) (1.1) "Bu gece Şirvanlı Cafer'in ettiği hareket devletçe görülen lüzum üzerine benim emrimle icra olunmuştur.." [yazısını], (2) (2.1) Pekalâ! Atacağımız tüfeğin barut parasını bu ihsanlardan mı verelim? [] C, 2416.

1.1.2.5.3.5 N'nin ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler

Lâkin firaka [ne demeli]!.. C, 1301,

Ah o zalim firaka [ne demeli]! C, 1302.

1.1.2.5.3.6 DT'nin Bir Bölümünün, N'nin ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler

(1) Cezmi- (1.1) Ya Ebu Müslim, ya Ebu Temam, ya Ebu Feras [+a ne demeli]? [] C, 399,

(1) Cezmi- (1.1) Ya Fatih, ya Sultan Selim, ya Sultan Süleyman [+a ne demeli]? [] C, 401,

[...] (2.1.5) (2.1.5.1) Ötekini bilmem, (2.1.5.2) ya şu gördüğüm kadın [+a ne demeli]? [.....] C, 880.

1.1.2.5.3.7 DT'nin Bir Bölümünün ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler

(1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Gece vakti çıldırdınsa (1.1.1.2) ben tımarhane bekçisi değilim. (1.1.2) Nasıl muhabbet [+ten söz ediyorsun]? (1.1.3) Nasıl taht [+tan söz ediyorsun]? (1.1.4) Nasıl iştirak [+tan söz ediyorsun]? [] C, 1940,

(1) Abdullah Efendi [.....] (1.1) "Nasıl kızcağız [+dan söz ediyorsun]?" [...] İ, 919.

1.1.2.5.3.8 Ö'nün ve Y'nin Eksiltildiği Cümleler

(1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) İki genç, (1.1.2) birbirinin küfvü olduklarında da şüphe yok. (1.1.3) İhtimal ki aralarında [birşeyler var]... [] C, 2199.

1.1.2.5.4 Cümle Düzeyindeki Eksilteler

C ve İ'de yalnızca iki şartlı birleşik cümlede, cümle düzeyinde eksilti söz konusudur. Bunlardan ilkinde şartlı yan cümle eksiltiştir: (1) (1.1) [Şimdi sana bir kibar kızı bulsam] (1.2) (1.2.1) Evde iki hanım peyda olur, (1.2.2) (1.2.2.1) biz birbirimizle geçinemezsek (1.2.2.2) yine sen rahatsız olursun, (2) bu iki... İ, 640.

C, 2208'de ise şartlı birleşik cümlelerin ana cümlesi eksiltiştir. Şartlı birleşik cümlelerde ana cümlelerin eksiltilmesi Türkçenin yaygın bir özelliğidir. Bu tür yapılar, şartlı yan cümle ihtimal veya dilek bildiren ana cümleye dönüşmektedir. Ancak C, 2208 cümlesinde şartlı yan cümle yine şartı bildirmektedir ve her türlü bir ana cümleye gereksinimi vardır: (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Hayır velietü'n-niem, o maksat üzerine söylemedim. (1.1.2) Sanki asker takımı böyle bir fikre zahip olur ise [yapabileceğimiz birşey kalmaz].. []

Aslında "ki" edatının, basit veya birleşik cümle Y'lerinden sonra BT işleviyle geldiği cümlelerde de benzer bir eksiltiden söz edilebilir. Ancak bu yapılar, Türkçenin çok genel kullanımlarıdır. Yani eksiltinin varlığı pek hissedilmez: (1) Korucu- (1.1) Hepsini işitemedim ki. [söyleyeyim] C, 2390.

C, 1700 karmaşık cümlesinin iç cümlelerinden birinde yer alan bir düşümü ise eksilti olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Burada konuşmanın gerçek anlamda kesilmesi söz konusudur: (1) Şehriyar [...] " [...]" (2.2.1.8) Mirza! Ne yüzüme öyle hayran hayran bakıyorsun? (2.2.9) Adil Giray'ı []" dediği sırada [.....].

1.1.2.6 CÜMLE ÖGELERİ ARASINDAKİ UYUM BAKIMINDAN C VE İ

Türkçede cümlelerin en temel ögesi Y'dir. Dolayısıyla cümlelerdeki ögelerin birbirleriyle uyumları, gerçekte Y'e göre uyumları (/ uyumsuzlukları) demektir. Türkçede genel olarak Y'nin Ö ile uyumuna dikkat edilir ve böylelikle Y'yle Ö arasındaki

uyumsuzluklar ve bunların niteliği üzerinde durulur (Bkz. Şimşek: 1987, 90 ve sonrası). Ancak C ve İ'de, Ö ~ Y uyumsuzluğu yanında ZT ~ Y uyumsuzluklarının yer aldığı cümleler de vardır. Bu uyumsuzlukları şu cümlelerle örnekleyebiliriz:

1.1.2.6.1 Ö ~ Y uyumsuzluğu

C ve İ'de Ö ~ Y uyumsuzluğu, nezaket anlatımlarıyla ilgili olarak kullanılan bazı "efendimiz, kulunuz, bendeniz, cariyeniz" Ö'lerinden kaynaklanmaktadır. Bu Ö'lerin belirttiği kişinin mantıkça "o" olması gerekirken, Y'lerde "siz" veya "ben" kişileri belirtilmektedir:

bendeniz:

(1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Bendeniz hâlâ teşebbüse ısınamadım ki (1.1.2) gönlüme soğukluk gelmesini tasavvur buyuruyorsunuz. [] C, 1615

(1) K- (1.1) (1.1.1) Bendeniz hiddetli değilim. (1.1.2) Efendimizin hiddetine cevap vermekten de acizim. [...] [] C, 1727,

(1) Ali Bey ise [...] hayran hayran: (1.1) "(1.1.1) Bendeniz zaptiyede müstantik değilim. (1.1.2) Babıâli'de kâtibim. "demek istedi. İ, 318.

C, 395 cümlesindeki, bendeniz kullanımında ise biçimsel uyum olmasına rağmen mantıksal uyum yoktur: (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Niçin benzemesin! (1.1.2) İnsan düşündüğü kadar döğüşmeğe de muktedir olamaz mı? (1.1.3) Bendenize elimdeki kalem, altımdaki yağız hergeleden daha serkeş görünüyor. []

cariyeniz:

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Cariyeniz zaten efendimizin rahatı, devletinizin selâmeti için vücudunu feda etmişlerdendir. [] C.2454

(1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Hakkınız var şahım! (1.1.2) Cariyeniz de bir türlü inanmak istemiyorum. [] C, 2450.

efendimiz:

(1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Kendilerine ne töhmet isnat edeyim? (1.1.2) Efendimiz de ara sıra hanzadenin odasına gidermişsiniz. [] C, 2191,

(1) Rüstem Han- (1.1) (1.1.1) Mirzaların ikisi de dünyanın bir tarafında geziniyor. (1.1.2) (1.1.2.1) Efendimiz, şehriyar'dan bahsetmek istersiniz sanırım. [] C, 2298.

Şu örnekte ise başka türlü bir uyumsuzluk söz konusudur: (1) Süleyman- (1.1) Evet! Fakat kaybedeceğimiz şeyleri de tatad buyuran efendimiz idiniz. []. C, 2221.

kulunuz:

(1) Süleyman- (1.1) Ya kulunuz efendimize ne yolda itaatsizlik izhar ettim? []. C, 2241,

(1) Bunun üzerine Mirza Süleyman (1.1) "(1.1.1) Kulunuz yarın çıkırım. (1.1.2) Rüstem Han'a da iktiza eden talimatı veririm. (1.1.3) (1.1.3.1) Gündüzün gider, (1.1.3.2) gece avdet eder, (1.1.3.3) silah sesine muntazır olur." dedi, (2) şehriyar'ın yanından ayrıldı. C, 2262,

(1) [...] " [...] Kulunuz... kulunuz ona da razıyım." deyince tercüman-ı hissiyat olan her türlü evzai taklitte en mahir oyunculara hocalık etmeye muktedir olan Mehkeyker [...] İ, 289.

Bu özellikteki "efendimiz" ve "cariyeniz" kullanımlarına İ'de rastlamadık. Bunun nedeni, C'nin kahramanlarının genellikle saray çevresi olması, dolayısıyla C'ye resmi bir üslubun hakim olmasıdır.

1.1.2.6.2 ZT ~ Y uyumsuzluğu

Bu tür uyumsuzlukların olduğu cümlelerde, ZT ile verilen bilgi öbeği, Y'ye bağlanmamakta, Y'nin şartlarını, nedenini, tarzını, zamanını vb belirtmemektedir. Bu tür cümlelerde, iki ayrı Ö'lü iki ayrı yargı var gibidir:

(1) Bu iki zattan Lala Mustafa Paşa, (1.1) İran'ın tedarikâtına karşı sulha meylolunursa saltanat-ı seniye'nin şan ve haysiyetine dokunacağını ve belki bu suretle düşmana gösterilecek mümaşat zafa hamledileceğinden düşmanın temayülât-ı harbiyesini bir kat daha teşdit edeceğini meydana koyarak ve Sinan Paşa, (1.2) velev İranlılar muharebeden çekinseler bile saltanat-ı Safeviye'ye arız olan tavr-ı inhitat cihetiyle İran'ı memalik-i Osmaniye'ye ilhak ile millet-i İslâmiye'nin kâffesi üzerine hükm-i hilâfeti infaz için en büyük bir fırsat zamanı gelmiş olduğundan tutturarak ikisi de elektriğin birbirine zıt olan iki kutbu gibi birer başka noktadan hareket ettiler, (2) birbirleriyle çarpıştılar, (3) arada ateş-i harbin alevlenmesine sebep oldular. C, 218,

Gurup zamanlarına yakın ise iki asker son defa olmak üzere yine tamamıyla birbirine karşı olarak Osmanlıların rengârenk bayrakları Acemlerin zullam-ı taahşüdü içinde müteaddit kavs-ı kuzahlar peyda olmuş gibi bir şekl-i garip hasıl etmiş idi. C, 497,

O sırada ise beriki afet-zedeye bir uyşukluk arız olmağla sağ kolu bütün bütün Cezmi'nin vücudundan çözülecek yalnız sol eli tutunduğu yerde kilitlenmiş kalmış idi. C, 556,

Ancak âkibet hevay-i muhabbet malum olan galebe-i mutlakasını icra ederek geç gelmeye ve gece kalmaya ruhsatından dolayı o defa bey kendini tekzip edemedi. İ, 196,

Mehpeyker'in hissiyatı ise hüsn-i kabul görmüş bir meyl-i shevanînin ezvak-ı sürurundan mürekkep olmakla gönlünün şetaretini câli bir hiffet-i masumane ve gelip gidici bir hacalet-i kâzibe ile setrederdi. İ, 309,

İkisi beraber bulundukça daima hizmette Dilâşup bulunarak bey ise o tecessüm etmiş hüsn-i ruhanî denilmeye lâıık olan bedia-i fitratı sık sık nazar-i im'andan geçirir idi. İ, 604 gibi.

1.1.2.7 C VE İ'DEKİ BOZUK CÜMLELER

C ve İ'de yapı bakımından eksikliklerin, fazlalıkların veya düşüklüklerin yer aldığı veya anlamın oturmadığı cümleler vardır. "Bozuk" olarak nitelendirdiğimiz bu cümlelerdeki bozuklukların, Namık Kemal'den mi, yoksa basımevinden mi kaynaklandığı konusunda birşey söylemek güçtür. İncelememiz sırasında bu cümleleri, düşüklüklere rağmen olabildiğince sınıflamalar içine aldık. Bu cümleler ve bozuklukların nedenleri şöyle sıralanabilir:

(1) Atı beyaz ve (2) fakat kan damlalarından üveyik kırına benzemiş ve (3) belki bir nev' kaplan şekli bağlamıştır. C, 129: 1. cümlenin Y'si metnin genel yapısına uymamıştır.

(1) Sultan Ahmet Cami-i şerifinin -ki (1.1) Ayasofya'ya pek karip olduğu için تنها kalır mütalâasıyle müdaveme cemaatine vazife tayin olunmuş iken sonraları bayramlarda, mevlitlerde yüzlerce alayların, binlerce halkın mevki-i içtimai olarak keşf-i istikbal muhal olduğuna bir bürhan-ı mütehaccir olmaktadır- hazret-i Hüda'yı dua-yı iftitahı okumamış ve (2) hatta birinci temel taşını vaz eden Sultan Ahmed-i Evvel rahm-i madere dahi düşmemiştir. C, 298: Bu cümlede "Sultan Ahmet Cami-i şerifinin" tamlayanı,

herhangi bir isim tamlamasının tamlananına bağlanmamıştır. Ayrıca "hazret-i Hüda'yı" durum ekli tamlayıcısı mantık olarak "oku-" fiiline bağlanmamaktadır.

(1) Kapıdan nihayet at sığabilir ve (2) belki eğeri bile sürünüyordu. C, 329: 2. cümlelerin Y'i "sürünürdü" biçiminde olmalıdır.

(1) Aradan biraz vakit geçer geçmez düşman askerinin arkasında havadan bir siyah duman peyda oldu, (2) bir tarafı yerde sürünerek kemal-i süratle bize karşı gelmeğe ve (2^{ara}) bizim askerinin arkasında bir kızıl toz kalktı, ucu göklere sarılarak nihayet-i şiddetle düşmana karşı yürümeğe başladı. C, 481: Ara cümleli birleşik cümlelerin ana cümleyle biçimsel bir bağları yoktur. Aradaki ilişki zayıf bir anlamsal ilişkidir. Ancak bu cümlede ara cümlelerin ana cümleyle bu anlamsal ilişkisi de yok gibidir.

(1) Şehriyar- (yanına koşup kollarını omuzlarına atarak) (1.1) (1.1.1) Yok! Allah aşkına etme! (1.1.2) Kendine acımıyor musun. (1.1.3) (1.1.3.1) Kahkaha zindanını göze alıyorsan, (1.1.3.2) bana merhamet et! (1.1.4) Hem namusum, hem canım muhatarada olduğunu görmüyor musun? (1.1.5) Ben sevdiğinin eliyle ölmeği başka bir lezzet bilen kadınlardan değilim! (1.1.6) Bu kadar muhabbetin üzerine bana kıymak pek gaddarlık olur. (1.1.7) (1.1.7.1) Seni vücuduma ruh-ı sani bilmişim, (1.1.7.2) şimdi ruhuma ecel-i kaza mı olacaksın, (1.1.7.3) hiç insaf etmez misin? (1.1.8) Ah! Hem ölmek, hem de sevdiğinin eliyle ölmek tahammül olunur musibetlerden midir! (1.1.9) Bari muhabbetinden, kıskançlığından öldürse.. (1.1.10) O da kayıtsızlığından, inadından, kibriden mevtime sebep olacak.." sözleri bir eda-yı hazin ile birer birer ağzından dökülmeğe başladı. C, 874: Diyalog tekniği ile başlanan cümle farklı biçimde bitirilince cümle anlamca ve biçimce bozulmuştur.

(1) Çünkü biçarenin barika-i fetanetini bir siyeh-sehab-ı sevda bürümüş ve (2) hatta Şehriyar'ın sözleri hakikate muvafık olmadığını ve Adil Giray'ın maksadını -alıştığı yere karanlıkta fenersiz gidebilen adamlar gibi- zihninde olan meleke-i istihraç kendi kendine tebeyyün eyledi. C, 893: 2. cümlelerin Y'i "tebeyyün eylemiş" biçiminde olmalıdır.

Biçarenin zihnine istilâ eden dehşet düşman-ı can kıyas eylediği bir mahlûkun kendince bir tevfiğ-i müşahhas olduğunu görmesi üzerine o kadar şiddet, o kadar süratle meserret ve itminana münkalip olmuş idi ki kalbinde zuhur eden helecenların şiddetinden bir söz söylemeğe ve hatta vücudunun bir uzvunu tahrik etmeğe muktedir olmaksızın elinde yalın kılıçla timsal-i hevlo olmak için yapılmış bir tasvir-i mücessem gibi bulunduğu yerde dikilmiş kalmış ve Perihan ise Cezmi'yi bilmediği cihetle uğradığı hevil ve ıstırabı

defe bittabi muktedir olamadı ise de Cezmi'ye görünmeden odadan çıkmağa vakit bulamadığına ve görüldükten sonra çıkmak lâzım gelse mülâkat-ı mahremelerinin tevlit edebileceği şüpheler, ayn-ı hakikat rengine gireceğine nazaren dünyada kaç türlü tedbir tasavvuru mümkün ise seyyale-i berkiye kuvvetiyle hemen hepsi birden hayalinden geçerek nihayet eğer vaka şayi olursa bu mülâkatı da mutat olan müzakere meclisleri kabilinden göstermeğe karar verdi, akıbet-i hâle intizaren makamında sebat eyledi. C, 1589: Cümlelerin uzunluğu ve kompleks yapısı anlamı bulanıklaştırdığı gibi, yan cümle Y'lerinin zaman bakımından uyumsuzluğu biçimce de bozukluk yaratmıştır. Bu cümleyi ana ve yan ilişkilerini göz önünde bulundurarak numaralamak bile olanaksızdır.

Bu temaşa-i garip ile her gönülde bir his, her fikirde bir tasavvur hasıl olarak mevcutların her biri bir tarz-i diğerde mütehayyir iken Ali Bey'in nihayet derece resmî gayet vakurane bir tarz ile yerinden kalkarak zabıta memurlarına hitaben macerayı bir eda-yı hazin ile naklettikten sonra (1.1) (1.1.1) şer'î kanun muktezası ne ise, (1.1.2) nereye iktiza eder ise gitmeye hazır bulunduğunu söyledi. İ, 1239: Burada (1.1.1) şartlı yan cümlesi "git-" fiiline bağlanmamaktadır. Çünkü "git-" yalın veya "+i" ekli tamlayıcıyı almaz, geleneksel anlatımla "git-" fiili N almaz, geçişsizdir.

1.2 SONUÇ

Tarihi bir döneme ait bir metnin üzerinde cümle incelemesi yapmak için yapılacak ilk şey, bu metni Lâtin harflerine çevirmektir. Çünkü, bu, günümüz araştırmacısı için algılama kolaylığı sağlar. Fakat Lâtin harflerine çevrilirken, metnin yazarına ve dönemine ait özelliklerin tahrif edilmemiş olması gerekir. Çalışmaya başladığımız 1996 yılında Namık Kemal'in romanlarından İ'nin -tartışılabilirliğine rağmen- yazarına ve dönemine en yakın nüshasını bulduk (Mustafa Nihat Özön (Çev.), İntibah, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973). Ancak o yıl itibarıyla C'nin böyle bir baskısı olmadığı için, romanı (Mihran Matbaası, İstanbul, H. 1299), Lâtin harflerine çevirdik. Daha sonra 1997 yılında yapılan C çevirisinin ise yanlışları ve önemli eksikleri bulunmaktadır (Yakup Çelik (Çev.), Cezmi, Akçağ Yayınları, İstanbul 1997).

Türkçenin cümle bilgisi çalışmalarında herkesçe kabul gören oturmuş bir sınıflama yoktur. Dahası bu konuyla ilgili olarak Türkçenin tarihsel lehçeleri üzerine yeterince çalışma yapılmamıştır. Dil bilgisi çalışmalarında, çoğunlukla betimleyici yöntem kullanılır. Buna göre Türkçenin tarihsel veya çağdaş metinleri üzerine yapılan cümle bilgisi çalışmalarında, cümle tipleri ile ilgili olarak varılan sonuçlar, üzerinde çalışılan metnin cümlelerini kapsamakta ve böylelikle zincirin bir halkasını oluşturmayı amaçlamaktadır. Ancak bu durumda da yapılan her yeni cümle bilgisi çalışması, yeni bir sınıflama denemesi anlamına gelmektedir, "0.2 Türk Cümlesi Konusundaki Başlıca Yaklaşımlar" (Bkz. s. 8 ve sonrası) bunu göstermektedir.

Cümle bilgisi üzerine yapılmış çalışmalarda en önemli yaklaşım farkı, özellikle dil bilim ve dil bilgisi çalışmalarındaki yöntem farklılığıdır. Türk cümle yapısının tam olarak ortaya konabilmesi adına, çağdaş yöntemlerle geleneksel yöntemlerin en kısa zamanda birleştirilmesi, iki yöntemin ve yöntemcilerinin, aynı amaca hizmet ettikleri düşünülerek uzlaştırılması gerekir.

Dil bilim ve dil bilgisi alanlarındaki farklı uygulamalar yanında, dil bilgisinin kendi içinde de sorunlara farklı yaklaşımlar vardır. Bu farklı yaklaşımlardan biri, terimlerin kullanımındaki farklılıktır. Örneğin kaynakların bir bölümünde "edat tümleci" terimiyle karşılanan bir cümle ögesinden söz edilir. Oysa "edat tümleci" ayırt edici bir konu değildir ve bu açıdan "zarf tümleci" dışında bir terimle karşılanması gerekmez. Bunun yanında "söz dizimi ve kapsamı", "metin ve cümle", "üslûp ve

cümle”, “noktalama işaretleri ve cümle”, “deyimler / ata sözleri / kalıplaşmış kullanımlar ve cümle”, “da / de bağlacının cümlelerin yapı ve anlamıyla ilişkisi” konularında farklı yaklaşımlar vardır. Ancak cümle sınıflamaları da, farklı tutumların en çok sergilendiği ve bu yüzden bir cümle bilgisi incelemesinde en çok karşılaşılan sorunlardan biridir. Örneğin “eksiltili cümle” konusu cümle sınıflamalarının neresinde yer almalıdır? Yüklemelerinin yerine ve türüne göre cümleleri sınıflamanın iki ayrı ana maddesi gibi düşünmek gerekir mi? Anlamına göre “ünlem cümlesi” var mıdır? Yapısına göre “sıralı / bağlı / ki’li cümleler” nasıl ayırt edilmelidir? Türkçede “girişik cümle” var mıdır? Biz C ve İ romanlarından elde ettiğimiz malzemeye göre ve genel cümle bilgisi çalışmalarından yararlanarak şu cümle tipleri üzerinde durduk:

1- Yüklemelerine göre cümleler

a) yüklemelerinin türüne göre: isim cümleleri, fiil cümleleri

b) yüklemelerinin yerine göre: düz cümleler, devrik cümleler

2- Anlamına göre cümleler: olumlu cümleler, olumsuz cümleler, soru cümleleri

3- Yapısına göre cümleler

a) basit cümleler

b) birleşik cümleler: sıralı birleşik cümleler, bağlı birleşik cümleler, ki’li birleşik cümleler, şartlı birleşik cümleler, iç içe birleşik cümleler, ara cümleli birleşik cümleler, karmaşık birleşik cümleler

4- Bu maddede, cümlelerin yüklemi, anlamı ve yapısı göz önünde bulundurularak elde edilen bulgular yer almaktadır: öğelerinin aldığı tamlayıcılar bakımından cümleler, aldıkları cümle açıcılar bakımından cümleler, bir iletişim ögesi olarak cümleler ve metindeki diğer iletişim öğeleri, eksiltili cümleler, metin açısından cümleler, öğeler arasındaki uyumsuzluklar, bozuk cümleler.

C ve İ romanlarındaki malzemeye en genel anlamıyla yukarıdaki sınıflama çerçevesinde bakılmış, bu genel yaklaşım yanında, her sınıf için özel yaklaşımlar sonucu elde edilen bulgular sıralanmıştır. Buna göre Cezmi ve İntibah’ın cümleleriyle ilgili olarak şu bulgular elde edilmiştir:

C ve İ’de basit, birleşik ve karmaşık olmak üzere yaklaşık 3900 cümle vardır. Her bir birleşik ve karmaşık cümlede de sayıları bazan onlarla ifade edilebilecek basit cümle vardır. Yani C ve İ’de diğer cümlelerle birtakım yapısal ve / veya anlamsal ilişkileri bir kenara bırakılırsa sayısı neredeyse 10. 000’i bulan basit cümle vardır.

C ve İ'nin üçte birlik bir bölümünü isim cümleleri oluşturmaktadır. İsim cümlelerinde zarf fiiller dışında, isim işlevi görebilen hemen her dil birimi isim Y'si olabilmektedir. İsim cümleleri genel olarak Ö + Y'den oluşmaktadır. İsim cümlelerinde N bulunmadığı gibi, DT de çok nadir olarak bulunur. Yaygın kanının aksine, isim Y'lerinde 3. kişi çekimlerinde i- fiili yoğun olarak düşürülmemiştir.

C ve İ'nin üçte ikilik bir bölümünü fiil cümleleri oluşturmaktadır. Bunların çoğu, Y'si çekimli basit bir fiilden oluşan cümlelerdir. Bir bölümünde ise fiil Y'si, tasvir fiilinden, birleşik fiilden, deyimlerden veya ikilemeli kalıplaşmış kullanımlardan oluşmuştur. C ve İ'deki fiil cümlelerinin yoğunluğu, her iki romanın da olaylı, eyleme dönük olmasından ve özellikle C'de diyalogların bolluğundan kaynaklanmış olmalıdır.

C ve İ'de düz cümlelerin sayısı devrik cümlelere oranla oldukça fazladır. Bu durum, inceleme metinlerimizin yazılı dile ait olmasından kaynaklanmaktadır. Devrik cümlelerin çoğu manzum parçalarda yer almaktadır. Mensur parçalardaki devriklikler ise genel olarak yalnızca bir seslenme sözcüğünün Y'den sonra gelmesiyle ortaya çıkmıştır. Y'nin yeri esas alındığında ortaya çıkan sonuç budur. Ancak cümlenin diğer öğelerinin yeri de, incelemeye değer özellikler gösterir. Buna göre C ve İ'nin cümleleri için, Türkçenin söz dizimsel yapısıyla ilgili yaygın olan görüş (Ö+ ZT+ / DT + N + Y) üzerinde yeniden düşünmek gerekir.

Türkçe cümlelerde “ünlem cümlesi” diye ayırıcı bir özellik yoktur. Olumlu cümleler ise dilin en sıradan cümle kuruluşlarıdır. Bu bakımlardan üzerinde özellikle durulması gereken cümleler olumsuz cümlelerle soru cümleleridir. C ve İ'de olumsuzluklar; cümle Y'sine olumsuzluk ekinin eklenmesiyle, “değil” olumsuzluk edatıyla, “ne ... ne (de)” bağlacıyla, bir bölüm isim cümlelerinde de “yok” Y'siyle sağlanmaktadır. Bazan cümledeki “ne” sıfatı da (Ne faidesi var ki / Ne çare ki gibi) cümleye olumsuz anlam verebilmektedir. Soru anlamları ise; cümlenin herhangi bir ögesine soru ekinin eklenmesiyle, cümlede herhangi bir soru zamiri veya soru sıfatı bulunmasıyla, “ya” ünlemiyle, “değil mi / öyle mi” kalıplarıyla veya vurguyla oluşmaktadır. C ve İ'de gerek basit, gerek birleşik veya karmaşık cümlelerde soru anlamı en fazla cümlenin herhangi bir ögesinde soru ekinin veya herhangi bir soru sıfatının / soru zamirinin bulunmasıyla oluşmaktadır. Bu durum gözlediğimiz kadarıyla Türkiye Türkçesi yazı dili için de geçerlidir. C ve İ'deki soru cümlelerinin çoğu yanıt

beklemeyen soru cümleleridir. Yanıt beklemeyen bazı soru cümleleri ise kalıplaşma eğilimindedir: Ne yapalım / Ne yalan söyleyeyim gibi.

C ve İ'deki yaklaşık 3900 cümlelerin 1720'si basit cümledir. Bunlar, i- fiiliyle çekimli tek bir isim Y'sinin veya çekimli tek bir fiilin yani fiil Y'sinin bulunduğu cümlelerdir. Türkçe üzerine yapılan ve yapılmakta olan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda Türkçede "girişik birleşik" cümle yoktur. Çünkü girişiklik yalnızca fiilimsilerle oluşmamaktadır. Ancak içerisinde fiilimsilerin bulunduğu cümlelerde, başka yapı özellikleri bulunduğu da muhakkaktır. Bu bakımdan hiç değilse basit cümleleri, içerisinde fiilimsi bulunup bulunmamasına göre sınıfladık. Gördük ki C ve İ'de, içerisinde bir veya birkaç fiilimsi bulunan basit cümlelerin sayısı, içerisinde fiilimsi bulundurmayan basit cümlelerden çok daha fazladır.

Sıralı birleşik cümlelerin saptanmasında her zaman bir tercih söz konusudur ve bu yönüyle bu saptamalar tartışmaya açıktır. Sıralı cümlelerde, birleşenler arasında ardışık ilişki vardır. Böylelikle art arda gelen birleşenlerin sayısı $(1) + (2) + (3) + (4) + \dots$ 'ü bulmaktadır. Metin, basit, birleşik ve karmaşık cümlelerin sıralanmasından oluşur. Bazı iç içe birleşik cümlelerde veya ana yapısı iç içe birleşik cümlelerde, bazı cümleler, iç cümle / cümleler yani tırnak cümlesi / cümleleri olarak özgürce sıralanır. Dildeki bu tür sıralılıkları "ikincil sıralılıklar" olarak değerlendirmek gerekir. C ve İ'de bu özellikte pek çok sıralı cümle vardır.

C ve İ'deki bağlı birleşik cümleler, "tek bağlaçla bağlananlar" ve "iki bağlaçla bağlananlar" olmak üzere iki öbektir. "Tek bağlaçlı bağlı birleşik cümleler", iki cümlelerin "ve, veya, fakat, ne ... ne (de)" gibi bağlaçlarla bağlanmasından oluşur. "İki bağlaçlı bağlı cümleler"de ise "ve fakat, ve hatta" gibi iki bağlacın kullanılması söz konusudur. Üst üste gelen bağlaçların ilki hemen her zaman "ve" olmaktadır. C ve İ'de iki bağlaçlı bağlı birleşik cümlelerin sayısı diğerleriyle oranla oldukça azdır. Gerek tek, gerek iki bağlaçlı bağlı birleşik cümlelerde, bağlaç bölümü iki iki cümlelerin arasında yer alır. Yalnızca "mademki" bağlaçlı bağlı cümlelerde "mademki" bağlacı birleşenlerin ilkinin başında yer almaktadır. C ve İ'de bağlaçlar cümle açıcı işleviyle de kullanılmaktadır. Bu durumda bağlı birleşik cümlelerin birleşenleri arasında bir ayrışma söz konusu olmaktadır.

Ki'li birleşik cümleler bir yardımcı cümlenin “ki” bağlacı yardımıyla ana cümleye katıldığı cümlelerdir. Ki'li yardımcı cümleler genel olarak, ana cümleye doğrudan doğruya Ö, N olarak veya ana cümlenin Ö, N veya Y'sine katılmaktadır. Ana cümleye DT işleviyle katılan ki'li yardımcı cümlelerin sayısı oldukça azdır. Bazı ki'li birleşik cümlelerde, ki'li yardımcı cümlenin işlevi saptanamayacak kadar belirsizdir. Ki'li yan cümleler, genel olarak ana cümlede bir öge olarak bulunan veya öge içerisinde yer alan zamirlerle veya “bir” gibi belirsizlik işlevli zamirsi sözcüklerle anlamdaki kapalılığı ortadan kaldırma işlevi taşırlar.

Şartlı birleşik cümleler, şartlı yan cümlede tasarlanan şart yargısının niteliğine göre “gerçek şart cümleleri” ve “gerçek olmayan şart cümleleri” olmak üzere ikiye ayrılır. Şartlı birleşik cümlelerde genel olarak şart yargısı ana cümle Y'sine bağlıdır. Yani şart, ana cümle Y'sinin şartıdır. Ancak C ve İ'deki bir bölüm şartlı birleşik cümlede, şartlı yan cümle fiilimsi öbeklerine veya isimlere bağlıdır. Şartlı yan cümleler, ana cümle Y'sine genellikle ZT işleviyle katılır. Şartlı yan cümlenin Ö, N, DT olduğu cümlelerin sayısı oldukça azdır. Şart ekini, bazı araştırmacıların zarf fiil eki olarak değerlendirmelerinin ana nedeni bu olsa gerektir. Gerçek olmayan şart cümlelerinde, yan cümle ile ana cümle arasında genel olarak karşılaştırma ilgisi vardır. Bu ilgi, genellikle, “şart + da / de” veya “şart + bile” yapısıyla sağlanmaktadır. Şartlı yan cümlelerin bir ana cümleye bağlanmadığı, yani ana cümle olarak kullanıldığı durumlarda şart yan cümlesi “dilek” veya “olasılık” anlamlı olmaktadır.

İç içe birleşik cümleler, bir ana cümleye veya ana cümle ögelerinden birine bir söz dizimsel işlevle, doğrudan doğruya katılan bir iç cümlenin bulunduğu cümlelerdir. İç cümleler, ki'li ve genel olarak şartlı yan cümlelerden farklı olarak bağımsız olarak da kullanılabilir özelliğine sahiptir. Türkçede fiilimsilerle zaman ekleri büyük oranda birbirine benzediği ve 3. tekil kişi zaman çekimlerinde, kişi ögesi sıfır ekli bulunduğu için, iç içe birleşik cümlelerin sınırlarını belirlemek güçleşmektedir. “Dedi / der” ana Y'li iç içe birleşik cümlelerle “dedi ki / der ki” yapılı ki'li birleşik cümleler arasında büyük bir yapı benzerliği vardır. C ve İ'de iç içe birleşik cümlelerin büyük çoğunluğu, tiyatro metinlerindeki diyalog tekniğine benzer bir yapılanmayla oluşmuştur. Mektup ve dilekçe cümleleri de iç cümleleri ayrılmış iç içe birleşik cümle görünümündedir.

Birleşenleri arasındaki bağın en zayıf bulunduğu birleşik cümle tipi ara cümleli birleşik cümledir. C ve İ'de bu özellikte yalnızca birkaç cümle vardır.

C ve İ'nin büyük çoğunluğu, ana yapısı herhangi bir birleşiklik özelliğine sahip olan karmaşık cümlelerden oluşmaktadır. Bu cümlelerin büyük çoğunluğu, metni algılayışı güçleştirecek oranda uzundur. Bu uzunlukların nedenleri, basit veya birleşik cümlelerin fiilimsilerle bağlanması ve / veya birkaç sayfayı bulan diyalogların veya monologların iç içe birleşiklik özelliğiyle verilmesidir.

Tamlayıcı konusu, cümle bilgisi incelemeleri açısından önemli bir konudur. Ancak bu konu üzerinde yeterince durulmuş değildir. Biz C ve İ'den yola çıkarak fiillerin ve bu bağlamda fiilimsilerin ve isimlerin aldıkları durum ekli tamlayıcılar üzerinde genel bir bakış açısıyla durduk. Gördük ki "cümle", aslında Y'lerle tamlayıcılarının ilişkisi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bazı fiiller bazı tamlayıcıları daha sık almaktadır: + A başla-, +A çalış-, +A kalkış- gibi. Ancak bu durum, bu yapıların birleşik fiil olarak değerlendirilmesi için yeterli bir gerekçe olamaz.

C ve İ'de büyük oranda "cümle açıcılar" kullanılmıştır. Cümle açıcılar, metin içerisinde önceden söylenmiş bir cümleyle ilgi kurarak, sonradan gelen cümleye "giriş" işleviyle kullanılır. C ve İ'de genel olarak bağlaçlar, zarflar (ve zarf fiil öbekleri) açıcı işleviyle kullanılmıştır. Birkaç cümlede açıcılar cümle biçimindedir.

C ve İ'deki iletişim ögeleri yalnızca cümleler değildir. Metinler, yalnızca cümlelerden oluşmuş birlikler olarak düşünüldüğünde metin dışında kalan başka iletişim ögeleri de vardır. Bunlar genel olarak parantez içi bilgileri, başlıklar, bölümlemeler, dipnotlar, imzalar ve kısaltmalardır.

Cümlelerin, içerisinde buldukları metnin bağlamına ve türüne göre de üzerinde durulmaya değer yanları vardır. C ve İ'de bağlam dışında da bağımsız anlamını koruyan yalnızca birkaç cümle vardır. Onun dışındaki bütün cümleler, barındırdıkları zamirler, fiilimsiler ve eksiltilelerle içerisinde buldukları metne bağımlıdır. C ve İ'de ana metin cümleleri dışında şiir, mektup, ve dilekçe cümleleri de vardır. Ana metin cümleleri ise çoğunlukla tiyatro metinlerine özgü bir yapılanmayla oluşmuş küçük metinlerden (mikrometin) oluşmuştur.

C ve İ yazı dili metinleri olduğu için eksiltile cümleler de çok az kullanılmıştır. Eksiltile kullanımlar, "ek düzeyindeki, sözcük düzeyindeki, cümle ögesi düzeyindeki ve cümle düzeyindeki" eksiltileler olmak üzere dört öbekte incelenebilirler.

C ve İ'de, cümle ögeleri arasında yer yer uyumsuzluklar vardır. Bu uyumsuzluklar Ö ve Y arasında olabildiği gibi ZT ile Y arasında da olabilmektedir.

C ve İ'de yapı bakımından eksikliklerin, fazlalıkların veya anlam bakımından düşüklüklerin yer aldığı cümleler de vardır. Bunlar "bozuk" cümleler olarak nitelendirilmiştir.

Türkçenin birleşik ve karmaşık cümleleri genel olarak hangi yapılanmalara sahiptir? Bu konuda açıkça söylenmese de, Türkçe yazılı dilde en fazla sayıda bulunan karmaşık cümlelerinin sonsuz yapılanmada olduğu biçiminde bir kanı vardır. Ancak bu durum gerçekten böyle midir? Dizin metni hazırlamak bu konuda bize bir fikir verdi. Buna göre cümle yapılanmaları, sonsuz sayıda değil belli sayıdadır. Peki bu yapılanmalar yani formüller nasıl saptanabilir? Bunu saptamanın sanıldığından çok daha güç olduğunu hemen belirtmek gerekir. Öncelikle, böyle bir çalışmanın, Türkçenin bütün tarihsel ve çağdaş dönemlerini kapsamı önemli bir sorundur. Ayrıca bu genişlikte bir çalışma, ancak bir ekiple ve büyük projelerle gerçekleştirilebilir. Bunun ötesinde, genel cümle bilgisi çalışmalarında olduğu gibi, herhangi bir dönem, bir yazar vb biçimlerinde sınırları belli çalışmalarla bütünü elde etme yoluna gidilebilir.

Dizin metni bölümünde her cümleye (ve cümle değeri taşımayan diğer iletişim ögelerine) bir numara verdiğimizizi belirtmiştik. Birleşik ve karmaşık cümlelerde, birleşenleri de, ilişkilerine göre iç / yan cümle numaralarıyla belirledik. İşte C ve İ'nin cümleleri konusunda, bütün bu cümle numaraları bir araya getirilerek birtakım formüller elde etmek olanaklıdır. Gerçi bizim dizin metninin tümünü bu açıdan tarama fırsatımız olmadı. Ancak belli izlenimler edindik. Bu izlenimlerimizi sıralamak ve yapılacak geniş kapsamlı çalışmalara başlangıç olmak amacıyla, bir deneme yapmak istedik.

Buna göre, Türkçede birleşik cümle yapılanmalarının formülleri bellidir. Sıralı birleşik cümleler "(1) + (2)", "(1) + (2) + (3)", "(1) + (2) + (3) + (4)" formüllerine sahiptir. Cümle bilgisi konusundaki yaklaşıma göre, ardışıklık ilişkisiyle sıralanan birleşenlerin sayısı artabilmektedir: (1) + (2) + (3) + (4) + (5) vb. Bağlı birleşik cümleler, genel olarak "(1) + bağlaç + (2)" yapılanmasına sahiptir. Bağlaç yerine, bağlama işlevli başka tür sözcükler veya başka sözcük öbekleri kullanılabilir. Yalnızca "mademki" bağlaçlı bağlı birleşik cümleler başka tür bir yapılanmaya sahiptir: "(1)

Mademki + (2)". Ki'li birleşik cümleler, genel olarak "(1) ki (2)" formülüyle oluşurlar. Ancak bu oluşumda, birleşenler arasında, bağlı birleşik cümlelerde olduğu gibi "(1) + bağlaç + (2)" ilişkisi değil, "(1) ki (2)" ilişkisi vardır. Çünkü ki'nin önüne geldiği cümle yan cümle olarak, sonunda veya içinde bulunduğu cümleye katılmaktadır. Yalnızca birkaç ki'li birleşik cümlede, birleşenler arasında bağlı birleşik cümlelerdeki ilişki vardır: "(1) + ki + (2)". Şartlı birleşik cümleler "1(1.1) + (1.2)" yapılanmasıyla oluşurlar. (1.1) cümlesi, (1.2) cümlesinin yan cümlesi durumundadır. İç içe birleşik cümlelerde, en basit anlamda "(1) (1.1)" yapılanması vardır. (1.1) cümlesi, (1) cümlesinin ya doğrudan doğruya ögesi durumundadır, yada (1) cümlesinin herhangi bir ögesine katılır. Bu özelliğiyle ki'li birleşik cümlelere benzer. Ancak birleşenlerinin, bu ilişkileri sırasında herhangi bir bağlaca gereksinim duymamasıyla ki'li birleşik cümlelerden ayrılır. Ara cümleli birleşik cümlelerde birleşenlerin ilişkisi oldukça zayıftır. Bu birleşik cümlede "(1) (1^{ara})" yani "(1a) + (1^{ara}) + (1b)" yapılanmasından söz edilebilir.

Karmaşık cümleler üzerinde bu açıdan söz söylemek ise oldukça güçtür. Çünkü karmaşık cümleler, birleşik cümlelerin özgürce ve sınırsız birleşenlerle bir araya geldiği cümle görünümündedirler. Ayrıca dizin metninin bu açıdan bütünüyle taranması gerekir. Biz yalnızca bir fikir vermesi açısından, birkaç karmaşık cümlede ortaya çıkan yapılanmaları sıralamakla yetiniyoruz:

(1) (1.1) (1.1.1) (1.1.2) (1.2). C, 251 (Ana yapısı da ikincil yapısı da şartlı birleşiklik olan bir karmaşık cümle.).

(1) (2) (2^{ara}). C, 481 (Ana yapısı sıralı, ikincil yapısı ara cümleli birleşiklik olan bir karmaşık cümle.).

(1) (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) + fakat + (1.1.1.2) (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) + de + (1.1.2.2.2) (1.1.3) []. C, 795 (Ana yapısı eksilteli bir iç içe birleşiklik, ikincil yapıları sıralı ve bağlı birleşiklik olan bir karmaşık cümle.).

(1) (1.1) "(1.1.1) + de + (1.1.2)" deyince, aralarında:

(1.2) "(1.2.1) (1.2.2)"

(1.3) "(1.3.1) (1.3.2) (1.3.3) (1.3.4) (1.3.4.1) + de + (1.3.4.2) (1.3.5)" yollu

(1.4) "(1.4.1) Mademki + (1.4.2)" (2). İ,530 (Ana yapısı sıralı, ikincil yapıları iç içe, bağlı, şartlı ve sıralı birleşiklik olan bir karmaşık cümle.).

Şu karmaşık cümlede ise algılamayı bile güçleştirecek kadar çok birleşen vardır. C ve İ'deki çoğu karmaşık cümle, benzer yapı özelliği göstermektedir:

(1) + fakat + (2) (2.1) (2.2) (2.2.1) "(2.2.1.1) (2.2.1.2) (2.2.1.3) (2.2.1.4) (2.2.1.4.1) (2.2.1.4.2) (2.2.1.4.3) (2.2.1.4.4) (2.2.1.5) (2.2.1.5.1) (2.2.1.5.1.1) (2.2.1.5.1.2) (2.2.1.5.2) (2.2.1.6) (2.2.1.6.1) (2.2.1.6.2) (2.2.1.7) (2.2.1.8) (2.2.1.9) []" dediği sırada (2.2.2) "(2.2.2.1) (2.2.2.2) (2.2.2.3) (2.2.2.4) (2.2.2.4.1) (2.2.2.5) (2.2.2.5.1) (2.2.2.5.2) (2.2.2.5.2.1) (2.2.2.5.2.2) (2.2.2.6) (2.2.2.7) (2.2.2.7.1) (2.2.2.7.2) (2.2.2.7.2.1) (2.2.2.7.2.2) (2.2.2.8) (2.2.2.8.1) + da + (2.2.2.8.2)" yollu (2.2.3) "(2.2.3.1) (2.2.3.1.1) (2.2.3.1.2) (2.2.3.1.2.1) + de + (2.2.3.1.2.2) (2.2.3.2) (2.2.3.2.1) (2.2.3.2.2) (2.2.3.3) (2.2.3.3.1) ki (2.2.3.3.2) (2.2.3.3.2.1) + da + (2.2.3.3.2.2) (2.2.3.4) (2.2.3.4.1) + da + (2.2.3.4.2) (2.2.3.5) (2.2.3.5.1) + de + (2.2.3.5.2) (2.2.3.6) (2.2.3.7) (2.2.3.8) (2.2.3.9) (2.2.3.10) (2.2.3.11) (2.2.3.11.1) (2.2.3.11.2) (2.2.3.12) (2.2.3.13) (2.2.3.14) (2.2.3.15) (2.2.3.16) (2.2.3.17) (2.2.3.17.1) (2.2.3.17.2) (2.2.3.18) (2.2.3.18.1) (2.2.3.18.2) (2.2.3.19) (2.2.3.19.1) (2.2.3.19.2) (2.2.3.20) (2.2.3.20.1) (2.2.3.20.2) (2.2.3.21) (2.2.3.22) (2.2.3.22.1) (2.2.3.22.1.1) (2.2.3.22.1.2) (2.2.3.22.2) (2.2.3.22.2.1) (2.2.3.22.2.2) (2.2.3.23) (2.2.3.23.1) (2.2.3.23.2) (2.2.3.24) (2.2.3.24.1) (2.2.3.24.2)" deyincede (2.2.4). C, 1700.

Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

NAMIK KEMAL'İN ROMANLARINDA CÜMLE

(2. CİLT)

97446

Muna Yüceol ÖZEZEN

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ÖZMEN

DOKTORA TEZİ

Adana / 2000

TC. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

2. DİZİN METNİ

2.1 CEZMİ

3

/ 1 BİRİNCİ FASIL

-1-

2 (1) Hicretin onuncu asrı ki (1.1) birinci senesinde üçüncühanedan-ı hilâfetin onuncu padişahı olan Sultan Süleyman-ı Kanunî'nin vilâdeti ikbal-i istikbaline beraat-ı istihlâl olmuş idi, vukuat ve keşfiyat-ı azimece tarih-i insaniyetin ekser karununa tevaffuk eder.

3 (1) Güyaki yed-i kudret bir kaç bin senelik müessir celileyi bir yere toplamış da (2) nazar-ı hikmete karşı bir mucize daha göstermek için yüz yıldan ibaret bir zaman içine sıkıştırmış idi.

4 Filhakika şarkta "Kuteybe bin Müslim" in idamı, garpta "Abdurrahman El-Fahri" nin inhizamı üzerine tûlen "Pirene" dağlarıyla "Gobi" çölleri ve arzen bahr-ı muhit-i cenubî ile Kıpçak hudutları dahilinde

4 kalan İslâmiyet ve İspanya'dan maada Avrupa'nın ekser cihatını / istiap eyleyen Hristiyanlık âlemlerinde "Memun" ile "Şarlmayn" ın irtihallerinden sonra, mülûk-i tavaif ve ehl-i salip muharebatından maada tarihçe ehemmiyet gösterir ve hususiyle insaniyete taallûk eder hemen hiç bir vaka zuhur etmemişken, ebna-yı beşerin fikir ve ikdamında görülen bu sükûn-ı âdet-perestane yedinci asırda bir meyl-i icat ile hitam buldu. 5 (1) Hatta ateşi bile insaniyetin pençe-i galibanesinde mahkûm eylemek şanından olan nazar-ı hikmet, barutun muharebelerde istimaline o asır içinde başlamış ve (2) bir koca âlemi zorbazu-yı irfan ile istediği şekle getirmek istidadını haiz olarak, vücuda gelen Fatih, barut gibi bir kuvve-i mukavemet-suzu topçuluk sanatında icra eylediği tadilât ve ikmalât ile eslihanın her nevine tevaffuk edecek bir hâle dokuzuncu asırda getirmiş idi. 6 (1) Fakat onuncu asırda idi ki (2) barut toptan tüfeğe intikal eylediğinden, erbab-ı harp, melâike-i azap gibi ellerinde birer taziyane-i ateşin istimal etmeğe muktedir oldular.

7 Filhakika otuz beş senelik bir ikdam-ı takat-berendezane ile tûlen "İzmir" körfezinden "Moğol" ve arzen dikinden "Kıpçak" sahralarının müntehasına kadar imtidat eden yerler içinde o zamanlar mevcut olan dört

- 5 yüz / milyona karip İslâm'ı bir hükûmetin saye-i rayatına cem etmek ve cenuben Mısır ve Yemen'de hutbesini okuttuğu gibi şimalen dahi Moskova'ya ve Lehistan'ın vasatlarına kadar ketibe-i ikbalinin mukaddemelerini isal eylemek cihetleriyle malik olduğu yerlere nispet İskender'in fütühatını, küreye nispet rub-ı meskûn derecesinde bırakan Timur, dokuzuncu asır ricalinden idi. 8 (1) Fakat onuncu asırda idi ki (2) Sultan Selim-i Evvel, küre-i zemini bir padişah için az görerek, sekiz seneden ibaret olan devr-i saltanatında Mısır ile umum Arabistan ve yarı Kürdistan'ı bir merkeze rapteyledikten başka hilâfet-i İslâmiye'yi vezaifini bihakkın icraya muktedir bir hanedana naklederek İskender'e, Cengiz'e ve hatta Timur'a dağ-ı derun olan cihangirlik fikrinin İslâmiyet kuvvetiyle husulüne lâzım olan esbabı istihzar eyledi.

9 Filhakika her nazar-ı tedkike nice yüz bin müşavir, her kalem-i tahrir nice yüz bin muavin vermek şanından olan tabaat "Foster" namında bir sahib-i hayrın himmetiyle tabiatın hazinetül-gayp ihsanından meydan-ı zuhura dokuzuncu asırda çıktığı ve basmanın bigayrıhakkın mevcudu addolunan "Faust" ve "Gutenberg" o sanat-ı cihan- bahadan dokuzuncu

- 6 asırda istifade / eylediği gibi tabaatın en büyük ve en faideli ikmalâtından madut olan kalıp çeliklerini "Şofer" yine dokuzuncu asırda ihtira eylemiş idi. 10 (1) Fakat onuncu asır içinde idi ki (2) cihan-ı marifette gerçekten bir "devran-ı haşır" vücuda getirmeğe bais olan ve fitrat-ı beşeri müsteit olduğu istikmalâta isal için hemen tabiat-ı külliye kadar hizmeti görülen o sanat-ı celile sihrolmak, hattatların menfaatine mugayir bulunmak ve hatta en faidesiz lağviyattan sayılmak gibi hayvanlara bile yakışmayacak birtakım tarizat ve mümaneattan kurtularak -hayfa ki İslâm mülkünde bayağı zuhuru bile haber alınmaksızın- Avrupa'nın her tarafına intişar eyledi.

* Kolomp güvercin demektir.

11 Filhakika, meşhur " Kristof Kolomp"* sefine-i Nuh'tan toprak taharrisine giden güvercin gibi bir şiddetli tufan-ı itiraz arasından çıkararak, Amerika'yı keşif ile âlem-i insaniyete yine bu âlem içinde bir cihan-ı diğer ilhak etmeğe dokuzuncu asırda muvaffak olmuş idi.

12 (1) Fakat onuncu asır içinde idi ki (2) Avrupalılar Amerika'nın hemen her cihetine sokularak kudret-i fatıradan başka hiç sanat görmemiş olan öyle bir cihan-ı gaybin havi olduğu her türlü hazain-i fevaitten hisse-yap olmağa başlamışlar idi.

7 13 Onuncu asrın meziyeti böyle ikmalâta münhasır değildir. 14 (1) Yine o asır içinde idi ki (2) Süleyman-ı Kanunî, Osmanlı bayrağını şafaklar içinde doğmuş bir hilâl gibi, Viyana'da, Tebriz'de, İspanya'da, Hindistan'da dolaştırarak, dünyanın şarkına, garbına şaşaa-nisar-ı hayret eylemiş idi.

15 (1) Yine o asır içinde idi ki, (2) "Hayrettin Paşa" sefain cihadının top dumanlarını ebr-i rahmet gibi, afakı tutacak bir hâle getirerek, Akdeniz'i liva'ül-hamd-ı Muhammedî'nin saye-i istilâsına aldıktan sonra, ganimet-i gazası olan koca bir mülkün¹ tac-ı saltanatını hilâfet-i İslâmiye'nin atbe-i ikbaline takdim ile hâkim iken, hadimliği ihtiyar etmek gibi yegâne bir hamiyet izhar eylemiş idi.

16 (1)Yine o asır içinde idi ki, (2) "Devlet Giray-ı Sanî" ikinci hücumunda Moskova taraflarına ateşzen-i istilâ olarak şimalin karlı, buzlu sahraları içinde, güya üç asır sonra gelecek bir cihangire ders-i ibret² ve Purusya memuruna nümune-i imtisal³ gösterir gibi sınaî bir yanardağ peyda eylemiş idi.

8 17 (1) Yine o asır içinde idi ki (2) "Babur Han" ceddi / olan ve fütuhatının kesret ve vüsatine nazaren azam-ı cihangiran addolunan Timur'un

¹ Cezayir mülkü.

² Birinci Napolyon.

³ Moskova'yı yakan Roskoyçin

bir kaç yüz bin asker ve bin türlü meşakk-ı sefer ile zaptedebildiği Hindistan'ı hemen on beş bin kişi ile, bir kaç yüz bin askere malik bir devletin elinden nez etmiş idi.

18 (1) Yine o asır içinde idi ki (2) "Şir Han Ferit" Afganlı bir askerin oğlu iken, hasail-i cihansitaniyesi kuvvetiyle Hind'in şark-ı şimalisinde kendine mahsus bir devlet teşkil ederek, "Babür" saltanatı gibi, nevezuhur ve binaenaleyh her türlü kudret ve asabiyete malik bir devleti muzmahil etmek derecesine getirmekten başka (2.1) ömrü müsait olsa o da Sultan Selim-i Evvel gibi cihangirliğe bir büyük istidat ibraz eylemişti.

19 (1)Yine o asır içinde idi ki (2) Turan'da "Devlet-i Şeybaniye" ve hususiyle salâtin-i "Şeybaniye"den "Ubeydullah" devlet-i Cengiziye'nin "Berke Han" * zamanında olan şaşaa-i ikbalini iadeye ümitler verecek kadar parlamaya başlamış idi.

9 / 20 (1)Yine o asır içinde idi ki (2) Sünnîlerin silâhıyla çevrilmiş bir daire-i ahenin içinde kalan İran'da "Safevî" taraftarlarının taassubu esasını kanlarla tahmir ederek bir devlet-i Şia teşkiline muktedir olmuştu.

21 (1) Yine o asır içinde idi ki (2) Almanya İmparatoru meşhur "Şarlken" Sultan Süleyman'ın kuvve-i kahiresine karşı durmak için senelerce uğraştıktan ve Viyana'yı Osmanlı muhasarası ve Macaristan ve Hırvatlığın ekser cihetlerini İslâm istilâsı altında gördükten sonra, kendisine saray-ı hükûmete bedel bir manastırı mezar-ı dünyevî ihtiyar etmiş idi.

[[Yine o asır içinde idi ki İspanyollar, Gırnata medeniyetgâhını mazlum, Meksika vahşet- abadını masum kanına gark ederek şarkta, garpta temaşası nazar-ı hikmete kan ağlatacak bir dehşetli gurup levhası peyda

* Berke Han, Batu Han evlâdından ve deşt hükümdarlarından olarak evlâd-ı Cengiz'den en evvel İslâm ile müşerref olan zattır. Kıpçak ve Moğolistan'da hükmü cari idi. Tuna ve Bulgaristan'dan geçerek İstanbul'un muhasarasına gelmiş ve Rum İmparatorluğu'nu haracgüzar eylemiştir. Abak Han ve hususiyle Hilâfet-i Abbasiye'nin inkırazından sonra Hulâgu ile galibane hayli muharebeleri vardır. Cengiz hanedanının eazimindedir. Asıl ismi (Berkay) olarak İslâm'ını izhar ettikten sonra zamanının uleması (Berke) tesmiye ettiler.

da eylemişlerdi.]]¹

22 (1) Yine o asır içinde idi ki (2) dünyalara sığışamamakta ziya-yı şems ile rekabet eden bir zeka* abad-ı mutlâkayı seyredencesine birtakım tedkikat-ı riyaziye ile istikrar-ı / şems ve devr-i arzı ispat ederek, tâbi olmadığı bir dinin mucizat-ı bakiyesinden olan bir ayet-i kerimenin meal-i alisini fennen izah eylemiş idi.

23 (1) Yine o asır içinde idi ki (2) dünyaları ihata edecek bir tufan-ı marifeti zihnine sığıştırabilmek hârikasına mazhar olanlardan meşhur "Vaska dö Gama" umman içinde mestur olan Ümit Burnu tarikini keşfetmekle Portekizler eşcarı altın semereler verir, nebatatı gümüş çiçekler açar bir kimya bahçesi itlakına şayan olan Hindistan'ın mahsul-i servetinden Avrupa'yı müstefit etmeğe başlamışlar idi.

24 (1) Yine o asır içinde idi ki (2) hükm-i galibanenin cihan medeniyeti zir-i pay-ı istibdadında ezmek için yapılmış bir timsal-i ahenini hükmünde olan Napolyonları, Bismarkları bile bir çok telâşlara düşüren "Jizvit" cemiyeti zadegândan iken, dilenciliğe kadar tenzil etmiş gözü açık fakat ayağı topal, sureti insan fakat kendi şeytan bir mahlûk-ı garibin saye-i taassup ve riyasında tesis eylemiş idi.

25 (1) Yine o asır içinde idi ki (2) Yemen'den kahve, Amerika'dan tütün birbirini müteakip halkın muarrız-ı hevesatına / atılarak, insanlar için

¹ Çalışmamızın başında metinde yer verdiğimiz bu cümle, daha sonraki çıktılarda kağıt üzerinde görünmediği için biz bunu, cümleleri numaralandırmamızdaki bir karışıklık olarak değerlendirmiştik. Buna dayanarak C'yi yeniden numaraladık. Ancak bir sonraki çıktıda bu cümleyi yeniden gördüğümüzde İnceleme bölümü geri dönülemeyecek kadar ilerlemişti. Bu yüzden "[[]]" içinde gösterdiğimiz bu cümle inceleme dışında kalmıştır.

*Kopernik

biri mayi, biri havaî iki siyeh-belâ-yı ihtiyaç daha peyda olmağa başlamış idi.

26 İşte sergüzeştini yazmak istediğimiz "Cezmi" de "mevsim-i idrâk-i garaip" vasfına lâyük olan o asrın ricalindendir. 27 (1) (1.1) Tercüme-i hâli öyle vakayi-i azimeden madut değilse de (1.2) zaten bir garabeti cami olmağa beraber devletin bir büyücek muharebesine de taallûk eylediği için nazar-ı mütalâaya şayestedir itikadında bulunduk. 28 Onun için tahririne cesaret ediyoruz.

-2-

29 Cezmi dünyaya dokuz yüz altmış iki tarihinde geldi. 30 Fakat insan içine dokuz yüz seksen iki tarihinde karıştı. 31 (1) Yani o zaman -turfanda yetişmiş meyveler gibi-vakitsiz asarını gösteren fetaneti sayesinde pederinden mevrus bir sipahi tımarına malik olmuş, (2) o zaman kendini insan bilerek insan için lâzım olan mesail-i maişetle uğraşmağa, şahıs tecrübe etmeğe, iş öğrenmeğe başlamış idi.

12 32 O sırada ise Sultan Selim-i Evvel cennet-i alâdan kendini araya araya dünyaya inmiş bir kasır hükmünde olan / merkadine, Süleyman-ı Kanunî felekten ikbaline hürmeten ayağına düşmüş bir kubbe gibi görünen meşhedine çekilmiş idi.

33 Hayrettin merhumun kabrindeki ağaçlardan, çimenlerden gemilerine yelken veya gemicilerine kanlı kefen olmağa özenerek yaratılmış gibi, beyazlı kırmızılı çiçekler açılmağa başlamış idi.

34 Devlet Giray-ı Sanî'nin o toprağı yanardağlardan alınmış kalbi, o parlaklığı fecr-i şimaliye gıpta-resan olan fikri hâk-i fenada, zulemat-ı ademde mestur olmuş idi.

35 Osmanlı mülkünde bu eazime kılıcıyle, kalemiyle hizmet eden ashab-ı kudretten Pir Mehmet Paşa'yı oğlu tesmim etti! 36 Mukbil İbrahim Paşa, Ahmet Paşa cellât elinde can teslim eylediler. 37 Zenbilli, İbn Kemal, Ebussuut, Rüstem Paşa, Pertev Paşa mesned-i ikbali sedir-i gufrana tahvil etmişlerdi. 38 Turgutça Paşa, Piyale Paşa, Salih Paşa, Ramazan Paşa derya-yı rahmete gark olmuşlardı.

39 (1) (Hikâyenin müntehasına kadar okunulduğu hâlde anlaşılacağı vechile Cezmi'nin Hint ile, Avrupa ile, Turan ile hiç münasebeti yok idi ki (2) oralarda zuhur edip de, isimlerini yukarıda zikrettiğimiz eazimden
13 tekrar bahse hacet olsun. 40 Yalnız sadet / Osmanlılara, Tatarlara, İranlılara ait olduğundan bendeniz de sözümü dünyanın o cihetlerine hasredeceğim.)

-3-

41 Saltanat-ı seniyece Cezmi'nin zaman-ı zuhurunda bu kadar adam zayı olmağla beraber defter-i ekabir kapanmamış idi. 42 Kılıç Ali Paşa Hayrettin'in, Turgutça'nın, Piyale'nin Avrupa'ya karşı Akdeniz'de hasıl ettikleri tufan-ı istilâ dehşetlerini idame eder dururdu.

43 (1) (1.1) Yemen'in, Tunus'un birinci fatihleri olan Hadım Süleyman Paşa, Piyale Paşa yer altında münzevi ise de (1.2) o mülkün de fatih-i sanîsi olan Sinan Paşa kubbe-i humayunda vezir-i rabi makamında otururdu.

44 Kıbrıs'ın fethinde bir himmet ve maharet-i fevkalâde ibraz eden ve o cihetle Osmanlı seraskerlerinin birincilerinden madut olan Kara Mustafa Paşa vezir-i salis idi.

45 Erkân-ı erbaa namıyla müştahir olan ve devletin kuva-yı maneviyesi hükmünde bulunan dört zatın birincisi memlekette irtişa ve müdahenenin mucidi sayılan Şemsi Paşa ise ikincisi de Sıddikî bir azim, Ömerî bir tevfik,
14 Osmanî bir fedakârlık, Haydarî bir celâdet ile (1005) / tarihinde ve Mehmet-i Salis zamanında Eğri melhame-i kübrasının kazanılmasına sebep-i müstakil olan merhum Hoca Sadettin idi.

46 Erkânın üçüncüsü, dördüncüsü olan Gazanfer Ağa ve hususiyle Canfeda Kadın nezd-i padişahîde nüfuz-ı kelâm ile şöhret buldukları gibi o nüfuzu da yüzde doksan itibariyle hayra sarfederlerdi.

47 (1) Yemen'in fatih-i hakikîsi addolunmağa şayan olan nevresidgân-ı celâdetten Özdemiroğlu Osman Paşa Yemen'de Sinan Paşa'nın kahr-ı rakıbanesinden kurtularak bad-ı cenubî sürat ve hiddetiyle İstanbul'a gelmiş ve (2) biraz müddetçik Sokollu merhumun pederane ve fakat mürebbiyane

şiddetlerine uğradıktan sonra sancak beyliği ile Anadolu'yu dolaşmağa başlamış idi.

48 (Aşağıdaki tafsilâttan anlaşılacağı üzere) yeniçerilerin hıfz-ı nizamı yolunda mesnedini ve hatta nefsinı muhataraya koyan Revan ve Gence fatihi Ferhat Paşa mirahurluk ile hizmet-i padişahîde isbat-ı istihkak edenlerin biri idi.

49 (1) O zamanın en büyük adamı ise Sultan Süleyman'ın en sonraki sadrazamı olan Sokollu Mehmet Paşa merhum idi ki (2) Osmanlıların Kanunî devrinde olan azamet-i şanına bir timsal-i müşahhas olarak ahlâfa yadigâr kalmış idi.

15 / 50 Güneş gurup ettikten sonra ziyasını bir dereceye kadar idame eden kamer gibi, Sultan Süleyman'ın irtihalinden sonra o asrın pertev-i ikbalini de Sokollu hıfz ve neşrederdi.

51 (1) Sultan Süleyman'ın vefatından sonra Almanya İmparatorluğu tarafından görüldüğü bazı alayim-i husumet üzerine (1.1) "(1.1.1)Rahat durmazsanız (1.1.2) (1.1.2.1) iki hududun ortasında bir geçilmez çöl peyda eder de (1.1.2.2) şerrinizden emin olurum." tehdidiyle Avrupa'yı lerzan-ı dehşet eden o Sokollu'dur.*

52 Bahr-ı Hazez yoluyla Asya dahillerine icra-yı hüküm edebilmek için Don ve Volga nehirlerini bir cetvel ile birleştirip de Selim-i Evvel'in aksa-yı mekasidi olan ittihad-ı İslâm'a o taraftan bir tarik-i vüsul bulmakla uğraşan o Sokollu'dur.

53 (1) Selim-i Sanî devrinde Müezzinzade Kaptan Ali Paşa'nın idaresindeki Osmanlı donanmasını -Şarlken'in veled-i mader-behatası olan-"Don Juan" ile merhum Hayrettin'in rakib-i mağlûbu olan meşhur "Andre

* Rivayet Hammer'den alınmadır.

16 Dorya" bütün bütün mahvedercesine mağlûp etmekle* yalnız o hun / ve ateş tufanları arasından yirmi kadar sefine kurtarabilmiş ve Avrupa'nın kuva-yı mecmuasına karşı o kadar dehşetli bir inhizam içinde bile kalbinin cevher-i salâbetine hanel gelmemiş olan seyf-i meslûl-ı celâdet Kılıç Ali Paşa bile ertesi seneye bir donanma yetiştirebilmek fikrini işitince -hayalât arasında kalanlar gibi- titremeğe başlamış iken (1.1) "(1.1.1) Paşa meyas olma! (1.1.2) İktiza eden donanmanın demirlerini gümüşten, yelkenlerini atlastan, iplerini harirden yapmak bu devlet için mümkündür." diyen ve filhakika bir kış içinde kırk bin asker ve tayfa ile mücehhez iki yüzden ziyade sefine vücuda getirerek Kaptan Ali Paşa gibi ömründe feleğe baş eğmemiş bir mücahide bile yed-i galibesini öpmek için huzurunda baş eğdiren o Sokollu'dur.

54 Filhakika Sokollu, Selim-i Sanî'nin vefatından sonra, saray-ı humayunca bir dereceye kadar müsteskal idi. 55 (1) Çünkü padişahın şehzadelikleri esnada Üveys Paşa gibi Kadızade gibi hizmetleri şerefinden behredar olanların her biri cülûs-ı humayundan sonra bir ikinci padişah olmağı kurmuş ve (2) Sokollu'nun metanet-i vezirane ve hamiyet-i kanun-/-perveranesi ise berikilerin heves ve tasallutlarına kaviyen hail olmuş idi.

56 (1) Filhakika padişah merhum, hak-şinas ve kadir- aşına olduğundan (1.1) her ne vakit Sokollu'yu görse bunca tecarüpkâr-ı agâhane ve bir dirayet-i Felâtün-pesendane ile müeyyet olan arzlarını kabul eylediği hâlde Üveys Paşalar, Kadızadeler Budin valisi bulunan amcazadesi Mustafa Paşa'yı idam için mirahur Ferhat Ağa'yı cellâtlıkta kullanmağa ve mutemetlerinden nişancısı Münşe'at sahibi meşhur Feridun Bey'i ve kethüdası Hüsrev Ağa'yı ki biri yazı biri icraat hususunca iki yed-i iktidarî hükmünde idiler, hizmetinden ayırmağa muktedir oldular, hatta dairesinde bulunan ashab-ı imtiyazın zeametlerini, tımarlarını bile zapt ile gerek Paşa'yı

* Donanmanın inhizamı 989 tarih-i hicrisinde vuku bulmuştur.

gerek tevabiini her türlü kuvvet ve haysiyetinden mahrum bırakmağa çalıştılar.

57 (1) Fakat Paşa'nın bahşayış-i kudretten nail olduğu ulüvv-himmet, istihkak-ı merciiyet, nazar-ı hakimane, etvar-ı vezaif-perverane gibi, meziyatı nez etmek ellerinden gelmediği için yine kuvve-i idrak ve hamiyet-i iane-i sabır ve sekinet ile mesnet ve vakarını muhafaza eder ve (2) birçok

18 yıldırım / darbelerine uğradığı hâlde tarik-ı Hak'ta istikamet-nüma-yı sebat olan bazı minareler gibi, cümlelerin fevkinde görünerek, cümleye Allah yolunu göstermek hizmetinde bulunurdu.

58 (1) İşte Sokollu'nun maharet-i idare ve mekânet-i siyasiyesi kuvvetiyle idi ki (2) Cezmi'nin mebadi-i neşetinde bir takım nev-zuhur mukarripler, nev-heves mütegalloplerin seyyiesine uğrayarak gerek ahlâk ve gerek kuva-yı maddiyece inhilâle bir istidad-ı küllî göstermekte olan saltanat-ı Osmaniye ağyara karşı eski dehşet ve azametini muhafaza eder dururdu.

-4-

59 O zamanlar hükmünce gerek necabeten ve gerek kudreten düvel-i İslâmiye'nin eaziminden madut olan ve hilâfetin şimal hududuna kurulmuş bir büyük ordusu hükmünde bulunan Kırım Hanlığı da Devlet Giray devrindeki şaşasını zayi etmeğe başlamış idi. 60 Çünkü Devlet Giray'a halef olan Semin (Semiz) Mehmet Giray vücutça kanı su kesilmiş bir müsteskı addolunacak derecelerde şişman bir şey olduğu gibi bozulmuş, intifah etmiş bir kalbe malik idi. 61 Cengiz ayininin tecdidini İslâm'ın ittihadına, kendi istibdadını hilâfet-i İslâmiye'nin bekasına tercih ederdi.

19 / 62 Fakat han olduğu sırada "kalgay" nasbeylediği biraderi "Adil Giray" kendi fikrinde, kendi mesleğinde değil idi. 63 (1) Adil Giray Cezmi'den birkaç ay evvel bir bahar sabahında güneşle beraber doğmuş, (2) daha doğar doğmaz âlemin fenasına, Beni-ademin iptilâsına vakıf imiş gibi ağlamağı itiyat etmiş idi. 64 (1) Güya ki Şeyh Galip Hüsn ü Aşk'ına ziyet veren ninnisininin,

(1.1) "(1.1.1) Ey mah uyu bu az zamandır!

(1.1.2) (1.1.2.1) Çarhın sana maksadı yamandır,

(1.1.2.2) Zira katı tünd ü bi-amandır,

(1.1.2.3) Lûtfetmesi eğer gümandır!

(1.1.3) Zannım bu ki pek harap olursun." bendini Adil Giray'ın dayesi lisanından söylemiştir. 65 (1) Güyaki, (1.1) "Ta doğduğum günden beri giryanım." mısra-ı becestesi sahibinin hayaline Adil Giray piş-i nazarından geçtiği zaman sadır olmuştur.

66 Çocuk emeklemeğe başladı. 67 (1) Bir hâlde emeklerdi ki (2) (2.1) o zamanlar mahkûmlara takılan güller gibi âlemin mihnetinden bir küre yapılmış da (2.2) ayağına raptolunmuş zannolunurdu! 68 (1) (1.2) İki adım attığı zaman -// (1.1) dünya dönerken nasıl bir kuvve-i galibenin pençe-i

20 kahrında zebun olduğunu gösterir ise// - / o da hareketine kendi ihtiyarının fevkinde bir kudret mani olageldiğini gösterir idi.

69 (1) Çocuk büyümeğe başladı, (2) bahçelerde oynayışı bile yine başka çocuklara benzemezdi. 70 (1) Eline bir yaprak alır (2) havaya atardı. 71 (1) Yaprak nesimin tahrikiyle ihtizaz ettikçe üzerine tesadüf eden nurun gösterdiği hafif hafif temevvüçlere bakar, (2) (2.1) gökyüzünde de çocuklar yaprak atıyorlar, (2.2) görünen yıldızlar o yaprakların parlaklığıdır gibi birtakım hayalâta zahib olurdu.

72 (1) Havada ateş böceği görürdü, (2) kamerin bir parçası yere düşmüş de kamer gibi uçuyor zannında bulunurdu. 73 (1) Daha yaşı tahkikat ve malûmatı ile uğraşmağa müsait olmadığı zamanlar bile hayali kendine mahsus bir âlem tertip etmeğe muktedir olmuş ve (2) belki, (2.1) "Bir tasavvurla sana bin âlem icat eylerim." tahayyülünü hakikat suretinde gösterecek dereceye gelmiş idi. 74 Çünkü taben şair idi.

75 Şair nedir? 76 "Tabiatın en sevdalı zamanlarındaki hazin hazin tebessümlerinden yaratılmış bir mahlûk!.. " 77 Handelerinden -gülde şebnem gibi- girye eserleri, giryelerinden -bulutta kavs-ı kuzah gibi- iptisam alâmetleri görünür. 78 Tabiata her mahlûktan ziyade esir iken tabiatın

21 fevkinde / çıkmak ister. 79 Kendi vücudunu lâyıkiyle idareye muktedir değil iken küre-i zemini zaif kullarıyla sürükleye sürükleye başka bir nokta-i feyze, başka bir merkez-i kemale götürmeğe çalışır! 80 Bu kadar takat gelmez ikdam ile tab ü tüvanı kesilince ya kafeste siyah perdeler içinde mahpus olmuş

299 Camiin bulunduğu yerde biri Sokollu'nun, biri vezir-i sanî Ahmet Paşa'nın birbirine muttasıl iki konağı var idi. **300** (1) Bu konaklar şimdi cami duvarlarının bulunduğu yerden bir hayli ötede olarak (1.1) vakıa

59 meydan-ı Rumlar / zamanındaki kadar geniş değil ise de bugünkü hâline nispetle daha vasi ve o cihetle Osmanlıların o zaman en büyük eğlencesi olan at oynatmağa daha müsait olduğundan saray ağalarıyla vüzeranın daire halkı o mevkii maharet-i cündiyanelerine imtihangâh ittihaz etmişlerdi, (2) mevsim müsait oldukça tatil günleri cirit oynamak için oraya çıkarlar idi.

301 (1) 984 senesi şevvalinin ilk cuma günü Mirahur Ferhat Ağa bazı taltifat-ı şahaneyi hamil olduğu hâlde Sokollu Mehmet Paşa merhuma gelerek konağın meydana nazır divan odasında bir pencereye oturmuş, (2) Cezmi ise vezir-i sanî Ahmet Paşa konağında -Paşa'nın tevabiünden- bir bildiğini görmeğe giderek meydana nazır bir odada musahabete dalmış idi.

302 O sırada saray-ı humayun takımı Ayasofya cihetinden zuhur ettiler. **303** Vezirlerin daire halkı da konakların kapısından göründüler. **304** At oynatmağa, cirit oynamağa başladılar.

305 (1) Cezmi bir müddet temaşadan sonra (1.1)"Bunların içinde atlı yok!" diyecek oldu. **306** (1) Bu söz konuştuğu zata pek garip görünmekle (1.1) "(1.1.1) Çocuk sen ne söylüyorsun? (1.1.2) Osmanlı atlısının en

60 mümtazı bunlardır!" deyince Cezmi / (1.2) "(1.2.1) Öyle lâkırdı mı olur! (1.2.2) Ben bir kılıç tımara malik sipahiyim. (1.2.3) (1.2.3.1) Altıma bir hergele versinler (1.2.3.2) hepsiyle uğraşırım!" cevabını verdi. **307** Daire halkının konakta kalanları gülüşmeğe başladılar. **308** Nihayet bahsi azdırdılar. **309** Cezmi'yi meydana çıkmağa davet ettiler. **310** (1) Rükûbu için Paşa'nın ahırından gayet harun bir yağız Kürt atı çıkardılar, (2) binek taşına çektiler. **311** Cirit için lâzım olan edevat hayvanın eğerinde mevcut idi. **312** (1) Cezmi, binek taşına gelince hayvanı seyretmek istermiş gibi, bir tavır ile inerek ve atın dizgininden tutarak, bir iki kere öteye beriye çevirdikten sonra, yerden atıldı, (2) hayvanın üzerinde bulundu. **313** (1) (1.1) Hayvan harun idi, (1.2) serkeş idi, fakat (2) Cezmi üzerine atılır atılmaz -efendisini görmüş acemi köle gibi- ram oldu. **314** (1) Cezmi de huzzarı selâmladı, (2) kapıdan çıktı,

(3) atlıların arasına karıştı. **315** (1) Oyunda cirit atmak, kovaladığını istediği yerden vurmak, eğer boşaltarak gelen değnekleri savuşturmak, bir eliyle atın yelesine sarılarak bir eliyle yerden değnek kapmak, belinden yukarısıyla arkaya dönerek üzerine atılan ciritleri tutmak hususlarında o kadar maharet gösterdi ki (2) seyredenlerin cümlesini hayran eyledi.

61 / **316** Öyle bir genç sipahinin cündilikte saray ağalarına varıncaya kadar galebesi Sokollu Mehmet Paşa konağından temaşa ile melûf olan Ferhat Ağa'nın nahvet-i cündiyanesine dokundu. **317** (1) Paşa merhuma (1.1) "(1.1.1) Bu çocukla benden başka uğraşacak kimse yok, (1.1.2) müsaade buyurunuz!" sözleriyle veda ederek atına bindi. **318** O da meydana cevelân etmeğe başladı.

319 Ferhat Paşa gerçekten zamanının şehsüvarı idi. **320** (1) Birkaç kere meydanın bir başından bir başına gitti (2) geldi. **321** (1) Cezmi'nin bir kaç kere ciridini savuşturdu, fakat (2) kendi Cezmi'ye bir değnek vuramadı. **322** Nihayet melekesi cihetiyle Cezmi'yi Ahmet Paşa konağının önünde sıkıştırdı. **323** (1) Cezmi eğer boşaltmak istedi, (2) arkaya dönüp de değnek tutmak ümidine düştü. **324** Ferhat Ağa'nın atı tamamıyla terbiyeli, kendi bindiği hayvan ise bütün bütün harun olduğundan bir türlü atının başını istediği yolda idareye muktedir olamadı. **325** (1) (1.1) Ne kadar maharet, ne kadar marifet gösterse değnek yiyeceğinden ve binaenaleyh mağlûp görüneceğinden emin oldu. **326** Hayvanın birkaç kere değnek ile boynuna çarparak ahırın art kapısına çevirdi.

62 **327** (1) O kapı ise vaktin âdetince yalnız bir hayvan / girebilecek kadar alçak [], (2) kapının üzerindeki duvar da bir değil bin baş paralayacak kadar metin idi. **328** Kapının genişliği ise eğer boşaltarak geçilecek derecede değildi. **329** (1) Kapıdan nihayet at sığabilir ve (2) belki geçer iken egeri bile sürünüyordu.

330 (1) Ferhat Ağa bu hâli görünce kendi meşrebine göre dünyanın en kıymettar adamlarından madut olan ve cündiliğin en büyük ümid-i istikballerinden görünen öyle bir genç sipahiyi -çocukların eğlenirken kırdıkları oyuncaklar gibi- beyhude yere zayi edeceğinden dolayı fevkalgayeye

can ı s ık ı l d ı , (2) (2.1) "(2.1.1) O ğ lum hayvan ı n ba ş ı n ı sola do ğ ru çevir, (2.1.2) duvara çarpacak s ın!" feryad ı yle nasihate ba ş lad ı .

331 Cezmi ise yolunda devam ederek kap ı ya birkaç ad ı m kal ı r kalmaz e ğ er bo ş alt t ı . **332** (1) Fakat e ğ er bo ş alt ı rken iki aya ğ ı n ı birden üzengiden ç ı kard ı , (2) sa ğ elini hayvan ı n ba ş ı n ı pek yukar ı kald ı rmas ı için kolan ı na raptolunan ve lisan ı m ı zda "b ı lan" denilen kay ı ş a, sol elini de gemine att ı , (3) karn ı n ı n alt ı na sokuldu.

333 Ah ı r karanlık, hayvan yemli ğ ine menus oldu ğ undan orada bir kaza vuku buldu. **334** (1) Cezmi de at ı n karn ı ndan s ı yr ı l d ı , (2) ufak

63 kap ı dan d ı ş ar ı fı rlad ı , (3) Ferhat / A ğ a'n ı n üzengisini öptü. **335** Her gün her zaman yan ı na gidip gelmek için emir aldı . **336** Ald ı ğ ı emir ise o zamanlar hükmünce bir mü ş ahas- ı ikbal idi.

-10-

337 (1) Cezmi'nin Nevî'ye intisab ı öyle bir muhatara saikas ı yle de ğ ildi, (2) tabiat-i ş aïranesinin yard ı m ı yle vuku bulmu ş tu: **338** (1) Ahmet Pa ş a dairesinde ülfet eyledi ğ i zat, Pa ş a'n ı n tezkireci yamaklar ı ndan kendi sinninde bir delikanlı olarak dostunun Mirahur A ğ a'dan iltifat görmesine hizmet etmek gibi bir hayra mazhar oldu ğ undan dolayı pek ziyade müftehir olmuş ve (2) bu iftihar ile teveccüh eden ikbal kendine ait imiş gibi Fatih civar ı nda bulunan hanesinde Cezmi'ye bir de ziyafet vermi ş ti. **339** Bu ziyafette saray- ı humayun has oda tak ı m ı ndan ve Sokollu dairesinden ve sahib-i ziyafetin kap ı yolda ş lar ı ndan be ş alt ı zat da meduv bulundular.

340 Huzzar, iş rete ba ş lad ı lar. **341** Sohbet ise Cezmi'nin cirit vakas ı dairesinde dola ş ı r dururdu. **342** Her biri Cezmi'ye ayrı ayrı sitayi ş ler, ba ş ka ba ş ka tahsinler ibzalinde kusur etmediler. **343** Nihayet lâk ı rd ı y ı Ferhat A ğ a'n ı n teveccühü kendi için ne kadar büyük ikballere mukaddeme

64 / olabilece ğ inin tahmin ve tadadı cihetlerine atfeylediler. **344** (1) Hatta içlerinden biri (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Bir iki gece evvel rüyamda ata binmi ş tim, (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) devlete erersin dediler. (1.1.2) Hiç bir şey zuhur etmedi. (1.1.3) (1.1.3.1) Ş imdi anlad ı m ki (1.1.3.2) rüyamda ata binmekten bir şey has ı l olmuyor. (1.1.4) (1.1.4.1) İnsan uyan ı k iken böyle

ata binmeğe muktedir olursa (1.14.2) devlet ayağına gelir." gibi sözlerle nükte-güluklara başlamış idi.

65 **345** (1) Cezmi ise o hulûsların, o tergiplerin cümlesine mukabil (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Eğer sahihen geçen günkü cirit oynamak benim için medarı ikbal olursa (1.1.1.2) hem kendime hem devletin hâline teessüf ederim. (1.1.2) (1.1.2.1) Gösterdiğimiz marifet nedir ki (1.1.2.2) hakkımda ikbali mucip olacak? (1.1.3) (1.1.3.1) Bir kılıç tımara malığım, (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) o nimetin hakkını ne zaman eda ettim ki (1.1.3.2.2) başka bir devlet arzusuna düşeyim? (1.1.4) Benim itikadımca istihkaksız terakki, istihkaklı mahrumiyetten bin kat şenidir. (1.1.5) (1.1.5.1) Kendi kendini bulunduğu mertebeye lâık görmeyen adam, halk nazarında ne kadar küçük kalacağı düşünürse (1.1.5.2) hicabından yerlere geçer. (1.1.6) (1.1.6.1) Şimdi meselâ benim ibraz ettiğim meziyet, biraz ata binmek, biraz cirit atmaktan ibaret oluyor, (1.1.6.2) bu meziyetle olsam olsam marifetlice bir seyis, yahut maharetlice bir cirit muallimi olabilirim. (1.1.7) (1.1.7.1) Bu hâl ile beni tutsalar da (1.1.7.2) bir zabıtlığe nasbetseler / (1.7.3) halkın karışısına ne yüzle çıkarım? (1.1.8) (1.1.8.1) Bana Cenab-ı Hak terakki nasip etti ise (1.1.8.2) o feyze husulünden evvel liyakat ve o liyakati fiilen ispat edecek hizmet müyesser eylesin." cevabını ita eyledi. **346** Ashab-ı meclis, Cezmi'nin sözlerini calî tevazua, resmî teeddübe hamleydiler. **347** (1) Fakat hakikat-i hâlde Cezmi fikrini, vicdanını şerheylemiş idi, çünkü (2) ikbale, terakkiye mail idi. **348** Fakat ikbalinin, terakkisinin mahsul-i istihkak olmasına arzusu her şeyden ziyade idi.

349 Bu suretle sohbetin bir hayli zamanlar devamı sırasında neşeler de germagerm olmağa başladı.

350 Mecliste hazır olanların cümlesi okur yazar takımından oldukları gibi, musikîde de ashab-ı iktidardan idiler. **351** (1) Eğlence olarak bir ağzdan evvel Bakî'nin,

(1.1) "(1.1.1) Hoş geldi bana mey-gedenin ab u havası

(1.1.2) Billah ne güzel yerde yapılmış yıkılası!" matlında ve onu müteakip Nevî'nin,

(1.2) "(1.2.1) (1.2.1.1) Gönül hercayî (1.2.1.2) dilber bihakikat (1.2.1.3) n'eylesin Nevî?"

(1.2.2) (1.2.2.1) Şikâyet bivefalardan, (1.2.2.2) şikâyet bivefalardan!"
makta ında olan gazelleriyle nağme-saz oldular.

66

352 (1) Okudukları şeyler, ashab-ı meclisin nazar-ı ibret / önünde hâllerini tasvir ederdi; zira (2) (2.1) kimi Bakî'nin işrete mestane sitayişler, inkisarlar edecek kadar kendinden geçmiş, (2.2) kimi Nevî'nin şiiriyle beraber aşktan gördüğü sitemlerde birer birer tahattur eylemiş idi.

353 Cezmi ise vücudunun, madaşının kuvveti cihetiyle işretini pekâlâ hazmeyledi.

354 Terbiyesi başka yolda ve hususiyle o zamana kadar aşka verdiği mana bütün bütün başka tarzda olduğu için öyle sitemini görecektir, cevrine tahammül edecek maşukalarla ülfet etmediğinden hatırına gelecek meşakkatler de yok idi. **355** Hele musiki-şinaslığına hiç meyletmemişti. **356** (1) (1.1) Meyl etmiş olsa da (1.2) tabiati müsait değildi.

357 (1) Ashab-ı meclis neden sonra, Cezmi'nin ahenge karışmadığına dikkat eylediler, (2) kendileriyle beraber nağme-perdazlık için icbara başladılar. **358** Musiki ile ülfeti olmadığını söyledi. **359** (1) Evvelâ inanmadılar, (2) sonra vuku bulan teminatı üzerine öyle bir fenden behresi olmadığını, teessüf perdesi altında gizlenmiş birtakım tarizler irat eylediler. **360** (1) (1.1) Cezmi, musikinin sanayi-i nefiseden olduğunu bilirse de (1.2) sesi ve o fenne istidadı olmadığını ifade ile beraber, (1.2.1) musikide ne kadar letafet olsa yine söylemesine

67

dinlemesini / tercih edeceğini ilâve etti.

361 (1) Kendinin gayet safvet-i kalp ile beyan-ı efkârdan ibaret olan bu sözlerini arkadaşları kendi kinayelerine mukabele hükmünde addeylediklerinden, biri gevezelik yarışına çıkışır gibi (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Gerçek unutmuşum, (1.1.1.2) siz şairsiniz, (1.1.1.3) hiç musikiye tenezzül mü buyurursunuz!" sözleriyle istihzaya tasaddur etti. **362** (1) Sesinin hâli, evzânın tarzı ise maksadını açıktan açığa meydana koyduğundan Cezmi muameleye aynıyle mukabele ile (1.1) "(1.1.1.) Ne yapalım efendim! (1.1.2) İnsanlık dururken çalığı olmağa heves

etmek elimden gelmiyor." diyerek, mecliste bulunanların hiddetini bir kat daha davet eyledi. **363** Şu muhavereye başladılar:

364 (1)Huzzardan biri- (1.1) Elbette şiir söylediğiniz zaman deminki okunan beyitler gibi söylersiniz ya? []

365 (1) Cezmi- (1.1) Kim bilir! []

366 (1) Bir diğeri- (1.1) Yok yok! Bey onları da beğenmez. []

367 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) O beyitleri beğenmezsem (1.1.1.1.2) ne olmak lâzım gelir? (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) Şiirden iyice anlasanız (1.1.2.1.2) siz de beğenmezsiniz, (1.1.2.2) Bakî'nin, Nevî'nin her sözü sihr-i helâl olmak lâzım gelmez ya! []

368 (1) Bir diğeri- (1.1) (1.1.1) Bey, Bakî'den, Nevî'den iyi söyler, (1.1.2) Fuzulî kadar söyler. []

68 **369** (1) Cezmi- (hiddetini ketmederek) (1.1) Evet Fuzulî gibi söylerim! []

370 (1) Evvelki- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Şimdi bir Fuzulî Divan'ı buluruz, (1.1.1.2) rast gelen yaprağınını açarız, (1.1.1.3) (1.1.1.3.1) ilk sahifesinde zuhur edecek eserine nazire söyleyebilirsiniz (1.1.1.3.2) size mükemmel bir ziyafet veririz. (1.1.2) Ya söyleyemezseniz!.. []

371 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Tabî biz de bir ziyafet vereceğiz, fakat (1.1.1.2) şiiri kim temyiz edecek? (1.1.2) (1.1.2.1) Mümeyyizlik size kalacaksa (1.1.2.2) hiç bahse girişmeyelim! (1.1.3) (1.1.3.1) Söyleyeceğim şey'e şimdiden (1.1.3.1.1) fenadır dersiniz, (1.1.3.2) olur gider. []

372 (1) Bir diğeri- (1.1) (1.1.1) Öyle değil! (1.1.2) (1.1.2.1) Nevî benim hocamdır, (1.1.2.2) ona gider, (1.1.2.3) gösteririz. []

373 (1) Cezmi- (1.1)Pekalâ olur. []

374 Muhavere buraya gelince bir Fuzulî Divan'ı bulmağa lüzum göründü. **375** (1) Bizde ise Sultan Süleyman zamanından sonra - her eser-i terakkiyi başka milletlerde zuhur edip de kendimize zarar vermeyinceye kadar kabul etmeğe tenezzül olunmadığı gibi- basma sanatı o zamanlar taharri etmek değil, hatta (1.1) ilim Çin'de bile olsa talep etmeğe aramağa memur

69 oldu ğumuz hâlde ilmin na şir-i hakikîsi / olmak cihetiyle eşref-i sanayi-i be şer bulunan tabaat aya ğ ı m ıza gelse yine i ğtinam etmek istemedi ğimizden,

"(1.2) (1.2.1)Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tahririn, ((1.2.1^{ara} Kâ şki Fuzuli mürettipleri de dü şüne idi)

(1.2.2) Ki sevad- ı rakam ı surumuzu şur eyler;

Gâh (1.2.3) bir harf sukutuyle k ıl ır nas ır ı nar,

Gâh (1.2.4) bir nokta sukutuyle gözü kör eyler!" k ıt as ı yle hattatlar ın cahilli ğiden feryat eden Fuzulî'nin Divan ı da el yaz ı s ı yle ve pek nadir bulunmak cihetiyle sahib-i ziyafetin hanesinde yok idi. 376 (1) Saray-ı humayuna mensup olan huzzardan biri adam gönderdi, (2) kendi dolab ında mevcut olan Divan' ı getirtti, (3) kâ ğ ı tlar ın ın aras ına tefeül eder gibi bir hilâl soktular, (4) kitab ı aç t ılar. 377 Birinci sahifesinde Bağ dat vasf ında olan me şhur kaside zuhur eyledi.

378 (1) (1.1) Cezmi, Fuzulî'nin öyle en güzel asarı ndan birine tesadüf oldu ğunu görünce kalben pek muztarip ve hatta iddias ına bin kere pi şman olduysa da (1.2) ekser insan için eşedd-i mücazat olan maskara olmak korkusuyle hiç renk vermeyerek (1.2.1) "(1.2.1.1) (1.2.1.1.1) Bir ziyafet için bir kaside ile u ğra şmak çekilir hâllerden de ğil, fakat (1.2.1.1.2) (1.2.1.1.2.1)

70 ne yapal ım bahse giri şmi ş / bulunduk. (1.2.1.2) (1.2.1.2.1) İn şallah Ferhat A ğa himmet eder de (1.2.1.2.2) (1.2.1.2.2.1) kaside huzur-ı padi şahîye takdim olunur, (1.2.1.2.2.2) caizemizi oradan al ır ı z." dedi. 379 (1) Müddet-i mukavele olan bir haftan ın hitam ında naziresini getirdi, (2) muar ızlar ına teslim eyledi.

380 (1) Cezmi, bu kadar iddia ve inat üzerine söylenmiş bir eserde tabîî olanca kuvvetini sarf eyledi ği gibi, Fuzulî'nin Bağ dat vasf ından iktibas ederek, kasidesine bütün memalik-i Osmaniye'nin sitayi ş iyle başlam ı ş oldu ğundan cevelân- ı tabiata muktedas ından bin kat vasi bir meydan bulmuş ve (2) binaenaleyh naziresini gerçekten nazire diyecek bir hâle getirmi şti.

381 Muarızlar, macerayı ve Cezmi'nin sinn ü hâlini tarif ederek kasideyi Nevî'ye arz ettiler. **382** Nevî ise nihayet derecede dil-dade-yi liyakat, fevkal-gaye ehil-perver bir zat idi. **383** Kasideyi yukarıdan aşağıya okuyunca adeta vecit getirir derecelerde bir meftuniyet ile şevkinin kemal-i galeyandan, nazireyi aslına tercih etmek istedi.

384 (1) Muterizleri (1.1) " (1.1.1) Niçin bildiğiniz mesailde bahse kıyam edersiniz! (1.1.2) (1.1.2.1) Çocuk nazireyi pek güzel söylemiş, (1.1.2.2) birtakım yerlerinde Fuzulî'yi de tekaddüm etmiş. (1.1.3) Fuzulî'nin,

71

/(1.1.3.1) "(1.1.3.1.1) Deşt ü sahrasında sad Leylî vü Mecnun cilve-saz

(1.1.3.1.2) Kûh-sarı üzere bin Ferhad ü Şirin bade-har!" beyti ((1.1.3.1.2^{ara}) ki kasidesinin en güzel parçasıdır) naziredeki

(1.1.3.2) "(1.1.3.2.1) Ruşena bir sahasında ravza-i peygamberi

(1.1.3.2.2) Runema bir ravzasında Kâbe-i perverdigâr" beytiyle kıyasımı kabul eder?" sözleriyle tayip ederek ve Cezmi'yi hemen o günden yanına getirterek, bin türlü taltiflere müstağrak etmiş ve (2) bezle-gûluğuna, hazır-cevaplığına, cevdet-i tabiatına, keşayış-i ahlâkına baktıkça hemen oğlu "Atayî"ye tercih edercesine sevmeğe başlamıştı.

385 (1) Nevî bu iltifatlarla kanaat edemedi, (2) kasideyi bizzat takdim ederek, zaten şair ve nikât-ı şiire tamamıyla vakıf olan zat-ı padişahîden o suhen-gûy-ı nevzuhur için bir çok ihsanlar da istihsal eyledi.

386 (1) (1.1) Ferhat Ağa mirahur, Nevî de şehzade hocası olmak münasebetiyle öyle iki hamî-i sahib-i iktidara intisabı Cezmi'ye saray-ı humayun kapılarını ve binaenaleyh terakki ve ikbal şehrahlarını

72

tamamıyla açmış ise de, (1.2) Cezmi o meşrepte / bir şey olmadığından, hamilerine birinci arzettiği temenni, harbe gitmek için bir tavsiye talebinden ibaret idi.

387 (1) (1.1) Vakta ki yukarıda beyan olunduğu üzere İran seferi açıldı, Cezmi kendisinin de sevk olunması için doğru saray-ı humayunda

Ferhat Ağa'n ın odas ına azimet eyledi. **388** Bittesadüf Nevî dahi orada idi.
389 Aralar ında cereyan eden muhavere şudur:

390 (1) Ferhat Ağa- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Vah çocuk! Seni de Acem seferine gönderecekler de (1.1.1.2) onun için ricaya geldin değil mi? (1.1.2) (1.1.2.1) Telâ ş etme (1.1.2.2) elbette bir çaresi bulunur! []

391 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Hay ır efendim! Beni kimsenin bir yere göndereceği yok. (1.1.2) (1.1.2.1) Bu gün adam arı y orlar, (1.1.2.2) kulunuzu "(1.1.2.2.1) Çocuktur" diye beğenmediler! (1.1.3) Gitmek için inayetinizi niyaza geldim. []

392 (1) Ferhat Ağa- (1.1) Nereye []? []

393 (1) Cezmi- (1.1) Ay efendim! S ılaya değil, hacca hiç [], sefere... hudut boyuna []... []

394 (1)Nevî- (tebessüm ederek) (1.1) Çocuk! Kavga şiir söylemeğe benzemez. []

395 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Niçin benzemesin! (1.1.2) İnsan dü şündüğü kadar döğü şmeğe de muktedir olamaz mı? (1.1.3) Bendenize elimdeki / kalem, alt ımdaki yağ ız hergeleden daha ser-ke ş görünüyor. []

73

396 (1) Nevî (yine tebessüm ederek)- (1.1) (1.1.1) Şairlere kılıç kullanmağ ı da zahir sen öğreteceksin. (1.1.2) Hiç kan ile gazel, kaside mi yaz ıl ır? []

397 (1) Cezmi- (1.1) Abdullah bin Revahe'ye ne buyurursunuz? []

398 (1) Nevî- (1.1) (1.1.1) Şu k ıyas- ı mae'l-farika bak! (1.1.2) O zat, kâffe-i fezaili cami olan ashab- ı kiramdan idi. []

399 (1) Cezmi- (1.1) Ya Ebu Müslim, ya Ebu Temam, ya Ebu Feras? [] []

400 (1) Nevî- (1.1) (1.1.1) Yine k ıyas- ı mae'l-farik. (1.1.2) (1.1.2.1) onlar ümeradan idiler, hem de (1.1.2.2) en büyük sı fatlar ı hamaset olan Arap kavmi aras ında zuhur ettiler. []

401 (1) Cezmi- (1.1) Ya Fatih, ya Sultan Selim, ya Sultan Süleyman? [] []

402 (1) Nevî- (1.1) (1.1.1) K ıyas- ı mae'l-farıklere hitam vermeyecek misin? (1.1.2) Onlar padi şah. []

403 (1) Cezmi- (1.1) Pekalâ ya Kad ı Faz ıl'a, Dervi ş Yakup Pa şa'ya, hususiyle benim gibi bir sipahi olan Yahya Bey'e ne denilecek? []

74

404 (1) Ferhat A ğa- (1.1) (1.1.1) Çocuk! Sen ikballik için / İran harabelerinde dola şma ğa muhtaç de ğilsin. (1.1.2) İ Őte burada pederin makam ında iki ki Çi var. (1.1.3) (1.1.3.1) Söz dinle, (1.1.3.2) birinci fırsatta seni sipahilikten saray hizmetine al ır ım. []

405 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Garip Şey! (1.1.2) Evvel saray a ğal ı ğ ından sipahili ğe çera ğ olurlar imi Ő. (1.1.3) Dünya Şimdi bütün bütün aksine mi devretme ğe ba Şlad ı! []

406 (1) Nevî- (1.1) (1.1.1) Ey can ım! Dergâh- ı ali-müteferrikalar ına dahil ederiz, (1.1.2) o meslekten sıras ıyla feyiz al ır gidersen. []

407 (1) Cezmi- (1.1) Bizim t ımar ı, bizim k ıl ıc ı ne yapar ız? []

408 (1) Ferhat- (1.1) Murad ın nedir? []

409 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Devletimin zuhurundan beri bana, babama, ecdad ıma ihsan etti ği paraların bedelini mürekkeple tesviye edemeyece ğim, çünkü (1.1.1.2) kırm ız ısı kokuyor, (1.1.1.3) siyah ı gözüme Arap köle kadar çirkin görünüyor. (1.1.2) Kan ile eda edece ğim. []

410 (1) Nevî- (1.1) Nas ıl kan ile []?... []

411 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Vallahi! Felek benim me Őrebime hizmet ederse (1.1.2) dü Şman kan ı ile []. []

412 (1) Ferhat A ğa- (1.1) Arada insan ın kendi kan ı da dökülebilir. []

75

/ 413 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Dökülüversin; (1.1.2) damla yakut kaybolacak de ğil a. []

414 (1) Nevî- (1.1) Ben senin sefere gitti ğini istemem. []

415 (1) Ferhat- (1.1) Ben de o fikirdeyim. []

416 (1) Cezmi- (1.1) Hilâfet-i İslâmiye'nin biri eazim-i ulemas ından, biri ekâbir-i umeras ından iki devletli, bir askeri vazifesinin icras ından men etmek isteyeceklerini hiç hat ır ır ma getirmezdim. []

417 (1) Muhavere bu dereceye vas ıl olunca Nevî ile Ferhat A ğa birbirine bak ı ş t ılar, (2) birkaç dakika lisan-ı hâl ile müdavele-i efkâr etti ğ inden sonra, Nevî çocu ğ a tevcih-i hitap ederek, (2.1) "(2.1.1) Murad ım ız seni mutlâka seferden men de ğ il, sarayda terbiyeni ikmal idi. (2.1.2) (2.1.2.1) Fakat mademki arzu ediyorsun, (2.1.2.2) u ğ urun aç ık olsun. (2.1.3) Muharebe meydan ı da insan olanlar için en büyük bir mekteb-i ibrettir. (2.1.4) Müsteit oldu ğ un kemali orada has ıl edersin!" dedi. 418 (1) Ve Ferhat A ğ a'ya dönerek , (1.1) "(1.1.1) Acaba pa ş alar ın hangisine bir tavsiye versek? (1.1.2) Sinan Pa ş a m ı, yoksa Mustafa Pa ş a m ı daha münasip olur?" سوالini irat edince, Ferhat A ğ a tabiî Mustafa Pa ş a'ya tavsiye edilmek iktiza edece ğ ini söyledi. 419 (1) Aralar ında:

76

(1.1) Nevî- (1.1.1) Mustafa Pa ş a'n ın size husumeti malûmdur. (1.1.2) (1.1.2.1) Namda ş olan Budin valisi akrabas ından idi, (1.1.2.2) onun u ğ rad ı ğ ı kazaya da sizi vas ıta ettiler.

(1.2) Ferhat- (1.2.1) (1.2.1.1) Mustafa Pa ş a a ğ razdan salim bir zat de ğ ilse de (1.2.1.2) a ğ raz ın ı menfaat ve ciddiyata sarf eden dihat-ı zamanedendir: (1.2.2) Malâyani avar ıza ehemmiyet vermez. (1.2.3) Budin valisi vakas ında benim dahlim olmad ı ğ ın ı pekalâ bilir. (1.2.4) (1.2.4.1) Memur idim, (1.2.4.2) o cihetle emrin icras ında mazur idim. (1.2.5) (1.2.5.1) (1.2.5.1.1) Hâl böyle olmasa bile (1.2.5.1.2) ben yine Mustafa Pa ş 'y ı Sinan Pa ş a'ya tercih ederim, (1.2.5.2) çünkü öteki mübarek tefahürden ba ş ka bir ş eye yaramaz. (1.2.6) Lüzumsuz tecavüzler, faidesiz garazlarla u ğ ra ş mak onun gibi etvar-ı avam-firibane ile melûf olanları n hasayisindedir. (1.2.7) (1.2.7.1) Hususiyle her nas ıl olsa Mustafa Pa ş a'ya müracaat mecburiyetindeyiz, (1.2.7.2) Sinan Pa ş a zaten harbe gitmeyecek.

(1.3) Nevî- (1.3.1) O niçin?

(1.4) Ferhat- (1.4.1) Haberiniz yok mu? (1.4.2) Sinan Pa ş a Bağdat koluna memur olunca askerin, mühimmat ın iş e yarayacakları tamam ıyla Mustafa Pa ş a'ya verildi ğ inden, kendi maiyetindeki ordu derme çatma bir şey

77 oldu ğundan Mustafa Pa şa'n ın her talebi maziyadetin tervi h oldu ğu / hâlde kendinin hiç bir istidas ına ehemmiyet verilmedi ğinden tutturarak da ğda ğas ın ı samie-i padi şahîye kadar isal eyledi. (1.4.3) Pa şan ın bu hâliyle harp üzerinde iki serdar bulunmak asker-i İslâm'ı birtak ım araz ın ke şake şine dü şürece ği için şevket-meap efendimiz (1.4.3.1) ikisinden hangisi münasip ise intihab ıyla umum ordu serdarlığı n ın ona havalesini sahib-i devlete* emir buyurmuşlard ı. (1.4.4) (1.4.4.1) Vekil-i mutlak hazretleri evvelâ Sinan Pa şa'y ı ça ğ ırd ılar, (1.4.4.2) (1.4.4.2.1) İran'a giderse ne yolda hareket edece ğini sual buyurdular. (1.4.5) (1.4.5.1) Mübarek hazm- ı nefis bilmez, (1.4.5.2) lâf-zenlikten çekinmez, (1.4.5.3) hemen Rüstem-i Zal kesildi, (1.4.5.4) (1.4.5.4.1) ordu kendine tevdi buyuruluyorsa Tebriz'i, Şirvan'ı belki Şiraz'ı, İsfahan'ı bir hamlede berbat edece ğine, ş ah ı boynuna ip takarak atebe-i mülûkâneye getirece ğine dair birtak ım hud-fûru şane iddialara kıyam eyledi. (1.4.6) (1.4.6.1) Ondan sonra Mustafa Pa şa'y ı davet ettiler, (1.4.6.2) onun mekâneti, terbiyesi malûm ya! (1.4.7) Sahib-i devletin sualine hudut üzerine gidildi ği hâlde ashab-ı vukuf ile mü şavere edilerek ilcaat- ı maslahata göre hareket olunaca ğ ın ı ve nusret

78 ise irade-i ilâhiyeye tabi hâllerden bulundu ğunu beyan etti. (1.4.8) Sadrazam / hazretleri de Mustafa Pa şa'y ı tercih ile arz eylediler.

(1.5) Nevî- (1.5.1) Şu mübarek sadrazam ın da bu hâlleri sevilir. (1.5.2) (1.5.2.1) Mustafa Pa şa akrabas ındand ır, fakat (1.5.2.2) Şehzade Bayezit vakas ından beri ne derece kendinden nefret etti ğini bilirim. (1.5.3) (1.5.3.1) Sinan Pa şa'n ın Yemen'de, Tunus'ta olan cüzî, küllî hizmetleri ise Pa şa nezdinde hayliden hayli makbul olmuş idi, hatta (1.5.3.2) Özdemiro ğlu gibi bir kahraman ı onun hat ır ına riayeten tekdir etti. (1.5.4) (1.5.4.1) Sinan Pa şa tabasbusta kusur etmiyor, fakat (1.5.4.2) yine devlet işi gelince Pa şa, hakk ı iltizam etmek mesle ğinden bir vakit inhiraf eylemiyor.

* Sahib-i devlet o zamanlar sadrazamlar ın ünvan ı idi

(1.6) Ferhat Ağa- (1.6.1) (1.6.1.1) Ya efendi hazretleri! Sahib-i devlette saltanat-ı seniye'nin muzamat-ı umurunda araza tabi olursa (1.6.1.2) bu kuvvet ve şevket nasıl muhafaza olunur?

yollu bir muhavere cereyan eylediğinden sonra ikisi de Mustafa Paşa'ya Cezmi'nin cündîliğinden, irfanından bahisle birer tavsiye-name ita eylediler.

79 **420** Cezmi'ye Ferhat Ağa, bir Arap şairinin mahsul-i fikri olan "altın vücutlu, gümüş halhalli, zeber-/cet tırnaklı" tavsifine muvafık bir küheylân kula, Nevî bir Acem edibinin eser-i hayali olan (sehab-pare-i müncevit) tarifine mutabık bir kara Horasan kılıç yadigâr etmişler idi.

421 ÜÇÜNCÜ FASIL

-12-

422 (1) (1.1) Vakta ki 986 senesinin evvel bahar ı eri Şti, İnan seferi, devletçe mukarrer olmağla beraber Sokollu'nun rey ve ısrar ı üzerine tecavüzün dü Şman taraf ından zuhuruna muallâk tutulduğundan isyan hâlinde bulunan bazı Gürcü ümeras ının tedibi Őayias ıyla ordu-y ı humayun Üsküdar'a mürur eyledi.

423 Yeniçerilerin e Őkâl-i gûnagûnu, sipahilerin kırm ız ılı, sar ılı bayraklar ıyla arayı Çi, hususiyle serdar dairesi halk ının alt ınlara, gümü Őlere müstağrak raht u silâhlar ı ve tüller, sırmalar içinde cübbe ve kaftanlar ı Üsküdar sahras ının, ezhar ının cümlesi birden aç ılm ı Ő bir menak ıb- ı tabi'iyat bahçesine benzetmi Ő idi.

80

/ 424 Cezmi ise bu ihti Şam ın aras ında çehresinde lemean eden pertev-i zekâ hâlinde teccessüm etmi Ő gibi görünen tavr-ı merdane ve onlara inzimam eyleyen taravet-i Őebabet cihetleriyle koca bir ordunun içinde bir mahlûk- ı mümtaz addolunacak kadar herkesin nazar-ı iltifat ının celbeder dururdu.

425 (1) (1.1) Vakta ki o zamanlar vesait-i nakliyede olan noksanlar cihetiyle birkaç ay uğra Ő ıldıktan sonra, Erzurum'a vüsul müyesser oldu, her Şeyden evvel be Ő alt ı yüz kadar dü Şman kellesi tekaddüme-i vüsul olmak üzere serdar ın pi Ő-i pay ında galtan edildi. 426 Bu kelleler Van valisi Hüsrev Pa Şa'n ın hediyesi ve ümera-y ı Ekra'ttan Mahmudî Hasan Bey'in mahsul-i himmeti idi.

427 (1) Şu surette ki (2) İnan hükümeti ordunun İstanbul'dan hareketini haber alır almaz bir zaman evvel sefâretle İstanbul'a gelmi Ő olan ve İnanca Şecaat ve siyasetle bir Şöhret-i fevkalâdeye nail bulunan Tokmak Han' ı Gürcistan muhafazasına tayin eylediği gibi Tebriz'deki askerine de (Allahkulu) Han maiyetiyle Van üzerinden memalik-i Osmaniye'ye hücum için emir vermi Şti.

81 428 (1) (1.1) Van valisi Hüsrev Paşa, İranlıların tecavüzünü ve ümera-yı Osmaniye'den iki zatın bir kalede mahsur kaldığını haber aldığında (1.2) asbab-ı mukabeleyi icabına göre tertip etmek için Mahmudî Hasan Bey'i altı yüz atlı ile düşmanın miktarı kuvvetini keşfe sevkeyledi.

429 (1) (1.1) Bu fırka düşman ordusuna tekarrüp edince Acemlerin kuvveti yirmi bin kişiye baliğ olduğunu görür* ve (1.2) ümera, Paşa'ya keyfiyeti haber vermek için avdet reyinde bulunursa da (2) (2.1) Hasan Bey başını açarak ve (2.1.1) "(2.1.1.1) Ben seksen yaşına geldim, (2.1.1.2) bir kere düşmandan yüz çevirmedim, (2.1.1.3) arkamı düşman göreceğine kara toprak görsün." diyerek sel-i seyf ile Acem alaylarına doğru at sürer, (2.2) yanında bulunan askerlerin cümlesi kendi aşıretini ve binaenaleyh kendi asabiyetini ashabından olduğu cihetle arkasından ayrılmazlar, (2.3) Acem'in karakoluna çatarlar, (2.4) bittesadûf Tebriz hanı karakolda bulunduğu ve böyle bir avuç asker o kadar kuvvetli bir ordu üzerine hücumu akıllı kabul edecek şeylerden olmadığı cihetle Mahmudîlerin savletini İranlıları

82 Osmanlı ordusunun kemine çekmek için bir / desise-i harbiyeye hamlelediğinden kemal-i telâş ile bir recat emri verir, (2.5) askerlerin intizamı ve Osmanlı süvarisinin muhacematı mütevaliyesi bu recati az zaman içinde bir inhizam-ı katî surette tahvil eyer.

430 İran fırkasının riyasetinde bulunan "Allahkulu Han" biraz kendini toplayıp da Osmanlı askerinin ardı gelmediğini görünce hiddet ü nedametten ser-a-pa ateş kesilerek ordusunu tekrar cem ile intikamın bir mükemmel surette almak için Van'ı muhasaraya şitap eder.

431 Mahmut Bey ise düşmanın hareketini haber alır almaz bir münasip yerde pusuya girerek ve bir maharet-i fevkalâde ile Acem ordusuna şeb-hun ederek o kadar külliyetli bir askeri def'a-i saniyede yine tedmir ile evvelki gün ibraz ettiği, Hurşit gibi şaşaalı bir galebeye bu gecede mehtap kadar parlak bir muzafferiyet ilâve eyer.

* İki taraf askerinin miktarını tahkik için Peçevi'nin ikinci cildinde otuz dokuzuncu sahifeye müracaat buyurulsun.

432 (1) Cezmi gerek fıtrat ı ve gerek terbiyesi cihetiyle bir asker oldu ğu gibi nefesine de itimad ı bulundu ğundan, liyakati sayesinde arzu etti ği terakkinin husulünü pek ziyade ümit eder ve (2) hele genç oldu ğundan terakkiden birkaç kat ziyade i Ştihar sevdalar ında bulunurdu. **433** (1) Vak ıa devletinin / yolunda feda-y ı can etme ği vezai fi iktizas ından bilirdi, fakat (2) fedakârl ı ğ ın ın bilinmesini de kendince o vazifeye mukabil bir hak addederdi. **434** Nazar ında ikbalin en ziyade arzuya lâ y ık olan ciheti Şöhret idi.

83

435 Heyhat! O ya Őta, o meziyette bir genç zaman gelip de Şöhreti ölümden Şeni görece ğini ve harbe s ırf terk-i hayat arzusuy le giderek taharri etti ği eceline bile vüsuldan mahrum olaca ğ ın ı nereden ke Őfedebilsin.

436 İ Őte Cezmi, o hissiyat- ı kalbiye netayicinden olarak İstanbul'dan bin türlü hayal-i zafer ve itminan- ı ikbal ile bir ümid-i mücessem kesilmi Ő oldu ğu hâlde ç ıkm ı Ő idi. **437** (1) Rüyalar ında en büyük galibiyetlere kendi sebep oldu ğunu görür, (2) hulyalar ında meydan-ı harbe en evvel at sürmek imtiyaz ın ı kendine Őayeste bulurdu.

438 Erzurum'a vas ıl olup da do ğrudan do ğruya devlet askerli ğinde bulunmayan bir a Őiret müfrezesinin hem harbi kü Şat etmek ve hem de birbirini müteakip iki fevkalâde galibiyet kazanmak Őerefine nail olduklar ın ı i Őitince kendinin o zamana kadar serdara alay göstermekten ba Şka bir hizmeti bulunmad ı ğ ından dolayı nihayet derecelerde müteessir / olarak ilk zuhur edecek fırsatta her nas ıl olursa olsun, meydana at ıma ğ ı tamam ı yle zihninde kararla Ştı rd ı .

84

439 Bir hayli günler bir intizar- ı Şedit içinde müteezzi olduktan sonra karakollar ım ızdan elli altm ı Ő ki Çi etraf ı dolaş ırken Ç ıld ır sahrasında Tokmak Han ordusuna tesadüf ederek ve k iletlerine bakmaks ız ın bir münasip mevki tutarak muharebeye kıyam ettiklerinden onlar ı kurtarmak ve dü Őmanın hâlini etraf ı yle tahkik etmek için serdar tarafından taliada bulunan Diyarbekir beylerbeyi Dervi Ő Pa Şa'n ın ileri harekete memur oldu ğunu Cezmi'ye haber verdiler.

440 Bu haber, Cezmi için intizar ına nihayet verebileceğinden başka Dervi ş Pa şa maiyetinde bulunmak da kendince hemen harp görmek derecesinde mütezem olan hâllerden bulunduğu için en büyük müjdelerden madut idi.

441 (1) Dervi ş Pa şa Sokollu hanedan ından kerimü'n-nefis, ş editü's-savle bir genç kahraman olarak cündîlikte ise ümeran ın ve belki Osman l ı sipahisinin umumuna müreccah addolunurdu, hatta (2) o zamanda ve belki her vakitte dünyanın en birinci süvarisi olan Arap atlar ı bile kendinin ş agird-i mahareti olma ğla iftihar ederlerdi.

85 **442** Cezmi böyle iki kuvvetli arzunun ş evkiyle hemen yerinden fırlayarak serdar ın dairesine azimet eyledi. **443** Ferhat A ğa ile Nevî'nin tavsiyesi cihetiyle zaten daireye tekarrüp etmiş ve fetanet ü zarafetiyle kendisini muteberan-ı tevabie sevdirmiş olmak cihetiyle Dervi ş Pa şa refakat ıyla gitmek arzusunda bulunduğunu beyan edince ağalar, Serdar Pa şa'dan yalnız mezuniyet değil bir de kuvvetli tavsiye ald ılar.

-14-

444 Her ne meslekte olursa olsun birinci teşebbüs, birinci hareket vicdanda ne türlü teessürler, fikirde ne yolda tasavvurler has ıl eylediği herkesin nefsinde tecrübe ile bildi ği hâllerdendir.

445 Cezmi'nin tariki olan askerlikte birinci teşebbüsten zuhur edecek tesirat ve tasavvurat ın ş iddeti ise hiç bir hâle kıyas kabul etmez. **446** F ıtratta ne kadar lâubalilik, me şrepte ne kadar kay ıts ızlık, gönülde ne kadar fedakârl ık olursa olsun tabiat ın hassa-i galibesi olan h ıfz-ı nefsinhimak ı arada zail olmak mümkün değildir. **447** Hele itiyatsızlık, tecrübesizlik dünyanın en zeki, en cüretli olan ashab-ı temeyyüzünde bile zihnen bir tereddüt, kalben bir helecane has ıl etmemek ihtimalin haricinde görünüyor.

86 / **448** (1) Gidilecek meydan-ı harp ise bir mevki-i imtihand ır ki (2) ahirete en uzak mesafesi bir gülle menzilinden ibarettir. **449** İtilâf etmeyenler için hadimü'l-lezzat olan mevt, bittabi düşmanın efrad ında değil efrad ın ın gölgelerinde bile tecessüm etmiş gibi görünür. **450** İnsan

gezindiği toprakların her tarafını kendi için hazırlanmış bir mezar kıyas eder. 451 (1) (1.1) Dünyanın ne kadar bedayii, ömrün ne kadar lezayizi, kalbin ne kadar amali var ise cümlesi bir yere toplanır da (2) arz-ı iştihak eylercesine göz önünde devretmeğe başlar.

452 İşte Cezmi harbe gitmeğe o derecelerde arzu-keşiken yine atına binip de alaya girince bu infialât-ı tabiiyeden bir türlü kendini kurtaramadı.

453 (1) (1.1) Bundan başka âkıl ne kadar kendine itimat etse (1.2) taliine itimat edemez.

454 Binaenaleyh umulmadık yerden bir badire zuhur edip de maharet veya şecaatine şeyn terettüp edebilmek ve o suretle gerek hamileri, gerek arkadaşları nazarında alçaklıkla maruf olmak vahimesi de gönlündeki ıztıraba hayliden hayli kuvvet vermekte idi.

455 Fakat fıtratındaki şecaat, azmindeki kuvvet hususiyle kibr-i nefsinin meziyatından olan daiye-i namus ve saika-i gayret yukarıda

87

bahsettiğimiz hissiyata tamamıyla / mukabele ederdi. 456 Bu tesiratın yekdiğerleriyle çarpışması daha düşman görünmeden Cezmi'nin âlem-i hayalinde bir büyük cenk destanı küşat eylemiş idi.

457 (1) Cezmi bu keşakeşler, bu tereddütlerle düşman karşısına gelip de tüfek alevi, kılıç parlıtısı nazarında cevelân etmeğe başlayınca muharebeye ne daha arzusu kuvvede iken tasavvur ettiği gibi bir safa ve ikbal mesiresi hâlinde gördü, ne (2) arzusu fiile geldikten sonra tevehhüm eylediği gibi bir belâ-yı mübrem cevelângâhı hükmünde buldu.

458 (1) Hâli nazar-ı iman önüne alınca kayıp üzerine hasıl olmuş ifratlı, tefritli iken hayalinde zihnini tecrit ederek harbin mahiyetine pek kolay hükmeyletti, yani (2) kavga denilen şey nazarında hatır ve zafer ihtimallerinin ikisine de tesavi üzere müsait bir tecrübegâh-ı tali görünmeğe başladı.

459 (1) (1.1) Derviş Paşa kahramanlığı, şeh-süvarlığı ile beraber zaten pek genç ve fıtraten pek mütehevvir bir zat olarak düşmanı gördüğü gibi tabiatında olan savlet-i şirane kâffe-i havas ve kuvvasına galebe eylediğinden, iki tarafın miktarınca olan tefavüte hiç ehemmiyet vermedi,

88 (1.2) rayet-i ikbali altında / bulunan üç dört yüz dilir ile* koca bir ordunun kalpgâhı üzerine hücum eyledi, güya ki (2) (2.1) Paşa'nın fırkası bir zebane-i cihan-suz[], (2.2) mukabelesine gelen düşman ise bir yiğidin haşak idi. 460 Birinci safta bulunan İran alayları sadme-i evvelisinde mahvoldu. 461 (1) (1.1) Bu savlet-i takat-berendazane ile düşman ordusunun umumi tezelzüle ve hatta bazı fırkaları inhizama başladı ise de (1.2) (1.2.1) Tokmak Han o kadar küçük bir fırka önünden firar etmek rezaletini mevttten şeni addederek nihayet derecelerde gayretlerle askerini yine mevki-i sebata getirmiş ve (1.2.2) her cihete Osmanlıların umumundan kalabalık bir fırka sevk ederek Paşa'nın etrafını bir daire suretinde ihataya kalkışmış idi.

462 (1) O kahraman ise şikâr alayına uğramış şahin gibi saatte bir fırkaya hücum eder ve (2) (2.1) her hücumunda izfar-ı gayret ve cenah-ı ikdamına tesadüf eden düşmanın kimini yerlere döker, (2.2) kimini etrafa dağıtırdı.

463 (1) Ne faide ki (2) (2.1) Osmanlılar, muavinin fıkdanı cihetiyle hayat gibi azalır çoğalmaz, düşman askeri ise imdadın teakibi cihetiyle sinin-i hayat gibi çoğalır azalmaz bir hâlde olduğundan İranlılar muhacemat-ı mütevaliye ile

89 bizim askeri ihata / ettiler ve (2.2) bir hayli adam da telef eylediler. 464 Derviş Paşa yanında bulunan bakiye-i şüheda ile üç saat kadar kılıç kılıca bir cenk-i Rüstemane ile yine düşmanları lerzenak etmiş iken Tokmak Han tarafından üzerine bir mükemmel süvari fırkası daha sevk olduğundan bu taze kuvvet bir savlet-i şedide ile Paşa'nın tevabi-i cilâdetinden otuz kadar dilâveri kurban eyledikten sonra gürz ve kılıç darbeleriyle kendisini attan aşığalmıştı.

* Peçevî Tarihi- cild-i sani- sahife 40

465 (1) Mücahit-ı Haydar-ıktidar, piyade bulunduğu hâlde tek başına koca bir ordu ile bir hayli zaman uğraştı ve (2) birbirini müteakip üzerine hücum eden üç Acem fedayîsini birer kılıçta iki parça eyledi* **466** (1) Bu müdafaa-i Rüstem-pesendane sırasında şagirt celâdeti olan dairesi takımını bir gayret-i fevkalâde ile her biri etrafını saran Acem alayını yarararak silâhtarını yanına ictima ettiler ve (2) veli-nimetlerinin mürebbiyanesini ilâ edecek bir savletle Paşa'nın etrafını saran Acemleri tarümar ederek kendisini yine taht-ı revan-ı iclâli olan zeyn-i semendine sat eylediler.

467 (1) (1.1) Cezmi her ne kadar sipahi ise de (1.2) (1.2.1) Derviş Paşa / maiyetine alayından ayrılarak gitmiş olmak ve elinde Serdar tarafından tavsiyeler bulunmak cihetleriyle Paşa'nın dairesi halkına karışmış ve (1.2.2) binaenaleyh bu savlet-i kahramaniye iştirak etmemiş idi.

468 (1) Muhatara bu badire ile hitama ermedi, (2) (2.1) Derviş Paşa düştüğü mehlekeden kurtulup da binecek bir hayvana malik olunca yine fırkasını ihata eden düşman alaylarını söndürmek ümidine düşerek şiddetli şiddetli hamlelere kıyam eyledi ve (2.2) hatta ümid-i galibiyetini de kuvve-i karibeye getirdi. **469** Fakat Tokmak Han peyderpey yeni fırkalar sevki ile harp üzerinde bulunan kuvvetini tezyit ve teyit ettiğinden, üçüncü defa olarak muharebe alevlenmeğe başladı.

470 (1) (1.1) Osmanlılar ne kadar azaldıysa İranlılar onun bir kaç katı çoğaldığı için, bu defaki müsademe evvelkiler ile nispet kabul etmeyecek derecelerde şedit idi. **471** (1) Osmanlıların her neferi sekiz on kişi ile uğraşır ve (2) uğraşanların her biri kanının her damlasını bir cevher-i cana bedel verir idi.

472 Bakiye-i şüheda içinde mecruh olmadık kimse kalmadı. **473**

* Peçevî- cild-i sanî- sahife 40

Fakat o zaman ın silâh ında şimdiki tesir olmadığından ekserinin cerihas ı hafif idi.

91 474 Ak ıbet kendi nefislerini veli-nimetlerine siper etmekte / olan tevabiin sirkelenmesi cihetiyle Acemler bir muhaceme-i şedide ile Pa şa'n ın sağ taraf ında bulunan bir kaç süvariye umumen şehit ettikten sonra bir ok ile at ın ı telef ve bir diğeri ile kendisini mecruh ederek yine o pertev-i rah şan- ı hamiyeti zemine dü şürdüler.

475 (1) İstidad- ı tabiî kuvvetiyle o kadarc ık bir zaman içinde has ıl ettiği itilâf- ı mehalik sayesinde hamiyet-i merdanesi derece derece tevsî ederek bayağ ı kalbine sığ ı şmayacak bir hâle gelmiş olan Cezmi, bulunduğu birkaç yüz adım mesafeden Pa şa'n ın dü ştüğü mehlekeyi görünce (1.1) vücudunda ne kadar hararet-i gariziye var ise birden bire iltihap ederek bahar güneşine uğram ı ş ağaçlar gibi türlü türlü renkler içinde kalmağ a başladı, (2) (2.1) gözlerini kan bürüdü, (2.2) her biri yeni aç ılm ı ş bir goncaya benzedi, (3) (3.1) tüyleri ürperdi, (3.2) birer diken şekli bağlad ı, (4) kendinden geçmiş denilecek bir tarz-ı mehip ile,

(4.1) "(4.1.1) Ser-ke şlik etti tevsen-i baht- ı sitiz-gâr

(4.1.2) Dü ştü zemine saye-i iltaf- ı kird-gâr!" beytini okuyarak ve (4.2) "(4.2.1) Pa şa yerlerde yat ıyor! (4.2.2) Dinini devletini seven arkamdan gelsin!" diyerek k ılıc ın ı ağz ına, karg ısı nı eline ald ı, (5) Ferhat

92 Pa şa'n ın yadigâr ı olan küheylân ın / dizgini boynuna att ı, (6) baş ın ı dü şman üzerine çevirdi, "keskin üzengi" Pa şa'n ı n bulunduğu tarafa hücum eyledi. 476 (1) Daire takım ından yanında olanlar da meslek-i gayrette Cezmi'ye mürafakatten çekinmediler, (2) belki veli-nimetlerinin halâs ına ondan ziyade ikdam ettiler, (3) (3.1) ancak Cezmi'nin küheylân ı rüzgâr ile müsabaka edecek bir sürate malik olduğundan Pa şa'n ın etraf ın ı ihata eden dü şman askerine herkesten evvel o yeti şti ve (3.2) (3.2.1) birbirini müteakip birkaç Acem telef ederek silâh kuvvetiyle aç tığ ı şeh-rah-ı celâdetten melek-i müekkil gibi mecruhun yan ına vürut eyledi, (3.2.2) hemen yere indi, (3.2.3) Pa şa'y ı kendi at ına süvar eyledi. 477 (1) Tazimen ve belki edebe riayetden ziyade hürmet-i zatiyesinin ilcas ına itbaen üzengisini öptüğü

sırada idi ki (2) silâh arkadaşları da birbirini müteakip yanlarına vasıl oldular.

93 **478** Bu fırka-i naciye ikdamat-ı mütevaliye ile yine düşman muhacimlerini etraftan defetmeğe başlamıştı. **479** (1) Hayvanın Paşa'ya takdim eylediği cihetle piyade kalan Cezmi de karn-ı evvel meşahir-i gazatından (Amr bin Madi Karib)'in Kadisiye melhame-i kübrasında ibraz eylediği zorbazuya nazire yapar gibi bir Acem süvarisinin dizginine sarılarak ve çire-destane bir maharetle kendini idam ederek altındaki şah-/-beğendiye* süvar oldu ve (2) o mücahitlerin arasına karıştı.

480 O bir avuç ashab-ı necdet renk-amiz elbiselerine dökülmüş kan lekeleriyle o meydan-ı hamiyet nişane-i zafer olarak dikilmiş birer simak-i amut gibi merkezlerinde sabit oldular.

481 (1) Aradan biraz vakit geçer geçmez düşman askerinin arkasında havadan bir siyah duman peyda oldu, (2) bir tarafı yerde sürünerek kemal-i süratle bize karşı gelmeğe ve (2^{ara}) bizim askerinin arkasında bir kızıl toz kalktı, ucu göklere sarılarak nihayet-i şiddetle düşmana karşı yürümeğe başladı. **482** (1) Bir hâlde ki (2) (2.1) tozun, dumanın deşetine bakılsa (2.2) yerler gökler birbirinin üzerine yağılıp geliyor zannolunurdu.

483 (1) Düşman tarafından görünen duman fırtınalı bir yağmur bulutu [], (2) bizim taraftan kalkan toz da Serdar Paşa'nın Derviş Paşa imdadına gönderdiği Özdemiroğlu Osman Paşa fırkası idi.

94 **484** (1) Biri iki taraf için de bir kaza-yı asmanî ve diğeri yalnız İranlılara karşı bir belâ-yı nagehanî olan tozlar, dumanlar birbirini müteakip marekeye yetmişti, (2) bulut hamil olduğu yağmur damlalarının, orduların üzerine saçmağa Osman / Paşa da düşmana o damlalarla yarışırcaına kurşun yağdırmağa başladı.

485 (1) (1.1) Osmanlıların ateşi bir yarım saat devam etmiş olsa

* Şabeğendi bir cins attır ki İran'da çikan furs-i envainin cümlesinden makbuldür

(1.2)Acem ordusunun bütün bütün muzmahil olmas ı mukarrer idi. 486 (1) Ne faide ki (2) (2.1) o vaktin silâh ı sudan muhafaza olunur şeylerden olmad ı ğ ı için yağmurun şiddetiyle on on iki dakika içinde toplar, tüfekler bütün bütün istimalden kalm ı ş ve (2.2) yine iş kıl ı ca dayanm ı ş idi.

487 (1) Acem askeri ise Dervi ş Pa şa ve hatta mu'ahharen imdatlar ına gelen Behram Pa şa ve Mevtapzade Ahmet Pa şa fi rkalar ın ın mecmuundan yüzde yetmi ş nispetinde zait oldu ğ u için -o zamanlar hükmünce hüsn-i istimali Osmanlılar ın mahsusat ından olan- ateş li silâh muattal olunca kesretlerine güvendiler, (2) kıl ı c ı m ı za mukavemet edebilmek ümidine dü ş tüler, (3) ordumuzla gö ğ üs gö ğ üse gelmekten çekinmediler.

488 (1) Osman Pa şa, Dervi ş Pa şa'ya benzemezdi, (2) (2.1) Dervi ş Pa şa insan kı yafetinde gazanfer ise Osman Pa şa gazanfer savletinde bir insan olarak tertibat- ı harbiyece zaman ındaki ashab-ı seyfin umumuna faik idi. 489 O cihetle iş kıl ı ca indi ğ i sırada dahi tabiyede ibraz etti ğ i maharet-i fevkalâde dü ş man ın kesretini hükümden ı skat eyledi.

95 490 (1) Ö ğ leden guruba kadar imtidat eden muharebede Osman Pa şa / taaddüt edercesine bir süratle her muhatara mahalline yeti ş erek cebr-i mafat ederdi, (2) her fı rsat- ı galibiyetin mevki-i zuhurunda bulunarak tamam ı yle i ğ tinama muvaffak olurdu.

491 Dervi ş Pa şa öyle kendinden k ı demli, kendinden iktidarlı bir zat ın meydan- ı harbe vürudu üzerine yaras ına bakt ırılmak için bir çad ıra çekildi. 492 (1) Mamafih harbin o fasl ında da yine dü ş man ın hücumuna kar ş ı mukavemet, mukavemetine kar ş ı hücumda Osmanlı askerinin mümtaz ı Dervi ş Pa şa fı rkas ın ın bakiyesi[] ve (2) o bakiyenin en mümtaz ı da Cezmi idi.

493 (1) İki asker bütün bütün yek di ğ erine kar ı ş t ı ğ ı sırada Cezmi sol baca ğ ından bir karg ı yaras ı alm ı ş ve onun da vecaine al ı ş m ı ş oldu ğ undan harbi hiç mühimsememe ğ e ba ş lamı ş ve (2) hele Dervi ş Pa şa'y ı kurtarma ğ a muvaffak olmas ından dolayı kavgay ı baya ğ ı cirit oynamaktan kolay görecekt kadar nefsine, taliine itimat has ıl eylemi ş idi.

494 (1) Binaenaleyh Dervi ş Pa şa çad ıra çekilince Cezmi hemen ganimet-i cesareti olan şahbe ğ endiyi at ı vurulmuş bir çad ır u ş a ğ ına

emanet ederek, kendi küheylân ına bindi, (2) meydana at ıldı ve (3) ibraz eylediği necdet ve maharete bizimkileri değil düş man tak ım ın ın bile ashab- ı ş ecaatini tahsin-han eyledi. 495 Elindeki seyf-i hamiyet buluttaki

96 y ıldı r ımlara nazire yaparcasına / düş man ın her tahaş ş ütgâh ında barika izhar ederdi. 496 (1) S ıraş ı dü ş tükçe at, silâh kullanmakta öyle harikalar gösterdi ki (2) Osman Pa ş a gibi kâffe-i havas ı me ş ağıl-i harbe vakf ş an ından olan ciddiyat-perver bir askeri bile vakit vakit bayağ ı tertibat ın ı unutturacak kadar etvar- ı cündiyanesini temaş aya mecbur ederdi.

497 Gurup zamanlar ına yakın iki asker son defa olmak üzere yine tamam ıyla birbirine kar ı ş arak Osmanlılar ın rengârenk bayraklar ı Acemlerin zullam- ı tahaş ş üdü içinde müteaddit kavs- ı kuzahlar peyda olmuş gibi bir ş ekl-i garip has ıl etmiş idi. 498 İ ranlılar hava bütün bütün karar ıncaya kadar ister istemez mevkilerinde sebat ederek nihayet karanlıktan istifade ile muharebe meydan ında beş bin bu kadar maktul ve bir o kadar da esir b ırakt ıktan* ve çadırlar ın ı, katarlar ın ı ve sair her türlü mühimmat- ı harbiyelerini Osmanlılar ın dest-i iğtinam ına terk eyledikten sonra muktedir olabildikleri kadar uzağ a firar ile ordular ın ın bakiyesini bütün bütün izmihlâlden kurtard ılar.

499 Osman Pa ş a meydan- ı muharebeden avdet edince en evvelki iş i

97 Derviş Pa ş a'n ın hat ır ın ı suale azimet oldu. / 500 Derviş Pa ş a da Osman Pa ş a'y ı görür görmez Cezmi maceras ın ı nakl ile hakk ında niyaz- ı mükâfat eyledi. 501 (1) Osman Pa ş a bu söze kar ş ı (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Ben de bu gün kula atl ı bir sipahi gördüm, (1.1.1.2) pa ş alar ım ızdan ziyade iş e yaram ı ş idi. (1.1.2) İn ş aallah ikisine birden mükâfat ederiz." deyince Derviş Pa ş a asker içinde kula atl ı bir adam olarak kendisini kurtaran da yine o sipahi olduğ unu beyan ettiğ inden Osman Pa ş a çocuğ un iki suretle mükâfata lâyı k olduğ unu beyan ile Derviş Pa ş a tevabiine Cezmi'nin buldurularak kendi yan ına gönderilmesini tenbih ettikten sonra çadırlar ına avdet eyledi.

* *Sahayifü'l- Ahbar- cilt 3, sahife:525*

502 (1) (1.1) Vakta ki Cezmi'yi bulup yan ına getirdiler, Paşa hemen yerinden kıyam ederek öyle tek atl ı bir sipahiyi (1.2) (Gel oğlum!) hitab ıyla kucaklayarak taltifat ına müstağrak eyledi, (2) baş ına eliyle iki çelenk takt ı* (3) arkas ına bir güzel hilat giydirdi, (4) kendisine beş yüz alt ın, bir alt ın kabza kıl ıç, bir zümrütlü hançer ihsan eyledi. **503** (1) Paşa bunlarla kanaat edemeyerek daha bir matlab ı olup olmad ı ğ ın ı sual edince

98 Cezmi (1.1) "(1.1.1) Padişah ım ız ın / nusretinden, devletimizin devam ından başka hiç bir matlab ım yoktur. (1.1.2) (1.1.2.1) Bilfarz olsa bile (1.1.2.2) söylemeğe haya ederim. (1.1.3) (1.1.3.1) Bendeniz İstanbul'dan bir kans ız kıl ıç, bir soğuk tüfek ile gelmiş tek atl ı bir sipahiyim, (1.1.3.2) yalnız bir kerre harbe girdim. (1.1.4) (1.1.4.1) Derviş Paşa'ya at yeti ştirmek gibi ufacık bir hizmetle bu kadar inayata mazhar oldum ki (1.1.4.2) en küçü ğü haddimin bin kat fevkindedir." sözleriyle mukabele eyledi.

504 Filhakika Cezmi'nin yukarı da tafsil olunan ahlâk ve amalîne göre nazar ında para, kıl ıç, hançer, hilat gibi şeylerin o kadar hükmü yok idi.

505 (1) (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Fakat ald ı ğ ı çelenkler -eğer sayesi kimin baş ına konarsa bir tac- ı devlete nail etmekle meş hur olan- hüma gerçekten mevcut olsa da (1.1.2) onun kanad ından yapılmak lâz ım gelse idi (1.2) ancak bu kadar meserretini mucip olabilirdi.

506 (1) Mamafih mükâfat bu derecede kalmad ı, (2) Derviş Paşa ki (2.1) şecaat-i Rüstemesine bir saha-yı Hatemane ilâve eden mekârim-perverlerden idi, Cezmi'yi yar ı mevcudunu isar edencesine ihsan ına müstağrak eyledi. **507** (1) O zaman ın hasenat ından oldu ğu üzere sa'ir paşalarda kader-a şinal ıklar ın ı Cezmi'nin ikmal-i mükâfat ında tecrübeye

99 kıyam ettiler, (2) (2.1) bir surette / (2.2) Cezmi iki günün içinde ihtiyaçs ızlık hâlinden g ına-y ı tam âlemlerine vüsul bulmuştu.

508 Bundan başka Osman Paşa, Cezmi'nin hâl ü kalinden edep ve irfana olan intisab ın ı da teferrüs etmekle kendini sipahilikte

* O zamanlarca ashab- ı seyf ni şan iftihar idi.

en müteferrikal ı ğa naklederek öyle hem seyf ile hem kalem ile hizmete muktedir ve her türlü terbiye ve terakkiye müsteit bir nadire-i zamaneyi bütün bütün dairesine zapteyledi.

509 Cezmi de Osman Paşa maiyetinde tefeyyüz ve iştihare imkân ı fevkalgaye müsait gördüğü için meşreb-i levendanelerinde tevem yarat ılm ı ş kadar muvafakat olan Derviş Paşa'dan ayr ıldı ğ ına pek ziyade müteessif olma ğla beraber intisab- ı cedidinden dolayı da gerçekten müftehir idi.

-15-

510 (1) Yukarıda beyan etti ğimiz galebe Gürcistan'da ekser ümeran ın itaatini Ah ısha'dan Tebriz'e var ınca hemen bütün kalelerin zapt veya teslimini intaç eylemiş ve (2) binaenaleyh nevbet-i teshir Şirvan kıtas ına gelmişti. **511** Serdar Paşa o niyetle orduyu tahrik ederek "K ın ık" nehrine yakın bir münasip mevkide aram eyledi. **512** (1) Beri taraftan ise Tokmak Han' ın arz ı üzerine Şah Mahmud Hüdabende, Tebriz hakimi Emir Han' ı

100

hudut / üzerinde olan ordular ın umumuna serdar tayin eylemiş ve (2) o da maiyetine verilen Mogan hakimi Murat Han ve Nahc ıvan hakimi Şeref Han gibi me şahirden yedi sekiz zat ile Tokmak Han'a iltihak etmiş idi. **513** (1) Bu içtima ile yirmi bin kişiye bali ğ olan İrani lılar K ın ık nehrine mansap olan çaylardan birini Koyun Geçidi nam ıyla maruf bir yerden güzar eylediler, (2) ordunun perakende şurada burada dola şan hayvanlar ına, har-bendelerine taarruz etme ğe ba şlad ılar.

514 (1) Mustafa Paşa, Emir Han' ın mukabelesine yine ordunun seyfi meslûl satveti olan Osman Paşa'y ı sevk etmiş ve (2) Halep beylerbeyi Mahmud Paşa ile Zülkadriye beylerbeyi Mustafa Paşa'y ı da maiyetine tayin eylemiş idi. **515** Bu iki fırka beyninde olan muharebe Ç ıld ır kavgas ı gibi ink ılâbat- ı mütenevvie geçirmiş bir vaka değil idi. **516** Harbin mebdâından nihayetine kadar Osmanlılar muhacemede, İrani lılar müdafaada ısrar eylediler. **517** (1) Şu kadar var ki (2) (2.1) bu muharebede Osmanlılar ın muhacemat ı Ç ıld ır kavgas ındaki kahramanlıklar ına

müsavi[], (2.2) İranlıların müdafaa-i meyusaneleri ise o zamanki savletlerine bir kaç kat galip idi. 518 Bununla beraber Osman Paşa'nın

101 maharet-i fevkalâdesiyle askerin ikdamat-ı merdanesi yine Acemleri sekiz saat / içinde perişan eyledi. 519 (1) Hatta can korkusu ve inhizam taşkınlığı ile Koyun Geçidi'ni de bulamadılar, (2) Osmanlıların mermiyatından tahlis-i nefis etmek ümidiyle alay alay nehre atılarak ab ve ateş arasında ifna-yı vücut eylediler.

520 İran'ın bu ordusundan ancak yüzde beş asker ve bazı hanlarla demdarlık için nehrin karşısında kalmış olan Emir Han fırkası necat bulabilmiş idi. 521 (1) Cezmi, bu muharebenin mebadisinde Çıldır vakasından ziyade gayretli davrandı, (2) birkaç İran alayının zedelenmesine sebep-i müstakil oldu. 522 (1) Fakat düşman ordusunda inhizam görüldükten sonra bayağı fütur getirmeğe başladı, çünkü (2) takdir-i şecaat her dilâverin şanından olmak cihetiyle Cezmi de İranlıların o kadar meyusane, o kadar fedakârane sebatını gördükçe bayağı üzerlerine varmağa kıyamaz olmuş idi. 523 (1) Hatta yağmager güruhundan en büyük cüretleri aciz-keşliğe münhasır olan birtakım erazil-i düşmanın inhizamından sonra nehrin kenarına inerek emvac-ı belâ içinde galtan olan biçarelerin vücudunda nişan-ı talim etmekle eğlendiklerini görünce hemen üzerlerine at kopardı, (2) (2.1) "(2.1.1) Zaten hayatıyla uğraşan adamlardan ne istersiniz? (2.1.2) Ecelden de mi

102 merhametsizsiniz! (2.1.3) Azrail ile mi yarışacaksınız? (2.1.4) Kaçanı / koğmak, can çekişen hastayı öldürmek insan şanına yakışır mı?" diye birtakım itaplara, tekdirlere kıyam eyledi.

524 Kendinin ise Osman Paşa nezdinde herkesçe malûm olan haysiyeti heriflerin zihninde akvalinin, etvarının tesiratına bir kat daha kuvvet verdiğinden habisler ihtiyar ettikleri bazı-i mel'unaneden feragatle geri çekildiler.

-16-

525 (1) Cezmi, bu haşeratı def ile çadırına avdet etmek üzere idi ki (2) (2.1) yanı başında nehrin içinden istimdat eder yollu iki el arasından

bir de baş göründü, (2.2) baş ın cüz'i mer'isi çeneye kadar gelince o şekli-hail yine a ş a ğ ı l a d ı, (2.3) gözden nihan oldu.

526 (1) Cezmi bu vücudun elbette zihayat olduğuna hükmederek o gün ise vicdan ında zuhur eden bir garip ink ılâp ile nazar ında bir can kurtarmak, bir dü ş man ordusunu mahvetmekten büyük faziletlerden madut olduğu için hemen mümkün olduğu kadar soyunarak suya atlad ı, (2) gördüğü afet-zedenin bir daha zuhuruna intizar eyledi.

527 Kendi sahilde büyümüş ve ailesinin sevkettiği tarik-i terbiye

103 iktizas ınca zorbazane talimlerin hiç birinde / ihmal etmemiş olmak cihetiyle pek güzel yüzmek bilir idi.

528 (1) (1.1) (1.1.1) Aradan bir iki dakika geçince mahut eller kırk, elli ad ım uzaktan yine görünmeğe başlamış ve (1.1.2) Cezmi hemen yüzerek tutmağa ş itap eylemiş ise de (1.2) mağrukun görüldüğü mahal ak ınt ı üzerinde olduğundan imdada yetişmek bir türlü kabil olamad ı. 529 (1) Gördüğü iki kol dirseklerine kadar meydana çıkar çıkmaz yine batmağa başladı, (2) (2.1) bir surette ki (2.2) Cezmi nokta-i maksuda vardı ğ ı zaman herif bütün bütün kaybolmuştu.

530 (1) Cezmi'nin ise (1.1) -velev neticesinde can muhatarası olsun-azminden dönmek ş an ından olmad ı ğ ı için mağrukun bir daha meydana çıkmad ı ğ ın ı görünce kendi nehre dald ı, (2) matlûbunu aramağa başladı. 531 (1) Birkaç saniye geçer geçmez kolunu ele geçirdi, (2) tuttu, (3) herifi suyun yüzüne çıkard ı.

532 (1) (1.1) (1.1.1) Çıkardıktan sonra her ne kadar kendine sar ılmamas ın ı ve yalnız eteklerinden tutarak arkas ından gelmesini sık ı sık ı tenbih etti ve (1.1.2) sar ıld ı ğ ı surette ikisi birden helâk olacağı n ı da anlatt ı ise de (1.2) afet-zede can havliyle iş ittiği sözlerin manas ın ı bile

104 anlamayarak Cezmi'nin / iki pazusunu kendi kollar ın ın içine alarak vücuduna bir surette sar ıldı ki (2) hareketine imkân bırakmad ı.

533 Cezmi bir taraftan ayaklar ıyla yüzmeğe, bir taraftan var kuvvetiyle tutulduğu muzik-i belâdan kurtulmağa çal ı ş ı rd ı. 534 (1) Ne faidesi var ki (2) (2.1) berikinin kâffe-i kuvvas ı bir yere toplanarak h ı fz-ı hayat

hizmetine masruf olduğundan elleri birbirine kilitlendi, (2.2) asab ın ın her biri bir zincir kesildi, (2.3) Cezmi'nin mesaisini bütün bütün faidesiz bıraktı.

535 (1) Bu hâl ile bir çeyrek kadar suyun yüzünde uğraştıktan sonra ikisi de takatten kaldılar, (2) nehrin dibine doğru inmeğe başladılar.

536 (1) Hayat ın ı tahlise çalıştığı adam kendi içinecessüm etmiş bir ecel-i kaza şekline girince biçare Cezmi muharebelerde bu kadar ateşlerden, kılıçlardan kurtulduğu hâlde ihtiyar ettiği bir hayır uğruna o gençliğinde helâk olmak mütalâalar ıyla o derece meyus olmuştu ki (2) (2.1) kollarına hükmü geçmek lâzım gelse (2.2) birkaç dakika evvel nehirde boğulmaktan kurtarmağa çalıştığı adamı kendi eliyle ihnak etmeğe kıyam etmesi mukarrer idi.

537 (1) Nihayet nehrin pek de derin olmayan karına vasıl olunca

105 kuvvetinin bakiyesini toplayarak ve bütün bütün tab / ü tündenden kalmağa başlamış olan herifi şiddetle silkererek bir tarafa attıktan sonra ayaklarının yere vurdu, (2) suyun yüzüne suut eyledi, (3) sahile vusul için yüzmekle uğraşırken afet-zede tekrar suyun üstüne çıkmaya başladı. **538** Bu defa ise biçare iktidar-ı hareketten bütün bütün beri görünüyordu. **539** (1) O hâl üzerine Cezmi'nin gönlünde yine merhamet galeyana başladı, (2) çektiği bu kadar meşakkü mehalikin sırf-ı beyhude gitmesine de bir türlü kail olamadı, (3) afet-zedenin tekrar imdadına şitap eyledi, (4) baygının bir hâlde bulunan mağrukun belindeki kuşağa el attı.

540 (1) Vücuduna bir ziruhun azası temas edivermekle herifin gasy-i mutlak hâlinde bulunan kuvve-i hayatiyesi yine kemal-i şiddetle harekete geldi, (2) herif evvelkinden daha kuvvetli bir hâl ile Cezmi'ye sarıldı. **541** Birkaç dakika evvel mündefi olan hengâme daha mühlik, daha izalesi mümteni bir tarz ile teceddüt eyledi.

542 (1) (1.1) Mevsim her ne kadar yaz ortaları ise de (1.2) civardaki cibali şahikanın buzları daha yeni çözülmeğe başladığı gibi havalar da ziyadece yağmurlu olduğundan nehirde o gün hiss olunmaz bir taşkınlık vardı.

106 **543** Şu ikinci mehlekenin zuhuru sırasında seller, / tufan-ı belâ gibi bir şiddet-i takat-berendezane ile huruşa başladı. **544** (1) Cezmi'nin hâli

ikinci fasl ın iptidas ında tasvir olunan yang ın hayalinden bin kat müthiş [], (2) bin kat hatarnak idi. 545 Marekenin cenub-ı garbiyesinden şark-ı şimalisine doğru akıp gitmekte olan nehrin geçtiği yerler pek ziyade arızalı olduğundan mecra "yılankavi" bir şekilde bulunarak yirmi yirmi beş adım aralı zaviyeler, çikintilerle muhat idi.

546 Seyl-ab-ı musibet huruş edince dağları, sahraları içlerinde bulunan nebatat ve zevatü'l-hayat ile beraber yerlerinden koparmış da sürüklerimiş gibi suyun yüzünde binlerce sökülmiş ağaçlar, telef olmuş hayvanlar yüzmeğe başladılar.

547 Cezmi zaten vücudunu ihata etmiş olan belâ-yı mübremden kurtulmağa bir çare bulamazken bir taraftan selin sürüklediği eşya, mukavemeti nakabil bir şiddetle üzerine hücum eylediğinden bütün bütün necattan kat-ı ümit edecek bir hâle gelmişti.

548 (1) Bir taraftan mağruk, şikârına sarılmış ejder gibi Cezmi'yi tazyiki ile ezip dururken bir taraftan dahi gâh bir ağacın dalları, gâh bir

107

lâşenin ayakları ikisini / birden ihata ederek nehrin birkaç dakikada bir kere meylini tahvil etmekte olan akıntılarını biçareyi -kemiklerini kırarcasına bir zaviyeden bir zaviyeye çarpar ve (2) bu sademat ile vücudunda hasıl olan evca ise bütün bütün tabütüvabın keser idi.

549 (1) (1.1) Öteye beriye çarpındıkça sahildeki kaya parçalarının, ağaç köklerinin vücuduna açtığı yaradan dökülerek incimada yüz tutan ve nehrin teşkil ettiği ufak tefek girdaplar üzerinde eğile büküle bir şekli mahuf peyda eyleyen kanlara bakılsa (1.2) vücudunun her tarafına kara kara yılanlar yapışmış zannolunurdu.

550 (1) Yorgunluktan, can acısından başka esmekte olan şiddetli rüzgârın tesiriyle yarım saatten ziyade su içinde bulunan vücudu bayağı kanı donmuş, (2) hararet-i gariziyesinden eser kalmamış denilecek bir hâle gelmişti.

551 (1) Bu masaibin taaddüdüyle Cezmi'nin artık uğraşmağa hiç iktidarı kalmadığı sırada idi ki (2) kurtarmak istediği afet-zedenin ağırlığı galebe ederek ikisi birden yine aşağı doğru inmeğe başladılar.

108 **552** Nehrin oradaki derinli ği evvel batt ıklar ı yerden bir kaç kat ziyade idi. **553** Cezmi'nin kudretsizli ğine bir de / şa şk ınl ık manzam oldu ğundan pek güzel yüzmek bildi ği hâlde bir harekette, bir te şebbüste bulunma ğı bile tahattur edemedi. **554** Bir kuvve-i galibe kendisini esfel-i safilene do ğru çeker götürürmü ş gibi bir hayli müddetler a şa ğ ı iner dururdu. **555** Nihayet cism-i camit gibi bir hareket-i kasriye ile nehrin kar ına vas ıl oldu. **556** O s ırada ise beriki afet-zedeye bir uyu şukluk ar ız olma ğla sağ kolu bütün bütün Cezmi'nin vücudundan çözülerək yalnız sol eli tutundu ğu yerde kilitlenmi ş kalm ı ş idi. **557** (1) Cezmi bu suretle kollar ın ı azade görünce birden bire ümitlenerek ve ümidinin tecedüdüyle aklı baş ına, kuvveti yerine gelerek muktedir oldu ğu kadar çalı ştı, (2) su alt ında kalm ı ş hava süratiyle nehrin üstüne suut eyledi. **558** Bir eli Cezmi'nin gömle ğinden ayrılmayan Acem de kendisiyle beraber idi. **559** (1) Ç ıkt ı ğı yer, sahile pek yak ın ve ağaçtan, lâ şeden hali olma ğla Cezmi mümkün olan ikdam ı sarf eyledi, (2) bir iki dakikada sahile ç ıkt ı, (3) yolunda can ını saatlerce melekü'l-mevtin pençesine teslim eyledi ği afet-zedeyi de beraber ç ıkard ı.

109 **560** Kim bilir kaç saatlerden beri o seyl-ab- ı masaip içinde yuvarlanan herif bütün bütün beyhut oldu ğu gibi Cezmi'nin de gördü ğü metaip cihetiyle vücudunu k ım ı ldatma ğa / iktidar ı kalmam ı ş idi. **561** (1) Mamafih öyle ıslak, ç ıplak bir hâl ile dinlenme ğe kalk ı şmak eceli davet etmek kabilinden olaca ğı için Cezmi, orada düşman ın baş ı boş terk eyledi ği hayvanlardan birini tutarak hastayı onun üzerine sardı, (2) (2.1) kendi de kemal-i zaf ile at ına bindi, (2.2) orduya avdet eyledi.

562 (1) Çadır ına vas ıl olunca hemen bir hekim celbeyledi, (2) o vakitler hükmünce suya düşenler için malûm olan tedabirin cümlesini icra ettirdi. **563** Kendisi çekti ği me şakkatlerden ve hususiyle vücudundaki berelerden adeta hasta oldu ğu hâlde hizmetkâr gibi herifin etraf ında dola şırd ı. **564** Hasta pek güzel bak ıldı ğı için bir kaç günde iktisab-ı s ıhhat eyledi. **565** (1) Cezmi'nin rahatsızlı ğı ise sekiz saat kadar bir uykuyla bütün bütün mündefi olmu ş ve (2) hastası iktisab-ı afiyet edinceye kadar vücudundaki bereler de savu şmu ş idi.

110 **566** (1) Cezmi'nin o herif yüzünden uğradığı meşakkat bununla da hitam bulmadı, (2) (2.1) herifin afiyetinden ancak iki gün geçmişti ki (2.2) Kınık muharebesinde alınan ve miktarları pek cüzî olan Acem esirleri bir gece firara kıyam eylediklerinden ve ellerine geçirebildikleri silâhlarla orduda birkaç adam da / telef ettiklerinden Osman Paşa zamanının adatı-seyyiesine ittibaen mevcut olan üseranın idam olunmasını emretmişti.

567 (1) Cezmi, bir dostunun yanından avdet etmek üzere idi ki (2) kurtardığı bedbahtın üzerine birkaç kişi hücum ederek ellerini bağlamış ve boynunu vurmak için yere çökertmişti olduklarını müşahede eyledi.

568 Herif ise Cezmi'ye can pahasına oturmuş olduktan başka ecelin pençesinden kurtardığı bir adamı cellât eline teslim etmek meşreb-i merdanesine hiç tevaffuk eder şeylerden olmadığı için hemen cellâtlara yanaşarak biçareden ne istediklerini sual eyledi. **569** Paşa tarafından esirlerin idamı için emir verildiğini söylediler. **570** (1) Cezmi ise (1.1) "(1.1.1) O esir değildir, (1.1.2) benim adamımdır." diyerek herifi bayağı bir dereceye kadar zor ile memurların elinden almıştı. **571** (1) (1.1) İş bu derecede kalsa (1.2) pek de ehemmiyeti olmazdı, fakat (2) önlerinde bir misal-i mürüvvet görünce imtisal etmemek Osmanlı dilâverlerinin şanından olmadığı için asker içinde kendine güvenenler Cezmi'nin bu cüret-i aciz-perveranesini görünce kendilerinin ve belki sairlerinin esirlerini kurtarmakta merhamet yarışına kıyam ettiler. **572** Orduda bulunan Acemlerin bayağı yüzde seksenini idamdan halâs eylediler.

111 / **573** Osman Paşa, filhakika zamanının vüzerasına nispet pek munsif ve hakaniyet-perver bir zat olduğu gibi taben gayret ve şecaat meftunlarından olduğu için o yolda ibraz-ı istihkak edenlerin metalip ve temenniyatını isafıta memullarından ileri giderdi.

574 Fakat dünyada her şeyden ziyade mevkiinin muhafaza-i haysiyeti ve evamirinin tenfiz-i ahkâmı mültazem olduğu bu meslek-i hükümet-perveranesine karşı riayet-i hatır ve kabul-i temenni şanından değil idi. **575** (1) (1.1) Hususiyle iradesine mugayir harekette bulunanlar ne kadar itimadına mazhar ise (1.2) su-i hareketlerinin Paşa'ya tesiri de o kadar şedit

olurdu. 576 (1) İşte o cihettedir ki (2) Cezmi'nin intisab ına mağruren esirini kurtarmakta gösterdiği cüret, mücerret o intisab ı için hakk ında birkaç kat ziyade şiddeti davet eyledi.

577 Osman Pa şa'n ın mizac ı gayet asabî ve nadiren zuhur eden hiddeti pek galip olarak Cezmi'nin hareketini ve hususiyle neticesinde emrinin icradan sak ıt olduğunu haber al ınca bir h ı ş m- ı mücessem kesildi. 578 Çehresine bulut karalt ı s ı gibi bir reng-i hail müstevli oldu. 579 (1) Cezmi'yi (1.1) nerede ise huzuruna getirmek için birbirini müteakip birkaç adam irsal eyledi.

112 580 (1) (1.1) Pa şa'n ın ihtiyar ettiği tav ır / o kadar müthiş [], (1.2) iltizam eylediği sükût o derece gazab-alût idi ki (2) meclisinde haz ır bulunan mir-i miranlar, göz ucuyle yüzüne bakma ğa bile cesaret edemediler. 581 (1) Çünkü Osman Pa şa da filhakika beylerbeyilerden olarak meclisinde haz ır bulunan pa şalar ın ekseri akran ı idiler, fakat (2) kanun- ı Osmaniye pek de halel gelmemiş olmak cihetiyle Pa şa'n ın uhdesinde bulunan riyaset, her türlü meratibin fevkinde olduğundan başka kadr-i zatiyesi de her türlü haysiyat- ı ar ızaya galip idi.

582 Cezmi, bu suretle sık ı sık ı arand ı ğ ın ı ve hususiyle taharrisine gelen adamlar ın cellâtlık hizmetlerinde kullanılan tak ımdan olduğunu görünce uğrad ı ğ ı muhataran ın ehemmiyetini pek çabuk (çabük) takdir eyledi.

583 (1) Mamafih Pa şa'n ın lütfuna itimad ın ı yine bütün bütün kaybetmedi, (2) (2.1) o itimad ı olmasa da (2.2) kendisi korku ne olduğunu bilir tak ımdan değil idi. 584 Huzur- ı fikir ve sekinet-i kalbine zerre kadar halel getirmeksizin Pa şa'n ın huzuruna azimet eyledi.

585 (1) Osman Pa şa, Cezmi'yi görünce bir mücessem tehevür kesilerek a ğz ından alev püskürür gibi bir şiddet, y ıld ır ı m patlar gibi bir sada ile

113 (1.1)"(1.1.1) Zahir sen casussun ki (1.1.2) (1.1.2.1) verilen / emirlere kar ş ı duruyorsun, (1.1.2.2) padi şah ın ordusunu fesada veriyorsun!" deyince huzar- ı kiram defaten neticeye intikal ederek Pa şa'n ın lisan ından (2) "(2.1) Kald ır ın! (2.2) Öldürün!" gibi bir emir suduruna meydan vermeksizin birbirini müteakip temenniye, şefaate kıyam eylediler. 586 Pa şa'n ın mizac ı ashab- ı tavassutun cümlesi indinde malûm olduğundan niyaz-

mendane bir söz söyledikçe tervic-i murat için Cezmi'nin bir de hizmetini tadat ederlerdi. 587 (1) (1.1) Bu suretle Paşa'ya biraz sükûnet gelerek (1.1.1) "(1.1.1.1) Bu defalık size bağışladım, (1.1.1.2) esirlerin idamına da onu memur ettim, (1.1.1.3) gitsin (1.1.1.4) vazifesini icra eylesin!" demiş ise de (1.2) (1.2.1) Cezmi'nin ulüvv-cenabı hayatı için olsun başkasına minnettar olmağı kabul etmediğinden ve idare-i kelâmda olan iktidarına ise hayliden hayli itimadı olduğundan herkesin sükûtundan istifade ile söze başladı, (1.2.2) şürekâ-yı marifetinden olan Nevîzade'nin,

(1.2.2.1) "(1.2.2.1.1) (1.2.2.1.1.1) (1.2.2.1.1.1.1) Teenniden etme sakın ictinap

(1.2.2.1.1.2) Umur-ı siyasette kılma şitap,

Ki (1.2.2.1.1.2) bir demde bir huna vardır mecal,

Veli (1.2.2.1.2) mürdeyi zinde etmek muhal." beyitlerini mukaddime ederek herifi sudan ne suretle kurtardığına gayet müessirane, gayet şairane bir eda ile tafsil eyledikten sonra (1.2.2.2) "(1.2.2.2.1) (1.2.2.2.1.1)

114 Hayatımı muhataraya / koyup da bir can kurtardığı için beni idam etmek muvafık-ı mürüvvet ise (1.2.2.2.1.2) ona da kailim, (1.2.2.2.2) fakat esir öldürmek elimden gelmez, (1.2.2.2.2) askerim, cellât değilim." sözleriyle hatm-i kelâm eyledi. 588 (1) Osman Paşa, vakayı dinledikçe gönlündeki meyl-i muallâ, gazap ve şiddetine bütün bütün galebe etmiş idi, (2) (2.1) fakat zaf göstermemek ve haysiyet-i emiranesine hanel vermeme için hiç tavrına değıştirmede (2.2) (2.2.1) "(2.2.1.1) Bir Acem'i kurtarmak için canını muhataraya atmakta ne mana var idi? (2.2.1.2) Onların bize ettiklerini bilmiyor musun!" sualiyle itabakıyam eyledi. 589 Cezmi ise işin o cihetini hiç düşünmemiş olmak cihetiyle cevap tedarik edemedi. 590 (1) Bulduğu cevap (1.1) "(1.1.1) Bendenizin kurtardığı adam Şamahî Sünnîlerindedir. (1.1.2) (1.1.2.1) Kendi ismi Pertev ve (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) fakat pederinin namı Ömer, (1.1.2.2.2) hemşiresinin adı da Ayşe'dir. (1.1.3) Arkasında Şirvan esvabı gördüğüm için imdadına şitap etmiş idim." sözlerinden ibaret idi. 591 (1) (1.1) Bu ifadesinin ekser yerleri hakikate mutabık[] ve fakat (1.2) bir iki ciheti mugayir idi, (2) (2.1) vakıa herifin pederi Ömer ve hemşiresi Ayşe isminde olarak ikisi de Sünnî ise de (2.2) bir

Acem cariyesinden tevellüt etmiş olan Pertev, validesinin mezhebini ihtiyar eylemiş idi. 592 Fakat bu hakikati Cezmi de bilmezdi. 593 (1) İrat eylediği

115 dürüğü-1 maslahat-amizin ona ait olan cüzü / Pertev'in üzerinde Şirvan elbisesi görmek meselesinden ibaret idi ki (2) (2.1) yukarıki tafsilâttan da anlaşılacağı üzere Cezmi nehre atıldığı zaman herifin kollarıyla başının bir parçasından başka bir yerini görmemiş ve (2.2) binaenaleyh bittabi cinsiyetini, milliyetini fark etmemiş idi.

594 (1) (1.1) Osman Paşa, bu izahat üzerine Pertev'in idamından sarf-ı nazar etmekle Cezmi'nin fedakârlığı paşaların ne derece takdirini celbeyledi ise (1.2) fedakârlığın intaç eylediği muvaffakiyet de o mertebelerde gıptaların davet eyledi. 595 (1) Binaenaleyh içlerinden Halep Beylerbeyi Mehmet Paşa şerik-i ecrolmak için söze girişerek (1.1)"(1.1.1) Sair esirler arasında da Sünnî bulunmak ihtimali vardır. (1.1.2) Hususiyle Sünnî olmayanların kâffeten isyanda şerik oldukları sabit değildir. (1.1.3) (1.1.3.1) "El-afvü zükûtü'z-zafer" hükm-i celiline tabiiyyet buyrulmuş olsa (1.1.3.2) münasip olur." dedi. 596 (1) Osman Paşa da (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Allah cezasını versin, (1.1.1.2) Cezmi zaten hem fiiliyle, hem buradaki sözleriyle emrimizi icradan ıskat eyledi. (1.1.2) Bundan böyle kimseye taarruz olunmasını." cevabını ita eyledi.

116 597 Cezmi'nin iptida ve Mehmet Paşa'nın ikmal eylediği vesatet-i / mürüvvetmendane iki bin kadar biçarenin cellât elinden halâsına sebep olmuştu.

598 Osman Paşa'nın müessir-i celâdetinden Çıldır muharebesi Gürcistan'ın mukaddime-i istilâsı olduğu gibi Kınık harbi de bütün Şirvan mülkünün Osmanlı tasarrufuna geçmesini intaç eylediğinden, kendisi vezaret payesi ve serdarlık ünvanıyla Şirvan valiliğine tayin olunmuş idi. 599 Serdar Lâlâ Mustafa Paşa, Erzurum meştasına avdet eyledikten sonra Osman Paşa yanında kalan on bin kadar askerle Şirvan'ın kalelerini tamir ve mülkünü tahrir ile asayişini temin ettikten ve (Eriş) üzerinden İran mülküne geçerek (Karabağ) ve (Mogan) taraflarını garet eyledikten sonra Şamahî'yi kürsi-yi vilâyet-i ittihazıyla orduda ikamet eylemişti.

600 (1) (1.1) Vakta ki Osman Paşa ordusu Şamahî'ye vasıl olarak ümera ve muteberan-ı asker birer haneye yerleştiler, Pertev de sebeb-i necatı olan Cezmi'yi çaresiz kendi evine misafir almıştı.

601 (1) (1.1) Pertev soluk sarı benizli, çini maî gözlü, az çiçek bozuğu, burnunun ucu aşığa, ağzının iki tarafı yukarı doğru meyl ile ok ve yay şekli bağlamış, boyunun kısalığı, kemiklerinin kalınlığı da /
117 vücudunda tenasüpten eser bırakmamış bir çirkin şey ise de (1.2) (1.2.1) pederi olan Mirza Ömer elâ gözlü, al yanaklı, kır sakallı, mütenasibü'l-aza, kalbinin safveti çehresine aksetmiş gibi görünür bir mübarek ihtiyar[], (1.2.2) hemşiresi Ayşe ise destgâh-ı kudrette nümune-i cemal olmak için yapılmış, tahrirli maî gözlü, üzerine yaldız serpilmiş gibi parlak sarı saçlı, sarılığıyla beraber gayet gürkaşlı, ağzı burnu ufak, vücudunun her tarafı birbirine yakışmış melek gibi bir çocuk idi. **602** Fakat daha on iki yaşında olarak vücudu da zaif olduğundan istidad-ı hüsnü bir bakışta nazarlara çarpacak kadar inbisat eylememişti.

603 (1) Mirza Ömer, fakir olduğu cihetle haremi yemeğini pişirir, (2) hanesinin işini de oğluyla kızı görürdü. **604** (1) Bu suretle kız, her akşam Cezmi'nin yanında bulunur, (2) Cezmi ise şuh-meşrepliğine binaen çocukla pek çok lâtifeler ederdi. **605** Ayşe'nin zekâsı da güzelliği derecesinde olduğu için Cezmi'nin lâtifelerine ettiği masumane mukabelelerle meclise revnaklar verir idi. **606** (1) Bir hâlde ki (2) beş on günün içinde Cezmi ile çocuk birbirine nispet ahbaptan madut oldular.

607 Mirza Ömer için Cezmi bir ihsan-ı ilâhî kabilinden idi. **608** (1)

118 Pertev'in hayatını kurtardıktan başka Osman Paşa'ya olan / intisab-ı mahsusu cihetiyle kendini, akrabasının, ahbabını orduluk âlemlerinde vukuu zarurî hükmünde bulunan taarruzlardan sıyanet eder ve (2) serveti kuvvetiyle mihman olduğu hanede bayağı miz-banlık eyler idi.

609 Pertev de Cezmi'nin, kendini kurtarmak için hayatını iki defa muhataraya atmış olduğundan ve ondan sonra dahi pek çok ihsanın görmüş bulunduğundan hakkında olan muamelesi bayağı perestişkârane denilecek derecelerde idi.

610 (1) Cezmi'nin Ayşe'ye iltifat ı hane halk ın ın cümlesinden ziyade olarak bu hâl ise Mirza Ömer nazar ında Cezmi'nin Pertev'i tahlis etmesinden daha büyük bir nimet hükmünde idi, çünkü (2) (2.1) tabiatlerinde olan mugayiret cihetiyle ihtiyar, Pertev'i pek sevmez ve (2.2) fakat Ayşe'ye mizac ın ın mülkiyet derecelerde olmasına binaen ç ıld ır ırcasına muhabbet ederdi.

611 (1) Mirza Ömer, Cezmi'nin çocu ğa teveccüh ibraz eylediğini ve hususiyle Ayşe o ya şa gelinceye kadar Kuran- ı Kerim ve ilm-i hâl okumu ş ve istidad ı kuvvetiyle gördü ğü yaz ıy ı sökme ğe başlam ı ş olduğundan ve Cezmi'nin Şamahî'de ara s ıra Osman Pa şa dairesine gitmekten başka bir iş i olmad ı ğ ından çocu ğun tahsilini ilerletme ği kendisine / bir başka eğlence ittihaz etti ğini görünce sürurundan baya ğ ı ga şyolacak derecelere gelir ve (2) ara s ıra bunlar ın sohbetlerine (2.1) "(2.1.1) İn şallah büyüsun de (2.1.2) size vereyim!" gibi lâtifecikler de kar ı ş t ır ırd ı .

-17-

612 (1) Osman Pa şa, o suretle Şamahî'ye yerleşerek oralar ı saltanat-ı seniyenin katiyen rayet-i istilâs ı alt ında tutma ğa azmetmiş ve (2) hatta Sokullu'nun Turan ile bir tarik-i muvarede açmak fikrine bile bir merkez-i icra olabileceğini tasavvur ederek o zamanlar bahr- ı Şirvan denilen ve ş imdilerde ise mekâtib-i rü ştüye için bundan takriben otuz sene evvel lito ğrafya ile bas ılan haritalara ya sineklerin veya ünvanlar ı nesh-ı meani karinesiyle verilmiş olmasına hükmedebilmek mümkün olan nasihlar ın ilâve etti ği bir noktacı sayesinde bahr- ı (Hazez) nam ın ı alan bahr-ı Hazer'de bir donanma tedarikine bile teşebbüs eylemiş idi. **613** Fakat Pa şa'n ın bu azm ü teşebbüsüyle hakim-i kadimi olan Eri ş Han Şirvan mülkünden kat- ı ümit etmedi. **614** Tebriz hakimi Emir Han ve Gence ve Berda hakimi İmam Kuli Han'la da haberleşerek ve baş ına bir yirmi be ş binden ziyade asker cem ederek ordunun Erzurum'a avdetinden sonra Eri ş

120 nehrinden beri tarafa tecavüz eyledi. **615** Emir Han / ile İmam Kuli, evvel emirde askerinin on be ş bin kişiden ibaret bir f ırkas ıyla Eri ş kalesi üzerine dü ştüler. **616** Beylerbeyi olan Kaytas Pa şa yanında bulunan bin kadar

askerle İran fırkasına mukabeleden çekinmedi. **617** (1) O mücahid-i alihimmet de fedakârlıkta Derviş Paşa mertebesini ihrazeden hamiyetperverlerden idi, fakat (2) Derviş Paşa kadar maharet-i cündiyane ve savlet-i mevani-berendazaneye malik olmadıktan başka ekserisi ocaklara yeni dahil olan askeri de Derviş Paşa'nın dairesi halkına hiç kıyas kabul etmezdi. **618** (1) Bu cihetle hanlar on bir saat imtidat eden bir muharebede Paşa'yı ekser tevabiiyle beraber şehit ettiler, (2) kalenin de bazı cihetlerini yağma eyledikten sonra Eriş Han'a mülhak oldular.

619 Bu kuvve-i külliye 986 ramazan ın ın dokuzuncu günü Şamahî'ye gelerek hanlar, Osman Paşa'ya meydan okumağa başladılar. **620** Paşa'nın yanındaki kuvvet topu on bin kişi idi. **621** Fakat bu fırka Osmanlı askerinin en mücerrep, en mümtaz kahramanlarından olarak gerek nefislerine itimatları, gerek serdarlarına emniyetleri kemalinde olduğundan Paşadüşmanla meydan muharebesine girişmekten ictinap etmedi.

121

622 O gün ve ertesi sabahtan akşama kadar harp olundu. **623** / (1) Akşamları tablı asayiş çalınır ve (2) iki asker birbirinden ayrılırdı. **624** (1) Kavganın hâli yine yekrenk olarak yalnız bu defa hücum İranlılarda[], (2) müdafaa Osmanlılarda idi. **625** (1) Osman Paşa yine bermutatı tabiiyede olan maharetiyle düşmanın kesretini tesirsiz bırakır, (2) asker gösterdikleri gayret-i kahraman-pesendane ile her muharebede ihraz edegeldikleri şan-ı hamiyete bir revnak-ı diğer ilâve eyler idi. **626** Cezmi ise Paşa'nın şimdiki yaverler gibi öteye beriye haberciliği hizmetinde bulunarak zabıtana evamirini tebliğ ettikten başka lüzum gördükçe toplayabildiği ufak tefek fedayî fırkaları ile düşmanın alaylarının istikbale çalışırdı.

627 (1) (1.1) Ramazan ın (11)inci ve harbin (3)üncü günü ise Acemler ya mevt veya galebe azm-i katiyesiyle muhacemelerini bir derecelerde teşdit ettiler ki (1.2) Osmanlı askerini bir kaç kereler yerinden kopardılar fakat (2) aldıkları mevakii -Osman Paşa'nın himmet ve siyaseti kuvvetiyle- bir türlü elde tutmağa muktedir olamadılar. **628** (1) Askerimiz dağ parçalarına tesadüf etmiş emvaca benzerdi; (2) (2.1) düşmanla çarpıştı kça geri çekilir, fakat (2.2) geri çekildikçe bir daha toplanarak yine eski mevkiine gelirdi.

- 122 / 629 Cezmi, birbiri üzerine iki gün fevkalâde yorulmuş olan küheylân ın ı üçüncü gün çadır ın ın önünde bırakarak Çıldır kavgasında iğtinam ettiği "Şahbeğendi"ye binmişti. 630 (1) Tarafeynden mübarezelerin şiddet bulduğu sırada üzerine hücum eden iki Acem'i tepeledikten sonra birini de önüne katmış ve (2) önünden firar eden düşmanı ise kendini mızrakla sol omuzundan yaraladığından intikam almağa pek ziyade inhimak göstermişti. 631 (1) Ne faidesi var ki (2) "Şahbeğendi" koğduğu düşmana erişecek kadar seri değil idi. 632 Kendisi Acemlerin ok menziline kadar yaklaştığı hâlde hasmı alaylara iltihak eyledi. 633 (1) Cezmi, kemal-i tehevüründen hemen attan aşağı atılarak (1.1) "(1.1.1) Sen de sahiplerin gibi kaltaban imişsin, (1.1.2) cehennem ol!" diyerek hayvanı bir tabancada helâk etti, (2) kendisi yayanca orduya doğru avdete başladı. 634 (1) Bu hâli gören Acem süvarileri Cezmi'yi esir etmek ümidine düştüler, (2) birbirini müteakip üçü beşi birden üzerine hücum eylediler. 635 (1) Cezmi de arkasının bir ağaca dayadı, (2) kılıcıyla müdafaaya kıyam eyledi. 636 (1) Hatta yanına en ziyade tekarrüp eden düşmanın bir darbede kargısının kesmiş, (2) ikinci darbede atını,
- 123 üçüncü darbede de / kendini helâk etmiş idi. 637 (1) Cezmi'nin müdafaai şiranesini gören silâh arkadaşları ve hususiyle Osman Paşa'nın dairesi halkı imdat için at kaldırdılar ve (2) iki üç dakika içinde ağacın yanına yetişerek Cezmi'yi de bir hayvana bindirdiler. 638 Onların bu savleti Acemlerin de mukabeleye şıtabını davet eylediğinden alaylar birbirinin imdadına gide gide iki ordunun birinci saf harbeleri tamamıyla yekdiğerine karşıtı. 639 İhtiyatlar da silâh arkadaşlarının teyit için yerlerinden oynadı. 640 (1) Tarafeynden top ve silâh sadası kesildi, (2) iki asker mızrak mızrağa, kılıç kılıca, hançer hançere, hatta boğaz boğaza uğraşmağa başladı. 641 İranlıların maksadı bizim ordunun arkasını almak veya tabir-i maruf ile hatt-ı recatini kesmek idi. 642 (1) Fakat Osman Paşa öyle bir tepeye istinat etmiş idi ki (2) mevkiî hükmünce Osmanlı askerinin silâhından kurtularak orasını zaptedebilmek on beş yirmi bin kişiyi feda etmeğe muhtaç idi.

643 (1) (1.1) Keşakeş üç dört saatler imtidat eylediği hâlde vakıa bizim tarafta bir inhizam emaresi görünmedi ise de (1.2) düşmanın kesretine nazaran bir galebe husulü de memul olunmazdı.

124

644 Serdarın ümidi yine akşam olup da iki tarafın / birbirinden ayrılmasına ve ertesi gün için daha başka türlü bir takım tertibat ile uğraşılmasına münhasır kalmıştı.

645 Nagehan Osman Paşa'nın istinat ettiği tepenin arkasından uzaktan uzağa at, silâh şakırtıların işitilmeğe başladı. **646** Serdar hemen ne olduğunu tahkik için Cezmi maiyetiyle bir ufacık süvari fırkası sevkeyledi. **647** (1) Cezmi tepeye çıkınca gördü ki (2) kalabalık bir asker, yirmi dakikalık bir menzile kadar gelmiş aram ediyor.

648 Gelen asker Adil Giray maiyetiyle Kırım hanı Mehmet Giray'ın sevkettiği kırk bin kadar Tatar'ın mukaddemesi idi. **649** Adil Giray'ın biraderi meşhur Gazi Giray ve diğer biraderi olan ve sonraları Eğri melhame-i kübrasında pek büyük hizmetleri görülen Saadet Giray ile hanın oğlu Mübarek Giray dahi bu orduda beraber idiler.

650 (1) Cezmi ordunun vazından ve askerinin hayal meyal etvarından gelenlerin Tatar olduğuna hükmedince bu iane-i gaybiyeyi tebşir için yanındakilerden bir ikisini Osman Paşa'ya gönderdi, (2) kendisi de birkaç kişi ile görünen ordu mevkiine at kaldırdı. **651** (1) Mahall-i maksuda vasıl olunca Tatarlar arkasındaki elbiseden Osmanlı olduğunu anladılar, (2) hürmet-i mahsusa ile Adil Giray'ın huzuruna getirdiler.

125

/ **652** (1) Cezmi, çadıra girer girmez hemen etek öpmek gibi teşrifata bile bakmaksızın Adil Giray'a (1.1) "(1.1.1) Şehzadem! Niçin burada aram buyurursunuz? (1.1.2) (1.1.2.1) Şu tepenin arkasında padişah askeri kanlar içinde yüzüyor, (1.1.2.2) on bin kişiyiz, (1.1.2.3) etrafımızda yirmi beş bin Acem sardı." demekle Adil Giray (1.2) "(1.2.1) Top ve tüfek sadası işitilmiyor! (1.2.2) Osmanlılar böyle mi kavga eder?" سوالini irat eyledi. **653** (1) Cezmi (1.1) "(1.1.1) Efendim! Üç gündür uğraşıyoruz, (1.1.2) iki saat evvel yaka yakaya geldik, (1.1.3) topa tüfeğe meydan kalmadı." cevabını verince Adil Giray, hemen kendi yanında bulunan fırka ile imdada şitap ederek Tatarlar dolu dizgin bir çeyrek içinde marekeye vasıl oldular ve (2)

ayaklar ın ın tozu ile istimal-i silâha ba şlad ı lar. **654** Şehzade, askerin geride kalan fırkaların da mahsus emirlerle davet eylemişti. **655** Birbirini müteakip onların da biraz ı yeti şti. **656** Aradan bir saat geçer geçmez Tatarların vüruduyle bir kat daha kuvvet bulan Osmanlı askeri İran ordusunu bütün bütün mahv eyledi. **657** (1) (1.1) Bu muharebede Acemlerden bir on bin kadar adam telef [] ve (1.2) bir o kadar da esir edilmiş ve (2) hanların ekseri de ya maktul veya giriftar edilmiş ti. **658** (1) Bundan başka (1.1) düşman ordusunda ne kadar e şya var ise kâffesi de i ğtinam edildi.

126

/ **659** Bu feth-i celili müteakip Adil Giray, düşmanın takibine kıyam ederek ve mevkiin hâlini bildi ği cihetle k ılavuzluk etmek için Cezmi'yi de maiyetine alarak (Eri ş) nehrini gûzar eyledi.

660 (1) İran' ın bakiye-i süyuf ile hanların hazine ve harem ve sair e şyas ı o civarda bir yerde bulundu ğunu haber ald ı lar ve (2) bir hücumda dört bin kadar İranlı tepeleyerek hanların haremlerini, cariyelerini esir etmekle beraber Eri ş Han' ın hazinesini ve umum askerini iki bin deve yükü a ğ ırl ı ğ ın ı zaptettiler.

661 (1) Cezmi'nin gerek bu melhame-i kübrada gösterdi ği gayret gerek - serdara haber getirmekten ibaret olan- memuriyetinin fevkine ç ıkararak Adil Giray' ın davetine yeti şmekte ibraz eyledi ği fetanet, Osman Pa şa nezdinde itibar ın ı bir kat daha tezyit etmekle ulûfesine defaten üç yüz akçe zammeyledikten başka bir çelenk, bir de hilatle kadrini ilâ etti ve (2) gayretinden öldürdü ğü şahbe ğendiye bedel Eri ş Han' ın i ğtinam olunan hayvanlarından gayet kıyafetli gümüş burun, demir kır ı bir Necdî ihсан eyledi.

127

662 (1) Cezmi ise vakada fetanet ve şecaati sayesinde Adil Giray' ın teveccüh ve mahremiyetini kazanmış idi ki (2) bu mazhariyet / g ına-y ı kalp ve me şreb-i irfan hükmünce nazarında nail oldu ğu avat ıf ın cümlesine müraccah idi.

663 (1) Yukarıda bir nebze beyan olundu ğu vechle hüzn-ı daimîye müptelâ ve sevdavî bir hayale müsta ğrak olan Adil Giray ile fikri hayaline galip ve ahval-i âleme daima gülünç tarafından bakma ğla mecbul olan Cezmi'nin mizaçlarında zahirde bir mugayiret ve belki z ıddiyet görünürdü,

fakat (2) ikisinin hasais-i aliyesinden olan kuvve-i irfan ve meyl-i muallâ ülfetlerine -ihtilâfat-ı sadadan hasıl olan aheng-i musiki gibi- başka bir letafet, başka bir ruhaniyet verirdi.

664 Cezmi, Adil Giray'ın hâlinde tabiatın o hüzn-i ulvîsini temaşa ile gurup seyreder gibi vicdanında birtakım garip garip tesirler hasıl ederdi.

665 (1) Adil Giray Cezmi'yi söyletir, (2) lakırdılarından kalbinin inşirah-ı ruhaniyesini tahatturla bülbül sesi dinler gibi fikrinde hazin hazin bir takım şevkler peyda ederdi.

666 Adil Giray'ın Şamahî'ye vürudundan beri Cezmi için Osman Paşa tarafından aldığı evamiri icra etmek ve Ayşe'ye ders okutmaktan ibaret olan meşagiline bir de Adil Giray'a nedimlik hizmeti munzam oldu. 667 (1)

128 Hizmet değil işlerin / üçü de kendi nazarında birer nimet idi, çünkü (2) her biri fikrine, meşrebine, arzusuna tamamıyla muvafık olduğundan severek icra ederdi.

-18-

668 (1) Osmanlı askeri böyle bir sene içinde İran'ın üç büyük ordusunu mahv ederek Gürcistan ve Şirvan gibi her biri bir padişahlık addolunan iki mülkü zaptettikten başka Karabağ ve Mogan'a kadar saltanatı seniyenin debdebe-i satvetini isal eyleyince İran erbabı hükûmeti, (1.1) Sultan Selim ve Sultan Süleyman'ın irtihalleriyle devlet-i aliyenin kuvveti ne kadar noksan bulmuş olsa yine İran'ı az bir himmetle mahvetmeğe kâfi olduğunu ve hele açılan harbin mebadi-i maslahatta tahmin eyledikleri gibi öyle serhat ümerasıyla idaresi kabil olacak umurdan olmadığı pek kolay derk eylediler. 669 (1) Binaenaleyh verdikleri karar üzerine o zamanlar şahın vezaretinde bulunan Mirza Süleyman ki (1.1) ashab-ı seyf ve kalemden ceri ve müdekkik bir dahiye idi, külli bir tedarik ile Şirvan üzerine hareket eyledi. 670 Askere medar-ı inzibat, Osmanlılara muris-i dehşet olmak mütalâasıyla Hamza Mirza'yı da ordu ile beraber istishap eylemişti.

129 671 Mirza'nın validesi olan Şehriyar dahi zahirde oğlundan ayrılmamak, hakikatte pay-ı taht gibi orduyu da kendi nüfuzuna mahkûm etmek azmiyle sevk olunan askere iltihak eyledi.

672 Şehriyar' ın bu hareketine sahihen en ziyade müevviç olan Perihan olarak maksad ı da saltanat- ı maneviyesini -tecarib-i külliyesi kuvvetiyle-kendi dirayet-i fevkalâdesine bayağ ı rekabet edebilecek öyle bir zihn-i vekkad ın müdahalesinden kurtarmak idi.

673 (1) (1.1) Biçare Muhammed Hüdabende ise Şehriyar' ın elinde adeta esir hükmünde olduğundan, yan ında bulunmayacak olduktan sonra orduya değil her nereye gitmek istese (1.2) can ına minnet bilirdi.

674 (1) Umum ordu-y ı humayun serdar ı Lâla Mustafa Paşa hâlâ meştas ından ç ıkması ş idi ki (2) Mirza Süleyman kırk bin kişilik bir mükemmel İran ordusuyle Şirvan kıtas ına geçerek Şamahî'yi muhasaraya kıyam eyledi. 675 O esnada ise Tatar askeri at çayırlatmak için Mahmud-abad denilen sahraya ç ıkması ş olduğundan, Osman Paşa kuvve-i külliye

130 kar ş ı yan ında kalan on bin kadar askerle ister istemez / kale arkas ından harbetmek mecburiyetinde bulunmağla beraber meydan muharebesinde düşmanın bu muharebesini de evvelki üç ordusuna benzetmek mütalâas ın ı hat ırdan ç ıkarmadı. 676 Bu tasavvurun icras ın ı ise Tatar askeriyle ordusunu bir dereceye kadar teksir etmeğe mütevakk ıf gördüğünden Adil Giray'a hemen gelip Şamahî'ye yetişmesi için yazd ığı şukkay ı bir çavuşa tevdi ile irsal eyledi. 677 Hayfa ki çavuş yolu kaybederek düşmana esir olmu ş idi. 678 Mirza Süleyman, Osman Paşa'n ın mektubundan tertibat ın ı öğrenince Tatar' ın başka bir vas ıta ile haber alarak imdada şitap ile İran ordusunu iki ateş aras ına düşürebilmesi mütalâas ıyla fevkalgaye telâş ederek Şamahî'ye vürudunun üçüncü günü muhasaray ı ref ile beraber Osman Paşa ordusunu iğfal için hareketini İran üzerine recat suretinde göstermiş idi. 679 Bu desise ile Şamahî'nin ufk-ı merîsinden salimen ayr ıl ınca hemen Mahmud-abad üzerine tahvil-inan eyledi.

680 (1) Eriş Han muharebesinden sonra Tatar askerinin cüz-i azam ı Saadet Giray ve Mübarek Giray ile Kır ım'a avdet eylemiş ve (2) Adil Giray ile Gazi Giray serdar ın yan ında topu on beş bin asker ile kalm ı ş idi.

131 681 Şehzadeler, at çayırlatmağa ç ıktıkları sırada yanlar ında bulunan askerin ekseri âdetleri üzere garetkerliğe dağ ıld ığı ndan ve Osman Paşa, askerinin avdetini Tatar avaze-i hücumundan has ıl bir deşet

neticesi kıyas ederek Mirza Süleyman'ın desisesini keşfedemediği cihetle hanzadelere ikaz yollu bir haber veya muavenet için bir miktar asker göndermeğe lüzum görmediğinden İran'ın kuvve-i külliyesi Mahmudabad'ta yalnız dört bin kadar Tatar'a tesadüf eyledi.

682 (1) Adil Giray, en büyük meziyeti en çaresizlik zamanlarında göstermek şanıdan olan eazimden bulunmak cihetiyle namus-ı hamiyetini muhafaza için mevti ihtiyar etmekten çekinmedi, (2) ibraz eylediği misal-i hamiyetle sekinet-i fedakâranesini -en büyük tedbir-i harpleri düşmana kesretle galebeden ibaret olan- Tatar askerine de sirayet ederek o kadar cüzî bir kuvvetle kendinin on misli olan düşmana karşı peyapey üç gün muharebede devam eyledi. **683** (1) Bir taraftan düşman bir an aram vermeksizin harbe ikdam eder, (2) bir taraftan ise yarım saatte birkaç dakika fasılla ile gök yüzünden gayet şiddetli, gayet bürudetli bir baran-ı belâ dökülür dururdu.

132

684 (1) Tatarlar, Haydarane bir himmet, / Hüda-pesendane bir sabır ile evvelki iki gün içinde mevcutların nısfından ziyadesini şehit verdiler, (2) düşmandan kendilerinden zayi olan miktarın bir kaç misli adam telef eylediler. **685** (1) Üçüncü günü ikindi vaktine kadar ise edilen harb-i meyusane ile Acem'den bir iki bin kişi daha azalmıştı, fakat (2) Tatar'ın yekûnu bin kişiye tenezzül ettikten başka onların da açlıktan, soğuktan, yorgunluktan elleri silâh tutabilmek iktidarından kalmıştı. **686** (1) Çamur ise bir dereceye gelmişti ki (2) (2.1) (2.1.1) düşman üzerine kim at sürmek isterse (2.1.2.1) bir iki adım gider gitmez hayvanı diz kapaklarına kadar çamura batar, (2.1.2.2) cazibe-i merkeziyenin bir kuvve-i fevkalâdesine uğramış gibi bulunduğu yerde tutulur kalır, (2.2) (2.2.1) kim piyade gitmeğe kalkıştırsa (2.2.2) (2.2.2.1) gitmeğe başlar başlamaz göbeğine kadar yere gömülür, (2.2.2.2) recim ile mahkûm olmuş gibi düşmanın mermiyatına hedef olur dururdu.

687 Adil Giray o imkânsızlık âleminde, o musibet devrinde yine katen fütur getirmedi. **688** (1) Altında atların bir kaç vurulduğu, bir kaç da çatladığı hâlde ruh-ı mücerret gibi oklar, kılıçlar, harbeler, kargıllar arasında dolaşarak fırkasının her tarafına yetişir ve (2) akval ve efaliyle askerinin mecruhlarına istimalet, muharebelerine gayret verir idi.

133

/ **689** Mirza Süleyman Tatar' ın hamelât- ı kahramaniyesiyle zaferden meyus olmak derecesine geldi ği s ırada tecrübesiz ve fakat askerlikçe büyük bir istidada malik olan Hamza Mirza on be ş bin ki ş iden mürekkep bir İran fırkas ın ı bizzat idaresine alarak Tatar' ın sa ğ cenah ın ı idare etmekte ve Adil Giray' ın savlet-i ş irane ve metanet-i ahen-dilânesiyle rekabet eylemekte bulunan Gazi Giray üzerine hücum eyledi.

690 Gazi Giray ile beraber olan üç yüz kadar dilâver öyle kendilerinin yirmi misli olan bir kuvvetin sadmesiyle yar ım saat içinde hemen bütün bütün mahvolarak hanzadenin etraf ın ı dü ş man askeri kat kat ihata eylemi ş ti.

691 Adil Giray, bu haberi al ınca hemen kuvve-i mevcudesini yan ına cem ederek yaralanm ı ş arslan tehevürüyle biraderinin imdad ına ş itap etti.

692 (1) Adil Giray' ın bu hareketi ordunun vaziyetini bütün bütün tahvil ederek ordu mevkiinin canib-i yesar ı saka menziline geçmi ş olduğundan, Hamza Mirza bu karga ş al ıktan istifade ederek askerinin sa ğ cenah ın ı tahrik ile Tatar' ın hem hatt- ı recatini kat eyledi, hem (2) sol cenah ın ı çevirdi.

134

693 (1) Gazi Giray, bulunduğu muhit-i belâ içinde mensup olduğu handan- ı celâdete medar- ı mefharet olacak derecelerde merdane davranm ı ş ve (2) yan ında kalan bir kaç dilâverden pek fedakârane bir çok mesai-yi muavenet görmü ş idi. **694** (1) Fakat (1.1) ş ecaat ne kadar fevkalâde olsa yine nispetsiz bir kesrete mukabil gelebilmek muhal olduğundan Hamza Mirza'n ın birbirini müteakip sevk etti ği korucular cerihaya, mevte bakmaks ız ın ettikleri muhacemat ile hanzadeye takarrüp ettiler ve (2) alt ındaki at ı itlâf ile kendini de yere dü ş ürdükten sonra vücuduna kollar ına ayaklar ına üçer be ş er ki ş i sar ı larak daha Adil Giray, o meydan- ı mesaibe yeti ş meden evvel biçareyi esir eylediler. **695** O cihetle Adil Giray' ın biraderini tahlis için sarfetti ği himmet kendisini de onun bulunduğu muhataraya dü ş ürmekten ba ş ka bir netice vermedi.

696 Adil Giray biraderinin haber-i esareti üzerine tehevürünü bir yes ve gayza tahvil ile bari askerinin bakiyesini olsun helâk ve esarettten kurtarmak emeline dü ş üp iktiza eden tedabire atf- ı nazar etti ği s ırada yan ında kalan be ş alt ı yüz kadar fedayînin her cihette dü ş man fırkalar ıyla muhat

135 olduğunu görünce galeyana / hamiyetle serapa bir ateş-pare-i gazap kesilerek kızıl yağmur bulutlarında lemean eden yıldırım gibi kanlı çamurlar içinde yuvarlana yuvarlana yarılmaya kabil gibi görünen bir safın üzerine hücum eyledi. 697 Hamza Mirza ise hism-i sahib-i iktidarının bir nazarda niyetini keşfederek hemen hücum ettiği safın imdadına ihtiyatta bulunan birkaç alayın süratle sevkeylediği gibi kendi de yanında mevcut olan askerle Tatar'ın saka ve cenahlarına sokulmağa başladı.

698 Hanzade, kemal-i teessürle bu kadar rüfeka-yı silâhının cenazelerini çığneyerek kastettiği safa eriştiği sırada Hamza Mirza'nın sevkettiği imdat dahi karşısına vasıl olmuştu.

699 (1) Adil Giray o tedbirinden meyas olunca rayet-i hamiyeti altında bulunan bakiye-i şüheda ile ya arkaya veyahut cenahlardan birine yürümek istedi, (2) (2.1) gördü ki (2.2) (2.2.1) etrafında bulunan noktaların her birinde pişgâhından daha büyük bir izdiham var, (2.2.2) askerini ihata eden daire-i tazyik ise gittikçe daralıyor geliyor, (3) kemal-i yes ile çaresiz öne doğru hücumunda devam eyledi.

136 700 Tekmil fişeklerini, okların bitirdikten, yayını bir korucunun başında ve başıyla beraber / paraladıktan sonra yalın kılıç düşman safları arasında dönmeğe başladı.

701 Düşmanın en güzide askeri olan koruculardan bir kuvvetli fırka şehzade ile tevabiinin arasına sokulduğundan reisinden, idaresinden mahrum olan düşmana nispet yüzde bir mertebesinde bile kalmayan asker bütün bütün hareketini şaşırarak birer birer ya şehit veya esir olmağa başladılar. 702 Elmaslar kadar saf ve metin bir kalbe malik olan Adil Giray ise gayret-i harikulâdesiyle o kadar düşmana tek başına karşı durmak isterdi.

703 (1) Düşman ordusu için her türlü muinden mahrum kalmış olan Adil Giray'ı bir hamlede şehit etmek eshel-i umur idi, fakat (2) (2.1) kendinin hayyen ele geçirilmesi için Hamza Mirza'dan emr-i katî olmak cihetiyle korucular üzerine silâh atmazlar ve (2.2) onun da Gazi Giray gibi atını vurmağa çalışarlardı. 704 Bir zaman uğraştıktan sonra hayvanı telef ettiler. 705 (1) Hanzade eğer kaşından zemine sıçradı, fakat (2) çamura saplanarak hiç bir taraftan bir adımı bile atmağa muktedir olmadı.

706 (1) O hâl ile beraber ağzı testereye dönmüş bir kılıç ile yine bir çeyrek kadar muhacemelerin savletine mukabele eyledi, güya ki (2) o kahraman-ı adimü'l-meselin yarısı vücudu bir mükemmel ordu hükmünde idi.

137 / 707 Akıbet bir Acem alelgafle arkasından gürz ile vurarak o bünyan-ı metin-hamiyeti yüzü üzerine düşürdü. 708 (1) Etrafında bulunan on kadar korucu yanına toplanarak felekle pençeleşmek isteyen yed-i iktidarını tuttular, (2) bir ipek kuşakla arkasına bağladılar.

709 Yerden kaldırdıkları sırada çehresi üzerine bulaşan kan, toprak lekeleriyle küsufa tutulmuş afitabı andırırdı.

710 (1) Hamza Mirza malik olduğu fıtrat-ı kahramanî muktezasından olarak nihayet derecelerde meftun-ı şecaat olmak cihetiyle esiri olan hanzadeleri kendine mahsus olan mutantan çadırlarda misafir ederek gece gündüz yanlarından ayrılmaz ve (2) haklarında kendi aza-yı hanedanına edebileceği hürmet kadar riayet eylerdi. 711 (1) Hatta hanzadelerin esaretinden bir on gün sonra mensup olduğu kavmin hasaisinden olan mübalâgat ve hayalât ile Adil Giray hakkında bir takım sitayişlere, taltiflere kıyam ederek bir münasebet düşürdü, (2) bidayet-i mülâkatlarından beri birinci defa olarak hâle atf-ı makal ile (2.1) "(2.1.1) (2.1.1.1) Feleğin inkılâbatına teessüf iktiza etmez, (2.1.1.2) (2.1.1.2.1) baksanıza (2.1.1.2.2) ecdadınız birkaç yüz sene evvel cihangir ve mukteda-yı âlem iken

138 şimdi hanedanınız o zamanlar namı bile malûm / olmayan Al-i Osman tabiiyetinde bulunuyor. (2.1.2) (2.1.2.1) Ama şeref yine sizdedir ki (2.1.2.2) Cengiz Han evlâdındansınız!" diyecek oldu. 712 (1) Bu sözler ise Adil Giray'ın meslek-i siyasetine bütün bütün mugayir düşmekle (1.1) "(1.1.1) Vakıa inkılâbat-ı âlem buyurduğunuz gibidir. (1.1.2) Fakat şimdiye kadar feleğin bizlere gösterdiği muamele ruy-ı iltifat idi. (1.1.3) Yalnız bu defa benimle kardeşime lütfunda biraz imsak eyledi. (1.1.4) (1.1.4.1) Esir olduk, (1.1.4.2) şehit olmadık. (1.1.5) (1.1.5.1) Mamafih esaretle de müftehiriz, (1.1.5.2) çünkü devletimizin hizmeti yolunda öyle bir musibete uğradık. (1.1.6) Bizim için hanedanımızdan bahsetmek mübahat olunacak bir şey değildir. (1.1.7) (1.1.7.1) (1.1.7.1.1) Şükürler olsun ki (1.1.7.1.2) Cenab-ı Hakk'ın adaleti ahfadı ecdadın efaline varis etmemiş, yoksa (1.1.7.2) bize

Cengiz'den gelecek hassa-i verasetin cüz-i azam ı yar ı dünya halk ın ın vebal-i hunu olurdu. (1.1.8) Al-i Osman ise evlâd-ı mücahidindendir. (1.1.9) (1.1.9.1) Cenab- ı Hak, İslâm'a ettikleri hizmete mükâfaten kendilerini hilâfetle mü şerref eylemiş, (1.1.9.2) hükmettikleri akvamdan hatta bir ferdin sayesi bile üzerine dü şmeyen bu kadar İslâm mülkünde namlar ına hutbe okunuyor. (1.1.10) Bizim en büyük şerefimiz o hanedana olan hizmetimizdir." sözleriyle mukabele eyledi. 713 (1) (1.1) Hamza Mirza, muharebede esir etti ği bir zata muhaverede bu kadar şiddetle ma ğlûp oldu ğundan dolayı pek

139 ziyade müteessir olmuş ise de (1.2) (1.2.1) / mevki ve necabetinin ş an ın ı muhafaza ederek hiç renk vermeksizin bir münasebet daha dü şürdü, (1.2.2) sohbeti ba şka cihetlere tahvil eyledi.

714 (1) Mirza Süleyman, Osman Pa şa'ya imdat için gelen Tatar askerinin kırk bin kişiden ziyade olduğunu bilir ve (2) fakat cüz-i azam ın ın yine K ır ım'a avdet eyledi ğini bilmezdi. 715 Hâlbuki dört bin Tatar' ı ifna edinceye kadar İran ordusunun n ısfı n dan ziyadesi helâk olarak Osman Pa şa ordusuyla Tatar' ın bakiyesini ise zihninde bir kırk bin kişiden ziyade tahmin eyledi ğinden oralarda oturma ğı İran ordusu için arslan yata ğ ında uyumak kabilinden addeylerdi.

716 Hamza Mirza, kahramanl ı ğ ın ekser hasayisini cami olma ğla beraber o hasayisin rab ıtıta-i imtizac ı olan tahammül-i me şak ve galebe-i ş ehevât meziyetlerinden mahrum olmak cihetiyle öyle hevesat-ı nefsanîyesinin en galeyanlı zamanlar ında bütün ömrünü ordularda geçirmek istemedi ğine ve bir taraftan da Al-i Cengiz'den öyle iki kahraman şehzadeyi esir olarak pay- ı taht ına getirmekten has ıl olacak tantana-i i ştihar, nahvetini pek ziyade ok şad ı ğ ına binaen Mirza Süleyman' ın Şirvan'da durmamak hakk ında olan reyini iltizam ederdi.

140 / 717 Fakat avdetin en büyük mürevvici Şehriyar Han ım idi. 718 (1) (1.1) Onun bu tehalüküne orduda pay- ı taht kadar amal-i nüfuza fırsat bulamamak tecrübesi haylice yardım etti ise de (1.2) as ıl sebep Adil Giray idi.

719 (1) Çünkü nefsine gerçekten esir olan bu dile-i rüzgâr hanzadenin - yukarıdaki tarifinden de anlaş ılaca ğı vechle İran simalar ında görülmesi

muhal olan- hüsn ü cemalini görünce heves-i şehvet-perestanesi bir derece galebe etmiş idi ki (2) kendince Adil Giray'a temellükü hanedan-ı Safevî'nin bütün cihana malik olmasına tercih eder olmuştur.

720 Zaten İran ordusu bu üç kuvvetin efkâr ve amalına tabi olarak halbuki üçü de başka reyde, başka emelde bulunmağa beraber avdet meselesinde ittihat eylediklerinden hemen Karabağ ve Mogan'a doğru çekilmeye başladılar.

721 (1) Beri taraftan Osman Paşa, Adil Giray hadisesini işitince fevkalgaye meyyus olmuş ve arzu-yı intikam ile çıldırarak derecelere gelmiş idi, ancak (2) askerinin mevcudu kaleden bir hatve dışarı çıkmasına müsait olmadığından zincire vurulmuş arslanlar gibi zamanın gurriniş-i gazap ve zehr-i hand-gin ile geçirir idi.

141 **722** (1) Vakıadan en ziyade müteessir olanların biri de Cezmi / idi, (2) Adil Giray'a olan muhabbet-i mahsusasından başka (2.2) güya kendisi beraber bulursa şehzadeyi de Derviş Paşa gibi mehlekeden kurtarabilmek hayalâtıyla zihni dolduğundan Tatarlar at çayırlatmağa çıkmaları zaman beraber gitmediğine ve hatta gitmediği için dünyaya geldiğine fevkalgaye izhar-ı nedamet eder olmuş idi.

723 Mirza Süleyman, Şirvan'dan çekilirken Osmanlıların takibine uğramak korkusuyla maksad-ı hareketini setretmek isteyerek buna çare olmak üzere biraz müddet Karabağ taraflarında yine asker tahaşşüt ettirmekle iştilal eylemişti. **724** Bu haber, Şamahî'ye aksedince Osman Paşa Tatarların vüruduna kadar Acemlerin bir daha Osmanlı üzerine gelebileceklerini ve Şamahî'nin kabil-i tahassun bir yer olmadığına mütalâa ile merkezini hem ordunun tedarik-i ihtiyacatına, hem düşmanın müdafaa-i tecavüze tamamiyle müsait olan Demirkapı'ya nakletti. **725** Cezmi de tabî Paşa ile beraber gitmiş idi.

726 Ordu Şamahî'den ayrıldığı sırada dostlarından, hamilerinden mahrum olan Sünnîlerin kâffesi tabî nihayet derecelerde müteessif oldular.

142 **727** (1) Fakat biçare Ayşe'nin kederi, matemi hiç kimselere benzemezdi; (2) (2.1) Cezmi hem hocası, hem eğlencesi, / hem hamisi, hem veli-nimeti olduktan başka pederinin (2.1.1) "Büyüsün sana vereyim." yollu latifelerinden

-izdivaç ne olduğunu tahayyül bile edemeyen- masumanenin gönlünde Cezmi'ye bir temellük-i ebedî ümitleri de hasıl olmuş ve (2.2) o cihetlerle Cezmi'den ayrılmak, Ayşe için lezayiz-i hayat ın ın cümlesini birden kaybetmek hükmünde görünmüştü.

728 DÖRDÜNCÜ FASIL

-19-

729 Osman Paşa, Demirkapı'ya vasıl olunca etrafa gönderdiği istimdat haberleri üzerine on beş bin kadar Nogay ile Dağıstan emiri Şemhal tarafından da bir on beş bin tir-endaz dilâver geldiğinden Paşa hemen Adil Giray'ın sarını ahzetmek için Karabağ üzerine hareket teşebbüsüne başlamış idi. 730 Fakat o sırada İran ordusunun Kazvin'e kadar çekildiği tahakkuk etmekle İran mülkünün ta merkezine kadar sokulup da düşman aramağa rayet-i hamiyeti altında mütehaşşit olan kuvvet kâfi olmadığından çaresiz Serdar Mustafa Paşa'nın hareketine intizar eyledi. 731 Bu hâlî zamanda ise seferin hin-i güşadında tedarikâtı mükemmel

143 / ve istinatgâhları emin olmak için birer birer Dağıstan beylerini dolaşarak tatyip ve ihsanlarla gönüllerini celbetmeğe bezl-i himmet etmiş idi.

732 Paşa, bu devrinden avdet eylediği vakit vücutça hayli zayıflamış, çehresine bir solgunluk, zihnine nazar-ı dikkatten kurtulamayacak derecelerde bir hafif durgunluk gelmiş idi. 733 Mahremleri bu tagayyürü Serdar Paşa'nın istediği kadar süratle orduya çıkmamasından dolayı hasıl olan tesirata hamlettiler. 734 (1) Filhakika bu cihette de münasebet var idi, çünkü (2) Osman Paşa Demirkapı'ya geldiği zamandan beri Serdar'ı bayağı madum menzilesinde tutarak ahval ve efkârını doğruca merkez-i saltanata arz etmeğe başlamış idi. 735 (1) Fakat sebebi hakikî o değil, hiç umulmadık bir hâl-i vicdanî idi ki (2) onun keşfi de yalnız Cezmi'ye müyesser olabildi.

-20-

736 (1) Osman Paşa, meşgul-i harp ve siyasetten hâlî kaldıkça biraz tefrih-i kalp için akşam üstü bir âlem-i tenhayîye çekilerek bir müddetçik saz ve işretle eğlendikten sonra mahremlerinin birinin dizine veya omuzuna itkâ

144 ile bir müddetçik de uyur ve (2) ondan sonra ya işi veya ibadetiyle meşgul /

olurdu.* 737 Cezmi ise Pa şa'n ın harp günlerinde yaveri, iş zamanlar ında müste şar ı oldu ğu gibi eğlence âlemlerinde de hemsohpeti bulunacak kadar mahremiyetini kazanm ı ş idi.

738 (1) O yolda olan mahrem meclislerin birinde idi ki (2) Pa şa mutad ı kadar eğlendikten sonra hembezman- ı ülfetine istirahat için ruhsat verdi. 739 Yan ında yalnız Cezmi'yi al ıkoydu. 740 (1) Kuca ğ ına dayandı, (2) uykuya bedel harbin ilcaat ına ve memalik-i meftuhan ın elde edilmesi için uzun uzadı sohbetlere, isti şarelere ba şladı.

741 (1) Cezmi, Pa şa'n ın mutad ı hilâf ına olarak böyle vakitsiz açtı ğ ı muhaverenin neticesi nereye varaca ğ ına intizar eyler ve (2) kendine varit olan suallere de öyle bir merak altında bulunan zihninin tedarik edebildi ğ i cevapları ita ederdi. 742 Pa şa ise girişti ğ i meselenin teferruat ına atf- ı makal ederek sohbeti uzatma ğ a çalı ş ırd ı. 743 (1) Ak ıbet bahsi dola ştı rd ı (2) dola ştı rd ı, (3) (3.1)"(3.1.1) Şirvan'ın tasarruf- ı atisini temin için Şemhal hanedan ın ı bir karabet-i sıhriye ile Osmanlı asabiyetine raptetmekten başka çare olamaz. (3.1.2) (3.1.2.1) Merhum peder, Mısır'da haysiyetini hanedan- ı Abbasî'ye mensup olan
145 validemle izdivaç ettikten sonra / kazanm ı ş ve (3.1.2.2) Yemen'deki hizmetlerine de o haysiyet sayesinde muvaffak olmuş idi. (3.1.3) (3.1.3.1) Ben de Şemhal hanedan ından bir kadın al ırsam (3.1.3.2) (3.1.3.2.1) bütün Çerkes ve Da ğ ıstan halk ın ı kendime can ü dilden celbederim, (3.1.3.2.2) İ ran' ın baş ına büyük büyük işler açar ım." sözlerinde karar buldurdu.

744 (1) Cezmi badi-i emirde Pa şa'n ın sözlerini her türlü fikr-i hafiden ari bir tedbir suretinde telâkki ederek (1.1) "(1.1.1) Rey-i devletiniz ayn-ı savapt ır, fakat (1.1.2) (1.1.2.1) bilmem (1.1.2.2) Şemhal hanedan ından birisi var mıdır?" demi şti. 745 (1) Pa şa bu söze (1.1) "(1.1.1) Evet! Şemhal'in biraderi

* Peçevi sahife

Tocalâvik'in bir kerimesi olduğunu haber verdiler, (1.1.2) ben de hanesinde misafir olduğum gece uzaktan öyle bir karaltı görmüş idim." cevabıyla mukabele etmekle Cezmi'nin zihnine karaltı görmek meselesinden bir çok şüpheler istilâ etti. 746 Hele göz ucuyle biraz dikkat edip de Paşa'nın çehresindeki kansızlığı, dudaklarındaki hafif hafif titremek alâmetlerini görünce kız sevdiğine zihninde katiyen hükmeyleti. 747 Bu hükmü de hakikat-i hâle aynıyla mutabık idi. 748 (1) Paşa daha yirmi yaşında iken ümera-yı askeriye silk-i iftiharında bulunarak zamanı neşv ü nemasının kâffe-i lezayizini hizmet-i devlet ve iktisab-ı şöhret

146 amaline / mağlûp etmiş ve bahar-ı nevcevanisini çirkinliğin derece-i intihasına bir timsal-i müşahhas addolunan Cahız'ın bile,

Maar vechen hasena

Munzu dahaltü'l-Yemena

Fiha şifaü beldetin

Ahsenu men kâna ena, kıtasıyla tarif ettiği Yemen çöllerinde soldurmuş olduğundan (1.1) tabiatında ne kadar hararet-i sevda, ne kadar naire-i muhabbet mevcut ise kırk beş, kırk sekiz yaşlarına varıncaya kadar cümlesi kalbinde kapanmış kalmıştı.

749 (1) Nazar-ı imanı arzu ettiği ve hiç dünyada mislini görmediği bir afitab-ı cemale taallük edince güya hurde-bin olarak nakleylediği ziya-yı hüsnün şiddet-i hararetinden gönlündeki istidad-ı muhabbet bir şiddetle iltihap etmiş idi ki (2) havas ve kuvvasının her cihetini istiap eylemişti. 750 İnsan ihtiyarlamağla gönül kocamamak meseli meşhur olduğu gibi Osman Paşa zaten alâik-i muhabbetten vareste olacak kadar müsün değil idi. 751 Hususiyle mizacındaki asabiyetle beraber ekser erbab-ı teceddütün levazım-ı tabiatından madut olan galeyan-ı dem, kuvve-i gariziye, temayülât-ı şehvaniye kendisinde maziyyetin mevcut idi.

147 752 Gördüğü Rabia Mihridil Hanım ise mevlidi olan Dağıstan'ın yüzlerine Hurşid'in inıtafıyla hasıl olan elvan-ı letaiften yaratılmış zannolunacak kadar bir cemal-i nuranî ve eda-yı ruhanîye malik olarak güzellikte akrabasından olan Perihan'a tefavvuk ederdi. 753 (1) Hatta o vakitler Yunanîler gibi, Macarlar gibi, İtalyanlar gibi, Çerkesler gibi hüsn-i simaca dünyanın kâffe-i akvamına racih addolunan milletlerin en nazenin

güzelleriyle malâmal olan İstanbul'a geldiği zaman bile payitaht ın ifrat-ı hüsün ile meşhur olan dilberleri -tulû- ı şemse tesadüf etmiş yıldızlar gibi- nazardan kaybolmuş ve (2) hava-perestan- ı zamanenin manzumat-ı muhabbet ve makamat- ı e şvak ı onun hüsn-i âlem-firibine inhisar etmişti.¹

754 O derecelerde metanet-i kalp ve azamet-i ahlâk ıyla beraber öyle müşkül bir mevkide muhabbetle itilâf ına taaccüp olunmas ın! 755 (1) (1.1) Şirler sayda çıktığı zaman güneşe bakarsa (1.2) gözleri yaşarmamak mümkün müdür? 756 Mamafih Cezmi muhabbetin daha ciddiyat ına uğramadığından fikren Paşa'yı istihfaf ile gönlünden Hafız'ın,

148

/ Pirane serem aşk- ı cevanî basar üftad

Vaneraz ki der dil binehüftem bider üftad, beytini bir kaç kere tekrar eyledi. 757 (1) Zahirde ise Paşa'ya tarize cesaret edememekle beraber hâl anlamamazlıktan gelmeği de irfanca bir zül addeylediğinden meşreb-i şairanesini ele alarak ve kuvve-i natıkasına bir güşayış-i diğers vererek (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Efendimiz! Ne bahtiyar imişsiniz ki (1.1.1.2) devletimizin müessisi olan namdaş ınız Sultan Osman Gazi mazhariyetinde yaratılmışsınız! (1.1.2) Onlar da harem-i mükerrerlerini mihman buldukları bir dergâh-ı aliden intihap buyurmuşlar idi. (1.1.3) Nesillerinden şu azametli hanedan-ı

hilâfet zuhura geldi. (1.1.4) (1.1.4.1) İnşaallah efendimiz de ihtiyar eylediğiniz cism-i nuraniye.. hani şu gördüğünüzü demin beyan buyurduğunuz karaltıya malik olur da (1.1.4.2) hanedan-ı hilâfetin hizmetinde bulunmak için dünyaya bir hanedan-ı hamiyet bırakırsınız. (1.1.5) Tocalâvik kerimesini halife-i İslâm'ın şahlardan haysiyetli bir vezir-i ali-şanına vermeyip de kime verecek? (1.1.6) Şemhal hem kendinin büyüğü hem Dağistan'ın hakimi hem de Sünnî iken yine kız ı şah Şia'nın taht-ı nikâh ında bulundu." yollu iknaat ile arzusuna mürevviç

¹Peçevî- cild-i sani sahife 50

149 görünmeğe başladı. 758 / (1) Paşa ise Cezmi'nin imalarının bir hafif tebessümle geçirerek (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Benim zannıma kalırsa (1.1.1.2) Şemhal takımını muhalefet etmez. (1.1.2) (1.1.2.1) Kızı talep için tarafımdan seni tevkil etmeği münasip gördüm, (1.1.2.2) lakırdıyı açtığımda onun için idi." demekle Cezmi, Paşa nezdinde haiz olduğu emniyet ve mahremiyetin böyle bir delil-i cedidinden hakikaten minnettar olarak memuriyetini müftehirane kabul eyledi ve (2) hemen ertesi günü yanına iki şahit alarak Tocalâvik'in karargâhına azimet eyledi.

759 Şemhal takımını için İran'ın tahakkümünden kurtulmak ahass-ı matlap ve buna ise saltanat-ı seniye'nin inayet ve himayeti sayesinde bulunmak çare-i münferit olduğundan Cezmi'nin teklifini Paşa'nın inhimakinden büyük bir şevk ve tehalük ile telâkki eylediler. 760 Binaenaleyh Cezmi, hizmetini bir hafta içinde kemal-i sühuletle itmam ederek bir hafta sonra arus ile beraber Demirkapı'ya avdet eyledi. 761 (1) Osman Paşa, bu arzu-yı vicdaniyesinin husulünden dolayı zaten haiz olduğu mertebe-i devlet ve fevz-i galibiyetten büyük bir ikbale nail olmuş ve (2) Mihrdil ise bir meşreb-i itidal ile mütehallik olarak rahat ve itibarıyla vakit geçirmekten başka bir emeli olmadığından Osman Paşa kadrinde bir zevce düştüğünü kendi için fevkalgaye bir bahtiyarlık addeylemişti. 762 (1) (1.1) Felek

150 herkesi onlar gibi kanaat ettiği saadetten behredar / eylese (1.2) bu cihan ebna-yı cinsimiz için âlem-i mihnet değil, bir firdevs-i kâm-ranî sayılmak lâzım gelirdi. Heyhat!..

763 (1) İran ordusu Karabağ'dan Kazvin üzerine çekildikçe her konakta Şehriyar bir fırsat ve münasebet düşürerek Adil Giray'ın yanına gider ve (2) İran'da müdire-i devlet ve vasiye-i saltanat kendisi olduğuna türlü türlü deliller ve hususiyle Kırım Hanlığı'nın istikbal ve ikbaline dair bir çok bahisler ederdi. 764 (1) Bu mebahisin arasına tabii zevci olan şahın amallığı karışıkça amallığın bir çehreye verebileceği çirkinliğe ve hatta şahın zâtı olan çirkinliği o arıza ile ziyadeleştiğine dair bir çok sözler söyler, (2) lisan-ı hâl ü kalinin imalarıyla Adil Giray'a muhabbetini

göstermeğe çalışır ve (3) esna-yı sohbette örtündüğü carı düzeltmek bahaneleriyle arz-ı cemalden de geri durmazdı. 765 Adil Giray ise neslen Tatar ve fakat kalben Osmanlı olduğundan harp ve salâha müteallik işittiği sözlerden mümkün olduğu kadar istifade etmekle beraber Kırım'ın istiklâli cihetlerine hiç yanaşmadığı gibi Şehriyar'ın müştakane nigâhlarına,

151 meftunane şivelerine / dikkat bile etmezdi. 766 (1) Çünkü Şehriyar, filhakika güzeldi, fakat (2) Adil Giray'ın beğeneceği gibi vicdanî güzellerden değil, şehvanî güzellerden idi. 767 Bundan başka sinlerinde de bir büyük tefavüt var idi.

768 Şehriyar'ın bir şeytaneti de Gazi Giray ile olan muamelâtı idi. 769 (1) Kazvin'e varıldığında zaman iki biraderi bir derecede ağrılamak, bir dairede bulundurmamak ve hiç olmazsa daima beraber bulunmalarına müsaade eylemek adab-ı mülûk iktizasınca zarurî hükmünde olduğundan ve bu hâl ise Şehriyar'ın Adil Giray'dan ümitvar olduğu ülfet-i mahremaneye bütün bütün mani olacağından iki şehzadenin arasında bir tefavüt-i ahlâk göstermek ve o suretle haklarında edilecek muameleyi de birbirine benzetmemek tedbirini iltizam ederek Adil Giray ile görüştüğü (1.1) ne kadar etvar-ı hürmetkârane ve nazikânesi var ise meydana dökerek şehzadeyi terbiyesi iktizasınca hüsn-i mukabeleye mecbur ettiği gibi Gazi Giray'ı gördükçe bilâkis kinayeler, imalar altında mestur bir çok sözlerle hamiyetine, nahvetine, vakarına, haysiyetine dokunur ve (2) mukabilinde dokunaklı cevaplar alırdı.

152 770 (1) (1.1) Kazvin'e varılacağı sırada Mirza Süleyman, izhar-ı / satvet fikriyle şehzadeleri esirler gibi Mirza Hamza'nın önünde elleri bağlı yayan yürüterek vahşiyane bir alay-ı ihtişam tertip etmek istemiş ise de Mirza'nın meşrebi her türlü mazalime temayülüyle beraber böyle denaetlere tenezzül mertebesinden ali olduğundan ve hususiyle Şehriyar'a göre ise Adil Giray'ı zerre kadar incitmek kendi kalbini yaralamak hükmünde olduğundan vezirin bu reyine ikisi de şiddetle muhalefet eylediler. 771 Tertip olunan alayda Hamza Mirza, Adil Giray'ı sağ, Gazi Giray'ı sol tarafına alarak Kazvin'e üç şehzade beraber girmişlerdi.

772 (1) Şehriyar, Kazvin'e vasıl olup da şahı görünce harbin ahvaline ve avdetin esbabına dair iktiza eden tafsilâtı irat eyledikten sonra hanzadelere atf-ı kelâm ederek ve her sözüne Hamza Mirza ile Mirza Süleyman'ı iştah eyleyerek Adil Giray'ın şecaat-i fevkalâdesiyle beraber irfan-ı cebeli ve hüsn-i terbiye ve lûtf-ı meşrebini bir takım ittiralarla tarif etti ve (2) riayet-i namus-ı şahî mukteziyatından bulunduktan başka o kadar zarafet-i ahlâka malik bir şehzadeyi İran'a meclûp etmek ve o suretle Kırım üzerinden devlet-i Osmaniye'ye bir dağdağa çıkarmak

153 ihtimalâtın bir maharet-i hıred-firip ile hemen teşebbüsü / vacip bir maksat suretinde gösterdi. 773 Ve binaenaleyh şehzadenin saray içinde bir daireye misafir edilmesi ve göz hapsinde bulundurulmakla beraber o bile kendine sezdirilmemek için yanına herkesin girip çıkabilmesine ruhsat verilmesi reyinde bulundu. 774 Gazi Giray'a gelince kendi eser-i tahriki olan birkaç sertçe muamelesinden tabının huşunetine ve terbiyesinin fıkdanına dair birtakım deliller istihraç ederek fırsat bulduğu gibi firar etmesi ağıleb-ı ihtimal olduğuna ve Şehzade Bayezit yolunda bir takım taraftarlar peyda etmek ve ihtilâllerle uğraşmak gibi hâllerden içtinap etmeyeceği kendince muhakkak bulunduğuna dair birtakım iknaat irat eyledikten sonra onun da Kahkaha kalesinde tevkifini tasvip etti.

775 Gerek şah ve gerek Mirza Süleyman, Şehriyar'ın amal-i hafiyesini teferrüs edecek kadar dakik bir fikre malik olmadıklarından sözlerini ayn-ı hakikat, reylerini eslem-i tedabir addeylediler. 776 Yalnız Hamza Mirza Mahmud-abad muharebesinde Gazi Giray'ın ne cevherde bir kahraman olduğunu görmüş idi. 777 İtikadınca şecaat, ashabının her hâlini ma'fûv ve belki mazur göstermeğe kâfi olduğundan Kahkaha'ya irsaline

154 / bir türlü kail olmak istemedi. 778 Mamafih kendinin himaye-i levendanesi, validesinin mugalatat-ı şeytanetkâranesine galebe edemediğinden o da bu bahiste mülzem ve hiç olmazsa sakit olmuştı.

779 (1) Kazvin'e vüsullarının ertesi günü Gazi Giray'ı Kahkaha'ya gönderdiler, (2) Adil Giray'ı saraya misafir eylediler. 780 Şehriyar arzu ettiği ülfette sühuleti mucip olmak için hanzadenin ikametine sarayın sair cihetleriyle ittisali az bir daire tahsisini iltizam eyledi. 781 (1) İntihap ettiği

yer ise harem ve selâmlık daireleri arasında ve bahçe üzerinde Tahmasp'ın kendine iştretgâh olmak için yaptırdığı köşkün tarzında bir daire idi ki (2) nihayet derecelerde güzel birtakım lâciverdî nukuş-ı çin arasında edevat-ı ayşu iştret ve hâlât-ı şevk ve muhabbete dair altın ile yazılmış gayet nefis beyitler, İran'ın en güzide halılarından mürettep olan döşemesi (kaliçe) tarz-ı bedi-i mimarîsine bir revnak-ı diğer ilâve ederek kasrın heyet-i mecmuasının şarktaki ziynet ve ihtişamın kemaline nümune olmak için yapılmış gibi gösterirdi.

155 782 Adil Giray'ın muhafızların da hizmetkâr suretinde göstermek bahanesiyle yine Şehriyar intihap eyledi. 783 Bundan muradı / da dairenin etrafına kendi mahreman-ı sefahatini yerleştirmekten ibaret idi.

-22-

156 784 (1) Şehriyar, bu tertibatın ikmal eyledikten sonra bir gün aile-i saltanat azasının cümlesi huzur-ı şahîde buldukları hâlde Adil Giray ile muharebe-i hazıra ve tedbir-i atiyeye dair yolda gelirken bir çok muhaverelere giriştiğini ve (1.1) şah tarafından mükâlematinin devamına mezun olur ise hayırlı bir netice istihsaline ümitvar olduğunu beyan eyledi. 785 Hüdabende için Şehriyar'ın bir sözüne olmaz demek muhal ve aza-yı saltanat efradı ise menviyat-ı hafiye keşfine iktidardan mahrum olduğundan kadının arzettiği hizmet teklifini maelmemnuniye kabul eylediler. 786 Yalnız Perihan, mecliste bir lakırdı söylemedi. 787 Fakat Şehriyar'ın teşebbüsünde gizli bir maksadı olduğuna bedaheten hükmeyletti. 788 Çünkü kadının hususî menfaatinden ari hiçbir harekette bulunmayacağına pekalâ bilirdi. 789 O cihetle Şehriyar'ın tavrı Perihan'ın nazarında halli vacip bir muamma şekli bağladı. 790 (1) Umku-ı nazar ve hiddet-i fikri iktizasınca müşkülünü hal için hariçten emare

aramaktan ise doğrudan doğruya taallûku olan Adil Giray'ın / ne kibelde bir vücut olduğunu öğrenmek daha münasip olacağına karar verdi ki (2) tedbiri bu yolda yapılabilecek şeylerin en münasibi, en mükemmeli idi.

791 Adil Giray'ın hâlini tahkik ise kendince eshel-i umur idi. 792 Çünkü hanzadeyi esir edip getiren Hamza Mirza, Şah İsmail'in cülûsu vakasında

gösterdiği harekât-ı harikulâdeden beri Perihan'ı kadınlığıyla İran'ın en büyük kahramanı addelediğinden, aza-yı hanedaniyenin cümlesinden ziyade ona muhabbet ve itaat ederdi.

793 Perihan bir gün Hamza Mirza'ya bir mükemmel ziyafet vererek daha bu sinninde iken ilk muharebesinde gösterdiği maharetlerden, şecaatlerden dolayı şehzadenin en hassas olan asabını gıcıklayacak birçok sitayişlerle Mirza'yı adeta memnuniyetinden gaşyolacak derecelere getirdikten sonra rüçhan-ı fetanetiyle maksadını bir takım evza-ı sade-dilâne altında setrederek mihmanıyla şöyle bir muhavere yolu küşat eyledi:

794 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Muzafferiyetinizin en ziyade şayan-ı takdir olan bir yeri de karşınızdaki askerin hâlidir. (1.1.2) Esir ettiğiniz hanzadeler Osmanlıların en kahraman ümerasından olduklarını rivayet ediyorlar. []

157

/ 795 (1) Hamza- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Ben Osmanlıların başka askerini, başka ümerasını görmedim, fakat (1.1.1.2) bu delikanlılar bihakk-ı Murtaza gerçekten kahraman idiler. (1.1.2) (1.1.2.1) Validem bilmem (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) niçin merak etti de (1.1.2.2.2) Gazi Giray'ı Kahkaha'ya gönderdi! (1.1.3) Hâlâ acısız gönlümden çıkmıyor. []

796 (1) Perihan- (1.1) Demek ki siz Gazi Giray'ın şecaatini daha ziyade beğendiniz. []

797 (1) Hamza- (1.1) (1.1.1) Hayır! Dünyada Adil Giray'a tercih olunacak ve belki mukabil gelecek ferd-i aferide mevcut değildir. (1.1.2) Fakat Allah için beriki de fevkalâde cesur idi. []

798 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Adil Giray'ın o kadar şecaat neresine yaklaşıyor? (1.1.2) Kısa boylu kanbur bir adam imiş. []

799 (1) Hamza- (gülerek) (1.1) (1.1.1) Size onu kim söyledi? (1.1.2) Ben müddet-iömürümde o kadar yakışıklı, o kadar levent bir genç görmedim. []

800 (1) Perihan- (1.1) Adil Giray genç mi ya?[]

801 (1) Hamza- (1.1) (1.1.1) Yirmi üç, yirmi dört yaş ında gayet vecahetli, gayet hoş-sohbet, alim, arif, şair bir kahraman. (1.1.2) Feyyaz-ı kudret, bu kadar fezaile de ğme bir vücutta cem eylemez. []

158

802 (1) Perihan- (tebessüm ederek) (1.1) (1.1.1) Acayip şeylerdir! (1.1.2) Biz (1.1.2.1) bu / hanedana ecnebî imi şiz gibi saray ım ıza misafir olanlar ın yüzünü bile göremiyoruz. (1.1.3) (1.1.3.1) Genç isek (1.1.3.2) çocuk de ğiliz a! (1.1.4) (1.1.4.1) Yirmi bir yaş ına vardı k, (1.1.4.2) tedbir-i hükûmette oldukça iktidar ım ız ı ise daha on sekiz yaş ında iken göstermi ş idik. (1.1.5) (1.1.5.1) Biz de mükâlemelere girişebiliriz, (1.1.5.2) işin devletimize faide verecek yerlerini görürüz zannedirim. []

803 (1) Hamza- (1.1) (1.1.1) Hakikat validem onda münasebetsizlik ediyor. (1.1.2) (1.1.2.1) Zaten peder alil, (1.1.2.2) vezir nev-zuhur, (1.1.2.3) benim elimden bir şey gelmez. (1.1.3) Yalnız biraz harp edebilirim. (1.1.4) Devletin umurunu şimdiye kadar valide ile siz idare edip dururken K ır ım meselesine niçin kar ı şmayacaksınız ız? (1.1.5) (1.1.5.1) (1.1.5.1.1) Ne vakit isterseniz (1.1.5.1.2) emredin, (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) ben götürür (1.1.5.2.2) sizi Hanzade ile görü ştürürüm. []

804 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Ben şah ın emri, validenizin reyî olmad ıktan sonra hiç kimse ile görü şemem, (1.1.2) hiçbir işe kar ı şamam. []

805 (1) Hamza- (1.1) Ben ikisine de söyledim. []

806 Muhavere bu dereceye gelince Perihan'ın maksad ı tamam ıyla vücuda geldi ğinden sohbeti de ği ştirdi. **807** Ziyafet bitip Hamza Mirza gittikten sonra zuhurata intizar etme ğe ba şladı .

159

808 (1) Hamza Mirza, pederini hemen o gün görerek halas ın ın fikrini bir lisan- ı müteessirane ile beyan ettikten / sonra Perihan'ın da mükâlemata şerik olmas ı izale-i infiali için lâz ım oldu ğu gibi müsellemler olan dirayeti hükümünce faideden hâlî olmayacağı nı ı irat eyledi ve (2) bu ifade, Şehriyar'ın Adil Giray ile s ık ve تنها görü şebilmek için hanzade ile afakî sohbet kabilinden olarak etti ği sözleri birer mükâleme-i düveliye şekline koyarak her gün saatlerce izaç eyledi ği zamanlara tesadüf eylemiş idi. **809** (1) Biçare şah, baş ındaki da ğda ğayı def etmek için (1.1) "(1.1.1) Pek

münasip olur, (1.1.2) (1.1.2.1) hemşire ile validen birleşiniz de (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) her ne isterseniz (1.1.2.2.2) yapın ız, (1.1.3) bana yalnız hasıl olacak neticeyi haber veriniz!" dedi. **810** Hamza Mîrza aldığı mezuniyet üzerine doğruca validesinin yanına giderek şahın emrini tebliğ eyledi.

811 (1) (1.1) Bir fetanetin neticesi olan hareket ne türlü perdeler altında mestur olsa (1.2) menşe-i zuhuru yine bir nazar-ı fatine mestur olamaz. **812** Şehriyar, gerek zevcinde, gerek oğlunda amal-i hafiyesini keşfetmek iktidarı olmadığına pekâlâ bildiği gibi Perihan'ın reyî olmadığı ve belki mebadisi Perihan tarafından tertip olunmadıkça saray içinde ona müteallik bir mesele hadis olabileceğine de ihtimal vermediğinden, emr-i

160 şahînin ne taraftan ilka olduğuna pek kolay hükm-/-eyledi. **813** Muayyen bir maksadı olmadığı hiçbir şeye teşebbüs etmemekte kendisi ile hemmeşrep olduğunu bildiği Perihan'ın bu hareketine -çünkü Perihan, Adil Giray'ın hatta yüzünü bile görmediği gibi zaten müddet-i ömründe muhabbet, şehvete zerre kadar meylini gösterir bir harekette bulunmadığından- aralarında cari olan nüfuz-ı rekabetinden başka bir sebep bulunamamıştı.

814 Şehriyar, sevdiği kendine bırakıldıktan sonra İran'ın kâffe-i umurunda icra ettiği nüfuzu bütün bütün Perihan'a terk eylemeğe kail idi.

815 (1) Yalnız kendisine hıraş-ı can olan cihet şu idi ki (2) (2.1) Perihan'ın iştirake memur olduğu mükâlemeler kendi yalanlarından tevellüt eylemiş birtakım mevhumattan ibaret olarak Perihan -ve hatta Perihan gibi fetanet-i fevkalâde ashabından bir dahiye değil (2.1.1) onun yerinde her kim olsa Adil Giray ile bir kere görüşür görüşmez- öyle bir badire zuhurunu hatıra bile getirmeksizin kemal-i cesaretle tertip ettiği yalanlar meydana çıkmak mukarrer [] ve (2.2) o hâlde ise garaz-ı muzmerini Perihan'ın nazar-ı dikkatinden kurtarmak muhal idi. **816** Önünde feleğin bittesadûf

161 hazırladığı dâma düşmemek için lakırdısının biraz / dirice söyleyivermekle her umuruna mahkûm edegeldiği şaha iradesini geri almak kendince pek kolay idi. **817** (1) (1.1) Öyle bir teşebbüste bulunursa Perihan'a aksetmemesi muhalâtan olarak itikadınca mesele nüfuz yarışı demek olduğundan kendi tarafında zuhur edecek galebe Perihan'ın

gayz ın ı davet eylemek mukarrer idi. **818** O iktidarda bir hasm ın gayz ından ise nefsince tevellüt etmeyecek bir belâ tasvir edemezdi. **819** (1) Hususiyle mükâlemeyi kendi nefesine hasretmiş (2) ne maksada mebni olduğunu Perihan' ın bieyyihâl taharriye kıyam edeceğinden ve ihtimal ki taharriden evvel hakikat-ı hâl üzerine şüphesini ve belki hükmünü davet eyleyeceğinden emin idi. **820** Binaenaleyh daha beter bir musibete duçar olmak korkusuyla şah ın iradesini geri ald ırarak teşebbüsünü göze ald ırarak. **821** (1) Birkaç dakika itab-ı fikir ettikten sonra biraz vakar ın ı k ır d ı ğ ı, biraz haliü'l-izarlı ğ ı ele ald ı ğ ı hâlde bu badireyi maksad ına hadim etmek kabil olduğunu mütalâa eyledi, (2) ihtiyar edeceği tedbiri zihninde kararla ş t ır d ı. **822** (1) Fakat hadiseden dolayı Perihan'a tuttuğu kini, Hamza Mirza'ya has ıl ettiği gazab ı da bütün bütün ketmedemeyerek

162 (1.1) "(1.1.1) Serair-i devlet de / çoluk çocuk eğlencesi oldu. (1.1.2) Öyle seksen rey ile iş mi görülür! (1.1.3) Ama neme lâz ım devlet şah ınd ır. (1.1.4) Bize lâz ım olan emirlerine itaattir." yollu münfeilane bir mukaddimeden sonra kaşlar ın ı çatarak ve Hamza Mirza'n ın hiddetle yüzüne bakarak (1.2) "Bu tedbirleri sen mi bulup çı kar ıyorsun?" سوالini irat eyledi. **823** Bundan murad ı vicdan ına bir hemzeban bularak reyin Perihan tarafından geldiğini bir başkas ın ın ağz ından da işitmek idi. **824** (1) Hamza Mirza'n ın itiraf ından maksat ve tedbirince bir faide has ıl olmazdı, fakat (2) kendisi bu meselede dahi öyle bir itiraf ile keşf-i hakikatte olan iktidar ına bir bürhan-ı alenî daha görmek isterdi.

825 (1) Hamza Mirza ise yalnız validesi ile halası beyninde bir bürudet has ıl olmamas ın ı iltizam eylediği hâlde güya meselenin kâffe-i hafayas ına etraf ıyla vak ıf imiş gibi (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Farz ediniz ki (1.1.1.2) benim tedbirim olsun! (1.1.2) Şimdiye kadar devletin her maslahat ın ı birlikte tesviye etmiyor mu idiniz? (1.1.3) (1.1.3.1) Serair-i devlet buyuruyorsunuz, (1.1.3.2) sohbet validem ile halam ın aras ından çık ıp da Osmanlı serdarlar ına aksedecek değil ya? (1.1.4) Seksen rey diyorsunuz! (1.1.5) Hâlbuki arada sizin ile ondan başka kimse yok. (1.1.6)

163 Halam devletimize / bigâne midir?" yollu mukabele eyledi. **826** (1) Bu sözlerin her biri Şehriyar' ın kalbinde bir dağ-ı diğer açardı, fakat (2) kendisi safvet-i derununun derecesini pekâlâ bildiği oğluna bile farz-ı mahal olarak

renk verebilmek vahimesiyle olanca kuvve-i zekâsını hazm-ı nefse hasrederek sitemi de bütün bütün elden bırakmayarak (2.1) "(2.1.1) Ma şaallah güzel rey etmişsin! (2.1.2) Adil Giray'ı ben temin edip de bahse imale edinceye kadar neler çekmiş idi. (2.1.3) (2.1.3.1) Şimdi Perihan'a birden bire açılır mı zannediyorsun?" diyecek oldu. **827** (1) Hamza (1.1) "(1.1.1) Siz o ciheti merak etmeyiniz! (1.1.2) (1.1.2.1) Hanzadenin bana da emniyeti fevkalâdedir, (1.1.2.2) kendi mert bir zat, (1.1.2.3) hakkında gösterdiğim muamele-i merdaneye küfran ile mukabele etmez. (1.1.3) Halam ile müzakere için kendisini ben ikna ederim." yollu cevap verince Şehriyar, yalancılığı daha açık daha rezil bir yolda zahire çikmak muhatarasına atılıp gittiğini anladığından bütün bütün canı başına sıçrayarak (1.2) "(1.2.1) Sakın çocuk! (1.2.2) Sen öyle şeylere karışma! (1.2.3) Bütün bütün meseleyi teşviş edersin. (1.2.4) (1.2.4.1) Adil Giray'ı yine ben görmeliyim de (1.2.4.2) işin çaresine bakmalayım." diyerek hiç bir şeye teşebbüs etmemesini Hamza Mirza'ya ekiden tenbih eyledi. **828** Umulmadık

164

yerden bir hadise daha zuhuruna meydan kalmamak üzere hemen o geceden / Adil Giray ile mülâkat için kendini hazırlamağa başladı.

829 (1) (1.1) Birkaç saatler bir odaya çekilerek hanzade ile edeceği bahsi bin şekle, bin renge koydu ise de (1.2) daha badi-i emirde hatırına gelen bir tedbir nazarında kâffesinden münasip, kâffesinden katiyüt-tesir görünürdü.

830 Binaenaleyh o tedbirin icrasına zihninde katiyen karar vermekle Adil Giray'ın huzuruna girip de yanındaki tevabii def eder etmez birkaç kelime ile bir mukaddime-i idadiye tertibine bile hacet görmeksizin şu muhavereyi küşat eyledi:

831 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Aman hanedanınızın inayetine sığındım; (1.1.2) hayatım muhatarada, (1.1.3) (1.1.3.1) kurtarırsanız (1.1.3.2) siz kurtaracaksınız. []

832 (1) Adil- (böyle dünyada hiç bir sebebe isnadı kabil olmayacak bir hitaba uğrayınca birden bire kadının cünun getirmiş olmasına zahip olarak birkaç dakika şaşkın şaşkın yüzüne baktıktan sonra) (1.1) (1.1.1) Ne demek istiyorsunuz (1.1.2) anlayamadım! []

833 (1) Şehriyar- (1.1) Anlatay ım, safan ız ı, rahat ın ız ı muhafaza için ben buraya s ık s ık gelmiyor muyum? []

834 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Allah ım ömür versin, (1.1.2)te şrif buyuruyorsunuz. []

165 / **835** (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Geliyorum ama (1.1.2) nas ıl geldi ğimi bilir misiniz? []

836 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Söylememi ş idiniz, (1.1.2) nereden bileyim? []

837 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Şahtan ne vakit istersem sizi gelip görme ğe mezuniyet almak için muharebeye, K ır ı m'a, filâna dair aram ızda cereyan eden sohbetlere bir mükâleme-i resmiye rengi vermi ştim. []

838 (1) Adil- (1.1) Aman efendim, ne kadar yanlı ş bir harekette bulunmu şsunuz. []

839 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Biliyorum, fakat (1.1.2) (1.1.2.1) ne yapay ım ki (1.1.2.2) sizi her istedi ğim vakit görebilmek için ba şka çare yok idi. []

840 (1) Adil- (1.1) Ay efendim bendenizi her vakit görme ği neden o kadar iltizam buyuruyorsunuz. []

841 (1) Şehriyar- (muhabbet ve sitemden mürekkep bir nazar-ı hazin ile yüzüne bakarak) (1.1) İhtiyaç var idi!... []

842 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) (1.1.1.1.1) Her ne hâl ise (1.1.1.1.2) bir kere olmu ş, (1.1.1.2) bundan sonra işin arkası n ı kesmek lâz ım gelir, (1.1.1.3) (1.1.1.3.1) art ık bendenizden cevab- ı ret ald ı ğ ın ız ı m ı beyan buyuruyorsunuz, (1.1.1.3.2) (1.1.1.3.2.1) ne söylerseniz (1.1.1.3.2.2) oralar ı sizin iradenize muhavveldir, (1.1.1.4) fakat mutlaka işin arkas ın ı kesmeli. (1.1.2) (1.1.2.1) Korkar ım ki (1.1.2.2) neticesinde bir fenal ık zuhur etmesin. []

166 / **843** (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Korktu ğunuza uğrad ık, (1.1.2) (1.1.2.1) hem öyle bir fenal ık zuhur eyledi ki (1.1.2.2) işin arkas ın ı kesme ğe de imkân b ırakmad ı. []

844 (1) Adil- (1.1) Ne gibi fenalık []?.. []

845 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Bilmem (1.1.1.2) malûmunuz mudur? (1.1.2) (1.1.2.1) Şah'ın Perihan isminde bir hemşiresi vardır ki (1.1.2.2) gerek büyük kardeşinin, gerek bunun cülûslarında kanlı kanlı bir takım hizmetlerde bulunmuştu. []

846 (1) Adil- (1.1) Öyle bir şey işitmiştim. []

847 (1) Şehriyar- (1.1) Şah bu gün bizim mevhum olan müzakerata onuda şerik etti. []

848 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) İşte asıl işin arkasındaki kesecek zaman şimdi gelmiş ya! (1.1.2) (1.1.2.1) Ben güya mükâlemeye adam teşrik olduğuna canım sıkılmış gibi görünürüm, (1.1.2.2) bahiste devam etmem. []

849 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Siz Perihan'ı bilir misiniz? (1.1.2) (1.1.2.1) Nahvetine o kadar dokunulursa (1.1.2.2) insanı yer yüzünde değil, yer altında bile rahat bırakmaz. []

850 (1) Adil- (1.1) Bir kadının ne yapabilecek?[]

851 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) O sizin bildiğiniz kadınlardan değildir, (1.1.1.2) Haydar Mirza'yı cülûs ettirmek için saraya gelen / birkaç bin Gürcü'nün tek başına yalın kılıç üzerlerine uğrayacak kadar cesur, İsmail-i sanîyi şeytanın bile haberi olmaksızın bir maharetle ahirete gönderecek kadar hilekâr bir hınzır! (1.1.2) (1.1.2.1) Velev ki kadın olsun, insana ne yapamaz? (1.1.3) (1.1.3.1) Hüda bilir bir kere su-i kasda başladığı surette (1.1.3.2) bin canımız olsa birini elinden kurtaramayız. []

852 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Bendenizin hiçbir şeyden korkmak âdetim değildir. (1.1.2) (1.1.2.1) Fakat madem ki siz ihtiraz buyuruyorsunuz, (1.1.2.2) başka türlü davranmak da kabildir. (1.1.3) (1.1.3.1) Bir iki gün calî mükâlemeler ederiz, (1.1.3.2) nihayet iki tarafın teklifini kabil-i tevfiğ olmayacak bir dereceye getiririz, (1.1.3.3) işin tabîî arkası kesilir. (1.1.4) Maksat da işin arkası kesilmektir. []

853 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) O hiç olmaz, çünkü (1.1.2) (1.1.2.1) şimdiye kadar o mevhum müzakereler güya devam edip dururken Perihan işe dahil olur olmaz kesiliverirse (1.1.2.2) Perihan'ın kendisine istiskal anlayacağı ında hiç şüphe yoktur. []

854 (1) Adil- (1.1) O ciheti idare ederim. []

855 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) []Edemezsiniz! (1.1.2) (1.1.2.1) Fakat farz-ı mahal olarak diyelim ki (1.1.2.2) Perihan idare olunmuş. (1.1.3) Sizin zaten burada kalışınız, bu rahatınız hep arada bir suret-i ittifak hasıl etmek ümidine mebni idi. (1.1.4) Onu da ben yaptım. (1.1.5) (1.1.5.1) Şimdi
168 o / ümit bertaraf olursa (1.1.5.2) bütün bütün rahatınız münselip olur. []

856 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Tek şu işin arkası kesilsin de (1.1.1.2) ben her türlü rahatsızlığa razıyım. (1.1.2) (1.1.2.1) Kardeşim gibi Kahkaha'ya gönderecek değiller mi, (1.1.2.2) ne hükmü olur? (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Ben esir olduktan sonra ister sarayda oturayım, ister (1.1.3.1.2) zindanda bulunayım (1.1.3.2) ikisi de nazarımda müsavidir. (1.1.4) Belki kardeşime refik-i mihnet olacağım için Kahkaha'yı buraya tercih ederim. []

857 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ben öleceğimi bilsem (1.1.2) sizin bir dakika rahatsızlığınız mucip olacak bir hareketi ihtiyar edemem. []

858 (1) Adil- (1.1) Niçin[]? []

859 (1) Bahis buraya gelince Şehriyar'ın sevdasına gelen galeyan ve hususiyle Adil Giray'ın muhaverede soğuk bir metanetle (1.1) "İşin arkasını kesmek lâzımdır." sözünü ifadelerinin hemen her cümlesine nakarat gibi ilâve eylemesinden dolayı gönlünde hasıl olan ıstırap bütün bütün sabır ve temkinini mahvetmekle çehresine humma ateşi gibi bir kızılık, nazarına mecnun bakışı gibi bir dehşet müstevli olarak arkasına doğru biihtiyar ağır ağır bir iki adım attı, (2) birden bire

169 minderin üzerine yığıldı ve (3) yes / ve meftuniyetten mürekkep bir nazarla yukarıdan aşağı Adil Giray'ı süzdükten sonra (3.1) "(3.1.1) Niçin mi []?... (3.1.2) Gönlümü yerinden koparıp da önüne mi atayım? (3.1.3)

(3.1.3.1) Seni seviyorum da (3.1.3.2) onun için []!..." dedi, (4) ellerini yüzüne kapadı, (5) kemal-i şiddetle ağlamağa başladı.

860 (1) Öyle memulun haricinde bir bahisten böyle istilzam-ı tabîsinin de haricinde bir netice çıkınca biçare Adil Giray, kendini küre-i zeminin haricinde bir başka âleme düşmüş kıyas edercesine beht-i sırf içinde kalarak bir hayli zamanlardan sonra terbiyesinin icbarıyla kendini toplayabildi (2) (2.1) "(2.1.1) (2.1.1.1) Efendim.. şimdi.. muhatara meydanda.. (2.1.1.2) çocukluğun, ağlamanın sırası değil!.. (2.1.2) (2.1.2.1) Tedbir ne ise (2.1.2.2) onu düşünelim!" demeğe muktedir oldu. **861** Bu hitap üzerine Şehriyar da ıstırabın bir dereceye kadar def ederek arada yine şöyle bir muhavere başladı:

862 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Yapılacak bir tedbir kaldı. (1.1.2) O da Perihan buraya geldiği zaman gerçekten bir müzakere, bir mükâleme yolu açmaktır. []

863 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Nasıl mükâleme yolu açacağız? (1.1.2) Benim öyle bir mükâlemeye girişmek için ne padişahın ruhsatım var, ne de biraderimden. []

170

/ **864** (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Hanzadesiniz, gönlünüzde hırs-ı cah yok mudur? (1.1.2) Şunun bunun mezuniyetini ne düşünüyorsunuz! (1.1.3) (1.1.3.1) Bir mükemmel ordu tertip ediyoruz, (1.1.3.2) birkaç aya kadar yine Şirvan üzerine gideceğiz, (1.1.3.3) sizi de beraber götürürüz. (1.1.4) (1.1.4.1) (1.1.4.1.1) Osmanlı'nın serdarına galebe müyesser olursa (1.1.4.1.2) maiyetinize lüzumu kadar asker veririz, (1.1.4.2) Kırım'a gider hanlık makamına cülûs edersiniz. (1.1.5) O zaman ister bizim tarafa, ister Osmanlı'ya tabi olmak veyahut bir tarafa tâbi olmamak elinizdedir. (1.1.6) (1.1.6.1) Ama bozulur isek (1.1.6.2) şimdiki hâlinize hiç bir tagayyür gelmek ihtimali yoktur. (1.1.7) (1.1.7.1) "(1.1.7.1.1) Esir idim, (1.1.7.1.2) beraber taşındılar." dediğiniz zaman size kim bir kabahat terettüp ettirebilmeğe muktedir olur? []

865 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Neuzubillah! Neuzubillah! Hem halife-i İslâm'a, hem kardeşime hıyanet edeyim de (1.1.1.2) dünyada

bulunan erazilin en alçağı ben mi olayım? (1.1.2) Kırım hanlığı değil, saltanat-ı âlem için öyle bir denaeti irtikâp edemem. []

866 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ne garip tabiat! (1.1.2) (1.1.2.1) Ben kendi ikbali için kendini kaybedip de hasret ile helâk olmayı göze alıyorum da (1.1.2.2) o Osmanlı'nın hatırı için burada esir kalmağı Kırım tahtına tercih ediyor! []

867 (1) Adil- (1.1) İsyân ile gelecek tahta esirliği değil mezarı bile tercih ederim. []

171 / **868** (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Efendim sizi Kırım'a kadar İran askeri götürüp de tahtın ızza iclâs ederse (1.1.1.2) zor ile geldiğinizi ilân etmekten aciz mi kalırsınız? (1.1.2) İsteyerek isyan ettiğinize kim ne ile hükmedecek?..

[]

869 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Ben kendi vicdanımın delâletiyle hükmedecek değil miyim? (1.1.2) Hem isyan, hem riya. Hükümdarlığa ne kadar da lâıksıfatlar!.. []

870 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) İki gözüm! Siz hâlinizin ilcasıyla, ben kendi sunımla bir belâyâ tutulduk. (1.1.2) Define başka çare yok. (1.1.3) (1.1.3.1) Hiç olmazsa yalnız vaat edin, (1.1.3.2) şuradan orduya kadar gidelim, (1.1.3.3) (1.1.3.3.1) ne yaparsam (1.1.3.3.2) yaparım, (1.1.3.4) sizi kaçırmam. (1.1.4) Ben de canımı kurtarmak için beraber gelirim. []

871 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Yapmayacağım bir işi nasıl vaat ederim? (1.1.2) Necabetime lâık gördüğünüz dolandırıcılık mıdır? []

872 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Siz bu kadar inat ederseniz (1.1.2) işin neticesi nereye varır? []

873 (1) Adil- (gayet mutmain ve ciddî bir tarz ile) (1.1) (1.1.1) Kader ne ise (1.1.2) o zuhur eder. []

874 (1) Şehriyar- (yanına koşup kollarını omuzlarına atarak) (1.1) (1.1.1) Yok! Allah aşkına etme! (1.1.2) Kendine acı yapıyor musun. (1.1.3) (1.1.3.1) Kahkaha zindanın göze alıyorsan, (1.1.3.2) bana merhamet et!

172 (1.1.4) Hem / namusum, hem can ım muhatarada oldu ğunu görmüyor musun?
 (1.1.5) Ben sevdiğinin eliyle ölme ği başka bir lezzet bilen kad ınlardan de ğilim!
 (1.1.6) Bu kadar muhabbetin üzerine bana k ıymak pek gaddarlık olur.
 (1.1.7) (1.1.7.1) Seni vücuduma ruh- ı sani bilmi ştim, (1.1.7.2) şimdi ruhuma ecel-i kaza m ı olacaks ın, (1.1.7.3) hiç insaf etmez misin?
 (1.1.8) Ah! Hem ölmek, hem de sevdiğinin eliyle ölmek tahammül olunur musibetlerden midir!
 (1.1.9) Bari muhabbetinden, k ıskançlı ğ ından öldürse.. (1.1.10) O da kay ıts ızlı ğ ından, inad ından, kibrinden mevttime sebep olacak.." sözleri bir eda-yı hazin ile birer birer a ğz ından dökülme ğe başladı. 875 Pederinin, zevcinin saye-i inayetinde ta çocuklu ğundan beri yan ına uğramam ı ş olan göz ya ş ı yolunu kaybetmi ş avareler gibi çehresinin her canibini dola ş ır dururdu.

876 (1) Bu tema şa-yı hazin ile Adil Giray' ın rikkat ve merhameti yalnız kalbine de ğil, fikrine dahi galebe ederek (1.1) "(1.1.1) Ciddi bir mukaveleye girişmek elimden gelmez. (1.1.2) Fakat çaresiz yalan söyleyece ğiz. (1.1.3) (1.1.3.1) Bakalım (1.1.3.2) felek ak ıbetinde ne gösterir!" dedi, (2) Şehriyar' ın müzakerat- ı mevhummesini sahih surette göstererek zuhurata intizaren Perihan ile bahislere girişme ğe muvafakat eyledi. 877 Hanzadenin bu muvafakat ı, Şehriyar' ı muhakkak bir belâdan

173 kurtard ı ğ ı ve Adil Giray ile görüşmek / lezzetinden istedi ği kadar istifadesini temin eyledi ği gibi kendisince muhabbetinin hüsn-i telâkki gördü ğüne de bir delil-i z ımnî hükmünü ald ı ğ ından üç ömre birden malik olmu ş kadar memnuniyetini davet eylemi ştir.

878 Şehriyar, uzun uzadı teşekkürlerini bitirip de Adil Giray'dan ayr ılaca ğ ı sırada Perihan'a atf- ı kelâm ederek şeytana ders-i füsün öğretir bir mekkâre-i zaman oldu ğuna ve hiç bir sözüne itimat olunmamak ve meclisinde gayet ihtiyatlı davran ılmak iktiza edece ğine dair rakibane bir çok ihtarlar, tenbihler irad ında da kusur eylemedi.

879 Adil Giray, تنها kal ınca zihnine garip garip hülyalar, müthiş müthiş tasavvurlar hücum etme ğe başlam ı ştı. 880 (1) Odanın bir ba ş ından bir ba ş ına dola ş ır, (2) kendi kendine gâh hafî, gâh cehrî olarak: (2.1) "(2.1.1) Herif ne de garip şah imi ş! (2.1.2) Zaten nazar- ı basireti alil

iken biçarenin gözlerine mil çekmenin ne lüzumu var idi. (2.1.3) Koca milletinin içinde umur-ı devletini eline teslim edecek iki kadından başka kimse bulamamış! (2.1.4) Kadınlar da ne kadın! (2.1.5) (2.1.5.1) Ötekini bilmem, (2.1.5.2) ya şu gördüğüm kadının []! (2.1.6) İnsan Hamza Mirza'nın validesi olduğunu düşündükçe kudret-i fatıranın mucizelerine

174 hayran olup kalıyor. / (2.1.7) Zahir süprütülükte çiçek bittiği gibi böyle kadınlardan da öyle evlât vücuda gelirmiş!.. (2.1.8) Tuhaf şey! (2.1.9) (2.1.9.1) Esir iken şurada oldukça ikram görüyoruz, (2.1.9.2) kadının bize mizbanımızın zevcesini kaçırmağı, namusunu berbat etmeği teklif ediyor! (2.1.10) (2.1.10.1) Halife-i İslâm'ın bir koca mülkünde saltanat sürüyoruz, (2.1.10.2) kadının bizi öyle bir velinimete isyan ettirmek istiyor! (2.1.11) (2.1.11.1) Hanın sayesinde Kırım'ın ikinci padişahımız, (2.1.11.2) kadının bize onun mesnedine ve belki hayatına kasdettirmeği düşünüyor! (2.1.12) (2.1.12.1) Ne kadar alçak mahlûk imiş ki (2.1.12.2) bir insanda bu kadar alçaklığa kabiliyet tasavvur eylemiş! (2.1.13) (2.1.13.1) Gönül iğreniyor, (2.1.13.2) insanın çıldıracağı geliyor. (2.1.14) Ya son karara ne diyelim! (2.1.15) (2.1.15.1) Hanımızın hatırı için hayal-bazlık edeceğiz, (2.1.15.2) hiç yoktan mükâlemeler tertip edeceğiz, (2.1.15.3) herkesi aldatacağız. (2.1.16) (2.1.16.1) (2.1.16.1.1) Zuhuratın önüne tutulur da (2.1.16.1.2) geri gidemeyecek bir mevkie düşersek (2.1.16.2) ne yapacağız? (2.1.17) Orasını ben de bilemem! (2.1.18) Niçin bu muhataraları, bu maskaralıkları ihtiyar edelim? (2.1.19) (2.1.19.1) Şunun için ki (2.1.19.2) (2.1.19.2.1) hanım bir yalan söylemiş, (2.1.19.2.2) şimdi yalanı sahil gibi göstermek iktiza edermiş. (2.1.20) O da bizim tasdikimize muhtaç oluyor! (2.1.21) (2.1.21.1) Yalnız tasdik kâfi değil, (2.1.21.2) yalana iştirak da lâzım geliyor! (2.1.22) (2.1.22.1) Ne ihtiyaç mesetmiş ki

175 (2.1.22.2) kendisi öyle hatırlı bir yalanı / irtikâp eylemiş! (hafif bir tebessümden sonra) (2.1.23) (2.1.23.1) Bizi seviyormuş da (2.1.23.2) onun için yalan söylemeğe zaruret mesetmiş. (2.1.24) (2.1.24.1) Bedbaht! Bilmez ki (2.1.24.2) (2.1.24.2.1) validem sağ olsaydı (2.1.24.2.2) ondan genç bulunacaktı. (2.1.25) Ya sevip de ne yapacak? (2.1.26) (2.1.26.1) Firarımızca çare bulacak, (2.1.26.2) kendi de arkamızdan gelecek. (2.1.27) Tuhaf şey! (2.1.28) Gönlümüzü eğlendirmek için körler bakiyesine muhtaç

imi şiz. (2.1.29) Ba ş ı m ı z ı kurtarmak için kocal ı kar ı kaç ır mak mecburiyetinde bulunaca ğ ız öyle mi? (2.1.30) İnsan hayal ettikçe tüyleri ürperiyor. (2.1.31) İnsan dü ş ündükçe ç ı ld ıraca ğ ı geliyor!.. (2.1.32) (2.1.32.1) Ne yaparsak (2.1.32.2) iş in hakikatini meydana koymak kolay! (2.1.33) Fakat kar ı y ı öldürürler. (2.1.34) Vak ı a gebertme ğ e de müstahak! (2.1.35) Fakat gönül -(2.1.35.1) velev dolay ı s ı yle olsun- cellâtlı ğ ı bir türlü kabul etmiyor." yollu bir hayli zaman söylendi, (3) dü ş ündü, (4) her cihete ihale-i fikir eyledi, (5) Ş ehriyar' ı belâdan kurtarmak için kendini belâya atmaktan ibaret olan karara ittibadan ba ş ka bir ç are bulamad ı .

-23-

881 Ertesi ak ş am Ş ehriyar, Perihan' ı beraber alarak Adil Giray' ın dairesine azimet eyledi.

176

/ **882** Perihan nihayet derecelerde mestur oldu ğ u gibi Ş ehriyar da tesettürde baya ğ ı ona tefevvuk etme ğ e ç al ı ş m ı ş ı dı.

883 (1) Ş ehriyar, edilen mükâlemeye hüsn-i suretle bir netice verilmek için Perihan' ın da memuriyeti oldu ğ una ve nüfuz ve iktidar ve dirayet ve idaresine dair birçok mukaddemat ile sözü gü ş at edince Adil Giray iki devlet aras ında ş u mübayanetin bertaraf olmas ı tarik-i eslem olarak bu bapta kendisi tavsit olundu ğ u hâlde iş i bir hüsn-i surete raptedebilece ğ ine pek ziyade ümitvar iken iş in bu ciheti iltizam olunmad ı ğ ından filhakika İ ran ordular ı muzaffer oldu ğ u suretle (1.1) kendisinin K ır ı m'a girebilmesine imkân var ise de bu zafer pek muhakkak bir ş ey olmad ı ğ ı gibi K ır ı m'a girdi ğ i hâlde dahi hana galebesi müsaade-i bahta ve hususiyle İ ranca K ır ı m'a müteallik tedarik oldu ğ unun o taraflara aksettirilmesine mütevakk ı f oldu ğ undan ve (1.2) biraderini burada esir b ırak ı p giderse oralarca bütün bütün haysiyeti zail olaca ğ ı cihetle tabî bir iş göremeyece ğ inden gerek hana, gerek devlet-i Aliye'ye bir ş ey sezdirilmemek

177

için kendisinin orduya esir suretinde götürülmesi, Gazi Giray' ın da / bieyyihâl beraber bulunmas ı dairesinde tutmu ş ı dı. **884** (1) Bahis Ş ehriyar ile bir iki saat kadar devam etti, fakat (2) o daireden ç ı kar ı lmad ı .

885 Perihan ise yalnız cereyan eden muhavereyi dinlerdi. **886** (1) Bir kere de lakırdıya karşı şarak (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) "Kırım'a girildiği hâlde hana galebe, müsaade-i buhta mütevakkıftır." buyurmuşunuz. (1.1.2) Taliin sizin tarafına teveccühüne muavenet etmek için refakatinize ne kadar İran askeri istersiniz?" sorularını irat edince Adil Giray zarurî ihtiyar ettiği desiseyi hudut boyundan ileri götürmemek azm-i kavîsinde bulunmak cihetiyle yanına İran askeri almağı hem maksadına, hem vatan-perverliğine bütün bütün mugayir gördüğünden (1.2) "(1.2.1) İran askeriyle girsek (1.2.2) (1.2.2.1) Osmanlı araya bir mezhep meselesi çıkarır, (1.2.2.2) Tatar'ın taassubunu tahrik eder, (1.2.2.3) o zaman muvaffakiyetimiz bayağı muhal derecesine gelir, (1.2.2.4) ben de zaten vatanıma karşı silâh çekmem!" sözleriyle mukabele eyledi. **887** Perihan, Adil Giray'ın hicabından meydana çıkmağa tereddüt edemiş gibi -ağzından birer birer dökülen sözlerine nazaren Şehriyar'ın evvelki lakırdıları tamamıyla hakikate muvafık

178 olmadığına hükmeyletti. **888** Durup dururken / araya bir Gazi Giray'ı beraber götürmek teklifi çıktığı ve Adil Giray'ın yanında İran askeri istemediğini ve vatanına kılıç çekmeyeceğini tasrih ile söze hitam verdiğini mütalâa ederek hanzadenin böyle bir mükâleme bahanesiyle gerek kendini, gerek biraderini esaretten kurtarmak emelinde bulunduğunu da ihtimalât-ı galibeden addeylemiş idi. **889** Fakat Şehriyar, sözü bayağı hanzadeye talimat verir bir yolda söyleyip durur ve kendi ise facirenin her hâlini etrafıyla bilir iken mesele sırf onun muhteretinden bir şey olduğunu idrak edemedi. **890** Filhakika Şehriyar'ın çocuk eğlendirmeğe masal (mesel) tertip eder gibi böyle hiç yoktan bir mesele icat edeceği kimsenin hayaline hutur eder şeylerden değildi. **891** (1) (1.1) Fakat Perihan, habisenin ahlâk ü sevabının piş-i nazara alarak geçen muhavereye etrafıyla tatbik etmiş olsa idi (1.2) hiddet-i zekâsına nazaren hakikat-i hâli keşfedebilirdi, (2) ona muktedir olmadı. **892** Hatta Adil Giray'ın meydanda olan vecaheti ve Şehriyar'ın kendince mücerrep olan hevesat-ı nefsanisiyle beraber meclisteki evzâından olsun hanzadeye iptilâsını teferrüs edemedi. **893** (1) Çünkü biçarenin barika-i fetanetini bir siyeh-sehab-ı sevda bürümüştü ve (2)

179 hatta Şehriyar'ın sözleri hakikate muvafık / olmadığının ve Adil Giray'ın maksadının -alıştığı yere karanlıkta fenersiz gidebilen

adamlar gibi- zihninde olan meleke-i istihraç kendi kendine tebeyyün eyledi. **894** Yoksa Perihan'da amal-i nazar ve idare-i efkâr iktidar ı bütün bütün münselip olmuş idi.

895 Gözleri anadan doğma perdeli bir sahib-i fetanet tasavvur buyurulsun! **896** (1) (1.1) Gençliğinin en ziyade taraveti, hissiyat-ı muhabbetinin en ziyade şiddeti zaman ında zihninde kendi için bir ma şuk-ı vicdanî tasviriyle ömür geçirip dururken kuvve-i keramet-nümay-ı hikmet pi ş-i nazar ındaki haili ref edip de peresti ş edercesine sevdiği tasvir-i hayaliyesinin ruhanî bir cisim ve belki cismanî bir ruh şekline temessül ederek ş u namütenahi abad-ı fıtrat ın nurlara gark olmuş bin türlü bedayi-i rengârengi aras ında cilve-saz olduğunu görünce ne hâle girerse (1.2) Perihan da Adil Giray' ın meclisinde öyle bir istiğrak-ı ş evk içinde kalm ı ş idi.

897 Filhakika Perihan, doğduğundan o güne gelinceye kadar zevk-i muhabbete meylini ima eder hiç bir tavırda, hiç bir harekette bulunmam ı ş tı. **898** Bu gönül soğukluğu öyle Şehriyar'ın zann ı gibi kuva-y ı maneviyesine bütün bütün arzu-y ı nüfuz ve h ırs-ı ikbal istilâ

180 ettiğinden değil idi. **899** / Bilâkis hissiyat-ı aliyenin laz ım-ı gayr-ı müfariki olan tesirat-ı dakika Perihan'da meziyat-ı fıtrat ın ın hiç birinden a ş a ğ ı kalmayacak derecelerde mevcut idi.

900 (1) (1.1) O zamana kadar kimseyi sevmeyse (1.2) o büyük kalbinin istiap eyledi ğ i koca bir cihan- ı muhabbeti hükmü alt ında tutma ğ a lâyı k bir vücut göremedi ğ i için sevmeydi. **901** Gönlü ecsam-ı lâtife, fikri ş ule-i cevvalle gibi daima âlem-i balâya meyleder dururdu. **902** (1) (1.1) F ıtrat ın ın fevkalâdeli ğ i cihetiyle ne kadar güzele tesadüf eder ise (1.2) nazar ında pek a ş a ğ ı görünürdü. **903** (1) (1.1) Fetanetinin ulvîli ğ i münasebetiyle ne kadar ashab- ı zekâvet görürse (1.2) muhakemesinde pek adi bulurdu.

904 (1) Dünyada birinci defa olarak sureti hayalinin, sireti tasavvurunun fevkinde bir vücut görebildi ki (2) o da Adil Giray idi. **905** (1) Adil Giray' ın birinci fas ı lda tarif olunan ve a ş a ğ ı larda münasebet dü ş tükçe tafsil edilen letafet-i sima ve temayüz-i irfan ve ahlâk ına sevab ık-ı celâdet ve hâl-i esareti de bir meziyet-i di ğ er ilâve eder ve (2) ahvalinin ş u heyet-i mecmuas ı

ise kendisini Perihan nazar ında sarf- ı tabiat ın fevkinde adeta bütün bütün kendi hat ır ı için yarad ılm ı ş bir mü şahas- ı mucize-i kudret gibi

181 gösterirdi. 906 / (1) (1.1) Yek nazarda muhabbet, avama göre hayalât-ı ş airaneden madut ise (1.2) ahlâk- ı aliye ve hususiyle onun netayicinden olan hissiyat- ı ş edide ashab ına göre nefsinde tecrübe ile sabit olan hâllerdendir.

907 Perihan' ın kabiliyat- ı muhabbeti ise -aç ılmak için güne şin zerre kadar bir pertev-i iltifat ına mütehasir duran goncalar gibi- Adil Giray' ın cemaline mukabil geldi ği anda inki şafa ba şlamı ş t ı. 908 (1) (1.1) O cihetle bir harem-i bahar- ı saadette gökte infilâk-ı seherin, yerde gü şayi ş-i ezhar ın tema şa-i letaifiyle hayalât- ı a ş ıkanasine müsta ğrak olmu ş bir sevda-zedeye uzaktan uza ğa ak ıp giden çaylar ın çağ ılt ı s ı nas ıl gelirse (1.2) Perihan'a da meclisin muhaveresi o yolda tesir ederdi. 909 Çünkü dinledi ği şey, mübahesenin müeddası de ğil, Adil Giray' ın sesinde olan aheng-i dil-firip idi.

910 Bu hâl ile bir iki saat gûzar eyledikten sonra iş i etraf ıyla mütalâa ederek bir ba şka içtimada yine teati-i efkâr edilmek kararıyla ref-i meclis eylediler. 911 (1) Şehriyar -ifrat- ı şeytanetiyle gönlünde muhabbet ve tereddütten has ıl olan helecan, zihninde tabî bir durgunluk getirmi ş oldu ğu için -bahsin Perihan'a defaten bu kadar şüpheler iras eden cihetlerine hiç

182 dikkat edemedi ğinden, meclisi / ümidinden ziyade arzusuna muvaf ık bulmu ş ve (2) gecesini ma şukunun koynunda yatar gibi bir meserret-i ruh-perver içinde geçirmi şti.

912 Adil Giray' ın hâli -bir umman- ı tufan-hize dü şüp de vücudu müsait oldukça tahlis-i nefse çalı şarak ve kuvvetten kesildikçe emvac ın sevkine teslim-i vücut ederek zuhurata intizar eyleyen biçareler gibi- at ıldı ğ ı girdab- ı mehlekede idare-i fikre muktedir oldukça bir çare-i necat taharri ederek ve yorgunluk zihnine galebe ettikçe kendini bütün bütün hayrete vererek ak ıbet-i kâr ı beklemek idi.

913 (1) Perihan ise -me şak ve ezvak- ı hayat ın hakikatini tamam ıyla anlay ıp da hayat ından bir cihetle müteleziz, bir cihetle bizar olan bazı hükema gibi- Adil Giray' ı gördü ğü için bir taraftan gönlünde asar ın ı gösterme ğe ba şlayan hayat- ı muhabbet cihetiyle (1.1) bir insan, ademden

âkil olarak dünyaya gelmiş olsa has ıl edebileceği meserret kadar safalara müstağrak [], bir taraftan da (2) visalde tasavvur eylediği suubetlerden dolayı bin türlü renc-i elim altında ezilip de alâm ın ı teskin edecek devalar gözünün önünde dururken el erişirmekten meyas olan mecruhlar kadar müteezzi idi.

183

/ 914 (1) Sabaha kadar gözlerine uyku girmedi, (2) (2.1) zaman ı da bayağ ı rüya gibi geçer idi, çünkü (2.2) öyle yirmi bir yirmi iki seneden beri içinde ömür sürdüğü bir âlemin -s ırf ink ılâptan ibaret olan- tabiat ın ı bütün bütün tahvil ile cahim-i hasretle cinan- ı visal arasında bir nev araf hükmüne girdiğini görünce hâlini uyanıklık, meşhudat ın ı hakikat addetmeğe kail olmak istemezdi. 915 (1) Kuvve-i mefkûresi Adil Giray' ın hayalini - hikmet-i tabiiyenin muka'ar aynalarla peyda eylediği zıll-ı mü şahhas gibi- pi ş-i nazar ında tecessüm etmiş gösterir, (2) kendi ise daima gözünün önünden ayrılmayan o cism-i lâtifî kucaklamağa can attığı hâlde insan ın her emelinde olan nokta-i intiha gibi (2.1) kendi ne kadar tekarrüp ederse onu o derece tebaüt eder gibi gördükçe vücuduna olan itimad ın ı bile kaybederek varlığına kendini idrak, cismaniyetine her taraf ın ı lems ile hükmeyledi. 916 Fakat hayalinin galeyân- ı temyizini yalnız bir gece setredebilmiştir.

917 (1) (1.1) Vakta ki sabah oldu, güneşin pertevi cihan ı istiap eden karanlığ ı mahvettiği gibi seherin feyziyle fikrinde tabîî has ıl olan incilâda hayalindeki muzlim muzlim vahimeleri izale eyledi. 918 Gönlünde, zihninde

184

hiç / olmazsa Şehriyar kadar ve fakat Şehriyar beraber olmaks ız ın Adil Giray' ın meclis-i ülfetinden müstefit olmağa çare taharrisinden başka bir arzu, bir hülya kalmamağa başlamış idi. 919 O çareyi bulmak için hiç suubet çekmedi. 920 (1) Şehriyar' ın iki üç gecede bir kere hizmet-i şahîde nöbetçi kaldığı ın ı ve binaenaleyh o geceler kendi için bir güzel zaman-ı fırsat olduğunu düşünerek (1.1) mahut müzakerelerin bir hüsn-i neticeye vusulünden ziyade ümit gösterirse mükâlemeyi her geceye bindirmek ve o cihetle Şehriyar' ın nöbetçi olduğu sıralarda Adil Giray ile تنها bulunmak kabil olacağına karar verdi. 921 (1) (1.1) Hatta mahremâne ülfet hayallerini o derecede hakikat şeklinde görmeğe başlamış idi ki (1.2) her sırra, her hakikate vakıf imiş gibi bezm-i ünsiyetlerine nighban olacak nöbetçileri

kendi inayet-i didelerinden bulundurmak ve o inayet-i didelerini yine Şehriyar'ın adamları arasına sokuşturduğu havas-ı müntesebininden ayırmak reyinde bulundu ve (2) istihdam edebileceği adamları zihninde hemen o gecedeki kararlarlaştırdı.

185 922 (1) Perihan, o zamana kadar fikren kararlaştırdığı hiçbir tasavvurunu aynen fiile çıkarmaktan aciz kalmadığı için bu tedabiri de tecaribine kıyas ile maksadının husulünce / katiyü't-tesir addetmiş ve (2) o cihetle gönlündeki istisraplar bir güzel sükûnete, bir büyük meserrete münkalip olmuştu.

923 Ancak o sükûnet, o meserret de bir çok zamanlar devam edemedi.
924 İnsan için bir hâlde ve hususiyle amal-i muhabbette maksadın mukaddimesiyle değil neticesiyle bile kanaat etmek muhalâtandı.

925 (1) (1.1) Hatta ruh, ne kadar lezzete müstağrak olsa yine onun fevkinde bir lezzet taharrisinden hâli kalmadığı için aşkın tavırları, dereceleri (1^{ara}) görülür ki kalbe visal âleminde hicrandan ziyade istisrap verir. 926 (1) Tabiatı olan o hassa-i garibe netayicindendir ki (2) Perihan, emelinin husulüne itminan hasıl edince hemen gönlünde bir yeni emel daha peyda etmeğe ve bu ikinci emeli için evvelkinden ziyade helecanelara düşmeğe başladı. 927 O emel de muhabbetine Adil Giray'dan mukabele görebilmek arzu-yı tabiîsi idi. 928 (1) Bu arzu ise elde olan esbabı hüsn-i istimal ile husule gelir hâllerden değildi ki (2) (2.1) nüfuzuna, dirayetine isnat etsin de (2.2) ona da bir çare bulabileceğinden ümitvar olsun.

186 929 (1) Perihan, bu arzu ile her türlü ihtimalâtı birer birer piş-i nazardan geçirdiği sırada -dünyada birinci defa / olarak gönlünde bir muhabbet hissettiği gibi yine birinci defa olarak kendi simasının düşündü, (2) güzelliği hatırına geldi. 930 (1) Fakat bu hatıra, mirata evvelki bikaydane nazarından hasıl olan tasavvurlara müstenit olduğu için pek de itimadına mazhar olamadı, (2) hemen yerinden fırladı (3) aynasında kendini bir nazar-ı iman ile temaşaya başladı.

931 (1) Uykusuzluktan gözlerine bir humar çökmüş, (2) bakışları sevda kadar tatlı bir hüznün içinde kalmıştı. 932 (1) Tab-i cismanîsiyle eşvak-ı vicdanîsi birbirine galebe ile uğraştıkça o güzel çehresi gâh sabaha kalmış

mehtaplar gibi nur içinde bir donukluk gösterir, gâh (2) güneşin zıyasın ı henüz belğetmeğe başlamış gül-goncalar gibi pembeliğe mümteziç bir nur- ı lâtife müstağrak görünürdü. **933** Bu letaif ile kendi cemali kendisine de dünyalar ı meftun edecek kadar güzel görünürdü.

934 Fakat kalbine bütün bütün kanaat gelmedi. **935** Güzellik maksad ına hizmet edebileceği için zihni kendini beğenmekte gönlüne aldanmış olabilmesine ihtimal verdiğiğinden, saatlerce ayna karş ı s ından ayrılmadı.

187 **936** Esir al ı ş veri ş i eden kocakarı lardan, odalı k almak isteyen genç / beylerden daha müşkül-pesendane bir nazarla simasının ın, endamının ın her cihetini ayrı ayrı tedkik eyledi. **937** Muhakemesinde nihayet derecelerde hasmane davranmağ la beraber hiç bir taraf ında hüsnüne sekte verecek bir nak ı sa değil, hatta letaifinin mecmuuna bir hüsn-i diğ er ilâve etmeyecek kadar adîlik bulamad ı. **938** Bu cihetle endişesi Adil Giray' ın meşrebine tevafuk edip etmemeğe münhas ır kalm ı ş t ı. **939** O endişeyi de az zaman içinde defeyledi. **940** Çünkü tabiat ında bedayi, fikrinde hakikat ile o kadar imtizaç olan bir nev-cevan ın mahiyet-i cemali idrakten aciz kalacağı na aklen bir türlü ihtimal veremedi. **941** (1) (1.1) Bilâkis güzelliğine ne kadar itminan has ıl eyledi ise (1.2) Adil Giray'a kendini sevdirebileceğine de o kadar ümitler has ıl eyledi. **942** Cüret-i teşebbüs, hiddet-i nazar, arzu-y ı muallâ gibi meziyetler de Adil Giray'a nefsinde bulduğu müş abehet dahi o ümitlere hayliden hayli kuvvet vermişti.

943 (1) Gide gide ümidinin husulünü levh-i ezelden tahkik etmiş çesine gönlüne bir itminan, bir sükûn gelmekle ortal ık ağ armağ a başlad ığı zaman hazan devirlerinin subh- ı ş afîsi gibi garip ve yes-alûde bir cemal-i

188 i / muhabbetten namiye-i nev-cevanîsine gelen feyzan ile o kadar renk renk letafetler, o kadar tatlı tatlı gü ş ayış ler, o kadar nazik nazik tebessümler içinde kalm ı ş idi ki (2) (2.1) hâline bakanlar, bedayi-i nev-bahar insan ş ekline temessül etmiş zanneylese (2.2) reva idi. **944** Hâlinden ağ yara renk vermemek için bir müddet mücahede-i nefis ile ketm-i sürurda bir meleke peyda eyledikten sonra huzur- ı ş ahîye duhul eyledi. **945** (1) Hamza Mirza ile Ş ehriyar, mecliste haz ır [] ve (2) sohbet ise bittabi Adil Giray'a dair idi.

946 (1) Perihan, nihayet derecelerde so ğuk, fevkalâde bikaydane bir tarz ile (1.1) kendi fikrine kal ır ise mesele bitmiş hükmünde bulundu ğunu ve belki ş imdiye kadar bir neticeye vas ıl olunamamas ı iş in sık ıca tutulamamas ı cihetiyle hanzadenin müessir bir muavenet görme ğe lây ık ı yle emniyet edemedi ğ inden ne ş et eyledi ğ i a ğ leb-i ihtimal oldu ğ unu söyledi ve (2) münasebet dü ş ü rerek Adil Giray' ın fetanetini biraz istihfaf ile beraber Gazi Giray' ı birlikte götürmek istemesi de calib-i nazar bir hâl oldu ğ unu ima eyledi. **947** Bu ifadeleriyle ahval-i kalbiyesini Ş ehriyar' ın dikkat-i zamayir-i gü ş ayanesinden pek güzel setrederek rakibinin nazar ında

189 Adil Giray'a baya ğ ı bir dereceye kadar has ım / göründü ğ ü gibi müzakerat ı sık ı tutmak rey i mülâkat ında süratle tekerrürünü icap edece ğ inden Perihan' ın iş te kendine iş tiraki Ş ehriyarca bütün bütün tesirini de ğ i ş tirerek evvelleri nageh-zuhur bir musibet gibi görünürken ş imdilerde gayri müterakkip bir nimet hükmünü alma ğ a ba ş lad ı .

948 Ş ah ın huzurunda verilen karar üzerine birbirinin hâ linden haberdar olmayan iki rakip hemen iki gecede bir kere Adil Giray ile içtima eder oldular. **949** (1) Arada geçen muhaverat ise yek-ahenk olarak Perihan, İ ran ümeras ın ın efkâr ın ı temin bahanesiyle Gazi Giray' ın İ ran'da kalmas ın ı , maksad ın husulünü tesri vesilesiyle Adil Giray' ın yan ında İ ran askeri bulunmas ın ı iltizam eder, (2) Adil Giray bu tekliflere dair birinci gece irat eyledi ğ i mazeretleri gâh elfaz ın ı tahvil ve gâh manas ın ı izah ile tekrar eyler, (3) Ş ehriyar da kabulü nakabil bir takım tadilât ile gü ya ikisinin aras ın ı bulma ğ a ç alı ş ır idi. **950** Bu üç f ı tnat-i fevkalâde sahibi her biri bir ba ş ka maksada mebni iş i uzatma ğ la uğ ra ş arak kendi emellerini terviç yolunda birbirinin de emeline hizmet eder dururlard ı .

190 **951** (1) Ş ehriyar, filhakika kırk sekiz saatte bir kerre Adil / Giray' ı görebilmekte olarak bu ise eski mülâkatlar ına nispet pek sık [] ve (2) (2.1) binaenaleyh evvelki hâ linde bulunsa (2.2) kendince fevkalgaye teşekkürü calip idi. **952** Fakat bir kere Adil Giray'a muhabbetini aç ıktan aç ı ğ a söylemiş bulundu. **953** (1) Böyle hicab ın ın birinci perdeleri yırt ıldı ktan sonra sevdi ğ ine kar ş ı gönlündeki menviyat ı setredecek bir hâl kalmadı ğ ından arzusu kadar muamelât- ı naz ü niyaz ile e ğ lenmek ister ve (2) o emelinin husulü ise bir âlem-i tenhayîye muhtaç bulundu ğ undan daima

aralar ına giren Perihan'ı kalben nihayet derecelerde istiskal eylerdi. **954** Adil Giray, bilâkis Şehriyar kendisiyle görüştüğçe yanlarından iffetin, edebin öyle bir zıll-ı müşahhası mevcut olarak kadının haliül-izarlığına perde-keş-i riciz olduğundan dolayı nihayet derecelerde memnun idi.

955 (2) Perihan'ın ise mahremane ülfet Şehriyar'dan bin kat ziyade şevk ile arzu eylediği bir bahtiyarlık olduğundan Adil Giray'ın nöbetçilerine dair tasavvur ettiği tedbirlerin hepsini birkaç gün içinde fiile getirdikten sonra // (1) bir çarşamba gecesini idi ki// malûm olan meclis-i mükâlemede Şehriyar ile beraber bulunmamak için temaruz eyledi.

956 (1) Adil Giray ile تنها görüşmek Şehriyar'ın canına minnet idi,

191 fakat (2) renk vermemek için (2.1) "(2.1.1) Siz beraber bulunmadıkça / ne faide döküldü. **957** (1) Perihan, kadının bu istighnasına (1.1) "(1.1.1) Zaten müzakere sizin himmetinizle vücuda gelmemiş mi idi? (1.1.2) Devamında benim bulunuşum, bulunmayışım müsavidir. (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Hem daima iki kişi beraber bulunmaktan ise (1.1.3.1.2) arasına kendisini تنها görseniz (1.1.3.2) daha güzel olur sanırım. (1.1.4) (1.1.4.1) Benim tekliflerimce asıl mütalâası ne ise (1.1.4.2) etrafıyla anlayabilirsiniz." sözleriyle mukabele eyledi. **958** Şehriyar için bu reye muvafakat bir ömr-i ebedîye değer nimetlerden idi. **959** (1) Fakat taliinden arzusuna bu derecelerde muvafakatı bir türlü ümit edemediği için o sözlerin Perihan tarafından bir tecrübe olabilesine ihtimal verdiği için, hem tecrübeye bir diğer tecrübe ile mukabele edip de hakikat-i hâli anlamak, hem de zuhur etmiş bir fırsatı bütün bütün elden kaçırmamak için (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Hakkınız var ama (1.1.1.2) mücerret hanzade ile تنها görüşmekliğimden hasıl olacak faide mükemmel olmaz. (1.1.2) Arasına siz de kendini yalnız görmelisiniz. (1.1.3) (1.1.3.1) Benim tekliflerim hakkındaki fikrini tahkik buyurmalısınız ki (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) mesele tamamıyla teşrih edilsin, (1.1.3.2.2) (1.1.3.2.2.1) neye karar verilecek ise (1.1.3.2.2.2) icabına bakılınsın." dedi. **960** Perihan'ın öyle bir reyde bulunmaktan maksadı ise

192 zaten bu neticeyi istihsal idi. **961** (1) İşin / bu yolda karar bulacağına evvelden emin olduğu için o kadar ziyade mesrur olmadı ki (2)

memnuniyetinin ketminde bir suubete uğramasının. **962** Ufacık bir himmetle bütün bütün bir tavr-ı bikaydaneye döküldü. **963** (1) Şehriyar'ın reyine (1.1) "O da olur." kelimeleriyle bir kısa cevap ita eyledi.

964 Şehriyar Perihan'ın bu tavrına bakarak hareketinde bir tecrübe meyli veyahut kendisinden şüphelenmek emaresi olmadığına katiyen hükmeyleti. **965** Hakikat-i hâlde Perihan'ın gönlünde öyle bir meyil, fikrinde öyle bir şüphe yok idi. **966** (1) Şehriyar bu suretle Perihan'dan gönlünce hasıl eylediği emniyet üzerine amalına daha ziyade bir vüsat vermek mütalâasıyla (1.1) "(1.1.1) Hatırırma bir şey gelir. (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) Acaba Adil Giray ile daima ayrı ayrı görüşsek, (1.1.2.1.2) (1.1.2.1.2.1) şayet bizim işin bir cihetini bozarsak (1.1.2.1.2.2) diğerimiz tamir eylesek (1.1.2.2) daha münasip olmaz mı?" diyecek oldu. **967** (1) Bu defa da Perihan imtihana çekilmiş olmak vahimesine düşerek (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Bendenize kalırsa (1.1.1.2) bu suret münasip değildir. (1.1.2) (1.1.2.1) Daima hanzade ikimizi birbirimizden ayrı gördüğü hâlde ne kadar teminat vermiş olsak (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) yine tabî beynimizde ittihat olduğuna hükmeder, (1.1.2.2.2) kat-ı ümit eyler, (1.1.2.2.3) bütün bütün iş bozulur. (1.1.3) (1.1.3.1) Arasıra ayrı görmek başka, (1.1.3.2) daima تنها / görüşmek yine başkadır. (1.1.4) (1.1.4.1) Arasıra ayrı görüşülürse (1.1.4.2) meşguliyet gibi, keyifsizlik gibi bin türlü özür bulunabilir. (1.1.5) Yanına her vakit ayrı gidilince âdetin bu tebdilini ne ile tevil ederiz." sözleriyle mukabele eyledi.

968 (1) (1.1) Perihan'ın cevabı Şehriyar'ın emelini bir dereceye kadar tahdit etmiş ise de (1.2) تنها görüşmek kararına bütün bütün mani olmadığı için Şehriyar -(1.2.1) zahirde pek makul görünmeyen- reyinde ısrar edip de Perihan'ı şüpheye düşürmekten ise işin o derecesiyle kanaati bin kat hayırlı görerek arasıra ayrı görüşmek daha münasip olacağına itiraf etmiş ve (2) bu itiraf üzerine Perihan da tecrübeye uğramış olmak şüphesinden kurtulmuş idi.

969 (1) Şehriyar (1.1) "(1.1.1) Ben bu akşam hanzadeyi biraz sıkıştırdım. (1.1.2) (1.1.2.1) Siz de yarın akşam görüşür, (1.1.2.2) muhaveremizin tesiratını anlarsınız." diyerek Perihan'a veda eyledi.

970 (1) Şehriyar, Adil Giray'ın yanına تنها dahil olunca geçen meclislerde Perihan'ı pek güzel idare eylediğinden ve merhameti kendinin namus ve hayatın muhafaza etmiş olduğundan bahisler açarak İran'ın mübalağalarından, müdahenelerinden daha balâ-ter bir lisan ile birçok

194

teşekkürler ettikten sonra bahsi muhabbete / intikal ettirdi ve (2) imadan başlayarak arzusunu on dakika içinde sarahate çıkardı. 971 (1) Adil Giray terbiyesi, zarafeti ve hususiyle bulunduğu hâlin ilcaati cihetiyle o arzuyu güya hiç anlamaz imiş gibi bir takım zülvecheyn cevaplar, vahi ümitler altında mestur bırakmağa çalışır ve (2) alıştığı ihfa-yı meram kuvvetiyle Şehriyar'dan nefretini edep ve ismet şeklinde göstermeğe muvaffak olurdu.

972 Şehriyar ise -her sahib-i emelin hâlinde görüldüğü gibi- Adil Giray tarafından bir redd-i sarih görmemeği ümidinin tahallüf etmeyeceğine bürhan-ı vazıh suretinde telâkki eylediğinden işin bu derecesini memulünden bin kat balâ-ter bir devlet addeylerdi.

973 İki taraf öyle birtakım hissiyat-ı mütezadde arasında iki saat kadar vakit geçirdikten sonra birbirinden müfarekat ettiler.

974 (2) (2.1) //(1) Şehriyar meclisin hitamı sırası nda idi ki// mahut müzakereye atf-ı makal ederek ertesi akşam kendi şahın yanında nöbetçi olduğundan Perihan yalnızca görüşmeğe geleceğini söyledi ve (2.2) Adil Giray'ı kendinden başka himaye eder kimse olmadığının gösterip de manevî bir minnet altında bulundurmak için biçare kıza riyakârlık,

195

namussuzluk, / hainlik ve hatta sehârelik gibi aklı na gelen her türlü seyyiatı isnat etmekte -ona dair olan evvelki sohbetlerinden- birkaç kat ziyade teşdit-i lisan ederek ve Perihan'ın mezemmetine (2.2.1) "İnsan kanı içmiş bir mahlûktan ne ümit edersin?" sözüyle hitam vererek Adil Giray'a (2.2.2) ne kadar iktidar-ı irfanı var ise cümlesini ihtiyata sarf ile renk vermemeğe itina eylemesini tekrar tekrar tavsiye eyledi.

975 Adil Giray, o gecelik de def-i belâya muktedir olabildiğinden dolayı hab-ı huzura dalmış idi. 976 Perihan ise iki dakikacık olsun gözlerini kapamağa muktedir olamadı. 977 Odası تنها kalınca yatağın üzerine doğruldu. 978 Fikrini bütün bütün ümid-i visale hasrederek daha güneş doğmazdan guruba intizar etmeğe başladı .

979 Nazarında zaman-ı intizarın her saati evkat-ı cehennem gibi senelerden uzun görünürdü. 980 (1) Fakat o azab-ı medit içinde şevk-i muhabbet ve ümid-i visalden gönlünde hasıl olan hissiyat ile o kadar inbisat, o kadar ferah bulurdu ki (2) feyyaz-ı kudretin duzahında bile ezvak-ı cinandan müstefit olacak kadar bir lûtf-ı hassına mazhar olmuş gibi görünürdü.

-24-

196 981 (1) (1.1) Vakta ki akşam erişti, Perihan vücudu mestur / kalacağı için elbisesine itinaya hacet görmeyerek (1.2) tabiatta ne kadar zarafet var ise mesturiyetini açıklık kadar hatır-riba, intizamın perişanlıklar kadar güzel göstermeğe hasreyledi. 982 Arkasına gümüş damgalarıyla berrak yıldızlı geceleri andırır, açık maî bir car örtündü. 983 Çehresini kapamak için beyaz tül den bir nikap ihtiyar eyledi. 984 (1) Örtüdüğü carın uçlarının iç tarafından kuşağına bir hâlde iliştirmiş idi ki (2) hariçten görenler için endamının tenasübünü aynıyle tasvir etmek kabil olurdu. 985 (1) Nikabı o kadar hafif idi ki (2) teneffüs ettikçe nesim-i sehere uğramış berg-i semen gibi dağılıverecek zannolunurdu.

986 Bu ruhanî cazibeler, bu âşıkane tavırlarla Adil Giray'ın odasına girdi. 987 Bir münasip makam ihtiyar etti. 988 Her tarafının tenasübünü, letafetini vücudunun beyazlığın, safvetini göstermek için sağ ayağın carından dışarı bıraktı. 989 Sol elini dizinin üzerine koydu oturdu. 990 (1) Bir hâlde ki (2) oturduğu yerden mumların inıtaf-ı ziyasıyla çehresi ta rengine varıncaya kadar seçilirdi. 991 (1) Ayağındaki zarif bir Acem paşmağı parmaklarının suret-i teşekkülünü bile gösterir, (2) eli ise bileğine kadar bütün bütün açıklıkta bulunurdu.

992 Adil Giray, fevkalâde mütemekkin bir şehzade olmağla beraber

197 / gençliğine munzam olan meşreb-i şairanesi iktizasınca cazibe-i hüsne mukavemet şanıdan olmayan ve gönlünün unsur-ı terkibi yanardağlardan alınmış denilmeğe şayan olan sine-i suzan-ı muhabbetten idi. 993 Rengi-i taraveti halede pembeliğini gösteren inıtaf-ı ziya kadar dil-firip bir letafet, cazibe-i cemal ve ziynet-i endamı barika-yı mehtaptan bir ilâhetül-cemal

tasviri dökülmüş de semanın en rengîn, en necm-alût bir parçasına bürünmüş zannolunacak kadar nazar-rûba bir bedia ile karşısında oturan Perihan'ı görünce ve vücudunun, ellerinin, ayaklarının hayalât-ı ressamane bile misli meşhut olmayan tenasübüne dikkat edince Perihan'a hemen bir nazarda perestîş edercesine meftun oldu. **994** Zaten bir hüsn-i tabiat sahibine göre güzel bir cemale muhabbet vakte muhtaç olur hâllerden değildir. **995** Mahiyetinde istidat olan eçsama tenevvür için güneşe bir kere mukabil olmak kifayet eder.

996 (1) Adil Giray ile Perihan birbiriyle bir takım bahisler, müzakereler ederlerdi, lâkin (2) (2.1) yarısı uykuda iken işittikleri söze cevap verenler gibi lisanları natıkiyet melekesiyle söz söyler, (2.2) zihinleri derk-i mesmuat itibarıyla meal anlardı.

997 Hayalleri, fikirleri, temeyyüzleri, vicdanları ise birbirinin temaşa-yı cemaliyle bir istiğrak-ı sırf âlemine düşerek ezvak-ı / muhabbetten, ruhaniyet-i sevdadan başka bir şeyle uğraşmağa vakit bulamazdı.

998 (1) (1.1) Öyle iki sevda-zede-i iffet-mizacın hiç biri diğerinin hâlimden haberdar olmaksızın hüsn ü aşkın cazibe-i takat-güdazıyla ruh ve vicdan gibi birbirinde mahvolmuşçasına geçirdikleri ezvak-ı masumane hakikaten melekleri hande-riz-i neşat edecek letaif-i ruhaniyeden madut olsa (1.2) revadır.

999 (1) İki üç saat sonra birbirinden ayrıldılar, fakat (2) can bedenden ayrılar gibi ayrıldılar. **1000** Bahse dair olan lakırdıların hülâsası ise anlaşılmaz birkaç kelime ile Perihan tarafından evvelki tekliflerin, Adil Giray tarafından evvelki mazeretlerin tekrarından ibaret idi.

1001 Herkes yatağına çekilince -o mülâkata kadar kendini sevdirebileceğinden emin olan- Perihan'ın gönlüne yine bin türlü helecanlar, bin türlü şüpheler hücum etmeğe başladı. **1002** Adil Giray'ı o mecliste ümidinden ziyade kendine esir eylediği hanzadenin her hâlimden aşikâr olur dururdu. **1003** (1) Fakat maşukanın vücudu karşısında bulundukça her tarafı nikab-ı nur ile mestur görüldüğünden biçare Perihan'ın afitaba medd-i nigâh edenler gibi basırasını hayretler içinde kalmış ve (2) o cihetle hiç bir tavrına zerre kadar dikkat

199 edememi şidi. **1004** / (1) Yalnız hıfzedelediği sözlerini hatırlıktan geçirerek Şehriyar ile beraber bulunduğu zamanlar edilen sohbetlerden daha ruhsuz bulur ve (2) bu hâli ise fikren kendini beğenmediğine hamletmek istedikçe kalben meclisin tenhalığı cihetiyle zarurî olan terbiyeye riayet gibi bin türlü tevillerle o ihtimali defalarca çalıştırdı. **1005** Bu hâl ile bir diğer mülâkata intizar ettiği vakitleri -aleyhine ceza-yı idamı davet eder bir dava ikame olunanlar kadar- endişeler, ıstıraplar içinde geçirdi.

1006 (1) Beri taraftan Adil Giray, karanlık zindanlar içinde iken etrafına nur yağmağa başlamış, azap-alûde mezarlar altında iken bir melek-i mübeşşir nazil olmuş gibi serapa şevk ve sürur kesilerek Perihan'dan başka dünyada gözüne hiçbir şey görünmez olmuş ve (2) kendini bütün bütün ezvak-ı a şka teslim ederek alâm-ı âlemi adem-abad-ı nisyanı kadar atmış idi. **1007** Hayfa ki onun içinde bu devre-i saadet beş on dakikadan ziyade sürmedi. **1008** (1) Çünkü Şehriyar'ın kendine muhabbet ve o cihetle bittabi Perihan'a rekabetinden hasıl olacak netayice dair zihnine arız olan vahimeleri def ile uğraşmakta iken birden bire kadınının biçare Perihan'a isnat eylediği sıfat-ı seyyieyi tahattur etti, (2) (2.1)

200 Şehriyar'ın mezemmetlerini havf-ı / rekabete hamletmek istedi ise de (2.2) Şah İsmail'in idamı umumen Perihan'dan bilindiği için (2.2.1) "İnsan kanı içmiş bir mahlûktan ne umarsın." sözünü bir türlü hatırlıktan çıkaramadı. **1009** Bayağı o denaette bir kadına meylettüğinden dolayı gönlünü yerinden koparıp da ayağınının altında ezecek derecelerde kendi kendinden nefret etmeğe başladı. **1010** (1) Hatta mücahede-i nefiste olan kudret-i fevkalâdesi cihetiyle saatlerce uğraşarak Perihan'ın hayalini bütün bütün zihninden ref eyledi, (2) hiç olmazsa ref etmiş olmak itikadında bulundu.

1011 (1) Ertesi akşam Şehriyar, Perihan'ın yanına gelerek تنها mülâkatındaki mübahese ve hissiyatının neticesini sual ile (1.1) "(1.1.1) Bahsin hülâsası evvelki müzakerelerin aynıdır. (1.1.2) Sözlerinden size dair de hiçbir şey sezdirmedi. (1.1.3) (1.1.3.1) Acayip meşrepli bir adam, (1.1.3.2) biraz daha mısıksırtırmalı, (1.1.3.3) ne yapmalı?" cevabını alınca bir fırsat-ı mülâkat daha ele geçtiğine hükmetmiş ve (2) (2.1) filhakika sefer-i zamanı daha gelmedi ise de (2.2) lâzım olan tedarikâtı

ikmal için mümkün olduğu kadar süratle bir karar verilmek mühim olduğundan tutturarak hemen o gece yine beraberce mülâkata gidilmesini rey eylemiş idi. **1012** Perihan ise bulunduğu buhran-ı tereddütten halâs ına

201 çare- i münferit olan bu reyi de / biraz istîğnadan sonra güya mücerret hizmet-i ş ahîde kusur etmemek mecburiyetiyle kabul eyledi.

1013 (1) Perihan, (1.1) fikrinde ne kadar kuvvet var ise cümlesini teessürat-ı muhabbetine galebeye sarf ederek Şehriyar ile beraber Adil Giray'ın meclisine gittiği zaman her tavr ına, her vaz ına o kadar dikkat etmiş idi ki (2) (2.1) barika-i zekâs ı bütün bütün gözlerine toplanmış denilse (2.2) reva idi. **1014** Fakat Adil Giray'ın yüzüne daha birinci bak ı ş ında pişman olmağa başladı. **1015** Çünkü Adil Giray, Perihan'ı görünce -şiddet-i meftuniyet bir haklı sebep ile bertaraf olunca yerine şiddet-i nefret bedel olmak tabîi bulunduğu için- gönlünde galeyana eden gayz ı çehresinde göstermemeye bir türlü muktedir olmadı. **1016** Şehriyar'dan olan istikrah ın ı hafif hafif tebessümler, nazik nazik istihzalarla setredebilirdi. **1017** (1) (1.1) Fakat ne zaman Perihan'a teveccüh ederse (1.2) simas ı cellâd ına karşı yatan mahlûklar kadar korkunç bir şekl-i garibe girerdi. **1018** Biçare kız, bu evzayı gördükçe vücudunun her zerresi ayrı ayrı paralanacak dereceye kadar gelmiş idi. **1019** (1) (1.1) Güya ki maşukunun cemalinden ayıramadığı hıyat-ı basıranın her biri kızg ın bir mil olur (1.2) beynine saplan ırd ı, (2) (2.1) güya ki d ı ş ar ı atmağa meydan bulamadığı göz yaşların ın her tanesi bir damla ateş kesilir (2.2) kalbine dökülürdü.

202 / **1020** Şehriyar, kemal-i şevk ile bahsi idare eylediği sırada birkaç defa söze kar ı ş abilerek onda da muhabbete mağlûbiyetinden ve Adil Giray'ın teveccühüne arz-ı iştiyaktan kendini alamadı. **1021** Evvelki meclislerin hilâf ına olarak Şehriyar'ın tekliflerini tahfife çal ı ş t ı. **1022** (1) Hanzade ise nefretini o derece ileri götürmüş idi ki (2) biçarenin bu tavr-ı r ıza-cuyanesine dikkat bile etmedi.

1023 (1) Adil Giray'ın o dikkatsizliğine bakarak Şehriyar da daima Perihan'ın sözünü keser ve (2) evvelki tekliflerde ı srar ederdi. **1024** (1) Bahsi azdıra azdıra mükâlemeyi kat edecek derecelere getirdikleri sırada

Şehriyar, yine lisan ı de ği Ştirdi, (2) hat ır-cuyane birtak ım mükâlemelerle Adil Giray' ı teskin ederek müzakereyi ertesini geceye talik eyledi.

1025 Perihan, çekti ği bar- ı alâm alt ında bütün bütün ezilmi Ő, mahvolacak dereceye gelmi Ő oldu ğu hâlde odası na girince hemen çar şaf ın ı, nikab ın ı atarak yüzü üstüne yata ğa yı k ıldı. 1026 Bir iki saatler hiçbir Şey dü Őünme ğe muktedir olamaks ız ın doya doya a ğladı. 1027 Onunla da teskin-i ıst ırap edemedi. 1028 (1) Adil Giray' ın hâlini dü Őünürdü, (2) her vaz ında mübalâtsizli ğa de ğil, baya ğ ı nefrete nice bin delil bulurdu. 1029 (1) Sebep taharri ederdi, (2) hat ır ına zerre

203 kadar / bir Şey getiremezdi. 1030 (1) Şehriyar' ın fesad ına hamletmek isterdi, hâlbuki (2) onun da Adil Giray' ı kendinden sonra görmedi ğine (2.1) velev ki görmü Ő olsun (2.2) öyle bir fesatta bulunmak lâz ım gelse kendini beraber götürmekte bu kadar hahi Ő göstermeyece ğine, hususiyle Şehriyar' ın öyle bir fesada kıyam etmesi için de bir sebep bulunmad ı ğ ına, Şehriyar' ın ise lüzumsuz yere hiç bir Şeye teşebbüs Şan ından olmad ı ğ ına nazaren ona da bir türlü imkân veremezdi. 1031 (1) Zihnine emvac- ı derya adedince vahimeler hücum eder, (2) yine cümlesi emvac- ı derya gibi hiçbir Şekilde durmaks ız ın mahvolur giderdi. 1032 (1) Vücudu gönlündeki muhabbet gibi hem ezilmi Ő, hem de (2) huzura bütün bütün dü Şman olmu Ştu. 1033 Gözlerine baş ındaki sevda gibi korkunç karanlıklar çökerdi. 1034 Fakat güyaki o sevad- ı muzlimin deh Őetinden uyku yan ına tekarrüp edemezdi.

1035 Nazar ında mezardan hiçbir fark ı olmayan odası nda nareside metfunlar gibi inleye inleye sabaha vas ıl olunca sebepsiz belâlara, nageh-zuhur musibetlere de bütün bütün ma ğlûp olmak Şan ından olmayan kuvve-i kalp ve metanet-i efkâr ı sayesinde kendini bir dereceye kadar vahimelerden, teessürlerden tecrit ederek Adil Giray'da gördü ğü hâlin bieyyihâl sebebini

204 anlama ğa zihninde katiyen karar verdi. 1036 (1) O azim ile do ğru/-ca Şehriyar' ın yan ına giderek ve geceki Şiddetinden dolayı nahvetine dokunmayacak surette birtak ım hafif tarizlerden sonra İran için o kadar faideli bir i Çi kuvve-i karibeye gelmi Ő iken böyle ar ızalarla istenilen neticeyi tebit edip durmakta hiç mana olmad ı ğ ın ı beyan ile (1.1) "(1.1.1) Bu gece

ben yalnız giderim (1.1.2) hanzadeyi hiç olmazsa evvelki mülâyemetine irca ederim." diyerek saika-i maslahatla Şehriyar'ı reyinin kabulüne mecbur eyledi.

1037 Akşam olup da Perihan, Şehriyar ile bulunduğu zamanlardan daha mestur, daha ziynetsiz bir hâl ile odasına girince Adil Giray'ın yine infialât-ı kalbiyesi birden bire galeyana eyledi. 1038 (1) Badi-i nazarda Perihan'ın o kadar ziynetsiz bir tarzda gelmesinden memnun olmak istedi, (2) sonra o hâl için de bir kat daha gazabı ziyadeleşmeğe başladı. 1039 (1) (1.1) (1.1.1) Perihan, her ne yapar (1.1.2) her ne söylerse gönlünde kapanmağa yüz tutmuş olan cerihanın bir tarafını yarmak, tazelemek kabilinden idi. 1040 Bütün bütün inkıta-ı ülfetle çektiği ıstırab-ı derundan kurtulmak için herçi-bad-abat karar-ı meyasanesini göze alarak Perihan'ın en nazik, en mülâyim sözlerine bayağı terbiyesine yakışmayacak ve hususiyle bulunduğu hâl ile hiç münasebet almayacak derecelerde çirkin mukabeleler

205

ederdi. 1041 Perihan, bu hakaretleri ancak / yarım saat kadar çekebildi. 1042 Nihayet bütün bütün sabır ve sükûnetini kaybeyleyerek ve ağlamak meyline bin belâ ile galebe ederek şu yolda bir mücadeleye başladı:

1043 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Sanırım ki (1.1.1.2) ben şimdiye kadar size riayette kusur etmedim. (1.1.2) (1.1.2.1) Hakkımda bu muameleniz nedir, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) bir kabahatim varsa (1.1.2.2.2) söyleyiniz. []

1044 (1) Adil- (1.1) Ey ben size ne yapıyorum. []

1045 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Şu sözünüzden de ne yaptığınızı anlamıyor musunuz? (1.1.2) Âdeta hakaret ediyorsunuz. []

1046 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Estağfurullah ben esir bir adamım, (1.1.2) bir şah hem şiresine hakaret ne haddimdir. []

1047 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Mani değil, (1.1.1.2) hakarete bir de istihza ilâve edebilirsiniz. (1.1.2) Mert olanların şanı aciz kadınlara öyle muamele etmektir. []

1048 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Af buyurunuz, (1.1.1.2) bendenizi söz söylemeğe mecbur edersiniz. (1.1.2) Sonra belki terbiyemin haricine ç ıkar ım. []

1049 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Söyleyiniz (1.1.2) kabahatim ne oluyor, (1.1.3) (1.1.3.1) söylemezseniz (1.1.3.2) mert de ğilsiniz. []

1050 (1) Adil- (biraz tereddütten sonra) (1.1) (1.1.1) Efendimiz ben de kan dökerim, ama (1.1.2) kavgada dökerim, gizli odalar içinde de ğil. []

206

1051 (1) Perihan, cevaptan Adil Giray' ın maksadı na intikal edince / ellerini baş ına koyarak ve kemal-i nefret ve hiddetle bir ah ederek (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Şah İsmail'i benim telef ettirdi ğime sizi de inandı rd ılar, (1.1.1.2) yan ın ıza geldikçe kar ş ın ızda pusudan vurucu bir haydut duruyor farz ediyorsunuz, (1.1.1.3) bana etti ğiniz hakaretler gönlünüzün nefretinden ileri gelir öyle mi? (1.1.2) (1.1.2.1) İsmail'i kendi hayat ım ı muhataraya koydum da (1.1.2.2) ben şah ettim. (1.1.3) (1.1.3.1) Halk böyle şeylerde biraz nüfuzum, iktidar ım oldu ğunu bilirler, (1.1.3.2) biçarenin katli bilinmedi ği için zihinlerinde öyle bir kabahati bana isnat ettiler, (1.1.3.3) (1.1.3.3.1) yoksa billahi'l-kahhar idam ında ne reyim var idi, ne de (1.1.3.3.2) kendine kastolunaca ğ ın ı zerre kadar teferrüs edebilmiş idim. (şiddetle yüzünü açarak) (1.1.4) (1.1.4.1) Yüzümdeki nikab ı hicab ı mdan örtülmüş müdür san ıyorsunuz. (1.1.5) (1.1.5.1) Bak ın ız! (1.1.5.2) çehremde hain k ıyafeti, gözümde cellât bak ı ş ı, birtaraf ımda kan lekesi görebilir misiniz? (1.1.6) (1.1.6.1) Ben giderim (1.1.6.2) bundan sonra yan ın ıza da gelmem. (1.1.7) Şah ın ın kan ın ı içen bir canavar size kim bilir neler yapmaz." dedi, (2) kap ıya do ğruldu. **1052** Son lak ırd ılar ın ı söylerken ise gözlerinden baran ı belâ gibi yaşlar dökülme ğe başlam ı ştı. **1053** (1) Bir surette ki (2) hiddetle al al olan çehresi üzerinde ak ıp giden girye taneleriyle şihaplara garkolmuş bir şafak bulutuna benzemi ş idi.

207

1054 Perihan, filhakika Şah İsmail meselesinde bigünah / olduğundan kalbindeki itminan kuvvetiyle her sözü ve belki her vaz ı masumiyetine bir bürhan kesildi. **1055** Adil Giray' ın nazar ı ise fehm-i hakay ık için lisan-ı hâlin o kadar talâkatine muhtaç olmad ı ğ ından gönlündeki şüpheler, nefretler tamam ıyla emniyete, meftuniyete ink ılâp eyledi.

1056 Perihan' ın öyle bir maharet-i dil-şikârane ile nikab ı aç ılıp da Adil Giray, birkaç gece evvel perde alt ından hayal meyal temaşa eylediği meh-cemalini her türlü hâlden mücerret olarak görünce gönlündeki hâl, muhabbetten arzu-y ı perestiş derecelerine yaklaş m ı ş idi. **1057** Hele o hâl-i hazin ile odadan çıkmak istediğini görünce bütün bütün ihtiyar ı elinden gitti. **1058** (1) Hemen önünü keserek (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Allah aş k ına merhamet buyurunuz, (1.1.1.2) cürmümün ne kadar büyük olduğunu bilirim. (1.1.2) (1.1.2.1) Gözlerinizden bigayr ı hak akan bir damla yaş yerine son katresine var ıncaya kadar kan ım ı dökseler (1.1.2.2) yine azdır. (1.1.3) Lâkin beni halk ın güftügûsu aldatm ı ş idi. (1.1.4) Merhamet mezhebinde hataya ceza olmaz. (1.1.5) Kabahatimi affetmeden gitmek Hüda bilir beni öldürmekten bin kat beterdir." yollu bir takım niyazlara ba şlad ı. **1059** Adil Giray' ın bu merteye telâş ı tesir ve nedametden ziyade sevda-y ı muhabbete delâlet eylediğinden Adil Giray' ın ağz ından çıkan her lak ırd ı Perihan'a

208

bir nefha-i ruh gibi tesir ederdi. / **1060** (1) Perihan, böyle hem ma şukunun ş üphesine galebe etmek ve hem de muhabbetine itminan has ıl eylemek gibi kendince her biri dünyalar değer iki muvaffakiyete nail olduğu hâlde yine fevkalâde bir ikdam ile kendini zaptederek sürurunu ketim ile (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Misafirsiniz, (1.1.1.2) riayete borçluyuz. (1.1.2) Aldanmakta da size kabahat bulamam. (1.1.3) (1.1.3.1) Çünkü beni de, halk ın hayalât ve müfteriyat ın ı da tamam ıyla bilmezsiniz, (1.1.3.2) bu hadiseyi de keenlemyekûn hükmünde tutalım." dedi, (2) yine bir kö şeye oturdu. **1061** Bu sırada yalnız evvelki hâllerine getirdiği tagayyürü unutmuş gibi nikab ın ı açık bırakmaktan ibaret idi. **1062** Yine mükâlemeye ba şlad ılar. **1063** (1) Adil Giray' ın meftuniyeti bir dereceye varm ı ş idi ki (2) hemen Perihan' ın her teklifine muvafakat ı göze almak ister idi. **1064** Fakat yine hafif hafif muhalefetlerden geri durmazdı. **1065** Ona sebep ise hep Perihan'dan ayrılmak mütalâası idi. **1066** (1) Perihan da Adil Giray'dan o kadar mülâyemet gördüğü hâlde tekliflerini kabul ettirmekte ısrar etmez idi ki (2) onun sebebi de aynıyle ma şukundan ayrılmak korkusundan başka bir şey değil idi.

209 **1067** Adil Giray da Perihan gibi o kadar deşetli, o kadar can-hıraş bir mücadele arasında hem maşukasınca olan / şüphesini defetmeğe ve hem de ettiği bir büyük münasebetsizliği affettirmeğe muktedir olabildiği için iki dünyasında birden nail-i saadet olmuş derecelerde memnun idi. **1068** (1) Fakat bir emeli var idi ki (2) hasıl olmadıkça dünyada hayatın bir lezzetinden müstefit olmağa imkân tasavvur edemezdi. **1069** O emeli ise Perihan'a muhabbetini kabul ettirmekten ibaret idi.

1070 Adil Giray, en muhataralı zamanlarda hayatını kurtarmak için ölümü göze alanlar gibi bu emelini de hasıl etmek temennisiyle bir tecrübe-i talie kıyam etmekten çekinmedi. **1071** Perihan'ı تنها olarak birinci defa gördüğü zaman bir münasebet düşürüp de kendisine vermek için macera-yı muhabbeti havi olan şu manzumeyi tertip eyledi:

1072 "Suret-i manzume" []

- 1073** Maderle peder olup bahane
Sevketti kaza beni cihane
- 1074** (1) Hanzade idim velâdetimde
(2) Doğdum yine pek kalenderane
- 1075** (1) (1.2) Üryan ü sefil idi vücudum
(1.1) Muhtaç değil ise ab u nane
- 1076** (1) Bir katre suda dehan açardı
(2) Melûf idi girye vü figâna
- 1077** (1) (1.1) Benzetse beni //(1.2) hata değildi//
Bir kimse bakıp da arifane:
Zincirde inleyen esirin
Koynundaki tıfl-ı natüvana
- 210 / **1078** (1) Fıtratta tesavi-i zuhuru
Bu hâl ile Halik-i yegâne
Etfalde gösterip dururken
Bin hüccet ile cihaniyane
Bilmem (1.1) ne sebeple vardı daim

Gû şumda ş u Hatiffi terane:

1079 (1) Yüksel ki (2) (2.1) yerin bu yer de ğildir
(2.2) Dünyaya geli ş hüner de ğildir

- 1080 (1) Geldi beden-i zaife kuvvet
(2) Oldu yürümek de ba ş ka âdet
- 1081 (1) Yerlerde sürünme vakti geçti
(2) Do ğruldu semaya do ğru kamet
- 1082 (1) Mahvoldu be ş ik bebek sal ı ncak
(2) E ğlenceye, zevke geldi nevbet
- 1083 (1) Yan ı mdaki dayeler ederdı
Her hâlime ayr ı ayr ı dikkat
Amma (2) yine kendi âlemimde
Mahsus idi kendime hükûmet
- 1084 (1) (1.1) Rüya gibi geçse de çocukluk
(1.2) Birdir göze hab ile hakikat
- 1085 (1) (1.2) Hâlâ o zamana talibim ben
//(1.1) Döndürme ğe ömrü olsa kudret//
- 1086 Etraf ı m ı seyreder san ı rd ı m
İnsan ı melek, cihan ı cennet
- 1087 Derdi yine muttas ıl ba ş ı mda
Amma ki o Hatif-i hidayet:
1088 (1) (1.1)Yüksel ki (1.2) boyun kadar kal ı rs ı n
(2) (2.1) Sa'y eyle ki (2.2) bihüner kal ı rs ı n
- 1089 (1) Geldi dem-i ra ğbet-i maarif
(2) Oldum nice fenne ben de vak ı f
- 1090 (1) Her ilme ki sarf- ı dikkat ettim
(2) Bir mü ş küle olmad ı m müsadif
- 1091 (1) (1.1) Her hangi kitab ı ders edinsem
(1.2) Güya ben idim ona müellif
- 1092 (1) İdrakime sa'y ı m oldu yaver
(2) Tahkikime haf ı zam müradif []
- 1093 (1) Bir bahsi unutmad ı m cihanda
(2) Bir asl ile dü ş medim muhalif
- / 1094 Eyledi fuhule her kelâm ı m

- Tayin-i makasid ü mevak ı f
- 1095** İrfan- ı ezel mesailinde
Fikrimdi yine bana muarrif
- 1096** (1) (1.2) Tahkik-i s ı fat- ı Halik ettim
//(1.1) Esrar ına olmad ımsa arif//
- 1097** (1) Durmaz yine itilâ-y ı caha
(2) Bu beyt ile sevkederdi Hatif:
- 1098** (1) Yüksel (2) hünerinle kani olma
(3) İhsan- ı Hüda'ya mani olma
- 1099** (1) Han oldu K ır ım'a bir birader
(2) Çekti beni taht ına beraber
- 1100** (1) Oldu heves-i şebap metrûk
(2) Geldi yerine umur- ı ki ş ver
- 1101** Olmu ştu mukalledim cihanda
Adl-i Ömerî, ata-y ı Cafer
- 1102** Azmetmi ş idim kalem-revimde
Terk etmeme ğe harap bir yer
- 1103** (1) Bir reyime bulmad ım muarr ız
(2) Bir emrimi görmedim muhakkar
- 1104** Devrimde ibad ı kibriyan ın
Dil-sir-i sürur idi seraser
- 1105** Herkesteki hande-i ne şat ın
Aksiyle açard ı dilde güller
- 1106** Hükmümde safa süren raiyyet
Evsaf ım ı vird ederdi yer yer
- 1107** Amma ki yine ederdi Hatif
Gönlüm bu itab ile mükedder:
- 1108** (1) Yüksel ki (2) (2.1) cihan sefil ü dündür
(2.2) Ra ğbet ona adeta cünundur
- 1109** (1) Harp açt ı aduya Al-i Osman
(2) (2.1) Merdim diyene göründü meydan
- 1110** Evreng-i şehametinden ettim
At s ırt ına nakl-i merkez-i şan
- 1111** (1) Tir olmu ş idi elimde nize

212

- (2) Benzerdi kemana seyf-i bürran
1112 Meydana girince zannederdim
Her berk-i belây ı verd-i handan
/ **1113** (1) Yan ı mda kaza dururdu daim
(2) Ba ş ı mda ecel dönerdi her an
1114 (1) (1.1)(1.1.1) Top olsa (1.1.2) at ılsa ba ğr ı ma arz
(1.2) Olmazd ı yine gönül hirasın
1115 (1) Can korkusuna de ğer mi bir ömür
(2) Baki mi olur cihanda insan
1116 Gösterdi ğim iktidar ü necdet
Etmi şti bütün cihan ı hayran
1117 Hayfa ki yine sada-y ı gaybî
Bir böyle meal ederdi ityan:
1118 (1) Yüksel ki (2) (2.1) bunun da fevki vard ır
(2.2) İnsanl ı ğ ın ayr ı zevki vard ır
1119 (1) (1.2) Baht ım ne siyah imi ş ki //(1.1) bilmem//
(2) Hâlimle de ği şti hâl-i âlem
1120 (1) Bir arsa-i girudara dü ştüm
[] (2) Hiç mislini görmemi ştir âdem
1121 (1) (1.1) Bir hizb-i kalil idi muinim
(1.2) A'da ise le şker-i aremrem[]
(2) (2.1) Bir ti ğe bedel gelirdi bin tir
(2.2) Bir ate şe kar ş ı bin cehennem
1122 (1) Hâlimce ecelle pençele ştim
(2) Ettim o kadar aduyu derhem
1123 (1) Seyfim k ır ıl ıp at ım vuruldu
(2) Dü ştüm yere vard ı gö ğsüme dem
1124 (1) Ne kâra yarar sinan ü hançer
Ne (2) canl ı gezer muin ü hemdem
1125 Geldi dem-i zillet-i esaret
Mevt özler iken dil-i müellem
1126 (1) A ğrep ki (2) yine ederdi tekrar
Hatif bu sözü bana demadem

1127 (1) Yüksel (2) bu da şive-i Hüda'dır
 (3) (3.1) Esrarın sorma kim (3.2) hatadır

- 1128 (1) (1.1) Yüksel ne demek (2) nedir bu tahkir
 (3) Hatif neden eyler emri tağyir
- 1129 (1) Düşmenlerime esir idim ben
 (2) Boynumda egerçi yoktu zincir
- 1130 (1) (1.1) Maksud ise rütbe-i şehadet
 (1.2) Ben hazır idim (2) kim etti tehir
- / 1131 Ta kalbime olmadı halide
 Destimdeki parça parça şimşir
- 1132 Hakk'ın dahi itinası varmı ş
 Efalini eylemekte tasvir
- 1133 (1) Dünyada da bir melek yaratmı ş
 (2) Vermiş ona iktidar-ı takdir
- 1134 (1) Adil gibi bir esir tuttu
 (2) Gönlüm gibi mülkü etti teshir
- 1135 (1) (1.1) Yüksel ne demek ki (2) Hatif-i gayb
 Sensin (3) bana gönlüm etti takrir
- 1136 (1) Yükselmeğe kalmadı mecalim
 (2)(2.2) Bul //(2.1) derdime varsa başka tedbir//

"Bene şinem o ser bepi ş-i payet
 Ber hizem o can konem fedayet"

1137 Mahut maceradan sonra Perihan, odasını birinci defa olarak tenha geldiği gece Adil Giray da mahsusen manzumesinin tebyiziyle meşgul bulunmuş idi. 1138 (1) Perihan (1.1) "(1.1.1) Eğer mahrem değilse (1.1.2) yazdığı ben de görebilir miyim?" deyince Adil Giray (1.2) "(1.2.1) Benim mahrem ne işim olacak, (1.2.2) âlem-i tenhayîde imate-i zaman için bir iki beyit söyledim." cevabını verdi. 1139 (1) Perihan (1.1) "(1.1.1) İranlı isek de biraz Türkçe de anlarız, (1.1.2) eşarın görmeğe cevaz varmıdır?" sözleriyle manzumeyi istedi. 1140 (1) Adil Giray, kâğıdı iki kat bükerek (1.1) "(1.1.1) Şu nüshanın efendimiz için yazmış idim, (1.1.2) bir hâlî zamanınızda okursunuz." dedi, (2) takdim eyledi.

1141 Perihan, Adil Giray' ın gerek evza ından ve gerek sözlerinden

214 şiiirin kendisine müteallik olduğunu yek nazarda teferrüs / eylediği için o mecliste okumak istemedi. 1142 (1) Aldı, (2) koynuna koydu, (3) bir zamanlar mutat olan sohbetleri tekrardan sonra odasınına çekildi.

1143 Perihan şiiiri okuyunca Adil Giray' ın sahife-i vicdan ını tamamıyla mütalâa etmiş ve her harfinde kendi muhabbetini münderiç görmüş gibi bir emniyetlere, bir saadetlere müstağrak oldu. 1144 (1) Fakat gerek o güne kadar sükûtu ve gerek birkaç gece evvelki muamelesi için Adil Giray' ı üzüp de âşıkane bir intikam almak hevesinden de geçemediği için şu garip mukaddimeli mektubu yazdı, (2) taraftarı olan nöbetçilerin biriyle Adil Giray'a irsal eyledi:

1145 "Suret-i mektup []"

"1146 Şiirinizi okudum. 1147 Hareketinizin neticesini biliyor musunuz? 1148 (1) Sevk-i kaza sizi esir etmiş, (2) yine bu gün koca İran'a hükmeden bir şah-ı ali-şanın sarayında oturuyorsunuz. 1149 Mizbanınız size kendi şehzadelerinden, akrabasından ziyade riayet ediyor. 1150 Sizinle resmî mukavelâta girişmek istiyor. 1151 (1) Haremimi, hem şiresini emniyet ediyor, (2) tenhaca odanızı gönderiyor. 1152 Siz ise o padişahın hem şiresine harfendazlığına, muhabbet-perdazlığına kalkışmaktan çekinmiyorsunuz.

215 1153 (1) (1.1) Mutlaka düşünmüş ve (1.2) düşündüğünüz hâlde / elbette yakın hasıl etmişsinizdir ki (2) bu hareketin cezası Kahkaha zindanı değil, mezar-ı ademdir!

1154 Bu kadar muhataraları ihtiyar ettiğinizi tasavvur ettikçe hayretimden ne söyleyeceğimi bilmiyorum. 1155 (1) Fakat ne yalan söyleyeyim, (2) sevincimden de çıldıracağım geliyor. 1156 (1) Dünyada hiçbir gönül olmasa gerektir ki (2) muhabbetine bundan müessir, bundan bedihî delil göstermiş olsun. 1157 Kendi tecrübelerim meydanda duruyor. 1158 (1) Zanneder misiniz ki (2) yanınızda birinci defa تنها geldiğim gece nikabımın hiffeti, carımın ziyneti tesadüf kabilinden idi! 1159 (1) Sanırım siz ki (2) geçen akşamki macerada nikabımı açtıktan sonra kapamak hatırıma gelmedi! 1160 (1) Bir kadına göre imkânın nihayeti

addolunacak derecelerde muhabbetime deliller göstermiş idim, (2) nazar ın ızda hiç birinin hükmü olmadı. **1161** Siz, bana teveccühünüzü benim için nefsinizi muhataraya ilka etmekle gösteriyorsunuz. **1162** Ben de size esaret-i vicdan ım ı in şaallah yolunuzda ölmek, kuca ğ ın ızda teslim-i can etmekle ispat ederim. **1163** Heyhat! Acaba bir biçareye ruh-ı hakikîsi olan canan ın ın kuca ğ ında teslim-i can edip de mevtinde hayattan ziyade lezzet bulmak nasip edecek kadar felekte insaf var mıdır?

1164 Ah! Sen niçin bu memleketlere düştün! **1165** (1) Cism-i lâtifî

216 nur-ı tecelliden mahlûk bir meleğin bu kara topraklar içinde / ne işi var idi, (2) benim için mi geldin? **1166** Allah aşk ına söyle! **1167** (1) (1.1) Benim içinse (1.2) kudümüne ne türlü peşkeşler isar edeyim? **1168** (1) Cana cevher demişler, fakat (2) senin gibi bir mihman-ı azizin kudümüne ihda olunmak için o cevherin de kıymeti yoktur. **1169** (1) Bak! (2) Ne kadar deli deli söylenip duruyorum. **1170** Ya ne yapayım! **1171** Muhabbetin insanda idrak mi bırakır? **1172** (1) Daha sana malik olmadım, (2) elimden kaçırarak korkusuyla helak olacağım. **1173** Gönlüm sinemden ayrılıp da ruhanî meclisinin nedimliği hizmetinde bulunmak, ruhum bedenimden çıkıp da nuranî vücuduna sayelik etmek istiyor.

1174 (1) Bir nur-ı letafetsin, (2) derununda o kadar hararet nedir? **1175** (1) Şiirinin hayalât ın ı ateşle mi terkip ettin, (2) (2.1) her harfî gönlüme yapışmı, (2.2) can yakmakta muhabbetinle yarışıyor.

1176 (1) Hava-yı muhabbetinde enfas-ı İsa hassiyeti mi vardır, (2) (2.1) cemalin gözümde dâr oldukça dakikada bir kere helak oluyorum da (2.2) hayalin nazar ımdan geçtikçe vücuduma bir ruh-ı diğer ifaza ediyor.

1177 (1) Arayı ş-i rengârenğiyle tecessüm etmiş nev-bahar mısırın, (2) (2.1) aksin gönlümde cilve-saz oldukça gözlerimden nisan katreleri gibi girye-i meserret dökülüyor, (2.2) gönlüm riyaz-ı cennet gibi bin türlü ezhar-ı letaifle malâmal oluyor.

217 / **1178** (1) Muhabbetin dünyada en büyük bir lezzet olduğunu iştirdim, fakat (2) azab ında bile dünyalar değer bir başka lezzet olduğunu bilmezdim. **1179** (1) Ne söyleyim, (2) (2.1) (2.1.1) dehan ımdan ruhlar cuşan olsa, (2.1.2) kalemimden nurlar cereyan etse (2.2) yine ezvak-ı vicdan ım ı

tasvire muktedir olamayacağı m. **1180** (1) Gel (2) gel, (3) sinemi aç (4) gönlüme bak! **1181** (1) Gör ki (2) (2.1) aşk ın ne garip bir keramete, ne büyük bir icaza malik imiş, (2.2) (2.2.1) avalim-i ruhaniyenin ne kadar ezvak ı, ne kadar bedayii var ise (2.2.2) nasıl bir noktaya cem etmiş, (2.3) nasıl bir levhaya nakşeylemi ş! **1182** (1) Ah! (1.1) Gel diyorum, (2) nasıl geleceksin, (3) (3.1) felek gaddarlıkta bir Tur-ı diğer icat etmiş, (3.2) âlemi füyuzat ına gark etmek için yarat ılm ı ş bir afitab ı bir zindan-ı zulüm içinde sakl ıyor! **1183** (1) (1.1) Zarar ı yok (1.2) sen ruhsun, (2) (2.1)velev ki mestur ol, amalin seni arayarak aya ğ ına gelir!

1184 (1) İşte bu gece Perihan' ın geliyor, (2) mülâkatta zarurî Şehriyar da bulunacak. **1185** (1) Of!.. Meclisine geldikçe zihnimdeki kara kara hulyalar bile yanı m ıza tekrâr etme ğ e cesaret edemiyor da (2) baş ı ucumuzda dola ş an o kâbus nedir? **1186** Acaba benim her an ın ı bir ömre müreccah bildi ğ im o ruhanî ezvak- ı muhabbeti uykuda m ı geçiriyoruz?

1187 (1) Birleşt i ğ imiz zaman bahsi kısa keselim, (2) erken da ğ ılal ım. **1188** (1) Şehriyar ile müzakereye hitam verdikten sonra ben
218 تنها / gelece ğ im, (2) zerre gibi afitab- ı cemaline incizap ile kendi kendimi kaybetmek, nur âlemlerine kar ı ş mak için gelece ğ im.

1189 (1) Mektubumu getiren korucu mahremimdir, (2) bu gece sabaha kadar sizi o bekleyecek. **1190** Saat be ş ten sonra ondan baş ka saray içinde aç ık bir göz, ayakta bir vücut kalmaz.

1191 Yoksa sen de o zaman uyur musun? **1192** (1) Uyuma, (2) (2.1) (2.1.1) ben rüyamdan hiç bir zaman ayr ılmayan misaline hayalinden ziyade mü ş tak olmasam (2.1.2) bir dakika gözlerimi kapamak istemezdim, (2.2) bütün ömrümü tahayyülüne hasrederdim. **1193** (1) Bilir misin ki (2) seni bir dakikac ık dü ş ünmek vücuduma saatlerce uykudan bin kat ziyade rahat, bin kat ziyade sükûnet bahş ediyor. **1194** (1) Fakat rüyada misalin hiç bir zaman gözümün önünden ayr ılmayan hayalinden daha cismanî, daha ruhanî, hatta daha nuranî, daha vicdanî görünüyor da (2) uykuya rahat etmek için de ğ il, seni istedi ğ im gibi görmek, yolunda rahat ım ı kaybetmek için yat ıyorum.

1195 Mektubuma cevap istemez! **1196** (1) (1.1) Yan ına davetsiz gelmek meziyetini bana bırak ırsan (1.2) Perihan' ın ı bir kere daha ihya etmiş

- olursun! 1197 (1) Şiir söylemeğe muktedir değilim ki (2) sözünüzü tanzire heves edeyim. 1198 Mamafih hareketim hakikat-i hâlde cüretinize bir garip naziredir. 1199 Şiiriniz, sizi mezar-ı ademe isal / edebileceğini mektubumun iptidasında yazmıştım. 1200 Siz ise zaten kefeni boynunda gezen kahramanlardan olduğunuzu fiiliyat ile ispat etmiş olduğunuzdan tabî sizin için ölüm pek korkunç bir şey olamaz. 1201 Lâkin ben şimdiye kadar bir lahzalık hayat gördüm. 1202 O da iltifatına mazhar olduğum zamanlardır. 1203 Bu cüretim beni o iltifatından mahrum edebileceği için daha dünyasının yeni anlamağa başladığı vakit irtihal etmiş masumlar kadar acınacak bir musibete uğramağ gözüme aldım. 1204 (1) Bir mezbeleğe güneşin ziyası düşer, fakat (2) insanın nazarı gönül bulandırmak korkusuyla teallük etmek istemez. 1205 Siz surette güneş surette insan değil misiniz? 1206 (1) (1.2) Kadınlara lâıyk olmayacak yolda arzeylediğim iştihaklardan //(1.1) ihtimal ki.. ah ihtimal ki.. istikrah ederseniz// ne yapacağım! 1207 (1) Riyayı arz-ı muhabbetten daha fena buldum, (2) (2.1) (2.2) madem ki hâlimi //(2.1) her ne vakit olsa// söyleyeceğim (2.2) kabhatimi bir müddetçik perde-i riya altında saklamak tabî hem senin, hem benim kaderimize mugayir olur.
- 1208 (1) (1.1) Hareketim nefretini davet ederse (1.2) helak olurum. 1209 (1) (1.1) Halbuki derdimi arz etmemiş olsam (1.2) yine helak olacağım. 1210 İki türlü ölüm arasında kalmış bir biçarenin hayatını kurtarmak ufaklık bir nazar-ı iltifatın ızza muhtaçtır. 1211 / (1) Baki []: (2) Bilmem (2.1) ne sihir ettin...

"Reside kâr bicayi kikofr eger nebud

Tora perestem o goftem: Huda-yi men inest"

1212 Perihan []

1213 Adil Giray, mektubu alınca mukaddimesini bin türlü ölüm azapları içinde bitirebildi. 1214 Zihnine arız olan veleh, gönlünü istilâ eden helecan ile odanın bir tarafına yığılarak saatlerce vücudunun bir cüzünü tahrike muktedir olmadı. 1215 (1) Nihayet çektiği ezalardan kurtulmak için zehir içmek isteyen hastalar gibi hayat ve alâm-ı hayatın hitamını tesri

eder ümidiyle kâğıdı bir kere daha eline aldı, (2) aşağıları okumağa başladı. **1216** (1) Birden bire gözlerine inanmak istemedi, (2) tekrar tekrar mütalâa etti. **1217** Zihninin idrak-ı meaniden aczine hükmetmek istedi. **1218** Böyle bir mukaddimeden öyle bir neticenin zuhuru nazarında mezardan riyaz-ı cenneti temaşa etmek kabilinden olduğu için bu âlemin ahvalinden hariç bir nimet gibi görünürdü.

1219 (1) Mektubu yirmi otuz kere okudu (2) her kelimesinin havi olduğu manaya ayrı ayrı dikkatler etti. **1220** Akı sahihen Perihan'ın arz-ı muhabbet eylediğine hükmederdi. **1221** Fakat bir türlü gönlü emin olmak istemezdi. **1222** Malik olduğu o meşreb-i şairane, o kabiliyet-i muhabbetle

221 beraber yine / alâkayı erkeklere mahsus addetmek, kadınları yalnız sevmek için yaratılmıştır kıyas eylemek isterdi.

1223 Zaf-ı kalbin bir nevi de bir bahtiyarlığa tefavüt-i emel korkusuyla itimat edememektir. **1224** İşte Adil Giray'ın bu tereddütleri de hep o zaf-ı kalp iktizasından idi. **1225** Fakat Perihan gibi hakikat kadar güzel bir vücuttan yalan sadır olabileceğine zihninde bir türlü ihtimal vermediğinden düşünün düşünün nail olduğu hüsn-i kabule tamamıyla itimat eyledi. **1226** Saadetinin derecesini lâıykıyla takdir etti. **1227** Akşam oluncaya kadar geçirdiği zaman, tabiatın fevkinde addolunacak birtakım eşvak ile malâmal idi. **1228** (1) Güya ki hüsün gibi nurlar içinde durur, (2) aşk gibi ruhlar arasında gezerdi. **1229** Nazarında bulunduğu gurbet vatan kadar sevimli, düştüğü esaret hürriyet kadar cazibeli görünürdü.

-26-

1230 (1) (1.1) (1.1.1) Vakta ki akşam oldu ve (1.1.2) Şehriyar ile beraber aktedilen meclis her taraf birbirinin fikrine mümkün olduğu kadar mütemayil görüldüğü için bahsi uzatmağa ihtiyaç kalmadığından -hemen bir iki saat içinde dağıldı, Adil Giray odasının köşesine çekilerek ve gözlerini kapıya dikerek hilâl-i id bekler gibi vakf-ı intizar olmuştı.

222 / **1231** Aradan bir buçuk saat geçer geçmez karşından Perihan zuhur eyledi. **1232** Adil Giray'ın bütün bütün memulüne mugayir olarak carı da, nikabı da siyah idi. **1233** Bu reng-i hail ise Adil Giray'a sabahü'l-îd-i emel

bildiği o zaman-ı visali bir devr-i matem şeklinde gösterdi. **1234** Fakat Perihan odaya girip de kapıyı kapayınca hemen üzerinde bulunan setreleri attı. **1235** (1) Yukarıdan aşağıya giyindiği beyaz libaslarla zulmetten sıyrılmış da nur içinde kalmış ebr-i seher gibi ağır ağır yürüyerek yapraklarından tecerrüt etmiş de çiçeklere gark olmuş nihâl-i semen gibi nazlı nazlı hıraman olarak geldi, (2) Adil Giray'ın yanına oturdu.

1236 Adil Giray'ın sarıya mail olan nuranî çehresiyle Perihan'ın saf beyaz cemali, bazı kere açık havalı sabahlarda birbiriyle imtihan-ı letafete kalkışır gibi biri tülû etmiş iken biri gurup etmeyen şems ile kamerin bir manzarada duruşunu andırır.

1237 (1) Gece ayın on altısına müsadif olarak mehtap, odanın pencerelerinden dahile doğru bir seyl-ab-ı nur akıtır, (2) nesim pencerenin perdelerini ihtizaza getirdikçe inıtaf-ı ziyada hasıl olan tagayyürlerden o seyl-ab-ı nur temevvüce gelmiş gibi görünürdü. **1238** Odanın haricindeki

223

bahçeye / dökülen ziyadan şeb-nem tanelerinin her biri bir damla nur kesilerek tıfl-ı tabiat, o mesire-i safada toplayabildiği kadar ateş böcekleriyle masumane bir şehir-ayın icra ediyor zannolunurdu. **1239** (1) Baharın feyziyle bahçedeki güllerin tabiatın fevkinde görünecek kadar kesretine bakılınca İnan hayalâtına müptelâ olan bir şair için ((1^{ara}) şair []:)

(1.1) "(1.1.1) Sabr u takatsız çikip bir gül dahi peyda eder

(1.1.2) Hande sığmaz gencenin güya leb-i handanına." tasavvurunu âlem-i hayalden cihan-ı misale çikmiş farzetmek kabil idi.

1240 Güya ki bahşayış-i kudret, böyle periler nüzhethâhı denilecek kadar lâtif bir mekân ile melekler sur-ı süruru addolunacak kadar ruh-perver bir zamanı o iki âşığın ülfet-i masumanesine bir kat daha letafet vermek için âlem-i tabiata ihsan eylemişidi.

1241 (1) Perihan ile Adil Giray hiç bir lakırdı söylemeğe muktedir olmaksızın dakikalarca birbirinin hüsnünde mahvolmuşçasına birbirini temaşa ettikten sonra Perihan çifte halkasıyla Keyvan'ın güzelliğini tasvir etmek istemiş gibi iki kollarıyla Adil Giray'ın çehresini sardı, (2) vicdanî bir sohbet-i şevk ve garama başladılar.

224

1242 Böyle renk ve buy-ı ismetle mestur olan mecalis-i / muhabbetin ahvalini izaha kalkışmak bir goncayı nefesle açmağa çalışıp da soldurmak kabilinden olacağı için bu iki âşık-ı iffet-perverin o bezm-i safada hisse-yâp oldukları letaif-i muhabbeti tayin etmeğe ashab-ı mütalâanın hayalini tevkil eyledik.

1243 (1) Yalnız şurasının beyanı lâzımdır ki (2) meclisin mübahasatı yalnız ezvak-ı aşka inhisar etmedi. **1244** İki âşık bir zamanlar birbirinin doya doya temaşa-yı cemalinden, bir zamanlar da vicdanlarındaki hissiyatın teati-i asarından müstefit olduktan sonra hâlin ruhaniyeti, muhabbetin envar-ı letaifi ağır ağır çekilerek istikbal dediğimiz leyle-i yelda-yı deşet, her türlü zulmeti, her türlü mehalikiyle nazar-ı ibtisar önünde teccüm etmeğe başladı .

1245 Adil Giray'ın esaretini, Perihan'ın esareten daha mukayyet olan mevkiini bir lisan-ı hüznün ve teessürle tasvir ederek ve esna-yı mübahasede her biri gönlünden bir emel, lisanından bir söz kaçırarak sohbeti suret-i meşruada visalin çaresine intikal ettirdiler.

1246 (1) Adil Giray, o bapta bir tedbir bulabileceğinden aczini beyan edince Perihan (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Hakkınız var, (1.1.1.2) hayfa ki esirsiniz, (1.1.1.3) elinizde kudret yok! (1.1.2) (1.1.2.1) Garipsiniz (1.1.2.2)

225

buranın hâline vukufunuz / nakıs! (1.1.3) (1.1.3.1) Kadın ağzına yakışmazsa da (1.1.3.2) birbirimizden ketmedecek bir sırrımız kalmadı. (1.1.4) Ben düşündüğüm tedbiri söyleyeyim: (1.1.5) (1.1.5.1) Yarın akşam size Şehriyar'ı Hamza ile beraber gönderirim, (1.1.5.2) Hamza'ya da ima ile bazı şeyler anlatırım. (1.1.6) (1.1.6.1) Mükâlemeyi uzatmayınız, (1.1.6.2) devlete emniyet gelmek için beni nikâh ile isteyiniz. (1.1.7) (1.1.7.1) İktidarıma itimatları pek ziyadedir hem (1.1.7.2) (1.1.7.2.1) muvafakat ederler, hem de (1.1.7.2.2) biraderinizi alıkoymak, yahut yanınızda orduya göndermek gibi tekliflerin hepsinden el çekerler." deyince Adil Giray, hayran hayran Perihan'ın yüzüne bakarak şu muhavereye başladı :

1247 (1) Adil Giray- (1.1) (1.1.1) Ne söylüyorsunuz? (1.1.2) Demek sizin hakikat-i hâlden hiç haberiniz yok. (1.1.3) Ama nereden de haberiniz olacak. (1.1.4) Siz o mükâlemelere ciddî nazarıyla mi bakıyorsunuz? (1.1.5) Beni

gerçekten İran ile ittifak eder, gerçekten halifeye, hana isyan eder mi kıyas yapıyorsunuz? []

1248 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Ciddî değilse (1.1.1.2) o muhavereyi açmağa ne lüzum var idi? (1.1.2) (1.1.2.1) Rahatta idiniz, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) eziyette değildiniz ki (1.1.2.2.2) def-i belâ için böyle bir tedbire kıyam lâzım gelsin. (1.1.3) (1.1.3.1) Esaretten kurtulmak fikrinde olsanız (1.1.3.2) yalan söylemeği vasıta edecek kadar korkaklığı sizden memul etmem. []

226

/ **1249** (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Hiç birisi değil! (1.1.2) (1.1.2.1) Şehriyar kendi kendine öyle bir mükâleme tasavvur etmiş, (1.1.2.2) vukuunu şaha söylemiş (1.1.2.3) siz de memur olunca (1.1.2.3.1) yalanına iştirak etmesem rezil olacağını, belki idam olunacağını düşünmüş. (1.1.3) (1.1.3.1) Geldi, (1.1.3.2) ağladı, (1.1.3.3) feryat eyledi. (1.1.4) gönlüm habasetini meydana çıkarmağa kail olmadı. []

1250 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Zihnime bir hâller geliyor! (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) vahimem teccüm ediyor da (1.1.1.2.2) cadı gibi gözümün önünde dolaşıyor!.. (1.1.2) (1.1.2.1) Şehriyar'ın sebepsiz hiç bir şeye teşebbüs ettiği yok idi, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) ne lüzum görmüş ki (1.1.2.2.2) kendini öyle bir muhataraya düşürmüş. []

1251 (1) Adil- (1.1) Kendince lüzum var imiş! []

1252 (1) Perihan- (1.1) Nasıl lüzum []? []

1253 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Benimle her zaman görüşmesi iktiza edermiş. (1.1.2) Ona da bu yalandan başka bir çare düşünememiş. []

1254 (1) Perihan- (1.1) Sizinle niçin her zaman görüşmesi iktiza edecek? []

1255 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Beni seviyormuş da (1.1.2) onun için []. []

1256 Söz buraya gelince Perihan meyasane bir feryat ederek iki eliyle başını sıktı. **1257** Mecnun mecnun odanın etrafını dolaşmağa başladı. **1258** (1) Bir hayli zamanlar bu hareket-i kasriye ile gezindikten sonra geldi, (2) ellerini Adil Giray'ın dizlerine dayadı, (3) (3.1) "(3.1.1) Bana

- 227 verdiğin haberin ne olduğunu biliyor musun? / (3.1.2) Ölüm müjdeleri verdin!.. (3.1.3) Karının ne kadar melânete, ne kadar hıznırlığa kabiliyeti olduğunu düşünemezsin! (3.1.4) İki saatlik zevk-i şehvaniyesi için bütün dünyayı feda eder. (3.1.5) (3.1.5.1) Hâlimizden zerre kadar haber alırsa (3.1.5.2) bittiğimiz gündür. (3.1.6) Belki öldürmekle, kanımızla içmekle bile kanaat edemez!.. (3.1.6) (3.1.6.1) Şu sarayın içinde biraz nüfuzum var, (3.1.6.2) ben şehzade, o bir fakir kıziken haysiyetimi bile çekemiyor, (3.1.6.3) (3.1.6.3.1) şimdi kendisine rakip, hem de galip rakip olduğumu görürse (3.1.6.3.2) kudurmuş köpekler gibi kendi kendini yer!. (3.1.7) Of!.. Adımı da rakib-i galip koydum. (3.1.8) (3.1.8.1) Söyle! (3.1.8.2) Allah aşkına söyle! (3.1.9) Onu sevmiyorsun ya?.. (3.1.10) (3.1.10.1) Seversen bile (3.1.10.2) beni daha ziyade seversin değil mi?.. yollu söylenmeğe başladı. **1259** Adil Giray, Perihan'ın her ibaresi birkaç dakika girye-i yes ile inkıta eden sözlerini beht-i sırf içinde dinlerdi. **1260** (1) Lakırdı muhabbet meselesine gelince birden bire vicdanı galeyana getti, (2) vücudu serapa ateş-i hiddet kesildi, (3) (3.1) "(3.1.1) (3.1.1.1) Dünyada hiç insafın yok mudur ki (3.1.1.2) kendini öyle bir cadıya kıyas edersin! (3.1.2) (3.1.2.1) İnsan ne kadar tabiatsız olsa (3.1.2.2) yılanı da sevmek ihtimali var mıdır?.. (3.1.2.3) Benim gönlümden o kadar alçaklığı niçin memul ettin?" yollu Perihan'a göre en büyük iltifatlardan bin kat kıymetli biraz sitemler irat ettikten sonra (3.2) "(3.2.1) Şimdi telâş etmekten bir netice hasıl olmaz. (3.2.2) (3.2.2.1) Baş başa verelim de (3.2.2.2) çaremizi
- 228 dü-/şünelim. (3.2.3) (3.2.3.1) İki fikir ittihat ederse (3.2.3.2) bir dünya ile uğraşabilir." sözü ile mukabele eyledi. **1261** (1) (1.1) Birkaç saat müzakereden sonra Perihan, Adil Giray'ın yanında asker götürmemek fikrinde sebat etmesini, fakat Gazi Giray Kahkaha'dan çıkarılmak ve hanlıkla bir hizmette kullanılmak şartıyla İran'da bırakmağa muvafakatla beraber Şehriyar'ı iğfalde dahi devam eylesini, Perihan'ın da ordu ile giderek kendi ile beraber Osmanlı tarafına geçmesini bir rey-i salim suretinde beyan eyledi ise de (1.2) Adil Giray (1.2.1) "(1.2.1.1) Zaten beriki habisenin teklifi benimle Osmanlı mülküne beraber geçmektir. (1.2.1.2) Sonra onun elinden nasıl kurtulabiliriz?" demekle birkaç dakikalar fikr-i hafiyesini keşfe çalıştırcasına Adil Giray'ın yüzüne dikkat ettikten sonra

Perihan (1.2.2) "(1.2.2.1) Size bir şey söylesem (1.2.2.2) hainliğe hamletmezsiniz ya" deyip de Adil Giray'dan (1.2.3) "(1.2.3.1) Allah aşkına şu tekdiri bırak, (1.2.3.2) (1.2.3.2.1) canıma kastettin ise (1.2.3.2.2) her dakikada bir kere öldürmek merhamete mutabık değildir." cevabını alınca (1.2.4) "(1.2.4.1) Vallah tariz maksadıyla söylemedim. (1.2.4.2) (1.2.4.2.1) Beni dinleyiniz, (1.2.4.2.2) yine evvelki yemini tekrar ederim, (1.2.4.2.3) benim İsmail-i Sani meselesinde sun'um, haberim yok idi. (1.2.4.3) (1.2.4.3.1) Fakat hanedanımın bekasından emin değilim, hatta (1.2.4.3.2) (1.2.4.3.2^{ara})ne yalan söyleyeyim bekasını da istemem. (1.2.4.4) Şah, alil bir şey. (1.2.4.5) (1.2.4.5.1) Bu kararı ervah-ı habise gibi urukuna, asabına

229

girmiş (1.2.4.5.2) (1.2.4.5.2.1) ne emrederse (1.2.4.5.2.2) / onu yapıyor. (1.2.4.6) (1.2.4.6.1) Ben burada olmasam (1.2.4.6.2) İran'da zevki için kan deryaları, ateş tufanları peyda eder. (1.2.4.7) (1.2.4.7.1) Hamza'nın şecaatine kahramanlığınız için size olan meftuniyetine bakmayınız, (1.2.4.7.2) validesinden beterdir. (1.2.4.8) (1.2.4.8.1) Mülk onun eline kalırsa (1.2.4.8.2) kırlarımızda, dağlarımızda bir çadır direğine mukabil bin mezar taşı bulunur. (1.2.4.9) Irza tasalluttan utanmaz, can yakmaktan usanmaz bir garip canavardır. (1.2.4.10) (1.2.4.10.1) Abbas, dört yaşında bir çocuk, (1.2.4.10.2) (1.2.4.10.2.1) hanlar içinde ne kadar kan kokusuyla beslenir, şehit meslûbatıyla geçinir küştenî mevcut ise etrafına toplanmışlar, (1.2.4.10.3) ellerinde o masumu siper-i lânet edip de canları bedenden, bedenleri setr-i avret edecek pirehenden üryan bırakmak, Cengiz'in devrini iade etmek istiyorlar. (1.2.4.11) Ahali, cümlesinden ve hatta sayelerinde kendi hayatlarından bizar olmuş. (1.2.4.12) (1.2.4.12.1) Bir kimseye bir kötülük etmedim, (1.2.4.12.2) herkesin bir dereceye kadar teveccühüne nailim. (1.2.4.13) Dayım Şemhal'in taraftarları daima emrime muntazır duruyor. (1.2.4.14) (1.2.4.14.1) Mahrem bir çok adamlarım var, fakat (1.2.4.14.2) hem mahrem hem kâr-güzar kimseye malik değilim. (1.2.4.15) (1.2.4.15.1) Eğer öyle bir vasıtam olsa (1.2.4.15.2) şimdi bu devleti taklibe muktedirim. (1.2.4.16) (1.2.4.16.1) Safevî evlâdının umumunu tutar, (1.2.4.16.2) canlarına kasdolunmamak şartıyla ya İstanbul'a ya Kırım'a göndeririz. (1.2.4.17) Sizin şahlığınızı da ilân ederiz. (1.2.4.18) (1.2.4.18.1) (1.2.4.18.1.1) Hem hanedan-ı Osmanî ile

230 aradaki / ihtilâf kalkar, (1.2.4.18.1.2) halk bunlar ın şerrinden emin olur, (1.2.4.18.2) hem biz bahtiyar oluruz, hem (1.2.4.18.3) de (1.2.4.18.3^{ama}) ne yalan söyleyim, ben de Şehriyar'dan seni sevmeğe cesaret ettiği için istediğim gibi bir intikam al ır ım." yollu izah- ı meram eyledi.

1262 Bu tasavvur Adil'e badi-i nazarda hulya kabilinden göründü. 1263 (1) Fakat (1.1) hulya ise de tatlı bir hulya olduğundan bütün bütün reddetmek istemedi, (2) şu suretle bahse ba şladı :

1264 (1) Adil- (1.1) Şehzade Bayezit vakas ın ı tahattur etmiyorsunuz. []

1265 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Siz Şehzade Bayezit işini taklib-i devlet teşebbüsüne kalk ı ştı ğ ından bilirsiniz ama (1.1.1.2) İran'da itikat öyle değildir. (1.1.2) (1.1.2.1) Bayezit'i İstanbul'un talebi üzerine ifna ettiler itikad ınday ız. (1.1.3) (1.1.3.1) Doğrusu da bu olsa gerektir, çünkü (1.1.3.2) Şehzade irtihal ettikten sonra Sultan Süleyman' ın zahirde hiç bir sebep yok iken pederime bu kadar ihsanlar ı dokundu. (1.1.4) Hem siz bu bivaye alili pederime, kendi hâlinizi Şehzade Bayezit'e mi kıyas edersiniz? []

1266 (1) Adil- (1.1) Ya aradaki mezhep ihtilâf ına ne diyelim? []

1267 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Ne diyeceğ iz, (1.1.1.2) İran'a şimdiye kadar hükmeden padişahlarda Sünnî yok muydu? (1.1.2) (1.1.2.1) Ne hacet, (1.1.2.2) bu saltanata as ırlarca hanedan ın ız ın azası malik olmu şlard ı. (1.1.3) (1.1.3.1) İçlerinde hangisi Şif idi, (1.1.3.2) hangisine

231 İranlılar itaat etmedi? / (1.1.4) (1.1.4.1) Emin olunuz ki (1.1.4.2) saltanat ı bir silsileye münhas ır olmak saadeti yalnız Osmanlılara mahsustur. (1.1.5) (1.1.5.1) İran üzerinde Safevîlerin hakk- ı hükûmeti ne kadar ise (1.1.5.2) sizin de o kadard ır, (1.1.5.3) belki sizin hakk ın ız bizden ziyadedir. (1.1.6) (1.1.6.1) Çünkü saltanat ın ız hem daha kadim, hem (1.1.6.2) daha medittir. (1.1.7) İranlılar Mahmud Gazanî'den sonra hanedan ın ız sayesinde ettikleri rahat ı, gördükleri saadeti tarihlerde okuyorlar. (1.1.8) K ır ım'daki adaleti buradaki zulum ile mukayeseden de aciz değildir. (1.1.9) (1.1.9.1) Teşebbüs doğru tutuluyorsa (1.1.9.2) maksad ın has ıl olacağı ında şüphesiz iktiza

etmez. (1.1.10) Aciz kaldığı mız hâlde Osmanlı toprağına geçmek kararı yine elimizde duruyor. []

1268 (1) Adil Giray- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Benim mizacı biraz galizdir, (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) bir şey söylesem (1.1.1.2.2) darılmazsın ya! (1.1.2) Hanedanına nasıl kıyabiliyorsun? []

1269 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Hanedanımın nesine nasıl kıyacağı m! (1.1.2) (1.1.2.1) Sözlerime dikkat etmedin, (1.1.2.2) şimdi beni yine akraba hainliği töhmeti altında mı görmek istiyorsun, (1.1.2.3) benim dayım Şemhal olduğunu bilmiyor musun? []

1270 (1) Adil Giray- (1.1) (1.1.1) Biliyorum, fakat (1.1.2) (1.1.2.1) Şemhal'den başka akraban yok mudur, orasını anlamıyorum. []

1271 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Başka akrabam olmasaydı (1.1.1.2) İsmail'in taht-ı saltanata gelmesi için bir kadının iken canımı

232 muhataraya / atmağa neden mecbur olurdum. (1.1.2) Onun Sünnîlik davasından başka sair kardeşlerinden ne farkı var idi? (1.1.3) (1.1.3.1) Hanzadem! Hâlâ mı anlayamadın, (1.1.3.2) ben Sünnî'yim, (1.1.3.3) terbiyemi validemden dayımdan gördüm. []

1272 Muhaverenin neticesi ise Adil Giray için Perihan'ın bir reyine muhalefet, kalbine melekle gelmiş bir ilhama itimat etmemek kabilinden olmuştu.

1273 İki müptelâ, hayallerini bir karar-ı ciddî suretine tahvil eyledikten sonra teşebbüslerine mahrem ve kâr-aşına bir vasıta tedariki mütalâasına sarf-ı zihin ettiler. **1274** Perihan hiç kimseyi bulamadı. **1275** Adil Giray, Cezmi'nin celbini tasavvur eyledi. **1276** Ashab-ı zekânın müşaveratında reyden rey tevellüt eylemek tabî olduğuundan Cezmi'nin celbini düşündükleri sırada ona gönderilecek adamın gizli veya aşikâre irsali şekillerini mukayese eylediler. **1277** Aşikâre yani Şehriyar ile Şah'ın malûmatı munzam olarak gönderilmesi tarafını tercih ettiler. **1278** Buna bahane olmak için Adil Giray tarafından bir münasip adam irsali ve ona da İran'dan bir diğerinin terfikiyle Kıbrıs'ın hâl-i hazırını öğrenmeğe husul-i maksat için lüzum göstermek reyinde bulundular. **1279** Perihan, bu münasebetle Şemhal'den de malûmat alabileceğine itimat gösterirdi. **1280** (1) (1.1) Adil

233 Giray'ın kendiyile beraber esir olanlar içinde mahremane kullana/-cağı bir iki Tatar olduğu gibi zahirde Şehriyar'ın, hakikatte Perihan'ın mensuplarından Sadık isminde bir Dağıstanlı var idi ki (1.2) Perihan kendisine her hâlini emniyetle söyleyebilirdi, (2) onunla Adil Giray'ın yetimliğinden perverde ederek insan arasına karıştırdığı İbrahim isminde bir bendesinin irsaline karar verdiler.

1281 (1) (1.1) Müzakerelerinin netayicinden bir karar daha husul bulmuş idi ki (1.2) kendilerince işin en müşkül, en can-hıraşı idi ki (2) o da adamları gidip gelinceye kadar Şehriyar'ın şerrinden tamamıyla tahaffuza medar olmak için mümkün olduğu kadar az birleşmek ve fakat mükâlemat-ı ruhaniyelerine inkıta gelmemek üzere her gün birer mektup ile ahval ve vicdaniyelerini birbirine tasvir etmekten ibaret idi. 1282 İkisi de hıfz-ı hayat için ameliyat-ı cerrahiye ister istemez rıza veren biçareler gibi kemal-i hırman ile bu karara muvafakat eylediler. 1283 (1) Ertesi gece Şehriyar ile birleştiler, (2) (2.1) her ne rey istedilerse (2.2) kabul ettirdiler. 1284 Gazi Giray'a hanlık teklifi ile adam gönderdiler. 1285 Sadık ile İbrahim'i Perihan tarafından Şemhal'e resmî bazı hedaya şayiasıyla hududa sevkettiler. 1286 Perihan dayısına, Adil Giray Osman Paşa'ya hafi birer mektup yazarak ikisini de İranlılar nazarında İbrahim'den daha emin olduğu için Sadık'a teslim ettiler.

234 / 1287 Perihan'ın mektubu yalnız Şemhal'den kendi emrine muhalefet etmelerinin İran'daki adamlarına tekit olunması talebinden ibaret idi. 1288 (1) Adil Giray kâğıdında (1.1) dirayet ve emniyeti cami bir adama malik olsa İranca bir mesele-i dahiliye çıkılabileceğini ve (1.2) ehliyeti cihetiyle Cezmi bir bahane bulunup da yanına gönderilirse husul-i maksada pek ziyade ümitvar olduğunu beyan eylemişti.

1289 (1) Bu teşebbüsten sonra Adil Giray ile Perihan haftada, on günde bir kere ancak تنها birleşirler ve (2) sair günlerde aşığıda nümune olarak birkaçının sureti yazılan mektuplarla teskin-i iştiyak ve idame-i neşat ederlerdi.

1290 Adil Giray'dan Perihan'a []

1291 Fırak ın bu kadar şedit bir azap, intizar ın bu kadar dil-suz bir ateş olduğunu bilmezdim!.. 1292 (1) Gözlerim temaşa-y ı cemalinden dūr olal ı sekiz gün olmad ı, (2) (2.1) vücudum seksen sene mezarlarda kalm ı ş da (2.2) bütün bütün mahvolmağa yüz tutmuş meyyitlere benziyor. 1293 Aynadaki aksime bakt ıkça kendi kendimden korkuyorum. 1294 Heyhat! Bu hâl ile bana nas ıl muhabbetin devam edecek! 1295 (1) (1.1) Muhabbetin benden ink ıta ederse (1.2) ben nas ıl ya şayacağı m! 1296 Gönül bir türlü muvasalat zamanlar ın ın muayyen bir fas ıla ile mahdut olduğunu istemiyor.

235 1297 (1) (1.1) Velev bir dakika ile / tahdit olunsun o dakika insana hayat ından uzun görünüyor!.

1298 (1) Zarar ı yok, (2) ölürüm!.. 1299 Senin için ölecek değil miyim! 1300 Senin için ölmek indimde ömr-i ebediye müreccaht ır. 1301 Lâkin firaka []!.. 1302 Ah o zalim firaka []! 1303 (1) Ne yapal ım (2) hayat ım firak içinde geçiyor! 1304 (1) (1.1) Ölsem (1.2) yine firaka dü şeceğim! 1305 (1) Filhakika mevt, hicran gibi [ömür ?] sürmeyecek, fakat (2) hicran-ı ebediye davet edecek!.. 1306 (1) Hicran-ı ebedi!.. ne can-güdaz lak ırd ı! (2) ne müthi ş tasavvur!

1307 Acaba "en kudretli cebabir ile en aciz zuefayı hemhâl" edip de nazar-ı hikmet önünde adalet-i mutlakaya bir bürhan-ı bedihi gösteren kara toprak, o adalet-i mutlaka hürmetine olsun e ş yarat ılm ı ş iki ruhun ilelebet visaline hail olmaktan çekinmez mi!...

1308 (1) Hicran-ı ebedi!.... ne olmayacak vahime! (2) ne gülünç hayal!

1309 Acaba ahvali kendi gibi fani, evkat ı devri gibi mahdut olan dünya-y ı deninin yalnız hicran ında m ı ebediyet has ıl olacak!... 1310 (1) Hallâk-ı kerimin kullar ına nüzhetgâh-ı merhameti olan âlem-i ahirette visal-i a ş ı kaneden büyük ne mükâfat ı vard ır ki (2) (2.1) muhabbet gibi Allah' ın

236 eazz-ı eltaf ı dünyaya münhas ır / olsun da (2.2) ömr-i ebedi hicran içinde gūzar eylesin. 1311 (1) Ah! Bahtiyarlık o â ş ıklar ınd ır ki (2) (2.1) alâik-i cismaniyeden tecerrüt ederek ervah-ı ulviyeye kar ı ş ırlar, (2.2) ezvak-ı cemale, lezaiz-i muhabbete müstağrak olurlar, (2.3) nur gibi her anda bir

âlemden bir âleme intikal ederler, (2.4) hayal gibi her dakikada bir cihan-ı ş evk, bir cennet-i in ş irah icad ına muktedir olurlar!..

1312 Yok! A ş k ın bu cihan- ı fanide de geçilemeyecek, duyulamayacak lezzetleri vard ır! **1313** (1) (1.1) Olmasa idi (1.2) o hiss-i ulvînin bu âlemde zuhuru abes hükmünde kal ırd ı.

1314 (1) Nefsimizde tecrübe etmiyor muyuz, (2) dü ş ünüyorum (3) hayalini pi ş -i nazara al ıp da ş u kâ ğ ı d ı karaladı ğ ı m zaman ın bir safas ın ı ne ş e-i ahirî ezvak ın ın pek çoklar ına de ğ i ş emiyorum.

1315 (1) Hicran içinde iken hayalinle bu kadar lezzet buluyorum, (2) bezm-i visalinde tema ş a-y ı cemalinle ne hâllere geldi ğ imi ondan kıyas edebilirsin!

1316 Of! Bu hicran nedir! **1317** Niçin istedi ğ imiz zaman birbirimizi göremeyece ğ iz! **1318** (1) Arada rakip var da (2) onun için [] de ğ il mi? **1319** Rakip olaca ğ ına kahrolayd ı!

1320 Mel'ûne bizden ne ister. **1321** (1) Beni seviyormuş (2) ne yapay ım (3) ben kendini sevmiyorum. **1322** (1) Bana muhabbet etmesini ben mi teklif ettim ki (2) cezas ın ı çekeyim? **1323** (1) Hâlimi dü ş ündükçe kan

237

ba ş ı ma bir derece hararetle / suut ediyor ki (2) (2.1) beynim eriyip de yerlere dökülecek zannediyorum. **1324** (1) Bilmem (1.1) (1.1.1) senin muhabbetine lâyı k olacak kadar kıymettar bir ş ey de ğ ilsem (1.1.2) onun hevesat ına ş ayan olacak kadar da alçak mıy ım! **1325** (1) Süphanallah!.. A ş ık öldürmüş muhabbetler çok gördüm, fakat (2) muhabbetin ma ş uk öldüren nevini hiç i ş itmemiş idim. **1326** Zahir felek o belây ı da benim için saklam ı ş !

1327 (1)Aram ızda seksen ad ım mesafe yok, (2) (2.1) bende bu kadar i ş tiyak, sende o derece merhamet var da (2.2) yine birbirimizi sekiz günde olsun göremiyoruz. **1328** (1) Göremiyoruz de ğ il, (2) kendi ihtiyar ım ızla göremiyoruz. **1329** Hicran ın bu nevi de çekilir eziyetlerden midir?

1330 (1) Ne yalan söyleyim, (2) ben bu hâle takat getiremeyece ğ im. **1331** Cad ın ın bir hevesi için ihtiyarî bir hasret içinde ölme ğ i bir türlü gönlüm kabul etmiyor. **1332** (1) İlk gördüğüm zaman kendisine do ğ rudan

doğruya nefretimi beyan edeceğim, (2) benden fariğ olsun. **1333** Habise visaline mani oldukça benim hayat ımdan yaşıyor, bana mahsus olan ezvak-ı muhabbeti gazap etmiş onunla eğleniyor kıyas ediyorum. **1334** Merhamet et!.. **1335** Bu akşam yanıma gel! **1336** (1) (1.1) Biraz gönlüm sükûnet bulsun, (1.2) biraz aklım başıma gelsin de (2) edeceğim harekette bir münasebetsizlik etmeyeyim!.. **1337** Sözlerimin rabatsızlığından kuva-yı fikriyemin irtibatına ne kadar halel geldiğini anlarsın.

238 / **1338** (1) Baki [] ne diyeyim, (2) emrine muntazırım. (**1339** şiir []:)

1340 Derd-i firakı çekmeğe yok dilde iktidar

1341 (1) Ben ölmek isterim (2) bana katî cevap ver

1342 Adil Giray []

1343 Perihan'dan Adil Giray'a []

1344 (1) Merhametsiz, beni kendinden daha rahat bir hâlde mi sanıyorsun ki (2) hicrandan o kadar acı acı şikâyetler ediyorsun! **1345** (1) Ben kendi ıstırabıma tahammülden acizim, (2) senin mahzunluğundan gönlümde açılan yaralara da nasıl takat getireyim!.. **1346** (1) Yok!... söyle! (2) söyle!... **1347** (1) (1.1) Ne derdin var ise (1.2) bana söyle!.. **1348** (1) Tek senin gönlün biraz hiffet bulsun da (2) isterse bütün âlemin bar-ı alâmı benim gönlüme yığılsın!.. **1349** İnsafsız! O istîğnaların nedir? **1350** (1) (1.1) Sen benim için zayıflarsan (1.2) şeklindeki tagayyür muhabbetimin inkıtalarının mı icap eder!! **1351** Bana ait ufacık bir teessürünü gönlümdeki hayalinden kıymettar bileceğimde şüphe mi edersin!...

1352 (1) Ya hele! Vücuduna biraz zafarız olmağla ne olacak, (2) hüsnüne zeval mi terettüp edecek!.. **1353** (1) Mehtap bu kadar şekillere giriyor, (2) hangisinde letafetine halel geldiğini gördün!

239 **1354** (1) Haydi bu istîgnana da katlanayım, (2) (2.1) maksadın sitem olsa bile (2.2) onu da bir büyük iltifat addeyeyim! **1355** (1) O mevt gibi / hicran-ı ebedî gibi hail hail sözlerine nasıl takat gelir, (2) (2.1) bana

ac ı mazsan (2.2) kendine de ac ı maz m ı s ın! **1356** Te şe ümden kim ne fâide görmü ş. **1357** (1) (1.1) Tuta l ım ki (1.2) fâidesi olmad ı ğ ı gibi zarar ı da olmas ın, (2) kalbe vermesi tabiî olan beyhude eziyetlerini ihtiyar etmekte ne letafet vard ır!!..

1358 (1) (1.1) (1.1^{ara}) Allah göstermesin sana bir hâl olursa (1.2) benim sa ğ kalmak l ı ğ ı ma ihtimal var m ı d ır! **1359** (1) (1.1) Vele v mezar ım ı ay ı rs ınlar, fele ğ in pençesi bile gönüllerimizi birbirinden koparamaz.

1360 (1) Hayal ile, yaz ı ile e ğ lendi ğ ini kendin itiraf ediyorsun, (2) o hâlde birkaç günlük tahassürden o kadar ş ikâyete hak bulabilir misin!

1361 (1) (1.1) Hicran ı biz kendimiz ihtiyar ettikse (1.2) ihtiyar ım ız kalbimizin arzusundan m ı ne ş et etmi ş idi! **1362** Meydanda olan muhatara mevhum mudur!... **1363** (1) Bir hainenin ş errinden sak ınmak için üç be ş günlük tahassürleri ihtiyar etmeyelim de (2) birbirimize kavu şmadan kendimizi mezarlar ın koynuna m ı atal ım?

1364 Of! Niçin mel'uneyi hat ır ı ma getirdin? **1365** (1) (1.1) (1.1.1) Yan ı ma gelsen de (1.1.2) vücudumun hararetini, hareketinin hâlini görsen (1.2) odama insan k ı yafetinde bir y ıld ır ım düş mü ş k ı yas edersin.

1366 Seni seviyormu ş !!... **1377** (1) Divane bilmez ki (2) ş errin can ına kastediyor.

240

1368 (1) Senden saklamam, (2) (2.1) gönlüme hak l ı bir gay ız müstevli / olursa (2.2) arslanlarla y ı rt ı c ı l ı k yar ı ş ına kalk ı ş mak isterim. **1369** Hay ır! O benden senin bir zerre gubar- ı pay ını alma ğ a muktedir de ğ ildir. **1370** Of! Bana öyle şeyler düş üdürme! **1371** Billah h ınz ır ı aya ğ ım ın alt ında y ılan ezer gibi tepelerim! **1372** (1) (1.1) Muhabbet nedir bilirsin, (2) (2.1) k ı skanç l ı k nedir bilmezsin!.. **1373** (1) Vücudumun her zerresine ayr ı ayr ı ate ş ler ya ğ ıyor, (2) ayr ı ayr ı hançerler saplan ıyor. **1374** Yine böyle iken sabrediyorum. **1375** Senden de sab ır niyaz ederim. **1376** (1) (1.1) E ğ er beni seviyorsan (1.2) (1.2.1) ba ş ım için h ınz ıra renk verme, (1.2.2) bir şey söyleme! **1377** Ona ma ğ lûp olmaktan has ıl olacak neticeyi bilmiyor musun! **1378** (1) Hem birbirimize doymadan fena bulaca ğ ız, hem de (2) yüzüne bir kere bakmakla ate ş e at ılm ı ş cüz-i madenî gibi ba ştan a ş a ğ ı eritebilece ğ imiz bir alça ğ ın pençesinde zebun olarak telef olaca ğ ız. **1379**

Bu gece yan ına geldiğimi istiyorsun. **1380** Ayaklar ı ateşin zincirlerle bağlı bir biçareyi cennet kap ılar ın ı aç ıp da nüzhetgâhlar ına davet etmek ne büyük gaddarlıktır! **1381** (1) (1.1) Hiç gelmeğe muktedir olsam (1.2) senden davete mi intizar ederdim. **1382** (1) İnsan ahass-ı amali eline geçer de (2) iğtinam için teklife mi muhtaç olur!...

1383 Bu akşamki nöbetçi bildiğimiz değil! **1384** (1) Nas ıl gizli geleyim, (2) (2.1) aç ıktan gelecek olsam (2.2) ne bahane, ne vesile bulay ım?

241

1385 (1) (1.1) Yalnız bana kıyacak olsalar (1.2) yarım saat zevkin / için mahşere kadar hicran ına kailim. **1386** Fakat sana da kıyarlar. **1387** Seni zerre kadar muhatarada bulunduracak bir teşebbüsü senin için senin emrinle de bir türlü zihnime sığdıramıyorum. **1388** (1) Yar ın gece fırsat bulur, (2) gelirim. **1389** Allah aşk ına sabret! **1390** (1) Hâlimden tafsilât vermek istemem, (2) tesirinin şiddetinden korkar ım.

1391 Baki: Ber levh-i mezarem benevisend pes ez merg

Ey vay zi-mahrumî-yi didar-ı diğ er hiç

1392 Perihan []

1393 (1) Perihan bu suretle fırsat düşürdüğü yan ına giderek, fırsat bulamadıkça muhaberesine devam ederek Adil Giray'ı muktedir olabildiği kadar teskin eder ve (2) onu teskin edebilmek ferah ıyla kendi de oldukça sükûnet bulurdu. **1394** Gide gide seyrekçe görüşmek meşakkatine de, Şirvan'a gönderdikleri adamlar ın intizar-ı vüruduna da alıştılar. **1395** Oldukça rahat bir zaman geçirmeğe başladılar. **1396** Yalnız bu devre-i terakkup içinde ikisinin de rahat ın ı iki hadise birkaç günler ihlâl edebilmiş idi.

-27-

1397 Bu hadiselerin biri Gazi Giray vakasıdır: **1398** (1) Adil Giray ile Perihan ve Şehriyar'ın son kararı icra olduğu sırada (1.1) Kırım'a gitmemek

242 ve İran'da arzu ettiği gibi bir mesnette bulunmak / şartların kabul ederse Kahkaha'dan tahlisine imkân olduğunu bazı muteber hanlar, şahın emri üzerine müteaddit mektuplarla Gazi Giray'a beyan etmişlerdi. 1399 Bu teklif, hanzadenin hamiyet-i vatan-perverane ve vakar-ı şahanesine dokunduğundan ve meselenin hafayasına katen malûmatı olmadığından gelen mektupların kâffesine birden asar-ı beliğanesinden olan

Ta bude gam ü şadi vü hırman bude

Zin gûne guze şte ta ki devran bude

Ma tecrübe kerdim ki der mülk-i şuma

Rahat heme de kale vu zindanbude, rubaî-i mütehekkimanesiyle mukabele eyledi. 1400 (1) Bu cevab-ı şedidin dağdağası saray-ı şahîye kadar yetişmekle Şehriyar, hemen bir gece Perihan'ı yanına alarak Adil Giray'ın meclisine çıkageldi ve (2) İran devletini böyle bir hakarete uğrattığı için hanzadeye uzun uzadı birtakım tarizlere ve tadad-ı nimet yolunda birçok zevzekliklere iptidar eyledi. 1401 (1) Perihan, mukabele etmek isterdi, fakat (2) söyleyecek bir kuvvetli söz bulamazdı. 1402 Böyle bildiği mütalâaları söylemek de kendine münasebet almazdı. 1403 (1) Fakat Adil Giray ona ihtiyaç bırakmadı (2) (2.1) "(2.1.1) (2.1.1.1) Kardeşim de benim gibi bir şehzade iken buraya gelinceye dek bana ne kadar mülâyemet

243 gösterdiniz ise (2.1.1.2) ona o kadar şiddetle muamele ettiniz./ (2.1.2) (2.1.2.1) Buraya geldik (2.1.2.2) (2.1.2.2.1) beni sarayda oturtunuz, (2.1.2.2.2) onu zindana gönderdiniz. (2.1.3) Kendisine olunacak teklif benim tasavvurum iken büyük biraderi olduğum hâlde iki satır bir mektup yazmaklığıma müsaade etmediniz. (2.1.4) Teklife hiç bilmediği bir takım hanları vasıta eylediniz. (2.1.5) Yirmi bir yaşında ulüvv-cenap ile muttasıf bir şehzade gördüğü hakaretler üzerine böyle bir teklifi hileye, istihzaya hamletmeyip de ne yapar? (2.1.6) Büyük kardeşi burada mevkuf dururken zindan içinde ayağına gelen hürriyet ve mesnet tekliflerine nasıl ciddî nazarıyla bakabilir? (2.1.7) (2.1.7.1) Zahir çocuk canından bizar olmuş, (2.1.7.2) çektiği bu kadar alâm üzerine bir de ya maskara edilmek veya bir dâma düşürülmek istenildiğine hükmedince gayretine dokunmuş, (2.1.7.3) hayatını muhataraya atmış, (2.1.7.4) öyle bir mukabeleye cesaret eylemiş. (2.1.8) Bizim burada başka türlü kararlarımız olduğunu kerametle mi

bilecek? (2.1.9) (2.1.9.1) Nefsinizi onun yerine koyunuz (2.1.9.2) (2.1.9.2.1) siz aldığınızın teklife ne mana verirdiniz, (2.1.9.2.2) nasıl mukabele ederdingiz?" deyince suret-i istidlâlin kuvveti Şehriyar'a ağzını açıp da bir söz söylemeğe iktidar bırakmadı.

1404 (1) Hemen Perihan, bu fırsatı iğtinam ederek (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Şüphesiz yok ki (1.1.1.2) hata bizim taraftadır. (1.1.2) Fakat rubâînin havi olduğu hakaret de edilen yanlışlık için ceza-yı kâfidir. (1.1.3) Şimdi böyle hadiselerle asıl maksada hâlel getirmemeğe çalışmak iktiza eder. (1.1.4) (1.1.4.1) Biz, hanımla beraber gerek şahı, gerek ümerayı teskin eder, / (1.1.4.2) sustururuz. (1.1.5) Siz de biraderinize meram anlatıp da kendisini karar dairesine getirmeğe himmet buyurmalısınız." sözleriyle araya bir suret-i tesviye mütalâası çıkarmış ve (2) Adil Giray da (2.1) "(2.1.1) Ben ona meram anlatabilirim, fakat (2.1.2) biraz zaman geçmeğe ve edilecek teşebbüs etrafıyla ve beraberce düşünülmeğe muhtaçtır." diyerek Perihan ile ülfeti sıkıştırmayağa bir münasip vesile peyda eylemişdi.

1405 (1) Ne çare ki (2) bu vesileden Şehriyar da istifadeye başladı. 1406 İşte iki âşığı rahatsız eden hadiselerin ikincisi de Şehriyar'ın her istediği zaman Adil Giray'ı görmeğe fırsat bulması idi. 1407 (1) Şu suretle ki (2) Şehriyar ile Perihan hemen her gece gâh münferiden gâh müttefiken Adil Giray ile birleştikleri cihetle Şehriyar, تنها bulduğu bir akşam maksad-ı aslîsine atf-ı kelâm ederek visale çareler taharrisine, minnetler arzına iptidar eyledi. 1408 Adil Giray, teklifini yine evvelki gibi adab-ı ismete müteallik bir çok sözler ve sıkıldıkça iltibaslı birtakım vaatlerle def ve hiç olmazsa ileriye talik etmeğe çalışırdı. 1409 (1) Gönlündeki nefret o derece galebe ederdi ki (2) (2.1) Perihan'ın tekitli, yeminli tenbihleri olmasa (2.2) habiseyi bar-ı tahkiri altında öldürmek derecesine kadar özürlerin, o vaatlerin gitmesi mukarrer idi.

1410 Şehriyar ise o hiçbirini teskin-i / iştiyaka kâfi görmezdi. 1411 (1) Teklifini tekrar ede ede istediği gibi muvafık bir cevap almaktan meyyus olunca (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Ben üç gece sonra yine geleceğim, (1.1.1.2) o vakte kadar bir çaremi bul. (1.1.2) (1.1.2.1) Yoksa vücudumu bin parça edeceklerini bilsem (1.1.2.2) ondan sonra yanımdan bir dakika

ayrılmakla ilgili ihtimali yoktur." hükm-i katîsiyle lakırdısına hitam verdi, (2) meclisten ayrıldı.

1412 (1) Adil Giray, Şehriyar'ın sahihen her rezaleti, her belâyı göze aldığı ve hele kendinin bir dağdağa çıkarmaktan içtinabına itminan olmak cihetiyle cesareti bir kat daha tezayüt eylediğini bildiği için gösterdiği ibram ve inhimaka lââyık olduğu kadar ehemmiyet vererek defî hususunda ise kendi kendine bir rey bulmaktan aciz kalmış ve (2) tesirinde olacak şiddeti bildiği hâlde çaresiz suret-i zirdeki tezkere ile Perihan'ın müşaveresine arz-ı ihtiyaç eylemişdi.

1413 Adil Giray'dan Perihan'a []

1414 (1) İmdadıma yetiş melek, (2) gönlüm şeytan pençesinde eziliyor! **1415** (1) (1.1) (1.1.1) Aşk için cünun getirir derler, (1.2) (1.2.1) gerçek midir bilemiyorum, fakat (2) bazı hâllerde insanı cünundan kurtardığını bu akşam nefsimde tecrübe eyledim. **1416** (1) (1.1) Hayalin bir melekül-sıyane gibi karşımda durup da vücudumu afetlerden hıfzetmese (1.2) beni şimdiye kadar çıldırmış, zincirlere bağlanmış görürdün. **1417** Meğer felek beni ne siyah / belâlara müptelâ olmak için yaratmış. **1418** Of! Hâlimi söyleyemeyeceğim. **1419** (1) Düşündükçe zihnimdeki kara kara hulyalar tecessüm ediyor, (2) mevt gibi üzerime çöküyor, (3) kalbimin nebzanı, vücudumun teneffüsü kesiliyor. **1420** (1) Bilmem ki (2) hâlimi nasıl tarif edeyim. **1421** (1) Bir saat evvel karı, yanımda idi, (2) bütün bütün perde-i arı çehresinden kaldırdı. **1422** Bayağı bir çapkın... **1423** Tövbeler olsun bana bir iffet-i mücessime huzurunda su-i edep ettirecek ... **1424** Cebir ve kahır ile kendini sevdirmek istiyor. **1425** (1) Üç gece sonra yanıma geleceğini ve mutlak kendisine bir çare bulmazsam ölünceye kadar odamdan ayrılmayacağını suret-i katiyede söyledi de (2) (2.1) öyle cehennem oldu (2.2) gitti. **1426** (1) (1.1) Uyusam (1.2) kâbus gibi rüyamdan [], (2) (2.1) gebersem (2.2) seyyiet-i amel gibi mezarımdan ayrılmayacak! **1427** (1) Ya beni bu mel'unenin elinden kurtarmağa bir çare bul, ya (2) (2.1) ruhsat ver (2.2) ben ondan kendi kendimi kurtarayım. **1428** (1) (1.1) (1.1.1) Ah yanıma gelsen de (1.1.2) bir iki dakikacık yüzünü görebilsem, (1.2)

gönlümün bu helecan ı belki biraz sükûnet bulurdu. **1429** Merhamet edip de yar ı m saatçik olsun gelmez misin? **1430** Hüda bilir çektiğim eza-y ı ruhanî azab- ı cehenneme rahmet okutuyor. **1431** İmdat []! **1432** Merhamet []!

1433 Hangi bir derdimi hicran ile tadat edeyim

1434 (1) (1.1) Sen de dad etmez isen (1.2) ben kime feryat edeyim

1435 Adil []

247

/ **1436** Cevap olarak şu tezkereyi aldı :

1437 Perihan'dan Adil Giray'a []

1438 (1) Bu kad ın sana değil, eceline âş ık olmuş, (2) arkas ından dolaş ıp geziyor. **1439** (1) Acaba hiç bir kere aynaya bakmaz mı, (2) acaba kör olacak gözleri cemalindeki nuru, tavr ındaki ismeti görmez mi, (3) acaba yıld ır ımlar altında ezilecek beyni kendi yaş ıyla senin nevcvanlığı nı mukayese etmez mi? **1440** (1) Sana o kadar tasallut ederek benden ölümünü mü dileniyor, (2) yakas ından tutup da gayya-y ı cehenneme atmaklığı mı mı istiyor? **1441** (1) (1.1) Şerrinden çektiğim azaplara şeytan uğrasa (1.2) şayan- ı merhamet olur. **1442** (1) Ama o benim hâlimi bilmiyormuş, (2) ben onun hâlini biliyorum ya. **1443** (1) Allah ım! İntikam[] (2) intikam []! **1444** (1) Bir kere karşı s ına durup da tavr ındaki, endam ındaki denaeti, keraheti yüzüne karşı söyleyebilecek miyim, (2) bir kere ayaklar ım ın altına alıp da çehresinin yılan derilerini yüzmeğe muktedir olabilecek miyim? **1445** (1) Mel'une nameşru bir muhabbet ç ıkardı, (2) umum kad ınlar ın namusunu berbat etti. **1446** (1) El vermedi, (2) (2.1) ortaya bir yalan koydu, (2.2) seni muhataralara düşürdü. **1447** (1) El vermedi (2) (2.1) beni işin içine karış tırd ı, (2.2) yalanc ılığ ına, melânetine teşrik etti. **1448** (1) El vermedi, (2) (2.1) biçare biraderini zindanlara att ırd ı, (2.2) ondan sonra cellât gibi üzerine musallat oldu, (2.3) az kald ı bütün bütün ifna edecekti. **1449** (1) El vermedi, (2) seni fikrine muhalif, beni hâlime yak ı ş maz bir takım teşebbüslere mecbur etti. **1450**

248

İki en mahrem adam ımız, / iki en muhataralı kâğ ıd ımız kazan ın, musibetin en işlek şահrahlarında dolaş ıp duruyor. **1451** Mülâhaza-i ak ıbatle hab ım ız ı, huzurumuzu selbetti. **1452** (1) El vermedi, (2) haftada

iki üç gün cadı bakış, yılın nefesi ile gül cemalini solduruyor. **1453** (1) El vermiyor, (2) şimdi de senin ismetini benim hayatımı berbat etmeğe çalışıyor. **1454** Hınzır bir lâhma ile esfel-i safiline göndermek kadar kolay bir şey yok. **1455** Fakat giriban-ı iktidar pençe-i melânetinden kurtarıp da kendiyile beraber düşmemek mümkün değil. **1456** (1) (1.1) Üzerine varılsa (1.2) (1.2.1) topuk altında ezilecek, (1.2.2) bir akrebin zehriyle iki insan da beraber telef olacak.

1457 Ya Rabbi! Ya Rabbi! Ne çikılmaz bir girive-i belâyâ tutulduk! **1458** (1) Bilsen (1.1) gönlümden neler geçiyor! **1459** Başka bir bahane bulup da sarayın orta yerinde hançerleyivereceğim. **1460** (1) Kadınlığıma bakma, (2) ben hançer, kılıç kullanmağa da muktedir kadınlardanım. **1461** (1) Hançerlerim kardeşimden korkmam, çünkü (2) o biçareyi bir belâdan kurtarmış olurum. **1462** Hamza, belki bana kasteder. **1463** (1) (1.1) Arada sen olmasan (1.2) billahü'l-azim bu yolda ölmeği de katen düşünmem. **1464** Fakat istemiyorum. **1465** Seni bu hâllerde bırakıp da mevt ile kendimi azaptan kurtarmağın sana düşmanlık sanıyorum. **1466** (1) (1.1) Gayız, kıskançlık gönlümde birer ejderha-yı cehennem kesilmiş, (1.2) ateşin dendanlarıyla vücudumun her zerresini ayrı ayrı koparıyor da (2) yine tahammül ediyorum.

249

/ **1467** (1) Mümkün değil, (2) sana terettüp edebilecek bir muhatara zihnime gelince hiçbir şeye teşebbüs etmek benim için mümkün değil. **1468** (1) (1.1) (1.1.1) Yanıma gelse, (1.1.2) tahkir etse, (1.1.3) işkencelere koysa, (1.1.4) vücudumun her tarafını ayrı ayrı parçalasa, hatta ah hatta (1.1.5) seni elimden alsa (1.2) (1.2.1) yine bir şey yapmağa muktedir olamayacağım, (1.2.2) yine benim için bir dakikacık endişeye düştüğüne gönlümü kail edemeyeceğim.

1469 Etme! **1470** Allah aşkına münasebetsizlik etme! **1471** (1) Mertsin (2) kadınlardan sabır dersi almak sana yakışmaz. **1472** (1) Tahammül et, (2) maksadını mümkün olduğu kadar muhallere talik ile oyalama, (3) ne yaparsan yap (4) eline bir ser-rişte-i husumet verme. **1473** (1) Billahü'l-azim (1.1) -eğer caiz olsa- şeytana rahmet okutacak mel'unlardandır.

1474 (1) Bir de Allah aşkına, Peygamber hürmetine olsun beni vakitli vakitsiz davet edip durma, (2) kendim gelemiyorum. **1475** Emrine itaat,

muhabbetine incizap saikas ıyla ruhum da ne bedenimden ayr ılarak yan ına gelme ğe, ne de yerinde durma ğa muktedir oluyor. 1476 Beni hayat-ı behr-azap ve azab- ı behr-i hayat i şkencesinde b ırakmak ş an ına lâ y ık de ğildir. 1477 (1) Görüyorsun ki (2) fırsat dü şürdükçe yan ından ayr ılmama ğa çal ı ş ıyorum. 1478 (1) (1.1) Felek müsait olmadı k ça birbirimizden mahrum kal ıyorsak (1.2) (1.2^{ara}) ne yapal ım, ittihad- ı ruhaniyetimizle teselli buluruz.

250

/ Çün fas ıla-i beyt buved fas ıla-i ma

Ma ez tu cüdayim besuret ne bemena

1479 Perihan []

1480 (1) Adil Giray, bu cevab ı al ınca Perihan' ın her emrine itaati vicdan ına müterettib-i feraizden bildi ği için çaresiz fikrinde ısrar edemedi, (2) ba şka türlü tedbirler, mütalâalarla bir yeni dile-i rüzgâr ın vüruduna intizar eyledi.

1481 (1) Üçüncü gece ise Şehriyar, takaza-y ı dayin gibi ba ş ına musallat olmakta mevidinden bir dakika geri kalmadı ve (2) istifsar-ı hat ır yollu merasim biter bitmez yine maksad- ı malûmu ortaya atarak niyazlara, ibramlara k ıyam etti ğinden arada ş u muhavere cereyan eyledi:

1482 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Güzel, efendim, (1.1.1.2) muhabbet kolay. (1.1.2) Fakat muhabbetin neticesi nereye var ır? (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Visale mi [] diyeceksiniz, (1.1.3.2) visal için bir hak, (1.1.3.3) bir me şruiyet iktiza eder. []

1483 (1) Şehriyar- (calî bir hicap ile) (1.1) Bilemiyorum ismet-füru şluk erkeklere dü şecek bir zamanda dünyaya gelmi şiz. []

1484 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Erkeklerin hepsini bilmem, fakat (1.1.2) bizim hanedan azas ın ın ismet, her zaman ihtiyar etti ği hallerdendir. []

1485 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ben bu bahanelere itimat eder miyim? (1.1.2) (1.1.2.1) Beni sevmiyorsunuz (1.1.2.2) lakı rd ın ın hakikati ondan ibarettir. (1.1.3) (1.1.3.1) E ğer öyle ise (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) niçin ilk bahsetti ğimiz gece Osmanlı mülküne geçti ğiniz vakit arkan ızdan gelece ğimi söyledim de (1.1.3.2.2) kabul ettiniz. []

251 / 1486 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Hak da var idi, (1.1.1.2) meşruiyet de var idi de (1.1.2) onun için kabul ettim. []

1487 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) O nas ıl hak[], (1.1.1.2) nas ıl meşruiyet imi ş? (1.1.2) Zevcem sa ğ durup dururken beni nikâh ile mi alacakt ın ız? []

1488 (1) Adil- (1.1) Evet belki nikâh ile alacakt ım! []

1489 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) İstihzan ın da bu kadar aç ı ğ ın ı i şitmedim. (1.1.2) (1.1.2.1) Zevcem içeride oturuyor, (1.1.2.2) nikâh üzerine nikâha cevaz var m ı d ır? []

1490 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Var imi ş ki (1.1.2) (1.1.2.1) Selim-i Evvel zaman ında Şah İsmail-i Evvel'in haremlelerinden Taçlı Han ım' ı tuttular, (1.1.2.2) Ni şanc ı Cafer Çelebi'ye tezviç eylediler. []

1491 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Evet öyle bir şey hat ır ır ır ma geliyor. (1.1.2) Mademki Osmanlı topra ğ ında bir mani yok imi ş!.... (1.1.3) (1.1.3.1) Ah şu gönderdi ğiniz adamlar da gelmez ki (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) ne yap ılacak ise (1.1.3.2.2.) şimdiden teşebbüs olursa.... []

1492 (1) Bahis bu neticeye intikal edince Adil Giray, hemen ş akraklı ğ ın ı ele almak ve (1.1) "(1.1.1) Teveccüh ve at ıfet şereflerini siz kazan ıyorsunuz, (1.1.2) bari tahassür meziyetini de erkeklere b ırak ın ız." yollu bir tak ım gevezelikler etmek istedi, fakat (2) lak ırd ı lar ı gönlünden nefret eder de kaçarm ı ş gibi a ğ z ından birbiri ard ınca dökülür dururdu.

252 1493 (1) (1.1) Her ne hâl ise bin belâ ile cellât vicdan ı olan / mel'uneyi baş ından def ettikten sonra bir onun şehvat- ı nefsanîyesi yolunda irtikâp etti ği denaetleri, bir de Perihan' ın bir muhabbet-i masumane ate şinde mahvolup dururken her tedbirini bir fikr-i ulvî, bir maksad-ı insaniyete isnat edecek mertebelerde gösterdi ği hissiyat- ı tahireyi pi ş-i nazar ına alarak o iki vücudu kudret-i fat ıran ın hulk- ı azdadta olan kemaline iki bürhan-ı mücessem addeyledi.

1494 (1) Birkaç gecedен sonra Perihan' ın yine تنها bir meclisine nail olabildi, (2) macerayı tafsilât ıyla beraber hikâye eyledi. 1495 (1) Adil Giray' ın (1.1) velev yalan olsun Şehriyar'a öyle bir vaadi Perihan için kalbine

bin hançer saplamaktan beter bir azab- ı elim idi. 1496 (1) (1.1) Fakat ne çare ki (1.2) zaruret, zavall ı k ı z ı o azab ı da sab ır ve sükûnetle geçi ştirme ğe mecbur eylemi şidi, çünkü (2) Adil Giray'a oyalamak reyini veren kendisi idi. 1497 Reyin suret-i icras ından şikâyet etme ğe tabiî kendinde hak bulamad ı. 1498 (1) Odas ına çekilince çaresizlerin teskin-i ıst ırapta en büyük çaresi olan girye-i teessüre koyuldu, (2) sabahlara kadar a ğlad ı, (3) onunla beraber teselli bulabildi.

-28-

1500 Şirvan'a gönderilen Sadık'la İbrahim, Perihan'ın verdiği tavsiyeler, ettiği tenbihler sayesinde İran memleketini pek sühuletle geçerek Şirvan hududuna vasıl oldular. **1501** (1) Osmanlı karakollarından kurtulmakta da pek çok suubet çekmediler, çünkü (2) (2.1) Adil Giray tarafından Osman Paşa'ya olan mektubun üst mühürüyle zahriyesini hangi zabite irae eylediler ise (2.2) veçhe-i maksatlarına azimet için ruhsat aldılar. **1502** (1) Nihayet Kazvin'den çıktıklarının yirmi sekizinci günü Demirkapı'ya vasıl olarak İbrahim, Adil Giray'ın mektubunu Osman Paşa'ya takdim etti, (2) Sadık, Perihan'ın kâğıdını aldı, (3) Şemhal nezdine azimet eyledi.

1503 Adil Giray'ın teşebbüsü Osman Paşa için teyidat-ı gaybiyeden madut idi. **1504** (1) (1.1) Fakat ne faidesi var ki (1.2) o sırada Cezmi yanında bulunmadı, çünkü (2) (2.1) her hâline itimat eylediği o dilir-i sahib-i fetaneti ondan biraz zaman evvel düşmanın harekâtını tahkik için Tiflis'e göndermiş ve (2.2) Cezmi orada bulunduğu sırada on bin kadar İran askeriyile İmam Kuli Han kaleyi muhasara eylemiş idi.

/ **1505** Osman Paşa, çaresiz Adil Giray'ın mektubunu, getiren adamıyla beraber Serdar Lâlâ Mustafa Paşa'ya isal ederek Cezmi'yi Tiflis'ten kurtarmak için çareler arar dururdu. **1506** (1) Çünkü kalenin muhasarası üç aya baliğ olduğu hâlde İran devletinin tahrikiyle isyan eden Gürcüler yolları keserek kaleye gönderilen zahairi yağma edegeldiklerinden ve daha sefer mevsimi hülûl etmemek cihetiyle üzerlerine bir kuvve-i kâfiye sevketmeğe yeniçeri ve sipahın adet ve etvarı müsait olmadığından çaresiz ashab-ı gayretten bazı paşalar daireleri halkıyla kaleye zahire yetiştirmeğe çalışır ve (2) düşmanın kesretine binaen hemen hiç biri istihsal-ı maksada muvaffak olamazdı.

1507 Tiflis mücahitleri bir taraftan Acemlerin muhacemat-ı mütevaliyesine, bir taraftan da açlığın tevlit ettiği emraz-ı mütenevvieye karşı dura dura yalnız yedi yüz kişiye tenezzül etmişlerdi.

1508 Bu fırka-i naciye son tanesine varıncaya kadar zahirelerini bitirdiler. **1509** (1) (1.1) Kalede ne kadar hayvan var ise (1.2) yediler, hatta (2) Cezmi -Ferhat Ağa'nın hediyesi olan kula küheylân nazarında pek kıymetlendiği için Tiflis'e Osman Paşa'nın ihsanından nail olduğu kır

255 Necdîsi ile gelmiş ve bir süvariye göre en büyük silâh / addolunan o hayvancağızı da keserek ahabıyla beraber safâ-yı hatırıla ekil etmiş idi.

1510 Mücahitler, zabitlerinin ve hususiyle Cezmi'nin gösterdikleri misal-i mekânnet ve irat ettikleri makalât-ı teşvik ile açlıktan ölmeği kaleyi teslim etmeğe tercih eder olmuşlar idi. **1511** Bir zamanlar kedi, köpek yemeğe başladılar. **1512** (1) Hatta bir kelbi iki yüz akçeye kadar satın aldılar* (2) yine makam-ı hamiyette istikrardan nükûl etmediler.

1513 İbrahim'in Serdar Mustafa Paşa nezdine vürudu Tiflis mahsurlarının birbirini teakup eden feryat nameleri sırasında idi. **1514** (1) Paşa, (1.1) kaleye muavenet neye mevkuftu ise düşünölmek için otağında umum paşalardan mürekkep bir meclis-i meşveret cem eyledi.

1515 Hülâsa-i müzakerat ise tabii biraz imdat ile biraz zahire irsalinden ibaret olarak mütalâalar bu zahireyi, bu imdadı kimin götürebileceği meselesine münatıf olmuştu.

1516 (1) Ondan bir iki gün evvel ise Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın necl-i necibi olan ve Murad-ı Salis ve Mehmed-i Salis zamanlarındaki vüzeranın en bahadurlarından, en kahramanlarından

256 madut / olacak kadar hidemat-ı celile ibraz eyleyen Hasan Paşa merhum ki (1.1) (1.1.1) o zaman hemen yirmi yedi yaşına baliğ olmuş ve (1.1.2) muharebeye birinci defa olarak gelmişti, pederinden (1.2) "(1.2.1) (1.2.1.1) Bilirim (1.2.1.2) Tiflis'e zahire götürmek vazifesi sana kalacaktır. (1.2.2) (1.2.2.1) Bu hizmeti kendine bir mukaddeme-i ikbal addeyle (1.2.2.2) ihtiyat et,

* Peçevi- cild-i sani- sahife- 57

(1.2.2.3) tedarikli git." yolunda bir emir aldığından* zahire götürmeği uhdesine alacak bir sahib-i himmet taharri olunurken Hasan Paşa kendini arzyledi. 1517 İhtiyar eylediği fedakârlık ise kaht-i rical saikasıyla kabul olundu. 1518 (1) (1.1) Serdar tarafından aldığı talimatların biri de Tiflis'e girebilirse (1.2) Cezmi'yi beraber getirmesi idi.

1519 (1) Serdar ve sair ümera, Hasan Paşa'nın vasıl olup olmadığı tahmin ile uğraşmakta ve ekser reyler onun da girmesine imkân verememekte olduğu bir zamanda ki (1.1. Erzurum'dan müfareketin on altıncı günü idi, Paşa, Cezmi de yanında olarak orduya vasıl oldu ve (2) Tiflis'e azimetle zahire ve asker bıraktıktan maada muhasara eden düşman da def eylediğini ihbar eyledi. 1520 (1) Ordu halkı Hasan Paşa'nın öncülüğü ile beraber böyle yıldırım sürat ve dehşetiyle ikmal eylediği sefere alelumum hayrette kaldılar, hatta (2) (2.1) Mustafa Paşa pederine

257 fevkalâde münfail / iken mücahid-i Haydar-iktidarın muvaffakiyet-i harikulâdesini görünce ashab-ı karabeti zarurî heyecana gelerek Paşa'yı pederane kucakladı, (2.2) (2.2.1) "Bu doğan sürati, bu arslan hareketi şahın oğullarına mahsustur." gibi sözlerle enva-ı taltifatına müstağrak eyledi.

-29-

1521 Akşam olunca Paşa'nın birinci işi meclisini ağıyardan tahliye ederek Cezmi'yi yanına çağırarak ve Adil Giray'ın mektubunu göstermek oldu. 1522 Cezmi, kendisine teklif olunan hizmeti biliftihar kabul ile beraber işin etraflı ve ihtiyatlı tutulması kendisinin gerek Osman Paşa'yı ve gerek Şemhal'i görmesini ve bahusus İran'a emin olarak girebilmek için Şemhal'den Perihan'ın mektubuna cevap almasına mütevakkıf ve bu da zamana muhtaç olduğunu söyledi. 1523 (1) Paşa, Cezmi'nin hakkını teslim ile (1.1) "(1.1.1) Hiç olmamaktan ise (1.1.2)

? Peçevî cild-i sanî sahife 57 ve 58.

geç olmak evlâd ır." diyerek ve kendisine ihtiyaten üç bin alt ın ita ederek hemen o geceden Cezmi ile İbrahim'i Demirkap ı'ya irsal eyledi.

1524 (1) (1.1) Cezmi Osman Pa şa ile Şemhal'i ve o sırada Şirvan'a gelmiş olan ve Adil Giray' ın büyük biraderi bulunan Mehmet Giray' ı

258

gördükten ve iktiza eden evrak ve talimat ı aldıktan sonra / İbrahim ve Sad ık'la beraber İran'a aç ıktan aç ığa girmek istedi ise de (1.2) bir türlü muktedir olamad ı. 1525 (1) Çünkü Tokmak Han baş ında bulunan askerle daima Osmanlı kervanlar ın ı vurmak ve bize tâbi olan yerleri garet etmek ile me şgul olmak cihetiyle mukabele-i bilmiş için Özdemirzade Osman Pa şa ile Mehmet Giray' ı han tekrar İranîlerin pençesine düşmüş olan Şamahî'ye bir miktar asker sevk ederek muhafazas ına memur olan Mazenderan hakimi Mehmet Han' ı idam ile kaleyi istirdat ettirdikten ve Bakû Bey'i de bir Tatar fırkas ı vas ıtasıyla teshir eyledikten sonra Gür nehrini gûzar ederek ve etrafa ak ınc ılar da ğ ıtarak o havalide bulunan İran mülkünü ta K ız ıla ğaç'a kadar garet ettirdikleri gibi Serdar Mustafa Pa şa dahi Anadolu Beylerbeyi Cafer Pa şa'y ı kuvvetlice bir fırka ile Revan'ın tahrip ve garetine memur etmiş ve o mübarek de intikam ın ı baya ğ ı haddin haricine isal ile gerek Revan şehrinde ve gerek etraf ında bulunan yald ızlara, alt ınlara müsta ğrak birçok ebniye-i aliyeyi zir ü zeber ettikten başka yirmi binden ziyade de kad ın çocuk esir alm ı ş olduğundan İran ümeras ın ı bir gayz- ı müfrit istilâ ederek (1.1) velev ne nam ile olursa olsun Osmanlı mülkünden kendi hudutlar ına ferd-i müteneffis geçirmeme ğe k ıyam

259

eylemi şler idi. 1526 Hatta Cezmi'yi gördükleri zaman üzerine / hücum eden Acem karakollar ı söze havale-i sem eder, meram anlar güruhtan olmad ıklar ından bir hücumda biçare Sad ık'la İbrahim'i idam eylediler.

1527 Cezmi'nin alt ında kula küheylân ı mevcut ve öyle necip bir hayvandan istedi ği gibi istifade edecek kadar silâhş ör olduğu cihetle yan ına yakla şabilenlerden üç dört ki ş i tepeledi ğ i ve omuzundan hafifçe bir karg ı yaras ı aldı ğ ı hâlde maharet-i cündiyanesi sayesinde nefsinin bin belâ ile tahlis edebildi.

1528 (1) Bu badire üzerine Cezmi, serdara müracaatla çare sormaktan, talimat almaktan başka zihninde maksad ına vüsul için bir tarik-i imkân

tasavvur edemedi, (2) hemen Erzurum'a avdet eyledi. 1529 Geldiği sırada ise Mustafa Paşa, zirde tafsil olunacak sebepler üzerine serdarlıktan infisal etmiş idi. 1530 (1) Damad-ı padişahî Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa ki altmış sene hizmet-i devlette bulunduğu hâlde hiç bir kere daha büyük bir hizmete intikal etmeksizin hiç bir memuriyetinden infisal etmemiş, (2) üç padişahın bilâfasıla on beş sene vekâlet-i mutlakası hizmetinde bulunmuş ve (3) bu suretle zaman-ı vezareti Candarlılardan maktul Halil

260 Paşa ile Köprülü Fazıl / Ahmet Paşa'dan başka devlet-i aliyyede gelen sadrazamların kâffesinden ziyade imtidat etmiş ve (4) zevk ve şevk ile meşgul iki padişaha zamanında Sultan Süleyman gibi küre-i arzın hemen her tarafına hükmü nafiz olan bir şehenşeh-i azimü'l-iktidarın senelerce yokluğunu bildirmemiş ve (5) devlet-i Osmaniye gibi vüsat ve miknette cihangirlik derecesine yaklaşmış bir saltanat-ı muazzamayı mail olduğu vadi-i kar-ı nayab-ı inhitata sukuttan yed-i galebesinin kuvve-i mevani ihtimamıyla men etmeğe muvaffak olmuş idi. 1531 Devr-i hükûmetinin salih ahiri olan dokuz yüz seksen yedi ramazanında bir gece mutadî üzere teheccüt namazını edadan sonra hazinedarı Hadım Hasan Ağa'yı meclisine celbederek devlet-i Osmaniye tarihi okuturken hikâye Sultan Murad-ı Evvel'in Kosova melhame-i kübrasında şehadetine geldiğinden Paşa bir girye-i halisane ile bahşayış-i ilâhîden kendise de öyle devlet nasip olmasının talep eyledi. 1532 (1) Ertesi gün sarayında ikinci divanına hazır bulunduğu hâlde divana revişli bir cerrar arz-ı hâl eder gibi yanına takarrüp etti ve (2) bir bıçak ile birkaç hatarlı yerinden Paşa'yı yaraladı. 1533 Aradan bir saat geçer geçmez merhum darü'l-mükâfat-ı ahirete intikal eylemiştir.

261 1534 (1) Paşa'nın tevabii hiddet ve tehevürle cerrarları parça parça / eylediler, (2) (2.1) binaenaleyh hıyanetinin sebebi ne olduğu ve başka refik ve muharrikleri mevcut olup olmadığı anlaşılamadı ve (2.2) (2.2.1) binaenaleyh Paşa'nın itlâfını her meçhulden bir malûm istihracında hayallerini kavaid-i riyaзиyeye bedel addeden bir takım beyhude-gûlar, gâh saray takımının ve gâh rükebasının tahrikine hamlettiler ve (3) hatta katili parçalayanları da ser-i meydana çıkmamak için mahsusen tertip olunmuş birtakım ücretli cellâtlardan göstermek istediler. 1535 (1) (1.1) Her

ne hâl ise bu facia ile umum üzerinde vakar ve iktidar ve hükûmetin bir misal-i zihayat ı olan sadr-ı celilü'l-içtihat elden giderek yerine gelen Ahmet Paşa'da ise selefinin sayesi kadar bile haysiyet olmad ı ğ ından herkese tecrübe-i tali ve azmayış-i istidat için bir meydan-ı cesaret açıld ı ğ ı gibi o zamana kadar merhumdan hicap etti ğ i cihetle istedi ğ i gibi tezyif-i gayır ve tavsif-i nefse muktedir olamayan Sinan Paşa, kendince eş ed-i rükeba bildi ğ i Lâlâ Mustafa Paşa'n ın İran üzerindeki hareketlerini sırf-ı bataete, bütün bütün gayretsizliğe isnat eder ve (2) (2.1) serdarlık kendinde olmak lâz ım gelse bir kaç ay içinde Tebriz ve İsfahan ve belki Kirman ve Horasan'ı zir ü zeber ederek şah ın kellesini bile divan-ı humayun'a gönderme ğ e iktidar ından dem vururdu. 1536 Sinan Paşa'n ın bu lâklâkiyat-ı hod-fûru şanesine giran-

262 kıymet bir takım hedayas ı da / inzimam eyledi ğ i gibi Tiflis muhasaras ında Lâlâ Mustafa Paşa'ya bir - tavr-ı lâkaydane isnat olundu ğ undan İran serdarlığı dokuz yüz seksen yedi evahirinde Sinan Paşa'ya tevcih olundu.

1537 (1) Cezmi Erzurum'a geldi ğ i zaman ise Sinan Paşa daha İstanbul'dan hareket etmemiş ve yerine kaymakam nasbetti ğ i Van Beylerbeyi Hüsrev Mehmet Paşa, Serdar' ın kudümüne intizaren hiçbir işe el sürmemek mesle ğ ini iltizam etmiş oldu ğ undan Cezmi, ordu merkezince bir muavenet görmekten ümidi kesmiş ve (2) böyle serdars ız bir orduda Osman Paşa'dan istimdatta dahi hiçbir faide olamayacağı n ı katiyen teyakkun eylemiş idi. 1538 Bununla beraber Cezmi, devleti taraf ından kendine ihale olunmuş ve hatta kendine münhas ır gibi gösterilmiş bir hizmetten subet ve hatta istihaleyi bahane ederek geri durma ğ ı kadr-i hamiyetine yak ı ş t ı ramayan merdan-ı himmetten idi.

1539 Hele bihakk ın iştihar ına hizmet edecek öyle fevkalâde vakaların içine sokulmak zaten en büyük arzular ından oldu ğ u gibi dünyada intisap edebildi ğ i ashab-ı himmetin hemen cümlesinden ziyade sevdi ğ i Adil Giray'dan gelme bir teklifi reddetmek nazar ında namusunu kendi eliyle ihlâl eylemek derecelerinde bir tenezzül, bir gayretsizlik görünür idi.

1540 O cihetlerle en büyük meziyeti subetden sühulet tevlit etmek olan

263 / kuvve-i irfan ına güvenerek, aldığı emrin esbab-ı icras ını kendi kendine ihzar etmeği göze aldı. 1541 (1) Hayat ını kurtard ığı cihetle kendisine en sad ık refik olacağından emin bulunduğu Pertev'i taharri ile doğruca Şamahî'ye azimet ederek onun hanesine nüzul eyledi ve (2) meram ını gerek Mirza Ömer'e, gerek Pertev'e etraf ıyla ifham etti.

1542 (1) Cezmi, zaten Farisî bilir ve (2) lisan ındaki istidat ile her türlü telâffuzu taklit eyler idi. 1543 Farisî ise Pertev'in ata lisan ı idi.

1544 Uzun uzadı birtak ım müzakerelerden sonra kıyafetlerini tebdil ile Osmanlı süvarisinin tasallutundan İran'a çekilmekte olan Revan halk ına kararı ş arak huduttan geçmeğe karar verdiler.

1545 (1) Şamahî'de bir de Safiy nam ında bir Acem var idi ki (1.1) (1.1.1) İran hükûmeti zaman ında Mirza Ömer kendisini bir cinayetten dolayı mahkûm olduğu ceza-y ı idamdan kurtarmış ve (1.1.2) Pertev ise her hâline, her fiiline teşrik eylemiş idi, (2) Pertev'in ihtarı ile onu da yanlar ına aldılar.

-30-

264 1546 (1) Şamahî'den çıkacakları günün sabah ı idi ki (2) Mirza Ömer hazin bir tav ır ile Cezmi'ye tevcih-i hitap ederek (2.1) "(2.1.1) (2.1.1.1) Siz / bu haneye bir melek-i müekkil gibi nazil oldunuz, (2.1.1.2) oğlumu kurtard ınız, (2.1.1.3) beni sıyanet ettiniz. (2.1.2) Bu kadar ihsanlar ın ıza müstağrak olduk. (2.1.3) Kız ımı da terbiyeye himmet eylediniz. (2.1.4) Çocuğa ne kadar muhabbetim olduğunu bilirsiniz. (2.1.5) (2.1.5.1) İhtiyarlık vücudumda takat bırakmad ı, (2.1.5.2) kendimde pek fena birtak ım hâller hissediyorum. (2.1.6) (2.1.6.1) Cenab-ı Hak bilir ama (2.1.6.2) bizim r ıhlet yak ındır. (2.1.7) O kadar terbiyeden sonra ben burada kız ımı kime verebilirim? (2.1.8) (2.1.8.1) Çocuk masumiyeti cihetiyle ettiğiniz lâtifeleri bütün bütün cidde hamletmiş, (2.1.8.2) hâlâ kendisini size malik kıyas ediyor. (2.1.9) (2.1.9^{ara}) Hüda bilir iş kendime ait olduğu için söylemiyorum. (2.1.10) (2.1.10.1) (2.1.10.1.1) Sinnime hürmet buyurunuz da (2.1.10.1.2) tecrübeme itimat ediniz, (2.1.10.2) (2.1.10.2.1) (2.1.10.2.1.1) (2.1.10.2.1.1.1) akraba tarifıyla görmediğiniz bir kad ını tezviç etmek[]

veyahut (2.1.10.2.1.1.2) soyu, mezhebi namalûm esirciler hanesinde büyüme ş, bin erkek kar ş ı s ında dola ş m ı ş bir cariyeye almaktan ise (2.1.10.2.1.2) bildi ğ iniz, okuttu ğ unuz ş u çocu ğ u alsanız, terbiyesini kendi istedi ğ iniz gibi ikmal etseniz (2.1.10.2.2) hanenizde kad ı nlardan çok ş efkatli, cariyelerden çok itaatli bir refika bulundurmu ş olurdunuz." demekle Cezmi (2.2) "(2.2.1) (2.2.1.1) (2.2.1.1.1) Vallah ben çocu ğ un hem ş eklini, hem hâlini be ğ enmiyorum desem (2.2.1.2) yalan söylemi ş olurum. (2.2.2) (2.2.2.1) Söyledi ğ iniz lak ı rd ı lar da tamam ı yle hakikate mutab ı kt ır, fakat (2.2.2.2) yalnız sahibinden hayvan veya efendisinden esir alır gibi peder muvafakat ı yle k ız almak mütalâama tevafuk etmiyor. (2.2.3) (2.2.3.1) Ayşe e büyüsun (2.2.3.2) (2.2.3.2.1) e ğ er beni / isterse (2.2.3.2.2) kemal-i memnuniyetle alır ım." sözleriyle mukabele eyledi.

265 **1547** (1) İhtiyar, Cezmi'nin bu ifade-i makulesine kar ş ı (1.1) "(1.1.1) İ ş bu dereceye geldikten sonra ötesi Cenab-ı Hakk' ın takdirine bakar. (1.1.2) Siz, ş imdilik Ayşe'ye yalnız ufak ık bir ni ş an b ırak ın ız. (1.1.3) (1.1.3.1) O, sizi be ğ enmezse (1.1.3.2) sonra ni ş an ın ız ı reddeder. (1.1.4) (1.1.4.1) Siz onu istemezseniz (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) ni ş an de ğ il, hatta arada nikâh bile olsa pederinin evine göndermek yine elinizdedir." yollu arz-ı meram edince Cezmi, bilatereddüt parma ğ ında bulunan bir ufak yakut yüzü ğ ü ç ıkardı, (2) ni ş an olarak Mirza Ömer'e teslim eyledi. **1548** (1) Hemen o ak ş am Cezmi, yan ında bulunan üç bin alt ın ı üç ayrı kemere yerle ş tirdi, (2) kemerlerin birini kendi, di ğ erlerinin her birini de refiklerinin biri ku ş and ı. **1549** (1) Şamahî'den ç ıkt ı lar, (2) Revan'a do ğ ru yürüdüler, (3) hududa yakla ş ınca bir تنها sahrada bir a ğ a ç dibine çekildiler, (4) arkalar ından elbiselerini att ı lar, (5) beraber getirdikleri birer kat Acem esvab ın ı giydiler, (6) İran dahillerine do ğ ru çekilen Revan firarîlerine kar ı ş t ı lar. **1550** Nereli olduklar ın ı soranlara Cafer Pa ş a'n ın hücumunda katli-i am görmü ş ve tahrip edilmi ş olan Sar ı Gütid nam ında bir köyden olduklar ın ı haber verirler idi.

266 **1551** (1) Tedbirlerini kemal-i maharetle icra ettikleri için hududu / pek kolay geçtiler ve (2) yolda hiç bir maniaya tesadüf etmeksizin Kazvin'e vas ıl oldular.

1552 (1) Cezmi'de gerek Adil Giray'a ve gerek Perihan'a mektuplar var idi, fakat (2) Sadık'la İbrahim yolda telef oldukları için onlara takarrüp etmeğe elinde bir vasıta yok idi. 1553 (1) Kazvin'de hiçbir kimseyi bilmez idi ki (2) maksuduna vüsul için istimdat eylesin. 1554 (1) İran'ın adap ve adatına tamamıyla vakıf değildi ki (2) (2.1) kendi kendine bir çare bulsun da (2.2) saraya dahil olabilsin. 1555 (1) (1.1) Ne kadar itab-ı efkâr eyledi ise (1.2) hemen her zamanda, her mekânda istihsal-i emel için en müessir vasıta olan bezl-i nükuttan başka işine yarayacak bir tedbir tasavvur edemedi. 1556 Hemen içtimagâhlarda korucu takımını ile ülfete iptidar ederek ziyafette, hediye Hatemane bir saha ibraz etmeğe ve kendini dünyanın en birinci ashab-ı servetinden göstermeğe başladı. 1557 (1) Bir ay kadar uğraşa uğraşa korucular arasında ikisini buldu, (2) onlarla ülfeti kıztırdı, (3) birkaç günler görüşükten sonra zekâsında olan kuvve-i fevkalâde ile ikisinin de ahlâkını tamamen temyiz eyledi, (4) kendilerini daire-i mahremiyete aldı.

267

1558 (1) O sırada Pertev'le Safiy de sair korucularla görüşürler ve / (2) Cezmi'nin emri üzerine kendi görüşükleri adamları ziyafet ile, hediye ile tatyipte kusur etmezler idi.

1559 (1) Nihayet bir gün Cezmi, cüret-i mutadesiyle her muhatarayı gözüne alarak konuştuğu Sünnî koruculardan Musa Kâzım'a kendisi Kırım hanının dairesi muteberanından olduğunu ve Adil Giray'a biraderi tarafından para ve hedaye getirdiğini söyledi ve (2) (2.1) bu maksadına hizmet edebilirse hakkında gerek hanzadenin, gerek kendinin her türlü ihsanı mebzul olacağına vaat eyledi.

1560 (1) Musa Kâzım, namuslu, hayır-hah, mezhebine, mezhepdaşlarına kemaliyle muhip bir adamcağız idi, fakat (2) Cezmi'nin teklifini kabul edecek kadar cesarete malik değil idi. 1561 Binaenaleyh işin refik ve hemşehrisi olan Abbas'a açılmasını rey eyledi. 1562 (1) (1.1) Cezmi de Abbas'ı işe yarar, mezhebine muhip bir adam görmüş ise de (1.2) ahlâkında tamahkârlık hisseylediği için bu nakısanın herifi hiyanet derecesine sevk edip etmeyeceğini anlamadıkça Abbas'a açılmağa cesaret edemezdi. 1563 Bu meselede Musa Kâzım'ı uzun uzadı istintak eyledi.

1564 Abbas' ın baya ğ ı tafsilât ı ile tercüme-i hâlini okurmuş gibi her hâlini öğrendi. 1565 Abbas' ın korkulacak kusuru "paracanlı" lı ğ ı na münhas ır oldu ğ una emniyet has ıl eyledi. 1566 Kendi ise maksad ına / sarf için üç bin altına malik olarak Kazvin'e vas ıl oluncaya kadar hayvan, libas mübayaasıyla beraber elindeki vedian ın hemen yüzde birini sarf etmedi ğ inden ve mevcudunun bakiyesi o zamanlar hükmünce İran korucular ın ın kâffesini iştiraya kâfi oldu ğ undan Abbas' ın tamah ın ı iş bozacak kadar muz ır bir hâl addetmedi. 1567 Hemen o gün Musa Kâz ım vas ıtasıyla Abbas' ı buldurdu. 1568 Ona da biperva keşf-i raz eyledi. 1569 Abbas' ın tamahkârlı ğ ı kadar cüreti de var idi. 1570 O cürete ise böyle işlerde tamahkârlı ğ ı bir kat daha kuvvet verirdi. 1571 (1) Binaenaleyh Cezmi'nin teklifini bilâtereddüt kabul ederek (1.1) "(1.1.1) Hanzade elbette sizi bilir. (1.1.2) (1.1.2.1) Kap ıdan olmazsa pencereden yan ına girmekte bir mani yoktur. (1.1.3) Yar ın gece ben hanzadenin penceresi altında nöbetçiyim. (1.1.4) Refikim de yalnız Kâz ım'd ır. (1.1.5) (1.1.5.1) Biz korucuyuz, (1.1.5.2) yan ım ızda kement bulunmak âdettir. (1.1.6) (1.1.6.1) Tacirler pazar ında pek güzel ipek kementler var, (1.1.6.2) (1.1.6.2.1) Kâz ım'a sipariş buyurunuz (1.1.6.2.2) on üç on dört arş ın kadar bir tanesini tedarik eylesin. (1.1.7) (1.1.7.1) O boydas ın ı pek çok olsa üç alt ına verirler. (1.1.8) (1.1.8.1) Size gündüzden bahçenin kap ısı nı gösteririm, (1.1.8.2) gece de açık bırak ır ım. (1.1.9) (1.1.9.1) Saat beş alt ı raddelerinde gelirsiniz, (1.1.9.2) kemendi pencereye atar ız. (1.1.10) (1.1.10.1) Ç ıkar, (1.1.10.2) hanzadeye hediyelerinizi takdim eylesiniz. (1.1.11) Ben aşa ğ ıda beklerim (1.1.12) (1.1.12.1) (1.1.12.1.1) istedi ğ iniz kadar oturursunuz, (1.1.12.1.2) işiniz bitince inersiniz, (1.1.12.1.3) hizmetimize mükâfat olarak / bize elli şer alt ın verirsiniz, (1.1.12.2) maksat has ıl olur." cevab ını verince Cezmi hemen kesesini meydana atarak kement paras ından maada ikisine defaten yüzer alt ın ita etti, (2) Hanzadeyi gördükten sonra iki şer kat ın ı daha verece ğ ini ilâve eyledi.

1572 (1) Abbas, tamahkârlı ğ ın ın izhar ın ı vakar-levendanesine mugayir görerek ald ı ğ ı ihsana mukabil (1.1) "(1.1.1) Hay ır! Bu hizmet için verdi ğ iniz para bile çoktur. (1.1.2) Hanzadeyi gördükten sonra tekrar ihsan ın ız ı alma ğ a utan ır ım. (1.1.3) (1.1.3.1) Siz iş buyurun (1.1.3.2)

(1.1.3.2.1) biz görelim, (1.1.3.2.2) lâyıık olduğumuz ücreti istemekten çekinmeyiz." sözleriyle Cezmi'yi bir tebessüm-i arifaneye mecbur eyledikten sonra lâzım olan kemendin iştirasının da kendi uhdesine alarak ve güya iş kendine ait imiş gibi ertesi gecenin unutulmamasını Cezmi'ye tavsiye eyleyerek işine azimet eyledi.

1573 (1) (1.1) (1.1.1) Saray-ı şahîde Gazi Giray dağdağası unutulmuş, (1.1.2) Şehriyar'ın Adil Giray'a tasallutu da nihayet bulmuş ise de (1.2) Sadık'la İbrahim'in avdetinde görülen tehirlere ashab-ı meşveretçe pek büyük endişeleri mucip olmağa başladı. 1574 (1) Şehriyar, bu tehirin devamı maksadını tehir ettiği için mustarip olur, (2) Adil Giray ile Perihan'ı mektupları ele geçirmiş olmak vahimesi bin türlü helecana

270 düşürdü. 1575 / Binaenaleyh yine hiç olmazsa iki gecede bir Adil Giray'ın odası Şehriyar ile Perihan'ın ya ikisinden veya ikisinin birinden hâlî kalmamağa başladı. 1576 (1) Bunlar, bir yere toplanırlar (2) türlü türlü mütalâalarla itab-ı efkâr ederler, (3) birbirlerinin sözünden kendi arzularına göre çıkarabildikleri mana ile teselli bulur, (4) dağlılırlardı.

1577 (1) (1.1) Böyle endişe gecelerinin birinde ki Şehriyar, Şah'ın hizmetine gitmiş, (1.2) Perihan ise meydanı تنها bularak Adil Giray'ın odasına can atmıştı, (2) (2.1) iki âşık karşı karşıya geldiler, (2.2) gönüllerinin ıstırapıyla beraber sıcağın da ifrat derecede bulunması cihetiyle biraz hava almak için (2.2.1) odanın ne kadar penceresi var ise cümlesinin dört kanadını birden açarak ve kendileri bir köşeye çekilerek hasb ihale başladılar. 1578 (1) Mektupların tutulmadığına bir kuvvetli delilleri vardı ki (2) o da adamları Kazvin'den çıkardı iki üç ayı geçmiş olması idi. 1579 (1) (1.1) Eğer mektuplar tutulmuş olsa idi o zamana kadar elbette iş meydana çıkmış olacağına ve hâlbuki hiçbir taraftan meseleye dair bir ses zuhur etmemesine nazaren adamlarının bieyyihâl Osmanlı mülküne girdiklerine tamamıyla hükmederlerdi. 1580 Bunların Osmanlı mülküne girmeğe muktedir olup da oradan çıkmağa muktedir olamıyorlarına bir sebep-i makul tasavvur edemezlerdi.

271 1581 (1) İşte Adil Giray ile Perihan, teşebbüslerinin avakıbına ve münasebet düştükçe hâlât-ı muhabbete dair uzun bir muhavereye dalmış oldukları sırada idi ki (2) oturdukları köşenin sağ canibinde olan

pencereden bir hareket, bir teneffüs sesleri gelmeğe başladı. 1582 (1) Biçareler fena hâlde ürktüler, (2) hayretlerinden vücutları nın nın bir zerresinde bile harekete iktidar kalmadı. 1583 Dikkatlerini ve belki havass-ı batınlarının nın cümlesini o cihete vakfettiler. 1584 (1) Aradan bir dakika geçer geçmez işittikleri ses hem ziyadeleşti, hem (2) odaya bütün bütün yaklaştı. 1585 (1) Tabîdir ki (2) meclis-i mahremiyetlerine takarrüp edip gelen mahlûk kendilerine göre hademü'l-lezzat olan mevtin kara habercisi kabilinden idi. 1586 İki birden can havli, hicran korkusu ile yerlerinden fırladılar. 1587 (1) Perihan, carının kaparak odadan çekilmek ve Adil Giray kılıcına sarılarak o belâ-yı nagehzuhuru karşılamak azminde idi ki (2) pencereden yanlarına bir gölge ve müteakiben abasına bürünmüş bir adam atıldı. 1588 (1) Adil Giray meyusane bir tehevürle o hayal-i hailin üzerine yürüdüğü sırada misafir-i semger-nümayiş arkasından abasını atınca gördü ki (2) birkaç aydan beri kudümüne intizar eylediği Cezmi'dir. 1589 Biçarenin zihnine istilâ eden deşet düşman-ı can kıyas eylediği bir

272

mahlûkun kendince bir tevfik-i müşahhas / olduğunu görmesi üzerine o kadar şiddet, o kadar süratle meserret ve itminana münkalip olmuş idi ki kalbinde zuhur eden helecanların şiddetinden bir söz söylemeğe ve hatta vücudunun bir uzvunu tahrik etmeğe muktedir olamaksızın elinde yalnız kılıçla timsal-i hevlo olmak için yapılmış bir tasvir-i mücessem gibi bulunduğu yerde dikilmiş kalmış ve Perihan ise Cezmi'yi bilmediği cihetle uğradığı hevil ve ıstırabı defe bittabi muktedir olmadı ise de Cezmi'ye görünmeden odadan çıkmağa vakit bulamadığına ve görüldükten sonra çıkmak lâzım gelse mülâkat-ı mahremanelerinin tevlit edebileceği şüpheler, ayn-ı hakikat rengine gireceğine nazaren dünyada kaç türlü tedbir tasavvuru mümkün ise seyyale-i berkiye kuvvetiyle hemen hepsi birden hayalinden geçerek nihayet eğer vaka şayi olursa bu mülâkatı da mutat olan müzakere meclisleri kabilinden göstermeğe karar verdi, akıbet-i hâle intizaren makamında sebat eyledi.

1590 (1) Perihan'ın bulunduğu mevki yan düşmek cihetiyle Cezmi kendisini görmediğinden meclisi bütün bütün تنها kıyas ederek ve şuhmeşrepliğini ele alarak (1.1) "(1.1.1) Maşallah Şehzadem! Davet ettiğiniz bendegânınız ne kadar hüsn-i kabul buyuruyorsunuz. (1.1.2) Bu kılıç da

mihman-nüvazlık lâzımlerinden mıdır" deyip de Adil Giray'dan (1.2) "(1.2.1) Cezmi Allah müstahak ın ı versin, (1.2.2) odaya pencereden mi

273 girilir." cevab ın ı al ınca (1.3) "Kapıda mani bulununca pencereden / değil, damdan bile girmek caizdir." yollu mukabele eyledi. 1591 (1) Perihan, Cezmi sözünü işittiği gibi ettikleri telâş ın, uğradıkları dehşetin ne kadar beyhude, ne kadar mevhum bir şey olduğunu düşünerek zanniyat ile hakayık beynindeki mugayireti hatırına getirdi, (2) kahkaha ile gülmeğe başladı.

1592 Cezmi, hande sadasıyla beri tarafa dönüp de yanlarında car içinde bir kad ın bulunduğunu görünce fena hâlde şaşırıldı. 1593 (1) (1.1) Perihan'ın çehresi meydanda değilse de bir şaire göre endam ve hıramından güzelliğini tahayyül etmek mukarrer olduğu için böyle bir meclis-i muhabbeti bozmak mizac-ı rindanesine dokundu. 1594 Bu münasebetsizliğine fikrinde özür bulurdu. 1595 Çünkü İran'a davet ve odaya zaruret üzerine gelmişidi. 1596 (1) Fakat Adil Giray'ın fikrini hizmet-i millete münhasır bildiği için davetine itba edip de dakikada bir kere nefsinin ecelin pençesine atarcasına yüz bin muhatara geçirerek bir muharip devletin pay-ı tahtına kadar girmediği göze kestirmiş iken hanzadeyi öyle bir bezm-i şevka şevk-i visal içinde görünce geldiğine kalben adeta nedamete başladı gibi bu teessürünü bazı imalarla olsun izhar etmekten kendini alamayarak (1.1) "(1.1.1) Yalnız olmadığ ın ızı bilse idim (1.1.2) taciz

274 etmezdim" deyince Adil Giray (1.2) "(1.2.1) Meclis yine / yalnız demektir. (1.2.2) (1.2.2.1) Şu gördüğün vücut Perihan'dır ki (1.2.2.2) (1.2.2.2.1) neye teşebbüs olunacaksa (1.2.2.2.2) onun ile beraber teşebbüs olunacak." dedi ve (2) Şirvan'ın hâline ve Cezmi'nin yollardaki sergüzeştine dair biraz malûmat alındığı gibi İbrahim ile Sadık'ın telef olmasına bir çok teessüfle beraber o zamana kadar bir mana veremediği tehiratın hikmetini, pencereden girmeğe muvaffakiyeti ve buna hizmet eden korucuların suret-i meclûbiyetini öğrendikten sonra ilerisi için edilecek hareketi müzakereye iptidar eyledi.

1597 (1) Perihan, terbiye ve zarafeti iktizasınca Adil Giray ile Cezmi'nin gizli bazı sözleri de olabileceğini mütalâa ederek (1.1) "(1.1.1) Cezmi'nin burada bulunması pek de benim yahut Şehriyar'ın burada

bulunmam ıza benzemez. (1.1.2) (1.1.2.1) Ben gideyim de (1.1.2.2) sabaha kadar etraf ın ız ı kollay ım. (1.1.3) (1.1.3.1) Siz konuşur, (1.1.3.2) müzakere edersiniz. (1.1.4) (1.1.4.1) Yar ın Cezmi Bey korucu zabitlerinden Ali Kuli Afşar'a müracaat etsin, (1.1.4.2) aç ıktan olarak bana gelsin (1.1.4.3) day ımdan mektubunu, hediyesini getirsin, (1.1.4.4) hanlara kendisi Şemhal'in adamlar ından olduğunu ve Şemhal Osmanlılardan bizar olarak hem İran'ın tedabir-i harbiyesine muavenet ve hem de (1.1.4.4.1) güya beni burada hanlardan birine tezviç ile Dağ ıstan ve İran asabiyetleri aras ında olan irtibata kuvvet vermek için mümkün olur ise kendi firar edip gelmek ve

275 (1.1.4.4.2) mümkün olamazsa akrabas ından / birini göndermek azminde bulunduğunu söylesin." dedi ve (2) Cezmi (2.1) "(2.1.1) (2.1.1.1) Öyle söylersek (2.1.1.2) bütün bütün de yalan olmaz, çünkü (2.1.2) (2.1.2.1) burada ciddî bir teşebbüs olduğu tahakkuk ederse (2.1.2.2) Şemhal, biraderini göndermek niyetindedir." cevab ın ı verdi. 1598 (1) Perihan (1.1) "(1.1.1) Ya biraderi Osman Paşa'ya kerimesini verdi. (1.1.2) Onun gelmesi nasıl olur? (1.1.3) İran devletinin bundan sonra Tocalâvik'e itimat etmesi mümkün müdür?" yollu mukabele etti. 1599 (1) Ona da Cezmi'den (1.1) "Tocalâvik'i değil diğer biraderi Danyal Bey'i gönderecektir." cevab ın ı aldı. 1600 (1) (1.1) "(1.1.1) Danyal Bey'in bana muhabbeti Şemhal'den de ziyadedir. (1.1.2) (1.1.2.1) O gelirse (1.1.2.2) bizim için pek büyük hay ırlar ümit olunur. (1.1.3) (1.1.3.1) Siz müzakerenize bak ın ız, (1.1.3.2) ben etraf ı dolaşay ım" diye söylenerek odadan çekildi.

1601 (1) Cezmi ile Adil Giray تنها kald ılar, (2) şu yolda sohbete başlad ılar: (1602 (1) Cezmi, Perihan' ın Şemhal (1.1) "Beni ümeradan birine vermek üzere gelecek." yolunda olan lak ırd ıların ı söylediği zaman Adil Giray' ın çehresinde has ıl olan korkunç korkunç tagayyürlerden gönlündeki ıst ırab- ı aşk ı defaten anlam ı ş t ı).

1603 (1) Cezmi- (1.1) Cezmi bendeniz, nazar ın ızda yine evvelki Cezmi'dir. []

1604 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Kıymetin bin kat ziyadeleşti demek istiyorsun. []

276

/ 1605 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Ara s ıra münasebetsizlik edersem (1.1.2) infial buyurulmaz ya! []

1606 (1) Adil- (1.1) Ne gibi münasebetsizlik []? []

1607 (1) Cezmi- (1.1) Böyle bezm içinde rezm tertibat ıyla uğra şma ğa bir türlü akl ım ermedi. []

1608 (1) Adil- (1.1) Bezm değil, müzakere meclisinde idik. []

1609 (1) Cezmi- (1.1) Kad ınlarla müzakere [].... []

1610 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Evet! Biraz garip görünüyor ama (1.1.1.2) Perihan anlamad ı ğ ın kad ınlardan değil. (1.1.2) Bundan evvel şah olan İsmail'in cülûsuna o sebep olmuştur. (1.1.3) Yalnız tedbir ile de değil, hem tedbir ile, hem şim şir ile []. []

1611 (1) Cezmi- (1.1) Arslanlar refikas ın ı yine kendi cinsinden intihap eder. []

1612 (1) Adil Giray- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Sonra (1.1.1.1.1) Şah İsmail'i de o telef etti diyorlar ama (1.1.1.2) iftiradır. (1.1.2) (1.1.2.1) Vallah iş öyle değil, (1.1.2.2) hiç ne münasebet! []

1613 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Efendimiz, iftirayı eden ben değilim. (1.1.2) Hüsn-i şehadet yolunda bu kadar telâ şa ihtiyaç yok. []

1614 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Hay ır (1.1.1.1) şayet sen de işitirsen, (1.1.1.2) teşebbüste gönlüne bir şöğüklük gelir diye söylüyorum. []

1615 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Bendeniz hâlâ teşebbüse ıs ınamad ım ki (1.1.2) gönlüme şöğüklük gelmesini tasavvur buyuruyorsunuz. []

277

/ 1616 (1) Adil- (1.1) Niçin []? []

1617 (1) Cezmi- (1.1) Evvelâ teşebbüsü bilmiyorum. []

1618 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Söyleyeyim. (1.1.2) (1.1.2.1) Burada Çerkes takım ın ın hayli kuvveti var, (1.1.2.2) Şah bir alil adam. (1.1.3) (1.1.3.1) Hamza Mirza'n ın meziyeti yig itli ğe münhas ır, (1.1.3.2) dünyada başka bir şeyden haberi yok. (1.1.4) (1.1.4.1) Abbas hem burada değil, hem (1.1.4.2) dört yaş ında. (1.1.5) (1.1.5.1) Vezarete bulunan Mirza Süleyman oldukça akil bir şey ise de (1.1.5.2) edaniden gelme olduğundan gerek hanlar, gerek

asker kendisinden pek müteffirdir. (1.1.6) Umum İran'da Perihan'ın binde biri kadar infaz-ı hükme muktedir kimseyi bulamazsın. (1.1.7) Etrafıyla düştük herkesi ayaklandırmak pek kolay olacak. (1.1.8) (1.1.8.1) Hem ahlâkına, hem dirayetine itimat olunur bir vasıtamız yok idi de (1.1.8.2) seni onun için getirttik. (1.1.9) (1.1.9.1) (1.1.9.1.1) Şimdi Safevî hanedanının azasını şuradan toplayıversek de (1.1.9.1.2) İstanbul'a göndersek (1.1.9.2) makbul olmaz mı zannedersin. []

1619 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Anladım Şehzadem! (1.1.2) (1.1.2.1) Safevî hanedanının aleyhine isyan tertip ediyorsunuz da (1.1.2.2) o hanedanın azasından bir kadın ile nasıl müttefik oluyorsunuz? []

1620 (1) Adil Giray- (1.1) (1.1.1) Evet, âlemin hâli bu kadar garip olduğunu ben de bilmezdim. (1.1.2) (1.1.2.1) Söylediğim aklın haricinde görünüyor, fakat (1.1.2.2) sahihtir. []

1621 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) O kadar da dirayetiniz, irfanınız ile beraber gös-/terdiğiniz saf-derunluğa insan hayrette kalır. (1.1.2) (1.1.2.1) Kendini biraderi aleyhine sizinle müttefik gösteren bir kadına nasıl inanırsınız, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) kardeşinin, hanedanının saltanatını yıkmağı tasavvur etmesinden ise (1.1.2.2.2) sizin hayatınıza kasetmesi daha melhuz değil midir? []

1622 (1) Adil- (1.1) Perihan'dan bana hıyanet tasavvurunda bulunma! []

1623 (1) Cezmi- (1.1) Niçin []? []

1624 (1) Adil- (1.1) Pek inceden ince sual etmeğe başladın. []

1625 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Müsaade buyurursanız (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) sual etmeyeyim, (1.1.1.2.2) vicdanınıza tercüman olayım, (1.1.2) (1.1.2.1) seviyorsunuz da (1.1.2.2) onun için [] değil mi? []

1626 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Farzet ki (1.1.1.2) seviyorum, (1.1.2) ne lâzım gelir? []

1627 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Ne lâzım gelecek (1.1.2) (1.1.2.1) maşukayı her fenalıktan tecrit etmek muhabbetin şanıdan olduğundan sözüne inanır, (1.1.2.2) böyle mehlekelere düşersiniz. []

1628 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Sen insana her sırrını söylemek mi istiyorsun? (1.1.2) O da beni seviyor. []

1629 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Vay! İki âşık maşuk bu تنها meclis-i ülfetlere, bu gecelerce muhabbetlere kanaat buyuramadınız, (1.1.2) efendimiz ona hayatınızın mihr-i müccel tayin ediyorsunuz, (1.1.3) o da efendimize cihaz olarak bir koca taht-ı saltanatla gelmeğe çalışıyor öyle mi? []

1630 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Güzel hülâsa ettin. (1.1.2) (1.1.2.1) Bir
279 yerinde eksik var, / (1.1.2.2) Perihan da benim gibi Sünnî'dir. (1.1.3) (1.1.3.1) Ne dersin Cezmi, (1.1.3.2) şairane bir teşebbüs değil mi? []

1631 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) İnsanın hayalini avalim-i ulviyenin en yüksek tabakalarına kadar sevk ediyor. (1.1.2) Hayalin parlaklığı kadar icrasında da kabiliyet olsa!... []

1632 (1) Adil Giray- (1.1) (1.1.1) Sultan Selim'in, Sokollu'nun biri karaları zaptederek, biri deryaları birleştirerek hasıl etmek istedikleri ittihad-ı İslâm maksadını Şiîler elinde esir iken Sünnî bir kızın yardımıyla vücuda getirebilirim - (1.1.1^{ara}) gerçekten söylüyorum- (1.1.2) şairane bir hayal değil midir? []

1633 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Efendimize arzettim, (1.1.1.2) eğer kabiliyet olsa!.. (1.1.2) (1.1.2.1) Hayalin şairane olduğunu zannedirim ki (1.1.2.2) kulunuz da hemen efendimize yakın bilenlerdenim. (1.1.3) Bendenizi hayal-i şairanede kudretinize ikna için biçare Sadık ile İbrahim'i feda ederek bin belâlar içinden buralara getirmeğe hiç ihtiyaç yok idi... (1.1.4) (1.1.4.1) Anladık efendim (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) bendeniz de ashab-ı hayaldenim (1.1.4.2.2) siz de []... (1.1.5) Şimdi ciddiyata gelelim. (1.1.6) (1.1.6.1) Eğer bir mani yok ise (1.1.6.2) nasıl olup da işin bu dereceye kadar geldiğini öğrenebilir miyim? []

1634 (1) Bu sual üzerine Adil Giray (1.1) "Vakanın suret-i zuhuru aslından daha gariptir." mukaddemesiyle söze başlayarak Şehriyar ile olan
280 macerayı ve mecburiyetle yalandan başladığı bir işin / bin renge döküldükten sonra nasıl bu kararı intaç eylediğini ber-tafsil hikâye etmekle

Cezmi, iki kad ın kuvvetiyle bir devlet fethetmek Adil Giray'a mahsus harikalardan oldu ğuna dair bazı lâtifelerden sonra iki rakip aras ında bulunmak iki ate ş ortas ına dü Őmekten daha muhataralı oldu ğuna, İran' ın mezheb-i daiyesi husul-i emele suret-i katiyede mani olaca ğ ına, taht-ı saltanatta Tahmasp' ın o ğlu oturup dururken Şehzade Bayezit vakas ın ı tenzire çalı Ő ırcas ına bir teşebbüste bulunmak kâr-ı ak ıl olmad ı ğ ına dair zihninde ge çen tasavvurlar ı birer birer arzeyledi. 1635 (1) Cezmi'nin lak ırd ıllar ında ise Adil Giray' ın dü Őünmedi ği hiçbir söz yok idi, fakat (2) o muhataralar zaten kendi zihnine geldi ği zaman tesir etmedi ği hâlde başkas ı taraf ından ihtar olundu ğu zaman da hükümsüz kalmak tabiî idi. 1636 (1) Bir müddetçik Perihan'dan işitti ği ve mücerret ondan işitti ği için ayn-ı hakikat görmek istedi ği delâili -ki (2) yukarıda beyan olunmu Ştu- Cezmi'ye kabul ettirmek istedi. 1637 (1) Muhatabı ndan kanaat görmeyince (1.1) "(1.1.1) Bu dereceye var ıldı ıktan sonra geri gidilmenin ihtimali yoktur. (1.1.2) (1.1.2.1) İhtimali olsa da (1.1.2.2) ben dönmem. (1.1.3) (1.1.3.1) Hatta maksad ım yalnız Perihan'a temellük olsa idi (1.1.3.2) yine yolunda feda-y ı can etmekten çekinmezdim. (1.1.4) (1.1.4.1) Şimdi can ımdan ziyade

281 sevdi ğim bir masume bana mezhebim nam ına ittihad-ı İslâm'a bir hizmet / teklifinde de bulunursa (1.1.4.2) teşebbüsün muhataras ı ümidine velev ki bin kat galip olsun tereddüt göstermekli ğimin ihtimali var mıdır? (1.1.5) (1.1.5.1) Muharebe meydanlar ında her dakika gözümün önünde dola Ő ır iken kirpiklerimi kırpacak kadar bir heyecan verememiş olan ölümden mi kaçaca ğ ım da (1.1.5.2) yirmi yaş ında bir kız ın Şifler elinde kalm ı Ő iken benden ziyade kendi mezhebinin alâ-y ı şanı n ı dü Őünen bir mele ğin yanında rezil mi olaca ğ ım." diyerek azm-i katîsini beyan ile yüzüne bak ılmaz derecelerde bir azap peyda ettikten sonra (1.2) "(1.2.1) Sen Osmanlı ordusunun şehsüvar-ı celâdeti addolunan Cezmi değil misin? (1.2.2) (1.2.2.1) Bir düşman ın ı kurtarmak için at ıldı ğ ın belâ girdab ından bizim iş daha mı tehlikelidir ki (1.2.2.2) bu kadar muhteriz davran ıyorsun. (1.2.3) (1.2.3.1) Maksad ım ız ın.... ((1.2.3.1^{ara}) haydi senin dü Şündü ğün gibi söyleyeyim) hayalimizin kudsiyetini ve hatta şairaneli ğini bilmez iken Şirvan'dan buraya kadar geldin de (1.2.3.2) (1.2.3.2.1) burada mı vehme dü Őeceksin, (1.2.3.2.2) işe mi hâlel getireceksin?" sözleriyle asab-ı

ş ecaatini tahrik eylediğinden Cezmi (1.3) "(1.3.1) Murad ım efendimizin muhatarada olduğunu göstermek idi. (1.3.2) Yoksa bendeniz hiç bir vakit belâdan, afetten korkar, can esirger tak ım ından değılim." dedi, (2) penceresinden a ş a ğ ı çekildi.

282 **1638** Sabah olunca ak ş amki karar vechile do ğ ruca / Ali Kuli Af ş ar'a ve onun vas ıt as ıyla Perihan'a giderek ak ş amdan ald ı ğ ı talimat ı bitamamiha icra eyledi.

1639 ALTINCI FASIL []

-31-

1640 () senesi bahar ın ın evahirine do ğru bir gün ki Mirza Süleyman, sefer tedarikini ikmal ile hudut üzerine yürümek hakk ında her taraf ın vuku bulan takazas ından bizar olarak çad ır ın ı Kazvin kenar ına kurdurmuş idi. 1641 Hülâsa-i tercümelere zirde gösterilen mektupları okuma ğa ba şladı.

1642 mektup []

-1-

1643 Şimdiye kadar devlet-i şahîde etti ğimiz hizmet malûmdur. 1644 Bu serhat f ırkas ıyla Osmanlı'n ın şevketine mukavemet ihtimali kalmadı. 1645 Bizim de, devletimizin de çaresine bak ılmak emri alilerine tavakkuf eder.

1646 imza

İmam Kuli Han []

283

/ 1647 mektup []

-2-

1648 (1) Sayf ve şita demedik, (2) Osmanlı kervan ın ın Tiflis ve Şirvan ile muvaredesini kat' eyleme ğe çalışt ık. 1649 Hidemat-ı meşkûremiz nezd-i şahîde meşkûr olmuş idi. 1650 Şimdiye kadar bunca muvaffakiyetlerimize sebep Osmanlı serdar ın ın infisal ıyla ordu idaresinin hâlî kalmasıdır. 1651 Şimdi ise Sinan Paşa'n ın serdar olarak vürudu tahakkuk eyledi. 1652 Casuslar ım ızdan aldığı m ız haberlere göre mühr-i sadaret de kendisine irsal edilmiş. 1653 (1) Bu fakir bir hayli zamanlar taraf-ı şahîden Osmanlı mülkünde sefir bulunmuş idi, (2) oraların adat ın ı oldukça bilirim. 1654 (1) Ne hacet (2) İran erbab-ı vukufu için dahi benim bildi ğim şeyler meçhul olan ahvalden değildir. 1655 (1) (1.1) Sinan Paşa e ğer filhakika mühr-i sadarete nail olduysa (1.2) üzerimize bütün Osmanlı mülkünün askeriyle hareket etmek mukarrerdir. 1656 (1) (1.1) İran'a o kadar

asker nereden gelir zannında bulunulmasının. 1657 Sultan Süleyman zamanında üzerimize Rumeli'nden bile sevk-i ceş olunmuştu. 1658 (1) (1.1) İran viranelerinde Osmanlı askeri beslenilemez diye meşhur olan mesele de itimat buyurulmasının. 1659 (1) Bu Sinan Paşa, nüfuz-ı kelim ve yesar-ı bipayanı kuvvetiyle Osmanlı askerini sevk ve iaşe-i ceş

284 İran'dan bin kat müşkül olan Tunus / sahillerine, Yemen çöllerine götürmüş ve (2) oraların fethine muvaffak olmuştur. 1660 (1) (1.1) Kendi gayet anut, hod-pesent bir zat olarak her ne işe azmederse (1.2) itmamına kâffe-i iktidarını bezleder. 1661 Uğradığı yerleri bieyyihâl ya emrine itaat ettirmek, ya bütün bütün harap etmek ister. 1662 (1) Tecrübeme itimat buyurulsun, (2) süratle hareket lâzımedendir.

1663 imza

Tokmak Han []

1664 mektup []

-3-

1665 Sinan Paşa'nın uhdesine sadaret tevcih olunduğu ve bir iki aya kadar serhadde dahil olacağı tahakkuk eyledi. 1666 Aldığı mız haberler Osmanlı üserasındandı. 1667 (1) O şerefli kavim, esirlikte bile yalan söylemeği bilmezler (2) itimat buyurula vesselâm.

1668 imza

Emir Han []

1669 (1) Mirza Süleyman, üç mektup ile müeyyet olan bu haber-i haiden nihayet derecelerde ürkerek def-i belâyaya zihnince tedbirler düşünmekle meşgul olduğu bir zamanda idi ki (2) "Nöker" (Uşak)larından biri eline bir arzuhâl ita eyledi. 1670 (1) Arzuhâli aldı, (2) göz ucuyle sahibini taharri etti.

285 1671 (1)Gördü ki (2) karşıсында / gayet pejmürde, gayet çirkin bir derviş duruyor. 1672 Arzuhâlin mealini sadaka talebine haml ile dervişe birkaç para

verilmesini emreyledi. 1673 (1) Derviş de zarifane bir tebessüm ile huzurundan çıktığı, (2) kayıplara karıştı.

1674 Mirza Süleyman biraz vakit sonra yanındaki kâğıtları topladığı sırada dervişin arzuhâline dikkat etti. 1675 (1) Gördü ki (2) arzuhâlin varakası öyle sadaka istidasına benzer bir şey değil, Hint abadisi denilen ve o zamanlarca ekâbir beyninde muhaberede kullanılan kâğıt cinsindedir. 1676 (1) O merak ile bir kere de arzı hâli okumak istedi, (2) açtı, (3) nazara şunları ifadeler isabet eyledi:

1677 suret-i arzuhâl []

1678 (1) "Gaflet buyurulmasının, (2) Şemhal takımını yine cemiyete başladı. 1679 Maksatları Perihan'ı Adil Giray'a tezviç ederek İran'da bir devlet-i Cengiziye tesis eylemektir. 1680 Veliyü'l-nimetimiz olan hanedan-ı Safevî bütün bütün mahv ve münkariz oluyor. 1681 Cezmi Bey namında bir adam Şemhal tarafından memur olarak buraya geldi. 1682 Bu fakir derviş dahi beraber idi. 1683 Cezmi Bey kayboldu. 1684 Tahminime göre korucular arasına karışmış olsa gerektir. 1685 Korucular içinde iki Sünnî dostu vardı. 1686 (1) Birinin namı "Abbas" / (2) birinin "Musa Kâzım"dır. 1687 (1) Onları buldurmak mümkün olur, (2) hakikat-i hâlde biletraf onlardan tahkik buyurulur. 1688 Adil Giray ile Perihan birbirine fevkalgayeye müptelâdır. 1689 Şehriyar Hanım dahi galiba miyancıları buluyor. 1690 Onun maksadını bilemem. 1691 Korucular beyninde düşünülen şeylerin biri de zat-ı alinizi idam etmektir. 1692 (1) (1.1) Sizin vücudunuz aradan kalkmazsa Perihan ve Adil Giray ve Şehriyar Hanım beyninde olan ittifakın neticesi husul bulamayacağını söylüyorlar. 1693 Korucuları tahrik eden Şehriyar Hanım'dır. 1694 Abbas ile Musa Kâzım'ı buldurmak uhdenize lâzımdır."

1695 Mirza Süleyman, bir kere arzuhâli okudu. 1696 İmlâsızlığına, raptırsızlığına baktı. 1697 Hiç ehemmiyet vermemek istedi. 1698 (1) Bir kere de havi olduğu ahbar-ı garibeyi düşündü, (2) hususiyle Şehriyar'ın korucularla kendi aleyhine fitne tertip eylediğini piş-i nazara aldı, (3) hiç olmazsa Şehriyar'dan işi istizah etmemek hem şan-ı dirayetine, hem vazife-

i vezaretine mugayir oldu ğuna hükmetti. 1699 (1) Hemen o geceden saraya gitti, (2) arzuhâli Şehriyar'a takdim eyledi.

1700 (1) Şehriyar öyle hiç ümit etmedi ği bir zamanda, hiç ummad ı ğ ı bir adam ın hiç hayal ve hat ır ına getirmede ği bir mesele için yan ına geldi ğini görünce tabiî mütegayyir olmu şidi, fakat (2) (2.1) arzuhâli okur

287 okumaz hâli tagayyürden teessüre, teessürden gayza, / gay ızdan adeta cünuna intikal ederek hemen Mirza Süleyman' ın bo ğaz ına sar ıl ırcas ına üzerine at ıldı, (2.2) (2.2.1) "(2.2.1.1) Evet! Mirza evet! Bu arzuhâl tamam ıyla doğrudur. (2.2.1.2) Seni öldürtmek için ben adamlar tertibiyle uğra ş ıyordum. (2.2.1.3) Vas ıtalar ım da Abbas ile Musa Kâz ım'd ır. (2.2.1.4) (2.2.1.4.1) Git (2.2.1.4.2) onlar ı arat, (2.2.1.4.3) buldur, (2.2.1.4.4) belki bulduramazs ın. (2.2.1.5) (2.2.1.5.1) (2.2.1.5.1.1) Ne yaparsan (2.2.1.5.1.2) yap, (2.2.1.5.2) Sünnîlerin etraf ın ı ihata et. (2.2.1.6) (2.2.1.6.1) Benim maksad ım başka idi, (2.2.1.6.2) işler başka netice verdi. (2.2.1.7) Me ğer maksada daha kuvvetli çal ı ş anlar da bulunurmu ş. (2.2.1.8) Mirza! Ne yüzüme öyle hayran hayran bak ıyorsun? (2.2.9) Adil Giray' ı []....." dedi ği sırada Mirza Süleyman, sözü keserek (2.2.2) "(2.2.2.1) Efendimiz o nas ıl lak ırd ılar! (2.2.2.2) Siz bugün Şah hazretlerinin hayat-ı saniyesi, veli-ahd-i saltanat ın ne şe-i evvelîsi bulunuyorsunuz. (2.2.2.3) Bu abd-i acizin hizmetinden memnun olmad ı ğ ın ız hâlde azil ve belki idam ettirmek yed-i iktidar ın ızda iken aleyhime birtak ım erazili taslit etmek ş an-ı devletinize yak ı ş ır mı? (2.2.2.4) (2.2.2.4.1) Beni korucular parçalar ise hamil oldu ğum vekâlet izafetiyle kadr-i saltanata ne derece hâlel terettüp edece ği tarife muhtaç olan hâllerden midir? (2.2.2.5) (2.2.2.5.1) Sipahi bu derece yüze ç ıkar ıl ır ise (2.2.2.5.2) (2.2.2.5.2.1) zaptlar ı nas ıl kabil olur, (2.2.2.5.2.2) hanedan ın ız nas ıl rahat eder. (2.2.2.6) Ayak tak ım ın ın vezire ettikleri tecrübeyi şah hakk ında da tekrara kalk ı ş mayacaklar ına emniyet caiz

288 midir? (2.2.2.7) (2.2.2.7.1) Mülûk mülhemdir, (2.2.2.7.2) (2.2.2.7.2.1) ya vak'a Şah'a aks-/-eder ise (2.2.2.7.2.2) h ı ş m ından kurtulmak kabil olur mu? (2.2.2.8) (2.2.2.8.1) Dirayetiniz müselle-i âlem iken arzuhâlin mealini itiraf buyurdu ğunuzu dü ş ünüyorum da (2.2.2.8.2) samiyama itimat edemeyece ğim geliyor." yollu alenî tahtie ve z ım nî tehditten mürekkep bir makalecik irat etmekle Şehriyar, tehevür-i h ı red-güzar ın ın verebilece ği neticeleri pek

kolay teferrüs ederek şiddetle çağlayıp dururken suyu çoğaldıkça akıntıısının göstermeyecek surette bir şekl-i sükûnet meydana eden dereler gibi gönlünden galeyan eden infialâtın ahirdeki asarının yine o infialâtın kesret ve şiddeti altında setrederek birden bire tahvil-i lisan ile (2.2.3) "(2.2.3.1) (2.2.3.1.1) Mademki benim itirafım akıllı kabul edecek şeylerden değildir, (2.2.3.1.2) (2.2.3.1.2.1) ya meçhul bir adamın hakkında kâğıt üzerine koyduğu iftiraya nasıl ihtimal verdin de (2.2.3.1.2.2) nefsinde idrakinden haya etmeden beni istintaka geldin! (2.2.3.2) (2.2.3.2.1) Ben burada şahın haremiyim, (2.2.3.2.2) taht-ı saltanat üzerinde oturuyorum. (2.2.3.3) (2.2.3.3.1) Bundan sonra arşama çıkacağıma ki (2.2.3.3.2) (2.2.3.3.2.1) bir emelim olsun da (2.2.3.3.2.2) kendi devletimin aleyhinde fitne ihdasına kalkışayım! (2.2.3.4) (2.2.3.4.1) Gözlerini bir tarafa bıraktın da (2.2.3.4.2) arzuhâli kulaklarınla mı okudun? (2.2.3.5) (2.2.3.5.1) Zihnini hırs-ı ikbal arkasından gönderdin de (2.2.3.5.2) okuduğun şeyin mealini vahimenle mi anlamağa çalıştın? (2.2.3.6) Kağıt içinde Şemhal'in yine bir vak'a ihdasıyla uğraştığını görmedin mi? (2.2.3.7) Şemhal ile benim ne münasebetim var! (2.2.3.8) Perihan, Şemhal'in hem şire-/zadesi olduğunu bilmez misin? (2.2.3.9) Burada bir Cengiz devleti teşkil etmek istenildiğini okumadın mı? (2.2.3.10) Adil Giray'ın da, Şemhal'in de, Perihan'ın da Sünnî oldukları hatırlarında değil midir? (2.2.3.11) (2.2.3.11.1) İşte ittifak etmişler, (2.2.3.11.2) devlet-i Safevî'yi mahvetmekle uğraşıyorlar. (2.2.3.12) Hem uğraştıkları da muhakkaktır. (2.2.3.13) Güya Kıbrıs'ı bizim tarafa raptetmek bahanesiyle Şemhal'e Şah'ın izniyle adam gönderildiğini ben de biliyorum! (2.2.3.14) Meğer Perihan'ın maksadı başka imiş. (2.2.3.15) Şu padişah kerimesine bak! (2.2.3.16) Murdar şehveti için bütün hanedanın da benim de hayatımıza kastediyor. (2.2.3.17) (2.2.3.17.1) Ah! Ben ona öğretirim, (2.2.3.17.2) vallah öğretirim! (2.2.3.18) (2.2.3.18.1) Şehriyar'la uğraşmak Şah İsmail'i boğdurmağa benzer mi imiş, (2.2.3.18.2) kendisine anlatırım! (2.2.3.19) (2.2.3.19.1) Melek kıyafetinde iblis, (2.2.3.19.2) gül renginde zakkum. (2.2.3.20) (2.2.3.20.1) Herif! Ne karşımda perisini görmüş divane gibi alık alık bakınıyorsun, (2.2.3.20.2) vezaretin şartı hayret midir? (2.2.3.21) Şimdi git! (2.2.3.22) (2.2.3.22.1) (2.2.3.22.1.1) Derviş nerede ise (2.2.3.22.1.2)

buldur, (2.2.3.22.2) (2.2.3.22.2.1) Cezmi Bey kim ise (2.2.3.22.2.2) ele geçir!
 (2.2.3.23) (2.2.3.23.1) İşin künhünü tahkik et! (2.2.3.23.2) önünü al!
 (2.2.3.24) (2.2.3.24.1) Yoksa billah seni Şah'a söylerim, (2.2.3.24.2)
 cehennemde şeytana yakı şacak kadar azaplar içinde geberirsin." deyince
 Mirza Süleyman dirayet ve talâkat ı kuvvetiyle (2.2.4) her ne türlü mevani ve
 muhatarat içinde olsa Şah' ın ın hizmetinden fütur getirmeyeceğine dair bir

290

mukaddimeden sonra gösterdiği hayret böyle bir bedihiyü'l-butlan bir iftira /
 için Şehriyar'dan istizah- ı bidepliğine cesaret etmiş iken bu hatas ı bir su'-
 i niyete mebni olmad ığı bilinip de yine işin tesviyesi kendine havale
 buyurulacak kadar inayet ve merhamete nail olduğundan has ıl olduğunu
 ifade ve buna bin türlü mübalagat- ı Acemane ve evza-ı peresti şkâraneden
 mürekkep bir çok itizarlar ilâve ile beraber meseleyi pek az zaman içinde
 zahire ç ıkaracağı na taahhütler ederek Şehriyar'ı n yan ından ayr ıldı ı.

1701 (1) (1.1) Şehriyar, odas ına çekildi, ama (1.2) bir hâlde çekildi ki
 (2) güya odas ı bir zulmanî mezar, kendi içinde kı skançlık gibi, kin gibi,
 h ırs- ı intikam gibi birbirinden muzlim birçok ahlâk-ı fasideden mürekkep
 bir kokmuş meyit idi. 1702 Baz ı nüfus- ı habisenin geberdikten sonra cad ı
 olduğu mesellerde işitilir. 1703 Bu mel'une ise daha sağ ıken arzusunu
 cad ılara isnat olunan kan içmeğe, can yakmağa hasreylemiş idi. 1704 (1)
 (1.1) Gâh Perihan' ın şahane cemal-i âlem-teshirini, nazende eda-y ı ruh-ı
 itilâf ın ı kendi letafet-i pejmürdesine kı yas eder, (1.2) Adil Giray nazar ında
 kendinin ona tefevvukunu ahir herifin evvel bahara rüçhan ı gibi muhalâtta
 bulur ve (1.3) bu yes ile ömr-i güze ştesinin her dakikas ın ı kendince bir
 devre-i memat bilirdi, baz ı kere de (2) (2.1) mebadi-i ş ebab ından biri bin

291

türlü ev-/saf işite işite hüsn ü an ın ın kemaline has ıl ettiği itminan,
 zihnine bir zaman ın güzهران- ı tabiîsini, eşkâlin tahavvül-i zarurîsini
 unutturacak kadar galebe eder, (2.2) o kuvvetle güzelliğini fûnun-ı işvede
 olan meleke ve maharetiyle beraber ifa-y ı muhabbet-i mevhibesinde ömründe
 biraderi hakk ında bile hat ır-nevazane bir muameleye tenezzül etmemiş olan
 Perihan'dan dûn addedilmeğe başlar ve (2.3) (2.3.1) o itikat ile kendine
 meftun olmayan Adil Giray' ı Perihan' ın da teshir edemeyeceğine hükmeyley
 ve (2.3.2) o hüküm neticesinden olarak (2.3.2.1) Adil Giray' ın Perihan'a
 nikâh teklifi eğer sahih ise mücerret o sayede İran'a malik olmak emeliyle

tertip olunmuş bir desise-i siyaset olduğuna karar verir ve o karar ile biraz teselli bulurdu.

1705 Fakat bu parlak hulyalar, bu yalancı teselliler de subh-ı kâzip kadar imtidat edemedi. 1706 Göz kapamakla gündüzü geceye tahvil etmek mümkün olamadığı gibi Şehriyar'ın teamîleri de Perihan'ın barika-i cemalinde olan tesiri nazarından setre kâfi olamadı. 1707 Öyle bir hüsn-i âlem-gîrin teveccühüne uğradıktan sonra incizabından kendini kurtaracak hiçbir gönül bulunamayacağı Şehriyar indinde güneş gibi zahir olmağa başladı. 1708 (1) Güneşin ziyası mezbeleğe düşükçe bunca ahlat-ı minnetine ferce-yab-ı hudus olduğu gibi o hakikatin zuhuru da (1.1)

292 kadının tabiatında / ne kadar araz-ı kâmine var ise cümlesini meydana çıkardı. 1709 Habise nefis-i emaresini şeytan ile yarıştırmak isterdi. 1710 Mevti, mahrumiyet-i amali, belki azab-ı ahirete dünyada uğramağı tamamıyla göze aldı. 1711 Edeceği hareketi zihninde kararlaştırdı. 1712 (1) Hatta o gecedan mukaddematın hazırlamak için kapısının önündeki hadım ağasının gönderdi, (2) yanına bir korucu davet eyledi. 1713 (1) Bildiği nöbetçilerden birine intizar ederken bir adam geldi ki (2) şahsı bütün bütün kendisince meçhul idi. 1714 Nöbet vazifesi gibi, arkadaşlarının ismi gibi irat ettiği sözlere korucunun cevap verdiği sırada şive-i lisanından İranlı olmadığını da anladı. 1715 Heriften kendi ismini, memleketini, ne vakit korucu yazıldığını suale başladı. 1716 Korucu Şehriyar'ın suallerinden şüphesini pek kolay teferrüs etmekle aralarında şöyle bir muhavere açıldı:

1717 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Galiba Mirza Süleyman, efendimizi görmüş, (1.1.2) elbette vakadan haber vermiştir. []

1718 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Nasıl vakadan []? (1.1.2) Senin ne vazifen? (1.1.3) Sen kimsin? (1.1.4) Sehhar mısın? (1.1.5) Hüddam sahibi misin? (1.1.6) Neden biliyorsun? []

1719 (1) K- (1.1) (1.1.1) Hayır efendim, hiç biri değilim? (1.1.2) Ben Şiîlerden Dağıstanlı bir korucuyum. (1.1.3) Mirza Süleyman'a verdiğim arzuhâli görmediniz mi? []

293 / 1720 (1) Ş- (1.1) O arzuhâli sen mi verdin? []

1721 (1) K- (1.1) Evet ben verdim. []

1722 (1) Ş- (1.1) (1.1.1) Ali hakk ı için do ğru söyle, (1.1.2) sen mi verdin? []

1723 (1) K- (1.1) (1.1.1) Sizden böyle bir sual memul etmezdim. (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) Ben vermemi ş olsam (1.1.2.1.2) vezir hazretlerine öyle bir arzuhâl verildi ğini nereden bilece ğim, (1.1.2.2) imam-ı zaman de ğilim ya! []

1724 (1) Ş- (1.1) Şimdi Perihan ile Adil birbirini seviyor öyle mi? []

1725 (1) K- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Do ğrusunu bilmem, fakat (1.1.1.2) ikisi de Sünnî'dir. (1.1.2) (1.1.2.1) İttifak ettiler, (1.1.2.2) buradaki devlet-i Şiiye'yi bat ıracaklar. []

1726 (1) Ş- (1.1) (1.1.1) Sünnî, Şiî lâz ım de ğil. (1.1.2) Birbirlerini seviyorlar m ı? (1.1.3) (1.1.3.1) Allah senin de belân ı versin, (1.1.3.2) devletin de belâs ın ı versin. (1.1.4) Birbirlerini seviyorlar m ı? (1.1.3) Bana oras ın ı söyle. []

1727 (1) K- (1.1) (1.1.1) Bendeniz hiddetli de ğilim. (1.1.2) Efendimizin hiddetine cevap vermekten de acizim. (1.1.3) Şimdi gidiyorum. (1.1.4) Yak ında onlar ın ittifak ından neler zuhur edece ğini anlars ın ız. (1.1.5) Müsaadenizle bir lak ırd ı daha söyleyeyim: (1.1.6) (1.1.6.1) Casusluk elimden gelir, fakat (1.1.6.2) miyanc ılı k gelmez. []

1728 Bu muhavere üzerine herif, menhus addolunan y ıld ızlar gibi magrib-i ihtifas ına çekildi. 1729 Şehriyar ise onun gidi şini görmedikten

294 başka y ıld ız ziyas ından bile mahrum olan geceler / gibi bir garip zulmet içinde kald ı. 1730 (1) Kendini uyan ık zannederdi, fakat (2) etraf ına bak ın ır zulmetten başka bir şey görmezdi. 1731 (1) Uyan ık iken uyur olmak itikad ında bulunurdu, (2) (2.1) o hâlde de Mirza Süleyman'dan, mahut korucudan ald ığı haberler nazar-ı basiretinin önüne gelirdi, (2.2) kendi kendine itimat edemezdi. 1732 Gönlünde hasetten başka bir his kalmadı. 1733 Haset ise intikam ından başka bir şey dü şündürmez oldu. 1734 (1) Hasret kadar siyah bir cara büründü, (2) intikam gibi kan renginde bir nikap örtüdü, (3) do ğruca Adil Giray' ın odas ına gitti.

1735 Adil Giray, o zaman kendi hayali, kendi melâli ile eğlenmekte idi.

1736 (1) Gözünün önünde öyle lodoslu havada kara yağmur bulutları üzerine düşen gurup kızılığında yaratılmış gibi bir mahlûk görünce yattığı yerden doğruldu, (2) Perihan'a intizar ettiği için bir tarz-ı âşıkane ile o siyah carın, o kırmızı nikabın altında mestur olan vücuda nazar-ı taharrisini vakfeyledi.

1737 (1) Şehriyar, kin-i muzmer kadar müthiş, belâ-yı muntazır gibi ağır bir hâl ile Adil Giray'a yaklaştı, (2) yanına geldiği zaman nikabın yüzünden kaldırdı.

1738 (1) (1.1) "(1.1.1) Hanzadem beni bildiniz mi? (1.1.2) Ben İran şahının zevcesi olan Şehriyar'ım! (1.1.3) Sizi bu izzet ve ikbal içinde tutan benim! / (1.1.4) Perihan'ı bana tercih etmişsiniz. (1.1.5) (1.1.5.1) İkinizin de birer avuç kanıyla ellerimi kınalayacağım, (1.1.5.2) haberiniz olsun. (1.1.6) Fikir muharebesi kılıç kavgasına benzemez. (1.1.7) (1.1.7.1) Perihan seni seviyorsa (1.1.7.2) ben de seviyordum. (1.1.8) Belki ondan ziyade seviyordum! (1.1.9) (1.1.9.1) Sen de zevcem gibi nur-ı nazardan mahrum imişsin, (1.1.9.2) (1.1.9.2.1) zevcemin beni sevmeyip de üzerime cariyeye aldığını gibi sen de onu sevmişsin de (1.1.9.2.2) beni arzuna bir vasıta gibi kullanmışsın. (1.1.10) (1.1.10.1) Şehriyar sersem imiş deme! (1.1.11) Perihan'dan da zekidir! (1.1.12) Allah ikinizi birbirinize mübarek etsin! (1.1.13) (1.1.13.1) Fakat emin ol ki (1.1.13.2) (1.1.13.2.1) kavuşursanız (1.1.13.2.2) ahirette kavuşursunuz. (1.1.14) (1.1.14.1) Görürsün, (1.1.14.2) ne yapacağımı yakında görürsün!" dedi, (2) odadan çekilmek istedi.

1739 Bu badire üzerine Adil Giray'ın zihnine Perihan'ın bulunduğu muhatara endişeleri hücum ederek hayatını, amal-i atiyesini bütün bütün nazardan ıskat eyledi. 1740 Malik olduğu meziyat-ı fikriyenin cümlesini mücbirane ve mütehakkimane bir azm-i kavim ile vicdana hadim ederek birkaç saniye içinde birkaç günde ancak toplanabilecek birçok mülâhazat ve tedabiri piş-i nazardan geçirdi. 1741 Düştüğü belâdan kurtulmak için Şehriyar'ın kendine iptilâsını tahrik ederek ve nahvetini istiğnaya ezdirerek idaresine çalıştıktan müessir bir çare bulamadı. 1742 O cihetle bu tehdidatına karşı nihayet derecelerde lâkaydane bir tavır ile bir kahkaha

ko-/pardı. 1743 Odasının bir köşesinde yayılmış olan yatağına girmek için belinden hançerini, başından kalpağını çıkarmağa başladı.

1744 (1) (1.1) Şehriyar, tehdidatına mevt ilâmı kadar dehşet memul ederken Adil Giray'a efsane sadası gibi uyku getirdiğini görünce ya aldığı rivayetin bütün bütün yalan olduğuna veyahut tertip ettikleri fesat artı kimseden ihtirazları kalmayacak kadar kuvvet bulduğuna zahip olarak kendince bu ihtimallerin birincisi lezzet-i hayattan değerli, ikincisi sekerat-i mevtten dehşetli olduğundan böyle mezar taşı gibi dünya ile ahiret arasında kalıp durmaktan ise (1.2) her ne suretle olur ise olsun hakikat-i hâli öğrenmeğe azmetti. 1745 Bu azim ile yine kapıdan geri dönerek şu mücadeleyi güşat eyledi:

1746 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Hanzade hazretleri, yaptıklarınız kimse göremez mi zannedersiniz? (1.1.2) (1.1.2.1) Şah Hüdabende âma edildi ise (1.1.2.2) etrafındakilerin de gözlerine mil çekilmedi. (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Siz Şemhal'e yazar, (1.1.3.1.2) Cezmi Bey'i fitneye âlet etmek için buraya getirtmeğe kadir olursunuz, (1.1.3.2) biz onu tutmaktan, sırrınız öğrenmekten aciz mi kalırsınız? (1.1.4) (1.1.4.1) Şehzade Bayezit vakasından olsun ibret de almadınız ki (1.1.4.2) böyle bir harekete cesaret ettiniz. []

297 / ve esrarı öğrendiğinden bahsedip dururken bir taraftan da Cezmi'nin Şemhal tarafından geldiğini söylemesine nazaren (1.1) vak'a bir dereceye kadar kendisine aksetmiş ise de öyle Cezmi tutulduğunun ve işin künhüne varıldığına aslı olmadığına ve Şehriyar'ın alabildiği bir nakıs haberle kendi tedbir ve ihtiyatlarına galebe edemeyeceğine hükmederek bir kat daha itminan ve sekinet ile muhavereyi şu suretle nakleyledi:

1748 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Zihnimize bir fenalık geldi ise (1.1.1.2) bana müracaat beyhudedir. (1.1.2) (1.1.2.1) Hekim de değilim, (1.1.2.2) nüsha yazmak da elimden gelmez. []

1749 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Anladım efendim! (1.1.2) Yakın hasıl ettim Şehzadem! (1.1.3) Bana haber verenlerin rivayeti aynı hakikat imiş. (1.1.3) İran saltanatını lâııkıyle kurmuşsunuz! (1.1.4) Yaptığı işin

doğrusu, söylediği sözlerin yalan olmasıyla sabit olan caniler gibi siz de istırahatınız göstermeğe çalıştığınız temkin ile meydana koyuyorsunuz. (1.1.5) Bir ak çehreye nikap yaraşmadığı gibi o safvetli gönlünüze de riya yakışmıyor. []

1750 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Tabiat bu ya! (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) insan her türlü hulya kurabilir, (1.1.2.2.2) bazıları hulyasıyla de eğlenir, fakat (1.1.2.2) kurulan hulyayı başkasına dinletmek, hele bir insanın kendine dair hiç yoktan bir şey tevehhüm edip de sonra düşünülen vehmin

298 ayn-ı hakikat / olduğuna yine o adamı kandırmağa çalışmak işitilmiş gevezeliklerden değildir. []

1751 (1) Şehriyar- (1.1) Size bu cesaretleri Perihan'ın muhabbeti, ümid-i muaveneti veriyor değil mi? []

1752 (1) Adil- (kendi kendine) (1.1) Süphanallah! Bari aşk ile, şehvet ile ne kadar ülfetim olduğumu nefsinde tecrübe etmemiş olsa... []

1753 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ah! Ben başka []... (1.1.2) (1.1.2.1) Perihan bir ruh! (1.1.2.2) bir melek! (1.1.2.3) bir nur!... (1.1.3) Ben... ben []... []

1754 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Bari kendinin hüsnünde, şivesinde olan kemali bilmese, (1.1.2) bari cemalinin, edasının erkeklerde derece-i tesirini yeni öğrenecek olsa. []

1755 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Elbette Perihan'ın hüsnü, şivesi daha kemaldedir. (1.1.2) (1.1.2.1) Elbette cemali, edası erkeklere ve hiç olmazsa Kırım hanzadelerine daha ziyade tesir ediyor ki (1.1.2.2) bize tercih olunuyor. []

1756 (1) Adil- (1.1) Bari Perihan'ın bir kere yüzünü görmüş olsam. []

1757 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Adil! Cezmi'yi getirttiğin, İrantahtını istediğin, doğru olmuş (1.1.1.2) [] olmamış (1.1.1.3) orası vazifem değil! (1.1.2) Allah aşkına (1.1.2.1) dünyada kimi seversen onun başı için doğru söyle! (1.1.3) Şükızı sevmiyor musun? []

299 / 1758 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Vallahi ne yalan söyleyeyim! (1.1.2) Sözlerinizi işittikçe / (1.1.2.1) kendinizi ayakta gözlerinizi açık görür dururken (1.1.2.1.1) yine uykudasınız da (1.1.2.1.2) sayıklıyorsunuz zannediyorum. []

1759 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Sualime cevap ver Hanzadem! (1.1.2) (1.1.2.1) Muradın tahkir ise (1.1.2.2) sonra da [] edebilirsin! (1.1.3) Allah aşkına sualime cevap ver! []

1760 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Ne cevap vereyim! (1.1.2) Şu sual ettiğiniz şeye bakınız. (1.1.3) Sünnî bir esir Dağistan'dan gizli bir adam celbetmekle Şîî bir memlekette saltanata mı nail olabilir mi? []

1761 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Yalan söylememeye sadet değiştirmekten başka çare bulamıyor! (1.1.2) Ben size onu sormuyorum Hanzadem! (1.1.3) (1.1.3.1) Perihan'ı seviyor musunuz, (1.1.3.2) sevmiyor musunuz! []

1762 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Safevîler sayesinde fakırdan saltanata malik olduğunuzu düşününüz! (1.1.2) O hanedanın bu kadar lûtfunu görmüş iken azasından bir masum kızın namını, namusunu erkek meclisinde vird-i zeban etmek ne büyük küfran-ı nimettir! []

1763 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Beni böyle dakikada bir hançer vurur gibi ağır ağır öldürmekte ne lezzet var. (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) Seviyorum deyiniz (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) siz de kurtulursunuz, (1.1.2.2.2) ben de halâs olurum. []

1764 (1) Adil- (1.1) Bana mutlaka yalan söyletmeği sevap mı addediyorsunuz? []

1765 (1) Şehriyar- (1.1) Demek ki sevmiyorsun? []

1766 (1) Adil- (1.1) Süphanallah! []

300 / 1767 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Sevmediğine bir yemin et (1.1.2) elverir! []

1768 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Vallahi çekilmez oldunuz! (1.1.2) Tasallutunuz esaretten de takat-güdaz imiş ya! []

1769 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Şimdi çekilmez olduk öyle mi? (1.1.2) Bakalım (1.1.2.1) ben mi çekilmez imi şim (1.1.2.2) yoksa ölüm azabım mı çekilmez. []

1770 (1) Adil- (1.1) İnsan elinizden kurtulmak için ölmeği de hayatına minnet biliyor. []

1771 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Anlaşıyor! (1.1.2) Anlaşıyor!... (1.1.3) Ellerime kanın ızdan kına koyacağım. []

1772 (1) Adil- (1.1) (1.1.1) Biraz da saçların ızza sürseniz (1.1.2) daha güzel olursunuz. []

1773 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Ah! Saçlarımda birkaç beyaz var, (1.1.1.2) nazarınız yalnız ona tesadüf etti öyle mi? (1.1.2) Ne kadar kabahat-bin imişsiniz. (1.1.3) (1.1.3.1) Daha birkaç dakika evvel hüsnümün, şivemin kemalinden tesirinden bahsediyordunuz, (1.1.3.2) gönlünüzle lisanınız arasında ne kadar nifaklar var imiş. []

1774 Adil, Şehriyar'ın bu sözlerini tahkir ve istihzardan mürekkep bir kahkahacık ile geçirmek istedi. 1775 (1) Şehriyar ise birkaç dakikalar gönlüyle döğüşürcesine bir şiddetli tereddüt geçirdikten sonra şiddetle Adil Giray'ın yanına koşarak (1.1) "(1.1.1) Adil! Adil! Hayatıma kastediyorsun!

301 (1.1.2) Sana ne kadar muhabbetim olduğunu / bilmez misin! (1.1.3) Vallahi bilmezsin.. (1.1.4) (1.1.4.1) Bilsen (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) biraz hâlime acırdında (1.1.4.2.2) bana bu muameleleri etmezdin! (1.1.5) Biraz bana lütfle nazar et! (1.1.6) (1.1.6.1) Ben öyle nefret edecek gibi çirkin, (1.1.6.2) ölümleri aratacak kadar muaccez miyim! (1.1.6.3) Merhamet et. (1.1.7) (1.1.7.1) Azıcık muhabbetini, iltifatını görsem (1.1.7.2) Perihan'ına hizmetkâr olurum. (1.1.8) (1.1.8.1) İltifatının, muhabbetinin yalandan olduğunu bilsem de (1.1.8.2) kendimi aldatmağa çalışırım! (1.1.9) (1.1.9.1) Bu yalancı iltifatların şefkatten, merhametten geldiğini bilirim (1.1.9.2) ona da kanaat ederim." deyince Adil Giray (1.2) "(1.2.1) (1.2.1.1) Ay efendim ben size ne yapayım, (1.2.1.2) muhabbete dair bir ima bile etmediğim hâlde kendi ihtira ettiğiniz yalancı tedbirlere iştirak etmedim mi? (1.2.2) Buradan Kırım'a beraber geçmeği teklif eden ben değil mi idim? (1.2.3) Tedbirimiz yolunda gidip durmuyor mu? (1.2.4) (1.2.4.1) Şimdi nereden Perihan meselesi

peyda ettiniz de (1.2.4.2) gece vakti bu kadar uzun bir mücadele ç ikard ın ız?
 (1.2.5) (1.2.5.1) İ ş imizde devam edelim, (1.2.5.2) (1.2.5.2.1) bakal ım
 neticesi ne olacak. (1.2.6) (1.2.6.1) F ırsat fiiliyata gelince bende bir kusur
 görürseniz (1.2.6.2) o vakit istediğ inizi söylemeğ e hakk ın ız olabilir"
 sözleriyle mukabele eyledi.

1776 (1) Ş ehriyar, yine birkaç dakika dü ş ündükten ve Adil Giray'dan
 öteden beri gördüğ ü muamelât-ı mütezaddeyi birbirine tatbik eyledikten
 sonra Perihan'a muhabbetinin ve kendinden nefretinin derecesini lây ık ıyla

302

takdir eylediğ i gibi sevda-yı / hasudanesinin ş iddeti öyle cali iltifatlarla
 kanaate de meydan vermediğ inden yes ve iptilâdan mürekkep bir nazarla Adil
 Giray'ı yukarıdan aşağı süzerek (1.1) "(1.1.1) Yok!.. Yok hanzadem!
 (1.1.1.1) Mümkün değil bu hâle tahammül edemeyeceğ im. (1.1.2) (1.1.2.1)
 Sana ben malik olacağ ım, ya (1.1.2.2) mezar []... (1.1.3) (1.1.3.1)
 Üzerimize bir felâkettir ç ökmüş (1.1.3.2) nihayetine kadar hükmünü icra edip
 gideceğ im. (1.1.4) Beni kendime mutasarr ıf zannetme! (1.1.5) (1.1.5.1)
 Gönlüme bir kuvve-i galebe istilâ etmiş (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) bana her ne
 isterse (1.1.5.2.2) yapt ır ıyor. (1.1.6) (1.1.6.1) Ayağ ımla, ihtiyar ımla
 cehenneme atılmak elimden gelir, (1.1.6.2) seni başkas ın ın koynunda
 görmeğ e katlanamam. (1.1.7) Buhran-ı muhabbet takat getirilemeyecek bir
 hâle geldi. (1.1.8) İ kimiz de can üzerinde duruyoruz. (1.1.9) Billâhi hem sana
 hem kendime kıyar ım. (1.1.10) Hiç olmazsa felek tasavvurlar ım ız ı insan
 evlâd ın ın en sonraki fira ş-ı mü ş tereki olan toprak dö şeğ inde birleştirir!
 (1.1.11) Dü ş ün! (1.1.12) Lezzet-i hayat ı hat ır ına getir! (1.1.13) Herkesin
 dünyaya bir kere geldiğ ini unutma! (1.1.14) (1.1.14.1) Dü ş ün de (1.1.14.2)
 bana bir katî cevap ver. (1.1.15) Yar ına kadar mühlet []! (1.1.16) Yar ın
 gece konu ş uruz." diye söylenerek odadan çekildi.

1777 (1) Adil Giray, bu belâ-yı nageh-zuhurun ehemmiyetini
 tamam ıyla teferrüs etmiş yani (2) Ş ehriyar'ın arzu-yı nefsanîyesi için
 sahihen cana kasdetmekten çekinmeyeceğ ine hükmeylemiş idi. 1778 (1) O
 derece ulüvv-i himmetle mütehalli yarat ılmış bir gönül esaret gibi bir
 mezellete dü ş tükten

303 sonra hayatta tabî bir lezzet bulamaz, (2) (2.1) hele hayat ın o meşakk ına / bir de sevdiğinden ayrılmak ve hatta yoluna can vermeğ i en büyük saadetlerden addedebileceğ i cananın ı kendi için muhatarada görmek gibi birtak ım belâlar munzam olursa (2.2) dünyanın kara toprağ a ve belki cehenneme tercih olunabilecek bir hâlini göremez.

1779 (1) (1.2) O cihetlerle //(1.1) Adil Giray nazarı nda mevtin bir hükmü var ise (1.2) ya şamağ a nispet ehven görünmekten ibaret idi. 1780 Hatta Perihan' ın firak ı indinde mevtten bin kat ş edit iken onu da bir mücadele-i kâmilane ile gönlüne kabul ettirebilir. 1781 Fakat o biçareyi dü şürdüğ ü muhataradan halâs edememek mütalâas ın ın vicdan ına verdiğ i azab- ı elimden bir türlü kendini kurtaramazdı .

1782 (1) Saatlerce gâh felceden takat-ş iken bir beht, gâh cünundan ş edit bir tehevür içinde hâlden hâle intikal ederek (1.1) "(1.1.1) Şeytan bile melâikeye fenalık edemiyor. (1.1.2) (1.1.2.1) Ben bir meleğ i her türlü lezayizinden mahrum edeceğ im de (1.1.2.2) şeytandan ş eni olacağ ım. (1.1.3) Ölüm bile melâikeye tekarrüp eyleyemiyor. (1.1.4) (1.1.4.1) O kar ı o Şehriyar bir meleğ i hayat ından ayıracak da (1.1.4.2) mevte rahmet okutacak." yollu bir zamanlar söylendi durdu. 1783 (1) Nihayet uykudan uyan ır, kâbus tasallutundan kurtulur gibi bir garip hâl ile (1.1) "Ah! Yalan!... Yalan... Ş u yalanc ı dünyadan alçak olan yalan! Ç are sana m ı kald ı."

304 diyerek yerinden kalktı, (2) kalemi kâğ ı d ı / eline aldı, (3) bilerek zehir içmeğ e ba şlayan biçarelerin çehresindeki alâyim kadar hazin bir hâl ile ş u mektubu tahririne ba şladı :

1784 Adil Giray'dan Şehriyar'a []

1785 Tenbihinize itaat ettim. 1786 Hâlin her cihetini gözüme ald ım. 1787 Ak ıbeti iyice dü şündüm. 1788 Şimdiye kadar eğlence, bir hikâye kabilinden addeylediğ im vakan ın ne deş etli bir hakikat olduğ u nazarı mda tamam ıyla tebeyyün eyledi. 1789 Hayat ıma kastetmek yolunda olan tehdidinizi fiile ç ıkarcak kadar insafs ız olmadı ğ ın ız ı bilirim. 1790 (1) (1.1) Fiile ç ıkarsanız bile (1.2) ehemmiyet vermem, çünkü (2) indimde ölmek esir ya şamaktan bin kat ehvendir. 1791 (1) Ben (1.1^{ara}) mümkün değ il

esarete tahammül edemeyeceğim. 1792 (1) Beni gerçekten sevdiğinize, bir de bu hâlden kurtaracağın ıza katî bir söz veriniz, (2) (2.1) ne vakit emrederseniz (2.2) beraber hudut üzerine çıkmağa hazır ım. 1793 Sükûnet bulmak için cevabın ıza intizar ediyorum.

1794 imza

Adil []

1795 Adil Giray, mektubu bitirdikten sonra dikkatle okudu. 1796 (1) Biraz da düşünerek (1.1)"(1.1.1) Acaba itimat eder mi? (1.1.2) Elbette [] Jeder! (1.1.3) (1.1.3.1) Şeytan ın gönlünü bir ümitle doldurur, (1.1.3.2) o ümidin husulüne imkân gös-/terirsek (1.1.3.3) onu da aldatabilirsek. (1.1.4) (1.1.4.1) Hele Perihan ile, Cezmi ile haberleşinceye kadar mel'une gaflet içinde kalsın da (1.1.4.2) ilerisine Allah kerimdir" dedi.

1797 (1) Biraz da (1.1) "(1.1.1) Maşallah! Maşallah! Bizim yalancılık da sairlerinin marifeti, gayreti gibi alıştıkmış terakki eder hâllerden imiş! (1.1.2) Ya Rabbi! Benim dünyada ne lüzumum var idi!.. (1.1.3) Ah! Perihan Perihan!.. Senin için ihtiyar ettiğim şeylere bak!.. (1.1.4) (1.1.4.1) Ah! Arada olmasan da (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) her kelimesi için bir ömr-i ebedî verilse (1.1.4.2.2) ben o sözleri lisanıma alırm ı idim." yollu söylendi, (2) varakayı Şehriyar'a göndermek için bir vasıta taharrisine kıyam eyledi. 1798 (1) Kapısın önüne varır varmaz bir korucuya tesadüf ederek (1.1) "(1.1.1) Arkadaş! Zevce-i Şahî Şehriyar Hanım'a takdim olunacak bir arzuhâlim var, (1.1.2) acaba şimdi isaline imkân bulunabilir mi." deyince korucu Tatar şivesini andırır bir Türkçe ile derhal götürüp vereceğini beyan ederek kâğıdı aldı (2) çekildi.

1799 Adil Giray, Şehriyar'ın kendine kemal-i inhimak ile gösterdiği hevesi pekalâ bildiğinden gönderdiği mektup ile hazırlanıp gelen belâyı birkaç gün tehir edebileceğini ve o kadarık bir zaman kazanıldığı hâlde ise Cezmi'ye, Perihan'a malûmat vererek kendi teşebbüslerini tesri ile muhataranın bütün bütün önünü almak kabil olacağına memul etmişidi.

1800 (1) Ne faidesi var ki / (2) korktuğu mehleke nefsine değil Perihan'ına ait olduğundan ve aradan yarım saat kadar vakit geçtiği hâlde Şehriyar'dan

bir cevap zuhur etmediğinden tedbirinin tesirince olan ümidi yavaş yavaş yese mübeddel olmağa başlamış idi. **1801** Şehriyar'ın cevabı yarım saat uzadı. **1802** Çünkü mel'une Adil Giray'dan ayrıldıktan sonra kasvetli gönüllerde saklanan keder gibi odasının bir köşesine çekilerek perde-i zalâm altında istitar eden cani gibi hıyanetini icra için en evvel tesadüf edecek fırsatı intihaza çare düşünmekte iken Adil Giray'ın kâğıdını alınca defaten zihnine muhaverenin nihayetinde irat eylediği tehdidata hanzadeden cevap zuhuruna vakit bırakmaksızın odadan çekildiği tebadür ederek gelen kâğıdı o tehditlere mukabele zanneyledi. **1803** Öyle mukabelelerde ise Adil Giray'ın gerek tahkir ve gerek istihzasında olan kuvveti tecrübe ile bildiği için okuyacağı sözlerin tesiriyle gayzından çatlayıp da intikamından mahrum olmak korkusuyla mektubu aldığı anda açmağa cesaret edememişti. **1804** Nihayet bir ıztırap ile kâğıdı açabildi. **1805** Her kelimesini bir nevi tereddüt, her satırını bir başka türlü ihtiraz ile okudu. **1806** O zekâ-yı şeytaniyesiyle münderecatını aynı Adil Giray'ın zannı gibi sırf-ı hakikat ve hususiyle bir netice-i havf, bir eser-i mağlûbiyet kıyas eyledi. **1807** (1) Matlab-ı şehvanisi / bu derece husule karip olmuş iken tehdidinde devam etmek değil, (1.1) hatta biraz soğuk davranmış olsa Adil Giray'ın mazbut olan meşreb-i istiğna-perveranesi cihetiyle yine maksadı zayi etmek ve hiç olmaz ise birtakım tehirlere, suubetlere düşürmek mukarrer olduğuna hükmederek kemal-i tehalük ile zirde sureti muharrer olan kâğıdı tahrir etti. **1808** (1) Kapısının önündeki hadım ağasının çağırması, (2) Adil Giray'ın kâğıdını getiren korucuya vermek üzere teslim eyledi:

1809 Şehriyar'dan Adil Giray'a []

1810 Zalim! Seni gerçekten sevdiğime nasıl katî söz istersin! **1811** Senin için koca bir saltanatı terk ediyorum. **1812** (1) İki oğlumdan ayrılmış, dünya nazarında mel'un görünmeği ihtiyar eyliyorum da (2) hâla muhabbetime inanmıyorsun! **1813** Bulduğun hâlden kurtaracağıma aht talep etmek iktiza eder miydi? **1814** (1) Esaretten halâs etmeyince sana nasıl malik olurum, (2) (2.1) sana malik olmazsam (2.2) dünyada nasıl

ya şar ım? **1815** (1) Hiç bir biçareye (1.1) "(1.1.1) Ruhun azap içindedir, (1.1.2) onu tahlise çal ı ş ı r m ı s ı n." diye sual olunur mu? **1816** Sen benim ruhum değil misin? **1817** Sensiz mevdi hayata tercih ettiğimi hâlâ öğrenemedin mi? **1818** Üzülme iki gözüm! **1819** Şunda be ş on günümüz

208 kald ı. **1820** (1) Hamza'ya ne tarafa gideceğini anlamak için / bir mektup göndereyim (2) cevap geldiği gibi buradan çıkarız. **1821** Onun bulunmayacağı tarafa da biz gideriz. **1822** (1) Hemen Allah seni bana ba ğ ı ş las ın da (2) (2.1) isterse (2.2) (2.2.1) benim hayat ım ı da als ın (2.2.2) sana ihsan eylesin!

1823 Şehriyar []

1824 (1) Adil Giray hemen ye'sin müntehas ına geldiği sıralarda idi ki (2) korucu kap ıdan girerek Şehriyar'ın mektubunu ita eyledi. **1825** Mütalâas ından be ş on gün kadar kar ı y ı oyalayabileceğini yakın has ıl ettiğinden birkaç saatlerden beri çektiği azab-ı ruhanî zail oldu. **1826** (1) Fakat o azab-ı ruhanîden vücuduna ar ız olan taap, gönlünde me ş gul olacak bir keder kalmayınca tesirini tamamıyla göstermeğe başladığından başka macerayı Perihan'a o geceden haber vermek için (1.1) yorgunluğa bakmasa bile nöbetçiler arasında mahremlerinden kimse bulunmadığından tezkere yazmağı zarurî ertesine güne talik ederek yatağına girdi, (2) rahatça uyumağa başladı.

1827 Beri taraftan ise Şehriyar, aldığı emniyet-i can-bahş ile güyaki dünyaya bir kere daha gelmiş idi. **1828** (1) Sevab ık ı, hatta hayal-i sevab ık ı varlığından bütün bütün ayrılmış kıyas eder, (2) yalnız huzurat-ı hayata müteallik olan tecaribini bu ömr-i cedidinden lâ y ık ı yle

309 istifade / için destur-ı hareket ittihaz ederek kendi kendine eğlenceler düşünür, (3) zevkler ihtira eder, (4) emeller bulur, (5) muvaffakiyetler icat eylerdi.

-32-

1829 (1) Kad ın, ümitvar olduğu saadetin hayalini bile ayn-ı hakikat zannederek tasavvuratından müddet-i ömründe görmediği lezzetlere

müstağrak olur ve kâffe-i amali bir yere toplanmış da hemen o dakikada pişgâh-ı arzusuna saçılmı ş gibi bin türlü eşvak-ı muhabbetle eğlenir dururken hadım ağas ı içeri girerek kâğıd ı getiren korucunun geldiğini ve kendisine arzedecek bazı sözleri olduğunu beyan edince elbette Adil Giray tarafından bir takım iltifatlar getirdiğine zahip oldu (2) (2.1) "(2.1.1) Ne kadar da ihtiyatsızlık! (2.1.2) Hiç korucuya da lakırdı mı açılır? (2.1.3) (2.1.3.1) Benden kâğıt getirmedim mi ya, (2.1.3.2) mahrem kıyas etmiştir. (2.1.4) (2.1.4.1) İhtiyatsızlık olup da ne fenalık tevellüt edebilecek, (2.1.4.2) bundan sonra neden korkumuz kald ı? (2.1.5) (2.1.5.1) Korucu bir münasebetsizlik ederse (2.1.5.2) neticesi kendinin ahirete seferinden ibaret olacak. (2.1.6) Cehenneme kadar yolu var. (2.1.7) Şimdi onu mu düşüneceğim. (2.18) (2.1.8.1) Zati asker olmu ş, (2.1.8.2) ölmek için maaş alıyor." yollu kendi kendine biraz söylendikten sonra hadım ağasına korucuyu içeri göndermesini emreyledi. 1830 (1) Korucu geldi, (2) şu sohbeta başladı lar:

310

/ 1831 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ne istersin! (1.1.2) Mektubu Adil Giray'a götürdün mü? []

1832 (1) Korucu- (1.1) Götürdüm efendim. []

1833 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Nedir? (1.1.2) Hanzade bir şey mi söyledi? []

1834 (1) Korucu- (1.1) Hayır! Hiçbir şey söylemedi. []

1835 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ey ne istersin? (1.1.2) (1.1.2.1) Mademki bir şey söylememiş (1.1.2.2) bu vakit insan ı taciz etmekte mana nedir? []

1836 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Hanzadeye pek o kadar itimat etmeseniz (1.1.2) hayırlı olur. []

1837 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Senin ne vazifen habis! (1.1.2) Cehennem ol şuradan. []

1838 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Gideyim efendim, (1.1.2) kulunuz hiddet adam ı değilim. []

1839 (1) Şehriyar (1.1) Bu "Hiddet adam ı de ğ ilim." sözüyle birden bire uykudan uyan ır gibi gözünün önünde dola ş an rüya-y ı istikbali kaybederek yine sevab ık ın deh ş etli deh ş etli hakikatleri içine dü ş me ğ e ba ş lad ı. **1840** Korucunun Mirza Süleyman'a mahut arzuhâli veren, kendisiyle birkaç gece evvel muhavere eden adam oldu ğ unu ve söylemek istedi ğ i lak ırd ı elbette bir haber-i musibet olmak lâz ım gelece ğ ini dü ş ündü. **1841** (1) Herifi hiç söyletmemek istedi, fakat (2) gönlünde bir ş üphe zuhur edince

311

(2.1) velev bin kat a ğ ır bir hakikatle olsun halletmedikçe insana / göre rahat kabil olamad ı ğ ı için çaresiz yine sual ve cevab ı nda devam eyledi.

1842 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Dur, (1.1.1.2) korucu bakay ım! (1.1.2) Ne söyleyeceksin? []

1843 (1) K- (1.1) (1.1.1) Geçen gece (1.1.1.1) Perihan ile Adil Giray birbirini seviyorlar m ı diye sual buyurmuş idiniz (1.1.2) onun cevab ın ı verecektim. []

1844 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Söyle! (1.1.2) Ne öğrendin? (1.1.3) Birbirini seviyorlar m ı? []

1845 (1) Korucu- (1.1) Bilemiyorum. []

1846 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) H ınz ır! Öğrendi ğ in bilememek midir? (1.1.2) Cevap buna m ı derler? (1.1.3) Padiş ah'ın haremiyle eğlenme ğ e mi geldin? (1.1.4) (1.1.4.1) Billâhi seni yar ı beline kadar ba ş a ş a ğ ı yere gömdürür de (1.1.4.2) öyle gebertirim. []

1847 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Hay ır! (1.1.1.1) İkişi de birbirini sevdiklerini bilemiyorum demek istedim. (1.1.2) (1.1.2.1) Beriki ötekini seviyor ama (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) beriki ötekini sever mi (1.1.2.2.2) sevmez mi anlayamad ım. []

1848 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Beriki hangisi! (1.1.2) Öteki kim? (1.1.3) Bu hezeyanlarla beni meraktan helâk edeceksin. (1.1.4) (1.1.4.1) Söyle (1.1.4.2) kim kimi seviyor? []

1849 (1) Korucu- (1.1) Beri taraftaki öte taraftakini []... []

1850 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Dilin Allah'ın gazap kılıçlarıyla doğransın! (1.1.2) (1.1.2.1) Beri taraftaki öte taraftaki ne demek (1.1.2.2) bunların adı yok mu? []

312

/ 1851 (1) Korucu- (1.1) Var. []

1852 (1) Şehriyar- (1.1) Ey söyle sen a Yezit!.. []

1853 (1) Korucu- (1.1) Tarife ihtiyaç kaldı mı ya? []

1854 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ya Rabbi sen hayırlar ihсан et! (1.1.2) Bu köpek mutlaka bu gece gebermeğe özeniyor. (1.1.3) Adlarının söylemeyecek misin? (1.1.4) (1.1.4.1) Dilini ta kökünden kopartayım da (1.1.4.2) köpeklere mi attırayım? []

1855 (1) Korucu- (1.1) Perihan.. Adil Giray. []

1856 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Şu mel'unun inadına bak! (1.1.2) (1.1.2.1) Billâhi senin her kemiğini ayrı ayrı kır dır ır ım da (1.1.2.2) gebermeğe hasret olarak ya şat ır ım. []

1857 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Efendim, bunun anlaşılamayacak neresi kaldı? (1.1.2) İşte Perihan Adil Giray'ı seviyor. []

1858 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Deminden beri öyle söyle sen (1.1.1.2) olmaz mıydı? (1.1.2) Adil Giray'ın Perihan'ı sevmediğini neden biliyorsun? []

1859 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Sevmediğini bildiğim yok! (1.1.2) Yalnız sevdiğini bilmiyorum. []

1860 (1) Şehriyar- (1.1) Berikinin sevdiğini nereden öğrendin? []

1861 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Dün gece yine nöbette idim. (1.1.2) (1.1.2.1) Gece saat altı sularında harem merdiveninin şu bahçe üzerine olan kapısı açıldı, (1.1.2.2) gölge peyda oldu. (1.1.3) Gölge siyah idi. (1.1.4) Ama yıldıız aydınlığı gecenin karanlığından fark olunurdu. (1.1.5)

313

Bir iki dakika / geçer geçmez yürümeğe başladı. (1.1.6) (1.1.6.1) Gölge yürümez ya (1.1.6.2) (1.1.6.2.1) anladım ki (1.1.6.2.2) insandır. (1.1.7) (1.1.7.1) Yerimde durdum, (1.1.7.2) ne yapacağına dikkat ettim. (1.1.8) Yürüye yürüye Adil Giray'ın köşüne çıktı. (1.1.9) (1.1.9.1) Tertiplerinden

haberim var ya, (1.1.9.2) (1.1.9.2.1) şayet fesat takımından biri ise tutmak emeliyle arkasına düştüm. (1.1.10) (1.1.10.1) Baktım ki (1.1.10.2) (1.1.10.2.1) kapı kapalı ve (1.1.10.2.2) önünde nöbetçi yok. (1.1.11) (1.1.11.1) Orada durdum, (1.1.11.2) lakırdıların dinlemeğe çalıştım, (1.1.11.3) bir türlü mümkün olmadı. (1.1.12) Bir buçuk saat sonra kapıya yakın birkaç lakırdı işittim. (1.1.13) İçeridekinin Perihan olduğunu da, Adil Giray'ı sevdiğini de anladım. []

1862 (1) Şehriyar- (1.1) Nasıl lakırdı işittin? []

1863 (1) Korucu- (1.1) Perihan'ın Adil Giray'a muhabbetini gösterir birkaç söz []... []

1864 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Cehennem kaçını zebani! Daha azabın elvermedi mi? (1.1.2) (1.1.2.1) Nasıl birkaç söz [], (1.1.2.2) söyleyecek misin? (1.1.3) (1.1.3.1) Yoksa kalbini yardırıyorum (1.1.3.2) içinde sakladığın esrarı öyle mi zahire çıkarıyorum? []

1865 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Efendimiz, büyüklerin şanı böyle hizmetlere mükâfat etmektir, hizmet eden bendeyi ölümle korkutmak değil! (1.1.2) (1.1.2.1) Kulunuz şimdiye kadar verdiğim haberlere ihsan bekliyorum, (1.1.2.2) siz bendenizi muttasıl can korkusuna düşürüyorsunuz, (1.1.2.3) söyleyeceğimi unutturuyorsunuz. []

1866 (1) Şehriyar, (1.1) "(1.1.1) Hay Allah kahretsin! (1.1.2) (1.1.2.1) Maksadı ihsan imiş de (1.1.2.2) cellâtlar gibi bendeni şence ile para

314

alacak." / diyerek (1.2) "(1.2.1) Al, (1.2.2) gözlerini kara toprak doldursun." itibarıyla önüne altın dolu bir kırmızı atlas kese attı. **1867** Korucu, İran'ın o zamanki adatından olan secde-i şükranı yerine getirdiği sırada keseyi yerden alarak içindeki altınları bir Murahabacı dikkatiyle ağır ağır saymağa ve içlerinde ekşiği, kalp olup olmadığı anlamak için her birini ayrı ayrı gözden geçirmeğe başladı.

1868 Şehriyar, birkaç dakika kemal-i nefret ve hiddetle korucunun hâline iman-ı nazar ettikten sonra bütün bütün amelden kalarak şu sözlerle mücadeleyi tecdit eyledi:

1869 (1) Şehriyar- (1.1) Köpek! Ne sayıyorsun? []

1870 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Bu da suale muhtaç mıdır? (1.1.2) (1.1.2.1) Tamam mıdır (1.1.2.2) []değil midir (1.1.2.3) onu anlayacağı m. []

1871 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Şu mel'una bak. (1.1.2) Alacağı nı mı tahsil ediyorsun. (1.1.3) İhsan ın tamam ı eksik mi olur? []

1872 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Hayır efendimiz, maksad ım o değil. (1.1.2) (1.1.2.1) Fakat bu keseler yüz alt ını nı ktır da (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) içinde noksan ı var mı diye bak ıyorum. []

1873 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Yüz alt ın yerine elli alt ın versem (1.1.2) ne yapacakt ın? []

1874 (1) Korucu- (1.1) Bendeniz de işittiğim sözün yar ısını nı söyleyecektim. []

315 / **1875** (1) Şehriyar- (1.1) Yezit! Senin yar ını nı bir tarafa, yar ını nı bir tarafa ay ırt ır ım. []

1876 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Yine meraktan kurtulamazs ını nı z, (1.1.2) çünkü bildiğimin yar ısını nı yine o iki parça vücudumda kal ır. []

1877 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Şu kâfire bak! (1.1.2) Hâlâ alt ınları nı elinde evirip çeviriyor. []

1878 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Nasıl evirmem (1.1.1.2) çevirmem. (1.1.2) (1.1.2.1) Ya içlerinde kalp var ise (1.1.2.2) eksik bulunur ise. []

1879 (1) Şehriyar- (1.1) Hayvan! Bizim elimizde kalp, eksik alt ını nı mı olur? []

1880 (1) Korucu- (1.1) Kalpazanlar, hilekârlar paran ın nazarları nda zerre kadar kadri olmayan ekâbiri b ırak ıp da bizim gibi bir alt ını nı yüzüncü muayeneden sonra alan fukarayı mı aldatacaklar. []

1881 (1) Şehriyar- (baş ına doğru bir kese alt ın daha atarak) (1.1) (1.1.1) Allah belân ı versin! (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) Al (1.1.2.1.2) bunu da al da (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) eksik, hilelisi ç ıkarsa (1.1.2.2.2) ikmal et! (1.1.3) Tek söyleyeceğin lak ırd ıyı nı çabuk söyle! []

1882 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Gördünüz mü? (1.1.2) Tehdidin ne kadar büyük mazarrat ı, ihsan ın ne kadar büyük faidesi oluyor. (1.1.3) Demin korkuttunuz malûmat ım ın biraz ın ı saklad ım. (1.1.4) Şimdi iki kat ihsan buyurdunuz. (1.1.5) Bendeniz de iki kat malûmat vereceğim. []

316 / **1883** (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Çabuk (Çapük) söyle (1.1.2) bakay ım! []

1884 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Paralar ım ı saymağa, muayene etmeğe müsaade ihsan buyurmaz m ı s ın ız? (1.1.2) içinde kalp ı bulunur. []

1885 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Hamza'n ın ba ş ı için haberden de vaz geçerim (1.1.2) seni şimdi cehenneme gönderirim. []

1886 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Söyleyeyim efendimiz! (1.1.2) (1.1.2.1) Perihan Adil Giray' ı seviyor ama (1.1.2.2) Adil Giray Perihan ' ı sevmiyor. []

1887 (1) Şehriyar- (1.1) Neden bildin yalanc ı h ınz ır! []

1888 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Vallahi yalan değil. (1.1.2) Onu da işittiğim lak ırd ıdan anlad ım. []

1889 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Şimdi sana bir kese alt ın daha verirsem (1.1.2) saymadan, nefes almadan işittiğin lak ırd ı y ı aynıyle söyler misin? []

1890 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Saysam (1.1.1.2) daha hay ırl ı olur ama (1.1.2) (1.1.2.1) mademki öyle ferman buyuruyorsunuz (1.1.2.2) d ı ş ar ı da sayar ım. []

1891 (1) Şehriyar- (bir kese alt ın daha atarak) (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) (1.1.1.1.1) Al (1.1.1.1.2) d ı ş ar ı da say (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) ekşiği, kalp ı var ise (1.1.1.2.2) yine deği ş tiririz. (1.1.2) (1.1.2.1) Kâfir budala, lak ırd ı y ı çabuk söyle, (1.1.2.2) hem aynıyle söyle. []

1892 (1) Korucu- (1.1) Ya eksik, yahut kalp ç ık ıp da deği ş tirmek için getirdiğim zaman (1.1.1) (1.1.1.1) kalpları, eksikleri baş ka yerden buldum da (1.1.1.2) kar ı ş t ırd ım zannederseniz. []

/ 1893 (1) Şehriyar'ın artık bütün bütün sabrını yanarak (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) İran devletinin hazinelerini versem (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) yine daha isteyeceksin, (1.1.1.2.2) para kapmak için ezadan vaz geçmeyeceksin! (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) Şimdi seni cellâda teslim edeyim, (1.1.2.1.2) ömrünü eksilteyim, (1.1.2.1.3) kalp akçe gibi topraklar içinde, ayaklar altında sürttüreyim de (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) insan üzme nasıl olur anlarsın." tehdidiyle adam çağırarak için kapıya doğrulunca korucu tavrını tebdil ile (1.2) "(1.2.1) Efendim! Bendeniz itaatsizlik etmedim. (1.2.2) İşte fermanınız gibi işittiğim lakırdıyı aynıyle söylüyorum." mukaddimesiyle mükâlemeye girişti.

1894 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Perihan Adil Giray'ın köşküne gittiği zaman arkasından ayrılmadığı ve fakat (1.1.1.1) ne kadar çalıştı ise sohbetlerini işitemediğini arzetmiş idim. (1.1.2) Perihan ayrılırken (1.1.2.1) "(1.1.2.1.1) Siz yine Perihan'ı sevmeyiniz! (1.1.2.1.2) Perihan sizin yolunuzda akrabasının, belki canını terk eder. (1.1.2.1.3) (1.1.2.1.3.1) (1.1.2.1.3.1.1) Buradaki tasavvurumuz hasıl olmazsa (1.1.2.1.3.1.2) Osmanlı mülküne geçeriz, (1.1.2.1.3.2) cariyeniz olurum. (1.1.2.1.4) Sizin kadar alihimmet bir kahramana İran şahının hemşiresinden münasip esir mi olur?" demiş idi. (1.1.3) Kendisi odadan çıkarken kulunuz merdiven kapısının arkasına saklandım. (1.1.4) Gittikten sonra Adil Giray'ın kapısından yine beklemeğe başladım. (1.1.5) O da (1.1.5.1) "(1.1.5.1.1) Kaç oldu! (1.1.5.1.2) Kaç oldu! (1.1.5.1.3) Allahım! Şu kadının elinden nasıl kurtulacağım." diye söylenip duruyordu. (1.1.6) (1.1.6.1) Zannedirim

ki (1.1.6.2) lakırdılar berikinin ötekini sevdiğini ve / ötekinin de berikini sevmediğini açıktan açığa gösterir. []

1895 (1) Şehriyar- (bir kese altın daha atarak) (1.1) (1.1.1) Öyle bir fırsat eline geçti de Perihan fahişesini niçin tutmadın! (1.1.2) Budala niçin tutmadın! (1.1.3) (1.1.3.1) Tutmuş olsaydın (1.1.3.2) seni ihya ederdim. (1.1.4) Sana on bin altın verirdim. []

1896 (1) Korucu-(altın elinde tartarak) (1.1) (1.1.1) Allah ömrünüze bereket versin efendimiz! (1.1.2) Perihan'ı mı tutayım? (1.1.3) Şahın hemşiresine dokunmak kulunuzun haddi midir? (1.1.4) Demin efendimiz

sayıyordunuz. (1.1.5) (1.1.5.1) İnsan ın yar ı beline kadar vücudunu baş ı a ş a ğ ı gömdürüp de öyle gebertmek var, (1.1.5.2) kemiklerinin her birini ayrı ayrı kır d ırmak var, (1.1.5.3) dilini koparı p da köpeklere att ırmak var, (1.1.5.4) kalbini yar ıp da içinde saklad ı ğ ı esrar ı meydana ç ıkarmak var, (1.1.5.5) yar ı s ın ı bir tarafa yar ı s ın ı bir tarafa ay ırtmak var, (1.1.5.6) cehenneme göndermek var. (1.1.6) Bunlar ın hiç biri de dört yüz alt ın kazanma ğ a benzemiyor. []

1897 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Haydi ş imdi buradan def ol! (1.1.2) (1.1.2.1) Bundan sonra seni i ş imde kullanaca ğ ım, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) adam gibi hizmet edersen (1.1.2.2.2) ihya ederim. []

1898 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) []Edemezsem neticesi gebermek olacak! (1.1.2) Oras ı malûm! (1.1.3) Kulunuz oldukça i ş imi bilir bendegândan ım. (1.1.4) Gönlüm alt ın kesesini kefenden ziyade sever efendimiz! (1.1.5) Her ferman ın ız ı icraya haz ır ım. []

319 / 1899 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ad ın nedir, (1.1.2) seni istedi ğ im zaman nerede bulduray ım? []

1900 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Ali Kuli korucuları ndan ım. (1.1.2) Şimdilik ismim Şirvanî Cafer'dir. []

1901 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Şimdilik ne demek? (1.1.2) Zaman de ğ i ş tikçe insan ın ismi de mi de ğ i ş ir? []

1902 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Ola ğ an şeydir efendimiz! (1.1.2) zaman her şeyi de ğ i ş tirebilir. []

1903 Korucu, bu sözden sonra secde-i şükran âdetini bir kere daha icra ederek çekildi.

1904 (1) Şehriyar, yalnız kal ınca korucunun Adil Giray'dan i ş itti ğ ini söyledi ğ i (1.1) "Allah ım! Ş u kad ın ın elinde nas ıl kurtulaca ğ ım." sözünü aynıyle Perihan'a matuf kıyas ederek Adil Giray'ın onu da sevmedi ğ ine itimat has ıl etme ğ e ba ş lam ı ş ve (2) hanzedenin (2.1) "Beni gerçekten sevdi ğ inize... bir katî söz veriniz." ibaresini dü ş ünerek onun tesiri ise bu itimad ı itminan derecesine vard ır m ı ş idi.

1905 (1) Düşünür durur, (2) (2.1) (2.1.1) Adil Giray Perihan'a ruy-ı dil göstermiş ise Perihan'ın gösterdiği muhabbetler üzerine onu da esaretten kurtulmak maksadına hizmet ettirmek için göstermiş olduğuna zihninde karar verir ve (2.2) bu defa kendinden katî söz istemesini Perihan'ın

320 tedabirinden ümidi kestiğine / hamlelerdi. **1906** Bununla beraber Adil Giray bir kere kendiyle geçinmeğe karar verdiğiinden sonra saadet-i hayatın ı beraber geçinmekte bulmasının ı dahi muhal addeylemezdi.

1907 (1) Vakıa Perihan'ın rüçhan-ı hüsnünü, taravet-i şebabın ı, ziver-ı ismetini hatıra getirmez değil idi, fakat (2) kendi de Perihan'dan bütün bütün başka tarzda bir cemale malik olarak her kalbe göre ise bir başka nev hissoldüğünü ve yüzlerce müptelâsı olan bir güzelden yüzlerce nefret eder adamlar da bulunduğunu bildiğinden ve Adil Giray'ın son muhaverelerinde ağzından çıkan (2.1) "(2.1.1) Bari kendinin hüsnünde, şivesinde olan kemali bilmese, (2.1.2) bari cemalinin, edasının ın erkeklere derece-i tesirini yeni öğrenecek olsa." yollu sözlerini hatıra getirdikçe Perihan'ın taravet-i cemalini güşayış-i cemalince bir noksan ve tavr-ı ismet-perveranesini şive-i naşinaslığına bürhan gibi görerek Adil Giray nazarında kendi kadar bile tesir hasıl edemediğine katiyen hükmeyledi.

1908 (1) Fakat tabiat-ı beşer de ne za'f-ı gariptir ki (2) Şehriyar, bu hükm-i katîsiyle beraber Adil Giray'ın muhavere esnasında saçlarına ak düştüğüne dair ettiği tarizi de hatıra getirdi. **1909** Güya delil zail olunca hakikat de tahavvül edermiş gibi aynanın karşısına geçip de kemal-i itina ile üç beş beyaz kılı koparmadıkça hüsnünde olan gurur ve itminanın ı

321 / itmam edemedi. **1910** Şehriyar, bu suretle maksad-ı muhabbetini hasıl ve saadet-i atiyesini emin bildiğinden Adil Giray'ı tasavvur ettikçe gözleri nur-ı safa ile vücudu ruh-ı neşat ile dolar idi.

1911 (1) (1.1) Dünyada bir elemi bir endişesi kaldı ise (1.2) o da rakib-i mağlûbu addeylediği Perihan'dan perestişgâh-ı vicdanına heves-i temellük ile yaklaşımağa cesaret eylediğinden dolayı zalimane bir intikam almak arzusunun gönlüne verdiği ıstırap idi.

1912 Adil Giray' ın, Şehriyar' ın daireleri bu telâşlara, ıst ıraplara, tehditlere, tahkirlere, tahkiklere, tecessüslere, mücadelelere, itilâflara her zamandan ziyade gü şade bulundu ğ u öyle bir leyle-i garaipte Perihan her ş eyden bihaber ve korucunun ifadesinden anla ş ıldı ğ ı üzere bir gece evvel Adil Giray ile bir bezm-i tenhayide bir buçuk saat kadar vakit geçirdi ğ i için tema ş a-y ı cemale dil-sir, teşebbüsleri kuvve-i karibeye gelmek cihetiyle ömrünün saadetinden emin olarak yats ı vaktini bir saat geçer geçmez yata ğ ına yatm ı ş t ı.

1913 (1) Rüyada Adil Giray' ı görür, (2) sabah aç ılm ı ş , güne ş do ğ mu ş , gözleri nur ile dolmu ş zannederdi.

322

1914 (1) Güyaki ma ş ukuyle bir sahrada idiler, (2) bulduklar ı yerin / pi ş gâh ından bir ufak su akardı . 1915 (1) (1.1) Ama bir surette hafif akar ve (1.2) o kadar muavveç şekiller peyda ederdi ki (2) geçti ğ i sahranın letafetinden ayrı lam ıyor ve ara sıra geldi ğ i tarafa avdet etmek istiyor da saika-i rüzgâra mukavemet edemiyor gibi görünürdü. 1916 Ba ş ı uçlar ında bir salk ım sö ğ üt var idi. 1917 Dallar ı yaprakları rüsvayan-ı muhabbete perde-i istitar olma ğ a ş ayan olabilecek kadar periş an idi.

1918 (1) Sahran ın ötesinde berisinde öbek öbek o kadar mütenevvi, o kadar mütelevvin çiçekler y ı ğ ılm ı ş idi ki (2) feyyaz-ı kudret oralar ı tezyin için fele ğ in sahaib-i renk-amizini parçalam ı ş da ötesine berisine da ğ ı tm ı ş zannolunurdu.

1919 (1) Mürgan- ı seherin na ğ meleri o kadar hazin o kadar müessir idi ki (2) her biri vicdan- ı a ş ı kaneye tercüman olmu ş , elfaz ile tarifi kabil olmayan ezvak- ı muhabbeti gönüllere ifham ile uğra ş ıyorlar kıyas edilebilirdi.

1920 (1) Güyaki Perihan o suyun kenar ına oturmu ş , (2) arkas ın ı o salk ım sö ğ üde dayam ı ş idi. 1921 (1) Adil Giray da dizine yatm ı ş (2) Perihan' ın misalini cemaliyle mukayese için uyumu ş idi.

1922 (1) K ız periş an saçlar ın ı Ş ehzade'nin yüzüne dökerek cemalini

323

gâh güneşten bile kıskanırca sına bütün bütün / örter, gâh (2) (2.1) bir dakikacık hasretine tahammül edemezcesine bir cihetine açar, (2.2) temasında gâşyolur dururdu.

1923 (1) Perihan'ın ruhunda inbisat, gönlünde safa bir derecede idi ki (2) (2.1) bulunduğu hâlin rüya olduğunu bilmek dahi lâzım gelse idi (2.2) bütün ömrünün böyle bir rüya içinde geçmesine bin can ile kail olurdu. 1924 Güyaki bir insan değil, tabiatın firdevs-i füyuzatında yeni peyda olmuş bir şükûfe-i rengîn idi. 1925 (1) Jalelerle perveriş bulur, (2) nurlarla tenaüm ederdi.

1926 (1) İşte Perihan, hab-ı can-perver içinde idi ki (2) (2.1) usul usul kapısı açıldı, (2.2) siyah cara bürünmüş bir kadının elindeki şamdan ile odanın dahiline doğru birkaç kere baktı, (2.3) şamdanı hariçte bıraktı içeri girdi, (2.4) kapıyı kapadı.

1927 Bu vakadan bir iki saniye geçer geçmez Perihan vücuduna bir şey dokunduğunu ve dokunan maddenin kendisini hafif hafif sarstığının hisseyledi. 1928 (1) O nazenin uykusundan uyandı, (2) etrafına bakındı, (3) (3.1) şunu hissetti ki (3.2) (3.2.1) istikbal gibi nazar taallük etmez bir karanlık içinde kalmış, (3.2.2) ecel gibi nameşhut bir cism-i zihayat yanına çökmüş, (3.2.3) meyyit gibi soğuk elleriyle bedenini sarsıyor.

1929 Uyku humarıyla birden bire kendini toplayamadı. 1930 Zihninde

324

/ hakikatle hayal birbirine karşıtı. 1931 (1) Evvel gördüğü mü rüya idi, (2) şimdiki bulunduğu hâl mi rüyadır (3) bir zamanlar onu tefrik edemez oldu. 1932 (1) Nihayet böyle hâllerde mutata olan (1.1) "(1.1.1) Kimdir (1.1.2) ne istersin." sualini irat eyledi.

1933 (1) (1.1) "(1.1.1) Kim olacak! (1.1.2) Sevgili Adil Giray'ın ızırımı bekliyor idiniz? (1.1.3) Benim. (1.1.4) (1.1.4.1) (1.1.4.1.1) Böyle zalmanî zamanlarda insanı gönüllerde bıraktığı kinler, dünyada aradığı emellerden daha ziyade gelir (1.1.4.1.2) bulur, (1.1.4.2) orasını bilmiyor musunuz?" cevabını alınca muhatabının kim olduğunu, ne maksatla geldiğini pek kolay anladı. 1934 (1) Yatağında doğruldu, (2) Şehriyar'ın karşısına oturdu, (3) aralarında bir şiddetli muaraza cereyan etmeğe başladı. 1935 İki rakip, gönüllerin zalâm-ı hafasından mestur olan iki

gayz- ı kadim gibi tekabül eylediler. 1936 (1) Birbirini görmezler idi, fakat (2) aralar ında her muhataba geçtikçe çehrelerinde ve belki vicdanlar ında has ıl olan en küçük tesirat ı görmüş gibi hissederler idi.

1937 Muarazalar ı şu yolda idi:

1938 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Kad ın benden ne istersin? (1.1.2) Bu vakit odamda ne işin var? (1.1.3) Kâbus gibi insan ı rüyas ında da m ı rahat bırakmayacaks ın? []

1939 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) B ırakmayacağ ım! (1.1.2) Senden ne mi isterim? (1.1.3) Şuradaki İnan taht ında oturan erkek, biraderin oldu ğu hâlde sen / onunla iştiraki kabul edemiyorsun. (1.1.4) İştirak ne demek! (1.1.5) (1.1.5.1) Zaten o tahtta zerre kadar hakk ın yok iken veli-nimetinin elinden almak istiyorsun da (1.1.5.2) ben seni dünyanın en büyük devleti olan muhabbette mi iştirake kabul edeceğ im?

(1.1.6) Senden ne mi isterim! (1.1.7) Hayat ım ı, hayat ın lezaizini isterim. (1.1.8) (1.1.8.1) (1.1.8.1.1) Ömründen kopar ılacağı n ı bilsem (1.1.8.1.2) yine alacağ ım (1.1.8.2) anlad ın m ı? []

1940 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Gece vakti çıld ırd ınsa (1.1.1.2) ben t ımarhane bekçisi değilim. (1.1.2) Nas ıl muhabbet []? (1.1.3) Nas ıl taht []? (1.1.4) Nas ıl iştirak []? []

1941 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Taklit ediyor, (1.1.1.2) berikinden alış m ı ş! (1.1.2) Esrar ından haberdar olanlara delilik isnat etme ği ondan öğrenmiş! (1.1.3) (1.1.3.1) Bilmiyor ki (1.1.3.2) taklidin en güzeli de maskaralıkt ır. (1.1.4) Maskaralı ğ ı bile kendine yak ı ştıram ıyor. (1.1.5) Şu tecahüllere bak! (1.1.6) Mücessem-i hakikat olan Şehzadem! Cezmi elde duruyor. (1.1.7) Dayı n ızdan ne maksat üzerine getirtti ğinizi biliyoruz! (1.1.8) Şeceretü'd-dürre mukallit olacaksınız. (1.1.9) (1.1.9.1) İptida varacağ ın ız adam ı padişah edeceksiniz, (1.1.9.2) sonra biçareyi taht ından düşüreceksiniz, (1.1.9.3) ayağ ın ıza basamak yapacaksınız, (1.1.9.4) alt ın ızda çığneyeceksiniz, (1.1.9.5) ezeceksiniz (1.1.9.6) yerine siz ç ıkacaksınız değil mi? (1.1.10) (1.1.10.1) Musavver-i ismet olan banu-y ı cihan! Adil Giray sizin gibi riya perdeleri içinde saklı

değil, (1.1.10.2) çehresini ben de görüyorum. (1.1.11) (1.1.11.1) Bir kere (1.1.11.1.1) meclisine giren kad ın hususiyle sizin kadar iffetli, istiğna- perver olur ise cazibe-i / cemalinden kendini kurtaramayacağ ın ı ben tasavvur edemez miyim k ıyas edersiniz! (1.1.12) Yahut (1.1.12.1) o cemaldeki nur-ı letafeti görmek sizin o güzel gözlerinize mahsustur, (1.1.12.2) (1.1.12.2.1) dünyada sizden başka her kim var ise (1.1.12.2.2) yarasa toprağ ından yarat ılm ı ş, (1.1.12.3) hiç kimse o nurdan istifaza edemez mi zanneyliyorsunuz? (1.1.13) Evet! Şehriyar'da Perihan kadar tabiat, Perihan kadar istidad- ı muhabbet nereden bulunacak! []

1942 (1) Perihan- (Şehriyar' ın Cezmi Şemhal'den getirtilmiş olmak yolundaki ifadesinden Adil Giray gibi istifade ile Cezmi'nin tutulmad ığ ına emniyet has ıl ederek) (1.1) (1.1.1) Edepsizlik elverir! (1.1.2) (1.1.2.1) Galiba sen zevcinden taht ın ı al ıp da dostunla kendine şehvet yatağ ı yapmak istiyorsun ki (1.1.2.2) kalbinde olan seyyiat ağz ından dökülüyor. (1.1.3) Kendi vehmini, kendi tasavvurunu başkas ına isnat etmekte mana nedir? (1.1.4) (1.1.4.1) Haddin var ise (1.1.4.2) fiile ç ıkarmağ a teşebbüs et! (1.1.5) Zerre kadar teşebbüs et! (1.1.6) (1.1.6.1) Bakalım (1.1.6.2) (1.1.6.2.1) Perihan' ın elinden bin can ın olsa birini kurtarmağ a muktedir olabilir misin! (1.1.7) Ben zaten şah k ız ıy ım! (1.1.8) (1.1.8.1) Kardeşimin devletine neden göz dikeceğim ki (1.1.8.2) o devlet benim de devletimdir. (1.1.9) Kehle gibi sayesinde geçindiği vücudun kan ın ı içmeğe çal ı şmak senin gibi esafile yak ı ş ır. []

1943 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Evet! Hiç han ı mefendi kendi hanedan ın ı / bat ırmak, İran'da bir Sünnî devleti teşkil etmek gibi şeyler düşünmeğe -hiç şah ım ız ın hemşiresi Adil Giray gibi esirin esir-i muhabbeti olmağ a tenezzül mü eder! (1.1.2) Dün gece saat alt ı sular ında şu merdivenden bahçeye inip de Adil Giray' ın yan ına giden, bir buçuk saat oturan başkas ı idi!! []

1944 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Şu tezvire, şu şirretliklere bak! (1.1.2) (1.1.2.1) Velev ki gitmiş olay ım Adil Giray ile beni görüştüren, arada bir tedbir-i siyaset ç ıkart ıp da müzakereye kar ı şt ıran sen değil misin? []

1945 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Acaip! (1.1.2) Banu-yı cihan efendimiz, hanzadeden ayrıılırken kapının önüne gelip de (1.1.2.1) "(1.1.2.1.1) (1.1.2.1.1.1) Siz yine Perihan'ı sevmeyiniz, (1.1.2.1.1.2) Perihan sizin yolunuzda akrabasının, belki canını feda eder. (1.1.2.1.2) (1.1.2.1.2.1) (1.1.2.1.2.1.1) Buradaki tasavvurumuz hasıl olmazsa (1.1.2.1.2.1.2) Osmanlı mülküne geçeriz, (1.1.2.1.2.2) cariyeniz olurum. (1.1.2.1.3) Sizin kadar alihimmet bir kahramana İran şahının hem şiresinden münasip esir mi olur." yollu nazlar, niyazlar etmeği de ben mi talim etmiş idim. (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Nefsine itimadın var ise (1.1.3.1.2) bu sözlerini inkâr et (1.1.3.2) bakayım. (1.1.4) (1.1.4.1) İşitenler kapının önünde duruyor, (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) birer birer yakalarından tutar (1.1.4.2.2) yüzüne çarparım. []

328

1946 Söz buralara gelince Perihan, macera-yı muhabbetinin Şehriyar'a / bütün bütün malûm olduğunu anladığından inkârda bir faide görmedi. **1947** Sözü şü veçhle tahvil eyledi:

1948 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Kadın! Ben muhtare bir kızım. (1.1.2) (1.1.2.1) Adil Giray'ı sevmişim, (1.1.2.2) ona varmak istemişim (1.1.2.3) ayıp mıdır? (1.1.3) Cengiz evlâdından kızını, hem şiresini hangi padişah diriğ eder! (1.1.4) (1.1.4.1) Ya senin insafın, hiçbir şeye iman yok mudur ki (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) (1.1.4.2.1.1) alil ve musibet-zede bir zevcin var, (1.1.4.2.1.2) seni köylü külbesinden saltanat sarayına getirmiş, (1.1.4.2.1.3) koca bir devletin idaresini eline teslim etmiş, (1.1.4.2.1.4) o mahpuslar gibi bir köşede oturuyor, (1.1.4.2.1.5) yerine sen padişahlık ediyorsun, bu nimetlerin, bu devletlerin hakkını düşünmüyorsun, (1.1.4.2.2) (1.1.4.2.2.1) yirmi yaşında bir kahraman oğlun var, (1.1.4.2.2.2) İran, saadetini, şevketini onun haysiyetinden, şecaatinden bekliyor, (1.1.4.2.2.3) (1.1.4.2.2.3.1) kendinin değilse onun olsun namusunu hatırına getirmiyorsun, (1.1.4.2.3) (1.1.4.2.3.1) şehvetinle bir biçare esire musallat olmuşsun, (1.1.4.2.3.2) hem o esiri benden kurtarmak için hakkımda bin türlü iftiraya kalkışıyorsun. []

1949 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Dur efendim (1.1.1.2) hiddetin lüzumu yok. (1.1.2) (1.1.2.1) Hâlimizi ortaya koyalım, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) aklımız başımıza toplayalım da (1.1.2.2.2) (1.1.2.2.2.1) insanca

konu şal ım, (1.1.2.2.2) söyleyeceğimiz şeyleri akla tatbik edelim. (1.1.3)
 (1.1.3.1) Sen istediğin kadar biraderinin nikâh ında bulunmağ ı benim için
 329 bir şeref, bir nimet gibi gösterebilirsin, fakat (1.1.3.2) bir insana / göre ömrünü
 çehresindeki tagayyürleri bile görmekten ve hatta kendini bir zenciyeden tefrik
 edebilmekten aciz olan bir adama hasretmek saltanat-ı âlem için dahi çekilir
 belâlardan olmadığ ın ı sen de gönlünden itiraf edersin. (1.1.4) (1.1.4.1)
 Eminim ki (1.1.4.2) zihninde hayalim bile kalmamış tır. (1.1.5) (1.1.5.1)
 Kalmış olsa da (1.1.5.2) şimdiki hâlime benzemez. []

1950 (1) Perihan- (1.1) Cenab- ı Hak seni de kahretsin, senin mizac ında
 bulunan kad ınlar ı da. []

1951 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Aklına her ne gelirse (1.1.1.2)
 söyle! (1.1.2) Adil Giray' ı seviyorum. (1.1.3) Mutlak sana hanzadeden el
 çektireceğim. []

1952 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Kendinde felekten ziyade mi kudret
 tasavvur ediyorsun ki (1.1.2) taliin bile ay ırmaktan aciz kald ığ ı iki kalbi
 birbirinden tefrik etmek ümidine düşüyorsun. []

1953 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Kendimde öyle büyük kudretler tasavvur
 etmiyorum, (1.1.2) yalnız tedbirimin tesirsiz kalmayacağı ndan eminim.
 []

1954 (1) Perihan- (1.1) Neticesini ikimiz de görürüz değil mi? []

1955 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) İntizara hacet yok! (1.1.2) Netice
 şimdiden görünüş duruyor. (1.1.3) Cezmi burada ihtilâl ile uğraşt ığ ına,
 yar ı memleket halk ı şهادet eder. (1.1.4) Şaha bir kere iş haber verildiği
 gibi İsmail'e ettiklerinin o anda cezas ın ı bulursun. []

330 / 1956 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Dilin kurusun mel'un, (1.1.2) İsmail'e
 ben ne yapt ım? []

1957 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Korucular bir emir al ırlar,
 (1.1.1.2) o nazenin gerdan ın ıza bir ibri şim kılı ç bağ ı geçirirler. (1.1.2)
 (1.1.2.1) Ondan sonra hanzadeyi kıyamette ya görürsünüz ya (1.1.2.2)
 göremezsiniz. []

1958 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Şu divaneye bak! (1.1.2) Beni ölümle korkutacak! (1.1.3) (1.1.3.1) Kendisi bir iftirayı hakikat şekline koymağa nefsinde iktidar hissediyor da (1.1.3.2) bende bir hakikati ispat etmeğe kudret görmüyor. (1.1.4) (1.1.4.1) Fahişe sen istediğin hezeyanı söylersin de (1.1.4.2) ben bildiklerimi söyleyemez miyim! (1.1.5) Benim lisamı m kılıca mı gelir? []

1959 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Öyle fena fena şetimler edip durma! (1.1.2) (1.1.2.1) Bu gece her şeyi gözüme aldım, (1.1.2.2) ben de edepsizliğine taklit etmeğe başladım. []

1960 (1) Perihan- (1.1) Hay Allah kahretsin! []

1961 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) (1.1.1.1.1) Sus diyorum (1.1.1.2) beni dinle! (1.1.2) (1.1.2.1) Ben her bildiğimi söylerim, (1.1.2.2) sen hiç bir bildiğini söyleyemezsin. (1.1.3) (1.1.3.1) Benim şahidim var, (1.1.3.2) senin [] yok! (1.1.4) (1.1.4.1) Sen olsa da (1.1.4.2) söyleyemezsin. (1.1.5) Zira pekalâ düşünürsün. (1.1.6) (1.1.6.1) Şahın hemşiresi olacağına şeytanın kerimesi olmalıydın, çünkü (1.1.6.2) o sıfata yakışacak kadar aklın vardır. (1.1.7) (1.1.7.1) Pekalâ, pek rana düşünürsün ki (1.1.7.2) (1.1.7.2.1) ben Adil Giray ile aramızdaki muhabbeti söylesem (1.1.7.2.2) ona bir zarar terettüp etmek / ihtimali olamaz. (1.1.8) (1.1.8.1) Çünkü demincek söylüyordun ya, (1.1.8.2) (1.1.8.2.1) ihtiyarına malik bir kızsın, (1.1.8.2.2) hanzade ise Cengiz evlâdındandır, (1.1.8.2.3) seni sevebilir, (1.1.8.2.4) alabilir. (1.1.9) (1.1.9.1) Kendisini bu hâli için benden başka kimse tayip edemez, (1.1.9.2) benden başka kimse kabahatli bulamaz. (1.1.10) (1.1.10.1) Yaptığın iz ihtilâli söylersem (1.1.10.2) yine Adil'e bir şey demezler. (1.1.11) (1.1.11.1) Çünkü bir esirdir, (1.1.11.2) her fırsatla kurtulmağı ister. (1.1.12) (1.1.12.1) Dünyada mecnunlar bile anlar ki (1.1.12.2) bir şah hemşiresiyle bir esir beyninde söyleşilen fesadı tasavvur eden de tertip eden de şahın hemşiresi olmak lâzım gelir. (1.1.13) Esir olanlar böyle işlerde olsa olsa bir kuvve-i galibenin hevesine alet olmaktan başka hiçbir şey yapmağa muktedir olamaz. (1.1.14) (1.1.14.1) O cihetle iş meydana çıktığı gibi yalnız seni gebertirler, (1.1.14.2) Adil'e bir şey yapmazlar.

(1.1.15) (1.1.15.1) Muhafazas ın ı daha sık ı ştı r ır ım, (1.1.15.2) kendim nezaret ederim, (1.1.15.3) o suretle istedi ğim gibi e ğlenirim. []

1962 (1) Perihan- (1.1) Sus edepsiz! []

1963 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Dinle (1.1.1.2) telâş etme! (1.1.2) Beni dinle! (1.1.3) Seni öldürmekten has ıl olacak güftügü namus-ı saltanata dokunaca ğı, biraderinin görmeyen gözleri önünde istedi ğim şe kle koymak benim için en kolay şeylerdendir. (1.1.4) (1.1.4.1) Seni ölümden kurtaraca ğım, (1.1.4.2) köş kümün karşı s ında ufak bir yere hapsedirece ğim, (1.1.4.3) rekabetten bir gönülde ne kadar kin has ıl

332 oldu ğunu / alaca ğım intikam ile sana öğretece ğim (1.1.5) (1.1.5.1) öyle bir küçük odaya hapsedirece ğim, (1.1.5.2) sen zincirler içinde inleyeceksin. (1.1.6) (1.1.6.1) Ben Adil ile karşı na geçece ğim, (1.1.6.2) her gece zevk edece ğim, (1.1.6.3) kudurdu ğunu, kendi diş lerinle kendini yiye yiye telef oldu ğunu görece ğim. []

1964 (1) Perihan- (uzunca bir kahkaha-i istihzadan sonra) (1.1) (1.1.1) Han ımefendi hazretleri, bizi o küçük odaya hapsedirmeden evvel lisan ım ız ı da cad ılara efsun okutur da (1.1.2) a ğz ım ızda hapseder de ğil mi? []

1965 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Efsun okuma ğa hacet yok! (1.1.2) Sen zaten bildi ğini söyleyemezsin. (1.1.3) (1.1.3.1) Bı rakm ıyorsun ki (1.1.3.2) söyleyemeyece ğine seni de ikna edeyim. (1.1.4) Adil Giray ile beynimizdeki muhabbeti haber verdi ğin gibi onu namus-ı saltanata taarruz etti ği için benden bin kat beter azaplar içinde telef ederler. (1.1.5) (1.1.5.1) Hâlinden, kalinden bilbedahe anla ş ıl ıyor ki (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) Adil'i seviyorsun, (1.1.5.2.2) sevince telef etme ğe elbette kıyamazs ın! (1.1.6) (1.1.6.1) Söyleyemezsin dedi ğim onun içindir. (1.1.7) (1.1.7.1) Şimdi bildi ğini söyleyemeyece ğine sen de itimat ettin ya, (1.1.7.2) şimdi kuvvetimin derecesini sen de anlad ın ya? []

1966 (1) Perihan- (yine bir kahkaha-i istihza ile) (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1)

333 Cellât yürekli köpek! Silâh ın ı fena intihap etmi şsin, (1.1.1.2) diş lerini / iyice bileyememi şsin! (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) Ben Adil'i seviyorsam (1.1.2.1.2) vücudumu ortadan kald ır ıp da senin gibi bir fahi şenin eline terk

etmek için mi seviyorum sanırsın. (1.1.3) Billahi söylerim! (1.1.4) (1.1.4.1) Hem sokağa fırlar da (1.1.4.2) bütün Kazvin halkına işittirecek gibi söylerim! (1.1.5) (1.1.5.1) Ama Adil'i telef edeceklermi ş, (1.1.5.2) zati ben de hayatta kalacak değilim ya! (1.1.6) (1.1.6.1) Ben kaybolduktan sonra Adil'i senin gibi kuduz mizaçlı mel'unlar telef etmese (1.1.6.2) o kendi kendini itlâf eder. (1.1.7) (1.1.7.1) Biz birbirimizden sonra dünyada bir dakika ya şamağ ı azab-ı ebedîden deşetli sayar ız (1.1.7.2) sen oras ın ı bilir misin? []

1967 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Adil senden sonra bir dakika ya şamaz öyle mi, (1.1.2) senin için hayat ın ı feda eder öyle mi? []

1968 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Adil benden sonra bir dakika ya şamaz, (1.1.1.2) ya ne zannediyorsun! (1.1.2) Benim için hayat ın ı feda etmez k ıyas ında mı bulunuyorsun? (1.1.3) Bir kere ya ş ın ı düşün! (1.1.4) (1.1.4.1) Adil kadar oğlun var, (1.1.4.2) kocal ı bir kad ın s ın. (1.1.5) Hiç arslanlar başkas ın ın art ığ ına tenezzül mü eder? (1.1.6) Bu soluk çehren, bu sönük gözlerinle Adil'in muhabbetine nas ıl tamah ediyorsun?

(1.1.7) İşte rağm ına birbirimizden ayrılmayacağ ız! (1.1.8) (1.1.8.1) İşte ya beraber ya şayacağ ız, ya (1.1.8.2) beraber öleceğiz.

(1.1.9) (1.1.9.1) (1.1.9.1.1) Hasedinden çatla, (1.1.9.1.2) geber de (1.1.9.2) beni hapsettireceğ in küçük odaya bedel sen cehennem in esfel-i

334 safiline git! (1.1.10) Ateşten / dökülmüş zincirler içinde enin et. (1.1.11) Bizim dünyada, ahirette süreceğ imiz safalar ı düşün! (1.1.12) Sen hasedinden kudur! (1.1.13) (1.1.13.1) Her dakikada bir kere kendini yiye yiye bitir, (1.1.13.2) yine vücuda gel, (1.1.13.3) her zaman değ iştikçe azab ın bir kere daha teceddüt etsin! []

1969 (1) Şehriyar- (1.1) Şimdi Adil senin için ölür öyle mi? []

1970 (1) Perihan- (1.1) (1.1.1) Onun yerine sen geber! (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) İktiza ederse (1.1.2.1.2) ölür (1.1.2.2) ne zannettin? []

1971 (1) Söz buraya müncer olunca Şehriyar Perihan'ın gülüşlerine taklit yolunda fakat daha uzun, daha açık bir kahkahadan sonra (1.1) "(1.1.1) Baz ı hakikat oluyor ki (1.1.2) karanlıkta görülmesi kabil olam ıyor." diyerek yerinden fırlad ı, (2) dışar ıda bırakt ığ ı mumu getirdi, (3) koynundan

Adil Giray'dan aldığı mektubu çıkardı (4) (4.1) "Şunu okur musunuz." dedi, (5) Perihan'a uzattı.

1972 (1) Perihan bu teklife (1.1) "Her noktası ciğerime bir dağ-ı siyeh olsun neme lâzım." sözüyle mukabele ettikten ve Şehriyar'dan (1.2) "(1.2.1) Hanzadenindir. (1.2.2) (1.2.2.1) Okuyunuz da (1.2.2.2) (1.2.2.2.1) bak (1.2.2.2.2) ne anlarsınız." cevabını aldıktan sonra kâğıdı kaptı. 1973 Şehriyar elindeki mumu Perihan'ın yanında bulunan bir iskemlenin yanına bıraktı. 1974 (1) Gayet müstehziyane bir tarz ile (1.1) "Adil Giray'ınız size mübarek olsun." dedi, (2) Perihan'ın yanından birkaç adım geri çekildi.

335

1975 (1) Perihan, mektubu yukarıdan aşağı okurken biçare / Adil'in yalnız Şehriyar'ı oyalamak için yazdığı (1.1) "Beni gerçekten sevdiğinizize, bir de bu hâlden kurtaracağınız katî bir cevap veriniz." ibaresine gelince bu lakırdının Adil Giray tarafından o güne kadar tutulan idare-i kelâm tarzına benzer hiçbir yerini göremediğinden ruhu vücudundan intiza etmiş gibi bir hâle geldi.

1976 Çehresinde bir damla kan, azasının hiçbirinde cüzî bir hareket eseri kalmadı. 1977 İnsan iken taştan yapılmış bir tasvire benzedi. 1978 (1) Yalnız tezkereyi Şehriyar'ın çehresine fırlatmağa, bir de (1.1) "Size mübarek olsun." demeye muktedir olabildi. 1979 (1) Gözlerini Şehriyar'a dikerek iki üç saniye meyyitane bir nazarla endamını süzdükten sonra elleri kilitlendi, (2) bayıldı, (3) bir cism-i camit gibi yatağına serildi. 1980 (1) Şehriyar, baş ucunda öyle bir neşatlı, öyle bir meserretli tarz ile biçarenin hâlini temaşa ederdi ki (2) (2.1) hariçten biri görse (2.2) onun hayatı da kendi ömrüne ilâve olunmuş kıyas edebilirdi.

336

1981 Karı, bu mel'un intikamından doya doya istifade ettikten ve hususiyle Perihan'ı her nasıl olsa ezdiğine ve Adil ile arasında artık hiçbir hail kalmadığına bir emniyet-i diğer hasıleyedikten sonra hanzadenin tezkeresini yerden / alarak saydının kanını içip de yuvasına teveccüh eden ejderler gibi salına salına odasına çekildi.

1982 Zavallı Perihan, vücuduna arız olan beyhudelik hâlini tabiatının kuvveti ve gençliğinin yardımıyla beraber ancak iki saatte def

edebilmiş idi. 1983 Fikrini ise ayıldktan sonra da bir saat içinde ancak toplayabildi.

1984 En evvel zihnine tebadür eden mütalâa Adil Giray'ın tezkeresi idi.

1985 Hanzadeyi sahihen ruhundan ziyade sever, kendini de ona bir hayat-ı saniye bilmeği levazım-ı ömründen, ihtiyacı-ı insaniyesinden addeyler iken nazarında bu tezkere Adil'in kendisine olan o kadar iltifatların, o kadar muhabbetlerini yalnızca esaretten kurtulmak veyahut bir ikbale nail olmak için tertip olunmuş desayis-i kâzibeden ibaret gibi gösterince dünyada hiçbir şeye, hatta kendi varlığına bile itimad kalmamağa başladı. 1986 O vakte kadar nazarında hayattan maksat Adil Giray'dan gördüğü iltifatlar idi. 1987 Onların da yalancı olduğuna hükmedince maksad-ı hayatı ölmeğe münhasır oldu. 1988 (1) Kendini pencereden atıverip de dünyanın alâmından bir iki dakika eziyetle kurtulmağı nefsine en büyük saadetlerden addederdi, fakat (2) bir bivefa için terk-i can ederek rakibini arkasından güldürmek gönlünü çare-i halâs bildiği öyle bir hareketten men eyler idi. 1989

337 / Vücuduna arız olan ürpermek gittikçe tezayüt ettiğinden yatağına çekildi.

1990 (1) Fakat kaybettiği amalinin hasretiyle ölmezden defnolunmuş da mezarında dirilmiş bir biçare gibi zamanın hayatında, mematin da alâmına kıyas kabul etmeyecek bir garip azap içinde gördüğü ve (1.1) düştüğü muzik-i belâdan kurtulmak için her ne cihete atfı nazar eylese karşısında Adil Giray'ın muhabbetinden mahrum olmak gibi hak-i fena kadar deşetli bir sedd-i istihale peyda olduğundan bir fūrce-i necat tedarikini takat-i beşerden hariç görürdü.

1991 (1) Bu hâl-i can-hıraş içinde sabaha çıktığı ve düşünmeğe bir şey düşünmeğe bile iktidardan kesildiği bir zamanda idi ki (2) (2.1) mahremi olan cariyelerden biri yanına girdi ve (2.2) yine mahremlerden bir korucunun getirdiğini söyleyerek yatağına bir mektup bıraktı.

1992 Perihan, mektubun kâğıdına bakıp da Adil Giray'dan olduğunu anladığı gibi keramet-i muhabbet kudretini izhar ederek vicdanı yerinden oynadı. 1993 (1) Fikirindeki perde-i şek mürtefi oldu, (2) kâğıdın mealini tıpkı tıpkına keşfeyleti.

1994 (1) Mahşerde mezarından kıyam eden iltifat-perverdigân-ı ilâhi gibi tarifi nakabil bir şevk ile yatağından fırladı, (2) mektubu açtı. 1995

338 O gece Adil Giray ile Şehriyar beyninde zuhur eden / macerayı ve mahut tezkerenin sebab-i tahririni etrafıyla anladı. 1996 Kendiyle Şehriyar arasında güzeran eden hadiseyi düşünmeğe başladı. 1997 Vakıa itikadınca Adil Giray'a olan muhabbetini ve hususiyle Adil Giray'ın kendine gösterdiği meyli itiraf etmesi bir büyük hata idi. 1998 (1) Şu kadar var ki (2) kararı zaten kendi muhabbetini tamamıyla öğrenmiş olduğundan inkârında bir faidesi olamaz idi.

1999 (1) Adil Giray'ın kendine olan meylince Şehriyar için elindeki tezkere dururken bu bapta işittiği sözlere itimat etmek mümkün değil idi ki (2) kullandığı lisanı Adil Giray'a bir mazarrat terettüp edebilmek hatıra gelsin. 2000 Kendinin mektubu okuduğu sırada gösterdiği yes, vücuduna arız olan baygınlıkla sahte olabilmek kabiliyetini bütün bütün kaybeylediğinden Şehriyar'a kendisinin Adil Giray'dan bütün bütün kat-i ümit ettiğine itminan-ı tam getirmiş olmasında iştibah olunamazdı. 2001 Binaenaleyh Perihan, bu hadisenin zuhurunu Şehriyar'ı iğfalde şimdiye kadar ettiği tedbirlerin kâffesinden müessir gördüğü için pek büyük teşekkürlere, tahmitlere şayan bir iane-i gaybiye addetti.

2002 Bu şevk ile hemen kalemini eline alarak kendi macerasında da bir 339 mufassal tezkere ile beyan eyledi. 2003 Hayfa ki Adil Giray / bu tezkereyi aldığı gibi kararın Perihan'a ettiği cefalara, hakaretlere, hususiyle baygınlık bahsine hiç takat getiremediğinden ve elindeki kuvveti canavarın azfar-ı tasallutunu sökerek şerrinden gerek kendini, gerek Perihan'ı bütün bütün kurtarmağa kâfi gördüğünden hemen şu kâğıdı tesvit ile olduğu gibice Şehriyar'a göndermek ihtiyatsızlığından kendini alamamış idi.

2004 Suret-i tezkere []

(2005 Adil Giray'dan Şehriyar'a [])

2006 Simanızın bu hâliyle beraber size zarurî gösterdiğim yalancı muhabbet emarelerine cidden inandığınızınza kail olmak İran'da hiç ayna

görmemeğe tavakkuf eder. 2007 Maskaralık pek uzadı! 2008 Kırk yaş ında bir kad ına yirmi dört yaş ında bir adam muhabbet edemeyeceğini elbette siz de bilirsiniz.

2009 Meyl-i muallâ ile muttas ıf olan bir gönül Perihan gibi ilâhi bir nur-
ı mücessem meydanda gezinip dururken senin gibi siretinin zulmeti

340 çehresinin ruhsuz beyazlığı ile düzgünlü / zenciye benzeyen bir ucube-i rüzgâra meyletmek nas ıl mümkün olsun?

2010 (1) Zevcenizin nimetini, oğlunuzun haysiyetini saç ın ız ın ak ın ı, i ştihan ız ın denaetini dü şününüz de (2) benden, Perihan'dan fariğ olunuz! 2011 (1) Akşam biçareye ettiğiniz ezalar ı öğrendim, (2) (2.1) tekrar ederseniz (2.2) intikam ım ı zebanilere aldı r ma ğa mecbur olacağ ım.

2012 (1) Akl ın ız ı baş ın ıza dev şiriniz, (2) mektubunuz elde senet duruyor. 2013 (1) (1.1) Bir daha Perihan' ın da, benim de hatta nam ım ız ı lisan ın ıza al ırsanız Kazvin'de her harfini ayrı ayrı gözden geçirmedik bir adam bırakmayacağ ıma Perihan' ın hayat ına yemin ile sizi temin ederim. 2014 (1) Ama beni de bu yolda itlâf ederlermiş, (2) Perihan sağ olsun. 2015 (1) Zaten dünyanın ne safas ın ı sürdürdüm ki (2) ahirete gitmekten kaç ınay ım. 2016 (1) Hiç olmazsa elinizde şehit olur da (2) Cenab-ı Hak'tan mükâfat ın ı görürüm.

2017 (1) Esirim, (2) beni bir gece bo ğduruvermek, tesmim ettirmek kolay elinizden gelir, (3) oras ın ı bilirim. 2018 (1) Fakat siz de şuras ın ı biliniz ki (2) bu gün Kazvin'de biraderim var. 2019 (1) Her türlü istikbali açık, (2) her türlü ikbali hazır, (3) yaş ı daha yirmi beş e henüz varmam ı ş, (4) anas ır ın ın hâli ömr-i tabiye kadar yaşama ğa müsteit, serveti müddet-i ömrünü saadet içinde geçirmeğe kâfi iken her neden ise benim yolumda feday ı can etme ğe merak ediyor.

341 / 2020 (1) (1.1) K ılıma bir hata gelmek lâz ım gelse (1^{ara}) kâğıt elindedir (1.2) benim yapacağ ımdan birkaç kat ziyade teşhir eder. 2021 Asker olduğu hâlde bu yolda cellâtl ı ğ ı da göze al ır. 2022 (1) (1.1) (1.1.1) Göklerin fevkine ç ıksanız, (1.1.2) yerlerin dibine geçseniz (1.2) sizi bir saat ya şatmaz.

~~2023~~ (1) El altından bir hareketinizi işitmeyeyim, (1.1) (2) (2.1) bilirsiniz ki (2.2) tahkike muktedirim. **2024** (1) (1.1) Eğer işitirsem (1.2) bizim hanedanda kıl ıca köpek kan ı bula ş t ır mak me ş um say ıl ır. **2025** (1) Ama o ş eameti de irtikap eder, (2) sizi elimle malik-i cahime teslim eylerim. **2026** (1) Akl ın ı ba ş ına al, (2) bizden fari ğ ol.

2027 Adil []

2028 Güyaki tezkere de ğ il bir saika idi. **2029** (1) Ş ehriyar'a vas ıl olur olmaz haz ır layadurdu ğ u dahme-i fesat birden bire feveran etti, (2) (2.1) kime dokundu ise (2.2) mahv ve berbat eyledi.

2030 YEDİNCİ FASIL []

-34-

2031 Mirza Süleyman'ın Şehriyar ile olan sohbetini yukarıda beyan etmiş idik.

2032 (1) Şah'ın idrak ve ahlâkça olan zaafına bir de malûliyet munzam olmak cihetiyle vücuduyla ademi müsavi olduğu gibi Hamza Mirza da askerlikten başka levazım-ı hükûmetin hiçbir cihetinde vukuf olmadığından devlet-i İraniye'nin fîruat-ı / umurunu bütün bütün Mirza Süleyman idare eder ve (2) fakat külliyyatta Perihan ile Şehriyar'ın galebe-i irfan ve nüfuzundan istiklâl-i idareyi kurtarmağa muktedir olamazdı.

2033 (1) Adil Giray hadisesini işitince hanzadenin sima ve endam ve meşrep ve mişvarında olan cazibe-i hatır-rübaya nazaren Perihan'ın buna meftuniyetinde hiç iştibah etmediği gibi kızın Şemhal akrabasından olmağla beraber bir yed-i galibe ve dirayet-i fevkalâdeye malik bulunması cihetleriyle İran hükûmetinin bulunduğu acz-i tam arasında mahbubunu taht-ı saltanata çıkarmak hevesine düşmesini pek akla mülâyim görür ve (2) böyle bir teşebbüste yalnız Çerkes takımından değil müştehir olan ahlâk-ı kerimesi münasebetiyle bir zulm-i can-güdaz altında ezilmekte bulunan Acemlerden bile muavenet göreceğini yakinen bilirdi.

2034 (1) Hatta Perihan'ın malik olduğu dirayet umum indinde hasıl ettiği makbuliyete olan itimadından idi ki (2) kendi nikâhına alıp da o kuvvetle İran devletini idare etmek onun dahi ahass-ı maksadından idi.

2035 Fakat Adil Giray gibi asalet-i fıtriye ve letafet-i cismaniye ile mütehalli bir nevcevan dururken Perihan'ın tabiat-ı bedayi-pesendanesi öyle avam arasından yetişmiş altmış yaşında / bir adamı kabul etmek ihtimali olmadığından düşünerek o hulyadan bütün bütün fariğ oldu.

2036 (1) Bundan başka Şehriyar'ın ismeti İranca pek de musaddak olmadığından kendi ile olan muhaveresinde tehevürle ağzından kaçırıldığı sözler için sonradan ihtiyar ettiği tevillerin Mirza Süleyman nazarında hiç hükmü olmamış (2) yani Adil Giray'a onun dahi iptilâsına tamamıyla ihtimal vermemiş idi.

2037 Böyle dirayet-i merdane ve cesaret-i mütehakkimaneye malik iki kad ın ın emraz-ı nefsanienin e şeddi olan muhabbet ve rekabet saikas ıyla İran devletini hat ırgâh-ı izmihlâle dü şürecek bin türlü teşebbüslere kalk ı ş maktan geri durmad ıkları nı ve bundan sonra da durmayacakları nı ve bu teşebbüslerin ise vezareti hasebiyle en büyük mesuliyeti ve belki en büyük mehlekesi kendine ait olaca ğ ın ı dü şündü. **2038** (1) Gerek kad ınlar ı, gerek Adil Giray' ı zindana ve (1.1) iktiza ederse mezara gönderme ğ e haz ırlanan ve daha haz ırlanması muhtemel olan fitnelerin önünü alma ğ a azmeyledi.

2039 (1) (1.1) Bu yolda Şah'a müracaat etse söz anlatma ğ a muktedir olamayaca ğ ın ı ve belki Perihan ile Şehriyar' ı hasm-ı can edece ğ i cihetle onların ithamat-ı mü şterekleri arasında ezilip mahvolaca ğ ın ı bilirdi. **2040** Hamza Mirza birkaç gün evvel asker cemi için memleketten ç ı km ı ş

344

oldu ğ u için / ondan istianeye zaman müsait de ğ ildi. **2041** (1) (1.1) [] Olsa da (1.2) istiane etmezdi, çünkü (2) Hamza Mirza, (2.1) do ğ du ğ u zaman validesinin a ğ u ş-ı terbiyesinde ne kadar zebun ise o ya ş ında dahi pençe-i dirayetinde o suretle ma ğ lûp oldu ğ undan bir sözüne inanmamak, mukabele etmek ihtimali olmad ı ğ ına ve Perihan' ın ise hasail-i aliyesini kendine k ıble-i iktida addetti ğ i için hakk ında bir su'-i zan vukuunu bile küfür menzilesinde tutaca ğ ına emindi. **2042** Bu cihetle Mirza Süleyman' ın sermaye-i iktidar ı kendi dirayetine inhisar etmi ş idi. **2043** Azminin icrası için bulabildi ğ i tedbir ise Şehriyar ile muhavere ederken bin türlü muhataras ından bahseyledi ğ i korucu ayakland ırmak hususundan ibaret idi.

2044 İran devletince en acil olan muhatara Adil Giray ve Perihan ittifak ı olarak bunların teşebbüsü ise Sünnîlik nam ına oldu ğ undan ellerindeki vesaitin merkezi Çerkes ve Da ğ ı stanlı korucuları n zabiti olan Ali Kuli Han olaca ğ ı Mirza Süleyman'a göre bedihiyattan idi. **2045** O cihetle Mirza Süleyman, Ali Kuli Han' ı ortadan kald ırmak ve maiyetinde bulunan korucuları hemen hudut üzerine sevkedivermekle tertibat-ı fitneyi vesait-i icradan mahrum b ırakma ğ ı dü şünmez de ğ ildi.

2046 (1) Ne faidesi var ki (2) Ali Kuli Han, cinsiyet alâkas ıyla Perihan'a

—345 / merbut olduktan başka tedabir-i külliyesiyle Şehriyar'ın da fevkalâde emniyetini kazanmış bir dâhi olduğundan hakkı n da böyle bir harekete teşebbüs ettiği gibi yine ikisinin husumet-i müşterekesine hedef olacağı n ı ve (2.1) bin can ı olsa ellerinden kurtulamayacağı n ı mütalâa eylediğinden Ali Kuli Han'ı mahremiyetine alarak ve bu suretle onun da menviyat ına mahrem olarak icraat zaman ında hareketini tatil etmek reyine karar verdi.

2047 Asıl kendinin itimad ı ise korucularından mazenderan tüfekçilerinin zabiti olan ve Şah Abbas zaman ında Revan müdafaas ında bir şöhret-i fevkalâde istihsal eden Mir Fettah'ın cedd-i maderîsi bulunan Rüstem Han'a idi.

2048 (1) Rüstem Han, bir cüret-i pelengâne ile beraber hiyel-i siyasiyede bir maharet-i rubehaneye malik ve askerine nüfuzu galip bir adam olarak Mirza Süleyman'a ise hürmet ve nispet-ifevkalâdesi olduğundan her emrine hem itaat eder, hem de (2) askerini itaat ettirirdi.

2049 Bu cihetle Mirza Süleyman, evvelâ Rüstem Han'ı celbederek maceray ı tafsil ettikten ve İran'da öyle Sünnî bir devlet teşekkülünden kendilerine ve umuma arız olacak mazarrat ın her cihetini ve hususiyle Perihan ile Şehriyar taraf ından Adil Giray'a gösterilen muhabbetten arz-ı

346 hükûmet ve namus- ı millete / terettüp edecek lekeyi tasvirde zerre kadar kusur etmedikten sonra asker kuvvetiyle bu iki karıy ı maşuklar ıyla beraber devletin baş ından def etmek için iktiza eden teşebbüsât ı han ın gayretine havale etti.

2050 Rüstem Han'da bu yolda istediği gibi mevait aldıktan sonra Ali Kuli Han'ı yan ına davet eyledi. 2051 Aralar ında geçen muhavere şudur:

2052 (1) Süleyman- (1.1) Şemhal'den Perihan'a Cezmi Bey nam ında bir adam gelmiş. []

2053 (1) Ali Kuli Han- (1.1) (1.1.1) Evet gelmiş idi. (1.1.2) Bazı hedayas ı var idi, (1.1.3) kulunuza müracaat etti, (1.1.4) kendim gördüm. []

2054 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Ben bu devletin bigânesi miyim, (1.1.2) bana niçin haber vermediniz? []

2055 (1) Ali Kuli Han- (1.1) Devletçe işi olmayan adi hediye ile gelmiş bir adamı haber verip de bu kadar meşgul arasında tasiye lüzum görememiş idim. []

2056 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Bilâkis elzem idi. (1.1.2) Cezmi'nin buraya başka maksat üzerine geldiği tahakkuk eyledi. (1.1.3) (1.1.3.1) O zaman vürudundan haberim olsaydı (1.1.3.2) yaptığını fesadı daha mebadisinden men etmiş olurduk. (1.1.4) (1.1.4.1) (1.1.4.1.1) Şimdi Cezmi nerede ise (1.1.4.1.2) buldurunuz da (1.1.4.2) bana getiriniz. []

2057 (1) Ali Kuli Han- (1.1) Cezmi daha o zaman avdet etmiş idi. []

347

/ **2058** (1) Süleyman- (1.1) Hayır! Cezmi burada olacak. []

2059 (1) Ali Kuli Han- (1.1) (1.1.1) Burada ise (1.1.2) (1.1.2.1) şimdi gider, (1.1.2.2) buldururum. []

2060 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Sizin korucularda Dağistanlı bir Musa Kâzım ile bir de Abbas beraber imiş. (1.1.2) Onları da isterim. []

2061 (1) Ali Kuli Han- (1.1) (1.1.1) Abbas'ı getirelim. (1.1.2) Musa Kâzım, Hamza Mirza hazretleriyle gitmiş idi. (1.1.3) (1.1.3.1) Pek lâzım ise (1.1.3.2) celbi için adam göndermek iktiza eder. []

2062 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) O kadar lüzumu yok (1.1.2) bir tanesi de kâfidir. []

2063 (1) Ali- (kapıdan çıkarak) (1.1) (1.1.1) Şimdi gider (1.1.2) iktizasına bakarım. []

2064 Ali Kuli Han, filhakika Mirza Süleyman'ın zannı gibi Perihan teşebbüsünün merkezi idi. **2065** Çerkes ve Dağistanlı'dan doğrudan doğruya hükmü altında veyahut cinsiyet ve Sünniyet münasebetiyle kendine irtibatı manevî hâlinde bulunan altı yedi bin kadar korucunun rüesa ve hayır-şinasına maksadı kabul ettirdiğinden hemen istediği saatte taklib-i devlet iktidarını da haiz olmuş idi. **2066** (1) (1.1) Hele bir kere Perihan'ın saltanatı ilân edilmek lâzım gelse esas idaresini tahkim edinceye kadar tabî mezheb-i daiyesi mestur tutulacağına kız ise Şah İsmail vakasından beri İran'ın hükümdarı maneviyesi bilindiği gibi hükümetin

348

halk ı memnün edecek her hareketi Perihan' ın dirayet / ve merhametine ve mucib-i şikâyet olacak her fiili sairlerin zulüm ve tasallutuna mehmul olageldiğinden zuhur eden inkılâp, yalnız alil ve aciz bir adam ın inziva-yı tabîsi ilân olunmuş ve onun nam ına bin türlü itisafat ile melûf olan bir kaç mütegalip ortadan kald ır ılm ı ş hükmünde görüneceğine nazaren herkes tarafından kemal-i memnuniyetle kabul olunmak Ali Kuli Han' ın itikad ınca muhakkak idi. 2067 (1) Belki Hamza Mirza'n ın bile halas ın ın hasail-i aliyesine gösterdiği meftuniyet kuvvetiyle bir dereceye kadar idaresi kabil olurdu, fakat (2) (2.1) Şehriyar, hayatta bırak ılsa Hamza Mirza'ya halas ından ziyade tesir-i nüfuz ettirebilmek muhatarası meydanda olduğundan ve (2.2) öldürülse Hamza Mirza'ya hem validesinin kan ından, hem ecdad ın ın saltanat ından el çektirmek mümkün olamayacağı ından umum ashab-ı cemiyetin ittifak ıyla tasavvur olunan inkılâb ın icrası Mirza'n ın hudut boyunda harp ile iştigali zamanı na talik olunmuş idi. 2068 (1) Çünkü Hamza Mirza için Osmanlı ordular ını n hedef-i muhacemat ında iken merkez-i saltanat ında böyle bir hadise zuhur edince iki ateş aras ından kendini kurtarıp da valideintikam ı ve saltanat miras-ı daiyeleriyle uğraş mağa meydan bulmak ve (1.1) meydan olsa bile neticesinde muvaffak olmak ihtimalin haricinde görünürdü. 2069 Bundan başka Mirza, şecaat-i

349

müfritesi cihetiyle daima tehlikeli mevkiilerde buluna-/geldiğinden zaruret göründüğü hâlde birkaç fedayi kuvvetiyle vücudunu ortadan kald ırmak dahi ashab-ı cemiyetçe eshel-i umur addolunurdu. 2070 (1) Perihan, aza-yı hanedan ından hiç birisine ve hatta nazar ında ecelinden bile menfur olan Şehriyar'a kastolunduğunu katen istemez ve (2) Adil Giray ise canan ın ın bu fikr-i kerimanesine bin can ile iştirak ederdi. 2071 Ali Kuli Han'a göre ise umum hanedan-ı Safevî azas ın ın hayat ını maksad ına müteallik en küçük bir faide için feda etmek eshel-i umur olmağ la beraber meslekince Perihan ile Adil Giray' ın emrine itba mecburiyetinde bulunduğu ından ve edilecek hareketi hükûmetten izale edilecek zevat ın fakat hayat ıyla beraber arzu olunan neticeye isal edebileceğine dair verdiği teminat-ı muğfilânesi ile o iki zihn-i akıbet-bîni iknaa bir türlü muktedir olamadığı ından uğraş ılan maksad-ı mukaddesi kan ile lekedar etmemek azm-i katîsi de icraat ın tehirine bir kat daha yardım ederdi.

2072 (1) Yukarıki muhaverenin kısalığından, soğukluğundan, bipervalığından da anlaşılır ki (2) Ali Kuli Han, Süleyman Mirza'dan Cezmi lafzını iştir iştirmez işin bir dereceye kadar vezire aksetmiş olduğunu tamamıyla teferrüs eylediği gibi (1.1) Mirza Süleyman da bu

350

muhavereye gelinceye kadar Şehriyar'ın, / Perihan'ın husumet-i müsterekesine hedef olmak muhatarası olmasa Ali Kuli Han'ın izalesini dünyanın en kolay işlerinden sayıp dururken muhavereye gösterdiği mekân-i lâkaydaneden hanın muhafaza-i hayatınca tamamıyla emniyet-bahş olacak kadar büyük bir kuvvete malik olduğuna yakın hasıl etmiş idi.

2073 (1) (1.1) Ali Kuli Han, filhakika Cezmi vasıtasıyla maksada dahil olmuşsa da (1.2) (1.2.1) şayet kendi bir belâyaya uğrarsa aradaki vasıtai ittisal ile Adil Giray ve Perihan'ı da muhatarasına teşrik etmemek için Cezmi'yi bütün bütün âlem-i ihtifaya çekmiş idi. 2074 (1) Korucu rüesasından kendinin işte medhalini Musa Kâzım'dan başka hiç kimse ayne'l-yakin bilmez idi, çünkü (2) (2.1) mebadi-i teşebbüsünde rütbesinin küçüklüğüyle beraber istikamet-i ahlâkı cihetiyle Çerkesler, Dağıstanlılar indinde mahbub-ı kulûp olan Musa Kâzım'ı Cezmi ile ashab-ı ittifak arasında vasıta etmiş ve (2.2) cemiyetin riyasetini onlara münhasır göstermiş idi.

2075 Efrad-ı cemiyet lüzumu kadar çoğaldıktan sonra o vasıtai ittisali de ortadan kaldırmak için Musa Kâzım'ı Hamza Mirza'nın yanına gönderdi. 2076 Musa Kâzım'ın giderken ashab-ı ittifaka verdiği talimat Cezmi'den ya bizzat veya tahriren verilecek o emre itba olunmasını tavsiyeden ibaret idi.

351

/ 2077 Cezmi'nin ihtifagâhını ise bir kendi, bir de kendinden de evvel münasebet peyda ettiği Abbas bilirdi. 2078 (1) (1.1) Abbas, filhakika evail-i maslahatta kâr-güzarlığına biraz da tamahkârlık karıştırsa da (1.2) (1.2.1) Cezmi'den, Ali Kuli Han'dan gördüğü ihsanlar arzusunun birkaç kat fevkine çıktıktan başka girdiği meslek de meşreb-i levendanesine fevkalgaye tefavuk eylediğinden dünyada maksadı uğruna çalışmaktan, fedakârlık etmekten büyük lezzet ve arzu görememeğe başlamış ve (1.2.2) binaenaleyh Ali Kuli Han nazarında zahirde adi bir korucu olmağa

beraber hakikatte en emniyetli, en kıymetli bir refik olmak meziyetini kazanmış idi.

2079 (1) İşte bu cihetlerle Ali Kuli Han, (1.1) teşebbüs ne derece meydana çıkmış olsa kendisinin iştiraki meydana çıkmayacağından bütün bütün emin olduğu gibi Perihan ve hususiyle Şehriyar'ın himaye-i mutlakasıyla beraber Mirza Süleyman'ın öyle delilsiz şüphelerle hakkında fenalık yapmağa cesaret edemeyeceğinden de mutmain idi. 2080 (1) (1.1) Mamafih Mirza Süleyman tarafından hilâf-ı memul bir tasalluta kıyam olunur ise ona mukabele hususunda dahi her vakit peşine siper edebileceği beş altı bin kılıca güvenir idi.

2081 İhtiyatı, iktidarı bu derecede olan Ali Kuli Han, tabî vezirin ne bazı teferrüata hasıl ettiği vukuftan, ne de kendi hakkında gösterdiği itham-ı zımnîden ihtiraz eyledi.

352

/ 2082 (1) Cezmi'ye bir kat daha ihtiyat ve ihtifa tavsiye ettikten ve Abbas'a iktiza eden talimatı verdikten sonra gönlünde havftan, endişeden zerre kadar bir eser mevcut olmadığı hâlde korku hâlinde görünmekle veziri tehdit için bulunduğu askerlik sıfatının müterettibatından istifade ederek, kendi de tevabii de silâha müstağrak olduğu hâlde vezirin meclisine avdetleriyle Cezmi'nin hâlâ Kazvin'de bulunduğu dair olan rivayet sırf-ı mevhum olduğunu ve geldiğinin üçüncü günü gittiğine birkaç yüz şahit olarak (1.1) irade olunur ise onları vezirin huzuruna celp ile hakikati öğrenmek mümkün bulunduğunu ve fakat (1.2) böyle asılsız rivayete o kadar ehemmiyet verilir ise halk içinde birtakım güftügûlar peyda olduktan başka hükûmetin vakına da hâlele geleceğini söyledi. 2083 Vezirin emrine imtisalen Abbas'ı beraber getirdiğini de ilâve eyledi.

2084 Mirza Süleyman bu ifadelerden hem Cezmi'nin Kazvin'de, hem de Ali Kuli Han'ın Cezmi'yi vermemek azminde bulunduğu yakın hasıl etmiş idi. 2085 (1) Fakat itikadının izharında bir faide görmediğinden ecnebî bir adamın vücut ve ademinden hükûmet aleyhine edilen teşebbüsatça bir büyük tesir olmayacağı mütalâalarıyla teselli bulur ve (2) Ali Kuli Han açtıktan açığa taarruz edip de maksadının umumumiyetine hizmet

353

edemeyecek bir fitne ihdas ıyla / ashab- ı ittifak ın en büyük istinatgâh ı olan hanedan- ı şahî azas ı aleyhine bir kuvve-i ihtiyat gibi terk etmek ve bu suretle her belây ı kendi üzerine davet eylemekten (2.1) her ne yap ılacak ise defaten yap ılmak ve toplanabilecek kuvveti fitnenin ruhu mesabesinde olan Perihan ve Adil Giray aleyhinde istiğmal olunmak tedbirini bin kat müreccah görürdü.

2086 O cihetle Ali Kuli Han'a karşı yine istiğmalâtla iğfal mesleğinde devam etmek reyinde bulundu. 2087 (1) Cezmi'nin avdetine müteallik beyan eylediği tahkikata tamam ıyla inanm ı ş gibi görüldükten başka Ali Kuli Han' ın (1.1) böyle bir rivayete o kadar ehemmiyet verilir ise hükûmetin vak ına hâlele geleceğine dair verdiği reyî güya nihayet derecede takdir ile telâkki ederek hizmet-i Şahîde Ali Kuli Han gibi nazar-ı hekim ashab ından gördüğü muaveneti kendince medar-ı muvaffakiyet ve bais-i mefharet bildiğini bir lisan- ı ıtira ile beyan eyledi. 2088 (1) Bu temellüklerden murad ı ise mümkün olduğu kadar Ali Kuli Han' ı hüsn-i itimat ve hülûs- ı niyetine ikna etmek ve (1.1) bu suret mümkün olamaz ise bari Ali Kuli Han' ın etvar ından hemen hemen baş layacak gibi görünen ilân- i husumet-i dahiyesini bir müddet tehir ile kendi teşebbüsât ın ı ikmal eylemek idi. 2089 (1) Mirza Süleyman, Ali Kuli Han'a bir kat daha itimatnan

354

vermek için Abbas' ı da yan ına çağ ırma-/-ma ğı düşündü, fakat (2) tahkik ve def ile uğraşt ığı teşebbüsata itt ıla ı pek nak ı s olduğundan tedbirinin ikmaline hizmet edecek bazı malûmat alma ğa olan şiddet-i ihtiyac ı tasavvurunun icras ına imkân verdi.

2090 (1) Binaenaleyh yine Ali Kuli Han'a itimad ında bir nak ı sa göstermemek niyetiyle ve (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Zaten arada bir şey yok ki (1.1.1.2) neye malûmat alınacak. (1.1.2) İ şitilen rivayetlerin hep eracif kabilinden olduğu tebeyyün ediyor. (1.1.3) Ama çaresiz vazifede kusur etme ğe gelmez. (1.1.4) Bir kere de Abbas'tan sual edelim. (1.1.5) Bir adam ı istintak etmek vak- ı hükûmete o kadar hâlele vermez." mukaddimesiyle Abbas' ı huzuruna davet eyledi, (2) şu yolda istintaka baş lad ı :

2091 (1) Süleyman- (1.1) Cezmi Bey'i bilir misin? []

2092 (1) Abbas- (1.1) Nas ıl Cezmi Bey'i []? []

2093 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Nas ıl Cezmi Bey olacak, (1.1.2) Şemhal'den Perihan efendimize hediye getirmek bahanesiyle Osmanlı toprağ ından gelen Cezmi Bey'i []!... []

2094 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Dağ ı stan'dan bir hayli zaman evvel bir Mirza Cezmi gelmiş idi, (1.1.2) (1.1.2.1) sual buyurduğunuz adam o ise (1.1.2.2) bir kere görüşmüş idim. []

2095 (1) Süleyman- (1.1) Ne münasebetle görüştün? []

2096 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Dağ ı stan'da pir-i fanî bir pederim var idi.

355 (1.1.2) Onun / hâlimden haber sordum. (1.1.3) O mübarek de bilemedi. (1.1.4) Dağ ı stanlı değil imiş. []

2097 (1) Süleyman- (1.1) Ya nereli imiş?...[]

2098 (1) Abbas- (kendini toplayarak) (1.1) (1.1.1) Nereli olduğunu bilemiyorum. (1.1.2) Neme lâz ım ki tahkik edeyim. (1.1.3) (1.1.3.1) Dağ ı stanlı değil imiş, (1.1.3.2) bana pederimden haber veremedi. []

2099 (1) Ali Kuli Han- (tamire ihtiyaç görmekle söze kar ı şarak) (1.1) (1.1.1) Hay ır efendim Dağ ı stanlı idi, (1.1.2) bu biçarenin pederi vefat etmiş, (1.1.3) onu söylememek için Dağ ı stanlı olduğunu inkâr eyledi. []

2100 (1) Süleyman- (şüpheli bir tav ır ile Ali Kuli Han'a hitaben) (1.1) Görüşükleri zaman siz de haz ır m ı idiniz? []

2101 (1) Abbas- (Ali Kuli Han'dan süratli davranarak) (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Şüphe mi var, (1.1.1.2) haz ır idiler ya. (1.1.2) (1.1.2.1) Ben korucu neferlerden bir biçareyim, (1.1.2.2) zabitim yan ımda bulunmad ıkça dü şman memleketinden gelmiş bir adamla nas ıl görüşebilirim? (1.1.3) (1.1.3.1) Bak! (1.1.3.2) Garip pederim vefat etmiş, (1.1.3.3) han hazretleri insaf edip de bana haber vermediler. (1.1.4) (1.1.4.1) Bari haberim olsaydı (1.1.4.2) beş vakit namaz ından sonra ruhuna birer Fatiha ihda ederdim. []

2102 (1) Süleyman Mirza- (1.1) (1.1.1) Gevezelik lâz ım değil, (1.1.2) soracağ ım şeylere cevap ver! []

356 / **2103** (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Şimdiye kadar ne sual buyurdunuz da (1.1.2) cevap vermedim? []

2104 (1) Süleyman- (1.1) Cezmi Bey'le kaç kere görüştün? []

2105 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Yalnız bir kerecik görüştüm, (1.1.2) onda da han hazretleri beraber idi. []

2106 (1) Süleyman- (1.1) Doğru söyle. []

2107 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Yalan söylemeğe alışık değilim ki (1.1.2) bu tenbihe ihtiyaç olsun. []

2108 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Yalan söylüyorsun. (1.1.2) (1.1.2.1) Sana doğru söyle diyorum. (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Sonra yalanın meydana çıkarsa (1.1.3.1.2) adamı çarmıha gererler, (1.1.3.2) orasını düşünmez misin? []

2109 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Doğru söylüyorum. (1.1.2) (1.1.2.1) Yalanım zahir olursa istediğiniz cezayı etmek elinizdedir. []

2110 (1) Süleyman- (1.1) Şimdi Cezmi'nin buraya niçin geldiğini bilmiyor musun? []

2111 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Nereden bileceğim, (1.1.2) hiç benim gibi fakirin ağzına düşecek kadar hükümsüz bir iş için düşman memleketinden buralara adam mı gelir? []

2112 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Sen tilki tabiatli bir müfsit hilekâra benziyorsun. (1.1.2) İnsana cellât elinde söyletirler. []

357 / 2113 (1) Ali Kuli Han- (yine biperva söze karşı şarak, mütebessimane) (1.1) Bu divane mi müfsit hilekâr oluyor? []

2114 (1) Abbas- (Ali Kuli Han'a) (1.1) (1.1.1) Hâlimi pekalâ bilirsin. (1.1.2) Allah için siz söyleyiniz. []

2115 (1) Mirza Süleyman- (Ali Kuli Han'ın sözüne hiç iltifat etmeyerek Abbas'a) (1.1) (1.1.1) Gevezelik lâzım değil diyorum, sorduğum şeylere cevap ver. []

2116 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) İşte ne irade buyurursanız (1.1.2) ona cevap veriyorum ya. []

2117 (1) Süleyman- (1.1) Şimdi Cezmi'nin ne için geldiğini bilmiyorsun öyle mi? []

2118 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Nereden bileceğim? (1.1.2) Osmanlı toprağından gelmiş bir adam. (1.1.3) Belki ezelde ruhlarımız bile görüştüğü iken koca Kazvin içinde sırdaş etmeğe fakir Abbas'ı mı bulacak? []

2119 (1) Süleyman- (1.1) Cezmi'nin nerede olduğunu da söylemeyeceksin değil mi? []

2120 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Ben o adamcağızı bir kere gördüm efendim. (1.1.2) O zamandan beri ayaklı canavarın nereye gittiğini, şimdi nerede olduğunu kerametle mi bileceğim? []

2121 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Cezmi ile beraber korucuları ayaklandırmaya kalkışan, iş duyulduğu gibi Cezmi'yi saklayan sen / değil misin habis! (1.1.2) Şimdi yaptıklarının birer birer doğrusunu söyleyeceksin. (1.1.3) Yoksa senin her azanı testerelerle parça parça ettiririm. []

2122 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Efendimize yanlış haber vermişler, (1.1.1.2) beyhude yere vebalimi alırsınız. (1.1.2) (1.1.2.1) Ben kimim ki (1.1.2.2) fitne kaldırmaya kalkışacağım? (1.1.3) Benim gibi acize dünyada kim tabi olur? (1.1.4) Ömrümde bir köpek besleyip de arkamdan gezdirmeğe muktedir olamadım. []

2123 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Seni mel'un! Bu akliyle hükûmeti aldatmaya çalışıyor. (1.1.2) (1.1.2.1) Sorduğum şeyleri şimdi söylemezsen (1.1.2.2) cellât önünde birer birer takrir edersin. (1.1.3) (1.1.3.1) Han hazretleri şimdi bunu kaldırırsınız da (1.1.3.2) korucuların zindanında zincire vurunuz. []

2124 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Hüküm elinizdedir, (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) ne isterseniz (1.1.1.2.2) yapabilirsiniz. (1.1.2) Mazlumlara Allah imdat eylesin. []

2125 (1) Abbas, bu muhaverenin hitamıyla odadan çıkınca Ali Kuli Han hiddet ve tereddütten mürekkep bir nazarla veziri süzerek (1.1) "Mirza hazretleri bu biçareyi ne cürmün sahibi olduğu için zindana atalım." diye takazaya başladı. **2126** Zaten Mirza Süleyman, mebadi-i muhaverede

Abbas'tan hiçbir şey öğrenmek kabil olmayacağı nı vehleten anladığı hâlde sonraki lakırdılar Ali Kuli Han'ın teşebbüsatına vukufunu göstermek ve bu suretle onun meclise silâh ile gelmekte ihtiyar eylediği

359 münasebetsiz / muameleye zımnî bir tehdit ile mukabele etmek için söylediğinden o makasit hasıl olduktan sonra Abbas'ın hapsini emretmesi istintaka iltizam-ı tabîsi dahilinde bir netice vermekten başka bir sebebe müstenit değildi. **2127** (1) O cihetle Ali Kuli Han'ın tarizine (1.1) "(1.1.1) Maksadım sahihen Abbas'ın hapsi değildi. (1.1.2) (1.1.2.1) Saray-ı şahînin bazı dairelerinde öyle bir güftüğü peyda olmuş, (1.1.2.2) merak olunmuş. (1.1.3) (1.1.3.1) Emir aldık, (1.1.3.2) her tarafı temin için Abbas'ı mesul tuttuk. (1.1.4) Söylemedik bir yeri kalmadığına dair her türlü iştibahı def etmek için kendisini tehdit ettik. (1.1.5) (1.1.5.1) Bir şey yok imiş ki (1.1.5.2) söylemedi. (1.1.6) (1.1.6.1) Zahirde ifadatına kani olduğumuzu gösterse idik (1.1.6.2) ettiğimiz tehtidat haksız bir eser-i tehevür hükmünde kalırdı. (1.1.7) O da hükûmetin vakına dokunurdu. (1.1.8) Zaten Abbas'ın hapsini size havale etmedik mi? (1.1.9) (1.1.9.1) Hakkında teminat vermiş, (1.1.9.2) şefaet etmiş, (1.1.9.3) bizden bir ruhsat almış olursunuz. (1.1.10) Kendisini yine hizmetinde ibka edersiniz." sözleriyle mukabele eyledi. **2128** (1) Ali Kuli Han da (1.1) "Allah ömürler versin." mukaddimesiyle hafifçe bir teşekkür ederek saatlerce aralarında cereyan eden maskaralığa bu suretle hitam verildi.

2130 (1) Ali Kuli Han, Mirza Süleyman'ın meclisinden ayrılınca Abbas'a Cezmi'nin Dağ ıstanlı olmadığ ına dair ağz ından kaç ırd ığ ı sözden dolayı dostane bir hayli tevbihler ettikten ve onun tarafından da müteessirane birçok itizlar gördükten sonra gece olduğu gibi Cezmi'nin yan ına gitti, (2) Mirza Süleyman vakas ının ı tafsilen beyan eyledi. **2131** (1) İ kisi baş ı baş ı verdiler, (2) bir hayli zaman teati-i efkâr eylediler. **2132** (1) Hülâsa-i müzakereleri Adil Giray ile Perihan'ın kan dökmekten teneffürlerine bir çare aramak oldu, çünkü (2) ikisi de iş ı bu derece şüyu bulduktan sonra bir gün geçirmek ömür içinde yalnız bir kere ele geçebilecek bir fırsat ı fevtmek hükmünde olduğuna ve (2.1) bir iki gün içinde teşebbüsleri fiile ç ıkamaz ise hepsinin birden mahvolacağ ına hükmetmiş ıler idi.

2133 Perihan ile Adil Giray'ı ikna için elden gelen tedbire başlad ılar.

2134 (1) Hatta (1.1) ikna mümkün olmaz ise kendi fikirleriyle harekete de karar verdiler. **2135** Hayfa ki yukarı dan beri okuyageldiğimiz hailenin son

361 fasl ının ı as ıl mürettibi olan Şehriyar / iki gece sonra için haz ırlad ığ ından kararların ın icras ına zaman müsait olmad ı.

2136 DOKUZUNCU FASIL []

-36-

2137 Adil Giray'dan Şehriyar'a gönderilen son tezkere elbette hatırdadır.

2138 Karı, kendini ümidinin subh-ı safa-yı zuhurunda, ömrünün id-i ekber saadetinde bilip dururken Adil Giray'dan ümidinin, emelinin bütün bütün hilâfına olarak öyle bir tahkire, bir tehdide uğrayınca adeta kudurmuş addolunacak bir hâle geldi. 2139 Güyaki damarlarında kan yerine irin dolaşmağa başlamış idi.

2140 Gönlündeki o lezzetli muhabbetler, çürümüştü, kurtlanmış meyveler gibi bir zehr-agin gayza tahavvül etmiş idi. 2141 (1) Zaten sevda-yı halis değildi ki (2) masruf olduğu taraftan hüsn-i kabul görmeyince tesirini kendi gönlünde icra eylesin. 2142 Adil Giray, arzu-yı şehvaniyesine hizmet edemeyeceğini açıktan açığa meydana koyunca nazarında rakib-i galibi olan Perihan'dan eşna görünmeğe başladı. 2143 (1) Birkaç saat evvel

362

yoluna can vereceğinden bahseden habise, birkaç saat sonra o / kadar tebeddül eyledi ki (2) biçarenin canına kastetmekten başka bir şey düşünmez oldu. 2144 Ağuş-ı tehalükünden kaçan Adil Giray'ı mezar kucağına teslim etmekten başka zihninde bir arzu kalmadı.

2145 (1) Azm-i cellâdanesinin icrasınca düşündüğü suretlerden en ziyade mizacına hoş gelen bir gece Adil Giray'ın odasına girip de kendi baş ucunda durduğu hâlde hanzadeyi boğdurmak idi, çünkü (2) bu suret Adil Giray'ın kendince sühan-ı can olan tezkeresinden bir fıkrasının fiile çıkarmak olacağı için tezkereden gönlünde husule gelen tesiratın lâyıkiyle intikamını almak demek olurdu. 2146 Bir de Adil Giray'ın can verirken bundan göreceği rağmlara, tahkirlere karşı naz olsun, tariz olsun, şetim olsun, inkisar olsun söyleyeceği sözler, kine-i pelengânesini iyiden iyi teskin edebilirdi. 2147 (1) Fakat bu lezzetten behremet olmağa zihninde bir türlü imkân bulamadı, çünkü (2) Adil Giray'ı Perihan ile taraftarların nighbanlığından hali düşüremeyeceğine yakini var idi.

2148 (1) Bundan başka Adil Giray'a kastedince (1.1) bin canı olsa Perihan'ın kılıcından, hançerinden birini kurtaramayacağına pekâlâ

—363 bilirdi. **2149** (1) Kendi ise hayat ın ı muhafazaya nihayet derecelerde / itina etmekle beraber yalnız Adil Giray' ı itlâf ile iktifa etmez, (2) Perihan' ı da ahiret seferinde ona refik etmek isterdi.

2150 Habisenin en büyük bir kuvveti zevci üzerine imal ettiği nüfuz idi.

2151 (1) Lâkin bu maksad ı için o kuvveti istimale de muktedir de ğildi, çünkü (2) Şah Muhammed indinde Perihan' ın tesiri de Şehriyar' ın galebesinden az de ğildi. **2152** (1) (1.1) (1.1.1) Perihan aleyhinde şaha müracaat eyledi ği surette ise Perihan sual görmeden muatep olmak ihtimalin haricinde olduğundan bir kere iş sual ve cevaba düşer ve (1.1.2) Perihan' ın kuvve-i nat ıkas ı hakikat-i hâli Adil Giray' ın elinde olan tezkere ile müeyyet olarak meydana çıkar ırsa kendi mezar ın ı kendi eliyle kazm ı ş olacağı nda şüphesi yok idi.

2153 Tezviç arzusunda o ğlu Hamza Mirza'dan istianeye de cesaret edemezdi. **2154** (1) (1.1) Zira Adil Giray ile Perihan' ın fesat tertibiyle uğra ş t ı ğ ından bahseylese (1.2) halas ın ı meleklerden masum addeden Hamza Mirza'y ı ikna etmek kolaylıkla kabil olamayacağı ndan yine iş mücavebelere, müvacehelere düşmek, o hâlde ise yine vehamet-i ak ıbet kendine kalmak mukarrer idi. **2155** (1) (1.1) Adil Giray ile Perihan' ın birbirlerine muhabbetini söylemek istese Hamza Mirza nazar ında meziyyat-ı celilelerine o kadar meftun olduğu iki vücudun birleşmek arzusunda

264 bulunmas ı bir nimet-i gayr-ı / müterakkibe suretinde telâkki olunacağı n ı ve o cihetle kendisi Adil ile Perihan' ın tefrik ve belki ifnas ına bir vas ıta taharri ederken visallerini tesri ve teshile Hamza Mirza kadar kuvvetli bir muin peyda etmek olacağı n ı teyakkun ederdi.

2156 Bu mütalâalardan dolayı maksad ına vüsul için kabil-i icra gördü ğü tedbir, korucular ı tahrike münhas ır kalm ı ş idi. **2157** (1) Bu tahrikin vesaitini zihninde tertip ettiği sırada Mirza Süleyman' ı da ittifak ına alabilmek ümitlerine düşme ğe başladı, çünkü (2) Mirza Süleyman' ın zaten ikbali Hamza Mirza sayesinde has ıl olduğu gibi amal-i istikbali de yine bittabi varis-i saltanat olan Hamza Mirza'ya münhas ır idi.

2158 Bu ümit üzerine Mirza Süleyman' ı nezdine celbederek şöyle bir muhavere gü şat eyledi:

2159 (1) Şehriyar- (1.1) Mirza Kalgay Han hazretleriyle hem şireimiz Perihan hazretlerinin kemal-i keremlerinden tertibine çalıştıkları vaka hakkında aldığımız rivayeti ne dereceye kadar götürebildiniz? []

2160 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Vallahi efendimiz! Ettiğim tahkiklere, tahminlere göre tertip ya hiç mevcut değildir, ya (1.1.2) pek mükemmel olarak mevcuttur. []

2161 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Mirza! Siz feraseti bu günlerde keramet derece-/sine götürmeğe başladınız. (1.1.2) (1.1.2.1) Demek yolda gebe bir hatuna rast gelseniz (1.1.2.2) karnındaki çocuğu ya kız, ya erkek olduğuna da tahmin edebileceksiniz. []

2162 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Merhamet buyurunuz! (1.1.2) Bendeniz o kadar şayan-ı istihza bir gevezelik söylemedim. (1.1.3) (1.1.3.1) Müsaade buyurursanız (1.1.3.2) merakımı izah edeyim. []

2163 (1) Şehriyar- (1.1) İstizah için çağırıldığımızı bildiğiniz hâlde izahat için müsaade isteyişinize insan nasıl gülmesin. []

2164 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Söyleyeyim efendim! (1.1.2) (1.1.2.1) Mahut dervişin arzuhâlinde isimleri yazılı olan Musa Kâzım ile Abbas'ı aradım, (1.1.2.2) Musa Kâzım'ı bulduramadım. (1.1.3) Mirza hazretlerinin yanına gitmiş. (1.1.4) Abbas'ı buldurdum. (1.1.5) (1.1.5.1) İstintak ettim, (1.1.5.2) tehtit ettim. (1.1.6) Dağıstan'da olan pederini sual için Cezmi Bey'i yalnız bir kere gördüğünü söyler. (1.1.7) İfadesinde ısrar ile beraber sıdk-ı makalına Ali Kuli Han-ı Afşarî de işhat eder. (1.1.8) Ali Kuli Han, kendisini tasdik ediyor. (1.1.9) Cezmi Bey buraya geldiği zaman Perihan hazretleriyle Ali Kuli Han görüşürmüş. (1.1.10) Vürudunun üçüncü günü de Cezmi avdet eylemiş. (1.1.11) Ali Kuli Han'ın ifadesi bu merkezdedir. (1.1.12) (1.1.12.1) Eğer Afşar, efendilerimizin itimadı gibi sadık bir bende ise (1.1.12.2) (1.1.12.2.1) dervişin arzuhâli yalandır, (1.1.12.2.2) öyle tertip felân yoktur. (1.1.13) (1.1.13.1) Yok tebdil-i ahlâk edip / de kendisi fesada dahil olduysa (1.1.13.2) o hâlde pek büyük bir tehlike içinde bulunduğumuzu tarif iktiza etmez. (1.1.14) Evvelki ifadeden muradım bu hakikati arz etmek idi. []

2165 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) İhtimal ki hem fesat mevcuttur, hem (1.1.2) Ali Kuli'nin malûmat ı yoktur. []

2166 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) O ihtimal varit değildir sultan ım. (1.1.2) (1.1.2.1) Çünkü Ali Kuli'nin Cezmi Bey gittiğine, Abbas' ın hiçbir şeyden haberi olmadığ ına dair verdiği teminat o kadar kuvvetli, o kadar etrafl ı idi ki (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) eğer bu teminat sahih ise (1.1.2.2.2) dervi şin arzuhâli bütün bütün yalan olmak iktiza eder. (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) O arzuhâlin münderecat ı yalan olmadığ ına hükmedersek (1.1.3.1.2) fitnenin vücudunu düşünmeğe elimizde bir emare kalmaz, (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) yalan olduğuna hükmedersek (1.1.3.2.2) o hâlde Ali Kuli'nin teminat ı setr-i maksat için riya-y ı hamlolmak tabîdir. []

2167 (1) Şehriyar- (1.1) Pekalâ, siz iki ş ıkk ın hangisine daha ziyade ihtimal veriyorsunuz? []

2168 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Kaide-i külliye dir efendimiz! (1.1.2) (1.1.2.1) Biz ş er cihetini düşünelim, (1.1.2.2) tedbirimizi ona tevfi k edelim. (1.1.3) (1.1.3.1) Taliimize hay ır zuhur ederse (1.1.3.2) ne kaybetmi ş oluruz. []

2169 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Nas ıl (1.1.1.1) ne kaybetmi ş oluruz? (1.1.2) (1.1.2.1) Beyhude yere birtak ım tedbirlere kalk ı ş ılacak, (1.1.2.2) belki arada kan dökülecek! []

367 / **2170** (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Ya biz hayra itimat edersek de (1.1.1.2) sonra ş er zuhur ederse (1.1.2) bir koca devlet mahvolacak değil mi? []

2171 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Erkek değil misiniz (1.1.1.2) hiç insaf ın ız yoktur. (1.1.2) (1.1.2.1) Mamafih bir devleti fitneden, musibetten kurtarmak için lâz ım olan ihtiyat ı, ş iddeti ihtiyar etmeğe zarurî ben de kail olurum, (1.1.2.2) hem size bir iki saate kadar vakan ın gerçekten mevcut olup olmadığ ın ı öğrenirim. (1.1.3) (1.1.3.1) Eğer mevcut ise (1.1.3.2) ne tedbir ile def edece ğiz? []

2172 (1) Süleyman- (1.1) Vakay ı huzur-i ş ahîye arzedemez miyiz? []

2173 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Sen divane misin! (1.1.2) (1.1.2.1) Perihan'ın töhmetine bizler değil, bütün dünya şahadet etse efendimize kanaat gelmenin imkân ı var mıdır? []

2174 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Mirza hazretlerine haber göndersek (1.1.2) nasıl olur? []

2175 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Memleketin hâinden hiç mi haberin yok, (1.1.1.2) Hamza'nın halasına ne kadar meftun olduğunu bilmiyor musun? (1.1.1) (1.1.1.2) O mecnunu //(1.1.1.1) gökten melek nazil olsa ikna edemez. []

2176 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Demek ki aciz hükûmete, iktidar ashab-ı fitneye geçmi ş, (1.1.1.2) onlar her istediklerini yapabilecekler, (1.1.2) biz karşılarında mukavemet edecek bir kuvvet tedarik edemeyeceğiz. []

368

/ **2177** (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ben kad ın iken fütur getirmedim, (1.1.2) (1.1.2.1) sen vezir iken acimize hükmedersen (1.1.2.2) o zaman tabîî karşılarında mukavemet edemeyiz. []

2178 (1) Süleyman- (1.1) Şahtan, şehzadeden imdat olmayınca vezir ne yapabilir? []

2179 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Acayip, (1.1.2) (1.1.2.1) ashab-ı cinayeti askerler, nökerler tedip etmez de (1.1.2.2) şahlar, şehzedeler mi terbiye eder? []

2180 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Estağfurullah! Askerler, nökerler tedip eder. (1.1.2) Fakat onlara terbiye emrini kim verecek? []

2181 (1) Muhaverenin tarz ından lâıık ıyla anlaş ılır ki (2) gerek Şehriyar'ın, gerek Mirza Süleyman'ın maksatları korucuları ayaklandırmak ve o kuvvetle Perihan takım ının vücudunu izale etmek idi.

2182 (1) Bu maksad ın esasınca aralarında bir ihtilâf var idi ki (2) o da Süleyman'ın Şehriyar'ı ahiret yolunda diğerlere refik etmek arzu-yı hafisinde bulunmasından ve Şehriyar'ın o arzudan bütün bütün gafil olmasından ibaret idi.

2173 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Sen divane misin! (1.1.2) (1.1.2.1) Perihan'ın töhmetine bizler değil, bütün dünya şahadet etse efendimize kanaat gelmenin imkân ı var mıdır? []

2174 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Mirza hazretlerine haber göndersek (1.1.2) nasıl olur? []

2175 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Memleketin hâlinden hiç mi haberin yok, (1.1.1.2) Hamza'nın halasına ne kadar meftun olduğunu bilmiyor musun? (1.1.1) (1.1.1.2) O mecnunu //(1.1.1.1) gökten melek nazil olsa ikna edemez. []

2176 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Demek ki aciz hükûmete, iktidar ashab-ı fitneye geçmiş, (1.1.1.2) onlar her istediklerini yapabilecekler, (1.1.2) biz karşılarda mukavemet edecek bir kuvvet tedarik edemeyeceğiz. []

368

/ **2177** (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ben kadının iken fütur getirmedi, (1.1.2) (1.1.2.1) sen vezir iken aczimize hükmedersen (1.1.2.2) o zaman tabî karşılarda mukavemet edemeyiz. []

2178 (1) Süleyman- (1.1) Şahtan, şehzadeden imdat olmayınca vezir ne yapabilir? []

2179 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Acayip, (1.1.2) (1.1.2.1) ashab-ı cinayeti askerler, nökerler tedip etmez de (1.1.2.2) şahlar, şehzedeler mi terbiye eder? []

2180 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Estağfurullah! Askerler, nökerler tedip eder. (1.1.2) Fakat onlara terbiye emrini kim verecek? []

2181 (1) Muhaverenin tarzından lâıykıyla anlaşılır ki (2) gerek Şehriyar'ın, gerek Mirza Süleyman'ın maksatları korucuları ayaklandırmak ve o kuvvetle Perihan takımının vücudunu izale etmek idi.

2182 (1) Bu maksadın esasınca aralarında bir ihtilâf var idi ki (2) o da Süleyman'ın Şehriyar'ı ahiret yolunda diğerlere refik etmek arzu-yı hafisinde bulunmasından ve Şehriyar'ın o arzudan bütün bütün gafil olmasından ibaret idi.

2183 (1) Bu arzu mürettabat ından olarak Süleyman, hanedan-ı Şahî azas ı nazar ında her türlü mesuliyetten berî görünmek için fesad ı Şehriyar'a yapt ır ıp da habiseyi yine kendi kurdu ğ u dâma düşürmek azminde sebat eder ve (2) korucular ı tahrik için iktiza eden emrin Şehriyar tarafından verilmesini isterdi.

369 / **2184** (1) Şehriyar ise her emri verme ğ e, her teşebbüsü ihtiyar etme ğ e haz ır idi, fakat (2) (2.1) Mirza Süleyman' ın ahlâk ı kendince lây ık ı yle mücerrep olmad ı ğ ı için mesnedinden ve hatta hayat ından korkup da Şah'a veya Hamza Mirza'ya keşf-i raz edebilmesini düşünür, (2.2) böyle bir badireye meydan kalmamak için teşebbüsün vezir tarafından vuku bulmas ın ı temenni ederdi.

2185 İşte iki kuvvetli fikir bu türlü makasid- ı hafiyeye ile birbirine yaklaşmak, birbiriyle ittihat etmek istediler. **2186** (1) Mirza Süleyman' ın tasavvurat ve teşebbüsünde mahrek-i aslî h ıfz-ı cah, h ıfz-ı ikbal arzular ı idi, (2) onun için tabiî mükâlemat ında daima tahaffuzî davrand ı. **2187** (1) Şehriyar' ın efkâr ve amalinde saik-i vicdan ı kahr-ı rakip, ahz-ı intikam hevesleri idi, (2) (2.1) onun için istedi ğ i gibi müdafaa mevkiinde, ihtiyat hâlinde sebat etme ğ e muktedir olamad ı, (2.2) zirdeki muhavere yaz ılan sözleriyle aç ılma ğ a, tecavüz etme ğ e baş lad ı.

2188 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Süphanallah! Bu derece iktidars ız iseniz (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) bari işten çekiliniz de (1.1.1.2.2) yerinize bir vezir bulalım. (1.1.2) (1.1.2.1) Nas ıl oluyor ki (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) bir esir kendi hayat ın ı ba ğ ı şlayan Mirza'n ın askerlerine, nökerlerine veli-nimetleri aleyhine hareket etme ğ e emir verebiliyor da (1.1.2.2.2) bir vezir şah ın ı, devletini kurtarmak için öyle kâfir-i nimet bir esirin mahv ına emir veremiyor. []

370 / **2189** (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Ya efendimiz, nas ıl oluyor ki (1.1.2) (1.1.2.1) şah ın hemşiresi devletini muzmahil etmek için askerini tahrik ediyor da (1.1.2.2) halilesi, hemserini, saltanat ın ı kurtarmak için askerini hareketini ferman buyurmuyor. []

2190 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Kim dedi? (1.1.2) Sana (1.1.2.1) ferman buyurmuyor diye kim söyledi? (1.1.3) (1.1.3.1) Ah! Kalbimde ne var ise

meydana döktürmek istiyorsun! (1.1.4) Bunların vücudu ortadan kalkmadıkça Şah için de necat yoktur, devlet için de, benim için de, senin için de. (1.1.5) Her gece Perihan, Adil'in odasında. (1.1.6) (1.1.6.1) Koruculara söyle (1.1.6.2) (1.1.6.2.1) hemen bu gecedен köşke hücum etsinler, (1.1.6.3) ikisinin de canını cehenneme göndersinler. []

2191 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.2) Kendilerine ne töhmet isnat edeyim? (1.1.2) Efendimiz de arasıra Hanzade'nin odasına gidermişsiniz. []

2192 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ah! Şimdi gönlüm paralanıverecek! (1.1.2) (1.1.2.1) Ben giderdim fakat (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) o yalancı, o hayasız Hanzade'nin sözlerine, vaatlerine inanırdım da (1.1.2.2.2) giderdim. (1.1.3) (1.1.3.1) Güya hududu geçecek idi, (1.1.3.2) Kıırım'ı bize verecek idi. (1.1.4) Şah da bilir. []

2193 (1) Süleyman- (1.1) Nasıl itimat buyurdunuz? []

2194 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Nasıl itimat ettim! (1.1.2) (1.1.2.1) Ah! Nasıl itimat ettim (1.1.2.2) orasını ben de bilmem. (1.1.3) Hatta Perihan'ın da ben beraber götürdüm. (1.1.4) Sağlıkla götürmeyeydim. (1.1.5) (1.1.5.1) Ben ne düşünüyordum, (1.1.5.2) onlar ne düşün-/müştüler. (1.1.6) (1.1.6.1) Ben Kıırım'ı almak istiyordum, (1.1.6.2) onlar bizden İran'ı almağı kendilerince daha münasip görmüşler. []

2195 (1) Süleyman- (1.1) Askere bu hakikati nasıl ifham edebiliriz? []

2196 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Perihan fesat yapmayacaksa (1.1.2) herkesten hatta benden gizli olarak gece vakti bir esirin yanında niçin bulunuyor? []

2197 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) İhtimal ki başka sebepler de olabilir, (1.1.2) (1.1.2.1) edep mani olmasaydı (1.1.2.2) söyledim. []

2198 (1) Şehriyar- (kemal-i hiddet ve dikkatle Süleyman'ın yüzüne bakarak) (1.1) (1.1.1) Söyle bakayım! (1.1.2) (1.1.2.1) Ruhsat verdim (1.1.2.2) ne demek istiyorsun? []

2199 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) İki genç [].. (1.1.2) birbirinin küfvü olduklarında da şüphe yok. (1.1.3) İhtimal ki aralarında [].. []

372

2200 (1) Söz bu dereceye gelince Şehriyar için Perihan'ın ve hususiyle kendisinin Adil Giray'a muhabbetleri vezirce malûm olduğunda hiç şüphe kalmadı, fakat (2) (2.1) Mirza Süleyman'ın bu teferrüsüne delil olacak ufak bir emare gösterir ise ağrazın, amalini, belki hayatın, ikbalini öyle bir rubah-i cihan-didenin azfar-ı iktidarına teslim ederek padişah zevceliğinden vezir esirliğine tenezzül edeceğini bilbedahe derk eylediği için (2.2) kalbinde, zihninde ne kadar kuvvet-i temkin ve şeytanet var ise bir yere toplayarak birkaç saniye içinde emraz-ı nefsanîyesine bütün / bütün galebe etti. **2201** Evzaı değıştirdi. **2202** Azap ve istihzadan mürekkep bir tebessüm ile muhavereyi şu yola tahvil eyledi:

2203 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Anladım, (1.1.2) (1.1.2.1) aralarında muhabbet var demek istiyorsunuz. []

2204 (1) Süleyman- (1.1) İhtimal [].. []

2205 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Bu ihtimalde bir zarar görmüyorsunuz, (1.1.2) çünkü birbirinin küfvü imişler. []

2206 (1) Süleyman- (1.1) Bendeniz (1.1.1) küfvü olduklarında şüphe yok demiş idim. []

2207 (1) Şehriyar- (1.1) Vaktiyle sizin hemşireyi küfv-i kerimi olan zat, böyle aylarca gece yarılarını تنها odalarda görüştükten sonra mı nikâhına almış idi? []

2208 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Hayır veliyetü'n-niem, o maksat üzerine söylemedim. (1.1.2) Sanki asker takımını böyle bir fikre zahip olur ise [].. []

2209 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Asker takımını böyle bir fikre zahip olur ise (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) aferinler okur, (1.1.1.2.2) alkışlar eder öyle mi? (1.1.2) (1.1.2.1) Şah'ın korucularını kârhane bekçisi, (1.1.2.2) veziri âşik maşuk miyancı mıdır? (1.1.3) (1.1.3.1) Şu matuhluğu bırak, (1.1.3.2) git (1.1.3.3) koruculara emir ver. (1.1.4) (1.1.4.1) Bu gece, yarın gece saat dörtten sonra köşkün etrafını dolaşsınlar, (1.1.4.2) bir silâh sesi işittikleri gibi daireyi bassınlar, (1.1.4.3) ikisini de paralasınlar. (1.1.5)

(1.1.5.1) İki mel'un için hem devlet elden gidiyor, hem (1.1.5.2) namus-ı Şahî berbat oluyor. []

373 / 2210 (1) Şehriyar, kavlinde, vaz' ında gösterdiği bu kadar tecellüt, bu kadar şiddetten pek büyük tesirler memul ederdi, fakat (2) Mirza Süleyman, habisenin mahiyetini pek etraflı bildiği için her vaz' ın ın, her kavlinin calı olduğunu anlamaktan âciz değil idi. 2211 Yalnız bu teferrüsünü izhar edip de gay ız ve tasallutuna hedef olmamak için işittiği sözlerin doğruluğuna inanm ı ş gibi görünmekle beraber kendini her türlü mazarrattan masun edecek teminat- ı ihtiyatıyeyi tertip ve tedarikten dahi geri durmad ı. 2212 Haifane bir tav ır ile bahsi ş u yola nakleyledi:

2213 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Güzel efendim! (1.1.2) Her iradeniz ayn- ı hakikattir. (1.1.3) (1.1.3.1) Emrinizi icra etsem (1.1.3.2) beni Şah' ın, Mirza'n ın gazab ından, intikam ından kim kurtarı r? []

2214 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Acayip! (1.1.2) Korucular sizin tahrik ettiğ inizi zahir kerametle bilecekler. []

2215 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) İhtimal ki bir gün kulunuza iğbirar edersiniz de (1.1.1.2) efendimiz de söyleyebilirsiniz. (1.1.2) Daha pek çok söyleyecekler de bulunur. (1.1.3) (1.1.3.1) Mamafih ondan ihtiraz etmem, zira (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) "(1.1.3.2.1.1) (1.1.3.2.1.1.1) Mademki benim fenal ı ğ ı ma vukufları var imi ş (1.1.3.2.1.1.2) o zaman haber vermemi ş ler. (1.1.3.2.1.2) (1.1.3.2.1.2.1) Şimdi söyleyenler ya kâziptir, ya (1.1.3.2.1.2.2) benimle ş erik-i töhmettir." diyebilirim. (1.1.4) (1.1.4.1) Ya kendimi kurtarı r ım, ya (1.1.4.2) haber verenleri de belâya uğrat ır ım. (1.1.5) (1.1.5.1) Fakat (1.1.5.1.1) "(1.1.5.1.1.1) Sen burada vezir değil miydin?

374 (1.1.5.1.1.2) (1.1.5.1.1.2.1) Niçin dikkat etmedin de (1.1.5.1.1.2.2) böyle / bir fesat zuhur etti." sualine ne cevap veririm, (1.1.5.2) Şah ım ız ın, ş ehzademizin k ıl ıc ından nas ıl baş ım ı kurtarı r ım? []

2216 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ya Adil Giray fesadı meydana ç ıkarsa (1.1.2) baş ın ı nas ıl kurtaracakt ın? []

2217 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) (1.1.1.1.1) Öyle bir fesat sahihen mevcut olduğunu bilsem (1.1.1.1.2) Şah'a söylerim, (1.1.1.2) Mirza hazretlerine yazar ım ş imdiden önünü al ır ım. (1.1.2) Ortada dola ş an bir

rivayetten ibarettir. (1.1.3) Hâlbuki yapmak istediğimiz şeyde biz muharrik olacağız. []

2218 (1) Şehriyar- (1.1) Seni Şah'tan, Hamza'dan ben kurtaramaz mıyım? []

2219 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Kırk seneye yakındır iş içinde bulunuyorum, (1.1.2) hiçbir vakit sağlığın himayesini ölülerin intikamından müessir bulmadım. []

2220 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Sahihen kendi hâlimden de şüphe vermeğe başladın. (1.1.2) (1.1.2.1) Ne demek istersin, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) daha bir saat olmadı (1.1.2.2.2) (1.1.2.2.2.1) (1.1.2.2.2.1.1) ihtiyatlı davranalım, (1.1.2.2.2.1.2) (1.1.2.2.2.1.2.1) şerri düşünelim de (1.1.2.2.2.1.2.2) (1.1.2.2.2.1.2.2.1) hayır tarafı çıkarsa (1.1.2.2.2.1.2.2.2) bir şey kaybetmeyiz diyen sen değil miydin? []

2221 (1) Süleyman- (1.1) Evet! Fakat kaybedeceğimiz şeyleri de tadat buyuran efendimiz idiniz. []

2222 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Mirza! Sende birtakım gizli gizli korkular, kuruntular var. (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) (1.1.2.1.1.1) Böyle karşı karşıya üzülp durmaktan ise (1.1.2.1.1.2) bana emniyet etsen, (1.1.2.1.2) maksadın ıaçıktan açığa söylesen / de (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) mümkün ise (1.1.2.2.2) birbirimize muavenet, devletimize hizmet edebilsen. []

2223 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Başım la, canım la hazırım fakat (1.1.2) başımdan, canımdan korkarım. []

2224 (1) Şehriyar- (1.1) Bu korkuyu nasıl defedeceğiz? []

2225 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Pek kolaydır. (1.1.2) Bana emniyet ve teveccüh buyurunuz. (1.1.3) Emniyet iki taraftan olur. (1.1.4) Kaidece lâzım olan da evvel büyüklerin küçüklere emniyetidir. (1.1.5) (1.1.5.1) Efendimiz kulunuza emniyet buyurursanız (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) ben de efendimize emniyet eder, (1.1.5.2.2) düşündüğüm şeyleri söylerim. []

2226 (1) Şehriyar- (1.1) Emniyetim için seni nasıl temin edebileceğim? []

2227 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Sözlerime doğru cevap ihsan buyurursan ız (1.1.2) emin olurum. []

2228 (1) Şehriyar- (1.1) Hangi sözünüze yanlı ş cevap verdik? []

2229 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Estağfurullah! Sorduklar ıma diyecektim, (1.1.2) (1.1.2.1) teeddüp ettim de (1.1.2.2) sual yerine söz kulland ım. []

2230 (1) Şehriyar- (tereddütten ziyade azmi gösterir bir tav ırla) (1.1) (1.1.1) Sor (1.1.2) bakal ım. []

2231 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Küstahl ık edersem (1.1.2) in şallah muahezelere, gazaplara uğramam. []

376

/ **2232** (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Ne soracak isen (1.1.1.2) sor. (1.1.1.2) Beni mukaddimeler, girizgâhlarla m ı öldüreceksin? []

2233 (1) Süleyman- (1.1) Efendimiz bu kadar lûtfunuza, himayenize mazhar olan Adil Giray' ı seversiniz de ğil mi? []

2234 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Dilin kurusun. (1.1.2) İmameyn hakk ı için sevmem. (1.1.3) Kan ın ı içmek istiyorum. (1.1.4) (1.1.4.1) Kör müsün, (1.1.4.2) görmüyor musun? (1.1.5) (1.1.5.1) Mecnun musun (1.1.5.2) anlam ıyor musun? []

2235 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Aff ın ız ı istirham ederim. (1.1.2) (1.1.2.1) Dilim dola ş t ı, (1.1.2.2) kelimeyi yanlı ş söyledim. (1.1.3) (1.1.3.1) Sever idiniz yerine (1.1.3.2) seversiniz demi şim. []

2236 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ağz ın cehennem ate şleriyle dolsun. (1.1.2) Ne demek istersin? (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Farzet ki (1.1.3.1.2) severdim, (1.1.3.2) necip bir hanzade zannedirdim. (1.1.4) Osmanlılara kar ş ı kendisiyle bir ittifak yapmak istedim. (1.1.5) Sonra h ıyanetini ilme'l-yakin öğrendim. (1.1.6) Şimdi himayemi üzerinden ald ım. (1.1.7) O beni aldatmakla ifihar ediyor. (1.1.8) Ben onu cehenneme göndermekle intikam alaca ğ ım. (1.1.9) (1.1.9.1) Maksat Şah'a bir hizmet de ğil mi, (1.1.9.2) (1.1.9.2.1) bir memleket fethedemedikse (1.1.9.2.2) bir dü şman def etmi ş oluruz. []

2237 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Sultan ım ın fikri bu kadar siyasiyata matuf olunca bendeniz de bittabi vazifemden hariç söz söyleyemem. (1.1.2) (1.1.2.1) Biinayetihî Taalâ Şah' ın baht- ı mesudu kuvvetiyle K ır ım' ı al ır, (1.1.2.2) belki Üsküdar'a kadar gideriz. (1.1.3) Düş man buyurdu ğunuz zat ın hiç hükmü yoktur. (1.1.4) (1.1.4.1) (1.1.4.1.1) Şimdi Şah hazretlerinden emir al ır ım, (1.1.4.1.2) Kahkaha kalesine / gönderirim, (1.1.4.2) o da biraderi Gazi Giray gibi eceli gelmeden lahd-i ihtifaya çekilmi ş olur. []

377

2238 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Kavlimiz bu mu idi, (1.1.2) bana böyle mi emniyet edecektin? []

2239 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Kavlimiz böyle miydi, (1.1.2) kulunuza bu yolda m ı emniyet buyurulacakt ı? []

2240 (1) Şehriyar- (1.1) Ben sana nerede emniyetsizlik gösterdim? []

2241 (1) Süleyman- (1.1) Ya kulunuz efendimize ne yolda itaatsizlik izhar ettim? []

2242 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Eğleniyor musun? (1.1.2) Söyledi ğin lak ırd ılardan maksad ın nedir? (1.1.3) (1.1.3.1) Ben sana baş ım ızdaki belây ı nas ıl def edece ğimizi soruyorum, (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) sen oturmu şsun (1.1.3.2.2) (1.1.3.2.2.1) Hanzade'yi Kahkaha'ya gönderelim diye hulyalar kuruyorsun. (1.1.4) (1.1.4.1) Evvel Hanzade'yi burada tutan ben de ğil mi idim, (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) şimdi ne bahane bulurum da (1.1.4.2.2) Kahkaha'ya gönderilmesini isterim? (1.1.5) (1.1.5.1) Haydi h ıyanetini söylemiş olay ım, (1.1.5.2) Perihan' ın tedbirinden, desisesinden nas ıl kurtuluruz? (1.1.6) Kar ın ın ne kadar cesareti, ne kadar şeytaneti, ne kadar nüfuzu oldu ğunu bilmez misin? (1.1.7) (1.1.7.1) Mademki bir kere Adil Giray' ı sevmiş, (1.1.7.2) mademki bir kere bu devleti sevdi ğine teslim etmek istemiş, (1.1.7.3) o sağ kald ıkça bizim hayat ımı za ihtimal var m ı d ır, (1.1.7.4) bu hakikatler hiç mi hat ır ına gelmiyor? []

2243 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Sözü hülâsa edelim efendim. (1.1.2) (1.1.2.1) Vaktiyle efendimiz Adil Giray' ı sevmişsiniz (1.1.2.2) o vesile ile bir de K ır ım' ı almak / fikrine düş mü şsünüz. (1.1.3) (1.1.3.1) Sonra Hanzade'yi Perihan sevmiş, (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) elinden K ır ım' ı

378

almaktansa kendisine İran'ı vermek istemiş, (1.1.3.3) Adil Giray ise Perihan'ı daha genç, teklifini daha faydeli bulmuş. (1.1.4) (1.1.4.1) Şimdi efendimizce ikisinin de vücudu ortadan kalkmak lâzım geliyor, (1.1.4.2) bu hizmet kulunuza teklif olunuyor değil mi? []

2244 (1) Şehriyar- (müstehziyane) (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) (1.1.1.1.1) Şeytan olsanız da (1.1.1.1.2) insanın kalbine hulûl etseniz (1.1.1.2) sırrın bundan ziyade bilemezsiniz. (1.1.2) (1.1.2.1) Çünkü hakikat-i hâle bu kadar vukufunuz var idi, (1.1.2.2) deminden beri beni söyletmeğe çalışmakta ne safa buldunuz? []

2245 (1) Süleyman- (kezalik müstehziyane) (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Fikrimin sıhhatine itminan hasıl etmek isterdim efendimiz, (1.1.1.2) şimdi o maksat hasıl oldu. (1.1.2) (1.1.2.1) Fakat bilemem ki (1.1.2.2) irade buyurulan hizmetimin ifasına nasıl muktedir olacağım? []

2246 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Sahihen âciz misin, (1.1.2) yoksa sen de mi cemiyet-i fesada dahilsin? []

2247 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Estağfurullah, ikisi de değil. (1.1.2) (1.1.2.1) Fakat düşündüğüm bir iki cihet var, (1.1.2.2) zihnimde bir türlü onlara karar veremiyorum. []

2248 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Nedir, (1.1.2) düşündüğün cihetler nedir? []

2249 Sohbet buraya gelince Mirza Süleyman, evvelâ Ali Kuli Han'a bir vechile emniyet edemeyeceğini, saniyen kendi hakkında gerek Şahça, gerek Şehzadece her türlü şübehatı def için vakanın / cereyanı sırasında Kazvin'de bulunamayacağını söyledi. **2250** (1) Şehriyar, bu kadar ık mevani ile azminden geri kalır takımdan değil idi, (2) yine şu yolda muhavereye başladı:

2251 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Mademki Ali Kuli'den bu kadar emniyetimiz münseliptir, (1.1.1.2) şimdi boğduruyoruz. (1.1.2) Kim ne diyecek? (1.1.3) Dünyada bahanenin, vesilenin vücudu mu kalmadı? []

2252 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Ondan büyük ihtiyatsızlık olamaz. (1.1.2) (1.1.2.1) Afşar'dan, Kürt'ten, Dağistanlı'dan, Gürcü'den, Aşair'den

mezhebi, meşrebi şüpheli ne kadar korucu var ise hepsi onun baş ındadır. (1.1.3) (1.1.3.1) Eğer mahut tertip sahih ise (1.1.3.2) mutlak bunların arasında pek çok ashab-ı fesat olacak! (1.1.4) (1.1.4.1) (1.1.4.1.1) Ali Kuli Han'ı ne bahane ile öldürsek (1.1.4.1.2) öldürelim, (1.1.4.2) bu hareketimizi elbette fesatların duyulduğuna bir delil-i katî tutarlar. (1.1.5) O hâlde ise canlarını kurtarmak için hemen bir büyük fitne uyandırmaya kıyam edeceklerine hiç şüphe yoktur. []

2253 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Hakkın var. (1.1.2) (1.1.2.1) Ali Kuli Han'ı korucuları ile beraber şimdiden hudut boyuna göndersek (1.1.2.2) nasıl olur? []

2254 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Zann-ı çakeranemce daha fena olur. (1.1.2) (1.1.2.1) Perihan'a güvenirler, (1.1.2.2) gitmezler, (1.1.2.3) belki tertip ettikleri fesadı meydana çıkarmağa hududa gitmek için görecekları icbarı bahane ederler. []

380

/ **2255** (1) Şehriyar- (1.1) Sonra ne yaparız? []

2256 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Kulunuzun bir tedbir hatırına gelir. (1.1.2) Bilmem (1.1.2.1) sultanımca makbul olacak kadar saip midir? (1.1.3) Birkaç günden beri hudut boyundan birbirini müteakip yüzlerce feryatnameler gelip duruyor. (1.1.4) Osmanlı'nın bir taraftan Tebriz, bir taraftan Karabağ hududuna doğru tecavüz ettiğini hanlara, emirlere ilân ederiz. (1.1.5) (1.1.5.1) Karabağ tarafından gelen düşmana zaten Mirza hazretleri karşı duracak değil mi, (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) onların ihtiyat kuvveti olmak şayiasıyla bendeniz Ali Kuli Han fırkasını alır, (1.1.5.2.2) Kazvin'den bir merhale öte giderim. (1.1.6) Rüstem Han'ı da kendi korucularıyla Tebriz'in imdadına memur ederiz. (1.1.7) Kulunuz Ali Kuli Han'a bir merhaleden ileri gitmeyeceğimizi söylerim. (1.1.8) Bu hareketten maksat düşmana bir nümayiş göstermekten ibaret olduğuna kendisini ikna ederim.. (1.1.9) Hele Ali Kuli, Rüstem Han'ın kendinden evvel Kazvin'den çıktığını görünce şüpheye mahal bulamaz. (1.1.10) (1.1.10.1) (1.1.10.1.1) Şüphelense de (1.1.10.1.2) (1.1.10.1.2.1) gitmem diyemez, (1.1.10.2) çünkü muhalefeti için bir makul sebep göstermeğe muktedir olamaz. (1.1.11) (1.1.11.1) Bendeniz Ali Kuli Han ile gider, (1.1.11.2) iki üç saatlik bir merhalede otururum.

(1.1.12) Rüstem Han da Kazvin'den çıkar. (1.1.13) Rüstem Han zaten emindir. (1.1.14) Askerinin umumu da Acem'dir. (1.1.15) (1.1.15.1) Ne yap ılacak ise (1.1.15.2) onlar ın kuvvetiyle yap ılacak. (1.1.16) (1.1.16.1) Han, Kazvin'den ç ıkt ı ğ ı günün gecesi şehirde fesat zuhur etmiş olmak
 381 bahanesiyle askerini toplar, / (1.1.16.2) avdet eder, (1.1.16.3) buralara kadar gelir, (1.1.16.4) emretti ğ iniz hizmeti bitirir. []

2257 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) İ ūte ūimdi herkesi hayran edecek bir tedbir i ūittim. (1.1.2) Erkeklerde bizden ziyade mekkârl ık oldu ğ una hiç ihtimal vermezdim. []

2258 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Tabiî de ğ ildir sultan ım, (1.1.2) (1.1.2.1) valide, hem ūire terbiyesinden kalma, yahut (1.1.2.2) zevce ma ūuka meclislerinde ö ğ renilmedir. []

2259 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) İ ūin en mühim cihetini unuttuk. (1.1.2) Korucular ikisini nas ıl bir yerde bulacak? []

2260 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Demin her gece birle ūtiklerini beyan buyuruyordunuz, (1.1.2) bir silâh sesine intizar emrediyordunuz. []

2261 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Öyledir (1.1.1.2) öyledir. (1.1.2) (1.1.2.1) Tenbih et (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) hemen yar ın gece gelsinler, (1.1.2.2.2) bir silâh sesine intizar etsinler, (1.1.2.2.3) i ūittikleri gibi Adil'in bulundu ğ u daireye hücum etsinler. (1.1.3) (1.1.3.1) Biri yerin dibine geçmiş olsa (1.1.3.2) üç dakikada sevgili canan ın ın yan ına yeti ūir. []

2262 (1) Bunun üzerine Mirza Süleyman (1.1) "(1.1.1) Kulunuz yar ın ç ıkar ım. (1.1.2) Rüstem Han'a da iktiza eden talimat ı veririm. (1.1.3) (1.1.3.1) Gündüzün gider, (1.1.3.2) gece avdet eder, (1.1.3.3) silâh sesine muntaz ır olur." dedi, (2) Şehriyar' ın yan ından ayr ıldı ı.

-37-

2264 Mirza Süleyman, Osmanlılar ın Karabağ'a, Tebriz'e hücum ettiklerine dair tertip ettiği mübalağalara Ali Kuli Han'ı iknada güçlük çekmedi.

2265 (1) Bilâkis Ali Kuli Han, bu hadiseyi tesri-i maslahat için bir iane-yi gaybiye addeyledi, çünkü (2) şehirden çıkar çıkmaz Adil Giray ile Perihan'ı orduya kaçırmak ve kız ın saltanat ın ı ilân ile beraber veziri tevkif veya idam ile bütün bütün askerden hâlî kalacak olan Kazvin'in üzerine yürümek pek mümkün, pek sühuletli görünmü ş idi.

2266 (1) Bu mülâhazat-ı hafiyeye üzerine tertibat-ı askeriyede görülen sürat ve kendisiyle askerine gösterilen emniyet için vezire büyük büyük teşekkürler ederek ertesi gün ve (1.1) iş daha müstacel ise hemen o akşam orada buyurulacak tarafa harekete hazır olduğunu beyan eyledi.

2267 Mirza Süleyman, Ali Kuli Han' ın bu müsaraat ın ı bir dereceye kadar uğraşt ığı maksad ın husulünde emniyeti kalmad ığı na haml-/- ederek kendi tertibinin bütün bütün katiyü't-tesir olduğuna hükmetmeğe başladı. **2268** Ali Kuli Han' ı bin türlü taltifat ile tesri-i hareket için lâz ım gelen tedarikât ı ikmale gönderdi. **2269** Bu hasm-ı muğfel yan ından ayrıldıktan sonra kemal-i sekinet ve sürur ile kendinin emin ve müste ş ar ı, Ali Kuli Han' ın rakib-i iktidar ı olan Rüstem Han' ı nezdine davet eyledi.

2270 Tertibini biperva tafsil etti. **2271** Ali Kuli Han' ı ne yolda işgal ettiğinin tarifinden de noksan bir cihet bırakmadı. **2272** Yalnız Şehriyar ile ittifak ın ı ketmeyledi.

2273 (1) Çünkü asıl maksadı def-i ağyar ile harekât ında istiklâl hasıl etmek idi, fakat (2) bu istiklâli her haris-i akilin ş an ından olduğu üzere hizmet ettiği veli-nimetin, içinden yeti ş tiği milletin mümkün olduğu kadar hayr ına sarfetmek isterdi.

2274 (1) İtikadınca Adil Giray ile Perihan' ın vücudunu kald ırmakla bir büyük fitne bast ır ılm ı ş olur, fakat (2) (2.1) hemen o fitne kadar büyük bir mazarrat vücuda gelirdi ki (2.2) o da Adil Giray' ın yerine bir ma ş uk-ı

ş ehvanî bulmaktan ve hevesat-ı mel'unesi yolunda her şeyi feda etmekten haya etmeyeceği mücerrep olan Şehriyar'ın şaha amal-i nüfuzda münferit kalması idi. 2275 O cihetle kendi fikrine göre Perihan'ın itlâfında sahih

384 ve ciddî / bir faide hasıl olmak Şehriyar'ın da beraberce vücudu kalkmağa mütevakkıf idi. 2276 Nazarında ikisi hastalıkla zehirli ilaç hükmünde idiler. 2277 (1) Biri mevcut oldukça diğlerinin fıkdanını her türlü mazarratı calip olabilirdi, (2) hiçbir faideyi mucip olamazdı.

2278 Mirza Süleyman, Rüstem Han'ı bu mütalâatına taraftar etmekten aciz kalmazdı. 2279 (1) Ne faidesi var ki (2) hanedan-ı Safevî'nin (2.1) ne kadar evlad-ı zükûru var ise cümlesinin validesi Şehriyar idi. 2280 (1) Binaenaleyh (1.1) ona tasallut olunur ise evlâdının intikamından kurtulmak mütalâası Rüstem Han'a pabend-i ikdam olmasından korkardı.

2281 Hâlbuki Rüstem Han bir cesur asker olmağla beraber öyle bir işin teferruat ve ihtimalâtıyla beraber avakıbının görmek hassasına malik olan kuvve-i nazar ashabından değil idi. 2282 Bundan başka bir vakit vasıta-i ikbal olmak için Perihan'ı isteyerek ondan muvafakat ve Şehriyar'dan da Perihan'a öyle bir kuvvetli muin peyda etmemek için maksadına muavenet görmediği cihetle ikisi hakkında da kalbinde bir kin-i ebedî takarrur etmiş idi. 2283 (1) O cihetle Mirza Süleyman ile ettiği muhaverede ilzama bile hacet göstermedi, (2) Mirza'nın maksadını kendi kendine iltizam eyledi. 2284 Ettikleri mübahase de şu yoldadır:

385 / 2285 (1) Süleyman- (1.1) Ben yarın Ali Kuli Han fırkasıyla izhar-ı satvet için Karabağ imdadına çıkıyorum. []

2286 (1) Rüstem Han- (1.1) (1.1.1) Ali Kuli Han'a emniyetiniz bendenizden ziyade midir ki (1.1.2) onu götürüyorsunuz! []

2287 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Niçin netice-i kelâmı anlamadan cevap verirsiniz! (1.1.2) (1.1.2.1) Siz korucuların ızır alacağını, (1.1.2.2) seyr-i seri ile Tebriz'in imdadına gideceksiniz. []

2288 (1) Rüstem Han- (1.1) Buradaki fesat fırkasını kim bastıracak? []

2289 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Sözümlün neticesine intizar buyurun! (1.1.2) Tebriz taraf ına tecavüz felân yoktur. (1.1.3) Sizin gidi şiniz Ali Kuli Han tak ım ın ı şüpheye dü şürmemek için bir gösteri şten ibarettir. (1.1.4) Biz gece mevkimizde kalaca ğ ız. (1.1.5) Siz memlekette fitne peyda oldu ğ unu ilân edeceksiniz. (1.1.6) Gurub-ı şemsten bir iki saat sonra Kazvin'e geleceksiniz. (1.1.7) Hanzade'nin kö şkü etraf ında gözcüler b ırakacak s ın ız. (1.1.8) Bir silâh sadas ı i şitildi ğ i gibi hanzadenin bulundu ğ u daireye hücum edeceksiniz. (1.1.9) Perihan, Adil Giray ile beraber bulunacak (1.1.10) İkişi.... ve hatta.... üçü.... beraber mahvedilecek. (1.1.11) Yaln ız veli-nimet Şah ım ız ın vücudu muhafaza olunacak. (1.1.12) Ba şka kimsenin lüzumu yok. []

2290 (1) Rüstem- (1.1) (1.1.1) Ferman sizin. (1.1.2) Emrinizi ayniyle icra ederim. []

386

/ **2291** (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) İfadede netice beklemek hiç âdetiniz de ğ il midir? (1.1.2) Arada bir üçüncü sözü var idi. (1.1.3) O üçüncünün kim oldu ğ una dikkat buyurmad ın ız. []

2292 (1) Rüstem- (1.1) (1.1.1) Her kim olursa (1.1.2) olsun. []

2293 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Şah ba ş ı için, Ali hakk ı için [] (1.1.2) (1.1.2.1) Kim olursa (1.1.2.2) olsun mu? []

2294 (1) Rüstem- (1.1) Bu yeminlere ne ihtiyac ım var? []

2295 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Var. (1.1.2) Üçüncü ben olsam? []

2296 (1) Rüstem Han- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Şah'tan ba şka her kim olursa (1.1.1.2) olsun denilmemi ş miydi? []

2297 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Hamza Mirza bulunursa, (1.1.1.2) Abbas Mirza olursa (1.1.2) ne türlü hareket edilecek? []

2298 (1) Rüstem Han- (1.1) (1.1.1) Mirzalar ın ikisi de dünyan ın bir taraf ında geziniyor. (1.1.2) (1.1.2.1) Efendimiz, Şehriyar'dan bahsetmek istersiniz san ır ım. []

2299 (1) Süleyman- (1.1) (1.1.1) Farzediniz ki (1.1.2) tahmininiz sahih olsun. []

2300 (1) Rüstem Han- (1.1) (1.1.1) Şah'a bir fahişenin ne lüzumu olacak? (1.1.2) Şehriyar'ın edepsizliği bütün İran'a duyuldu. (1.1.3) Hanedan-ı Safevî'nin namusu berbat oluyor. []

2301 (1) Süleyman- (1.1) Hamza Mirza'nın validesidir. []

2302 (1) Rüstem- (1.1) (1.1.2) (1.1.2.1) Hazret-i Hamza hakkı için

387 // (1.1.1) Mirza namusunu / o derece lekedar ederse// onu da şahlığına kabul etmeyiz, (1.1.2.2) Abbas'a biat ederiz. []

2303 (1) Süleyman- (1.1) Abbas'ın da validesi değil midir? []

2304 (1) Rüstem- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.2) Hazret-i Abbas hakkı için // (1.1.1.1) o da kahpe-zen-beçelik ederse// vücudunu kaldırırız. (1.1.2) (1.1.2.1) Şah'a cariyeler tedarik olunur, (1.1.2.2) hanedanı yine idame ederiz. (1.1.3) (1.1.3.1) Bahusus Abbas'ın ne vücudu, ne canı vardı ki (1.1.3.2) öyle daiyelere kıyam edebilsin. (1.1.4) Hamza Mirza'nın hatta yaşamasından ümitvar değilim. (1.1.5) (1.1.5.1) Osmanlılar (1.1.5.1.1) "Yırtıcı kuşun ömrü az olur." derler, (1.1.5.2) sahihtir. (1.1.6) (1.1.6.1) Hamza Osmanlı muharebelerinde telef olmasa bile (1.1.6.2) bir işret meclisinde idamını ben taahhüt ederim. (1.1.7) Bu kahpenin kendi de, evlâdı da İran'a bir belâ-yı mübrem olup gidecek. (1.1.8) Hanedan-ı Safevî'yi berbat ettiler. (1.1.9) Hamza Mirza ırza tasallutta gösterdiği cesaretin ceza-yı maneviyesini validesinde, halasında görüyor. (1.1.10) Şah'tan başka itimatgâhımız kalmadı. (1.1.11) Kâffesini birer suretle dünyadan göndermek elzemdir. (1.1.12) Ben her emrinize hazırım. (1.1.13) (1.1.13.1) (1.1.13.1.1) Şah'ı ama ettiler ise (1.1.13.1.2) tavaşî etmediler, (1.1.13.2) insan evlâdı kaplumbağa gibi göz kuvvetiyle vücuda gelmez ya. []

2305 Mirza Süleyman, bu sözlere nazaren Rüstem Han'ın azim ve şiddetini kendi arzusunun mafevkinde buldu. **2306** (1) (1.1) " İnşallah Cenab-ı Haydar muinimizdir." diyerek içeriden atılacak silâha iyice dikkat

388 / olunması meselesinden başka bir tavsiyeye ihtiyaç görmedi. **2307** Bir taraftan Ali Kuli Han, vezirin yanından çıkınca doğru Cezmi'nin ihtifahanesine gitti. **2308** Abbas'ı da yanına celbetti. **2309** (1) Bunların ikisine macerayı bertafsil anlattıktan sonra (1.1) "(1.1.1)

Tasavvurlar ım ız ın file icras ı için bundan büyük bir fırsat ele geçmez. (1.1.2) Ben bir kere veziri tevkif veya idam ederim. (1.1.3) Ondan sonra hâlf olan Kazvin'i zaptetmekte ne güçlük çekilecek! (1.1.4) (1.1.4.1) (1.1.4.1.1) Rüstem Han korucular ın ın bizim kadar kuvveti mi var, (1.1.4.1.2) gayreti mi var ki (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) itaatsizlik etseler bile (1.1.4.2.2) tediplerine muktedir olamayalım? (1.1.5) (1.1.5.1) Ya biz merkezde bir başka hükümet ilân edince Hamza Mirza, şahlık daiyesine kalkışır da (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) ne yapar, (1.1.5.2.2) Kazvin'deki kuvvetle Osmanlı ordular ın ın aras ından nas ıl kurtulur? (1.1.6) Abbas Mirza'n ın yan ındaki hanlara çocuğun şahlığı için ümit verip de Horasan'da bir tefrika daha peyda etmek de kabildir. (1.1.7) (1.1.7.1) Hele ne türlü olsa (1.1.7.2) bu ink ılâbat ve ihtilâlât aras ında Osmanlı askeri birkaç hafta içinde Kazvin'e yetişebilir." yollu izah- ı meram etti. **2310** (1) Kendisi vezir ile orduya ç ıkt ığı günün gecesi Adil Giray ile Perihan' ın nezdine getirilmesini Cezmi ile Abbas'a havale eyledi ve (2) bunlar ın muavenetine emin adamları ndan elli kadar da korucu b ırakt ı.

2312 (1) Cezmi, evvelleri bir hayal-i şairaneden ibaret addeylediği teşebbüsün fiiliyatı bu derece kuvve-i karibeye geldiğini gördükçe gönlünde olan meyl-i muallâ ve arzu-yı iştihar cihetleriyle böyle fevkalâde bir inkılâba vasıta olduğundan kendini ebna-yı beşerin en bahtiyarlarından saymağa başlamış, (2) fikrinde hasıl olan şevk ve inşirah ile meşreb-i levendane ve azm-i ali-himmetanesine bir başka kuvvet gelmişidi. 2313 İşbu dereceye geldikten sonra artık hiç ihtiyata hacet görmedi. 2314 (1) Hemen o gece saat dört sularında İran'a geldiği zaman maksadına methal-i vüsul ittihaz ettiği pencereden doğruca Adil Giray'ın odasına girdi, (2) ertesi gün için kararlaştırılan hareketi beyan ile icraatın teferruatı söyleşilmek üzere Perihan'ın da oraya celbolunmasını istedi. 2315 Adil Giray için Cezmi'nin bu teklifi şehrayin-i saltanata mukaddime olarak sur-ı vüsul tertibi kabilinden idi. 2316 (1) (1.1) Hanzadeye sorulsa (1.2) bu kadar zamandan beri her dakika ecelin en uğrak güzergâhlarında dolaşarak / istihsaline çalıştığı maksadın tekarrübünden mi, yoksa birkaç gündür ihtiyaten mülâkatından mahrum olduğu maşukasıyla görüşmeğe bir lüzumlu fırsat zuhurundan mı daha ziyade memnun olduğunu elbette tayinden âciz kalırdı. 2317 (1) Şehzade derhal bir ufak pusula yazdı, (2) Abbas takımından olan ve binaenaleyh daire-i mahremiyette bulunan kapı nöbetçisiyle Perihan'a gönderdi.

2318 (1) Pusulada işe dair bir söz olmadığından böyle nagehanî bir davet Perihanca bin türlü vahimeler tahrik etmek, bin türlü endişeleri mucip olmak lâzım gelirdi, fakat (2) daveti birkaç gecelik iftirakın sevk-i tabîisine hamlederek zerre kadar telâş etmedi.

2319 Vücudunu setretmekten ziyade göstermek için yapılmış denilebilecek bir kat hafif elbise giydi. 2320 Perişan saçlarının olduğu gibice çehresinin, endamının, omuzlarının her tarafına dağıtarak arkasına siyah bir çarşaf aldı. 2321 Gayet âşıkane, nihayet derece dilfiribane bir tarz ile Adil Giray'ın odasına azimet eyledi.

2322 Odaya girip de Cezmi'yi görünce mütalâas ın ın bütün bütün yanlı ş olduğunu defaten idrak etti. 2323 Perde-i hafa içinde hareket edenler her hadiseden badi-i nazarda bir fenal ık tevehhüm etmek tabiat-ı be şerin

391 muttas ıf oldu ğu acizlikler / cümlesinden olmak cihetiyle kemal-i sürat ve telâ ş ile bu içtima ın sebebini sual etme ğe ba şladı .

2324 Adil Giray cevap yerine sevda-zedegâne birtak ım mülâtafalara ba şladı ğ ından istiğna ve hiddetle bir kere yüzüne bak ınca arada memulden büyük bir meserret, hat ıra gelmez bir ümit dolaşt ı ğ ını vehleten teferrüs eyledi.

2325 Çünkü Adil Giray, sade uğra ştı ğ ı maksadı esasen kabil-i icra görmez idi. 2326 (1) Yalnız Perihan kabil-i icra gördü ğüne bakardı da (2) sade kalb-i sevda-zede ve fikr-i hamiyet-perveranesince devletine bir ikinci ki şver kazandı rmak kendine bir ruh- ı sanî izafe etmek ümitleri (2.1) velev hayalde olsa öyle bir ümit içinde ya şama ğ ı dünyada mümkün olan her türlü ezvak ın fevkinde bulurdu. 2327 İnanmak için gönlüne icbar eder durur idi. 2328 (1) (1.2) Binaenaleyh böyle rüyada misaliyle eğlenme ğe çalı ştı ğ ı ma şukayı uyan ıp da yata ğ ında görmüş bahtiyarlar gibi bunca amal-i dûradûrun birden bire kisve-i imkâna girdi ğini görünce //(1.1) kalbinde, ruhunda ne kadar kabiliyet-i inbisat ve in şirah var ise //birden bire simas ında celve-saz oldu. 2329 Cephesi ifrat- ı yes ve enva-ı endişe ile has ıl etti ği reng-i zalmanî ve çin-i tereddütten kurtuldu. 2330 Billurin aynalar gibi bir nur- ı saf içinde kald ı. 2331 Eleminden, tesirinden, gül- berk-i hazan-dideye

392 benzeyen çehresi / şebnemlerini henüz bel edebilmiş verd-i seherî gibi bir reng-i taravet kesildi. 2332 Gözleri güne şe tutulmuş gök yakutlar gibi etrafına bir nur- ı letafet da ğ ıtma ğa ba şladı . 2333 (1) Dehan ı mü şahhas tebessüm şekline girmiş, (2) vücudu bir ikbal-i zihayat, bir ümid-i mücessem olmu ş idi.

2334 Perihan, Adil Giray' ın hâline bir nigâh etmekle hur şide mukabil gelmiş mehtap gibi defaten ma şukunun pertev-i inbisat ından müstefit oldu. 2335 O da baştan a şa ğa meserret kesildi. 2336 Ruhaniyet cismini istiâp eyledi. 2337 (1) Bir hâlde ki (2) endam ına bakanlar kudretin bu cihana

mahsus olan bedayi-i gûnagûnunu tema şa için âlem-i balâdan yer yüzüne bir melek inmiş ki yas ederdi.

2338 İki âşık, yekdiğerinin seyr-i cemalinde mahvolurcasına birkaç dakikalar birbirine vakf-ı nazar eyledikten sonra Perihan, bulunduğu hayret-i aşk âleminden kendini toplayarak Adil Giray'ın simasında cevelân eden bu şevk ve sürura sebeb-i sual eyledi.

2339 (1) Cezmi, muttasıf olduğu zarafetle (1.1) "(1.1.1) Efendimiz meğer sahihen perimişler, (1.1.2) abad-ı mutlakaya gencayişi kabil olmayan hayalât-ı şairaneyi kiske-i imkân içinde celve-saz etmeğe muktedir oluyorlar." mukaddimesinden tutturdu, (2) macerayı tafsilâtıyla beraber nakleyledi.

393 / **2340** (1) Cezmi'nin müjde-i nageh-zuhuru Perihan'ı sürur ve inşirahın hadd-i intihasına vasıl etmek lâzım gelirdi, fakat (2) Perihan, daha Adil Giray'dan gördüğü güşayış-i fevkalâdeyle o hadd-i intihanın haricine çıkacak kadar müstağrak-ı neşat olmuş idi. **2341** (1) Mamafih Cezmi'ye hizmetinde bihakkın mukabele edebilecek bir lisan-ı iltifat ile teşekkürler, Adil Giray'a ruhtan, vicdandan gelme bir tavr-ı halisane ile tebrikler irat eyledikten sonra (1.1) "(1.1.1) Zevkimizde istiğrak elverdi. (1.1.2) Biraz da suret-i icrayı düşünelim." diyerek ertesi gün edilecek hareketin tertibatına atf-ı efkâr ettiler.

2342 Bir müddet müzakereden sonra sabah ağarmadan evvel Ali Kuli Han'ın ordusuna yetişilmek için gece saat altı sularında saraydan çıkarak ve hanın şehir kenarında ve saraya bir çeyrek mesafede bulunan bahçesine kadar yayan giderek orada atlanmağa karar verdiler. **2343** Cezmi ile Abbas daha akşamdan iki üç sularında saraya gelerek yirmi beş korucu ile bekçiliğe ve diğer yirmi beş korucu bahçedeki hayvanların muhafazasına memur oldular. **2344** Adil Giray tarafından Cezmi'ye verilen talimatın biri de gerek kendisine ve gerek Perihan'a birer kat korucu esvabı ve şayet

394 pencereden inilmeğe / ihtiyaç messedilebileceği için bir de ipten merdiven irsalini tavsiyeden ibaret idi.

2345 (1) Perihan'ın en sonraki sözü (1.1) "(1.1.1) Kazvin'de gece saat altıdan sonra kelpiler bile havlamaz. (1.1.2) Rüstem Han da elbet koruculardan

nöbetçi bırakmıştır. (1.1.3) Ama onlar şehrin bizim gideceğimiz tarafında bulunmaz. (1.1.4) (1.1.4.1) Velev bulunsalar (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) bir korucu aşinalığı eder, (1.1.4.2.2) geçeriz. (1.1.5) Hanzade ile ben de korucu kıyafetine girecek değil miyiz? (1.1.6) Karanlıkta göz gözü görmez. (1.1.7) (1.1.7.1) Değil ki (1.1.7.2) insan insanı fark edebilsin. (1.1.8) Yarın akşam saat beşten evvel burada birleşiriz." sözleri idi. **2346** Ashab-ı maksat bu karar üzerine ümid-i atilerinden levh-i mahfuzda görmüş kadar emin olarak birbirinden ayrıldılar.

2347 (1) Beri taraftan ise Şehriyar da kin-i muzmer gibi uyumaz, (2) hırs-ı intikam gibi vakt-i merhununa intizaren tertibatının ikmaliyle uğraşırdı.

2348 Daha akşam karanlığı basar basmaz hadım ağalarından birini gönderdi. **2349** Hizmet adamı olmayan, ihsan almadan lakırdı söylemek istemeyen, aldığı ihsanı tadattan, muayeneden çekinmeyen, bununla beraber kapı dinlemekte, istirak-ı esrar etmekte bir maharet-i fevkalâde gösteren, şimdilik ismi Şirvanlı Cafer olduğundan bahseden mahut korucuyu yanına çağırıldı.

395 / **2350** (1) Şehriyar'ın daha sadık, daha dirayetli adamları var idi, fakat (2) bu habisin bin türlü mürtekipliği, bin türlü münasebetsizliğiyle beraber bir tavr-ı eblehane içinde saklayabildiği şeytanet, bir de ihsan tamahı ve mücazat havfıyla hizmetinde ibraz edegeldiği alelimiye itaat tertip olunan desayis-i hasisenin icraatınca herkesin hâlimden ziyade medar-ı emniyet idi. **2351** Binaenaleyh sayyat ava çıkarken hizmetkârından ziyade köpeğini aradığı gibi Şehriyar da o alçağı şimdiki işte sair adamlarına tercih eyledi.

2352 (1) Korucu yanına geldiği zaman Şehriyar, car ile minderin bir köşesine oturmuş, (2) yanında birkaç kese altın koymuş idi.

2353 (1) Şehriyar, şu suretle mübaheseye silâh-ı maneviyesinin tesirine güvenen korucu da zehrinin tesirinden emin olduğu için hiçbir mahlûktan korkmak, (1.1) kıyamet kopsa harekât-ı batiesini değiştirmek şanından olmayan engerekler gibi bu yolda mukabeleye başladılar:

2354 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Seni gözcü, kulakçı nasbedecek olduk, (1.1.1.2) gözlerin kör, kulakları n sağ ır olma ğa ba şlad ı. (1.1.2) (1.1.2.1) Bu kadar zaman oluyor, (1.1.2.2) hiçbir haber getirdi ğin yok. []

2355 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Saye-i devletinizde gözlerim kedi kadar görür, (1.1.1.2) kulaklar ım / tilki kadar işitir. (1.1.2) (1.1.2.1) Ça ğr ılmadan huzura duhul mümkün oluyor mu ki (1.1.2.2) haber getireyim. []

2356 (1) Şehriyar-(1.1)(1.1.1)Gelmek istedin de (1.1.2) red mi ettiler? []

2357 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Sık sık ruhsat isteme ğe cesaret eder isem (1.1.1.2) hizmetimi herkes anlamaz mı? (1.1.2) Hafif tahkikata memur olanlar herkesin malûmu olduktan sonra dünyada ne öğrenebilirler? []

2358 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Sen göründü ğün kadar budala de ğilmi şsin, (1.1.2) ara s ıra makul şeyler de düş ünüyorsun. []

2359 (1) Korucu- (1.1) Herkesin hâlini, iktidar ını görünüşünde anlamak isteyenlerin hâline esef olunur. []

2360 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ne haberlerin var (1.1.2) bakay ım. []

2361 (1) Korucu- (1.1) Hay ırlar []. []

2362 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Kedi kadar gören ç ıkas ı gözlerin, tilki kadar işiten kesilesi kulaklar ın dünyada hay ırlardan ba şka bir şey görmedi, (1.1.2) bir şey işitmedi mi? []

2363 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Belki görmüş tür, (1.1.2) ihtimal ki işitmiş tir. []

2364 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Yine çengânelik damarlar ın tuttu. (1.1.2) (1.1.2.1) Para istersin de (1.1.2.2) onun için söylemiyorsun öyle mi? []

2365 (1) Korucu- (1.1) "(1.1.1) Kerem beklerse (1.1.2) aybolmaz gedalar padi şahlardan." []

397 / 2366 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Ağz ın kara topraklarla dolsun! (1.1.2)

Şimdi baş ım ıza bir de şairlik ç ıkaracaks ın. []

2367 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Estağfurullah, haddim değil. (1.1.2) (1.1.2.1) Cezmi Bey'den i şitmi ştim, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) münasebet geldi de (1.1.2.2.2) okudum. []

2368 (1) Şehriyar- (1.1) Sen Cezmi'yi bilir misin? []

2369 (1) Korucu- (1.1) İnsan insan ı bilmekle günah m ı işlemi ş olur? []

2370 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Malûmat ın da, günah ın da seninle beraber yerin dibine geçsin. (1.1.2) Bana Cezmi'yi bildi ğin bilmedi ğin lâz ım değil. (1.1.3) (1.1.3.1) Al şunu da (1.1.3.2.) (1.1.3.2.1) berikilerden ne bilersen (1.1.3.2.2) onu söyle. (1.1.4) Tam yüz altı nd ır, der, (2) önüne bir kese atar. 2371 (1) Korucu hemen keseği açar, (2) alt ınlar ı sayma ğa baş lar. 2372 Muhavere şu tarza tahavvül eder:

2373 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Mel'un yine sayacak! (1.1.2) Şimdi senin cellâtlara her kemi ğini ayr ı ayr ı sayd ır ır ım. []

2374 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Saymazsam (1.1.2) (1.1.2.1) meraktan akl ım baş ımda kalmaz, (1.1.2.2) sonra istedi ğiniz malûmat ı ya eksik, ya yanlı ş veririm. []

2375 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Özürler de bulur h ınz ır! (1.1.2) (1.1.2.1) Geçende tuttu ğumuz haydut (1.1.2.1.1) "(1.1.2.1.1.1) (1.1.2.1.1.1) Adam soymasam (1.1.2.1.1.2) açlıktan ölecektim. (1.1.2.1.1.2) (1.1.2.1.1.2.1) Soymak istedi ğim admam ı öldürmesem (1.1.2.1.1.2.2) o beni öldürecek idi. (1.1.2.1.1.3) (1.1.2.1.1.3.1) Ne yapay ım, (1.1.2.1.1.3.2) hareketimde mazurum." demiyor mu idi, (1.1.2.2) bu da insan ı helâk etmek

398 / için onun gibi özürler buluyor. (1.1.3) Say h ınz ır! (1.1.4) (1.1.4.1) Çabuk (çabük) ol, yoksa (1.1.4.2) bir dakikada cehenneme gidersin. []

2376 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Ağ ır ağ ır saymazsam (1.1.2) (1.1.2.1) sonra hesab ı şaş ır ır ım, (1.1.2.2) tekrar sayma ğa ihtiyaç messeder, (1.1.2.3) yine efendimiz bekler, (1.1.2.4) taciz olursunuz. []

2377 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Hay nefesinin sayı s ı tükensin. (1.1.2) Buna da bir bahane buldu. (1.1.3) (1.1.3.1) Say, (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) ne kadar ağ ır istersen (1.1.3.2.2) say. (1.1.4) İ Ő te ben de ba Ő ka para vermeyeceğim. []

2378 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Efendimiz sa ğ olunuz, (1.1.1.2) ba Ő ka da ihsan buyurursunuz. (1.1.2) (1.1.2.1) Vermeseniz de (1.1.2.2) kulunuz yine te Őekkürden acizim. []

2379 (1) Şehriyar, bir sükût- ı gazab-alût içinde durur, (2) korucu ar ız ü amik paray ı sayd ıktan sonra yine bahis Ő u yolda devam eder:

2380 (1) Korucu- (1.1) Allah ömür ve devletinizi müzdat eylesin. []

2381 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Tamam ise (1.1.2) söyleyeceğini söyleyen a. []

2382 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Ferman buyurunuz (1.1.2) söyleyeyim. []

2383 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Daha nas ıl emir istersin! (1.1.2) Ötekilerden []. (1.1.3) (1.1.3.1) Şimdi (1.1.3.1.1) hangi ötekiler diye soracak da (1.1.3.2) bana murdar ci ğerlerini yerinden söktürecek. (1.1.4) Peri ile Adil'den ne haber []? []

2384 (1) Korucu- (1.1) Dün gece saat dörtten be Ő e kadar birlikte idiler. []

399 / **2385** (1) Şehriyar- (önüne bir kese daha atarak) (1.1) (1.1.1) Al! (1.1.2) (1.1.2.1) Kap ı dan dinledin mi, (1.1.2.2) ne söyleŐ tiler? []

2386 (1) Korucu- (keseye bakarak) (1.1) Bu küçük ya. []

2387 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Elli alt ınd ır. (1.1.2) Sordu ğuma cevap versen a köpek! (1.1.3) (1.1.3.1) Ağ z ından elmas m ı döküyorsun, (1.1.3.2) tanesini yüz alt ına m ı almal ı? []

2388 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Hiddet buyurmay ın ız veliyetü'l-niem efendimiz, (1.1.1.2) söylüyorum. (1.1.2) Kap ı lar ında bir bekçi var idi. (1.1.3) (1.1.3.1) Galiba mahremlerinden idi ki (1.1.3.2) bir saat

kadar oradan ayrılmadı. (1.1.4) Meclis dağılacığına yakın bir tarafa çekildi. (1.1.5) Bendeniz de o zaman biraz dinleyebildim. []

2389 (1) Şehriyar- (1.1) Ne söylediler? []

2390 (1) Korucu- (1.1) Hepsini işitemedim ki. []

2391 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Demek ki birazını işitmişsin (1.1.2) söyle sen a. []

2392 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) İki kişilakırdı ederse kapının önünde dinleyen adam sözlerinin birazını olsun işitemek kabil olur mu? (1.1.2) Hiç efendimizin de bu kadar küçük kese ile ihsan verdiklerini görmemiş idim. []

2393 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Bir daha veririm, fakat (1.1.2) (1.1.2.1) söylediğin lakırdı değmese (1.1.2.2) hepsini elinden alacağım. []

2394 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Ferman efendimizin, fakat (1.1.2) (1.1.2.1) lakırdı değerse (1.1.2.2) bir yerine iki tane daha ihsan buyurur musunuz? []

2395 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Veririm. (1.1.2) Çabuk söyle! []

400 / 2396 (1) Korucu- (1.1) Yarın gece saat beşten evvel yine birleşecekler. []

2397 Şehriyar, bu haberi işitir işitmez salmağa hazırlanmış köpekler gibi yüzünün sınırları dehşetli bir hâl ile çekilip açılmağa, ağzının kenarları yukarı, burnunun ucu aşağı meyiletmeğe, gözleri büyüye büyüye yerinden fırlayacak gibi korkunç bir hâl hasıl etmeğe, vücudunun her tarafı tarif olunmaz bir kin ve hiddetle ayrı ayrı titremeğe başladı. 2398 (1) Korucunun önüne elliser altınlık iki kese altın daha attı, (2) aralarında bütün bütün başka bir bahis açıldı:

2399 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Beni dinle. (1.1.2) Sen yarın Ali Kuli Han ile gitmeyeceksin. []

2400 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Nasıl gitmeyeceğim (1.1.2) (1.1.2.1) emrederse (1.1.2.2) ne yaparım? []

2401 (1) Şehriyar- (1.1.) Gitmezsin. []

2402 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Lâtife mi buyuruyorsunuz? (1.1.2) (1.1.2.1) Bendeniz korucu bir adam ım, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) (1.1.2.2.1.1) kavgaya gitmem diyecek olsam (1.1.2.2.2) o dakikada öldürür. []

2403 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Sen onun yar ın öldüreceğini düşünüyorsun. (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) Saraydan çıkmak istersen (1.1.2.1.2) ben şimdi geberteceğim, (1.1.2.2) orası hiç hat ır ına gelmiyor mu? []

2404 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Kulunuza emir ve tehdide ihtiyaç yok. (1.1.2) (1.1.2.1) Han efendimizin taraf ından bir arada gider, (1.1.2.2) kal ır ım. []

2405 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Pekalâ bir bahane bulur, (1.1.1.2) göndeririz. (1.1.2) Burada kalacaks ın. (1.1.3) (1.1.3.1) Şimdi bir
401 talimat vereceğim, (1.1.3.2.1) tamam ıyla icra / edeceksin, (1.1.3.2.2) dünyada sağ oldukça kimseye söylemeyeceksin. (1.1.4) Can ın bu sır ın alt ındadır. (1.1.5) Ağz ından bir lak ırd ı ç ıktı ğ ı gibi can ın da beraber ç ıkar. []

2406 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) S ır saklamak için ne kadar tehdit buyurursanız (1.1.1.2) kailim. (1.1.2) Ömrümde bir sır fa ş ettiğimi bilmiyorum, gerek kendime müteallik olsun, gerek başkas ına... (1.1.3) Benim bildiğimi kimsenin bilmemesi pek merak ımd ır. (1.1.4) (1.1.4.1) S ır saklayan insan kendini her türlü muhataradan muhafaza eder, (1.1.4.2) başkas ın ın bin yolda yan lı ş malûmat ıyla eğlenir. (1.1.5) Acaba dünyada ondan lezzetli bir şey var m ıdır? (1.1.6) Allah bilir mezara gittikten sonra hâlimi sual melâikelerine bile kaç yüz topuzdan sonra söyleyeceğim. []

2407 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Anlad ık (1.1.1.2) gevezelik istemez. (1.1.2) Vereceğim emir güç bir şey değildir. (1.1.3) (1.1.3.1) Yar ın gece korucu esvab ınla, silâh ınla bahçeye girersin, (1.1.3.2) bir münasip yere saklan ırs ın, (1.1.3.3) Perihan'ı gözetlersin. (1.1.4) (1.1.4.1) O geçer (1.1.4.2) Adil'in yan ına gider, (1.1.4.3) sen beklersin. (1.1.5) Memleketin saati be ş i çalma ğ a ba ş lad ı ğ ı gibi elindeki tüfe ğ i boşalt ırs ın. []

2408 (1) Korucu- (1.1) Att ı ğ ım tüfekte kimi vuraca ğ ım? []

2409 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Kimseyi vuracak değilsin, (1.1.2) tüfeği havaya boşaltacaksın. []

402 / 2410 (1) Korucu- (1.1) Ya biri vurulursa?.. []

2411 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Vurulursun! (1.1.2) İran halkını bize sayı ile teslim etmediler ya! []

2412 (1) Korucu- (1.1) Sonra ne olacak? []

2413 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Orası senin vazifen değil! (1.1.2) Sen bulunduğun yerden bir tarafa çekileceksin. (1.1.3) Ertesi günü sabahleyin yanıma geleceksin. (1.1.4) (1.1.4.1) Eğer hizmetini lâyıkıyla yerine getirir isen (1.1.4.2) beş yüz altın ihsan alacaksın. (1.1.5) (1.1.5.1) Sayacaksın, (1.1.5.2) muayene edeceksin, (1.1.5.3) (1.1.5.3.1) eksikliği varsa (1.1.5.3.2) tamamlayacağız, (1.1.5.4) (1.1.5.4.1) kalpi varsa (1.1.5.4.2) değiştireceğiz. []

2414 (1) Korucu- (1.1) Ya tüfek atdığı için nöbetçiler tutarsa? []

2415 (1) Şehriyar- //(3) (3.1) (3.1.1) Orasını düşündük// (yastığın üzerinden bir kâğıt alır, (2) eline verir) (3.1.2) Şu emri alırsın, (3.1.3) (3.1.3.1) kim tutarsa (3.1.3.2) gösterirsin. (3.1.4) Oku! []

2416 (1) Korucu- (okur) (1.1) "Bu gece Şirvanlı Cafer'in ettiği hareket devletçe görülen lüzum üzerine benim emrimle icra olunmuştur.." [] (2) (2.1) Pekalâ! Atacağımız tüfeğin barut parasını bu ihsanlardan mı verelim? []

2417 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Aç gözlü köpek! (önüne elli altınlık bir kese daha atarak) Al (1.1.2) bu da sana barut parası olsun! []

403 / 2418 (1) Korucu- (1.1) (1.1.1) Ya saat beşe intizar etmezler de (1.1.2) (1.1.2.1) daha evvel birleşir, (1.1.2.2) daha evvel ayrılırlar ise? []

2419 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Sen hınzırlık etmek istemezsen (1.1.1.2) ne kadar müsteit oluyorsun. (1.1.2) (1.1.2.1) Evvel birleşirler ise (1.1.2.2) sen de birleştikleri vakitten sonra birinci defa saat çalmağa başladığı gibi tüfeğini boşaltırsın. []

2420 (1) Korucu- (1.1) Bu ihtiyat ım ın bir ihsana değeri yok mudur?

[]

2421 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Cehennem ol şuradan. (1.1.2) Yan ımda para kalmadı. (1.1.3) (1.1.3.1) Ertesi gün beş yüz alt ın vereceğiz dedik ya! []

2422 (1) Korucu- (1.1) "(1.1.1) Ferman efendimizin! (1.1.2) Ald ı ğ ım emirleri harfi harfine icra ederim. (1.1.3) Bu alt ın keseleri de niçin bu kadar küçüldü!" diye m ır ıldanarak odadan çekildi. **2423** (1) Şehriyar, hemen eline bir kalem alarak ertesi gece saat beş raddelerinde Perihan, Adil Giray' ın odasında bulunacağı ndan ve ihtimal ki daha evvel birleşeceklerinden tertip olunan korucular ın behemehâl akşam olur olmaz sarayda hazır bulunması ve atılacak tüfek sesine intizar etmesini Mirza Süleyman'a bir tezkere ile tavsiye etti, (2) tezkereyi gönderdi. **2424** (1) Kendi de soyundu, (2) yata ğ ına girdi, (3) Adil Giray ile o zamana kadar geçirdiği macerayı her türlü tafsilât ıyla gözünün önüne getirdi. **2425** (1) (1.1) Gönlünde ne kadar yara

404

varsa (1.2) ayrı ayrı tazelendi, (2) kâffe-i havas ve kabiliyat ı / gay ız ve kine münkalip oldu (3) (3.1) "(3.1.1) Ah! Hanzade hazretlerinin bizden pervası yok imiş! (3.1.2) (3.1.2.1) Adil Giray efendimiz isterse (3.1.2.2) (3.1.2.2.1) mektubumuzu ne şreder, (3.1.2.2.2) bizi rüsva-y ı âlem eyler imiş! (3.1.3) (3.1.3.1) K ılıc ın ı çekerse (3.1.3.2) vücudumuzu iki parçaya ayır ırm ı ş! (3.1.4) (3.1.4.1) Güvensinler, (3.1.4.2) onlar kollar ındaki kuvvete güvensinler!!! (3.1.5) (3.1.5.1) Bakalım (3.1.5.2) kendine mağrur olup da salına salına meydanda gezen arslanları n ağaçlar arasında, kamışlıklar içinde saklanan ejderlere galebesi mümkün olabilir mi imiş?" yollu bir hayli söylendikten sonra av ın ın yuvası önüne yatmış azg ın kaplanlar gibi enine, boyuna serildi, (4) ümidiyle, rahat ıyla uykusunu uyuma ğ a başladı.

2426 (1) (1.1) Şehriyar, ne derece inşirah ile yatt ı ise (1.2) ondan bin kat ziyade meserretle uyandı. **2427** Adil Giray ile Perihan' ın memnuniyetleri, inbisatları ise tarif olunmaz derecelerde idi. **2428** (1) İki taraf da kendilerini

bir id-i saadet arefesinde kıyas eder ve (2) aksa-yı emellerine vüsul için güneşin gurubuna intizar eyler idiler. 2429 (1) Nazarlar ında o günün her

405 dakikas ı ramazan ve belki eyyam- ı kıyamet saatleri kadar / uzard ı, fakat (2) (2.1) intizar ne kadar uzarsa (2.2) ümitlerinin gönüllerine verdiği telezzülden de, hayat içinde bir diğ er hayat- ı saadete nail olmu ş kadar zevk- yap olurlard ı.

2430 (1) İçlerinde yalnız Şehriyar için bir endiş ecik kalm ı ş idi ki (2) o da korucuya verdiği açık emirden tevellüt edebilecek muhatara idi.

2431 (1) (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Korucu tüfeği atar da (1.1.1.2) yine maksat has ıl olmaz ve (1.1.2) o hâlde tutulup da emri ibraz ederse (1.2) Perihan' ın edebileceği şikâyetlere mukabil Şah'a verilecek bir cevap haz ırlamak nazar ında elzem göründü. 2432 (1) (1.1) Bu yolda ne kadar itab-ı fikir etti ise (1.2) meseleyi bir dereceye kadar zevcine açmaktan başka çare bulamad ı.

2433 Perihan ile sual ve cevaba meydan b ırakmamak içi vakay ı gayet hafif bir surette beyan etmeği ve hususiyle ifadat ın ı akşam olup da Şah' ın âlem-i inzivaya çekileceği zamana tesadüf ettirmeği zihninde kararlaş t ırd ı.

2434 O gün havaya matem لباسlar ın ı and ır ır, bir reng-i zalmanî çökmü ş idi. 2435 Bulutlardan, ağlaya ağlaya gözlerinde yaş kalmam ı ş yetiman- ı musibet-zede gibi ara s ıra birkaç damla yağmur dökülür idi. 2436 Uzaktan uzağa ikide birde çakan şimş ekler feleğin tasavvurat-ı beş er üzerine birer hande-i istihzas ı kıyas olunurdu.

406 / 2437 (1) Cezmi, şairliğinden bütün bütün tecerrüt ederek hayalini fiiliyata, maddiyata hasreylediğ inden havan ın bu hâlini gördükçe ve ay ın yirmi sekizi olmak münasebetiyle mehtap görünmemek tabiî bulunduğ unu dü şündükçe geceye ar ız olacak zulmet-i hevl-engizi her nazar-ı tecessüse kar ş ı kendileri için en emin, en mükemmel bir perde-i istitar addeder, (2) sevinirdi.

2438 (1) Akşam oldu (2) güneş, muharebe meydanlar ın ın kanlı çamurlar ın ı and ır ır bir reng-i hazin içinde gurup eyledi.

2439 Gözlerindeki ama cihetiyle bidarlık zamanı uykudan karanlık bir hâl içinde yaşayan Şah, daha saat bire var ır varmaz bir vakitler al ı ş t ı ğ ı, sevdiği, eğlendiği âlem-i ruş enayinin rüyada olsun

müşahedesiyle telezzüz etmek için uyumak istedi. 2440 (1) Şehriyar, işkenceye memur olmuş bir cellât gibi ayağ ın ın ucuna diklendi, (2) devlete dair mühim söyleyecekleri olduğundan bir mukaddime tutturarak ve yan ındaki cariyeleri def ederek aralar ında şöyle bir muhavere cereyan eyledi:

2441 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Malûm-ı şahanenizdendir ki (1.1.1.2) Adil Giray ile Osmanlı toprağ ına geçerek K ır ım' ı zaptetmek için bir teşebbüste bulunmuş tuk. (1.1.2) Hem şireniz Perihan' ı da

407 mükâlemede / cariyenize teşrik buyurdunuz. (1.1.3) Galiba aldanmış ız! (1.1.4) Onlar birbirine muhabbete koyulmuş lar! (1.1.5) Tasavvurumuzun icras ına Hanzade'nin muvafakat ı kuvve-i karibeye gelmiş iken bir aydan beridir o tedbirlerin, o tasavvurlar ın arada lak ırdı s ı bile kalmadı. []

2442 (1) Şah- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Birbiriyle muhabbete koyulmuş lar ise (1.1.1.2) feniemül'- matlup! (1.1.2) (1.1.2.1) İki de genç, (1.1.2.2) ikisi de şahzade!.. (1.1.3) (1.1.3.1) Nikâh ederiz, (1.1.3.2) as ıl K ır ım' ı ele geçirmek o zaman mümkün olur. []

2443 (1) (1.1) Şah' ın sözleri Şehriyarca evvelden malûm ise de insan için muhabbet gibi, kin gibi emraz- ı nefsaniyede maksad ın ın hilâf ına olan zanlar ın ın hakikat çıkmas ına tahammül kolay olmadığı ndan Şehriyar' ın aldığı cevap üzerine infialât- ı nefsaniyesi vücuduna o derece istilâ eyledi ki (2) simas ına çöken şekl-i haili bir kere görenler için gönlündeki hafayayı birer birer keşfeylemek kabil olurdu. 2444 (1) (1.1) Şah' ın aması koca bir devletin idaresini Şehriyar' ın keyfine bıraktım ı ş olduğu hâlde kad ınca bu amadan has ıl olan istifadelerin en büyüğü yine o geceki hâlinin zevcinden mestur kalması d ır denilebilir.

2445 Şehriyar, bin belâ ile vicdan ındaki galeyanlara ve ondan sesine ar ız olabilecek tahavvüllere galebe ederek yine muhaveresinde devam etmekten çekinmedi.

408 / 2446 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Şüphe yok Şahı m! (1.1.2) (1.1.2.1) (1.1.2.1.1) Eğer Adil, K ır ım'a geçmek niyetinde sabit olsa (1.1.2.1.2) bu niyeti kuvvetlendirmek için arada sıhriyet has ıl etmek büyük bir muavenettir, fakat (1.1.2.2) Adil eski niyetinde sabit gibi görünmüyor. (1.1.3)

Bir de asker takım ı bunlar ın aras ındaki muhabbet, edep dairesinden ç ıkt ı ğ ın ı söylüyor. []

2447 (1) Şah- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) İnanma! (1.1.1.2) İnanma! (1.1.2) (1.1.2.1) Peri için o yolda ne söylerlerse (1.1.2.2) yaland ır. []

2448 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Cariyeniz de inanm ıyorum. (1.1.2) (1.1.2.1) Ne çare ki (1.1.2.2) avam, hususiyle korucular pek kolay söz anlamaz. (1.1.3) Bunlar yalnız su-i edep isnad ına kanaat etmiyorlar. (1.1.4) Perihan Şemhal'in hemşirezadesi değil midir ya! (1.1.5) O cihetle kendisinin Sünnî olduğuna zahip oluyorlar. (1.1.6) Güya efendimizin illetinden, şehzadelerin burada bulunmas ından istifade edip de bir fitne ç ı karmak ve fitne kuvvetiyle devletimizi, mezhebimizi mahvederek Adil Giray'ı tahta geçirmek, İran'da bir Sünnî hükûmeti teşkil etmek istiyor. (1.1.7) Hatta (1.1.7.1) (1.1.7.1.1) bunun için Şemhal'den Cezmi Bey nam ında bir adam celbetmiş, (1.1.7.1.2) onun vesatatiyle fitne tertip ediyor diyorlar. (1.1.8) Herkes ne bilsin! (1.1.9) (1.1.9.2) Perihan' ın Haydar vakas ında gösterdiği cüret, hat ırlarda olduğu için //(1.1.9.1) hakk ında ne söylene// inan ırlar. []

409 / 2449 (1) Şah- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Mümkün değil! (1.1.1.2) Perihan'dan bana h ıyanet mümkün değil! (1.1.2) Hemşirem beni taht ımdan indirme ğ e niçin muhtaç olsun? (1.1.3) Zaten devleti onunla sen idare etmiyor musunuz? []

2450 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Hakk ınız var Şah ım! (1.1.2) Cariyeniz de bir türlü inanmak istemiyorum. (1.1.3) (1.1.3.1) Muhabbet dünyada bir müessir kuvvettir, (1.1.3.2) efendimize çekti ğ im iptilâdan bilirim. (1.1.4) Dünyada insana hayal ve hat ıra gelmez şeyler yapt ır ır. (1.1.5) Hele hemşirenizin ara s ıra yine Hanzade ile görüştü ğ ünü i ş itiyorum. (1.1.6) Hâlbuki bir aydan ziyadedir cariyenizi hiç yanlar ına çağ ır m ıyorlar. (1.1.7) Doğrusu bu cihet zihnime bazı ş üpheler getiriyor. []

2451 (1) Şah- (1.1) (1.1.1) Orası kolay! (1.1.2) (1.1.2.1) Şüpheniz varsa (1.1.2^{ara}) Perihan burada değil mi, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) çağ ır ır, (1.1.2.2.2) istintak ederiz. []

2452 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Hiç nas ıl olur Şah ım! (1.1.2) Şimdi bir rivayet üzerine bahsediyoruz. (1.1.3) (1.1.3.1) İ ş ittiklerimiz yalan ise

(1.1.3.2) (1.1.3.2.1) biçare kız, öyle büyük büyük iftiralara uğradığı nı gördüğü gibi kederinden helâk olur, (1.1.3.2.2) devletinizin en kavî bir rüknü yıkılır. (1.1.4) Sonra bir Perihan daha nerede buluruz! []

2453 (1) Şah- (1.1) (1.1.1) O cihette de hakkın var. (1.1.2) Ey nasıl edelim? []

2454 (1) Şehriyar- (1.1) Cariyeniz zaten efendimizin rahatı, devletinizin selâmeti için vücudunu feda etmişlerdendir. []

410 / 2455 (1) Şah- (1.1) (1.1.1) Bilirim! (1.1.2) Allah razı olsun. []

2456 (1) Şehriyar- (1.1) (1.1.1) Uykusuz kalırım, (1.1.2) rahatsız olurum, (1.1.3) gece gündüz uğraşırım, (1.1.4) (1.1.4.1) eğer Adil ile تنها görüştüğüne, yahut burada öyle bir fesat tertibine uğraştığına dair bir sahîh haber alabilirsem (1.1.4.2) o zaman icabına bakarız. []

2457 (1) Şah- (1.1) Pek münasip olur. []

2458 Bu muhavere, biçare alile göre uykuya dalmakla uğraşan bir çocuğun masal dinlemesi kabilinden idi. 2459 (1) Şehriyar'ın ise Perihan'ı müdafaada Şah'tan bir söz işittikçe kalbine bir hançer saplanır, (2) (2.1) kendi bir söz söylemeğe mecbur oldukça sanki ciğerinin bir parçası kopar da (2.2) ağzından dökülürdü. 2460 Muhavere devam ettiği müddet bir cehennem azabı geçirdi. 2461 (1) Mamafih maksadını istihsal eyledi, çünkü (2) (2.1) eğer istediği gibi Perihan ile Adil paralanırsa (2.2) askerî hareketinden kendi mesul olmazdı. 2462 (1) (1.1) Fakat teşebbüsünde muvaffakiyet hasıl olmazsa korucuya verdiği emri Şah'tan aldığı mezuniyete isnat etmek nazarında pek kabil görünürdü.

-40-

2463 (1) Şah ile Şehriyar, bu muhavere ile meşgul iken (1.1) "Şimdilik ismim Cafer'dir." diyen mahut korucu yanında bir arkadaşıyla bahçede ağaçlar / arasında kendileri kimseye görünmeyecek ve fakat Adil Giray'ın köşkü ile Perihan'ın dairesini görebilecek bir mevkiye ihtifa eyledi.

411

2464 Bu köşk ile daire saray ın sağ taraf ında bulunarak o taraf ın kap ı s ın ı muhafaza ise Ali Kuli Han tak ım ından Abbas refakatinde kalanlara mevdu idi. **2465** Bunlar bir ak ş am evvelki karar vechile Cezmi'yi beraber alarak mevkilerine geldiler. **2466** Saray ın sol taraf ındaki kap ılar ı Rüstem Han tak ım ın ın muhafazas ında oldu ğ u gibi Rüstem Han da Mirza Süleyman taraf ından ald ı ğ ı emir üzerine güneş gurup eder etmez hemen yan ındaki askerin bir tak ım ıyla Kazvin'e avdet ederek şehri ihata etti. **2467** (1) Bin beş yüz kadar korucuyle saray ın etraf ın ı kuş att ı, (2) sol taraftaki kap ılar ın kırk elli kişiden ibaret olan muhafızlar ına da bir o kadar adam daha ilâve eyledi. **2468** Saray ın bahçesi büyük büyük ağaçlar ile tertip olunma h ı yabanlara münkas ım oldu ğ undan birbirine bir yolda kar ş ı gelmedikçe kimse kimseyi görmek mümkün olamazd ı. **2469** (1) Yalnız mahut korucunun ihtiyar etti ğ i yer var idi ki (2) bekledi ğ i köşk ile dairenin ikisinden ba ş ka daha baz ı güzergâhlar ı ve hususiyle Cezmi'nin tuttu ğ u

412 mevkii görür idi. **2470** / Görme ğ e vas ıta ise yalnız saray ın baz ı pencerelerinden bahçeye akseden hafif hafif ziyalarla ara s ıra çakmakta olan deh ş etli deh ş etli ş im ş eklerin incilâs ı idi.

2471 Mahut korucu daha Perihan'ın zuhuruna bir hayli zaman oldu ğ undan ona dair edece ğ i hareketi vakt-i merhununa talik ile nazar-ı taharrisini Cezmi'nin hâline hasretmi ş idi. **2472** (1) Saat üçü geçti ğ i s ırada idi ki (2) Cezmi, Abbas'ın yan ına giderek bir şey söyledi. **2473** (1) Abbas oradan ayr ıldı, (2) bahçenin ötesini berisini dolaş ma ğ a ba ş lad ı.

2474 Korucu zaten Cezmi'yi ve maksad ın ı bilir ise de o gece için tertip olunan teşebbüsten haberdar olmad ı ğ ından Cezmi'den birkaç lak ırd ı ve Şehriyar'dan birkaç kese alt ın kapmak niyetiyle etraf ı tecessüs işine yan ındaki arkadaş ına tevdi etti. **2475** Kuş sayd ına ç ıkan yılan gibi yerlerde sürünerek ve hareketinde bir yaprak kı m ıldanmas ına bile meydan vermemek için nihayet derecelerde aheste davranarak bir çeyrek kadar müddette Cezmi'nin sözlerini işitebilecek bir yere sokuldu. **2476** O esnada Abbas dahi geldi ğ inden zirdeki kısacık muhaverelerini dinleme ğ e ba ş lad ı:

2477 (1) Cezmi- (1.1) Ne haber [] Abbas? []

413 **2478** (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Rüstem Han takımı kalabalık,
 (1.1.1.2) kapılarda her / zamandan iki kat ziyade korucu var. (1.1.2) (1.1.2.1)
 Sebebini sordum, (1.1.2.2) birtakımı (1.1.2.2.1) "(1.1.2.2.1.1) Biz Han'ın
 arkasından yarın hareket edeceğiz, (1.1.2.2.1.2) arkadaşlarımızıza vedaa
 geldik." diyorlar. (1.1.3) Fakat evza, o evzaa benzemez! (1.1.4) (1.1.4.1) Ta
 şuralara kadar sokuluyorlar, (1.1.4.2) herkesi gözlüyorlar, (1.1.4.3) her
 lakırdıyı dinlemeğe, öğrenmeğe çalışıyorlar. (1.1.5) (1.1.5.1)
 Bir şeyden mi kuşkulandılar, (1.1.5.2) tavırlarını bir türlü beğenemedim.
 []

2479 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Budalalar neden kuş kulanacaklar? (1.1.2)
 Yine dedikleri gibi arkadaşları ile görüşmeğe gelmişlerdir. (1.1.3)
 (1.1.3.1) Bahçede gezer, (1.1.3.2) eğlenirler. (1.1.4) Lakırdı dinlediklerinin
 ehemmiyeti yok. (1.1.5) Herkes için mütecessislik tabii değil midir ya! (1.1.6)
 Hususiyle böyle büyük yerlerde taşlardan, ağaçlardan dünyanın havadisi
 öğrenilir zannederler. []

2480 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) İhtimal ki sizin dediğiniz gibidir. (1.1.2)
 Fakat bu kadar kalabalık arasında bizim tasavvur fiile çıkamaz. (1.1.3)
 Zerre kadar ihtiyatsızlık maksadı bütün bütün berbat eder. []

2481 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Doğrudur! (1.1.2) Han hemen yarın
 hareket etmiyor ya! (1.1.3) (1.1.3.1) Tehlikeli olacağına varsın iki gün sonra
 olsun. (1.1.4) Fakat berikilere nasıl haber verebiliriz? []

2482 (1) Abbas- (1.1) Methal malûm!.. []

2483 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Han için ne yapacağız? (1.1.2) Biçare
 endişesinden helak mi olsun? []

414 / **2484** (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) İsterseniz (1.1.2) şimdi adam uçururum.
 []

2485 Bu muhavereden sonra Abbas, Cezmi'nin yanından ayrıldı.
2486 (1) Korucu da geldiği gibi gayet aheste bir tavır ile yine eski
 makamına çekildi, (2) arkadaşının yanına geldi. **2487** Kendi Cezmi'yi
 dinlemekte iken saraydan siyah çarşafı biri çikarak doğru Adil Giray'ın
 odasına gittiğini haber aldı.

2488 Haber-i musibet gibi siyahlar içinde gark olup Adil Giray'ın yanına giden mahlûk, Şehriyar idi. **2489** Kadın Şah'tan istediği yolda harekete mezuniyet alınca Adil Giray'ı bir kere görüp de nazar-ı tahkiri, tarizat-ı can-güdazı ile eze eze teşeffi-yi sadır etmek arzusundan bir türlü kendini alamadı. **2490** Daha Perihan'ın mevidine bir saat kadar zaman olduğundan doğruca Hanzade'nin yanına giderek hatta aşinalık bile etmeksizin çarşafınını açtı. **2491** Belâ-yı nazil gibi bir köşeye oturdu. **2492** Gözlerinde bir korkunç hunrizlik nişanesi, çehresinde bir müthiş intikam meserreti görünürdü. **2493** (1) (1.1) Rengi o derece solmuş, (1.2) vücudu o kadar zayıflamış idi ki (2) heyeti tekrar canlanmış cenazeye benzerdi. **2494** (1) (1.1) Hakikat ahiretten beri avdet edip de Adil Giray'a görünse idi (1.2) öyle bir ümit gecesinde, hususiyle malûm olan maceralardan

415 sonra Şehriyar'ın o hâl ile odasına gelmesi kadar hayret / ve dehşet vermek kabil olmazdı. **2495** (1) Adil Giray hayretle nazarını Şehriyar'ın çehresine dikerek dikkatli dikkatli bakar, (2) gönlündeki hafayayı simasından seyretmeğe çalışırdı.

2496 (1) Şehriyar, bir hayli zamanlar azfar-ı galebesinde esir olan hısmının bulunduğu tevahhuş ve ıztırabı temaşa ile teskin-i gayzettikten sonra söze başlayarak (1.1) "(1.1.1) Hanzade hazretleri! İşte yanınıza geldik!.. (1.1.2) İşte Perihan fahişesinin seyyiatını birer birer yüzünüze karşı söylemek için geldik! (1.1.3) Mektubunuzu ne vakit neşredeceksiniz? (1.1.4) Beni ne vakit bir kılıçta iki parça etmeğe himmet buyuracaksınız? (1.1.5) (1.1.5.1) Of! Bu gece canım kan istiyor, (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) ya benim kanım dökülecek, ya (1.1.5.2.2) başkalarının kanını seyredeceğim.. (1.1.6) Hele sizin gibi, Perihan gibi şehzadelerin kanı olur ise!.. (1.1.7) (1.1.7.1) Gençsiniz, (1.1.7.2) âşkınsınız! (1.1.8) Damarlarınızdaki kan elbette daha ziyade kaynar." gibi mecnunane ve fakat cellâdane birtakım sözler ve Adil Giray ise (1.2) "(1.2.1) (1.2.1.1) Kudurdunuz ise (1.2.1.2) benim başıma musallat olmayınız. (1.2.2) (1.2.2.1) Kana o kadar merakınız varsa (1.2.2.2) vücudunuzdan çikanları da seyredebilirsiniz. (1.2.3) (1.2.3.1) Keyfim yok, (1.2.3.2) buradan def olunuz, (1.2.3.3) taciz ediyorsunuz!" yollu hitaplarla, Şehriyar da buna mukabil (1.3) "(1.3.1) Yine mi vuslat mevaideleri var? (1.3.2) Aranıza rakip olurum diye mi

416 beni def etmeğe çalışıyorsunuz?" tarzında cevaplar ile şiddetli / bir mücadele tutturdular. **2497** (1) Adil Giray, kadının gelişini tesadüften başka bir şeye hamletmez idi, fakat (2) (2.1) maksadının icrasına teşebbüs olunacağı gece öyle bir tesadüfün zuhuruna pek fena muztarip olur ve (2.2) Perihan'a bir haber göndermek için zihninde çare bulamamağla beraber Şehriyar'ın odasına geldiğini elbette Cezmi takımından birinin görmüş ve sairilere de haber vermiş olmasının düşünerek teselli bulurdu.

2498 (1) Beri taraftan ise arkadaşından o gizli misafirin hangi kapıdan çıktığının sorup da Şehriyar'ın oturduğu daireden görüldüğünü öğrenince yes ve tereddüt ile ağzını, kaşlarını oynatarak bir zamanlar kendi kendine (1.1) "(1.1.1) Bizim arkadaşın gözleri de yanlış görebilir. (1.1.2) Beriki zaten Adil'in yanına gelmeyecekti. (1.1.3) İhtimal ki Perihan nöbetçilere kendini sezdirmemek için o kapıdan çıkmıştı. (1.1.4) Hem nasıl olsa bu fırsatı kaybetmeğe gelmez. (1.1.5) (1.1.5.1) İş efendimizin istediği gibi olmazsa (1.1.5.2) yarın beş yüz altımdan mahrum oluruz. (1.1.6) (1.1.6.1) Cezmi elden çıkarsa (1.1.6.2) zayıf onun üç dört misline varır. (1.1.7) (1.1.7.1) Zaten katî emrimiz var, (1.1.7.2) Adil Giray'ın odasına girildiği zamandan sonra saat çalmağa başladığı gibi silâhımız boşaltacağız. (1.1.8) Çarşaf altındaki mahlûkun kim olduğunu ben kerametle mi bileceğim? (1.1.9) Ama bir fenalık vuku

417 bulurmuş / (1.1.10) Ne yapalım! (1.1.11) (1.1.11.1) İran halkını Şehriyar'a sayı ile vermemişler, (1.1.11.2) bize sayısız bile teslim etmediler.... (1.1.12) (1.1.12.1) Kaza ile yanlışlık zuhur ederse (1.1.12.2) niçin hakkım olan ihsanı alamayacak imişim!..." gibi biraz müddet söylendi durdu. **2499** Bu sırada ise memleketin saati, ömr-i beşerden bir saat daha eksildiğine teessüfle feryat eder gibi bir sada-yı hail ile dördü çalmağa başladı. **2500** (1) Saatin çalması hitam bulunca korucu tüfeği uzattı, (2) birkaç saniye nişan aldı, (3) bir şimşek ziyasından istifade ederek nişanını tutturdurdu. **2501** (1) Tüfek acı acı patladı, (2) Cezmi bulunduğu mevkide toprağa serildi!..

2502 Rüstem Han takımı bu işareti işittiği gibi sarayın her kapısından hücumla başladılar. **2503** Ali Kuli Han'ın korucuları bu kadar kalabalığa karşı durmakta olan acizlerini bildiklerinden her biri bahçenin

bir köşesine gizlendiği gibi tüfeği atan mahut korucu ile arkadaş ı Rüstem Han takımına karıştırlar. **2504** (1) Ashab-ı ittifaktan mevki-i sebatta yalnız Abbas kalmış idi ki (2) o da bir ağacın yaprakları arasına saklanarak Cezmi'yi gözetirdi.

2505 (1) Şehriyar, böyle vakitsiz tüfek sadası işittiği gibi tertibinin bütün bütün heba olduğuna ve belki korucular (1.1) Hanzade ile beraber

418 buldukları zaman odaya girerlerse / kendini Perihan zannedeceklerinden ve (1.2) hatta Şehriyar olduğunu bilseler de gece vakti bir genç adam ile bulunduğunu görünce gayretlerine yediremeyeceklerinden kıyamet kendi başına kopacağına lââyıkıyla anladı. **2506** (1) Dehşetinden tüyleri ürperdi, (2) saçlarının gölgesi çehresinin her tarafına aksetti, (3) omuzunun üzerinde baş yerine kirpi şeklinde bir şey görünmeğe başladı. **2507** (1) Kemal-i süratle çarşafını arkasına aldı, (2) Adil Giray'a bir söz söylemeğe muktedir olamazın kapıdan dışarı fırladı.

2508 (1) Adil Giray ise kadının hiç umulmadık bir zamanda kendi yanına gelmesine, gelir gelmez kandan, ölümden bahsetmesine, hususiyle böyle münasebetsiz bir vakitte saray-ı Şahî içinde işitilen tüfek sesi üzerine o kadar telâş ile oradan yıkılıp gitmesine bakarak arada kendi aleyhine tertip olunmuş bir su- i kasdın vücuduna katiyen hükmetti, (2) hemen yerinden kalktı, (3) silâhlanmağa başladı.

2509 Beri tarafta biçare Perihan, hayal-i ikbal ile âlem-i tasavvurda bile misli güç bulunur bir saadet içinde o gece giyinmek için getirttiği korucu esvabının vücuduna uydurmakla uğraşırken tüfek sesini işittiği gibi samiasına sur-ı mahşerin sada-yı hevel-engizi gelmiş gibi bulunduğ

419 gaflet-i sükûndan birden bire kendini alarak reh-güzar-ı emelinde / yine bir vadi-i belâ, belki bir âlem-i azap açıldığına defaten anladı. **2510** Varlığı bütün bütün aradan kayboldu. **2511** Adil Giray ile Şehriyar'dan başka dünyada bir mevcut bulunduğunu tahattur edememeğe başladı.

2512 (1) Yerinden sıçradı, (2) Haydar Mirza vakasında istinatgâh-ı iktidarı olan ve o zamandan beri odasından bir dakika ayrılmayan Horasanî kılıcını kaptı, (3) arkasına bir çar almağı bile tahattur etmeksizin bir beyaz gecelik libasıyla dışarı uğradı. **2513** Şehriyar'ın dairesini

dolaştı. **2514** Kendini orada bulmayınca saydığını kaybetmiş şir-i derende gibi kemal-i dehşetle Adil Giray'ın köşküne doğruldu. **2515** (1) Perihan ile Şehriyar yolda nur ile zulmet gibi birbirine kavuştular, (2) (2.1) çehrelerine bakılsa (2.2) vicdanlarından akseden hâl ile biri safvet-i fedakâraneden güzel, biri hıyanet-i kindaraneden çirkin görünürdü.

2516 (1) Perihan, hayat-ı saadetince ecel-i kaza hükmünde bildiği, mel'uneyi reh-güzar-ı azminde gördüğü gibi (1.1) "(1.1.1) Ah! Şehriyar! Bak şu melûneye!.. (1.1.2) (1.1.2.1) Bu vakit nerelerde geziyor da (1.1.2.1.2) (1.1.2.1.2.1) yerden yüzüne cehennem alevleri fırlamıyor, (1.1.2.1.2.2) gökten başına gazap yıldırmaları yağmıyor!.." diye bağırarak bir

420 tarz-ı hail ile üzerine yürüdü. **2517** (1) Fakat beriki habise, düştüğü / tehlikenin ehemmiyetini lâıykıyla takdir ederek karanlıktan istifade etti, (2) ağaçların yaprakları arasında kayboldu.

2518 (1) Rüstem Han takımını Adil Giray'ın dairesinden çıkan Şehriyar olduğunu ve Perihan'ın ise onu arayıp geldiğini görünce gayız ve tehevürlerini bütün bütün Şehriyar'a hasrettiler, (2) hemen melûneyi taharri ede ede ağaçlar içinde uğrattılar. **2519** (1) O kemal-i telâş ile saraya doğru gider, (2) korucuların en cüretli, en mütehevvir güruhu da arkasından takip ederdi.

2520 Şehriyar doğruca Şah'ın habgâhına sığındı. **2521** (1) Zavallı alil, uykudan uyandı, (2) zevcesini himayesine aldı, (3) korucuların defî için birtakım kelimat-ı iknaiye irat etmeğe başladı. **2522** Şehriyar ise Perihan'ın, Adil Giray'ın fitne tertibiyle uğraştığının, devlet, Şiiyet muhatarada bulunduğunu anlatmağa çalıştı. **2523** Fakat sözleri, gayret zoru, namus daiyesiyle adeta cünun hâline gelmiş olan korucuların şütum-ı galize ve teşniat-ı küstahaneleri arasında, muharebelerde dağdağa-i silâh içine karışmış mecruh iniltisi gibi, kimsenin kulağına girmedi. **2524** (1) Karıyı Şah'ın yanından ayırdılar, (2) güyaki koruculardan her biri seyyiatından birinin azabını icraya müekkil zebani idi.

421 **2525** (1) Kollarına, saçlarına / sarıldılar, (2) yere vurdular, (3) kuduz köpek, zehirli yılan gebertir gibi vücudunu paralamağa başladı. **2526** (1)

(1.1) Habise feryat istirham ederse (1.2) mukabilinde yüz darbe-i nefrine uğradı!..

2527 (1) Şah ise Şehriyar'ın hükûmete dair desayisinden, izacatından bizar idi, fakat (2) alil olmadan hüsnüne hasıl ettiği meftuniyet gönlünde tamamıyla bakî idi. 2528 Şehriyar'ın Perihan'a söylediği gibi kendini zenciden fark etmemek nerede kalır! 2529 (1) Son gördüğü zamandaki şeklini aynıyle zihninde saklamış ve (2) hatta yıl geçtikçe simasına arız olabilecek tagayyürleri hayaline bile getirmemiş idi.... 2530 (1) (1.1) Dünyada bir büyük eğlencesi kaldı ise (1.2) Şehriyar'ın hatırında olan hayal-i hüsnü idi. 2531 (1) Vicdanının en son tesellisi, ömrünün en büyük saadeti olan Şehriyar'ı kurtarmak için etmediği vaatler, vaitler kalmadı, fakat (2) sadası daima karının enin-i istirhamı korucuların feryat tehevürü arasında kaybolur giderdi. 2532 (1) (1.1) Biçarenin alil olması her zaman için büyük bir musibet ise (1.2) o gece yan başında cereyan eden haileyi göremediğinden dolayı kendince bir nevh bahtiyarlık addolunabilirdi.

422 2533 (1) Şehriyar, kendi efaliyle Cenab-ı Hakk'ın gazabını davet eden cehennemîler gibi azab-ı ahiretin en şiddetlilerini dünyada geçirerek bin feryad-ı meyusiyet, bin ıztırab-ı hırman / içinde belâsını buldu, (2) bir çeyrek müddette ruhunu malik-i cahime teslim eyledi. 2534 Fakat o gecenin facia-yı can-güdazı bununla da hitama ermedi.

-41-

2535 Korucuların, reis-i fitne olan, Rüstem Han'dan aldıkları emir "Saray-ı Şahî'deki kadınlardan bazıları geceleri Adil Giray ile görüşerek hanedan-ı Safevî'nin namusuna hâlel verdiklerinden bahçede tüfek sesi işitildiği gibi hemen Adil Giray'ın oturduğu köşke hücum ile orada bulunanları paralamaktan" ibaret idi.

2536 (1) Hücumla hazırlanır hazırlanmaz karşılıklarında Şehriyar'ı buldular, (2) töhmeti ona münhasır gördüler, (3) tehevürlerini gazaplarında ona hasrettiler, (4) Şehriyar, Adil Giray'ın odasından çıkmakla beraber nazarlarına bahçede tesadüf ettiğinden onunla meşgul oldukları sırada Hanzade'yi hatırlarına getirmediler. 2537 Hele Perihan'dan katen şüpheleri

(1.1) ... ile ...
tarafından bir tarafına çalkalanmakta olan halk arasında inayet-i didelerinden hangi korucuya tesadüf ederse (1.2) (1.2.1) yanına çağırır, (1.2.2) vakanın sebebini, mahiyetini öğrenmek isterdi. 2541 (1) Korucuların ise kâffesi işin hitamına kadar kimseye ifşa-yı esrar etmemek için yeminli bulduklarından (1.1) "Buraya emir ile geldik." sözünden başka bir cevap vermezlerdi.

2542 (1) Kendi bir âlem-i hayret içinde ve hele işten zerre kadar olsun malûmat almak endişesinde iken sol tarafından biri bir sada-yı mehip ile (1.1) "(1.1.1) Üzerinizde Şah'ın ızın hiç hakk-ı nimeti yok mudur? (1.1.2) Veli-nimetinizin misafiri olduğu, esir iken şehzadelerden ziyade inayat ve iltifat gördüğü hâlde ırzına kasteden Tatar oğlunu hâlâ mı ya şatacaksınız?.." diye korucuları tazire başladığı işitince tertip olunan dam-ı hıyanetin mahiyet ve ehemmiyetini tamamıyla anladı. 2543 (1) Birden bire cevherindeki ulviyetin havas-ı lâzımasından olan mekânet-i fevkalâde ile (1.1) bir hazine-i muallâ ıtlakına şayan olan vicdanında ne

424

kadar kabiliyat-ı azim ve iktidar var ise bir yere toplayarak ve sesinden / emrin / sahibi Rüstem Han olduğunu derkederek gayet tesirli bir sada, gayet dehşetli bir vazı ile (1.2) "(1.2.1) Melûn! Osmanlı mülkünün yarısına istilâ ediyor! (1.2.2) Seni Şah'ın emriyle harbe gönderdiler. (1.2.3) (1.2.3.1) Kavgadan kaçmak, kahpeliğini setretmek için başka bir çare bulamadın, (1.2.3.2) devletin idarene verdiği askeri ağrazının icrasına alet ettin. (1.2.4) Şah'ın haremine girmeğe, mihmanın öldürmeğe hazinesini, yağmaya vermeğe, belki canına kassetmeğe çalışıyorsun öyle mi?.." dedi, (2) yalın kılıç Rüstem Han'ın üzerine uğradı.

2544 Daima ve hele böyle vekayi-i azime hengâmlarında nüfuz-ı tahakkümü altında bulunmağa alışmış olan korucuların birtakımı

mecra-yı kadimini bulmuş seller gibi, Perihan'ın etrafına akıp gelmeğe başladılar. 2545 Vakanın mebadisinde Rüstem Han takımının kesretinden korkup da bahçenin ötesine berisine saklanan Ali Kuli Han korucuları da Perihan'ın etrafında bulunanlara iltihak ettiler.

2546 (1) Bunlardan yalnız Abbas, korucuların ahlâkını tecarib-i adide ile pek güzel öğrenmiş olduğu cihetle nasıl olsa galebe Rüstem Han takımında kalacağına hükmeyletiğinden beyhude yere can vermekten ise bir can kurtarmağı daha hayırlı gördü, (2) Cezmi'nin arasına vücudunda

425 görünen hareketlerden / hayatta olduğunu anladığı için tahlisine bir çare bulmak niyetiyle yanından ayrılmadı. 2547 (1) Bir de tüfeği atan mahut korucu galiba hiddet adamı olmadığı gibi kavga adamı da olmadığından bir mevki-i selâmette bulunmak için evvelâ Rüstem Han korucularına karıştığı hâlde asıl (1.1) kavga zuhur ederse onlar arasında çikacağına, (1.2) muhatara var ise onlar arasında bulunmakta olacağına hükmederek kargaşalık arasında bir sühuletle kalabalıktan ayrıldı, (2) arkadaşını da yanına aldı, (3) tüfeği attığı mevkide ihtifa eyledi.

2548 Rüstem Han vakanın kesbettiği hâl ve şekli görünce bayağı bütün bütün veleh getirmişidi. 2549 Perihan'ın havf-ı şimşiriyle ne maksadını nakıs bırakmağa, ne de icraatında devam etmeğe cesaret edebilirdi. 2550 Zihni, iki mıknatıs arasında kalmış maden parçası gibi, bir mevki-i tereddüde saplanmış kalmışidi. 2551 Yalnız, maşrıktan ziya-yı seher dağıldı kça ağır ağır garp tarafına yığılan karanlık gibi Perihan etrafındaki izdihamı söke söke yanına tekarrüp ettikçe tevabiiyle beraber kadem kadem geldiği cihete doğru çekilirdi dururdu.

2552 (1) Böyle Rüstem Han için havf-ı can, ümid-i galebeye bin kat
426 faik görüldüğü bir zamanda idi ki (2) (2.1) koruculardan daire-i / Şahî'ye kadar hücum ve orada Şehriyar'ı idama cüret eden erazil, maktuleyi saçlarından sürükleyerek bahçeye çikardılar, (2.2) cismindeki maddiyatın da ayrıca birtakım cinayetleri var imiş gibi azasının her birini kılıçlar, bıçaklarla birbirinden ayırmağa başladılar.

2553 (1) Rüstem Han, o hun-harların buldukları tehevür-i ukuraneysi, canın kurtarmak ve belki teşebbüsünü itmam etmek için bir büyük fırsat itihaz ederek (1.1) "(1.1.1) Şu divanelere bak! (1.1.2) Cansız kalpten ne istersiniz? (1.1.3) (1.1.3.1) Hıyanetine şerik olan Perihan, bir kaptan yemek yediğiniz, bir bayrağın altında can alıp can verdiğiniz, arkadaşların ızza kastediyor, (1.1.3.2) Şahın ızın namusunu lekeleyen Tatar oğlu şu köşkte oturuyor!" diye avaz-ı bülent ile korucuları ikmal-i fitne için tahrike başladı.

2554 Zaten tehevürden kudurmuş, kan dökmek arzusuyla çıldırmak derecesine gelmiş olan korucuları bu sözler iki adam öldürmeğe değil, bütün memleketi yakmağa, bütün İran halkını mahvetmeğe sevk için bile kâfi idi. **2555** (1) Ashab-ı tehevür, Şehriyar'ın naş-ı sad-paresini bıraktılar, (2) iki fırka oldular, (3) birtakımı Rüstem Han'ın yanına, birtakımı Adil Giray'ın köşküne doğru şitap ettiler.

427

2556 (1) Perihan, Adil Giray'ın köşküne doğru vuku bulan / hücumu görünce (1.1) "(1.1.1) Ah bu adamlar Allah'ın gazap ateşlerinden yaratılmış bir şeytan öldürdüler. (1.1.2) Ne derece mecur olduklarını bilmiyorlar!.. (1.1.3) (1.1.3.1) Şimdi nurdan mahlûk bir melek-i masumun canına kastedecekler de (1.1.3.2) şeytan gibi kıyamete kadar melûn olacaklar!.. (1.1.4) Nereye gidiyorsunuz! (1.1.5) Şahın ızın misafirine kastedip de hanedanımız ilelebet halkın lisan-ı nefrininde mi bırakacaksınız?.." feryadıyla Rüstem Han'ı yerinde bıraktı, (2) Adil Giray'ın dairesine şitap eyledi.

2557 Perihan'ın Adil Giray'a gösterdiği taraftarlık korucular nazarında Rüstem Han tarafından onun da Şehriyar'a şerik-i töhmet olduğuna dair irat olunan sözleri bir delil-i bedihî ile ispat eylediğinden Perihan'ın etrafına toplanan korucuların birtakımı namus gayretiyle, birtakımı da esafilin hâli olan çoklara katılmak, galibe muin olmak denaetiyle yine Rüstem Han tarafına geçmeğe başladılar. **2558** Perihan'ın yanında kalanlar, Ali Kuli Han korucularıyla Rüstem Han takımından kızın meziyat-ı celilesine meftun olan yetmiş seksen kadar sahib-i celâdetten ibaret idi.

2559 Bunlar Perihan' ın, Rüstem Han tak ım ı da bunlar ın etraf ın ı ihata ederek k ız ın hareketine itba etme ğ e ba şlad ı.

428

2560 (1) Perihan, korucular ın zalam- ı taha ş şüdü arası nda, beyaz / elbisesiyle bulutlu havada doğ mu ş bedr-i münir gibi gâh görünerek gâh kaybolarak kö şkün merdivenine yeti şti ve (2) k ılıc ın ın arkası yle vura vura önündeki kalabal ı ğ ı aralayarak kö şke at ıldı ı.

2561 (1) Perihan' ın o zamana kadar etraf ın ı ihata eden taraftarlar ı kö şke müteveccih olduklar ı hâlde Perihan içeri girince merdivenin alt taraf ında durdular, (2) birden bire yüzlerini Rüstem Han'a çevirdiler, (3) (3.1) e ğ er taarruz görürlerse mukabeleye haz ır olduklar ın ı gösterir bir vaz-ı hasmane ile saf ba ğlad ılar. **2562** (1) Rüstem Han bunlar ı (1.1) "(1.1.1) İki bedbaht ın halvethane-i sefahatini mi bekleyeceksiniz?.. (1.1.2) Gönlünüzde hiç hayret yok mudur?.. (1.1.3) Veli-nimetinizin namusunu böyle mi gözetirsiniz?" gibi birtak ım iknaat ile kendine meylettirmek ve bu suretle asker aras ına k ılıç dü şmeksizin maksad ın ı itmam etmek istedi. **2563** (1) Fakat beri taraftan karanlık cihetiyle kim oldu ğ u ve hangi tak ımdan bulundu ğ u bilinemeyen bir korucu (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Dirayet-i fevkalâdesi dünya nazar ında müsellemler olan Perihan de ğ il, hatta bir divane olsa (1.1.1.2) bu kadar kalabal ık aras ında sefahat maksad ıyla Hanzade'nin odası na girmez!.. (1.1.2) (1.1.2.1) Sefahat arzusunda olanlar Şehriyar gibi mevidine kimse görmeden gider, (1.1.2.2) sevdi ğ inin yan ından kimse

429

görmeksizin / kaçma ğ a çalı ş ır. (1.1.3) Biz Şah ımız ın hem şiresinden eminiz. (1.1.4) (1.1.4.1) Devletimize etti ğ i hizmetleri inkâr edersek (1.1.4.2) Hak nimeti gözlerimizde durur. (1.1.5) Perihan' ın namusuna zerre kadar hanel verecek ş imdiye kadar kimseden bir söz iş itmedik. (1.1.6) (1.1.6.1) Şah' ın sad ık bendesi isek hem şiresinin Adil Giray ile beraber bulundu ğ unu söyleriz, (1.1.6.2) (1.1.6.2.1) çağ ır ır, (1.1.6.2.2) sual eder, (1.1.6.2.3) (1.1.6.2.3.1) ondan sonra bizlere de ne emir verirse (1.1.6.2.3.2) onu icra ederiz." yollu muhatabaya ba şlad ı.

2564 (1) Rüstem Han, korucunun tarz- ı ifade ve suret-i istidlâlinde olan kuvveti görünce muhavere uzadı ğ ı takdirde oradaki ha şarat ın azmine bütün bütün hanel gelece ğ ini ve (1.1) (1.1.1) bir kere Şah Perihan' ı yan ına

çağırır, (1.1.2) asker onun ilzamiyatına tutulur ise kendisi için dünyada hiçbir ümid-i necat kalmayacağı nı düşünerek ve (1.1.3) birkaç saat sonra cellâtlar önünde bin türlü eziyetle telef olmaktan ise orada terk-i can edip gitmeği daha hayırlı görerek bahtının bir son tecrübesi olmak üzere hemen sel-i seyf ile (1.2) "(1.2.1) Bu gayretsizler sefahat rehberliğinden lezzet almışlar!.. (1.2.2) Kapının önünde beklete beklete bizi de kendilerine benzetmek isterler. (1.2.3) (1.2.3.1) Biz buraya vezirin emriyle geldik, (1.2.3.2) Tatar oğlunu da yanında bulunan karılları da idam edeceğiz. (1.2.4)

430 (1.2.4.1) Şah'ın fermanı olmasa (1.2.4.2) hiç / vezir böyle emir mi verir?.. (1.2.5) Yürüyünüz!.. (1.2.6) Önünüze hail olanları vurunuz!..." dedi, (2) yerinden hareket eyledi. 2565 Hatta koruculardan karşısında duran bir biçareyi kendi kılıcıyla telef etti. 2566 (1) (1.1) Perihan takımını her ne kadar Rüstem Han avanesine nispet kabul etmeyecek derecede az ise de (1.2) her biri bir fırkaya mukabil addolunur fedakârlardan idiler, (2) mevkilerinde sebat ettiler, (3) hasımlarıyla kılıca geldiler. 2567 Bahçede bir büyük hengâme-i girudar açıldı.

2568 (1) Perihan ise Adil Giray'ın yanına girdiği gibi kılıcı yere fırlattı, (2) Hanzade'nin boynuna sarıldı. 2569 (1) Aşk ve meyusiyetten mürekkep bir nazar-ı garip ile yüzüne baktıktan ve birinci defa olarak bir defa ağzını öptükten sonra (1.1) "(1.1.1) Adilçim! Senin helâkine ben sebep oluyorum, (1.1.2) bir dakikalık hayata bütün ömrümü feda etmek isterken hayatım ömrünü izae ediyor!" dedi. 2570 (1) Gayet hazin bir ah ederek gözünün yaşı bir letafetle damlamağa başladı ki (2) her kirpiğine bir elmas-pare taalluk olunmuş zannedilirdi. 2571 (1) Adil Giray, zaten ölüm azabını geçirmiş, zaten teslim-i ruh eylemiş de dünyada başka bir kuvve-i maneviye ile kalmış gibi bir mekânet-i fevkalâde ile (1.1) "(1.1.1) Ne oluyorsun iki gözüm!.. (1.1.2) Bu teessürün faidesi nedir? (1.1.3) (1.1.3.1) Ne

431 zaman olsa (1.1.3.2) yer altına girecek değil mi / idik? (1.1.4) Dünyada hayatın lezzetini birbirinden ayrılmamaktan ibaret bilen iki yar-ı sadık için bir zamanda, bir mekânda ikmal-i hayat etmekten büyük saadet mi olur?.. (1.1.5) (1.1.5.1) Hususiyle hem masumuz, hem (1.1.5.2) bir maksad-ı mukaddes yolunda feda oluyoruz. (1.1.6) Arada bir de devlet-i şehadete nail olacağız..." dedi. 2572 Perihan'ın kalbindeki meyl-i muallâ, ruhundaki

büyüklük bu sözlerle birden bire incilâ etti. **2573** Ölüm korkusu, düşman tehlikesi fikirleri bütün bütün aralarından zayi oldu. **2574** (1) Bir eğlence meclisinde imişler gibi, nazar-ı aşıkanelerini birbirinin seyr-i cemaline, kalb-i sadıkanelerini birbirinin ezvak-ı muhabbetine vakfeylediler, (2) masumane tebessümlere, müstağniyane sitemlere, neşat-perverane lâtifelere başladılar. **2575** Fakat ömürlerinin hemen birkaç dakikadan ibaret kalan şu devre-i hitamın sohbetten ziyade doya doya birbirini görmeğe sarfederlerdi.

2576 Bir yirmi dakika müddet onlar bu hâl-i istiğrak içinde eğlenmekte, bahçedekiler ise can pazarıyla uğraşmakta idiler. **2577** Perihan'ın ekser avenesi, birkaç düşman telef ettikten sonra vefat ettiler. **2578** Ekalliyet azaldıkça ekseriyet etraftan dökülüp gelen galip taraftaran ile çoğaldı.

2579 Akıbet Perihan'ın takım köşkün methalini muhafazaya iktidarları

432 / kalmadığı görünce, Şehzade'lerini muhafaza için geri geri köşkün dahiline çekilmeğe başladılar.

2580 (1) Silâh sesi, asker şamatası kapıya doğru takarrüp edince Perihan, bir müddetten beri bulunduğu gaşiy hâlimden kendini toplayarak (1.1) "(1.1.1) Hanzadem!.. Niçin bu mel'unlara beyhude yere kendimizi telef ettireceğiz!.. (1.1.2) Dün akşam Cezmi'ye sipariş ettiğimiz ipek merdiven gelmedi mi? (1.1.3) (1.1.3.1) Şu pencereden aşağı ineriz, (1.1.3.2) belki Cezmi'nin orada adamların buluruz. (1.1.4) (1.1.4.1) Bulamasak da (1.1.4.2) ihtimal ki taliimiz vardır. (1.1.5) (1.1.5.1) Gecenin karanlığından üzerimize bir perde çekilir, (1.1.5.2) düşman gözünden mestur kalırız, (1.1.5.3) bir semt-i selâmete çıkarız." deyince Adil (1.2) "(1.2.1) Evet, merdiven gelmişidi. (1.2.2) (1.2.2.1) Bakalım (1.2.2.2) bir tecrübe edelim!.." sözüyle pencereye yaklaşıp da merdiveni takmak için harice baş gösterince üzerine yirmi kadar tüfek birden atıldı. **2581** Hatta bir kurşun sağ omuzunun üzerinden sıyrılarak esvabın parladı.

2582 (1) Bu badire üzerine biçarelerin ikisi birden (1.1) "O taraftan ümit kalmadı." dediler, (2) yine kemal-i metanetle katillerinin zuhuruna, ecellerinin hülûluna intizar eylediler.

2583 Gürültü yaklaşı yaklaşı oda kapısından içeri Perihan taraftarlarından bir on on iki kadar her biri birkaç kahramana bedel fedakâr ile

433 elliden ziyade gözlerini / kan bürümü ş seffak ve mütehevvir korucu at ıld ılar.

2584 (1) Kendi nefisleri için hemen silâha müracaat ı tenezzül addedecek bir hâl-i vakar ve tevekkülde duran iki Şehzade, yollar ında can veren fedakârlar ın hâlini görünce mevkilerine lâyı k, meziyat-ı celilelerine mutab ık bir tavr-ı asdika-perverane ile ufac ık f ırkalar ın ın riyasetine geçtiler, (2) en büyük muhaberele nümune olacak, en büyük seraskerleri g ıptaya dü şürecek bir tarzda müdafaaya ba şlad ılar.

2585 (1) Adil Giray' ın talimiyle ashab- ı müdafaan ın her biri odadaki e şyadan birini önüne siper ederek def-i sail ile uğra ş ır, (2) Hanzade ile Perihan ise birbirini muhafaza etmekle beraber aciz kalan askerlerinin de imdad ına yeti şir idi. **2586** (1) Ne faidesi var ki (2) (2.1) müdafaalardan telef olanlar ın fevtolmu ş f ırsat- ı ikbal gibi telâfisi kabil olmaz, (2.2) saillerden helâk edilenlerin haz ırılanm ı ş afat- ı semaviye gibi biri def edildikçe yerine ikisi üçü gelirdi.

2587 Perihan taraftarlar ı bir saatten ziyade kendilerinin on be ş yirmi misli dü şmanla uğra şarak hayfa ki tarihlere bile yaz ılamam ı ş olan namplar ın ı k ıyamete

434 kadar elsine-i sitayi şte dola şma ğa şayan edecek kadar merdane / ve fedakârane bir ikdam ile efendilerinin pi ş-i nazarı nda birer birer feda-y ı can eylediler.

2588 Fedayîler, odadaki e şya ile kendilerini muhafazadan ziyade kendi vücutlar ın ı efendilerine siper eylediklerinden bunlar ın umumu kurban oluncaya kadar şehzadelere bir ceriha bile dokunmam ı ş idi.

2589 (1) (1.1) Vakta ki şehzadeler تنها kald ılar, kan görmü ş bir çift arslan gibi birbirlerine zahir olarak ve müdafaay ı bütün bütün terk ederek ha şarat ın üzerine savletler gösterme ğe ba şlad ılar.

2590 Silâh kullanmakta olan maharetleri cihetiyle dü şmandan lâakel iki adam tepelemedikçe vücutlar ına bir yara dokundurmanın ihtimali yok idi.

2591 Yirmi dakikadan ziyade uğra şt ılar. **2592** Bir iki kere muhacimleri odadan d ı şar ı uğratt ılar. **2593** Fakat erazil, kûhsara çarpan dalgalar gibi geri çekildikçe savletlerine bir kat daha deh şet vererek avdet ederlerdi.

2594 (1) Adil Giray, Perihan'ın ötesinden berisinden seyelân eden kanları görünce vakar-ı merdanesini bütün bütün kaybederek saillerle muhatabaya tenezzül etti (2) (2.1) "(2.1.1) Bu masume Şah'ın ızın hem şiresidir!... (1.1.2) Siz Hak nimeti böyle mi göze-/tirsiniz?.." diyecek oldu. 2595 (1) Perihan, hemen lakırdısın keserek (1.1) "(1.1.1) Sus Hanzadem! (1.1.2) Bu köpekler Hak nimeti de, veli-nimeti de ekmek gibi kesilir, yenir bir şey zannederler. (1.1.3) Bunlarla muhataba şanın ıza yakışmaz!.." dedi. 2596 (1) Nazarı o sırada kapının önüne gelen Rüstem Han'a taallük etti (2) (2.1) "(2.1.1) Ah üzerimize sarılan ejderin başı gözümüzün önünde duruyor da (2.1.2) biz hâlâ kimlerle uğraşıyoruz!" diyerek Han'ı tepelemek için kapıya doğru uğradı. 2597 (1) O zamana kadar Perihan'ın gönüllerde bıraktığı nüfuzun tesiriyle üzerine bir yed-i raşedar ile silâh çeken korucular serdarların tehlikede görünce meslek gayreti ve bir dereceye kadar da mücazat-ı atıye korkusuyla bütün bütün havf ve insafı kaldırdılar, (2) Perihan'ı sol memesinin altından ağırca yaraladılar.

2598 (1) Biçare kız, cerihasının tesir-i takat-güdazıyla vücudunu idareden aciz kalarak ağır ağır birkaç adım geri çekildi, (2) Adil Giray'ın ayakları ucuna devrildi. 2599 (1) Korucular hâlin deşetiyle birkaç dakika beht içinde durduktan sonra şahların hemşiresini memmat hâlinde ve düşmandan aldıkları esirin yine hayatta bulunduğunu düşündüler, (2) serapa gazap, serapa tehevür kesildiler, (3) katî bir azm-i hunharane ile Adil Giray'a birkaç taraftan hücum eylediler.

436 2600 (1) (1.1) Biçare Perihan! / Ruh-ı sanîsinin de canı gibi mehlekede bulunduğunu görünce cisminde ne kadar asar-ı hayat kalmış ise (1.2) bir yere topladı, (2)

"Bene şinem o ser bepi ş-i payet

Ben hizem o can konem fedayet!" beytini okuyarak yerinden davrandı, (3) yaralı arslan gibi bir savlet-i mukavemet-şikenane ile kahr-ı adaya başladı. 2601 Adil Giray ise maşukasında gördüğü ateş-i hamiyetin tesiriyle bütün bütün bir barika-i celâdet kesilerek vaktiyle her biri elli altmış kişiye mukabil olan Tatar kahramanlarının nesli-i necibi

olduğunu tamamıyla ispat eyledi. **2602** (1) Şöyle ki (2) iki şehzade birkaç yerlerinden mecruh oldukları hâlde ayaklarının ucuna on beş kadar korucunun lâşesini serdiler.

2603 (1) Rüstem Han, telefatin teksiriyle bütün bütün bir lehib-i gazab kesilerek (1.1) "(1.1.1) Kılıçla uğraşır durursunuz! (1.1.2) Tüfeklerinizi hangi düşmana saklıyorsunuz? (1.1.3) Ateş etseniz a!" diye feryada başladı. **2604** (1) Korucular vakatın hevel ve garabetine manzam olan can korkusuyla düştükleri gafletten mütenebbih oldular, (2) iki biçarenin üzerine elli altmış tüfek birden boşaltarak ikisini de bir anda şehit ettiler.

2605 (1) Rüstem Han, o zaman odaya girebildi, (2) Perihan'ın kanlı vücudunu bir nazar-ı gayız ve tahkir ile süzerek

437

/ "Bebahr fena reft o naçiz şod

Felek goft handan ki in niz şod" beytini irat ile hunharane bir de hikmet-fürüşluk ederek odadan çekildi. **2606** Tevabii de arkasına düştüler.

-42-

2607 Ali Kuli Han takımından biri izdiham arasından sıyrılarak Han'ın köşkünde kalan yirmi beş kadar refiklerine vakayı haber vermekle onlar da silâhlanarak rüesa-yı maksadın imdadına şitap ettiler. **2608** Rüstem Han'ın hariçte bıraktıkları nöbetçiler, korucuların kâffesini harekette müttefik bildikleri için bahçeye girmelerine mani olmadılar.

2609 (1) Fakat bu kuvve-i muavene-i haşarat, Adil Giray'ın odasında bulunduğu zaman gelmiş, yani (2) vaka mahalline pek vakitsiz yetmişmiş idi.

438

2610 Abbas, arkadaşlarının saraya girdiğini görünce o biçareleri de beyhude yere mehlekeye atılmaktan men için / mezheplerine yemin vererek kendi hareketine taklitten ayrılmamalarını ve hiç kimseye hiç bir şey söylememelerini telkin eyledi.

2611 Beriki katiller, hanzadenin odas ından çıktı kları sıradâ evvelâ arkada ş ıyle beraber i şaret tufe ğini atan mahut korucu ve sonra rüfekas ıyle Abbas aralar ına kar ı ştı. **2612** (1) Abbas, sokula sokula Rüstem Han'ın yan ına vard ı, (2) merasim-i tazimi ifadan sonra (2.1) "(2.1.1) (2.1.1.1) Cenab-ı Kerar'a bin tahmit ki (2.1.1.2) şah ımız da, han ımız da dü şmanlardan halâs oldular. (2.1.2) Başka bir ferman ınız yok mudur?..." dedi.

2613 (1) Rüstem Han'dan (1.1) "(1.1.1) İ ş kalmadı. (1.1.2) Bu gece memleket ve saray ın muhafazas ıyle me şgul olaca ğ ız." cevab ın ı al ınca (1.2) "(1.2.1) Ya efendim! Bu meyyitleri sarayda bı rakal ım da (1.2.2) teeffün mü etsinler?..." sözüyle mukabele ederek yan ına lüzumu kadar adam al ıp cenazelerin o geceden şehrin haricindeki mezarlı ğ a nakil ve defni için emir istihsal eyledi, (2) hemen arkadaşlar ın ı yan ına topladı. **2614** Bir şey sezdirmemek için Rüstem Han tak ım ından da birkaç ki ş i aldı.

2615 (1) Adam gönderdi, (2) lüzumu kadar öküz arabas ı toplatt ı. **2616** Fakat o zaman Kazvin'in sokaklarında araba gezmek mümkün olmad ı ğ ından bunlar şehrin kenar ında durdular. **2617** Korucular da meyyitleri oraya kadar omuzlar ında, kucaklar ında ta ş ı d ı lar.

439 / **2618** (1) (1.1) Cezmi vuruldu ğ u zaman yere bayg ın olarak dü ş mü ş ise de (1.2) yaras ı mühlik de ğ il idi. **2619** Dü ş mesiyle beraber elbisesi katlanarak kur ş unun ıkt ı ğ ı yeri kapad ı ğ ından pek ziyade kan da zayi etmedi. **2620** (1) (1.1) Biçare facian ın hitam ına do ğ ru ay ı lm ı ş ise de (1.2) Abbas, ikisinden başka meydanda kimse olmad ı ğ ından istifade ederek bin türlü sözle ölü hâlinde yatma ğ a Cezmi'yi ikna etmi ş idi.

2621 (1) Nöbet cenaze ta ş ı ma ğ a gelince Cezmi'yi kendi omuzuna aldı, (2) bir arabaya götürdü, (3) att ı, (4) yar u ağ yar nazar ından h ı fz için üzerine de birkaç ölü vaz eyledi. **2622** Cezmi vücudunun zaf ı ve na ş lar ın a ğ ı rlı ğ ıyle yine bay ı lm ı ş idi.

2623 Korucular cenazelerin kâffesini arabalara yerle ş tirdikten sonra birkaç me ş ale yakarak mezarlı ğ a do ğ ru yürüdüler. **2624** (1) Me ş alelerin dumanla kar ı ş ık ziyas ı maktullerin ötesinde berisinde olan donuk kan parçalar ına aksettikçe tarifi nakabil bir ş ekl-i müthiş peyda eder ve (2)

bayağı bu kervan-ı masaibin hâli ahval-i ahiretten addolunsa pek de mübalağa edilmemiş olurdu.

2625 Üç çeyrekte kabristana vardılar. 2626 Abbas cenazeleri arabadan indirdi. 2627 (1) Rüstem Han takımının (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Siz akşamdan beri ayaktasınız, (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) hem yol yürüdünüz, hem
440 (1.1.1.2.2) iş gördünüz. (1.1.2) (1.1.2.1) Gidiniz, / (1.1.2.2) rahat ediniz. (1.1.3) Bundan sonrasına biz de kifayet ederiz!" diyerek arabacılarla beraber def eyledi. 2628 (1) Arkadaşlarına birkaç büyük çukurlar kazdırdı, (2) her birine evvel-emirde Şehriyar'ın, (2.1) güya vücudu bir yerde bulunur ise cadı olup da ibad-ı Allah'ı bir başka yolda izaca başlamasından korkarmış gibi her parçasını bir çukura bıraktıktan ve şeytan recmeder gibi üzerine bir hayli taşlar attıktan sonra diğerlerini defnettirmeğe başladı.

2629 Meydanda Cezmi ile Adil Giray ve Perihan'ın naşlarından başka bir şey kalmayınca arkadaşlarının da şehre iade eyledi. 2630 (1) Biraz su buldu, (2) Cezmi'nin yüzüne serpererek baygınlığına izale etti, (3) yaralarının yıkadı, (4) sardı. 2631 (1) Bir meşalenin altına oturdular, (2) vakayı Cezmi'ye etrafıyla nakleyledi.

2632 (1) Cezmi'nin ağzından çıkan lakırdı (1.1) "(1.1.1) Şehzadeler gitti de (1.1.2) beni niçin ölmeğe bırakmadın?... " sözünden ibaret idi. 2633 (1) Abbas (1.1) "(1.1.1) Hiç öyle lakırdı mı olur! (1.1.2) Bir vasıta telef olmakla bir maksattan el çekip de hemen ölüvermek insan kâr mıdır? (1.1.3) (1.1.3.1) Yarın fırsat düşürsek (1.1.3.2) Gazi Giray ile bir iş görürüz. (1.1.4) (1.1.4.1) Vele ki elde bir başka Perihan olmadığından o suret muhal olsun, (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) karşı tarafa geçeriz, (1.1.4.2.2) mezhebimizin alâ-yı şanına çalışırız, (1.1.4.2.3) (1.1.4.2.3.1) öleceksek
441 (1.1.4.2.3.2) ümid-i galebe / melhuz olan bir muharebede ölürüz!.." yollu birçok söz söyledi. 2634 (1) (1.1) Cezmi bu sözlere kani olmadıysa da (1.2) kalbinde za'f, zihninde telâş gösterip de metanet ve hamiyetçe hizmetkârı makamında bulunan, bir Dağıstanlı korucudan aşağı kalmak korkusuyla mülzim görünmekten başka çare bulamadı.

2635 (1) Şehzadelerine son hizmetlerini ifa için bir güzel mezar kazdılar, (2) şehitleri kaldırmağa gittiler. **2636** Biçarelerin sebab-i mevti olan cerihalar ikisinin de başında idi. **2637** (1) O cerihalardan seyelân eden kan ile çehreleri bütün bütün şafak rengine boyanmış, (2) Adil Giray'ın çehresinde yıldıza kadar bir nokta ile Perihan'ın çenesinde iki tarafa doğru hilâl kadar bir açıklık kalmış idi.

2638 (1) Cezmi, bu temaşayı görünce tabiat-i şairanesi her türlü hissiyat-ı hüznün matemine galebe etti, (2) şehitleri birbirinin koynuna getirdi, (3) Adil Giray ile Perihan'ın başlarının yüzlerinde kalan beyazlıklar ay yıldıza şekli hasıl edecek surette birbirine yaklaştırdı, (4) şehidenin kan içinde olan saçlarıyla ikisinin çehresinden müstatil bir şekil hasıl eyledi.

442 **2639** (1) Abbas'a teveccüh etti (2) (2.1) "(2.1.1) (2.1.1.1) Bak (2.1.1.2) temevvüç etmiş, uçları / yaranmış Osmanlı bayrağına benziyor! (2.1.2) Yed-i kudret yekvücut-ı muhabbet yarattığı iki şehidin simalarında hizmet ettikleri maksadın ne parlak, ne güzel nişanesini tasvir eylemiş! (2.1.3) Ben vallahü'l-azim bunları kabirlerine bu vazda defnedirim! (2.1.4) Melâike-i suale maksatlarının nümunesiyle görünsünler!.." dedi. **2640** (1) Abbas ile birleştiler, (2) kazdıkları mezara iki biçareyi o vazda tevdi eylediler.

-43-

2641 O iki vefalı yar, ilerisi için edecekleri harekâtı düşünmeğe başladılar. **2642** Aralarında şu muhavere cereyan eyledi:

2643 (1) Abbas- (1.1) Yanınızda para var mı?.. []

2644 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Beş yüz altın kadar var! (1.1.2) (1.1.2.1) Bizim Pertev'le Rıza Kuli'yi bulabilsek (1.1.2.2.) onlarda da bir hayli para olacak. []

2645 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Sizin ihtifanızdan beri onların görüldüğü yok. (1.1.2) İhtimal ki firar etmişlerdir. (1.1.3) (1.1.3.1) Kaçmamış larsa (1.1.3.2) dün gece arbedede telef olmuşlardır. []

2646 (1) Cezmi- (1.1) Biz ne yapacağız?.. []

2647 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Çaresiz Ali Kuli Han'ın yanına gideceğiz, hem de (1.1.2) korucu kıyafetinde gideceğiz. []

443 / **2648** (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) O bir tuhaf gidiş olur! (1.1.2) Mirza Süleyman ikimizi de üstümüzdeki kan lekelerinden bilir. (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Yalnız bizi olsa (1.1.3.1.2) zararı yok, (1.1.3.2) Ali Kuli Han'ı da hıyanetine bizden iki şahit tutarak astırır! []

2649 (1) Abbas- (biraz teemmülden sonra) (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Garip hâldir, (1.1.1.2) vaktiyle israf etmek için para harislerinden iken sayenizde Sünniyet, Osmanlılık hizmetine girdikten sonra bu ali maksadın tervecinden başka bir şey düşünmedim. (1.1.2) Hatta sizden aldığı m paralar da benim kemerimde duruyor. (1.1.3) Ah! Bilmem, (1.1.3.1) niçin şu Pertev'le Rıza Kuli habislerine itimat etmişsiniz! (1.1.4) (1.1.4.1) Onların şimdiye kadar bir fenalığın görmedim, fakat (1.1.4.2) çehrelerini gördüğüm vakit bir türlü iyiliğe kabil olmadıklarına hükmettim. (1.1.5) Şüphem var! (1.1.6) (1.1.6.1) Bize hıyanet ettilerse (1.1.6.2) onlar etmişlerdir. []

2650 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) Manasız şüphenin lüzumu yok! (1.1.2) Elimizde olan iki biçare ne yapabilecek? (1.1.3) Bulduğumuz tehlikeden kurtulmağa bir çare düşünelim. []

2651 (1) Abbas- (1.1) (1.1.1) Çare var: (1.1.2) (1.1.2.1) Ben şimdi şuradan giderim, (1.1.2.2) bulduğumuz yere yarım saat mesafede olan tekkeden yarım altın veririm, (1.1.2.3) iki kat derviş esvabı alırım.

444 (1.1.3) O hırkalar / sayesinde keşkül-bedest olarak istediğimiz yere kadar gidebiliriz. []

2652 (1) Cezmi- (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) Git, (1.1.1.2) getir! (1.1.2) (1.1.2.1) Derviş oluruz da (1.1.2.2) yine Ali Kuli Han'ın yanına gideriz. []

2653 (1) Bu muhavere üzerine Abbas, (1.1) iki canı muhafaza edecek bir cism-i zahiri aramak bir sahib-i vicdana göre ne derece gayret verirse o derece şevk ve şitap ile Cezmi'nin yanından ayrıldı.

2654 (1) Cezmi, o kadar dehqetli, o kadar hilâf-memul birtak ım vekayi ve fecayi karş ı s ında tek ve تنها kalınca İ ranlı lar ın ötede beride gezinen korucular ın ı kabristan ın servilerinden tefrik edemedi, (2) sayelerin yükselmesi cihetiyle kendini bir gulyabanî dehqetgâh ı içinde görmeğe, bir yamyamlar memleketi aras ında zannetmeğe ba şladı, (3) ihtifaya bir mahal aradı. 2655 (1) Badi-i tasavvurda Osmanlı lık gayreti hat ır ına geldi, (2) Adil Giray' ın Perihan' ın makbere de olsun yan ına at ılmak istedi. 2656 (1) O mertebeye lâ y ık olmad ı ğ ın ı dü şündü, (2) hicap etti. 2657 (1) (1.1) Bu hicap üzerine fıtrat ın kendisine ihsan eyledi ğ i celâdet-i merdane hat ır ına geldi ve (1.2) (1.2.1) bu görünen sayelerin her biri bir cellât olsa cümlesine karş ı durmak ve o yolda şehit olup da Adil Giray' ın aya ğ ı ucunda olsun, 445 bir mezar- ı mefharet bulmak / fikrine dü ştü, (2) nihayet o şehidin intikam ın ı almak böyle bir beyhude fedakârl ı ğ a müreccah oldu ğ una hükmeyleti.

2658 Bu iki mütalâa üzerine teslim ve tevekkül ile Abbas gelinceye kadar bieyyihâl bir yerde ihtifaya zihninde karar verdi. 2659 (1) Y ıld ızlardan dü şen sönmüş me şalelerden kalan hafif hafif ziyalarla etraf ın ı aradı, (2) ba ş taraftan çökmüş bir mezar buldu 2660 (1) U ğ ra ş a u ğ ra ş a içine girdi, (2) telkin-i İ mam'a veya vürud-i Münkirin'e muntaz ır bir meyyit gibi uzandı.

2661 (1) Elini bir tarafa att ı, (2) so ğ uk kat ı bir ş eye rast geldi, (3) mesh ile insan kellesi oldu ğ unu anladı. 2662 Vücutundaki yara, oraya gelinceye kadar ve hususiyle mezara girinceye dek ruhanî ve cismanî çekti ğ i me şakkatlerle aç ılmak ve belki kendini imate ile o fıtratta olan bir sahib-i himmet için mezar ından firdevs-i mükâfattaki makam ına bir manzara olmak derecesine gelmi ş ti.

2663 Bir taraftan ise birçok muziyat vücudundan, esvab ından bir şeyler koparıp da taayyüş etmeğe çalı ş ırlardı. 2664 (1) Eline aldı ğ ı kelleyi biraz daha evirdi, (2) çevirdi, (3) sevab ık ın kuphiyat ın ı idrak etmekle beraber itiraz- ı insaniyete mutab ık görmeyen veya tabir-i ahirle (3.1) "(3.1.1) Bize nispet sab ıklar ne kederde ise (3.1.2) bizden sonra geleceklere nispet biz

446 de o kaderde kalacağız." / itikad ında bulunan feylesoflar gibi çirkinliğini, kokmuşluğunu düşünmek istemeyerek yine b ırakt ı. 2665 (1) (1.1) "(1.1.1) Acaba sen de benim gibi bir insan m ı idin! (1.1.2) Acaba Adil Giray' ın, Perihan' ın o Yusuf'a, Züleyha'ya sanî addolunacak kadar güzel olan çehrelerinin içinde de böyle çirkin bir kemik mi vardır! (1.1.3) Acaba hüsn-i mücerret, adl-i muhakkak olan huzur- ı ilâhiye bu kadar çirkin, bu kadar iğrenç bir çehre ile mi gideceğiz! (1.1.4) Öyle olmayıp da ne olacak?.. (1.1.5) Daha dünkü güne kadar biçare Adil'in, zavall ı Perihan' ın tasavvurlar ı gözümüzün önünde hep hayalâttan madut değil mi idi? (1.1.6) O hayaller bu gün hakikat oldu, hem de ne kanlı hakikat!.. (1.1.7) Ya bu gün hakikat bildiğimiz âlem yar ın hayal olmayacak mı? (1.1.8) [] Olacak! (1.1.9) (1.1.9.1) Yar ın [] olmazsa (1.1.9.2) öbür gün [] olacak! (1.1.10) (1.1.10.1) Şüphe yok ki (1.1.10.2) [] olacak! (1.1.11) Hem de ne korkunç hayal []!..

(1.1.12) Hay ır hay ır! İnsaniyet elbette bu cisim değildir. (1.1.13) Mezarda ruh bulunmaz. (1.1.14) (1.1.14.1) Bir kere ruhu görebilsek (1.1.14.2) kimbilir ne kadar güzeldir! (1.1.15) Böyle kemikten, etten yapılm ı ş bir vücud- ı hakire ne kadar ziynet veriyor! (1.1.16) Dünyada niçin kimse en güzel ressam ın yaptı ğ ı tasviri bir çirkin k ız kadar sevmiyor!

(1.1.17) Değil! Değil! Başka âlem var. (1.1.18) İnsaniyetin zevki o

447 âlemedir. (1.1.19) İşte bu âlemde gördüğümüz ikbalin, iclâlin, / zevkin, şevkin neticesi bu mezara girmektir. (1.1.20) (1.1.20.1) İhtimal ki şimdi biri gelir, (1.1.20.2) ç ıkabileceğim deliği kapar, (1.1.20.3) hayat ım zail olur, (1.1.20.4) melâike-i sual baş ı ma çöker, (1.1.20.5) dünya için onlara da bu cevab ı veririm. (1.1.21) Evet, bu cevab ı veririm.

(1.1.22) Ah fakat Adil Giray' ın, Perihan' ın hele uğra ş t ı ğ ı m ız şu mübarek maksad ın böyle bir netice vermesi adl-i ilâhiye tevaffuk eder miydi?...

(1.1.23) Sus habis! (1.1.24) (1.1.24.1) İnsan korkusundan mezarlar içine saklan ıyorsun da (1.1.24.2) yine levh-i mahfuzun tahkik-i esrar ıyla uğra ş ma ğ a cesaret ediyorsun!." yollu kendi ahlâk ın ı musavver olmakla beraber bulunduğu hâlin ilcaat ın ı gösterir birkaç söz söylendi, (2) s ıyr ıla

s ıy r ı l a y i n e m e z a r d a n b a ş ı n ı ç ı k a r d ı . 2666 (1) Abbas ise o s ı r a d a m e v k i i n e g e l m i ş , (2) k o y n u n d a n b i r ş e m a ç ı k a r a r a k b a ş k a , C e z m i ' y i a r a m a k l a m e ş g u l b u l u n m u ş i d i . 2667 (1) Ş e m a n ı n z i y a s ı C e z m i ' n i n b a ş ı n a d ü ş ü p d e s a y e s i u z a d ı k ç a v e C e z m i ç ı k a r m a ğ a ç a l ı ş t ı ğ ı s ı r a d a s a y e s i n i n u z a m a s ı d a h i b ü y ü d ü k ç e k a b i r d e n e s k i i t i k a t l a r a g ö r e y a k l a ş m a k l a b ü y ü m e k ş a n ı n d a n o l a n b i r c a d ı ç ı k ı y o r z a n n e t t i , (2) b i r a z ü r k t ü , (3) g e r i ç e k i l d i . 2668 Ş e m a n ı n ç e k i l m e s i y l e s a y e d e b i t t a b i ş e k l i n i

448 d e ğ i ş t i r d i . 2669 (1) Abbas oralarda öyle cad ı / felân olmad ı ğ ı n a h ü k m e y l e d i , (2) y i n e m a k s u d u n u a r a y a b i l e c e ğ i d a i r e n i n h a r i c i n e ç ı k m a y a c a k k a d a r y ü k s e k ç e b i r s e s i l e " C e z m i ! C e z m i ! " d i y e s ö y l e n m e ğ e b a ş l a d ı .

2670 (1) Cezmi bu saday ı i ş i t t i , (2) hatiften gelmiş bir nida-y ı d a v e t i s t i k b a l e d e r c e s i n e s ü r a t l e m e z a r d a n v ü c u d u n u b ü t ü n b ü t ü n s ı y ı r d ı , (3) A b b a s ' ı n y a n ı n a ş i t a p e y l e d i .

2671 Derviş h ı r k a l a r ı h a z ı r d ı . 2672 (1) Ne faidesi var ki (2) (2.1) C e z m i ' n i n y a r a s ı k a b r e g i r i p ç ı k m a k l a a ç ı l d ı , (2.2) b i r k e r e d a h a s a r ı l m a ğ a m u h t a ç o l d u . 2673 Abbas, iki üç saat kadar kan ı d u r d u r m a k , y a r a y ı s a r m a k i ç i n b i l d i ğ i t e d b i r l e r i i c r a i l e u ğ r a ş t ı . 2674 C e z m i , y ü r ü m e ğ e m u k t e d i r o l a b i l d i . 2675 İ k i s i b i r d e n a r k a l a r ı n a h ı r k a l a r ı n ı g i y d i l e r . 2676 (1) Abbas parmağ ı n ı u z a t t ı , (2) C e z m i ' y e m a ş r ı k ı g ö s t e r d i . 2677 S u b h - ı k â z i p A d i l G i r a y ' ı n , P e r i h a n ' ı n ü m i d i k a d a r p a r l a k b i r z i y a g ö s t e r m e ğ e b a ş l a m ı ş i d i . 2678 C e z m i ' n i n f i k r i i s e t e ş e b b ü s ü n ü n n e t i c e s i n d e k a n l ı , k e n d i g i r d i ğ i m e z a r d a n k o r k u n ç b i r h â l d e i d i . 2679 Abbas, s u b h - i k â z i p k a d a r s ü r a t l e o r a d a n k a y b o l m a ğ ı t a v s i y e e d e r d i . 2680 C e z m i , m e z a r g i b i b u l u n d u ğ u y e r d e k a l m a k r e y i n d e n g e ç e m e z d i . 2681 (1) N i h a y e t C e z m i , A b b a s ' a t e v e c c ü h e t t i (2) (2.1) "(2.1.1) B e n i m f i k r i m e g ö r e i n s a n o l a n ,

449

/ "Ve nahnü ennasün lâ-tavassata beynana

Lena's-sadru dûne'l-âlemina ev-il-kabrü", kaidesine itba etmelidir. (2.1.2) (2.1.2.1) Ya burada Adil Giray' ın kadrini gösterecek bir hareket ederiz, yahut (2.1.2.2) (2.1.2.2^{ara}) mezarlar hazır duruyor şu kara toprak bizi de kabul edecek kadar bir kucak bulmaktan hiçbir vakit aciz kalmaz. (2.1.3) (2.1.3.1) Adil Giray'a felek vefa etmedi, (2.1.3.2) biz de mi bivefal ık edece ğ iz ! (2.1.4) Ben vazifemi bilirim. (2.1.5) (2.1.5.1) B a ş ı n ı n

ucuna, (2.1.5.1.1) velev tahtadan olsun bir işaret dikip de üzerine şanını alâ
 edecek, ağyarın rağmına taraftarların gayretini gösterecek bir şey
 yazmadıkça şuradan şuraya kim ıldamam, hatta (2.1.5.2) yazacağım
 şeyi kanımla yazacağım!" dedi. **2682** (1) İki refik-i gayret, o leyle-i
 musibet arasında bir tahta buldular, (2) mezarın üzerine diktiler, (3) bir
 kurummuş dal parçası kestiler. **2683** (1) Cezmi o dal parçasını eline aldı,
 (2) cerihasındaki sargıların üzerine bulaşmış ve hâlâ kurumamış olan
 kanıyla o tahta parçasının üzerine irticalen söylediği şu birkaç beyiti tahrir
 eyledi:

450

/ **2684** Ey zübde-i sanat-i ilâhî
 İnsan idifıtratın kemahı

2685 Carî idi her muamelende
 Ahkâm-ı evamir ü nevahî

2686 Fikrinidi zekâyâ matla-ı nur
 Kalbindeki şecaatin penahı

2687 (1) (1.1) Azminde nasip olaydı fırsat
 (1.2) Bir günde gEDA ederdi şahı

2688 Takdir-i Cenab-ı kibriyada
 Ulviyetinin budur güvahı

2689 Gönlündeki saik-i hamiyet
 Gösterdi cihana feyz-i rahı

2690 (1) Tarihini gûş eder de (2) gafil
 Açmaz yine çeşm-i intibahı

451

/ **2691** (1) (1.2) Yükselmeğe sevkederdi Hatif
 //(1.1) Geçsen bile evc-i mihr ü mahı//

2692 (1) (1.2) Gelmezdi //(1.1) şehadet olmasaydı //

İclâline ta-ebed tenah ı

2693 (1) Yükseldi o rütbe kim (2) makam ın

Ar ş oldu serir-i ihti şam ın

2694 (1) Bir hâlde ki (2) (2.1) yaz ıy ı bitirmek için bir taraftan kurumak üzere olan kan ı sabah ın, âlem-i hayat ı birkaç saat görmekten veya daha doğrusu kendini âlem-i hayata birkaç saat göstermekten mahrum olduğu için ettiği girye-i elem denilmeğe şayan olan şebnem ile ıslatmağa çalış ır, (2.2) bir taraftan da vakit geçmemek üzere şiirini,

(2.2.1) "(2.2.1.1) Başlad ıkça ben söze baş lar hücumu varidat

(2.2.1.2) (2.2.1.2.1) Şöyle kim (2.2.1.2.2) takat-getirmez an ı takdire zeban" vasf ına lâây ık olacak kadar seri söyledi ği hâlde kalemini kan tutmuş katillerin hareket-i mezbuanesine / teşbih olunacak derecede batî bir yolda görürdü.

2695 (1) Levhan ın tahririni öyle bir zamanda ikmal eyledi ki (2) ümid-i hayalât ın ayn ı olan subh- ı kâzip, hakay ık- ı âlemin misali olan subh-ı sad ık noktas ına tahavvül etti. 2696 (1) Ma şır ıkta bir kanlı bulut, o bulutun etraf ında toprak rengine tahavvül etmiş bir korkunç pus, o pusun alt ında büyümüş mezar şekli gösterir birkaç çirkin da ğ, o da ğlar ın alt ında kimi yeni doğmuş da fanî olduğunu bilmedi ği için tebessüme baş lam ı ş birkaç çiçek, kimi fena bulduğu hâlde yine fanî olduğunu anlayamam ı ş üç beş soluk yaprak görünür ve (2) bu levha-i tama şan ın kâffesinde azamet-i ilâhiye tecessüm eder dururdu.

2697 Cezmi, şair idi. 2698 (1) Şairlerin bir hâli de vard ır ki (2) (2.1) nazar- ı hayalini sevketti ği bir yer duyarken (2.1.1) tabiat hazayin-i bedayinin ne kadar cavahiri varsa kâffesiyle beraber aya ğ ına gelse (2.2) yine hiçbirini göremez. 2699 O cihetle balâda arzetti ğim levhayı tema şa eden yalnızca Abbas idi. 2700 Cezmi'nin i ştigali yazma ğa münhas ır kalmadı.

2701 Yaz ı bitti. 2702 (1) İki arkadaş arkalar ındaki korkunç libas ından soyundular, (2) musibetten zahirde kalm ı ş bir nümune olmak

453 için bir mezar ın üstüne att ılar, (3) dervi ş esvab ıyla Mirza Süleyman' ın ordusuna gittiler, (4) Ali Kuli Han' ın çad ır ına misafir oldular.

2703 Abbas arkadaş lar ı aras ında, Cezmi de bir iki gün sonra vatana avdet için yine dervi ş k ıyafetinde yola giderek âlem-i ihtifada kayboldular.

2704 birinci cildin nihayeti

/ Gel ey fasl-i baharan mâye-i ârâm ü hâbımsın

Enis-i hatırım kâm-i dil-i pür ıstırabımsın

1 Bahar eyyamı bu köhne cihanın suph-i safa-yi nevcivanisidir. 2 Bahar erişince toprağın her tarafı serapâ taravet kesilerek "Yuhyi'larzi bade mevtiha" sırrı aşıkâr olur. 3 O kuru kuru ağaçlar -mahşere tesadüf etmiş ızam gibi- yeniden can bulmaya başlar. 4 (1) Bir halde ki (2) (2.1) taravetlerine dikkat olursa (2.2) nazar-ı ibretle vücutlarıyla cereyan eden hayatı görmek kabildir.

5 (1) Bir halde ki (2) (2.1) en ednasındaki neşv ü nemaya bakılsa (2.2) âlemin her zerresinde bir ruh tecelli ediyor zannolunur.

6 (1) Bir halde ki (2) (2.1) sahranın her tarafına tecessüm etmiş zevk-i ruhanî belki ruh bulmuş safa-yi cismanî denilse (2.2) mübalağa edilmemiş olur.

7 Nevbaharın en büyük bir bediası -mebzuliyet ve melûfiyet cihetleriyle gayet hakir gördüğümüz- çimenlerdir. 8 Dünyada elvanın hadd-i itidali olan yeşilden tatlı renk mi olur? 9 Bahar mevsiminde ise güya ki ruy-i arzın her zerresi yeşillenir.

/ 10 ((1) Hatta kendini insan zanneden ve (1.1) hakikat aranılırsa nebattan farkları bir-ihtiyar tahvil-i makama iktidardan ibaret olan birtakım beylerimiz de ötede beride rast geldikleri hanımlarla yeşillenmeye çalışır.)

11 (1) (1.1) Hele bir kerre çimenler açıklı koyulu renkleriyle toprağı ihata etmeye, bir kerre ebr-i baharın in'itafi çemenzar üzerinde mevceler, hareler teşkil eylemeye, bir kerre sahranın ötesinde berisinde yığın yığın beyaz çiçekler açılmaya başlar mı; (1.2) bir kerre derya hafif hafif dalgalanmaya, bir kerre nesim-i ahesterevane güzariyle sath-i mâda bir cebîn-i sâfa nazîreler yaparcasına cînler göstermeye, bir kerre ufak mevceler, habaplar rüzgârın önüne düşerek bir bir toplanmış semen, etrafa dökülmüş

yasemin döküntülerinden nişan vermeye yüz tutar mı; sahraları safasından harekete mecali kalmamış derya, deryaları şevkinden ihtizaza gelmiş sahra kıyas edersin.

12 (1) Güller göründükçe zannolunur ki (2) (2.1) birçok nev-rüste nihâl-i cemel ağyar nazarından kaçarak ağaç gölgelerine, yaprak aralarına saklanmış; (2.2) ara sıra rüzgârı muvafık buldukça hicab-i ihtifalarından çıkarlar, (2.3) birbiriyle dudak dudağa gelirler. 13 (1) Rüzgâr muhalefete başlayınca gene inzivaya çekilirler, (2) birbirlerine mütehasırane arz-i iştiyak ile hafif hafif gülüşürler.

32 / 14 ((1) (1.1) Sebeb-i hayalât-i şarkıyye ile kesret-i itilâf mıdır, (1.2) nedir , (2) ben gülden bahsettikçe bülbülü bir türlü unutamam. 15 Vakîâ güle âşık olmadığımı bilirim. 16 (1) (1.1) Fakat biçare kuşun tavr-i sevdâyisine bakılırsa (1.2) o ufacak gönlünde ne büyük bir muhabbet eseri hiss olunur.

17 (1) (1.1) O muhabbet de var ise (1.2) (1.2.1) kendi hürriyetindedir ki (1.2.2) tutulup da kafese hapsedilince nağmekârlık etmesi şöyle dursun ekseri yaşaması bile kabil olamıyor.)

18 (1) Lâlelere bakıldıkça kıyas edilir ki (2) (2.1) geceden çemenzarda bir meclis-i işret tertip olunmuş da (2.2) sermestane uykuya varan ashab-i meclisin her biri şarap ile dolu kadehini bir köşeye bırakmış. 19 (1) Kadehlerin kimi havaya veya zemine mail bir vaziyette duruyor, (2) (2.1) kimi henüz yerleşmemiş (2.2) gâh (2.2.1) eğiliyor, gâh (2.2.2) doğruluyor.

20 Baharın her mahsülünü , her safasını, her halini bir teşbih ile tasvir etmek, benim değil gökyüzünü ham eriğe, küre-i zemini kızıl yumurtaya benzeten ashab-ı hayalin dahi kolaylıkla muktedir olabileceği şeylerden değildir.

21 Mamafih bedayi-i baharın yalnız çimeniyle, gülüyle, lâlesiyle iktifa edemeyeceğim.

22 Acaba az rüzgârlı, hafif bulutlu bir havada bir baharın çemenistanına ziya aksedince hâsıl ettiği hale hiç dikkat edilmiş midir? 23 Bir taraftan

rüzgârın tahriki, bir taraftan bulutların sayesi çemenarı her mevci bir başka şekle girmiş bir yeşil hareye benzetmez mi? **24** (1) (1.1) Ekser sahralarda

33 görüldüğü / gibi çimenler öbek öbek her renkte, her şekilde çiçeklerle müzeyyen olurlar da güneşin pertevi üzerlerinde temevvüce başlarsa (1.2) rûy-i arza tavus tüyünden bir halı (kaliçe)ler döşenmiş zannolunmaz mı? **25** Hurşid-i nevbahar feyzini yalnız zemine hasretmez. **26** (1) Sabah akşam eflâki de nura garkeder, (2) renge boğar. **27** (1) (1.1) Baharın küre-i nesime verdiği letafetten midir, (1.2) nedir, (2) o fasılda gökyüzünün letaif-i elvanı olsa olsa güneş çehrelî, ziya saçlı bir dilberin mâî gözlerinde görülebilir.

28 (1) (1.1) Baharda havanın feyziyle bulutlara gelen hiffetten midir, (1.2) nedir, (2) o zamanın fecrindeki, şafağındaki safalar da sair vakitlerin tulûuna, gurubuna benzemez.

29 (1) (1.1) Ziyanın hâsıl ettiği renkler de bir derece parlar, (1.2) bir derece revnakli görünür ki (2) âfaka binlerce alâimisema yığılmış kıyas olunur. **30** (1) Güya ki felek baharın zemine verdiği hüsne gıpta eder ve (2) ufukta bahçelerimize nazîre yapmaya kalkışır. **31** (1) Güneş ya tulû veya gurup edip de saba temevvüce başladığı gibi bulutlar paralanır; (2) (2.1) kimi yeşillenir, (2.2) yaprak şeklini bağlar; (3) (3.1) kimi ağarır, (3.2) zambak gibi açık saçık salınmaya başlar; (4) (4.1) kimi morarır, (4.2) sümbül gibi, kandil gibi öteye beriye dağılır. **32** Nazar eb'ad-i namütenahi içinde kendini kaybetmeye

34 başlayıp da kuvaya hayal galebe edince / adam sema deryanın veya derya semanın aynası olmuş, bağlardaki çiçekler semaya veya ufuktaki deryaya aksetmiş, hâsılı yerle gök birleşmiş kıyas etmemek kabil değildir.

33 Baharımızın mehtabını unutmayalım. **34** (1) Eğer hilâl ise ekseriyet üzere etrafına bedir büyüklüğünde, bedir şeklinde, bedir letafetinde bir hâle bağlar ki (2) hani (2.1) "(2.1.1) Kamer bir mahlûktur, (2.1.2) (2.1.2.1) bazı sehhareler yere indirirler de (2.1.2.2) sütünü sağarlar." itikadında bulunanlar yok mu, onlardan biri bu hilâl ve hâleyi görünce o sütü sağılan mahlûkun hamile (hamil) olduğuna zahip olsa (2.2) revadır.

35 (1) Eğer bedir ise etrafına bir sarı hâle dağtır ki (2) (2.1) bizim gibi mehtabın da bir âlem olduğunu bilenler dahi felekte ak benizli bir kız pencereden aşağı sarkmış, sırma saçlarını çehresinin etrafına dağtmış, zeminin ârâyiş-i rengârengini temaşa ediyor zanneylese (2.2) tayip olunmaz.

36 (1) Mehtabın baharda deryaya aksini seyretmelidir ki (2) serv-i sîmînin letafetinde olan kemali anlamak mümkün olabilsin. **37** (1) Havalar berrak, sular saf, serv-i sîmîn ise güya ki nurdan dökülmüş bir peri kızı gibi anadan doğma çıplak suya girer, (2) şınaverliğe başlar. **38** Vücuda dokunan

35 her / katre su iken nur kesilir. **39** Derya arasında güzeran-i hayal için, minhac-i hakikat gibi nuranî bir cadde peyda olur.

40 Biz galiba sadetten çıktık. **41** Muradımız Çamlıca'nın tarifine evsaf-i bahardan bir girizgâh bulmak idi. **42** Fakat yazın mev'id-i telâkisini ararken yolda çiçek toplamaktan kendini alamayan hevadarân-i muhabbet gibi pişgâh-i tasavvura rast gelen birkaç taze hayali çiğneyip geçmeye gönlümüz kail olmadı. **43** (1) (1.1) Taciz ettikse (1.2) af niyez eyleriz. **44** İşte maksada şuru' ediyoruz.

36

/Ey âlem-i misalin seyyah-i hûşyarı

Hiç kasr suretinde gördün mü nevbaharı

45 (1) İstanbul'u görenlere malûmdur ki (2) Çamlıca köşkü safabahşlıkta, ruhperverlikte nevbahardan aşağı kalır bedayi-i rüzgârdan değildir. 46 Binası bir tarafa dursun, yalnız bulunduğu mevki İstanbul'un en müstesna bir noktasıdır; İstanbul âlemin en müstesna bir noktası olduğu gibi.

47 (1) İstanbul bir malike-i derya-yi letafettir ki (2) yalnız hazin hazin sahillerine yüz sürerek pişgâhından akıp giden deryanın safası mevkiinin bütün cihan içinde akransızlığını ispata kifayet eder.

48 İstanbul denilen mecmua-i bedayiin havi olduğu her türlü nevadiri bir bakışta gösterecek bir nokta ise Çamlıca'dır. 49 (1) Boğaziçi'nde bir büyük orman veya bir küçük körfez yoktur ki (2) Çamlıca'nın pamal-i nezareti olmasın.

37

50 (1) Paytahtımızın Beyoğlu gibi, Galata gibi , Ba-/bıali gibi, Sultan Bayezit gibi hangi mamur ciheti görülür ki (2) Çamlıca'nın nazar-i temasından kendisini saklayabilsin. 51 (1) İstanbul'da tesisat-i atika ve ebniye-i meşhureden hiç biri var mıdır ki (2) Çamlıca'dan tasvirini almak mümkün olamasın?

52 (1) Çamlıca o nazargâh-i ibrettir ki (2) (2.1) bahar içinde insan çeşmesinin yanına çıkar da başını kaldırır etrafına bakınır ise (2.2) gözünün önünde tabî, sınaî, fennî nice yüz bin bedayiden mürekkep bir başka âlem görür. 53 Bayağı hadaka-i basar o âlem-i bedayiin bir maharet-i fevkalâde ile nokta-i vahideye sığıştırılmış haritasına döner. 54 Bir de gözünü aşağıya meylettirmek isteyince nur-i nazarı -cihanın her türlü ezharını cami şükûfezara düşmüş zenbur gibi- dakikada bir çiçeğe işleyerek, saniyede bir meyve ile oyalanarak aheste aheste sahil-i deryaya gidinceye kadar tâb ü tûvandandan kesilir.

55 (1) (1.1) Çamlıca, Firdevs-i âlâ'nın yere inmiş bir kıtası denilse (1.2) şayestedir. 56 (1) (1.1) Feyyaz-i kudret âlemde abıhayat icadını irade etmiş olsaydı (1.2) o hasiyeti Çamlıca suyuna verirdi.

57 (1) Bundan takriben sekiz sene evvel orada bir tulu seyretmiş idim,
(2) semadan zemine nur yerine ruh yağıyor kıyas ettim.

38 / 58 Seyir yerleri zevkim değildir. 59 Tatil günleri her türlü beşaretten beri bir kuru ünvan için - cellât kemendi denilmeye lââyık- bir sıkı boyunbağı takarak - ve süslü tomruk vasfına şayan - bir çift dar potin giyerek sabahtan akşama kadar araba arkasında devr ile fisk ve hırmanı cemetmek ve akşamdan sabaha kadar hunnak eziyeti ve nasır cefasıyla yatakta inlemek gibi şeylerde bir safa göremem. 60 Hele cuma ve pazar günleri Unkapanı'ndan bir piyade tutup da yolda seksen kayığa çatarak, doksan girdab-i mehalikten geçerek o nazenin Kâğıthane deresine dühul ile tozdan dumandan yapma bir insan resmi veya teşbihin daha doğrusu istenilir ise "Hazer hazer ki ecel nâreside medfunem " mısraına mâsadak olmayı iltizam etmişçesine mezarını omuzuna almış bir cadı şekline girmek, sonra da bu halin adını eğlence komak hiç aklımın erdiği şeylerden değildir. 61 (1) Fakat ne yalan söyleyeyim, (2) cumanın, pazarın gayrı bir açık ve sümbülî havalı günde Boğaziçi seyirlerinin hemen kâffesini ve hususuyle baharda Çamlıca'yı severim.

62 (1) (1.1) İnsan cihan-i medeniyetin lezaizi ile ne kadar ülfet etse
(1.2) arada sırada hal-i evvel olan sahranişinlik meylini bütün bütün

39 hatırdan çıkaramıyor. 63 Şimdi bir grup zamanı / bir su kenarında bir çemenzar içinde, bir ağaç altında oturup da, tabiatın o ulvî mahzunluğunu temaşa etmek şehirlerin, hanelerin hangi eğlenmesine tercih olunmaz ? 64 (2) Ara sıra beldelerin o ufunetli havasından, yeknesak manzarasından kaçarak nesimin mesamat-i ezhardan henüz kurtulmuş parçalarıyla teneffüs etmeyi //(1) nasıl gönül olur da// istemez? 65(2) Sahranın birbirine benzemez nice yüzbin elvan ve eşkâline dalmayı //(1) hangi nazar vardır ki// arzu etmez ?

66 İşte insanın umumuna şamil olan seyir meyli bittabî - zirde halinden bahsedeceğimiz - Ali Beyde dahi mevcut idi.

40

/ Geldi sabah-i ruz-i civaniye infilâk

Eyyam-i fitne erdi belâlar mübarekî

67 Ali Bey ağniya evlâdından yirmi bir, yirmi iki yaşında bir delikanlı idi. 68 Anasının, babasının bir tanesi olduğundan ve hususuyle pederi evlât kadrini gerçekten bilenlerden bulunduğundan -İstanbul'da bulunduğu halde- tahsiline, maarifçe terakkinin aksa-yi meratibine varmış olan yerler zadedegani kadar, itina olundu. 69 (1) Çocuk o yaşında iken birkaç lisan bilir; (2) üdeba arasında, nevrüstegân-i maarifin en müstaitlerinden addolunurdu. 70 (1) Hele pederinin - bizim taraflarda emsali az görülen - rıfk ü şefkati, fitratında olan saffet ve nezakete o kadar kuvvet vermiş idi ki (2) terbiyesine, muamelesine bakanlar kendini âdeta bir melek zannederlerdi. 71 Fakat biçare pederi sağ oldukça ciğerpâresi için daima bir büyük endişe içinde idi. 72 (1) (1.1) Çünkü çocuk sarı benizli, ziyade a'sabî, bununla beraber kanı da oynak bir şey olarak gördüğü hakîmane terbiyelerin, müşfikane muamelelerin tesiriyle tabiatın netayicinden olan hiddete galebe eder gibi görünür ise de (1.2) o mizacın bir

41

diğer neticesi olarak inhimak ve iptilâyâ esir olduğu hemen her / halinden anlaşılırdı: 73 (1) (1.1) Her neye merak ederse (1.2) bütün dünyayı unutturcasına ona hasr-i eşgal ederdi, (2) (2.1) (2.1.1) birşey arzu eder de (2.1.2) husulünde bir mâniaya tesadüf eylerse (2.2) maksadı ne kadar cüz'î olur ise olsun ele geçirmek için yolunda en büyük fedakârlıktan çekinmez idi. 74 (1) Hatta ufak bir emelinden meyus olunca günlerce hastalanır, (2) gecelerce gizli gizli ağlardı.

75 Pederi ise dünyada hem en büyük kemalât, hem de en büyük nekaisin saiki olan bu meşreb-i musırraneyi çocuğun tabiatından çıkarmaya imkan göremediği için o meyelânı daima tahsil ve terbiye cihetlerine sevk ederek oğluna bir silah-i istifade temin etmek isterdi.

76 Vakîâ Ai Bey pederinin hayatında ve hele on dört on beş yaşına girdikten sonra âlemde maariften başka sevilecek, arzu olunacak bir şey bulamaz olmuş idi. 77 (1) (1.1) Dünyayı unutturcasına meşgul olduğu şey var ise (1.2) dersleri idi. 78 (1) (1.1) Bir küçük maksat için büyük fedakârlık ihtiyar ederse (1.2) nüshası nadir bazı kitapları behasının kırk, elli misline

almakta ederdi; (2) (2.1) hastalanırsa (2.2) bir bahiste mağlûp olduğuyçin hastalanırdı; (3) (3.1) ağlarsa (3.2) okuduğu şeylerde bir müşkül meseleye tesadüf edip de halledemediğinden dolayı ağlardı.

42 79 Fakat bu âlem-i inkılâp kendi gibi sebatı sevenlerden olmadığından çocuk yir-/mi yaşına girer girmez - sebep-i vücudu, mürebbi-i efkârı olan - pederi ahirete intikal etmekle Ali Beyin halinde birbirini müteakip enva-i tagayyürat , enva-i belâya zuhûr etmeye başladı.

43

/ Der vakt-i cevanî zi muhabbet çi hicabest

Bes tavr-i acep lâzım-i eyyam-i şebabest

80 (1) Çocuğun fitratan teessüratı galip olmakla beraber aldığı terbiye vicdanındaki hissiyata bir kat daha kuvvet verdiğiinden ve pederi ise bâis-i hayatı olduğuyçin indinde hayattan mukaddes olduktan başka her hal ü kârda mürebbsi, müsteşarı, râzdaşı, yâr-i sadıkı olduğundan (1.1) gönlünde ne kadar kabiliyât-ı muhabbet var ise hemen cümlesini ona hasretmiş idi. **81** Öyle hiç hatırında yok iken mâmelik-i vicdan ve irfanı olan bir vücud-i azizi telâfisi kabil olmayacak surette beğteten kaybedince hayatın lezzetini de beraber kaybeyledi. **82** (1) Nedim-i ruhu olan kitaplarına bakar; (2) nacins ülfetine düşmüş kadar sıkılırdı. **83** (1) Mesire-i efkârı olan kalemine gider; (2) zindana atılmış kadar müteezzi olurdu. **84** İşî gücü odanın bir köşesine çekilerek yetimane ah etmeye, mahzunane göz yaşı dökmeye münhasır olmuşıdi. **85** Onun bu hali ise validesine zevcinin vefatından ziyade endişe vermekte idi.

86 (1) (1.1) Beyin validesi behredar-i maarif olan milletler kadınları gibi danişli bir şey değil ise de (1.2) zaten zekâsı galip olduktan başka yirmi

44

beş sene kadar be-/yinin terbiyesi altında kalarak gördüğü, işittiği hâdiselerden onun irsad-i hakimanesiyle pek çok hakikatler istihraç etmiş bir kadın idi. **87** (1) (1.1) Ona binaen kendini de ye's ü keder önüne salıvermek lâzım gelse sevgili zevcinden dûr olduğu gibi de ciğerpâresini de kaybedeceğini ve gözlerini ölümlere ağlaya ağlaya dirileri görmeyecek bir hale getirmek dünyada olanlara muzır, ahirette olanlara faidesiz olduğunu bildiğinden merdane bir ikdam ile (1.2) ne kadar hüznü, ne kadar kederi var ise gönlünde hıfzeder ve (2) böyle zevcinin fikdanına ağlamak gibi en memduh olan bir halini kabahat yollu ketmetmeye mecbur olduğundan dolayı çehresine âriz olan acı acı tebessümleri hande-i neşat suretinde göstermek isterdi. **88** Çocuğu düştüğü hüzn-i sevdavîden almak için bin türlü vesail düşündüğü sırada hanelerine yakın olan Çamlıca'yı da hatırından çıkarmadı. **89** (1) (1.1) Nihayet bir çarşamba günü - (1.2) ki mayıs evailine müsadif idi-felek zümrütten dökülmüş bir âyineye benzedi; (2) üzerine muslî telden bir

örtü çekilmiş gibi gayet beyaz bir bulut setreylemiş idi. **90** (1) Bir halde ki (2) (2.1) güneşin ziyası nazik mizaçlı bir nazeninin barika-i cemali gibi dokunduğu yerleri tenvir eder, fakat (2.2) yakmazdı. **91** Ağaçların sayesinde sahralar istiğna hâsıl ettiği için- yukarıdan aşağı nazar-i hakaretle bakar gibi gerdankeşanî duruşları abes görünür idi. **92** Rüzgâr memedeki çocuğun

45 uykusuna ni-/gehbanlık eden validenin nefesinden hafif eserdi. **93** Hanım hava ve sahranın bu letafetini görünce Ali Beyi ricalar, niyazlar, ibramlarla Çamlıca'ya doğru çıkmaya ikna eyledi.

94 Seyre ilk gittiği gün oraları çocuğa pek bigâne görünmüşüdi. **95** Hatta ikinci, üçüncü defa dahi çocuğu sahraya temenni ile, icbar ile çıkardılar. **96** Ancak gide gide bey Çamlıca ile gereği gibi istinasa başladı. **97** (1) (1.1) Birkaç gün birbiri üzerine kıra çıkmaya (1.2) âdeta sıkılırdı.

98 (1) İnsan ne garip baziçe-i tabiattır ki (2) (2.1) Ali Bey indinde en aziz olan bir vücudun fenasından müteessif iken âsar-ı hayatın timsal-i mücessemi olan cihan-i medeniyetten kaçır da (2.2) her arşın toprağında nice vücutlar nihan olmak cihetiyle mevtin misal-i müşahhası olan sahralarda gezip eğlenmek isterdi.

99 (1) (1.1) Her ne hal ise (1.2) bey iki günde bir kere Çamlıca'ya gitmeyi -tabiatında olan inhimak cihetiyle- hayatının levazım-i zaruriyesinden addeder olmuşüdi. **100** (1) Fakat gezişten muradı kalabalıktan kaçmak olduğuy için tatil günleri eğlencesinden geri kalır ve (2) binaenaleyh cuma ve pazarı kendince hilâf-i âde sây ü meşakkat eyyamından bilir idi.

101 Bir. gün kalem arkadaşlarıyla Çamlıca'ya olan meylinde bahsederken kendinden orada bir ziyafet isterler. **102** (1) O da maalmemnuniyye kabul ile: (1.1) “(1.1.1) Yarından tezi yok (1.1.2)

46 buyurun” deyince - meğr mübahase bir salı gününe tesadüf eylediğinden - / arkadaşları gülüşmeye başlarlar. **103** Ali Bey ise bu handelere hiç bir mana veremeyerek sebebini istizah eder. **104** (1) Anlar ki (2) rüfekası indinde Çamlıca'da cuma ve pazarın gayri - tenhalık cihetiyle- eğlenmek gayr-i kabil sayılır. **105** (1) (1.1) (1.1.1) Her ne kadar eğlenceden murat kalabalık

seyretmek ise İstanbul ve Beyoğlu sokakları dururken Çamlıca'ya gitmeye hiç lüzum olmadığını anlatmak isterse de (1.2) (1.2.1) alışıklığa karşı gösterilen delâil -(1.2.1.1) velev bedihî olsun- ne kadar tesir ederse (1.2.2) beyin behhaslığı dahi o kadar netice verebilir. **106** Ekser kalem ihvanı arasında mutat olduğu üzere kendiyile zâhirde pek lâübali , hakikatte pek külfetli görüşen nazik beylerden bazıları Ali Beyin öyle bir تنها günü teklif ve bu teklifinde ısrar edişini ziyafetten kaçtığına hamleder yollu birtakım kinayeli sözler söyledikleriyçin çocuk arzusundan değil hicabından daveti cumaya talik eyledi. **107** (1) Validesi ise oğlunun -(1.1)^{ara} öyle bir günlük eğlenceden âtisince terettüp edecek felâketleri nereden keşfeylesin - insan içine karışarak vakit geçirmeye meylini görünce ciğerpâresi yeniden dünyaya gelmiş kadar memnun olmuş idi.

108 Cuma gelince karar veçhile beyin arkadaşları saat üç raddelerinde Üsküdar'a geçerler. **109** Sabah yemeğinden sonra zaten Ali Beyin evinde mevcut olan iki arabaya binerler. **110** Doğru mev'id-i safaları olan Çamlıca'ya giderler.

47

111 Bir müddet çeşmenin başında ikamet ile Ali Bey tabiatın nice yüz bin bedayi-i rengârengini, beriki beyler, mülevven ferace ve boyalı çehreleriyle mesireyi, ağaçları baştan aşağı çiçeklere garkolmuş da rüzgar estikçe öteye beriye salınmaya başlamış bir bahçeye hem-hal eden hanımların şivesini temaşa ile saat yedi buçuk, sekize kadar eğlenirler.

112 O vakit ise Çamlıca'nın en "civcivli" zamanı olmak cihetiyle yollar birbiri ardınca akıp gelmekte olan yaşmak kalabalığından köpükler içinde kalmış birer seyl-i huruşanı andırmaya başladı. **113** Beyler de yerlerinden kalktılar. **114** Hanımlara karıştılar. **115** (1) Her biri belki bin tanesine iptilâsından, ondan başka kimseyi sevmek ihtimali olmadığından, (1.1) hasılı dünyada ne kadar soğuk yalan var ise cümlesinden bahisler açmaya başladılar.

116 Bu haller ise Ali Beyin fitratına, terbiyesine bütün bütün mugayir olmak cihetiyle bu eğlenceden bayağı bir felâket kadar müteezzi idi. **117** Fakat memleketimizin hali malum: **118** Ahbap arasında kalbin

48 teessüratını halisâne izhar etmemek / ülfet âdabından sayılıyor. **119** Eğlence gibi hiç hükümsüz şeylerde bile beğenmediği hali riya ile beğenir gibi görünmek insaniyet vezaifinden addolunuyor. **120** Binaenaleyh biçare çocuk ekseriyete tâbi olmak ve gönlündeki ıstırabı safâ şeklinde göstermeye çalışmaktan başka çare bulamadı. **121** O da arkadaşlarıyla beraber öteye beriye gezinip dururken - hiç içindekilere dikket etmeden - bir arabaya rüfekasından yeni öğrendiği tarz ile işaret etti. **122** Lâkin arabadan mukabele görmedi. **123** (1) Bu hal ise evvel emirde arabasına tasallût etmiş olmak vahimesiyle bir derece hicabını mucip oldu ki (2) kanında hâsıl olan hararet vücudunu eritecek zanneyledi.

124 Öyle bir mevkide ve öyle bir hal üzerine lisanen isti'fa-yi kusur etmek için imkan göremediğinden mazerethane bir nigâh-i hüznalût ile beyan teessür etmek istedi. **125** (1) Kirpikleri birbirinden ayrılıp da o tarafa doğru bakar bakmaz arabanın perdesi bir kere açıldı, (2) bilmediği yolda bir işaret göründü, (3) yine derhal kapandı.

126 (1) Malumdur ki (2) ciddiyatın birçoğu uysallıktan tevellüt eder. **127** O kabilden olarak bu biçare delikanlının da öyle arkadaş hatırı kırmamak için ihtiyar ettiği bir hareket sergüzeşt-i ömrünü bir facia-i cangüzade tah-/-vil etmiştir.

128 (1) Arabadan edilen muamele nazarında ismet perdesinden bihtiyarane aksetmek istemiş bir eser-i muahhebet gibi görünerek zihnine, kalbine bütün bütün istila etmiş ve (2) birkaç dakika içinde dünyada emeli yalnız aldığı işaretin manasını bilmeye ve sahibini öğrenmeye inhisar eylemişti.

129 Bununla beraber hazm-i nefsinde kâmilâne mücadelelerle rüfekasına halini sezdirmedi. **130** (1) Çamlıca'da buldukça zâhirde herkese eğlenmekte itba eder, fakat (2) zihninde mahut işareti anlamak için Mısır'ın hutut-i kadimesini elde elifbası yok iken okumaya çalışan hükema gibi -her şekilden nice mana, her vazı'dan birçok kazaya istihracıyla uğraşrdı. **131** (1)

Fakat it'ab-i fikir ettikçe hallini istediği muamma işkâle düşer; (2) hayali ise bu devr-i fasit içinde hayran hayran dolaşır dururdu.

132 (1) Âkıbet bereket versin ki (2) (2.1) (2.1.1) avdet sırasında başka bir arabadan yine aynı aynına bir işaret zuhur eyledi de (2.1.2) -güya yeni

50

girdiği meslekte malumatını ilerletmeye çalışır yollu / işaretin - ne mana ifade eylediğini arkadaşlarından birine sual edebildi ve (2.2) işaret “(2.2.1) etraf ağyardan hâli olmadıkça muhabere caiz değildir” demek olduğunu öğrendi.

133 Bu malumat üzerine işaret sahibesinin ismetince olan itikadı bir kat daha kuvvet bulmaya başladı. 134 (O kadar tecrübesiz bir çocuk ismetli bir kadının böyle işaretlerden bittabi haberdar olamayacağını nereden idrak eyesin ?). 135 (1) Çocuk bu fikir ile evine gelerek sabahlara kadar arabadaki hanımı zihninde bin şekle koymuş ve (2) hiç birinde gönlündeki arzunun timsalini görememişti.

136 Sabah olunca -zatında olan fetanet cihetiyle- kendini toparlamaya ve böyle bir gün içinde o kadar senelik mahsul-i ömrünü terkettirecek surette kalbine hücum eden endişeyi bir tarafa atmaya azm eyledi. 137 Evin kapısından çıkış dahi bu niyetle idi. 138 Hatta yolda Çamlıca tarafına bakmak bile istemedi.

139 (1) Fakat biçare ne yapsın ki (2) (2.1) daha arkadaşlarıyla gittiği gün harekât-i ihtiyariyesinin eceli gelmiş ve (2.2) belki mezarı orada kazılmıştı.

140 İnsan her adımını mezardan tebeüt için atar. 141 Yine her adımda mezara bir adım daha takarrüp eder. (142 Nitekim her nefesini temdid-i

51

hayat için alır. 143 Yine her nefeste hayatından bir nefeslik zaman aza-/lır.) 144 İşte Ali Bey de o kabilden olarak Çamlıca'dan uzaklaşmak arzusuyla yol değiştirmeye başladı. 145 Fakat her yol değiştirdikçe Çamlıca' ya daha kestirme vâsıl olur bir sokağa girerdi.

146 Nihayet böyle endişelerde tabii olan “herçibadabat” âkıbet-i vahimesine ittisalden kurtulamadı. 147 (1) (1.1) Arabadaki hanımın fikirde hayalini tasvir ile uğraşmaktan ise Çamlıca' da cemalini taharri daha münasip

olacağına hükmeyleti. **148** Kaleme Beylerbeyi tariki ve Şirketin mahut “dilenci” vapuru ile inmeyi düşünerek yola girdi. **149** Hemen kendini Çamlıca’ da buldu. **150** (1) Güya aradaki mesafe tayyolunmuş veyahut (2) yürüdüğü yolları uykuda geçmiş idi.

52

/ Hicrile çifte nehr-i revan gözlerim

O nihali hayli zaman oldu gözlerim

151 Heyhat !.. İnsan için her gün zuhûr eden bin türlü âmalim kaçına zafer müyesser oldu !.. 152 Bey Çamlıca'ya vâsıl oldu. 153 Ancak oralarda gözüne tesadûf eden şey arabadan aldığı işaretin yâd-i hazininden ibaret idi.

154 Öyle bir vakitte kalem kimin hatırına gelir ? 155 Çeşmenin yanındaki ağacın altında bir sandelyeye oturdu. 156 Biraz vaktini sevdiğini ağyar arasında görmüş üftade gibi beht-i sır içinde geçirdi. 157 (1) Bir halde ki, (2) (2.1) simasındaki renksizliğe, âzasındaki hareketsizliğe bakılsa (2.2) taş kesilmiş zannolunurdu.

158 Ondan sonra birdenbire yüzü kızarmaya, vücudundaki âzanın her biri bir başka emele malik imiş gibi ayrı ayrı titremeye başladı. 159 Yerinden fırladı. 160 Yâriyle mev' id-i telâkisini geçirmiş âşık gibi şeddetle, sür'atle etrafi dolaştı. 161 (1) Bir halde ki, (2) (2.1) çehresindeki harerete, hareketindeki şitaba bakılsa (2.2) oraları insan kıyafetinde bir yıldırım düşmüş kıyas edilirdi.

162 Kendi hâlâ aradığını bulmak ve ondan sonra İstanbul' a inmek hulyasında iken ufuktan doğru Çamlıca üzerlerine bir karanlık çökmeye

53

başlamış idi. 163 (1) Bir / karanlık ki (2) (2.1) her insan için ömründen zaman geçtikçe zuhûru tabîi olan perde-i şek gibi ağır ağır gelir; fakat (2.2) dakika bedakika yaklaşırdı.

164 (1) (1.1) Bey ise o karanlığı gördükçe yorgunluktan gözleri kararıyor sanırdı. 165 Âkıbet kumru göğsü gibi her renginden nice reng-i diğer tevellüt etmek şanından olan gurup alâmâtı görünmeye başladı.

166 (1) Ali Bey ise o yaşa gelinceye kadar hiçbir akşam bir yerde kalmaya validesini alıştırılmamış, sebepsiz bir gün kaleme gitmemek nefsinden sâdir olmamış; hasılı kendi âdetini tabiat-i âlem, kendi fikrini sırf hakikat bilmiş bir çocuk olmak cihetiyle böyle yirmi yıllık bir ömür içinde hiç başına gelmedik bir badireye uğrayınca o kadar telâş eyledi ki (2) (2.1) haline bakılsa (2.2) ölüm derecesine gelmiş bir hastadan fark olunmazdı. 167 (1) İnsan bir

garip hayvandır ki (2) (2.1) her şeye alışır. (2.2) Her alışmadığı şeyden korkar. **168** (1) Hatta bazı kerre o kadar korkar ki (2) mevti dünyada en ziyade bekasızlıkla maruf olan ikbalden ayrılmaya bile tercih eder. (**169** (1) Ağleb-i ihtimaldir ki (2) ölüm korkusunun umum nev-i beşere şamil olması da mevtin bir şahsa bir kerre geldiği cihetle alışıklığa kabil olmadığındandır).

170 (1) Bey o telâş ile evine gurup ile beraber vâsıl oldu ki (2) (2.1) çehresi gurup üzerinde bulunan güneş gibi hem ateşler içinde kalmış, (2.2) hem de sararmış idi. **171** Kapıdan girer girmez herkesten evvel validesine

54

tesadüf eyledi. **172** (1) Biçare kadın! Yavrusunu taharri eden / ceylan gibi bir adım atar, (2) bir de döner etrafına bakardı. **173** (1) Beyi görünce hiddet yerine o derece izhar-i beşâset eyledi ki (2) oğlunun aguş-i vefasında birinci tebessüm-i masumanesini gördüğü zaman bile belki o kadar mesrur olmamıştı. **174** Bu kadar meserretle beraber sitemden de kendini alamadı:

“**175** Aliciğim! Beni bu hallere düşürmek insaf mıdır? **176** Nerede kaldın?”

177 Hüzünden, telâştan mürekkep birtakım sözlerle boynuna sarılmaya, yüzünü gözünü öpmeye, koklamaya başladı. **178** (1) Ali Beyin cevabı ise:

(1.1) “(1.1.1) Telaş etme! nineciğim! (1.1.2) (1.1.2.1) Şimdi yukarı çıkalım da (1.1.2.2) hikmetini söylerim” demekten ibaret idi.

179 (1) Fakat ne söyleyeceğini de bilmediğinden merdiven gözüne darağacı gibi görünür, (2) gönlüne müstevli sıkıntıdan ise o zamana kadar çektiği âlâmın cümlesinden ziyade müteezzi olurdu. **180** Çünkü o vakte gelinceye dek asla irtikâp etmediği yalancılığa müracaat etmekten başka validesini iknaa bir çare tasavvur edemezdi. **181** İndinde ise hem yalan söylemek, hem de en evvelki yalanıyla dünyada herkesten aziz bildiği validesini aldatmak ölümden beter bir azab-i elîm idi. **182** Lâkin biçare ne yapsın! **183** Doğduğu günden beri melûf olduğu hicabı birdenbire terkederek muhadderattan bir kadına nasıl hakikat-i hali beyan etsin! **184** (1) Validesinin bittabi uğrayacağı endişeleri düşünmesin de (2) ne hal ile düştüğü felâkete

55 onu mahrem etmeye kalkışsın! **185** (1) Zarurî “dürug-i maslahat / âmiz bih ez rast-i fitneengiz” kavlı mahudunu terk-i hicap etmek ve elbette üzmemek seyyielerine tercih ile titreyerek ve söylediği sözler dudaklarını yakarcasına ağzından dökülerek:

(1.1) “(1.1.1) Kalemde işimiz çok. (1.1.2) Vapura yetişemedim. (1.1.3) (1.1.3.1) Belki yarın da yetişemem, (1.1.3.2) merak etmeyin!” dedi.

186 Hemen söylediğine pişman oldu. **187** (1) Çünkü pederi kendine daima (1.1) “(1.1.1) Halka söylemekten utanacağı bir işi yapmaktan nasıl utanmazsın? (1.1.2) (1.1.2.1) Sen herkesten alçak mısın ki (1.1.2.2) yaptığın bir işi ötekinin berikinin bilmesinden hicap lâzım gelmesin” der idi. **188** (1) Bir kerre de (1.1) “(1.1.1) Sevdiğini üzmemek için doğruyu ketmeyleme! (1.1.2) (1.1.2.1) Zira bir vakit gelir ki, (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) sevdiğin o ketimden haber alır da (1.1.2.2.2) korktuğundan ziyade üzülür” demiş idi.

189 (1) Ne faidesi var ki (2) memleketimizde herkes ve hususıyla kadınlar için büyüklük hükümet hizmetinde büyümeye münhasır zannolunduğundan validesi beyin ağzından kalemce meşguliyet sözünü işittiği gibi ciğerpâresince bir mukaddeme-i ikbal kıyas ederek sürurundan yerinde oturamaz oldu. **190** (1) Çırpınarak:

(1.1) “(1.1.1) Allah ikbalini artırsın ! (1.1.2) Kal iki gözüm! (1.1.3) (1.1.3.1) Lâzım olursa (1.1.3.2) gece de kal! (1.1.4) Ben merak etmem. (1.1.5) İnşallah seni pek büyük görürüm. (1.1.6) (1.1.6.1) Tek o büyüklüğe yolun açılsın da (1.1.6.2) ben gecelerce hasretine de tahammül ederim” demeye başladı.

56 **191** Bu sözler de Ali Beyce sırf yeni bir fikir idi. **192** (1) (1.1) Çünkü bey kalemine, hizmetine, tahsiline pek mü-/davim ise de (1.2) bu sâyi kendince bir vazife bilir ve (2) o vazifeyi bir zevk suretinde yerine getirirdi. **193** Yoksa hiç bir vakit büyümek, nail-i ikbal olmak hatırına gelmemiş idi.

194 Öyle ikdam, ifay-i vazife gibi mealiyi itiyat ederek insan arasında gerçekten insan gibi büyümüş bir delikanlı bir iki gün içinde karı arasında gezmek, yalan söylemek, validesinde hırs-i ikbal görmek gibi üç garibeye

birden tesadüf edince fikri bittabiî birkaç şiddetli rüzgar önüne düşmüş bir sefineye dönerek bir tarafa meyil göstermeye ve fakat bir tarafa gidememeye başladı. 195 En büyük azmi validesine işin doğrusunu söylemek idi. 196 Ancak âkibet hevay-i muhabbet malum olan galebe-i mutlakasını icra ederek geç gelmeye ve gece kalmaya ruhsatından dolayı o defa bey kendini tekzip edemedi.

57 / Ve beyne ihtilâf-il-leyli ves-subhi ma'rekûn

Yekürü aleyna ceşühu bil'acaiib

197 Vaktaki uyku zamanı gelip de bey kendi odasında تنها kalınca vücudundaki kan seyyale-i berkiyye süratiyle harekete başladı. **198** (1) Güya her damarı bir telgraf teli idi ki (2) beynine dokunan cihetinden yıldırımlar saçılırdı. **199** (1) Uyumak ister, (2) muktedir olamazdı. **200** (1) Düşünmek ister; (2) birşey bulamazdı. **201** Yirmi yıllık ömrünün tecaribi nazarında hayal gibi kalmışidi. **202** İki günün meşhudatı ise tabiatıyla o kadar kuvvetli bir zihne hatt-i hareket tâyin edemediğinden beyin hali hayret-i sırfâ müncer olmuşidi. **203** (1) Güya ki gözleri açık iken uyurdu; (2) güya ki uyanıklık âleminde rüya görürdü.

204 (1) Bilmem (1.1) gecenin haline hiç dikkat buyurulmuş mudur? **205** (1) (1.1) Bir kerre yeryüzüne o karanlık çöker; (1.2) (1.2.1) bir kerre odanın kapısı, penceresi kapanır da (1.2.2) tenhaliğin vahşeti fikre, kalbe istilâ eder mi, (2) dünya ile ademin hiç farkı kalmaz. **206** (1) (1.1) Ne tarafa bakılsa (1.2) (1.2.1) her şeye nazar taallûk etmez, (1.2.2) ses işitilmez, (1.2.3) yâr ü ağyar görünmez. **207** (1) (1.1) İnsan uykuya muktedir olabilirse (1.2) Belig'in

“(1.2.1) Nakd-i can ile bu âlemden ucuz kurtuldum.”

58 / kavlini tekrar ederek mezara girenler kadar bahtiyardır. **208** Olsa olsa rüya görür. **209** Rüya ise ne kadar eziyetli olur ise olsun nihayet bir iki saat imtidat eder. **210** (1) (1.1) İnsan uyumaya muktedir olamazsa (1.2) tabîi ^{ana}-(1.2) belki zaruridir ki- nefsinin, enaiyyetini gönlünün içinde saklanmış bilir. **211** Cisim ruha bir mezar olur. **212** Azab-i kabrim zuhûr etmeye başlar.

213 Acaba öyle bir halde hatırdan ne hulyalar geçmez! **214** (1) Acaba öyle bir uykusuzluk âleminde her düşündüğünü fiile çıkarmaya ^{ana}-(1) fiile çıkarmak nerede kalır- mezara girdiği zaman münkireyne bil-ihtiyar söylemek ister kimse var mıdır? **215** (1) (1.1) Acaba insanın içini dışına çevirseler (1.2) -vicdanı ile تنها kaldığı zamanlar- ettiği hulyalardan ziyade nazarında müstekreh görünür mü?

216 (1) Bu cihan-i mihnette kim vardır ki (2) (2.1) bir gece تنها kalsın; (2.2) bir endişeden dolayı uykusunu kaybetsin; (2.3) (2.3.1) o halde cihanı, nefsinı, ef'alını, sevabıkını düşünsün de (2.3.2) milletimizin en büyük hakîmi olan bir zatı muhatap ederek: “(2.3.2.1) Heyhat!.. Sözüñ ayn-i savap imiş; (2.3.2.2) Âleme geldiğime ben de pişman oldum.” demesin.

217 Cihanın ne türlü bir dar-i mihnet olduğu malûm. **218** İnsanın ne kadar zayıf bir mahlûk olduğu da tarif ihtiyacından müstağni. **219** Ali Beyin ahlâkını, terbiyesini, uğradığı endişeyi yukarıda tarif etmiştik. **220** Şimdi bir kerre kendinizi onun yerine koyunuz. **221** Bir de birinci defa olmak üzere

59

endişeden uykusuz kalınız. (**222** O zikri mucib-i hicap olacak ta-/-savvuratı bir tarafa bırakalım.) **223** (1) (1.1) Simya bilmek, kimya yapmak, dünyayı kendi reyinize tatbik için bir kuvvet-i fevkalâdeye malik olmak, define bulmak, bir kıt'ada tasaltun etmek gibi ne kadar muhalât ve hayalât var ise hepsine bir cihet-i imkân ararsınız. **224** (1) Âkıbet gene acziniz görünür; (2) gönül mevtten başka bir şey arzu etmemeye başlar. **225** (1) İnsan yatağının yorganına, çarşafına bakar da (2) kefedenden, topraktan bir farkını göremez. **226** (1) Kendini telef etmek ister, (2) ona da kıyamaz. **227** Çaresiz âkıbet-i hale intizar etmeye karar verir, değil mi? **228** Ali Beyin hali de bu mütalâanın aynı idi.

229 (1) (1.1) Zihni ne kadar tasavvurat ve hayalâta muktedir ise (1.2) birer birer piş-i nazarından geçerdı. **230** Cümlesi gözüne uyku gibi tatlı, fakat gece gibi karanlık, rahat gibi muhal görünürdü. **231** (1) Bu şeb-i yelday-i ıstırabın sabahı ise pazar olduğundan Ali Beyce aksay-i makasit olan arabanın oralarda bulunabilmesi ağleb-i ihtimal olmak cihetiyle -diri diri mezara gömülmüş adam gibi- gözünü kırpmaksızın içinde yuvarlandığı yataktan kalkar kalkmaz ilk işi gene o temaşagâh-i intizara azimet oldu ve (2) Çamlıca'ya gidince iki gün evvel arkadaşlarıyla ihtiyar eylediği köşeye oturdu. **232** İki saat intizar etmeksizin karşıdan beklediği araba da görünmeye başladı. **233** (1) (1.1) Güya ki ne kadar âmali var ise tecessüm etmiş de (2) (2.1) araba şekline girmiş, (2.2) karşısına gelmişidi. **234** (1) Pederini, validesini

60 karşılayarak serbestçe bir lakırdı söylemeye hicap eden çocuk / arabayı görünce bihtiyar yerinden sıçradı, (2) istikbaline şitap eyledi.

235 (1) Kendi arabaya doğru gider, (2) araba ise önünden firar ederdi. 236 (1) Güya ki kendi talip[], (2) araba emel idi. 237 Gide gide kalabalıktan ayrıldılar. 238 Araba Çamlıca'dan, takriben on dakika uzak bir ağacın altında durdu. 239 Ali Bey bir çeyrek kadar ne yapacağını bilmeyerek etrafta dolaşmaya başladı. 240 İnsanın hali budur. 241 (1) Bir maksadın arkasında dolaşır; fakat (2) husulüne en ziyade ümitvâr olduğu zaman takarrübünden ihtiraz etmeye başlar.

242 Bey bu halde sergerdan-i hayret iken arabanın şafak rengine takliden yapılmış canfes perdeleri açıldı. 243 İçinden gene bilmediği yolda bir işaret zuhûr eyledi. 244 Bu ise Bey için halli muhal diğer bir muamma idi. 245 Birçok tasavvurlardan, tefekkürlerden, şüphelerden , tereddütlerden sonra insanın her bilmediği şeyi kendi arzusuyla mutabık bir yolda tevil etmek hassa-i malûmesinin vücuduna binaen aldığı işareti davet manasına hamleyledi. (246 Meğer zannı ayn-i isabet imiş.)

247 Bu zan ile -yukarıdan beri tafsil olunan evza-i mahcubanesiyle-arabaya takarrüp etmek istedi. 248 (1) Bir halde ki (2) gözünün, kaşının hâsılı kâffe-i azasının her hareketi istizan-i matlap için bir lisan-i edep olmuş idi. 249 Bir on on beş adım kadar takarrüp edince arabanın iki kapısı birden açıldı.

61 250 Beye karşı olan tarafından kumru göğsü feraceli bir hanım, diğer taraf/-tan iki cariye zuhûr ettiler. 251 Cariyeler seyis ile beraber bir tarafa çekildiler. 252 Hanım, Ali Beyin yanına doğru gelmeye başladı.

253 (1) Malumdur ki (2) böyle seyir ziyneti olan hanımefendilerin yüzlerindeki yaşmak âdeta kabarmış düzgün demektir. 254 Setr-i sima için değil tezyin-i cemal için kullanılır. 255 Belki hassası havaî gönül, hafif akıl, yalancı nezaket gibi saklamak istediği şeyi tamamiyle meydana koymaktan ibarettir. 256 İşte Ali Beyin birkaç geceden beri zihnini istilâ eden mahbube-i vicdanı hakkında olan hayalâtını gözü önünde tecessüm ettiren o ukâse-i hüsn

ü ân tavsifine seza olan süt-re-i hafifenin taallûk-i nazara havay-i nesimiden ziyade hail olamamasıdır.

257 Ali Bey ahlâkında olan hicap ile gönlündeki şevk ve incizabın şiddet-i tesirâtı içinde -ki miknatis arasına düşmüş bir cüz-i madenî gibi -sükût-i ıstırabı calip ve ıstırabı sükûtuna galip bir hal-i mütereddidane ile nihayet derecelerde icbar-i nefis ederek gözlerinin üst kapağını biraz yukarı kaldırmaya muktedir olunca karşısında ne görsün: **258** Üstat elinden çıkma sanemlerden mütenasip yapılı, siyaha mail samurî saçlı, incerek düz kaşlı, noktali yeşil gözlü, siyah ve uzun kirpikli, hafif sarı üzerine mevçli koyu al yanaklı, irice çekme burunlu, ufak ağızlı, (şiddet-i sheveti gösterir surette) ateşî kırmızı kalınca dudaklı, her karşısına geleni kucaklayacak gibi önüne

62 mail yü-/rür, insanın kalbine girecek gibi mahzurunu dikkatle bakar bir âfet duruyor.

259 (1) (1.1) Her türlü hevesat-i nefsanîyenin şiddet-i galeyanı zamanında o terbiyede bulunan bir delikanlı mahbub-i kalbi ruh-i hayali olan öyle bir nadire-i rüzgârın birinci meclis-i mülâkatına tesadüf ederse (1.2) hayretten, giryeden başka neye muktedir olabilir?

260 İşte Ali Bey bu derece müşkül, böyle tesiratın izhar ve ızmarı nakabil bir beht içinde kalarak bir sözle arz-i murat istedikçe havf ü tereddüt ile dudağını ısırırmaktan başka bir şeye muktedir olamamak ve bir nigâh-i tahassürle keşf-i râz eylemek arzusuna düştükçe gözlerini giryeye tahayyürden kurtaramamak azab- âbâd-ı ıstırabında iken hanımefendi tarafından feth-i kelâma müsareat olunur.

63

/ Yaktın ey ateşzen-i arâm yanmış gönlümü

Nev-heves kıldın şu kendinden usanmış gönlümü

261 (1) Hanımefendi, (1.1) ki ismi Mehpeyker'dir, ahlâk ve terbiyece bütün bütün Ali Beyin hilâfına olarak gayet namussuz, gayet alçak bir ailede perveriş bulmuş ve (2) zaman-i rüşte balığ olur olmaz rezailin envaında mürebbilerine üstat olmuştu. **262** (1) Biraz okuyup yazmakla uğraştığı ve ekser-i evkatını meşhur aşiftelerin meclis-i ülfetinde geçirdiği cihetlerle tabî bir kat daha kuvvet bulan zekâvet-i dessayanesi ise bir derecede idi ki (2) (2.1) ziynette peri güzelliğinde, Haccaç dirayetinde bir iblis yaratılmış olsaydı (2.2) (2.2.1) istediği adama tahakkümünde bu nazenin kadar ya meharet gösterir ya (2.2.2) gösteremezdi.

263 (1) Bununla beraber nihayet derecede şehvetine mağlûp olduğu gibi ahlâkça dahi sevdiği adamları taht-i tahakkümünde tutmaya talip idi ve (2) hatta bu yoldaki tesebbüsâtının kâffesinde her istediğini yapmışıdı.

264 (1) Bir güzeli severdi, fakat (2) (2.1) (2.1.1) yılan bir çiçeği

64

nasıl severse (2.1.2) bu da öyle severdi; (2.2) (2.2.1) bir adamı nasıl sararsa / (2.2.2) bu da öyle sarmak isterdi!.. **265** (1) (1.1) Mezar vücudu nasıl kucaklamaya çalışırsa (1.2) bu da öyle kucaklamaya çalışırdı; (2) (2.1) nasıl kucakladığına dünya yüzü göstermezse (2.2) bu da öyle ihtisas etmek arzusunda bulunurdu.

266 Ali Bey ise hüsn-i tabiatle muttasıf olan kadınlarca en şiddetli sevdalar tahrik edecek derecelerde yakışıklı bir delikanlı olduğundan Mehpeyker daha ilk işaretini aldığı gün kendini zaptedemeyecek mertebelerde meftunu olmuştu. **267** (1) Bir derece ki (2) sairleri ile ülfet etmek istedikçe bir kanun-i zaruret bildiği taharri-i mal ve tahkik-i meşrep mukaddematını icraya bile kalkışmaksızın ve (2.1) hatta velev Ali Bey fakir ve bethuy olsa dahi gene dirig-i visal etmemek kararından içtinap etmeksizin mülâkata gelmişti.

268 Bu azm ü şevk ile Ali Beye yaklaşıncı birkaç kere çocuğu yukarıdan aşağıya süzerek telâş ve ıstırabından söze başlamaya iktidarsızlığını

anladıktan sonra hevesat-i şehvaniyesinde zuhûr eden galeyamı -bin türlü tecrübelerinden hâsıl ettiği melekât-i riyakârane ile- gönlünde hapsederek masumane ve sadedilâne bir tarz ile şu yolda muhavereye başladı:

“269 Beyefendi! Bir terbiye görmüş zate benziyorsunuz. 270 Cuma günü buraya teşrif buyurmuştunuz. 271 Arabama bir lâıksız işaret ettiniz. 272 (1) Ben de size (1.1) kalabalıktan sakınız yollu bir işaret verdim. 273 (1)

65 O güne ka-/dar hiç seyir yerlerinde görüdüğünüz yok iken bugün gene geldiniz, (2) gene eski yerinize oturdunuz. 274 Karşıdan arabam görünür görünmez, eskiden beri bildiğiniz bir dostunuz geliyor imiş gibi, bin türlü telâş göstermeye başladınız. 275 Bütün seyir halkı gözlerini bize diktiler. 276 Bendeniz de şayet bir münasebetsizlik çıkar korkusuyla arkadan gelmeniz için işaret verdim. 277 Siz ise hemen arabanın yanına yapıştınız. 278 Kendinizi kaybettiniz. 279 (1) Buraya kadar bir halde geldiniz ki (2) tarif olunmaz. 280 Niçin bana bu kadar musallat oluyorsunuz. 281 Görenler ne söyler? 282 Beyhude yere beni lekelemekten ne hâsıl olur?”

283 (1) Mehpeyker bu sözleri söylerken Ali Beyin simasında hâsıl olan şiddet-i hicap ve infiale göz ucuyle dikkat ederek ve çehresindeki âsardan kalbinin sırf heyecan halinde ve her türlü teessüratı kabul istidadında bulunduğunu lâıkiyle derkeyleyerek cevaba intizar yollu bir dakikacık sükût ettikten sonra gene kelâma bed’ ile mahzun mahzun:

(1.1) “(1.1.1) (1.1.1.1) Benim bir parça yüzüme bakılırsa, (1.1.1.2) Allaha emanet, sizde ay parçası gibi bir delikanlısınız. (1.1.2) (1.1.2.1) Sizin bana şayet meyliniz var ise (1.1.2.2) ben de size müptelâ olabilirim. (1.1.3) Sonra halimiz neye varır ?” deyince Ali Beyin bütün bütün ihtiyarı elinden gider.

284 Biçare çocuk bulunduğu yere yığılmamak için yanındaki ağaca dayanır. 285 Kalbinin heyecanından çehresine gelen ısfırar ile bal mumundan dökülmüş tasvir gibi dona kalır.

Ateşin pirehen oldu germi-i haclet bana

286 Mehpeyker hafahane-i vicdanı görmekte malik olduğu hiddet-i nazar ve muamelâtı naz ü niyaz da hâsıl etiği rûsuh kuvetiyle beyin gönlündeki hissiyatı tamamıyla gözünün önünden geçirdikten sonra gâh söylediği lakırdılara pişmanlık izhar eder, gâh muhabbetini hissettirdiğinden dolayı gönlünde husule gelen memnuniyyet-i hafiyeyi setre çalışır, gâh muamele-i âaşikanesine karşı hüsn-i mukabele bekler yollu birtakım şivelere dökülerek her bakışından bir başka iyma, her hareketinde bir işve-i diyer göstere göstere beyi bulunduğu beht-i hazin içinden kurtarmaya çalıştı. **287** Bu suretle yavaş yavaş çocuğun çehresine toz pembe yaşmaklar kadar hafif bir reng-i âl yayılmaya başladı. **288** Vücudu biraz yerinden hareket eyledi. **289** (1) Sözleri kalbinden parça parça kopar da ağzından öyle dökülür imiş gibi kesik kesik:

(1.1) “(1.1.1) (1.1.1.1) Bilmem (1.1.1.2) nasıl teşekkür etsem !.. (1.1.2) (1.1.2.1) Bendeniz neyim ki (1.1.2.2) meylinize nail olabileceğim!.. (1.1.3) Muradınız bir biçareyi taltif etmek yahut eğlenmek değil mi ?.. (1.1.4) Kulunuz... kulunuz ona da razıyım” deyince tercüman-i hissiyat olan her türlü evzâi taklitte en mahir oyunculara hocalık etmeye muktedir olan Mehpeyker hüzn-i derurunu şetaret-i ca’ liyye ile örtmeye çalışır yolda hafif hafif ve fakat acı acı bir tebessüm ederek:

(1.2) “(1.2.1) Beyim kadınlar sahibini, hâkimini bilir. (1.2.2) Biz bir vakit efendilerimizle eğlenmeye cesaret edemeyiz. (1.2.3) İşimiz yalnız onlara eğlence olmaktır. (1.2.4)(1.2.4.1) Demin “(1.2.4.1.1)Sizin bana şayet meyliniz varsa...” dediğime baktınız da (1.2.4.2) gerçekten sizi (1.2.4.2.1) kendime meftun zannedecek kadar sadedilliğime mi hükmettiniz? (1.2.5) Bilirim efendim, beyler buraya vakit geçirmeye gelirler. (1.2.6) Her şeyle eğlendikleri gibi biraz da önlerine tesadüf eden kadınlarla eğlenirler. (1.2.7) Neden canım sıkılsın? (1.2.8) Siz görülmedik bir şey çıkarmadınız ya...(1.2.9) âdeti yerine getiriyorsunuz.” yollu mukabele eyledi.

290 Kız bu sözleri söyledikçe Ali Beyin vücudundaki kan hiddet ve hicap ile ateş kesilerek simasındaki reng-i âl yeni tutuşmuş bir alev şekli bağladı. **291** (1) İnfialât-i nefsanîyesinin şiddet-i galeyanı cihetiyle lisanına da bir küşayış gelerek dedi ki:

(1.1) “(1.1.1) Nasıl meyil!.. (1.1.2) Eğlence ne demek?.. (1.1.3) Cemaliniz nerede kalır?.. (1.1.4) İşaretinizi aldığım zamandan beri hayalinize esir oldum. (1.1.5) Dün sabahtan akşama kadar divane gibi buraları dolaştım. (1.1.6) İki gecedir bir dakika uyumadım. (1.1.7) Eğlence mi?.. (1.1.8) (1.1.8.1) Daha bir kere gördüm, ama (1.1.8.2) (1.1.8.2.1) (1.1.8.2.1.1) gözü perdeli doğmuş insan yirmi yaşına / girdikten sonra o illetten kurtulur da (1.1.8.2.1.2) (1.1.8.2.1.2.1) dünyanın tezyinat-i rengâ rengini görürse (1.1.8.2.1.2.2 güneşi nasıl sever[], (1.1.8.2.2) ben de sizi öyle severim. (Mehpeyker’ in yüzüne haifane bakarak ve fakat bir şey hissedemeyerek) (1.1.9) Ah! Affedin! (1.1.10) Affedin! (1.1.11) Canınızı mı sıktım? (1.1.12) Haysiyetinize mi dokundum?.. (1.1.13) Allah bilir ne söylediğimi, ne de söyleyeceğimi bilirim. (1.1.14) (1.1.14.1) (1.1.14.1.1) Şimdiye kadar böyle bir belâyâ düşmedim ki (1.1.14.1.2) tecrübem olsun da (1.1.14.2) makama münasip davranayım. (1.1.15) Niçin kaşlarınızı öyle çatıyorsunuz?.. (1.1.16) Benziniz uçtu. (1.1.17) (1.1.17.1) Ben sizinle ne vakit eğlendim ki (1.1.17.2) öyle acı acı lâkırdılar söylüyorsunuz? (1.1.18) Ah! Yorgunluk bir taraftan, uykusuzluk bir taraftan, kalbin helecanı bir taraftan... [] (1.1.19) üzerimde bir ağırlık var: (1.1.20) (1.1.20.1) Vücudumun âzası birbirinden ayrılıverecek sanıyorum. (1.1.21) Buraya geldim. (1.1.22) Sanki hafif bir iltifatınızla teselli bulacaktım. (1.1.23) İptida (1.1.23.1) “Arkama düşüyorsun” diye, sonra da (1.1.23.2) “Eğleniyorsun” diye azarladınız“ yollu söylendi.

292 Lakırdısının son kelimeleri lisanından çıktığı sırada gözlerinin her birinde yıldız gibi bir yaş parlamaya ve allı sarılı yanaklarının üzerinde şafak bulutuna tesadüf etmiş şehap gibi seyrine doyulmaz bir letafetle süzölmeye başladı.

/ Nasıl çıldırmadım hayretteyim hâlâ sevincimden

Lisanından seni sevdim sözün gûş ettiğim demler

293 Teessürat-i şedideye gene teessürat-i şedide ile galebe olunur. **294** Mehpeyker ise bu dakikayı lâyıkıyla bildirdi. **295** Kinayât en ciddî sözlerin bile şiddetini artırır. **296** Hanım ise bu hakikatten dahi gafil değildi. **297** (1) Binaenaleyh Ali Beyin vicdanî infialâtının hararetiyle erimiş bir maden gibi her kalıba dökülmeye kabiliyet halinde görünce o parlak gözlerine bir mahzuniyet getirerek ve zihni arzu ve nedametın keşmekeş-i tereddüdünde mustarip imiş gibi nazarını daima yere doğru dikerek şiddet-i infial ve fikdan-i sabırdan mürekkep bir tavr-i hazin ile :

(1.1) “(1.1.1) Öyle ya biz buraya beyefendinin musallat olmasından kendimizi kurtarmak için geldik! (1.1.2) (1.1.2.1) Kendiyle görüşmek istememek (1.1.2.2) arabamızın penceresini kapayamazdık! (1.1.3) (1.1.3.1) Kendinden kaçmak istesek (1.1.3.2) gidecek başka seyir yeri bulamazdık! (1.1.4) (1.1.4.1) Yanına gittim, (1.1.4.2) karşımda dargın gibi durdu. (1.1.5) Bir kelime söylemedi! (1.1.6) İptida lâkırdı açmaya ben mecbur oldum. (1.1.7) Onda da (1.1.7.1) “Arkamda niçin geziyorsunuz” gibi mukaddemeler yapmaya ne ihtiyaç var idi? (1.1.8) Niçin (1.1.8.1) “Şayet ben de size müptelâ olurum“ demeliydi? (1.1.9) (1.1.9.1) “(1.1.9.1.1) Beyim senin bana meylin var ise / (1.1.9.1.2) ben seni çıldırasiya seviyorum. (1.1.9.2) (1.1.9.2.1) Zevkin ne ise (1.1.9.2.2) emret” diyerek birdenbire kalbimi önüne açivermek üzerime vacip değil miydi? (1.1.10) (1.1.10.1) Kendi (1.1.10.1.1) “Benimle eğleniyorsun” dedi, (1.1.10.2) (1.1.10.2.1) “Hayır, siz benimle eğlenirsiniz” diyecek oldum. (1.1.11) Hiç beyefendilerle öyle latife mi olur? (1.1.12) Kendini azarlamışım! (1.1.13) (1.1.13.1) Baksana (1.1.13.2) kıyametler kopuyor” gibi uzun uzadı birtakım sitemlere başladı.

298 Ali Bey lakırdısının her cümlesi bittikçe gâh itizara, gâh cevaba, gâh niyaza hazırlanır idi. **299** (1) Fakat Mehpeyker gözlerini yerden ayırmadığından ne evzayle arzettiği istizanları göstermeye muktedir olabilirdi, ne de (2) lakırdısını kesmeye cesaret ederdi.

300 (1) Söz buralara varınca Mehpeyker bir iki dakika gene gönlüyle dövünür gibi mustaribane bir sukût halinde kaldıktan sonra birdenbire Ali Beyin yüzüne gayet aşıkâne bir nigâh ederek ve hemen kucaklamaya kasdetmişcesine üzerine doğru bir temayül göstererek :

(1.1) “(1.1.1) İşte söyledim. (1.1.2) Gönlünüz oldu mu? (1.1.3) (1.1.3.1) İşte yüreğimi açtım, (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) içinde ne varsa (1.1.3.2.2) önünüze döküyorum. (1.1.4) Bana kadınlığı, terbiyeyi unutturdunuz. (1.1.5) Elvermedi mi? (1.1.6) Bir daha mı söyleyeyim? (1.1.7) İşte seviyorum. (1.1.8) Ne yapayım? (1.1.9) Gönlüme hükmüm geçmez ya! (1.1.10) Kaderimden, haysiyetimden, vücudumdan, canımdan, dünyamdan, ahiretimden ziyade seviyorum” diye dilnevazane bir muamele-i takatsuza âgaz eyledi.

301 (1) (1.1) “Seviyorum” kelimesi ağızından her çıktıkça dudakları ismet kadar güzel, şehvet kadar lezzetli bir renk bağlardı.

/ Yetmez mi temaşa-yi cemalet de sunarsın

Ey âşık-i mihnetzade buldukça bunarsın

302 Bu muamele-i dilfiribe karşı Ali Bey âdeti gaşyolmuşidi. **303** Bir iki dakika lakırdı söylemeye değil vücudunun bir kılını bile kıpırdatmaya muktedir olmadı. **304** (1) İnsan için beyin kalbine girmek kabil olmalıdır ki (2) o sırada birinci defa olarak hâsıl ettiği hissiyat-i lâtifinin ne lezzetli şeyler olduğunu anlayabilsin.

305 (1) (1.1) Bey biraz kendini toplayınca şükrandan, meserretlikten, bahtiyarlıktan, saadetten açtığı bahisler o kadar âşıkane, o kadar şairane idi ve (1.2) hususuyla simasının şekli ve âzasının evrayıyla o kadar kuvvet bulmuştu ki (2) (2.1) kâffe-i tesiratiyle beraber kâğıt üzerine nakletmek ne ashab-i kalem için mümkündür; ne de (2.2) resamlara müyesser olur.

306 (1) Mehpeyker ise beyi tarz-i şehevânîsinde ve fakat gayet şiddetli bir derecede sevdiğinden muhabbetinin bu derece hüsn-i kabul olduğunu görünce tabîî gönlüne istilâ eden inbisatın tesiratiyle sima ve lisanda hâsıl olan teravet pürgûluğa rüsh-i işvekânesiyle bir revnak-i diğer vererek ve kendi açıldıkça beyi dahi açarak aralarında iki saat / kadar bir sohbet-i can güveran etti ki (2) mecalis-i ruhaniyana lâayık olacak kadar latif idi.

307 (1) (1.1) Birbirine sarılmışçasına irtibat ile neşvement olan iki kalbi sevdapezir mevkiin letafetine, baharın füyuzatına, seyrin eğlencesine, tenhalığın lezzetine, muhabbetin tesirat ve halâtına dair her ne hissettiler ise (1.2) birbirine teşhiratiyle beraber tebliğ eylediler.

308 Ali Beyin infialâtı yeni başlamış bir sevda-yı ismetkâranenin hayalât-i hailesinden ibaret olarak tasavvuratının dehşetini şairane nükteperverlik, safdilâne serbestlik perdeleri altında saklamaya çalışırdı.

309 Mehpeyker'in hissiyatı ise hüsn-i kabul görmüş bir meyl-i şehevânînin ezvak-i sürurundan mürekkep olmakla gönlünün, şetaretini câli bir hiffet-i masumane ve gelip gidici bir hacalet-i kâzibe ile setrederdi.

310 Mehpeyker iki lakırdıda bir kerre ömrün lezzetinden bundan sonra hissedar olacağına dair müferrih birtakım sözler söyledi.

311 Ali Bey o güne kadar Mehpeyker'siz geçen ömrü için hazin hazin birtakım teessüfler eyledi.

312 (1) İki de gönlünce bir zaman geçirmek için aşk ve hevesten mürekkep bir nice tasavvurat ve müzakerat ile muşgul oldukları sırada Ali Bey mülhemane bir tarz ile gayet ciddi bir yolda söze başlar da (2) der ki :

(2.1) “ (2.1.1) Tev'em yaratılmış iki gönül niçin birbirinden ayrı

73

yaşamaya mecbur olsun? (2.1.2) Sizde adi bir / adamı değil padişahları bahtiyar edecek kadar hüsn ü cemal var. (2.1.3) (2.1.3.1) Bendeniz de sizi bahtiyar edemez isem (2.1.3.2) muhabbet ve mutavaat kuvvetiyle mahzun bırakmamaya olsun çalışırım. (2.1.4) En ufak eğlenceleriniz dünyada en büyük zevkim olur. (2.1.5) (2.1.5.1) (2.1.5.1.1) Bir valideciğim var, (2.1.5.1.2) pek haluktur; (2.1.5.2) elbette benim iptilâmı görünce size benden ziyade hürmet eder. (2.1.6) (2.1.6.1) Emrederseniz (2.1.6.2) hemen bugünden []...”

313 Mükâleme bu dereceye varınca Mehpeyker bütün bütün tarzını tebdil ederek çehresindeki teravet-i ferah yerine karartıya mail bir hafif renk-i meyusiyet peyda oldu. **314** Ağzındaki nazlı nazlı tebessümler, etrafındaki fıkrıdak fıkrıdak şiveler arasına bir mekânet, bir durgunluk karıştı. **315** (1) Gözlerini mahzun mahzun Ali Beye dikerek :

(1.1) “(1.1.1) Biz daha bugünden için ta nihayetini düşünmeye başladık. (1.1.2) Sakın o ümit ile kendinizi yormayınız. (1.1.3) (1.1.3.1) Benim önümde bir felâket uçurumu vardır ki (1.1.3.2) onu geçip de hiç bir erkekle birleşmekliğim mümkün değildir. (1.1.4) (1.1.4.1) Bir daha ağzımızdan öyle bir söz işitirsem (1.1.4.2) beni kıyamete kadar göremezsiniz” diyerek kat-i kelâm eyledi.

316 (1) (1.1) Mehpeyker'in bu sözleri şayet izdivaç teşebbüsüne kalkışır ise tahkikat-i mutade sırasında sevabık-i ahvali tabiatıyla meydana çıkacağından ve o halde beye malik olmak değil ondan bütün bütün inkıta

etmek lâzım geleceğinden dolayı şeytanatkârane bir haltiyat olduğunu Ali Bey anlayabilmek şöyle dursun birdenbire uğradığı alâm-i yeis ile zihnine gelen

74

perişanlık cihetiyle hilâf-i me-/-mul görüldüğü rû-yi redde bir sebep dahi tasavvur edemediği için maşukasını içzap edebilmek korkusuna bile malik olmaksızın bîihtiyarane ve fakat mütereddidane suale kalkışarak :

(1.2) “(1.2.1) Demin gördüğüm lütuflar ne idi? (1.2.2) Şimdi en haklı teklifime gösterdiğiniz mümanaat nedir? (1.2.3) Sizi dünyada benden ayıracak nasıl felâket uçurumu imiş?” diyecek oldu.

317 (1) Mehpeyker derhal mekânnetini müstehziyane bir bezlegûluğa tehvil ile (1.1) “(1.1.1) (1.1.1.1) Zaptiyede istintak memuru olduğunuzu bileydim (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) elbette sizden korkardım (1.1.1.2.2) ülfetinize bir türlü cesaret edemezdim” yollu hafif gülerek eğlenmeye başladı.

318 (1) Ali Bey ise zihni bir türlü tasavvurat-i mütezaddenin keşakeş-i ıstırabında bulunmak cihetiyle o kadar zekâsıyla beraber nükteyi lâıkiyle fehmedemediğinden hayran hayran :

(1.1) “(1.1) (1.1.1) Bendeniz zaptiyede müstantik değilim, (1.1.2) Babîâli’de kâtibim” demek istedi.

319 (1) Meypeyker o hezelâmiz tebessümlerini bir kat daha tezyit ederek :

(1.1) “(1.1.1) Babîâli’de herkesin esrarını aramak âdet midir? (1.1.2) (1.1.2.1) Leylâ’nın şakirtlerinden kibar nazlısı bir hanım ile görüştüm ((1.1.2.1^{ara}) (1.1.2.1^{ara}.1) biçare kadıncağız ne mürüvvetli idi, (1.1.2.1^{ara}.2) benim gibi kalın kafalı bir deli kıza uğraşa uğraşa dersler de okuturdu), (1.1.2.2) ondan işittim: (1.1.3) Babîâli hulefası arasında duyduğu sırrı saklamak, bir de kimsenin sırrını sormamak âdaptan sayılır imiş. (1.1.4) Acaba malumatım yanlış mıdır? “ sözleri ile meramını izah eyledi.

75

320 (1) Bey, Mehpeyker’in lakırdılarındaki imaları an-/-layınca bir taraftan kendi yaşında bir kadından ders-i edep hakaretine düştüğü için tarif olunmaz derecede bir mahcubiyet altında kaldığı gibi diğer bir taraftan dahi mahbubesinde o kadar zekâ, o kadar irfan gördüğünden dolayı şevk-i

şevdavisinin dakika bedakika tezayüdüne mağlup olarak bütün bütün veleh getirdiğinden mübahase değil itiraza dahi muktedir olamazsınız :

(1.1) “(1.1.1) İrade sizin! (1.1.2) (1.1.2.1) Nasıl emrederseniz (1.1.2.2) öyle olsun!” demekten ve dört beş kelimeyi ağızından döke döke tekrar etmekten başka bir şey söyleyemedi.

321 (1) Mehpeyker ise çocuğu öyle bir meyusiyet halinde bırakmak dahi istemediği cihetle gene hiffet-i masumanesini ele alarak ve lisanını bütün bütün değiştirerek :

(1.1) “(1.1.1) Niçin öyle mahzun durdunuz? (1.1.2) (1.1.2.1) Ben neyim ki (1.1.2.2) irade benim olacak? (1.1.3) Bir kadın, hususıyla aşka mağlûp olan bir kadın bir erkeği nasıl kendine râm edebilir? (1.1.4) Yalnız deminki teklifinizi tekrar etmeyiniz. (1.1.5) (1.1.5.1) Başka ne isterseniz (1.1.5.2) emrinize tâbiim” dedi ve (2) (2.1) gayet shevanî ve sevdavî bir nazarla beyin yüzüne bakarak sözlerine bir de: “(2.1.1) Her ne isterseniz...” ilâve etti ki (2.2) -son sözünü her kelimesi kâffe-i havasının tazyiki altından çıkar gibi- gayet ağır bir tarzda söylemekle müsamahakârlığı ne raddelere kadar götüreceğini beye ifham etmek istedi. **322** (1) Fakat beyin o yollarda hiç tecrübesi olmadığı gibi kendilerini iğfal-i kulûbe müekkil bilmiş nice yüz

76

bin insan kıyafetinde şeytanın hulâsa-i tasniatı olan nikât-i sefahat feta-/netle idrak olunur şeylerden olmadığından çocuk Mehpeyker’in son lakırdılarını yalnız hatırşinaslıktan tevellüt etme bir taltif-i nazikâneye hamleyledi ve (2) binaenaleyh cevabında:

(2.1) “(2.1.1) Sizden niyazım seyir günleri olsun burayı teşrifinizdir. (2.1.2) (2.1.2.1) Bendenizi mülâkatınızdan mahrum bırakmayınız da (2.1.2.2) o kadar ihsana da kailim” diyerek saffet-i kalp ve masumiyet-i ahlâkını Mehpeyker’in nazarında bütün bütün bedahete çıkardı.

323 (1) Kız bu muamele-i sadedilâne üzerine gene letaifi müstehziyanesini ele alarak:

(1.1) “(1.1.1) (1.1.1.1) Çok şey istediniz, fakat (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) ne çare (1.1.1.2.2) tabi’ olmaktan başka elimden ne gelir? (1.1.2) (1.1.2.1)

Teşekkür olunur seyre gelmek herkese âdet olmuş, (1.1.2.2) ülfetimize kimse bir şey de söyleyemez. (1.1.3) (1.1.3.1) İnşallah uzun uzadıya kardeş gibi görüşürüz, (1.1.3.2) eğleniriz” diyerek ve saata baktıktan sonra vakit geçtiğinden bahseyleyerek gayet aşıkâne bir veda ile arabasına avdet eyledi.

324 (1) (1.1) Mehpeyker arabasına girince beş on dakika beyin sadedillîğinden dolayı arzusunu anlatabilmekte düşeceği müşkilâtı zihninden geçirdiyse de (1.2) maşukunun kendi hüsnüne gösterdiği meftuniyetinden ve desayis ve tecaribine karşı uğradığı mağlûbiyetten emin olduğu için iptida eden ülfetin zarurî intaç edeceği alışıklık kuvvetiyle en evvel zuhûr edecek

77 fırsatta meramına nail olacağına katiyen hükmetmekle yalısına / kemal-i beşâset ve itminan ile gitmişidi.

325 Ali Bey bilâkis ömr-i güzêştesine teessüfle nigeran olmuş bir kakîm gibi hüznün ve hayretle Mehpeyker’in gittiği tarafa gözlerini dikti. 326 (1) (1.1) Araba nazarından kaybolunca kızın teklif-i izdivaçtan o derece istinkâfi hakkında fikri kaç türlü tasavvura müsteit ise hepsi birden beynine hücum eyledi .

327 Mehpeyker’in kendisine meyilsizliğini farzederdi. 328 Onun tesiriyle uğradığı perişani-i efkâr arasında biraz evvel gördüğü muamelâtı düşünerek farzının sahih olmasına bir türlü ihtimal vermezdi. 329 Vakaa muhabbetten mahrum olan bir kız bir kerre kendine işaret etmiş ve bir kerre de arabasının arkasına düşmüş bir delikanlı için niçin def’aten muamelât-i naz ü niyaza girişsin? 330 Kızın başka birisine meftun olabilmesini tasavvur eylerdi. 331 O infial ile kalbine musallat olan rakibane tehevürler, âşikane kıskançlıklar içinde gene Mehpeyker’den gördüğü rû-yi iltifatı derhatır ederek onda da asla imkân göremezdi.

332 (1) Hakikat-i halde dahi bir gönül iki sevdaya nasıl tahammül edebilir ki (2) birinin aşkına mağlûp olan bir biçare seyir yerlerinde kendine bir maşuk daha taharri eylesin.

333 (1) (1.1) Hasılı bey zihnini ne tarafa ihale eyledi ise (1.2) hayretten, istihaleden, tereddütten başka bir şey görmedi. 334 Âkîbet istidlâlâtının

78 hulâsası olarak / Mehpeyker'in hareketini mükâlemat-i muhabette gösterdiği hiffet-i lâübaliyaneyi setr için saika-i hicap ile ihtiyar olunmuş bir ihtiyatkârlığa hamlederek o da maksadının bir zaman-i fırsatta husulünden ümitvâr olduğu halde hanesine avdet eyledi.

335 Pederinin vefatından beri çehresinden bütün bütün zail olan küşayış-i sürur ile valide-i müşfikasının aguş-i muhabbetine atıldı.

Cüb-i şimşat biten yerleri sûzan ederim

336 (1) Garip haldir ki (2) (2.1) insan ne kadar genç, ne kadar tecrübesiz, ne kadar mahcup olursa olsun kendine mahsus bir sır, bir teşebbüs peyda ettiği gibi derhal çocukluktan reculiyete intikal eder, (2.2) nefesine hemen her şey için bir kifayet, bir iktidar görür; (2.3) her işe karışmak ister, (2.4) hiç bir tavra dökülmekten içtinap etmez. **337** (1) Bu kaide-i külliye netayicinden olarak Ali Bey de Mehpeyker'le ülfete başladıktan sonra meşagil-i masumanesinden hemen bütün bütün tecerrüt ile gerek hanesinin ve gerek kaleminin işlerine büyümüş de küçülmüş bir pîr-i cihandide gibi tabassur ve kâr-aşinalıkla çalışır ve (2) seyir günleri gönlünün her türlü helecan ve tesirini maşukasının hiram-i hatır-firibi önünde pamâl inidam ettikten sonra geceleri onun harika-i hayaliyle efkârını temin ederek ve gündüzleri feyz-i muhabbet ikmaline sahihan merdane bir gayret-i fevkalâde ile sâyeyler idi.

/ **338** Kendi hizmetinde ikbal ve istikbal gailelerinden vâreste iken rütbelere, maaşlar, itibarlar, haysiyetler ayağına gelmeye başladı. **339** Hayatını çiğergüşesinin beşâsetle bir tebessümüne müftekir ve dünyada büyüklüğü devletçe büyüklüğe münhasır addeden validesi beyi o kadar ferih ve mukdim bir hal ve hususuyle mebadi-i ikbalde gördükçe ömr-i hakikî ve ruh izafisi hükmünde olan zevci taze hayat bulmuş kadar meserretlere müstağrak olurdu.

340 (1) Ali Beyin Mehpeyker'le muamelât-i muhabbeti ise her mülâkatta biraz daha kızırmakta ve (2) lezaiz-i naz ü niyaz bazı kere ikisine de kendini kaybettirmek cihetiyle meclis-i ülfet sabahtan akşamlara kadar imtidat eylemekte idi. **341** (1) Kız daima safdilâne hiffetler, shevanî şivelerle beyi arzusuna meylettirmeye çalışır; (2) bey ise her zaman bu etvarı germi-i mahremiyet ve gurur ü ismet âsarından kıyas ederek ileride maşukasına temellük ümidini mümteneil'tahallûf hükmünde tutar idi.

342 Bir de Ali Bey evvelleri kalemindeki hulefa ile insanca görüşmek ve her muamelesinde hüsn-i terbiyesinin ilcaatına tevfik-i hareket etmekle

beraber hiç kimsenin daire-i mahremiyetine girmediği halde mebadi-i muhabbetten beri ahlâkında görülen inkılâbat cümlesinden olarak arada sırada ahval-i vicdaniyesinden bahisler açıp da gönlünün zehrini dökmek için bir hemraz aramak hevesine düşmüştü.

81 **343** Uzun uzadı vakitlerden, tecrübelerden sonra ül-/fet-i vicdaniyeye kalem arkadaşları arasında hem-sinni ve bir dereceye kadar hem-meşrebi olan Âtîf Beyi ihtiyar eyledi.

344 (1) İki delikanlı hemen daimî suretle beraber gezerler ve (2) iki günde bir kerre yekdiğerinin hanesinde buluşurlar idi. **345** Mamafih, Ali Bey, arkadaşından hiç bir sırrını saklamadığı ve macera-yi muhabbetine müteallik olan hikâyat ile gecelerce Âtîf Beyi uykusuz bıraktığı halde ona dahi Mehpeyker'i göstermek değil namını dahi bildirmede. **346** Bu kadar mahremiyet arasında öyle bir bigâne muameleye Ali Beyin gösterdiği sebep maşukasının zuumunca muhakkak olan ismeti olarak Âtîf Bey ise refikinin arzuy-i izdivacını bildiğinden bu hareketi pek tabîî, pek meşru addeyler idi.

347 Bir pazar sabahı iki dost gene bermutat birleştiler. **348** (1) (1.1) Esnay-i sohbette Âtîf Bey o gün Çamlıca'ya gitmek niyetinde bulunduğunu beyan ile diğlerinden müvafakat talep ettiyse de (1.2) Ali Bey maşukasıyla muvaadesi olduğundan bahisle beraber gidememekte mazeret eyledi. **349** Nihayet kendi hemen seyir yerine gitmek ve Âtîf Bey saat sekiz sularında azimetle orada birleşmek üzere karar verdiler.

350 (1) Ali Bey mev'id-i mülâkata vâsıl olmadan evvel Mehpeyker gelmiş ve (2) iptiday-i muhabbetten beri bezm-i şevkaşevk-i ülfetlerine sayesaz-i letafet olan çınarın altındaki çimenler üzerinde bir sath-i zümürdîn

82 üzerine oturtulmuş tasvir-i hayalî gibi hatırfirib-i âlem olacak bir / işve-i nazenin ile kurulmuştu. **351** (1) İki üftade iltikay-i cism ü ruh gibi birbirine sokularak yekvücadane musahabete başladılar ve (2) en evvel bir gün iki gecelik firkatlerinin tesirat ve tasavvuratını saatlarca yekdiğerine naklettikten sonra teşhirat-i muhabbete müteallik en âli-nazar hakîmleri hayran edecek birtakım bahislere giriştiler. **352** (1) Bu ülfette de bermutat Mehpeyker'in

meyelânı cisim gibi lezaiz-i süfliyyeye[] (2) Ali Beyin inzicabı ruh gibi evzak-i ulviyyeye ait idi.

353 (1) Bu âşıkane güftügâlar saat yedi buçuğa kadar devam ettikten sonra Ali Bey arkadaşına olan vaadini tahattür ederek kemal-i yeisle macerayı Mehpeyker'e hikâye eyledi ve (2) arkadaşının yanına gitmek için istizan etti.

354 Kız, beyin âdab-i ülfet netayicinden olan bu hareketini kendine olan meylinin tenakusuna hamleder yollu nazikâne biraz sitemler ederek ve itikadının hakikat-i hale muhalif olduğuna dair bin türlü teminat alarak beyin gitmesine muvafakat gösterdi. **355** Fakat çocuk arkadaşına olan ruz-i mülâkatının nısfını yâr canibinden bütün bütün dûr olarak geçirmeye dahi bir türlü gönlünü ikna edemediğinden arabada olsun ara sıra cemalini görmek için Mehpeyker'den çeşme önüne çıkmasına yürekler dayanamayacak bir suret-i hazin ile istirham eyledi.

356 Mehpeyker ise masumiyet-i vicdan netayicinden olarak sırf cüz'iyata masruf olan bu suzişli niyazları mütaaccibane tebessümlerle

83

geçştirerek be-/raber gidip de ağyara bir bahane-i güftügû vermemek için beyden yirmi beş dakika sonra arzu ettiği yere gelmeyi vaat eyledi.

357 Doğruca büyük Çamlıca'ya gelerek âdeti üzere çeşme başındaki çınarın altında bir iskemleye oturdu.

358 Arkadaşı ise daha oralarda görünmemiştir. **359** (1) Bulunduğu mevkide yanına bilmediği birkaç zat tesadüf ederek kendinden üç dört iskemle ötede de takriben kırk yaşında görünür ve simasında zekâvet ve sebat anlaşılır esmerce bir adam var idi ki (2) hikâyeler, lâtifeler, mazmunlar, nüktelerle meclis-i ülfeti bütün bütün idare eden o idi. **360** Bey ise zaten fetanet meftunlarından olduğundan berikinin kuvve-i natıkasını pek ziyade severek öyle etrafından hiç biriyle âşına olmadığı bir encümenin daire-i ünsiyetine dühul için bahane taharrisine başladı. **361** Hatta aralarında geçen muhavereleden münasebet düşürerek bir iki defa lakırdıya karıştı. **362** Bu hareket-i rindanesiyle hemen bütün bütün içlerine karışmak üzere iken hizalarında birkaç araba tevakkuf eyledi. **363** Berikiler kadınlara harfendazlık etmeye başladılar. **364** (1) Bey ise vakiâ muhabbetin kemal-i şiddetle

tarafdarlarından idi, fakat (2) bilmediği meslek-i bîdebanesinin bütün bütün aleyhinde olması hemcivarlarından bu muameleyi görünce haklarında olan teveccühü bayağı bir nefret-i hasmaneye tebeddül eyledi. **365** (1) Sözlerine karışmak değil (1.1) eğer arkadaşı ve maşukasıyla mev'id-i telâki orası

84 olmasaydı herifleri gözüyle göremeyecek bir / tarafa çekilip gitmesi mükerrer idi.

366 Kendi bir taraftan mukarenet-i na-cins ve bir taraftan intizar belâlarıyla bir ıstırab-i cangüdaz içinde iken Mehpeyker'in arabası karşıdan görünmeye başladı. **367** (1) Bey ise nazarı o tarafa isabet ettiği gibi gene dünyayı unuttu, (2) gözlerini arabaya dikti. **368** Seherin havay-i ruhperveriyle buhranından kurtulmak için afitabın doğmasına intizar eden hastalar gibi Mehpeyker'in vürudunu bekler idi.

369 (1) Araba çeşme civarına gelir gelmez kendisi daha maşukasına bir nigâh-i muhabbetle bakmaya vakit bulmaksızın yanındaki encümenin rabıtabend-i ülfeti olan mahut esmer zat hemen yerinden fırladı, (2) lâübaliyane bir tarz-i aşinaî ile arabaya yanaştı, temenna-yi visal yolunda gayet tabîi ve gayet ümitvârane birtakım sözler söyledi. **370** Mehpeyker ise hemen perdelerini kapayarak arabasını sür'atle bir başka tarafa sevkeyledi.

371 (1) (1.1) Ali Beyin bu temaşa ile //(1.1) damarlarında ne kadar kan var ise// bir berk-i seyyal kesilerek, her lemha-i basarda bir kerre vücudunun her tarafını yaka yaka dolaşırdı. **372** Vakıâ Mehpeyker'in iffetine çocukça bir itimad-i tam halinde bulunduğundan kalbine istirkap azabı müstevli olmadı. **373** (1) Fakat bir dolgunca vaktinde doya doya yüzüne bakmaya kıyamadığı mahbubesinin o kadar küstahane bir hakarete uğraması bütün bütün ihtiyarını elinden almış ve (2) hele kendi itikadınca Mehpeyker namzed-i vicdanı olmak

85 cihetiyle araya bir de namus meselesi karışmıştı. **374** Bu tesiratın / tazyikiyle ne yapacağını bütün bütün şaşırmış olduğu halde iskemleden kalkarak ve iki kolunu göğsüne kavuşturup ellerini koltuklarının altına koyarak cellâdane bir nigâh ile hasmını yukarıdan aşağıya süzer idi.

375 (1) Beriki zat ise Mehpeyker'in evzandan hiç fütür getirmeksizin arkadaşlarının yanına avdetle: (1.1) "(1.1.1) Nazenin bir mirasyediye çatmış olmak gerek. (1.1.2) Yüz vermiyor" yollu bezlegûluğa başlamak isteyince Ali Bey hemen sözünü keserek :

(1.2) "-(1.2.1) Garip şey! (1.2.2) İstanbul halkı eski leventlere rahmet okutuyor. (1.2.3) Şerlerinden kadınlar seyir yerine bile çıkamayacak" yollu söylenmeye başladı.

376 Fakat lakırdıyı söylerken sesinde gayet vahşîyane bir şiddet, nihayet derecede kalbe dokunacak bir tesir olduğundan berikiler bîhtiyar kendine doğru döndüler.

377 (1) (2) Mesut Efendi, (2.1) ki Mehpeyker'e taarruz eden esmer zattır, mukabeleye ve Ali Bey ise cevaba tasaddi ile birbiriyle :

(1.1) "-Garabet onda da değil. Yirmi yaşında bir adamın seyir yerlerinde muhtesipliğe kalkışmasındandır."

(1.2) "-(1.2.1) (1.2.1.1) Arabadaki kadın mahremlerinizden olaydı da (1.2.1.2) taarruz başka taraftan vuku bulaydı (1.2.2) memnun olur muydunuz?"

(1.3) "-Demek ki kız sizin akrabalarınızdan?"

(1.4) "-(1.4.1) Öyle olursa (1.4.2) ne lâzım gelir?"

86 (1.5) / "-(1.5.1) Simanızda necabet eseri görünüyor, (1.5.2) bizce teessüf etmek lâzım gelir."

(1.6) "-(1.6.1) Ne demek istiyorsunuz? (1.6.2) İtikadınızca o kadın namussuz mudur? "

(1.7) "-Mütehakkimane sorulan şeylere cevap vermeyi âdet etmedim." yollu bayağı mücadeleye yakın bir muhavere cereyan etmeye başladı.

378 (1) Atıf Bey o sırada hemen yanlarına gelmiş ve (2) fakat bunlar hiddet ve hararetle vürudünü görememiş idiler. **379** (1) Çocuk münazaanın bütün bütün alevlenmek üzere bulunduğunu görünce zaten akrabasından bulunan Mesut Efendiye yaklaşarak :

(1.1) “-Dayı ne yapıyorsun?” dedikten ve :

(1.2) “-(1.2.1) (1.2.1.1) Ne bileyim (1.2.1.2) ona sor! (1.2.2) (1.2.2.1) Bir arabaya lakırdı söyledik, (1.2.2.2) elinden gelse dilimizi kesecek “cevabını aldıktan sonra :

(1.3) “-(1.3.1) Ali Beyefendi terbiyeli bir zattır. (1.3.2) (1.3.2.1) Hani daima size vasfetmez mi idim, (1.3.2.2) kardeş gibi görüşürüz demez miydiniz?” yollu sözlerle itilâfa bir çare aramak istedi. **380** (1) Beri taraftan:

(1.1) “-(1.1.1) Maşallah! güzel dost intihap etmişsin. (1.1.2) (1.1.2.1) Eğer senin de her işine böyle karışır ise (1.1.2.2) ülfetinden müstefit olursun“ töhmetiyle mukabele görmekle def’aten dayısına söz geçirmekten meyas olunca hemen Ali Beyin yanına koşarak ve elinden tutarak :

(1.2) “-(1.2.1) Gel kardeşim! (1.2.2) Biz seninle konuşalım! (1.2.3) (1.2.3.1) Derdin ne ise (1.2.3.2) mahremine söyle!" dedi; (2) (2.1) beyi aldı, (2.2) dayısının bulunduğu encümeden uzak bir tarafa götür--/dü. **381** (1) Onlar gider ve (1) beriki takım birbiriyle fısıldaşarak arkalarından gülüşürleridi.

382 (1) Atıf Bey gerek yolda ve gerek oturdukları yerde birçok micaçgirane sözlerle yaltaklanarak refikinin heyecanını biraz teskin ettikten sonra :

(1.1) “- (1.1.1) (1.1.1.1) Ya a kardeş! Bir adam bir arabaya takılmış (1.1.1.2) bizim nemize lâzım da biz münazaa çıkarıyoruz. (1.1.2) (1.1.2.1) Ahlâk hocası mıyız yahut (1.1.2.2) zaptiye müfettişi miyiz? diyecek oldu. **383** (1) Ali Bey kemal-i tehevürle gene serapâ ateş kesilerek:

(1.1) “-(1.1.1) Nasıl bir arabaya takılmış! (1.1.2) Takıldığı o... onun arabasına söz attı. (1.1.3) (1.1.3.1) Hem kırk yıllık kapatmasıyla konuşur gibi hareketler etti de (1.1.3.2) biçare kızı oradan kaçırdı. (1.1.4) Şimdi anladın mı?” diyerek çocuğu, -güya şikâyet ettiği hareket andan sâdir olmuş gibi-, yüzüne bağırarak azarlamaya başladı. **384** (1) Atıf Bey ise refikini halisane sevdiği gibi biçarenin iddet-i iptilâsını dahi bildiğinden bu muamele-i hatırsikenaneyi mürüvvetmendane mazur tutarak mahzun mahzun :

(1.1) “-(1.1.1) Mesut öyle münasebetsizlik etmezdi. (1.1.2) (1.1.2.1) Hele sizi ve bahusus onunla ülfetinizi bilse (1.1.2.2) o tarafa gözünün ucuyle bakmazdı. “ deyince Ali Bey bir kat daha tehevürünü tezyit ederek dedi ki:

(1.2) “-(1.2.1) (1.2.1.1) Nasıl münasebetsizlik etmez, (1.2.1.2) (1.2.1.2.1) “Kızı namussuz mu bilirsiniz?” diye sordum. (1.2.2) Ona bile cevap vermek istemedi.”

88

385 Sözü'n nısf-ı ahiri ağzından çıkarken sesi titremeye ve gözlerinden ufak ufak birkaç damla yaş koparak kirpiklerinde dolaşmaya başladı.

386 (1) Atıf Bey arkadaşının bu derece teessüründen ve hususuyle bu teessüre akrabasından birinin sebep olmasından dolayı pek ziyade dağdur olduğu gibi aralarını telife dahi katiyen azmetmekle Ali Beye :

(1.1) “-(1.1.1) Allah aşkına bu kadar mahzun olma! (1.1.2) Ben şimdi gider sana sualinin cevabını getiririm” diyerek hemen yerinden fırladı ve (2) doğruca çeşme başına vürut ile Mesut Efendiyi bir tarafa çekerek aralarından şöyle bir mübahase cereyan eyledi:

“-**387** Dayıcığım!.. Niçin Ali Beye öyle bir muamele ettin? **388** (1) (1.1) O size sert bir şey söylediye (1.2) affetmeliydiniz. **389** Halini görmediniz mi? **390** Aklı başında değil. **391** Yanına gittiğiniz arabadaki kızı seviyor.”

“-**392** (1) (1.1) Seviyorsa (1.2) ne yapalım? **393** Dünyada ondan başka adam sevmiş kimse yok mu? **394** (1) (1.2) Seviyormuş diye //(1.1) yüzüne kim bakarsa// gözünü mü çıkaracak?”

“-**395** Öyle değil! ay efendiciğim! **396** Hayatından ziyade seviyor. **397** (1) (1.1) İnsan saadet-i halini nasıl severse (1.2) öyle seviyor. **398** İmkânını bulduğu gibi alacak...”

“-**399** Alacak mı? **400** Ne kadar namusunu vikaye eder delikanlı imiş!”

“-**401** Namusunun yoluna can verir.”

“-**402** (1) (1.1) Öyle ise (1.2) bu çocuk delidir zâhir!”

“-**403** Niçin? []“

“-404 Nasıl niçin? [] 405 Geveze hiç insan içine karışma-/mı? 406 Hiç kadın arkasında gezmemiş mi? 407 Bu kadının halini hiç kimseden sormamış mı? 408 Nasıl birdenbire almaya kalkışmış?”

“-409 Niçin almak istemesin? 410 (1) (1.1) Sorsa idi (1.2) ne öğrenirdi?”

“- 411 O sevgili nişanlısının yarı İstanbul halkından artakalma bir fahişe olduğunu öğrenirdi.”

412 (1) Muhavere ilerledikçe Atıf Beyin hayreti de ilerlediği gibi Mesut Efendinin bahse verdiği hatime bütün bütün zihnine veleh getirdiğinden şaşkın şaşkın :

(1.1) “-Şimdi nasıl edelim?” demekten başka söz bulamaz olmuş idi.

413 Fakat Mesut Efendi cemiyet-i medeniyenin her köşesine sokularak bin türlü vukuat içinde vakit geçirdiği cihetle ağraz-i insaniye ve emraz-i nefsanıyece pek çok tecaribe malik olduğu gibi tab’an eşrara bir şiddet-i adavetle beraber mazlûm ve hususuyle muğfel olanları velev kendi marziyelerine mugayir olsun düştükleri belâdan kurtarmak merakına müptelâ idi. 414 (1) Binaenaleyh Atıf Beyi uzun uzadı istintaklara çekerek erfikının zekâ ve marifet ve terbiye ve haysiyetini ve biraz zaman evvele gelinceye kadar kadın arkasından gezmek şöyle dursun, tatil günleri seyir yerlerine bile çıkmamak âdetini etrafiyle tahkik ettikten sonra :

(1.1) “-Ne yapacağımızı ben bilirim” diyerek ve Atıf Beyi önüne katarak doğru Ali Beyin yanına azimet eyledi.

/ 415 Ali Bey refikinin - güzergâh-i âmaline tesadüf etmiş bir belây-i siyah hükmünde gördüğü- mahut adamla beraber geldiğini görünce kalbinde olan cerihalar def’aten tazelenerek arzu ettiği gibi bir mücadele ile teskin-i hararete hazırlanmakta idi. 416 (1) Fakat Mesut Efendi hal-aşinalığı cihetle beyin yanına gelir gelmez söz söylemesine meydan bırakmaksızın: (1.1) "Beyefendi affedersiniz gerek sizi, gerek halinizi bilmeyerek bir kusur etmişim" mazeretiyle bed’ etmekle Ali Beyi terbiyesi cihetiyle kendisini hüsn-i kabule mecbur eyledikten sonra :

(1.2) “-(1.2.1) (1.2.1.1) Teessüf ederim ki (1.2.1.2) bir kusurum için mazerethâh olmaya geldim. (1.2.2) Fakat şimdi evvelkinden daha büyük bir kusur edeceğim. (1.2.3) (1.2.3.1) Onu da hüsn-i niyyetime bağışlarsınız zannederim” mukaddemesiyle Ali Bey tarafından :

(1.3) “-Ne gibi []?” sualine mazhar olduktan sonra :

(1.4) “-(1.4.1) (1.4.1.1) Şimdi Atıf biraderinizden işittim, (1.4.1.2) demin arabasına yaklaştığım kârıyı severmişsiniz. (1.4.2) (1.4.2.1) Ayıp değil, (1.4.2.2) gençlikte böyle şeyler herkesin başına gelir. (1.4.3) (1.4.3.1) Şu kadar var ki (1.4.3.2) halisane severmişsiniz. (1.4.4) Hatta başka başka niyetleriniz de var imiş” deyince Ali Bey ifsai-i esrarda gösterdiği kayıtsızlıktan dolayı Atıf Beyi bir nazar-i tahkir ile süzdükten sonra Mesut Efendiye mütehevvirane:

(1.5) “-Sizin ne vazifeniz!” dedi ve (2) (2.1) lakırdısında devam ile tasmin ettiği mücadeleye bir girizgâh bulmak istedi ise de (2.2) Mesut Efendi gene sür’atli davranarak:

91

(2.2.1) “-(2.2.1.1) İhsan buyurunuz! (2.2.1.2) İnsan olana insanca davranmak herkesin vazifesidir. (2.2.1.3) (2.2.1.3.1) Onunla istediğiniz kadar eğlenebilirsiniz, (2.2.1.3.2) kimse bir şey demez. (2.2.1.4) (2.2.1.4.1) Fakat başka tasavvurda bulunmayınız ki (2.2.1.4.2) namusunuza yazıktır. (2.2.1.5) (2.2.1.5.1) Telâş etmeyiniz, (2.2.1.5.2) (2.2.1.5.2.1) lakırdımı bitireyim de (2.2.1.5.2.2) (2.2.1.5.2.2.1) (2.2.1.5.2.2.1.1) ne söyleyecekseniz, (2.2.1.5.2.2.2) (2.2.1.5.2.2.2.1) ne türlü hareket edecek iseniz //(2.2.1.5.2.2.1.2) söylersiniz//, (2.2.5.1.2.2.2.2) yaparsınız. (2.2.1.6) O kadının ismine (2.2.1.6.1) Mehpeyker derler, değil mi? (2.2.1.7) Hani şu ufak körfezin kenarındaki pembe yalıda oturur. (2.2.1.8) (2.2.1.8.1) İstanbul eğlenceleriyle melûf olanlardan kimi bilerseniz (2.2.1.8.2) sorunuz. (2.2.1.9) (2.2.1.9.1) İşte Atıf burada duruyor, (2.2.1.9.2) (2.2.1.9.2.1) emniyetiniz var ise (2.2.1.9.2.2) size halini o da tarif edebilir. (2.2.1.10) (2.2.1.10.1) Mehpeyker o derece meşhure bir fahişedir ki (2.2.10.2) memleketin içinde kendiyile hemmeçlis olmadık belki sizden başka bir delikanlı yoktur” dediğini müteakip Atıf Bey de :

(2.2.2) “-(2.2.2.1) Vah kardeşçigim vah! (2.2.2.2) Bu kadar zamandır çektiğin belâlar onun için mi idi? (2.2.2.3) (2.2.2.3.1) Ne vakit istersen (2.2.2.3.2) iki altın sarfedivermekle emeline nail olursun” sözleriyle dayısının kavlini teyit eyledi.

417 Ali Bey ise arkadaşının her ne için olursa olsun yalan söylemekten fevkalgayeye içtinap edegeldiğini bin tecrübe ile bildiğinden Mesut Beyin sıhhat-i ifadâtı hakkında gönlünü iştihaba fevkalgayeye icbar etmekle beraber bir türlü muktedir olamayarak Mehpeyker’in iffetsizliğine bir iki dakika zarfında katiyen hükmeyleti. 418 (1) Dehşet ve ciddîyette mevt-i haiden nişan olan bu hakikatin tazyikiyle kuvasına bir inhilâl-i küllî tari olmak

92 derecesine gelmişken şematetin bir nev-i diğeri olan tesirsiz nasihat / dinlemek korkusundan merdane bir himmetle hissiyat-i kalbiyyesini gene kalbinde hapsetti ve (2) gayet barit bir kayıtsızlıkla kendinin kıza iptilâsı ismet tevehhümüyle hasıl olmuş gaflet olduğundan ve zannının sakameti tebeyyün edince bittabi meylinin dahi hiç hükmü kalmadığından bahisler açarak ve bir çeyrek kadar ülfeti bu dairede tuttuktan sonra afakî sohbetlere nakl-i makal ederek sür’atle def-i meclise muvaffak olabildi.

419 Mahcubiyet korkusuyla riyakârlığa tenezzül insan için ne kadar nakısadır! 420 Ya hele bir yalanı tertip edip de muhatabını iknaa meder olmak parlak safsatalar, tesirli sözler taharrisine çalışa çalışa kendi yalanına bazı kerre kendi dahi inanacak dereceye gelmek ne ağrep gaflettir!

421 (1) Vakiâ bu hal inanılmayacak derecelerde ağrap görünür, (2) (2.1) fakat herkes nefesine müracaat ederse (2.2) o tasdiki müşkil görünen gaflet inkârı nakâbil bir hakikat olduğunu itirafa mecbur olur. 422 (1) İşte Ali Bey de halini en mahrem görüştüğü bir arkadaşından hicaben ve o güne kadar hiç görmediği bir adama karşı nahveten setretmek için tertip ettiği kazayay-i kâzibenin suret-i müssirde tebliğine medar olmak için vicdanını o derece hakikatin hilâfına çevirmiş idi ki (2) mugalâatlarının mehareti ve muhatabatının harareti sayesinde Mehpeyker’e olan muhabbetinin zevaline kendi bile inanmış idi.

93

/ 423 (1) Hususuyle -(1.1)^{ara} Mesut Efendiden ayrılmış ise de- Atıf Bey akşama kadar yanında bulunduğundan ve halbuki onun da zeval-i muhabbete tamamiyle kani olması mültezem bulunduğundan Ali Bey çeyrek başına iddiasını müeyyit bir delil-i diğer tedarikine nefsinde mecburiyet görür ve bu suretle fikir ve lisanı evvelki sözünün teşrihi yolunda melekesini arttırdıkça beyin Mehpeyker'den geçiverdiğine itimadı da ziyadeleşirdi.

/ Yer yer açıldı hane-i tende çerağ-i ye's

Etti kaza derun-i dili dağ dağ-ı ye's

424 Akşam üzeri iki arkadaş birbirinden ayrılarak Atıf Bey Mesut Efendi ile birleşti. **425** Ali Bey yalnızca hanesine azimet eyledi.

426 Yolda giderken Ali Bey metaib-i efkâr ve tereddüd-i vicdan ile güya vücudu havass-i bâtından bütün bütün hâli imiş gibi baygınlığa yakın bir dalgınlık halinde yürürdü.

427 Atıf Bey ise muvane-i nisvana nail olmakla beraber öyle şiddetli bir alâka geçirmedüğinden ve Ali Beyin azminde şiddet-i sebatını bildiğinden Mehpeyker'den bütün bütün inkitâna katiyen emin idi. **428** (1) Mesut Efendi (1.1) "(1.1.1) Muhabbet defaten hâsıl olabilir, (1.1.2) fakat def'aten zail olamaz" sözünü def'atle tekrar ederek Atıf Beye itminansızlığını göstermekten hâli olamazdı.

429 (1) (1.1) Ali Bey hanesine avdetinde en evvel çehresindeki melâl âsarından dolayı validesi tarafından müşfikane ve endişekârane birtakım suallere uğramış ise de (1.2) seyir münasebetiyle yorgunluğundan bahsederek hakikate şebîh olan bu düruğ ile o meraklardan pek çabuk yakasını kur/-tardı ve (2) istirahat bahanesiyle saat üçe varmadan odasına çekildi.

430 Gece bir fikr-i sevdazede gibi hem mağmum hem zulmanî idi. **431** (1) Yıldızlar - zalâm-i şübühat arasına düşen barika-i hakikat gibi - parça parça bulutlar arasından gâh görünür, gâh (2) görünmezdi. **432** Karanlık içinde ve seçilir seçilmez derecelerde görünmekte olan ağaçların şekli-i dehşetnümünuna bakıldıkça bahçe birtakım hayalât-i haile ile dolmuş zannolunurdu. **433** Göz önünde bir şekli-i garip ile tecessüm eden zulmet nur-i nazara mâni olmakta İstanbul ufkunu ihata eden kara dağları, lâciverdî dalgaları andırırdı.

434 Akşamdan sonra bir illet tabîî tezayüt eder. **435** (1) Sevda ise devası gayet müşkül illet olarak Ali Beyin sevdası meyusiyet beliyesiyle bir kat daha kuvvet bulmuş ve (2) ye'si de daha yeni başlamak cihetiyle en ziyade tesirini gösterecek bir zamana tesadüf etmiş idi. **436** İşte bu iki kuvve-

i galibeye bir de tenhalığın vahşeti munzam olunca çocuğun tabîi vücuduna bir ağırlık, kanına bir durgunluk, kalbine bir kasvet, nefesine bir darlık, kendini toplamak için ettiği ikdamata bir imkânsızlık çöktü. **437** Güya ki zulmet-abâd-i âlemin her tarafını kâbuslar kaplayarak muttasıl üzerine hücum eder dururlar idi. **438** Mehpeyker'in hayali ise melek kıyafetine girmiş bir şeytan gibi vicdanına tasallûtta bir zaman hâli kalmadı.

96

/ **439** Biçare Çamlıca'daki sükûnetinin iadesini birkaç senelik ömrünü feda edebilecek kadar hahişle arzu ederdi.

440 Heyhat!.. Kendini teskin etmek şöyle dursun temanna-yi sükûnet gailisi dahi kalbinin heyecanına bir kat daha şiddet vermekten başka bir tesir hâsıl edemedi. **441** (1) Hissiyatının teşrihiyle uğraşa uğraşa tamamıyla yakîn hâsıl eyledi ki (2) yüreğindeki ceriha-i muhabbet öyle fikrini tahvil azminde ısrar ile tedavi kabul edemeyecek derecelerde derin açılmış! **442** Mehpeyker'in muhabbete değil bir nigâh-i şefkate bile lâayk olmadığı indinde tahakkuk etmiş iken gene her halini affedecek ve yoluna canını ve belki namusunu feda etmekten çekinmeyecek kadar seviyor!..

443 (1) (1.1) Dünyada kendi haline muvafık gelebilecek ne kadar vahşî tasavvurlar, ne kadar kara hulyalar var ise (2) hepsine imale-i efkâr etmekten kendini almadı:

444 (1) Gâh iffetsizliği ile beraber kendiyle ülfet hâsıl etmeye cesaret eylediği ve bahusus visalini kendi için muhafaza etmediği için Mehpeyker'i, gâh hayalinde tekvin ettiği yeni bahtiyarlığı iğtisap eylediklerinden dolayı kızla hembezm olanları, gâh Mehpeykersiz hayatta bir lezzet tasavvur edememek cihetiyle nefsini idam etmeyi kurar ve (2) tasavvurlarının kimini imkânsız, kimini faydasız gördüğünden zihninde hiç bir şeye karar veremezdi.

97

445 (1) (1.1) Beynine, sinir-/lerine, kalbine, kanına ârız olan ıstıraptan dolayı vücudu gâh buz gibi kesilir, (1.2) tiril tiril titrer; (2) (2.1) gâh ateşler içinde kalır, (2.2) baştan ayağa terler dökerdi. **446** (1) İmate-i zaman için biraz uykuya yatınca dalar dalmaz bin türlü korkulu rüyalar içinde kalarak kemal-i

dehşetle uyanır ve (2) uyanınca uykudaki mer'iyat-i hailesi hayalât şekline temassül ederek karşısına dikilmiş gibi görünürdü.

447 (1) Kendi sevdaya bir hayli zamandan beri alışmış ve (2) alâmında dahi bir türlü lezzet bulmaya başlamış idi. 448 Fakat ye's-i istirkap hiç alışmadığı infialâtın olarak bunlarda lezzet alacak bir cihet dahi göremediğinden o iki hiss-i elîm ile itilâfa bir türlü imkân tasavvur edemezdi.

449 Bu beliyat-i takatgüdaz yalnız o geceye münhasır kalmadı. 450 (1) (1.1) Odasına ne vakit çekilse (1.2) tasavvurat-i vahşîyane ve infilât-i dilşikâfânesi bir tavr-i diğerde ve mamafih daha şiddetli bir halde teceddüt ederdi .

451 (1) (1.2) Efkâr ve âmalinde bu suretle zuhûr eden tegayyür-i küllî kendini ifrat-i ıstırap mümteziç bir tereddüd-i seri'-ül-inkilâp ve içinde bırakmakla ilel-i ruhaniyesinin âsarı siymasına in'ikâs ederek gecelerce imtidat eden uykusuzluğun bahşettiği zaif ve sükûn dahi o reng-i haili bir kat daha soldurduğundan ve ekseri zamanları hatta göz kapaklarını bile

98

oynatamayacak derecelerde bir beht / içinde geçtiğinden //(1.1) kıyafetine bakılsa// kıyam halinde kalmış bir meyyit zannolunurdu.

452 (1) Mamafih validesini meraka düşürmemek ve refikının yanında zaaf-i kalb ile itham olunmamak için yemeğe oturdukça ve kalemde buldukça elinden geldiği mertebe şetaret göstermeye çalışır ve (2) bir masume kadın ile ta'mik-i nazar iktidarından berî bir delikanlıyı iğfal edebilecek kadar olsun teessüratının ihfasına muvaffak olabilirdi.

453 O sıralarda en büyük arzusu mümkün oldukça Atıf Beyden ayrılmamak idi. 454 Çünkü onun yanında buldukça o kadar iddetli bir elemi ketm için zihnin nihayet derecede işgale mecbur olduğundan kendine hiraş-i can olan hayalât-i faciayı arasına unuttur gibi olurdu.

455 (1) Bu hirman-i azîm arasında bir ümit kalmıştı ki (2) o da Mehpeyker'i görmek ve bir niza-i şedit ile aralarındaki muvaneseyi kat'etmek idi. 456 (1) Biçare zihninde bir kıyas-i mukassim yaparak der idi ki: (1.1) “(1.1.1) Eğer kız halini inkâr ederse yalancılığından, (1.1.2) ikrar ederse

edepsizliğinden gönlümde hâsıl olacak nefret tabiatıyla meylimi izaleye kâfidir.” 457 Kalbine sarılan yılan öyle hiddetle, nefretle def’i kabil belâlardan olmadığını nereden idrak eylesin? 458 Yalnız ömrünün hadimüllezzâtı

- 99 hükmünde olan hakikat-i haileyi bir pazar günü keşfeylediği / cihetle Mehpeyker’i görmek için cumayı beklemeye muhtaç olduğundan ve halbuki eyyam-i felâketinin her saati evkat-i cehennem gibi seneler kadar imtidat eylediğinden dolayı kendini fevkalgaye bedbaht addederdi.

100 / Tahammül eylemez zor-i hevaya perde-i ismet

Giribançaki-i gül dest-i bîdad-i sabadandır

459 (1) (1.1) Vaktaki cuma geldi, Ali Bey bir mev'id-i visale gider derecelerde telâş ve inhimak ile ta sabah ezanı okunmadan yatağından fırlayarak Mehpeyker'den merkez-i mülâkatı olan kûşe-i tenhaîye azimet eyledi.

460 (1) İntizarı o derece şiddette idi ki (2) zaman uzadıkça bayağı orada bu belâya tahammül etmekten geçirdiği leyal-i hevl içinde bulunmayı ehven görürdü. **461** Kız ise şeytanat-i fitriyesi iktizasınca Mesut Efendi ile geçen maceradan beyin elbette hakikate vâkıf olacağını ve o halde dahi mutlaka kendiyile bir belâ çıkarmaya kalkışacağını aynıyle keşfelediği gibi bu harekete karşı iktiza eden tedabirini dahi hazırlamıştı.

462 Kendini mukteza-yi hal mevki-i niyaza sevkettiği cihetle o tedbirler cümlesinden olarak beye bir cemile göstermek üzere Çamlıca'ya gelmek için mutat olan vakitlerden yarım saat evel yalıdan çıkmış idi. **463** Ali Bey kemal-i meyusiyetle saata bakmakta ve zannınca daha Mehpeyker'in vürüdüne kırk

101 dakikaya / yakın zaman kaldığı için nefsince tahammülü kabil olamayacak derecelerde mustarip olmakta iken öteden hilaf-i memul Mehpeyker'in arabası görünmeye başladı.

464 (1) (1.1) Araba tâ yanına gelinceye kadar Ali Bey kıza söylemek için mülzim mukaddemeler, müessir ta'zirler tedarikiyle meşgul olarak zihni ise seyale-i berkiye sür'atiyle cevelân halinde bulunduğundan bir kaç dakika zarfında bin türlü girizgâhlar hazırladı, (1.2) bin türlü itaplar buldu; (2) (2.1) (2.1.1) kimini beğenmedi, tâdil etti, (2.2) kimini daha teşdit etmek istedi; (3) nihayet hepsini birbirine mezcederek cümlesinden alelâcele bir hulâsa çıkarmaya muktedir olabildi. **465** O sırada Mehpeyker de arabadan inerek yanına doğru gelmeye başladı.

466 (1) Kızın cümle-i tedabirinden biri de tezeyyün olduğundan yapma beyaz goncelerle işlenmiş bir beyaz tel entari (anteri) giyinmiş, (2) başının ön tarafına iki yıldız iğne ile saç bağına tiffilli bir beyaz karanfil, boynuna ortası

elmaslı bir kaç dizi inciden yapılmış bir zarif gerdanlık takınmış; (3) başındaki gazi arkasındaki feraceyi, ellerindeki eldiveni, ayaklarındaki potini hep entarisinin renginde intihap ederek bir nûsn-i mücessem gibi yukarıdan aşağı beyazlara gark olmuş ve (4) çehresi ise hâsıl edeceği galebeye itminanın

102 meserretiyle gayet parlak, gayet tatlı bir renk bağlamıştı. / 467 (1) Bir halde ki (2) siyma ve endamı bir subh-i safa-yi nevbahar içinde henüz şafaktan kurtulamayan afitabı andırırdı.

468 (1) Ali Bey kızın cemalini görür görmez bütün bütün, kalbinde birbirini imha ile uğraşan sevda ve tehevürün, keşakeş-i ıstırabına tutularak mükâmele zamanı gelince mukaddema tertip ettiği sözlerin bir harfini tahattur etmek şöyle dursun:

(1.1) “-Sizden memul etmezdim” itab-i masumanesinden başka söyleyecek bir söz bulmaya muktedir olmadı.

469 (1) Mehpeyker öyle mütecahilâne sualler veyahut yalancı nümayişlerle beyin remad-i sukûnet altında mestur olan ateş-i tehevürünü alevlendirmeye kalkışacak sadedillerden olmadığı için gayet lâübali, nihayet derecede sadakatnûma bir tarz ile söze başlayarak dedi ki :

(1.1) “-(1.1.1) Esrarımı öğrendiniz beyim değil mi? (1.1.2) Zararı yok. (1.1.3) (1.1.3.1) O ne zaman olsa (1.1.3.2) ortaya çıkacak idi. (1.1.4) Galiba benden memul etmediğiniz şey halimi size söylemeye cesaretsizliğim oluyor. (1.1.5) (1.1.5.1) Kalbinize müracaat buyurun, (1.1.5.2) o kadar nefret verecek, o kadar utanılacak bir sırrı kendi lisanıyla söylemeye insan nasıl muktedir olabilir? (1.1.6) (1.1.6.1) Madem ki başka taraftan işittiniz, (1.1.6.2) şimdi ben de söyleyeyim. (1.1.7) (1.1.7.1) Evet, beyim, hakkımda ne söyledilerse (1.1.7.1) belki azdır. (1.1.8) (1.1.8.1) Gayet terbiyesiz bir evde doğdum; (1.1.8.2) orada büyüdüm. (1.1.9) Daha yaşıım on üçe varmadan akrabam benim namusumu satarak zenginlenmeye kalkıştılar.

103 (1.1.10) O yaşta bir çocuk (1.1.10.1) iffet nedir? (1.1.10.2) insanlık ne tür-/-lüdür? (1.1.10.3) adam kendini nasıl muhafazaya muktedir olur? nereden bilecek. (1.1.11) (1.1.11.1) Adam bir kerre de o yola girince kum deryasına düşmüş gibi çabaladıkça batıyor, (1.1.11.2) gittikçe gidiyor.

(1.1.12) (1.1.12.1) Felek sevketti, (1.1.12.2) ben de daima ilerledim. (1.1.13) Dünyada yapmadığım şey pek az kaldı. (1.1.14) Tâ sizi gördüğüm güne gelinceye kadar indimde yaşamak, seyir yerlerinde gezmekten, eğlence meclislerinde bulunmadan ibaret idi. (1.1.15) Dünyada muhabbet dedikleri şeyin hatta vücuduna kail olmazdım. (1.1.16) (1.1.16.1) (1.1.16.1.1) Bildiklerimden Atike adında yaşlıca bir kadın var idi, (1.1.16.1.2) daima: (1.1.16.1.2.1) “(1.1.16.1.2.1.1) Kız biz de severiz, (1.1.16.1.2.1.2) hem bizim muhabbetimiz ehl-i ırz hanımların sevdasından bin kat beter olur” der idi de (1.1.16.2) ben gülerdim. (1.1.17) Meğer lakırdısı ne doğru imiş! (1.1.18) Sizi bir kerre gördüm. (1.1.19) Gönlümde başka bir hal hisseder oldum. (1.1.20) Toprak üstündeki çiyler güneşi görünce havaya münkalip olduğu gibi benim de yüzünüze bir kerre nazar etmekle bütün bütün gönlüm yükselmeye başladı. (1.1.21) (1.1.21.1) Arkama bakmak istedim, (1.1.21.2) geçmiş zamanlarımın ahvalinden iğrendim. (1.1.22) Elimden tutup da beni düştüğüm mezbeleden kurtarmaya muktedir dünyada bir sizi tasavvur ettim. (1.1.23) İlk gördüğüm işaretinize (1.1.23.1) “Tenhada görüşelim” yollu ettiğim mukabele //(1.1.23^{ara}) nasıl isterseniz yemin ederim ki// (1.1.23.2) (1.1.23.2.1) ne satış idi, (1.1.23.2.2) ne de nazlanmak idi. (1.1.24) Yalnız benim kadar fena şöhret kazanmış bir kadına iltifatınızı öteki beriki görür de ortaya haysiyetinize dokunacak bir lakırdı çıkar korkusundan ileri gelmiş bir ihtiyat idi. (1.1.25) (1.1.25.1) O akşam buradan ayrıldım, (1.1.25.2) cumartesi gecesi de, pazar gecesi de sabahlara kadar uyku uyuyamadım.

104

(1.1.26) Halimi gözümün önüne aldım. (1.1.27) Ne yüzle teveccü/-hünüzü ümit edebileceğimi düşündüm. (1.1.28) (1.1.28.1) Zihnime gelen bin türlü evham arasında yalnız bir şeye itimadım var idi; (1.1.28.2) kendi kendime derdim ki: (1.1.28.2.1) “(1.1.28.2.1.1) (1.1.28.2.1.1.1) Benim mevkiime düşmüş bir kadına bir delikanlı muhabbet edemezse (1.1.28.2.1.1.2) eğlenmek için meyl gösterir a. (1.1.28.2.) (1.1.28.2.1) (1.1.28.2.1.1) Eğer talihim yâr olur da (1.1.28.2.1.2) beyden öyle bir muamele görebilsem (1.1.28.2.2) kendisiyçin evindeki cariyeden çok aşağı, kapısındaki köpeklerden biraz daha yukarı bir sadık hizmetkârı olurum. (1.1.28.2.3) Benimle görüşmeye arzusu devam ettikçe sayesinde gerçekten

yaşarım. (1.1.28.2.4) (1.1.28.2.4.1) Benden soğuduktan sonra tabîî hasretle can verir, (1.1.28.4.2) dünyanın meşakkatinden kurtulurum.” (1.1.29) Burada en evvel görüştüğümüz pazar günü bu hallerin cümlesini size iyma ile anlattım.

(1.1.30) (1.1.30.1) Meşrebiniz âlf... (1.1.3.0.2) benimle başka yolda ülfet etmek istediniz. (1.1.31) Birkaç günler dünyada iken cennette gibi yaşadım. (1.1.32) Eyvah!.. O tatlı muhabbetler, o ruh gibi ülfetler beni de (1.1.32.1) kendiniz gibi zannetmenize muhtaç idi. (1.1.33) Şimdi o zan değişti. (1.1.34) Benim için de o birkaç günün zevk-i hayaliyle yaşamaktan başka çare kalmadı. (1.1.35) Sözlerime itimat ediniz. (1.1.36) Mizacınız ne kadar tahir olduğunu bilirim. (1.1.37) Bundan sonra yüzüme bile bakmayacağınıza tamamıyla eminim. (1.1.38) Tek siz rahat olun! (1.1.39) (1.1.39.1) Tek siz haysiyetinizi muhafaza edin de (1.1.39.2) yolunuza bir Mehpeyker feda olmakla dünyanın altı üstüne gelmez ya!”

470 (1) Habise hissiyat ve vukuat-i sahihasının en müessirlerini bir yere toplayarak ve rapt için aralarına kemal-i meharetle birtakım yalanlar

105 serpiştirdikten sonra neticede sıdık-i müddeası-/-na delil olmak bahanesiyle bir iftirak-i ebedî temayülü göstererek tertip ettiği muhatabat-i iknaiyeyi mukteza-yi hale ve beyin kabiliyet-i vicdanına göre o derece müessir düşürdü ki (2) biçare delikanlı kızın lakırdısı devam ettikçe nefretten şefkate, şefkatten tereddüde intikal ile nihayet tesir-i sevda kâffe-i hissiyatına galebe etmekle müncezibane ve mükremane bir tavır ile kızın eline sarılarak :

(2.1) “(2.1.1) Yüzüne bakmaya mı tenezzül etmeyeceğim? (2.1.2) Senden geçmeye bir türlü karar veremiyorum. (2.1.3) (2.1.3.1) Karar versem de (2.1.3.2) yapamayacağım. (2.1.4) Mazi ne halde olursa olsun şimdi mezar-i ademe gitti. (2.1.5) İlerisini düşünelim. (2.1.6) (2.1.6.1) Amma sana gönlümün istediği gibi malik olamayacakmışım. (2.1.6.2) Senin düşündüğün yolda malik olurum a. (2.1.7) Yalnız...yalnız bana mahsus olacağına söz verir misin?” kavliyle Mehpeyker’in tasavvurundaki imkân-i husulü gösterince kız istihsaline başladığı muzafferiyeti bir darbe-i ahîre ile ikmal için hiffet-i lâübaliyanesinden bir masumiyet-i elîmeye dökülerek Ali Beyin ifadatına:

(2.2) “(2.2.1) Beyim, sakın! (2.2.2) Allah aşkına sakın! (2.2.3) Belki haysiyetine dokunur. (2.2.4) (2.2.4.1) Bak orasını düşünmüyorsunuz da (2.2.4.2) size mahsus olacağıma söz istiyorsunuz. (2.2.5) (2.2.5.1) Demin de söylemiştim, (2.2.5.2) tabiatım sizi gördüğüm dakikada bütün bütün değişti! (2.2.6) (2.2.6.1) Tahkik ediniz -(2.2.6.1^{ara}) (2.2.6.1^{ara}.1) ismim bilinmez bir kadın değilim ki (2.2.3.6.1^{ara}.2) öğrenmekte güçlük olsun- (2.2.6.2) (2.2.6.2.1) (2.2.6.2.1.1) eğer işaretinizi aldıktan sonra yüzümü bir erkeğe gösterdimse,(2.2.6.2.1.2) hatta tatil günleri buraya geldiğim zaman-/-lardan başka- bir kerre sokağa çıktımsa (2.2.6.2.2) beni öldürün. (2.2.7) Vallahi kailim. (2.2.8) Bu kadar zamandır hayalinizle kanaat etmiş iken visalinize nail olduktan sonra mı başkasını arayacağım. (2.2.9) (2.2.9.1) Fakat siz yine sakınınız! (2.2.9.2) Haysiyetinizi düşününüz” sözüyle mukabele eyledi.

106

471 (1) Hakikat-i halde dahi beyi görelî ne kimse ile görüşmüş, ne de (2) Çamlıca’dan başka bir yere çıkmış idi. 472 (1) Ali Bey ise mebadî-i iptilâsından ve bhusus Atıf Bey ile ülfetini ziyadeleştirdikten sonra gezmeyi kendine eğlence edindiğinden tahsilini gecelere, vazifesiyle uğraşmayı kalem zamanlarına hasır ile sabahleyin kalkıp da evine müteallik olan işlerini tesviye edince hemen sokağa çıkarak Beyoğlu gibi, Çarşı (çarşu) içi gibi câ-yi içtima olan mahalleri dolaşır ve (2) (2.1) (2.1.1) her nereye giderse (2.1.2) gözlerini bir dakika etraftan ayırmaksızın Mehpeyker’i taharri eder; (2.2) bulamazdı. 473 Bu cihetle kızın beyan ettiği hakikat beyin tecrübesine muvafik düştüğü için ihtisas-i emelce gönlünde bir itminan hâsıl oldu. 474 Mehpeyker’in tekrar ettiği muhafaza-i haysiyet bahsi ise zaten sademe-i muhabbete galebe edebilecek manialardan olmadığı gibi onun ağzında dolaştıkça tabiatıyla kuvvetini kaybede ede içtinap değil bilâkis inhimaki davet eder güftgû-yi naz ü niyaz idadına karışmış idi.

107

/ 475 (1) Binaenaleyh Ali Bey iki dakika olsun mülâhaza ve tereddüde hacet göstermeksizin:

(1.1) “(1.1.1) Muhabbet dünyada yalnız benim haysiyetime mi dokunacak? (1.1.2) (1.1.2.1) Akranımdan tayip edecek kim ise (1.1.2.2) iptida kendini ıslaha çalışsın... (1.1.3) Mutlak görüşeceğim. (1.1.4) Ne olmak

ihtimali var!” sözleriyle bütün bütün Mehpeyker’in arzu-yi samimiyesine arz-i teslimiyet eyledi.

476 (1) Mehpeyker bu sözler üzerine taklitten taklide intikalde muhayyir-i ukul olan sürat-i fevkalâdesiyle yine saffet-i sadedilâneyi ele alarak kendi arzusundan ziyade beyin emrine itba eder gibi bir:

(1.1) “-İrade sizin!” dedi.

477 (1) Fakat söylerken o kadar çok cezbeli bir nigâh eyledi ki (2) çocuğun bütün bütün iktidarı elinden giderek kemal-i inhimak ile :

(2.1) “-(2.1.1) Bugünden tezi yok []. (2.1.2) Şimdi []...” demeye ve “(2.1.3) Şimdi...” sözün dakika bedakika tekrar etmeye başladı.

478 (1) Kız ise maksadını ümit etmediği mertebelerde bir sürat-i fevkalâde ile istihsal edince kendi mahsusatından olan şetaretle birtakım latîfelere dökülerek:

(1.1) “(1.1.1) Aman iki gözüm! (1.1.1.1) İhsan buyurunuz, (1.1.1.2) şimdi nasıl olur? (1.1.2) Beyefendimizi ağırlayacağız. (1.1.3) Sonra mahçup / mu olalım! (1.1.4) Bari akşama kadar cariyenize müsaade ediniz...” zeminlerinden tutturdu. **479** Birkaç dakika muhavereden sonra beyin gece saat bir buçuk kararlarında yalıya gitmesine karar verildi.

109

/ Ko feryat eylesin gülşende bülbül çâk çâk olsun

O gülruhsar ile sagar-bedest-i işretim şimdi

480 (1) Vakaa suret-i ülfet değışti; (2) visal kararlaştı. **481** (1) Fakat Ali Bey için halli zor bir mesele kalmış idi ki (2) o da gece hanesinde kalmamaya bir bahane tedariki idi. **482** Çünkü tatil münasebetiyle kalemde geciktiğinden bahsetmeye imkân yok idi. **483** Vakaa zihnini bu mütalaa ile işgal ettiğİ sırada eyyam-ı sevdada birçok zuhurat üzerine gerek yalan söylemeye ve gerek yalan dinlemeye mecbur ola ola o meslekte de birtakım tecrübeler hâsıl ettiğinden ekâzibin etraflı olmadıkça ikna hasiyetinden mahrum olageldiğini bildiğİ cihetle yine kizb-i me'lufunu bir reng-i diğere boyamaktan münasip bir çare bulamadı. **484** (1) Bazı mühim işler için zabitinin yalısına gitmek lâzım geldiğinden bahsederek validesini ikna ile saat on bir buçuk sularında hanesinden Kuzguncuk'a doğru gitti; (2) vakt-i mevuda intizaren bir gazinoda karar eyledi.

110

/ **485** Bittesadüf Mesut Efendi ile Atıf Bey de o vakitler zikrolunan gazinoda buluşmuşlar idi. **486** (1) (1.1) Ali Beyin o tarafa doğru geldiğini görünce Atıf Bey arkadaşının hilâf-i mutat böyle bir hareketine fevkalgaye istiğrap ederek sebebini sual ile karşılamak istemiş ise de Mesut Efendi:

(1.2) “-(1.2.1) Mutlaka Mehpeyker'e gitmek için buralarda dolaşiyor. (1.2.2) Ben sana muhabbet öyle birdenbire zail olmaz dememiş miydim? (1.2.3) Kendine bir şey söylemeye gelmez. (1.2.4) Sonra icabına bakarız. (1.2.5) Haydi buradan savuşalım. (1.2.6) (1.2.6.1) Şayet bizden sakınır da (1.2.6.2) mahcup olur.” demekle ikisi de bir tarafa savuşular.

487 (1) Ali Bey gazinoda bulunduğu müddet gönlünü ümid-i vuslatla eğlendirir; (2) fikrini, nazarına tesadüf eden temaşa-i latifin ezvakıyla teskin eylerdi. **488** (1) Kâh denizin ufak ufak dalgalarına kadar, maşukasının güzel gözlerinde girye-i meserret görmüş kadar ferah bulurdu; (2) (2.1) kâh Boğaziçi'nden akıp gelmekte olan gemilerin etrafa istilâ eden hafif zulmet içinde hayal meyal yelkenlerini görür, (2.2) perde-i istikbal arasından ümid-i saadetinin nişane-i zuhurunu görmüş kadar mesrur olurdu.

489 Âkıbet saat-i intizar Boğaziçi'nin rakit suları kadar ağır ağır güzer

111 etmekle bey önüne tesadüf eyleyen / bir piyadeye (kayığa) binerek mevid-i mülakata doğru azimet eyledi.

490 Kendi kayığa girdiği sırada mehtap dahi ufuktan zuhur etmiş idi.

491 Tarih cemaziyelevvelin on yedisine tesadüf etmekle kamerin tenakusuna başlamış olan cirm-i mer'isi perişan saçlarının gölgesi cemaline aksetmiş beyzî çehreli bir güzele benzerdi. 492 Deryaya in'itaf eden ziyası ise o küçük küçük dalgalar üzerinde çırpındıkça bir nuranî cemalin hava-i muhabbetle heyecan halinde bulunan bir kalb-i sâfa düşen aks-i hayalini andırırdı. 493 (1) Dağlardaki çimenlerin, ormanların koyu yeşil yaprakları içinde aydınlık o kadar hafif görünürdü ki (2) (2.1) nebatat güya üzerlerine yığılan nurun birçoğunu bel' ile taayüş eder ve (2.2) birazını hisse-i şükran olarak enzar-i mahlûkatın cevelângâh-i ezvakına arz ü ihda eyler idi.

494 (1) (1.1) Ali Bey şule-i şemi içine atılmış pervane gibi suz ü güdah-i sevda ile nurlar içinde yüzerek az vakit içinde iskeleye yanaştı ve (1.2) güya saadetseray-i visal istikbaline şitap edecek imiş gibi daha iskelede iken yalı kapısını taharriye başlayarak dolaşılması lâzım olan sokakları mehtap

112 sayesinde sühuletle / güzar ederek önüne tesadüf eden bir köşeyi devredince gördü ki (2) (2.1) bir bahçe kapısı azıcık açılmış, (2.2) arasından Mehpeyker'in nısf-i cemali yan tarafından alınma bir melek tasviri gibi şimdiye kadar nigâhının meluf olmadığı yolda bir letafet-i fevkalâde ile bir ağaca dayanmış, (2.3) duruyor. 495 Gönlünün helecanından vücudunun her zerresi ayrı ayrı titreyerek ve kanının hararetiyle çehresi dakikada birkaç kere sararıp kızarak ağyar nazarından ihtirazen sokağın her canibine göz gezdirdikten ve etrafi تنها bulduktan sonra hemen kapının aralığında süratle içeri atıldı.

496 (1) (1.1) Mehpeyker ise güya geldiğini görmemiş de birdenbire kapıdan girince yüreği oynamış gibi naz ü şiveden mürekkep bir tavr-i dilfirip ile beyin kucağına yığıldı ve (1.2) başını omuzuna vaz ile saçlarını boynuna, göğsüne dağıtarak bir iki dakika bir hayret-i âşıkane ile yüzüne baktıktan ve istimdat eder yollu elini hafif hafif sıktıktan sonra kendini topladı, (2) önüne

düştü, (3) bahçenin nihayet derecede hüsn-i tabiatle tertip olunan latif latif hıyabanları arasından dolaştırarak bir ufak köşke isal eyledi.

497 (1) (1.1) Güya ki bir tendürüst dilberin reng-i vücudu gibi gayet

113 açık pembeye boyanmış olan bu köşkü Örfileler, / Şevketler görseler idi (1.2) sahile kurulmuş bir malike-i deryaya ve önünde olan körfezciğin suyunu kenarı beline sarılmış da sair yerleri hiffeti cihetiyle sath-i âba yayılmış bir ipek peştamala benzetirdi. **498** O halde ise sevk-i nesim ile kasrın eteğinde peyda olan ufak ufak habaplar o peştamalin etrafına işlenmiş inciler, cevherler hükmünde tutulabilirdi. **499 (1) (1.1)** Kasrın ortasına tesadüf eden büyük pencereyi bir nuranî sineye, kenarında şehnişinvârîharice uğramış olan iki ufak revzeni ise ay parçası gibi iki memeye teşbih etseler (1.2) hayal (1.2^{ara}) biraz Acemane olursa da (1.2.1) bütün bütün letafetten berî sayılmazdı.

500 (1) Hele köşkü kucaklayacakmış gibi üzerine müstevli olan salkım söğüt ile yapraklarının arasından geçmekte olan envar-i mahitap “bâr-i hasretle beli bükülmüş sevdazededirler ki (2) (2.1) (2.1.1) yârinin karşısında pâ-berca-yi kıyam olarak perişan saçlarıyla cemalini nigâh-i istirkaptan saklamaya çalışıyor; (2.1.2) leyal-i visalde meşate-i hüsn ü ân olan mah-i münir ise o âşık-i maşuk-edanın geysu-yi tarümarını şane-i elmas ile tarıyor” tahayyülüyle vâf olursa (2.2) lâyük idi.

114 **501 (1)** Odanın sandalye takımları beyaz zemin üzerine / pembe çiçeklerle işleme canfesten yapılmış, halısı da döşemesinin renginde olarak yalnız üzerine çiçek yerine ötekinin pambesinden daha koyuca birtakım iri dallar nakşolunmuş, (2) duvarındaki kâğıdın bilâkis zemini pembe, çiçekleri yıldızla karışık beyaz olarak, tavanı ise alçıdan doldurma gayet musanna’, güldesteler, papağanlarla tezyin edilmiş idi.

502 Kara tarafına olan duvarın vasatına ve binaenaleyh büyük pencerenin karşısına tesadüf eden kapıdan girildiği gibi pencereden hali olan sağ duvarındaki köşesinde ince beyaz tül ile örtülmüş yataklık, yataklıkla denize nazır olan pencerenin arasında birkaç sandalye, büyük pencerenin önünde endam aynasıyla, çifte fanuslu çalar saatiyle bir muntazam çiçeklik, sola düşen ve bahçeye nazır iki penceresi olan duvarın deniz canibindeki

köşesinde bir kanep ve beriye doğru birkaç sandalye ile kapı tarafındaki köşesinde bir aynalı dolap, kapının iki tarafında dahi bahçenin sokak kapısı tarafındaki ciheğine nazır iki pencere görünürdü.

503 Pencerelerin beyaz bürümcük perdeleri yarı yerlerinden merbut ve binaenaleyh alt tarafları açık olduğundan endam aynasıyla mestur olan büyük pencereden başka hem denize ve hem de bahçeye nezaret olunurdu.

115 **504** Kanepenin önüne mükellef (ağır) bir işret takımı / kurulmuş ve üzerine bahçeye nazır olan pencereden alınma bir dal henüz açılmış beyaz gülleriyle sayesaz-i letafet olmuş idi.

505 İçeri girdikleri gibi Mehpeyker hemen dolaba koştu. **506** İçinden bir canfes bohça çıkardı. **507** Yanındaki iskemlenin üzerinde açtı. **508** Beyi bir diğer iskemleye ik'at ile soydu. **509** Sincabî hareden bir gecelikle üzerine yine o kumaşa kaplanmış bir Feyyum kürk giydirdi. **510** (1) Potinlerini yine kendi çekerek ayaklarının altına:

(1.1) “-(1.1.1) Elimin emeğidir, (1.1^{ara}) lâıyk değilse de, (1.1.2) müsaade buyurunuz, (1.1.3) hâkpâyinize yüz sürsün” yollu nükteperdazlıklarla her birinin üzerine yün ipeğinden gayet resimli bir kabartma tutî kuşu işlenmiş bir çift terlik vaz' eyledi.

511 (1) Kendi daha yaliya gelir gelmez soyunarak arkasına fisantanvarî bir beyaz entari giymiş ve (2) saçlarını omuzlarından beline doğru dağıtmış idi. **512** (1) Bu defa da perişanlıkta olan güzelliğinin tamamıyla göstermek için şikâyet yollu birkaç kelime söyleyerek belindeki kuşağı çıkardı, (2) göğsündeki tüğmeleri çözdü. **513** (1) Denizden buldukları yeri temaşa kabil olan pencerenin perdesini indirdi, (2) (2.1) geldi (2.2) beyin yanına oturdu. **514** (1) Sol kolunu boynuna attı, (2) başını omuzuna dayadı, (3) ağzından ruh dökülür gibi letafetle musahabete başladı.

116 **515** (1) Birkaç dakika afakî sohbetten, bir müddet de bedayi-i muhabbetten bahsettikten sonra Mehpeyker'in sözleriy-/-le, evzayle teklife yakın birtakım imalar etmesi üzerine iki âşık birbirine sarıldılar, (2) öpüşmeye başladılar.

516 (Galiba dudağın cildinde olan rikkat cihetiyle oraya tesadüf eden âsabin ziyade hassaslığından olmak üzere) lezaiz-i visalin derece-i saniyede balâteri bulunan buse-i şehevânîye Ali Bey müddet-i ömründe birinci defa olarak nail olunca ezvak-i muhabbeti hayal ettiği mertebelerden kat kat balâter bulmuştu. **517** Bir yarım saat kollarını maşukasının belinden, dudaklarını yüzünden , göğsünden ayırmak istemedi. **518** Mehpeyker ise her şevkine bir şive-i diğerle mukabele ettikten, dudağını dudağına vererek zevk-i vuslat kadar tatlı, nâz-i dilber gibi medit buse ile beyi gaşyolmak derecesine getirdikten sonra nazikâne sıyrılarak işret sofrasının yanında kıyam eyledi. **519** (1) (1.1) Mevcut olan kadehlerden birini doldurunca bir nigâh-i tecessüs ile beyin simasındaki meylini öğrenmek istemişse de ret ve kabule dair bir şey anlamaya muktedir olamadığından:

(1.2) “- (1.2.1) Efendiciğim, siz içmezsiniz, değil mi? (1.2.2) Yine alışmayınız! (1.2.3) Bahusus alışmanıza ben sebep / olmayayım. (1.2.4) (1.2.4.1) Müsaade buyurursanız (1.2.4.2) bendeniz kendi kendime []... (1.2.5) Yok... o da olmaz. (1.2.6) (1.2.6.1) Alışmayanlara kokusu pek fena gelir de (1.2.6.2) sonra benden öğrenirsiniz.” Yollu kesik kesik lakırdılarla hulus şekline dökülmüş birtakım sitemlere kalkışınca Ali Bey:

(1.3) “-(1.3.1) Şimdiye kadar içmedim. (1.3.2) Fakat pek çok işret meclisinde buldum. (1.3.3) Kokusundan asla müteezzi olmam. (1.3.4) (1.3.4.1) (1.3.4.1.1) Beni severseniz (1.3.4.1.2) zevkinizi bozmayınız, (1.3.4.2) sonra gücenirim.” sözüyle mukabele etti.

520 (1) Bu muamelesine sebep terbiyesi iktizasınca kızı taciz etmemek mütalaası idi, (2) yoksa Mehpeyker’in iffetsizliğiyle beraber işretle meluf olacak derecelerde aşifte-meşrep olması hayliden hayli canını sıkılmış idi.

521 (1) (1.1) Her ne hal ise (1.2) iki üç kadehten sonra Mehpeyker’in çehresindeki mevçli reng-i al bir kat daha parladı, (2) gözlerine bir kat daha mahmurluk çöktü, (3) meşrebinin küşayişi bir kat daha ziyadeleşti. **522** Arada nazlar, şiveler, latifeler, nükteler buseler müteakib-ül-vürut olmaya başladı.

523 Kızın sesi de siması kadar güzel olmakla ara sıra mizacı gibi hafif

ve havaî şarkılarla dahi meclisin neşesini parlatırdı.

524 Ali Bey maşukasının işrete başlayalı hâsıl ettiği şetaret-i

118 fevkalâdeyi görünce tezyid-i neşat ümidiyle bittabi / rakıya bir arzu peyda eyledi. **525** (1) Dünyada kim vardır ki (2) nail olduğu zevkin (2.1) velev ne kadar parlak olsa bile terakkisini istemesin? **526** (1) Beyin meyli ise birkaç dakika zarfında o derece şiddet bulmuştu ki (2) (2.1) eğer zihninde bir mahzur tasavvuru olmasa (2.2) hemen Mehpeyker'in elinden kadehi kapmak isterdi. **527** (1) Fakat daha ona kıyam etmeden evvel:

(1.1) “-Acaba insana dokunur mu? “ yollu bir sual iradeyledi.

528 (1) Buna Mehpeyker'den:

(1.1) “-(1.1.1) Beyim hiç dokunmaz mı? (1.1.2) Çok içilince bayağı adamı hasta eder.” cevabını alınca:

(1.2) “-(1.2.1) Ben vücuda dokunduğundan korkmam. (1.2.2) Acaba zihne dokunmaz mı?” dedi.

529 (1) Mehpeyker ise:

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) Çok tecrübe ettim, (1.1.1.2) insanın cibilliyetini meydana çıkarıyor. (1.1.2) (1.1.2.1) Ayıklığında zihni tam, mizacı güzel olanlar işret halinde de yalnız gülüyor, (1.1.2.2) eğleniyor.” sözleriyle mukabele eyledi.

530 (1) Bir hüsn-i âlem-aşup basırayı tenvir ettiği ve bir sada-yi bülbül-ayın samiyayı okşadığı sırada genç bir gönülde mülâhaza tabiatıyla iktidar kalamayacağından Ali Bey de bu muhavereler sırasında ağır ağır meyl-i derununa tamamıyla mağlûp olarak :

(1.1) “-(1.1.1) Şuradan bir kadeh ihsan ediniz de (1.1.2) bizim

119 cibilliyetimiz de meydana çıksın.” deyince Mehpeyker / işretin vücutça olan mazarratı cihetiyle alışmamasına dair ca'li ve binaenaleyh tesir hassasından berî birtakım niyazlarda sonra en mukaddes bir hiss-i kalbîsinin kendi şive-i dilfiribine mağlûp olup olmayacağını tecrübe için yine söze başlayarak aralarında:

(1.2) “-(1.2.1) Ya valideniz duyarsa (1.2.2) ne der?

(1.3) “-(1.3.1) Validem nereden duyacak? (1.3.2) Yanınızda olmayınca işret mi edeceğim? (1.3.3) Yoksa yanınızda işret edince ayılmadan ayrılacak

mıym? (1.3.4) (1.3.4.1) Siz lütfedin de (1.3.4.2) bir kadeh rakı verin! (1.3.5) Oldu olacak eğlencemizin o cihetini olsun noksan bırakmayalım.” yollu bir muhavere cereyan ettikten sonra Mehpeyker:

(1.4) “-(1.4.1) Madem ki emrediyorsunuz (1.4.2) muhalefet bendenizin haddim midir?” gibi yapma bir ıstırar göstererek kadehi doldurdu, (2) eliyle beye içirdi.

531 Birinci meclis-i vuslat, birinci buse-i şehvet heyecanlarına inzımmam eden bu birinci sagar-i işret ise gayet hafif bir neşe ile beyin fikrinde müstakar olan kavaid-i terbiyeye ta esasından tezelzül vermeye başladı.

532 Mehpeyker parlak parlak bezlegûlukları, müessir şarkılarıyla meclise revnakbahş oldukça tabîî işret dahi kızıştığından Ali Bey tamamıyla sermest olarak ve o halde ise muhabbete müteallik bir hafta evvel / zihninde cereyan eden hayalât-i şairaneyi tasavvur ve bulunduğu ezvak-i maddiye ile mukayese ederek bayağı bu cismanî telezzüzet o ruhanî eşvaka tercih eder olmuş idi.

533 (1) Hasılı iki âşık üç buçuğa kadar istedikleri gibi eğlendikten sonra biraz yemek yediler, (2) hazım için kol kola bahçede gezinmeye çıktılar. **534** (1) Kâh yaprak gölgesi arasında birbiriyle oynasır bir çift kumru gibi bin türlü şiveler, lâtifelerle ağaç aralarında dolaşırlar idi; kâh (2) bir nihalin sayesine sığınarak evrakının arasından darma dağınık üzerlerine saçılan nur parçalarıyla başlarından aşağı elmaslara garkolarak kol kola hıraman-i şevk olan Me'mun ile Buran'ı andırırlardı.

535 Bey neşat ile güldükçe inci dişlerinden saçılan parlaklık üzerlerinde şa'saasaz olan Nahid'in döndükçe etrafa dağıttığı nurlara benzerdi. **536** Hanım aheste aheste terennüm ettikçe bülbüller ahengine dem tutardı. **537** Bu hal ile dahi bir saat eğlendiler. **538** (1) Ondan sonra halvethanelerine avdete hem-ağuş-i visal oldular, (2) yattılar.

121 / Dostum âlem seninçün olsa ger düşman bana

Gam değil zira yetersin dost ancak sen bana

539 Bey ertesi sabah hanesine avdetle biraz validesiyle görüştüktan sonra kalemine azimet eyledi. **540** Fakat gönlü bütün bütün geceki eğlencenin sür'at-i tekerrürü arzusuna esir olduğundan iş görmek hatırına bile gelmezdi.

541 (1) Köşk ile bahçenin gayet sade ve gayet zarifane tezyinatının düşündükçe Mehpeyker'in hüsn-i tabiatını bedayi-i fitrattan madut olacak derecelerde alî görür; (2) cemalinin ise hüsn-i tabiatına faik bulur. **542** Hususiyle o kadar zarafet ve taravete inzımam eden nükteşinaslıkla musiki maharetinin mülâhaza ettikçe bu kadar meziyyatın bir diğer vücutte içtimai kabil olamayacağına katiyen hükmeyleydi. **543** Hele daha yalnız bir kerre zevkyâp olduğu âlem-i işret nazarında en müptelâ bengilerin itikadı gibi - fikdanı halinde hayatın memattan farkı olmayacak derecelerde ruhezfa- bir devre-i saadet görünürdü.

122 **544** (1) Bu tavr-i cedidi-i hayata meyelâmı bir derece şiddet bulmuş idi ki (2) tahassür içinde geçirdiği günün her dakikası bir saat-i siyam / ve gecenin her saati bir leyle-i yelda kadar uzar idi.

545 Pazar gelince şafakla beraber hanesinden uğradı.

546 Çamlıca'ya vusul bulduğu sırada henüz saat on ikiye gelmemişti. **547** (1) Yolda yürürken iki saattan ziyade intizar çekeceğini düşünmekte ve zihninde vakt-i hasreti geçirebilmek için türlü türlü eğlenceler tasavvur etmekte iken mev'id-i mülâkata varınca ne görsün; (2) (2.1) Mehpeyker kendinden evvel gelmiş, (2.2) kudumuna intizar ediyor. **548** Kızın bu muamele-i hatırnevazanesi kendinin ona iptilâsından ziyade onun kendine iştiyakını gösterdiğiyçin beyi ezvak-ı visalde bile bulamadığı birtakım fevkalâde tessürler içinde bırakmış idi: **549** (1) Gönülde bir garip hal vardır ki (2) (2.1) sevmekten ne kadar istifade etse (2.2) sevmekten gördüğü en küçük bir nişaneye bedel tutamaz.

550 Bey mesruriyetinin heyecanından kurtulduktan sonra lakırdıya başlar başlamaz def'aten birkaç kelime ile tahassürünün takatgüdaz bir dereceye geldiğini beyan ederek sahralarda havf ve istitar içinde vakit

geçirmekten ise hemen o dakikadan itibaren yine mastaba-i mahremiyetlerinde bir bezm-i safa tertibini mübremane teklife kalkıştı.

551 (1) Mehpeyker en büyük silâh-i galibiyeti olan tedbirinin (2) -ki havasat-ı şehvaniyesine hayırhahlık kisvesiyle nazarrübâ-yi idrak olacak

123

derecelerde zinet / vermektir- hiç bir fırsatla istimalinde ihmal edecek kadar sâfderun olmadığından bu teklif üzerine sahteliğini anlamak kabil olmayacak derecelerde musanna bir telaş izhariyle ülfet o kadar sıklaştırıldığı halde validesince olabilecek bin türlü rahatsızlığa, işlerince mümkün olan her nevi intisazsızlığa dair zihnine gelen tasavvuratın cümlesini tadada başladı.

552 (1) (1.1) Sözlerinin mebadisini şayet filâfet-i matlap bir netice vermek korkusuyla biraz baritçe tutuysa da (1.2) istiğnası beyin arzusuna bir kat daha kuvvet verdiğini simasındaki tagayyürden anlayınca o da muhatabatına gittikçe hararet-bahş olarak maşukunun hissiyatını bayağı infial gösterecek derecelerde tehyiç edip de nazarında kendinin mustar göstermedikçe teklife muvafakat etmemiş idi. **553** Mamafih muvafakatini dahi yine Beyin validesi tarafından ruhsat almasına talik ederek sadakat-i mevhumesine bir delil daha ibraz eyledi.

554 Bey ise bu defa kalem meşguliyeti bahanesiyle hanesinden kurtulabildi. **555** Fakat alıştığı eğlenceyi hayatı için katiyülvücup addetmeye başladığı cihetle bütün ömrünü Mehpeyker'in aguş-i iltifatında imrar etmek istediğinden ve kız yanında bulunmadıkça ruhundan ayrılmış gibi evkatini bir azab-i kabir içinde geçirdiğinden maşukasının sahte tereddütlerine, musanna niyazlarına, ibramat-i musırrane ve evza-i münfeailânesiyle galebe ederek

124

muamelât-i ül-/-feti evvelleri üç dört ve sonraları iki gecede bir defa birleşmek raddelerine kadar sıklaştırdı. **556** Hanesince ise yalnız kalem meşguliyeti değil ona ilâve ettiği bir yirmi kadar kâzip bahanelerin cümlesi tekerrür ede ede tesirsiz kalmaya başlamış idi.

557 (1) Vakaa Mehpeyker, Bey'in ikbalinin her halde kendi âmaline tercih etmek nümayişini (2) -ki vesait-i cazibesinin en kuvvetlilerinden biri idi- bütün bütün kaybetmemek için mukavemet kabil olmayacak bir ısrar ile maşukunu gündüzleri işinden kalmamakta mustar bıraktığından gerek Atıf

Bey gerek sair refikleri ilcaat-i muhabbetle tuttuğu meslek-i sefihaneden bir şey hissedemediler. **558** Fakat validesi ağuş-i vefasından Beyin bu derece tebaüde çalıştığı için bayağı çocuğu bütün bütün kaybetmiş kadar dağdar olurdu.

559 O kadar düşünürdü: **560** Beyin terbiyesi, dirayeti öyle bir yola dökülmesine ihtimal tasavvur ettirecek mertebelerden kat kat balâter bulunduğuy için dünyayı ve hatta evvelleri indinde dünyadan kıymetli olan validesini gözleri görmek istemeyecek derecede işret ve sefahate inhimakini hatırına bile getirmezdi.

561 (1) Hangi valide vardır ki (2) (2^{ara}) -arada hiç bir sebep olmaksızın, belki bazı deliller bile mevcut olsa- evlâdından öyle en şeni iki iptilânın içtimamı düşünmeye, menşe-i her felâket olabilecek bir teşe'üm nazarıyla bakmasın? **562** (1) (1.2) (1.2.1) Maamafih Beyin halindeki tagayyür

125 bir sebab-i meşru ile tevili veya bir müsamaha-i müşfikane ile hükümsüz / tutulması kabil olmayacak derecelerde bedihi bulunduğundan //(1.1) biçare kadın ne kadar it'ab-i efkâr eylediyse// Ali Beyin hareketine ne bir cihet-i mazeret tasavvur edebildi, (1.2.2) ne sebebini keşfetmeye muktedir oldu. **563** Nihayet bulunduğu tereddüt ıstırabından kurtulmak için hakikat-i hali çocuğun mahrem-i râzı olan Atıf Beyden sormaktan başka çare bulamadı.

564 (1) Belâ bunda ki (2) (2.1) beyler daima birbiriyle görüşmekte, daima yekdiğerine gidip gelmekte iken hanım, Atıf Beyin ailesiyle hiç ülfet etmemiş olduğu gibi ne oturdukları haneyi bilir, ne de (2.2) çocuğa aksedebilmek korkusuyla uşaklardan tahkike cesaret ederdi. **565** (1) Bu aciz içinde mutemedi olan iki üç cariye ile hasbıhal eylerken biri:

(1.1) “(1.1.1) Bendeniz hizmetle sokağa çıktığım sıralarda beyin birkaç kerre bir yalya girdiğini gördüm. (1.1.2) (1.1.2.1) Birinci Ayvaz yanımda tesadüf etti, (1.1.2.2) yalı kimin olduğunu sordum (1.1.2.3) (1.1.2.3.1) “(1.1.2.3.1.1) Atıf Beyindir, (1.1.2.3.1.2) dayısıyla beraber yeni tuttular” demişti. (1.1.3) (1.1.3.1) Emrederseniz (1.1.3.2) yalyı bulabilirim.” Deyince hanım sürurundan biihtiyar cariyenin üzerine atılarak yüzünü gözünün ömpmeye başladı ve (2) cariye kendinin endişesinden kurtardığı gibi o da cariyeyi esaretten azât eyledi.

126 **566** Bu mükâfatperverliği bitirdikten sonra birinci verdiği emir arabasının hazırlanması idi. **567** Araba kapının önüne çıktığı gibi cariyeyi yanına alarak onun delâletiyle Atıf Beyin yalısına azimet eyledi. **568** Vakıa o hane halkı nazarında şahsı meçhul idi. **569** Fakat Ali Beyin validesi olduğunu söyleyince en kadîm ahbaptan ziyade hürmet ve muhabbetle telâkki olundu. / **570** (1) Kendi ise kahve gibi merasim-i âdiyenin hitamını bile beklemeksizin beyi görmek istediğini beyan etmekle ve daha vakit erken olduğundan gerek o ve gerek Mesut Efendi yalıda bulunmakla derhal hanımefendiyi mabeyin odasına götürdüler, (2) Atıf Beyi oraya çağırarak ikisini تنها bıraktılar.

571 Hanımefendi daire-i ülfetinin gayet küçük ve bayağı birkaç akraba ve hemcivara münhasır tuttuğu cihetle böyle resmiyet halinde bulunan yerlerde idare-i kelâm ile melûf değildi. **572** Fakat tab'an sühulet-i ifade meziyetine malik olduğu gibi şefkat-i maderanesinin heyecan-i elîmi natıkasına garip bir tesir, fevkalâde bir ciddiyet vermiş idi. **573** (1) Atıf Beyi görünce Ali Bey ile olan ülfet-i biraderanesi cihetiyle kendi de bir diğer oğlu ve binaenaleyh bulunduğu hal içinde melce-i münferidi olduğuna ve bir valide iki çocuğunun biri için diğerinden istimdat ettiği halde (1.1) nasıl muameleye intizar ederse soracağı şeylerde o suretle mürüvvet ve sadakat beklediğine dair makama münasip bir mukaddemeden sonra Ali Beyin haneden tebaütte olan ısrarını gayet hazin ve müessir bir eda ile tarif etti, (2) beyden de, sebebini bildiği halde, kendine beyan etmesini niyaz eyledi.

127 **574** (1) (1.1) Atıf Bey biraz düşünse (1.2) kendisinden sual olunan sebebi gayet kolaylıkla bulabilirdi. **575** Fakat Ali Bey, hanesince gösterdiği tagayyür-i harekâtın kalemce zerre kadar bir emaresini bile izhar etmediğinden ve mahut Pazar gününden beri / Mehpeyker'in namı dahi meclis-i ülfetten kaybolduğundan o cihet hatırına bile gelmedi.

576 Muhabbet meselesinden başka refikini öyle bir meslek-i garibe düşürecek bir sebep tasavvur etmek ise muhal hükmünde idi. **577** Binaenaleyh hanımefendinin ifadatına kemal-i hayret ve teessürle hiçbir şeye malûmatı olmadığını beyandan başka mukabele edecek bir söz bulamadı.

578 (1) Bu mukabelesine: (1.1) “(1.1.1) Kâtipler için ketûm olmak âdet ise de (1.1.2) o âdeti bir biçare validenin oğlu için ettiği mededhahlığa da set etmek zulüm olmaz mı? “ yollu bir sitemle cevap aldığından sözlerinin ayn-i hakikat olduğunu müteaddit yeminlerle temin etti.

579 (1) (1.1) O sırada Kuzguncuk vak’ası hayal meyal zihninde gûzar etmeye başladı ise de (1.2) (1.2.1) Mehpeyker meselesi kendinin emanetine tevdi olunmuş bir sır olduğu gibi hanımefendinin teşekki ettiği hareketler ondan neşet ettiğine dahi elde bir delil olmadığından şüphe üzerine o derece dehşet-bahş olabilecek bir haber ile zaten bin türlü elem ve ıstırap halinde bulunan valideyi bir kat daha halecanlara düşürmeye dili varmadı ve (1.2.2) zihninde kendince bir hatt-i hareket tâyini için Mesut Efendinin tecarib-i fikriyesine müracaattan başka çare bulamadı. **580** İş bir kerre dayısından sual için ruhsat istedi. **581** Hanımın muvafakati üzerine Mesut Efendinin yanına gitti.

582 (1) Mesut Efendi macerayı işittiği gibi :

128

(1.1) “-(1.1.1) Öyle vakitsiz Kuzguncuk’larda gezdiğinin neticesini anladın mı? (1.1.2) Bak! Hinzire, çocuğu validesin-/-den ayıracak derecelerde esaret altına almış! (1.1.3) (1.1.3.1) Yürü, (1.1.3.2) beni hanımın yanına götür” demekle tekraren alınan müsaade üzerine efendi dirayetine şayan olacak derecede edibane ve mevkiin ilcaatına mutabık düşecek mertebe temkinli bir tavır ile mabeyin odasına duhul eyledi.

583 (1) (1.1) İki taraf kısacık birer mukaddeme-i i’ dadiye serdettikten sonra Mesut Efendi hemen maksada atf-i kelâm ederek :

(1.1.1) “-Bize her şeyden evvel lâzım olan vereceğimiz kararların değil, hatta görüşüldüğünün bile Ali Beyefendiye aksetmemesidir” dedikten ve hanımefendi tarafından:

(1.1.2) “-Bendeniz de beyefendi oğlumuzdan onu rica edecektim” cevabını aldıktan sonra:

(1.1.3) “-(1.1.3.1) Beyefendinin başında bir şiddetli sevda var. (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) Müptelâ olduğu mel’une ismi huzurunuzda zikrolunabilecek

mahlûkattan değildir ki size (1.1.3.2.2) halinden bahsedebilsin. (1.1.3.3)
 (1.1.3.3.1) Kolaylıkla cazibe-i desayisine mukavemet kabil olur belâlara
 benzemez ki (1.1.3.3.2) onun pençesinde iken sizi düşünmeye muktedir olsun.
 (1.1.3.4) Mamafih telâş buyurmayınız! (1.1.3.5) İnşallah bu hali çok sürmez.
 (1.1.3.6) (1.1.3.6.1) Re'y-i âcizaneme kalırsa (1.1.3.6.2) zat-i seniyyeniz için
 şimdi iki tedbirde kusur edilmemek lâzım gelir: (1.1.3.7) Bunun birincisi
 beyefendinin halini bütün bütün bilmemezlenmektir. (1.1.3.8) (1.1.3.8.1)
 Çünkü oğlunuzun tabiatında bazı haller tecrübe ettim, (1.1.3.8.1.2)
 (1.1.3.8.1.2.1) bir münasebetsizliğe başlayınca hareketi hafi kaldığı müddet
 biraz ihtiyatlı davranıyor; (1.1.3.8.1.2.2) meydana çıktığı gibi “oldu olacak”
 yoluna gidiyor.

129

(1.1.3.9) Hele bir şey için üzerine varmak bütün bütün / ısrarını mucip
 oluyor. (1.1.3.10) İkincisi (1.1.3.10.1) münasip ise devlethanenizde beyin
 tab'ına münasip düşecek bir güzel cariyeye bulunduracaktır. (1.1.3.11) Şeytana
 galebe için melekten istimdat iktiza ettiği gibi muhsit bir güzelliğin tesiratını
 olsa olsa reng-i ismetle ziynetlenmiş bir cemal mahveder. (1.1.3.12) Bey
 oğlunuzun daha birinci iptilâsı olduğundan sevdiğinden güzel birine istediği
 gibi temellük edeceğini görünce ihtimal ki meyli o tarafa döner. (1.1.3.13)
 (1.1.3.13.1) (1.1.3.13.1.1) Şimdi dönmese bile (1.1.3.13.1.2) az zaman içinde
 meclûp olduğu havayî lezzetlerden tabîi usanacaktır, (1.1.3.13.2) hiç
 olmazsa zevkini başka yerlerde aramaya muhtaç olmaz.”

demekle hanım böyle bir belâ-yi negeh-zuhûr üzerine veleh getirecek
 derecelere geldiyse de (1.2) Mesut Efendinin suret-i ifadesinde gördüğü tarz-i
 itminan ile beraber cariyeye hususu (1.2.1) muhabbet-i maderane ihtiraatından
 addolunabilecek derecelerde sade, güzel bir tedbir olmakla kendi hissiyatına
 muvafık düşerek nazarında bayağı mümteniüttahallûf görünmüş idi. **584**
 Binaenaleyh bu teselli ile hanesine oldukça rahat bir halde avdet eyledi: **585**
 (1) (1.1) Göz önünde bulunan bir felâketin def'ine çare taharrisiyle uğraşmak
 ne kadar zahmetli olsa (1.2) şüphe ve tereddüt belâlarından elbette ehvendir.

586 (1) Hanımefendi için yalnız işin icraatında bir suubet kalmış idi ki
 (2) o da beyin meyledebileceği tarz-i hüsnün tayini idi. **587** Nihayet yalya

gelen çocukların bazılarına gösterdiği muhabbetten keşfiyat-ı hakimanedan madut olabilecek bir dikkat-i maderane ile bir hulâsa çıkararak iki üç gün

130 sabahtan / akşama kadar hane hane dolaştıktan ve paraca pek büyük bir fedakârlık ettikten sonra Dilâşup isminde arzusuna muvafık bir kız tedarik eyledi.

588 (1) Dilâşup'un saçları sırma gibi parlak sarı[], (2) alını safvet-i vicdanın âyine-i in'itafi denilecek surette duru beyaz[], (3) kaşları zülfüne nisbet biraz kumrala mail ve biraz kalın olmakla beraber biraz da mukavves [], (4) gözleri mutedil maî ve fevkalgaye tahrik-i sevda edecek yolda mahmur[], (5) çehresi âşıkane bir soluk beyaz üzerine gül-i ziyba pembeliğine mail bir renk ile müzeyyen[], (6) burnunun rengindeki saffet ile tenasübündeki letafet açılmasına bir gün kalmış bir zambak goncesine benzer, (7) dudaklarının gerek rikkati ve gerek pembeliğinin parlaklığı birbirine sarılmış iki gül yaprağını andırarak aralarından inci dişleri jale damlası gibi görünür, (8) çenesi daha yaprakları perişan olmamış bir beyaz katmer gül zannolunurdu. **589** (1) Hele gerdanı - şeffaflığından dolayı damarlarının harice akseden reng-i lâtifıyla bir derece revnak bulurdu ki (2) (2.1) kamerin kurs-i mer'isi şekl-i mustatile girse (2.2) ancak buna muadil olabilirdi. **590** Boyu bir kadına yakışacak derecede uzun ve her erkeği meftun eyleyecek mertebede narin olarak beli on iki yaşında bir çocuğun koluyla tamamen derağuş olunacak kadar ince idi. **591** (1) Mamafih baştan ayağa vücudu bir hafif şehm ile mestur olarak sinesiyile omuzlarının hadd-i ittisalinde bile kemik eseri görünmez ve (2) nazik parmaklarının her boğumuna bile büyücek birer inci tanesi sığabilirdi.

131 / **592** (1) Biçare kadın ciğerparesinin hevesat-i vicdanını hanedanı dahiline münhasır tutmak için ele geçirdiği bu cazibe-i zihayatın tecrübe-i tesiratına bin canile mütehalik ola dursun, (2) (2.1) Ali Bey tabiatında olan şiddet-i inhimat iktizasınca Mehpeyker'in ülfetlerine vazetmeye çalıştığı her türlü hududu paymâl ederek gündüzleerini de orada geçirmeye başlamış ve (2.2) nihayet bir hafta kadar işrete, eğlenceye hasr-i vücut ederek o mastaba-i sefahatten çıkmamış idi.

593 (1) Nihayet Mehpeyker yine mutadı üzerine hayırhahlık yolunda niyazlara başlayarak ve saatlarca ağlayıncaya kadar ibram ederek beyi hanesine gitmeye razı etti ve (2) hatta üç gün kalemünde ve üç gece validesinin yanında kalmadıkça avdet etmeyeceğine dair söz de aldı.

594 (1) (1.1) Vaktaki bey bir haftalık işret ve sefahatin ve ona inzimam eden yorgunluğun tesiriyle a'sabı gayet müteheyyiç bir halde yalıya avdet eyledi, harem kapısından girer girmez bahçe kenarında Dilâşup'a tesadüf etti.

595 O ise görmediği bir siyma olduğundan misafir olmak zannıyla geldiği tarafa avdet etmek istedi. **596** Fakat sair cariyelerin ifadatı üzerine onun da evden olduğunu anlayarak yolunda devam eyledi.

597 (1) Bahçeye geçinceye kadar birkaç defa dikkatle Dilâşup'un endamını baştan aşağıya süzmüş ve (2) başındaki iptilâ olmasa hemen bir görüşte meftun olacak derecede beğenmiş idi. **598** Lâkin daha merdiveni çıkmadan evvel Mehpeyker'in hüsn ü ânını ve hususiyle meclis-i visalinde

132

geçirdiği bin türlü eğlen-/celerinin lezzatını tasavvur ile Dilâşup'a olan meyl-i cüz'isi bir sarsar-i şedit önünde iş'aline çalışılan şem'a gibi def'aten mahvoldu. **599** Hatta biçare kızın yüzüne baktığını maşukası hakkında bir büyük vefasızlık hükmünde tutarak nefesine levmetmeye başladı.

600 Validesinin yanına girdiği sırada ise işiteceği sitemlere zihninde cevap hazırlamaya meşgul iken kararını sabitane icraya azmeden hanımefendi iptida-yi mülâkatta güya arada hiç bir tegayyür yok imiş gibi kendisini küçükten beri melûf olduğu buse-i müşfikane ve nevaziş-i maderane ile karşıladığından çocuğun gönlü biraz yerine oturdu.

601 (1) Biçare kadın bu müsamaha ile dahi kanaat etmeyerek beyin siymasında hissolanın âsar-i vahşete bütün izale için :

(1.1) “-(1.1.1) Ali'ciğim! Kalem işlerine böyle çalıştıkça memnun oluyorum. (1.1.2) İnşallah ikbaline sebep olur. (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Fakat zâbitleriniz biraz insaf etseler de (1.1.3.1.2) müstait beylere, çalışkan efendilere iki günde bir kerre olsun validelerini görmeye müsaade verseler (1.1.3.2) ne olurdu” yollu kendini hakikat-i halden bütün bütün vukufsuz

gösterecek sözlere başladığından Ali Beyin gönlündeki elem yakıcı davalarla iltiyam bulan carihalar gibi acı bir teselli ile sükûnet bulmaya başladı.

602 Oğul valide akşama kalan birkaç saati havayî sohbetlerle geçirdiler.

603 Yemekten sonra biraz da bahçede eğlendiler. **604** İkisi beraber

133 bulundukça daima hiz-/-mette Dilâşup bulunarak bey ise o tecessüm etmiş hüsn-i ruhanî denilmeye lâyük olan bedia-i fitratı sık sık nazar-i im'andan geçirir idi. **605** Ancak bakışları güzel yapılmış bir tasviri temaşa kabîlinden olarak Mehpeyker'in hayal-i nazenine esir olan kalbi teessürsüz bir takdir-i mahasin- pesendaneden başka bir şey hissedemezdi. **606** (1) Mamafih validesinin nazarında şerair-i kalbe teallûk edecek kudret mefkut olduğu gibi olanca dikkatini dahi ümide kaptırdığı cihetle maksadını hemen olmuş bitmiş hükmünde tutarak o geceden Dilâşup'u oğlunun ağuş-i telâkisinde görmekle bütün bütün itminan bulmaya intizar eder; (2) bey ise bir haftalık yorgunluğunu çıkarmak için mümkün olduğu kadar sür'atle yatmaya fırsat gözetirdi. **607** (1) Saat iki buçuğa gelince valide kendiçin vücudünde bir kırıklık bahanesi ihtira ederek ve biraz da beyin meşguliyet arkasında gezdiğinden ve alışmadığı yerlerde yattığından dolayı tabîî hâsıl edeceği yorgunluktan bahseyliyerek yerine çekildi; (2) beyi soyup yatırmaya da yine Dilâşup'u tayin eyledi.

608 Bey odasına gelince hizmetinde bulunan Dilâşup'a gûya vücudu bile yok imiş gibi bir nazar dahi etmeksizin soyundu. **609** Yatağına girdi. **610** (1) Kızı da: (1.1) "Kapıyı çek!" emriyle yanından defederek birkaç dakika geçer geçmez uyumaya başladı. **611** Hanımefendinin bir müddetten beri çektiği ıstırap ile mizacına bittabi târi olan fenalık bir haftadan beri mütahassır olduğu ciğerpâresini görmek heyecanı ve mev'id-i maksut olan bir gecenin hissiyat-i şedidesiyle bir kat daha ziyadeleştiğinden bahçede iken bahane

134 olarak söyle-/-diği kırıklık odasına girince sıhhat bularak biçare âdeta keyifsizlenmiş idi. **612** Binaenaleyh Dilâşup'un rû-yi kabul görmediğini kendisine söylemeye cesaret edemediler. **613** O ise yukarıda vicdanındaki emniyet cihetiyle sormaya bile lüzum görmedi.

614 Zavallı kadın gece haylıdan haylı şedit bir nöbet geçirmiş idi. **615** (1) Sabah olup da uyandığı sırada kalbi bir büyük helecane içinde[], (2) sinirleri bir ağır ıstırap altında idi. **616** Daha kahvesini içmeden Dilâşup'un gördüğü muameleyi sual eyledi. **617** Cariyelerin lisan-i tereddüdünden memulünün bütün bütün tahallüf eylediğini haber alınca güya damarlarında ateş gezermiş gibi başından aşağı alevler dökülmeye, kalbinin helecane bayağı nefsinin tutmaya başladı. **618** Sinirlerinin ıstırapıyla âzasından her biri ayrı ayrı titredi. **619** İnsana en büyük azimler en büyük belâ zamanlarında gelir: **620** O kabilden olarak hanım o kadar şedit bir azap içinde iken zihninde Dilâşup'u Ali Beye mübremane teklif etmek hususunu katiyen kararlaştırdı. **621** Gönül bir şey azmedince cismin ıstırapını pek kolay yener: **622** O cihetle vücudundaki iğtişâşa pek sür'atle galebe eyledi. **623** Aradan bir yarım saat geçer geçmez Ali Bey dahi uyanarak kahve içmek için validesinin odasına gelmiş idi. **624** İkisi tenha kalınca hanım söze başlayarak aralarında şöyle bir muhavere cereyan eyledi:

“-**625** İki gözüm Ali'ciğim! Yeni aldığım cariyeyi beğendin mi?

“-**626** Güzel.

135

“-**627** Yalnız güzel değil oğlum... **628** Terbiyesi siyma-/-sına faik: **629** (1) Oldukça okumak yazmak biliyor, (2) güzel sesi var, (3) güzel piyano çalıyor. **630** İğne işlerinin hepsinde Avrupa kızları kadar marifetli. **631** Hele tabiatı melek gibi.

“-**632** İşte pek âlâ ya valideciğim! Bendeniz burada bulunmadıkça sizi eğlendirir.

“-**633** Bana geleceğin vakitleri beklemekten başka eğlence mi olur? **634** Onu ben senin için aldım.

“-**635** Ben cariyeyi ne yapacağım?

“-**636** Şunun söylediği lâkırdıya bak! **637** Allaha emanet yaşın yirmi ikiye basıyor. **638** Ev bark sahibi olacak zamanın geldi. **639** (1) (1.1) Şimdi sana bir kibar kızı bulsam (1.2) (1.2.1) almadan göremeyeceksin, (1.2.2) (1.2.2.1) aldıktan sonra şayet hoşlanmazsan (1.2.2.2) ömrün oldukça azap

içinde kalırsın, (2) bu bir... **640** (1) (1.1) [] (1.2) (1.2.1) Evde iki hanım peyda olur, (1.2.2) (1.2.2.1) biz birbirimizle geçinememezsek (1.2.2.2) yine sen rahatsız olursun, (2) bu iki... **641** (1) Amma bu cariyedir (2) (2.1) beğenirsen (2.2) (2.2.1) koynuna alacaksın, (2.2.2) istediğin gibi terbiye edeceksin.

“-**642** Bana lâzım değil.

“-**643** Niçin []?.. **644** (1) (1.1) (1.1.1) Kız tabiatına mutabık gelmediyse (1.1.2) (1.1.2.1) ne türlü güzel istersen (1.1.2.2) tarif et, (1.2) öylesini bulayım.

“-**645** Hayır ben kıza bahane bulmuyorum. **646** Daha güzeli belki huriler, melekler içinde de güç bulunur. **647** Fakat lüzumu yok. **648** Beni evlendirmeyi neden bu kadar merak ettiniz?

“- **649** O nasıl lakırdı! **650** İşte ihtiyarlıyorum. **651** Ben dünyada bir tanecik ciğerpâremın yavrularını kendi elimle büyötmek istemez miyim? **652** (1) (1.1) (1.1.1) Şimdi şurada bir iki tane ufacık melek gezinse (1.1.2) yüzlerine baktıkça insanın ne kadar ömrü ziyadeleşir düşünmüyor musun?

136

“- **653** (1) Daha yaşınız ne ki (2) ihtiyarlayacaksınız? **654** İnşal-/-lah yine torunlarınızı istediğiniz gibi büyütürsünüz. **655** Arzu ettiğinizden ziyade safalarınızı sürersiniz. **656** Birkaç sene sonra olmakla dünyanın sonu erişmez ya?

“- **657** Etme Ali’ciğim! **658** (1) (1.1) Mademki şu kızcağızı beğendin, (1.2) kıymetli validenin hatırı için olsun odana al da (2) biraz rahat edeyim.

“- **659** Acayip bir huy peyda etmişsiniz: **660** evvelleri böyle olmayacak işlere hatır filan karıştırmazdınız!”

661 (1) Muhavere bu raddelere gelinceye kadar hanımın keyifsizlik münasebetiyle a’sabında olan hiddet sözlerinin tesirsizliğinden dolayı gönlüne gelen ıstırap ile bir kat daha ziyadeleşerek ağlar gibi hazin bir ses ile:

(1.1) “-(1.1.1) Ya! Bir fahişe için validenin istediği şeyler münasebetsiz oluyor, (1.1.2) hatırı ayaklar altında kalıyor, öyle mi?” diyecek oldu. **662** (1) Biçare kadın ne bilsin ki (2) kâfirünniam çocuk kendini, ruhu gibi karnında taşıyan, lezaiz-i ömrü gibi aguş-i vefasında büyüten bir valide-i müşfikayı

sahiha bir fahişenin yalancı handelerine feda edecek kadar şehvetine mağlûp idi. **663** (1) Zavallı valide nereden idrak etsin ki (2) haknaşinas sefih, hıfz-i haysiyet ve husul-i selâmeti yolunda feda-yi candan çekinmeyen bir meleküssiyaneyi kendi maayibinden tegafül etmediği için tahire cesaret edecek kadar nahvetine esir idi.

664 (1) (1.1) Bey validesinden bu sözleri işitince ne yapsa (1.2) beğenirsiniz? **665** (1) Hizmetkârına karşı söz söyler gibi bir tarz-i serkeşane ile:

137

(1.1) “- (1.1.1) Kabahat bende ki (1.1.2) (1.1.2.1) tâciz olacağımı bildiğim / halde kalkar da (1.1.2.2) (1.1.2.2.1) evimdir diye buraya gelirim” yollu söylenerek hiddetle yerinden fırladı, (2) gitti.

666 (1) Hanımefendinin ise uğradığı beht-i elîm içinde arkasından hayran hayran etrafa bakılmaktan başka ne bir harekete mecali oldu, ne de:

(2) (2.1) “-Kaderimde bugünleri görmek de mi vardı?” feryad-i meyasanesinden başka bir söz söylemeye lisanı vardı.

138 / Çeşmimde yine aksin eder hüsnünü seyran
Gayriyete ramı mı olur gayret-i didar

667 Mehpeyker'in yalısında olan âsar-i ziynet ve servet elbette balâdaki ifadelerimizden anlaşılmalıdır. 668 (1) Yalnız şurasını söylememiştik ki (2) (2.1) kız bey ile görüştüğü günden beri bir habbe almamış ve (2.2) hattâ bir akşam getirdiği birkaç okka (vekıye) turfanda meyve için müstağniyane bir münazaa bile çıkarmış idi. 669 Vakiâ bu hareketin en büyük sebebi göstermek istediği muamele-i halisaneyi teyit idi. 670 Fakat Ali Beye meyli sırf şehvanî bir hal olarak arada arzu-yi menfaatin bütün bütün fikdanı dahi o yolda davranmasına haylıdan haylıya medar olmuş idi. 671 Mamafih öyle muntazam bir konağın yalnız ayş ve işret ve zevk ü vuslat ile idame-i yesarı kabil olmadığı gibi Mehpeyker zaten bir hanedan-i servet perverdelerinden

139 değildi. 672 Biraz zamandan beri beyin / ihtisas-i münferidinde bulunmak cihetiyle hüsün ve şiyve satmakla temin-i idareye dahi kendince imkân kalmamış ve maişeti yalnız Abdullah Efendi namında daha mebadî-i zuhûrunda meftun-i delâli olan bir adamın haraçgüzarane takdim edegeldiği paraya inhisar etmiş idi.

673 (1) Abdullah Efendi Suriye'nin en ziyade fesad-i ahlâk ile muttasif edanisinden olarak intisap ettiği birkaç taciri desayisiyle batırmak sayesinde bir hayli servet peyda etmiş ve (2) hususiyle Mısır ile iptida ettiği ticarete yanılmaz bir maharet, azalmaz bir ikdam ibraziyle zenginlikte şühre-i âfak olan zevat-ı madude sırasına girmiş idi. 674 Sinni yetmişî mütecaviz olduğu halde maaşeret-i nisvan yolundan kendini alamadığı gibi çehresi pek ziyade çiçek bozuğu olmakla beraber rengi melezi addolunacak derecelerde esmer, gözleri birkaç defa çektiği remed-i Musrî bekayasından olarak hem perdeli hem çipil, burnu hiç bir vakit âsarından kurtulamadığı frengi beliyyesiyle çürümüş frenk inciri gibi hem iri hem çentik, birkaç çürük diş ile çirkinliği bayağı iğrençlik derecesine vâsıl olan ağzı gayet geniş, bıyığı sakalı ise uyuz hayvan tüyü kadar seyrek bir şey olarak redaet-i ahlâkının üstat elinden çıkma bir tasvir-i mücessemi hükmünde olan o müstekreh kıyafetiyle para kuvveti

dahi kadınlarca hüs-n-i kabulüne kifayet edemediğinden musallat olduğu facireyi altınlara garketmekle beraber her türlü eğlencesinde serbest

140 bırakmak ve / yalnız arasına birkaç saat iltifatıyla kanaat etmek meşreb-i diyasetini rahatlı görmüş idi.

675 Bu kabîlden olarak eşedd-i iptilâ ile esiri olduğu Mehpeyker'i dahi - üç senede yalnız iki defa İstanbul'a gelmiş ve binaenaleyh çehresini ancak dört beş defa görebilmiş olduğu halde yine- ayda bir iki yüz altın sarfiyle hanedan, naz ü naim içinde perverde olan hanımefendilere gıpteresan olacak derecelerde tantana ve dâratıyla beslerdi.

676 Bittesadûf Ali Beyin Mehpeyker'le geçirdiği hafta içinde herif İstanbul'a gelerek birkaç kerre kızı mülâkatına davet eyledi. **677** (1) (1.1) (1.1.1) O ise işin beye aksedebilmesi havfinden Abdullah Efendi ile bütün bütün kat-i münasebeti göze almış ve (1.1.2) birkaç defa davetlerine gâh bahane ve gâh reddile mukabele etmiş ise de (1.2) (1.2.1) herifin ne mertebelerde şerir olduğunu bildiğinden temayülünü gayza tahvil edecek bir muamele görünce her şenaati, her fedakârlığı göze alarak beeyy-i hal asayişine ve hattâ canına kasdedeceğini ve sebep-i tereddüdünü anladığı surette Ali Beyin de hayatından emin kalamayacağını lâyıkıyla bildiği için ayrılmaya mecbur olursa (1.2.2) bari dostane infikâk etmeye lüzum-i kat'i görmüş; ve (2) fakat herifin kalb-i senginini maksadına imale için kendi nigâh-i mütehakkimane ve şive-i takat-berendazesinden başka bir kuvvet tasavvur edemediğinden bir iki saat olsun görüşmeye karar vermiş idi. **678** Ali Beyden

141 ayrıldığı sırada üç gün evvel gelmemesi için / aldığı vadin sebebi de bu tasavvurun icrasına zaman bulmak idi.

679 Ruz-i iftirakta ise, İstanbul'a gidip gelmeye vakit kalmadığı gibi gece Abdullah Efendi ile beraber bulunmayı dahi istemezdi. **680** Binaenaleyh İstanbul'a ertesi gün saat dört vapuruyla inerek doğruca herifin hanesine gitti. **681** (1) Ne çare ki (2) Abdullah Efendi orada bulamadığından ve yolda Ali Beye tesadûf edebilmek korkusuyla birbiri üzerine iki gün İstanbul'a inmeye de bir türlü cesaret edemediğinden ister istemez akşam ezanına kadar herife

intizar eyledi. **682** Ondan sonra da tabî gece kalmak mecburiyetinde bulundu.

683 Beri taraftan Ali Bey validesinden ayrılınca bir iki saat kadar ötede beride dolaşarak oldukça hiddet-i nabecasını teskin ettikten sonra iade-i neşat ümidiyle- yolunda evlâtlık itaati gibi bir vazife-i mukaddeseyi bile fedadan çekinmediği- Mehpeyker'in ağuş-i iltifatına atıldı.

684 Yalıya gelip de kızı orada bulamayınca evvel-i emirde fevkalgaye canı sıkıldı. **685** (1) Fakat validesinin hafif bir sitemi üzerine bunca lûtüflerini, musamahalarını aklına bile getirmeyen beyefendi Mehpeyker tarafından mizacına şiddetle mugayir bir harekete tesadüf edince (1.1) istidlâlce ne kadar kuvvete malik ise hepsini sarfederek (1.2) bugüne dek her vakitli vakitsiz, haberli habersiz ne zaman yanına geldiyse kızı müştakane mülâkatına hazır gördüğü halde bir kerre bulamamakla münkesir olmak mugayir-i insaf olacağını ve bir kadının hiç hanesinden çıkmaksızın yaşamaya ve hususiyle

142

işlerini görmeye muktedir ola-/mayacağını pek kolay tahattür eyledi. **686** Yalnız son iftiraklarında Mehpeyker'in aldığı mahut va'de böyle hilâf-i mutat bir hareketin inzımanı cihetiyle gönlü bütün bütün hadşeden hâli değildi. **687** Birkaç saat gâh bahçede dolaşarak ve gâh -ümmid-i tekerrür derkâr olmak cihetiyle- hayali de aynı kadar safabahş olan mecalis-i visalin halâtını tasavvur ederek bir hayli zaman geçirdi. **688** (1) Mamafih arasına vait meselesi hatırına geldikçe gönlü şiddetle yerinden oynar ve (2) ıstırabından soğuk soğuk terler içinde kalırdı. **689** Lâkin aradan birkaç dakika geçer geçmez yine fikrine bütün bütün mülâkat istilâ ederek o halleri pek sür'atle geçirdi.

690 (1) Akşam olup da İstanbul'dan avdet zamanı gelince iskeleye her yanaşan vapuru nazenin-i dilrûba-yi maksudunu hâmil bir tahtirevan-i ikbal addile gönlünde bir zevk-i diğer hâsil eyler ve (2) fakat vapurlar gelip geçerek Mehpeyker zuhûr etmedikçe helecanı bir kat daha tezayüt ederdi.

691 (1) Saat on bir buçuk raddelerine geldiği sırada, (2) ki ağır ağır Mehpeyker'in avdetinden yarı ümmidi kesilmiş idi, hizmetçiler önüne bermutat bir mükellef sofrayı işret getirdiler. **692** Bir zaman-i ıstırapta müskiratın vâhimeye kuvvet vermekten başka ne tesiri olur? **693** Bey biraz

teskin-i halecan ümidiyle içerdi. 694 Rakı ise midesine ateş gibi inerek infialât-i şedideyi bir kat daha alevlendirdi.

695 Nihayet vapurlar hitam buldu. 696 Meyusiyet-i kat'ıye de başladı. 697 Beyin çehresine leyle-i zulmaninin hali aksetmiş gibi bir reng-i hâil çökmüş idi.

143 698 (1) Bir taraf-/tan kıskançlık beliyyesi, bir taraftan bir kadının desayisiyle mugfel olmak tenezzülü meşak-i ruhaniyesini o derece takatgüdaz bir hale getirmiş idi ki (2) çocuk gençliğinde mevti hayata tercih eder olmuş idi.

699 Bir yarım saat kadar her dakikada bir kabir azabı geçirirdi. 700 akat gide gide etrafına bakındıkça evvelleri cihan-i ruhanî zannettiği köşk nazarında bayağı bir zindan-i musibet, Mehpeyker'in hüsn ü cemali ise lâhm ü şahmı dökülerek kadit olmuş izam gibi bir müstekreh zehr-i hand-i istihzadan ibaret görünmeye başladı. 701 (1) Evvel kendine kuvvet-i can bildiği nağmelerin aksi samiasına: (1.1) “(1.1.1) Benden sakın ki (1.1.2) mübrem belâyım “ feryadı gibi dehşetli gelirdi. 702 O zamana kadar maulhayat-i safa addettiği işret gûya zehr-i kaatil imiş gibi gönlündeki bakiye-i neşatı imateden başka bir tesir hâsıl etmezdi.

703 Bu infialât-i şedide arasında validesiyle macerası zihnine hücum etmeye başladı. 704 (1) (1.1) Beyin ahlâkı itiyat ettiği sefahatle haylıdan haylıya fesada yüz tutmuş ise de (1.2) nadir bulunur bir zekâvet-i fitriye ve yirmi iki senelik bir hüsn-i terbiyenin kâffe-i melekâtını üç beş aylık bir meftuniyet bütün bütün izaleye kâfi olamamış idi. 705 (1) (1.1) Mizacı ise ülfetten inhimake ne kadar sühuletle tebeddül ederse muhabbetten nefrete dahi o kadar sur'atle intikal eylediğinden ve evvel ü ahir bir gün gelip de kelâl vermesi umur-i tabiiyeden olan sevda-yi bîismetanesinin her türlü ezvakını geçirdiğinden Mehpeyker'ce bir kerre görüp de hakkında hâsıl ettiği

144 mütalâatı yüzüne karşı söyleyerek / bâr-i tahkiri altında istediği gibi ezmek hahişinden başka bir ilişiği kalmamış ve (2) kalbi, zihni bütün bütün validesine ettiği muamelenin telâfisine çare aramakla iştigale başlamış idi.

706 Endişe ile sabaha kadar gözüne bir dakika uyku girmede. 707 (1) (1.1) Kabahatini affettirmek can vermeye mütevaffik olsa kat'a tereddüt etmeyecek derecelerde teessürlere başladı. 708 (1.2) Ateş üzerinde yatar gibi ıstırab-i cangüdaz ile yatakta döndükçe //(1) (1.1) Mehpeyker'den iptida-yi ülfetinden beri ne kadar muamele gördüyse// hepsini birer birer zihninden geçirdi. 709 (1) İçlerinde hiç biri yok idi ki (2) sahteliği nazarında bedihi görünmesin! 710 Hatta en halisane hareketlerinde bile dûradûr tevillerle birer bahane-i şeytanat bulurdu. 711 (1) (1.1) Validesinden kendini bileli her ne hareket müşahade eylediyse (1.2) cümlesini ferden bade fert gözünün önüne getirdi. 712 Aralarında hiç birini bulamadı ki hakkında ayn-i inayet, mahz-i lûtf olduğuna vicdanen hükmetmesin! 713 Hatta en şiddetli muamelelerini bile türlü türlü tevcihlerle bir nişane-i şefkat görürdü. 714 O zaman için hayatı, saadeti Mehpeyker'i istediği gibi terzil ile validesini mümkün olduğu kadar tatyip maksatlarından ibaret kesilmiş idi.

145 715 (1) Bey gecesini gayz-i müntakimane ve nedamet-i telâficûyane gibi biri gayet müthiş, biri gayet rakik iki hiss-i mütezat arasında geçire dursun, (2) Mehpeyker Abdullah Efendi'yi ancak guruptan bir buçuk / saat sonra görebildi. 716 Çünkü herif tesviyesiyle meşgul olduğu işlerini o zaman bitirerek hanesine avdet eylemiş idi. 717 Oturduğu odaya girip de kızı görünce zebani suratından nümune olan çehresi kocakarı ağlayışından çirkin bir tarz-i nefretengiz ile gülümsemeye başladı. 718 Biraz zaman herif teehhür-i visalinden dolayı âşıkane sitemler ettikten, Mehpeyker ise gelip gelmemek kendi iradesine tâbi olduğunu mütahakkimane anlattıktan sonra söz arada intikal ederek kız beyinlerinde sepkat eden mukavelelere mağruren macera-yi muhabbetini ortaya koydu. 719 Başındaki sevda geçinceye kadar kendiyile görüşemeyeceğinden muhassasatını katetmesine kail olduğunu ve fakat muvakkaten inkıta edecek münasebetlerinin husumete münkalip olmasını istemediğini beyan eyledi. 720 Def'aten ve katiyen cevab-i ret aldı.

721 (1.2) Mamafih yine maksadından ümidini kesmeyerek //(1) (1.1) şivesinde, etvarında, infialinde, natıkasında, idrakinde ne kadar kuvvet var ise// ağzından bir muvafakat sözü koparmak için sarfeyledi. 722 Hiç birinin zerre kadar tesirini göremedi. 723 (1) (1.1) Ne türlü evza gösterse (1.2)

karşıdan arzu-yi visale müteallik birtakım âşikane nümayişler görür, (2) (2.1) her ne söylerse (2.2) beriden ümidinin muhalâttan olduğuna dair birçok müstehziyane cevaplar işitirdi. **724** İki üç saat bu hal ile mücadeleden sonra Mehpeyker arzusunu istihsalden sahihan meyus olunca nehvî-i cibilliyesi bütün bütün bütün galeyân ederek o teessürle -ihtiyar ettiği teşebbüsün

146 **725** sebep-i aslîsi / olan- intikâm korkusunun da gönlünde hükmü kalmadı. **725** Nazarında terk-i hayat etmek öyle bir adamın hevesatına esir olmaktan ehven göründü. **726** (1) Binaenaleyh Abdullah Efendinin ağzından son lakırdısı olmak üzere:

(1.1) “-(1.1.1) İki taraf eğlencesinde serbest olmak mukavelemiz iktizasındandır, fakat beni bütün bütün meyus bırakmak değil. (1.1.2) Beyhude zihninizi, lisanınızı yormayınız! (1.1.3) (1.1.3.1) Her ne söylerseniz (1.1.3.2) ona kani olamam” sözlerini işitince hemen hiddetle yerinden fırladı.

727 (1) Yaşmağını başına, feracesini arkasına aldı:

(2) (2.1) “-(2.1.1) Keyfin bilir. (2.1.2) Bundan sonra senin için Mehpeyker yoktur. (2.1.3) (2.1.3.1) Bir daha selâmımı alabilirsen (2.1.3.2) senden alçak olayım” dedi. **728** Geceyi bir başka yerde geçirmek niyetiyle kapıdan çıkmaya şıtap eyledi.

729 (1) Herif ise Mehpeyker’in un ve istikbarını pek âlâ bildiği cihetle kendinden tamamıyla inkıtaa ciddet azmettiğini evzaından bir suret-i sahiha istidlâl eylediğinden ve (1.1) halbuki iblis tahdiş-i kalbe ne derece mecbur ise bu da Mehpeyker’e o mertebelerde müptelâ olduğundan çaresiz birdenbire tebdil-i lisan ederek bu kadarcık bir lâtifesine tahammül edemediğinden dolayı câli birtakım sitemlerle geçen lakırdıları ciddiyetten çıkarmak istedi. **730** Nihayet bin niyaz ve ibram ile kızı azimet fikrinden geçirdi. **731** Yine yan yana oturdular. **732** Muhavereye başladılar.

733 (1) Bu defaki teklifat daima efendi tarafından vuku bulur, (2) Mehpeyker ise cümlesini musırrane reddederdi. **734** (1) Bahis bir saat kadar imtidat ettikten sonra herif:

147 (1.1) “-(1.1.1) Size altı ay mühlet[]! (1.1.2) Beyinizle istediğiniz gibi eğleniniz! (1.1.3) (1.1.3.1) İsterseniz (1.1.3.2) sokağımdan bile geçmeyiniz! (1.1.4) (1.1.4.1) İdarece bir şeyinize noksan gelmez hatta (1.1.4.2) refahınız

(refahiyyetiniz) ziyadeleşir. (1.1.5) Lâkin mühlet bitince ben de hissemi isterim. (1.1.6) (1.1.6.1) Muvafakat etmezseniz (1.1.6.2) intikama kalkışırım. (1.1.7) Son teklifim budur. (1.1.8) (1.1.8.1) Sahih söylüyorum ki (1.1.8.2) benim için bunun ilerisine gitmek mümkün olamaz. (1.1.9) (1.1.9.1) Makbul olmadıysa (1.1.9.2) (1.1.9.2.1) gidin! (1.1.9.2.2) oturun! (1.1.9.2.3) (1.1.9.2.3.1) ne yaparsanız (1.1.9.2.3.2) yapınız! (1.1.10) İrade elinizdedir” dedi, (2) kat-i kelâm eyledi

735 Mehpeyker ise bu teklifin kabülünde iki üç dakika bile tereddüt göstermedi. 736 Çaresizliği desisede görenlerin kârı def’ine imkân bulamadıkları fenalığın zaman-i zuhûrunu temdide çalışmaktır. 737 Bu kaideye mebni kız verilen karar ile kendini korktuğu belâdan kurtulmuş addederdi. 738 Bir taraftan dahi bugün Abdullah Efendiye altı ay hirmanı kabul ettiren naz ve şivesinin altı ay sonra tesirden sakıt olacağına da zihninde hiç ihtimal vermezdi.

739 (1) Bu suret-i musalâhadan sonra herif o gecelik olsun vuslat temennilerine kalkmış ve (2) aldığı cevab-i kat’i üzerine bir buseye kanaat ederek yarım saattan ziyade niyazlarla beraber ona dahi nail olamamış idi. 740 (1) Çünkü vakrâ Mehpeyker’in Ali Beye olan muhabbeti şehevânî bir hevesten ibaret olmakla beraber kemal-i şiddeti cihetiyle kalbine bütün bütün galebe, zihnine bütün bütün istilâ halinde bulunduğundan kız daha Abdullah

148 Efendi ile muhavereye iptida ettiği zaman beyin hayali gözünün / önünde tecessüm ederek (1.1) (1.1.1) (1.1.1.1) ne söylense (1.1.1.2) işitiyor, (1.1.2) (1.1.2.1) ne yapılırsa (1.1.2.2) görüyor gibi birtakım vahimelere esir olmuştu.

741 (1) Hasılı iki aşına-yi kadîm aksata ile meşgul iki tacir gibi işleri hitam bulur bulmaz birinin parmağı diğerinin eline dokunmaksızın birbirinden ayrıldılar, (2) birer odaya çekilerek uykuya vardılar.

742 Ertesi günü Mehpeyker sabah ezanı okunurken uyandı. 743 Herif ile vedaa bile hacet görmeksizin hemen sokağa atılarak ilk vapur ile Boğaziçi’ne avdet eyledi. 744 (1) (1.1) Yalya gelip de beyin akşamdan beri bulunduğu haber alınca bu tesadüfün hâsıl edebileceği su-i netayici yeknazarda takdir ederek fevkalgaye telaşa düşmüş ise de (1.2) (1.2.1) cazibe-i hüsn ü anının bin tecrübe ile indinde müspet olan tesiratına nazaran

beyinlerinde bittabi açılacak muhaverede macerayı bazı cihazlarının tamiriyle nakleylediği halde bu hadiseyi de geçiştirmeye imkân bulabilmekten ümidini katetmedi ve (1.2.2) o mütalâalarla hemen beyin bulunduğu köşke dühul eyledi.

745 Bey ise bir pencerenin yanına oturmuş ve gözlerinin denizin ağır ağır cereyanına aldırılmış olduğu halde bin türlü hulyalar kurmakla meşgul idi.

746 (1) Ayak sesiyle kendini dalgınlığından alarak ve kapıya bakarak Mehpeyker'in çehresini görünce gönlündeki gayz ve hiddet o derece şiddetle galeyan eyledi ki (2) (2.1) vücudu berk-i cehennem gibi serapâ ateş kesilerek gök gürültüsü dehşetinde bir sada ile birkaç defa:

149 / (2.1.1) “-Nerede idin?” sözünü tekrar ettikten ve kız tarafından haifane bir tarz-i tahayyürle:

(2.1.2) “-(2.1.2.1) Öyle hiddet etme ki (2.1.2.2) (2.1.2.2.1) biraz aklım başıma gelsin de (2.1.2.2.2) uğradığım belâyı hikâyeye edeyim” cevabını aldıktan sonra etvarı dehşetlenerek, sadası gittikçe şiddet bularak:

(2.1.3) “-(2.1.3.1) Başına gelen belâyı mı nakledeceksin? (2.1.3.2) (2.1.3.2.1) Hâlâ yalanlarına inanırlar sanıyorsun, öyle mi? (2.1.3.3) Şimdiye kadar eğlencemi bozmamak için sahte sahte tavırlarını bilmezlendiğime bakıp da beni gerçekten budala zannediyorsun değil mi? (2.1.3.4) (2.1.3.4.1) Artık usanç geldi, (2.1.3.4.2) (2.1.3.4.2.1) al ücretini de (2.1.3.4.2.2) biraz da (2.1.3.4.2.2.1) var yeni peydah ettiğin dostlarını eğlendir!” dedi ve (2.2) sür’atle koynundan çıkardığı dört yüz altınlık evrak-i nakdiyeyi başına atarak kapıya doğru şitap eyledi.

747 (1) (1.1) Heves-i şehevansisine esir olan hanımefendi ise bu tahkir-i takatgüdazın hazmından dahi çekinmeyerek ve ifrat-i teessüründen kapının önüne yığılarak:

(1.1.1) “-(1.1.1.1) Allah aşkına beş dakika beni dinle de (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) cürmüm var ise (1.1.1.2.2) öldür” sözleriyle eteğine sarılmak istediye de (1.2) Ali Bey ayağıyla göğsünden kararak kapıda hâsıl edebildiği daracak güzergâhtan bahçeye atıldı. 748 (1) Etrafa attığı vahşî vahşî nigâhlarla o mastaba-i sefahate ebedî bir veda etti, (2) sokağa uğradı.

150

/Yusuf-i gümkeşte bâz ayed be-Ken'an gam mehor
Külbe-i ahzan şevved ruzî gülüstan gam mehor

749 (1) Fatma hanım -(2) ki Ali Beyin validesidir- oğlundan gördüğü hakaret üzerine yukarıdan aşağı bir hüzn-i mücessem kesilmiş idi. 750 (1) Çünkü dünyada oğlundan başka bir alâkası, ondan başka bir ümidi, ondan başka bir zevki olmadığından ve halbuki vuku bulan macera üzerine beyin bir daha yanına uğramasına ihtimal tasavvur edemediği gibi (1.1) velev gelse dahi evvelki lezzet vesaffetle imrar-i ömre kendinde asla kabiliyet görmediğinden Ali Bey nazarında irtihal değil fakat kendi için mecal-i dühul olmayan bir başka âleme intikal etmiş ve (2) (2.1) gönlünde ne kadar hissiyat-i rakika ve kabiliyat-i muhabbet var ise cümlesini de beraber götürmüş idi.

751 Dünyada bir valide için hem ciğerküşesini diri diri kaybetmekten ve hem de zıyai için teessüfe bile muktedir olamamaktan büyük bir azab-i ruhani mi olur?

151

752 Hanımın bu taab-i vicdanî ile vücudune ârız olan humma nöbeti o gece bir dakika arâm edebilmesine meydan vermedi. 753 (1) Gönlü o kadar münke/-sir olmuş idi ki (2) (2.1) evlâda beddua gibi bir terbiyelir valide için eşna-i ahval olan bir belâyı ihtiyardan kendini alamamak muhataralarında bulunur ve (2.2) o halde dahi zevci merhumu tahattur ederek ve saatlarca ağlayarak gönlünün ıstırabını oldukça teskin ile cenab-i Haktan çocuğunun ıslahını tazarrua başlardı.

754 (1) Dilâşup'a gelince Ali Bey için alındığını ilk günden bilir ve (2) kendisini evlât makamında büyütmiş olan eski hanımının ağzından: (2.1) “(2.1.1) Beyefendinin ne kadar güzel, ne kadar terbiyeli, ne kadar insaniyetli olduğunu bilmemiş olsaydım (2.1.2) Dilâşup'u vermeye kıyamaz idim” sözlerini işittiy için âtisine oldukça emniyet ederdi. 755 (1) Ali Beyin ise hanesine geldiği zaman işret humarı, eğlence yorgunluğu, uykusuzluk zarfıyla çehresine ârız olan hafif solukluk, gözlerine istiylâ eden az mahmurluk hal-i tabiisinde bile Mehpeyker gibi bir delle-i rüzgârı mahrum-i arâm eden hüsnüne o kadar hazin, o kadar sevdavî bir hal vermiş idi ki (2) biçare kız bir iki kerre ancak yüzüne bakabildiği halde birkaç saat cevazib-i cemalinin her birini ayrı ayrı hayalinden geçirmekle (2.1) dünyada saadet var ise beyin

hande-i iltifatında bulunabileceğine kalben cezm eyledi. 756 Bey tarafından birkaç kerre nail olduğu nigâh-i dikkatler ise kalbince birer mübeşşir-i teveccüh görüldüğü cihetle o gece uğradığı bârit muameleyi gâh beyin hicabına, gâh validesinin maksadından henüz haberdar olmamış olabilmesine

152 hamlederek gönlünde henüz zuhûr etmeye başlamış olan / ümmid-i felâh zerre kadar noksan bulmamış ve bilâkis sabr ü intizarı kendine zevk edinmiş idi.

757 Hayfâ ki beyin validesiyle şiddetli bir niza üzerine haneden çekildiğini ve bu faciaya kendinin vücudu sebep olduğunu haber alıp da hanımefendinin bulunduğu ıstırab-i takatgüdazı da görünce öyle şahane bir ömre faik olan bir devletten, uzaktan temaşasına bile iki üç saatten ziyade fırsat bulamaksızın ilelebet mahrum olmak ve saadet-i itilâf ve refah ile kıptadan salim bir hanedan-i naz ü naimin hemen kapısından ayak atar atmaz perişanlığımı davet etmek gibi iki renc-i elîmin tesirat-i cangüdazıyla lâhzada bir kerre sekerat-i vevte yakın bir azab-i ruhanî geçirmeye başladı. 758 (1) Bir gün bir gece içinde birkaç aylar bir ağır hastalıkla uğraşmış kadar eridi, (2) süzüldü, (3) gonce-i ruhsarı solmuş bir gül-i ziybaya benzedi.

759 Sabah olup da hanımefendinin oğluyla zaman-i münazaaları olan namübarek saat gelince o belâ-yı nagehzuhurun yad-i hazini biçare kadının gönlünde -hemen vaka tekerrür etmişçesine- tesiratını tecdit ve tezyit etmeye başladı.

760 İnfialât-i kalbiyesinin en küçürek bir cüzünü olsun izale için zihninde daima sevecek, meşgul olacak bir şey taharri eder dururdu. 761 O acı teselliyi ise duhter-i hirman ve refika-i felâketi olan Dilâşup ile hasbihalden münasip bir şey olmadığından kızı yanına celp eyledi. 762 (1) Evvel-i kelâmı:

153 (1.1) “-(1.1.1) Kızım! felek beni bir hakikatsiz çocuktan / ayırdı. (1.1.2) Onun yerine dünyada bana yar olacak bir sen kaldın. (1.1.3) Sağ oldukça benimle beraber bulunmak ister misin?” deyince Dilâşup kemal-i telâş ile:

(1.2) “-(1.2.1) (1.2.1.1) Alah canımı alaydı da (1.2.1.2) ayağımı bu konaktan içeri atmıyaydım. (1.2.2) (1.2.2.1) Beyefendiye gücenmenize ben sebep oldum da (1.2.2.2) yine hakkımda bu kadar iltifat ediyorsunuz. (1.2.3)

Talihsizliğim, meymenetsizliğim efendilerime dokundu. (1.2.4) (1.2.4.1) Aradan ben kalkarsam (1.2.4.2) yine eski imtizaç elbette tazeleşir. (1.2.5) (1.2.5.1) Bunun için de ölmekliğim iktiza ederse, (1.2.5.2) Allah bilir ona da razıyım. (1.2.6) Tek cariyenizi gözünüzün önünden defediniz” yollu mukabele eyledi.

763 Hanımefendi gayet müşfikane, gayet nazikâne bir tavır ile Dilâşup’a beyin vefasızlığından kendinin asla dahil olmadığını ve iki gün evvel evlâdını ikileştirmek için yanına aldığı bir vücuttan bir evlâdını kaybettikten sonra hiç geçemeyeceğini anlatmakta iken kapıdan içeri sür’atle bir cariye koşarak Ali Beyin merdivenden yukarı çıkmakta olduğunu haber verdi. **764** Bey de hanımefendiye suret-i kabulünü düşünmeye bile vakit vermeksizin oda kapısından göründü.

765 (1) Çehresi rahat döşeğinin üzerine doğrultulmuş meyyit gibi soluk[], (2) evzai Hakkın âsar-i gazabını görmüş fâsık gibi mahuf idi. **766** Birkaç saniye kadar mephut mephut etrafa bakındıktan, dudakları bembeyaz kesilerek titremeye, gözleri bir bayılmak istidadı göstermeye başladı. **767** (1) Hemen niyazmendane ve fakat mütereddidane bir tarz ile validesinin dizlerine kapanarak bir lakırdı söylemeye muktedir olamaksızın o kadar ağladı ki (2)

154

biçare ka-/-dın gönlündeki inkisarı bütün bütün unuttu. **768** (1) Ciğerparesini kucaklayarak ve yüzünü başını muttasıl öperek, koklayarak:

(1.1) “-(1.1.1) Ali’ciğim! Allah aşkına sus! (1.1.2) (1.1.2.1) Hem kendini hasta edeceksin, (1.1.2.2) hem de ben helâk olacağım. (1.1.3) Hiç validen bir lakırdı için sana kırılır mı? (1.1.4) (1.1.4.1) Sus... (1.1.4.2) benim başım için sus... (1.1.5) (1.1.5.1) Vallahi dayanamayacağım, (1.1.5.2) şimdi bayılacağım.” Diyerek ve gözlerinin yaşını Ali Beyin girye-i haziniyle mezcederek yalvarmaya başladı.

769 Valide infiali ne kadar sürecekt! **770** Yarım saat önce gönlünde itilâfa asla kabiliyet hissedemeyen biçare evlât muhabbetine bir evlât muhabbeti daha ilâve etmiş gibi çocuğu susturmayı kendine yâr etmekten ziyade arzu eder oldu.

771 Zavallı Dilâşup kalbin hiss-i rikkatini tehyiçte en büyük musibetlerden müessir olan girye-i nedamet ve iade-yi imtiyaç temaşa-yi

hazininin tesiratına bir türlü mukavemet edemeyerek ve hatta odadan çıkmaya bile muktedir olamayarak bir şiddetli baygınlıkla bulunduğu yere yığılıkaldı.

772 Ali Bey validesinin telâkki-i müşfikane ve teselli-i ruhperveranesiyle biraz kendine gelerek hanımefendi dahi oğlunun lisan-i hal-i nedamet olan girye-i hazinini müteakip gördüğü iltifat üzerine siymasında belli belirsiz görünmeye başlamış olan âsar-i sürur ile teskin-i helecan edince ikisinin birden nazar-i dikkati def'aten Dilâşup'a taallûk eyledi.

773 (1) Hanım, kızı o halde gördüğü gibi hemen yerinden fırlayarak ve beye:

155 (1.1) "Bak biçare senin için neler / çekiyor" yollu bir tatlı sitem ederek (1.2) bayılan bey olmuş olsa yine daha ziyade telâş edebilmesi muhal addolunacak bir ıstırap ile ruhlar koklatmaya, yüzüne sular serpmeye başladı.

774 (1) Bir on dakika uğraştıktan sonra Dilâşup gözünü açıp da kendi halini ve hanımın cariye gibi etrafında dolaştığını görünce bir taraftan hafaya-yi muhabbetini böyle bir tahammülsüzlükle meydana attığını, bir taraftan da efendisinin kendisini bayağı hizmetinde bulunacak derecede sevdiğini düşünerek gül cemaline mahcubiyet pembeliğiyle meserret parlaklığından mürekkep bir letafet geldi ki (2) temaşası elmas üzerinde rengineşan olmaya başlamış pertev gibi nigâh-i im'ana hıyrebaş olur.

775 Kız telâş ile doğruldu. 776 Birkaç saniye zarfında merdane bir himmetle infialâtına galebe eylediğinden çehresindeki hal de zail olarak bir gün evvel kazandığı âsar-i mahzuniyet avdet eyledi.

777 O halde ise Ali Beyin bir muhabbet-i menhusadan yeni kurtulmuş olan ve hemen en evvel tesadüf edebileceği hüsne incizap istidad-i tammında bulunan gönlü şiddetle çarpmaya başladı.

778 Dilâşup'ta gördüğü haller Mehpeyker'in nazları, niyazları, vaatleri, hayırhahlıkları, nümayişleri, muameleleri gibi sahteliği de sıhhati kadar karibü' ihtimal olan umur-i meşkûkeden değil zayıflamak gibi, bayılmak gibi taklidi muhal ve vücudu hakikatine burhan olan halât-i bediheden idi.

156 / 779 (1) Balâda yazdığımız tarifattan da anlaşılacağı üzere Dilâşup, Mehpeyker'den kıyas kabul etmez derecelerde güzel olduğu gibi ismet ve

sadakat-i hüsün ve cemalinin kıymetini kat kat tezyit ettiğün bir gün evvel karşısında öyle envar-i letafetten dökülmüş bir melek gezinip dururken onu görmeyecek ve sebep-i hayatı olan validesini tahkir edecek kadar bir hainenin gafilâne esiri olduğuna taccüpler eder ve (2) validesini eski fikrine çevirmek için bir lakırdı söylemeye bile yüzü kalmadığından dolayı nihayet derecede müteessir olurdu.

780 (1) Validesi ise mücadele-i malûmenin avdeti havfiyle eski ümidini hatıra getirmeye bile cesaret edemediği gibi (1.1) Ali Beyin gösterdiği nedamet acaba berikinden inkıtanı da mucip midir? Yoksa (1.2) yalnız dünkü su-i hareketine mi münhasırdır? bu tereddütlerden de gönlünü kurtaramadığından birkaç saatlar Dilâşup lakırdısını açamadı. **781** (1) Mamafih çocuğu bir muhabbet-i cedide ile hanesine raptetmedikçe evvelki terbiyesinde, evvelki beyliğinde görebileceğine gönlü mutmain olmadığı için an bean bahsi o cihete intikal ettirmeye fırsat gözetir ve (2) fakat söze başlamak için bir türlü bir münasip mukaddeme bulamazdı. **782** Nihayet arzusunun tazyikatına mukavemetten âciz kalarak beyin yanına yaklaştı.

157

783 Kolunu boynuna attı. / **784** (1) Lakırdısını kelimedede bir katederek ve her katıda bir kerre çocuğun yüzüne bakarak:

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) Ali’ciğim! Bir şey söyleyeceğim amma (1.1.1.2) sıkılma! (1.1.2) (1.1.2.1) Sana gücendim zannettin öyle mi? (1.1.3) Onun için ağladın değil mi? (1.1.4) (1.1.4.1) Ben sana gücenmedim oğlum, fakat (1.1.5.1) acıdım. (1.1.5) Bilsen (1.1.5.1) dün ne halde idin! (1.1.6) Aklın başından gitmişti!.. (1.1.7) Gençlikte insana her türlü felâket gelir. (1.1.8) Hâlâ gönlünde o endişeler duruyor mu? (1.1.9) Öteki... ötekini yine o kadar seviyor musun?..” diyecek oldu.

785 (1) Ali Beyin çehresi yüzü derhal mehtab-i şehrayin gibi bir alev içinde kalarak: (1.1) “(1.1.1) Allah mel’unenin yüz bin türlü belâsını versin, (1.1.2) (1.1.2.1) doğmadan gebermiş olaydı (1.1.2.2) şeytan kuvvetli bir yardımcıdan mahrum kalırdı.” yollu mukabele edince biçare kadın tahallüfû halinde hasıl edebileceği meyusiyet-i cangüdaz korkusuyla birdenbire o ümitlere düşmeye bile cesaret edemeyerek:

(1.2) “-(1.2) Ya... iki gözüm! Dün... dünkü halin[]...” gibi ağzından

birkaç lakırdı dökmek istedi.

786 (1) Ali Bey hemen sözünü keserek:

(1.1) “-(1.1.1) Kurban olayım ninediğim! Bana dünden bahsetme!
(1.1.2) Dün deli idim. (1.1.3) Dün alçaktım. (1.1.4) (1.1.4.1) Allah canımı
alaydı da (1.1.4.2) bana dünkü günü göstermeseydi” cevabını vermekle
hanım, beyin sesindeki şiddet ve ifadesindeki ciddiyete bakarak düştüğü
belâdan kendini kurtardığına emin oldu. **787** (1) Kemal-i meserretle: (1.1)
“(1.1.1) Yarabbi! İna yetin ne büyüktür ki (1.1.2) (1.1.2.1) bir biçare kuluna
bir saatin içinde hem ciğerküşesini bağışlarsın, hem de (1.1.2.2) terbiyesi,
158 insanlığıyla be-/raber bağışlarsın” feryad-i müteşekkiranesi ile secdeye
kapandı.

788 Bu hal ise Ali Beyin öyle melekmeşrep bir hamiyet-i mihribana
ettiği muameleden nedametini kat kat tezyit ederek gönlünün meserret yerine
alâm ile doldurmuş idi. **789** Çocuk teskin-i ıstırap için validesinin boynuna
sarılarak ve gözlerinin yaşını göğsünün üzerine doğru akıtarak birkaç dakika
tatlı tatlı ağladı.

790 (1) (1.1) Kendi ağlamak kuvvetiyle gönlünün zehirini dökerek
sükûnet hasıl edebildiyse de (1.2) validesi oğlunu istediği halde görmek
maksadının hitamını beyin Dilâşup ile irtibatına mutavakkıf gördüğünden ve
fırsatı dahi gayet müsait bildiğinden birtakım zeminlerle kızın cemalinden,
marifetinden, vefasından, sadakatinden bahisler açtı.

791 (1) Bir günün içinde uğradığı zaıf gibi, bir iki saat evvelki
baygınlığı gibi beyin zaten nazar-i dikkatinden kurtulmamış olan delâil-i
muhabbetini müşevvikane bir eda ile bertafsil ihtar eyledikten sonra: (1.1)
“(1.1.1) (1.1.1.1) Tabiatına muvafık gelmediyse (1.1.1.2) (1.1.1.2.1)
başkasını arar (1.1.1.2.2) bulurum, lâkin (1.1.2) biçare kızcağıza yazık!”
diyerek ve göz ucuyla simasındaki hasıl olan hallere dikkat ederek istinzaca
başladı.

792 (1) Bey ise mahcup mahcup önüne bakarak:

(1.1) “-(1.1.1) Siz beğendikten sonra benim niçin tabiatıma muvafık
gelmesin? (1.1.2) (1.1.2.1) Sizden ne saklayım, (1.1.2.2) bilâkis simasını da

159 beğendim, tabiatını da... (1.1.3) Lâkin şimdiden / evlenmeyi düşünmüyordum” cevabıyla muvafakatını ima edince hanım yine söze iptida ile:

(1.2) “-(1.1) İki gözüm! Sana dün de söyledim. (1.2) Zürriyetini görmek istiyorum. (1.3) Beni o devletten mahrum eder misin?” gibi birkaç lakırdı ile: (1.3) “Siz bilirsiniz” dedirtti. 793 Hemen o geceden Dilâşup’u beyin yatağına vermeyi zihninde kararlaştırdı.

794 (1) Çocuğu biraz eğlenmek için bahçeye indikten sonra hanım kızı yanına çağırarak biçarenin gönlünde eski ümidinden zerre kadar eser bile kalmamış iken beyin uğradığı iptilâdan kurtulduğundan dolayı hasıl olan meserretine dair ufacak bir mukaddmeden sonra beyinlerinde cereyan eden kararı bağıteten söyleyince Dilâşup yine kendini tutamayarak hanımefendinin ayaklarına sarılacak yolda birtakım evza-i mütehalikânedede bulunmuş ve (2) derhal akli başına gelmekle ettiği hiffetten nihayet derecede utanarak ağlamaya başlamış idi.

795 (1) Hanımefendi ise giryesinin sebebi hicap olduğunu çehresinin renginden teferrüs etmekle:

(1.1) “-(1.1.1) Kızım bunda utanacak bir şey yok. (1.1.2) Allahın emriyle beyin senindir. (1.1.3) (1.1.3.1) Seviyorsan (1.1.3.2) iftihar et! (1.1.4) Düşmanların utansın” sözleriyle Dilâşup’u yanına oturttarak yüzünü, saçlarını okşayarak biraz vahşetini defeyledi. 796 (1) Mamafih Dilâşup’ta yine bir durgunluk görünür ve (2) hanım o hali de mahcubiyete hamlelerdi.

160 797 Halbuki hüznüne sebep muhabbetinin mebadisinde zuhûr eden / fenalıktan netayici hakkında zihnine hutur eden su-i tefe’ül idi. 798 (1) (1.1) Hele ne hal ise (1.2) kız bu mücahede-i merdane ile nefsine galebe ederek bu hiss-i elîmini sezdirmemeye muvaffak olabildi.

799 (1) (1.1) Vaktaki akşam erişti, hanımefendi sağ tarafına ihsan-i ilâhî olan ciğerpâresini, sol tarafına atiye-i muhabbet olan kerimesini alarak bir meserret-i fevkalâde ile yemek yediler. 800 Yemekten sonra bermutat biraz da bahçeye çıkarak kudret-i fatıranın burhan-i münir-i azameti olan ecza-yi ulviyeyi temaşa ile tenvir-i vicdan eylediler.

801 Saat üçe varınca hanım bir odaya ve birbirinin yanında iken yine zamanlarını birbirine tahasürle geçiren iki müştak-i vuslat dahi bir diğer odaya çekildiler. **802** Subh-i safa-yi emel hemen o geceden şa'şanüma-yi zuhûr olmaya başladı.

161 Âlemin bir zevkı kim ahiri dert olmasın

Mahitab-i iyde derpeydir hilâli matemîn

803 Ali Bey bu izdivaç ile bir sefahat-i redieden bir muhabbet-i ismetkâraneye intikal edince tabiatında olan ikdamat-i kârgüzarane bir başka terakki bularak gündüzleri ifa-yi vezâifinde, geceleri tahsilinde fevkalâde bir himmet, nihayet derecelerde bir dirayet göstermeye başladı. **804** (1) Güya ki Dilâşup vücudüne bir ruh-i diğeri ilâve etmişti; (2) güya ki kalbinde olan barika-i muhabbetle havass-i müdrikesinin her birinde bir mihr-i muhabbet tulû ederdi. **805** Mehpeyker ise gördüğü muameleyi sür'at-i zeval şânında olan bir hiddet âsarından bilerek ne vakit olsa beyi ayaklarının altında rûbehâk-i niyaz göreceğinden emin olduğu cihetle kendini bütün bütün istiğnaya çekmek istedi. **806** (1) Bir on gün kadar intizar etti, (2) arzu ettiği gibi onu ayağında görmek değil hatta bir haberine dahi nail olamayınca zarurî şüphelenmeye başladı.

807 Dûr ü dıraz mütalaalardan sonra bir türlü inhimak-i şehevterestisine galebe edemeyerek serapâ sitemle memlû bir tezkere ile

162 feleğin kendi için beslediği istikbalin tesir-i mukadde-/matına kıyam eyledi.

808 Lâkin tezkeresine bir cevap bile alamadı. **809** Bu hareket-i lâkaydane ise -beyin hiddeti bir kıskançlıkla başlamak cihetiyle ne kadar şiddet ve imtidat halinde bulursa muhabbetinin kemaline delâlet edeceğiyçin- Mehpeyker'ce teessüf yerine memnuniyeti mucip olurdu.

810 Vakaa aradaki münasebatın bütün bütün inkıta edebileceğine kat'an ihtimal vermezdi. **811** (1) Şu kadar var ki (2) zaman-i firak kendince tahammülü kabil olamayacak kadar imtidat eylediğinden istiğnadan, sitemden bir faide göremeyince en sonraya sakladığı ifadat-i halisane ve temenniyat-i âşikaneye müracaattan başka çare bulamadı. **812** Abdullah Efendi macerasını bazı tenkihat ve ilâvat ile beyin yoluna memnunen ihtiyar olunmuş bir fedakârlık şekline koyarak ve altına sadakati için yüz bin yeminler ilâve eyleyerek bir tezkerede beyan-i hal ve arz-i niyaz eyledi. **813** Ona da mukabele görmeyince infialin ciddiyeti korkusuyla birkaç günler bir beht-i

mütereddidane geçirdikten sonra- muamelât-i sevdanın en büyük yalanı olan ve fakat arada sırada ve hele hiç memul olunmadığı ahvalde sahih çıkageldiği

163

cihetle ekseriyet üzere kat'iyüttesir hükmünde bulunan- idam-i nefis teh/-didini şamil bir üçüncü tezkere yazarak bunda muktedir olduğu kadar ahval-i firakı tasvir eyledi.

814 (1) (1.1) (1.1.1) Nefretle itilâf eden bir kalbe lakırdı ne kadar acıklı söylense o kadar sahte görünmek tabîi olduğuyçin bir suretle nahvetine dokundu, (1.2) bir suretle lâkayitliğini tehevvue tahvil eyledi ki (2) mahudeyi kalemiyle dahi tahkir-i canşikâfa uğratmaktan kendini alamadı. **815** Derhal şöyle bir cevap yazarak gelen adamla irsal eyledi :

“**816** Hanım! Maşallah adam aldatmakta iblise meydan okumaya başladınız. **817** (1) (1.1) Azmettiğinizden bahseylediğiniz karar sahih bile olmak lâzım gelse (1.2) bihakkın lâyük olduğunuz bir cezanın icrasında siyaset cellâtlarının vazifesini gasp etmiş olursunuz. **818** (1) İndimde zaten vücudunuzla ademinizin hiç farkı yoktur ki (2) öldüğünüzü, kaldığınızı düşüneyim. **819** (1) (1.1) Eğer dünyadan giderseniz (1.2) maskara nikabı kadar sahte bir hüsün ile ücretli ağlayıcı feryadı gibi yalancı birtakım delâil-i sadakatten kendini kurtarmaya muktedir olamayan erbab-i iffet sevinsin. **820** (1) Ahval-i kalbiyeyi bir tarafa bırakalım da (2) biraz akılâne düşünelim: **821** (1) sizinle olan ülfetimde pekâlâ tecrübe ettim ki, (2) insanın yılanla imtizacı kabil olamadığı gibi seciye-i sıdık ile redaet-i ahlâk arasında bir itilâf-i daimî hâsil etmek mümkün olamayacak. **822** Ben gönlümü tevdi edecek bir cây-i ismet buldum. **823** Siz de bazice-i heves edecek bir esir-i sefahet bulmaktan elbette âciz kalmazsınız. **824** (1) Benim için cana kıymak değil bir saatlık

164

eğlencenizi bile feda etmeyeceğinizi idrak edemeyecek kadar mec-/nunlardan olmadığımından siz sağ ben selâmet temennisıyla beraber (1.1) bendenizi vakitli vakitsiz tacizden feragat buyurmuş olsanız sahihan minnettariınız olacağımızı beyan eylerim.”

825 Mehpeyker gönderdiği adamın bir tezkere ile avdet ettiğine bakarak ümidinin mukaddeme-i zuhûrunu görmüş olmak zehabiyle çehresi bir reng-i meserret bağlamaya, dudaklarından muzafferane tebessümler saçılmaya

başladı. **826** Tezkereyi gûya bey karşısında imiş gibi nazende bir tavr ile eline alarak ağır ağır birkaç kerre çevirdikten ve meyil ve istiğnadan mürekkep bir nigâhile ötesine berisine baktıktan sonra kendince münderecatı evvelden malûm imiş gibi ehemmiyetsiz ehemmiyetsiz açmaya başladı. **827** Kâğıdı zarfından çıkarıp da sahifesine sür'atle bir nigâh atınca zihnini bir taraftan yeis; bir taraftan hayret istilâ ederek çehresi müthiş bir halde sarardı. **828** Dudaklarında bir damla kan kalmadı. **829** Kaşları çatılmaya ve bühtiyar oynamaya başladı. **830** Vücudu serapâ raşe içinde kaldı. **831** (1) Gönlünde ise (1.1) "Ben gönlümü tevdi edecek bir câ-yi ismet buldum" sözünden hasıl olan haset, tesir-i hakaret ve hirman-i ülfet gibi hissiyat-i elfiminin cümlesine galip idi.

832 Kadınlara göre en cangüdaş mumele bir rakibin rüçhamı kuvvetiyle mağlûp olmaktır. **833** Hususiyle rakip kahrına uğrayan kadında güzellikten başka bir meziyet olmaya! **834** Bu hakaret üzerine Mehpeyker'in kâffe-i

165

havassını maşuk-i bîvefasından zalî/-mane bir intikam hissi istilâ eyledi. **835** (1) İsmetsiz bir muhabbet (1.1) ne zaman kat'ına kalkılırsa şefkatsiz bir gayze tahavvül etmek tabîidir.

836 Facire hemen o dakikadan itibaren saika-i vicdanının eshab-i husulünü mülâhazaya başladı. **837** Hatta bu yolda birkaç geceler uykusuz kalarak emraz-i nefsanîyesinin bin türlü buhtanına inzıam eden alâm-i sipihr ile birçok korkunç hulyalar, birçok yeni teşebbüsler düşündükten sonra pençesine düşen sayyadın tenini paralamadıkça tehevür-i hûnhâranesini teskin edemeyen yaralı kaplanlar gibi hasmının saadet-i hayatına ruh-i vicdanı olan maşukası cihetinden hücum etmek istedi. **838** Bir kerre bu tedbire karar verince bir taraftan ikmal-i tafsilât ve tertib-i teferrüata hasr-i efkâr eylediği gibi bir taraftan dahi fiiliyata teşebbüsten geri durmadı. **839** Bu yoldaki hareketlerinin birincisi ise rakibini öğrenmeye, görmeye çalışmak idi: **840** Bohçacı kadınlar marifetiyle beyin odalık aldığı pek kolay tahkik etti. **841** (1) Görmek için Fatma Hanımefendinin ülfet ettiği dairelere sokulmakta dahi nümayişinin parlaklığı cihetiyle pek büyük müşkülâta düşmedi, (2) âkıbet işe başladığının on birinci günü hanım ile Dilâşup'a tesadüf eyledi.

842 Bu mülâkatta rakibiyle kendini mukayeseye başladı. **843** Fakat feleğin bir rağm-i takatgüdazına uğrayarak güneşe mukabil olmuş mehtap gibi çehresinin parlaklığı kendi nazarında dahi bütün bütün hiç hükmünde göründü.

166 **844** (1) Hatta hanımefendilerin düğüne geleceğini evvelden bildiği cihetle kendi tezyinatına nihayet derece-/-de itina etmiş ve (2) Dilâşup ise âdab-i ismet hükmünce süsünden bayağı güzelliğini setretmeye çalışırcasına sade davranmış iken yine giyindiğini, takındığını yakıştırmakta yalnız kendine değil düğün seyrine gelen güzellerin umumuna tefavvuk eylemişti.

845 Karı hasedinden birazını olsun izale için bir cihet-i rüçhan da kendisinde taharri ederek zekâsına güvendi. **846** Birtakım şakraklıklarla meclis idare etmek istedi. **847** Her vicdanda bazı kere ufak tefek âsarı zuhur eden gaybaşınalıklar kabilinden olarak Dilâşup güya ki Mehpeyker'in niyetini keşfetmiş gibi pürgülüğüne rekabete kalkıştı. **848** İfadelerinin, nüktelerinin saffet ve âdabı kuvvetiyle hazır olanların samia-i teveccühünün berikinin aşiftemeşrebane ettiği gevezeliklerden tahvil eyledi.

849 Mehpeyker bu cihette dahi Dilâşup'un derece-i madununda bulunduğunu görünce hiddetinden ifrit kesilmeye başladı. **850** (1) (1.1) Eğer rakibini kendinden değersiz bulmuş olsaydı (1.2) (1.2^{ara}) ihtimal ki Ali Beye olan gayzının birazı olsun - gönlünde kendinden aşağı bir vücuda yer verdiği için hakarete münkalip olurdu. **851** Fakat hem bir maşuk kaybetmek, hem de onu her cihetle kendine faik bir rakibe teslim eylemek Mehpeyker gibi seyyiat ile perverde olmuş bir hazra-i damenin değil en terbiyeli, en hatırşinas kadınların bile kolaylıkla tahammül edeceği belâdan değildir.

167 **852** (1) Bu nazenin ise meyusiyeti tezayüt ettikçe bütün bütün ihtiyardan kalarak tasavvur ettiği intikamın tertibatını bir kerre daha piş-i nazardan geçirdikten sonra kalabalıktan bunalmış olmak bahanesiyle dü-/-ğün evinden çıktı, (2) doğruca emr-i icrada kullanmak istediği Abdullah Efendinin hanesine azimet eyledi.

853 İhtiyar mukaddemki mukaveleden dolayı mühlet tamam oluncaya kadar Mehpeyker'in yüzünü görmekten bile ümidi keserek eğlencesini başka cihetlerde taharri edip dururken hilâf-i memul aradan yirmi beş gün geçmeksizin kızın oda kapısından girdiğini görünce bu hareketini paraya dokunacak bir arzuya isnat eylediğinden de'aten nefsine bir itina geldi. **854** (1) Mehpeyker'i vekurane ve fakat müsaadekârane bir tavırdadır:

(1.1) “-(1.1.1) Buyurun efendim! (1.1.2) Gördünüz mü (1.1.2.1) koca fellâh nasıl insana lâzım olur! (1.1.3) (1.1.3.1) Lâkin mademki siz mühletten evvel teşrif ettiniz, (1.1.3.2) bu inayetinize teşekkürden bendeniz de vadimden, âdetimden birkaç kat ziyade hizmette kusur etmem” sözleriyle istikbal eyledi.

855 (1) Fakat kızın hiddet ve tehevverü andırır yollu şedit şedit nefes aldığı işitince dikkatle yüzüne bakarak gördü ki (2) çehresinde elem, gözlerinde, dudaklarında gazap yağıyor. **856** Derhal tarz-i mükâlemeyi değiştirecek:

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) Ben de ne divane herifim, (1.1.1.2) münasebetli münasebetsiz her lâtifeye kalkışırım. (1.1.2) Simanızda bir keyifsizlik alâmeti var. (1.1.3) Allah aşkına ne oldunuz?” gibi meraklı meraklı birtakım suallere başladı.

857 (1) Mehpeyker bir iki dakika yorgunluk aldıktan sonra müthiş bir hal ile:

(1.1) “-(1.1.1) İstedığimi yapmak elinden gelir mi? (1.1.2) (1.1.2.1) Teahhüt edersen (1.1.2.2) maksadım hâsıl oluncaya kadar bütün bütün sana münhasır dururum, ah! (1.1.3) bir gün intikam[]... / (1.1.4) bir kerre intikam[]... (1.1.5) ondan sonra isterse dünyanın altı üstüne gelsin” dedi.

858 Çehresinde kin akar korkunç bir tegayyür görünmeye başladı. **859** (1) Herif ise şeraret-i fitriyesine nazaran kendince hiç hükmünde olan öyle bir matlâp için kızın gösterdiği şiddet-i telâş istihfaf ile zerafete dökülerek :

(1.1) “-(1.1.1) Vah!vah! gülmeden, eğlenmeden başka bir şey düşünmeyen Mehpeyker şimdi intikam heveslerine düştü. (1.1.2) Bu melek gibi vücuda o kadar korkunç hayaller yakışır mı? (1.1.3) Amma niçin

yakışmasın? (1.1.4) Azrail de melek...” yollu birtakım şetaretlerden sonra: (1.2) “(1.2.1) Ne oluyorsun? (1.2.2) Derdin nedir? (1.2.3) Benim gibi bir kulun var iken arzu ettiğin şeyin vücade gelip gelmeyeceğini düşünmek neden iktiza ediyor? (1.2.4) (1.2.4.1) Yalnız istediğin ne ise (1.2.4.2) emret! (1.2.5) (1.2.5.1) Eğer mümkün olduğu kadar sür’atle vücade gelmezse (1.2.5.2) o zaman keder et!” cevabını verdiğiinden kız acı acı gülümseyerek :

(1.3) “-(1.3.1) Bizim yoluna dünyalar feda ettiğimiz beyefendi bir gün buraya geldiğimiz için yalıda bulamamakla bizi terketti. (1.3.2) Güya kıskanmış; (1.3.3) Hah! hah!.. ne de tuhaf kıskançlık! (1.3.4) (1.3.4.1) Beni kıskanıyor da (1.3.4.2) (1.3.4.2.1) kendine göre bir hanım buluyor, (1.3.4.2.2) onunla eğleniyor” deyince Abdullah Efendi bu gayızlı sözlere :

(1.4) “-(1.4.1) Teessüf ettiğiniz şeye bakın! (1.4.2) (1.4.2.1) Varsın (1.4.2.2) (1.4.2.2.1) kiminle isterse (1.4.2.2.2) onunla eğlenin! (1.4.3) Siz kendinize bey mi bulamayacaksınız?” yolunda kendi vicdanına mutabık bir mukabele ile kızın gurur-i hüsnünü okşamak istedi. **860** Mehpeyker hayret ve tahkirden mürekkep bir tarz ile herifin bir kerre yüzüne bakarak iki üç dakika sü-/-kût ettikten sonra yine söze başladı. **861** Aralarındaki muhavere şu kalıba döküldü:

“-**862** Galiba sen ömründe kimseyi sevmemişsin?

“-**863** Nasıl kimseyi sevmemişim? **864** Ne vakit muhabbetten kurtulduğumu gördünüz?

“-**865** (1) (1.1) Bana kalırsa (1.2) insan dünyada bir kerre yaşadığı gibi ömründe bir kerre sever. **866** (1) (1.1) Hele sen muhabbet nasıl olur bilmiş olsan (1.2) bana demin (1.2.1) “(1.2.1.1) Varsın (1.2.1.2.) (1.2.1.2.1) kiminle eğlenirse (1.2.1.2.2) eğlenin” lakırdısını söylemezdin. **867** (1) (1.1) Demek ki sen bir sevdiğini elinden kaçırmış olsan (1.2) kederlenmeyeceksin?

“-**868** Ben başka[]... **869** (1) fellâha bu kıyafetle kim meyleder ki (2) bin belâlarla malik olabildiği bir nazanîni elinden kaçırınca meyus olmasın?

“-**870** Bu kadar paran var iken hiç sana eğlence olacak kadın mı bulunmaz?

“-871 Vallahi ben size doğrusunu söyleyeyim: 872 Paramın böyle işlerde yalancı bir şöhreti var. 873 Güzelce bir kaş göz okkalarla altından ziyade fayda veriyor. 874 Fakir bir kâtip bizden âlâ eğleniyor. 875 (1) (1.1) Paraya meylederse (1.2) muhabbet meclislerinden ihtiyar zenginler için artakalmış yadigârlar meylediyor. 876 İşte siz meydanda değil misiniz? 877 (1) (1.1) Biçare arap gebermiş olsaydı (1.2) elbette şimdiki halinizin yüz binde biri kadar müteessir olmazdınız. 878 (1) Lakırdılarımı sitem zannetmeyiniz, (2) âlemin halini tarif ediyorum. 879 (1) Demek isterim ki (2) (2.1) sizin yerinizde olsam (2.2) (2.2.1) ben kederden helâk olacağıma gider (2.2.2) kendinden güzel bir bey bulurum, (2.2.3) onu hiddetinden çatlatırdım.

170

“-880 (1) (1.1) Sen ne vakit benim yerime gelir isen (1.2) o za-/man kendi bildiğini yaparsın. 881 (1) Şimdi benim intikamıma hizmet elinden gelir mi (2) onu soruyorum.”

“-882 Çocuk! Bir delikanlıdan intikam almanın lakırdısı mı olur? 883 (1) Bir bahane bulayım da (2) hapis mi ettireyim? 884 Dövdüreyim mi? 885 (1) (1.1) Hangisiyle gönlüne kanaat gelirse (1.2) emrediniz.

“-886 Hiç birini istemem. 887 (1) Bir çare bulacaksın (2) beyi o kadından ayıracaksın.”

888 Söz buralara düşünce Abdullah Efendi nazan nazan bir tarz-i muzafferane ile sandalyasına yaslandı. 889 (1) Bıyık altından sırtarak:

(1.1) “-(1.1.1) Ne kadar da güç bir iş teklif ettiniz... (1.1.2) o kadar telaşınız bunun için miydi?.. (1.1.3) (1.1.3.1) O kadar kıskanç, o derece mağrur bir beyefendiyi hareminden, cariyesinden ayırmakta da insan güçlük çekerse (1.1.3.2) dünyada kolay sözünün manası kalmaz. (1.1.4) (1.1.4.1) Siz bana kızın ya şüphe davet edecek bir hareketini tahkik ediniz, yahut (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) vücudunun gizli yerlerinde bir nişan var ise onu haber alınız. (1.1.5) Size rakibinizi zindan takımından alçak bir fahişe kıyafetine koymak boynuma borç olsun. (1.1.6) (1.1.6.1) Çıkacak lakırdılar beyin kulağına (1.1.6.1.1) pek uzasa bir hafta da gider (1.1.6.2) o halde de

ayrılacaklarına şüphe kalmaz a... (1.1.7) Bin kerre yaptığımız şeyler []...”
diyerek iskemlesinin üzerinde minnetkârane öteye beriye dönmeye başladı.

890 (1) Mehpeyker ise yılan zehrin hassasiyetini, cellât kemendin kuvvetini nasıl idrak ederek tedbirde olan mehareti o derece ehemmiyetle takdir ile ciddî ve samimî bir yolda:

171 (1.1) “- (1.1.1) Sihir yapanlar sen dururken niçin şeytandan / medet umarlar bilemem” dedi. **891** Teşekkürün herifin o murdar yanaklarını birkaç kere öptükten ve kendi nazik dudaklarını birkaç dakika o kokmuş ağzında bıraktıktan sonra lâzım olan tahkikatı istihsal için hemen sokağa uğradı.

892 (1) Bir taraftan vukuat-ı cariyeyi tahkik etmek ve (1.1) mümkün olursa cariyelerden birini casusluğa almak için bohçacı kadınları beyin hanesine müsallat ettiği gibi bir taraftan dahi kendisi o civarda bulunan hamamları dolaşmaya başladı.

893 Felek meydana bir musibet getirmek isteyince esbabını pek çabuk tedarik eder: **894** Mehpeyker işe başladığının dördüncü günü Dilâşup’a bir hamamda tesadüf etti. **895** (1) Gördü ki : (2) tâ peştemal bağının yanında biri siyah, biri kumrala mail iki büyük hâli var. **896** Ümidinden ziyade mevkiine düşmüş olan bu nişane ise nazarında husul-i maksada maa ziyade kâfi görüldüğünden alelâcele giyinerek rekif-i mel’anetin yanına gitmek istedi. **897** Geçerken bir iş için yalısına da uğradı.

898 Fırsat bir kerre başlayınca birbirini takip edegelmek kesirilvuku tesadüflerdendir. **899** (1) O kabilden olarak meğer biçare Dilâşup hamama gelmeden evvel odasında (1.1) evzak-i vicdanına dair hatırandan ne geçerse bir yere yazmakla uğraşır. **900** O sıra bey odadan içeri girer. **901** Elindeki kâğıdı görmek ister. **902** (1) Bizde bir kadın, (1.1) velev Şinasi istidadında olsun, bu terbiye ile ne kadar güzel yazabilecek? **903** (1) Biçare Dilâşup

172 kâğıt üzerine koyduğu şeyleri hatta kendine dahi beğen-/diremediği için bittabi utanır, (2) göstermez. **904** (1) Bey bu halde lâtife yollu almaya kalkışır, (2) o da kâğıdı yırtar.

905 O sıra ise alışveriş bahanesiyle daima evrah-i musallata gibi kızın etrafında dolaşmakta olan habiselerden biri konakta bulunur. **906** (1) İşi haber aldığı gibi kemal-i şıtap ile Mehpeyker'in yalısına gelir; (2) cariyelere tafsilât verir.

907 Mehpeyker bu suretle Arabın taharri ettiği vesiyelerden ikisini de birbirini müteakip tedarik edince ekâzip içinde perveriş bulmak cihetiyle meşhudatından başka hiç bir şeye ve belki bazı kerre meşhudatına bile inanmamakla me'lûf olan gönlü yalnız aldığı haberlerin takdir-i ehemmiyetinden değil bir dereceye kadar dahi iki vesilenin bir günde zuhûrundan dolayı hırs-i emel saikasıyla zihnine hutur eden tefe'ülden bütün bütün mutmain olarak İstanbul'a geçtikten ve Abdullah Efendi ile mülâkat edip de hâl nişanesi ve kâğıt macerasını bertafsil hikâye, ondan dahi husul-i maksadınca istediği gibi teminat aldıktan sonra bütün bütün müsterih olarak yalısına avdet eyledi. **908** Teşebbüsât-i vakıanın neticesini beklemeye başladı.

909 Ali Bey ise muhabbet-i ismetkâranesinin evzak-i ruh perveriyle hayatından kemal-i şevk ile behredar olmaya başlayalı tuttuğu tarz-i kâr-aşınayane ve kibaranede günden güne terakki ederek her filini mukteza-yi hale tevfiğ eylediğinden masalih-i mütenevviasından ihtilâs-i vakit ettikçe tenezzül için mesirelere de giderdi.

173

910 (1) Abdullah Efendi beye bir münasip yerde tesadüf için tayin ettiği casusların birinden bir cuma günü yine Çamlıca'ya gideceğini haber alarak vesait-i mel'ânetinden Pertev Ağa namında gayet yakışıklı bir delikanlıya iktiza eden talimatı ita ve Mehpeyker'i de beyin mebadî-i ıstırabını müşahede ile intikam lezzet-i hûnhâranesinden müstefit etmek için davet ederek oraya gitti; (2) Ali Beyin mevki-i müntahabı olan mahut çınar civarında bir yere oturdu.

911 (1) Mehpeyker ise gayz-i muzmar gibi gün doğmadan uyanmış, (2) fikr-i intikam gibi hasmını taharri ile mev'id-i mülâkata atılarak arâmsız oraları dolaşmaya başlamış idi.

912 Ali Bey seyre saat altıdan sonra geldi. **913** Bir iki kerre öteye beriye dolaştıktan sonra Arabın tahmin ettiği yerde karar eyledi.

914 (1) Mehpeyker şikârına göz atmış yılan gibi gazabından bükülerek ve hiddetinden her hareketinde bir renk göstererek zaman-i fırsata intizaren aşağı yukarı gezinir; (2) Ali Bey ise habisenin o halini tesir-i hakaret ve acz-i intikamdan hâsıl olmuş zannıyla hakkında lisaniyle, kalemiyle gösterdiği muamelât-i zehr-amizi evza-i baridesiyle dahi tekrar ederdi.

915 Beyin vürudundan takriben bir yirmi dakika sonra arabun kelb-i şikârı hükmünde olan mahut Pertev Ağa endişeli bir tavır ile gâh kaşını gözünü oynatarak, gâh saçlarını karıştırarak yanına doğru gelmeye başladı.

174 **916** (1) Mehpeyker de hemen ara-/-basını çektirdi; (2) güzeran edecek halleri lâyıkiyle görmeye, dönecek sözleri tamamıyla işitmeye müsait yerde karar eyledi.

917 (1) Pertev evza-i mahudesiyle Abdullah Efendiye yaklaşınca hemen orada bulunan bir boş iskemleyi kaparak selâm gibi, sual-i hatır gibi resmî muamelelere dahi meydan bırakmaksızın:

(1.1) “-(1.1.1) Biz bu kızcağızla ne yapacağız? (1.1.2) Ne de garip belâyâ çattık!” dedi. **918** Lâhavle okur gibi hızlı hızlı teneffüslerle herifin yanında oturdu.

919 (1) Abdullah Efendi beyinlerinde cereyan etmiş olan muvazaa hükmüyle tarz-i tecahülde:

(1.1) “- Nasıl kızcağız?” deyince:

(1.2) “- (1.2.1) Canım! şu üç gün evvel önünden geçtiğimiz mavi konaktaki kız[]... (1.2.2) hani sağ tarafında bir harap mesçit, karşısında bir yoğurtçu kârhanesi, bahçesinin yanında mahut İstavri'nin bostanı olan mavi konak[]...” diyerek beyin hanesini tarif ile gönlünü her türlü endişe ve ıstıraba düşürdüktan ve Araptan:

(1.3) “- Ey! oradaki kız ne olmuş?” sualine uğrayarak tafsilâtını ikmale fırsat bulduktan sonra :

(1.4) “-(1.4.1) Nasıl ne olmuş? (1.4.2) İnsana muttasıl bin türlü işaretler, bin türlü şiveler ediyor. (1.4.3) Aklım başımda kalmadı.” dedi; ve (2) Abdullah Efendiden :

(2.1) “-(2.1.1) Delikanlıların kızlardan gördüğü iltifattan şikâyet etmesi de yeni mi çıktı? (2.1.2) Sen de ona işaret et! (2.1.3) (2.1.3.1) Çaresini bul; (2.1.3.2) çat; (2.1.3.3) zevkına bak!” cevabını aldı.

175 **920** (1) Muhavere bu dairede buldukça Ali Bey hanümanının namusunu lekedâr edecek böyle bir ba-/direnin zuhûrundan nüzüle uğrayacak derecelerde veleh ve teessür içinde kalarak böyle bir edepsizlik hanesindeki cariyelerin hangisinden sudur edebileceğini mülâhazada iken mahut delikanlı aldığı cevaba karşı :

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) Bilmem ki (1.1.1.2) çatmak mümkün olacak mı? (1.1.2) (1.1.2.1) Oraya daha yeni satılmış, (1.1.2.2) tahkik ettim. (1.1.3) (1.1.3.1) Bir genç beyin de pençesine düşmüş, (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) adı Ali mi imiş (1.1.3.2.2) ne imiş?” deyince bey kalbgâhına kurşun dokunmuş aslan gibi bir müthiş sada ile yerinden fırladı. **921** Tüyleri ürperdi. **922** Çehresi ateş, gözleri kan içinde kaldı. **923** (1) Hemen yıldırım gibi herifin üzerine düşmek üzere iken yanı başında ciğerler paralayacak kadar müessir bir kahkaha-i istihza işitmekle başını alelfevr o tarafa çevirince baktı ki (2) Mehpeyker zakkum çiçeği gibi bir reng-i şetarete müstağrak olarak fevt olmuş fırsat, kıymeti bilinmemiş ikbal gibibeyin uğradığı belâya uzaktan handeler ediyor. **924** (1) Bu şetamet-i zehr-akîn füc’e gibi def’aten vücuduna istiylâ ederek kanına bir soğukluk geldi; (2) çehresi topraktan soğuk bir renk bağladı; hemen durduğu yere yığılakaldı.

925 Müttefikîn-i mel’anetin maksadını hâsıl etmeye işin bu derecesi de kâfi idi. **926** (1) Fakat berikiler -silâh-i tagallûpleri altında can veren biçarelerin aza-yi meyyitesini paralamadıkça rahat edemeyen tatar hûnrizleri gibi- işin bu derecesiyle kanaat etmeyerek Arap yine sözünde devam ile :

176 (1.1) “-(1.1.1) Sen galiba Dilâşup’tan bahsediyorsun. (1.1.2) Biz onu daha eski hanımının yanında bilirdik. (1.1.3) Aşifte / kendine bir “kapı mandalı” peydah edinceye kadar pekâlâ sabretti. (1.1.4) Fakat evvel de bize rû-yi dil göstermekten geri kalmazdı.” demekle muhatabı:

(1.2) “-(1.2.1) (1.2.1) Bize yalnız rû-yi dil değil göbeğinin üstündeki benleri bile gösteriyor da (1.2.2) yine bir faide hâsıl edemiyoruz. (1.2.2) (1.2.2.1) Amma görmeniz (1.2.2.2) ne benler!” derken Arap sözünü keserek :

(1.3) “-(1.3.1) Gördük. (1.3.2) Gördük. (1.3.3) Biri siyah, biri kumrala maildir. (1.3.4) Çalış delikanlı! (1.3.5) gayretine fütur getirme! (1.3.6) (1.3.6.1) Birkaç gün evvel bize davetname yazıyormuş, (1.3.6.2) beyefendi üzerine gelmiş. (1.3.7) (1.3.7.1) O kâğıt yırtıldıysa (1.3.7.2) başkasına nail olmadan geri kalmadık a. (1.3.8) Bu kıyafetle benim muvaffak olabildiğim yerlerde sen meyus mu kalacaksın?” yollu birtakım ekâzib-i mel’ uneden sonra güya sözleri her türlü maneviyattan, her türlü makasid-i seyyieden berî bir adı muhavere imiş gibi bir tarz-i masumane ile yerlerinden kalktılar, (2) gezinmeye gittiler. 927 Mehpeyker de ağzından zehirli zehirli bir hande-i sürur-i hûnhârâne, gözlerinden kanlı kanlı bir nazar-i kin-alûd-i müntekimane saçarak bir tarafa çekildi.

928 Bey bulunduğu yerde âdeta cemat gibi his ve hareketten berî kalmış idi. 929 Fakat berikilerin her sözü bir alevpâre gibi samiasından güzar ettikçe fikrinde, kalbinde birer dağ bıraktı. 930 (1) Uğradığı belâyı düşünce düşünce yarım saat kadar bir buhran geçirdikten sonra hararet-i gıriziyesi def’aten galeyân etmekle şiddet-i tehevürden baştan başa bir ateşpâre kesil-

177

/-di ve (2) (2.1) hemen oradan yıldırım gibi konağa düşerek hem hanümanının erkân-i asayişini zîr ü zeber eyledi, (2.2) hem de kendinin âmal-i istikbali bütün bütün mahv ü perişan oldu.

178

En edna lûtfuna can vermeye müştak iken sat hayf
Beni cevrinle öldürdün beyim ağyara aldandın

931 (1) Bey konağa gelinceye kadar (1.1) dünyada ne kadar emeli, ne kadar zevkı var ise hepsini birer birer hatırdan geçirdi. **932** Fakat her biri nefsi için bir azab-i diğér hükmünde göründü. **933** Hayat ile arasında hırs-i intikamdan başka hiç bir rabıta kalmamış idi. **934** Dilâşup için âlemde eşedd-i belâya olan mevti ahaff-i mücezat addederdi. **935** Konağa geldiği sırada ise validesi ile kız sokakta bulduklarından derununda mültehip olan naire-i gazap menfez bulamamış ateş gibi sine sine vücudunu hakister etmeye başlamış idi. **936** Güya ki etrafını ihata eden nesim bütün havası memattan ibaret olarak her nefes aldıkça hayatının bir cüz'ünü fena-pezir ederdi.

937 (1) Bu ıstırap ile gâh dudağını ısırarak, gâh dişlerinin gıcırdatarak muttasıl odanın içinde gezinir ve her dakikada bir kerre sekteye yakın bir durgunluktan humma deliliğinden şedit bir tehevüre intikal ve bir iki dakika sonra yine aksine avdetle gâh şüphe gibi hazin hazin güler, gâh (2) yetim gibi garip garip ağlardı.

179

938 / (1) Saatlarca bu meşak-i cangüdaz içinde kalmak cihetiyle hissiyat-i kalbiyesinin şiddetinden kanına bir fesad-i küllî târi olmuş ve a'sabı bütün bütün bozulduğu gibi beyni dahi başına suut eden demin hararetiyle eriyecek derecelere gelmiş olduğu sırada hiç bir şeyden haberi olmayan biçare validesiyle her türlü gûnahtan berfî olan masume Dilâşup sokaktan avdet ederek odaya girince bey hemen son nefesinde kaatilin ciğerini koparmaya saldıran yaralı asker gibi sırf a'sabi, gayet müthiş, nihayet derecede bîrahmane bir hamle ile Dilâşup'un zaman-i şevkında lâyıkiyle koklamaya kıyamadığı o nazik saçlarına sarılarak ve sekerat-i mevt halinde zuhûr eden harharalar kadar korkunç bir sada ile:

(1.1) “-(1.1.1) Benlerini kime gösterdin, fahişe?.. (1.1.2) Davetnameyi kime yazdın, mel'un!” diyerek biçare kızın başı yanındaki duvara bir suretle çarptı ki (2) vurmasyile Dilâşup'un ağızından burnundan siyah siyah kanlar dökülerek meyyit gibi boylu boyuna yere yıkılması bir oldu.

939 (1) (1.1) Validesi ömründe görmediği böyle bir badireye tesadüf

edince aklını kaybetmişçesine bir telâş ile: (1.1.1) “Ali ne yapıyorsun?” diye şaşkın şaşkın feryat ederek aralarına girmek istediye de (1.2) bey bîedebane bir dest-i ret ile validesini bir tarafa kaktı; (2) pençesine sayt geçmiş, gözüne kan görünmüş canavar gibi dişleriyle, tırnaklarıyla kızın ötesini berisini yırtmaya, koparmaya başladı.

180 **940** (1) Biçare başındaki darbenin tesiriyle uğradığı baygınlıktan arasıra vücudundaki evca’ şid-/-detiyle göz açmaya muktedir oldukça bulunduğu zemin-i hun-alût içinde sürünerek müştakane beyinin ayaklarına yüz sürmeye çalışır ve (2) vicdanının teslimiyet-i kâmilese ise çehresinde hâsıl olan hüz-akin tebessümlerden anlaşılır idi.

941 Bu facia yarım saattan ziyade imtidat ettikten sonra kız bittabi cisminin zaafına mağlûp olarak bütün bütün bayıldı. **942** Beyin uğradığı birkaç türlü emraz-i haile cihetiyle kuvve-i muharrikesi yalnız a’sabının şiddet-i heyecanından ibaret olmakla yorgunluktan tabîî heyecana bir inkita gelince o da mesru’ gibi çeneleri kısılarak bir tarafa yıkıldı.

943 O zamana kadar vak’anın dehşetiyle bütün bütün veleh getirerek hayran hayran etrafa bakılmaktan başka bir şeye muktedir olamayan validesi ise ciğerpâresini öyle hayat ve mematı bilinmez bir hale uğradığını görünce saçlarını yolarak ağlamaya, feryat etmeye başladı. **944** Sadasını işiten cariyeler yetiştiler. **945** Dehşet ve teessürle ağlaya bayıla beyefendiyi bir yatağa, biçare Dilâşup’u bir başka odaya nakledebildiler.

946 Birbirini müteakip öteye beriye saldıran uşakların biri vak’adan iki üç saat sonra bir tabip tedarik ederek konağa getirmiş idi. **947** Beyin keyifsizliği hemen hemen imkân-i tedavi haddini geçmek üzere iken tabip yetişerek birtakım teşebbüsat-i seria ile beliyenin önünü almaya kıyam eylediği gibi biçare Dilâşup’a da iktiza eden mualeceleri tertip eyledi.

181 **948** / Hanımefendinin en büyük endişesi beyin zihnine hâlel gelmiş olmak vahimesi idi. **949** Tabibe geçen vak’ayı bir lisan-i hazin ile ifade ettikten sonra endişe eylediği ciheti dahi meydana koyarak bin türlü niyazlar, bin türlü yeminlerle ettiği uzun uzadı istintaklar üzerine çocuğunun helecan-i kalp ile karışık bir baş hummasına müptelâ olduğunu ve cünun gösterecek

yolda olan harekâtı da nöbetin şiddetinden ileri geldiğini tahkik edince humma gibi bir hastalık meşhur olan dehşetiyle beraber biçare kadının nazarında cünundan ehven görüldüğünden, tahkikat-i vâkıa bir dereceye kadar gönlündeki ıstıraba sükûnet vermiş idi.

950 Biçare Dilâşup ise bir eza-yi ruhanî içinde bulunanların cisme ârız olan her türlü âlâmdan gaflet edegeldiği gibi uğradığı sekte-i ıstıraptan biraz kurtulup da ruh-i müşahhası hükmünde olan beyini o halde görünce, kendini bütün bütün unutarak cism-i cerihedarını onun hizmetine, kalb-i hûnalûdunu onun dua-yi afiyetine vakfetmekten başka bir şey düşünmez oldu. **951** (1) Bir valide-i müşfika ile bir aşıkâ-i dilfikâr sabaha kadar bihuduna bir növbet-i şedit altında inlemekte olan hastanın ayağı ucunda iki melekürrahme gibi ağlaştılar, (2) cenab-i Hakka niyaz ettiler. **952** (1) Bey verilen ilâçları sırf asabî bir hareketle içer ve (2) fakat yine kendini bilmez idi.

182

953 / Bu hal ile sabah oldu. **954** Nöbet ve hiffet bulmaya başladı. **955** (1) Saat iki sularında -(1.1) ki tabip dahi hastasını muayeneye gelmiş idi-hummanın dalgınlığı bütün bütün sükûnet bularak Ail Bey gözlerini açtı, (2) etrafa bakınmaya başladı. **956** Birkaç dakika kimseyi tefrik edemedikten sonra nazarına -başörtüsü ile makam-i hizmette bulunan- Dilâşup tesadüf edince yine kalbi birdenbire yerinden oynayarak çarpınmaya ağaz eyledi. **957** Bu hal ile Dilâşup'a dair gönlünde def'i nakabil bir madde-i teessür olduğunu def'aten idrak etmiş idi. **958** Fakat bir hayli zamanlar kendini toplayıp da macerayı tahattur etmeye muktedir olamadı.

959 (1) (1.1) Düşüne düşünce eleminin esbabını bulunca biçare Dilâşup nazarında kâffe-i lezayiz-i hayatının kaatili gibi görüldüğünden hemen bir tehevür-i macnunane ile yerinden fırlayarak üzerine hücum etmek istediyse de (1.2) tabip beyin önüne set olarak hıfz-i hayatınca bu türlü harakât-i gazabeneden terettüp edecek mahaziri tadat ile azmine mâni olduğu gibi hanımefendi de kızı kaçırdığından ve beyin hastalık yorgunluğuyla sinirlerinde öyle bir heyecanı temdide kudret olmadığından bir gün evvelki facianın tecdidine mahal kalmadı.

960 (1) Hasta tekrar yatağına yıkılıp da validesi de odaya avdet edince tabip bed-i kelâm ederek beyefendiye bulunduğu hastalık esbab-i cismaniyeden ziyade avarız-i ruhaniyeden neşet eylediği anlaşıldığına ve o

183

halde ise ihtiyar edeceği tarz-i müdavat / gönlündeki ıstırabın ne türlü şeylerden neşet eylediğini bilmek lâzım geldiğine dair en ufak bir mukaddmeden sonra gördüğü cariyeye, yani Dilâşup hakkında sebep-i tehevürünü sual etti, ve (2) etibbanın her cihetle mahremiyet fen ve vazifeleri mukteziyatından olduğu cihetle kendisini söylenilecek lakırdı hafayadan olduğu suretle fâş olmak muhatarasından emin bulunulmak lâzım geleceğini dahi ilâvede kusur etmedi. **961** Bey biraz tereddütten sonra sıyanet-i hayatiyi beyan olunan lüzumu nazar-i dikkate aldığı gibi zatiyen kalbini taziyet etmekte olan endişe-i tahammülgüdazın icbarıyla tahfifine tabiatında bir mecburiyet gördüğünden cariyeden namusunca emniyeti izale edecek bazı hareketler zuhûr ettiğine yakîn hâsıl eylediği için hemen haneden defolunmasını istediğini ve gözüne göründükçe kendini zaptedemeyerek daima üzerine hücum ile hastalanmak muhatarasında bulunacağını hastalığının müterettibatından olan kesik kesik sözler, hazin hazin edalarla ifade eyledi. **962** Dilâşup biçaresinin ismeti validesi nezdinde kendi iffeti derecelerinde müsellemtan idi. **963** (1) Fakat ciğerpâresinin muhatarası-i hayatı korkusuyla tamamen müdafaaya cesaret edemediği gibi tereddüt ve niyaz-i dikkat gösterir birkaç lakırdı söyler söylemez tabip Ali Beye meydan bırakmaksızın mütecellidane bed-i kelâm ederek: (1.1) “(1.1.1) (1.1.1.1) Madem ki iş bu dereceye gelmiş, (1.1.1.2) cariyenin kabahati olup olmadığını arayacak zaman değildir. (1.1.2) Bey oğlunuzun hayatı onun def’ine tavakkuf eder. (1.1.3)

184

Konakta cariyeyi bulundurmakla bir cellât bu-/lundurmanın hiç farkı yoktur. (1.1.4) (1.1.4.1) Şimdi nereye def olunacak ise (1.1.4.2) göndermeli... (1.1.5) (1.1.5.1) olmazsa (1.1.5.2) bendenizi beyefendiye bakmaktan affediniz.” sözüyle kat-i cevap eyledi.

964 Hanımefendi için Dilâşup lezayiz-i hayattan madut idi. **965** (1) Fakat ne yapsın ki (2) (2.1) muhatarada bulunan ciğerpâre, (2.2) hükmü veren ise onun hıfz-i sıhhatine müekkil olan tabip idi. **966** (1) Çaresiz ehven-i

şerri ihtiyar eyledi, (2) Dilâşup'un def'ine rıza gösterdi. (967 (1) Zavallı kadın! Dilâşup ile beraber (1.1) hanümanın ruhanî, vicdanî ne kadar saadeti var ise beraber gideceğini nereden idrak eylesin.)

968 Ali Bey bir buhran-i şedidin zaman-i indifaında bulunduğundan kanında tabîi hâsıl olan sükûnet cihetiyle efkârının fiiliyatına gayet teessürsüz bir halde iptida ederek hemen bir esirci davetine mahsus adam gönderdi. 969 Tabip iktiza eden reçeteleri yazarak işine gittiği sırada çağırılan esirci de gelmiş idi.

970 (1) Halbuki Mehpeyker daha Çamlıca'dan avdet eder etmez Dilâşup'un bieyyihalin satılacağını teferrüs etmekle rakibini hem pençe-i hakareti altında ezmek, hem de bir daha beyin teceddüd-i muhabbetine mazhariyet istidadından bütün bütün mahrum etmek için (1.1) satılığa ne kadar cariyeye çıkarılır ise bir kerre kendisine müracaat olunmasını esir aksatasıyla meşgul olanlara - birçok mevaîd-i ihsan ile beraber- tembih eylemiş idi. 971 (1) Binaenaleyh esirci beyefendinin yattığı odaya girip de satılık cariyeye olduğunu haber alınca hanıma: (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Vallahi efendim! bir hahişli müşteri var, / (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) eğer cariyeyi beğenirse (1.1.1.2.2) istenilen pahayı kurtarabiliriz. (1.1.2) Fakat kendisi bozuk takımdandır. (1.1.3) Dairenizden çıkma bir cariye için öyle yerlere düşmesini istemem." demekle bey hemen yatağından doğrularak: (1.2) "(1.2.1) Bozuk takımından mı dedin? (1.2.2) Benim de istediğim o idi. (1.2.3) Ne kadar münasip tesadüf etti. (1.2.4) (1.2.4.1) Hınzır gitsin! (1.2.4.2) kerhanelerde çapkın dayağı yiyerek, sarhoş kusmuğu temizleyerek zillet içinde gebersin! (1.2.5) (1.2.5.1) Şimdi köpeği götürmeli, (1.2.5.2) behasına bakmamalı, (1.2.5.3) (1.2.5.3.1) kaç kuruş verirler ise (1.2.5.3.2) satmalı, (1.2.5.3) akşama kadar parasını buraya getirmeli!" yollu dünyada hiç bir vakit, hiç bir münasebetle ihtiyarı caiz olmayacak tembihat-i mütehevvirane ile zuumunca teşfi-i sadr eyledi.

972 (1) Esircinin ise böyle kat-i fiat kendi irade veya menfaatine bırakılan pazarlık canına minnet olduğundan: (1.1) "(1.1.1) Ferman sizin! (1.1.2) Allah ömrünüze bereket versin! (1.1.3) (1.1.3.1) mademki işi

cariyenize havale buyurdunuz, (1.1.3.2) hizmetimden efendilerimi memnun etmeye çalışırım” gibi birtakım beylik sözlerle cariyeyi almak için çıkmak isteyince hanımefendi hemen arkasından fırlayarak sofada Dilâşup’a renk verilmemesi için esirciye iktiza eden sözleri telkin ettikten sonra biçarenin yanına gitti ve (2) teessüratını muhabbet-i maderanesinden hâsıl olan metânetle setrederek beyin gösterdiği hiddet uğradığı hastalık iktizasından olduğunu ve hekimin rivayetince kendi konakta bulunup da çocuğun gözüne göründükçe keyifsizliğin def’i kabil olamayacağından birkaç günler bir yere gitmesine lüzum tebeyyün ettiğini ifadeden sonra yanındaki hanım eski

186 bildiklerinden olduğuna ve binaenaleyh ken-/-disini ona misafir vereceğine dair müşfikane bir yalan söyledi. 973 Dilâşup ise mesele beyinin sıhhatine intikal edince birkaç günlük misafirliğe değil ahrete bile gitmeye bin can ile teşne idi. 974 Hele gördüğü ve kendince sûhan-i can bildiği muameleler keyifsizlik neticesinden olduğunu işitince gönlünde olan iki mühlik endişenin birini olsun bertaraf etmiş olmak vâhimesiyle kendini dünyanın en bahtiyarlarından bilerek hemen yaşmaklandı. 975 Hanımefendiden yalnız beyin sıhhatince kendinin habersiz bırakılmamasını -cenab-i Haktan maşukunun hıfz-i hayatını niyaz eder kadar hazin ve müessir bir tarz ile istirham ederek esirci ile beraber gitmeye kıyam eyledi. 976 (1) Hanımefendi esna-yi iftirakta az kaldı oğlunun havf-i mematı ile beraber kızı göndermeyecek ve (2) onu göze kestiremeyince bir girye-yi matem ile biçareyi düştüğü belâdan agâh edecek idi. 977 (1) (1.1) Ne hal ise (1.2) ayrılıncaya kadar hazm-i nefis etti. 978 Dilâşup kapıdan çıkınca bir türlü kendini zaptedemeyerek ağlamaya ve sesini işittirmeye başladı. 979 Beyin yattığı oda konağın sokak kapısına nazır olduğundan emrinin tamamıyla icra olduğunu binnefis görmek için başını pencereye dayamış Dilâşup’un gitmesine intizar ederdi. 980 (1) Kızın esirci ile beraber çıktığını görünce sergüzeşt-i muhabbetini bir saniyecik tahattur etmekle (1.1) nefsince ömrün kaç türlü evzakı var ise cariyeye şekline temassül ederek bir daha avdet etmemek üzere rûberah-i adem olmuş gidiyor gibi zihninde bir elif mütalâa, gönlünde bir şedit helecan peydah olduğundan ve bu hal ile humma nöbeti dahi

187 evvelkinden birkaç kat / daha ziyade avdet eylediğinden bey yine bayıldı, (2) korkunç korkunç sayıklamaya başladı.

981 Hastalık on beş gün daima tezayüt halinde idi. **982** O müddette ise validesinin gözüne bir dakika uyku girmedi. **983** (1) Vücudu belki hastadan ziyade ezik bir halde olarak biçare yalnız endişe sayesinde yaşar, (2) havf kuvvetiyle ayakta gezebilirdi.

984 Etibbanın en meşhurlarından saatte biri davet olunduğu ve cümlesi birden beyin iade-i sıhhatinden kat-i ümit etmek mertebelerine geldiği halde, felek o hanedan için hazırladığı felâketi henüz itmam etmediğinden çocuk tabiatın harikulâde bir ianesine mazhar olarak yatağa düştüğünün on altıncı günü iyileşmeye başladı. **985** Bir on beş yirmi gün kadar da zayıflık çektikten sonra bütün bütün kesb-i afiyet eyledi.

188 / Kâş fermudi beşemşir-i siyaset küştenem

Ya nedidi der çünin ruzem behârî düşmenem

986 Dilâşup'a gelince esirci zavallıyı arkasına alarak konaktan çıkardığı gibi doğruca Mehpeyker'in yalısına götürdü. **987** (1) İkisi de aynı odada soyundular; (2) karının yanına gittiler. **988** (1) Kapıdan girildiği sırada esirci Dilâşup'a hitaben bir tarz-i mütehakkimane ile (1.1) "Etek öp kız!" deyince biçare o zamana kadar kendine hakikat-i hali teferrüs ettirecek hiç bir alâmet görmediğinden neye uğradığını anlayamadı. **989** (1) Şaşkın şaşkın -kayınvaldesinin ahbabından bildiği- acuzenin yüzüne bakarak, (1.1) "(1.1.1) O nasıl lakırdı? (1.1.2) Biz buraya misafirliğe gelmedik mi?" demek istedi.

990 (1) Mehpeyker esirciye meydan vermeksizin nihayet derecede müntekimane ve tahammül olunmaz mertebelerde müstehziyane bir tavır ile (1.1) "(1.1.1) Hayır efendim! Âdeta satılmaya geldiniz. (1.1.2) (1.1.2.1) Hani Ali Beyin konağına nasıl satıldınız ise (1.1.2.2) buraya da öyle satılmaya geldiniz. (1.1.3) Beyinizden bu muameleyi ummazdınız, öyle mi? (1.1.4) Onun meyline, muhabbetine, kendinizin güzelliğimize, ismetinize mağrur idiniz, değil mi? (1.1.5) Teessüf etmeyiniz! (1.1.6) Beyinizin istediği kadar eğlenip de kabahatsizce terkettiği güzel yalnız siz değilsiniz. (1.1.7) (1.1.7.1)

189 İnsan ne kadar ehl-i ırz olsa (1.1.7.2) bazı kerre ırzsızlardan ırzsız / görünecek hallere uğrar" yollu can ezici bir mukaddmeden sonra kaşlarını çatarak (1.2) "(1.2.1) Ne bakıyorsun alık! (1.2.2) (1.2.2.1) Haydi soyun da (1.2.2.2) arkana bir hizmet esvabı tak! (1.2.3) Akşama gelecek misafir var" sözleriyle yıldırım patlar gibi sırf tehdit içinde bir emir verince Dilâşup giriban-i bahtına sarılan pençe-i belânın ne kuvvette bir şey olduğunu tamamıyla idrak eyledi. **991** (1) Def'aten kalbine hücum eden hicran-i ebedî ve zillet-i daime endişeleriyle bir ıstırab-i takatgüdaza uğradı ki (2) (2.1) hemen o dakikada helâkine teyakkun ederek nüzüle uğramış gibi his ve hareketten berî kaldı, (2.2) bir tarafa yıkıldı.

992 Gerek esirci, gerek Mehpeyker kızı o halde görünce onlar da mevtine zâhip oldular. **993** Biri hirman-i intikam, diğeri fikdan-i menfaat korkusuyla hayli telâş ettiler. **994** (1) Fakat yüzüne döktükleri suların

etkisiyle biçarenin vücudunda bir hareket görülmeye başlamakla Mehpeyker esirciye: (1.1) “(1.1.1) Bir şey olmamış kadın! (1.1.2) (1.1.2.1) Nazik hanımefendi bu ya, (1.1.2.2) bayılmış. (1.1.3) Beyinden ayrıldığına o kadar da kederlenmesin mi? (1.1.4) (1.1.4.1) (1.1.4.1.1) Hasta[] (1.1.4.1.2) sağlam[] (1.1.4.1.3) her ne ise (1.1.4.2) benim makbulüm.” dedi.

995 Dilâşup o hal-i dilşikâf içinde yatarken berikiler pazarlığı kestiler.

996 Esirci bedelini alarak beyin yalısına kemal-i sürur ile avdet eyledi.

997 Dilâşup ayılınca vücudundaki fenalığın şiddetine bakarak bir saat evvel nail olamadığı mematın bir saat sonra hazır bulunduğuna cezm etmişti.

190 **998** Heyhat!.. hiç ölümden kendine müştak olan-/ların istikbaline şitap edecek kadar merhamet mi olur? **999** (1) Gönlündeki meyusiyet yırtıcı canavar gibi derunundaki azanın her birini ayrı ayrı paralar, (2) elem vermekte mevt ile müsavi olan mahut baygınlığı iki saatte bir kere avdet eyler; **1000** (1) bu hallerde Mehpeyker’in hakaretleri, istihzaları, dayakları da munzam olurken o gülden nazik vücudu güya ki taş kesildi, (2) bir türlü helâk olup da azab-i hayattan kurtulmaya muvaffak olamadı.

1001 Dilâşup’ta suret ve siyretçe mevcut olan birçok esbab-i rüçhanın cümlesinden ziyade Mehpeyker’in hasedini tahrik eden iffet idi. **1002** Binaenaleyh facire her şeyden ziyade biçareyi ondan mahrum ederek kendi mertebesine tenzil etmeye ikdam eyledi. **1003** Cellâtlara hayretbahş olacak işkenceler ihtira etti. **1004** Aylarca uğraştı. **1005** Masumenin elini bir erkeğe eline dokundurmaya muvaffak olamadı.

1006 (1) O kadar eziyet, o kadar mezellet içinde kalan kadıncağz öyle seyyiat-i müşahassa denilmeye lâıyk bir darülfısıktta iffetini sadakat ve muhabbetinin harikulâde bir kuvvetiyle muhafaza ederek hem hakkında hâsıl olan su-i nazarından dolayı beyinden manevî bir intikam alır ve hem de (2) pençe-i kahrında esir olduğu rakibini taaddiyat-i mel’unesinin tesirsizliği endişesiyle kendinden ziyade dâğdar ederdi.

1007 Müddet-i medideden sonra Mehpeyker, Dilâşup’un seciye-i

191 tahiresini ifsattan bütün bütün meys / olduğu gibi zavallıyı kendini bir kerre kuyuya, bie kerre de pencereden sokağa atmak üzere iken tuttuğu cihetle telefı halinde karşısında tecessüm etmiş bir şifa-i gayz görememek korkusuna düştüğünden her türlü hakaret ve eziyetinde devam etmek ile beraber ırzını ihlâle sevk etmek dâiyesinden fâriğ olmuş idi.

192 / Fiskın envaında yüz bin kerre ettim cüstcû

İllet-i alâm-i ye'se bulmadım bir çare ben

1008 Gelelim beri tarafa: **1009** Ail Beyin sıhhati ahiretten gelmek veyahut yeniden doğmak kabilinden olduğuyçün biçare validesi ciğerpâresine bir kerre daha temellük etmiş olmak zu'miyle kurban kesmek, sadaka dağıtmak gibi zevcinden gördüğü hasenat-i meşrua ve hayrat-i ma'kulenin hiç birinde kusur etmemiş idi.

1010 Bey ise vakaa avarız-i cismaniyyesinden kurtuldu. **1011** (1) Fakat emraz-i ruhaniyyesi o derece şiddetli idi ki (2) mevtten kurtulduğunu nefsince bir saadet değil âdeta cehennemle mahkûm olmak derecelerinde şiddetli bir azap bilirdi.

1012 Dilâşup'ta tasavvur ettiği hiyanet bayağı kudret-i fatraya hâşa zulum isnat edecek kadar akaidini muhtel eylediği gibi saika-i muhabbet ve teessür-i mâfâte dahi bir türlü karşı duramadığından, her türlü emelinden bil'ihtiyar kendini mahrum ede ede çıldırmış bir sevdazede gibi ne yapacağını bilememeye ve her aklına gelen vesileden çarecûy-i neşat olmaya başladı.

1013 Az zamanda işret gibi, kumar gibi, zenperestlik gibi vakti öldürecek ve zih-/ni uyuşturacak seyyiata inhimak değil bayağı hasr-i vücut eyledi. **1014** Daima cihandan şikâyet etmekle beraber terk-i cihanı da bir vakit göze aldırmayan kulûb-i zaife eshabı gibi melûf olduğu sefahatlerin hiç birinden memnun değildi. **1015** Fakat gene hiç birinden bir gün mahrum olmak istemezdi. **1016** Gide gide günlerce kumarhanelerde, haftalarca meyhanelerde, aylarca kerhanelerde serilmeye başladı.

1017 Ne ahbabı, ne kalemi, ne validesi hatırına gelirdi.

1018 Bu suret-i maişeti ise irat ile idare kabil olamadığından az zaman içinde sermaye-i servetine dahi bittabi pençe-i israf uzandı.

1019 Dünyada sadık dostu Atıf Bey ile Mesut Efendiden ibaret olarak Atıf Bey o sırada memuriyetle Rumeli'ye gitmişti. **1020** Mesut Efendi ise yalnız bir kerre kendisine sokakta rastgelerek nasihat etmek istedi. **1021** (1) Hiç bir sadakat ve insaniyetin tahammül edemeyeceği derecelerde su-i

muamele gördü; çünkü (2) Dilâşup'un alınması Mesut Efendinin re'yi âsarından olduğunu def'atla validesinin lisan-i şükranından işittiği cihetle uğradığı belâyay-i müteselsileye Mesut Efendinin vücudunu sebep-i ehvel gibi görür idi.

1022 Efendi ise, ihtiyarıyla atıldığı derekât-i felâketten kendini kurtarmak için uzatılan yed-i muavenetini ısırarak melûf bir mecnun ile uğraşmaya tabiatında olan husumet-i menhiyat ile kendinde iktidar göremediğinden bittabi öyle tesirsiz bir hayırhahlıkta devamdan kat-i nazar eyledi.

194

/ **1023** (1) Âlemde kendini hakikaten sever bir Dilâşup ile bir biçare validesi kalmış idi ki (2) (2.1) Dilâşup yukarıda beyan olunan bâr-i belâ altında inleye inleye hayır duasına devam eder; (2.2) validesi ise düşünebildiği vesaitin kâffesiyle çocuğu uğradığı dahiyeden kurtarmaya çare arardı. **1024** Zevcine olan muhabbetinden zerre kadar bir ıstıraba uğramamış olan biçare kadın hirman-i muhabbetin tesirini ne bilsin? **1025** (1) Beyin halini katiyen sihre hamleylediğinden (1.1) havasçı güruhundan ne kadar kallâş var ise cümlesine başvurarak bu hal dahi zaten beyin sefahati kuvvetiyle ateşe düşmüş eşya gibi mahvolup gitmekte olan emvalinin izaasını tesria hayliden hayli yardım ederdi.

1026 Biçare kadın beyi ayda bir kerre ancak görebilerek ondan da nasihat etmek istedikçe Dilâşup'u kabul ettirmekte gösterdiği ikdamdan dolayı kendini de onun töhmet-i mevhumesine teşrik eder yollu gayet bîbedane gayet müessir sitekler işittikten başka bey konağa bir gelişinde nasihat işittiği halde müddet-i avdetini uzattığından biçare kadın hem hakaret ve hem de firkat korkusuyla hiç bir şey söylememeye nefsinin icbar etmişidi.

1027 Mücevherat gibi zevaitten başlayan bu israfat bir yıl zarfında on on beş bin kuruştan ziyade irat getiren akaratı bitirdikten sonra haneye ve tetümmatına ve hatta cariyelere dahi sirayet ederek ömrünü refahiyet-i

195

kanaatkâranenin en âlâsı denilecek bir hal içinde imrar eden / hanımefendi bir azatlı arap, bir iki eski oda döşemesi, birkaç kırık çürük sahan, tencere ile kira köşelerinde sürünerek, dikişle, nakış ile geçinmeye, kalemde kendini

istikbal edip gelen maaşları, memuriyetleri zevaitten addeyleyen beyefendi ise birkaç kadeh rakı ile bir parça ekmek tedariki için kırkar, altmışar paraya arzuhal yazmaya mecbur olmuş idi.

1028 Fatma Hanımefendi gerek kendinin gerek mahsul-i ömrünün bu sefaletine pek çok zaman tahammül edemeyerek uğradığı alâm-i derun ve maişet-i fakirane tesiriyle uğradığı helecan-i kalp ve su-i mideden balin-i ihtizara baş koydu. **1029** (1) Ali Beyin saika-i sefahatle terbiyesi o kadar bozulmuş, ahlâkına o mertebe fesat ve küfran-i nimet çökmüş idi ki, (2) kendini senelerce karnında, kucağında taşıyan validesinin yirmi günden ziyade imtidat eden mahmaz-i mevtine ancak bir kere yanına uğrayarak onda da, (2.1) “(2.1.1) Ne yapalım? (2.1.2) Herkes ettiğini bulur. (2.1.3) Evin içine soktuğun bir fahişe ikimizi de bu hale getirdi” yollu senkdilâne birtakım takriat ile zavallı kadını bister-i mematında azab-i kabre uğrattı. **1030** Hatta vefatında cenazesine dahi gelmeyerek na’ş-i garibini azatlısı olan zenciye metrukâtının yetmiş seksen kuruşluk bedeliyle kaldırdı.

1031 Hanımefendi uğradığı belâyı sırf kendi betbahtlığından bilerek gene enfasını oğlunun duay-i hayriyle itmam etmişti. **1032** (1) Fakat ((1^{ara}) hikmet-i Hak bilinmez) (1.1) masruf olmadığından mıdır (1.2) nedir? o kadar mahzune bir gönülden çıkan duasında da eser-i icabet olmadı.

196 / Cismimi yaktınsa pâmâl etme gönlümden sakın

Külhanım eksik değil hakisterimde ahkerim

1033 Mesut Efendi Ali Beyden gördüğü su-i muamele üzerine bir daha adını anmayacak derecelerde münfail oldu ise uğradığı felâketin şiddetini ve hususuyle kendisi dünyanın her halini görmüş olduğu cihetle evvelleri naz ü naim ve sonraları sefahat içinde perverde bir delikanlının zarurettten çektiği alâmı düşündükçe bir türlü biçarenin haline acımdan kendini alamadığı gibi iptilâ halinde olan bir sahib-i fetanet şematet korkusuyle daima kendini halinden memnun göstermek kavaitten olduğunu düşünerek beye iane kabul ettirmeye binnefis bir çare bulabilmeyi dahi ümit etmediğinden maceranın tafsilâtını ve kendini o bapta olan mütalâatını havi bir mektup ile istişare yollu Atıf Beye müracaat eyledi.

1034 Atıf Bey ise saffet-i kalp ile muttasıf ve zamanımızda âdab-i muamele denilen mevhumat-i garibeden bütün bütün müteneffir olmak cihetiyle refikinin nahvetini gözetmekten ise felâketini düşünmeye hasr-i efkâr ederek kemaliyle uhüvvetkârane ve nihayet derecelerde müşfikane bir mufassal kâğıtla birçok ihtarattan sonra zarureti haber alındığından bahisle

197 karz olarak kendisine her / ay sarraftan almak üzere bin kuruş havale ettiğini beyan eyledi.

1035 Saika-i sefahatle meyhaneci dolandırmak, kumar terabzesinden para çalmak gibi eclâf-i nâsın erazilleri nazarında bile en büyük maayıpten madut olan şenayia varıncaya kadar irtikâptan çekinmemeye başlamış olan beyefendi Atıf Beyin akçeye müteallik olan teklifini tereddütsüzce kabul ile beraber ihtirat-i vakıâsından dolayı zavallı delikanlıyı gayet çapkınca birtakım tezyifat ile tahrikten hicap etmedi.

1036 (1) Beyin dünyada ihtiyar etmediği bir denaet kalmış idi ki (2) o da Mehpeyker ile tecdit-i ülfet idi. **1037** Bu sebat-i merdanesi ise ihtiyar ettiği rezailin cümlesinden ziyade hakkında nühusetnümün olmuş idi.

1038 (1) (1.1) Çünkü Mehpeyker, Dilâşup'u pençesine düşürmüş ve (1.2) bin türlü eziyetlerle gayz-i hasudanesini oldukça teskin edebilmiş ise de

uğraştığı daiye-i intikam Dilâşup'a nispet rekabette; beye nispet hirman-i emelden hâsil olma bir eser-i infialden ibaret olmak cihetiyle ne kadar şedit bir gayz ile kuvvet bulmuş olursa olsun gene bittabi mekasid-i taliyeden madut olarak kalbindeki hiss-i galip yine muhabbet-i şehvetperestane idi.

1039 Beyin düştüğü girive-i sefahat ile madudeye hatta zindan takımı arasında sakipler peydah etmek cihetiyle ağyarın ziyadeleştiği kadar o

198 muhabbet-i menhuse dahi tezayüt edegeldiğin/-den Mehpeyker havasını ara sıra temessül ettiği husumete bütün bütün tahvil etmek için bir hayli zamanlar it'ab-i nefis ederci. **1040** Fakat bir türlü nahvet gönlünde lezaiz-i memnuadan da istifade hırsına galebe edemedi. **1041** Âkibet Ali Beyi bir kerre daha ağuş-i inhimakine düşürmek için taharri-i esbaba kıyam eyledi.

1042 Ali Bey ise her hali irtikâp ettirmekte akvay-i ilel olan zaruretin haline nisbetle en şiddetli mertebesinde bulunduğu için alıştığı perveriş-i kibaranenin avdetine ümitbaş olacak yolda bilvasıta bazı iymalı tekliflerle müracaat-i sarihaya onun tarafından iptidar olunmak istedi. **1043** Fakat ondan bir haber ümidinde bulunmak bey için kesesinde define taharri etmekten ziyade mütebe'it olmak cihetiyle vasıtalarından işittiği iymaların belki yüzde doksanını teferrüs edemedi. **1044** Teferrüs edebildiklerini dahi gayet şedit nefretle reddeyledi.

1045 Bey azminde sebat ettikçe Mehpeyker'de hırsında ihtiyarını kaybedecek kadar ısrar etmeye başladı. **1046** Hatta beyi müracaata imalede meyus olunca kendisi müracaat etmek tenezzülünden dahi çekinmedi. **1047** (1) Fakat bu teşebbüsâtı itmam ile karar-i ahîri ittihaz edinceye kadar uğradığı tereddütler, endişeler, intizarlar, yeisler, hakaretler, tenezzüleri cihetiyle zamanını daima hastalık, bethuyluk, neşatsızlık, imtizaçsızlık içinde geçiregeldiğinden bu hali hembemz-i ülfeti olan yâran-i safayı istedikleri gibi eğlenceden edegeldiği cihetle pek ziyade sıkmakta ve (2) hususuyle şetaret-i şehvetperesta/-nesini nefsince hayat-i asliyye addeden Abdullah Efendiye

199 dünyayı zindan göstermekte idi.

1048 (1) Mehpeyker'i hevesinden geçirmek için görüştüğü süfehanın her biri bin türlü ihtirata kalkıştığı gibi Abdullah Efendi de bir tedbirde kusur etmedi, hatta (2) pezevenklikten dahi çekinmedi. **1049** Fakat o da istimal ettiği vesaitinin biriyle beyi imaleye muktedir olamadı. **1050** (1) (1.1) Akıbet Mehpeyker beyi gafleten bir bezm-i işrette görüp de kendine mahsus olan şive-i hatırfiribine amaç ederse (1.2) sefahat altında ezilmiş bir gönülde o kadar müessir bir hüsn-i şehvetengizin cazibe-i naz ü niyazına mukavemet edecek kadar mekânet mevcut olabilmesini katiyen memul etmezdi. **1051** Bu reyine tekrar ede ede Mehpeyker'i de teşrik eyledi. **1052** Çünkü kız beyin kendinden şiddet-i teneffürünü pek acı tecrübelerle bildiği halde gene cemalinin tesiratını gururdan bütün bütün kendini alamazdı.

1053 (1) Bu rey üzerine Abdullah Efendi dalkavuklarından biri efendisinden aldığı talimata ittibaan birkaç gün taharriden sonra Ali Beyi bir meyhanede bularak yanına oturdu ve (2) münasebet düşürdükçe lakırdısına karışarak beyle görüşmeye başladı. **1054** Herif oldukça mizaç-âşına ve natuk olmak cihetiyle beye sohbetini beğendirdikten başka meyhaneden çıkarlarken kendisi ehl-i dil meftunu bir adam olduğundan ve şu bittesadüf husule gelen ülfeti ise pek kıymettar bildiği cihetle idame etmek istediğinden bahisle ertesi gün neredede / buluşabileceğini sual etti. **1055** Aralarında bir diğer meyhaneye karar verdiler. **1056** Daha ertesi gün gene bir diğer meyhane kararlaştırdılar. **1057** Bir hafta kadar bu suretle küllü yevm germagerm ünsiyetten sonra herif bazı zeminler düşürerek beyden kadınlı filanlı bir mükemmel ziyafet talep eyledi. **1058** Teklif ise beyin mizacına ve havalesini aldığı güne tesadüf eylediği gibi dalkavuk öyle sefahat-i rezilâne âlemlerinde pek kolay tesadüf olunur takımdan olmayarak ülfeti beriki için o zamanlar en büyük eğlence bulunduğundan teklifini hemen bilmemnuniye kabul ederek o geceden Çukurbostan taraflarında Ali Beyin bildiği bir haneye gittiler. **1059** Sermestane sefihane bir tarz ile eğlendiler. **1060** Ondan sonra iki üç gün gene birbirinden ayrılmadılar. **1061** Nihayet bir sabah def-i humar esnasında Abdullah Efendinin adamı da fırsat düşürerek kendisinin tumturaklıca bir hane ile ülfeti olduğundan akşam üstü orada birleşilmesini iltimas eyledi. **1062** Ali Beyin ise kerhane eğlenceleri zaten canına minnet idi. **1063** Herif

beyden suret-i muvafakat görünce hemen haber vermek bahanesiyle meyhaneden sıyrılarak keyfiyeti Abdullah Efendiye ve yanında bulunan Mehpeyker'e bildirdi. **1064** Derhal Edirne kapısında bir halî ev ile aşifte takımından daha Ali Bey derecesine tenezzül eden süfêha meclisine düşmemiş olan nazlıcalarından birkaç kız tedarik ettiler. **1065** İşret gibi, çalgı gibi tetimatı dahi hazırladılar. **1066** Saat sekiz sularında herif Ali Beyi

201 bıraktığı yere avdetle beraberce mev'id-i safalarına / şitaban oldular. **1067** (1) Meclis-i işret o derece mükemmel idi ki, (2) (2.1) bey en servetli zamanlarında bile mislini pek nadir görmüş ise de denaet gönlünde her türlü hissiyat-i ulviyyeyi mahvetmek cihetiyle mihmanperverlikte refikinden kat kat dûn kaldığı için mahçup olmadı. **1068** Bilâkis bu mehibb-i nevezhûrun hakkında gösterdiği taltifat-i fevkalâde ile bayağı kendinde bir meziyet tasavvur ederek gönlünde bir nahvet-i hafıyye hissetmeye başladı.

1069 (1) Kızlar bir taraftan nağmesazlığa, bir tarafatan naz ü şive ve nukl-i buse ile kadeh dolaştırmaya ağaz edince aradan bir buçuk saat geçer geçmez beyin aylardan beri mayalanmış olan sarhoşluğu bayağı kendini bilmeyecek derecelere gelip de mestane nâralara, sefihane heyheylere başladığı sırada (1.1) Mehpeyker ne kadar şiveye muktedir ise meydana dökerek nâzan nâzan kapıdan göründü. **1070** (1) Hele elbisesince (1.1) güzelliğe ziynet ne kadar terakki verebilirse hâsıl etmek için haftalarca uğraşmış idi. **1071** En büyük merakı ise endişeden, keyifsizlikten çehresine âriz olan solukluğu göstermemek idi. **1072** Hatta o merak ile birinci defa olarak düzgün kullandığından bu maddî nikab-i riyayı setredememek korkusu bayağı arz-i cemale cesaretini zail etmek derecesine gelmiş idi.

1073 (1) (1.1) Hele ne hal ise (1.2) (1.2.1) mel'uf olduğu ketm-i infialât melekesinde bir kudret-i fevkalâde dahi ib-/raz ederek geldi (1.2.2) beyin yanına oturdu. **1074** (1) Celî sitemle setr-i tecemmüle çalışır bir tarzda:

(1.1) “-(1.1.1) Vefasız! daha cevrin, nazın elvermedi mi? (1.1.2) (1.1.2.1) Mehpeyker'in sana ne yaptı ki (1.1.2.2) bütün bütün feda etmeye kıyabildin? (1.1.3) Mecburî bir hakaretime katlanmak, hatta (1.1.3.1) gerçekten bir kabahatim olsa onu bile affetmek şanımdan idi. (1.1.4) İşte!

sensiz bu hale girdim. (1.1.5) (1.1.5.1) Çehreme bak da (1.1.5.2) merhamet et!” yollu niyazlara döküldü.

1075 Ali Bey ise ne evvel gördüğü gibi etvar-i masumaneye inanır bir çocuk, ne ayrıldığı zaman tesadüf ettiği gibi kıskançlık hararetiyle serapâ şule-i tehevür kesilmiş bir âşık, ne de şimdi umduğu gibi bir gecelik eğlencesiyçin her türlü hissiyatını terkeder bir sefih göründü: **1076** (1) bilâkis sırf lâkayt ve halaşına bir “hovarda” tarzını ihtiyar ederek Mehpeyker’i öldürücü bir nazar-i tahkir ile baştan aşağı süzdükten sonra:

(1.1) “-(1.1.1) Hanım ben buraya davetle eğlenmeye geldim. (1.1.2) Mecliste kız çok. (1.1.3) İçinden birini de beğendim. (1.1.4) Şimdi seni alıp da sabaha kadar muezzep olamam. (1.1.5) (1.1.5.1) Efendinin aşağıda hizmetkârı var, (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) erkek istersen (1.1.5.2.2) onun yanına gidebilirsin” dedi. **1077** (1) Arkasını Mehpeyker’e çevirdi, (2) kadeh dağıtan kızların birini yanına aldı. **1078** Onunla tatlı tatlı konuşmaya başladı.

1079 Mehpeyker için bu muamele yalnız evvel gördüğü şiddetlerden değil dünyada tasavvur edebildiği hakaretlerin cümlesinden seni idi. **1080** O soğukluk, o kayıtsızlık bayağı bürudet-i mevt gibi vücudunun her tarafına yayıldı.

203

1081 (1) Gönlündeki heves ne-/rede kalır, (2) kabil-i galeyân olan her türlü hissiyatını bütün bütün mahveyletti. **1082** Hiç bir lakırdı söylemeye muktedir olamaksızın duvarlara çarpmış cemat gibi yuvarlanır yolda bir hareket-i kısriye ile odadan çekildi. **1083** Ne için olduğunu bile düşünmeksizin hemen yaşmaklanmaya başladı.

1084 (1) (1.1) Ali Bey karıyı orada görünce bin türlü şüphelere zâhip olarak nereden peyda olduğunu sahib-i davete sual etti ise de (1.2) herif ehemmiyetsiz bir tarzda:

(1.2.1) “-(1.2.1.1) Bilemem. (1.2.1.2) Bunların içine karışmış. (1.2.1.3) (1.2.1.3.1) Fena değildi ama (1.2.1.3.2) çehresi soluk” filan gibi hiç renk vermeyecek sözlerle bahsin önünü kestiğinden bey korkunç rüya görürken

uykudan uyanmış bir adam gibi bir kaç dakikalık bir hafif halecan geçirdikten sonra gene zevkiyle iştigale başlamış idi.

1085 Meypeyker ise uğradığı darbe-i hakaretin birinci tesirinden kurtulunca gönlüne gördüğü gayızdan korkunç, uğradığı yeisten mühlik birtakım hissiyat hücum eylediğinden Ali Beyi evvelki gibi nazlı bir maşuk değil kanlı bir düşman hükmünde gördüğünden kemal-i ye's ü ıstırap ile Abdullah Efendinin hanesine azimet eyledi.

1086 (1) Abdullah Efendi Mehpeyker'in beyle tecdid-i ülfet ettikten sonra şetaretine gelecek revnakı ve o suretle kendi muravedat-i sefihanesinin / hâsıl edeceği lezaizi tasavvurla birtakım hayalât-i şevk ü safaya müstağrak iken karı yanına mezardan kıyam etmiş gib bir hâil sima ile geldi ki (2) Arap tasavvuratının def'aten in'ikâsı üzerine bütün bütün kendini şaşırarak (2.1) “(2.1.1) Bu gene hastalandı! (2.1.2) bak başıma gelenlere!”yollu kocakarı yaygaralarına başladı.

1087 (1) Mehpeyker naşekibane kaşlarını çatarak:

(1.1) “-(1.1.1) Sus sen de!.. (1.1.2) (1.1.2.1) Matuh musun (1.1.2.2) nesin? (1.1.3) Hastalığı nereden çıkardın?” hitabından sonra macerayı her lakırdı söyledikçe ağzından ciğerinin bir parçası dökülür gibi nihayet derecede müteessirane bir tarz ile bertafsil hikâye eyledi. **1088** Abdullah Efendi Mehpeyker'in ifadat-i hüzenliğini dinlerken çehresinde sayt bekler sibam zehr-i handi gib kerih kerih birtakım inkılâplar hâsıl olurdu. **1089** (1) Hikâyenin hitamından sonra birkaç dakika mezar gibi sükût-i hevlengiz içinde kaldıktan sonra belâ baykuşu gibi bir çirkin sada ile:

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) Olmayacak... (1.1.1.2) o katır yaşadıkça sana rahat müyesser olmayacak! (1.1.2) (1.1.2.1) Vücudunu dünyadan kaldırıvermeli (1.1.2.2) bitsin (1.1.2.3) gitsin!” deyince Mehpeyker uğradığı bir türlü tereddüt ve ıstırap ile melekât-i zihniyye ve fikriyyesinin kâffesinden tecerrüt ederek sırf hal-i tabiisinde bulunduğu cihetle bütün bütün readet-i fitratına mağlûp olarak nihayet derecede teessürsüz bir tarz ile: (1.2) “Ah!

205 dünyadan kalkınca rahat ede/-ceğimi bilsem” diye düşündü. **1090** Bu tehassür ise âdeta bir nefha-i şeytanî hükmünü icra ederek Arabın zihninden bittesadüf gûzar eden hatırayı bir karar-i kat’iye tahvil etmeye kifayet eyledi.

1091 Derhal mahsus adam gönderdiler. **1092** Ali Beyin bulunduğu kerhanenin sahibesini celp ettirdiler. **1093** Mahude ise çağırıldığı sırada rasgele Ali Bey ile ertesi gece için gene bir bezm-i ülfet tedariki müzakeresinde idi. **1094** (1) Beriye gelince Arap her ne suretle olursa olsun beyi bir kere daha bir yere celbetmeye çare bulmasını söyleyip de facireden:

(1.1) “-Biz de zaten yarın akşam için bir yer tedarikini söyleşiyorduk” cevabını alınca Arap kâmkârane:

(1.2) “-(1.2.1) (1.2.1.1) Tamam! Git! (1.2.1.2) Bizim Üsküdar’daki bağ köşküne karar ver! (1.2.2) (1.2.2.1) Yarın sabah gelir, (1.2.2.2) talimatınla beraber bahşişini alırsın” dedi. **1095** Kerhaneciyi gönderdi.

1096 Karı kerhanesine avdetle beyi birkaç kelimedede ikna eyledi. **1097** Berikiler de geceyi ikmal-i tedabir müzakeratıyla geçirdiler. **1098** (1) Abdullah Efendi mebadi-i ömründen beri (1.1) âlemde her ne var ise istediğini yapmak iktidarına malik olanların istifadesiyçin yaratılmış tasavvur edegeldiğiyçin tezyid-i servet yolunda ocaklar batırmayı yün kırpmak veyahut süt sağmaktan farklı görmediği gibi sefahati uğurunda adam telef etmeyi de eğlence için ava çıkmak hükmünde addedecek kadar kuvvet-i kalbe malik idi.

206 **1099** Binaenaleyh nazarında verdiği kararın en adî işler/-den ehemmiyeti yok idi. **1100** Fakat Mehpeyker tab’ının redaetine munzam olan şiddet-i gayziyle beraber o zamana kadar en şiddetli intikamı cariyeye dövmek, rakip istihza etmek, âşık üzme yollarında gördüğü için mebadi-i emirde vicdanının aks-i sadası kıyas eylediği fikr-i hunrizaneyi nazarında tecessüm ettirdikçe hayalât-i mütemessilesinden dehşetperiz olan sevdazedeler gibi teşebbüsünün karşısında titremeye başladı. **1101** (1) Bir derecede ki (2) Ali Beyin vücudunu hevesat-i mekruhesine tâbi olmadığı için yeryüzünde zevaitten addeden Abdullah Efendinin tesvilât-i şeytanpesendanesiyle üç saat kadar her tarafa imale-i efkâr ederek gerek intikam ve gerek asayişince başka bir çare bulabilmekten bütün bütün kat-i ümit etmedikten sonra eski reyine avdet

edemedi. **1102** (1) (1.1) Hain bir gönül tereddüt akebelerini geçirinceye kadar ne kadar hafif olursa (1.2) bir merkezde karar bulunca o derecelerde dershahya başlar. **1103** Bu kaide netayicinden olarak Mehpeyker de bir kerre Arabın reyini kabul ettikten sonra suret-i icrasınca birçok mütalâalara, bin türlü istintaklara kıyam etti. **1104** (1) Cümle-i ifadatının herbirine ilâve ettiği nakarat ise (1.1) “Ah! acaba muktedir olabilecek miyiz?” feryad-i mütereddidanesi idi.

1105 (1) Arap ise bu kadar lakırdılara karşı:

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) Otuz beş bin kese servet bir adamın vücudunu kaldırmaya da kifayet etmez ise (1.1.1.2) dünyada neye yarar? (1.1.2) (1.1.2.1) Yarın beyiniz bağa gider, (1.1.2.2) kerhanesi önüne biraz rakı verir, (1.1.2.3) kız getirmek bahanesiyle oradan savuşur. (1.1.3) Bizim hırvat

207

oradadır. (1.1.4) Talimatını aldığı gibi / (1.1.4.1) beyin bin canı varsa birini orada sağlam çıkarmaz. (1.1.5) Birkaç defa tecrübe ettim. (1.1.6) Herif işinde mahirdir. (1.1.7) Ne hacet! (1.1.8) Köşkte oda çok. (1.1.9) (1.1.9.1) Birinde de siz bulununuz da (1.1.9.2) seyrediniz” teminatıyla mukabele ederdi.

1106 (1) Nihayet bu azim üzerine birbirinden ayrıldılar, (2) hâbgâhlarına gittiler.

208 / İyd-i ekberdir şehid-i aşkına derse o mah

Bir nigâh-i rahm edip: Biçare kurbanım mıdır

1107 Abdullah Efendi kararında zihnî ve vicdanî bir mahzura ihtimal vermediği gibi suret-i icrada dahi imkân-i tahallûf görmediğinden astığı adamın darağacı altında yatan cellâtlar gibi ferih ve fahur uyudu.

1108 (1) Fakat Mehpeyker daha niyette olan filinin (1.1) uhrevî değilse dünyevî olsun vâhime-i mesuliyetine mağlûp olarak kan tutmuş bir katil gibi gözleri hâba vardıkça üzerine gâh hâkim ve gâh zaptiye kıyafetinde kâbuslar hücum eylediğinden ve gâh Ali Bey kanlı kefenli yakasına sarıldığından bir dakika arâm edemedi.

1109 Sabaha kadar emvat arasına düşmüş cadı gibi etrafını ihata eden müthiş müthiş hayalât içinde konağın her tarafını dolaşırdı. 1110 Mamafih o kadar vâhimeli bir kadın -göğsüne çevrilen silâhı ölüm korkusundan eliyle def'e çalışan- aceze gibi gayzından çatlama havfiyle karar-i hatarnakinden nükül edemedi.

209 1111 Sabah olup da kârhaneci geldiği sırada Mehpey-/ker'i bir şiddetli intizar içinde bulmuş idi. 1112 Abdullah Efendiyi beraber kaldırdılar. 1113 Herif, gerek kerhaneciye, gerek bir gün evvel çağırılmış olduğu Hırvata iktiza eden tembihatı ita eyledi.

1114 Kelb-i sayt ve silâh-i teaddinin insan şekline girmiş birer misali olan iki mel'un doğrudan doğruya bağa gittiler. 1115 Arap en meşru ve hizmet arkasına adam göndermiş gibi her türlü telâş ve teessürden berîf olarak kendi mesalihiyle meşgul oldu.

1116 Mehpeyker ise yalnız niyyet-i mel'unesiyle kanaat edemeyerek kan yalamakla mütelezziz olan siba-i vahşete bile istikrah verecek derecelerde bîrahmane bir intikam daha almak tasavvuruna kalkıştı. 1117 Bu tasavvur ise beyin na'sını hayalât-i muhabbetiyle yaşayan Dilâşup'a kanlar içinde göstermek ve o suretle biçarenin cism-i hâkalûdunu mevt-i müşahhas kesilmiş bir ruh-i belâpervere mezar-i müteharrik etmek idi. 1118 Beyden sonra kızın hayatına ihtimal vermediği için ihtiyar edeceği hareket cinayet-i hafiyesinin

şüyuunu mucip olabileceğinden dahi ihtiraz eylemedi. **1119** (1) Hemen Abdullah Efendinin bir hizmetkârıyla yalısına giderek Dilâşup'u da yanına aldı, (2) bağa azimet eyledi.

1120 Oraya vâsıl oluncaya kadar Dilâşup'a hiç bir kelime söylemedi.

210

1121 Yalnız mezar toprağından halk olunmuş kadar korkunç, mazlum kaniyle boyanmıştan iğ-/-renç bir çehre-i gazap gösterir idi.

1122 (1) (1.1) Vaktaki bağa vardılar, Mehpeyker şüphe üzerinde olan bin yıllık bir haydut başı gibi binanın her methalini muayene ettikten sonra kendi için sokak kapısına kurbiyeti ve bahçeye ayrıca bir kapısı olan bir yer odası intihap eyledi. **1123** Dilâşup'u da ikametgâhının yanında bulunan ve arada ayrıca bir kapısı olan odaya getirdi. **1124** (1) Hışımla bir kere elinden tutarak ve gözlerini bir tarz-i hûnhârane ile belirterek dedi:

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) Bilir misin ki (1.1.1.2) nerdesin? (1.1.2) Burası ahretin kapı aralığıdır. (1.1.3) (1.1.3.1) Buraya giren önünde adam boğazlasalar gözü görmemeli; (1.1.3.2) yanında kıyametler kopsa işitmemeli; (1.1.3.3) âdeta görünüşte insan, hakikatte toprak olmalı! (1.1.4) (1.1.4.1) İyice bil ki (1.1.4.2) (1.1.4.2.1) gördüğün, işittiğin lakırdıların biri ağzından çıkarsa (1.1.4.2.2) canın da beraber çıkar. (1.1.5) (1.1.5.1) İyice düşün ki (1.1.5.2) (1.1.5.2.1) nerede olsan (1.1.5.2.2) elim ciğerlerindedir. (1.1.6) (1.1.6.1) (1.1.6.1.1) Vücudunu paralasalar (1.1.6.1.2) ruhun duymayacak; (1.1.6.2) (1.1.6.2.1) ruhuna kasdetseler (1.1.6.2.2) vücudun yardım etmeyecek.”

211

1125 Evvelleri mücessem rikkat, müşahhas nezaket itlakına şayan olacak derecelerde zaifülkalp olan ve bir hafif azar veya bir nigâh ile bayılmaktan kendini alamayan Dilâşup çektiği bin türlü alâm ve belâyanın tesiratıyla umulmadık derecelerde merdane bir sebat peyda etmişidi. **1126** (1) Bu kadar müddetten beri bin belâlarla gönlünde saklayabildiği teessürler birdenbire tazelenerek zaten müştakı olduğu mevte medar olabilmek ümidiyle kendini pençe-i kahrında tutan / zalimenin tehdidatını âdeta hasmane bir tarz ile mukabele ederek:

(1.1) “-(1.1.1) Sizden zaten ümit olunan hal de böyle yerlerde bulunmak idi. (1.1.2) Fakat muavenete beni ihtiyar ettiğinize taaccüp ederim. (1.1.3) Söylediğim lakırdı ile beraber canım da çıkacak öyle mi? (1.1.4) Beni ölümden korkar mı sanıyorsunuz? (1.1.5) Şimdiden tezi yok []...” deyince Mehpeyker :

(1.2) “-(1.2.1) Karı aklını başına topl! (1.2.2) (1.2.2.1) Billâhi senin diri diri mezara gömerim de (1.2.2.2) geberinceye kadar güneş yüzü görmezsin” tehdidiyle biçareyi hiç hazırlanmadığı bir belâ vâhimesi içinde bırakarak kapıyı üzerine kapadı, (2) kendi bahçe kulübesinde (külbesinde) bulunan Hırvatın yanına azimet eyledi.

1127 Fahişenin endişe-i encam ile gönlünün helecını ağzından dökülecek derecelerde taşmakta idi. **1128** Hırvat kendini görünce efendiden aldığı emir üzerine terbiyesizliğinin müsait olabildiği kadar riayetler ederek mensup olduğu millete mahsus galetat ile birkaç kelimedede her emrine muti olduğunu anlattı. **1129** (1) Mehpeyker, gayz, tereddüt, havf, husul-i emelden emniyetsizlik gibi birtakım hissiyat-i şedidesinin keşakeşi arasında her dakikada bir reng-i diğer peyda ederek:

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) (1.1.1.1.1) Anladık, (1.1.1.1.2) itaat edeceksin; fakat (1.1.1.2) (1.1.1.2.1) iş orada değil, (1.1.1.2.2) acaba efendiden aldığın emri yerine getirecek misin? (1.1.2) Yoksa ellerin mi titreyecek? (1.1.3) (1.1.3.1) Sana havale ettikleri adam ne kadar kabahatli olduğunu bilsen (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) hiç kendini görüp görmediğini düşünmezdin,

212 (1.1.3.2.2) kardeşini öldürmüş bir düşman gibi üzerine hücum ederdin” / yollu birtakım sözlerle herifin zihnine hutur edebilmesini tevehhüm ettiği esbab-i ihtirazı dolayısıyla defetmek istedi.

1130 Hırvat ise bu mukaddemat-i sadedilâneye mukabil fikr ü meşrebi takdir olunamadığını iyma eder bir çirkin tebessümle efendinin hizmeti elbette haklı olması lâzım geleceğini ve mamafih aldığı emrin doğruluğunu, iğriliğini düşünür takımdan olmadığını ve hele kendine havale olunan iş yeni başlayacağı bir şey olmadığı için icraatça hiç endişeye mahal olmadığını anlattı. **1131** Mehpeyker herifin eline bir kese altın atarak bitakım da tenbihata kıyam

etmek üzere iken kapı çalınmaya başladı. **1132** Karı kemal-i telâş ile odasına çekildi. **1133** Hırvat kapıyı açtı. **1134** Beyle kerhanacı bağa girdiler.

213

1135 (1) Dilâşup ise bulunduğu oda Hırvatın kulübesi civarında bulunmak cihetiyle Mehpeyker'le aralarında geçen muhavereyi dinlemiş ve (2) daha söz hitam bulmadan evvel kemal-i nefretle ellerini gözlerini örterek ağlaya ağlaya yere kapanmış olduğundan girenlerin kim olduğunu görmemiş idi.

1136 (1) Vürutları sırasında güneş gurup etmiş ve (2) etrafı ağlar, matem eder gibi bir gamlı zulmet kaplamaya başlamış idi. **1137** (1) Bağ köşkü ise sefahat ve cinayet için tertip olduğundan ebniyesi basık, duvarları mürtefi, yapılışı zindansı bir şey olarak bey içeri girince:

(1.1) “-(1.1.1) Bu batakhane kıyafetli yeri nereden buldun? (1.1.2) (1.1.2.1) Benim yerimde bir çelebi olsa (1.1.2.2) korkusundan sar’alara uğradı” diye cidd ü lâtife beyninde tarize başlamakla kerhaneci ise:

(1.2)“-(1.2.1)A beyim! siz istediğiniz gibi açık saçık eğlenmek istiyorsunuz. (1.2.2) (1.2.2.1) Böyle ıssız bir yer olmalı ki (1.2.2.2) insan baskından emin olsun” sözleriyle beyi yukarı çıkardı. **1138** Evvelden mürettep olan odaya götürdü. **1139** Kız getirmek bahanesiyle gitmek için istizan eyledi. **1140** (1) (1.1) Bey de ortada müheyya olan işret takımına bakarak:

(1.1.1) “-(1.1.1.1) Pekâlâ! geç kalma! (1.1.1.2) sen gelinceye kadar ben kendi kendime eğlenirim. (1.1.1.3) Hazır rakı da var.” dedi, ve (1.2) içmeye başladı, (2) karı da defoldu gitti.

214

1141 (1) Zaman-i intizar uzadıkça bey / sıkılmakta ve (2) sıkıldıkça işreti dahi sıkıştırmakta idi. **1142** Bu hal ile aradan bir saat gûzar edince ihtiyardan kalarak odadan çıktı. **1143** Mestane bir nevişle ayakları dolaşa dolaşa merdivenden indi. **1144** Kapıdan girdiği sırada gördüğü hırvatı taharri ederek kulübesinde buldu. **1145** (1) (1.1) “Hani giden hanım nerede kaldı hemşehri?” sualini irat ile onun tarafından:

(1.2) “-(1.2.1) Şimdi gelirler efendim, (1.2.2) yer biraz uzakcadır” cevabını aldıktan sonra:

(1.3) “-(1.3.1) İnsan bu kadar da bekletilir mi ya? (1.3.2) Kızlara evvelden haber vermeli değil mi idi? (1.3.3) Geldiğime nasıl pişman olmayayım” yollu (söylenerek) yukarı doğru çekildi (2) gitti.

1146 Dilâşup ise daha ilk lakırdısında beyi tanımıştı. **1147** (1) Fakat zihnine hutur eden zan o derece müthiş idi ki (2) hakikate muvafık zuhûr ettiği halde uğrayacağı belâyı tecessüse müştak olmakla beraber pencerenin yanına yaklaşmaya cesaret edemedi. **1148** (1) (1.1) Zannı yanlış ise uğradığı endişe-i tahammülgüdazdan kurtulmak, (1.2) sahîh ise beyin tahlisine bir çare bulabilmek mütalâalarıyla kalbine biraz kuvvet gelerek bin türlü tereddüt ve ıstırap içinde pencereye doğru gidip de harice bir nigâh edince gördü ki (2) (2.1) korktuğu felâket gözünün önünde dolaşıp duruyor; (2.2) yani bey ağır ağır merdivenden yukarı doğru çıkıyor! **1149** (1) (1.1) Şemşir-i mevt tâ ciğergâhına dayanmış olsa binde birini hâsıl edemeyecek derecede hüznün ve dehşetle sekerat râşeleri geçirmeye, ecel terleri dökmeye başladı. **1150** (1) (1.1) Bu hal bir beş dakika daha devam etseydi (1.2) mahvolup gitmesi mukarrer idi.

215

1151 / (1) Sat aferin [] muhabbetin kuvve-i galibesine ki (2) o kadar (2.1) mecruh bir kalbi (2.1.1) uğradığı musibet ne derece büyük[], (2.1.2) ne mertebe nagehzuhûr ise o derece sürat-i teşebbüs, o mertebe salâbet-i azm ile teçhiz ederek kızı gerçekten merdane bir gayrete malik eyledi.

1152 Zihince en evvel verdiği karar her ne suretle olursa olsun beyi kurtarmaya çalışmak idi. **1153** Buna çare olmak üzere birinci derecede böyle haller için en sade, en tabîî tedbir olan feryad-i istimdadı tahattur eyledi. **1154** (1) Fakat derhal düşündü ki (2) etrafa ses işittirmek kabil değil. **1155** (1) (1.1) Hatta kabil olsa bile (1.2) muavenete adam gelinceye kadar hırvatın pençe-i cellâdanesinden beyi tahlis etmek muhal.

1156 Kendinin o yolda feda etmek indinde lâşey hükmünde idi. **1157** Ancak onunla da maksadınca imkân-i husul tasavvur edemedi. **1158** (1) Zihninde kalabilen en son ümit işi beye ihtar etmek[] ve (2) iki fikir sayesinde bir çare-i necat tedarik eylemek idi.

1159 Bu ümit ile etrafa çarpınmakta iken pencereden Mehpeyker'in gene odasından çıkarak mahut Hırvat ile konuşmaya gittiğini görünce bu fırsatı kendi için en büyük ganimet bilerek hemen odadan sıyrıldı. **1160** Kemal-i süratle yukarı çıktı. **1161** Biraz zaman odaları dolaştıktan sonra, beyin bulunduğu yere girdi.

1162 Bey Dilâşup'u görünce uğradığı hayret cihetiyle bir lakırdı söylemeye meydan bulamadı. **1163** (1) Kız hemen yanına koşarak ve eline sarılarak:

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) Gel Allah aşkına, (1.1.1.2) karşı taraftaki pencereden sokağa in! (1.1.2) Canın muhatarada... (1.1.3) canın muhatarada

216

...” / sözleriyle hazin hazin ağlamaya, Ali Bey ise düştüğü âlem-i sefahat içinde meşhuda olan bin baziçe-i desayis ile gönlünde hissiyat-i sadıkamn tesiratını anlamaya kabiliyet kalmadığından elini hışımla Dilâşup'tan çekerek:

(1.2) “-(1.2.1) Dünyada beni her eğlencemden mahrum ettin. (1.2.2) Bu geceki rahatımı da çok görüyorsun. (1.2.3) Buradan defol! (1.2.4) Hazır arzu ettiğin yerlere düşmüşsün ya! (1.2.5) (1.2.5.1) Kimin için geldinse (1.2.5.2) (1.2.5.2.1) git (1.2.5.2.2) onu aldat!” sözleriyle biçareyi tahkir etmeye başladılar.

1164 (1) Zavallı Dilâşup öyle siteyelerden teessür edecek ve beyin necatından başka hiç bir şey düşünebilecek hallerde olmadığından kemal-i tazarrula Ali Beyin ayaklarına kapanarak ve validesinin felâket ve vefatını bilmediği cihetle beyin beyinlerinde olan şefkat ve muhabbeti tahattur ve bu hatırasını bir define-i murat addederek:

(1.1) “-(1.1.1) Validenizin başı için kendinize kıymayınız! (1.1.2) İşte ayaklarınız altında yatıyorum. (1.1.3) (1.1.3.1) Benden bir hile memul ediyorsanız (1.1.3.2) (1.1.3.2.1) vücudumu pencereden aşağı atınız, (1.1.3.2.2) parça parça ediniz. (1.1.4) Fakat siz de ininiz! (1.1.5) Vallahi canınız muhatarada...” der ve (2) her lakırdı söyledikçe gözlerinden lâyenkati yaşlar dökerdi.

1165 Güya ki valide-i masumenin ruhu vefatından sonra oğlunun muhafazasına müekkil bir melek idi. **1166** Yalnız namının yâdolunması beyin

gönlünde mukavemeti nakabil bir hiss-i hakikat hasıl eyledi.

1167 (1) Gafil delikanlı:

217 / (1.1) ”-(1.1.1) Ne demek istiyorsun? (1.1.2) Bana kim kastedecek imiş?” yollu tasdike meyil gösterir bir inkâr ile suale kıyam edince Dilâşup sözlerinin hakikatını bir bedihî delil ile göstermek için birkaç dakika düşündükten sonra mülhemane bir tarz ile:

(1.2) “-(1.2.1) (1.2.1.1) Gel, (1.2.1.2) gel de (1.2.2) (1.2.2.1) gözünle gör! (1.2.2.2) Kulağınla işit!” dedi. **1168 (1)** Kapıya doğru yürüdü; (2) Ali Bey dahi biihtiyar arkasına müncezip oldu.

1169 Sofaya çıkınca Dilâşup etrafı süzerek Hırvat’ın kulübesine nazır bir pencereye gitti. **1170** Bir iki saniye aşağı bakındıktan ve ses dinledikten sonra hemen beyi elinden tutarak oraya götürdü. **1171** Pencere açık, gece karanlık, sofa mumsuz olduğundan aşağıdan görünmek muhatarasından emin bulunduğu için gerek Mehpeyker gerek Hırvat görünmezler idi. **1172** Fakat sesleri anlaşılabilir derecelerde işitilir idi. **1173 (1)** Bir müddet dinledikten sonra kapıdan çıkarken aralarında cereyan eden muhavereyi tamamıyla anladılar ki (2) şu yolda idi.

1174 (1) Hırvat:

(1.1) “-(1.1.1) Efendim! Beklemeye ne hacet! (1.1.2) Yanına çıkışımla işinin bittiği bir olur. (1.1.3) (1.1.3.1) (1.1.3.1.1) Velev ki bağırsın! Sokakta adam, etrafta komşu mu var ki (1.1.3.1.2) duyacak?” []

1175 (1) Mehpeyker:

(1.1) “-(1.1.1) Olmaz... (1.1.2) olmaz... (1.1.3) Biraz daha dur... (1.1.4) (1.1.4.1) O canı sıkıldıkça işrete dalar, (1.1.4.2) yarım saat kadar sızar. (1.1.5) Uykü halinde ahrete göndermek daha kolaydır. (1.1.6) O vakit her muhataradan emin oluruz. (1.1.7) Ama bıçak ta kalbine vurulacak.

218 (1.1.8) Ta şu elimle gösterdiğim yere[]. (1.1.9) Benim za-/ti derdim onun yüreğinden. (1.1.10) Kendinden evvel yüreğinin kanı toprağa düşmeli.” []

1176 (1) Ali Bey bu sözleri işittiği ve hususiyle Mehpeyker’i gördüğü gibi uğradığı belânın ehemmiyetini tamamıyla takdir etmekle hemen sokak üzerinde bir odaya girerek ve döşeme örtüsünü tûlanî yırtarak bir ucunu

beline bağladı ve (2) diğer ucunu Dilâşup'a tutturdu. 1177 Mümkün olduğu kadar duvara tutuna tutuna aşağı indi.

1178 (1) Gariptir ki (2) bir ikametgâh taharrisiyle yarım saat kadar öteyi beriyi dolaştığı halde tasavvuratı bütün bütün Mehpeyker'in hıyanetine masruf olarak biçare Dilâşup'un fedakârlığını ve hakkında hasıl ettiği itikadın ne derecelerde sakîm bir zulüm olduğunu hatırına bile getirmede. 1179 (1) Sırf Mehpeyker'i kahr için idi ki (2) önüne tesadüf eden bir zaptiye karakoluna girerek kesret-i itilâf cihetiyle çapkınlığın nazarında mucip-i hicap olacak bir ehemmiyeti kalmadığından karakol zâbitine her türlü mübalâttan berî bir tavr-i bîdebane ile zamparalık için bir bağa geldiğini ve halbuki bağ batakhane olarak kendi idamı için arada cereyan eden müzakeratı kulağıyla işittiğini bertafsil beyan eyledi.

1180 Zâbit o kadar küstahane bir ifadeye iktiza eden mukabele-i nefrette kusur etmemekle beraber ifa-yi vazifeye dahi müsaraat ederek imam ve sair erkân-i mahalleyi davet için etrafa zaptiyeler perakende eyledi. 1181 Ve hemen imam efendi ile birkaç mahalleli gelir gelmez beyi önlerine katarak 219 bağa / doğru azimet ettiler. 1182 (1) Davet ettirdiği zevatın kusuru birer ikişer yolda iltihak etmişler idi ki (2) gelenlerin biri de birkaç gün evvel o civarda bir bağa nakletmiş olan Mesut Efendi idi.

1183 (1) Dilâşup'a gelince zavallı kız müddet-i mediden beri bir taraftan muhabbetince uğradığı hasret ve diğer canipten Mehpeyker'den gördüğü yüz bin türlü hakaret cihetleriyle gençliğini ve fevt eylediği fırsat-i visalin imkân-i avdetini düşünmeyecek derecelerde hayatından bîzar olmuş ve hele nazarında o kadar kıymetsiz olan bir hayatın bigayr-i hakkın gördüğü vefasızlıklarıyla beraber gene bir kılına dünya ve mafihadan değerli bildiği yâr-i canı yoluna ve hususuyla onun muhafaza-i vücudu uğruna feda olmasını kendi için husulüne imkân tasavvur olunamayacak derecelerde âlî bir bahtiyarlık görmüş olmak cihetiyle beyi pencereden indirinceye kadar böyle gönlünün en ziyade arzu ettiği mahalle masruf bir fedakârlıkla âlâm-i âlemden kurtulmak üzere bulunduğunu düşündükçe çıldıracak, gaşyolacak mertebe bir meserret içinde bulunur ve (2) yalnız dünyada şu geçirdiği hal-i safasının rüya olabilmesinden başka hiç bir mütalâa ile müteessir olmazdı.

1184 (1) Ve (1.1) vaktaki bey pencereden inerek muhataradan emin oldu, böyle bir burhan-i sadakat üzerine dahi velev bir kerecik olsun yüzüne

220

bir nigâh-i merhametle bakmadığı birdenbire hatırına hücum etmekle / başından aşağı sıcak bir şey dökülmeğe ve döküldükçe her katresi bir damla zehir kesilerek hissiyat-i neşatinin cümlesini birer birer ifna etmeye başladı.

1185 (1) Kalbinde, a'sabında zerre kadar kuvvet kalmadı ki (2) birkaç dakika sonra muhakkak bildiği ve iptida-yi felâketinden ta o zamana kadar kendi için en büyük saadet hükmünde gördüğü mevti Mehpeyker'in eline düştüğü zamandan beri itilâf eylediği mekânet-i merdane ile telâkki eylesin.

1186 Aşkının her türlü felâketinde ve hatta rakibinin hakaret-i lezzet-i diğer bulan mazlume can vermekle dahi sadakatini ispat kabil olmadığını görünce sevda-yi muhabbetin o tesliyet-bahş-i her âfât olan parlak parlak büyük büyük hayalâtından tabiatıyla mahrum olarak mesaib-i hayatı en maddi, en âmiyane cihetlerinde düşünmeye başladı: **1187** (1) beş on dakikadan ibaret olan bu zaman-i endişede üç yaşındayken kendisini validesinin kucağından gasbeden bîinsafın pençe-i kahriyle kolunda hîsil olan acıdan, validesinin feryad-i mütehasiranesiyle kalbine gelen helecandan, İstanbul'a gelinceye kadar sandallar içinde, esirci elinde bulundukça gördüğü sefaletlerden eski efendisinin saye-i merhametinde birkaç yıl insanca ömür geçirdikten sonra gerek Ali Beyin, gerek Mehpeyker'in yanında müptelâ olduğunu balâda tarif

221

ettiğimiz felâketlerden / hiç biri yok idi ki (2) en cüz'i tafsilâtıyla beraber tahattür ederek her biri için zaman-i vukuundan birkaç kat ziyade müteessir olmasın.

1188 (1) (1.1) Bir biçare (1.1.1) ki en ziyade şefkat ve himayete muhtaç olan masumiyet zamanını esaret gibi eşna-i belâya denilmeye lâyık bir felâketin her nevi musibeti içinde geçirir; bir mazlume (1.1.2) ki rüzgâr-i ömrün germ ü serdi arasında bir nevbahar-i kâmrânî sayılan mebadi-i şebabı muhabbet gibi eşedd-i infialât olan bir iptilânın bin türlü felâketiyle imrar eder, sergüzeşt-i hayatını velev ne kadar hayalâttan tecerrüt halinde düşünürse düşünsün cismi ruh için, dünyayı da cisim için mezar olmaktan başka bir şeye kabil görmemek ve binaenaleyh mevti (1.1.3) ne derecelerde

müthiş, ne derecelerde hadimüllezzat addeylese yine hayata tercih etmek (1.2) tabiidir.

1189 (1) O cihetle zavallı Dilâşup yoluna feda olmak zevk-i ruhanisini unutarak mahut Hırvatın elinde yaralanmak azab-i cismanisinden başka bir şey düşünmediği halde o belâyı dahi yaşamak musibetinden ehven görmeye başlamış ve fakat (2) bir üç beş dakika memata tavnin-i nefis etmekle uğraştığı halde herkes için bir dereceye kadar mevcut ve hakimane düşünüldüğü surette neticesi tabiattaki meyl-i hayat hiss-i hafisinin bir tarz-i diğerde görünmesinden ibaret olan ölüm korkusundan kendisini alamamış idi.

222

1190 Zavallı kız! o dehşetle şiddetli üşümeye, titre-/meye başladı. **1191** Etrafına bakındı. **1192** Beyin pencereden inerken yastığının üzerine attığı palto nazarına isabet eyledi. **1193** Arkasına giydi. **1194** (1) İki elini başına atarak ve şiddet-i tahassürle o güzel saçlarının birazını yolarak:

(1.1) “-(1.1.1) Ah! Bey... bey! yoluna ölmek benim için düğün bayram idi. (1.1.2) Bir kerre adımlı anmadın... (1.1.3) bir kere yüzüme bakmadın... (1.1.4) Senin için ölürken gene ahrete mahzun gidiyorum... (1.1.5) Kaderim böyle imiş! (1.1.6) Ah! bir kerre mezarıma olsun geleceğini bilsem! (1.1.7) Yok, ben hâlâ deliliğimden geçmemişim. (1.1.8) Fahişe evinde, haydut elinde şehit olan biçarenin mezarı mı olur?” dedi, (2) ağlaya ağlaya odanın bir tarafına yıkıldı.

1195 Vücudunda ne müdafaaya imkân ve ne de uğradığı azabı çekmeye tahammül olduğundan meyasane bir teslimiyetle netice-i hale ihtizar eyledi.

1196 Ali Bey haneden çıktıktan sonra yukarıda bütün bütün ses kesildiği gibi oturduğu odadaki mumların biri dahi kendi kendine sönmüş olduğundan Mehpeyker muntazır olduğu zaman-i fırsatın hulûlüne hükmeyletiğinden telâş arasında Dilâşup’u hatırına bile getirmeyerek bizzat Hırvatın kulübesine gitti. **1197** Birlikte yukarı çıktılar. **1198** (1) Baktılar ki (2) bey odada yok. **1199** (1) (1.1) Mehpeyker’e -bir nevi şüpheden değil alışksızlık korkusundan- bir telâş ârız oldu ise de (1.2) Hırvat mütecellidane:

(1.2.1) “-(1.2.1) Efendim! nereye gidecek? (1.2.2) (1.2.2.1) Sarhoş bu ya... (1.2.2.2) bir tarafta sızmıştır” diyerek odaları taharriye kalkıştı.

223

1200 Dilâşup bıçaresinin yattığı oda mehtaba karşı olduğu gibi beyin çıktığı pencere de açık ve hele kendi birkaç dakikadan beri işitmekte olduğu ayak patırdısı cihetle mevtine katiyen teyakkun eylediğinden bâlin-i mematında bulunan hastalar gibi nefes almaktan başka alâm-i hayattan bir şey göstermeye iktidarsız idi. **1201** (1) Hırvat kendini o halde görünce:

(1.1) “- Deha! işte burada sızmış” diyerek ve her türlü teessürden berî olarak yanına yaklaştı, (2) mehareti cellâdanesi Mehpeyker’den aldığı emrin lâyıkiyle icrasında göstermek istediği cihetle bıçağı kızın ta kalbi üzerine sapladı. **1202** (1) Mazlume öyle bir yâre-i mühlike ile beraber işitilir işitilmez surette bir ah etmekten başka bir şeye muktedir olamadı, (2) bayıldı.

1203 O sırada ise Ali Bey zabıta takımı ve mahalle ahaliyle beraber bağın etrafına yetiştiler. **1204** Öyle bir halin tabî iktiza ettirdiği derecelerde sedid bir gürültü ile duvarlardan atlamaya, kapıyı cebr ile açmak için kırmakla uğraşmaya başladılar.

1205 (1) Hırvat gürültüyü işittiği gibi Mehpeyker’e telâş için meydan bırakmayarak:

(1.1) “- (1.1.1) (1.1.1.1) Bir şey yok! (1.1.1.2) olağandır. (1.1.2) Efendi onu da düşünmüş idi. (1.1.3) (1.1.3.1) Şu dolabı açınız, (1.1.3.2) tavanına dokununuz. (1.1.4) (1.1.4.1) Açılır, (1.1.4.2) yukarı çıkarsınız. (1.1.5) Çıktığınız gibi tavan kendi kendine kapanır. (1.1.6) İçeride gizli bir oda vardır. (1.1.7) Kalabalık defoluncaya kadar orada oturunuz. (1.1.8) (1.1.8.1) Defolmazlar ise (1.1.8.2) zararı yok. (1.1.9) Odanın karşı tarafa olan penceresinden öteki eve geçilir. (1.1.10) (1.1.10.1) Efendi oradadır.

224

(1.1.10.2) Sizi kurtarır.” dedi; (2) sürgün avına tutulmuş kurt sür’atiyle / oda kapısından dışarı fırladı. **1206** Mehpeyker de aldığı ihtara ittibaan tavan arasına çekildi.

1207 (1) (1.1) Oradan da civarda bulunan haneye geçmek üzere iken Ali Beyin (1.1.1) “(1.1.1.1) Şu odanın penceresinden indim, (1.1.1.2) Hırvat olsa olsa oradadır” yollu feryadını işitince beyin vücudunu paltosuna sarılmış göğsü ve hatta Hırvatın darbesi altında nefes-i vapesîn yolunda eylediği adı dahi istima eylediği halde ahretten avdet etmiş gibi gene bağı ihata edenler

arasında bulunabilmesinden o derece mütehayyir oldu ve (1.2) bir taraftan fikdan-i intikam ve bir taraftan zuhûr-i mücezat korkusuyla hakikat-i hali öğrenmeye o surette zaruret hisseyledi ki (2) diğer haneye geçmek değil öyle bir zaman-i muhatarada çıktığı mahall-i emniyette bile duramadı... **1208** (1) Gene dolaba indi. (2) Kapısının aralığında zuhûratı gözetlemeye başladı.

1209 (1) (1.1) Vaktaki kalabalık odaya girdiler, herkesin nazarına çarpan Dilâşup'un vücud-i mecruhu idi. **1210** Onu müşahede zabıta memurları için beyin sıhhat-i ifadesini ispata kâfi olarak kaatili aramak için her biri bağı bir tarafına dağıldılar. **1211** Yalnız bey Hırvatın telâş ile ortada bıraktığı kanlı bıçak ile paltosuna sarılmış bir vücut görünce bulunduğu yerden bir hatve ileri gitmeye muvaffak olamadı. **1212** (1) Bir hale geldi ki (2) çehresindeki solukluğa, vücudundaki hareketsizliğe bakanlar kaimen lâhde indirilmiş bir mumya zannederlerdi. **1213** (1) Nazar-i dehşeti önünde

225

yatan biçarenin Dilâşup olduğunu def'aten bildiği ve başka biri olabilmesine / aklen her türlü ihtimal mefkut olduğu halde ne meczumu olan hakikate inanmak ister, ne de (2) gönlünü kendi iğfalâtıyla düşürmek istediği hal-i tereddütten kurtarmak korkusuyla na'sın yanına uğramaya cesaret edebilirdi.

1214 (1) (1.1) Sergüzeştleri arasında Dilâşup'un sadakatine ve kendi şüphesinin sakametine dair aklen kaç türlü delil bulabilmek mümkün ise cümlesi birden zihnine o dakikada hücum eyledi. **1215** Gönlündeki nedamet bir ömr-i faniyi değil bir hayat-i ebediyyeyi def'i muhal bir ye's-i elîm içinde geçirmeye kâfi idi. **1216** (1) Fakat vefasından bir ufacık şüphe hâsıl edivermekle yalnız nefsinin değil, kıymetli validesinin bile her türlü asayişini feda etmekten çekinmeyecek kadar sevdiği bir vücudun kendi yolunda feday-i can ettiğini görmek o şiddette bir nedameti bile düşünmeye vakit bırakmayacak derecelerde müessir bir hıraş-i can olduğundan havas-i fikriyyesi kızın telef olduğuna dair zannını tevile inhisar ederek ciğerler paralayacak kadar hazin bir tarz ile giryan giryan: (1.1) "(1.1.1) (1.1.1.1) Yarabbi! ya Rabbi! Cürmüm ne kadar büyük olsa (1.1.1.2) merhametin gene ondan yüz bin kat ziyade büyüktür. (1.1.2) Ahrette her cezaya razıyım.

(1.1.3) (1.1.3.1) Şu dakikada canımı al da (1.1.3.2) bana korktuğum belâyı gösterme!” dualarına ağaz eyledi.

226 1217 (1) Güya ki ağzından çıkan şu birkaç kelâm-i esef, nefha-i ruh[]; (2) gözlerinden dökülen o bir iki damla yaş, ab-i hayat idi, 1218 biçare kızın kalb-i müştakı ölüm baygınlığı halinde helâk yaraları içinde / iken gene vücudundaki kuvve-i guruziye bakiyesine bir hakaret-i müessire verecek derecelerde helecan ederek yavaş yavaş o şirin gözleri açılmaya, o hazin çehresinde bir hafif reng-i meserret peyda olmaya başladı.

1219 (1) Bey biçarenin vücudunda hareketten bir eser görünce mecnunane bir telâş ile yanına koşarak bir kaç dakika hiç bir şey söylemeye muktedir olmaksızın elini yüzünü öptükten ve nefesinde hasıl olan durgunluğu ağlaya ağlaya geçirdikten sonra:

(1.1) “-(1.1.1) (1.1.1.1) Dilâşup! seni bu halde görmekten ise zebaniler elinde ilelebet azap çekmek bin kat hayırlıdır. (1.1.2) Sana ben kıydım. (1.1.3) (1.1.3.1) Allah bin türlü belâmı vereydi de (1.1.3.2) dünyaya gelmeye idim. (1.1.4) (1.1.4.1) Kör olaydım da (1.1.4.2) vaktiyle seni görmeyeydim! (1.1.5) (1.1.5.1) Yok, yok! Sana bir şey olmadı, (1.1.5.2) inşallah kurtulacaksın. (1.1.6) Çektiğimiz belâların hepsini unutacağız, değil mi? (1.1.7) Ah! bir lakırdı söylemiyor. (1.1.8) Niçin söylesin? (1.1.9) Niçin söylesin? (1.1.10) (1.1.10.1) Ben onu öldürmek istedim. (1.1.10.2) (1.1.10.2.1) O benim yoluma can verdi de (1.1.10.2.2) giderken yüzüne bile bakmadım. (1.1.11) (1.1.11.1) Dilâşup ben sana merhamet etmedim, (1.1.11.2) sen de bana merhamet etmeyecek misin?” gibi kesik kesik, garip garip birçok niyazlar eyledi.

227 1220 (1) Biçare kızcağız ise hayattan ve hatta hayatının evvelki lezzetinden ziyade mütehassir olduğu böyle bir iltifatın tesiriyle bir hale gelmişti ki (2) lisan-i hal ile olsun hissiyat-i neşatını anlatmaya muktedir olamadı. 1221 (1) Nihayet beyin çeneleri kilitlenerek bayılmak üzere bulunduğunu görünce hemen bütün bütün fenapezir olmak derece-/sinde olan kuvve-i hayatında bir heyecan-i ahîr daha hâsıl olarak bir kerre beyin boynuna sarıldı:

(2) (2.1) “-(2.1.1) (2.1.1.1) Ah! ben kimim ki (2.1.1.2) size merhamet edeceğim? (2.1.2) Sizden ayrılıp da ölmediğim meğer yolunuza can vermek için imiş. (2.1.3) (2.1.3.1) Ben sizin için ölüyorum, (2.1.3.2) (2.1.3.2.1) siz de sadakatimi bildiniz de (2.1.3.2.2) başı ucumda ağlıyorsunuz, değil mi? (2.1.4) Allah aşkına bana acımayınız. (2.1.5) (2.1.5.1) Bin yıl yatağınızda yatmış olsa idim (2.1.5.2) şöylece kucağınıza yaslanıp ahrete gitmekten büyük dünyada bir lezzet bulamazdım. (2.1.6) Bana helâl ediniz. (2.1.7) Allah ömrünüze bereket versin. (2.1.8) Allah sizi bir daha böyle belâlara düşürmesin. (2.1.9) Ah! bu kim... (2.1.10) valideniz... (2.1.11) hanımefendi... (2.1.12) (2.1.12.1) baksanıza (2.1.12.2) gene birleştiğimize gülüyor. (2.1.13) Geliyorum hanımefendiciğim... (2.1.14) gene bey beni kabul etti. (2.1.14) Elbette sayenizedir, (2.1.15) Allah ömrünüze bereket versin! (2.1.16) (2.1.16.1) Beyim, efendim beyim! Elinizi bana verin, (2.1.16.2) sakın halimi hanımefendiye söylemeyin! (2.1.17) Sonra mahzun olurlar. (2.1.18) (2.1.18.1) Ah! gidiyorum... (2.1.18.2) gidiyorum... Beyim! beyim!” diyerek ve her defasında daha zayıf bir sada ile hitabını tekrar ederek kolları beyin boynundan çözüldü. **1222** (1) Kendi de kucağına yıkıldı, (2) irtihal eyledi.

1223 (1) (1.1) (1.1.1) O kadar güzelliği, o kadar fedakârlığı ile beraber o kadar felâket içinde telef olmuş bir maşuka-i bîmisali gonçe-i hazandide gibi pejmürde ve perişan bir hal ile kucağında görmek, gene kendi uğurunda feda olmuş bir valide-i müşfikanın bakiyye-i eczası gibi hâk-i nisyan altında kalan

228

namını o biçarenin lisan-i tahassüründen işitmek insana ne türlü tesir / eder ise (1.1.2) pîş-i nazara alınsın, (1.2) buna bir de nadirat-i zemaneden madut bir terbiyenin her türlü hüsn-i şöhret ve ikbal-i âtisinden mahrum olmakla beraber, arada bir servet-i külliyye zayi etmek nedametleri de ilâve edilsin, (2) Alli Beyin o sıradaki olan hissiyat-i kalbiyyesine bir ilm-i icmalî hasıl edilmiş olur. **1224** Yalnız biçare delikanlı uğradığı felâketlerin kendi sun’u âsarı olanlarını düşünmek kuvay-i bâtinîyyesinde başka bir teessüre meydan bırakmamak cihetiyle su-i taliinin misal-i muşahhası hükmünde olan Mehpeyker mel’unesini tahattur edememişidi.

1225 Hinzire ise bulunduğu dolap arkasından tiyatroya gelmiş seyirci gibi pîş-i nazarındaki ma'raz-i felâkette kendi için tertip olunan faciayı doya doya temaşa ettikten sonra intikamına zat-i vakayı kâfi görmedi. 1226 (1) Hırvatı takiple meşgul olanların kimi bahçeye, sokağa doğru çıktığını telâşlı konuşmalarından anladıktan sonra Ali Beyin ciğergâhındaki hançer-i felâketin sahibini göstermek için eğlenceye gelir gibi nezaketle kapıyı açarak ve bir tarz-i müstehziyane ile de dışarı çıkarak (1.1) “(1.1.1) Maşallah beyefendi! bendeniz sizin ettiğiniz muamelelerin mukabelesinden bütün bütün emin olacak kadar sadedil zannetmezdim. (1.1.2) Cariyenize vefasızlık isnat etmiş idiniz. (1.1.3) Böyle yerlerde olan zannınızın isabetsizliğini göstermek için sevgili Dilâşup’unuz hakkında da bendeniz bir yalan tertip ettim. (1.1.4)

229 Halbuki yalanın menşei kızın benlerinden ibaret idi. (1.1.5) Sizin ka-/dar dirayetli bir zata göre ise bir kadının benlerini hamamda olsun tahkik etmek kabil olduğunu düşünmek güç bir şey değildi. (1.1.6) (1.1.6.1) Siz tuttunuz, (1.1.6.2) o zavallının sadakatinden şüphe ettiniz. (1.1.7) Fahişelere satılmasını emreylediniz.

“(1.1.8) İtikadınızca ben de fahişe değil miyim? (1.1.9) İşte kızı aldım? (1.1.10) Size hiyanet etmek değil, yolunuzda can verecek kadar vefa olduğunu ispat eyledim. (1.1.11) Bundan sonra da bendenize inanmaz mısınız? (1.1.12) İşte davamın sahih olduğunu şu cenazenin sayesinde nâhak yere dökülen kanı meydana çıkarıyor. (1.1.13) (1.1.13.1) (1.1.13.1.1) (1.1.13.1.1.1) Yok, gördüğünüz delil üzerine zannınız değişti de (1.1.13.1.1.2) cariyenize itimat ederseniz (1.1.13.1.2) sizi temin ederim ki (1.1.13.2) (1.1.13.2.1) zavallı kız gerçekten ehl-i ırz[], (1.1.13.2.2) gerçekten sadık idi. (1.1.14) (1.1.14.1) Hatta aylarca öldüresiye tepeledim, (1.1.14.2) bir kerecik olsun bir erkek yanına çıkarmaya muvaffak olamadım.

“(1.1.15) Gerçek! valideniz de sitemlerinizden vefat etmiş! (1.1.16) Yazık! O biçare kadın da hakkınızda merhametli idi. (1.1.17) Sadakatini bilemediniz. (1.1.18) (1.1.18.1) İhtimal ki (1.1.18.2) cariyenizin de gene sadaketime inanmazsınız. (1.1.19) (1.1.19.1) Pek korkunç bakıyorsunuz, (1.1.19.2) gideyim, (1.1.19.3) şayet terbiyenize mugayir bir muameleye

kalkışrsınız. (1.1.20) (1.1.20.1) Bir daha görüşemezsek (1.1.20.2) nasihat yolunda söylediğim lakırdıları affedersiniz. (1.1.21) (1.1.21.1) Görüşür isek (1.1.21.2) gene bu türlü hizmetlerde kusur etmem” sözleriyle beyin en şedit olan evca-i ruhaniyyesini muktedir olduğu kadar tesmim ettikten sonra saydının kanını içmiş yılan gibi memnuniyetinden salına salına geldiği deliğe doğrulmak isteyince bey ölüm halinde iken tekerrür-i cariha ile hasmına sal-

230 /-dıran aslanlar gibi bir sayha-i zühreşikâf ile yerinden fırladı. **1227** Tarfetül’ayn içinde Mehpeyker’i yakasından tutarak yere çarptı. **1228** Müteakiben Hırvatın bıraktığı bıçağı kaparak göğsünün üzerine oturdu.

1229 (1) Fahişe, beyin terbiyesinde olan nezaket ve me’lûf olduğu sefahatle beraber sözlerinin bidayetinde gösterdiği sükûnet-i mütehayyiraneye nazaran öyle merdane ve müntekimane bir muamelede bulunmak değil, gözünün önünde bir meyit ve bağın etrafında o kadar, memur mevcut iken havf-i âkibet ve ümmid-i necat ile hatta sözüne mukabele dahi etmeyeceğine câzim ve belki bulunduğu girdab-i belâdan kurtulmak ümidiyle kendi inayetine iltica edeceğine ümitvâr iken bakıp da saçlarındaki ürperişi, gözlerindeki kanlı parlaklığı, ağzındaki zehr-i hand-i gazabı görünce karşısında âşık çehresinden başka bir şey görmekle me’lûf olmayan hanımefendinin göğsüne çöken vücudun sibaî bir gazapla hayatına kastelediğini pek kolay teferrüs eyledi ve (2) derhal can başına sıçrayarak o kadar alçak bir kadının o kadar muhataralı bir zamanda zihnine hutur edebilecek her türlü hezeyanlarla nefsinin kurtarmaya çalıştı. **1230** (1) Beyinlerinde geçen sevabık-ı ülfetten tutturarak (1.1) Dilâşup hususunda kendi hareketinin mukteza-yı muhabbet olduğuna (1.1.1) kendi canına

231 kıyarsa bildiklerinin intikamından kurtula/-mayacağına, (1.1.2) kurtulsa bile mücazat-i uhreviyeyi düşünmesi lâzım geleceğine dair öyle bir ağızdan işitilmeyecek ne kadar lakırdı bulabildi ise hiç birini söylemekte kusur etmedi.

1231 (1) (1.1) Hatta Dilâşup fevt oldu ise, yerine kendi [[esir olmak, beye ondan güzel bir cariye almak, zayi olan servetinin tazminini taahhüt

etmek gibi edepsizliklerinden dahi geri durmadı. **1232** (1) Ali Bey ise her sözüne bir darbe ile mukabele eder ve (2) yüzünden uğradığı edvar-ı alâmın bir saati kadar olsun temdid-i intikam için habiseye bıçak vurmak istedikçe daima gebermeyecek bir yerini arardı]]. **1233** Mel'une can havliyle ara sıra gayet müessir gayet hazin niyazlar ederdi. **1234** Fakat bulunduğu hal içinde - o vaktiyle hüsn ü cemalinden zücade dilfirip olan- saday-i lâtifî ceriha-i ciğerden çıkan harharalar kadar kerahet vermeye başladığından, onlar da beyin gazabını bir kat daha teşdit eyledi.

1235 (1) Facire ne suretle canını kurtarabileceğini idrakten âciz kalarak esbab-i istirhamın hiç birini bırakmadıktan sonra Dilâşup'un ruhuna yemin vermek gibi küstahlığa cesaret edince Ali Bey Mehpeyker'in böyle kendi idam ettirdiği adamı kendine şefî' edercesine vuku bulan temennay-i kâfiranesinden bir hale geldi ki (2) (2.1) dünyada kendi için her türlü ezvak-i ömrün bakıyye-i münferidesi olan lezzet-i intikamdan dahi fârig olarak bir sayha-i meyusane ile hemen bıçağı fahişenin beynine sapladı, (2.2) canını cehenneme gönderdi.

232

1236 Güya ki ressam-i kader daima birbirine musallat olagelmek ve biri diğerinin pençesinden kurtulmamak lâzîmelerinden, vefa ve hiyanet ve intikam seciyelerinin ber levha-i nazarfirip üzerinde içtimainı irade ederek vefayı her türlü hüznü, her türlü talihsizliğiyle Dilâşup'ta; hiyaneti her türlü keraheti, her türlü vehamet-i âkibeti ile Mehpeyker'de; intikamı her türlü şiddeti, her türlü dehşeti ile Ali Beyde tecessüm ettirmişidi.

1237 Hırvatın taharrisine gittiler. **1238** (1) Herifi bir haylı zaman takip ile bir sokak köşesinde derdest ederek bağda kalanları taharri için avdetle odaya girdikleri zaman gördüler ki (2) (2.1) (2.1.1) Dilâşup ıstırab-i mevt arasında beyin paltosundan sıyrılmış, (2.1.2) dağınık saçları, soluk cemali pencere üzerine vuran pertev-i mehtap ile bir garip letafet bağlamış, (2.1.3) mazlumiyet gibi hazin bir hal ile nurlar içinde yatıyor; (2.2) (2.2.1) Mehpeyker tagallüp gibi dökmek istediği kan içinde boğulmuş, (2.2.2) hâk-i mezellete yuvarlanıyor; (2.3) (2.3.1) Ali Bey nedamet gibi çehresindeki hıraş-

i teessüf, ellerindeki hun-i intikam ile Mehpeyker'in ayağı ucunda diz çökmüş (2.3.2) ağlıyor.

233 **1239** (1) Bu temaşa-i garip ile her gönülde bir his, her fikirde bir tasavvur / hasıl olarak mevcutların her biri bir tarz-i diğerde mütehayyir iken Ali Beyin nihayet derece resmî gayet vakurane bir tarz ile yerinden kalkarak zabıta memurlarına hitaben macerayı bir eda-yi hazin ile naklettikten sonra (1.1) (1.1.1) şer'î kanun muktezası ne ise, (1.1.2) nereye iktiza eder ise gitmeye hazır bulunduğunu söyledi.

1240 Huzzarın umumu ağlaşmaya başladılar. **1241** (1) İçlerinden en çok müteessir olanı Mesut Efendi idi ki (2) (2.1) Ali Bey sözünün her ibaresini bitirdikçe (2.1.1) “(2.1.1.1) (2.1.1.1.1) İnanınız, (2.1.1.1.2) Vallahi doğrudur. (2.1.1.2) (2.1.1.2.1) Biçare çocuk beni dinlesen (2.1.1.2.2) ne olurdu?” yollu meyusane bir feryat eder, (2.2) bir de Mehpeyker'in na's-i pürhununu paymal-i tahkir eylerdi. **1242** Zavallı adam beyi kurtarmak için mümkün olan muavenet-i insaniyenin hiç birinde kusur etmedi. **1243** Fakat hal ve mevki iltimas kabulüne müsait olmadığından zaptiyeler Ali Beyi götürdüler.

1244 Mesut Efendi ise en sonraki insaniyeti olmak üzere Dilâşup'u Fatma Hanımefendinin yanına defnettirmek hizmetinde bulundu.

1245 Hırvat, tutuluncaya kadar yediği yaraların tesirinden daha istintak altında iken geberdi.

234 **1246** / Abdullah Efendi macerayı işittiği gibi o türlü eşşiranın hiç bir vakit halâs olamadıkları za'f-i kalp cihetiyle korkusundan mühlik nüzüle uğradı.

1247 (1) Yalnız Ali Bey birkaç aylar mahpeste kalarak hükûmet müsaade ettikçe validesinin mezarına gider (2) orada gerek onun ve gerek Dilâşup'un kara topraklarını gözlerinin yaşıyla reyyan ederdi. **1248** (1) Ne faydası var ki (2) bu nedamet zavallının altı ay içinde kederle mahvolmasından başka hiç bir şeyi mucip olmadı.

1249 (1) Meşhurdur ki,
(2) “Son pişmanlık fayda vermez”.

KAYNAKLAR

GÖNDERME YAPTIĞIMIZ KAYNAKLAR

- ABİK, A. Deniz (1997), "Nevayi'nin eserlerinde isim ve yardımcı fiille kurulmuş birleşik fiiller", (*ICANAS (35th International Congress of Asia and North African Studies*)'ta sunulan bildiri), 7-12 Temmuz 1997 Budapeşte
- (1998), "Nevâyî'de -p zarf- fiilinin bazı yönleri", *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 9- 10 (Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı), İstanbul: Yesevî Yayıncılık, ss. 27- 39.
- ADALI, Oya (1979), *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 459.
- AKALIN, Ş. Halûk (1995), *Eski Anadolu Türkçesinde Cümle Başı Edatlarıyla Kurulmuş Zaman Yardımcı Cümleleri*, (Basılmamış Profesörlük Çalışması), Adana.
- (1999), "Türkiye Türkçesinde ünlem (terim ve tanım, tasnif, ünlem olan kelimeler, söz dizimi ile ilgili sorunlar)", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 718, ss. 476- 491.
- AKSAN, Doğan (1990), *Her Yömiyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim I, II, III*, Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 439 / 1-3.
- AKYÜZ, Kenan (1986), *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*, İstanbul: 4. Baskı İnkılâp Kitabevi.
- ALİ NAZİMA (1884- H. 1302), *Lisan-ı Osmanî*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi* (1989), "Kaşgarlı Mahmud" maddesi, cilt 13, İstanbul: Ana Yayıncılık A. Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc., s. 59.
- ATABAY, N.- S.ÖZEL- A. ÇAM (1981), *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 472.
- AVŞAR, Uğur (1996), *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l- Ulûm* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- BANGUOĞLU, Tahsin (1995), *Türkçenin Grameri*, Ankara: 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 528.
- BİLGEGİL, Kaya (1984), *Türkçe Dilbilgisi*, İstanbul: 3. Baskı Dergâh Yayınları: 82 Eğitim Dizisi: 6.
- BOLULU, Osman (1998), "Deyimler- deyimleyemeyenler", *Türk Dili Dergisi*, S.64, İstanbul, ss. 16-18.
- BOZKURT, Fuat (1995), *Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Cem Yayınevi, Kültür Dizisi.
- BÖREKÇİ, Muhsine (1997), "Türk dilinin büyük sorunlarından biri: dilbilimin dil öğretimine yansımamış olması", *Dil Dergisi*, S.56, Ankara: Ankara Üniversitesi TÖMER Yayınları, ss.12-17.
- ÇATIKKAŞ, M.Ata (1996), *Üniversiteler İçin Uygulamalı Türk Dili ve Kompozisyon Kılavuzu*, İstanbul: 2. Baskı, Alfa Yayınları.
- ÇELİK, Yakup (Çev.) (1997), *Namık Kemal Cezmi*, Ankara: Akçağ Yayınları: 216, Türk Klasikleri/ Romanlar: 5.
- DEVELİ, Hayati (1995), "-sA eki nedir? Kip mi, zarf-fiil mi?", *İlmî Araştırmalar* S. 1, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, ss.91-94.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (Haz.) (1997), *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: 14. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları Sözlük Dizisi: 1.
- DİLAÇAR, Agop (1953), "Türkiye Türkçesi gramerlerinden seçme eserler", *Türk Dili*, S. 21, Ankara, ss. 603- 610.
- DİLEMRE, Saim Ali (1941), *Genel Dil Bilgisi*, (İkinci Kitap), Ankara: Alâeddin Kırâl Basımevi.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 426.
- (1978), "Namık Kemal ve ' Türk Romanının Doğuşu' üzerine", *Ulusal Kültür*, S. 2, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, ss. 191- 208.
- EDİSKUN, Haydar (1996), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: 5. Baskı, Remzi Kitabevi.
- ELÖVE, Ali Ulvi (Çev.) (1941), *Jean Deny Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, İstanbul.
- EMRE, Ahmet Cevat (1945), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

- ERGİN, Muharrem (1988), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: 17. Baskı, Bayrak / Basım Yayın / Tanıtım.
- ERKMAN- AKERSON, Fatma - Şeyda OZİL (1998), *Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, İstanbul: Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 22.
- ESİN, Osman (1997), *Abdülhak Şinasi Hisar'ın Çamlıcadaki Eniştemiz Adlı Eserindeki Cümle Tipleri Üzerine Bir İnceleme* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal BilimlerEnstitüsü, İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (1971), *Dilbilgisi*, Ankara: 2.Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 334.
- GEMALMAZ, Efrasiyab (1995), "Türkçenin morfo-sentaktik yapısının fonolojisine etkileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.3, Erzurum, ss.1-7.
- GÜLSEVİN, Gürer (1990), "Türkçede -sa şart gerundiumu üzerine", *Türk Dili*, S. 467, Ankara, ss.276- 279.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 353.
- HENGİRMEN, Mehmet (1995), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- HUYUGÜZEL, Ömer Faruk (Çev.) (1993), *Rene Wellek- Austin Varren Edebiyat Teorisi*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- HÜSEYİN CAHİD [YALÇIN] (1909- H.1327), *Türkçe Sarf ve Nahv*, İstanbul: İkdam Matbaası.
- İNCE, Işıl (1991), "Türkçenin çekirdek tuncelerindeki kurucu yapılara üretimsel dönüşümlü dilbilgisi açısından bir yaklaşım", *Dilbilim Araştırmaları 1991*, Ankara: Hitit Yayınevi, ss. 43- 49.
- KAHRAMAN, Tahir (1996), *Çağdaş Türkiye Türkçesindeki Fiillerin Durum Ekli Tamlayıcıları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:654.
- KARAAĞAÇ, Günay (Çev.) (1988), *Janos Eckmann Çağatayca El Kitabı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları no: 342.
- KARAHAN, Leylâ (1991), *Türkçede Söz Dizimi- Cümle Tahlilleri*, Ankara: Akçağ Yayınları:58.

- (1994), "-sa / -se eki hakkında", *Türk Dili*, S. 516, Ankara, ss. 471-474.
- (1997), "Fiil-tamlayıcı ilişkisi üzerine", *Türk Dili* S, 549, Ankara, ss.209-213.
- KIRAN, Zeynel (1986), *Dilbilim Akımları*, Ankara: 1. Baskı, Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi Yayınları.
- KOCAMAN, Ahmet (1998), "Dilbilim ve ötesi", *Kuram*, Kitap 17, İstanbul, ss.61-62.
- KOÇ, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: 2. Baskı, İnkılâp Kitabevi.
- KONONOV, A.N. (1956), *Grammatika Sovremenogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Moskova.
- KORNFILT, Jaklin (1997), "On the syntax and morphology of relative clauses in Turkish", *Dilbilim Araştırmaları 1997*, Ankara: Kebikeç Yayınları, ss. 24- 51.
- KÜLEBİ, Oya (1997), "Dilbilim ve dil felsefesinde bir dönüm noktası: Noam Chomsky", *Dilbilim Araştırmaları 1997*, Ankara: Kebikeç Yayınları, ss. 76- 81.
- KÜKEY, Mazhar (1975), *Uygulamalı Örneklerle Türkçenin Sözdizimi*, Ankara.
- NAMIK KEMAL (H. 1291), *İntibah*, İstanbul.
- (H. 1299), *Cezmi*, İstanbul: Mihran Matbaası.
- (H. 1335), *Cezmi*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- ÖKÜZCÜ, İbrahim (1996), "Türkçe'de cümle bağlayıcıları", *Folkloristik Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*, Ankara, ss. 247- 265.
- ÖZMEN, Mehmet (1995), "Cümlenin altıncı ögesi ve bir terim önerisi", *Türk Dili*, S. 519, Ankara, ss. 224- 227.
- (1996), "Bir eksilteli cümle tipi üzerine", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 4, S. 4, yıl: 1996, Adana, ss. 71- 82
- (1997), "Türkçede değil kelimesi ve anlamları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1995*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 634, ss. 315- 368.
- (1999), "Eksik olan dil bilgisi terimlerimiz üzerine", (*Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*'nda sunulan bildiri), 20- 21 Mayıs 1999.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat (1945), *Türkçe Tâbirler Sözlüğü*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- (Çev.) (1973), *Namik Kemal İntibah Següzeşt-i Ali Bey*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

- PALA, İskender (1990), *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*, cilt I- II, Ankara: Akçağ Yayınları Genel Yayın No: 5, Kaynak Eserler: 1.
- PAYLI, S. Sabit (Çev.) (1947), *Jakob Shinkewitz, Rabgûzî Sentaksı, (Türk Dili- Belleten S. 8-9'dan ve sonraki sayılardan ayrışım)*, İstanbul.
- PARLATIR, İsmail- Nevzat GÖZAYDIN- Hamza ZÜLFİKAR- Tezcan AKSU- Seyfullah TÜRKMEN- Yaşar YILMAZ (1998), *Türkçe Sözlük 1-2*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu Yayınları Türkçe Sözlükler Dizisi: 1.
- POLAT, Nâzım H. (1998), "Şahabeddin Süleyman'ın gözüyle Namık Kemâl", *Türklük Bilimi Araştırmaları 1998*, S.6, Sivas, ss. 7-22.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2000), *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul: R Yayınları.
- SEZER, Ayhan (1979), "Türkçe tümcelerde sözdiziminin işlevi", *Genel Dilbilim Dergisi*, S. 5-6, Ankara: Dilbilim Çevresi Derneği Yayınları, ss. 53-63
- ŞİMŞEK, Rasim (1987), *Örneklerle Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- TEKİN, Şinasi (1992), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, cilt 2, Ankara: 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 121, ss.
- TEKİN, Talât (1998), (A. N. Kononov'un "Grammatika Sovremenogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka" adlı eserinin tanıtım yazısı), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1959*, Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 180, ss. 331- 378.
- TULUM, Mertol (1978), *Maârif- name Ki'li Birleşik Cümle İncelemesi* (Basılmamış Doçentlik Çalışması), İstanbul.
- TÜRKAY, Kaya (1995), "Türkiye Türkçesi'nde sıralı cümleler sorunu üzerine", *Türklük Bilimi Araştırmaları 1995*, S. 1, Sivas, ss. 71- 80.
- UÇ, Tayyibe (1978), "Düşüm (elleipsis) olayı ve Türkçe'deki kimi örnekler", *ÖmerAsım Aksoy Armağanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 449, Ankara, ss. 259- 272.
- UÇMAN, Abdullah (1993), "Cezmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 7, istanbul, ss. 513- 514.
- UZUN, Nadir Engin (1998), *Dilbilgisinin Temel Kavramları, Türkçe Üzerine Tartışmalar*, Ankara.
- ÜSTÜNOVA, Kerime (1998), *Dede Korkut Destanları ve Cümleden BüyükBirlikler*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, yayın no: 382, dizi: 28, İstanbul.

VARDAR, Berke (yönetimindeki eseri hazırlayanlar: Nüket GÜZ- Erdim ÖZTOKAT- Osman SENEMOĞLU- Emel SÖZER) (1988), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.

----- (Çev.) (1998), *Ferdinand de Saussure Genel Dilbilim Dersleri*, İstanbul: Multilingual.

YETİŞ, Kâzım (1996), *Talîm-i Edebiyat'ın Retorik ve Edebiyat Nazariyatı Sahasında Getirdiği Yenilikler*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 104.

ZEYREK, Deniz (1991), "Göstergebilim, söylem çözümlemesi ve anlatı incelemesi", *Dilbilim Araştırmaları 1991*, Ankara: Hitit Yayınevi, ss.105-111.

YARARLANDIĞIMIZ DİĞER KAYNAKLAR

ABDULLAYEV, E.Z. (1972), "Türk dillerinde bağımlı birleşik cümlelerin evrimi üzerine", *Bilimsel Bildiriler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ss. 519-523.

ABDURRAHMANOV, G. (1966), "Özbek sentaksı üzerine", *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ss.247-248.

ACARLAR, Kevser (1969a), "Fiil kiplerindeki anlam kaymalarının nedenleri", *Türk Dili*, S. 213, Ankara, ss. 250- 254.

----- (1969b), "Olmak fiilinin özellikleri", *Türk Dili*, S.216, Ankara, ss.714-718.

----- (1970), "'mi' ekinin türlü kullanışları", *Türk Dili*, S. 227, Ankara, ss.358- 363.

----- (1971) "Çıkma durumunda ('den' halinde) sözcüklerin türlü kullanışları", *Türk Dili*, S. 235, Ankara, ss.34-37.

ADALI, Oya (1969), "Türkçede bağlaçlar", *Türk Dili*, S. 209, Ankara, ss.697-705.

AĞAKAY, M. Ali (Çev.) (1988), "Türkçede kelime koşmaları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1954*, Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 152, ss.97-105.

----- (1967), "Soru cümleleri üzerine", *Dilbilgisi Sorunları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ss.127-129.

- AKALIN, Mehmet (Çev.) (1988), *Annamarie von Gabain Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu: 532.
- (Çev.) (1995), *K. Grönbech Türkçenin Yapısı*, Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları: 609.
- AKALIN, Ş. Halûk (1995), "Eski Anadolu Türkçesinde cümle başı edatlarıyla kurulmuş cümleler", *Türk Dili*, S. 528, Ankara, ss. 156- 163.
- AKGÜL, Baki (1967), "Edat tümeleçleri", *Türk Dili*, S. 190, Ankara, ss.800-803.
- AKSAN, D.- N. ATABAY- İ. KUTLUK- S. ÖZEL (1976), *Sözcük Türleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 421.
- AKSAN, D. (1965), "Türk anlambilimine giriş- anlam değişmeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1965*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ss.167-184 .
- (1978), *Anlambilim ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle)*, Ankara: 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları: 217.
- (1991), "Anlambilim, ilgili alanlar ve Türkçe", *Dilbilim ve Türkçe*, Ankara: Dil Derneği Yayınları: 3, ss. 94-105.
- (1996), *Türkçenin Sözcük Varlığı*, Ankara: Engin Yayınevi.
- AKÜN, Ömer Faruk (1988), "Namık Kemal", *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 9, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, ss. 54- 72.
- ALİYEV, Alâeddin Mehmedoğlu (1996), "Girişik karmaşık cümle sintaksisi hakkında", *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül- 1 Ekim 1992) (Bildiriler)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 632, ss.487-499.
- (1999), "Bağımlı birleşik cümle üzerine", *Türk Dili*, S.567, Ankara, ss. 222-229.
- APAYDIN, Muhammet (1996), "Yeni bir terim önerisi: 'birlikte cümle'", *Türk Dili*, S. 537, Ankara, ss.252-255.
- ARDALI, Ruhan (1981), "Çağdaş dilbilim açısından ortaçlar", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Konya, ss.17-25.
- ARNAZAROV, Seyitnazır (1996), "Çağdaş Türkmen dilinde dolaylı ve dolaysız anlatımın sözdizimsel özellikleri", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Dergisi*, S.6, Ankara: Ankara Üniversitesi TÖMER Yayınları, ss.67-70.

- ATALAY, Besim (Haz.) (1946), *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l- Ulûm*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- BAĞÇECİ, Lokman- Fevzi ÇELİKKAYA (Çev.) (1998), *Belâgât-i Osmaniyye* (Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana.
- BANON, Sema Postacıoğlu (Çev.) (1995), *Walter J. Ong Sözlü ve Yazılı Kültür Sözlün Teknolojileşmesi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- BAŞKAN, Özcan (1988), *Bildirişim (İnsan- Dili ve Ötesi)*, İstanbul: Altın Kitaplar Bilimsel Sorunlar Dizisi.
- BASKAKOV, N.A. (1972), "Karahanlı Türkçesinde eski tip yüklem üzerine" *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 413, ss.401-404.
- BESEREK, Ahmet (1991), *Türkçede Cümle Yapısı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları Öğretmen Kitapları Dizisi:184.
- BİLGEGİL, Kaya (1980), *Edebiyat Bilgi ve Teorileri 1 Belâgat*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları: 571.
- BOLULU, Osman (1990), "İlgeç ve bağlaçların anlatım değeri", *Türk Dili Dergisi*, S. 20, İstanbul, ss.8-13.
- (1991a), "Türkçede eklerin önemi ve -den eki", *Türk Dili Dergisi*, S.23, İstanbul, ss.40-44.
- (1991b), "Yine ilgeç ve bağlaçlar", *Türk Dili Dergisi*, S. 24, istanbul, ss. 48- 53.
- (1991c), "Anlatım bozuklukları", *Türk Dili Dergisi*, S. 26, İstanbul, ss. 44- 48.
- BOZTAŞ, İsmail (1994), "Metindilbilim açısından şiir", *Dilbilim Araştırmaları 1994*, Ankara: Hitit Yayınevi, ss.171-194.
- BÖREKÇİ, Muhsine (1994), *Atatürk'ün Nutuk'unda Söz Dizimi* (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- BURDURLU, İ. Zeki (1966), "Dede Korkut hikâyelerinde cümle yapısı", *Türk Dili*, S.183, Ankara, ss.192-198.
- (1967), "Atasözlerimizin cümle yapıları", *Türk Dili*, Ankara, S.187, ss.508- 513; S.188, ss.629-634.

- (1968), "Yeşil Gece'nin dil yapısı", *Türk Dili*, S.204, Ankara, ss.585-593.
- (1969), "Dede Korkut hikâyelerinde 'gibi, benzer' edatları ile gibi'li zarf tümleçleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, S.240, İstanbul, ss.5342-5343.
- BÜKER, A. Cengiz (1990), "Türkçe'de Olmak Eylemi", *Türk Dili Dergisi*, S.19, İstanbul, ss.9-14.
- (1992), "Türkçe'de 'imek' eylemi", *Türk Dili Dergisi*, S.29, İstanbul, ss..20-22.
- BÜYÜKKANTARCIOĞLU, Nalan (1998), "Konuşma çözümlemesinde sözel olmayan göstergelerin işlevleri üzerine", *Dilbilim Araştırmaları 1998*, Ankara, ss. 59-67.
- CAN, Mustafa (1988), *Namık Kemal Bibliyografyası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 1001, Kaynak Eserler Dizisi: 16.
- CANPOLAT, Mustafa (1980), "Dilin yapısı ve yapıbilgisi", *Türk Dili*, S.342, Ankara, ss.133-137.
- CEMİLOĞLU, İsmet (1984), *Azeri Türkçesinin Sentaks Bakımından Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- (1994), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 602.
- (1999), "Dede Korkut hikâyelerinin sentaktik özellikleri", *IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı (5- 6 Kasım 1998) Bildiriler*, Ankara: İlesam yayınları:4, Bildiriler Dizisi: 4, ss. 167- 170.
- CEREN, Celâl (1995), "Fiilde zaman ve anlam kayması", *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S.1, Ankara: Ankara Üniversitesi TÖMER Yayınları, ss.27-30.
- ÇAĞATAY, Saadet (1963), "Türkçe'de ki > erki", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1963*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ss. 245-256.
- ÇAĞLAR, Güray (1978), "Türkçe'de sözcük dizilişi ve dil tipolojisi", *Genel Dilbilim Dergisi* S. 1, Ankara, ss.55-60.
- DANKOFF, Robert (1996), "Evliya Çelebi'de gramer ve üslûp hususiyetleri", *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül- 3 Ekim 1988) Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 655, ss.147-152.
- DELİCE, İbrahim (1998), "Türkçe sözdiziminde özne", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 6, Sivas, ss.191-208.

DEMİRAY, Kemal (1967), "Edat tümleçleri konusundan doğan düşünceler", *Türk Dili*, S.193, Ankara, ss.16-18.

----- (1974), "-de bağlacı", *Türk Dili*, S.279, Ankara, ss.933-935.

----- (1978), *Temel Dilbilgisi*, Ankara: İnkılâp-Aka Yayınları.

----- (1986), "Türkçede bağlama işlevi ve bağlayıcılar", *Türk Dilbilim Konferansı Bildirileri*, (Yay.: A. Aksu Koç- E. Erguvanlı Taylan), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, ss.31-48.

DEMİRCAN, Ömer (1988), "Türkçede edilgen çatı üzerine", *II. Dilbilimi Sempozyumu Bildirileri*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

----- (1991) "Devriklik devşirme mi?", *Çağdaş Türk Dili*, S.43, Ankara, ss.303-308.

----- (1992), "Dil devrimi ve devrik tümce", *Dil Dergisi* S. 4, ss.22-32.

DEVELİ, Hayati (1987), *Klasik Osmanlı Türkçesi Devrinde -sa Morfemiyle Kurulan Cümleler Üzerinde Bir İnceleme* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

----- (1995), *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17.Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 622.

----- (1997), "{sA} morfemli yardımcı cümleler ve bunlarla kurulan birleşik cümleler üzerinde bir inceleme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1995*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 634, ss. 115- 152.

DİLAÇAR, Agop (1940), "Sentaks ve milli zihniyet", *Varlık*, S: 169, Ankara, ss. 389-391.

----- (1964), *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 227.

----- (1968), *Dil Diller ve Dilcilik*, Ankara.

----- (1970), "1612'de Avrupa'da yayımlanan ilk Türkçe gramerin özellikleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1970*, Ankara: 2. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 319, ss.97-210.

----- (1988), "Gramer: tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1971*, Ankara: 2. Baskı Türk Dil Kurumu Yayınları: 338, ss.83-145.

- (1978), "Görevsel dilbilgisi", *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ss.45-47.
- Dilbilgisi Sorunları* (1967), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 259.
- Dilbilgisi Yazıları I* (1988), Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 387.
- DİZDAROĞLU, Hikmet (1968), "Edat tümleçleri üzerine", *Türk Dili* S. 197, Ankara, ss.579-582.
- DOĞAN, Gürkan (1994), "Ama bağlacına edimbilimsel bir bakış", *Dilbilim Araştırmaları 1994*, Ankara: Hitit Yayınevi, ss.195-205.
- DUMAN, Musa (1995a), *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 616.
- (1995b), "Türkiye Türkçesi'nin tarihi kaynaklarından Corbognano'nun grameri ve imlâ-telaffuz ilişkisi bakımından önemi", *İlmî Araştırmalar*, S. 1, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, ss.95-106.
- (1999), "Klâsik Osmanlı Türkçesi döneminde i / e", *İlmî Araştırmalar*, S. 7, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, ss. 65- 104.
- DURAK, Mustafa (1992), "Dilde yansıtma ve Türkçe'de yüklemsel ekler", *Türk Dili Dergisi*, S.28, İstanbul, ss.19-27.
- ECKMANN, Janos (1988), "Çağataycada yardımcı cümleler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1959*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 180, ss.27-58.
- EDİSKUN, Haydar (1960), "Devrik cümle üzerine bir araştırma", *Türk Dili*, S. 100, Ankara, ss.193-194.
- EKİCİ, Erhan (1991), "İlgeçler ve bağlaçlar üzerine", *Türk Dili Dergisi*, S.22, İstanbul, ss.30-33.
- EKMEKÇİ, Özden (1989), "Türk dili ediniminde anlam bağıntılarının gelişimi", *III. Dil Bilimi Sempozyumu (21-22 Haziran 1989)*, *Dil Bilimi Uygulamaları*, Adana, ss.12-19.
- ELDEMİR, Aysu (1978), *Azeri Sözdizimi* (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi İngiliz Dili Ve Edebiyatı Bölümü, Ankara
- (1980), "Saussure'den sonra yapısal dilbiliminde sözdizimi konusunda

- tutumlar, yöntemler ve dönüşümlü üretimsel dilbilgisinde Chomsky", *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:465, ss.129-148.
- ELÖVE, Ali Ulvi (1958), "da/de üzerine bazı düşünceler", *Türk Dili* S.81, Ankara, ss.454-457.
- EMRE, Ahmet Cevat (1988), "Türkçede cümle I", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1954*, Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 152, 105-140.
- (1988), "Türkçede cümle II: isim cümlesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1955*, Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 159, ss. 23- 58.
- ERASLAN, KEMAL (1993), "Gramer yazımıyla ilgili metot sorunları", *"Türk Gramerinin Sorunları" Toplantısı (22-23 Ekim 1993) Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:600, ss.8-13.
- (1996), "Bar ve yok kelimelerinin cümle kuruluşundaki rolü", *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül- 3 Ekim 1988) Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 655, ss.457-462.
- ERDEM, M. (1998), "Türkçede fiillerin geçişlilik derecesi", *Dil Dergisi*, S. 71, Ankara, ss. 5-9.
- ERDEN, Aysu (1998), "Cümlede yüklemi tamamlayan öğeler üzerine", *Türk Dili*, S. 560, Ankara, ss. 7-15.
- ERGENÇ, İclâl (1995), *Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü*, Ankara: Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:8.
- ERGİN, Muharrem (1963), *Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları-S.1219.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma (1994),"Ad tümcesindeki yalın tümlecin yönetici ad olma koşulları", *Dilbilim Araştırmaları 1994*, Ankara: Hitit Yayınevi, ss.62-79.
- FİDANCI, Mahmut (1996), "Sıralı cümle", *Türk Dili*, S.534, Ankara, ss. 1315-1324.
- GABAİN, Annamaria von (1988),"Türkçede fiil birleşmeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1953*, Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 149, ss.16-29.
- GECE, K. Mehmet (1991), *Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Hikâyelerinde Sentaktik Yapı* (Basılmamış Doktora Tezi), 19 Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- GENCAN, Tahir Nejat (1968), "Edatlar ve edat tümleçleri", *Türk Dili*, S.198, Ankara, ss.680-684.

- (1970) "Ne.....ne bağlacı üzerine", *Türk Dili*, S.220, Ankara, ss.264-274.
- GENÇ, Gülnaz (1988), *XVI. Yüzyıl Metinlerinde İsim Cümleleri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- GÖĞÜŞ, Beşir (1969), "Türkçede cümlesilerin kuruluşu ve temel cümlecige bağlanma şekilleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1968*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:286, ss.89- 142.
- GÖKNEK, Yüksel (1976), "Üretici dönüşümlü dilbilgisi ve Türkçe sözdizimi", *Türk Dili* S.295, Ankara, ss.263- 270.
- GÖKSU, Özkan (1980), "Dilde yapı kavramı ve geleneksel yaklaşım", *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 465, ss.46-56.
- GÖKŞEN, Enver Naci (1955), "Noktalama işaretlerinin dünü bugünü", *Türk Dili*, S.47, Ankara, ss.
- (1965), "Birkaç anlatım olayı", *Türk Dili*, S.162, Ankara, ss.477-478.
- (1974), "Çıkma durumu (-den) ve kapsamı", *Türk Dili*, S.279, Ankara, ss.973-978.
- GÜLENSOY, Tuncer (1992), *Türkçe Dersleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- GÜLSEVİN, Gürer (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 673.
- GÜRSEL, Nedim (1978), "Dilbilim ve gösterge kuramı", *Türk Dili*, S.320, Ankara, ss.381-392.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin (1971), *Türk Dilinde Edatlar (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar)*, İstanbul.
- HACİLOVA, A. Kremena (1970), "Türkçede iken'in durumu ve fonksiyonu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, cilt:18, İstanbul, ss.1-8.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1964), "Kelime grupları ve kuralları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1963*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 234, ss.203- 244.
- (1972a), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil

Kurumu Yayınları:364.

----- (1988), Türk gramerinde yeni araştırmalar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1953*, Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 149, ss.181-196.

HEPÇİLİNGİRLER, Feyza (1998), *Türkçe "Off"*, İstanbul: 6. Baskı, Remzi Kitabevi.

İÇEN, Z. (1954), "Devrik tümce üzerine düşünceler", *Türk Dili*, S.39, Ankara, ss.149-150.

İMER, Kâmile (1991), "Türkiye'de dilbilim", *Dilbilim ve Türkçe*, Ankara: Dil Derneği Yayınları:3, ss.14-22.

JOHANSON, L.(1975), "Fülimsi önermelerin görevleri üzerine", *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 413, ss.525-529.

KARABAŞ, Seyfi (1977), "Çalığışu'nun yazınsal ve budunbilimsel bir incelemesi", *Türk Halkbilim Araştırmaları Yıllığı*, Ankara: Milli Folklor Araştırmaları Dairesi Yayınları, ss.119-163.

KARAHAN, Leylâ (1992), "Görülen geçmiş zaman eki -dı/di'nin tarz ve bağlama fonksiyonuna dair", *Türk Kültürü Araştırmaları*, ss.335-341.

----- (1994), *Erzurumlu Darir Kıssa-i Yusuf*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 564.

----- (1995), "Türkçede birleşik cümle problemi", *"Türk Gramerinin Sorunları" Toplantısı (22-23 Ekim 1993)* (Bildiriler), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 600, ss.36-42.

----- (1997), "Birleşik kipli fiillerde çokluk eki -lar'ın yeri", (9. Millî Türkoloji Kongresi'nde sunulan bildiri), 15-19 Eylül 1997, İstanbul.

KARAÖRS, Metin (1989), "Atatürk'ün gençliğe hitabesinin cümlelerinin tahlili ve cümle çeşitlerinden örnek tahliller", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Kayseri, ss.447-467.

----- (1993), *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları: 58.

----- (1995a), "Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin kelime grupları cümle çeşitleri / (sentaks) bakımından karşılaştırılması", *Türk Lehçeleri ve*

Edebiyatı Dergisi, S.1, Ankara: Ankara Üniversitesi TÖMER Yayınları, ss.9-27.

----- (1995b), "Cümle bilgisinde isimlendirme, sınıflandırma ve tahlil metotlarının birliği", *Türk Gramerinin Sorunları 22- 23 Ekim 1993*) (Bildiriler), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 600, ss. 21-35.

KILIÇOĞLU, Vecihe [HATİBOĞLU] (1953), "Üretici- dönüşümlü dilbilgisi açısından Türkçede çekirdek-tümce", *Genel Dilbilim Dergisi*, S. II/5, Ankara, ss.14-31.

----- (1954a), "Şart kipi", *Türk Dili*, S.291, Ankara, ss.254-258.

----- (1954b), "Gerundiumların özellikleri ve "-iser" eki", *Türk Dili*, S.33, Ankara, ss.510-518.

KIRAN, Zeynel (1977), *Günümüz Türkçesinde Ad Yantümce Yapıları* (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.

KOCAMAN, Ahmet (1976), *İngilizce ve Türkçede Zamanların Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi* (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.

----- (1979a), "Anlambilim üzerine", *Genel Dilbilim Dergisi*, S. I/3-4, Ankara, ss.10-29.

----- (1979b), "Dilde Bağlam ve Anlam İlişkileri Üzerine ", *Türk Dili*, S.332, Ankara, ss.397-401.

----- (1980a), "Dilbilimsel anlambilim", *Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 465, ss.89-103.

----- (1980b), *İngilizcede Tümcelerarası İlişkilerin Uygulamalı Dilbilim Açısından İncelenmesi* (Basılmamış Doçentlik Çalışması ?), Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı, Ankara.

----- (1981), "Türkçede kip olgusu üzerine yeni görüşler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1980-1981*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ss.81-85

----- (1987), "Söylem çözümlemesi: Yönelimler, sorunlar", *Dilbilimin Dünü Bugünü Yarını*, Ankara, ss.90-91

- (1991), "1990'larda dilbilimin görünümü", *Dilbilim ve Türkçe*, Ankara: Dil Derneği Yayınları: 3, ss.9-13.
- (1996), "Türkçe öğretiminde kullanım düzlemi üzerine düşünceler", *Çağdaş Türk Dili*, S.100, Ankara, ss.28-31.
- (Çev.) (1994), "Günümüz sözdiziminde üretimsel yaklaşımlar", *Dilbilim Araştırmaları 1994*, Ankara: Hitit Yayınevi, ss.145-150.
- KOÇ, Nurettin (1992) *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- (1996a), "Türk dilinde öbek", *Çağdaş Türk Dili*, S.104, Ankara, ss.3-9.
- (1996b), "Tümce konusundaki karmaşa", *Varlık*, S.1070, İstanbul, ss.56-59.
- KOÇ, Sabri (1981), "Türkçede tümcelerin adlaştırılmasına dönüşümlü- üretken yaklaşım", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1978-1979*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:481, ss.173-180.
- KOÇ, Mustafa (1999), "Ana cümle yüklemi 'sanmak' fiilli birleşik cümleler", *İlmî Araştırmalar*, S. 8, İstanbul: İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, ss.177- 187.
- KORKMAZ, Zeynep (1979), "Eski Osmanlı kaynaklarının yayınında transkripsiyonla ilgili değerlendirmeler", *Türkoloji Dergisi*, cilt: 8, Ankara, ss. 67- 77.
- (1988), "Türkiye Türkçesinde 'iktidar' ve 'imkân' gösteren yardımcı fiiller ve gelişmeleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1959*, Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 180, ss.107-124.
- (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 575.
- (1995a), "Türkiye Türkçesinde ki bağlacı ile ki şüphe edatı arasındaki yapı ve görev ayrılığı", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, cilt: I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 629, ss. 620- 624.
- (1995b), "-sa / -se dilek- şart kipi eklerinde bir yapı birliği var mıdır", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, cilt: I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 629, ss. 160- 167.

- (1996), "Gramer konularımızla ilgili bazı sorunlar", *Türk Dili*, S.535, ss.3-18.
- KORNFILT, Jaklin (1994), "Türkçede geçişim ve sözcük dizimine etkisi", *Dilbilim Araştırmaları 1994*, Ankara: Hitit Yayınevi, ss.42-53.
- KÖNİĞ, Wolf Dietrich (1977), *Cümle Tiplerinin Tıpsel ve Bürünsel Yönleri Hakkında İşlevsel İncelemeler* (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- KÖSE, Bayram (Çev.), "Modern Osmanlıca ve Türkiye Türkçesi", *Dil Dergisi* S. 49, Ankara 1996, ss.65-79; *Dil Dergisi* S.52, Ankara 1997, ss.18- 27; *Dil Dergisi* S.57, Ankara 1997, ss.66-79.
- KURAL, Murat (1994), "Yantümcelerde çekim ekleri", *Dilbilim Araştırmaları 1994*, Ankara: Hitit Yayınevi, ss.80-111.
- KURUTAŞ, Mehmet Ali (1997), *Sürgün'de Birleşik Fiiller* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- KÜLEBİ, Oya (1989), "Söz eylem kuramının irdelenmesinde sözdizimsel etmenler", *III. Dil Bilimi Sempozyumu (21-22 Haziran 1989)*, *Dil Bilim Uygulamaları*, Adana, ss.66-77.
- LÜBİMOV, Konstantin (1963), "Çağdaş Türkiye Türkçesinde çatı kategorisi ve çatı ekleriyle türetilen fiiller", *Türk Dili*, S.147, Ankara, ss.150-153.
- MANSUROĞLU, Mecdud (1953), "Türkçede -miş/-miş ekinin fonksiyonları", Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul, ss.346-347.
- (1988), "Türkçede cümle çeşitleri ve bağlayıcıları", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1955*, Ankara: 2. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, ss.59- 71.
- ÖNER, Mustafa (1997), " Türkçede soru ve belirsizlik", (9. Milli Türkoloji Kongresi'nde sunulan bildiri), 15- 19 Eylül 1997, İstanbul.
- ÖZBEK, Nurdan (1998), "Türkçede söylem belirleyicileri", *Dilbilim Araştırmaları 1998*, Ankara, ss. 37- 47.
- ÖZKIRIMLI, Atilla (1990), *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, cilt 3, İstanbul: 5. Baskı, Cem Yayınevi.

- ÖNER, Mustafa (1999), "Türkçede edatlı (sentaktik) isim çekimi", *Türk Dili*, S. 565, Ankara, ss 10- 18.
- ÖZSOY, A. Sumru- E. Erguvanlı TAYLAN (1998), "Türkçenin neden gösteren ilgeç yantümceleri", *Dilbilim Araştırmaları 1998*, Ankara, ss. 116- 125.
- SELİM SABİT (1880- 1881- H. 1298), *Nahv-i Osmanî*, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- SEZER, Ayhan (1991), "Türkçe sözdizimi", *Dilbilim ve Türkçe*, Ankara: Dil Derneği Yayınları: 3, ss. 56- 69.
- SHAMİLOĞLU, Uli (1996), "Türk dillerinde yardımcı fiiller sorunu", *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 (Bildiriler)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 655, Ankara, ss.153- 168.
- SOFU, Hatice (1998), "Soru tümcelerinin edinimi", *Dilbilim Araştırmaları 1998*, Ankara, ss. 90- 98.
- SULTANOV, Vügar (1998), "Bütün ve parça münasebetlerinin bazı semantik- sentaktik hususiyetleri- Azerbaycan Türkçesinin malzemesi çerçevesinde", *İlmî Araştırmalar*, S.6, İstanbul: İlim Yayıma Cemiyeti Yayınları, ss. 223- 225.
- TAKEUÇİ, Kazuo (1996), "Türk dillerinin "üçüncü" kişi kategorisi", *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül- 3 Ekim 1988) (Bildiriler)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 655, Ankara, ss.85-93.
- TAŞKIRAN, Celâl (1997), "Yüklemlerde birleşik zaman", *Çağdaş Türk Dili*, S. 112, Ankara, ss. 21- 22.
- TEKİN, Talât (1958), "Daha zarfı ve da / de edatı hakkında" *Türk Dili*, S. 83, Ankara, ss. 560- 562.
- TOR, Gülseren (1994), *Elf Leyletin ve Leyle Hihâyetlerinde Cümle (Metin- İnceleme)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- TURAN, Fikret (1996), *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*, (Basılmamış Doktora Tezi), Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Massachusetts.
- UĞUR, Nizamettin (1996), "Deyim nedir, deyim anlatımı yerinde bir adlandırma mıdır?",

Çağdaş Türk Dili, S. 97, Ankara, ss.

UZUN, Leyla Subaşı (1991), "Deyimleşme ve Türkçede deyimleşme dereceleri",

Dilbilim Araştırmaları 1991, Ankara, ss. 29- 39.

----- (1995), *Orhon Yazıtlarının Metindilbilimsel Yapısı*, Ankara:

Simurg Ankara: Simurg Yayınları, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 7.

UZUN, Nadir Engin (1998), "Türkçede görünüş / kip / zaman üçlüsü", *Dil Dergisi*, S.

68, Ankara: Ankara Üniversitesi TÖMER Yayınları, ss. 5-22.

ÜSTÜNER, Ahat (1998), "Cümlelerin öğeleri konusundaki karışıklıklar", *Türk Dili*, S.

553, Ankar, ss.

----- (1999), "Boğaç Han hikâyesinde cümlelerin yapısı", *Türk Dili*, S.576,

Ankara, ss. 1077, 1085.

VARDAR, Berke (Çev.) (1998), *Ferdinand de Saussure, Genel Dilbilim Dersleri*,

İstanbul: Multilingual.

YAMAN, Ertuğrul (1994), *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi*

Bakımından Karşılaştırılması (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal

Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Ankara.

YAVUZER, Hayati (1999), "Dede Korkut Kitabı'nda geleneksel tarzın formel ve

formülleri", *IV. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı (5- 6 Kasım 1998) Bildiriler*,

Ankara: İlesam yayınları:4, Bildiriler Dizisi: 4, ss. 307- 328.

YÜCE, Nuri (1997), "Prof. Dr. Nikolay Aleksandroviç Baskakov'un hayatı ve Türkoloji

bilimine hizmetleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1995*, Ankara: Türk

Dil Kurumu Yayınları: 634, ss. 1-30.

ZÜLFİKAR, Hamza (1977), *Yüksek Öğretimde Türkçe Yazım ve Anlatım*,

Ankara.

----- (1992), "Cümle", *Yükseköğretim Öğrencileri İçin Türk Dili ve*

Kompozisyon Bilgileri, Ankara, ss. 114- 161.

----- (1995), "Özne türleri ve bunların adlandırılışı", *"Türk*

Gramerinin Sorunları" Toplantısı (22- 23 Ekim 1993) (Bildiriler), Ankara:

Türk Dil Kurumu Yayınları: 600, ss. 43- 51.

----- (1996), "Girişik cümle' sorunu", *Türk Dili*, S. 522, Ankara, ss.
643- 647.

ÖZ GEÇMİŞ

Adı, Soyadı: Muna Yüceol ÖZEZEN

Telefon: (iş) 0322 3386084- 2443

(ev) 0322 3612886

Doğum Tarihi, Doğum Yeri: 07.01.1972, ADANA

Medeni Durumu: Evli

EĞİTİM BİLGİLERİ:

1994- 2000 Doktora (“Namık Kemal’in Romanlarında Cümle” başlıklı çalışmayla),
Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

1992- 1994 Yüksek Lisans (“Gelibolulu Mustafa Ali’nin Hilyetü’r-Rical’i: Metin-
Gramer- Dizin” başlıklı çalışmayla), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Adana.

1988- 1992 Lisans, Çukurova Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Adana.

İŞ DENEYİMİ:

1993’te başladığı Çukurova Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’ndeki görevine halen devam etmektedir.

1992- 1993 eğitim öğretim yılında Adana Abdülkadir Paksoy Kız Lisesi’nde ücretli
öğretmen olarak görev yapmıştır.

YABANCI DİL: Arapça ve orta derecede İngilizce.

BİLGİSAYAR BİLGİSİ: Windows.

YAYINLARI: "Türkiye Türkçesinde saat anlatımlarının sözdizimsel yapısı", *Dil Dergisi*, sayı: 89, Ankara, 2000.

